THE HARIBANSA,

AN EPIC POEM,

WRITTEN BY

THE CELEBRATED VEDA VYA'SA RISHI.

EDITED AND CAREFULLY COLLATED WITH THE BEST MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE SANSCRITA COLLEGE OF CALCUTTA, BY NIMA'ICHANDRA SIROMANI, PANDIT OF THE COLLEGE, AND RA'MAGOVINDA, PANDIT TO THE ASIATIC SOCIETY,

AND

RA'MAHARI NYA'YA PANCHA'NAN;

AND

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD.

1839.

हरिवंशः

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचितखिलसंज्ञको हरिवंशः

गौडदेशीयाया आसियाटिकाख्यसभाया अनुमत्यनुसारेण

कलिकातानगरराजधान्यां तन्मुद्रायन्त्रालये

मुद्रितः

संस्कृतपाठशालाध्यपण्डितेन श्रीनिमाइचन्द्रशिरोमणिना आसियाटिकाख्यसभाध्यपण्डितेन श्रीरामगोविन्दतर्करत्नेन
श्रीरामहरिन्यायपञ्चाननेनापि संशोधितश्च

शकाब्दाः १७६१

खृ० १८३९

श्रीमहाभारतं

॥ अथ खिलहरिवंशपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवञ्च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
जलैरभिषेचनेन ।

जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः । यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत् पिबति ।

यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति
तस्य च तस्य चैव ।

शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्यं चतुःसहस्रस्य शतक्रतोश्च । भवेदनन्तं हरिवंशदानात्प्रकीर्त्तितं व्यासमहर्षिणा च ।

यद्वाजपेयेन तु राजसूयात् दृष्टं फलं हस्तिरथेन चान्यत् । तच्छ्रूयते व्यासवचः प्रमाणं गीतञ्च वाल्मीकिमहर्षिणा च । ५

यो हरिवंशं लेखयति यथाविधिना महातपाः सपदि । स याति हरेः पदकमलं कमलं यथा मधुपो लुब्धः ।

पितामहाद्यं प्रवदन्ति षष्ठं महर्षिमव्यक्तविभूतियुक्तं । नारायणस्यांशजमेकपुत्रं द्वैपायनं वेदमहानिधानं ।

आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतं । ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनं ।

असच्च सदसच्चैव यद्विश्वं सदसत्परं । परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययं ।

मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिं । नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिं । १०

नैमिषारण्ये कुलपतिः शौनकस्तु महामुनिः । सौतिं पप्रच्छ धर्म्मात्मा सर्व्वशास्त्रविशारदं ।

॥ शौनक उवाच ॥ सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्त्तितं । भारतानां च सर्व्वेषां पार्थिवानां तथैव च ।

देवानां दानवानाञ्च गन्धर्व्वोरगरक्षसां । दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यकानां तथैव च ।

अत्यद्भुतानि कर्म्माणि विक्रमा धर्म्मनिश्चयाः । विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमं ।

कथितं भवता पुण्यं पुराणं श्लक्ष्णया गिरा । मनःकर्णसुखं सौते प्रीणात्यमृतसम्मितं । १५

तत्र जन्म कुरूणां वै त्वयोक्तं लोमहर्षणे । न तु वृष्ण्यन्धकानाञ्च तद्भवान्वक्तुमर्हति ।

॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयेन यत् पृष्टः शिष्यो व्यासस्य धर्म्मवित् । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि वृष्णीनां वंशमादितः ।

श्रुत्वेतिहासं कार्त्स्न्येन भारतानां स भारतः । जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशम्पायनमब्रवीत् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं। कथितं भवता पूर्व्वं विस्तरेण मया श्रुतं।
तत्र शूराः समाख्याता बहवः पुरुषर्षभाः। नामभिः कर्म्मभिश्चैव वृष्ण्यन्धकमहारथाः। १०
तेषां कर्म्मावदातानि त्वयोक्तानि द्विजोत्तम। तत्र तत्र समासेन विस्तरेणैव मे प्रभो।
न च मे तृप्तिरस्तीह कथ्यमाने पुरातने। एकश्चैव मतो राशिर्वृष्णयः पाण्डवास्तथा।
भवांश्च वंशकुशलस्तेषां प्रत्यक्षदर्शिवान्। कथयस्व कुलं तेषां विस्तरेण तपोधन।
यस्य यस्यान्वये ये ये तांस्तानिच्छामि वेदितुं। स त्वं सर्व्वमशेषेण कथयस्व महामुने।
तेषां पूर्व्वविसृष्टिञ्च विचिन्त्येमां प्रजापतेः। १५
॥ सौतिरुवाच ॥ सत्कृत्य परिपृष्टस्तु स महात्मा महातपाः। विस्तरेणानुपूर्व्व्या च कथयामास तां कथां।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यां पुण्यां पापप्रमोचनीं। कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसम्मितां।
यश्चैतां धारयेत्तात शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः। स्ववंशधारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते।
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकं। प्रधानं पुरुषं तस्मान्निर्म्ममे विश्वमीश्वरः।
तं वै विद्धि महाराज ब्रह्माणममितौजसं। स्रष्टारं सर्व्वभूतानां नारायणपरायणं। २०
अहङ्कारस्तु महतस्तस्माद्भूतानि जज्ञिरे। भूतभेदाश्च भूतेभ्य इति सर्गः सनातनः।
विस्तरावयवञ्चैव यथाप्रज्ञं यथाश्रुतं। कीर्त्यमानं शृणु मया पूर्व्वेषां कीर्त्तिवर्द्धनं।
धन्यं यशस्यं शत्रुघ्नं स्वर्ग्यमायुःप्रवर्द्धनं। कीर्त्तनं स्थिरकीर्त्तीनां सर्व्वेषां पुण्यकर्म्मणां।
तस्मात्कल्याय ते कृत्स्नः समग्रं शृणुयाच्छुचिः। आदिष्टवंशाद्वक्ष्यामि भूतसर्गमनुत्तमं।
ततः स्वयम्भूर्भगवान् सिसृक्षुर्व्विविधाः प्रजाः। अप एव ससर्ज्जादौ तासु बीजमवासृजत्। २५
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः। अयनं तस्य ताः पूर्व्वं तेन नारायणः स्मृतः।
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेशयं। तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतं।
हिरण्यगर्भो भगवानुषित्वा परिवत्सरं। तदण्डमकरोद्द्वैधं दिवं भुवमथापि च।
तयोः शकलयोर्म्मध्ये आकाशमसृजत्प्रभुः। अप्सु पारिप्लवां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे।
तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिं। ससर्ज्ज सृष्टिं तद्रूपां स्रष्टुमिच्छन् प्रजापतीन्। ३०
मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं। वसिष्ठञ्च महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान्।
सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः। नारायणात्मकानां वै सप्तानां ब्रह्मजन्मनां।
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसम्भवं। सनत्कुमारञ्च विभुं पूर्व्वेषामपि पूर्व्वजं।
सप्तैते जनयन्ति स्म प्रजा रुद्रश्च भारत। स्कन्दः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः।
तेषां सप्त महावंशा दिव्या देवगणान्विताः। क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलङ्कृताः। ३५
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च। वयांसि च ससर्ज्जादौ पर्ज्जन्यञ्च ससर्ज्ज ह।
ऋचो यजूंषि सामानि निर्म्ममे यज्ञसिद्धये। साध्यास्तैरयजन्देवानित्येवमनुशुश्रुम।
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे। आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः।

सृज्यमानाः प्रजा नैव विवर्द्धन्ते यदा तदा। द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत्।
अर्द्धेन नारी तस्यां स ससृजे विविधाः प्रजाः। दिवञ्च पृथिवीञ्चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठतः। ५०
विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट्। पुरुषं तं मनुं विद्धि तद्वै मन्वन्तरं स्मृतं।
द्वितीयं मानसस्यैवं मनोरन्तरमुच्यते। स वैराजः प्रजासर्गं ससर्ज्ज पुरुषः प्रभुः।
नारायणविसर्गः स प्रजास्तस्याप्ययोनिजाः। आयुष्मान् कीर्त्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि आदिसर्गकथने प्रथमोऽध्यायः॥ १॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ स सृष्ट्वा तु प्रजास्त्वेवमापवो वै प्रजापतिः। लेभे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजां।
आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठतः। धर्म्मेणैव महाराज शतरूपा व्यजायत। ५५
सा तु वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं। भर्त्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत।
स वै स्वायम्भुवस्तात पुरुषो मनुरुच्यते। तस्यैकसप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते।
वैराजात्पुरुषाद्वीरं शतरूपा व्यजायत। प्रियव्रतोत्तानपादौ वीरात्काम्या व्यजायत।
काम्या नाम महाबाहो कर्द्दमस्य प्रजापतेः। कन्यापुत्राश्च चत्वारः सम्राट् कुक्षिर्विराट् प्रभुः।
प्रियव्रतं समासाद्य पतिं सा ऽजनयत् सुतान्। उत्तानपादं जग्राह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः। ६०
उत्तानपादाच्चतुरः सूनृता सुषुवे सुतान्। धर्म्मस्य कन्या सुश्रोणी सूनृता नाम विश्रुता।
उत्पन्ना वाजिमेधेन ध्रुवस्य जननी शुभा। ध्रुवञ्च कीर्त्तिमन्तञ्च आयुष्मन्तं वसुन्तथा।
उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः। ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि दिव्यानि भारत।
तपस्तेपे महाराज प्रार्थयन् सुमहद्यशः। तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः स्थानमात्मसमं प्रभुः।
अचलञ्चैव पुरतः सप्तर्षीणां प्रजापतिः। तस्याभिमानामृद्धिञ्च महिमानं निरीक्ष्य च। ६५
देवासुराणामाचार्य्यः श्लोकमप्युशना जगौ। अहोऽस्य तपसो वीर्य्यमहो श्रुतमहो ऽद्भुतं।
यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः। तस्मात् श्लिष्टिञ्च भव्यञ्च ध्रुवाच्छम्भुर्व्यजायत।
श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्मषान्। रिपुं रिपुञ्जयं रिप्रं वृकलं वृकतेजसं।
रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्व्वतेजसं। अजीजनत् पुष्करिण्यां वीरण्यां चाक्षुषो मनुं।
प्रजापतेरात्मजायामरण्यस्य महात्मनः। मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः। ७०
कन्यायां भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः। ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कविः।
अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेत्यमी नव। अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायाः सुताः स्मृताः।
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान्। अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं गयं।
अङ्गः सुनीथकन्यायां वेनमेकं व्यजायत। अपचारेण वेनस्य प्रकोपः सुमहानभूत्।
प्रजार्थमृषयो ऽथास्य ममन्थुर्दक्षिणं करं। वेनस्य पाणौ मथिते सम्बभूव महानृषिः। ७५
तं दृष्ट्वा मुनयः प्राहुरेष वै मुदिताः प्रजाः। करिष्यति महातेजा यशश्च प्राप्स्यते महत्।
स धन्वी कवची जातः कराज्ज्वलनसन्निभः। पृथुर्वैन्यस्तदा चेमां ररक्ष क्षत्रपूर्व्वजः।

राजसूयाभिषिक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ निपुणौ सूतमागधौ ।
तेनेयं गौर्महाराज दुग्धा सस्यानि भारत । प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्षिगणैः सह ।
पितृभिर्दानवैश्चैव गन्धर्व्वैः साप्सरोगणैः । सर्पैः पुण्यजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्व्वतैस्तथा । ८०
तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा । प्रादाद्यथेप्सितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन् ।
पृथुपुत्रौ तु धर्म्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्धिपालिनौ । शिखण्डिनी हविर्द्धानमन्तर्द्धानाद्व्यजायत ।
हविर्द्धानात् षडाग्नेयी धिषणाऽजनयत्सुतान् । प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं व्रजाजिनौ ।
प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासीत्प्रजापतिः । हविर्द्धानान्महाराज येन संवर्द्धिताः प्रजाः ।
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय । प्राचीनवर्हिर्भगवान् पृथिवीतलचारिणः । ८५
समुद्रतनयायान्तु कृतदारोऽभवत्प्रभुः । महतस्तपसः पारे सवर्णायां महीपतिः ।
सवर्णाऽधत्त सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः । सर्व्वान् प्रचेतसो नाम धनुर्व्वेदस्य पारगान् ।
अपृथग्धर्म्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ।
तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहाः । अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः ।
प्रत्याहृताः प्रजाः सर्व्वाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । नाशकन्मारुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रुमैः । ९०
दशवर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्व्वे प्रचेतसः ।
मुखेभ्यो वायुमग्निञ्च ससृजुर्जातमन्यवः । उन्मूलानथ तान् कृत्वा वृक्षान् वायुरशोषयत् ।
तानग्निरदहद्घोर एवमासीद्द्रुमक्षयः । द्रुमक्षयमथो बुद्ध्वा किञ्चिच्छिष्टेषु शाखिषु ।
उपगम्याब्रवीदेतानथ सोमः प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजानः सर्व्वे प्राचीनवर्हिषः ।
वृक्षशून्या कृता पृथ्वी शाम्येतामग्निमारुतौ । रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी । ९५
भविष्यं जानता तत्त्वं धृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येयं वृक्षाणामिति निर्म्मिता ।
भार्य्या वोऽस्तु महाभागाः सोमवंशविवर्द्धिनी । युष्माकं तेजसोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ।
अस्यामुत्पत्स्यते पुत्त्रो दक्षो नाम प्रजापतिः । स इमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ।
अग्निनाऽग्निसमो भूत्वा प्रजाः संवर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः ।
संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्म्मेण मारिषां । मारिषायां ततस्ते तु मनसा गर्भमादधुः । १००
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः । दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्यांशेन भारत ।
पुत्त्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्द्धनान् । अचरांश्च चरांश्चैव द्विपदोऽथ चतुष्पदः ।
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः । ददौ स दश धर्म्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
शिष्टाः सोमाय राज्ञेऽथ नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः । तासु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ।
गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्याश्च जातयः । ततः प्रभृति राजेन्द्र प्रजा मैथुनसम्भवाः । १०५
सङ्कल्पाद्दर्शनात् स्पर्शात्पूर्व्वेषां प्रोच्यते प्रजाः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्व्वोरगरक्षसां । सम्भवः कथितः पूर्व्वं दक्षस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठाद्ब्रह्मणो जातो दक्षः प्रोक्तस्त्वयाऽनघ । वामाङ्गुष्ठात्तथा चैव तस्य पत्नी व्यजायत ।
कथं प्राचेतसत्वं स पुनर्लेभे महातपाः । एतन्मे संशयं विप्र सम्यगाख्यातुमर्हसि ।
दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः । ११०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु पार्थिव । ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति विद्वांसश्चैव ये जनाः ।
युगे युगे भवन्त्येते सर्व्वे दक्षादयो नृपाः । पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ।
ज्यैष्ठ्यं कानिष्ठ्यमप्येषां पूर्व्वं नासीज्जनाधिप । तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणं ।
इमां विसृष्टिं दक्षस्य यो विद्यात्सचराचरां । प्रजावानायुरुत्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि प्रजासर्गे दक्षोत्पत्तिकथने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्व्वोरगरक्षसां । उत्पत्तिं विस्तरेणैव वैशम्पायन कीर्त्तय । ११५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्व्वं दक्षः स्वयम्भुवा । यथा ससर्ज्ज भूतानि तथा शृणु महीपते ।
मनसा चैव भूतानि पूर्व्वमेवासृजत्प्रभुः । ऋषीन् देवान् सगन्धर्व्वानसुरानथ राक्षसान् ।
यक्षभूतपिशाचांश्च वयःपशुसरीसृपान् । यदाऽस्य तास्तु मानस्यो न व्यवर्द्धन्त वै प्रजाः ।
तदा सञ्चिन्त्य धर्म्मात्मा प्रजाहेतोः प्रजापतिः । स मैथुनेन धर्म्मेण सिसृक्षुर्व्विविधाः प्रजाः ।
असिक्नीमावहत् पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः । सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारिणीं । १२०
अथ पुत्त्रसहस्राणि वैरण्यां पञ्च वीर्य्यवान् । असिक्न्यां जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ।
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् संविवर्द्धयिषून् प्रजाः । देवर्षिः प्रियसंवादो नारदः प्राब्रवीदिदं ।
नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा । यं कश्यपः सुतं वीरं परमेष्ठी व्यजीजनत् ।
दक्षस्य वै दुहितरि दक्षशापभयान्मुनिः । पूर्व्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।
असिक्न्यामथ वैरण्यां भूयो देवर्षिसत्तमः । तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुङ्गवं । १२५
तेन दक्षस्य पुत्त्रा वै हर्य्यश्वा इति विश्रुताः । निर्म्माथं नाशिताः सर्व्वे विधिना च न संशयः ।
तस्योद्यतस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः । ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना ।
ततोऽभिसन्धिं चक्रे वै दक्षस्तु परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मह्यं तव पुत्त्रो भवेदिति ।
ततो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियां वै परमेष्ठिने । स तस्यां नारदो जज्ञे दक्षशापभयादृषिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्त्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । १३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्य पुत्त्रा हर्य्यश्वा विवर्द्धयिषवः प्रजाः । समागता महावीर्य्या नारदस्तानुवाच ह ।
बालिशा वत यूयं वै नास्या जानीथ वै भुवः । प्रमाणं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः ।
अन्तरूर्द्ध्वमधश्चैव कथं स्रक्ष्यथ वै प्रजाः । ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्व्वतो दिशः ।
अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । हर्य्यश्वेष्वथ नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।
वैरण्यामेव पुत्त्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः । विवर्द्धयिषवस्ते तु शवलाश्वाः प्रजास्तदा । १३५
पूर्व्वोक्तं वचनं तात नारदेनैव चोदिताः । अन्योन्यमूचुस्ते सर्व्वे सम्यगाह महामुनिः ।

भ्रातृणां पदवीं ज्ञातुं गन्तव्यं नात्र संशयः । ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च सुखं स्रक्ष्यामहे प्रजाः ।
एकाग्राः स्वस्थमनसो यथावदनुपूर्व्वशः । तेऽपि तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्व्वतो दिशं ।
अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । नष्टेषु शवलाश्वेषु दक्षः क्रुद्धोऽब्रवीदिदः ।
नारदं नाशमेहीति गर्भवासं वसेति च । तदा प्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप । १६०
प्रयातो नश्यति क्षिप्रं तन्न कार्य्यं विपश्चिता । तांश्चैव नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दक्षः प्रजापतिः ।
षष्टिं ततोऽसृजत्कन्यां वैरण्यामिति नः श्रुतं । तास्तदा प्रतिजग्राह भार्य्यार्थं कश्यपः प्रभुः ।
सोमो धर्म्मश्च कौरव्य तथैवान्ये महर्षयः । ददौ स दश धर्म्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु । अरुन्धती वसुर्यामी लम्बा भानुर्मरुत्वती । १६५
सङ्कल्पा च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वा च भारत । धर्म्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु ।
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । लम्बायाश्चैव घोषोऽथ नागवीथी च यामिजा ।
पृथिवीविषयं सर्व्वमरुन्धत्यां व्यजायत । सङ्कल्पायास्तु सर्व्वात्मा जज्ञे सङ्कल्प एव हि ।
नागवीथ्याश्च यामिन्या वृषलश्च व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ । १७०
सर्व्वा नक्षत्रनाम्न्यस्ता ज्योतिषे परिकीर्त्तिताः । ये त्वन्ये ख्यातिमन्तो वै देवा ज्योतिःपुरोगमाः ।
वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरं । आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः । आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः श्रान्तो मुनिस्तथा ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः । सोमस्य भगवान् वर्च्चा वर्च्चस्वी येन जायते ।
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा । १७५
अनिलस्य शिवा भार्य्या यस्याः पुत्रो मनोजवः । अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ।
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे श्रिया वृतः । तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः ।
अपत्यं कृत्तिकानान्तु कार्त्तिकेय इति स्मृतः । स्कन्दः सनत्कुमारश्च सृष्टः पादेन तेजसा ।
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाऽथ देवलं । द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ तपस्विनौ ।
वृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मवादिनी । योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह । १८०
प्रभासस्य च भार्य्या सा वसूनामष्टमस्य च । विश्वकर्म्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।
कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानाञ्च वर्द्धकिः । भूषणानाञ्च सर्व्वेषां कर्त्ता शिल्पवताम्वरः ।
यः सर्व्वासां विमानानि देवतानां चकार ह । मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ।
सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्म्ममे । महादेवप्रसादेन तपसा भाविता सती ।
अजैकपादहिर्व्बुध्नस्त्वष्टा रुद्राश्च भारत । त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान् विश्वरूपो महायशाः । १८५
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः । वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्द्दी रैवतस्तथा ।

मृगव्याधश्च सर्पश्च कपाली च विशाम्पते । एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
शतं त्वेवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसां । पुराणे भरतश्रेष्ठ यैर्व्याप्ताः सचराचराः ।
लोका भरतशार्दूल कश्यपस्य निबोध मे । अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा खसा ।
सुरभिर्व्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्वपत्यानि मे शृणु । १००
पूर्व्वमन्वन्तरे तात द्वादशासन्सुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूचुर्व्वैवस्वतेऽन्तरे ।
उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । हितार्थं सर्व्वलोकानां समागम्य परस्परं ।
आगच्छत द्रुतं देवा अदितिं सम्प्रविश्य वै । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्व्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । मारीचात्कश्यपाज्जातास्ते दित्या दक्षकन्यया ।
तत्र शक्रश्च विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव ह । अर्य्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा च भारत । १०५
विवस्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ।
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्व्वमासन् ये तुषिताः सुराः । वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः ।
सप्तविंशतिः याः प्रोक्ताः सोमपत्न्यो महाव्रताः । तासामपत्यान्यभवन् दीप्तान्यमिततेजसां ।
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश । बहुपुत्त्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः ।
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो ब्रह्मर्षिसत्कृताः । कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः । ११०
एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव ह । सर्व्वदेवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु कामजाः ।
तेषामपि च राजेन्द्र निरोधोत्पत्तिरुच्यते । यथा सूर्य्यस्य गगने उदयास्तमयाविह ।
एवं देवनिकायास्ते सम्भवन्ति युगे युगे । दित्याः पुत्त्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्य्यवान् । सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ।
सैंहिकेया इति ख्याता यस्याः पुत्त्रा महाबलाः । गणैश्च सह राजेन्द्र दशसाहस्रमुच्यते । ११५
तेषां पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः । असंख्याता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
हिरण्यकशिपोः पुत्त्राश्चत्वारः प्रथितौजसः । अनुह्रादश्च ह्रादश्च प्रह्रादश्चैव वीर्य्यवान् ।
संह्रादश्च चतुर्थोऽभूत् ह्रादपुत्त्रो ह्रदस्तथा । संह्रादपुत्त्रः सुन्दश्च निसुन्दश्चैव तावुभौ ।
ह्रदस्य पुत्त्रो आयुर्व्वै शिविः कालस्तथैव च । विरोचनश्च प्राह्रादिर्व्वलिर्जज्ञे विरोचनात् ।
बलेः पुत्त्रशतन्त्वासीद्बाणज्येष्ठं नराधिप । धृतराष्ट्रश्च सूर्य्यश्च चन्द्रमाश्चेन्द्रतापनः । १२०
कुम्भनाभो गर्द्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः । बाणस्तेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतिप्रियः ।
पुराकल्पे हि बाणेन प्रसाद्योमापतिं प्रभुं । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं याचितो वरः ।
बाणस्य चेन्द्रदमनो लोहित्यामुदपद्यत । गणास्तथा सुरा राजन् शतसाहस्रसम्मिताः ।
हिरण्याक्षसुताः पञ्च विद्वांसः सुमहाबलाः । झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा ।
महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्त्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः । १२५
तपस्विनो महावीर्य्याः प्राधान्येन निबोध तान् । द्विमूर्द्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिराः प्रभुः ।

शङ्कुकर्णौ विराधश्च गवेष्ठी दुन्दुभिस्तथा। अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा।
मरीचिर्म्मघवांश्चैव इरा गर्गशिरा वृकः। विक्षोभणश्च केतुश्च केतुवीर्य्यशतह्रदौ।
इन्द्रजित्सर्व्वजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च। महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च। १००
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः। वैश्वानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिराः।
स्वर्भानुर्वृषपर्व्वा च तुहुण्डश्च महासुरः। सूक्ष्मश्चैव निचन्द्रश्च ऊर्णनाभो महागिरिः।
असिलोमा च केशी च शठश्च बलको मदः। तथा गगनमूर्द्धा च कुम्भनाभो महासुरः।
प्रमदो मयश्च कुपथो हयग्रीवश्च वीर्य्यवान्। वैसृपः सविरूपाक्षः सुपथोऽथ हराहरौ।
हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बरः। शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्य्यवान्।
एते सर्व्वे दनोः पुत्राः कश्यपादभिजज्ञिरे। विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः। १०५
एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप। प्रसंख्यातुं महीपाल पुत्रपौत्रमनन्तकं।
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोम्नस्तु सुतात्रयं। उपदानवी हयशिराः शर्म्मिष्ठा वार्षपर्व्वणी।
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे। बह्वपत्ये महावीर्य्ये मारीचेस्तु परिग्रहः।
तयोः पुत्रसहस्राणि षष्टिं दानवनन्दनान्। चतुर्द्दशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः।
मारीचिर्ज्जनयामास महता तपसाऽन्वितः। पौलोमाः कालकेयाश्च दानवास्ते महाबलाः। ११०
अवध्या देवतानाञ्च हिरण्यपुरवासिनः। कृताः पितामहेनाजौ निहताः सव्यसाचिना।
प्रभाया नहुषः पुत्रः सृञ्जयश्च शचीसुतः। पूरुं जज्ञेऽथ शर्म्मिष्ठा दुष्मन्तमुपदानवी।
ततोऽपरे महावीर्य्या दानवास्त्वतिदारुणाः। सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा।
दैत्यदानवसंयोगाज्जातास्तीव्रपराक्रमाः। सैंहिकेया इति ख्यातास्त्रयोदश महाबलाः।
व्यंशः शल्यश्च बलिनौ नभश्चैव महाबलः। वातापिर्नमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा। ११५
आञ्जिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च। राहुर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्य्यचन्द्रप्रमर्द्दनः।
शुकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्य्यवान्। मूकश्चैव तुहुण्डश्च ह्रदपुत्रौ बभूवतुः।
मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजायत। एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्द्धनाः।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः। संह्रादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले।
समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः। तिस्रः कोट्यः सुतास्तेषां मणिमत्यां निवासिनां। १२०
तेऽप्यवध्याश्च देवानामर्ज्जुनेन निपातिताः। षट् सुताः सुमहासत्त्वास्ताम्रायाः परिकीर्त्तिताः।
काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी शुचि गृध्रिका। काकी काकानजनयदुलूकी प्रत्युलूककान्।
श्येनी श्येनांस्तथा भासी भासान् गृध्रांश्च गृध्र्यपि। शुचिरौदकान् पक्षिगणान् सुग्रीवी तु परन्तप।
अश्वानुष्ट्रान् गर्द्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्त्तितः। विनतायास्तु पुत्रौ द्वावरुणो गरुडस्तथा।
सुपर्णः पतगश्रेष्ठो दारुणः स्वेन कर्म्मणा। सुरसायाः सहस्रन्तु सर्पाणाममितौजसां। १२५
अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनां। काद्रवेयाश्च बलिनः सहस्रममितौजसः।

सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरेऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितक्षकाः ।
ऐरावतो महापद्मः कम्बलाश्वतरावुभौ । एलापत्रस्तथा शङ्खः कर्कोटकधनञ्जयौ ।
महानीलमहाकर्णौ धृतराष्ट्रबलाहकौ । कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नहुषः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः । २३०
तेषां पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च गरुडेन निपातिताः । चतुर्द्दशसहस्राणि क्रूराणामुरगाशिनां ।
गणं क्रोधवशं विद्धि तस्य सर्व्वे च दंष्ट्रिणः । स्थलजाः पक्षिणोऽब्जाश्च धरायाः प्रसवाः स्मृताः ।
गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषींस्तथा । इरा वृक्षलता वल्लीस्तृणजातीश्च सर्व्वशः ।
खशा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्व्वानमितौजसः ।
एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्थाणुजङ्गमाः । तेषां पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः । २३५
एष मन्वन्तरे तात सर्गः स्वारोचिषे स्मृतः । वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ।
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते । पूर्व्वं यत्र तु ब्रह्मर्षीनुत्पन्नान् सप्त मानसान् ।
पुत्त्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः । ततो विरोधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
दितिर्व्विनष्टपुत्त्रा वै तोषयामास कश्यपं । तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सम्यगाराधितस्तया ।
वरेण च्छन्दयामास सा च वव्रे वरं तदा । पुत्त्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसं । २४०
स च तस्यै वरं प्रादात् प्रार्थितः सुमहातपाः । दत्त्वा च वरमव्यग्रो मारीचस्तामभाषत ।
भविष्यति सुतस्तेऽयं यद्येनं धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भं वै शरदां शतं ।
यदि धारयसे शौचतत्परा व्रतमास्थिता । तथेत्यभिहितो भर्त्ता तया देव्या महातपाः ।
धारयामास गर्भन्तु शुचिः सा वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमाद्दित्या गर्भमाधाय कश्यपः ।
रोचयन्वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । तेजः संहृत्य दुर्द्धर्षमवध्यममरैरपि । २४५
जगाम पर्व्वतायैव तपसे संशितव्रतः । तस्याश्चैवान्तरप्रेप्सुरभवत् पाकशासनः ।
ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमच्युतः । अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
निद्राञ्चाकारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य सः । वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं न्यकृन्तत ।
स पाट्यमानो वज्रेण गर्भस्थः प्ररुरोद ह । मारोदीरिति तं शक्रः पुनः पुनरथाब्रवीत् ।
सोऽभवत् सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो रुषितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्षणः । २५०
मरुतो नाम देवास्ते बभूवुर्भरतर्षभ । यथैवोक्तं मघवता तथैव मरुतोऽभवन् ।
देवा एकोनपञ्चाशत् सहाया वज्रपाणिनः । तेषामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय ।
रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात् प्रजापतिं ।
क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्व्वाणि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः
पर्ज्जन्यस्तपनो व्यक्तस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् । भूतसर्गमिमं सम्यक् जानतो भरतर्षभ । २५५

मरुताञ्च शुभं जन्म शृण्वानः पठतोऽपि वा । नाप्नोति भयमत्यीव परलोकभयं कुतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि मारुतोत्पत्तिकथने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिषिच्याधिराज्ये तु पृथुं वैन्यं पितामहः । ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ।
द्विजानां वीरुधाञ्चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा । यज्ञानां तपसाञ्चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
अपान्तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं प्रभुं । बृहस्पतिन्तु विश्वेषां ददावाङ्गिरसं पतिं ।
भृगूनामधिपञ्चैव काव्यं राज्येऽभ्यषेचयत् । आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकं । १९०
प्रजापतीनां दक्षन्तु मरुतामथ वासवं । दैत्यानां दानवानाञ्च प्रह्रादममितौजसं ।
वैवस्वतं पितॄणाञ्च यमं राज्येऽभ्यषेचयत् । यक्षाणां राक्षसानाञ्च पार्थिवानां तथैव च ।
सर्व्वभूतपिशाचानां गिरीशं शूलपाणिनं । शैलानां हिमवन्तञ्च नदीनामथ सागरं ।
नारायणन्तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं । विप्रचित्तिन्तु राजानं दानवानामथादिशत् ।
गन्धानां मरुताञ्चैव भूतानामशरीरिणां । शब्दाकाशवताञ्चैव वायुं बलवताम्वरं । १९५
सागराणां नदानाञ्च मेघानां वर्षितस्य च । गन्धर्व्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं विभुं ।
नागानां वासुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकं । सर्व्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं राजानमभ्यषेचयत ।
वारणानान्तु राजानमैरावतमथादिशत् । उच्चैःश्रवसमश्वानां गरुडं च पतत्रिणां ।
मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषन्तु गवामपि । वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवादिशत् प्रभुं ।
गन्धर्व्वाप्सरसाञ्चैव कामदेवं तथा प्रभुं । ऋतूनामथ मासानां दिवसानां तथैव च । २००
पक्षाणाञ्च क्षपाणाञ्च मुहूर्त्ततिथिपर्व्वणां । कलाकाष्ठाप्रमाणानां गतेरयनयोस्तथा ।
गणितस्याथ योगस्य चक्रे संवत्सरं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।
दिशापालानथ ततः स्थापयामास भारत । पूर्व्वस्यां दिशि पुत्रन्तु वैराजस्य प्रजापतेः ।
दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् । दक्षिणस्यां महात्मानं कर्द्दमस्य प्रजापतेः ।
पुत्रं शङ्खपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् । पश्चिमायां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतं । २०५
केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् । तथा हिरण्यरोमाणं पर्ज्जन्यस्य प्रजापतेः ।
उदीच्यां दिशि दुर्द्धर्षं राजानं सोऽभ्यषेचयत् । तैरियं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्म्मेण परिपाल्यते । राजसूयाभिषिक्तस्तु पृथुरेभिर्नराधिपैः ।
वेददृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिप । ततो मन्वन्तरेऽतीते चाक्षुषेऽमिततेजसि ।
वैवस्वताय मनवे ब्रह्मा राज्यमथादिशत् । तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्व्वैवस्वतस्य च । २१०
तवानुकूल्याद्राजेन्द्र यदि शुश्रूषसेऽनघ । महदेतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितं ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विस्तरेण पृथोर्जन्म वैशम्पायन कीर्त्तय । यथा महात्मना तेन दुग्धा चेयं वसुन्धरा ।

यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्महर्षिभिः। यथा दैत्यैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा द्रुमैः।
यथा शैलैः पिशाचैश्च गन्धर्व्वैश्च द्विजोत्तमैः। राक्षसैश्च महासत्त्वैर्यथा दुग्धा वसुन्धरा। २८५
तेषां पात्रविशेषांश्च वैशम्पायन कीर्त्तय। वत्सान् क्षीरविशेषांश्च दोग्धारश्चानुपूर्व्वशः॥
यस्माच्च कारणात् पाणिर्वेनस्य मथितः पुरा। क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तात कारणं तत्र कीर्त्तय।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पृथोर्वैन्यस्य विस्तरं। एकाग्रः प्रयतश्चैव शृणुष्व जनमेजय।
नाशुचेः क्षुद्रमनसो नाशिष्यायाव्रताय वा। कीर्त्तयेयमिदं राजन् कृतघ्नायाहिताय वा।
स्वर्ग्यं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदैश्च सम्मितं। रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणु राजन् यथातथं। २९०
यश्चैनं कथयेन्नित्यं पृथोर्वैन्यस्य विस्तरं। ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचेत् कृताकृते।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पृथूपाख्याने चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीद्धर्म्मस्य गोप्ता वै पूर्व्वमत्रिसमः प्रभुः। अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वङ्गो नाम प्रजापतिः।
तस्य पुत्रोऽभवद्वेनो नात्यर्थं धर्म्मकोविदः। जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः।
स मातामहदोषेण तेन कालात्मजात्मजः। स्वधर्म्मान् पृष्ठतः कृत्वा कामाल्लोभेष्ववर्त्तत।
मर्य्यादां स्थापयामास धर्म्मापेतां स पार्थिवः। वेदधर्म्मानतिक्रम्य सोऽधर्म्मनिरतोऽभवत्। २९५
निःस्वाध्यायवषट्कारास्तस्मिन् राजनि शासति। प्रावर्त्तन्त न पपुः सोमं हुतं यज्ञेषु देवताः।
न यष्टव्यं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः। आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रत्युपस्थिते।
अहमिज्यश्च यष्टा च यज्ञश्चेति कुरूद्वह। मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि।
तमतिक्रान्तमर्य्यादमाददानमसाम्प्रतं। ऊचुर्महर्षयः सर्व्वे मरीचिप्रमुखास्तदा।
वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः संवत्सरगणान् बहून्। अधर्म्मं कुरु मा वेन नैष धर्म्मः सनातनः। ३००
अन्वयेऽत्रेः प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरसंशयं। प्रजाश्च पालयिष्येऽहमिति ते समयः कृतः।
तांस्तथा ब्रुवतः सर्व्वान् महर्षीनब्रवीत्तदा। वेनः प्रहस्य दुर्ब्बुद्धिरिममर्थमनर्थवित्।
॥ वेन उवाच ॥ स्रष्टा धर्म्मस्य कश्चान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया। श्रुतवीर्य्यतपःसत्यैर्मया वा कः समो भुवि।
प्रभवं सर्व्वभूतानां धर्म्माणाञ्च विशेषतः। संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तो मामचेतसः।
इच्छन् दहेयं पृथिवीं प्लावयेयं जलैस्तथा। द्यां भुवं चैव रुन्धेयं नात्र कार्य्या विचारणा। ३०५
यदा न शक्यते मोहादवलेपाच्च पार्थिवः। अनुनेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः।
निगृह्य तं महात्मानो विस्फुरन्तं महाबलं। ततोऽस्य सव्यमूरुन्ते ममन्थुर्जातमन्यवः।
तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ विजज्ञिवान्। ह्रस्वोऽतिमात्रः पुरुषः कृष्णश्चापि बभूव ह।
स भीतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्थितवान् जनमेजय। तमत्रिर्विह्वलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्तदा।
निषादवंशकर्त्ताऽसौ बभूव वदताम्बर। धीवरानसृजच्चापि वेनकल्मषसम्भवान्। ३१०
ये चान्ये विन्ध्यनिलयास्तुखारास्तुम्बुरास्तथा। अधर्म्मरुचयस्तात विद्धि तान् वेनसम्भवान्।
ततः पुनर्महात्मानः पाणिं वेनस्य दक्षिणं। अरणीमिव संरब्धा ममन्थुर्जातमन्यवः।

पृथुस्तस्मात् समुत्तस्थौ कराज्ज्वलनसन्निभः। दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन्।
स धन्वी कवची जातः पृथुरेव महायशाः। आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृह्य महारवं।
शरांश्च दिव्यान् रक्षार्थं कवचञ्च महाप्रभं। तस्मिन् जातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि सर्व्वशः। ३१५
समापेतुर्महाराज वेनश्च त्रिदिवं ययौ। समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना।
त्रातः स पुरुषव्याघ्र पुन्नाम्नो नरकात्तदा। तं समुद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्व्वशः।
तोयानि चाभिषेकार्थं सर्व्व एवोपतस्थिरे। पितामहश्च भगवान् देवैराङ्गिरसैः सह।
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्व्वशः। समागम्य तदा वैन्यमभ्यषिञ्चन्नराधिपं।
महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिं। सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्म्मकोविदैः। ३२०
आदिराज्ये तदा राज्ञां पृथुर्व्वैन्यः प्रतापवान्। पित्राऽपरञ्जितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः।
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत। आपस्तस्तम्भिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः।
पर्व्वताश्च ददुर्म्मार्गं ध्वजभङ्गश्च नाभवत्। अकृष्टपच्या पृथिवी सिध्यन्त्यन्नानि चिन्तया।
सर्व्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु। एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे।
सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः. तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोऽथ मागधः। ३२५
पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ सुरर्षिभिः। तावूचुर्ऋषयः सर्व्वे स्तूयतामेष पार्थिवः।
कर्म्मैतदनुरूपं वां पात्रञ्चायं नराधिपः। तावूचतुस्तदा सर्व्वांस्तानृषीन् सूतमागधौ।
आवां देवानृषींश्चैव प्रीणयावः स्वकर्म्मभिः। न चास्य विद्व वै कर्म्म न तथा लक्षणं यशः।
स्तोत्रं येनास्य कुर्य्याव राज्ञस्तेजस्विनो द्विजाः। ऋषिभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति।
यानि कर्म्माणि कृतवान् पृथुः पश्चान्महाबलः। सत्यवाग्दानशीलोऽयं सत्यसन्धो नरेश्वरः। ३३०
श्रीमान् जैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो दुष्टशासनः। धर्म्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषणः।
मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः। शमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्थितौ नृपः।
ततः प्रभृति लोकेषु स्तवेषु जनमेजय। आशीर्व्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधवन्दिभिः।
तयोः स्तवान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः। अनूपदेशं सूताय मगधं मागधाय च।
तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राहुर्म्महर्षयः। वृत्तानामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः:। ३३५
ततो वैन्यं महाराज प्रजाः समभिदुद्रुवुः। त्वं नो वृत्तिं विधत्स्वेति महर्षिवचनात्तदा।
सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचिकीर्षया। धनुर्गृह्य पृषत्कांश्च पृथिवीमार्द्दयद्बली।
ततो वैन्यभयात् त्रस्ता गौर्भूत्वा प्राद्रवन्मही। तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत।
सा लोकान् ब्रह्मलोकादीन् गत्वा वैन्यभयात्तदा। प्रददर्शाग्रतो वैन्यं प्रगृहीतशरासनं।
ज्वलद्भिर्निशितैर्ब्बाणैर्दीप्ततेजसमच्युतं। महायोगं महात्मानं दुर्द्धर्षममरैरपि। ३४०
अलभन्ती तु सा त्राणं वैन्यमेवाभ्यपद्यत। कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिस्तदा।
उवाच चैनं नाधर्म्मं स्त्रीवधं कर्त्तुमर्हसि। कथं धारयिता चासि प्रजा राजन् मया विना।

मयि लोकाः स्थिता राजन् मयेदं धार्य्यते जगत् । मद्विनाशे विनश्येयुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।
न मामर्हसि हन्तुं वै श्रेयश्चेत्त्वं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल शृणु चेदं वचो मम ।
उपायतः समारब्धाः सर्व्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप । ३७५
हत्वाऽपि मां न शक्तस्त्वं प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ।
अवध्याश्च स्त्रियः प्राहुस्तिर्य्यग्योनिगतेष्वपि । सत्त्वेषु पृथिवीपाल न धर्म्मं त्यक्तुमर्हसि ।
एवं बहुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः । कोपं निगृह्य धर्म्मात्मा वसुधामिदमब्रवीत् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पृथूपाख्याने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ पृथुरुवाच ॥ एकस्यार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्य वा । बहून् वै प्राणिनो ऽथैकं भवेत्तस्येह पातकं ।
सुखमेधन्ति बहवो यस्मिंस्तु निहते सति । तस्मिन् हते नास्ति भद्रे पातकं नोपपातकं । ३८०
एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । बहूनां भवति क्षेमं तत्र पुण्यप्रदो वधः ।
सोऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुन्धरे । यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं ।
त्वां निहत्याद्य बाणेन मच्छासनपराङ्मुखीं । आत्मानं प्रथयित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वयं ।
सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्म्मभृताम्वरे । सञ्जीवय प्रजाः सर्व्वाः समर्था ह्यसि धारणे ।
दुहितृत्वञ्च मे गच्छ तत एनमहं शरं । नियच्छेयं त्वद्वधार्थमुद्यतं घोरदर्शनं । ३८५
॥ वसुन्धरोवाच ॥ सर्व्वमेतदहं वीर विधास्यामि न संशयः । उपायतः समारब्धाः सर्व्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः ।
उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः । वत्सन्तु मम तं पश्य क्षरेयं येन वत्सला ।
समाञ्च कुरु सर्व्वत्र त्वं मां धर्म्मभृताम्वर । यथाऽभिष्यन्दमानं मे क्षीरं सर्व्वत्र भावयेत् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः । धनुष्कोट्या तदा वैन्यस्तेन शैला विवर्द्धिताः ।
पृथुर्वैन्यस्तदा चक्रे मही राजा समां ततः । मन्वन्तरेष्वतीतेषु विषमासीद्वसुन्धरा । ३९०
स्वभावेनाभवन् स्तस्याः समानि विषमाणि च । चाक्षुषस्यान्तरे पूर्व्वमासीदेवं तदा किल ।
न हि पूर्व्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणाञ्च ग्रामाणां वा तदाऽभवत् ।
न शस्यानि न गोरक्षा न कृषिर्न वणिक्पथः । नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।
वैवस्वतेऽन्तरे चास्मिन् साम्प्रते समुपस्थिते । वैन्यात् प्रभृति राजेन्द्र सर्व्वस्यैतस्य सम्भवः ।
यत्र यत्र समन्त्वस्या भूमेरासीत्तदाऽनघ । तत्र तत्र प्रजाः सर्व्वा निवासं समरोचयन् । ३९५
आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा । कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ।
स कल्पयित्वा वत्सन्तु मनुं स्वायम्भुवं प्रभुं । स्वपाणौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं ततः ।
शस्यजातानि सर्व्वाणि पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । तेनान्नेन प्रजास्तात वर्त्तन्तेऽद्यापि सर्व्वशः ।
ऋषिभिः श्रूयते चाऽपि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । वत्सः सोमोऽभवत्तेषां दोग्धा चाङ्गिरसः सुतः ।
बृहस्पतिर्महातेजाः पात्रं छन्दांसि भारत । क्षीरमासीदनुपमन्तपो ब्रह्म च शाश्वतं । ४००
ततः पुनर्द्देवगणैः पुरन्दरपुरोगमैः । काञ्चनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही ।

वत्सस्तु मघवानासीद्दोग्धा तु सविता प्रभुः। क्षीरमूर्ज्जस्करञ्चैव वर्त्तन्ते येन देवताः।
पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। राजतं पात्रमादाय सुधाममितविक्रमैः।
यमो वैवस्वतस्तेषामासीद्वत्सः प्रतापवान्। अन्तकश्चाभवद्दोग्धा कालो लोकप्रकालनः
नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तक्षकं। अलावुं पात्रमादाय विषं क्षीरं नरोत्तम। ३७५
तेषामैरावतो दोग्धा धृतराष्ट्रः प्रतापवान्। नागानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणाञ्च महीपते।
तेनैव वर्त्तयन्त्युग्रा महाकाया विषोल्बणाः। तदाहारास्तदाचारास्तद्वीर्य्यास्तदपाश्रयाः।
असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। आयसं पात्रमादाय मायां शत्रुनिवर्हिणीं।
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्व्वत्सस्तेषामभूत्तदा। ऋत्विक् द्विमूर्द्धा दैत्यानां मधुर्द्दोग्धा महाबलः।
तयैते मायया ऽद्यापि सर्व्वे मायाविनो ऽसुराः। वर्त्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेषाममितं बलं। ३८०
यक्षैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। आमपात्रे महाराज पुराऽन्तर्द्धानमक्षयं।
वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यक्षैः पुण्यजनैस्तदा। दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्य यः।
यक्षात्मजो महातेजास्त्रिशीर्षः सुमहातपाः। तेन ते वर्त्तयन्तीति परमर्षिरुवाच ह।
राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। शावं कपालमादाय प्रजा भोक्तुं नराधिप।
दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत् कुरूद्वह। वत्सः सुमाली कौरव्य क्षीरं रुधिरमेव च। ३८५
तेन क्षीरेण यक्षाश्च राक्षसाश्चामरोपमाः। वर्त्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसङ्घास्तथैव च।
पद्मपत्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्व्वैः साप्सरोगणैः। वत्सं चित्ररथं कृत्वा शुचीन् गन्धान्नरर्षभ।
तेषाञ्च सुरुचिश्चासीद्दोग्धा भरतसत्तम। गन्धर्व्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्य्यसन्निभः।
शैलैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। ओषधी वै मूर्त्तिमतीरत्नानि विविधानि च।
वत्सस्तु हिमवानासीन्मेरुर्द्दोग्धा महागिरिः। पात्रन्तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः। ३९०
वीरुद्भिः श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा। पालाशं पात्रमादाय छिन्नदग्धप्ररोहणं।
दुदोह पुष्पितः शालो वत्सः प्लक्षोऽभवत्तदा। सेयं धात्री विधात्री च पावनी च वसुन्धरा।
चराचरस्य सर्व्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च। सर्व्वकामदुघा दुग्धा सर्व्वसस्यप्ररोहिणी।
आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता। मधुकैटभयोः कृत्स्ना मेदसाऽभिपरिप्लुता।
तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः। ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्व्वैन्यस्य भारत। ३९५
दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति चोच्यते। पृथुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुन्धरा।
सस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी। एवंप्रभावो वैन्यः स राजासीद्राजसत्तमः।
नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतग्रामैरसंशयः। ब्राह्मणैश्च महाभागैर्व्वेदवेदाङ्गपारगैः।
पृथुरेव नमस्कार्य्यो ब्रह्मयोनिः सनातनः। पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमभीप्सुभिः।
आदिराजो नमस्कार्य्यः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान्। योधैरपि च विक्रान्तैः प्राप्तुकामैर्जयं युधि। ४००
पृथुरेव नमस्कार्य्यो योधानां प्रथमो नृपः। यो हि योद्धा रणं याति कीर्त्तयित्वा पृथुं नृपं।

स घोररूपान् संग्रामान् क्षेमी तरति कीर्त्तिमान्। वैश्यैरपि च वित्ताढ्यैः पृथुर्वृत्तिविधायिभिः।
पृथुरेव नमस्कार्य्यो वृत्तिदाता महायशाः। तथैव शूद्रैः शुश्रूषुभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः।
पृथुरेव नमस्कार्य्यः श्रेयः परमभीप्सुभिः। एते वत्सविशेषाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च।
पात्राणि च मयोक्तानि किम्भूयो वर्णयामि ते। ३७५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पृथूपाख्याने पृथिवीदोहे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्व्वाणि विस्तरेण तपोधन। तेषां पूर्व्वविसृष्टिञ्च वैशम्पायन कीर्त्तय।
यावन्तो मनवश्चैव यावन्तं कालमेव च। मन्वन्तरमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यो विस्तरस्तात वक्तुं वर्षशतैरपि। मन्वन्तराणां कौरव्य संक्षेपं त्वेव मे शृणु।
स्वायम्भुवो मनुस्तात मनुः स्वारोचिषस्तथा। औत्तमिस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा।
वैवस्वतश्च कौरव्य सांप्रतो मनुरुच्यते। सावर्णिश्च मनुस्तात भौत्यो रौच्यस्तथैव च। ३८०
तथैव मेरुसावर्णाश्चत्वारो मनवः स्मृताः। अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये।
कीर्त्तिता मनवस्तात मयैते तु यथाश्रुतं। ऋषींस्तेषां प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणांस्तथा।
मरीचिरत्रिर्भगवानङ्गिराः पुलहः क्रतुः। पुलस्त्यश्च वशिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः।
उत्तरस्यां दिशि तथा राजन् सप्तर्षयः स्मृताः। यामा नाम तथा देवा आसन् स्वायम्भुवेऽन्तरे।
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्व्वसुः। ज्योतिष्मान् द्युतिमान् हव्यः सवनः पुत्र एव च। ३८५
मनोः स्वायम्भुवस्यैते दश पुत्रा महौजसः। एतत्ते प्रथमं राजन् मन्वन्तरमुदाहृतं।
और्व्वो वशिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः काश्यप एव च। प्राणो बृहस्पतिश्चैव दत्तो निश्च्यवनस्तथा।
एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः। देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वारोचिषेऽन्तरे।
हविघ्रः सुकृतिर्ज्योतिरापोमूर्त्तिरयस्मयः। प्रथितश्च नभस्यश्च नभ ऊर्ज्जस्तथैव च।
स्वारोचिषस्य पुत्रास्ते मनोस्तात महात्मनः। कीर्त्तिताः पृथिवीपाल महावीर्य्यपराक्रमाः। ३९०
द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया। इदं तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप।
वशिष्ठपुत्राः सप्तासन् वाशिष्ठा इति विश्रुताः। हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्ज्जा नाम सुतेजसः।
ऋषयोऽत्र मया प्रोक्ताः कीर्त्यमानान्निबोध तान्। औत्तमेयान् महाराज दश पुत्रान् मनोरमान्।
इष ऊर्ज्जस्तनूर्ज्जश्च मधुर्म्माधव एव च। शुचिः शुक्रः सहश्चैव नभस्यो नभ एव च।
भानवस्तत्र देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतं। मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु। ३९५
काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जह्नुर्धामा च भारत। कपीवानकपीवांश्च तत्र सप्तर्षयोऽपरे।
पुराणे कीर्त्तितास्तात पुत्राः पौत्राश्च भारत। सत्या देवगणाश्चैव तामसस्यान्तरे मनोः।
पुत्रांश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसस्य मनोर्नृप। द्युतिस्तपस्यः सुतपास्तपोमूलस्तपोशनः।
तपोरतिरकल्माषस्तन्वी धन्वी परन्तपः। तामसस्य मनोरेते दश पुत्रा महाबलाः।
वायुप्रोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तरं। वेदबाहुर्यदुध्रश्च मुनिर्व्वेदशिरास्तथा। ४००

हिरण्यरोमा पर्ज्जन्य ऊर्द्ध्वबाहुश्च सोमजः । सत्यनेत्रस्तथाऽत्रेय एते सप्तर्षयोऽपरे ।
देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयोऽपरे । पारिप्लवश्च रैभ्यश्च मनोरन्तरमुच्यते ।
अथ पुत्त्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम । धृतिमानव्ययो युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ।
अरण्यश्च प्रकाशश्च निर्मोहः सत्यवाक् कृती । रैवतस्य मनोः पुत्त्राः पञ्चमं चैतदन्तरं ।
षष्ठं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्नभो विवस्वांश्च सुधामा विरजास्तथा । ३३५
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तैते तु महर्षयः । चाक्षुषस्यान्तरे तात मनोर्देवानिमान् शृणु ।
आद्याः प्रभूता ऋभवः पृथुकाश्च दिवौकसः । लेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
ऋषेरङ्गिरसः पुत्त्रा महात्मानो महौजसः । नाड्वलेया महाराज दश पुत्त्रास्तु विश्रुताः ।
ऊरुप्रभृतयो राजन् षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतं । अत्रिर्वसिष्ठो भगवान् कश्यपश्च महानृषिः ।
गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च । तथैव पुत्त्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः । ३४०
सप्तमो जमदग्निश्च ऋषयः साम्प्रतं दिवि । साध्या रुद्राश्च विश्वे च वसवो मरुतस्तथा ।
आदित्याश्चाश्विनौ चैव देवौ वैवस्वतौ स्मृतौ । मनोर्वैवस्वतस्यैते वर्त्तन्ते साम्प्रतेऽन्तरे ।
इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्त्रा महात्मनः । एतेषां कीर्त्तितानान्तु महर्षीणां महौजसां ।
राजन् पुत्त्राश्च पौत्त्राश्च दिक्षु सर्व्वासु भारत । मन्वन्तरेषु सर्व्वेषु प्रादेशं सप्त सप्तकाः ।
स्थिता लोकव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च । मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः । ३४५
कृत्वा कर्म्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयं । ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्थानं तत्पूरयन्त्युत ।
अतीता वर्त्तमानाश्च क्रमेणैतेन भारत । एतान्युक्तानि कौरव्य सप्ततीतानि भारत ।
मन्वन्तराणि षट् चापि निबोधानागतानि मे । सावर्ण्णा मनवस्तात पञ्च तांश्च निबोध मे ।
एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारस्तु प्रजापतेः । परमेष्ठिसुतास्तात मेरुसावर्णितां गताः ।
दक्षस्यैते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप । महान्तस्तपसा युक्ता मेरुपृष्ठे महौजसः । ३५०
रुचेः प्राजापतेः पुत्त्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः । भूत्यां चोत्पादितो देव्यां भौत्यो नाम रुचेः सुतः ।
अनागताश्च सप्तैते स्मृता दिवि महर्षयः । मनोरन्तरमासाद्य सावर्णेरिह तान् शृणु ।
रामो व्यासस्तथाऽऽत्रेयो दीप्तिमानिति विश्रुतः । भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः ।
गौतमस्यात्मजश्चैव शरद्वान्नाम गौतमः । कौशिको गालवश्चैव रुरुः काश्यप एव च ।
एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तमाः । ब्रह्मणः सदृशाश्चैते धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः । ३५५
अभिजात्याऽथ तपसा मन्त्रव्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
भूतभव्यभवज्ज्ञानं बुद्ध्वा चैव च ये स्वयं । तपसा तु प्रसिद्धा ये सङ्गताः प्रविचिन्तकाः ।
मन्त्रव्याकरणाद्यैश्च ऐश्वर्य्यात्सर्व्वशश्च ये । एतान् भाव्यान्वितो ज्ञात्वा नैष्ठिकानि च नाम च ।
सप्तैते सप्तभिश्चैव गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घायुषो मन्त्रकृत ईश्वरा दीर्घचक्षुषः ।
बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्म्माणो गोत्रप्रावर्त्तकास्तथा । कृतादिषु युगाख्येषु सर्व्वेष्वेव पुनः पुनः । ३६०

प्रावर्त्तयन्ति ते वर्णानाश्रमांश्चैव सर्व्वशः । सप्तर्षयो महाभागाः सत्यधर्म्मपरायणाः ।
तेषाञ्चैवान्वयोत्पन्ना जायन्तीह पुनः पुनः । मन्त्रब्राह्मणकर्त्तारो धर्म्मे प्रशिथिले तथा ।
यस्माच्च वरदाः सप्त परेभ्य एव याचिताः । तस्मान्न कालो न वयः प्रमाणमृषिभावने ।
एते सप्तर्षिकोद्देशो व्याख्यातस्ते मया नृप । सावर्णस्य मनोः पुत्रान् भविष्यान् शृणु सत्तम ।
वरीयांश्चावरीयांश्च संमतो धृतिमान्वसुः । चरिष्णुरार्य्यो धृष्णुश्च वाजः सुमतिरेव च । ३६५
सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दश भारत । प्रथमं मेरुसावर्णान् प्रवक्ष्यामि मुनीन् शृणु ।
मेधातिथिस्तु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च । ज्योतिष्मान् भार्गवश्चैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ।
सवनश्चैव वाशिष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः । पौलहः सत्य इत्येते मुनयो रोहितेऽन्तरे ।
देवतानां गणास्तत्र त्रय एव नराधिप । दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ।
मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पञ्चहोत्रो निराकृतिः । पृथुः श्रवा भूरिधामा ऋचीकोऽवृहतो गयः । ३७०
प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः । दशमे त्वथ पर्य्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
हविष्मान् पौलहश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिस्तथाऽत्रेयो वाशिष्ठश्चाष्टमः स्मृतः ।
पौलस्त्यः प्रमतिश्चैव नभोगश्चैव काश्यपः । अङ्गिरा नभसः सत्यः सप्तैव परमर्षयः ।
देवतानां गणौ द्वौ तौ ऋषिमन्तश्च ये स्मृताः । मनोः सुतोत्तमौजाश्च कुनिपश्चैव वीर्य्यवान् ।
शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः । भूरिद्युम्नः सुवर्चाश्च दश त्वेते मनोः सुताः । ३७५
एकादशे तु पर्य्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः । तस्य सप्त ऋषींश्चापि कीर्त्यमानान्निबोध मे ।
हविष्मान् काश्यपश्चापि हविष्मान् यश्च भार्गवः । तरुणश्च तथात्रेयो वाशिष्ठस्त्वनयस्तथा ।
अङ्गिराश्चोदधिष्णश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा । पुलहश्चाग्नितेजाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ।
ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तेषां त्रयः स्मृताः । सर्व्वत्रगः सुशर्म्मा च देवानीकः पुरूवहः ।
क्षेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः । सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः । ३८०
चतुर्थस्य तु सावर्णेर्ऋषीन् सप्त निबोध मे । द्युतिर्व्वशिष्ठपुत्रश्च आत्रेयः सुतपास्तथा ।
अङ्गिरास्तपसो मूर्त्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा । तपोशनश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपो रविः ।
भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपो धृतिः । पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणश्च ते ।
देववायुरदूरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः । मित्रवान्मित्रदेवश्च मित्रसेनश्च मित्रकृत् ।
मित्रबाहुः सुवर्चाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः । त्रयोदशेऽथ पर्य्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः । ३८५
अङ्गिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो हव्यपस्तु यः । पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः ।
निष्प्रकम्पस्तथात्रेयो निर्म्मोहः काश्यपस्तथा । सुतपाश्चैव वाशिष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयम्भुवा । त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः ।
चित्रसेनो विचित्रश्च नयो धर्म्मभृतो धृतः । सुनेत्रः क्षत्रवृद्धिश्च सुतपा निर्भयो दृढः ।
रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे । चतुर्द्दशेऽथ पर्य्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः । ३९०

अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधस्तथा । भार्गवो ह्यतिनामा च युक्तश्चाङ्गिरसस्तथा ।
युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च । अजितः पौलहश्चैव अन्त्याः सप्तर्षयस्तु ते ।
एतेषां कल्यमुत्थाय कीर्त्तनात् सुखमेधते । यशश्चाप्नोति सुमहदायुष्मांश्च भवेत्तथा ।
अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः । देवतानां मनवः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतर्षभ ।
तरुर्भीरुर्वरश्चैव तरस्वानुग्र एव च । अभिमानी प्रवीरश्च जिष्णुः संक्रन्दनस्तथा । ४९५
तेजस्वी सबलश्चैव भौत्यस्यैते मनोः सुताः । भौत्यस्यैवाधिकारे तु पूर्णं कल्पस्तु पूर्य्यते ।
इत्येते नामतोऽतीता मनवः कीर्त्तिता मया । तैरियं पृथिवी तात समुद्रान्ता सपत्तना ।
पूर्णं युगसहस्रन्तु परिपाल्या नराधिप । प्रजाभिश्चैव तपसा संहारस्तेषु नित्यशः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि मनुवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य संख्यानं युगानाञ्च महामते । ब्रह्मणोऽहः समासाच्च वक्तुमर्हसि मे द्विज ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अहोरात्रं भवेत् सौर्य्यो मानवं लौकिकं परं । तदुपादाय गणनां शृणु संख्यामरिन्दम । ५००
निमेषैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला । त्रिंशत्कलो मुहूर्त्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ।
अहोरात्रमिति प्राहुः समसूर्य्यगतं नृप । विशेषेण तु सर्व्वेषु अहोरात्रस्य नित्यशः ।
अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिसंज्ञितः । पक्षौ द्वौ तु स्मृतो मासो द्वौ मासावृतुरुच्यते ।
अब्दं द्व्ययनमुक्तन्तु अयनं ऋतुभिस्त्रिभिः । दक्षिणश्चोत्तरश्चैव संख्यातत्त्वविशारदैः ।
मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमन्वितः । पितॄणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः । ५०५
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लपक्षस्तु शर्व्वरी । कृष्णपक्षे त्वहःप्राहुः पितॄणां वर्त्तते नृप ।
मानुषेण तु मानेन यो हि संवत्सरः स्मृतः । देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणं ।
दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः । दिव्यमब्दं दशगुणमहोरात्रं मनोः स्मृतं ।
अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते । पक्षा दशगुणो मासो मासैर्दशभिर्गुणैः ।
ऋतुर्गुणानां संप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः । ऋतुत्रयेण त्वयनं तद्द्वयेनैव वत्सरः । ५१०
चत्वार्य्येव सहस्राणि वर्षाणान्तु कृतं युगं । तावच्छती भवेत्सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथा नृप ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता स्यात् परिमाणतः । तस्याश्च त्रिशती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाऽपरः ।
तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्त्तितं । तस्यापि द्विशती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः ।
कलिर्व्वर्षसहस्रन्तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः । तस्यापि शतिका सन्ध्या सन्ध्यांशश्चैव तद्विधः ।
एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्त्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोध मे । ५१५
कृतं त्रेता द्वापरञ्च कलिश्चैव चतुर्युगं । युगं तदेकसप्तत्या गणितं नृपसत्तम ।
मन्वन्तरमिति प्रोक्तं संख्यानार्थविशारदैः । अयनञ्चापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।
मनुः प्रहीयते यत्र समाप्तेऽप्ययने प्रभो । ततोऽपरो मनुः कालमेतावन्तं भवत्युत ।
समतीतेषु राजेन्द्र प्रोक्तः संवत्सरः स वै । तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

ब्राह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति च कथ्यते । सहस्रयुगपर्य्यन्ता या निशा सोच्यते बुधैः । ४१०
निमज्जत्यप्सु यत्रोर्व्वी सशैलवनकानना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्णे भरतसत्तम ।
ब्राह्मे दिवसपर्य्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते । युगानि सप्ततिस्तानि साग्राणि कथितानि ते ।
कृतत्रेतादियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते । चतुर्दशैते मनवः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्द्धनाः ।
वेदेषु सपुराणेषु सर्व्वेषु प्रभविष्णवः । प्रजानां पतयो राजन् धन्यमेषां प्रकीर्त्तनं ।
मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु सम्भवाः । न शक्यमन्तरं तेषां वक्तुं वर्षशतैरपि । ४१५
विसर्गस्य प्रजानाञ्च संहारस्य च भारत । मन्वन्तरेषु संहारः श्रूयते भरतर्षभ ।
सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह । तपसा ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते । तत्र सर्व्वाणि भूतानि दग्धान्यादित्यरश्मिभिः ।
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सहादित्यगणैर्विभो । प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुं ।
स स्रष्टा सर्व्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् । ४२०
तत्र संवर्त्तते रात्रिः सकलैकार्णवे तदा । नारायणो दधे निद्रां ब्राह्मीं वर्षसहस्रकं ।
तावन्तमिति कालस्य रात्रिरित्यभिसञ्ज्ञिता । निद्राविरामात् प्रबुद्धो यथा सैव पितामहः ।
या च रात्रिरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्य्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
पुनः सिसृक्षया युक्तः सर्गाय निदधे मनः । अत्र ख्यातिः पुराणेयं प्रकृतं तदिहेरितं ।
देवस्थानानि तान्येवं सेवकस्य विपर्य्ययं । ततो दग्धानि भूतानि सर्व्वाण्यादित्यरश्मिभिः । ४२५
देवर्षियक्षगन्धर्व्वपिशाचोरगराक्षसाः । जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतसत्तम ।
यथर्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये । दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु ।
निष्क्रमिता प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयं । ये च वै मानुषा लोकाः सर्व्वे चैव महर्षयः ।
ते सम्भूताः सुदुर्दृश्याः क्षयान्तं विसर्जितः । न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतसत्तम ।
तुल्यश्च क्रमयोगेन कालसंख्याविभागवित् । सहस्रयुगसंख्यातं कृत्वा दिवसमीश्वरः । ४३०
रात्रिं युगसहस्रान्तां कृत्वा च भगवान् विभुः । संहरत्येव भूतानि सृजते च पुनः पुनः ।
अनाद्यन्तो महादेवो हरिर्नारायणः प्रभुः । तस्य ते कीर्त्तयिष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य वै ।
निसर्गं भरतश्रेष्ठ साम्प्रतस्य महाद्युते । वृष्णिवंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनं ।
यत्रोत्पन्नो महात्मा स हरिर्वृष्णिकुले प्रभुः । सर्व्वासुरविनाशाय सर्व्वलोकहिताय च ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि मन्वन्तरानुकीर्त्तने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् कश्यपाज्जज्ञे दाक्षायण्यामरिन्दम । तस्य भार्य्याऽभवत् संज्ञा त्वाष्ट्री देवी विवस्वतः । ४३५
सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी । सा वै भार्य्या भगवतो मार्त्तण्डस्य महात्मनः ।
भर्त्तृरूपेण नातुष्यद्रूपयौवनशालिनी । संज्ञा नाम सुतपसा सुदीप्तेन समन्विता ।
आदित्यस्य हि तद्रूपं मार्त्तण्डस्य तु तेजसा । गात्रेषु परिदग्धं वै नातिकान्तमिवाभवत् ।

न खल्वयं मृतोऽण्डस्थ इति स्नेहादभाषत । अज्ञानात्कश्यपस्तस्मान्मार्त्तण्ड इति चोच्यते ।
तेजस्त्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । येनातितापयामास त्रीन् लोकान् कश्यपात्मजः । ५५०
त्रीण्यपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपताम्वरः । आदित्यो जनयामास कन्यां द्वौ च प्रजापती ।
मनुर्वैवस्वतः पूर्व्वं श्राद्धदेवः प्रजापतिः । यमश्च यमुना चैव यमजौ संबभूवतुः ।
श्यामवर्णन्तु तद्रूपं संज्ञा दृष्ट्वा विवस्वतः । असहन्ती तु स्वां छायां सवर्णां निर्ममे ततः ।
मायामयी तु सा संज्ञा तस्याश्छाया समुत्थिता । प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा छाया संज्ञां नरेश्वर ।
उवाच किं मया कार्य्यं कथयस्व शुचिस्मिते । स्थिताऽस्मि तव निर्द्देशे शाधि मां वरवर्णिनि । ५५५
॥ संज्ञोवाच ॥ अहं यास्यामि भद्रन्ते स्वमेव भवनं पितुः । त्वयेह भवने मह्यं वस्तव्यं निर्व्विकारया ।
इमौ च बालकौ मह्यं कन्या चेयं सुमध्यमा । संभाव्यास्ते न चाख्येयमिदं भगवते क्वचित् ।
॥ छायोवाच ॥ आकचग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित् । आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाश्वास्य सवर्णान्तु तथेत्युक्ता तया च सा । त्वष्टुः समीपमगमद्व्रीडितेव तपस्विनी ।
पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भर्त्सिता तदा । भर्त्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः । ५६०
अगच्छद्वडवा भूत्वाच्छाद्य रूपमनिन्दिता । कुरूनथोत्तरान् गत्वा तृणान्यथ चचार ह ।
द्वितीयायान्तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ।
पूर्व्वजस्य मनोस्तात सदृशोऽयमिति प्रभुः । मनुरेवाभवन्नाम्ना सावर्ण इति चोच्यते ।
द्वितीयो यः सुतस्तस्याः स विज्ञेयः शनैश्चरः । संज्ञा तु पार्थिवी तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्व्वजेषु वै । मनुस्तस्याक्षमत्तत्तु यमस्तस्या न चक्षमे । ५६५
तां स रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य गौरवात् । पदा सन्तर्ज्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ।
तं शशाप ततः क्रोधात्सावर्णजननी नृप । चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता ।
यमस्तु तत्पितुः सर्व्वं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । भृशं शापभयोद्विग्नः संज्ञावाक्यैर्व्विवेजितः ।
शापोऽयं विनिवर्त्तेत स प्राह पितरं तदा । मात्रा स्नेहेन सर्व्वेषु वर्त्तितव्यं सुतेषु वै ।
सेयमस्मानपाहाय यवीयांसं बुभूषति । तस्यां मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः । ५७०
बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान् क्षन्तुमर्हति । यस्मात्ते पूजनीयाऽहं लङ्घिताऽस्मि त्वया सुत ।
तस्मात्तवैष चरणः पतिष्यति न संशयः । शप्तोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतां वर ।
तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते ।
॥ विवस्वानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं । येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्म्मज्ञं सत्यवादिनं ।
अशक्यमन्यथाकर्त्तुं मया मातृवचस्तव । कृमयो मांसमादाय यास्यन्ति धरणीतलं । ५७५
तव पादान्महाप्राज्ञ ततस्त्वम्प्राप्स्यसे सुखं । कृतमेवं वचस्तथ्यं मातुस्तव भविष्यति ।
शापस्य परिहारेण त्वञ्च त्रातो भविष्यसि । आदित्योऽथाब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
तुल्येष्वभ्यधिकस्नेहः क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नाचचक्षे विवस्वते ।

आत्मानं स समाधाय योगात्तथ्यमपश्यत । तां शप्तुकामो भगवानाजगाम कुरूद्वह ।
मूर्द्धजेषु च जग्राह स्वभर्त्तावतिनती तु सा । ततः सर्वं यथावृत्तमाचचक्षे विवस्वते । ५८०
विवस्वानथ तच्छ्रुत्वा श्वशुरं त्वष्टारमभ्यगात् । त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुं ।
निर्द्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै तदा ।
॥ त्वष्टोवाच ॥ तवातितेजसा युक्तमिदं रूपं न शोभते । असहन्ती च तत् संज्ञा वने चरति शाद्वले ।
द्रष्टा हि तां भवानद्य स्वां भार्य्यां शुभचारिणीं । नित्यं तपस्यभिरतां वडवारूपधारिणीं ।
पर्णाहारां कृशां दीनां जटिलां ब्रह्मचारिणीं । हस्तिहस्तपरिक्लिष्टां व्याकुलां पद्मिनीमिव । ५८५
श्लाघ्यां योगबलोपेतां योगमास्थाय गोपते । अनुकूलन्तु ते देव यदि स्यान्मम तन्मतं ।
रूपं निवर्त्तयाम्यद्य तव कान्तमरिन्दम । रूपं विवस्वतश्चासीत्तिर्य्यगूर्द्ध्वं समं न वै ।
तेनासौ बधृतो देवो रूपेण तु विभावसुः । तस्मात्त्वष्टुः स वै वाक्यं बहु मेने प्रजापतिः ।
समनुज्ञातवांश्चैव त्वष्टारं रूपसिद्धये । ततोऽभ्युपगमात्त्वष्टा मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ।
भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास भारत । ततो निर्भासितं रूपं तेजसा संहतेन वै । ५९०
कान्तात् कान्ततरं द्रष्टुमधिकं शुशुभे तदा । मुखे निर्व्वर्त्तितं रूपं तस्य देवस्य गोपतेः ।
ततः प्रभृति देवस्य मुखमासीत्तु लोहितं । मुखरागन्तु यत् पूर्व्वं मार्त्तण्डस्य मुखच्युतं ।
आदित्या द्वादशैवेह सम्भूता मुखसम्भवाः । धातार्य्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्ज्जन्यो दशमस्तथा । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ।
हर्षं लेभे ततो देवो दृष्ट्वादित्यान् स्वदेहजान् । गन्धैः पुष्पैरलङ्कारैर्भासता मुकुटेन च । ५९५
एवं संपूजयामास त्वष्टा वाक्यमुवाच ह । गच्छ देव निजां भार्य्यां कुरूंश्चरति सोत्तरान् ।
वडवारूपमास्थाय वने चरति शाद्वले । स तथा रूपमास्थाय स्वां भार्य्यां शुभलोचनां ।
ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्य्यां वडवां ततः । अधृष्यां सर्व्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
वडवावपुषा राजंश्चरन्तीमकुतोभयां । सोऽश्वरूपेण भगवांस्तां मुखे समभावयत् ।
मैथुनाय विचेष्टन्तीं परपुंसविशङ्कया । सा तन्निरवमच्छुक्रं नासिकाभ्यां विवस्वतः । ६००
देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ । नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनाविति ।
मार्त्तण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः । तान्तु रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ।
सा तु दृष्ट्वैव भर्त्तारं तुतोष जनमेजय । यमस्तु कर्म्मणा तेन भृशं पीडितमानसः ।
धर्म्मेण रञ्जयामास धर्म्मराज इमाः प्रजाः । स लेभे कर्म्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः ।
पितॄणामाधिपत्यञ्च लोकपालत्वमेव च । मनुः प्रजापतिस्त्वासीत् सावर्णिः स तदोच्यते । ६०५
भाव्यः सोऽनागते तस्मिन् मनुः सावर्णिकेऽन्तरे । मेरुपृष्ठे तपो घोरमद्यापि चरति प्रभुः ।
भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहत्वमुपलब्धवान् । नासत्यौ यौ समाख्यातौ स्वर्व्वैद्यौ तौ बभूवतुः ।
रेवतोऽपि तथा राजन्नश्वानां शान्तिदोऽभवत् । त्वष्टा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ।

तदप्रतिहतं युद्धे दानवानां जिघांसया। यवीयसी तु याऽप्यासीद्यमी कन्या यशस्विनी।
अभवत् सा सरिच्छ्रेष्ठा यमुना लोकभाविनी। मनुरित्युच्यते लोके सावर्ण इति चोच्यते। ५१०
द्वितीयो यः सुतस्तस्य मनोर्भ्राता शनैश्चरः। ग्रहत्वं स तु लेभे वै सर्वलोकाभिपूजितं।
य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्वाऽपि धारयेत्। आपदः स विमुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्यशः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि वैवस्वतोत्पत्तिकथने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मनोर्वैवस्वतस्यासन् पुत्रा वै नव तत्समाः। इक्ष्वाकुश्चैव नाभागो धृष्णुः शर्यातिरेव च।
नरिष्यन्तस्तथा प्रांशुर्नाभागारिष्टसप्तमाः। करूषश्च पृषध्रश्च नवैते भरतर्षभ।
अकरोत् पुत्रकामस्तु मनुरिष्टिं प्रजापतिः। मित्रावरुणयोस्तात पूर्व्वमेव विशाम्पते। ५१५
अनुत्पन्नेषु नवसु पुत्रेष्वेतेषु भारत। तस्यान्तु वर्त्तमानायामिष्ट्यां भरतसत्तम।
मित्रावरुणयोरंशे मनुराहुतिमाजुहोत्। आहुत्यां हूयमानायां देवगन्धर्व्वमानवाः।
तुष्टिञ्च परमां जग्मुर्मुनयश्च तपोधनाः। अहोऽस्य तपसो वीर्य्यमहो श्रुतमहोऽद्भुतं।
तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता। दिव्यसंहनना चैव इडा जज्ञे इति श्रुतिः।
तामिडेत्येव होवाच मनुर्द्दण्डधरस्तदा। अनुगच्छस्व मां भद्रे तमिडा प्रत्युवाच ह। ५२०
धर्म्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं।
॥ इडोवाच ॥ मित्रावरुणयोरंशे जाताऽस्मि वदताम्बर। तयोः सकाशं यास्यामि न मां धर्म्मो हतोऽवधीत्।
सैवमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोरिडा। गत्वाऽन्तिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्।
अंशेऽस्मि युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वां। मनुना चाहमुक्ता वै अनुगच्छस्व मामिति।
तां तथावादिनीं साध्वीमिडां धर्म्मपरायणां। मित्रश्च वरुणश्चोभावूचतुर्यन्निबोध तत्। ५२५
अनेन तव धर्म्मेण प्रश्रयेण दमेन च। सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वो वरवर्णिनि।
आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति यास्यसि। मनोर्वंशकरः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यसि।
सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने। जगत्प्रियो धर्म्मशीलो मनोर्वंशविवर्द्धनः।
निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितुरन्तिकं। बुधेनान्तरमासाद्य मैथुनायोपमन्त्रिता।
सोमपुत्राद्बुधाद्राजंस्तस्यां जज्ञे पुरूरवाः। जनयित्वा सुतं सा तमिडा सुद्युम्नतां गता। ५३०
सुद्युम्नस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः। उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वश्च भारत।
उत्कलस्योत्कला राजन् विनताश्वस्य पश्चिमा। दिक् पूर्व्वा भरतश्रेष्ठ गयस्य तु गया पुरी।
प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिन्दम। दशधा तद्दधत् क्षत्रमकरोत् पृथिवीमिमां।
यूपाङ्किता च पृथिवी यस्येयं सवनाकरा। इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान्।
कन्याभावात्तु सुद्युम्नो नैनं गुणमवाप्तवान्। वसिष्ठवचनात्त्वासीत् प्रतिष्ठाने महात्मनः। ५३५
प्रतिष्ठा धर्म्मराजस्य सुद्युम्नस्य कुरूद्वह। तत् पुरूरवसे प्रादाद्राज्यं प्राप्य महायशाः।
सुद्युम्नः कारयामास प्रतिष्ठाने नृपक्रियां। धृष्णुरथाम्बरीषश्च दण्डकश्चेति ते त्रयः।

यश्चकार महात्मा वै दक्षकारस्करमनुत्तमं । वनं तल्लोकविख्यातं तापसानामनुत्तमं ।
तत्र प्रतिष्ठमानस्तु नरः पापात् प्रमुच्यते । सुद्युम्नस्तु दिवं यात ऐलमुत्पाद्य भारत ।
मानवेयो महाराज स्त्रीपुंसोर्लक्षणैर्युतः । धृतवान् य इलेत्येवं सुद्युम्नश्चेति विश्रुतः । ६७०
नरिष्यतः शकाः पुत्रा नाभागस्य तु भारत । अम्बरीषोऽभवत् पुत्रः पार्थिवर्षभसत्तमः ।
धृष्टस्य धार्ष्टकं क्षत्रं रणे धृष्टं बभूव ह । शर्यातेर्मिथुनं त्वासीदानर्त्तो नाम विश्रुतः ।
पुत्रः कन्या सुकन्याख्या या पत्नी च्यवनस्य ह । आनर्त्तस्य तु दायादो रेवो नाम महाद्युतिः ।
आनर्त्तविषयश्चासीत् पुरी चास्य कुशस्थली । रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुद्मी नाम धार्म्मिकः ।
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्राज्यं प्राप्य कुशस्थलीं । स कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्वं ब्रह्मणोऽन्तिके । ६७५
मुहूर्त्तभूतं देवस्य मर्त्यं बहुयुगं प्रभो । आजगाम युवैवाथ स्वां पुरीं यादवैर्वृतां ।
कृतां द्वारवतीं नाम्ना बहुद्वारां मनोरमां । भोजवृष्ण्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ।
ततस्तद्रैवतो ज्ञात्वा यथातत्त्वमरिन्दम । कन्यां तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीं ।
दत्त्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संश्रितः । रेमे रामोऽपि धर्म्मात्मा रेवत्या सहितः सुखी ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि रैवतोत्पत्तौ दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं बहुयुगे काले समतीते द्विजोत्तम । न जरा रेवतीं प्राप्ता रैवतं वा ककुद्मिनं । ६८०
मेरुं गतस्य वा तस्य शर्य्यातेः सन्ततिः कथं । स्थिता पृथिव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा क्षुत्पिपासे वा न मृत्युर्भरतर्षभ । ऋतुचक्रं न भवति ब्रह्मलोके सदाऽनघ ।
ककुद्मिनस्तु तं लोकं रैवतस्य गतस्य ह । हृता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः सा कुशस्थली ।
तस्य भ्रातृशतञ्चासीद्धार्म्मिकस्य महात्मनः । तद्वध्यमानं रक्षोभिर्दिशः प्राद्रवदच्युत ।
विद्रुतस्य तु राजेन्द्र तस्य भ्रातृशतस्य वै । तेषान्तु ते भयाक्रान्ताः क्षत्रियास्तत्र तत्र ह । ६८५
अन्ववायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र विशाम्पते । येषामेते महाराज शार्य्याता इति विश्रुताः ।
क्षत्रिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्व्वासु विश्रुताः । सर्व्वशः पर्व्वतगणान् प्रविष्टाः कुरुनन्दन ।
नाभागारिष्टपुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ । करूषस्य तु कारूषाः क्षत्रिया युद्धदुर्म्मदाः ।
पृषध्रो हिंसयित्वा तु गुरोर्गां जनमेजय । शापाच्छूद्रत्वमापन्नो नवैते परिकीर्त्तिताः ।
वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ । क्षुवतस्तु मनोः पुत्र इक्ष्वाकुरभवत्ततः । ६९०
तस्य पुत्रशतञ्चासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणं । तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु विकुक्षित्वादयोधतां ।
प्राप्तः परमधर्म्मज्ञः सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः । शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चाशदुत्तमाः ।
उत्तरापथदेशस्था रक्षितारो विशाम्पते । चत्वारिंशत्तथाष्टौ च दक्षिणस्यां तथा दिशि ।
वशातिप्रमुखाश्चान्ये रक्षितारो विशाम्पते । इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै अष्टकायामथादिशत् ।
मांसमानय श्राद्धार्थं मृगं हत्वा महाबल । श्राद्धकर्म्मणि चोद्दिष्टमकृते श्राद्धकर्म्मणि । ६९५
भक्षयित्वा शशं तात शशादो मृगयां गतः । इक्ष्वाकुणा परित्यक्तो वशिष्ठवचनात् प्रभुः ।

इक्ष्वाकौ संस्थिते तात शशादः समपद्यत। शशादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्य्यवान्।
इन्द्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थोऽजयतासुरान्। पूर्व्वमाडीबके युद्धे ककुत्स्थस्तेन स स्मृतः।
अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरानेनसः स्मृतः। विष्टराश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादार्द्रस्त्वजायत।
आर्द्रस्य युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः। जज्ञे श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्म्मिता। ६६०
श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महीपतिः। कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्म्मिकः।
यः स धुन्धुवधाद्राजा धुन्धुमारत्वमागतः।
॥ जनमेजय उवाच ॥ धुन्धोर्वधमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। यदर्थं कुवलाश्वः स धुन्धुमारत्वमागतः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवलाश्वस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां। सर्व्वे विद्यासु निष्णाता बलवन्तो दुरासदाः।
बभूवुर्धार्म्मिकाः सर्व्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः। कुवलाश्वं पिता राज्ये बृहदश्वो न्ययोजयत्। ६६५
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वनं राजा समाविशत्। तमुत्तङ्कोऽथ विप्रर्षिः प्रयान्तं प्रत्यवारयत्।
॥ उतङ्क उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्य्यं तत्तावत् कर्त्तुमर्हसि। निरुद्विग्नस्तपश्चर्त्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव।
ममाश्रमसमीपे वै समेषु मरुधन्वसु। समुद्रो वालुकापूर्ण उज्जालक इति श्रुतः।
देवतानामवध्यश्च महाकायो महाबलः। अन्तर्भूमिगतस्तत्र वालुकान्तर्हितो महान्।
राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्धुर्नाम महासुरः। शेते लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणं। ६७०
संवत्सरस्य पर्य्यन्ते स निश्वासं विमुञ्चति। यदा तदा भूश्चलति सशैलवनकानना।
तस्य निश्वासवातेन रज उद्धूयते महत्। आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनं।
सविस्फुलिङ्गं साङ्गारं सधूममतिदारुणं। तेन तात न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं स्व आश्रमे।
तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया। लोकाः स्वस्था भवन्त्वद्य तस्मिन् विनिहते त्वया।
त्वं हि तस्य वधायैकः समर्थः पृथिवीपते। विष्णुना च वरो दत्तो मह्यं पूर्व्वयुगेऽनघ। ६७५
यस्तं महासुरं रौद्रं हनिष्यति महाबलं। तस्य त्वं वरदानेन तेज आप्याययिष्यसि।
न हि धुन्धुर्महातेजास्तेजसाल्पेन शक्यते। निर्दग्धुं पृथिवीपाल दिव्यैरपि युगैरपि।
वीर्य्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदं। स एवमुक्तो राजर्षिरुतङ्केन महात्मना।
कुवलाश्वं सुतं प्रादात्तस्मै धुन्धुनिबर्हणे।
॥ बृहदश्व उवाच ॥ भगवन्न्यस्तशस्त्रोऽहमयन्तु तनयो मम। भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुन्धुमारो न संशयः। ६८०
स तं व्यादिश्य तनयं राजर्षिर्धुन्धुमारणे। जगाम पर्व्वतायैव तपसे संशितव्रतः।
कुवलाश्वस्तु पुत्राणां शतेन सह पार्थिवः। प्रायादुत्तङ्कसहितो धुन्धोस्तस्य निबर्हणे।
तमाविशत्तदा विष्णुस्तेजसा भगवान् प्रभुः। उत्तङ्कस्य नियोगाद्वै लोकानां हितकाम्यया।
तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत्। एष श्रीमानवध्योऽद्य धुन्धुमारो भविष्यति।
दिव्यैर्माल्यैश्च तं देवाः समन्तात् समवाकिरन्। देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुर्भरतर्षभ। ६८५
स गत्वा जयतां श्रेष्ठस्तनयैः सह वीर्य्यवान्। समुद्रं खानयामास वालुकार्णवमव्ययं।

नारायणेन कौरव्य तेजसाऽप्यायितस्तदा। स बभूव महातेजा भूयो बलसमन्वितः।
तस्य पुत्रैः खनद्भिश्च वालुकान्तर्हितस्तदा। धुन्धुरासादितो राजन् दिशमाहृत्य पश्चिमां।
मुखजेनाग्निना क्रोधाल्लोकानुद्वर्त्तयन्निव। वारि सुस्राव वेगेन महोदधिरिवोदये।
सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोर्म्मिकलिलं महत्। तस्य पुत्रशतं दग्धं त्रिभिरूनन्तु रक्षसा। ७००
ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलं। आससाद महातेजा धुन्धुं धुन्धुनिवर्हणः।
तस्य वारिमयं वेगमपिवत् स नराधिपः। योगी योगेन वह्निञ्च शमयामास वारिणा।
निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षसं। उतङ्कं दर्शयामास कृतकर्म्मा नराधिपः।
उतङ्कस्तु वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने। तस्याक्षयं ददौ वित्तं शत्रुभिश्चापराजयं।
धर्म्मे रतिञ्च सततं स्वर्गे वासं तथाऽक्षयं। पुत्राणाञ्चाक्षयान् लोकान् स्वर्गे ये रक्षसा हताः। ७०५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि धुन्धुवधे एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्वो ज्येष्ठ उच्यते। चन्द्राश्वकपिलाश्वौ तु कुमारौ द्वौ कनीयसौ।
धौन्धुमारिर्दृढाश्वस्य हर्य्यश्वस्तस्य चात्मजः। हर्य्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत् क्षत्रधर्म्मरतः सदा।
संहताश्वो निकुम्भस्य पुत्रो रणविशारदः। अकृशाश्वकृशाश्वौ तु संहताश्वसुतौ नृप।
तस्य हैमवती कन्या सतां माता दृषद्वती। विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रश्चास्याः प्रसेनजित्।
लेभे प्रसेनजिद्भार्य्यां गौरीं नाम पतिव्रताम्। अभिशप्ता तु सा भर्त्रा नदी वै बाहुदाऽभवत्। ७१०
तस्याः पुत्रो महानासीत् युवनाश्वो महीपतिः। मान्धाता युवनाश्वस्य त्रिलोकविजयी सुतः।
तस्य चैत्ररथी भार्य्या शशविन्दोः सुताऽभवत्। साध्वी विन्दुमती नाम रूपेणासदृशी भुवि।
पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातृणामयुतस्य सा। तस्यामुत्पादयामास मान्धाता द्वौ सुतौ नृप।
पुरुकुत्सञ्च धर्म्मज्ञं मुचुकुन्दञ्च धार्म्मिकं। पुरुकुत्ससुतस्त्वासीत्त्रसद्दस्युर्महीपतिः।
नर्म्मदायामथोत्पन्नः सम्भूतस्तस्य चात्मजः। सम्भूतस्य च दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः। ७१५
सुधन्वनः सुतश्चासीत्त्रिधन्वा रिपुमर्द्दनः। राज्ञस्त्रिधन्वनस्त्वासीद्विद्वांस्त्रय्यारुणः सुतः।
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः। पाणिग्रहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे स दुर्म्मतिः।
येन भार्य्या हृता पूर्व्वं कृतोद्वाहा परस्य वै। बाल्यात्कामाच्च मोहाच्च संहर्षाच्चापलेन च।
जहार कामात्कन्यां स कस्यचित्पुरवासिनः। अधर्म्मशङ्कुना तेन राजा त्रय्यारुणोऽत्यजत्।
अपध्वंसेति बहुशो वदन् क्रोधसमन्वितः। पितरं सोऽब्रवीत्त्यक्तः क्व गच्छामीति वै मुहुः। ७२०
पिता च तमथोवाच श्वपाकैः सह वर्त्तय। नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाऽद्य कुलपांसन।
इत्युक्तः स निराक्रामन्नगराद्वचनात्पितुः। न च तं वारयामास वशिष्ठो भगवानृषिः।
स तु सत्यव्रतस्तात श्वपाकावसथान्तिके। पित्रा त्यक्तोऽवसद्वीरः पिताऽप्यस्य वनं ययौ।
ततस्तस्मिंस्तु विषये नावर्षत्पाकशासनः। समा द्वादश राजेन्द्र तेनाधर्म्मेण वै तदा।
दारांस्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः। संन्यस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः। ७२५

तस्य पत्नी गले बद्ध्वा मध्यमं पुत्रमौरसम् । शेषस्य भरणार्थाय व्यक्रीणाद्गोशतेन वै ।
तन्तु बद्धं गले दृष्ट्वा विक्रयार्थं नृपात्मजः । महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोचयामास भारत ॥
सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणं तस्य चाकरोत् । विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुकम्पार्थमेव च ।
सोऽभवद्गालवो नाम गले बद्धो महातपाः । महर्षिः कौशिकस्तात तेन वीरेण मोक्षितः ॥
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि गालवोत्पत्तौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भक्त्या च कृपया च प्रतिज्ञया । विश्वामित्रकलत्रं तद्बभार विनये स्थितः ॥ ७१०
हत्वा मृगान् वराहांश्च महिषांश्च वनेचरान् । विश्वामित्राश्रमाभ्याशे मांसं वृक्षे बबन्ध सः ।
उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् । पितुर्नियोगादवहत्तस्मिन् वनगते नृपे ।
अयोध्याञ्चैव राष्ट्रञ्च तथैवान्तःपुरं मुनिः । याज्योपाध्यायसम्बन्धाद्वशिष्ठः पर्य्यरक्षत ।
सत्यव्रतस्तु बाल्याद्वै भाविनोऽर्थस्य वा बलात् । वशिष्ठेऽभ्यधिकं मन्युं धारयामास नित्यदा ।
पित्रा हि तं तदा राष्ट्रात्त्यज्यमानं स्वमात्मजम् । न वारयामास मुनिर्वशिष्ठः कारणेन हि । ७१५
पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात् सप्तमे पदे । न च सत्यव्रतस्तस्माद्धृतवान् सप्तमे पदे ।
जानन्धर्म्मान् वशिष्ठस्तु न मां त्रातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रोषं वशिष्ठे मनसाऽकरोत् ॥
गुणबुद्ध्या तु भगवान् वशिष्ठः कृतवांस्तदा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमबुध्यत ।
तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरासीन्महात्मनः । तेन द्वादशवर्षाणि नावर्षत् पाकशासनः ।
तेन त्विदानीं वहता दीक्षां तां दुर्वहां भुवि । कुलस्य निष्कृतिस्तात कृता सा वै भवेदिति ॥ ७२०
न तं वशिष्ठो भगवान् पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् । अभिषेक्ष्याम्यहं पुत्रमस्येत्येवं मतिर्मुनेः ।
स तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामवहद्बली । अविद्यमाने मांसे तु वशिष्ठस्य महात्मनः ।
सर्व्वकामदुघां दोग्ध्रीं ददर्श स नृपात्मजः । तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च श्रमाच्चैव क्षुधार्द्दितः ।
दशधर्म्मगतो राजा जघान जनमेजय । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।
त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामी च ते दश । तच्च मांसं स्वयञ्चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान् । ७२५
भोजयामास तच्छ्रुत्वा वशिष्ठोऽप्यस्य चुक्रुधे । क्रुद्धस्तु भगवानत्र वाक्यमिदमाह नृपात्मजम् ।
॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पातयेयमहं क्रूर तव शङ्कुमसंशयम् । यदि ते द्वाविमौ शङ्कू न स्यातां वै पुनः कृतौ ।
पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च । अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं त्रीण्यस्य शङ्कूनि तानि दृष्ट्वा महातपाः । त्रिशङ्कुरिति होवाच त्रिशङ्कुस्तेन स स्मृतः ।
विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे कृते । स तु तस्मै वरं प्रादान्मुनिः प्रीतस्त्रिशङ्कवे । ७३०
छन्द्यमानो वरेणाथ वरं वव्रे नृपात्मजः । सशरीरो व्रजे स्वर्गमित्येवं याचितो वरः ।
अनावृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके । पित्र्येऽभिषिच्य राज्ये तु याजयामास तं मुनिः ॥
मिषतां देवतानाञ्च वशिष्ठस्य च कौशिकः । सशरीरं तदा तन्तु दिवमारोपयत्प्रभुः ।
तस्य सत्यरथा नाम पत्नी केकयवंशजा । कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्मषम् ।

स वै राजा हरिश्चन्द्रस्त्रैशङ्कव इति स्मृतः। आहर्त्ता राजसूयस्य सम्राडिति च विश्रुतः। ७६४

हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्य्यवान्। येनेदं रोहितपुरं कारितं राज्यसिद्धये।

कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः। संसारासारतां ज्ञात्वा द्विजेभ्यस्तत्पुरन्ददौ।

हरितो रोहितस्याथ चञ्चुर्हारित उच्यते। विजयश्च सुदेवश्च चञ्चुपुत्रौ बभूवतुः।

जेता क्षत्रस्य सर्व्वस्य विजयस्तेन स स्मृतः। रुरुकस्तनयस्तस्य राजा धर्म्मार्थकोविदः।

रुरुकस्य वृकः पुत्रो वृकाद्बाहुस्तु जज्ञिवान्। शकैर्यवनकाम्बोजैः पारदैः पह्लवैः सह। ७७०

हैहयास्तालजङ्घाश्च निरस्यन्ति स्म तं नृपं। नात्यर्थं धार्म्मिकस्तात स हि धर्म्मयुगेऽभवत्।

सगरस्तु सुतो बाहोर्जज्ञे सह गरेण वै। और्व्वस्याश्रममासाद्य भार्गवेणाभिरक्षितः।

आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च भार्गवात्सगरो नृपः। जिगाय पृथिवीं हत्वा तालजङ्घान् सहैहयान्।

शकानां पह्लवानाञ्च धर्म्मं निरसदच्युतः। क्षत्रियाणां कुरुश्रेष्ठ पारदानां च धर्म्मवित्।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि त्रिशङ्कुचरिते त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

जनमेजय उवाच ॥ कथं स सगरो जातो गरेणैव सहाच्युतः। किमर्थञ्च शकादीनां क्षत्रियाणां महौजसां। ७७५

धर्म्मं कुलोचितं क्रुद्धो राजा निरसदच्युतः। एतन्मे सर्व्वमाचक्ष्व विस्तरेण तपोधन।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाहोर्व्यसनिनस्तात हृतं राज्यमभूत्किल। हैहयैस्तालजङ्घैश्च शकैः सार्द्धं विशाम्पते।

यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पह्लवाः खसाः। एते ह्यपि गणाः पञ्च हैहयार्थे पराक्रमन्।

हृतराज्यस्तदा राजा स वै बाहुर्वनं ययौ। पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवासृजत्।

पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा पृष्ठतोऽन्वगात्। सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तः पूर्व्वमभूत्किल। ७८०

सा तु भर्त्तुश्चितां कृत्वा वने तामध्यरोहत। और्व्वस्तां भार्गवस्तात कारुण्यात्समवारयत्।

तस्याश्रमे च तं गर्भं गरेणैव सहाच्युत। व्यजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्थिवं।

और्व्वस्तु जातकर्म्मादि तस्य कृत्वा महात्मनः। अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत्।

आग्नेयन्तु महाबाहुरमरैरपि दुःसहं। स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः।

हैहयान्विजघानाशु क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव। आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमतांवरः। ७८५

ततः शकान् सयवनान् काम्बोजान् पारदांस्तथा। पह्लवांश्चैव निःशेषान् कर्त्तुं व्यवसितः किल।

ते बध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना। वसिष्ठं शरणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनीषिणं।

वसिष्ठस्त्वथ तान् दृष्ट्वा समयेन महाद्युतिः। सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयन्तदा।

सगरः स्वां प्रतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निशम्य च। धर्म्मं जघान तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह।

अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्ज्जयत्। यवनानां शिरः सर्व्वं काम्बोजानां तथैव च। ७९०

पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः। निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना।

शका यवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा। कोलिसर्पाः समहिषा दार्व्वाश्चोलाः सकेरलाः।

सर्व्वे ते क्षत्रियास्तात धर्म्मस्तेषां निराकृतः। वसिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना।

खशांस्तुखारांश्चोलांश्च मद्रान् किष्किन्धकांस्तथा । कौन्तलांश्च तथा वङ्गान् साल्वान् कौङ्कणकांस्तथा ।
स धर्म्मविजयी राजा विजित्येमां वसुन्धरां । अश्वं प्रचारयामास वाजिमेधाय दीक्षितः । ७८५
तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्व्वदक्षिणे । वेलासमीपेऽपहृतो भूमिञ्चैव प्रवेशितः ।
स तं देशं तदा पुत्त्रैः खानयामास पार्थिवः । आसेदुस्ते तदा तत्र खन्यमाने महार्णवे ।
तमादिदेवं पुरुषं हरिं कृष्णं प्रजापतिं । विष्णुं कपिलरूपेण स्वपन्तं पुरुषोत्तमं ।
तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः । दग्धास्ते वै महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः ।
बर्हकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्म्मरथो नृपः । शूरः पञ्चजनो नाम तस्य वंशकरा नृप । ७९०
प्रादाच्च तस्मै भगवान् हरिर्नारायणो वरं । अक्षयं वंशमिक्ष्वाकोः कीर्त्तिञ्चाप्यनिवर्त्तिनीं ।
पुत्त्रं समुद्रञ्च विभुः स्वर्गे वासन्तथाऽक्षयं । पुत्त्राणां चाक्षयान् लोकान् तस्य ये चक्षुषा हताः ।
समुद्रश्चार्घमादाय ववन्दे तं महीपतिं । सागरत्वञ्च लेभे स कर्म्मणा तेन तस्य वै ।
तञ्चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् । आजहाराश्वमेधानां शतं स सुमहायशाः ।
पुत्त्राणाञ्च सहस्राणि षष्टिस्तस्येति नः श्रुतं । ७९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महात्मनः । विक्रान्ताः षष्टिसाहस्रा विधिना केन वा द्विज ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्वे भार्य्ये सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे । ज्येष्ठा विदर्भदुहिता केशिनी नाम विश्रुता ।
कनीयसी तु महती पत्नी परमधर्म्मिणी । अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
और्व्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तन्निबोध जनाधिप । षष्टिं पुत्त्रसहस्राणि गृह्णात्वेका तपस्विनी ।
एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयत्विति । तत्रैका जगृहे पुत्त्रान् लुब्धा शूरान् बहूंस्तथा । ८००
एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह महामुनिः । केशिन्यसूत सगरादसमञ्जसमात्मजं ।
राजा पञ्चजनो नाम बभूव स महाबलः । इतरा सुषुवे तुम्बीं वीजपूर्णामिति श्रुतिः ।
तत्र षष्टिसहस्राणि गर्भास्ते तिलसंमिताः । सम्भूवुर्य्यथाकालं ववृधुश्च यथाक्रमं ।
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान् गर्भान्निदधे पिता । धात्रीश्चैकैकशः प्रादात्तावतीरेव पोषणे ।
ततो दशसु मासेषु समुत्तस्थुर्यथासुखं । कुमारास्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः । ८०५
षष्टिः पुत्त्रसहस्राणि तस्यैवमभवन्नृप । गर्भादलावुमध्याद्वै जातानि पृथिवीपते ।
तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनां । एकः पञ्चजनो नाम पुत्त्रो राजा बभूव ह ।
सुतः पञ्चजनस्यासीदंशुमान्नाम वीर्य्यवान् । दिलीपस्तनयस्तस्य खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ।
येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्त्तं प्राप्य जीवितं । त्रयोऽनुसन्धिता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ।
दिलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठामवातारयत प्रभुः । ८१०
कीर्त्तिमान् स महाभागः शक्रतुल्यपराक्रमः । समुद्रमानयच्चैनां दुहितृत्वेन कल्पयन् ।
तस्माद्भागीरथी गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः ।

नाभागस्य सुतस्त्वासीत्पुत्रः परमधार्मिकः। अम्बरीषस्तु नाभागिः सिन्धुद्वीपपिताऽभवत्।
अयुताजित्तु दायादः सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान्। अयुताजित्सुतस्त्वासीदृतपर्णो महायशाः।
दिव्याक्षहृदयज्ञो वै राजा नलसखो बली। ऋतपर्णसुतस्त्वासीदार्तपर्णिर्महीपतिः। ८१५
सुदासस्तस्य तनयो राजा इन्द्रसखोऽभवत्। सुदासस्य सुतस्त्वासीत्सौदासो नाम पार्थिवः।
ख्यातः कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसहोऽभवत्। कल्माषपादस्य सुतः सर्व्वकर्म्मेति विश्रुतः।
अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विश्रुतः सर्व्वकर्म्मणः। अनरण्यसुतो निघ्नो निघ्नपुत्रौ बभूवतुः।
अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिवर्षभसत्तमौ। अनमित्रसुतो राजा विद्वान् दुलिदुहोऽभवत्।
दिलीपस्तनयस्तस्य रामस्य प्रपितामहः। दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुर्नाम्नाऽभवत्सुतः। ८२०
अयोध्यायां महाराजो रघुरासीन्महाबलः। अजस्तु रघुतो जज्ञे अजाद्दशरथोऽभवत्।
रामो दशरथाज्जज्ञे धर्म्मात्मा सुमहायशाः। रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः।
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः। निषधस्य नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु।
नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः। क्षेमधन्वसुतस्त्वासीद्देवानीकः प्रतापवान्।
आसीदहीनगुर्नाम देवानीकात्मजः प्रभुः। अहीनगोस्तु दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः। ८२५
सुधन्वनः सुतश्चैव ततो जज्ञे नलो नृप। उक्थो नाम स धर्म्मात्मा नलपुत्रो बभूव ह।
वज्रनाभः सुतस्तस्य उक्थस्य च महात्मनः। शङ्खस्तस्य सुतो विद्वान् व्युषिताश्व इति श्रुतः।
पुष्यस्तस्य सुतो विद्वानर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः। सुदर्शनः सुतस्तस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात्।
अग्निवर्णसुतः शीघ्रः शीघ्रस्य तु मरुः सुतः। मरुस्तु योगमास्थाय कलापद्वीपमास्थितः।
तस्यासीद्विश्रुतवतः पुत्रो राजा बृहद्बलः। नलौ द्वावेव विख्यातौ पुराणे भरतर्षभ। ८३०
वीरसेनात्मजश्चैव यश्चेक्ष्वाकुकुलोद्वहः। इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येनेह कीर्त्तिताः।
एते विवस्वतो वंशे राजानोऽमिततेजसः। पठन् सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः।
श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च। प्रजावानेति सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः।
विपाप्मा विरजाश्चैव आयुष्मांश्च भवत्युत।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं वै श्राद्धदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः। श्रोतुमिच्छामि विप्राग्र्य श्राद्धस्य च परं विधिं। ८३५
पितॄणामादिसर्गञ्च क एते पितरः स्मृताः। एतच्च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं द्विजातिभिः।
स्वर्गस्थाः पितरोऽन्येषां देवानामपि देवताः। इति वेदविदः प्राहुरेतदिच्छामि वेदितुं।
ये च तेषां गणाः श्रेष्ठा यच्च तेषां परं बलं। यथा च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन्।
प्रीताश्च पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि। एवं वेदितुमिच्छामि पितॄणां सर्गमुत्तमं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां सर्गमुत्तमं। यथा च कृतमस्माभिः श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन्। ८४०
प्रीताश्च पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि। मार्कण्डेयेन कथितं भीष्माय परिपृच्छते।

अपृच्छद्धर्म्मराजो हि भरतस्त्वगतं पुरा । एवमेव पुरा प्रश्नं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
तत्तेऽनुपूर्व्व्या वक्ष्यामि भीष्मेणोदाहृतं यथा । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन धर्म्मज्ञ कथं पुष्टिरवाप्यते । एतदै श्रोतुमिच्छामि किं कुर्व्वाणो न शोचति ।
॥ भीष्म उवाच ॥ श्राद्धैः प्रीणाति हि पितॄन् सर्व्वकामफलैस्तु यः । तत्परः प्रयतः श्राद्धी प्रेत्य चेह च मोदते । ८५५
पितरो धर्म्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजां । पुष्टिकामस्य पुष्टिञ्च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिन्नरके पुनः । प्राणिनां नियतं ह्युक्तं कर्म्मजं फलमुच्यते ।
श्राद्धानि चैव कुर्व्वन्ति फलकामाः सदा नराः । अभिसन्धाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।
पितुः पितामहञ्चैव त्रिषु पिण्डेषु नित्यशः । तानि श्राद्धानि दत्तानि कथं गच्छन्ति वै पितॄन् ।
कथञ्च शक्तास्ते दातुं निरयस्थाः फलं पुनः । के वा ते पितरोऽन्ये स्म कान् यजामो वयं पुनः । ८६०
देवा अपि पितॄन् स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतं । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते ।
स भवान् कथयत्वेतां कथाममितबुद्धिमान् । यथा दत्तं पितॄणां वै तारणायेह कल्पते ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम । ये च ते पितरोऽन्ये स्म यान् यजामो वयं पुनः ।
पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै । श्राद्धकाले मम पितुर्म्मया पिण्डः समुद्यतः ।
तं पिता मम हस्तेन भित्त्वा भूमिमयाचत । हस्ताभरणपूर्णेन केयूराभरितेन च । ८६५
रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टः पुरा मया । नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहं ।
कुशेष्वेव तथा पिण्डं दत्तवानविचारयन् । ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।
उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ । त्वया दायादवानस्मि कृतार्थोऽमुत्र चेह च ।
सत्पुत्त्रेण त्वया पुत्त्र धर्म्मज्ञेन विपश्चिता । मया तु तव जिज्ञासा प्रयुक्तैषा दृढव्रत ।
व्यवस्थानञ्च धर्म्मेषु कर्त्तुं लोकस्य चानघ । यथा चतुर्थं धर्म्मस्य रक्षिता लभते फलं । ८७०
पापस्य हि तथा मूढः फलं प्राप्नोत्यरक्षिता । प्रमाणं यद्धि कुरुते धर्म्माचारेषु पार्थिवः ।
प्रजास्तदनुवर्त्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा । त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्म्माश्च शाश्वताः ।
कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्व्वर्त्तिताऽतुला । तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमं ।
ददामि तं प्रतीच्छ त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं । न ते प्रभविता मृत्युर्य्यावज्जीवितुमिच्छसि ।
त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां सम्प्राप्य मृत्युः प्रभविता तव । किं वा ते प्रार्थितं भूयो ददामि वरमुत्तमं । ८७५
तद्ब्रूहि भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्त्तते । इत्युक्तवन्तमहमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
अब्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्ने त्वयि सत्तम । यदि त्वनुग्रहं भूयस्त्वत्तोऽर्हामि महाद्युते ।
प्रश्नमिच्छाम्यहं किञ्चिद्व्याहृतं भवता स्वयं । स मामुवाच धर्म्मात्मा ब्रूहि भीष्म यदिच्छसि ।
छेत्ताऽस्मि संशयन्तात यन्मां पृच्छसि भारत । अपृच्छं तमहं तातं तत्रान्तर्हितमेव च ।
गतं सुकृतिनां लोकं कौतूहलसमन्वितः । ८८०
॥ भीष्म उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः । देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः ।

कथञ्च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणात्यथो पितॄन् । लोकान्तरगतांस्तात किन्तु श्राद्धस्य वा फलं ।
कान् यजन्ति स्म लोकान् वै सदेवनरदानवाः । सयक्षरोगगन्धर्व्वाः सकिन्नरमहोरगाः ।
अत्र मे संशयस्तीव्रः कौतूहलमतीव च । तद्ब्रूहि मम धर्म्मज्ञ सर्व्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्योवाच वै पिता । ८७५

॥ शान्तनुरुवाच ॥ सङ्क्षेपेणैव ते वक्ष्ये यन्मां पृच्छसि भारत । पितरश्च यथोद्भूताः फलं दत्तस्य चानघ ।
पितॄणां कारणं श्राद्धे शृणु सर्व्वं समाहितः । आदिदेवसुतास्तात पितरो दिवि देवताः ।
तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदेवासुरमानुषाः । सयक्षरोगगन्धर्व्वाः सकिन्नरमहोरगाः ।
आप्यायितास्च ते श्राद्धैः पुनराप्याययन्ति च । जगत्सदेवगन्धर्व्वमिति ब्रह्मानुशासनं ।
तान् यजस्व महाभाग श्राद्धैरग्र्यैरतन्द्रितः । ते ते श्रेयो विधास्यन्ति सर्व्वकामफलप्रदाः । ८८०
तथैवाराध्यमानास्ते नामगोत्रानुकीर्त्तनैः । अस्मानाप्याययिष्यन्ति स्वर्गस्थानपि भारत ।
मार्कण्डेयस्तु ते शेषमेतत्सर्व्वं प्रवक्ष्यति । एष वै पितृभक्तश्च विदितात्मा च भारत ।
उपस्थितश्च श्राद्धेऽद्य ममैवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवापृच्छं यथा पृष्टः पुरा पिता ।
स मामुवाच धर्म्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः । भीष्म वक्ष्यामि कार्त्स्न्येन शुश्रूषुः प्रयतो भव । ८८५
अहं पितृप्रसादाद्वै दीर्घायुष्ट्वमवाप्तवान् । पितृभक्त्यैव लब्धञ्च प्राक्लोके परमं यशः ।
सोऽहं युगस्य पर्य्यन्ते बहुवर्षसहस्रके । अधिरुह्य गिरिं मेरुं तपोऽतप्यं सुदुश्चरं ।
ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा । विमानमहमायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।
तस्मिन् विमाने पर्य्यङ्कं ज्वलितादित्यवर्चसं । अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्ततेजसं ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमग्नावग्निमिवाहितं । सोऽहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं । ८९०
सन्निविष्टं विमानस्थं पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयं । अपृच्छञ्चैव दुर्द्धर्षं विद्याम त्वां कथं विभो ।
तपोवीर्य्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्त्तते मतिः ।
स मामुवाच धर्म्मात्मा स्मयमान इवानघ । न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ।
क्षणेनैव प्रमाणं स बिभ्रदन्यदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्व्वो न मे क्वचित् ।

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसम्पूर्व्वजं विभो । तपोवीर्य्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । ८९५
सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा । सोऽस्मि भार्गव भद्रन्ते कं कामं करवाणि ते ।
ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मम । भ्रातरः सप्त दुर्द्धर्षास्तेषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ।
क्रतुर्व्वसिष्ठः पुलहः पुलस्त्योऽत्रिस्तथाऽङ्गिराः । मरीचिश्च तथा विद्वान् देवगन्धर्व्वसेविताः ।
त्रीन् लोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । वयन्तु यतिधर्म्माणः संयोज्यात्मानमात्मनि ।
प्रजा धर्म्मञ्च कामञ्च वर्जयाम महामुने । यथोत्पन्नस्तथैवाहं कुमार इति विद्धि मां । ९००

तस्मात्सनत्कुमारेति नामैतन्मे प्रतिष्ठितं । मद्भक्त्या ते तपश्चीर्णं मम दर्शनकाङ्क्षया ।
एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ते । इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवोचं सनातनं ।
अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारत । ततोऽहमेतमर्थं वै तमपृच्छं सनातनं ।
पृष्टः पितॄणां सर्गश्च फलं श्राद्धस्य चानघ । चिच्छेद संशयं भीष्म स च देवेश्वरो मम ।
स मामुवाच धर्मात्मा कथान्ते वर्षवार्षिके । रमे त्वयाऽहं विप्रर्षे शृणु सर्वं यथातथं । ९०५
देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यन्तीति भारत । तमुत्सृज्य तदात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ।
ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टसंज्ञा दिवौकसः । न स्म किञ्चिद्विजानन्ति ततो लोकोऽप्यमुह्यत ।
ते भूयः प्रणताः शप्ताः प्रायाचन्त पितामहं । अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीद्विभुः ।
प्रायश्चित्तं चरध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः । पुत्रांश्च परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ।
प्रायश्चित्तक्रियार्थं ते पुत्रान् पप्रच्छुरार्त्तवत् । तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः शशंसुस्तनयास्तदा । ९१०
प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्म्मजानि वै । शंसन्ति कुशला नित्यं चक्षुष्मामपि नित्यशः ।
प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धसंज्ञा दिवौकसः । गम्यतां पुत्रका एवं पुत्रैरुक्तास्तु ते तदा ।
अभिशप्तास्तु वै देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपागच्छन् संशयच्छेदनाय वै ।
ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः । तस्माद्यदुक्ता यूयं तैस्तत्तथा न तदन्यथा ।
यूयं शरीरकर्त्तारस्तेषां देवा भविष्यथ । ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः । ९१५
अन्योन्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संशयः । देवाश्च पितरश्चैव तद्बुध्यध्वं दिवौकसः ।
ततस्ते पुनरागत्य पुत्रानूचुर्दिवौकसः । ब्रह्मणा छिन्नसन्देहाः प्रीतिमन्तः परस्परं ।
यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्वयं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञाः कश्च वः कामः को वरो वः प्रदीयतां ।
यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा । उक्ता यच्च युष्माभिः पुत्रका इति वै वयं ।
तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यथ न संशयः । योऽनिष्ट्वा च पितॄन् श्राद्धैः क्रियाः काश्चित्करिष्यति । ९२०
राक्षसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । श्राद्धैराप्यायिताश्चापि पितरः सोममव्ययं ।
आप्याय्यमाना युष्माभिर्वर्द्धयिष्यन्ति नित्यदा । श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोकानाप्याययिष्यति ।
समुद्रपर्व्वतवनं जङ्गमाजङ्गमैर्वृतं । श्राद्धानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यन्ति मानवाः ।
तेभ्यः पुष्टिं प्रजां चैव दास्यन्ति पितरः सदा । श्राद्धे ये च प्रदास्यन्ति त्रीन् पिण्डान्नामगोत्रतः ।
सर्व्वत्र वर्त्तमानांस्तान् पितरः सपितामहाः । भावयिष्यन्ति सततं श्राद्धदानेन तर्पिताः । ९२५
एवमाज्ञापितं पूर्व्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना । इति तद्वचनं सत्यं भवत्विह दिवौकसः ।
पुत्राश्च पितरश्चैव वयं सर्व्वे परस्परं ।
॥ सनत्कुमार उवाच ॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा । अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता । सनत्कुमारेण पुनः पृष्टवान् देवमव्ययं ।

सन्देहममरश्रेष्ठ भगवन्नमरिन्दम । निबोध तेषां गोत्रं च निखिलं सर्व्वमादितः । ९१०
कियन्तो वै पितृगणाः कस्मिन् लोके प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ।
॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सप्तैते यजतां श्रेष्ठ स्वर्गे पितृगणाः स्मृताः । चत्वारो मूर्त्तिमन्तश्च त्रयस्तेषाममूर्त्तयः ।
तेषां लोकं विसर्गञ्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । प्रभावञ्च महत्त्वञ्च विस्तरेण तपोधन ।
धर्म्ममूर्त्तिधरास्तेषां त्रयो ये परमा गणाः । तेषां नामानि लोकांश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः । अमूर्त्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः । ९१५
विराजस्य द्विजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः । यजन्ति तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
एते वै योगविभ्रष्टा लोकान् प्राप्य सनातनान् । पुनर्युगसहस्रान्ते जायन्ते ब्रह्मवादिनः ।
ते तां प्राप्य स्मृतिं भूयः साङ्ख्ययोगमनुत्तमं । यान्ति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्ल्लभां ।
एते स्युः पितरस्तात योगिनां योगवर्द्धनाः । आप्याययन्ति ये पूर्व्वं सोमं योगबलेन वै ।
तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनान्तु विशेषतः । एष वै प्रथमः कल्पः सोमपानां महात्मनां । ९२०
एतेषां मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः । पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या मैनाक उच्यते ।
मैनाकस्य सुतः श्रीमान् क्रौञ्चो नाम महागिरिः । पर्व्वतप्रवरः पुत्रो नानारत्नसमन्वितः ।
तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैलराट् । अपर्णामेकपर्णाञ्च तृतीयामेकपाटलां ।
तपश्चरन्त्यः सुमहद्दुश्चरं देवदानवैः । लोकान् सन्तापयामासुस्तास्तिस्रः स्थाणुजङ्गमान् ।
आहारमेकपर्णेन एकपर्णा समाचरत् । पाटलापुष्पमेकञ्च आदधावेकपाटला । ९२५
एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यषेधयत् । उमा इति निषेधन्ती मातृस्नेहेन दुःखिता ।
सा तथोक्ता तदा मात्रा देवी दुश्चरचारिणी । उमेत्येवाभवत् ख्याता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ।
तथैव नाम्ना तेनेह विश्रुता योगधर्म्मिणी । एतत्तु त्रिकुमारीकं जगत्स्थास्यति भार्गव ।
तपःशरीरास्ताः सर्व्वास्तिस्रो योगबलान्विताः । सर्व्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्व्वाश्चैवोर्द्ध्वरेतसः ।
उमा तासां वरिष्ठा च श्रेष्ठा च वरवर्णिनी । महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता । ९३०
असितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः । पत्नी दत्ता महाब्रह्मन् योगाचार्य्याय धीमते ।
जैगीषव्याय तु तथा विद्धि तामेकपाटलां । एते चापि महाभागे योगाचार्य्यावुपस्थिते ।
लोकाः सोमपदा नाम मरीचेर्यत्र वै सुताः । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्त्युत ।
अग्निष्वात्ता इति ख्याताः सर्व्व एवामितौजसः । एतेषां मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा ।
अच्छोदं नाम विख्यातं सरो यस्याः समुत्थितं । तया न दृष्टपूर्व्वास्ते पितरस्ते कदाचन । ९३५
अप्यमूर्त्तानथ पितृन् सा ददर्श शुचिस्मिता । सम्भूता मानसस्तेषां पितृन् स्वान्नाभिजानती ।
व्रीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्णिनी । सा दृष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नामान्तरिक्षगं ।
अमावसुमिति ख्यातमायोः पुत्रं यशस्विनं । अद्रिकाप्सरसा युक्तं विमानेऽधिष्ठितं दिवि ।
सा तेन व्यभिचारेण मनसः कामरूपिणी । पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगभ्रष्टा पपात ह ।

सोऽपश्यद्विमानानि पतमाना दिवश्च्युता । त्रसरेणुप्रमाणानि साऽपश्यत्तेषु तान् पितॄन् । ९६०

सुसूक्ष्मानपरिव्यक्तानग्नीनग्निष्विवाहितान् । त्रायध्वमित्युवाचार्त्ता पतन्ती तानवाक्शिराः ।

तैरुक्ता सा तु माभैषीरिति व्योम्नि व्यवस्थिता । ततः प्रसादयामास तान् पितॄन् दीनया गिरा ।

ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्य्यां व्यतिक्रमात् । भ्रष्टैश्वर्य्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ।

यैः क्रियन्ते हि कर्म्माणि शरीरैर्दिवि दैवतैः । तैरेव तत्कर्म्मफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ।

सद्यः फलन्ति कर्म्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे । तस्मात्त्वन्तपसः पुत्रि प्रेत्येदं प्राप्स्यसे फलं । ९६५

इत्युक्ता पितृभिः सा तु पितॄन्प्रासादयत्तकान् । ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तस्याः सर्व्वेऽनुकम्पया ।

अवश्यम्भाविनं ज्ञात्वा तेऽर्थमूचुस्ततश्च तां । अस्य राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यं भविष्यसि ।

उत्पन्नस्य पृथिव्यान्तु मानुषेषु महात्मनः । कन्या च भूत्वा लोकान् स्वान् पुनः प्राप्स्यसि दुर्लभान् ।

पराशरस्य दायादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । स वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्द्धा विभजिष्यति ।

महाभिषस्य पुत्रौ द्वौ शन्तनोः कीर्त्तिवर्द्धनौ । विचित्रवीर्य्यं धर्म्मज्ञं तथा चित्राङ्गदं विभुं । ९७०

एतानुत्पाद्य पुत्रांस्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि । व्यतिक्रमात् पितॄणाञ्च जन्म प्राप्स्यसि कुत्सितं ।

अस्यैव राज्ञः कन्या त्वमद्रिकायां भविष्यसि । अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ।

एवमुक्ता तु दासेयी जाता सत्यवती तदा । मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना राज्ञस्तस्य वसोः सुता ।

वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति सुदर्शनाः । यत्र बर्हिषदो नाम पितरो दिवि विश्रुताः ।

तान्वै देवगणाः सर्व्वे यक्षगन्धर्व्वराक्षसाः । नागाः सर्पाः सुपर्णाश्च भावयन्त्यमितौजसः । ९७५

एते पुत्रा महात्मानः पुलस्त्यस्य प्रजापतेः । महात्मानो महाभागास्तेजोयुक्तास्तपस्विनः ।

एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता । योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।

भवित्री द्वापरं प्राप्य युगं धर्म्मभृताम्वरा । पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ।

भविष्यति युगे तस्मिन् महायोगी द्विजर्षभः । व्यासादरण्यां सम्भूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।

स तस्यां पितृकन्यायां पीवर्य्यां जनयिष्यति । कन्यां पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्य्यान्महाबलान् । ९८०

कृष्णं गौरं प्रभुं शम्भुं कृत्वीं कन्यान्तथैव च । ब्रह्मदत्तस्य जननीं महिषीं त्वणुकस्य च ।

एतानुत्पाद्य धर्म्मात्मा योगाचार्य्यान्महाव्रतान् । श्रुत्वा स्वजनकाद्धर्म्मान् व्यासादमितबुद्धिमान् ।

महायोगी ततो गन्ता पुनरावर्त्तिनीं गतिं । यत्तत्पदमनुद्विग्नमव्ययं ब्रह्म शाश्वतं ।

अमूर्त्तिमन्तः पितरो धर्म्ममूर्त्तिधरा मुने । कथा यथैषमुत्पन्ना वृष्ण्यन्धककुलान्वया ।

सुकाला नाम पितरो वशिष्ठस्य प्रजापतेः । निरता दिवि लोकेषु ज्योतिर्भासिषु भास्वराः । ९८५

सर्व्वकामसमृद्धेषु द्विजास्तान् भावयन्त्युत । तेषां वै मानसी कन्या गौर्नाम्ना दिवि विश्रुता ।

तवैव वंशे या दत्ता शुकस्य महिषी प्रिया । एकशृङ्गेति विख्याता साध्यानां कीर्त्तिवर्द्धिनी ।

मरीचिगर्भांस्तान् लोकान् समाश्रित्य व्यवस्थिताः । ये त्वथाङ्गिरसः पुत्राः साध्यैः संवर्द्धिताः पुरा ।

तान् क्षत्रियगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः । एतेषां मानसी कन्या यशोदा नाम विश्रुता ।

पत्नी या विश्वमहतः सुता वै शुक्रवर्च्चसः । राजर्षेर्जननी चापि दिलीपस्य महात्मनः । ९९०
यस्य यज्ञे पुरा गीता गाथाः प्रीतैर्महर्षिभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामखे ।
अग्नेर्जन्म तथा श्रुत्वा शाण्डिल्यस्य महात्मनः । दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुसमाहिताः ।
सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः । सुस्वधा नाम पितरः कर्द्दमस्य प्रजापतेः ।
समुत्पन्नास्तु पुलहान्महात्मानो द्विजर्षभाः । लोकेषु दिवि वर्त्तन्ते कामगेषु विहङ्गमाः ।
तांश्च वैश्यगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता । ९९५
ययातेर्जननी ब्रह्मन्महिषी नहुषस्य च । अथ एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थन्तु निबोध मे ।
उत्पन्ना ये स्वधायान्तु सोमपा वै कवेः सुताः । हिरण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तान् भावयन्त्युत ।
मानसा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्म्मदा सरितांवरा ।
या भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी । पुरुकुत्सस्य या पत्नी त्रसद्दस्योर्जनन्यपि ।
तेषामथाभ्युपगमान्मनुस्तात युगे युगे । प्रवर्त्तयति श्राद्धानि नष्टे धर्म्मे प्रजापतिः । १०००
पितॄणामादिसर्गे तु सर्व्वेषां द्विजसत्तम । तस्मादेनं स्वधर्म्मेण श्राद्धदेवं वदन्ति वै ।
सर्व्वेषां राजतं पात्रमथ वा रजतान्वितं । दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धं प्रीणाति वै पितॄन् ।
सोमस्याप्यायनं कृत्वा वह्नेर्वैवस्वतस्य च । उदगायनमप्यग्नावग्न्यभावेऽप्सु वा पुनः ।
पितॄन् प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तं । यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजाश्च विपुलास्तथा ।
स्वर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेप्सितं । देवकार्य्यादपि मुने पितृकार्य्यं विशिष्यते । १००५
देवतानां हि पितरः पूर्व्वमाप्यायनं स्मृतं । शीघ्रप्रसादा ह्यक्रोधा लोकस्याप्यायनं परं ।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान् नमस्यस्व भार्गव । पितृभक्तोऽसि विप्रर्षे मद्भक्तश्च विशेषतः ।
श्रेयस्ते ऽद्य विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत् स्वयं । चक्षुर्द्दिव्यं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ ।
गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशामय । न हि योगगतिर्दिव्या पितॄणाञ्च परा गतिः ।
त्वद्विधेनापि विप्रेण दृश्यते मांसचक्षुषा । स एवमुक्त्वा देवेशो मामुपस्थितमग्रतः । १०१०
चक्षुर्दत्वा सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । जगाम गतिमिष्टां वै हितोयोऽग्निरिव ज्वलन् ।
तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मयासीन्निशामितं । प्रसादात्तस्य देवस्य दुर्ज्ञेयं भुवि मानुषैः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्राह्मणाः पूर्व्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः । योगधर्म्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुश्चरितेन वै ।
अपवर्ग्गमनुप्राप्ता योगधर्म्मोपचारिणः । महतः सरसः पारे मानसस्य विसंस्थिताः ।
तमेवार्थमनुध्यान्तो नष्टमणिव मोहिताः । प्रमाद्य योगं कर्म्म च संयुक्ताः कालधर्म्मणा । १०१५
ततस्ते योगविभ्रष्टा देवेषु सुचिरोषिताः । जाताः कौशिकदायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभा ।
हिंसया विहरिष्यन्तो धर्म्मं पितृकृतेन वै । ततस्ते पुनरायान्ति भ्रष्टाः प्राप्स्यन्ति कुत्सितां ।
तेषां पितृप्रसादेन पूर्व्वजातिस्मृतेन च । स्मृतिरुत्पत्स्यते प्राप्य तान्तां जातिं जुगुप्सितां ।

ते धर्म्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः। ब्राह्मण्यं प्रतिपत्स्यन्ति ततो भूयः स्वकर्म्मभिः।
ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्व्वजातिकृतं पुनः। भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्थानं प्राप्स्यन्ति शाश्वतं। १०१०
एवं धर्म्मे च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः। योगधर्म्मे च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां।
योगी हि दुर्ल्लभो नित्यमल्पप्रज्ञैः कदाचन। लब्ध्वाऽपि नाशयन्त्येनं व्यसनैः कटुतापिताः।
अधर्म्मेष्वेव वर्त्तन्ते अर्हयन्ते गुरूनपि। याचन्ते न तथाऽन्यानि रक्षन्ति शरणागतान्।
नावजानन्ति तपसा लालयन्ते न धनोष्मणा। कुलाचारविहाराश्च कुलचेष्टाः स्वकर्म्मसु।
ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च ममहादानुवर्त्तिनः। नोपभोगरता नित्यं न मांसमधुभक्षकाः। १०१५
न कामपरमा नित्यं न विप्रोक्ताद्दिनस्तथा। नानार्थसंकथासक्ता नालस्योपहतास्तथा।
नात्यन्तमानसंसक्ता गोष्ठीष्वनिरतास्तथा। प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगी हि दुर्ल्लभो भुवि।
प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाहङ्कारवर्ज्जिताः। स्वल्पाल्पभाजनं ये तु ते भवन्ति यतव्रताः।
एवंविधास्तु ते तात ब्राह्मणा ह्यभवंस्तदा। स्मरन्ति ह्यात्मनो दोषं प्रमादं कृतमेव तु।
ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्ते वर्त्मनि संस्थिताः। शान्तिमन्ते परमामाप्य लप्स्यन्ते नात्र संशयः। १०२०
तस्मात्त्वमपि धर्म्मज्ञ योगधर्म्मपरो भव। योगधर्म्मे च निरतः प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमां।
योगधर्म्माद्धि धर्म्मज्ञ न धर्म्मोऽस्ति विशेषवान्। वरिष्ठः सर्व्वधर्म्माणां तं समाचर भार्गव।
कालस्य परिमाणेन लघ्वाहारो जितेन्द्रियः। तत्परः प्रयतः श्राद्धी योगधर्म्ममवाप्स्यसि।
इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तत्रैवान्तरधीयत। अष्टादशैव वर्षाणि लेशाहमिव मेऽभवत्।
उपासतस्तं देवेशं वर्षाण्यष्टादशैव मे। प्रसादात्तस्य देवस्य न ग्लानिरभवत्तदा। १०२५
न क्षुत्पिपासे कालं वा प्रत्यजानं तदा ऽनघ। पश्चाच्छिष्यसकाशात्तु कालः संविदितो मया।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे ऊनविंशोऽध्यायः॥ १९॥
॥ मार्कण्डेय उवाच॥ तस्मिन्नन्तर्हिते देवे वचनात्तस्य वै विभोः। चक्षुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीत्तदा मम।
ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान् कौशिकात्मजान्। आपगेय कुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्मम।
ब्रह्मदत्तो ऽभवद्राजा यस्तेषां सप्तमो द्विजः। पितृवर्त्तीति विख्यातो नाम्ना शीलेन कर्म्मणा।
शुकस्य कन्या कृत्वी तं जनयामास पार्थिवं। अणुहात् पार्थिवश्रेष्ठात् काम्पिल्ये नगरोत्तमे। १०३०
॥ भीष्म उवाच॥ यथोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः। तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु।
॥ युधिष्ठिर उवाच॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह। राजा धर्म्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशाः।
ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्य्यः स बभूव ह। कथञ्च सप्तमस्तेषां स बभूव नराधिपः।
न ह्यल्पवीर्य्याय शुको भगवान् लोकपूजितः। कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वीं कीर्त्तिमतीं प्रभुः।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण महाद्युते। ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान् वक्तुमर्हति। १०३५
यथा च वर्त्तमानास्ते संसारेषु द्विजातयः। मार्कण्डेयेन कथितास्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे।
॥ भीष्म उवाच॥ प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तुल्यकालो नराधिपः। पितामहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं।

ब्रह्मदत्तो महाभागो योगी राजर्षिसत्तमः । स्वतन्त्रः सर्व्वभूतानां सर्व्वभूतहिते रतः ।
सखा च गालवो यस्य योगाचार्य्यो महायशाः । शिक्षामुत्पाद्य तपसा क्रमो येन प्रवर्त्तितः ।
कण्डरीकश्च योगात्मा तस्यैव सचिवोऽभवत् । जात्यन्तरेषु सर्व्वेषु सखायः सर्व्व एव ते । १०५०
सप्तजातिषु सप्तैव बभूवुरमितौजसः । यथोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः ।
तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।
वृहदश्वस्य दायादः सुहोत्रो नाम धार्म्मिकः । सुहोत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभूव ह ।
तेनेदं निर्म्मितं पूर्व्वं हस्तिनापुरमुत्तमं । हस्तिनश्चापि दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरमीढस्तथैव च । अजमीढस्य धूमिन्यां जज्ञे वृहद्विषुर्नृप । १०५५
वृहद्धनुर्वृहदिषोः पुत्रस्तस्य महायशाः । वृहद्धर्म्मेति विख्यातो राजा परमधार्म्मिकः ।
सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः । पुत्रो विश्वजितश्चापि सेनजित् पृथिवीपतिः ।
पुत्राः सेनजितश्चासंश्चत्वारो लोकविश्रुताः । रुचिरः श्वेतकेतुश्च महिम्नारस्तथैव च ।
वत्सश्चावन्तको राजा यस्यैते परिवत्सकाः । रुचिरस्य तु दायादः पृथुषेणो महायशाः ।
पृथुषेणस्य पारस्तु पाराज्नीपोऽथ जज्ञिवान् । नीपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसां । १०६०
महारथानां राजेन्द्र शूराणां बाहुशालिनां । नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व्व एव ते ।
तेषां वंशकरो राजा नीपानां कीर्त्तिवर्द्धनः । काम्पिल्ये समरो नाम स चेष्टसमरोऽभवत् ।
समरस्य परः पारः सदश्व इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्म्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्व्वभौ ।
पृथोस्तु सुकृतो नाम सुकृतेनेह कर्म्मणा । जज्ञे सर्व्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ।
विभ्राजस्य तु पुत्रोऽभूदणुहो नाम पार्थिवः । बभौ शुकस्य जामाता कृत्वीभर्त्ता महायशाः । १०६५
सुतोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विष्वक्सेनः परन्तपः ।
विभ्राजः पुनराजातः स्वकृतेनेह कर्म्मणा । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽन्यः सर्व्वसेन इति श्रुतः ।
चक्षुषी तस्य निर्भिन्ने पक्षिण्या पूजनीयया । सुचिरोषितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वेश्मनि ।
अथास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विष्वक्सेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः ।
विष्वक्सेनस्य पुत्रोऽभूद्दण्डसेनो महीपतिः । भल्लाटोऽस्य कुमारोऽभूद्राधेयेन हतः पुरा । १०७०
दण्डसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भल्लाटपुत्रो दुर्ब्बुद्धिरभवच्च युधिष्ठिर ।
स तेषामभवद्राजा नीपानामन्तको नृपः । उग्रायुधेन यस्यार्थे सर्व्वे नीपा विनाशिताः ।
उग्रायुधो मदोत्सिक्तो मया विनिहतो युधि । दर्पान्वितो दर्परुचिः सततञ्चानये रतः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उग्रायुधः कस्य सुतः कस्मिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमर्थञ्चैव भवता निहतस्तद्ब्रवीहि मे ।
॥ भीष्म उवाच ॥ अजमीढस्य दायादो विद्वान् राजा यवीनरः । धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः । १०७५
जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् । दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्म्मा नाम पार्थिवः ।
आसीत् सुधर्म्मणः पुत्रः सार्व्वभौमः प्रजेश्वरः । सार्व्वभौम इति ख्यातः पृथिव्यामेकराड्विभुः ।

तस्यान्ववाये महति महान् पौरवनन्दनः । महतस्यापि पुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः ।
पुत्रो रुक्मरथस्यापि सुपार्श्वो नाम पार्थिवः । सुपार्श्वतनयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
सुमतेरपि धर्मात्मा सन्नतिर्नाम वीर्य्यवान् । तस्य वै सन्नतेः पुत्रः कृतो नाम महाबलः । १०८०
शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशल्यस्य महात्मनः । चतुर्विंशतिधा तेन प्राच्याः सामसंहिताः ।
स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कार्त्तयो नाम सामगाः । कार्त्तिरुग्रायुधः सोऽथ वीरः पौरवनन्दनः ।
बभूव येन विक्रम्य पृषतस्य पितामहः । नीपो नाम महातेजाः पञ्चालाधिपतिर्हतः ।
उग्रायुधस्य दायादः क्षेम्यो नाम महायशाः । क्षेम्यात् सुवीरो नृपतिः सुवीरात्तु नृपञ्जयः ।
नृपञ्जयाद्बहुरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः । स चाप्युग्रायुधस्तात दुर्बुद्धिरभवत्तदा । १०८५
प्रवृद्धचक्रो बलवान्नीपान्तकरणो महान् । स दर्पपूर्णो हत्वाजौ नीपानन्यांश्च पार्थिवान् ।
पितर्य्युपरते मह्यं श्रावयामास किल्बिषं । माममात्यैः परिवृतं शयानं धरणीतले ।
उग्रायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् । अद्य त्वं जननीं भीष्म गन्धकालीं यशस्विनीं ।
स्त्रीरत्नं मम भार्य्यार्थे प्रयच्छ कुरुनन्दन । एवं राज्यञ्च ते स्फीतं धनानि च न संशयः ।
प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभाग्भुवि । मम प्रज्वलितं चक्रं निशम्येदं सुदुर्ज्जयं । १०९०
शत्रवो विद्रवन्त्याजौ दर्शनादेव भारत । राज्यस्थेच्छसि चेत् स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
शासने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा । अधः प्रस्तारशयने शयानस्तेन चोदितः ।
दूतान्तर्हितमेतद्वै वाक्यमग्निशिखोपमं । ततोऽहं तस्य दुर्बुद्धेर्विज्ञाय मतमच्युत ।
आज्ञापयं वै संग्रामे सेनाध्यक्षांश्च सर्व्वशः । विचित्रवीर्य्यं बालञ्च मदुपाश्रयमेव च ।
दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे । निगृहीतस्तदाऽहं तैः सचिवैर्मन्त्रकोविदैः । १०९५
ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्च सुहृद्भिः सार्थदर्शिभिः । स्निग्धैश्च शास्त्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्त्तने ।
कारणं श्रावितश्चास्मि युक्तरूपं तदाऽनघ ।
॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रवृद्धचक्रः पापोऽसौ त्वच्छिद्रोपगतः प्रभो । न चैषः प्रथमः कल्पो युद्धं नाम कदाचन ।
ते वयं सामपूर्व्वं वै दानं भेदन्तथैव च । प्रयोक्ष्यामस्ततः शुद्धो देवतान्यभिवाद्य च ।
कृतस्वस्त्ययनो विप्रैर्हुत्वाऽग्नीनर्च्य च द्विजान् । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यसि जयाय वै । ११००
अस्त्राणि न प्रयोज्यानि न प्रवेश्यश्च सङ्गरः । अशौचे वर्त्तमानेन वृद्धानामिति शासनं ।
सामदानादिभिः पूर्व्वमपि भेदेन वा ततः । तं हनिष्यसि विक्रम्य शम्बरं मघवानिव ।
प्राज्ञानां वचनं काले वृद्धानाञ्च विशेषतः । श्रोतव्यमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽस्मि नराधिप ।
ततस्तैः स क्रमः सर्व्वः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः । तस्मिन् काले कुरुश्रेष्ठ कर्म्म चारब्धमुत्तमं ।
स सामादिभिरप्यादावुपायैः प्राज्ञचिन्तितैः । अनुनीयमानो दुर्बुद्धिरनुनेतुं न शक्यते । ११०५
प्रवृत्तस्तस्य तच्चक्रमधर्म्मनिरतस्य वै । परदाराभिलाषेण सद्यस्तात निवर्त्तितं ।
न त्वहं तस्य जाने तन्निवृत्तं चक्रमुत्तमं । हतं स्वकर्म्मणा तन्तु पूर्व्वं सद्भिश्च निन्दितं ।

उग्रायुधः शरी चापी रथी निष्क्रम्य वै पुरात्। उग्रतस्त्वथ नीपैः प्रायोधयमरं रिपुं।
ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रबलेन च। महदुग्रायुधस्तद्युद्धं देवासुरमिवाभवत्।
स मयाऽस्त्रप्रतापेन निर्दग्धो रणमूर्द्धनि। पपाताभिमुखः शूरस्त्यक्त्वा प्राणानरिन्दम। ११२०
एतस्मिन्नन्तरे तात काम्पिल्यात् पृषतोऽभ्ययात्। हते नीपेश्वरे चैव हते चोग्रायुधे नृपे।
अहिच्छत्रं स्वकं राज्यं पित्र्यं प्राप महाद्युतिः। द्रुपदस्य पिता राजन्मामेवानुमते तदा।
ततोऽभूद्द्रुपदो राजा द्रोणस्तेन निराकृतः। ततोऽर्ज्जुनेन तरसा निर्ज्जित्य द्रुपदं रणे।
अहिच्छत्रं सकाम्पिल्यं द्रोणायाथापवर्ज्जितं। प्रतिगृह्य ततो द्रोण उभयं जयतांवरः।
काम्पिल्यं द्रुपदायैव प्रायच्छद्विदितं तव। एष ते द्रुपदस्यादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव ह। ११२५
वंशः कार्त्स्न्येन वै प्रोक्तो नीपस्योग्रायुधस्य च।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुन्तिका। अन्यच्चकार गाङ्गेय श्रेष्ठं पुत्रं पुरा विभो।
चिरोषिता गृहे चापि किमर्थंचैव तस्य सा। चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः।
पूजनीया च कावाऽसौ किं सख्यं तेन चैव ह। एतन्मे संशयं छिन्धि सर्व्वमुक्त्वा यथातथं।
॥ भीष्म उवाच ॥ शृणु सर्व्वं महाराज यथावृत्तमभूत् पुरा। ब्रह्मदत्तस्य भवने तन्निबोध युधिष्ठिर। ११३०
काचिच्छकुन्तिका राजन् ब्रह्मदत्तस्य वै सखी। शितिपक्षा शोणशिराः शितिपृष्ठा सितोदरी।
सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुदृढं बहुवावदा। तस्याः कुलायमभवद्गृहे तस्य नरोत्तम।
सा सदाऽहनि निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात्। चचाराम्भोधितीरेषु पल्वलेषु सरःसु च।
नदीपर्व्वतकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु च। प्रफुल्लेषु तडागेषु कह्लारेषु सुगन्धिषु।
कुमुदोत्पलकिञ्जल्कसुरभीकृतवायुषु। हंससारसघुष्टेषु कारण्डवरुतेषु च। ११३५
चरित्वा तेषु सा रात्रावपि काम्पिल्यमागमत्। नृपतेर्भवनं प्राप्य ब्रह्मदत्तस्य धीमतः।
राज्ञा तेन सदा राजन् कथायोगं चकार सा। आश्चर्य्याणि च दृष्टानि यानि वृत्तानि कानिचित्।
चरित्वा विविधान्देशान् कथयामास तानि सा। कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कौरव।
पुत्रोऽभूद्राजशार्दूल सर्व्वसेनेति विश्रुतः। पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रसूताऽण्डमथापि च।
तस्मिन्नीडे पुरा चैकं स कालात् प्रास्फुटत्तदा। स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः। ११४०
बभूवाथ चक्षुर्हीनो बभूव पृथिवीपते। चक्षुष्मानप्यभूत्पश्चादीषत्पक्षोत्थितस्य ह।
अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्य पुत्रयोः। तुल्यस्नेहात् प्रीतिमती दिवसे दिवसेऽभवत्।
आजहार सदा सायं पक्षाऽमृतफलद्वयं। अमृतस्वादसदृशं सर्व्वसेनतनूजयोः।
स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतश्च ह। ते फले भक्षयित्वा च पृथुकौ तौ मुदा युतौ।
अभूतां नित्यमेवेह स्वादितां तौ च ते फले। तस्यां गतायामथ च पूजन्यां वै सदाऽहनि। ११४५
शिशुना चटकेनाथ धात्री तस्य शिशुं नृप। तेन संक्रीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा।
क्रीडात्तमाकृष्य तदा पूजनीयाकृतात्ततः। क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु।

निगृहीतः कन्धरायां शिशुना दृढमुष्टिना । दृढमुष्टिना राजन्नहन् पक्षिजीवनम् ।
तन्तु पञ्चत्वमापन्नं धात्राङ्के बालघातिनं । कथञ्चिन्मोचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ।
धात्रीं तस्य नगरे तां तदाऽनुपरमो नृपः । ततो शोकान्वितो राजा शोचंस्तं चटकं तदा । ११२०
पूजनीयाऽपि तत्कालं गृहीत्वा तु फलद्वयं । ब्रह्मदत्तस्य भवनमाजगाम वनेचरी ।
अथापश्यत्तदागम्य गृहे तस्मिन्नराधिप । पञ्चभूतपरित्यक्तं शावं तं स्वतनूद्भवं ।
मुमोह दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संज्ञामथालभत् । लब्धसंज्ञा च सा राजन् विललाप तपस्विनी ।
॥ पूजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतां पुत्र मामन्तो परिवर्त्तसि । कुर्व्वंश्चाटुवचांसि च मधुरमधुरया गिरा ।
व्यादितास्यः क्षुधार्त्तस्त्वं प्रीतेनाद्येन पुत्रक । शोषेण तालुना पुत्र कथमद्य न सर्पसि । ११२५
पक्षाभ्याञ्च परिष्वज्य ननु वाशामि चाप्यहं । चीचीकूचीति वाशन्तं त्वामद्य न शृणोमि किं ।
मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं तदा । व्यात्तास्ये वारि चाचन्तं स्फुरत्पक्षं ममाग्रतः ।
स मे मनोरथो भग्नस्त्वयि पञ्चत्वमागते । विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साऽब्रवीत् ।
ननु मूर्द्धाभिषिक्तस्त्वं धर्म्मं वेत्सि सनातनं । अथ कस्मान्मम सुतं धात्र्या घातितवानसि ।
स्वपुत्रेण समाहृत्य पक्षिणाधम संव मे । न च नूनं श्रुता तेऽभूदियमाङ्गिरसी श्रुतिः । ११३०
शरणागतः क्षुधार्त्तश्च शत्रुभिश्चाप्युपद्रुतः । चिरोषितश्च स्वगृहे पातव्यः सर्व्वतो भवेत् ।
अपालयन्नरो याति कुम्भीपाकमसंशयं । कथमस्य हविर्देवा गृह्णन्ति पितरः स्वधां ।
एवमुक्त्वा महाराज दृढधर्म्मगता सती । शोकार्त्ता तस्य बालस्य चक्षुषी निर्बिभेद सा ।
कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्चक्षुरस्फुटत् । कृत्वा चान्धं नृपसुतमुत्पपात ततोऽम्बरं ।
अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह । विशोका भव कल्याणि कृतन्ते भीरु शोभनं । ११३५
गतशोका निवर्त्तस्व यथेष्टं सख्यमस्तु ते । पुरेव वस भद्रन्ते निवर्त्तस्व रमस्व च ।
पुत्रपौत्रोद्भवश्चापि न कोपः परमस्त्वयि । समासि यदि भद्रन्ते कर्त्तव्यश्च कृतं त्वया ।
॥ पूजनीयोवाच ॥ आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्नेहं तवाप्यहं । न चाहं वस्तुमिच्छामि तव पुत्रमचक्षुषं ।
कृत्वा वै राजशार्दूल त्वद्गृहे कृतकिल्बिषा । गाथाश्चाप्युशनोगीता इमाः शृणु मयेरिताः ।
कुमित्रञ्च कुदेशञ्च कुराजानं कुसौहृदं । कुपुत्रञ्च कुभार्य्याञ्च दूरतः परिवर्ज्जयेत् । ११४०
कुमित्रे सौहृदं नास्ति कुभार्य्यायां कुतो रतिः । कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सत्यं कुराजनि ।
कुसौहृदे क्व विश्वासः कुदेशे नैव जीव्यते । कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्व्वतोऽसुखं ।
अपकारिषि विश्रम्भं यः करोति नराधमः । अनाथो दुर्बलो यद्वच्चिरं स तु जीवति ।
न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ।
राजवेश्मसु विश्वासं गर्भवद्दुरितेषु च । यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति । ११४५
अभ्युन्नतिं प्राप्य नरः प्रावारः कीटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमात्मदैवमुपप्लवा नृप ।
अपि मार्दवभावेन गात्रं संश्लिष्य बुद्धिमान् । अरिर्नाशयते नित्यं यथा वल्ली महाद्रुमं ।

मृदुरार्द्रः शमो भूत्वा शनैः संशोषयते रिपुः । मण्डूक इव दुष्टात्मा पद्मपत्राणि कृन्तति ।
षड्रोहं समयं कृत्वा सुग्रीवाज्ञयतो हरिः । जघान नमुचिं पश्चादपां फेनेन पार्थिव ।
सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः । विषेण वह्निना वाऽपि शस्त्रेणाप्यथ मायया । ११७०
न च शेषं प्रकुर्व्वन्ति पुनर्वैरभयान्नराः । घातयन्ति समूलं हि कुलेमानुपमां नृप ।
ऋणशेषमृणाच्छेषं शेषमग्नेश्च भूमिप । पुनर्वर्द्धेत संभूय तस्माच्छेषं न शेषयेत् ।
हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते । एकासनमथारोहति चरते तव किल्बिषं ।
कृत्वा सम्यक्कृतस्यापि विश्वसेज्जातु न हि । पूज्यमानं महानाशो जामाता सन् शतक्रतुः ।
निधाय मनसा वैरं प्रियं वदति यो नरः । उपसर्पेत तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव लुब्धकं । ११७५
न चापवेन वक्तव्यं सवैरे वर्द्धते रिपौ । पातयेत्तं समूलं हि नदीरय इव द्रुमं ।
अभिमादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विस्मयेत् । तस्मात् प्राप्योन्नतिं गच्छेत् प्राकार इव कीटकः ।
इत्येता उशनोगीता गाथा धार्य्या विपश्चिता । कुर्व्वता चात्मरक्षां वै नरेण पृथिवीपते ।
मया च किल्बिषं तुभ्यं मनुक्तमतिदारुणं । पुनरन्यं प्रकुर्व्वन्त्या तस्मात्तो विश्वसे त्वयि ।
एवमुक्त्वा समुड्डीय तदाकाशे पतत्रिणी । इत्येतत्ते मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप । ११८०
ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र वृत्तं पूजनीयया । श्राद्धस्य पृच्छसे यन्मां युधिष्ठिर महामते ।
अतस्ते वर्णयिष्येऽहमितिहासं पुरातनं । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ।
श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य निगतं शुक्लस्य च । तन्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ।
सगालवस्य चरितं कण्डरीकस्य चैव हि । ब्रह्मदत्ततृतीयानां योगिनां ब्रह्मचारिणां ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पूजनीयोपाख्याने विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ श्राद्धे प्रतिष्ठितो लोकः श्राद्धयोगः प्रवर्त्तते । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि श्राद्धस्य फलमुत्तमं । ११८५
ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत । तत एव हि धर्म्मस्य वुद्धिर्निवर्त्तते शनैः ।
पीडयाऽपच धर्म्मस्य कृते श्राद्धे पुराऽनघ । यत्प्राप्तं ब्राह्मणैः पूर्व्वं तन्निबोध महामते ।
ततोऽहं तानधर्म्मिष्ठान् कुरुक्षेत्रे पितृव्रतान् । सनत्कुमारनिर्द्दिष्टानपश्यं सप्त वै द्विजान् ।
दिव्येन चक्षुषा तेन यानुवाच पुरा विभुः । वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च ।
खसृमः पितृवर्त्ती च नामभिः कर्म्मभिस्तथा । कौशिकस्य सुतास्तात शिष्या गर्गस्य भारत । ११९०
पितर्य्युपरते सर्व्वे व्रतवन्तस्तदाऽभवन् । नियोगात्ते गुरोस्तस्य गां दोग्ध्रीं समकालयन् ।
समानवत्सां कपिलां सर्व्वे न्यायागतां तदा । तेषां पथि क्षुधार्त्तानां बाल्यान्मोहाच्च भारत ।
क्रूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खसृमश्चैव याचेतां नेति वै तदा ।
न चाशक्यन्त ताभ्यां ते तदा वारयितुं द्विजाः । पितृवर्त्ती तु यस्तेषां नित्यं श्राद्धाह्निको द्विजः ।
स सर्व्वानब्रवीद्भ्रातॄन् कोपाद्धर्म्मे समाहितः । यद्यवश्यं प्रहन्तव्यं पितॄनुद्दिश्य साध्विमां । ११९५
प्रकुर्व्वीमहि गां सम्यक् सर्व्व एव समाहिताः । एवमेषाऽपि गौर्द्धर्म्मं प्राप्स्यते नात्र संशयः ।

पितृनभ्यर्च्य धर्मेण नाधर्मो नो भविष्यति । तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गां ततः ।
पितृभ्यः कल्पयित्वैनामुपायुञ्जत भारत । उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य न्यवेदयन् ।
शार्दूलेन हता धेनुर्वत्सोऽयं प्रतिगृह्यतां । आर्जवात् स तु तं वत्सं प्रतिजग्राह वै द्विजः ।
मिथ्योपचर्य्य ते तन्तु गुरुमन्यायतो द्विजाः । कालेन समयुज्यन्त सर्वे ह्यायुषः क्षये । ११००
ते वै क्रूरतया हिंसा अनार्य्यत्वाद्गुरो तथा । उग्रा हिंसाविहाराश्च सप्ताजायन्त सोदराः ।
लुब्धकस्यात्मजास्तात बलवन्तो मनीषिणः । पितृनभ्यर्च्य धर्मेण प्रोक्षयित्वा च यत्कृता ।
स्मृतिप्रत्ययवन्तश्च तेषां जात्यन्तरेऽभवत् । जाता व्याधा दशार्णेषु सप्त धर्मविचक्षणाः ।
स्वधर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः । तावन्मात्रं प्रकुर्वन्ति यावता प्राणधारणं ।
शेषं ध्यानपराः कालमनुध्यायन्ति कर्म तत् । नामधेयानि चाप्येषामिमान्यासन् विशाम्पते । ११०५
निर्वैरो निर्वृतिः क्षान्तो निर्मन्युः कृतिरेव च । वैधसो मातृवर्त्ती च व्याधाः परमधार्मिकाः ।
तैरेवमुषितैस्तात हिंसाधर्मपरैः सदा । माता च पूजिता वृद्धा पिता च परितोषितः ।
यदा माता पिता चैव संयुक्तौ कालधर्मणा । तदा धनूंषि ते त्यक्त्वा वने प्राणानवासृजन् ।
शुभेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरा मृगाः । त्रासानुत्पादसंविग्ना रम्ये कालञ्जरे गिरौ ।
उन्मुखो नित्यवित्रस्तः स्तब्धकर्णो विलोचनः । पण्डितो घस्मरो नाडी नामतस्तेऽभवन्मृगाः । १११०
तमेवार्थमनुध्यान्तो जातिस्मरणसम्भवं । आसन् वनेचरा दान्ता निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः ।
ते सर्वे शुभकर्माणः सधर्माणो वनेचराः । योगधर्ममनुध्यान्तो विहरन्ति स्म तत्र ह ।
मरं चाप्य ततः प्राणान् लक्ष्यान्तरपरिप्लवाः । तेषां मरं प्रयातानां पदान्यद्यापि भारत ।
तथैव चापि दृश्यन्ते गिरौ कालञ्जरे नृप । कर्मणा तेन ते तात शुभेनाशुभवर्जिताः ।
शुभाच्छुभतरां योनिं चक्रवाकत्वमागताः । शुभे देशे शरद्वीपे सप्तैवासन् जलौकसः । १११५
त्यक्त्वा सहचरीधर्मं मुनयो धर्मचारिणः । सुमनाः शुचिवाक् शुद्धः पञ्चमश्छिद्रदर्शनः ।
सुनेत्रश्च स्वतन्त्रश्च शकुना नामतः स्मृताः । पञ्चमः पाञ्चिकस्तत्र [illegible] ।
षष्ठस्तु कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः । तेषान्तु तपसा तेन सप्तजातिकृतेन वै ।
योगस्य चाभिनिर्वृत्त्या प्रतिभानाच्च शोभनात् । पूर्व्वजातिषु यद्वृत्तं श्रुतं गुरुकुलेषु वै ।
तथैवावस्थिता बुद्धिः संसारेष्वपि वर्त्तता । ते ब्रह्मचारिणः सर्वे विहङ्गा ब्रह्मवादिनः । ११२०
योगधर्ममनुध्यान्तो विहरन्ति स्म तत्र ह । तेषान्तत्र विहङ्गानां चरतां सहचारिणां ।
नीपानामीश्वरो राजा विभ्राजः पौरवान्वयः । विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेण समन्वितः ।
श्रीमानन्तःपुरवृतो वनं तत् प्रविवेश ह । [illegible] स्पृहयामास तं नृप ।
दृष्ट्वायान्तं श्रियोपेतं भवेयमहमीदृशः । यद्यस्ति सुकृतं किञ्चित्तपो वा नियमोऽपि वा ।
खिन्नो ह्यत्युपवासेन तपसा निष्प्रभेण च । ११२४
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तद्वचनात्तेषां [illegible] वरमाप्रियो । भार्या ते [illegible] ।
तपोयुक्ता तु तथा [illegible] योगाश्रितमतिः मतिः । एवमेतद्यथा वसुः सुपितृणां [illegible] ।
[illegible] कामप्रधानस्त्वं [illegible] वै । इदं वरं प्रार्थयपि तस्माद्भावं [illegible] मे ।
राजा त्वं भविता तात काम्पिल्ये नात्र संशयः । अणिमादिः प्रसादाच्च [illegible] तव ।
अस्मा तानभिभाष्याथ [illegible] । सांख्यविभौ [illegible] राज्यं [illegible] । १२१०
अस्माः सगालयश्चे तु योगमुक्ता द्विजोत्तमः । तामसास्तत्र [illegible] ।
तेषां प्रसादं चक्रुस्ते [illegible] । [illegible] प्रसादात् [illegible] ।
चक्रवान् भविता यो वै सुतः [illegible] नात्र संशयः । इत्युक्त्वा [illegible] प्राप्य योगमवाप्स्यत ।
सर्वेषामेव [illegible] भविष्यति । [illegible] प्रायः कथैव वै ।
मां मोचयिता सर्वेभ्यः [illegible] । [illegible] सर्वेषां योगसाधकः । १२१५
इमश्च वाक्यम[illegible] । पुत्रकाननितं श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यत ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योग[illegible] । [illegible] पुत्रो [illegible] ।
धूम्रविन्दुः सुविन्दुश्च हैमगर्भश्च सप्तमः । [illegible] ततः शरीराण्युपशोषयन् ।
राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा [illegible] तदा । [illegible] नन्दनं मघवानिव ।
स तानपश्यत् चक्रवाकान् [illegible] । निर्वेदाच्च तदा [illegible] पुरं ययौ । १२२०
[illegible] सुतः परमधार्मिकः । [illegible] सोऽभ्यगमत् पदं ।
प्रादात् कन्यां [illegible] । [illegible] योगधर्मरतां सदा ।
या तु दृष्टा पुरा भीष्म पितृकन्या मनस्विनी । [illegible] तदा [illegible] शोभना ।
[illegible] श्रेष्ठा [illegible] । [illegible] च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
यथा ते कथितं पूर्व्वं पितृकल्पेषु वै मया । विभ्राज[illegible] राज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ॥ १२२५
आमन्त्र्य पौरान् प्रीतात्मा ब्राह्मणान् [illegible] च । प्रययौ [illegible] ।
स वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः । [illegible] पार्थिवः ।
तस्य [illegible] । पुत्रत्वं प्राप्य [illegible] भारत ।
[illegible] तपसा [illegible] । महातपाः स विभ्राजो [illegible] ।
ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजं नाम तद्वनं । [illegible] वैभ्राजमिति विश्रुतं । १२३०
यत्र ते शकुना राजंश्चत्वारो योगधर्मिणः । योगभ्रष्टास्त्रयश्चैव [illegible] ऽभवन् ।
काम्पिल्ये नगरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः । जाताः सप्त महात्मानः सर्वे विगतकल्मषाः ।
[illegible] वेदवेदाङ्गपारगाः । [illegible] परिकीर्तिताः ।
[illegible] महात्मा [illegible] । यथा [illegible] पूर्व्वचिन्तितः ।

छिद्रदर्शी सुनेत्रश्च तथा बाभ्रव्यवत्सयोः । जातौ श्रोत्रियदायादौ वेदवेदाङ्गपारगौ । १२१५
सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्व्वजातिसहोषितौ । पाञ्चालः पाञ्चिकस्तत्र कण्डरीकस्तथाऽपरः ।
पाञ्चालो बह्वृचस्त्वासीदाचार्य्यत्वं चकार ह । द्विवेदः कण्डरीकस्तु च्छन्दोगो ऽध्वर्य्युरेव च ।
सर्व्वसत्त्वरुतज्ञस्तु राजासीदणुहात्मजः । पाञ्चालकण्डरीकाभ्यां तस्य सख्यमभूत्तदा ।
ते ग्राम्यधर्म्मनिरताः कामस्य वशवर्त्तिनः । पूर्व्वजातिकृतेनासन् धर्म्मकामार्थकोविदाः ।
अणुहस्तु नृपश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमकल्मषं । अभिषिच्य तदा राज्ये परां गतिमवाप्तवान् । १२२०
ब्रह्मदत्तस्य भार्य्या तु देवलस्यात्मजाऽभवत् । असितस्य हि दुर्द्धर्षा सन्नतिर्नाम नामतः ।
तामेकभावसम्पन्नां लेभे कन्यामनुत्तमां । सन्नतिं सन्नतिमतीं देवलाद्योगधर्म्मिणीं ।
पञ्चमः पाञ्चिकस्तत्र सप्तजातिषु भारत । षष्ठस्तु कण्डरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः ।
शेषा विहङ्गमा ये वै काम्पिल्ये सहचारिणः । ते जाताः श्रोत्रियकुले सुदरिद्रे सहोदराः
धृतिमान् सुमना विद्वांस्तत्त्वदर्शी च नामतः । वेदाध्ययनसम्पन्नाश्चत्वारश्छिद्रदर्शिनः । १२२५
तेषां संवित्तयोत्पन्ना पूर्व्वजातिकृता तदा । ते योगधर्म्मनिरताः प्रस्थिताः सर्व्व एव हि ।
आमन्त्र्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । अधर्म्म एष युष्माकं यन्मां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।
दारिद्र्यमनपाकृत्य पुत्रार्थांश्चैव पुष्कलान् । शुश्रूषामप्रयुक्त्वैव कथं वै गन्तुमर्हथ ।
ते तमूचुर्द्विजाः सर्व्वे पितरं पुनरेव च । करिष्यामो विधानन्ते येन त्वं वर्त्तयिष्यसि ।
इमं श्लोकं महार्थं त्वं राजानं सहमन्त्रिणं । श्रावयेथाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकल्मषं । १२३०
स ते दास्यति प्रीतात्मा ग्रामान् भोगांश्च पुष्कलान् । कामानभीप्सितान् सर्व्वान् गच्छ तात यथेप्सितं ।
एतावदुक्त्वा ते सर्व्वे पूजयित्वा च तं गुरुं । योगधर्म्ममनुप्राप्य परां निर्वृतिमाययुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तनयः स वैभ्राजस्तदाभवत । योगात्मा तपसा युक्तो विष्वक्सेन इति श्रुतः ।
कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्य्यया सहितो वने । विजहार प्रहृष्टात्मा यथा शच्या शतक्रतुः ।
ततः पिपीलिकरुतं शुश्राव स नराधिप । कामिनीं कामिनस्तस्य याचतः क्रोशतो भृशं । १२३५
श्रुत्वा तु याच्यमानां तां क्रुद्धां सूक्ष्मां पिपीलिकां । ब्रह्मदत्तो महाहासमकस्मादेव चाहसत् ।
ततः सा सन्नतिर्दीना व्रीडितेवाभवत्तदा । निराहारा बहुतिथं बभूव वरवर्णिनी ।
प्रसाद्यमाना भर्त्रा सा तमुवाच शुचिस्मिता । त्वया ऽवहसिता राजन् नाहं जीवितुमुत्सहे
स तत्कारणमाचख्यौ न च सा श्रद्दधाति तत् । उवाच चैनं कुपिता नैष भावोऽस्ति मानुषे ।
को वै पिपीलिकरुतं मानुषो वेत्तुमर्हति । ऋते देवप्रसादाद्वा पूर्व्वजातिकृतेन वा । १२४०
तपोबलेन वा राजन् विद्यया वा नराधिप । यद्येष वै प्रभावस्ते सर्व्वसत्त्वरुतज्ञता ।
यथाऽहमेतज्जानीयां तथा प्रत्याययस्व मां । प्राणानहं परित्यक्ष्ये राजन् सत्येन ते शपे ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्याः परुषं प्रभुः । स राजा परमापन्नो देवश्रेष्ठं प्रपद्यत ।

शरण्यं सर्व्वभूतेशं भक्त्या नारायणं प्रभुं । समाहितो निराहारः षड्रात्रेण महायशाः ।
ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं प्रभुं । उवाच चैनं भगवान् सर्व्वभूतानुकम्पकः । ११८५
ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कल्याणं समवाप्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
चतुर्णान्तु पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनां । श्लोकं सोऽधीत्य पुत्रेभ्यः कृतकृत्य इवाभवत् ।
स राजानमथान्विच्छन् सहमन्त्रिणमच्युतं । न ददर्शान्तरं किञ्चित् श्लोकं श्रावयितुं तदा ।
अथ राजा शिरःस्नातो लब्ध्वा नारायणाद्वरं । प्रविवेश पुरं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चनं ।
तस्य रश्मीन् प्रत्यगृह्णात् कण्डरीको द्विजर्षभः । चामरव्यजनञ्चापि बाभ्रव्यः समवाक्षिपत् । ११९०
इदमन्तरमित्येवं ततः स ब्राह्मणस्तदा । श्रावयामास राजानं श्लोकं तं सचिवौ च तौ ।
सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः कालञ्जरे गिरौ । चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ।
तेऽभिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दूरमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ ।
तच्छ्रुत्वा मोहमगमद् ब्रह्मदत्तो नराधिपः । सचिवश्चास्य पाञ्चालः कण्डरीकस्तथैव च ।
स्रस्तरश्मिप्रतोदौ तौ पतितव्यजनावुभौ । दृष्ट्वा बभूवुरस्वस्थाः पौराश्च सुहृदस्तथा । ११९५
मुहूर्त्तमेव राजा स सह ताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिन्दम ।
ततस्ते तत् सरः स्मृत्वा योगञ्चमुपलभ्य च । ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोगैश्च समयोजयन् ।
अभिषिच्य स्वराज्ये तु विष्वक्सेनमरिन्दमं । जगाम ब्रह्मदत्तोऽथ सदारो वनमेव ह ।
अथ तं सन्नतिर्धीरा देवलस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृपं ।
जानन्त्या ते महाराज पिपीलिकरुतज्ञतां । चोदितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया । १२००
इतो वयं गमिष्यामो गतिमिष्टामनुत्तमां । तव चान्तर्हितो योगस्ततः संस्मारितो मया ।
स राजा परमप्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा वचस्तदा । प्राप्य योगं बलादेव गतिं प्राप सुदुर्लभां ।
कण्डरीकोऽपि धर्म्मात्मा साङ्ख्ययोगमनुत्तमं । प्राप्य योगगतिं सिद्धो विशुद्धः स्वेन कर्म्मणा ।
क्रमं प्रणीय पाञ्चालः शिक्षामुत्पाद्य केवलां । योगाचार्य्यगतिं प्राप यशश्चाग्र्यं महातपाः ।
एवमेतत् पुरावृत्तं मम प्रत्यक्षमच्युत । तद्धारयस्व गाङ्गेय श्रेयसा योक्ष्यसे ततः । १२०५
ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां चरितमुत्तमं । तिर्य्यग्योनिषु ते जातु न भविष्यन्ति कर्हिचित् ।
श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिं । योगधर्म्मो हृदि सदा परिवर्त्तति भारत ।
स तेनैवानुबन्धेन कदाचिल्लभते शमं । ततो योगगतिं याति सिद्धानां भुवि दुर्लभां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुरा गीतं मार्कण्डेयेन धीमता । श्राद्धस्य फलमुद्दिश्य सोमस्याप्यायनाय वै ।
सोमो हि भगवान् देवो लोकस्याप्यायनं परं । वृष्णिवंशप्रसङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे । १२१०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिता सोमस्य वै राजन् जज्ञेऽत्रिर्भगवानृषिः । ब्रह्मणो मानसात् पूर्व्वं प्रजासर्गं विधित्सतः ।
तत्रात्रिः सर्व्वभूतानां तस्थौ स्वतनयैर्वृतः । कर्म्मणा मनसा वाचा शुभान्येव चचार सः ।

अहिंसः सर्व्वभूतेषु धर्म्मात्मा संशितव्रतः । काष्ठकुड्यशिलाभूत ऊर्द्ध्वबाहुर्महाद्युतिः ।
अनुत्तरं नाम तपो येन तप्तं महत् पुरा । त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतं ।
तस्योर्द्ध्वरेतसस्तत्र स्थितस्यानिमिषस्य च । सोमत्वं तनुरापेदे महासत्त्वस्य भारत । १२१५
ऊर्द्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः । नेत्राभ्यां वारि सुस्राव दशधा द्योतयन् दिशः ।
तं गर्भविधिना हृष्टा दश देव्यो दधुस्तदा । समेत्य धारयामासुर्न च ताः समशक्नुवन् ।
स ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः । पपात भासयन् लोकान् शीतांशुः सर्व्वभावनः ।
यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः । ततस्ताभिः सहैवाशु निपपात वसुन्धरां ।
पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया । १२२०
स हि वेदमयस्तात धर्म्मात्मा सत्यसङ्गरः । युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः श्रुतं ।
तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रेऽत्रेः परमात्मनि । तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त ये श्रुताः ।
तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरेवात्मजैः सह । ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिरथर्व्वाङ्गिरसैरपि ।
तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः । आप्याय्यमानं लोकांस्त्रीन् भासयामास सर्व्वतः ।
स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुन्धरां । त्रिःसप्तकृत्वोऽतियशाश्चकाराभिप्रदक्षिणं । १२२५
तस्य यच्च्यावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत । ओषध्यस्ताः समुत्पन्नास्तेजसा प्रज्वलन्त्युत ।
ताभिर्द्धार्य्यास्त्रयो लोकाः प्रजाश्चैव चतुर्व्विधाः । पोष्टा हि भगवान् सोमो जगतो जगतीपते ।
स लब्धतेजा भगवान् संस्तवैस्तैश्च कर्म्मभिः । तपस्तेपे महाभाग पद्मानां दशतीर्दश ।
हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् । विभुस्तासामभूद्देवः प्रख्यातः स्वेन कर्म्मणा ।
ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । बीजौषधीनां विप्राणामपाञ्च जनमेजय । १२३०
सोऽभिषिक्तो महाराज राजराज्येन राजराट् । त्रीन् लोकान् भासयामास स्वभासा भास्वतां वरः ।
सप्तविंशतिरिन्दोस्तु दाक्षायिण्यो महाव्रताः । ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः ।
स तत् प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोमवतां वरः । समाजह्रे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणं ।
होताऽस्य भगवानत्रिरध्वर्य्युरभवद्भृगुः । हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमीयिवान् ।
सदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्वृतः । १२३५
दक्षिणामददत् सोमस्त्रीन् लोकानिति नः श्रुतं । तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ।
तं सिनी च कुहूश्चैव द्युतिः पुष्टिः प्रभा वसुः । कीर्त्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे ।
प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्व्वदेवर्षिपूजितः । विरराजाधिराजेन्द्रो दशधा भासयन् दिशः ।
तस्य तत् प्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्य्यमृषिसंस्तुतं । विबभ्राम मतिस्तात विनयादनयाहृता ।
बृहस्पतेः स वै भार्य्यां तारां नाम यशस्विनीं । जहार तरसा सर्व्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् । १२४०
स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह । नैव व्यसर्ज्जयत्तारां तस्मायाङ्गिरसे तदा ।
स संरब्धस्ततस्तस्मिन् देवाचार्य्यो बृहस्पतिः । उशनास्तस्य जग्राह पार्ष्णिमङ्गिरसस्तदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्व्वं बृहस्पतेः। तेन स्नेहेन भगवान् रुद्रस्तस्य बृहस्पतेः।
पार्ष्णिग्राहोऽभवद्देवः प्रगृह्याजगवं धनुः। तेन ब्रह्मशिरो नाम परमास्त्रं महात्मना।
उद्दिश्य दैत्यानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः। तत्र तद्युद्धमभवत् प्रख्यातं तारकामयं। १३०५
देवानां दानवानाञ्च लोकक्षयकरं महत्। तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुषिताश्चैव भारत।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं सनातनं। ततो निवार्य्योशनसं तं वै रुद्रञ्च शङ्करं।
ददावङ्गिरसे तारां स्वयमेव पितामहः। तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा तारां प्राह बृहस्पतिः।
मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्य्यः कथञ्चन। इषीकास्तम्बमासाद्य गर्भं सा चोत्ससर्ज ह।
अथोत्सृष्टं वै कुमारं दस्युहन्तमं। इषीकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकं। जातमात्रः स भगवान् देवानामक्षिपद्वपुः। १३१०
ततः संशयमापन्नास्तारामूचुः सुरोत्तमाः। सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याथ बृहस्पतेः।
पृच्छ्यमाना यदा देवैर्नाह सा साध्वसाधु वा। तदा तां शप्तुमारब्धः कुमारो दस्युहन्तमः।
तं निवार्य्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयं। यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययं।
सा प्राञ्जलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं शनैः। सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहन्तमं।
तं मूर्द्ध्न्याघ्राय तनयं सोमो धाता प्रजापतिः। बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः। १३१५
प्रतिकूलश्च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः। उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका।
तस्यापत्यं महाराजो बभूवैलः पुरूरवाः। उर्व्वश्यां जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः।
प्रसह्य धर्षितस्तत्र सोमो वै राजयक्ष्मणा। ततो यक्ष्माभिभूतस्तु सोमः प्रक्षीणमण्डलः।
जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव च। तस्य तत् पापशमनं चकारात्रिर्महातपाः।
स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्व्वशः। एतत् सोमस्य वै जन्म कीर्त्तितं कीर्त्तिवर्द्धनं। १३२०
वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु। धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं सङ्कल्पसाधकं।
सोमस्य जन्म श्रुत्वैव पापेभ्यो विप्रमुच्यते।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रः पुरूरवाः। तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलदक्षिणः।
ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्ज्जयः। आहर्त्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानाञ्च महीपतिः।
सत्यवादी पुण्यमतिः काम्यः संवृतमैथुनः। अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाऽप्रतिमस्तदा। १३२५
तं ब्रह्मवादिनं क्षान्तं धर्म्मज्ञं सत्यवादिनं। उर्व्वशी वरयामास हित्वा मानं यशस्विनी।
तया सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च। पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत।
वने चैत्ररथे रम्ये तथा मन्दाकिनीतटे। अलकायां विशालायां नन्दने च वनोत्तमे।
उत्तरान् स कुरून् प्राप्य मनोरथफलद्रुमान्। गन्धमादनपादेषु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे।
एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च। उर्व्वश्या सहितो राजा रेमे परमया मुदा। १३३०
देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते। राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः।

तस्य पुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
विश्वायुश्चैव धर्म्मात्मा श्रुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्व्वशीसुताः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्व्वी उर्व्वशी देवी राजानं मानुषं कथं । देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बहुश्रुत ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत । ऐलन्तु सा वरारोहा समयात् समुपस्थिता । १३७५
आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह । अनग्नदर्शनञ्चैव सकामायाश्च मैथुनं ।
द्वौ मेषौ शयनाभ्याशे तदा बद्धौ च तिष्ठतः । घृतमात्रा तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ।
यद्येष समयो राजन् यावत् कालञ्च ते दृढः । तावत् कालन्तु वत्स्यामि एतः समय एव नः ।
तस्यास्तं समयं सर्व्वं स राजा समपालयत् । एवं सा वसते तत्र पुरूरवसि भामिनी ।
वर्षाण्येकोनषष्टिन्तु तत्सक्ता शापमोहिता । उर्व्वश्यां मानुषस्थायां गन्धर्व्वाश्चिन्तयाऽन्विताः । १३८०
॥ गन्धर्व्वा ऊचुः ॥ चिन्तयध्वं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छेत् पुनर्देवानुर्व्वशी स्वर्गभूषणं ।
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदताम्वरः । मया तु समयस्ताभ्यां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।
व्युत्क्रान्तसमयं सा वै राजानं त्यक्ष्यते यथा । तदहं वेद्म्यशेषेण यथा भेत्स्यत्यसौ नृपः ।
ससहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्य्यसिद्धये । एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशाः ।
निशायामथ चागम्य मेषमेकं जहार सः । मातृवद्वर्त्तते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी । १३८५
गन्धर्व्वागमनं ज्ञात्वा शापान्तञ्च यशस्विनी । राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मे ऽह्रियतेति सा ।
एवमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत । नग्नं मां द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ।
ततो भूयस्तु गन्धर्व्वा द्वितीयं मेषमाजह्रुः । द्वितीये तु हृते मेषे ऐलं देव्यब्रवीदिदं ।
पुत्रो मे ह्रियते राजन्ननाथाया इव प्रभो । एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावितः ।
मेषयोः पदमन्विच्छन् गन्धर्व्वैर्विद्युदप्यथ । उत्पादिता सुमहती यया तद्भवनं महत् । १३९०
प्रकाशितं वै सहसा ततो नग्नमवैक्षत । नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता साऽप्सराः कामरूपिणी ।
तिरोभूतान्तु तां दृष्ट्वा गन्धर्व्वा जग्मुरन्दिवं । उत्सृष्टावुरणौ दृष्ट्वा राजा व्यथामतो भृशं ।
अपश्यन्नुर्व्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः । चचार पृथिवीञ्चापि मार्गमाणः इतस्ततः ।
अथापश्यत् स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः । प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुतां ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनां । तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः । १३९५
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः । उर्व्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपं । समाविग्नाश्च ताः सर्व्वाः पुनरेव नराधिप ।
जाये हे तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ ह । एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषत ।
उर्व्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाऽहं त्वया विभो । संवत्सरात् कुमारास्ते भविष्यन्ति न संशयः ।
निशामेकाञ्च नृपते निवत्स्यसि मया सह । हृष्टो जगाम राजाऽथ स्वपुरं सुमहायशाः । १४००
गते संवत्सरे भूय उर्व्वशी पुनरागमत् । उषितश्च तया सार्द्धमेकरात्रं महायशाः ।

उर्व्वश्यथाब्रवीदेनं गन्धर्व्वा वरदास्तव । तान् वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव हि ।
वृणीष्व समतां राजन् गन्धर्व्वाणां महात्मनां । तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्व्वांश्च तथाऽस्त्विति ।
पूरयित्वाऽग्निना स्थालीं गन्धर्व्वा हि तमब्रुवन् । अनेनेष्ट्वा च लोकान् नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ।
तानादाय कुमारांस्तु नगरायोपचक्रमे । निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ । १४०५
अभ्येत्याग्निन्तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् । शमीजातन्तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ।
गन्धर्व्वेभ्यस्तदाऽशंसदग्निनाशं ततस्तु सः । श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीन्तु समादिशन् ।
अश्वत्थादरणीं कृत्वा मथित्वाऽग्निं यथाविधि । मथित्वाऽग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत् स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्ब्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकतां । गन्धर्व्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकारयत् ।
एकोऽग्निः पूर्व्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् । एवं प्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तम । १४१०
देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ।
उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महायशाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ऐलोत्पत्तिकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
विश्वायुश्चैव धर्म्मात्मा श्रुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्व्वशीसुताः ।
अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाऽथ नग्नजित् । श्रीमान् भीमस्य दायादो राजासीत् काञ्चनप्रभः । १४१५
विद्वांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः । सौहोत्रिरभवज्जह्नुः केशिन्या गर्भसंभवः ।
आजह्रे यो महासत्रं सर्व्वमेधं महामखं । पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गाऽथ तत् सदः । स तथा प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।
सौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम । एष ते विफलं यत्नं पिबन्नम्भः करोम्यहं ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा ततः पीतां गङ्गां दृष्ट्वा महर्षयः । १४२०
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीं । युवनाश्वस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जह्नुरावहत् ।
युवनाश्वस्य शापेन गङ्गार्द्धेन विनिर्गमे । कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्य्यामनिन्दितां ।
जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुनहं नाम धार्म्मिकं । कावेर्य्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ।
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः । बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्च्चसः । कुशिकः कुशनाभश्च कुशाम्बो मूर्त्तिमांस्तथा । १४२५
पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं विभुः ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् । पूर्णे वर्षसहस्रे वै तन्तु शक्रो ह्यपश्यत ।
अत्युग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः । समर्थः पुत्रजनने स्वमेवांशमवासयत् ।
पुत्रत्वे कल्पयामास स देवेन्द्रः सुरोत्तमः । स गाधिरभवद्राजा मघवान् कौशिकः स्वयं ।
पौरकुत्स्यभवद्भार्य्या गाधिस्तस्यामजायत । गाधेः कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा । १४३०

तां गाधिर्भृगुपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः । तस्याः प्रीतोऽभवद्भर्त्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ।
पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च । उवाचाहूय तां भर्त्ता ऋचीको भार्गवस्तदा ।
उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्रा त्वयं तव । तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियर्षभः ।
अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः । तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं तपोधनं ।
शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति । एवमुक्त्वा तु तां भार्य्यामृचीको भृगुनन्दनः ।　　१४३५
तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह । गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वर । चरुद्वयं गृहीत्वा तदृषेः सत्यवती तदा ।
चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेदयत् । माता व्यत्यस्य दैवेन दुहित्रे स्वं चरुं ददौ ।
तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह । अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा ।
धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनं । तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।　　१४४०
तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्य्यां वरवर्णिनीं । मात्राऽसि वञ्चिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना ।
जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्म्माऽतिदारुणः । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन् समर्पितं । एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ।
प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् । ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ।
नैष सङ्कल्पितः कामो मया भद्रे तथाऽस्त्विति । उग्रकर्म्मा भवेत् पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ।　　१४४५
पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताऽब्रवीदिदं । इच्छन् लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतं ।
शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि । काममेवंविधः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो ।
यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्त्तुमेतद्द्विजोत्तम । ततः प्रसादमकरोत् स तस्यास्तपसो बलात् ।
भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं । तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकं ।　　१४५०
भृगोश्चरुविपर्य्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा । जमनाद्वैष्णवेंऽशस्य जमदग्निरजायत ।
सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्म्मपरायणा । कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ।
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः । तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका ।
रेणुकायान्तु कामल्यां तपोविद्यासमन्वितः । आर्चीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणं ।
सर्व्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्व्वेदस्य पारगं । रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकं ।　　१४५५
और्व्वस्यैवमृचीकस्य सत्यवत्यां महायशाः । जमदग्निस्तपोवीर्य्याज्जज्ञे ब्रह्मविदाम्वरः ।
मध्यमश्च शुनःशेफः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः । विश्वामित्रन्तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
जनयामास पुत्रन्तु तपोविद्याशमात्मकं । प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः ।
विश्वामित्रस्तु धर्म्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः । जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्द्धनः ।
विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः । विख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ।　　१४६०

देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः । शालावत्यां हिरण्याक्षो रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुमान् ।
साङ्कृतिर्गालवश्चैव मुद्गलश्चेति विश्रुताः । मधुच्छन्दो जयश्चैव देवलश्च तथाऽष्टकः ।
कच्छपो हारितश्चैव विश्वामित्रस्य ते सुताः । तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां ।
पाणिनो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च । पार्थिवा देवराताश्च शालङ्कायनबाष्कलाः ।
लोहिता यामदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः । सौश्रुताः कौशिका राजंस्तथाऽन्ये सैन्धवायनाः । १४६५
देवला रेणवश्चैव याज्ञवल्क्याघमर्षणाः । औदुम्बरा ह्यभिष्णातास्तारकायनचुञ्चुलाः ।
शालावत्या हिरण्याक्षाः साङ्कृत्या गालवास्तथा । नराचविर्नरस्यान्यो विश्वामित्रस्य धीमतः ।
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः । पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
सम्बन्धोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः । विश्वामित्रात्मजानान्तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः ।
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः । विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेपोऽभवत् किल । १४७०
हरिदश्वस्य यज्ञे तु पशुत्वे विनियोजितः । देवैर्दत्तः शुनःशेपो विश्वामित्राय वै पुनः ।
देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् । देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाऽष्टकः । अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्महात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि अमावसुवंशकीर्त्तने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आयोः पुत्रास्तथा पञ्च सर्व्वे वीरा महारथाः । स्वर्भानुतनयायाञ्च प्रभायां जज्ञिरे नृप । १४७५
नहुषः प्रथमं जज्ञे वृद्धशर्म्मा ततः परं । रम्भो रजिरनेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ।
रजिः पुत्रशतानीह जनयामास पञ्च वै । राजेयमिति विख्यातं क्षत्रमिन्द्रभयावहं ।
यत्र देवासुरे युद्धे समुपोढे सुदारुणे । देवाश्चैवासुराश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ।
आवयोर्भगवन् युद्धे को विजेता भविष्यति । ब्रूहि नः सर्व्वभूतेश श्रोतुमिच्छाम ते वचः ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः । योत्स्यते ते विजेष्यन्ति त्रीन् लोकान्नात्र संशयः । १४८०
यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीश्च तत्र यतो धृतिः । यतो धृतिश्च श्रीश्चैव धर्म्मस्तत्र जयस्तथा ।
ते देवदानवाः प्रीता देवेनोक्ता रजेर्जये । अभ्ययुर्ज्जयमिच्छन्तो वृणानास्तं नरर्षभं ।
स हि स्वर्भानुदौहित्रः प्रभायां समपद्यत । राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः ।
ते हृष्टमनसः सर्व्वे रजिं देतेयदेवताः । ऊचुरस्मज्जयाय त्वं गृहाण वरकार्म्मुकं ।
अथोवाच रजिस्तत्र तयोर्वै देवदैत्ययोः । अर्थज्ञः स्वार्थमुद्दिश्य यशः स्वञ्च प्रकाशयन् । १४८५
॥ रजिरुवाच ॥ यदि दैत्यगणान् सर्व्वान् जित्वा वीर्य्येण वासव । इन्द्रो भवामि धर्म्मेण ततो योत्स्यामि संयुगे ।
देवाः प्रथमतो भूयः प्रतीयुर्हृष्टमानसाः । एवं यथेष्टं नृपते कामः सम्पद्यतां तव ।
श्रुत्वा सुरगणानान्तु वाक्यं राजा रजिस्तदा । पप्रच्छासुरमुख्यांस्तु यथा देवानपृच्छत ।
दानवा दर्पपूर्णास्तु स्वार्थमेवावगम्य ह । प्रत्यूचुस्तं नृपवरं साभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्रादो यस्यार्थे विजयामहे । अस्मिंस्तु समये राजंस्तिष्ठेथा राजसत्तम । १४९०
स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिचोदितः । भविष्यसीन्द्रो जित्वैवं देवैरुक्तस्तु पार्थिवः ।
जघान दानवान् सर्व्वान् येऽवध्या वज्रपाणिनः । स विप्रनष्टां देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ।
निहत्य दानवान् सर्व्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्य्यं देवैः सह शतक्रतुः ।
रजेः पुत्त्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः । इन्द्रोऽसि तात देवानां सर्व्वेषां नात्र संशयः ।
यस्याहमिन्द्रः पुत्त्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्म्मभिः । शतक्रतुवचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया । १४९५
तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुं । तस्मिंस्तु देवसदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ।
दायाद्यमिन्द्रादाजह्रुराचारात्तनया रजेः । पञ्च पुत्त्रशतान्यस्य तद्वै स्थानं शतक्रतोः ।
समाक्रामन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिपिष्टपं । ततो बहुतिथे काले समतीते महाबलः ।
हृतराज्योऽब्रवीच्छक्रो हृतभागो बृहस्पतिं ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ बदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे । ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा । १५००
ब्रह्मन् कृशोऽहं विमना हृतराज्यो हृतासनः । हतौजा दुर्ब्बलो मूढो रजेः पुत्त्रैः कृतः प्रभो ।
॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्व्वमेव हि । नाभविष्यत् त्वत्प्रियार्थमकर्त्तव्यं ममानघ ।
प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वत्प्रियार्थं न संशयः । यथा भागञ्च राज्यञ्च न चिरात् प्रतिलप्स्यसे ।
तथा तात करिष्यामि मा ते भूद्विक्लवं मनः । ततः कर्म्म चकाराथ तेजसो वर्द्धनं तदा ।
तेषाञ्च बुद्धिसंमोहमकरोद्बुद्धिसत्तमः । नास्तिवादार्थशास्त्रं हि धर्म्मविद्वेषणं परं । १५०५
परमं तर्कशास्त्राणामसतां तन्मनोनुगं । न हि धर्म्मप्रधानानां रोचते तत् कथान्तरे ।
एतद्बृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाऽल्पचेतसः । पूर्व्वोक्तधर्म्मशास्त्राणामभवन् द्वेषिणः सदा ।
प्रपञ्चन्यायरहितं तन्मतं बहुमेनिरे । तेनाधर्म्मेण ते पापाः सर्व्व एव क्षयं गताः ।
त्रैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च । बृहस्पतिप्रसादाद्धि परां निर्वृतिमभ्यगात् ।
ते यदा तु सुसंमूढा रागोन्मत्ता विधर्म्मिणः । ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हतवीर्य्यपराक्रमाः । १५१०
ततो लेभे सुरैश्वर्य्यमिन्द्रः स्थानं तथोत्तमं । हत्वा रजिसुतान् सर्व्वान् कामक्रोधपरायणान् ।
य इदं च्यावनं स्थानात् प्रतिष्ठाञ्च शतक्रतोः । शृणुयाद्धारयेद्वाऽपि न स दौरात्म्यमाप्नुयात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि आयुवंशानुकीर्त्तने अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रम्भोऽनपत्यस्त्वासीच्च वंशं वक्ष्याम्यनेनसः । अनेनसः सुतो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः ।
प्रतिक्षत्रसुतश्चापि सञ्जयो नाम विश्रुतः । सञ्जयस्य जयः पुत्त्रो विजयस्तस्य चात्मजः ।
विजयस्य कृतिः पुत्त्रस्तस्य हर्य्यश्वतः सुतः । हर्य्यश्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् । १५१५
सहदेवस्य धर्म्मात्मा नदीन इति विश्रुतः । नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य संकृतिः ।
संकृतेरपि धर्म्मात्मा क्षत्रधर्म्मा महायशाः । अनेनसः समाख्याताः क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु ।
क्षत्रवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोत्रो महायशाः । सुनहोत्रस्य दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः ।

काश्यः शलस्य दावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः। पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकाः।
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च। शलात्मजस्यार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः। १५००
काश्यस्य काश्यपः पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा। धन्वस्तु दीर्घतपसो धन्वात् धन्वन्तरिः सुतः।
तपसोऽन्ते सुमहतो जातो धन्वस्य धीमतः। पुनर्धन्वन्तरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान्।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान्। एतद्वेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरेः सम्भवोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ। स सम्भूतः समुद्रान्तु मथ्यमानेऽमृते पुरा।
उत्पन्नः कलसात् पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः। अभ्यवन् सिद्धिकार्यं हि विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्थिवान्। १५०५
अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः। अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तनयोऽस्मि तव प्रभो।
विधत्स्व भागं स्थानञ्च मम लोके सुरेश्वर। एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः।
कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः पुरा। देवेषु विनियुक्तञ्च विद्धि होत्रं महर्षिभिः।
न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन। अर्वाग्भूतोऽसि देवानां पुत्रस्त्वं हि महीश्वरः।
द्वितीयायान्तु सम्भूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यसि। अणिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति। १५१०
तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो। चरुमन्त्रैर्व्रतैर्जप्यैर्यक्ष्यन्ति त्वां द्विजातयः।
अष्टधा त्वं पुनश्चैवमायुर्वेदं विधास्यसि। अवश्यं भावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्त्वब्जयोनिना।
द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः। इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे पुनः।
द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स काशिराट्। पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घं तदा तदा।
प्रपद्ये देवतां तान्तु या मे पुत्रं प्रदास्यति। अब्जं देवं स पुत्रार्थं तदाराधितवान्नृपः। १५१५
ततस्तुष्टः स भगवानब्जः प्रोवाच तं नृपं। यदिच्छसि वरं ब्रूहि तत्ते दास्यामि सुव्रत।
॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान् भव। तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत।
तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वन्तरिस्तदा। काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः।
आयुर्वेदं भरद्वाजात् प्राप्येह सभिषक्क्रियं। तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत्।
धन्वन्तरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः। अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः। १५२०
पुत्रो भीमरथस्यापि दिवोदासः प्रजेश्वरः। दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्यधिपोऽभवत्।
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप। शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः।
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना। शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति न संशयः।
तस्यान्तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः। विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत्।
भद्रश्रेण्यस्य पूर्वन्तु पुरी वाराणसी अभूत्। भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां। १५२५
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः। भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं येन बलीयसा।
॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं शप्तवान् प्रभुः। निकुम्भः कस्य धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप यः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थिवः। वसति स्म महातेजाः स्फीतायान्तु नराधिपः।

एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः । देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवसच्छ्वशुरान्तिके ।
देवाज्ञया पार्षदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः । पूर्व्वोक्तैस्तैः प्रदेशैश्च तोषयन्ति स्म पार्व्वतीं । १५५०
हृष्यते वै महादेवी मेना नैव प्रहृष्यति । जुगुप्सत्यसकृत्तां वै देवीं देवं तथैव सा ।
सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्त्ता महेश्वरः । दरिद्रः सर्व्वदैवासौ शीलं तस्य न वर्त्तते ।
मात्रा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुक्रुधे । स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमथागमत् ।
विवर्णवदना देवी महादेवमभाषत । नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनं ।
तथा कर्त्तुं महादेवः सर्व्वान् लोकानवैक्षत । वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन । १५५५
वाराणसीं महादेवः सिद्धिक्षेत्रं महेश्वरः । दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ।
पार्श्वे तिष्ठन्तमाहूय निकुम्भमिदमब्रवीत् । गणेश्वर पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु ।
मृदुनैवाभ्युपायेन अतिवीर्य्यः स पार्थिवः । ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
स्वप्ने निदर्शयामास कण्डुकं नाम नापितं । श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रोचयानघ ।
मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्य्यन्ते तथैव च । ततः स्वप्ने यथोद्दिष्टं सर्व्वं कारितवान्नृप । १५६०
पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य राजानञ्च यथाविधि । पूजाञ्च महतीन्तत्र नित्यमेवा प्रयोजयत् ।
गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च । अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ।
एवं सम्पूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसहस्रन्तु नगर्य्यां सम्प्रयच्छति ।
पुत्रान् हिरण्यमायुश्च सर्व्वान् कामांस्तथैव च । राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ।
पुत्रार्थमागता देवी साध्वी राज्ञा प्रचोदिता । पूजान्तु विपुलां कृत्वा देवी पुत्रमयाचत । १५६५
पुनः पुनरथागत्य बहुशः पुत्रकारणात् । न प्रयच्छति पुत्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
राजा तु यदि नः क्रुध्येत्कार्य्यसिद्धिस्ततो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ।
भूत एष महाद्वारि नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् वै शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्य्यां मे सदैव हि । विज्ञापितो मयाऽत्यर्थं देव्या मे पुत्रकारणात् ।
न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नः केन हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशाद्विशेषतः । १५७०
तस्मात्तु नाशयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः । एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्म्मतिः । भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत् प्रभुः ।
यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितं । पुरी शून्या तथाऽकस्मात्तव नूनं भविष्यति ।
ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा । शप्त्वा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमथागमत् ।
अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्व्वतो दिशं । तस्यां पूर्य्यां ततो देवो निर्म्ममे पदमात्मनः । १५७५
रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुतां । न रतिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात् ।
वसाम्यत्र न पूर्य्यान्तु देवी देवमथाऽब्रवीत् ।
॥ देव उवाच ॥ नाहं वेश्म विमोक्ष्यामि अविमुक्तं हि मे गृहं । नाहं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ।

ब्रह्मणोवाच भगवांस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः । तस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं ।
एवं वाराणसी शप्ता अविमुक्तञ्च कीर्त्तितं । यस्मिन् वसति वै देवः सर्व्वदेवनमस्कृतः । १५८०
युगेषु त्रिषु धर्म्मात्मा सह देव्या महेश्वरः । अन्तर्द्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता ।
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रस्तु दुर्द्दमो नाम विश्रुतः । दिवोदासेन बालेति घृणया स विसर्ज्जितः ।
हैहयस्य तु दायाद्यं कृतवान् वै महीपतिः । आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ।
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्द्दमेन महात्मना । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता । १५८५
दिवोदासाद्दृषद्वत्यां वीरो जज्ञे प्रतर्द्दनः । तेन पुत्रेण बालेन प्रहृतं तस्य वै पुनः ।
प्रतर्द्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सभर्गौ सुविश्रुतौ । वत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु सन्नतिस्तस्य चात्मजः ।
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः । अलर्कं प्रति राजर्षिं श्लोको गीतः पुरातनैः ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च । युवा रूपेण सम्पन्न आसीत् काशिकुलोद्वहः ।
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः । १५९०
शापस्यान्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसं । रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ।
सन्नतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्म्मिकः । सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ।
क्षेमस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः । सुकेतुतनयश्चापि धर्म्मकेतुरिति श्रुतः ।
धर्म्मकेतोश्च दायादः सत्यकेतुर्म्महारथः । सत्यकेतुसुतश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तत्सुतः । सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्म्मिकः । १५९५
धृष्टकेतोश्च दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः । वेणुहोत्रसुतश्चापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयः पुत्राः सहस्रशः । इत्येते काश्यपाः प्रोक्ता नहुषस्य निबोध च ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महौजसः । नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ।
यतिर्य्ययातिः संयातिरायातिः पाञ्चिकोभवः । सुयातिः षष्ठस्तेषां वै ययातिः पार्थिवोऽभवत् । १६००
यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परं । ककुत्स्थकन्यां गां नाम लेभे परमधार्म्मिकः ।
यतिस्तु मोक्षमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः । तेषां ययातिः पञ्चानां विजित्य वसुधामिमां ।
देवयानीमुशनसः सुतां भार्य्यामवाप सः । शर्म्मिष्ठामासुरीञ्चैव तनयां वृषपर्व्वणः ।
यदुञ्च तुर्व्वसुञ्चैव देवयानी व्यजायत । द्रुह्युञ्चानुञ्च पूरुञ्च शर्म्मिष्ठा वार्षपर्व्वणी ।
तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं । असङ्गं काञ्चनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः । १६०५
युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्य्येन कार्य्यं समुद्वहत् । स तेन रथमुख्येन षड्रात्रेणाजयन्महीं ।
ययातिर्युधि दुर्द्धर्षस्तथा देवान् सदानवान् । स रथः पौरवाणान्तु सर्व्वेषामभवत्तदा ।

यावत्तु वसुनाभो वै कौरवाज्जनमेजयात् । कुरोः पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
जगाम स रथो नाशं शापाद्गार्ग्यस्य धीमतः । गर्गस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ।
वाक्क्रूरं हिंसयामास ब्रह्महत्यामवाप सः । स लोहगन्धी राजर्षिः परिधावन्नितस्ततः । १६१०
पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् । ततः स दुःखसन्तप्तो नालभत् संविदं क्वचित् ।
इन्द्रोतं शौनकं राजा शरणं प्रत्यपद्यत । याजयामास चेन्द्रोतः शौनको जनमेजयं ।
अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमः । स लोहगन्धो व्यनशत्तस्यावभृथमेत्य ह ।
स च दिव्यो रथो राजन् वसोश्चेदिपतेस्तदा । दत्तः शक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ।
बृहद्रथात् क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपं । ततो हत्वा जरासन्धं भीमस्तु रथमुत्तमम् । १६१५
प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दन । सप्तद्वीपां ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागरां ।
व्यभजत् पञ्चधा राजा पुत्राणां नहुषात्मजः । दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं मतिमान्नृपः ।
प्रतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुह्युञ्चानुञ्च नाहुषः । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ।
मध्ये पूरुञ्च राजानमभ्यषिञ्चत् स नाहुषः । तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाल्यते । प्रजास्तेषां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तम । १६२०
धनुर्न्यस्य पृषत्कांश्च पञ्चभिः पुरुषर्षभैः । जरावानभवद्राजा भारमावेश्य बन्धुषु ।
निक्षिप्तशस्त्रः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवीपतिः । प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपराजितः ।
एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमब्रवीत् । जरां मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्यान्तरेण वै ।
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां । जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच ह ।
अनिर्दिष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता । अनपाकृत्य तां राजन् न ग्रहीष्यामि ते जरां । १६२५
जरायां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् ग्रहीतुमहमुत्सहे ।
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप । प्रतिग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ।
स एवमुक्तो यदुना राजा कोपसमन्वितः । उवाच वदतां श्रेष्ठो ययातिर्गर्हयन् सुतं ।
क आश्रमस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते । मामनादृत्य दुर्बुद्धे यदहं तव देशिकः ।
एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैनं स मन्युमान् । अराज्या ते प्रजा मूढ भवित्रीति नराधिप । १६३०
स तुर्वसुञ्च द्रुह्युञ्चाप्यनुञ्च भरतर्षभ । एवमेवाब्रवीद्राजा प्रत्याख्यातश्च तैरपि ।
शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिरपराजितः । यथा ते कथितं पूर्वं मया राजर्षिसत्तम ।
एवं शप्त्वा सुतान् सर्वांश्चतुरः पूरुपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत ।
तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमां । जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ।
स जरां प्रतिजग्राह पितुः पूरुः प्रतापवान् । ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्यचरन्महीं । १६३५
स मार्गमाणः कामानामन्तं भरतसत्तम । विश्वाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः ।
यदा तृप्तः स कामानां भोगेषु च नराधिपः । तदा पूरोः सकाशाद्वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत ।

तत्र गाथा महाराज शृणु गीता ययातिना। याभिः प्रत्याहरेत् कामान् सर्व्वतोऽङ्गानि कूर्म्मवत्।
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति। हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते।
यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः। नालमेकस्य तत् सर्व्वमिति मत्वा न मुह्यति। १६४०
यदा भावं न कुरुते सर्व्वभूतेषु पापकं। कर्म्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
यदाऽन्येभ्यो न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति। यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
या दुस्त्यजा दुर्म्मतिभिर्या न जीर्य्यति जीर्य्यतः। योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखं।
जीर्य्यन्ति जीर्य्यतः केशा दन्ता जीर्य्यन्ति जीर्य्यतः। धनाशा जीविताशा च जीर्य्यतोऽपि न जीर्य्यति।
यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखं। तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलां। १६४५
एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनं। कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः।
भृगुतुङ्गे तपस्तीर्त्वा तपसोऽन्ते महायशाः। अनश्नन् देहमुत्सृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान्।
तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षिसत्तमाः। यैर्व्याप्ता पृथिवी सर्व्वा सूर्य्यस्येव गभस्तिभिः।
यदोस्तु शृणु राजेन्द्र वंशं राजर्षिसत्कृतं। यत्र नारायणो जज्ञे हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः।
धन्यः प्रजावानायुष्मान् कीर्त्तिमांश्च भवेन्नरः। ययातेश्चरितं पुण्यं पठन् शृण्वन्नराधिप। १६५०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ययातिचरिते त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ पूरोर्वंशमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्व्वसोश्च पृथक् पृथक्।
वृष्णिवंशप्रसङ्गेन स्वंवंशं पूर्व्वमेव हि। विस्तरेणानुपूर्व्व्या च तद्भवान् वक्तुमर्हति।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु पूरोर्म्महाराज वंशमुत्तमपौरुषं। विस्तरेणानुपूर्व्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव।
हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि पूरोर्वंशमनुत्तमं। द्रुह्योश्चानोर्यदोश्चैव तुर्व्वसोश्च नराधिप।
पूरोः पुत्रो महावीर्य्यो राजासीज्जनमेजयः। प्रचिन्वांस्तु सुतस्तस्य यः प्राचीमजयद्दिशं। १६५५
प्रचिन्वतः प्रवीरोऽभून्मनस्युस्तस्य चात्मजः। राजा चाभयदो नाम मनस्योरभवत् सुतः।
तथैवाभयदस्यासीत् सुधन्वा नाम पार्थिवः। सुधन्वनो बहुगवः सम्यातिस्तस्य चात्मजः।
सम्यातेस्तु रहम्याती रौद्राश्वस्तस्य वै सुतः। रौद्राश्वस्य घृताच्यां वै दशाप्सरसि सूनवः।
ऋचेयुः प्रथमस्तेषां कक्षेयुस्तथैव च। कृकेयुः स्थण्डिलेयुश्च सन्नतेयुस्तथैव च।
दशार्णेयुर्जलेयुश्च स्थलेयुश्च महायशाः। वनेयुश्च वनेयुश्च पुत्रिकाश्च दश स्त्रियः। १६६०
रुद्रा शूद्रा च भद्रा च मलदा मलहा तथा। खलदा चैव राजेन्द्र नलदा सुरसाऽपि च।
तथा गोचपला च स्त्रीरत्नकूटा च ता दश। ऋषिर्जातोऽत्रिवंशे तु तासां भर्त्ता प्रभाकरः।
रुद्रायां जनयामास सुतं सोमं यशस्विनं। स्वर्भानुना हते सूर्य्ये पतमाने दिवो महीं।
तमोऽभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्त्तिता। स्वस्ति तेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकरः।
वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न पपात दिवो महीं। अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः। १६६५
यज्ञेष्वत्रेर्बलञ्चैव देवैर्यस्य प्रवर्त्तितं। स तासु जनयामास पुत्रिकासु सनामकान्।

दश पुत्रा[illegible] रतान् वरा । ते तु [illegible] राजानो वेदपारगाः ।
कक्षेयेया इतिख्याताः [illegible] । [illegible] महाबलाः ।
सभानरश्चाक्षुषश्च परमन्युस्तथैव च । सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान् कालानलो नृपः ।
कालानलस्य धर्मज्ञः सृञ्जयो नाम वै सुतः । सृञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरञ्जयः । १६७०
जनमेजयो महाराज पुरञ्जयसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत् सुतः ।
देवेषु स परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशा भुवि । महामना नाम सुतो महाशालस्य धार्मिकः ।
जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रौ द्वौ जनयामास भारत ।
उशीनरञ्च धर्मज्ञं तितिक्षुञ्च महाबलं । उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिवंशजाः ।
नृगा कृमिर्नवा दर्वा पञ्चमी च दृषद्वती । उशीनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तासु कुलोद्वहाः । १६७५
तपसा चैव महता जाता वृद्धस्य चात्मजाः । नृगायास्तु नृगः पुत्रः कृम्यां कृमिरजायत ।
नवायास्तु नवः पुत्रो दर्वायाः सुव्रतोऽभवत् । दृषद्वत्यास्तु संजज्ञे शिबिरौशीनरो नृपः ।
शिबेस्तु शिबयस्तात यौधेयास्तु नृगस्य च । नवस्य नवराष्ट्रन्तु कृमेस्तु कृमिला पुरी ।
सुव्रतस्य तथाऽम्बष्ठा शिबिपुत्रान् निबोध मे । शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः ।
वृषदर्भः सुवीरश्च कैकेयो मद्रकस्तथा । तेषां जनपदाः स्फीताः कैकेया मद्रकास्तथा । १६८०
वृषदर्भाः सुवीराश्च तितिक्षोस्तु प्रजाः शृणु । तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
उषद्रथो महाराज फेनस्तस्य सुतोऽभवत् । फेनात्तु सुतपा जज्ञे सुतः सुतपसो बलिः ।
जातो मानुषयोनौ तु स राजा काञ्चनेषुधिः । महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान् भुवि । अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः सुह्मस्तथैव च ।
पुण्ड्रः कलिङ्गश्च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते । बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकरा भुवि । १६८५
बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणतः ।
संग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैव प्रधानता । त्रैलोक्यदर्शनञ्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
बले चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्त्वार्थदर्शनं । चतुरो नियतान् वर्णांस्त्वञ्च स्थापयितेति च ।
इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ । तेषां ते तनयाः सर्वे क्षेत्रजा मुनिपुङ्गवात् ।
सम्भूता दीर्घतमसः सुदेष्णायां महौजसः । बलिस्तानभिषिच्येह पञ्च पुत्रानकल्मषान् । १६९०
कृतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभुः । अदृश्यः सर्वभूतानां कालाकाङ्क्षी चरन् नृपः ।
कालेन महता राजन् स्वञ्च स्थानमुपागतः । तेषां जनपदाः पञ्च अङ्गा वङ्गाः ससुह्मकाः ।
कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्त्वङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानासीद्राजेन्द्रो दधिवाहनः ।
दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथोऽभवत् । पुत्रो दिविरथस्यासीच्छक्रतुल्यपराक्रमः ।
विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः । तेन धर्मरथेनाथ तदा विष्णुपदे गिरौ । १६९५
यजता सह शक्रेण सोमः पीतो महात्मना । अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो दशरथोऽभवत् ।

लोमपाद इति ख्यातो यस्य शान्ता सुताभवत्। तस्य दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशाः॥
ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे कुलविवर्धनः। चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति श्रुतः।
पृथुलाक्षसुतो राजा चम्पो नाम महायशाः। चम्पस्य तु पुरी चम्पा या मालिन्यभवत् पुरा॥
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत्। ततो वैभाण्डकिस्तस्य वारणं शक्रवारणं। १७००
अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमं। हर्यङ्गस्य तु दायादो राजा भद्ररथः स्मृतः।
पुत्रो भद्ररथस्यासीद्बृहत्कर्मा प्रजेश्वरः। बृहद्दर्भः सुतस्तस्य यस्माज्जज्ञे बृहन्मनाः।
बृहन्मनास्तु राजेन्द्र जनयामास वै सुतं। नाम्ना जयद्रथं वीरं यस्माद्दृढरथो नृपः।
आसीद्दृढरथस्यापि विश्वजिज्जनमेजय। दायादस्तस्य कर्णस्तु विकर्णस्तस्य चात्मजः॥
तस्य पुत्रशतन्त्वासीदङ्गानां कुलवर्द्धनं॥ बृहद्भसुतो यस्तु राजा नाम्ना बृहन्मनाः। १७०५
तस्य पत्नीद्वयञ्चासीच्चैद्यस्यैते सुते शुभे। यशोदेवी च सत्या च ताभ्यां वंशस्तु भिद्यते।
जयद्रथस्तु राजेन्द्र यशोदेव्यां व्यजायत। ब्रह्मक्षत्रोत्तरः सत्यां विजयो नाम विश्रुतः।
विजयस्य धृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो धृतव्रतः। धृतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महायशाः।
सत्यकर्मसुतश्चापि सूतस्त्वधिरथस्तु वै। यः कर्णं प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः।
एतद्वः कथितं सर्वं कर्णं प्रति महाबलं। कर्णस्य वृषसेनस्तु वृषस्तस्यात्मजः स्मृतः। १७१०
एतेषां वंशजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया। सत्यव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः।
ऋचेयोस्तु महाराज रौद्राश्वतनयस्य वै। शृणु वंशमनुप्रोक्तं यत्र जातोऽसि पार्थिव।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि कर्णकुलानुकीर्त्तने एकत्रिंशोऽध्यायः॥ ३१॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनाधृष्टस्तु राजर्षिर्विद्वानेकराट् सुतः। ऋचेयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तक्षकात्मजा।
तस्यां देव्यां स राजर्षिर्मतिनारं महीपतिं। मतिनारसुतास्तस्यां त्रयः परमधार्मिकाः। १७१५
तंसुरोधः प्रतिरथः सुबाहुश्चैव धार्मिकः। गौरी कन्या च विख्याता मान्धातृजननी तथा।
सर्वे वेदविदश्चैव ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः। सर्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्वे युद्धविशारदाः।
पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कण्वः समभवन्नृपः। मेधातिथिः सुतस्तस्य यस्मात् काण्वायना द्विजाः।
ईलिनी नाम यस्यासीत् कन्या वै जनमेजय। ब्रह्मवादिन्यधिस्त्री च तंसुस्तामभ्यगच्छत।
तंसोः सुरोधो राजर्षिर्धर्मनेत्रः प्रतापवान्। ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्तस्य भार्योपदानवी। १७२०
उपदानवी सुतान् लेभे चतुरस्त्वैलिकात्मजान्। दुष्मन्तमथ सुष्मन्तं प्रवीरमनघं तथा।
दुष्मन्तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान्। स सर्वदमनो नाम नागायुतबलो महान्।
चक्रवर्ती सुतो जज्ञे दुष्मन्तस्य महात्मनः। शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना स्म भारताः।
दुष्मन्तं प्रति राजानं वागुवाचाशरीरिणी। माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः।
भरस्व पुत्रं दुष्मन्त मावमंस्थाः शकुन्तलां। रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात्। १७२५
त्वञ्चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला। भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपतेः।

मातृवाक्यात् कोपेन मया ते कथितं यथा । बृहस्पतेराङ्गिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः ।
संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्विभुः । अत्रैवोदाहरन्तीमं भरद्वाजस्य धीमतः ।
धर्मसंक्रमणञ्चापि मरुद्भिर्भरताय वै । अयाजयद्भरद्वाजो मरुद्भिः क्रतुभिर्हि तं ।
पूर्वन्तु वितथे तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि । ततोऽथ वितथो नाम भरद्वाजात् सुतोऽभवत् । १७१०
ततोऽथ वितथे जाते भरतस्तु दिवं ययौ । वितथञ्चाभिषिच्याथ भरद्वाजो वनं ययौ ।
स चापि वितथः पुत्रान् जनयामास पञ्च वै । सुहोत्रञ्च सुहोतारं गयं गर्गं तथैव च ।
कपिलञ्च महात्मानं सुहोत्रस्य सुतद्वयं । काशकश्च महासत्त्वस्तथा गृत्समतिर्नृपः ।
तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः । काशस्य काशेयो राजन् पुत्रो दीर्घतपास्तथा ।
बभूव दीर्घतपसो विद्वान् धन्वन्तरिः सुतः । धन्वन्तरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः । १७१५
अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः स्मृतः । दिवोदास इति ख्यातः सर्वरक्षःप्रणाशनः ।
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप । शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ।
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति नराधिप ।
तस्यान्तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ।
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां । हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः । १७२०
दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः । प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो भार्गव एव च ।
अलर्को राजपुत्रस्तु राजा सन्नतिमान् भुवि । हैहयस्य तु दायादं हृतवान् वै महीपतिः ।
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् । भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
दिवोदासेन बालेति घृणया स विसर्जितः । अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै ।
तेन पुत्रेषु बालेषु प्रहृतं तस्य भारत । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता । १७२५
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः । षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ।
तस्यासीत् सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः । युवा रूपेण सम्पन्न आसीत् काशिकुलोद्वहः ।
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः । वयसोऽन्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसं ।
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृपः । अलर्कस्य तु दायादः क्षेमको नाम पार्थिवः ।
सुनीथस्य तु दायादः क्षेम्यो नाम महायशाः । क्षेम्यस्य केतुमान् पुत्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् । १७३०
वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः । आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततोऽभवत् ।
सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महारथः । सुतोऽभवन्महातेजा राजा परमधार्मिकः ।
वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भरतर्षभ । सुहोत्रस्य बृहत् पुत्रो बृहतस्तनयास्त्रयः ।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् । आजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो वै यशसाऽन्विताः । १७३५
नीली च केशिनी चैव धूमिनी च वराङ्गना । अजमीढस्य केशिन्यां जज्ञे जह्नुः प्रतापवान् ।

आजह्रे यो महासत्रं सर्व्वमेधं महामखं। पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गाऽथ तत्सदः। ततस्तत् प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः।
जह्नुरप्यब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम। एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहं।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि। ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः। १४५०
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीं। युवनाश्वस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जह्नुरावहत्।
गङ्गाशापेन देहार्द्धं यस्याः पश्चान्नदीकृतं। जह्नोस्तु दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्य्यवान्।
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः। बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्तस्य चात्मजः।
पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैस्तदा। कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमप्रभं।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान्। स गाधिरभवद्राजा मघवान् कौशिकः स्वयं। १४५५
विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तदा। विश्वकृद्विश्वजिच्चैव तथा सत्यवती नृप।
ऋचीकाज्जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत। विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः।
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु। देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः।
शालावत्या हिरण्याक्षो रेणोर्ज्जज्ञेऽथ रेणुमान्। सांकृतिर्गालवो राजन् मौद्गल्यश्चेति विश्रुताः।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां। पाणिनो बभ्रवश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च। १४६०
पार्थिवा देवराताश्च शालङ्कायनबाष्कलाः। लोहिता यामदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः।
विश्रुताः कौशिका राजंस्तथाऽन्ये सैन्धवायनाः। ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः।
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च। सम्बन्धोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः।
विश्वामित्रात्मजानान्तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः। भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिपुङ्गवः।
देवरातादयश्चान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः। दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः। १४६५
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया। आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ।
अजमीढात्तु नीलिन्यां सुशान्तिरुदपद्यत। पुरुजातिः सुशान्तेस्तु वाह्याश्वः पुरुजातितः।
वाह्याश्वतनयाः पञ्च बभूवुरमरोपमाः। मुद्गलः सृञ्जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा।
यवीनरश्च विक्रान्तः कृमिलाश्वश्च पञ्चमः। पञ्चैते रक्षणायालं देशानामिति नः श्रुतं।
पञ्चानां विद्धि पाञ्चालान् स्फीतैर्जनपदैर्वृतान्। अलं संरक्षणे तेषां पञ्चाला इति विश्रुताः। १४७०
मुद्गलस्य तु दायादो मौद्गल्यः सुमहायशाः। सर्व्वे एते महात्मानः क्षत्रोपेता द्विजातयः।
एते ह्यङ्गिरसः पक्षं संश्रिताः काण्वमुद्गलाः। मौद्गल्यस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहायशाः।
इन्द्रसेना यतो गर्भं वध्र्यश्वं प्रत्यपद्यत। वध्र्यश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः।
दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी। शरद्वतस्तु दायादमहल्या समसूयत।
शतानन्दमृषिश्रेष्ठं तस्यापि सुमहायशाः। पुत्रः सत्यधृतिर्नाम धनुर्व्वेदस्य पारगः। १४७५
तस्य सत्यधृतेरेतो दृष्ट्वाऽप्सरसमग्रतः। अवस्कन्नं शरस्तम्बे मिथुनं समपद्यत।

कृपया तत्र अयाह शान्तनुर्मृगयां गतः । कृपः स्मृतः स वै तस्माद्गौतमी च कृपी तथा ।
एते शारद्वताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्मृताः । अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सन्ततिं ।
दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्मित्रयुर्नृपः । मैत्रायणो ततः सोमो मैत्रेयास्तु ततः स्मृताः ।
एते वै संश्रिताः पक्षं क्षत्त्रोपेतास्तु भार्गवाः । आसीत् पञ्चजनः पुत्रः सृञ्जयस्य महात्मनः । १७९०
सुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशाः ।
सहदेवसुतस्यापि सोमको नाम पार्थिवः । अजमीढात् पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।
सोमकस्य सुता जन्तुर्यस्य पुत्रशतं बभौ । तेषां यवीयान् पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ।
धृष्टद्युम्नः सुतस्तस्य धृष्टकेतुश्च तत्सुतः । आजमीढाः स्मृता ह्येते महात्मानस्तु सोमकाः ।
पुत्राणामजमीढस्य सोमकानां महात्मनः । महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृद्धिनी । १७९५
तृतीया तव पूर्व्वेषां जननी पृथिवीपते । सा तु पुत्रार्थिनी देवी व्रतचर्य्यासमन्विता ।
तेपे वर्षायुतं तन्वा तपः परमदुश्चरं । हुत्वाऽग्निं विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
अग्निहोत्रकुशेष्वेव सुष्वाप जनमेजय । धूमिन्या स तया देव्या त्वजमीढः समीयिवान् ।
ऋक्षं सञ्जनयामास धूम्रवर्णं सुदर्शनं । ऋक्षात् संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा ।
यः प्रयागादतिक्रम्य कुरुक्षेत्रं चकार ह । पुण्यञ्च रमणीयञ्च पुण्यकृद्भिर्निषेवितं । १८००
तस्यान्ववायः सुमहान् यस्य नाम्ना स्म कौरवाः । कुरोस्तु पुत्राश्चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
परिक्षिच्च महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः सुहोत्रो मतिमान् स्मृतः ।
च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजन् धर्मार्थकोविदः । च्यवनात् कृतयज्ञस्तु इष्ट्वा यज्ञैः स धर्म्मवित् ।
विश्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसमं नृपः । चैद्योपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिक्षगं ।
चैद्योपरिचराज्जज्ञे गिरिका सप्त मानवान् । महारथो मगधराट् विश्रुतो यो बृहद्रथः । १८०५
प्रत्यग्रहः कुशश्चैव यमाहुर्मणिवाहनं । मारुतश्च यदुश्चैव मत्स्यकालो च सत्तमः ।
बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो नाम विश्रुतः । कुशाग्रस्यात्मजो विद्वान् वृषभो नाम वीर्य्यवान् ।
वृषभस्यापि दायादः पुष्पवान्नाम धार्म्मिकः । दायादस्तस्य विक्रान्तो राजा सत्यहितः स्मृतः ।
तस्य पुत्रः स धर्म्मात्मा नाम्ना ऊर्ज्जस्तु जज्ञिवान् । ऊर्ज्जस्य सम्भवः पुत्रो यस्य यज्ञे स वीर्य्यवान् ।
शकले द्वे स वै जातो जरया सन्धितः स तु । जरया सन्धितो यस्माज्जरासन्धस्ततः स्मृतः । १८१०
सर्व्वक्षत्रस्य जेताऽसौ जरासन्धो महाबलः । जरासन्धस्य पुत्रो वै सहदेवः प्रतापवान् ।
सहदेवात्मजः श्रीमानुदायुः स महायशाः । उदायुर्जनयामास पुत्रं परमधार्म्मिकं ।
श्रुतधर्म्मेति नामानं मगधान् योऽवसत् प्रभुः । परिक्षितस्तु दायादो धार्म्मिको जनमेजयः ।
जनमेजयस्य दायादास्त्रय एव महारथाः । श्रुतसेनोग्रसेनौ च भीमसेनश्च नामतः ।
एते सर्व्वे महाभागा विक्रान्ता बलशालिनः । जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो मतिमांस्तथा । १८१५
सुरथस्य तु विक्रान्तः पुत्रो जज्ञे विदूरथः । विदूरथस्य दायाद ऋक्ष एव महारथः ।

द्वितीयः स बभौ राजा नाम्ना तेनैव विश्रुतः। भारते तत्र वंशेऽस्मिन् द्वावेव च परिक्षितौ।
भीमसेनात्मजौ राजन् द्वौ चापि जनमेजयौ। [illegible] च द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत् सुतः।
प्रतीपो भीमसेनात्तु प्रतीपस्य तु शान्तनुः। देवापिर्बाह्लिकश्चैव त्रय एव महारथाः।
शान्तनोः प्रसवस्त्वेष यत्र जातोऽसि पार्थिव। बाह्लिकस्य तु राज्यं वै सप्तबाह्यं नरेश्वर। १८२०
बाह्लिकस्य सुतश्चैव सोमदत्तो महायशाः। जज्ञिरे सोमदत्तात्तु भूरिर्भूरिश्रवाः शलः।
उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः। च्यवनस्य कृतः पुत्र इष्टकश्च महात्मनः।
शान्तनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरन्धरः। शान्तनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव।
गाङ्गं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत् प्रभुः। स तु भीष्म इति ख्यातः कौरवाणां पितामहः।
काली विचित्रवीर्यन्तु जनयामास भारत। शान्तनोर्दयितं पुत्रं धर्मात्मानमकल्मषं। १८२५
कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके। धृतराष्ट्रञ्च पाण्डुञ्च विदुरञ्चाप्यजीजनत्।
धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्यां पुत्रानजनयच्छतं। तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वेषामेव स प्रभुः।
पाण्डोर्धनञ्जयः पुत्रः सौभद्रस्तस्य चात्मजः। अभिमन्योः परिक्षित्तु पिता तव जनेश्वर।
एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव। तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि द्रुह्योश्चानोर्यदोस्तथा।
तुर्वसोस्तु सुतो वह्निर्गोभानुस्तस्य चात्मजः। गोभानोस्तु सुतो राजा त्रैसानुरपराजितः। १८३०
करन्धमस्तु त्रैसानोर्मरुत्तस्तस्य चात्मजः। अन्यस्त्वाविक्षितो राजा मरुत्तः कथितस्तव।
अनपत्योऽभवद्राजा यज्वा विपुलदक्षिणः। दुहिता संयता नाम तस्यासीत् पृथिवीपते।
दक्षिणार्थं तु सा दत्ता संवर्त्ताय महात्मने। दुष्मन्तं पौरवञ्चापि लेभे पुत्रमकल्मषं।
एवं ययातेः शापेन जरासंक्रमणे तदा। पौरवं तुर्वसोर्वंशः प्रविवेश नृपोत्तम।
दुष्मन्तस्य तु दायादः करूत्थामः प्रजेश्वरः। करूत्थामादथाक्रीडश्चत्वारस्तस्य चात्मजाः। १८३५
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव कोलश्चोलश्च पार्थिवः। तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः।
द्रुह्योश्च तनयौ राजन् बभ्रुः सेतुश्च पार्थिवः। अङ्गारः सेतुपुत्रस्तु मरुतां पतिरुच्यते।
यौवनाश्वेन समरे कृच्छ्रेण निहतो बली। युद्धं सुमहदासीत्तु मासान् परिचतुर्दश।
अङ्गारस्य तु दायादो गान्धारो नाम पार्थिवः। ख्यायते यस्य नाम्ना वै गान्धारविषयो महान्।
गान्धारदेशजाश्चैव तुरगा वाजिनाम्वराः। अनोस्तु पुत्रो धर्मोऽभूद्घृतस्तस्यात्मजोऽभवत्। १८४०
घृतात्तु दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः। प्रचेतसः सुचेतास्तु कीर्त्तिता ह्यनवो मया।
यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः। विस्तरेणानुपूर्व्या च गदतो मे निबोध तं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पूरुवंशानुकीर्त्तने द्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बभूवुस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः। सहस्रदः पयोदश्च क्रोष्टा नीलोऽञ्जिकस्तथा।
सहस्रदस्य दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः। हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयस्तथा।
हैहयस्याभवत् पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः। धर्मनेत्रस्य कार्त्तस्तु साहञ्जस्तस्य चात्मजः। १८४५

साहञ्जनी नाम पुरी तेन राज्ञा निवेशिता। साहञ्जस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः।
माहिष्मती नाम पुरी येन राज्ञा निवेशिता। आसीन्महिष्मतः पुत्रो भद्रश्रेण्यः प्रतापवान्।
वाराणस्यधिपो राजा कथितः पूर्व्वमेव तु। भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्द्दमो नाम विश्रुतः।
दुर्द्दमस्य सुतो राजा कनको नाम नामतः। कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः।
कृतवीर्य्यः कृतौजाश्च कृतवर्म्मा तथैव च। कृताग्निस्तु चतुर्थोऽभूत् कृतवीर्य्याद्यथार्ज्जुनः। १८५०
यः स बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत्। जिगाय पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्च्चसा।
स हि वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरं। दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्य्योऽत्रिसम्भवं।
तस्मै दत्तो वरान् प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः। पूर्व्वं बाहुसहस्रन्तु प्रार्थितं सुमहद्वरं।
अधर्म्मं ध्यायमानस्य सद्भ्यस्तत्र निवारणं। उग्रेण पृथिवीं जित्वा धर्म्मेणैवानुरञ्जनं।
संग्रामान् सुबहून् जित्वा हत्वा चारीन् सहस्रशः। संग्रामे वर्त्तमानस्य वधञ्चाभ्यधिकाद्रणे। १८५५
तस्य बाहुसहस्रन्तु युध्यतः किल भारत। योगाद्योगेश्वरस्येव प्रादुर्भवति मायया।
तेनेयं पृथिवी सर्व्वा सप्तद्वीपा सपत्तना। ससमुद्रा सनगरा उग्रेण विधिना जिता।
तेन सप्तसु द्वीपेषु सप्त यज्ञशतानि वै। प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रूयन्ते जनमेजय।
सर्व्वे यज्ञा महाबाहो सहस्रशतदक्षिणाः। सर्व्वे काञ्चनयूपाश्च सर्व्वे काञ्चनवेदयः।
सर्व्वे देवैर्महाराज विमानस्थैरलङ्कृताः। गन्धर्व्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः। १८६०
यस्य यज्ञे जगौ गाथा गन्धर्व्वो नारदस्तथा। वरी दासात्मजो विद्वान् महिम्ना तस्य विस्मितः।
॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्त्तवीर्य्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः। यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्व्वा विक्रमेण श्रुतेन वा।
स हि सप्तसु द्वीपेषु चर्म्मी खड्गी शरासनी। रथी द्वीपाननुचरन् योगी संदृश्यते नृभिः।
अनष्टद्रव्यता चैव न शोको न च विभ्रमः। प्रभावेण महाराज्ञः प्रजा धर्म्मेण रक्षतः।
पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां वै नराधिपः। स सर्व्वरत्नभाक् सम्राट् चक्रवर्त्ती बभूव ह। १८६५
स एव पशुपालोऽभूत् क्षेत्रपालः स एव च। स एव वृष्ट्या पर्ज्जन्यो योगित्वादर्ज्जुनोऽभवत्।
स वै बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा। भाति रश्मिसहस्रेण शरदीव च भास्करः।
स हि नागान् मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः। कर्कोटकसुतान् जित्वा पुर्य्यां तस्यां न्यवेशयत्।
स वै वेगं समुद्रस्य प्रावृट्कालेऽम्बुजेक्षणः। क्रीडन्नेव भुजोद्भिन्नं प्रतिस्रोतश्चकार ह।
लुण्ठिता क्रीडता तेन फेनस्रग्दाममालिनी। चलदूर्म्मिसहस्रेण शङ्किताभ्येति नर्म्मदा। १८७०
तस्य बाहुसहस्रेण क्षुभ्यमाणे महोदधौ। भयान्निलीना निश्चेष्टाः पातालस्था महासुराः।
चूर्णीकृतमहावीचिं चलन्मीनमहातिमिं। मारुताविद्धफेनौघमावर्त्तक्षोभदुःसहं।
प्रावर्त्तयत्तदा राजा सहस्रेण च बाहुना। देवासुरसमाक्षिप्तः क्षीरोदमिव मन्दरः।
मन्दरक्षोभचकिता अमृतोत्पादशङ्किताः। सहसोत्पतिता भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं।
नता निश्चलमूर्द्धानो बभूवुस्ते महोरगाः। सायाह्ने कदलीषण्डाः कम्पितास्तस्य वायुना। १८७५

स वै बद्ध्वा धनुर्ज्याभिरुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः । लङ्केशं मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ।
निर्ज्जित्यैव समानीय माहिष्मत्यां बबन्ध तं । श्रुत्वा तु बद्धं पौलस्त्यं रावणन्त्वर्ज्जुनेन तु ।
ततो गत्वा पुलस्त्यस्तमर्ज्जुनं ददृशे स्वयं । मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः ।
यस्य बाहुसहस्रस्य बभूव ज्यातलस्वनः । युगान्ते त्वम्बुदस्येव स्फुटतो ह्यशनेरिव ।
अहो बत मृधे वीर्य्यं भार्गवस्य यदच्छिनत् । राज्ञो बाहुसहस्रन्तु हैमं तालवनं यथा । १८८०
तृषितेन कदाचित् स भिक्षितश्चित्रभानुना । स भिक्षामददाद्वीरः सप्तद्वीपान् विभावसोः
पुराणि ग्रामघोषांश्च विषयांश्चैव सर्व्वशः । जज्वाल तस्य सर्व्वाणि चित्रभानुर्दिधक्षया ।
स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्य्यस्य शैलांश्चैव वनानि च ।
स शून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवद्भीतश्चित्रभानुः सहैहयः ।
यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वन्तमुत्तमं । वशिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत । १८८५
यत्रापवस्तु तं क्रोधाच्छप्तवानर्ज्जुनं प्रभुः । यस्मान्न वर्ज्जितमिदं वनं ते मम हैहय ।
तस्मात्ते दुष्करं कर्म्म कृतमन्यो हनिष्यति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रमथ्य तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणस्त्वां वधिष्यति स भार्गवः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनष्टद्रव्यता यस्य बभूवामित्रकर्शन । प्रभावेण नरेन्द्रस्य प्रजा धर्म्मेण रक्षतः ।
रामात्ततोऽस्य मृत्युर्वै तस्य शापान्मुनेर्नृप । वरश्चैव हि कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा । १८९०
तस्य पुत्रशतस्यासन् पञ्च शेषा महात्मनः । कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्म्मात्मानो यशस्विनः ।
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टोक्तः कृष्ण एव च । जयध्वजश्च नामासीदावन्त्यो नृपतिर्महान् ।
कार्त्तवीर्य्यस्य तनया वीर्य्यवन्तो महाबलाः । जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।
तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजङ्घा इति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हैहयानां महात्मनां ।
वीतिहोत्राः सुजाताश्च भोजाश्चावन्तयः स्मृताः । तौण्डिकेराश्च विख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च । १८९५
भरताश्च सुजाताश्च बहुत्वान्नानुकीर्त्तिताः । वृषप्रभृतयो राजन् यादवाः पुण्यकर्म्मिणः ।
वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः । मधोः पुत्रशतं त्वासीद्वृषणस्तस्य वंशकृत् ।
वृषणाद्वृष्णयः सर्व्वे मधोस्तु माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चाग्रे निरुच्यन्ते च हैहयाः ।
न तस्य वित्तनाशोऽस्ति नष्टं प्रतिलभेच्च सः । कार्त्तवीर्य्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः ।
एते ययातिपुत्राणां पञ्च वंशा विशाम्पते । कीर्त्तिता लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै । १९००
भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजङ्गमान् । श्रुत्वा पञ्च विसर्गांश्च राजा धर्म्मार्थकोविदः ।
वशी भवति पुत्राणामात्मजानां तथेश्वरः । लभेत् पञ्च वरांश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान् ।
आयुः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैश्वर्य्यं भूतिमेव च । धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्चवर्गस्य भारत ।
क्रोष्टोस्तु शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपौरुषं । यदोर्वंशधरस्याथ यज्वनः पुण्यकर्म्मिणः ।

क्रोष्टुवंशं हि शृणुते सर्व्वपापैः प्रमुच्यते । यस्यान्ववायजो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलोद्वहः । १९०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्य्ये बभूवतुः । गान्धारी जनयामास अनमित्रं महाबलं ।
माद्री युधाजितं पुत्रं ततोऽन्यं देवमीढुषं । तेषां वंशस्त्रिधाभूतो वृष्णीनां कुलवर्द्धनः ।
माद्र्याः पुत्रौ तु जज्ञाते श्रुतौ वृष्ण्यन्धकावुभौ । जज्ञाते तनयौ वृष्णेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा ।
श्वफल्कस्तु महाराज धर्म्मात्मा यत्र वर्त्तते । नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षभयमप्युत ।
कदाचित् काशिराजस्य विभोर्भरतसत्तम । त्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत् पाकशासनः । १९१०
स तत्र वासयामास श्वफल्कं परमार्च्चितं । श्वफल्कपरिवर्त्ते च ववर्ष हरिवाहनः ।
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्य्यामविन्दत । गान्दिनीं नाम सा गाश्च ददौ विप्रेषु नित्यशः ।
सा मातुरुदरस्था तु बहून् वर्षगणान् किल । निवसन्ती न वै जज्ञे गर्भस्थां तां पिताऽब्रवीत् ।
जायस्व शीघ्रं भद्रन्ते किमर्थमिह तिष्ठसि । प्रोवाच चैनं गर्भस्था कन्या गाञ्च दिने दिने ।
यदि दद्यां ततो जाये पितरं प्रत्युवाच ह । तथेत्युक्त्वा च तां तस्याः पिता काममपूरयत् । १९१५
दाता यज्वा च वीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः । अक्रूरः सुषुवे तस्मात् श्वफल्काद्भूरिदक्षिणः ।
उपमद्गुस्तथा मद्गुर्मृदरश्चारिमेजयः । अविक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नोऽथारिमर्द्दनः ।
धर्म्मभृद्यतिधर्म्मा च गृध्रमोजोऽन्धकस्तथा । आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरी च वराङ्गना ।
अक्रूरेणोग्रसेनायां सुगात्र्यां कुरुनन्दन । प्रसेनश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्च्चसौ ।
चित्रकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च । अश्वग्रीवोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ । १९२०
अरिष्टनेमिरश्वश्च सुधर्म्मा धर्म्मभृत्तथा । सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ।
अश्मक्यां जनयामास शूरं वै देवमीढुषः । महिष्यां जज्ञिरे शूराद्भोज्यायां पुरुषा दश ।
वसुदेवो महाबाहुः पूर्व्वमानकदुन्दुभिः । जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन् दिवि ।
आनकानाञ्च संह्रादः सुमहानभवद्दिवि । पपात पुष्पवर्षञ्च शूरस्य भवने महत् ।
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि । यस्यासीत् पुरुषाग्र्यस्य कान्तिश्चन्द्रमसो यथा । १९२५
देवभागस्ततो जज्ञे तथा देवश्रवाः पुनः । अनाधृष्टिः कनवको वत्सवानथ गृञ्जिमः ।
श्यामः शमीको गण्डूषः पञ्च चास्य वराङ्गनाः । पृथुकीर्त्तिः पृथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवा ।
राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः । पृथां दुहितरं वव्रे कुन्तिस्तां कुरुनन्दन ।
शूरः पूज्याय वृद्धाय कुन्तिभोजाय तां ददौ । तस्मात् कुन्तीति विख्याता कुन्तिभोजात्मजा पृथा ।
अनवस्य श्रुतदेवायां जगृहुः सुषुवे सुतः । श्रुतश्रवायां चैद्यस्य शिशुपालो महाबलः । १९३०
हिरण्यकशिपुर्योऽसौ दैत्यराजोऽभवत् पुरा । पृथुकीर्त्यान्तु सञ्जज्ञे तनयो वृद्धशर्म्मणः ।
करूषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्त्रो महाबलः । पृथां दुहितरं चक्रे कुन्तिस्तां पाण्डुरावहत् ।

यस्यां स धर्म्मविद्राजा धर्म्माज्जज्ञे युधिष्ठिरः । भीमसेनस्तथा वातादिन्द्राच्चैव धनञ्जयः ।
लोकेऽप्रतिरथो वीरः शक्रतुल्यपराक्रमः । अनमित्राच्छिनिर्ज्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ।
शैनेयः सत्यकस्तस्मात् युयुधानश्च सात्यकिः । उद्धवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् । १९७५
पण्डितानां परं प्राहुर्देवश्रवसमुद्भवं । अश्मक्यां प्राप्तवान् पुत्रमनाधृष्टिर्यशस्विनं ।
निवर्त्तशत्रुं शत्रुघ्नं देवश्रवा व्यजायत । श्रुतदेवात्मजास्तस्य नैषादिर्य्यः प्रतिश्रुतः ।
एकलव्यो महाराज निषादैः परिवर्द्धितः । वत्सावते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।
अद्भिर्ददौ सुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरसं । गण्डूषाय त्वपुत्राय विष्वक्सेनो ददौ सुतान् ।
चारुदेष्णं सुचारुञ्च पञ्चालं कृतलक्षणं । असंग्रामेण यो वीरो नावर्त्तत कदाचन । १९८०
रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान् भरतर्षभ । वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
चारुमांसानि भोक्ष्यामश्चारुदेष्णहतानि तु । तन्त्रिजस्तन्त्रिपालश्च सुतौ कनवकस्य तु ।
वीरश्चाश्वहनुश्चैव वीरौ तावथ शृञ्जिमौ । श्यामपुत्रः शमीकस्तु शमीको राज्यमावहत् ।
जुगुप्समानो भोजत्वाद्राजसूयमवाप सः । अजातशत्रुः शत्रूणां जज्ञे तस्य विनाशनः ।
वसुदेवसुतान् वीरान् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । वृष्णेस्त्रिविधमेवन्तु बहुशाखं महौजसं । १९८५
धारयन् विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्द्दश वराङ्गनाः । पौरवी रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।
वैशाखी च तथा भद्रा सुनाम्नी चैव पञ्चमी । सहदेवा शान्तिदेवा श्रीदेवा देवरक्षिता ।
वृकदेव्युपदेवी च देवकी चैव सप्तमी । सुतनुर्वडवा चैव द्वे एते परिचारिके ।
पौरवी रोहिणी नाम वाह्लीकस्यात्मजाऽभवत् । ज्येष्ठा पत्नी महाराज दयिताऽऽनकदुन्दुभेः । १९९०
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं शठमेव च । दुर्द्दमं दमनं सुभ्रं पिण्डारकमुशीनरं ।
चित्रां नाम कुमारीञ्च रोहिणीतनया दश । चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुरुनन्दन ।
वसुदेवाच्च देवक्यां जज्ञे शौरिर्महायशाः । रामाच्च निशठो जज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ।
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत । अक्रूरात् काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ।
वसुदेवस्य भार्य्यासु महाभागासु सप्तसु । ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे । १९९५
भोजश्च विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ । वृकदेवः सुदेवायां महाबाहौ सुतावुभौ ।
अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत । कन्या त्रिगर्त्तराजस्य भर्त्ता वै शिशिरायणः ।
जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न चस्कन्देऽथ पौरुषे । कृष्णायसमप्रख्यो वर्षे द्वादशमे तथा ।
मिथ्याभिशप्तो गार्ग्यस्तु मन्युनाभिसमीरितः । घोषकन्यामुपादाय मैथुनायोपचक्रमे ।
गोपाली त्वप्सरास्तस्य गोपस्त्रीवेशधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरमच्युत । २०००
मानुष्यां गार्ग्यभार्य्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।

वृषपूर्व्वार्द्धकायास्तमयजन् शालिनो रणे । अपुत्रस्य स राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः ।
यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् । स युद्धकामो नृपतिः पर्य्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् ।
वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदोऽकथयद्विभुः । अक्षौहिण्या तु सैन्यस्य मथुरामभ्ययात्तदा ।
दूतं सम्प्रेषयामास वृष्ण्यन्धकनिवेशनं । ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्कृत्य महामतिं । १८९५
समेता मन्त्रयामासुर्यवनस्य भयात्तदा । कृत्वा च निश्चयं सर्व्वे पलायनमरोचयन् ।
विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिनाकिनं । कुशस्थलीं द्वारवतीं निवेशयितुमीप्सवः ।
इति प्रभवस्य जन्मेदं यः शुचिर्नियतेन्द्रियः । पर्व्वसु श्रावयेद्विद्वाननृणः सुसुखी भवेत् ।
इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रोष्टोरेवाभवत् पुत्रो वृजिनीवान्महायशाः । वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहिं स्वाहाकृतां वरं ।
स्वाहेः पुत्रोऽभवद्राजा उषद्गुर्वदतां वरः । महाक्रतुभिरीजे यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः । १९००
ततः प्रसूतिमिच्छन् वै उषद्गुः सोऽग्र्यमात्मजं । जज्ञे चित्ररथस्तस्य पुत्रः कर्म्मभिरन्वितः ।
आसीच्चैत्ररथिर्वीरो यज्वा विपुलदक्षिणः । शशबिन्दुः परं वृत्तं राजर्षीणामनुष्ठितः ।
पृथुश्रवाः पृथुयशा राजासीच्छाशबिन्दवः । शंसन्ति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसमुत्तरं ।
अनन्तरं सुयज्ञस्तु सुयज्ञतनयोऽभवत् । उशन् यो यज्ञमखिलं स्वधर्म्ममुषतां वरः ।
शिनेयुरभवत् पुत्र उशतः शत्रुतापनः । मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृप । १९०५
मरुत्तोऽलभत ज्येष्ठं सुतं कम्बलबर्हिषं । चचार विपुलं धर्म्ममर्षात् प्रेत्यभागपि ।
शतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कम्बलबर्हिषः । बभूव रुक्मकवचः शतप्रसवतः सुतः ।
निहत्य रुक्मकवचः शतं कवचिनां रणे । धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमां ।
जज्ञेऽथ रुक्मकवचात् पराजित् परवीरहा । जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्य्याः पराजितः ।
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः पालितो हरिः । पालितञ्च हरिञ्चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ । १९१०
रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्य संश्रयात् । ताभ्यां प्रव्राजितो राज्याज्ज्यामघोऽवसदाश्रमे ।
प्रशान्तश्चाश्रमस्थस्तु ब्राह्मणेनावबोधितः । जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी ।
नर्म्मदाकूलमेकाकी मेकलां मृत्तिकावतीं । ऋक्षवन्तं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवास सः ।
ज्यामघस्याभवद्भार्य्या शैब्या बलवती सती । अपुत्रोऽपि च राजा स नान्यां भार्य्यामविन्दत ।
तस्यासीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः । भार्य्यामुवाच सन्त्रस्तः स्नुषेति स जनेश्वरः । १९१५
एतच्छ्रुत्वाब्रवीद्देवी कस्य चेयं स्नुषेति वै । अब्रवीत्तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजसत्तमः ।
यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्य्योपदानवी । उग्रेण तपसा तस्याः कन्यायाः स व्यजायत ।
पुत्रं विदर्भं सुभगा शैब्या परिणता सती । राजपुत्र्यान्तु विद्वांसौ स्नुषायां क्रथकैशिकौ ।
पश्चाद्विदर्भोऽजनयच्छूरौ रणविशारदौ । भीमो विदर्भस्य सुतः कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् । धृष्टस्य जज्ञिरे शूरास्त्रयः परमधार्म्मिकाः । १९२०

आवन्तश्च दशार्हश्च बली विदूरथश्च यः । दशार्हस्य सुतो व्योमा व्योम्नो जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो विकृतिस्तस्य भीमरथः सुतः । अथ भीमरथस्यासीत् पुत्रो नवरथस्तथा ।
तस्य चासीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः । तस्मात् करम्भः कारम्भिर्देवरातोऽभवन्नृपः ।
देवक्षत्रोऽभवत्तस्य दैवक्षत्रिर्महायशाः । देवगर्भसमो जज्ञे देवक्षत्रस्य नन्दनः ।
मधूनां वंशकृद्राजा मधुर्मधुरवागपि । मधोर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां पुरुद्वान् पुरुषोत्तमः । १९९५
मधुर्जज्ञेऽथ पौरव्यां भद्रवत्यां कुरूद्वह । ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्य्या सत्वांस्तस्या व्यजायत ।
सत्वान् सर्व्वगुणोपेतः सात्वतां कीर्त्तिवर्द्धनः । इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य महात्मनः ।
युज्यते परमप्रीत्या प्रजावांश्च भवेत्तथा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सात्वतान् सत्त्वसम्पन्नान् कौशल्या सुषुवे सुतान् । भजिनं भजमानञ्च दिव्यं देवावृधं नृपं ।
अन्धकञ्च महाबाहुं वृष्णिञ्च यदुनन्दनं । तेषां विसर्गाश्चत्वारो विस्तरेणेह तान् शृणु । २०००
भजमानस्य सृञ्जय्यौ बाह्यकाथोपबाह्यका । आस्तां भार्य्ये तयोस्तस्मात् जज्ञिरे बहवः सुताः ।
क्रिमिश्च क्रमणश्चैव धृष्टः शूरः पुरञ्जयः । एते बाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ।
अयुताजित् सहस्राजित् शताजिदथ दासकः । उपबाह्यकसृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ।
यज्वा देवावृधो राजा चचार विपुलं तपः । पुत्रः सर्व्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ।
संयुज्यात्मानमेवन्तु पर्णाशाया जलं स्पृशन् । सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा । २००५
चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनिश्चयं । कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ।
नाध्यगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः । जायेत्तस्मात् स्वयं गत्वा भवाम्यस्य सहव्रता ।
अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः । वरयामास नृपतिं तामियेष च स प्रभुः ।
तस्यामाधत्त गर्भञ्च तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दशमे मासि सुषुवे सरितांवरा ।
पुत्रं सर्व्वगुणोपेतं बभ्रुं देवावृधान्नृपात् । अत्र वंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतं । २०१०
गुणान्देवावृधस्याथ कीर्त्तयन्तो महात्मनः । यथैवाग्रे तथा दूरादपश्याम तथाऽन्तिकात् ।
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः । षष्टिश्च षट् च पुरुषाः सहस्राणि च सप्त च ।
एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता बभ्रुदेवावृधादपि । यज्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः ।
तस्यान्ववायः सुमहान् भोजा ये मार्त्तिकावताः । अन्धकात् काश्यदुहिता चतुरोऽलभतात्मजान् ।
कुकुरं भजमानञ्च शमं कम्बलबर्हिषं । कुकुरस्य सुतो धृष्णुर्धृष्णोस्तु तनयस्तथा । २०१५
कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तनयोऽभवत् । जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजिच्च पुनर्वसोः ।
तथा वै पुत्रमिथुनं बभूवाभिजितः किल । आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातौ ख्यातिमतां वरौ ।
इमाश्चोदाहरन्त्यत्र गाथाः प्रति तमाहुकं । श्वेतेन परिवारेण किशोरप्रतिमो महान् ।
अशीतिचर्म्मणा युक्त आहुकः प्रथमं व्रजेत् । नापुत्रवान्नाशतदो नासहस्रशतायुधः ।

नाघृष्टकर्म्मा नायज्वा यो भोजमभितो व्रजेत्। पूर्व्वस्यां दिशि नागानां भोजस्य प्रययुः किल। २०१०
सोमपानुगानुकर्षाणां ध्वजिनां सवरूथिनां। रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु।
रौप्यकाञ्चनकक्षाणां सहस्राण्येकविंशतिः। तावन्त्येव सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि।
आभूमिपालान् भोजान् स्वानातिष्ठन् किङ्किणीकिनः। आहुकी चाप्यवन्तिभ्यः स्वसारं ददुरन्धकाः।
आहुकस्य तु काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्बभूवतुः। देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ।
देवकस्याभवन् पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः। देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः। २०१५
कुमार्य्यः सप्त चाप्यासन् वसुदेवाय ता ददौ। देवकी शान्तिदेवा च सुदेवा देवरक्षिता।
वृकदेव्युपदेवी च सुनाम्नी चैव सप्तमी। नवोग्रसेनस्य सुतास्तेषां कंसस्तु पूर्व्वजः।
न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुः सुभूमिपः। राष्ट्रपालोऽथ सुतनुरनाधृष्टिस्तु पुष्टिमान्।
तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा। सुतनू राष्ट्रपाली च कङ्का चैव वराङ्गना।
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः। कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसां। २०२०
आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुयान्नरः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भजमानस्य पुत्रोऽथ रथमुख्यो विदूरथः। राजाधिदेवः शूरस्तु विदूरथसुतोऽभवत्।
राजाधिदेवस्य सुता जज्ञिरे वीर्य्यवत्तराः। दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः।
शमी च दण्डशर्म्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुजित्। श्रवणा च श्रविष्ठा च स्वसारौ सम्बभूवतुः।
शमीपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः। स्वयम्भोजः स्वयं भोजो हृदिकः सम्बभूव ह। २०२५
तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्व्वे भीमपराक्रमाः। कृतवर्म्माग्रजस्तेषां शतधन्वा तु मध्यमः।
देवार्हश्चैव नाभश्च भिषग्वैतरणश्च यः। सुदन्तश्चातिदन्तश्च कामदा कामदन्तिका।
देववान् दत्तको नाम पुत्रः कम्बलबर्हिषः। असमौजाः सुतस्तस्य नासमौजाश्च तावुभौ।
अजातपुत्राय सुतान् प्रददावसमौजसे। सुदंष्ट्रश्च सुचारुश्च कृष्ण इत्यन्धकाः स्मृताः।
गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भार्य्ये बभूवतुः। गान्धारी जनयामास अनमित्रं महाबलं। २०३०
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषं। अनमित्रममित्राणां जेतारमपराजितं।
अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः। प्रसेनश्चाथ सत्राजिच्छत्रुसेनाजितावुभौ।
प्रसेनो द्वारवत्यान्तु निवसन्त्या महामणिं। दिव्यं स्यमन्तकं नाम समुद्रादुपलब्धवान्।
तस्य सत्राजितः सूर्य्यः सखा प्राणसमोऽभवत्। स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वरः।
तोयं कूलमुपस्प्रष्टुमुपस्थातुं ययौ रविं। तस्योपतिष्ठतः सूर्य्यं विवस्वानग्रतः स्थितः। २०३५
अस्पष्टमूर्त्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान् प्रभुः। अथ राजा विवस्वन्तमुवाच स्थितमग्रतः।
यथैव व्योम्नि पश्यामि सदा त्वां ज्योतिषां पते। तेजोमण्डलिनं देवं तथैव पुरतः स्थितं।
को विशेषोऽस्ति मे त्वत्तः सख्येनोपगतस्य वै। एतच्छ्रुत्वा च भगवान्मणिरत्नं स्यमन्तकं।

स्वकण्ठादवमुच्याथ मणिमेकान्ते न्यस्तवान् विभुः। ततो विग्रहवन्तं तं ददर्श नृपतिस्तदा।
प्रीतिमानथ तं दृष्ट्वा मुहूर्तं कृतवान् कथां। तमभिप्रस्थितं भूयो विवस्वन्तं स सत्राजित्। १९५०
लोकानवभासयसे त्वं येन त्वं सततं प्रभो। तदेतन्मणिरत्नं मे भगवान् दातुमर्हसि।
ततः स्यमन्तकमणिं दत्तवांस्तस्य भास्करः। स तमाबध्य नगरीं प्रविवेश महीपतिः।
तं जनाः पर्य्यधावन्त सूर्य्योऽयं गच्छतीति ह। स्वां पुरीं स विस्माप्य राजा त्वन्तःपुरं तथा।
तत् प्रसेनजिते दिव्यं मणिरत्नं स्यमन्तकं। ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेम्णा सत्राजिदुत्तमं।
स मणिः स्यन्दते रुक्मं वृष्ण्यन्धकनिवेशने। कालवर्षी च पर्ज्जन्यो न च व्याधिभयं ह्यभूत्। १९५५
लिप्सां चक्रे प्रसेनात्तु मणिरत्ने स्यमन्तके। गोविन्दो न च तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः।
कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः। स्यमन्तककृते सिंहाद्वधं प्राप वनेचरात्।
अथ सिंहं प्रधावन्तमृक्षराजो महाबलः। निहत्य मणिरत्नं तदादाय बिलमाविशत्।
ततो वृष्ण्यन्धकाः कृष्णं प्रसेनवधकारणात्। प्रार्थनां तां मणेर्बुद्ध्वा सर्व्व एव शशङ्किरे।
स शङ्क्यमानो धर्म्मात्मा न कारी तस्य कर्म्मणः। आहरिष्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ। १९६०
यत्र प्रसेनो मृगयामचरत्तत्र चाप्यथ। प्रसेनस्य पदं गृह्य पुरुषैराप्तकारिभिः।
ऋक्षवन्तं गिरिवरं विन्ध्यञ्च गिरिमुत्तमं। अन्वेषयन् परिश्रान्तः स ददर्श महामनाः।
साश्वं हतं प्रसेनन्तु नाविन्दत च तन्मणिं। अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः।
ऋक्षेण निहतो दृष्टः पदैर्ऋक्षस्य सूचितः। पदैस्तैरन्वियायाथ गुहामृक्षस्य माधवः।
महत्यृक्षबिले वाणीं शुश्राव प्रमदेरितां। धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप। १९६५
क्रीडापयन्त्या मणिना मा रोदीरित्यथेरितां।
॥ धात्र्युवाच ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः। सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः।
व्यक्तीकृतश्च शब्दः स तूर्णञ्चापि बिलं ययौ। प्रविश्य तत्र भगवांस्तदृक्षबिलमञ्जसा।
स्थापयित्वा बिलद्वारि यदून् लाङ्गलिना सह। शार्ङ्गधन्वा बिलस्थन्तु जाम्बवन्तं ददर्श ह।
युयुधे वासुदेवस्तु बिले जाम्बवता सह। बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिं। १९७०
प्रविष्टे तु बिलं कृष्णे वासुदेवपुरःसराः। पुरीं द्वारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन्।
वासुदेवस्तु निर्ज्जित्य जाम्बवन्तं महाबलं। लेभे जाम्बवतीं कन्यामृक्षराजस्य सम्मतां।
मणिं स्यमन्तकञ्चैव जग्राहात्मविशुद्धये। अनुनीयर्क्षराजन्तु निर्ययौ च ततो बिलात्।
उपायाद्द्वारकां कृष्णः स विना तैः पुरःसरैः। एवं स मणिमाहृत्य विशोध्यात्मानमच्युतः।
ददौ सत्राजिते तं वै सर्व्वसात्वतसंसदि। एवं मिथ्याभिशस्तेन कृष्णेनामित्रघातिना। १९७५
आत्मा विशोधितः पापाद्विनिर्ज्जित्य स्यमन्तकं। सत्राजितो दश त्वासन् भार्य्यास्तासां शतं सुताः।
ख्यातिमन्तस्त्रयस्तेषां भङ्गकारस्तु पूर्व्वजः। वीरो वातपतिश्चैव उपस्वांस्तथैव च।
कुमार्य्यश्चापि तिस्रो वै दिक्षु ख्याता नराधिप। सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता।

तथा प्रस्थापिनी चैव भार्य्याः कृष्णाय ता ददौ । सभाक्षो भङ्गकारात्तु नारेयश्च नरोत्तमौ ।
जज्ञाते गुणसम्पन्नौ विश्रुतौ रूपसम्पदा । माद्र्याः पुत्रस्य जज्ञेऽथ पृश्निः पुत्रो युधाजितः । १८८०
जज्ञाते तनयौ पृश्नेः श्वफल्कश्चित्रकस्तथा । श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्य्यामविन्दत ।
गान्दिनीं नाम तस्याश्च गाः सदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः श्रुतवानिति विश्रुतः ।
अक्रूरोऽथ महाभागो यज्वा विपुलदक्षिणः । उपमङ्गुस्तथा मद्गुर्मृदरश्चारिमर्द्दनः ।
गिरिक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नो चारिमेजयः । धर्म्मभृच्चापि धर्म्मी च गृध्रभोजान्तकस्तथा ।
आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरी च वराङ्गना । विश्रुता साम्बमहिषी कन्या चास्य वसुन्धरा । १८८५
रूपयौवनसम्पन्ना सर्व्वसत्त्वमनोहरा । अक्रूरेणोग्रसेन्यान्तु सुतौ द्वौ कुरुनन्दन ।
सुदेवश्चोपदेवश्च जज्ञाते देववर्चसौ । चित्रकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।
अश्वसेनोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ । अरिष्टनेमेश्च सुता धर्म्मो धर्म्मभृदेव च ।
सुबाहुर्बहुबाहुश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ । इमां मिथ्याभिशस्तिं यः कृष्णस्य समुदाहृतां ।
वेद मिथ्याभिशापास्तं न स्पृशन्ति कदाचन । १८९०

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सत्राजिते कृष्णो मणिरत्नं स्यमन्तकं । अदात्तद्धारयामास बभ्रवे शतधन्वना ।
यदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दितां । अक्रूरोऽन्तरमन्विच्छन्मणिञ्चैव स्यमन्तकं ।
सत्राजितं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ।
अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतर्षभ । समयं कारयाञ्चक्रे नावेद्योऽहं त्वयाच्युत ।
वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितं । ममाद्य द्वारका सर्व्वा वशे तिष्ठत्यसंशयं । १८९५
हते पितरि दुःखार्त्ता सत्यभामा मनस्विनी । प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतं ।
सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः । भर्त्तुर्निवेद्य दुःखार्त्ता पार्श्वस्थाऽश्रूण्यवर्त्तयत् ।
पाण्डवानान्तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियां । कुल्यार्थे चापि पाण्डूनां न्ययोजयत सात्यकिं ।
ततस्त्वरितमागम्य द्वारकां मधुसूदनः । पूर्व्वजं हलिनं श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।
हतः प्रसेनः सिंहेन सत्राजिच्छतधन्वना । स्यमन्तकः स मद्गामी तस्य प्रभुरहं विभो । १९००
तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथं । स्यमन्तको महाबाहो अस्माकं स भविष्यति ।
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं भोजकृष्णयोः । शतधन्वा ततोऽक्रूरं सर्व्वतो दिक्ष्ववैक्षत ।
संरब्धौ तावुभौ दृष्ट्वा तत्र भोजजनार्द्दनौ । शक्तोऽपि शाठ्याद्धार्द्दिक्यमक्रूरो नाभ्यपद्यत ।
अपयाने ततो बुद्धिं भोजश्चक्रे भयार्द्दितः । योजनानां शतं साग्रं वडवा प्रत्यपद्यत ।
विख्याता हृदया नाम शतयोजनगामिनी । भोजस्य वडवा राजन् यया कृष्णमयोधयत् । १९०५
क्षीणां जवेन हृदयामध्वनः शतयोजने । दृष्ट्वा रथस्य तां वृद्धिं शतधन्वानमार्द्दयत् ।
ततस्तस्या हयाश्चास्तु श्रमात् खेदाच्च भारत । खमुत्पेतुरथ प्राणाः कृष्णो राममथाब्रवीत् ।

तिष्ठेह त्वं महाबाहो दृष्टदोषा हया मया । पद्भ्यां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
पद्भ्यामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः । मिथिलामभितो राजन् जघान परमास्त्रवित् ।
स्यमन्तकञ्च नापश्यद्धत्वा भोजं महाबलं । निवृत्तञ्चाब्रवीत् कृष्णं रत्नं देहीति लाङ्गली । २२१०
नास्तीति कृष्णः प्रोवाच ततो रामो रुषान्वितः । धिक्शब्दपूर्व्वमसकृत् प्रत्युवाच जनार्द्दनं
भ्रातृत्वान्मर्षयाम्येष स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं । कृत्यं न मे द्वारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ।
प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्द्दनः । सर्व्वकामैरुपहृतैर्मैथिलेनाभिपूजितः ।
एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः । नानारूपान् क्रतून् सर्व्वानाजहार निरर्गलान् ।
दीक्षामयं स कवचं रक्षार्थं प्रविवेश ह । स्यमन्तककृते प्राज्ञो गान्दीपुत्रो महायशाः । २२१५
अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । षष्टिं वर्षाणि धर्म्मात्मा यज्ञेष्वेव न्ययोजयत् ।
अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य महात्मनः । बह्वन्नदक्षिणाः सर्व्वे सर्व्वकामप्रदायिनः ।
अथ दुर्य्योधनो राजा गत्वा स मिथिलां प्रभुः । गदाशिक्षां ततो दिव्यां बलभद्रादवाप्तवान् ।
प्रसाद्य तु ततो रामो वृष्ण्यन्धकमहारथैः । आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महात्मना ।
अक्रूरस्त्वन्धकैः सार्द्धमपायात् पुरुषर्षभ । हत्वा सत्राजितं युद्धे सहबन्धुं महाबलं । २२२०
ज्ञातिभेदभयात् कृष्णस्तमुपेक्षितवांस्तथा । अपयाते तथाऽक्रूरे नावर्षत् पाकशासनः ।
अनावृष्ट्या तदा राष्ट्रमभवत् बहुधा कृशं । ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुकुरान्धकाः ।
पुनर्द्वारवतीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतौ ततः । प्रववर्ष सहस्राक्षः कच्छे जलनिधेस्ततः ।
कन्याञ्च वासुदेवाय स्वसारं शीलसम्मतां । अक्रूरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं कुरुनन्दन ।
अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभ्रुगतं मणिं । सभामध्यगतं प्राह तमक्रूरं जनार्द्दनः । २२२५
यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रयच्छस्व मानार्ह मयि मानार्य्यकं कृथाः ।
षष्टिवर्षगते काले यद्रोषोऽभूत्ममानघ । स संरूढोऽसकृत् प्राप्तस्तदा कालात्ययो महान् ।
स ततः कृष्णवचनात् सर्व्वसात्वतसंसदि । प्रददौ तं मणिं बभ्रुरक्लेशेन महामतिः ।
ततस्तमार्ज्जवप्राप्तं बभ्रोर्हस्तादरिन्दमः । ददौ हृष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं बभ्रवे पुनः ।
स कृष्णहस्तात् संप्राप्य मणिरत्नं स्यमन्तकं । आबध्य गान्दिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव । २२३०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावं पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नः श्रुतं ।
न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरं । न कर्म्मगुणसन्तानं न हेतुं न मनीषितं ।
किमात्मको वराहः स का मूर्त्तिः का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।
यज्ञार्थं समवेतानां मिषतां च द्विजन्मनां । महावराहचरितं कृष्णद्वैपायनेरितं ।
यत्र नारायणो ब्रह्मन् वाराहरूपमास्थितः । दंष्ट्रया गां समुद्रस्थामुज्जहारारिसूदनः । २२३५
विस्तरेणैव कर्म्माणि सर्व्वाणि रिपुघातिनः । श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ।

कर्म्मणामानुपूर्व्व्या च प्रादुर्भावाश्च ये विभोः । या चास्य प्रकृतिर्ब्रह्मन् ताश्च व्याख्यातुमर्हसि ।
कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेशो रिपुसूदनः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः ।
अमरैरावृतं पुण्यं पुण्यकृद्भिरलङ्कृतं । देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ।
देवमानुषयोर्नेता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषे संन्ययोजयत् । २१८०
यश्चक्रं वर्त्तयत्येको मानुषाणामनामयं । मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ।
गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्व्वलौकिकं । स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमगमत् प्रभुः ।
महाभूतानि भूतात्मा यो दधार चकार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः ।
येन लोकान् क्रमैर्जित्वा त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेप्सया । स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्त्रयः ।
योऽन्तकाले जगत् पीत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन वर्त्मना । २१८५
यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं रूपमास्थितः । विषाणाग्रेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः ।
यः पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययं । ददौ जित्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ।
येन सैंहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्व्वदैत्यो महावीर्य्यो हिरण्यकशिपुर्हतः ।
यः पुरा ह्यनलो भूत्वा और्व्वः संवर्त्तको विभुः । पातालस्थोऽर्णवगतं पपौ तोयमयं हविः ।
सहस्रशिरसं ब्रह्मन् सहस्राक्षं सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाहुर्वै युगे युगे । २१९०
नाभ्यारण्यां समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहं । एकार्णवगते काले तत्पङ्कजमपङ्कजं ।
येन ते निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये । सर्व्वदेवमयं कृत्वा सर्व्वायुधधरं वपुः ।
गरुडस्थेन चोत्सिक्तः कालनेमिर्निपातितः । निर्ज्जितश्च महादैत्यस्तारकश्च महासुरः ।
उत्तरान्ते समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधेः । यः शेते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ।
सुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपः प्रकर्षाददितिः पुरा यं । शक्रञ्च यो दैत्यगणावरुद्धं गर्भावधानेन कृतञ्चकार । २१९५
पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाशयस्थान् । कृत्वा च देवांस्त्रिदिवस्य देवांश्चक्रे सुरेशं त्रिदशाधिपत्ये ।
पात्राणि दक्षिणां दीक्षां चमसोलूखलानि च । गार्हपत्यञ्च विधिना अन्वाहार्य्यञ्च कर्म्मणां ।
अग्निमाहवनीयञ्च वेदीश्चैव कुशं स्रुवं । प्रोक्षणीयं ध्रुवाश्चैव आवभृथ्यं तथैव च ।
अवांस्त्रीणि च यश्चक्रे हव्यकव्यप्रदानके । हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितॄनपि ।
भागार्थे मन्त्रविधिना यज्ञे यज्ञकर्म्मणि । यूपान् समित् स्रुवं सोममाद्रांश्च समिधस्तथा । २२००
यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्यान् यजमानांश्च मेधार्हांश्च क्रतूत्तमान् ।
विबभाज पुरा सर्व्वं पारमेष्ठ्येन कर्म्मणा । युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमान् ।
क्षणा लवाश्च काष्ठाश्च कलास्त्रैकाल्यमेव च । मुहूर्त्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ।
ऋतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रिषु । आयुः क्षेत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्ठवं ।
त्रयो वर्णास्त्रयो लोकास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः । त्रैकाल्यं त्रीणि कर्म्माणि त्रयोऽपायास्त्रयो गुणाः । २२०५
सृष्टा लोकास्त्रयोऽनन्ता येनानन्येन वर्त्मना । सर्व्वभूतगणाः सृष्टाः सर्व्वभूतगुणात्मकाः ।

गृह्णानिन्द्रियपूर्व्वेण योगेन रमते च यः । गतागतिज्ञो यो नेता सर्व्वत्र जगतीश्वरः ।
यो गतिर्द्धर्म्मयुक्तानामगतिः पापकर्म्मणां । चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्होत्रस्य रक्षिता ।
चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंश्रयः । दिगन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विभावसुः ।
चन्द्रसूर्य्यमयं ज्योतिर्योगीशः क्षणदान्तकः । यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तमः । ११७०
यः परं प्राज्ञपरं यः परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
नारायणपरो धर्म्मो नारायणपरा गतिः । नारायणपरं सत्यं नारायणपरं तपः ।
नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं पदं । आदित्यादिश्च यो दिव्यो यश्च दैत्यान्तको विभुः ।
युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोकान्तकान्तकः । सेतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो मेध्यकर्म्मणां ।
वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रभवात्मनां । सोमभूतस्तु सौम्यानामग्निभूतोऽग्निवर्च्चसां । ११७५
मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनां । विनयो नयवृत्तानां तेजस्तेजस्विनामपि ।
सर्गाणां सर्गकारश्च लोकहेतुरनुत्तमः । विग्रहो विग्रहार्हाणां गतिर्गतिमतामपि ।
आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुताशनः । देवा हुताशनप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ।
रसाद्वै शोणितं जातं शोणितान्मांसमुच्यते । मांसात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते ।
अस्थ्नो मज्जा समभवन्मज्ज्ञातः शुक्रसम्भवः । शुक्राद्गर्भः समभवद्रसमूलेन कर्म्मणा । ११८०
तत्रापः प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते । गर्भोष्मसम्भवोऽग्निर्यो द्वितीयो राशिरुच्यते ।
शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्त्तवं पावकात्मकं । भावा रसात्मकास्तेषां वीर्य्यञ्च शशिपावकौ ।
कफवर्गेऽभवच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितं । कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं ।
देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतं । नाभीकोष्ठान्तरं यत्तु तत्र देवो हुताशनः ।
मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते । पित्तमग्निः स्मृतो ह्येवमग्नीषोमात्मकं जगत् । ११८५
एवं प्रवर्त्तिते गर्भे वर्द्धितेऽर्ब्बुदसन्निभे । वायुः प्रवेशनं चक्रे सङ्गतः परमात्मना ।
ततोऽङ्गानि विसृजति बिभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्थो भिद्यते वर्द्धयन् पुनः ।
प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वर्द्धयन् परिवर्द्धते ।
अपानः पश्चिमं कायमुदानोर्द्ध्वं शरीरिणः । व्यानो व्यायच्छते येन समानः सन्निवर्त्तते ।
भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोचरा । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । ११९०
तस्येन्द्रियनिविष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानञ्च मारुतं ।
छिद्राण्याकाशयोनीनि जलात् स्रावः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चक्षुस्तेज आत्मा तेषां यन्तृ मनः स्मृतं ।
ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्य्यात् प्रवर्त्तिताः । इत्येतान् पुरुषः सर्व्वान् सृजन् लोकान् सनातनान् ।
नैधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः । एष मे संशयो ब्रह्मन्नेष मे विस्मयो महान् ।
कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुं । श्रुतो मे स्वस्य वंशस्य सर्व्वस्यास्यैव सम्भवः । ११९५
श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु वृष्णीनाञ्च यथाक्रमं । आश्चर्य्यं परमं विष्णुर्देवैर्दैत्यैश्च कथ्यते ।

विष्णोरुत्पत्तिमाश्चर्य्यां ममाचक्ष्व महामुने । एतदाश्चर्य्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहं ।
प्रख्यातबलवीर्य्यस्य विष्णोरमिततेजसः । कर्म्मणाश्चर्य्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यतां ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रश्नभारो महांस्तात त्वयोक्तः शार्ङ्गधन्वनि । यथाशक्ति प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः ।
विष्णोः प्रभावश्रवणे दिष्ट्या ते मतिरुत्थिता । हन्त विष्णोः प्रवृत्तिं त्वं शृणु दिव्यां ममेरितां । २२००
सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणञ्च यं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययं ।
सहस्रबाहुं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुं । सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमव्ययं ।
हवनं सवनञ्चैव हव्यं होतारमेव च । पात्राणि च पवित्राणि वेदीं दीक्षां चरुं स्रुवं ।
स्रुक्सोमसूर्पमुषलं प्रोक्षणीं दक्षिणायनं । अध्वर्य्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं तथा ।
यूपं समित्स्रुवं दर्व्वीं चमसोलूखलानि च । प्राग्वंशं यज्ञभूमिञ्च होतारं चयनञ्च यत् । २२०५
ह्रस्वानि प्रमाणानि चराणि स्थावराणि च । प्रायश्चित्तानि चार्घ्यञ्च स्थण्डिलानि कुशांस्तथा ।
मन्त्रं यज्ञवहं वह्निं भागं भागवहञ्च यत् । अग्रेभुजं सोमभुजं हुतार्च्चिषमुदायुधं ।
आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं विभुं । तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य धीमतः ।
प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः । भूयश्चैव भविष्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।
यत् पृच्छसि महाराज पुण्यां दिव्यां कथां शुभां । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुलेऽभवत् । २२१०
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्व्वमशेषतः । वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितञ्च महाद्युतेः ।
हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च । बहुशः सर्व्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्य्यतः ।
प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यान् गुणैर्युतान् । ऋषिः प्रवतवान् भूत्वा निबोध जनमेजय ।
इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सम्मितं । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु ।
यदा यदा हि धर्म्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । धर्म्मसंस्थापनार्थाय तदा सम्भवति प्रभुः । २२१५
तस्य चैका महाराज मूर्त्तिर्भवति सत्तमा । नित्यं दिविष्ठा या राजंस्तपश्चरति दुश्चरं ।
द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ । प्रजासंहारसर्गार्थं किमध्यात्मविचिन्तकं ।
सुप्त्वा युगसहस्रं यः प्रादुर्भवति कार्य्यतः । पूर्णे वर्षसहस्रे तु देवदेवो जगत्प्रभुः ।
पितामहो लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ हुताशनः । ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठी तथैव च ।
देवाः सप्तर्षयश्चैव त्र्यम्बकश्च महायशाः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिताः । २२२०
सनत्कुमारश्च महानुभावो मनुर्महात्मा भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽथ पुराणि चक्रे प्रदीप्तवैश्वानरतुल्यतेजाः ।
येन चार्णवमध्यस्था नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे ।
योद्धुकामौ दुराधर्षौ दानवौ मधुकैटभौ । हतौ प्रभवता तेन तयोर्दत्त्वामितं वरं ।
पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि । पुष्करे यत्र सम्भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
स एष पौष्करो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । पुराणं कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं । २२२५

वराहस्तु श्रुतिमुखः प्रादुर्भावो महात्मनः । यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं रूपमास्थितः ।
महीं सागरपर्य्यन्तां सशैलवनकाननां । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः । अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् । धर्मसत्यमयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्क्रियः ।
प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महाभुजः । उद्गात्रन्त्रो होमलिङ्गः फलबीजमहौषधिः । २२१०
वाय्वन्तरात्मा वेदस्फिग्विकृतः सोमशोणितः । वेदीस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरर्चितः । दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ।
उपाकर्म्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः । नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायो वै मेरुशृङ्ग इवोच्छ्रितः । महीं सागरपर्य्यन्तां सशैलवनकाननां ।
एकार्णवजले मग्नामेकार्णवगतः प्रभुः । दंष्ट्रया गां समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया । २२१५
सहस्रशीर्षो लोकादिश्चकार पृथिवीं पुनः । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा । वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः । पुरा कृतयुगे राजन् सुरारिर्बलदर्पितः ।
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार तप उत्तमं । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
जलोपवासनिरतश्चासीत् स्थानमौनदृढव्रतः । ततः शमदमाभ्याञ्च ब्रह्मचर्य्येण चानघ । २२२०
ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च । तं वै स्वयम्भूर्भगवान् स्वयमागम्य भूपते ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता । आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः । दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्त्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः । देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्व्वैरप्सरोगणैः । चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्व्वैः सुरैस्तथा । २२२५
ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ न देवासुरगन्धर्व्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ।
ऋषयो वा न मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह । शपेयुस्तपसा युक्ता वरमेतं वृणोम्यहं ।
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः । २२३०
पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्न संशयः ।
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः । सलिलञ्चान्तरीक्षञ्च नक्षत्राणि दिशो दश ।
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः । धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किम्पुरुषाधिपः ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः । सर्व्वान् कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ।
एवमुक्त्वा तु भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । २२३४

श्रुत्वा चैव वरं तस्य दत्तं कमलयोनिना । ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्व्वा मुनयस्तथा ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विज्ञापयामासुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन् बाधिष्यति स नोऽसुरः । तत् प्रसीदस्व भगवन् वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ।
भगवन् सर्व्वभूतानां स्वयम्भूरादिकृद्विभुः । स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्ध्रुवः ।
ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्व्वान्देवगणांस्तदा । २२६०
॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽन्तेऽस्य भगवान् वधं विष्णुः करिष्यति ।
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्व्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः । स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदान्विताः ।
लब्धमात्रे वरे चापि सर्व्वाः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ।
आश्रमेषु महाभागान् मुनीन् वै संशितव्रतान् । सत्यधर्म्मरतान्दान्तान् पुरा धर्षितवांश्च सः ।
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महाबलः । त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गेऽवसदथासुरः । २२६५
यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसद्दानवो दिवि । यज्ञियान् कृतवान् दैत्यान् देवांश्चैवाप्ययज्ञियान् ।
आदित्याश्च तथा रुद्रा विश्वे च वसवस्तथा । शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलं ।
देवयज्ञमयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं सनातनं । भूतं भव्यं भविष्यञ्च प्रभुं लोकनमस्कृतं ।
नारायणं विभुं देवं शरण्यं शरणं गताः ।
॥ देवा ऊचुः ॥ त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्भयात् । त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः । २२७०
त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरेश्वर । उत्फुल्लाम्बुजपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवाद्य नः ।
॥ विष्णुरुवाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्यथ मा चिरं ।
एष तं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् विसृज्य त्रिदशेश्वरान् । वधं हिरण्यकशिपोर्ज्जगाम हरिरीश्वरः । २२७५
नरस्य कृत्वार्द्धतनुं सिंहस्यार्द्धतनुं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ।
जीमूतघनसङ्काशो जीमूतघननिस्वनः । जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ।
दैत्यं सोऽतिबलं दृप्तं दृप्तशार्दूलविक्रमं । दृप्तैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ।
नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनो ऽपरः । यत्र वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशनं ।
बलेर्ब्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा । विक्रमैस्त्रिभिरक्षोभ्याः क्षोभितास्ते महासुराः । २२८०
विप्रचित्तिः शिविः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च । अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्य्यवान् ।
वेगवान् केतुमानुग्रः सोग्रव्यग्रो महासुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ।
प्रह्रादोऽश्वशिराः कुम्भः संह्रादो गगनप्रियः । अनुह्रादो हरिहरौ वराहः संहरो रुजः ।
शरभः शलभश्चैव कुपनः कोपनः क्रथः । बृहत्कीर्त्तिर्महाजिह्वः शङ्कुकर्णो महास्वनः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापो मृदुप्रियः । वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विचरो महान् । २२८५

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च । कालकः कालकेयश्च वृत्रः क्रोधो विरोचनः ।
गविष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रलम्बनरकावुभौ । इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च वाष्कलः प्रमदो मदः । खसमः शालवदनः करालः कौशिकः शरः ।
एकाक्षश्चन्द्रहा राहुः संहारो ह्युदरस्वनः । शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।
अश्मयन्त्रायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा । शूलोलूखलहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा । २०९०
पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा मुषलपाणयः । महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा महाजवाः । कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च काकोलूकमुखास्तथा ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च क्रोष्टुवक्त्राश्च दानवाः ।
आखुदर्दुरवक्त्राश्च घोरा वृकमुखास्तथा । मार्ज्जारशशवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
नक्रमेषाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः । गोधाशल्लकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः । २०९५
गरुडाभाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्म्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
चीरसंवृतगात्राश्च तथा वल्कलवाससः । उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
कवचिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः । नानावेशधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ।
स्वान्यायुधानि संगृह्य प्रदीप्तानीव तेजसा । क्रममाणं हृषीकेशमुपावर्त्तन्त सर्व्वशः ।
प्रमथ्य सर्व्वान् दैतेयान् पादहस्ततलैस्ततः । रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु स मेदिनीम् । २१००
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ।
परमाक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ । विष्णोरतुलवीर्य्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः ।
हृत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां हत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय त्रिदिवं विष्णुर्बलवतां वरः ।
एष ते वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्भिर्द्विजैरेतत् कथ्यते वैष्णवं यशः ।
भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षमया परया युतः । २१०५
तेन नष्टेषु वेदेषु प्रक्रियासु मखेषु च । चातुर्वर्ण्ये च संकीर्णे धर्म्मे शिथिलतां गते ।
अभिवर्द्धति चाधर्म्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते । प्रजासु शीर्य्यमाणासु धर्म्मे चाकुलतां गते ।
सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यानीता हि तेन वै । चातुर्वर्ण्यमसङ्कीर्णं कृतं तेन महात्मना ।
तेन हैहयराजस्य कार्त्तवीर्य्यस्य धीमतः । वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ।
एतद्बाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप । शतानि दश बाहूनां भविष्यन्ति न संशयः । २११०
पालयिष्यसि कृत्स्नाञ्च वसुधां वसुधेश्वर । दुर्निरीक्ष्योऽरिवृन्दानां युद्धस्थश्च भविष्यसि ।
एष ते वैष्णवः श्रीमान् प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः । कथितो वै महाराज यथाश्रुतमरिन्दम ।
भूयश्च जामदग्न्योवै प्रादुर्भावो महात्मनः । यत्र बाहुसहस्रेण निर्जितं दुर्जयं रणे ।
रामोऽर्जुनमनीकस्थं जघान नृपतिं प्रभुः । रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वार्जुनं भुवि ।
धर्षयित्वा यथाकामं क्रोशमानञ्च मेघवत् । कृत्स्नं बाहुसहस्रञ्च चिच्छेद भृगुनन्दनः । २११५

परश्वधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितश्च वै । कीर्णा क्षत्रियकोटीभिर्मेरुमन्दरभूषणा ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता । कृत्वा निःक्षत्रियाञ्चैव भार्गवः सुमहायशाः ।
सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।
मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धरां । वारणांस्तुरगान् शुभ्रान् रथांश्च रथिनाम्बरः ।
हिरण्यमक्षयं धेनूर्गजेन्द्रांश्च महामनाः । ददौ तस्मिन्महायज्ञे वाजिमेधे महायशाः । २११०
अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दनः । चरमाणस्तपो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः प्रभुः ।
तिष्ठते देववच्छ्रीमान्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे । एष विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य धीमतः ।
जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः । चतुर्विंशे युगे चापि विश्वामित्रपुरःसरः ।
राज्ञो दशरथस्याथ पुत्रः पद्मदलेक्षणः । कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्द्धा प्रभुरीश्वरः ।
लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः । प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च । २११५
धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं जज्ञे तत्र महायशाः । तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतपतेस्तनुं ।
यस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता । वधार्थं देवशत्रूणां दुर्द्धर्षाणि सुरैरपि ।
यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मनां । मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनाम्वरौ ।
निहतौ च निरस्तौ च कृतौ तेन महात्मना । वर्त्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।
भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया पुरा । यः समाः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश वनेऽवसत् । २१२०
लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः । रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः ।
पूर्वोचितत्वात्सा लक्ष्मीर्भर्त्तारमनुगच्छति । चतुर्दश वने तप्त्वा तपो वर्षाणि राघवः ।
जनस्थाने वसन् कार्यं त्रिदशानां चकार ह । सीतायाः पदमन्विच्छन् लक्ष्मणानुचरो विभुः ।
विराधश्च कबन्धश्च राक्षसौ भीमविक्रमौ । जघान पुरुषव्याघ्रो गन्धर्वौ शापविक्षतौ ।
हुताशनार्कांशुतडिद्गणाभैः प्रतप्तजाम्बूनदचित्रपुङ्खैः । महेन्द्रवज्राशनितुल्यसारैः शरैः शरीरेण वियोजितौ बलात् । २१२५
सुग्रीवस्य कृते येन वानरेन्द्रो महाबलः । वाली विनिहतो युद्धे सुग्रीवश्चाभिषेचितः ।
देवासुरगणानां वै यक्षराक्षसपक्षिणां । अवध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युद्धदुर्मदं ।
युक्तं राक्षसकोटीभिर्नीलाञ्जनचयोपमं । त्रैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराचारं महाबलं ।
दुर्जयं दुर्द्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमं । दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितं ।
महाभ्रघनसंकाशं महाकायं महाबलं । तमोगणारिं पौलस्त्यं युधि दुर्जयं । २१३०
सभ्रातृपुत्रसचिवं ससैन्यं क्रूरनिश्चयं । रावणं निजघानाजौ रामो भूतपतिः पुरा ।
मधोश्च तनयो दृप्तो लवणो नाम राक्षसः । हतो मधुवने वीरो वरदत्तो महासुरः ।
समरे युद्धशौण्डेन तथान्येऽपि च राक्षसाः । एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मभृताम्वरः ।
दशाश्वमेधान् जारूथ्यानाजहार निरर्गलान् । नाश्रूयन्ताशुभा वाचो नाकुलो मारुतो ववौ ।
न वित्तहरणञ्चासीद्रामे राज्यं प्रशासति । पर्यदेवन् विधवा नानर्थाश्चाभवन् क्वचित् । २१३५

सर्व्वमासीत्तदा शान्तं रामे राज्यं प्रशासति । न प्राणिनां भयञ्चासीज्जलानिलविघातजं ।
न च स्म वृद्धा बालानां प्रेतकार्य्याणि कुर्व्वते । ब्रह्म पर्य्यचरत् क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राश्चैव हि वर्णांस्त्रीन् शुश्रूषन्त्यनहङ्कृताः । भार्य्या नात्यचरद्भर्त्तॄन् भार्य्यां नात्यचरत् पतिं ।
सर्व्वमासीज्जगद्दान्तं निर्द्दस्युरभवन्मही । राम एकोऽभवद्भर्त्ता रामः पालयिताऽभवत् ।
सहस्रपुत्त्रिणस्तात्र संस्तथा वर्षसहस्रिणः । अरोगाः प्राणिनश्चासन् रामे राज्यं प्रशासति ।　　२२१०
देवतानामृषीणाञ्च मानुषाणाञ्च सर्व्वशः । पृथिव्यां समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
गाथाश्चाप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । रामे निबद्धास्तत्त्वार्थ्था माहात्म्यं तस्य धीमतः ।
श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषणः । आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत् ।
ऋक्सामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः । अव्युच्छिन्नोऽभवद्राष्ट्रे दीयतां भुज्यतामिति ।　　२२१५
सत्त्ववान् गुणसम्पन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा । अतिसूर्य्यश्च चन्द्रश्च रामो दाशरथिर्बभौ ।
ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः । हित्वाऽयोध्यां दिवं यातो राघवः सुमहाबलः ।
एवमेष महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनन्दनः । रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः । विख्यातो माथुरे कल्पे सर्व्वलोकहिताय वै ।
यत्र शाल्वञ्च मैन्दञ्च कंसं द्विविदमेव च । अरिष्टं वृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकां ।　　२२२०
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा । दैत्यान्मानुषदेहस्थान् सूदयामास वीर्य्यवान् ।
छिन्नं बाहुसहस्रञ्च बाणस्याद्भुतकर्म्मणः । नरकश्च हतः सङ्ख्ये यवनश्च महाबलः ।
हृतानि च महीपानां सर्व्वरत्नानि तेजसा । दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले ।
नवमे द्वापरे विष्णोरष्टाविंशे पुराभवत् । वेदव्यासस्तथा जज्ञे जातूकर्णपुरःसरः ।
एको वेदश्चतुर्द्धा तु कृतस्तेन महात्मना । जनितो भारतो वंशः सत्यवत्याः सुतेन च ।　　२२२५
एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः । अतीताः कथिता राजन् कथ्यन्ते चाप्यनागताः ।
कल्की विष्णुयशा नाम शम्भलग्रामजो द्विजः । सर्व्वलोकहितार्थाय भूयश्चोत्पत्स्यते प्रभुः ।
दशमो भाव्यसम्पन्नो याज्ञवल्क्यपुरःसरः । क्षपयित्वा च तान् सर्व्वान् भाविनाऽर्थेन चोदितान् ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यति सानुगः । ततः काले व्यतीते तु सामात्ये सहसैनिके ।
नृपेष्वथ प्रनष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजाः । रक्षेण निहते चैव हत्वा चान्योन्यमाहवे ।　　२२३०
परस्परहतत्वाच्च निराक्रन्दाः सुदुःखिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ताः कलिसन्ध्यांशके तदा ।
प्रजाः क्षयं प्रयास्यन्ति सार्द्धं कलियुगेन ह । क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतयुगं पुनः ।
प्रवर्त्स्यते यथान्यायं स्वभावादेव नान्यथा । एते चान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगुणैर्युताः ।
प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः । यत्र देवा विमुह्यन्ति प्रादुर्भावानुकीर्त्तने ।
पुराणं वर्त्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं । एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्त्तनं ।　　२२३५

कीर्त्तितं कीर्त्तनीयस्य सर्व्वलोकगुरोः प्रभोः । प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावानुकीर्त्तनात् ।
विष्णोरमितवीर्य्यस्य वदन्त्येवं दिवालयाः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः श्रुत्वा विमुच्येत नरस्तु पापैः । ऋद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विस्तरं शृणु मे विष्णोर्हरित्वस्य कृते युगे । वैकुण्ठत्वस्य देवेषु कृष्णत्वं मानुषे युगे ।
ईश्वरत्वं हि तस्येदं कर्म्मणां गहनां गतिं । संप्रत्यतीतां भाव्यांश्च शृणु राजन् यथातथं । ११८०
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान् प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा शक्रश्च सोमश्च धर्म्मः शुक्रो बृहस्पतिः ।
अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः । एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रादवरजोऽभवत् ।
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रजन्म तत् । वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसां ।
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत् प्रभुः । सोऽसृजत् पूर्व्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् । ११८५
ते तन्वानास्तनूस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् । तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म शाश्वतं ।
एतदाश्चर्य्यभूतन्तु विष्णोः कर्म्मानुकीर्त्तनं । कीर्त्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्त्यमानं निबोध मे ।
वृत्ते वृत्रवधे तात वर्त्तमाने कृते युगे । आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः संग्रामस्तारकामयः ।
यत्र ते दानवा घोराः सर्व्वे संग्रामदर्पिताः । घ्नन्ति देवगणान् सर्व्वान् सयक्षोरगराक्षसान् ।
ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे । त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं प्रभुं । ११९०
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्व्वाणाङ्गारवर्चसः । सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयामासुरम्बरं ।
चलद्विद्युद्गणाविद्धा घोरा निर्ह्रादकारिणः । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः ।
दीप्ततोयाश्मनीपातैर्वज्रवेगानिलानलैः । ररास घोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरं ।
पेतुरुल्कासहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि । न्युब्जानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ।
चतुर्युगान्तपर्य्याये लोकानां यद्भयं भवेत् । तादृशान्येव रूपाणि तस्मिन्नुत्पातदर्शने । ११९५
तमसा निष्प्रभं सर्व्वं न प्राज्ञायत किञ्चन । तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश ।
विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता । द्यौर्न भात्यभिभूतार्का घोरेण तमसा वृता ।
तान् घनौघान् सतिमिरान् दोर्भ्यां संक्षिप्य स प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ।
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहं । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलं ।
दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणं । धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितं । १२००
चतुर्द्विगुणपीनांसं किरीटच्छन्नमूर्द्धजं । चामीकरकरस्फारैरायुधैरुपशोभितं ।
चन्द्रार्ककिरणोद्योतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितं । नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारिणं ।
शक्तिचित्रं हलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरं । विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गधन्विनं ।
हर्य्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दराक्षधृतान्तरे ।

अनन्तरश्मिसंयुक्ते दुर्द्दर्शे भवसूदने । तारकाधिपसङ्काशे कनकाचलभासुरे । २३०५

भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः । ददृशुस्ते स्थितं देवं दिव्यलोकमये रथे ।

ते कृताञ्जलयः सर्व्वे देवाः शक्रपुरोगमाः । जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः ।

स तेषां ता गिरः श्रुत्वा विष्णुर्दैवतदैवतः । मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे ।

आकाशे तु स्थितो विष्णुः सोऽनन्तः पुरुषोत्तमः । उवाच देवताः सर्व्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः ।

शान्तिं व्रजत भद्रं वो माभैष्ट मरुताङ्गणाः । जिता मे दानवाः सर्व्वे त्रैलोक्यं प्रतिगृह्यतां । २३१०

ते तस्य सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्येन तोषिताः । देवाः प्रीतिं परां जग्मुः प्राप्येवामृतमुत्तमं ।

ततस्तमः संह्रियते विनेशुश्च बलाहकाः । प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ताश्च दिशो दश ।

ज्योतींषि च प्रभावन्ति चन्द्रमसं प्रदक्षिणं । अदीप्तानीव तेजांसि चक्रुरर्कं प्रदक्षिणं ।

न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशेमुश्चापि सिन्धवः । नीरजस्का बभुर्मार्गा नाकमार्गादयस्त्रयः ।

यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरेऽर्णवाः । आसन् शुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु । २३१५

महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चैरघोषयन् । यज्ञेषु च हविः स्वादु शिवमश्नाति पावकः ।

प्रवृत्तधर्म्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः । प्रीत्या परमया युक्ता देवदेवस्य भूपते ।

विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वारिनिधने गिरं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभयं विष्णुवचः श्रुत्वा दैत्याश्च दानवाः । उद्योगं परमं चक्रुर्युद्धाय युधि दुर्जयाः ।

मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्वान्तरमव्ययं । चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पितमहायुधं । २३२०

किङ्किणीजालनिर्घोषं द्वीपिचर्म्मपरिष्कृतं । रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च भूषितं ।

ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितं । दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरनिनादितं ।

स्वक्षं रथवरं धुर्य्यं [illegible] । महार्णवनिभघोषं मूर्त्तिमन्तमिवार्णवं ।

हेमकेयूरवलयं स्वर्णमण्डलकूबरं । सपताकध्वजोपेतं सादित्यमिव मन्दरं ।

गजेन्द्राम्भोदसदृशं क्वचित्केशरवर्च्चसं । युक्तमृक्षसहस्रेण सहस्राम्बुदनादितं । २३२५

दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं परपुरारुजं । अध्यतिष्ठद्रणाकाङ्क्षी मेरुं दीप्त इवांशुमान् ।

तारस्तु क्रोशविस्तारमायसं [illegible] । शैलाल्कारसमाकीर्णं नीलाञ्जनचयोपमं ।

कालायसाष्टचरणं सोद्देमाङ्कुशकूबरं । तिमिरोद्गारकिरणं गर्ज्जन्तमिव तोयदं ।

लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितं । आयसैः परिघैः शूलैः क्षेपणीयैश्च लेष्टुभिः ।

प्रासैः पाशैश्च विततैरसङ्गैश्च समुद्गरैः । शोभितं चापलीयैश्च तोमरैः सपरश्वधैः । २३३०

उद्यतं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरं । युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमं ।

विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदापाणिरवस्थितः । प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ।

युक्तं रथसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः । स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्द्दनं ।

व्यायतं बहुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत् । हराङ्कः प्रमुखे तस्थौ सशरीर इवांशुमान् ।
वरस्तु विचरन्दर्पान्निबाण्वा रोषणं बलं । मधुरह्नेत्रोवदनः संग्रामे सोऽभवदाहवे । २५४५
त्वष्टा त्वष्टादशयुजं यानमास्थाय दानवः । व्यूहितं दानवेन्द्रैः परिकाल्य गीर्व्वणान् ।
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रकाशाङ्गो युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
अरिष्टो बलिपुत्रस्तु वरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधर इवाचलः ।
किशोरस्त्वतिसंहर्षात् किशोर इव चोदितः । अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ।
लम्बस्तु लम्बमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः । दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् । २५५०
स्वर्भानुर्वक्त्रयोधी च दशनौष्ठेक्षणायुधः । हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स महाग्रहः ।
अन्ये हयगता भान्ति गजस्कन्धेषु चापरे । सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षेषु चापरे ।
केचित् खरोष्ट्रयातारः केचित्तोयदवाहनाः । नानाप्रविकृताश्चान्ये केचित् पवनवाहनाः ।
पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः । एकपादा द्विपादाश्च ननृतुर्युद्धकाङ्क्षिणः ।
प्रक्ष्वेडमाना बहवः स्फोटयन्तश्च ते भुजान् । हृष्टशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुङ्गवाः । २५५५
ते गदापरिघैरुग्रैः शिलामुसलपाणयः । बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः ।
पाशैः प्रासैश्च खड्गैश्च तोमराङ्कुशपट्टिशैः । चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शितधारैश्च मुद्गरैः ।
गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं बलं ।
एवं दानवसैन्यं तत् सर्वं युद्धमदोत्कटं । देवानभिमुखं तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतं ।
तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वग्नितोयाम्बुदशैलकल्पं । बलं रणायाभ्युदितं बभासे युयुत्सयोन्मत्तमिवाविमृष्टं । २५६०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरस्तात विस्तरे । सुराणां सर्व्वसैन्यस्य वैष्णवं विस्तरं शृणु ।
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सबलाः सानुगाश्चैव ययुस्तत्र यथाक्रमं ।
पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । ग्रामणीः सर्व्वदेवानामारुरोह सुरद्विपं ।
सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पक्षिप्रवरवेगवान् । सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ।
देवगन्धर्व्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः । २५६५
वज्रविस्फूर्ज्जितोद्भूतैर्विद्युदिन्द्रायुधार्पितैः । गुप्तो बलाहकगणैः पर्व्वतैरिव कामगैः ।
यमारूढः स भगवान् पर्य्येति मघवान् जगत् । हविर्धाने च गायन्ति द्विजा मखमुखे स्थिताः ।
स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्य्यनिनादिषु । सेन्द्रं समुपनृत्यन्ति शतशोऽप्सरसां गणाः ।
केतुना वंशराजेन भ्राजमानो यथा रविः । युक्तो हरिसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ।
स स्यन्दनवरो भाति युक्तो मातलिना तदा । कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव तेजसा । २५७०
यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तश्च मुद्गरं । तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ।
चतुर्भिः सागरैर्गुप्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ।

कालपाशन्तु संस्पृश्य हवेः शशिकरोपमैः। वाक्योरितजलोद्गारैः कुर्व्वन् लीलाः सहस्रशः।
पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराधरः। मणिश्यामोत्तमवपुर्हारोत्तमविभूषितः।
वरुणः पाशधृङ्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान्। युद्धवेलामभिलषन् भिन्नवेल इवार्णवः। २४६५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि। मणिश्यामोत्तमवपुः कुवेरो नरवाहनः।
युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः। देवो वित्तेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत।
विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः। स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः।
प्रेक्षमाणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वयं। दैत्यस्य संमुखे देवः स्थितवान् समरोत्सुकः।
पूर्व्वं पक्षं सहस्राक्षः पितृराजस्तु दक्षिणं। वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः। २४७०
चतुर्युगाश्च चत्वारो लोकपाला महोत्कटाः। स्वासु दिक्ष्वभ्यरक्षन् वै तस्य देवबलस्य ते।
सूर्य्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनाम्बरगामिना। श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानश्च रश्मिभिः।
उदयास्तमयचक्रेण मेरुपर्य्यन्तगामिना। त्रिदिवद्वारचिह्नेन तपता लोकमव्ययं।
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा। रराज मध्ये देवानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः।
सोमः श्वेतहये भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान्। हिमतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराह्लादयन् जगत्। २४७५
तमृक्षयोगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरं। शशच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः क्षयं।
ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुं। ओषधीनां परित्राणनिधानममृतस्य च।
जगतः प्रथमं भागं सौम्यं शीतमयं रसं। ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितं।
यः प्राणः सर्व्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु। सप्तस्कन्धगतो लोकांस्त्रीन् दधार चराचरान्।
यमाहुरग्नेर्यन्तारं प्रभवं प्रभवेश्वरं। सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्य्यते। २४८०
यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणं। यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोनिनं।
स वायुः सर्व्वभूतायुरुद्धूतः स्वेन तेजसा। ययौ प्रव्यथयन् दैत्यान् प्रतिलोमः सतोयदः।
मरुतो देवगन्धर्व्वा विद्याधरगणैः सह। चिक्रीडुरसिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैः पन्नगैरिव।
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रं रोषमयं विषं। शरभूताः सुरेन्द्राणां चेरुर्व्यात्तमुखा दिवि।
पर्व्वतास्तु शिलाशृङ्गैः शतशाखैश्च पादपैः। उपतस्थुः सुरगणान् प्रहर्त्तुं दानवं बलं। २४८५
यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः। कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो विश्वस्य जगतः प्रभुः।
समुद्रयोनिर्मधुहा हव्यभुक् क्रतुसत्कृतः। भूरापो व्योम भूतात्मा श्यामः शान्तिकरोऽरिहा।
जगद्योनिर्जगद्बीजो जगद्गुरुरुदारधीः। योऽर्कमग्निमिवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसं।
अरिघ्नममरानीके चक्रशक्तगदाधरः। सव्यविन्यस्तपर्व्वं सवितुर्मण्डलं यथा।
सव्येनालम्ब्य महतीं सर्व्वासुरविनाशिनीं। करेण कालीं महतीं शत्रुकालमहां गदां। २४९०
शेषैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः। दधारायुधजालानि शार्ङ्गादीनि महायशाः।
स कश्यपस्यात्मभवं द्विजं भुजगभोजनं। पवनाधिकसम्पातं गगनक्षोभणं खगं।

भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितं । अमृतास्फालितमुखं चन्द्रार्द्धमिवोत्थितं ।
देवासुरविमर्द्देषु शतशो दृष्टविक्रमं । महेन्द्रवाहनकृते वहिना समलङ्कृतं ।
शिखिनं चूलिनश्चैव तप्तकुण्डलभूषणं । विचित्रपक्षवसनं धातुमन्तमिवाचलं ।
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा । भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ।
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया । युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्बरं ।
नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलङ्कृतं । केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनं ।
अरुणावरजं श्रीमानारुरोह रणे हरिः । सुवर्णं सुवपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमं ।
तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च गदाधरं ।   १३००
तद्वैश्रवणसंश्लिष्टं वैवस्वतपुरःसरं । वारिराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितं ।
चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धायाभ्यवस्थितं । पवनाविद्धनिर्घोषं सम्प्रदीप्तहुताशनं ।
विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा वृतं । बलं बलवदुद्धूतं युद्धाय समवर्त्तत ।
स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति बृहस्पतिरुवाच ह । स्वस्त्यस्तु दैत्येभ्य इति उशना वाक्यमब्रवीत् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन् बलाभ्यां सम्भूते तुमुले लोमहर्षणे । वर्त्तमाने सुराणाञ्च परस्परजयैषिणां ।   १३०५
दानवा दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः । समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ।
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभूत् । धर्म्माधर्म्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ।
ततो रथैः प्रजवितैर्वाजिभिश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनं सासिहस्तैः समन्ततः ।
विक्षिप्यमाणैर्मुषलैः प्रेष्यमाणैश्च सायकैः । चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ।
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसङ्कुलं । जगतस्त्रासजननं युगसंवर्त्तकोपमं ।   १३१०
हस्तमुक्तैः परिघैः क्षिप्तमुक्तैश्च पर्व्वतैः । दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ।
ते वध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः । विषण्णमनसो देवा जग्मुरार्त्तिं परां मृधे ।
तेऽस्त्रजालैः प्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः । भिन्नोरस्का दितिसुतैर्वेमू रक्तं व्रणैर्बहु ।
सन्दिताः पाशजालैश्च निष्प्रयत्नाः सुराः कृताः । प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते विचेष्टितुं ।
तत्संस्तम्भितमिवाभाति निष्प्राणसदृशाकृति । बलं सुराणामसुरैर्निष्प्रयत्नायुधं कृतं ।   १३१५
मायापाशान् विकर्षंश्च छिन्दन् वज्रेण तान् शरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलोचनः ।
स दैत्यान् प्रमुखे हत्वा तद्दानवबलं महत् । तामसेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् ।
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवा वा दानवास्तथा । घोरेण तमसा विष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ।
मायापाशैर्विमुक्ताश्च यत्नवन्तः सुरोत्तमाः । वपूंषि दैत्यसङ्घानां तमोभूतान्यपातयन् ।
अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्च्चसः । पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाचलाः ।   १३२०
दैत्यानां तद्घनीभूतमन्धकारमगाधवत् । प्रविष्टं बलमुख्यानां तमोभूतमिवाबभौ ।

अथ [illegible] मायां [illegible] [illegible] दधन् । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
सा ददाह तमः [illegible] मयानलविनिर्मिता । दैत्या [illegible] वध [illegible] ।
मायामौर्व्वीं समाश्राय दह्यमाना दिवौकसः । भेजिरे [illegible] शीतांशुं [illegible] ।
ते दह्यमाना [illegible] तेजसा [illegible] । [illegible] देवः [illegible] [illegible] । २५२५
[illegible] मायया [illegible] दह्यमाने च दानवैः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
॥ वरुण उवाच ॥ पुरा [illegible] [illegible] [illegible] सुदारुणं । [illegible] पूर्व्वे स [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
तं तपन्तमिवादित्यं तपसा [illegible] । [illegible] देवा देवर्षिभिः सह ।
हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः । [illegible] [illegible] पुरा [illegible] ।
ते तमूचुर्महर्षयो वचनं धर्मसंहितं । [illegible] [illegible] [illegible] कुरु । २५३०
एकस्तमनपत्यस्य गोत्रं यथानुवर्त्तते । कौमारं व्रतमास्थाय [illegible] ।
[illegible] [illegible] मुनीनां [illegible] । [illegible] तिष्ठन्ति [illegible] प्रजाः ।
[illegible] [illegible] तेषु [illegible] नास्ति कारणं । भवांश्च तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिसमद्युतिः ।
तत् प्रवर्त्तय वंशाय [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] कुरु वै तनुं ।
स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मनसि [illegible] । [illegible] [illegible] वचनमेतदब्रवीत् । २५३५
यथायं शाश्वतो धर्म्मो मुनीनां विहितः पुरा । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तिनः । ब्रह्मचर्य्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ।
द्विजानां वृत्तयश्चैव ये [illegible] । [illegible] वने वृत्तिर्वन्यानामभिवासिनां ।
अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा । [illegible] निरग्नयः [illegible] ।
एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुश्चरैः । ब्रह्मचर्य्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ते परां गतिं । २५४०
ब्रह्मचर्य्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
ब्रह्मचर्य्ये स्थितं धैर्य्यं ब्रह्मचर्य्ये स्थितं तपः । ये स्थिता ब्रह्मचर्य्येषु ब्राह्मणास्ते दिवि स्थिताः ।
नास्ति योगं विना सिद्धिं नास्ति सिद्धिं विना यशः । नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्य्यात् परं तपः ।
[illegible] [illegible] भूतग्रामञ्च पञ्चकं । ब्रह्मचर्य्यं [illegible] किमतः परमं तपः ।
अयोगे [illegible] व्रतकिया । [illegible] [illegible] [illegible] । २५४५
क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्य्ययः । [illegible] ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी प्रजा ।
यद्यस्ति तपसो वीर्य्यं युष्माकमजितात्मनां । सृजध्वं मानसान् पुत्रान् प्राजापत्येन कर्म्मणा ।
मनसा निर्मिता योनिराधातव्या तपस्विना । [illegible] योगी [illegible] व्रतयुक्त तपस्विना ।
यदिदं लुप्तधर्म्मार्थं युष्माभिरपि निर्भयैः । [illegible] [illegible] मे मतं ।
वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेष कृत्वा मनोमयं । दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहं । २५५०
एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति । [illegible] विधिना दिधक्षन्निव प्रजाः ।

ऊर्व्वस्तु तपसा विष्टो निवेश्योरुं हुताशने । ममन्थैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिं ।
तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली निरिन्धनः । जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ।
ऊर्व्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्व्वो नामान्तकोऽनलः । दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन् जज्ञे परमकोपनः ।
उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं दीनया गिरा । क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व मां । २४८५
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश । निर्दहन् सर्व्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ।
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सर्व्वलोकहितः प्रभुः । आजगाम मुनिर्यत्र असृजत् पुत्रमुत्तमं ।
स ददर्शोरुमूर्व्वस्य दीप्यमानं सुताग्निना । और्व्वकोपाग्निसन्तप्तान् लोकांश्च ऋषिभिः सह ।
तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिमूर्व्वं सभाजयन् । पुत्रेह धार्य्यतां तावल्लोकानां क्रियतां दया ।
अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये स्थानमुत्तमं । निवासं तस्य दास्यामि प्राशनं चामृतोपमं । २४९०
तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदतांवर ।
॥ ऊर्व्व उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे भगवान् शिशोः । मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ।
प्रभातकाले सम्प्राप्ते काङ्क्षितव्ये समागमे । भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः प्राप्स्यते सुखं ।
कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनञ्च किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य वीर्य्यतुल्यं महौजसः ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रस्य भविष्यति । मम योनिर्ज्जलं विप्र तस्य तोयमयं वपुः । २४९५
तत्रायमास्तां निरतः पिबन् वारिमयं हविः । तद्धविस्तव पुत्रस्य विसृजाम्यालयञ्च तत् ।
ततो युगान्ते भूतानामेष चाहञ्च सुव्रत । सहितौ विचरिष्यावो निष्पुत्रकरावुभौ ।
एषोऽग्निरन्तकाले तु सलिलाशी मया कृतः । दहनः सर्व्वभूतानां सदेवासुररक्षसां ।
एवमस्त्विति सोऽप्यग्निः संवृतज्वालमण्डलः । प्रविवेशार्णवमुखं निक्षिप्य पितरि प्रभां ।
प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ते च सर्व्वे महर्षयः । और्व्वस्याग्नेः प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः । २५००
हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमपूजयत् । ऊर्व्वं प्रणतसर्व्वाङ्गो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ।
॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ भगवन्नद्भुतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ।
अहन्तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । भृत्य इत्यवगन्तव्यः साध्योऽस्मि यदि कर्म्मणा ।
तव वश्यत्वमापन्नस्तवैवाराधने रतः । सीदेयं यदि मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात् पराजयः ।
॥ ऊर्व्व उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुर्व्रतः । नास्ति ते मत्प्रसादेन भयमद्येह सुव्रत । २५०५
इमाञ्च मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्म्मितां । निरिन्धनामग्निमयीं दुःस्पर्शां पावकैरपि ।
एषा ते स्वस्य वंशस्य वशमारिविनिग्रहे । रक्षिष्यत्यात्मपक्षञ्च परस्य प्रहरिष्यति ।
एवमस्त्विति संहृष्य प्रणम्य मुनिपुङ्गवं । जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः ।
सैषा दुर्व्विषहा माया देवैरपि दुरासदा । और्व्वेण निर्म्मिता पूर्व्वं पावकेनोर्व्वसूनुना ।
तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्य्यैषा न संशयः । शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा । २५१०
यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्त्तव्यश्च भवान् सुखी । दीयतां मे सखा शक्र तोययोनिर्न्निशाकरः ।

तेनाहं सहितः शक्र यादोभिश्च समाश्रितः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्द्धनः । सन्दिदेशागतं सोमं युद्धाय शिशिरायुधं ।

॥ शक्र उवाच ॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै । असुराणां विनाशाय जयार्थञ्च दिवौकसां ।

त्वमप्रतिमवीर्य्यश्च ज्योतिषाञ्चेश्वरेश्वरः । त्वन्मयं सर्व्वलोकानां रसं रसविदो विदुः । २५८५

क्षयवृद्धी तवाव्यक्ते सागरस्येव मण्डले । परिवर्त्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ।

लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्के शशसंज्ञितं । न विदुः सोम देवाश्च ये च नक्षत्रयोगिनः ।

त्वमादित्यपथादूर्द्ध्वं ज्योतिषाञ्चोपरि स्थितः । तमः प्रोत्सार्य्य सहसा भासयस्यखिलं जगत् ।

श्वेतभानुर्हिमज्योतिर्ज्योतिषामधिपः शशी । अब्दकृत् कालयोगात्मा इज्यो यज्ञरसोऽव्ययः ।

ओषधीशः क्रियायोनिरब्जयोनिरनुष्णभाक् । शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः । २५९०

त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनां । सौम्यस्त्वं सर्व्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्वमृक्षराट् ।

तद्गच्छ त्वं सहानेन वरुणेन वरूथिना । शमयस्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे ।

॥ सोम उवाच ॥ यन्मां वदसि युद्धार्थे देवराज वरप्रद । एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतानस्मच्छीतनिर्दग्धान् पश्यस्व हिमवेष्टितान् । विमायान् विमदांश्चैव दानवांस्तु महामृधे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरोत्सृष्टाः सबाष्पा हिमवृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् घोरान् दैत्यान्मेघगणा इव । २५९५

तौ पाशशुक्लांशुधरौ वरुणेन्दू महाहवे । जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ।

द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ । मृधे चेरतुरम्भोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ।

ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत । जगत्संवर्त्तकाम्भोदैः प्रवृष्टैरिव संवृतं ।

तावुद्यतांशुपाशौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ । शमयामासतुर्मायां देवौ तां दैत्यनिर्म्मितां ।

शीतांशुजालनिर्दग्धाः पाशैश्च स्पन्दिता मृधे । न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः । २६००

शीतांशुनिहतास्ते तु पेतुर्दैत्या हिमार्द्दिताः । हिमप्लावितसर्व्वाङ्गा निरूष्माण इवाग्नयः ।

तेषान्तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि ह । विमानानि विचित्राणि पतन्ति चोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तग्रथितांश्छादितान् शीतरश्मिना । मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः ।

स शिलाजालविततां गण्डशैलाट्टहासिनीं । पादपोत्कटकूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननां ।

सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदन्तीं दैत्ययूथपैः । ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमां । २६०५

निर्म्मितां स्वेन पुत्रेण क्रौञ्चेन दिवि कामगां । प्रथितां पार्व्वतीं मायां ससृजे स समन्ततः ।

सा सशब्दैः शिलावर्षैः प्रपतद्भिश्च पादपैः । निजघ्ने देवसङ्घांस्तान्दानवांश्चाप्यजीवयत् ।

नैशाकरी वारुणी च माये अन्तर्दधतुस्ततः । अश्मभिश्चायसघनैः कीर्णा देवगणा रणे ।

साश्मसङ्घातविषमा द्रुमपर्व्वतसङ्कटा । अभवद्घोरसञ्चारा पृथिवी पर्व्वतैरिव ।

नानाहतोऽश्मभिः कश्चिच्छिलाभ्यां चाप्यताडितः । नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवो ऽदृश्यत संयुगे । २६१०

तदपभ्रष्टधनुषं भग्नप्रहरणासिकं । निष्प्रयत्नं सुरानीकं वर्ज्जयित्वा गदाधरं ।
स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स व्यकम्पत । सहिष्णुत्वाज्जगत् स्वामी न चुक्षोभ गदाधरः ।
कालज्ञः कालमेघाभः समैक्षत् कालमाहवे । देवासुरविमर्द्दं स द्रष्टुकामो जनार्द्दनः ।
ततो भगवता दिष्टौ रणे पावकमारुतौ । मायाया मयसृष्टायाः प्रहर्त्तारौ प्रणाशाय वै ।
ततः प्रवृत्तावन्योन्यं प्रहृष्टौ व्यालवेगिनौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तां मायामपकर्षतां । २२०५
ताभ्यामुद्भ्रान्तवेगाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे । दग्धा सा पार्व्वती माया भस्मीभूता ननाश ह ।
सोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सोऽनलश्चानिलाकुलः । दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव मूर्च्छितौ ।
वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् । चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानलौ ।
भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सु पतत्सु च । दानवानां विमानेषु ज्वलत्स्वपि पावके ।
वातस्कन्धापविद्धेषु विमानेषु समन्ततः । मायाबन्धे विनिर्दग्धे स्तूयमाने गदाधरे । २२१०
निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने । संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्व्वशः ।
जये दशशताक्षस्य मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्व्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्म्मसंचरे ।
अपावृते चन्द्रपथे स्वस्थाने च दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबन्धुषु ।
अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने । यज्ञभागिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च ।
लोकपालेषु सर्व्वेषु दिक्षु संयानवर्त्तिषु । भावे तपसि शुद्धानामभावे पापकर्म्मिणां । २२१५
देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते । त्रिपादविग्रहे धर्म्मे अधर्म्मे पादविग्रहे ।
अपावृतमहाद्वारे वर्त्तमाने च सत्पथे । स्वधर्म्मस्थेषु वर्णेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ।
प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । गीयमानासु गाथासु देवसंस्तवनादिषु ।
प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दारुणे । अग्निमारुतयोस्तस्मिन् वृत्ते संग्रामकर्म्मणि ।
तन्मया विमला लोकास्ताभ्यां जयकृतप्रियाः । पूर्व्वदैत्यभयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतं महत् । २२२०
कालनेमिरिति ख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताङ्गदभूषणः ।
मन्दराचलसङ्काशो महारजतसंवृतः । शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ।
शतशीर्षः स्थितः श्रीमान् शतशृङ्ग इवाचलः । कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ।
धूम्रकेशो हरितश्मश्रुर्दंष्ट्रौष्ठपुटाननः । त्रैलोक्यान्तरविस्तारी नामयन् वपुषा क्षितिं ।
बाहुभिस्तुलयन् व्योम क्षिपन् पद्भ्यां महीधरान् । ईरयन्मुखनिश्वासैर्वृष्टिमन्तो बलाहकान् । २२२५
तिर्य्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवर्चसं । दिधक्षन्तमिवायान्तं सर्व्वान् देवगणान् मृधे ।
तर्जयन्तं सुरगणान् छादयन्तं दिशो दश । संवर्त्तकाले तृषितं दृप्तं मृत्युमिवोत्थितं ।
सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्व्वणा । लम्बाभरणपूर्णेन किञ्चिच्चलितवर्म्मणा ।
उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता । दानवान् देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ।
समरे कालनेमिं तं दिशतां कालनेमिनं । वीक्षन्ति स्म सुराः सर्व्वे भयवित्रस्तलोचनाः । २२३०

तं स्म वीक्षन्ति भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनं। त्रिविक्रमं विक्रमन्तं नारायणमिवापरं।
सोऽभ्युद्यतप्रथमं पादं मारुताघूर्णिताम्बरः। प्राक्रामदसुरो युद्धे त्रासयन् सर्व्वदेवताः।
मयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तः क्रमन् रणे। कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः।
अथ विव्यथिरे देवाः सर्व्वे सेन्द्रपुरोगमाः। दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवांश्चास्य पिप्रीषुः कालनेमिर्महासुरः। व्यवर्द्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा। २६४५
तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः। उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः प्राप्येशाननुत्तमं।
ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः। तारकामयसंग्रामे सततं जितकाशिनः।
रेजुरायोधनगता दानवा युद्धदुर्म्मदाः। अस्त्रमभ्यस्यतां तेषां व्यूहं च परिधावतां।
प्रेक्षतां चाभवत् प्रीतिर्दानवं कालनेमिनं। ये तु तत्र मयस्यासन् मुख्या युद्धविशारदाः।
तेऽपि सर्व्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः। मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्य्यवान्। २६५०
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि। अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरोष्ट्रौ तथैव च।
स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः। एते चास्त्रविदः सर्व्वे सर्व्वे तपसि संस्थिताः।
दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिमनुत्तमं। ते गदाभिश्च गुर्व्वीभिश्चक्रैश्च सपरश्वधैः।
कालकल्पैश्च मुषलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः। अश्मभिश्चाद्रिसदृशैर्गण्डशैलैश्च दंशितैः।
पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः। घातनीभिश्च गुर्व्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च। २६५५
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्चायताडितैः। दोर्भिश्चायतपीनांसैः पाशैः प्रासैश्च मूर्च्छितैः।
सर्पैर्लेलिह्यमानैश्च विसर्पद्भिश्च सायकैः। वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तोमरैः।
विकोशैश्चासिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्म्मलैः। ते वै सन्दीप्तमनसः संप्रहीतोत्तमायुधाः।
कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्द्धनि। सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे चमूः।
द्यौर्निमीलितनक्षत्रा सघनेवाम्बुदागमे। देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता। २६६०
दीप्ताग्नीतोष्णरूपेण चन्द्रभास्करवर्च्चसा। वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी।
तोयदाविद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी। यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता।
सम्प्रदीप्ताग्निपवना नारायणपरायणा। सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः।
रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्व्वशालिनी। तयोश्चम्वोस्तदासीत्तु बभूव स समागमः।
द्यावापृथिव्योः संयोगे यथा स्याद्युगपर्य्यये। तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसङ्कुलं। २६६५
क्षमापराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च। निश्चक्रमुर्व्वलाभ्यान्तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः।
पूर्व्वापराभ्यां संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः। ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते देवदानवाः।
वनाभ्यां पर्व्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः। समाजघ्नुस्तदा भेरीः शङ्खान्दध्मुश्च नैकशः।
स शब्दो द्यां भुवञ्चैव दिशश्च समपूरयत्। ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषामपि निस्वनः।

दुन्दुभीनाञ्च नदतां दैत्यास्त्वभ्यर्द्दयुः सुराः। तेऽन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पातयन्तः परस्परं। २६७०
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून् द्वन्द्वमन्ये युयुत्सवः। देवतास्त्वायुधान् घोरान् परिघांश्चोत्तमायसान्।
ससृजुराजौ निस्त्रिंशान् गदा गुर्वीश्च दानवाः। गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः।
परिपेतुर्भृशं केचित् नुन्नाः केचित् पुनर्ज्वरे। ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगामिभिः।
संपेतुस्ते सुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे। संवर्त्तमानाः समरे निवर्त्तन्तस्तथापरे।
रथा रथैर्व्यरुध्यन्त पदाताश्च पदातिभिः। तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दकारिणां। २६७५
बभूवाथ प्रसक्तानां नभसीव पयोमुचां। बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संमर्दिता रथैः।
सम्बाधमेके संप्राप्य न शेकुश्चलितुं रथाः। अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दर्पिताः।
संह्रादमानाभरणा जघ्नुस्तत्रासिचर्म्मिणः। अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना ववमू रक्तं हता युधि।
क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे। तदस्त्रशस्त्रग्रथितं क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाकिलं।
देवदानवसंक्षुब्धं सङ्कुलं युद्धमाबभौ। तद्दानवमहामेघं देवायुधतडित्प्रभं। २६८०
अन्योऽन्यशरवर्षन्तत् युद्धदुर्द्दिनमाबभौ। एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिर्महासुरः।
व्यवर्द्धत समुद्रौघैः पूर्य्यमाण इवाम्बुदः। तस्य विद्युच्चलापीडाः प्रदीप्ताशनिवर्षिणः।
गात्राज्जग्मुर्गिरिप्रख्याद्विनिश्चेरुर्वलाहकाः। क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भ्रुभेदस्वेदवर्षिणः।
साग्निनिर्वाणपवनामुखान्निश्चेरुरर्च्चिषः। तिर्य्यगूर्द्ध्वञ्च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः।
पञ्चास्याः कृष्णवपुषो लेलिहाना इवोरगाः। सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि। २६८५
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्व्वतैरुच्छ्रितैरिव। सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ संग्राममूर्द्धनि।
सन्ध्यातपग्रस्तशिखः सानुमानिव पर्व्वतः। ऊरुवेगपरिक्षिप्तैः शैलशृङ्गाग्रपादपैः।
अपातयद्देवगणान् वज्रेणेव महागिरीन्। बाहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः।
न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि। मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचिच्च विदलीकृताः।
यक्षगन्धर्व्वपतयः पेतुः सह महोरगैः। तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना। २६९०
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्त्तुं विचेतसः। तेन शक्रः सहस्राक्षः स्यन्दितः शरबन्धनैः।
ऐरावतगतः सङ्ख्ये चलितुं न शशाक ह। निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः।
निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे। रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कालरूपिभिः।
विलपन् लोकपालेशस्त्याजितो धनदः क्रियां। यमः सर्व्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे।
याम्यामवस्थाममरो नीतः स्वां दिशमाविशत्। स लोकपालान्निर्जित्य कृत्वा तेषाञ्च कर्म्म तत्। २६९५
दिक्षु सर्व्वासु देहं स्वं चतुर्द्धा विदधे तदा। स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितं।
जहार लक्ष्मीं सोमस्य तच्चास्य विषयं महत्। चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात् सभास्करं।
सायनञ्चास्य विषयं जहार दिनकर्म्म च। सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा चकारात्ममुखे श्रयं।
वायुञ्च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगं। स समुद्रान् समानीय सर्व्वाश्च सरितो बलात्।

चकारात्मवशे वीर्य्यादिन्द्रभूतश्च विश्वभृत्। अपः स वरुणः कृत्वा हित्वा तोयं च भूमिगाः । २०००

स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः। स स्वयम्भूरिवाभाति महाभूतपतिर्महान्।

सर्व्वलोकमयो दैत्यः सर्व्वलोकभयावहः। स लोकपालैकवपुश्चन्द्रसूर्य्यग्रहात्मवान्।

पावकानिलसङ्घातो रराज युधि दानवः। पारमेष्ठ्ये स्थितं स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये।

तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहं।

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पञ्च तं नाभ्यवर्त्तन्त विपरीतेन कर्म्मणा। वेदा धर्म्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया । २००५

स तेषामनुपस्थानात् सक्रोधो दानवेश्वरः। वैष्णवं पदमन्विच्छन् ययौ नारायणान्तिकं।

स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरं। दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभां।

सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससं। स्वारूढं स्वर्णपत्राढ्यं शिखिनं काश्यपं खगं।

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमिव स्थितं। दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे क्षुब्धमानसः।

अयं स रिपुरस्माकं पूर्व्वेषां दानवर्षिणां। अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च । २०१०

अयं स विग्रहोऽस्माकमशाम्यः किल कथ्यते। अनेन नः संयुगेष्वद्य बहवो दानवा हताः।

अयं स निर्घृणो युद्धे स्त्रीबालवधकारकः। येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतं।

अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च दिवौकसां। अनन्तो भोगिनामप्सु स्वयम्भूश्च स्वयम्भुवः।

अयं स नाथो देवानामस्माकं विप्रिये स्थितः। अस्य क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्हतः।

अस्य छायामुपाश्रित्य देवा मखमुखे स्थिताः। आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतं । २०१५

अयं नो निधने हेतुः सर्व्वेषां देवविद्विषां। यस्य चक्रे प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे।

अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः। सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु।

अयं स कालो दैत्यानां कालभूते मयि स्थिते। अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्म्मतिः।

दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः। अद्य मद्बाणनिष्पिष्टो मामेव प्रणमिष्यति।

यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्व्वेषामद्य संयुगे। इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं । २०२०

क्षिप्रमेव वधिष्यामि रणे नारायणाश्रयान्। जात्यन्तरगतोऽप्येष मृधे बाधति दानवान्।

एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः। जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ।

विनिवेश्य स्वके ऊरौ निहतौ दानवेश्वरौ। द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहार्द्धं नरसंस्थितं।

पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा। शुभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः।

यज्ञकाले बलेर्य्यो वै कृत्वा वामनरूपतां। त्रीन् लोकानाजहारैव क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः । २०२५

भूयस्त्विदानीं समरे सम्प्राप्ते तारकामये। मया सह समागम्य सह देवैर्विनङ्क्ष्यति।

स एवमुक्त्वा बहुधा क्षिपन्नारायणं रणे। वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत्।

क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः। क्षमाबलेन महता सस्मितं वाक्यमब्रवीत्।

अल्पं दर्पबलं दैत्य स्थिरमक्रोधजं बलं । हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैः क्षमां योऽतीत्य भाषसे ।
अधर्मस्थं मम मतौ धिगेतत्तव वाग्बलं । न तत्र पुरुषाः सन्ति यत्र गर्ज्जन्ति योषितः । २०३०
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्व्वेषां मार्गगामिनं । प्रजापतिकृतं सेतुं को भित्त्वा स्वस्तिमान् व्रजेत् ।
अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवति वाक्यन्तु मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे च सायुधान् ।
स बाहुशतमुद्यम्य सर्व्वास्त्रग्रहणं रणे । क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षो विष्णुं वक्षस्यताडयत् ।
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् । २०३५
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्व्वायुधोद्यतैः । न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ।
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमी महासुरः । सर्व्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ।
मुमोच ज्वलितां घोरां संरब्धो गरुडोपरि । कर्म्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमागतः ।
यदा तस्य सुपर्णस्य पातिता मूर्द्ध्नि सा गदा । तदागमत्पदा भूमिं पक्षी व्यथितविग्रहः ।
सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतञ्च वपुरात्मनः । क्रोधात् संरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे । २०४०
व्यवर्द्धत च वेगेन सुपर्णेन समं प्रभुः । भुजाश्चास्य व्यवर्द्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश ।
सदिशः प्रदिशश्चैव खञ्च गाञ्च प्रपूरयन् । ववृधेऽथ पुनर्लोकान् क्रान्तुकाम इवौजसा ।
तं जयाय सुरेन्द्राणां वर्द्धमानं नभस्तले । ऋषयः सह गन्धर्व्वैस्तुष्टुवुर्मधुसूदनं ।
स द्यां किरीटेन लिखन् साभ्रमम्बरमम्बरैः । पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ।
सूर्य्यस्य रश्मितुल्याभं सहस्रारमरिक्षयं । दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनीयं सुदर्शनं । २०४५
सुवर्णनेमिपर्य्यन्तं वज्रनाभं भयावहं । मेदोऽस्थिमज्जरुधिरैर्दिग्धं दानवसम्भवैः ।
अद्वितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्य्यन्तमण्डलं । स्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणं ।
स्वयं स्वयम्भुवा सृष्टं भयदं सर्व्वविद्विषां । महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितं ।
क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजङ्गमाः । क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ।
तमप्रतिमकर्म्माणं समानं सूर्य्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः । २०५०
सम्मुष्णन् दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहूंश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ।
तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निचूर्णाट्टहासि वै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः ।
सच्छिन्नबाहुर्विशिराः प्राकम्पत न दानवः । कबन्धोऽवस्थितः सङ्ख्ये विशाख इव पादपः ।
स वितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवं । उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनं ।
स तस्य देहो विमुखो विशाखः खात् परिभ्रमन् । निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलं । २०५५
तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः सर्षिगणास्तदा । साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ।
अपरे ये तु दैत्या वै युद्धे दृष्टपराक्रमाः । ते सर्व्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे ।
कांश्चित् केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठेष्वपीडयत् । पाटयन् कस्यचिद्वक्त्रं मध्ये कांश्चिदथाग्रहीत् ।

ते गदाचक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः। गगणाद्भ्रष्टसर्व्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले।
तेषु सर्व्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषोत्तमः। तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्म्मा गदाधरः। २७५०
तस्मिन् विमर्द्दे निर्वृत्ते संग्रामे तारकामये। तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः।
सर्व्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गन्धर्व्वैः साप्सरोगणैः। देवदेवो हरिं देवं पूजयन् वाक्यमब्रवीत्।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृतं देव महत् कर्म्म सुराणां शल्यमुद्धृतं। वधेनानेन दैत्यानां वयञ्च परितोषिताः।
योऽयं हतस्त्वया विष्णो कालनेमी महासुरः। त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते।
एष देवान् परिभवन् लोकांश्च सचराचरान्। ऋषीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्ज्जति। २७५५
तदनेन तवोग्रेण परितुष्टोऽस्मि कर्म्मणा। यदयं कालतुल्याभः कालनेमी त्वया हतः।
तदा गच्छस्व भद्रं ते गच्छाम दिवमुत्तमां। ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः।
अहं महर्षयश्चैव तत्र त्वां वदताम्बर। अर्च्चयिष्याम विधिवद्गोर्भिर्दिव्याभिरच्युत।
किञ्चाहं तव दास्यामि वरं वरभृताम्बर। सुरेष्वपि सदैत्येषु वराणां वरदो भवान्।
निर्यातयैतत्त्रैलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकं। तस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने। २७६०
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः। देवान् शक्रमुखान् सर्व्वानुवाच शुभया गिरा।
॥ विष्णुरुवाच ॥ श्रूयतां त्रिदशाः सर्व्वे यावन्तो वै समागता। श्रवणावहितैर्द्देवैः पुरस्कृत्य पुरन्दरं।
अस्मिन्नः समरे सर्व्वे कालनेमिमुखा हताः। दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः।
तस्मिन्महति संक्रन्दे द्वावेव तु विनिःसृतौ। वैरोचनिश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः।
तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च। याम्यां यमः पालयतामुत्तराञ्च धनाधिपः। २७६५
ऋक्षैः सह गतो योगं काले चरतु चन्द्रमाः। अब्दं ऋतुमुखं सूर्य्यो भजतामयनैः सह।
आज्यभागाः प्रवर्त्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः। हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्म्मणा।
देवाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः। श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखं।
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः। त्रयो वर्णाश्च लोकांस्त्रींस्तर्पयन्त्वात्मजैर्गुणैः।
क्रतवः संप्रवर्त्तन्तां दीक्षणीयैर्द्विजातिभिः। दक्षिणाश्चोपवर्त्तन्तां यथार्थं सत्रयाजिनां। २७७०
गाश्च सूर्य्यो रसान् सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु। तर्पयन्तः प्रवर्त्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्म्मभिः।
यथावदानुपूर्व्व्येण महेन्द्रसलिलोद्भवाः। त्रैलोक्यमातरः सर्व्वाः सागरं यान्तु सिन्धवः।
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीतिः शान्तिं व्रजत देवताः। स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनं।
स्वगृहे स्वर्गलोके वा संग्रामे वा विशेषतः। विस्रम्भो हि न कर्त्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः।
छिद्रेषु प्रहरन्त्येते नैतेषां संस्थितिर्ध्रुवा। सौम्यानामृजुभावानां भवतामार्ज्जवा मतिः। २७७५
अहन्तु दुष्टभावानां युष्माकं सुदुरात्मनां। असम्यग्वर्त्तमानानां भीतिं दास्यामि देवताः।
यदा च सुदुराधर्षं दानवेभ्यो भयं भवेत्। तदा समुपगम्याशु विधास्ये वस्ततोऽभयं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः। जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं महायशाः।

एतदाश्चर्य्यमभवत् संग्रामे तारकामये । दानवानाञ्च विध्वंसो यथा तं परिपृच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन सार्द्धं सलिलयोनिना । ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह । २७९०

किमर्थञ्चादिदेवेन नीतः सलिलयोनिना । विष्णुर्दैत्यवधे वृत्ते देवैश्च हतशत्रुभिः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ।

कथं तस्यासतस्तत्र विश्वं जगदिदं महत् । श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनरार्चितां ।

कथं स्वपिति घर्म्मान्ते बुध्यते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्थो धुरं वहति लौकिकीं ।

चरितं तस्य विप्रेन्द्र दिव्यं भगवतो विधिं । विस्तरेण यथातत्त्वं सर्व्वमिच्छामि वेदितुं । २७९५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नारायणस्यादौ प्रवृत्तिं विस्तरेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सूक्ष्मा देवैरपि दुरासदा । यच्च वक्ष्याम्यहं राजंस्तन्मे निगदतः शृणु ।

एष लोकमयो देवो लोकाश्चैतन्मयास्त्रयः । एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारचिन्तकाः । एष पारं परश्चैव लोकानां वेद माधवः ।

अस्य देवान्धकारस्य मार्गितव्यस्य दैवतैः । शृणु वै यत्तदा वृत्तं ब्रह्मलोके पुरातनं । २८००

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्व्वान् त्रिपुरारिश्च कर्म्मणा ।

सोऽग्निं प्राक्सवने दृष्ट्वा हूयमानं महर्षिभिः । अवन्दत महातेजाः हव्यं पौर्व्वाह्णिकीं क्रियां ।

स ददर्श मखेष्वाज्यैरिज्यमानं महर्षिभिः । भागं यज्ञियमग्र्यानं स्वदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्च्चसां । परिचक्राम योऽचिन्त्यो ब्रह्मलोकं सनातनं ।

स ददर्शार्च्चिताम् यूपांश्चषालाग्रविभूषिताम् । मखेषु च महर्षिभिः श्रतशः शतलक्षणाम् । २८०५

आज्यधूमं समाघ्राय शृण्वन् वेदान् द्विजेरितान् । यज्ञैरिज्यन्तमात्मानं पश्यंश्चात्र चचार ह ।

ऊचुस्तमृषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः । अर्घ्योद्यतभुजाः सर्व्वे पवित्रान्तरपाणयः ।

देवेषु वर्त्तते यद्वै सर्व्वं तद्धि जनार्द्दनात् । यत् प्रवृत्तञ्च देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ।

अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः । तं सोममग्निं लोकञ्च वेद विष्णुं पितामहः ।

क्षीराद्यथा दधि भवेद्दध्नः सर्पिर्यथा भवेत् । मथ्यमानेषु भूतेषु तथा लोका जनार्द्दनात् । २८१०

यथेन्द्रियैश्च भूतैश्च परमात्माभिधीयते । तथा देवैश्च वेदैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ।

यथा भूतेन्द्रियावाप्तिर्विहिता भुवि देहिनां । तथा प्राणेश्वरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ।

सत्रिणां सत्रफलदः पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्त्रकरी ह्येष मन्त्रैर्मन्त्र इवार्च्यते ।

॥ ऋषय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते । इदं यज्ञियमातिथ्यं मन्त्रतः प्रतिगृह्यतां ।

त्वमस्य यज्ञपूतस्य पार्थ पाद्यस्य पावनः । अतिथिस्त्वं हि मन्त्रात्मा स्वदृष्टः परमो मतः । २८१५

त्वयि योद्धुं गते विष्णो न प्रावर्त्तन्त नः क्रियाः । अवेक्ष्यस्य यज्ञस्य न हि कार्य्यं विधीयते ।

सदक्षिणस्य यज्ञस्य त्वत्प्रसूतिः फलं लभेत् । अथात्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरीक्षसे ।

एवमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूज्य च। मुमुदे ब्रह्मलोकस्थो ब्रह्मैव हि पितामहः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऋषिभिः पूजितस्तैस्तु विवेश हरिरीश्वरः। मेरोरथं सुवर्णस्य दिव्यं नारायणाश्रयं।

स तद्विवेश हृष्टात्मा नानाचन्द्र सदोगृहम्। प्रणम्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोनये। २८२०

लेन नाथा परिज्ञातं स तस्माद्रम्यमाश्रमं। प्रविशन्निव भगवानायुधानि व्यसर्जयत्।

स तत्राम्बुपतिप्रख्यं ददर्शायतलोचनः। स्वभिज्ञितं देवगणैः प्राकाशेश्च महर्षिभिः।

समन्तकाम्बुदोपेतं नक्षत्रागण संयुतं। तिमिरौघपरिक्षिप्तमप्रधृष्यं सुरासुरैः।

न तत्र विषयो वायोर्नेन्दोर्नापि विवस्वतः। वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसा वृतः।

स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुत्सृजन्। सहस्रशीर्षो भूत्वा स शयनायोपचक्रमे। २८२५

लोकानामन्तकालस्था काली नयनशालिनी। उपतस्थे महात्मानं निद्रा तं कालरूपिणी।

स निद्रां शयने दिव्ये समुद्रम्भोलसोत्तमे। परिवर्त्तमानविन्मोक्षमन्तेन अतिनाम्बरः।

तं शयानं महात्मानं भवाय जगतः प्रभुं। उपासाञ्चक्रिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तथा।

तस्य सुप्तस्य शुशुभे नाभिपद्मात् समुत्थितं। आद्यं तस्यासनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्य्यसन्निभं।

सहस्रपत्रं वर्णाढ्यं सुकुमारं सुपुष्पितं। ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपन्नेव महामुनिः। २८३०

आवर्त्तयति लोकानां सर्व्वेषां कालपर्य्ययं। निमेषस्तस्य वरुणाविश्वासपवनेरिताः।

प्रजानां पङ्क्तयो लोकेर्लोकान्यनुपतन्ति च। ते सृष्टाः प्राणिनामोघा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयं।

चतुर्द्धा स्वां गतिं जग्मुः कृताः लोकेन कर्म्मणा। न तं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः।

विष्णुं निद्रामयं योगं प्रविष्टं तमसा वृतं। ते तु ब्रह्मर्षयः सर्व्वे पितामहपुरोगमाः।

न विदुस्तं क्वचित् सुप्तं क्वचिदप्यप्रमाणतः। जागर्त्ति कोऽत्र कः शेते कस्य सुप्तस्य नेङ्गते। २८३५

को भोगवान् को द्युतिमान् कृष्णात् कृष्णतरश्च कः। विमृषन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः।

न चैनं शेकुरन्वेष्टुं कर्म्मतो जन्मतोऽपि वा। गाथाभिस्तत्प्रतिष्ठाभिर्यैस्तस्य चरितं विदुः।

पुराणास्तं पुराणेषु ऋषयः संप्रचक्षते। श्रूयते चास्य चरितं वेदेष्वपि पुरातनं।

महापुराणात् प्रभृति परं तस्य न विद्यते। यच्चास्य देवदेवस्य चरितं सुमहावलं।

ते नेमाः श्रुतयो व्याप्ता वैदिक्यो देवजाश्च याः। भवकाले भवत्येष भूतानां भूतभावनः। २८४०

दानवानामभावाय जागर्त्ति मधुसूदनः। यदेनं वीक्षितुं देवा न शेकुः सुप्तमव्ययं।

ततः स्वपिति वर्षान्ते जागर्त्ति जलदात्यये। तस्मिन् सुप्ते न वर्त्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः।

स हि यज्ञाश्च वेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्व्वशः। या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता स एव पुरुषोत्तमः।

शरत्प्रवृत्तयज्ञो हि जागर्त्ति मधुसूदनः। तदिदं वार्षिकं चक्रं धारयत्यनुदेश्वरः।

वैष्णवं कर्म्म कुर्व्वाणः सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः। या त्वेषा गह्वरी माया निद्रेति जगति स्थिता। २८४५

साऽकस्माद्रूपिणी घोर कालरात्रिर्विभीषिता। तस्यास्तनुस्तमोद्वारा निशा दिवसनाशिनी।

जीविताङ्कुहरा सा तु सर्व्वप्राणभृतां भुवि । नैतया कश्चिदाविष्टो जृम्भमाणो मुहुर्मुहुः ।
शक्तः प्रसहितुं वेगं मज्जन्निव महार्णवे । ब्रह्मजा भुवि मर्त्यानां श्रमजा वा कथञ्चन ।
सैषा भवति मर्त्यस्य निद्रा सर्व्वस्य लौकिकी । क्षयान्ते चीयते सैषा प्रायशो भुवि देहिनां ।
मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् चययते भृशं । देवेष्वपि दधारैनां नान्यो नारायणादृते । २८५०
सखी सर्व्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्ट्वा कमललोचना ।
लोकानन्त्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । एवमेषा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना ।
भ्रियते सेवनीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स तया निद्रयाच्छन्नस्तस्मिन्नारायणाश्रमे ।
शेते स्म भगवान् विष्णुर्मोहयन् जगदव्ययः । तस्य वर्षसहस्राणि शयानस्य महात्मनः ।
जग्मुः कृतयुगश्चैव त्रेता चैव युगोत्तमं । स तु द्वापरपर्य्यन्ते दृष्ट्वा लोकान् सुदुःखितान् । २८५५
प्राबुध्यत महातेजाः स्तूयमानो महर्षिभिः ।
॥ ऋषय ऊचुः ॥ अहोऽपि निद्रां सहजां भुक्तपूर्व्वामिव स्त्रजं । इमे ते ब्रह्मणा सार्द्धं देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ।
इमे ते ब्रह्मविद्वांसो ब्रह्मसंसदवादिनः । वर्द्धयन्ते हृषीकेश ऋषयः संशितव्रताः ।
एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मभावन । शृणु विष्णो शुभा वाचो भूयोमान्वनिकाङ्क्षिणां ।
इमे त्वां सप्त मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्गीर्भिरच्युत । २८६०
उत्तिष्ठ शतपत्राक्ष पद्मनाभ महाद्युते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्य्यगौरवात् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स संक्षिप्य जगत् सर्व्वं तिमिरौघं विदारयन् । उदतिष्ठद्धृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन् ।
स ददर्श सुरान् सर्व्वान् समेतान् सपितामहान् । विवक्षून् क्षुभितांश्चैव जगत्यर्थे समागतान् ।
तानुवाच हरिर्देवान्निद्राविश्रान्तलोचनः । तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्म्महेत्वर्थयुक्तया ।
॥ विष्णुरुवाच ॥ कुतो वो विग्रहो देवाः कुतो वो भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्य्यं किं वा मयि न वर्त्तते । २८६५
न खल्वकुशलं लोके वर्त्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुं ।
एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय शयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थे स्थितः किं करवाणि वः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुगदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं हितं सर्व्वदिवौकसां ।
नास्ति किञ्चिद्भयं विष्णो सुराणामसुरान्तक । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।
शक्रे जयति देवेशे त्वयि चारिनिसूदने । धर्म्मे प्रयतमानानां दानवानां कुतो भयं । २८७०
सत्ये धर्म्मे च निरतान्मानवान् विगतज्वरान् । नाकालधर्म्मणो मृत्युः शक्नोति प्रसमीक्षितुं ।
मानवानाञ्च पतयः पार्थिवा वै परस्परं । षड्भागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्व्वते मिथः ।
ते प्रजानां शुभकराः करदैरविगर्हिताः । आकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोषमापूरयन्त्युत ।
स्फीतान् जनपदान् स्वान् स्वान् पालयन्तः क्षमापराः । प्रतीक्ष्यदण्डाश्चतुरो वर्णान् जुगुपुरञ्जसा ।
नोद्वेजनीया भूतानां सचिवैः साधुपूजिताः । चतुरङ्गैर्बलैर्युक्ताः षड्गुणानुपभुञ्जते । २८७५

धनुर्व्वेदपराः सर्व्वे सर्व्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकालं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
वेदानधीत्य दिव्याभिर्व्रतचर्य्यैर्ब्रह्मचर्य्यवान् । आतिष्ठन्ति च शतशः पितामहान् ।
नैषामविदितं किञ्चिन्निपु लोकेषु विद्यते । वैदिकं लौकिकञ्चैव धर्म्मशास्त्रोक्तमेव च ।
ते परापरदृष्टार्था महर्षिसमतेजसः । भूयः कृतयुगं कर्त्तुमुत्सहन्ते नराधिपाः ।
तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्षति वासवः । यथार्थञ्च ववुर्व्वाता विरजस्का दिशो दश ।　　२८८०
निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै ग्रहाः । चन्द्रमाश्च सनक्षत्रः सौम्यञ्चरति योगतः ।
अनुलोमकरः सूर्य्यो अयने द्वे चचार ह । हव्यैश्च विविधैस्तृप्तः शुभगन्धो हुताशनः ।
एवं सम्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयत्सु महीं कृत्स्नां नृणां कालभयं कुतः ।
तेषां अचिरकीर्त्तीनामन्योन्यमनुवर्त्तिनां । राज्ञां बलैर्ब्बलवतां पीड्यते वसुधातलं ।
सेयं भारपरिश्रान्ता पीड्यमाना नराधिपैः । पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवासन्नविप्लवा ।　　२८८५
युगान्तसदृशं रूपं शैलोच्चलितबन्धनं । जलोत्पीडाकुलमिदं दर्शयन्ती मुहुर्मुहुः ।
क्षत्रियाणां वपुर्भिश्च तेजसा च बलेन च । नृणाञ्च राष्ट्रैर्विस्तीर्णैः श्राम्यतीव वसुन्धरा ।
पुरे पुरे नरपतिः कोटिसङ्ख्यैर्बलैर्वृतः । राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो ग्रामाः शतसहस्रशः ।
भूमिपानां सहस्रैश्च तेषाञ्च बलिनां बलैः । ग्रामायुतानां राष्ट्रैश्च भूमिर्न्निर्व्वेदमागता ।
सेयं निरामयं ज्ञात्वा निश्चेष्टं कालमव्ययं । प्राप्ता तवालयं विष्णो भवांस्त्रासाः परा गतिः ।　　२८९०
कर्म्मभूमिरियं ज्ञात्वा भूमिरेषा व्यथाकृता । यथा न सीदेत्तत् कुर्य्याज्जगत्येषा हि शाश्वती ।
यस्मा हि पीडने दोषो महान् स्यान्मधुसूदन । क्रियालोपश्च भूतानां दूषितश्च जगद्भवेत् ।
श्राम्यते व्यक्तमेवैषा पार्थिवौघप्रपीडिता । सहस्रं वा समां त्यक्त्वा चलत्सम चला गता ।
चतस्रः श्रुतवन्तः स्म तथापि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रयाम सहाया सह ।
सत्पथे हि स्थिताः सर्व्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराश्च चयो वर्णा ब्राह्मणाननुयायिनः ।　　२८९५
सर्व्वे सत्यमयं वाक्यं वर्णा धर्म्मपरास्तथा । सर्व्वे वेदपरा विप्राः सर्व्वे विप्रपरा नराः ।
एवं जगति वर्त्तन्ते मनुष्या धर्म्मकारणात् । यथा धर्म्मवधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्त्त्यतां ।
सतां गतिरियं मान्या धर्म्मस्यास्याः सुसाधनं । राज्ञाञ्चैव वधः कार्य्यो धरण्या भारनिर्णये ।
तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् । प्रजानां मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुन्धरां ।
इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाढमित्येव सह तैर्दुर्द्दिनाम्भोदनिस्वनः । प्रतस्थे दुर्द्दिनाकारः सदुर्द्दिन इवाचलः ।　　२९००
समुक्तामणिविद्योतं सचन्द्रांशोदवर्चसं । सजटामकुटं कृत्स्नं बिभ्रत् कृष्णवपुर्हरिः ।
स चाम्बोरसि विस्तीर्णे रोमाञ्चोद्गतराजिमान् । श्रीवत्सो राजते श्रीमान् सनदयमुखाश्रितः ।
पीते वसानो वसने लोकानां गुरुरव्ययः । हरिः सोऽभवद्दारुणः सचन्द्याभ्र इवाचलः ।
तं व्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोनिगताननं । अनुजग्मुः सुराः सर्व्वे तद्गतासक्तचक्षुषः ।

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपर्व्वतं । ददृशुर्द्देवतास्तत्र तां सभां कामरूपिणीं । १८०५

मेरोः शिखरविन्यस्तां संसक्तां सूर्य्यवर्च्चसा । काञ्चनस्तम्भरचितां वज्रवैदूर्य्यतोरणां ॥

मनोनिर्म्माणचित्राढ्यां विमानशतमालिनीं । रत्नजालान्तरवतीं कामगां रत्नभूषितां ।

पुष्परत्नसमाकीर्णां सर्व्वर्त्तुकुसुमोत्कटां । देवमायाधरां दिव्यां निर्म्मितां विश्वकर्म्मणा ।

तां हृष्टमनसः सर्व्वे यथास्थानं यथाविधि । यथाविशेषं त्रिदशा विविशुस्तां सभां शुभां ।

ते निषेदुर्यथोक्तेषु विमानेष्वासनेषु च । भद्रासनेषु पीठेषु कुशेष्वास्तरणेषु च । १८१०

ततः प्रभञ्जनो वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः । मा शब्द इति सर्व्वांश्च श्रावयामास तां सभां ।

निःशब्दस्तिमिते तस्मिन् समाजे त्रिदिवौकसां । बभाषे धरणी वाक्यं खेदात् करुणभाषिणी ।

॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्य्या त्वहं देव मया वै धार्य्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ।

यत्त्वया धार्य्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्य्यते ।

तया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूतं त्वया यन्न तु धार्य्यते । १८१५

त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे । महाभारावतरणं जगतो हितकाम्यया ।

तवैव तेजसा क्रान्ता रसातलतलं गता । त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ तवैव शरणं गतां ।

दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयास्ये सनातनं ।

तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनं । शरणं यामि मनसा शतशोऽथ सहस्रशः ।

अस्मादौ पुराणस्य संचिन्त्य पद्मयोनिना । मामुत्क्षिप्ता जलात् पूर्व्वं समुत्पन्नौ द्वौ महासुरौ । १८२०

कर्णस्रोतोभवौ द्वौ हि विष्णोरस्य महात्मनः । महार्णवे प्रस्वपतः काष्ठकुड्यसमौ स्थितौ ।

तौ विवेश स्वयं वायुर्ब्रह्मणा साधु चोदितः । तौ दिवं छादयन्तौ तु ववृधाते महासुरौ ।

वायुप्राणौ तु तौ दृष्ट्वा ब्रह्मा परिमृशञ्छनैः । एकं मृदुतरं मेने कठिनं वेद चापरं ।

नामनी तु तयोश्चक्रे सविता सलिलोद्भवः । मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभोऽभवत् ।

तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेरतुर्बलदर्पितौ । सर्व्वमेकार्णवं लोकं युद्धकामौ सुनिर्भयौ । १८२५

तावागतौ समालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । एकार्णवाम्बुनिचये तत्रैवान्तरधीयत ।

स पद्मे पद्मनाभस्य नाभिमध्यात् समुत्थिते । रोचयामास वसतिं गुह्यं ब्रह्मा चतुर्मुखः ।

तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ । बहून् वर्षगणानप्सु शयानौ न चकम्पतुः ।

अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजग्मतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महाकायौ दुरासदौ । ब्रह्मणा ताडितो विष्णुः पद्मनालेन वै पुरा । १८३०

उत्पपाताथ शयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवद्घोरं तयोस्तस्य च वै तदा ।

एकार्णवे तदा लोके त्रैलोक्ये जलतां गते । तदाभूत्तुमुलं युद्धं वर्षसंख्यासहस्रशः ।

न च तावसुरौ युद्धे तदाश्रममवापतुः । अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्म्मदौ ।

ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं प्रभुं । प्रीतौ स्वस्तव युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युरावयोः ।

आवां जहि न यत्रोर्व्वी सलिलेन परिप्लुता । हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम । २८७५
यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्यावां विहितौ सुतौ । स तु गृह्य मृधे दोर्भ्यां दैत्यौ समभिपीडयत् ।
ऊरुभ्यां निधनञ्चापि तावुभौ मधुकैटभौ । तौ हतौ चाप्लुतौ तोये वपुर्भ्यामेकतां गतौ ।
मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ जलोर्म्मिभिः । मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामन्तर्दधे ततः ।
नारायणश्च भगवानसृजत् स पुनः प्रजाः । दैत्ययोर्मेदसा छन्ना मेदिनीति ततः स्मृता ।
प्रभावात् पद्मनाभस्य शाश्वती जगती कृता । वराहेण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः । २८८०
विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात् समुद्धृता । कृताहं क्रमता भूयस्तदा युष्माकमग्रतः ।
बलेः सकाशाद्दैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं क्रियमाणाहं एतमेव गदाधरं ।
अनाथा जगतो नाथं शरण्यं शरणङ्गता । अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्य्यो गुरुः स्मृतः ।
नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयाम्येका जगत्स्थावरजङ्गमं ।
मया धृतं धारयते सर्व्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भारावतरणेच्छया । २८८५
रोषाभिःसन्तप्तोऽहं क्षत्रियैर्विनियोजिता । वाजिमेधं समारोप्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
भार्गवेण पितुः श्राद्धे कश्यपाय निवेदिता । मांसमेदोऽस्थिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्रियशोणितैः ।
रजस्वलेव युवतिः कश्यपं समुपस्थिता । स मां ब्रह्मर्षिरप्याह किमुर्व्वि त्वमवाङ्मुखी ।
वीरपत्नीव्रतमिदं धारयन्ती विषीदसि । साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनं ।
पतयो मे हता ब्रह्मन् भार्गवेण महात्मना । साहं विहीना विक्रान्तैः क्षत्रियैः शस्त्रवृत्तिभिः । २८९०
विधवा शून्यनगरा न धारयितुमुत्सहे । तन्मह्यं दीयतां भर्त्ता भगवंस्तत्समो नृपः ।
रक्षेत् सग्रामनगरां यो मां सागरमालिनीं । स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यब्रवीत् प्रभुः ।
ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । सा मनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येक्ष्वाकुकुलं महत् ।
विपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात् पार्थिवं गता । एवं दत्तास्मि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
भुक्ता राजसहस्रैस्तु महर्षिकुलसम्भवैः । बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः । २८९५
ते स्म कालवशं प्राप्य मय्येव प्रलयं गताः । मत्कृते विग्रहा लोके वृत्ता वर्त्तन्त एव च ।
क्षत्रियाणां बलवतां संग्रामेष्वनिवर्त्तिनां । एतद्युगप्रवृत्तेन दैवेन परिणाम्यता ।
जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये । यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारप्रत्यवतारणात् ।
एकश्चक्रधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु । यमहं भारसन्तप्ता संप्राप्ता शरणार्थिनी ।
भारो यथावरोप्तव्यो विष्णुरेव ब्रवीतु मां । २९००

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि धरणीवाक्ये द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा पृथिवीवाक्यं सर्व्वएव दिवौकसः । तदर्थकृत्यं सञ्चिन्त्य पितामहमथाब्रुवन् ।
भगवन् क्रियतामस्याः पृथिव्या भारसन्ततिः । शरीरकर्त्ता लोकानां त्वं हि लोकसमुद्भवः ।
यत् कर्त्तव्यं महेन्द्रेण यमेन वरुणेन वा । यद्वा कार्य्यं धनेशेन स्वयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमसा कार्य्यं भास्करेणानिलेन वा । अदित्या वसुभिश्चापि रुद्रैर्वा लोकभावनैः ।
अश्विभ्यां वा सुराध्यक्ष साध्यैर्वा त्रिदिवालयैः । बृहस्पत्युशनोभ्यां वा कालेन कलिनापि वा । १९०५
महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन गुहेन वा । यक्षराक्षसगन्धर्व्वैश्चारणैश्च महोरगैः ।
पर्व्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्म्मिभिः । गङ्गामुखाभिर्दिव्याभिः सरिद्भिर्वा सुरेश्वर ।
क्षिप्रमाज्ञापय विभो कथमंशः प्रयुज्यताम् । यदि ते पार्थिवं कार्य्यं कार्य्यं पार्थिवविग्रहे ।
कथमंशावतरणं कुर्म्मः सर्व्वे पितामह । अन्तरीक्षगता ये च पृथिव्यां ये च पार्थिवाः ।
सदस्यानाञ्च विप्राणां पार्थिवानां कुलेषु च । अयोनिजाश्चैव तनूः सृजाम जगतीतले । १९१०
सुराणामेककार्य्याणां श्रुत्वैतन्निश्चितं मतम् । देवैः परिवृतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ।
रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः । सृजध्वं स्वशरीरांशांस्तेजसाप्यवतारणे भुवि ।
सर्व्व एव सुरश्रेष्ठास्तेजोभिरवरोहत । भावयन्तः शुभां देवीं यथा त्रिभुवनश्रियं ।
पार्थिवे भारते वंशे पूर्व्वमेव विजानता । पृथिव्यां यत्समिदं श्रूयतां यन्मया कृतं ।
समुद्रोऽहं पुरा पूर्व्वं वेलामासाद्य पश्चिमां । आसे सार्द्धं तनूजेन काश्यपेन महात्मना । १९१५
कथाभिः पूर्व्ववृत्ताभिर्लोकवृत्तानुगामिभिः । इतिहासैश्च बहुभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ।
कुर्व्वतस्तु कथास्तास्ताः समुद्रः सह गङ्गया । समुपाजगामाशु युक्तोऽथ वरमारुतैः ।
सवीचीं विषमां कुर्व्वन् मतिं वेलातरङ्गिणीं । वायोर्वेगविविधैर्वेषैर्वज्रनयेनापवाहतः ।
मधुमुखाम्बुतनुः प्रवालमणिभूषणः । शुक्लचन्द्रसमो मूर्त्तः कौमुदीरमणामलः ।
स मां परिभवन्नेव स्वां वेलामत्यवर्त्तत । दर्शयामास चपलैर्लीलावेषैरनुचितैः । १९२०
तत्र देवं व्यवसितः समुद्रो हि समार्हितुं । ततः शैलक्ष्मया वाचा शान्तोऽसीति ततो मया ।
शान्तोऽसीत्युक्तमात्रस्तु तनुतां सागरो गतः । संवृतोर्म्मितरङ्गौघः स्थितो राजश्रिया ज्वलन् ।
भूयश्चैव मया शप्तः समुद्रः सह गङ्गया । कस्माद्वा मतिं कृत्वा युवाकं स्थितावुभौ ।
यस्मात्त्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः । गच्छार्णव महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।
तत्रापि सहजां लीलां धारयन् स्वेन तेजसा । भविष्यसि नृपः भर्त्ता भरतानां कुलोद्वहः । १९२५
शान्तोऽसीति मयोक्तस्त्वं यच्चासि तनुतां गतः । एतदर्थं पुरा लोके शान्तनुस्त्वं भविष्यसि ।
इयमप्यायतापाङ्गी गङ्गा सर्व्वाङ्गशोभना । रूपिणी वै सरिच्छ्रेष्ठा तव त्वामपि यास्यति ।
एवमुक्तस्तु मां क्रुद्धः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । कं प्रभो देव देवानां किमर्थं शप्तवानसि ।
अहं तव विधेयात्मा त्वत्कृतस्त्वत्परायणः । स्वपोऽप्यहं श्रेष्ठो कवेरात्मजं मां किमात्मना ।
भगवंस्त्वत्प्रसादेन वेगात् पर्व्वणि वर्द्धितः । अयं चलितो ब्रह्मन् कोऽत्र दोषो महात्मनः । १९३०
क्षिताभिः पवनोत्थाभिः क्षुब्धो यदपि पर्व्वणि । अत्र मे भगवन् किन्नु विद्यते शापकारणं ।
उद्भूतैश्च महावातैः प्रक्षिप्तश्च बलाहकैः । पर्व्वणा चेन्दुयुक्तेन त्रिभिः क्षुब्धोऽस्मि कारणैः ।
एवं यद्यपराधोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्त्तितैः । सन्तुमर्हसि मे ब्रह्मन् शापोऽयं विनिवर्त्यतां ।

एवं मयि निराशाम्ने शापाच्चिन्तितां गते । कारणं कुरु देवेश प्रसादं समवेक्षसे ।
भवान् देव गङ्गाया माहात्म्यात्करुणात्मवान् । महोदधेरदोषाया: प्रसादं कर्तुमर्हसि । २९९५
तमहं श्लक्ष्णया वाचा महार्णवमथाब्रुवम् । अकारणं देवानां यच्च शापाग्निचेरितं ।
शान्तिं व्रज न भेतव्यं प्रसन्नोऽस्मि महोदधे । शापेऽस्मिन् सरितां नाथ भविष्यं शृणु कारणं ।
तद्गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्वेन तेजसा । आधत्स्व सरितां नाथ त्यक्त्वेमां सागरीं तनुं ।
महोदधे महीपालस्तत्र राजसिंहो वृतः । पालयंश्चतुरो वर्णान्यथान्यायेन सरिदीश्वर ।
इयञ्च तां सरिच्छ्रेष्ठा बिभ्रती मानुषीं तनुं । तत्र त्वां रमणीयाङ्गी गङ्गा परिचरिष्यति । ३०००
अनया सह जाह्नव्या मोदमानो समाप्तया । इमं सलिलसंघातं विसर्जयिष्यसि सागर ।
त्वयाप्येव कर्त्तव्यं लोकेदं मम शासनं । प्राजापत्येन विधिना गङ्गया सह सागर ।
वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रविष्टास्तु रसातलं । तेषामुत्पादनार्थाय मया त्वं विनियोजितः ।
अष्टौ तान् जाह्नवी गर्भानपत्यार्थे दधाति वै । विमानयोगसंयुक्तान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
उत्पाद्य तं वसुगणं कृत्वा कुलकुलं महत् । प्रवेक्ष्यसि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीं । ३००५
एवमेतन्मया पूर्वं चिन्तितं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकं ।
तद्वै शान्तनोर्वंशः पृथिव्यां रोपितो मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्त्रिदिवौकसः ।
अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तत्रैव वसुरष्टमः । सप्तैते वसवः प्राप्ताः स एकः परिरक्ष्यते ।
शन्तनोरेव भार्यायां द्वितीयायां द्वितीया शान्तनोस्तनुः । विचित्रवीर्यो द्युतिमानाहूतस्तु प्रतापवान् ।
वैचित्रवीर्यौ द्वावेतौ पार्थिवौ भुवि साम्प्रतं । पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषर्षभौ । ३०१०
तत्र पाण्डोः स्त्रियौ सृष्टे द्वे भार्ये यौवनस्थिते । इमे कुन्ती च माद्री च देवयोषोपमे भुवि ।
धृतराष्ट्रस्य राज्ञश्च भार्यैका सुखरूपिणी । गान्धारी भुवि विख्याता नित्यं धर्मव्रते स्थिता ।
तत्र वंशा विभज्यन्तां विपक्षाः पक्ष एव च । पुत्राणां हि तथा राज्ञोर्भविता विग्रहो महान् ।
तेषां विमर्दे दायादे नृपाणां भविता क्षयः । युगान्तप्रतिमञ्चैव भविष्यति महद्भयं ।
सबलेषु नरेन्द्रेषु शातयत्स्वितरेतरं । विमुक्तपुरराष्ट्रा च क्षितिः शैथिल्यमेष्यति । ३०१५
द्वापरस्य युगस्यान्ते मया दृष्टं पुरातनं । क्षयं यास्यन्ति शस्त्रेण पार्थिवाः सह वाहनैः ।
तत्रावशिष्टान् मनुजान् स्वप्नाजित्रि विचेतसः । धक्ष्यन्ति शङ्करस्यास्त्रः पावकेनात्मतेजसा ।
अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निर्दग्धे क्रूरकर्मणि । समाप्तमिदमाख्यातं तृतीयं द्वापरं युगं ।
महेश्वरांशेऽपसृते ततो माहेश्वरं युगं । तिष्यं प्रवर्त्स्यते पश्चाद्युगं दारुणदर्शनं ।
अधर्मप्रायपुरुषं स्वल्पधर्मपरिग्रहं । उत्सन्नसत्यसंयोगं वर्द्धितानृतसञ्चयं । ३०२०
महेश्वरं कुमारश्च यौ च देवैः समाश्रितः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकेऽस्मिंश्चाचिरायुषः ।
तदेष निर्णयः प्रोक्तः पृथिव्याः पार्थिवान्तकः । अंशावतरणं सर्वे सुराः कुरुत मा चिरं ।
धर्मांशोऽद्य कुन्त्यां वै माद्र्यां च विनियुज्यतां । विग्रहस्य कलेर्मूलं गान्धार्यां विनियुज्यतां ।

एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजानः कालचोदिताः। आत्तरागाः पृथिव्यर्थं सर्व्वे क्षयमवाप्स्यथ।
गच्छत्वियं वसुमती स्वां योनिं लोकधारिणी। दृष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविश्रुतः। ३०१५
श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं। पृथिवी सह कालेन वधाय पृथिवीक्षितां।
देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहार्थं सुरद्विषां। नरत्वेव पुराणर्षिं प्रवेश्य धरणीधरं।
सनत्कुमारं साध्यांश्च देवानग्निपुरोगमान्। वरुणश्चैव रुद्रश्च सूर्य्याचन्द्रमसौ तथा।
गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव रुद्रान्विश्वानथाश्विनौ। ततोंऽशानवनिं देवाः सर्व्व एवावतारयन्।
यथा ते कथितं पूर्व्वमंशावतरणं मया। अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले। ३०२०
दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः। वीरिकाष्टकसङ्काशा वज्रसंहननास्तथा।
नागायुतबलाः केचित् केचिदोघबलान्विताः। गदापरिघशक्तीनां सहाः परिघबाहवः।
गिरिशृङ्गप्रहर्त्तारः सर्व्वे परिघयोधिनः। वृष्णिवंशे समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः।
कुरुवंशे च ये देवाः पञ्चालेषु च पार्थिवाः। याज्ञिकानां समृद्धानां ब्राह्मणानाञ्च योनिषु।
सर्व्वास्त्रज्ञा महेष्वासा वेदव्रतपरायणाः। सर्व्वर्द्धिगुणसम्पन्ना यज्वानः पुण्यकर्म्मिणः। ३०२५
आचालयेयुः शैलांस्ते क्रुद्धा भिन्द्युर्महीतलं। उत्पतेयुरथाकाशं क्षोभयेयुर्महोदधिं।
एवमादिश्य तान् ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः। नारायणे समावेश्य लोकान् शान्तिमुपागमत्।
भूयः शृणु यथा विष्णुरवतीर्णो महीतलं। प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः।
ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः। कुले पूज्ययशःकर्त्ता जज्ञे नारायणः प्रभुः।
इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि देवानामंशावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५४॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ कृतकार्य्ये गते काले जगत्याश्च यथालयं। अंशावतरणे वृत्ते सुराणां भारते कुले। ३०३०
भागेऽवतीर्णे धर्म्मस्य शक्रस्य पवनस्य च। अश्विनोर्द्दैवभिषजोर्भागे च भास्करस्य च।
पूर्व्वमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः। वसूनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीं गते।
मृत्योर्भागे क्षितिगते कलेर्भागे तथैव च। भागे सोमस्य च तथा वरुणस्य च मारुते।
शङ्करस्य गते भागे मित्रस्य धनदस्य च। गन्धर्व्वोरगयक्षाणां भागांशेषु गतेष्वपि।
भागेष्वेतेषु गगणाङ्गतेषु धरणीतलं। तिष्ठन्नारायणस्यांशे नारदः प्रत्यदृश्यत। ३०३५
ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः। सव्यापकृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन्।
चन्द्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः। वीणां गृहीत्वा महतीं कक्षासक्तां सखीमिव।
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गो हेमयज्ञोपवीतवान्। दण्डी कमण्डलुधरः साक्षाच्छक्र इवापरः।
भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां गुहोपमः। महर्षिविग्रहरतिर्व्विद्वान् गान्धर्व्ववेदवित्।
वैरकेलिकिलो विप्रो ब्राह्मः कलिरिवापरः। देवगन्धर्व्वलोकानामादिवक्ता मुनिः परः। ३०४०
गाता चतुर्णां वेदानामुद्गाता प्रथमर्त्विजां। स नारदोऽथ विप्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः।
स्थितो देवसभामध्ये संरम्भे विष्णुमब्रवीत्। अंशावतरणं विष्णो चरितं त्रिदशैः कृतं।

वधाय पृथिवीशानां सर्व्वमेतदकारणं। यदेतत् पार्थिवं क्षत्रं कृतं त्वयि दिवौकसः।
न नारायणयुक्तोऽयं कार्य्यार्थः प्रतिभाति मे। न युक्तं जानता देव त्वया तत्त्वार्थदर्शिना।
देवदेव पृथिव्यर्थे प्रयोक्तुं कार्य्यमीदृशं। त्वं हि चक्षुष्मतां चक्षुः श्रेष्ठः प्रभवतां प्रभुः। 　　३०५५
श्रेष्ठो योगवतां योगी गतिर्गतिमतामपि। देवभागान् गतान् दृष्ट्वा किं त्वं सर्व्वगतो विभुः।
वसुन्धरायाः सन्धार्थमंशं स्वं नानुयुञ्जसे। त्वया सनाथा देवाश्च त्वन्मयास्त्वत्प्रचोदिताः।
जगत्यां सञ्चरिष्यन्ति कार्य्याकार्य्यान्तरज्ञताः। तदहं त्वरया विष्णो प्राप्तः सुरसभामिमां।
तव सम्बोधनार्थाय शृणु चाप्यत्र कारणं। ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामे तारकामये।
तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीतलं। पुरी पृथिव्यां मुदिता मथुरा नाम विश्रुता। 　　३०६०
निविष्टा यमुनातीरे स्फीता जनपदायुता। मधुर्नाम महानासीत् दानवो युधि दुर्जयः।
त्रासनः सर्व्वभूतानां बलेन महताऽन्वितः। तस्य तत्र महद्घोरमासीन्महापादपसङ्कुलं।
घोरं मधुवनं नाम यत्रासौ न्यवसत् पुरा। तस्य पुत्रो महानासील्लवणो नाम दानवः।
त्रासनः सर्व्वभूतानां बले महति तस्थिवान्। स तत्र दानवः शौर्य्यगर्व्वपूर्णाननेकशः।
सदैवतगणाल्लोकानुद्रासयति दर्पितः। अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाशरथौ स्थिते। 　　३०६५
राज्यं शासति धर्म्मज्ञे राक्षसानां भयावहे। स दानवो बलश्लाघी घोरं वनमुपाश्रितः।
प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनं। विषयासन्नभूतो हि तव रामरिपुश्च सः।
न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं। राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां शुभमिच्छता।
जेतव्या रिपवः सर्व्वे स्फीतं विषयमिच्छता। अभिषेकार्द्रकेशेन राज्ञा रक्षणकाम्यया।
जेतव्यानीन्द्रियाण्यादौ तज्जये हि ध्रुवो जयः। सम्यग् वर्त्तितुकामस्य विशेषेण महीपते। 　　३०७०
नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः। व्यसनेषु जघन्यस्य धर्म्ममध्यस्य धीमतः।
बलज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं। प्रत्यक्षैर्दृश्यते सर्व्वः सहजैरिन्द्रियारिभिः।
अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरीश्वरः। यत्त्वया श्लोकते मोहात् सबलो रावणो हतः।
नैतदौपयिकं मन्ये महत्तत् कर्म्म कुत्सितं। वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना।
प्रहृतं राक्षसे नीचे नैष दृष्टः सतां विधिः। सतामक्रोधजा धर्म्मः शुभां नयति सद्गतिं। 　　३०७५
यत्त्वया निहतो मोहाद्दूषितात्माऽतिलोकसः। स एव रावणो धन्यो यत्त्वया व्रतचारिणा।
स्त्रीनिमित्ते हतो युद्धे ग्राम्यान्धर्म्मानवेक्षता। यदि ते स हतः सोऽद्य दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः।
युध्यस्वाद्य मया सार्द्धं मृधे यद्यसि वीर्य्यवान्। तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं रूक्षवादिनः।
धैर्य्यादसम्भ्रान्तवपुः स्मितं राघवोऽब्रवीत्। असदेतत्त्वया दूत भाषितं तस्य गौरवात्।
यन्मां क्षिपसि दोषेण वदात्मानञ्च सुस्थितं। यद्यहं सत्पथे मूढो यदि वा रावणो हतः। 　　३०८०
यदि वा मे हृता भार्य्या तत्र का परिदेवना। न वाङ्मात्रेण दुष्यन्ति साधवः सत्पथे स्थिताः।
जागर्त्ति च यथा देवः सदा सत्त्वितरेषु च। क्षतं दूतेन यत् कार्य्यं गच्छ त्वं दूत माचिरं।

नात्मश्लाघिषु नीचेषु प्रहरन्तीह मद्विधाः । अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह ।
अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना । स शीघ्रयानः संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत् । ३०८५
चक्रे निवेशं सौमित्रिर्वनान्ते युद्धलालसः । ततो दूतस्य वचनात् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
अवन्ये तद्वनं कृत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तद्युद्धमभवद्घोरं सौमित्रेर्दानवस्य च ।
उभयोर्द्धनुर्द्धरयोः शूरयोरणमूर्द्धनि । तौ शरैः साधुनिशितैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
न च तौ युद्धवैमुख्यं श्रमं वाप्युपजग्मतुः । अथ सौमित्रिणा बाणैः पीडितो दानवो युधि ।
ततः स शूलरहितः पर्य्यहीयत दानवः । स गृहीत्वाऽङ्कुशञ्चैव देवैर्दत्तवरं रणे । ३०९०
कर्षणं सर्व्वभूतानां लवणो विननाद ह । शिरोधरायां जग्राह सोऽङ्कुशेन चकर्ष च ।
प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राघवानुजं । स दक्षिणकरमुद्यम्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं ।
अङ्कुशञ्चैव चिच्छेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं सङ्ख्ये सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
तद्वनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् । छित्त्वा वनञ्च सौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।
भवाय तस्य देशस्य पूर्य्याः परमधर्म्मवित् । तस्मिन्मधुवनस्थाने मथुरा नाम सा पुरी । ३०९५
शत्रुघ्नेण पुरा सृष्टा हत्वा तं दानवं रणे । सा पुरी परमोदारा साट्टप्राकारतोरणा ।
स्फीता राष्ट्रसमाकीर्णा समृद्धभवनाकुला । उद्यानवनसम्पन्ना सुसीमा सुप्रतिष्ठिता ।
प्रांशुप्राकारसम्पन्ना परिखाकुलमेखला । चयाट्टालककेयूरा प्रासादवरकुण्डला ।
सुसंवृतद्वारमुखी चत्वरोद्गारहासिनी । अरोगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथसङ्कुला ।
अर्द्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता । पुण्यापणवती दुर्गा रत्नसञ्चयगर्व्विता । ३१००
क्षेत्राणि सस्यवन्त्यस्यां काले देवश्च वर्षति । नरनारीप्रमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते ।
निविष्टविषयश्चैव शूरसेनस्ततोऽभवत् । तस्यां पुर्य्यां महावीर्य्यो राजा भोजकुलोद्वहः ।
उग्रसेन इति ख्यातो महासेनपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो त्वया हतः ।
कालनेमिर्म्महादैत्यः संग्रामे तारकामये । कंसो नाम विशालाक्षो भोजवंशविवर्द्धनः ।
राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्पष्टविक्रमः । राज्ञां भयङ्करो घोरः शङ्कनीयो महीक्षिताम् । ३१०५
भयदः सर्व्वभूतानां सत्पथाद्बाह्यतां गतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
युक्तस्तेनैव दर्पेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राजधर्म्माभिरतो नात्मपक्षसुखावहः ।
नात्मराज्यप्रियकरश्चण्डः कररुचिः सदा । स कंसस्तत्र संभूतो यस्ते युद्धे पराजितः ।
क्रव्यादो बाधते लोकानासुरेणान्तरात्मना । योऽप्यसौ हयविक्रान्तो हयग्रीव इति स्मृतः ।
केशी नाम हयो जातः कंसस्यैव जघन्यजः । स दुष्टो हेषितपटुः केसरी निरवग्रहः । ३११०
वृन्दावने वसत्येको नृणां मांसानि भक्षयन् । अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्मी वृषरूपवान् ।
गवामरित्वमापन्नः कामरूपी महासुरः । रिष्टो नाम दितेः पुत्रो वरिष्ठो दानवेषु यः ।

कुञ्जरत्वमगाद्दैत्यः कंसस्यैव स वाहनः। लम्बो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु दारुणः।
प्रलम्बो नाम भूत्वाऽसौ वटं भाण्डीरमाश्रितः। खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः।
घोरस्तालवनं दैत्यश्चरत्युत्सादयन् प्रजाः। वराहश्च किशोरश्च यौ तौ दानवसत्तमौ। ३११५
मल्लौ रङ्गगतौ तत्र जातौ चाणूरमुष्टिकौ। यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्तक।
प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ। एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः।
मानुषीं तनुमास्थाय बाधन्ते भुवि मानवान्। त्वत्कथाद्वेषिणः सर्व्वे त्वद्भक्तान् घ्नन्ति मानवान्।
तव प्रसादात्तेषां वै दानवानां क्षयो भवेत्। त्वत्तस्ते बिभ्यति दिवि त्वत्तो बिभ्यति सागरे।
पृथिव्यां बिभ्यति त्वत्तो नान्यतस्तु कदाचन। दुर्वृत्तस्य हतस्यापि त्वया नान्येन श्रीधर। ३१२०
दिवश्च्युतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी। च्युतितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृपरोरिपः।
दुर्लभं स्वर्गगमनं त्वयि जाग्रति माधव। तदा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं।
दानवानां विनाशाय विसृजात्मानमात्मना। मूर्त्तयो हि तवाव्यक्ता दृश्यादृश्याः सुरोत्तमैः।
तासु सृष्टास्त्वया देवाः संभविष्यन्ति भूतले। तवावतरणे विष्णो कंसः स न भविष्यति।
सेत्स्यते स च कार्य्यार्थो यस्यार्थे भूमिरागता। त्वं भारते कार्य्यगुरुस्त्वञ्चक्षुस्त्वं परायणः। ३१२५
तदा गच्छ हृषीकेश क्षितौ तान् जहि दानवान्।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मितं मधुसूदनः। प्रत्युवाच शुभं वाक्यं देवानां प्रभुरीश्वरः।
त्रैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मां वदसि नारद। तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः।
विदिता देहिनो जाता मयैते भुवि दानवाः। यांश्च यस्तनुमास्थाय दैत्यः पुष्यति विग्रहं।
जानामि कंसं सम्भूतमुग्रसेनसुतं भुवि। केशिनञ्चैव जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं। ३१३०
नागं कुवलयापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ। अरिष्टञ्चैव जानामि दैत्यं वृषभरूपिणं।
विदितो मे खरश्चैव प्रलम्बश्च महासुरः। सा च मे विदिता विप्र पूतना दुहिता बलेः।
कालियञ्चापि जानामि यमुनाह्रदगोचरं। वैनतेयभयाद्यस्तु यमुनाह्रदमाविशत्।
विदितो मे जरासन्धः स्थितो मूर्द्ध्नि महीक्षितां। प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये।
मानुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतं। बाणञ्च शोणितपुरे गुहप्रतिमतेजसं। ३१३५
दृप्तं बाहुसहस्रेण देवैरपि सुदुर्जयं। मय्यासक्तां च जानामि भारतीं महतीं धुरं।
तच्च सर्व्वं विजानामि यथा यास्यन्ति ते नृपाः। क्षयो भुवि मया दृष्टः शक्रलोके च सत्क्रिया।
तेषां पुरुषदेहानामपरावृत्तिवर्त्तिनां। संप्रवेक्ष्याम्यहं योगमात्मनश्चापरस्य च।
संप्राप्य मानुषं लोकं मानुषत्वमुपागतः। कंसादींस्तांश्च सर्व्वांश्च वधिष्यामि महासुरान्।
तेन तेन विधानेन येन यः शान्तिमेष्यति। अनुप्रविश्य योगेन तास्ता हि गतयो मया। ३१४०
अमीषां हि सुरेन्द्राणां हन्तव्या रिपवो युधि। जगत्यर्थे कृतो योऽयमंशोत्सर्गो महात्मभिः।

सुरदेवर्षिगन्धर्वैरितश्चानुमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदाय्यं कृतो मया ।
निवासं तत्र मे ब्रह्मा विदधातु पितामहः । यत्र देशे यथा जातो येन वेशेन वा वसन् ।
तानहं समरे हन्यां तन्मे ब्रूहि पितामह ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणेमं सिद्धार्थमुपायं शृणु मे विभो । भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति । ३१४५
यत्र त्वञ्च महाबाहो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां महद्वंशमखिलं धारयिष्यसि ।
तांश्चासुरान् समुत्साद्य वंशं कृत्वात्मनो महत् । स्थापयिष्यसि मर्य्यादां यथा तन्मे निशामय ।
पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः । जहार यज्ञिया गा वै पयोदाश्च महामखे ।
अदितिः सुरभिश्चैव द्वे भार्य्ये कश्यपस्य तु । प्रदीयमाना गास्तास्तु नैच्छतां वरुणस्य तु ।
ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य शिरसा नतः । उवाच भगवन् गावो गुरुणा मे हृता इति । ३१५०
कृतकार्य्योऽपि गास्तात नानुजानाति मे गुरुः । अन्ववर्त्तत भार्य्ये द्वे अदितिं सुरभीं ततः ।
मम ता ह्यक्षया गावो दिव्याः कामदुघाः प्रभो । चरन्ति सागरान् सर्व्वान् रक्षिताः स्वेन तेजसा ।
कस्ता धर्षयितुं शक्तो मम गाः कश्यपादृते । अक्षयं वाः क्षरन्त्यग्र्यं पयो देवामृतोपमं ।
प्रभुर्व्वा व्यथितो ब्रह्मन् गुरुर्व्वा यदि वेतरः । त्वया नियम्याः सर्व्वे वै त्वं हि नः परमा गतिः ।
यदि प्रभवतां दण्डो लोके कार्य्यमजानतां । न विद्यते लोकगुरो न स्युर्वै लोकसेतवः । ३१५५
यथा वाऽस्तु तथा वाऽस्तु कर्त्तव्ये भगवान् प्रभुः । मम गावः प्रदीयन्तां ततो गन्ताऽस्मि सागरं ।
आत्मा मम हि ता गावो या गावः सत्वमव्ययं । लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतं ।
त्रातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्त्रायन्ति ता द्विजान् । गोब्राह्मणपरित्राणे परित्रातं जगद्भवेत् ।
इत्यम्बुपतिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत । गवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपे शापमुत्सृजं ।
येनांशेन हृता गावः कश्यपेन महात्मना । स तेनांशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेष्यति । ३१६०
या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणी । उभे ते तस्य वै भार्य्ये सह तेनैव यास्यतः ।
ताभ्यां सह स गोपत्वे कश्यपो भुवि रंस्यते । तदस्य कश्यपस्यांशस्तेजसा कश्यपोपमः ।
वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले । गिरिर्गोवर्द्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।
तत्रासौ गोष्वभिरतः कंसस्य करदायकः । तस्य भार्य्याद्वयञ्चैव अदितिः सुरभिस्तथा ।
देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः । तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन । ३१६५
जयाशीर्व्वचनैस्त्वेते वर्द्धयन्ति दिवौकसः । आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्य्य महीतले ।
देवकीं रोहिणीञ्चैव गर्भाभ्यां परितोषय । तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकृतलक्षणः ।
वर्द्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा । छादयित्वात्मनात्मानं मायया गोपरूपया ।
गोपकन्यासहस्राणि रमयंश्चर मेदिनीं । गाश्च ते रक्षतो विष्णो वनानि परिधावतः ।
वनमालापरिक्षिप्तं धन्या द्रक्ष्यन्ति ते वपुः । विष्णौ पद्मपलाशाक्षे गोपालवसतिङ्गते । ३१७०
बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेष्यति । त्वद्भक्ताः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।

गोषु गोपा भविष्यन्ति सहायाः सततन्तव । वने चारयतो गास्तु गोष्ठेषु परिधावतः ।
मज्जतो यमुनायान्तु रतिमाप्स्यन्ति ते भृशं । जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ।
यस्त्वया तात इत्युक्तः स पुत्र इति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथाः कश्यपादृते ।
का वा धारयितुं शक्ता विष्णो त्वामदितिं विना । योगेनात्मसमुत्थेन गच्छ त्वं विजयाय वै । ३३७५
वयमप्यालयान् स्वान् स्वान् गच्छामो मधुसूदन ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देवाननुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवालये । जगाम विष्णुः स्वन्देशं क्षीरोदस्योत्तरां दिशं ।
तत्रैव पार्व्वती नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा । त्रिभिस्तस्यैव विक्रान्तैर्नित्यं पर्व्वसु पूजिता ।
पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिरुदारधीः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितामहवाक्ये षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तञ्चेदं हरिवंशपर्व्व ॥

॥ अथ विष्णुपर्व्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं क्षितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकसां । विनाशशंसी कंसस्य नारदो मथुरां ययौ । ३३८०
त्रिपिष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः । प्रेषयामास कंसस्य दूतं स मुनिपुङ्गवः ।
स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ।
निर्जगामासुरः कंसः स्वपुर्य्याः पद्मलोचनः । स ददर्शातिथिं श्लाघ्यं देवर्षिं वीतकल्मषं ।
तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्य्यवर्च्चसं । सोऽभिवाद्यर्षये तस्मै पूजाञ्चक्रे यथाविधि ।
आसनञ्चाग्निवर्णाभं विसृज्योपजहार वै । निषसादासने तस्मिन् स वै शक्रसखो मुनिः । ३३८५
उवाच चोग्रसेनस्य सुतं परमकोपनं । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यताञ्च तत् । अनुसृत्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरीं गतान् ।
गतः सूर्य्यसखं तात विपुलं मेरुपर्व्वतं । स नन्दनवनञ्चैव दृष्ट्वा चैत्ररथं वनं ।
आप्लुतं मे सुतीर्थासु सरित्सु सह दैवतैः । दिव्या त्रिधारा दृष्टा मे गङ्गा त्रिपथगामिनी ।
स्मरणादेव सर्व्वेषामघानां या विभेदिनी । उपस्पृष्टञ्च तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमं । ३३९०
दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । देवगन्धर्व्वनिर्घोषैरप्सरोभिश्च नादितं ।
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्द्धनि । संगृह्य वीणां संसक्तामगच्छं ब्रह्मणः सभां ।
सोऽहं तत्र सितोष्णीषान्नानारत्नविभूषितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ।
तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः ।
तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति । ३३९५
देवानां स हि सर्व्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
परतोऽपि परस्तेषां स्वयम्भूश्च दिवौकसां । ततस्ते तन्महद्भूतं दिव्यञ्च कथयाम्यहं ।
श्लाघ्यश्च स हि ते मृत्युर्भूतपूर्व्वश्च तं स्मर । यत्नश्च क्रियतां कंस देवक्या गर्भकृन्तने ।

एषा मे त्वद्गता प्रीतिरिहार्थं चाहमागतः । भुज्यन्तां सर्वकामार्थाः स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् । जहासोच्चैस्ततः कंसः प्रकाशदशनश्चिरं । ३३००

प्रोवाच स्मितयैव स भृत्यानग्रतः स्थितान् । हास्यः खलु स सर्वेषु नारदो न विशारदः ।

नाहं भीषयितुं शक्यो दैवैरपि सवासवैः । सागरस्थः शयानो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ।

योऽहं दोर्भ्यामुदाराभ्यां क्षोभयेयं धरामिमां । कोऽस्ति मे मानुषे लोके मां क्षोभयितुमुत्सहेत् ।

अद्यप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्तिनां । नृपविप्रद्विजानां च करोमि कदनं महत् ।

आज्ञाप्यतां हयः केशी प्रलम्बो धेनुकस्तथा । अरिष्टो वृषभश्चैव पूतना कालियस्तथा । ३३०५

अटध्वं पृथिवीं कृत्स्नां यथेष्टं कामरूपिणः । प्रहरध्वं च सर्वेषु येऽस्माकं पक्षदूषकाः ।

गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेभ्यो भयं नः समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः । मां च वो बाहुमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयं ।

स तु केलिकिलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः । सुश्लिष्टमपि लोकेषु भेदयन् लभते रतिं ।

कण्डूयमानः सततं लोकान् गच्छति चञ्चलः । अटमानो नरेन्द्राणां तन्त्रीर्वैराणि चैव ह । ३३१०

एवं स विलपन्नेव वाग्भिः क्लेशं तु केवलं । विवेश भवनं कंसो दह्यमानेन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नारदवाक्यश्रवणे कंसवाक्ये सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽज्ञापयत संरब्धः सचिवानात्मनो हितान् । यत्ता भवत सर्व्वे वै देवक्या गर्भकृन्तने ।

प्रथमादेव हन्तव्या गर्भास्ते सर्व्व एव तु । मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यत्र संशयः ।

देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नैरभिरक्षिता । स्वैरं चरतु विस्रब्धा गर्भकाले च रक्ष्यतां ।

मासांश्चैव पुष्यमासादीन् गणयन्तु मम स्त्रियः । परिणामे हि गर्भस्य शेषं ज्ञास्यामहे वयं । ३३१५

वसुदेवश्च संरक्ष्यः स्त्रीसनाथासु भूमिषु । अप्रमत्तैर्मम हितैरहन्यहनि चैव ह ।

स्त्रीभिर्वर्षवरैश्चैव वक्तव्यं न च कारणं । एष मानुषको यत्नः पौरुषेणैव साध्यते ।

श्रूयतां येन दैवं हि मद्विधैः प्रतिहन्यते । मन्त्रग्रामैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ।

यत्नेन चानुकूलेन दैवमप्यनुलोम्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स यत्नवान् कंसो देवक्या गर्भकृन्तने । भयेन मन्त्रयामास श्रुतार्थो नारदात् स वै । ३३२०

एवं श्रुत्वा प्रयत्नं वै कंसस्यारिष्टसंश्रितं । अन्तर्धानगतो विष्णुश्चिन्तयामास वीर्य्यवान् ।

सप्तमान्देवकीगर्भान् भोजपुत्रो वधिष्यति । अष्टमे च मया गर्भे कार्य्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्तयतस्त्वेवं पातालमगमन्मनः । यत्र ते गर्भशयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ।

विक्रान्तवपुषो दीप्तास्तेऽमृतप्राशनोपमाः । अमरप्रतिमाः सर्व्वे पुत्रा वै कालनेमिनः ।

तेऽर्च्यकं वै परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा । उपासाञ्चक्रिरे दैत्याः पुरा लोकपितामहं । ३३२५

तप्यमानास्तपस्तीव्रं जटामण्डलधारिणः । तेषां प्रीतोऽभवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भो भो दानवशार्दूलास्तपसाऽहं सुतोषितः । ब्रूत यो यस्य वः कामस्तत् ते तं ददाम्यहं ।

ते तु सर्व्वे समागम्य दैत्या ब्रह्माणमब्रुवन् । यदि नो भगवान् प्रीतो दीयतां नो वरो वरः ।
अवध्याः स्याम भगवन् देवैः सर्व्वैः सहोरगैः । शापप्रहरणैश्चापि नियतैः परमर्षिभिः ।
यक्षगन्धर्व्वपतिभिः सिद्धचारणदानवैः । अमूदृशो नो भगवन् ददासि यदि नो वरं । ३३३०
तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतेनान्तरात्मना । भवद्भिर्यदिदं प्रोक्तं सर्व्वमेतद्भविष्यति ।
षड्गर्भाणां वरं दत्त्वा स्वयम्भूस्त्रिदिवं गतः । ततो हिरण्यकशिपुः सरोषो वाक्यमब्रवीत् ।
मामुत्सृज्य वरो यस्माद्वृतो वः पद्मसम्भवात् । तस्मात्त्याजितः स्नेहः प्रसुप्तांस्त्यक्ष्यामि वः ।
षड्गर्भा इति योऽयं वः प्रोक्तः पित्रा विनिर्द्दिशन् । स एव वो गर्भगतान् पिता सर्व्वान् वधिष्यति ।
षडेव देवकीगर्भे षड्गर्भा वै महासुराः । भविष्यथ ततः कंसो गर्भस्थान् वो वधिष्यति । ३३३५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगामाथ ततो विष्णुः पातालं यत्र तेऽसुराः । षड्गर्भाः संयुताः सन्ति जले गर्भस्थरूपिणः ।
स ददर्श जले सुप्तान् षड्गर्भान् गर्भसंस्थितान् । निद्रया कालरूपिण्या सर्व्वानन्तर्हितानिव ।
स्वप्नरूपेण तेषां वै विष्णुर्देहानथाविशत् । प्राणेश्वरांश्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ।
तां चोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः । गच्छ निद्रे मयोत्सृष्टा देवकीभवनान्तिकं ।
इमान् प्राणेश्वरान् गृह्य षड्गर्भाणां च देहिनः । षट्सु गर्भेषु देवक्या योजयस्व यथाक्रमं । ३३४०
जातेष्वेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमक्षयं । कंसस्य विफले यत्ने देवक्याः सफले श्रमे ।
प्रसादं ते करिष्यामि मत्प्रभावसमं भुवि । येन सर्व्वस्य लोकस्य देवि देवी भविष्यसि ।
सप्तमो देवकीगर्भो योंऽशः सौम्यो ममाग्रजः । स संक्रामयितव्यस्ते सप्तमे मासि रोहिणीं ।
संकर्षणात्तु गर्भस्य स तु संकर्षणो युवा । भविष्यत्यग्रजो भ्राता मम शीतांशुदर्शनः ।
पतितो देवकीगर्भः सप्तमोऽयं भयादिति । अष्टमे मयि गर्भस्थे कंसो यत्नं करिष्यति । ३३४५
या तु सा नन्दगोपस्य दयिता वसुदेवानुगस्य वै । यशोदा नाम भद्रं ते भार्य्या गोपकुलोद्वहा ।
तस्यास्त्वं नवमो गर्भः कुलेऽस्माकं भविष्यसि । नवम्यामेव संजाता कृष्णपक्षस्य वै तिथौ ।
अहन्त्वभिजिते योगे निशाया यौवने स्थिते । अर्द्धरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यथासुखं ।
अष्टमस्य तु मासस्य जातावावां ततः समं । प्राप्स्यावो गर्भव्यत्यासं प्राप्ते कंसस्य शासने ।
अहं यशोदां यास्यामि त्वं देवि भज देवकीं । आवयोर्गर्भव्यत्यासात् कंसो गच्छतु मूढतां । ३३५०
ततस्त्वां गृह्य चरणे शिलायां निरसिष्यति । निरस्यमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतं ।
मच्छवीसदृशी कृष्णा संकर्षणसमानना । बिभ्रती विपुलौ बाहू मम बाहूपमौ दिवि ।
त्रिशिखं शूलमुद्यम्य खड्गञ्च कनकत्सरुं । पात्रीञ्च पूर्णां मधुनः पङ्कजञ्च सुनिर्म्मलं ।
नीलकौशेयसंवीता पीतेनोत्तरवाससा । शशिरश्मिप्रकाशेन हारेणोरसि राजता ।
दिव्यकुण्डलपूर्णाभ्यां श्रवणाभ्यां विभूषिता । इन्दोः सपत्नभूतेन त्वं मुखेन विराजता । ३३५५
मुकुटेन विचित्रेण केशबन्धेन शोभिता । भुजगाभैर्भुजैर्भीमैर्भासयन्ती दिशो दश ।
ध्वजेन शिखिबर्हैश्च उच्छ्रितेन विराजता । अङ्गदेन मयूराणां मङ्गलेन च भास्वता ।

कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मन्निदेशानुवर्त्तिनी । कौमारं व्रतमास्थाय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ।

तत्र त्वां शतदृक् शक्रो मत्प्रदिष्टेन कर्म्मणा । अभिषेक्ष्यति दिव्येन दैवतैः सह योक्ष्यते ।

तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे गृहीष्यति स वासवः । कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि । ३२२०

स ते विन्ध्ये नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतं । ततः स्थानसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ।

तत्र शुम्भनिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ । तांश्च कृत्वा मनसि तौ सानुगौ नाशयिष्यसि ।

त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भुवि सत्योपयाचना । चरिष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ।

कृतानुयात्रा भूतैस्त्वं नित्यं मांसबलिप्रिया । तिथौ नवम्यां पूजां त्वं प्राप्स्यसे च पशुक्रियां ।

ये च त्वां मत्प्रभावज्ञाः प्रणमिष्यन्ति मानवाः । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुत्रतो धनतोऽपि वा । ३२२५

कान्तारेष्ववसन्नानां मग्नानाञ्च महार्णवे । दस्युभिर्व्वा निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणां ।

त्वां स्तोष्यति तु यो भक्त्या स्तवेनानेन वै शुभे । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भारावतरणे निद्राविसर्गो नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्य्यास्तवं प्रवक्ष्यामि यथोक्तमृषिभिः पुरा । नारायणीं नमस्यामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीं ।

त्वं सिद्धिः श्रीर्धृतिः कीर्त्तिर्ह्रीर्व्विद्या सन्नतिर्म्मतिः । सन्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तथैव च ।

आर्य्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी । जननी सिद्धसेनस्य उग्रचारी महातपाः । ३२३०

जया च विजया चैव तुष्टिः पुष्टिः क्षमा दया । ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकौशेयवासिनी ।

बहुरूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षिणी ।

पर्व्वताग्रेषु घोरेषु नदीषु च गुहासु च । वससि त्वं महादेवि वनेषूपवनेषु च ।

शवरैर्व्वर्व्वरैश्चैव पुलिन्दैश्च सुपूजिता । मयूरपक्षध्वजिनी लोकान् क्रामसि सर्व्वशः ।

कुक्कुटैश्छागलैर्म्मेषैः सिंहैर्व्याघ्रैः समाकुला । घण्टानिनादबहुला विन्ध्ये वससि सर्व्वदा । ३२३५

त्रिशूलपट्टिशधरा चन्द्रसूर्य्यपताकिनी । नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी तथा ।

भगिनी बलदेवस्य रजनी कलहप्रिया । आवासः सर्व्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ।

नन्दगोपसुता चैव देवी त्वमपराजिता । चीरवासाः सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या त्वमेव च ।

प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च सुरामांसबलिप्रिया । लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च ।

सावित्री चापि वेदानां माता भूतगणस्य च । अन्तर्व्वेदीषु यज्ञानामृत्विजाञ्चैव दक्षिणा । ३२४०

ऋषीणां धर्म्मबुद्धिस्त्वं देवानामदितीति च । कर्षकाणाञ्च सीतेति भूतानां धरणीति च ।

सिद्धिश्च देवि यात्राणां वेला त्वं सागरस्य च । यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च ।

कन्यानां ब्रह्मचर्य्या त्वं सौभाग्यं प्रमदासु च । ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा ।

ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणाञ्च रोहिणी । राजद्वारेषु दुर्गेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।

पूर्णे च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिवासा इति स्मृता । सरस्वती च वाल्मीके स्मृतिर्द्वैपायने तथा । ३२४५

ऋषीणां धर्म्मबुद्धिस्त्वं देवानां मानसी तथा । सुरादेवीति भूतेषु स्तूयसे त्वं स्वकर्म्मभिः ।

इन्द्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च । तापसानाञ्च देवी त्वमरणी चाग्निहोत्रिणां ।
क्षुधा च सर्व्वभूतानां तृप्तिस्त्वञ्च दिवौकसां । स्वाहा तुष्टिर्धृतिश्चैव वसूनां त्वं वसुमती ।
आशा त्वाचि मनुष्याणां तुष्टिश्च कृतकर्म्मणां । दिशश्च विदिशश्चैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा ।
शकुनी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा । निद्रा च सर्व्वभूतानां मोहनी क्षत्रिया तथा । ११९०
विद्यानां ब्रह्मविद्या च त्वमोङ्कारो वषट् तथा । नारीणां पार्व्वतीं त्वान्तु पौराणा ऋषयोऽब्रुवन् ।
अरुन्धत्येकभर्त्तॄणां प्रजापतिवचो यथा । भेदो विवादशीलानां त्वमिन्द्राणीति विश्रुता ।
त्वया व्याप्तमिदं सर्व्वं जगत् स्थावरजङ्गमं । संग्रामेषु च सर्व्वेषु वह्निप्रज्वलिते तथा ।
नदीतीरेषु चौरेषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजबन्धे च शत्रूणाञ्च प्रमर्द्दने ।
प्राणात्ययेषु सर्व्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः । त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि । ११९५
रक्ष मां सर्व्वपापेभ्यः प्रसादं कर्त्तुमर्हसि । इमं देव्याः स्तवं पुण्यमितिहाससमन्वितं ।
यः पठेत् प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः । त्रिभिश्च काङ्क्षितं मासैः फलं वै संप्रयच्छति ।
षण्मासान् पठते यस्तु काङ्क्षितञ्च लभेत सः । अर्च्चिता नवभिर्मासैर्दिव्यचक्षुः प्रयच्छति ।
संवत्सरेण सिद्धिन्तु यथाकामं प्रयच्छति । सत्यञ्च ब्रह्मचर्य्यञ्च द्वैपायनवचो यथा ।
नृणां बन्धं वधं घोरं पुत्त्रनाशं धनक्षयं । व्याधिमृत्युभयञ्चैव पूजिता शमयिष्यसि । १२००
मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्ष्यसे जगत् । अहमप्यात्मनो वृत्तिं विधास्ये गोषु गोपवत् ।
स्ववृद्ध्यर्थं तथा चैव करिष्ये कंसगोपतां । एवं तान्तु समादिश्य गतोऽन्तर्द्धानमीश्वरः ।
सा चापि तं नमस्कृत्य तथाऽस्त्विति विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि सप्तगर्भविधाने आर्य्यास्तवे ऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृते गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा । जग्राह सप्त तान् गर्भान् यथावत् समुदाहृतान् ।
षड्गर्भान् निःसृतान् कंसस्तान् जघान शिलातले । आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाथ रोहिणीं । १२०५
अर्द्धरात्रे स्थितं गर्भं पातयन्ती रजस्वला । निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ।
सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा स्वे गर्भे गर्भमादधत् । अपश्यन्ती च तं गर्भं मुहूर्त्तं व्यथिताऽभवत् ।
तामाह निद्रा संविग्नां नैशे तमसि रोहिणीं । रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमतः ।
कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भाच्चाहितस्य वै । सङ्कर्षणो नाम शुभे तव पुत्त्रो भविष्यति ।
सा तं पुत्त्रमवाप्यैव हृष्टा किञ्चिदवाङ्मुखी । विवेश रोहिणी वेश्म सुप्रभा रोहिणी यथा । १२१०
तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः ।
तन्तु गर्भं प्रयत्नेन ररक्षुस्तस्य रक्षिणः । स तत्र गर्भवसतौ वसत्यात्मेच्छया हरिः ।
यशोदाऽपि समं धत्ते गर्भं तदहरेव तु । विष्णोः शरीरजां निद्रां विष्णोर्निर्देशकारिणीं ।
गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ । देवकी च यशोदा च सुषुवाते समं तदा ।
यामेव रजनीं विष्णुर्जज्ञे वृष्णिकुले प्रभुः । तामेव रजनीं कन्यां यशोदाऽपि व्यजायत । १२१५

नन्दगोपस्य भार्य्यैका वसुदेवस्य चापरा । तुल्यकालं च गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा ।
देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तान्तु कन्यकां । मुहूर्त्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्द्धरात्रे विभूषिते ।
सागराः समकम्पन्त चेलुश्च धरणीधराः । जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जायमाने जनार्द्दने ।
शिवाः संप्रववुर्व्वाताः प्रशान्तमभवद्रजः । ज्योतींषि व्यकाशन्त जायमाने जनार्द्दने ।
अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्व्वरी । मुहूर्त्तो विजयो नाम यत्र जातो जनार्द्दनः । ३३२०
अव्यक्तः शाश्वतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः । जायते भगवांस्तत्र नयनैर्मोहयन् जगत् ।
अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदंस्तदा । आकाशात् पुष्पवर्षञ्च ववर्ष त्रिदशेश्वरः ।
गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिः स्तुवन्तो मधुसूदनं । महर्षयः सगन्धर्व्वा उपतस्थुः सहाप्सराः ।
जायमाने हृषीकेशे प्रहृष्टमभवज्जगत् । इन्द्रश्च त्रिदशैः सार्द्धं तुष्टाव मधुसूदनं ।
वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्त्रमधोक्षजं । श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च लक्षणैः । ३३२५
उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो । भीतोऽहं देव कंसस्य तस्मादेवं ब्रवीम्यहं ।
मम पुत्त्रा हतास्तेन तव ज्येष्ठाऽम्बुजेक्षण ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरदच्युतः । अनुज्ञाप्य पितृत्वेन नन्दगोपगृहं नय ।
वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव च । यशोदाया गृहं रात्रौ विवेश सुतवत्सलः ।
यशोदायास्त्वविज्ञातस्तत्र निक्षिप्य दारकं । गृहीत्वा दारिकां तां च देवकीशयने न्यसत् । ३३३०
परिवर्त्ते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्लवः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात् ।
उग्रसेनसुतायाथ कंसायानकदुन्दुभिः । निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्णिनीं ।
तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रक्षिभिः सह वेगितः । आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्य्यवान् ।
स तत्र त्वरितं द्वारि किं जातमिति चाब्रवीत् । दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्भिः समभितर्ज्जयन् ।
ततो हाहाकृताः सर्व्वा देवकीभवने स्त्रियः । उवाच देवकी दीना वाष्पक्लिन्नया गिरा । ३३३५
दारिका पुत्त्र जातेति कंसं समभियाचती । श्रीमन्तो मे हताः सप्त पुत्त्रगर्भास्त्वया विभो ।
दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे । दृष्ट्वा कंसस्तु तां कन्यामकृष्यत मुदा युतः ।
हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्त्वा वृथामतिः । सा गर्भशयनक्लिष्टा गर्भाम्बुक्लिन्नमूर्द्धजा ।
कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्य पुरुषः समाविध्यावधूय च ।
उदयच्छन्नेव सहसा शिलायां समपोथयत् । सावधूता शिलापृष्ठे निष्पिष्टा दिवमुत्पतत् । ३३४०
हित्वा गर्भतनुं सा तु सहसा मुक्तमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्रगनुलेपना ।
कन्यैव चाभवत् सा तु दिव्या देवैरभिष्टुता । नीलपीताम्बरधरा गजकुम्भोपमस्तनी ।
रथविस्तीर्णजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा । विद्युद्विस्पष्टवर्णाभा बालार्कसदृशेक्षणा ।
पयोधरस्तनवती सन्ध्येव सपयोधरा । सा वै निशि तमोग्रस्ते सर्व्वभूतगणाकुले ।
नृत्यती हसती चैव विपरीतेन भास्वती । विहायसि गता रौद्री पपौ पानमनुत्तमं । ३३४५

जहास च महाहासं कंसञ्च रुषिताऽब्रवीत्। कंस कंसात्मनाशाय यदाहं क्षिपिता त्वया ।
सहसा च समुत्क्षिप्य शिलायामभिपेषिता । तस्मात्तवान्तकालेऽहं कृष्यमाणस्य शत्रुणा ।
पाटयित्वा करैर्देहमुष्णं पास्यामि शोणितं। एवमुक्त्वा वचो घोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
खं सा देवालयं देवी सगणा विचचार ह । सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता ।
पुत्रवत् पाल्यमाना सा वसुदेवाज्ञया तदा । विद्धि चैनामथोत्पन्नामंशाद्देवीं प्रजापतेः । ३३१०
एकानंशां योगकन्यां रक्षार्थं केशवस्य च । तां वै सर्व्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।
देवीञ्च दिव्यवपुषं कृष्णः संरक्षितो यया । तस्यां गतायां कंसस्तु तां मेने मृत्युमात्मनः ।
विविक्ते देवकीञ्चैव व्रीडितः समभाषत ।
॥ कंस उवाच ॥ पितृष्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भा हता मया । अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरुपस्थितः ।
नैराश्येन कृतो यत्नः स्वजने प्रहृतं मया । दैवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं । ३३१५
त्यज गर्भगतां चिन्तां सन्तापं पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां सति कालविपर्य्यये ।
काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः । कालो नयति सर्व्वं वै हेतुभूतास्तु मद्विधाः ।
आगमिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः । इदन्तु कष्टं यच्छत्रुः कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।
माकार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं तथा । एवं प्राया नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ।
पतामि पादयोर्मूर्द्ध्ना पुत्रवत्तव देवकि । मद्गतस्त्यज्यतां रोषो जानाम्यपकृतं त्वयि । ३३२०
इत्युक्तवन्तं कंसं सा देवकी वाक्यमाददे । साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्तारमभिवीक्षती ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ।
॥ देवक्युवाच ॥ ममाग्रतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा । कारणं त्वं न वै पुत्र कृतान्तो ह्यत्र कारणं ।
गर्भकृन्तनमेतन्मे सहनीयं त्वया कृतं । पादयोः पतता मूर्द्ध्ना स्वञ्च कर्म्म जुगुप्सता ।
गर्भे च नियतो मृत्युर्बाल्येऽपि न निवर्त्तते । युवा पि मृत्योर्वशगः स्थविरो मृत एव च । ३३२५
कालपक्वमिदं सर्व्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
जातोऽप्यजाततां याति विधात्रा यत्र नीयते । तद्गच्छ पुत्र मा ते भून्मद्गतं मन्युकारणं ।
मृत्युनाऽपहृते पूर्व्वं शेषो हेतुः प्रवर्त्तते । विधिना पूर्व्वदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ।
मातापित्रोस्तु कार्य्येण जन्मतस्तूपपद्यते । निशम्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वं निवेशनं ।
प्रविवेश सुसंरब्धो दह्यमानेन चेतसा । कार्य्ये प्रतिहते दीनो जगाम विमना भृशं । ३३३०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि श्रीकृष्णजन्मनि षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवस्य व्रजे सुश्राव रोहिणी । प्रजातं पुत्रमेवाग्रे चन्द्रात् कान्ततराननं ।
स नन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच शुभया गिरा । गच्छानया सह त्वं वै व्रजमेव यशोदया ।
तत्रेमौ दारकौ गत्वा जातकर्म्मादिभिर्गुणैः । योजयित्वा व्रजे तात संवर्द्धय यथासुखं ।
रौहिणेयश्च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं व्रजे । अहं वाच्यो भविष्यामि पितृपक्षेषु पुत्रिणां ।

योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्मुखं । ह्रियते हि बलात् प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सतो मम । ३३७५
अस्माद्धि मे भयं कंसान्निर्घृणाद्वै शिशोर्व्वधे । यथा च रौहिणेयं वै नन्दगोप ममात्मजं ।
गोपायसि शिशुं तात तथान्वेषी तथा कुरु । विघ्ना हि बहवो लोके बालानुत्रासयन्ति हि ।
स च पुत्रो मम ज्यायान् कनीयांश्चाप्ययं तव । उभावपि समं नाम्ना निरीक्षस्व यथासुखं ।
वर्द्धमानावुभावेतौ समानवयसौ यथा । शोभेतां गोव्रजे तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ।
बाल्ये केलिकिलः सर्व्वो बाल्ये मुह्यति मानुषः । बाल्ये चण्डतमः सर्व्वस्तत्र यत्नपरो भव । ३३८०
न च वृन्दावने कार्य्यो गवां घोषः कदाचन । तत्र वासे तु भेतव्यं केशिनः पापदर्शिनः ।
सरीसृपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनीभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ ते दारकौ शिशू ।
नन्दगोप गता रात्रिः शीघ्रयानो शशान्वितः । इमे त्वां त्वरयन्तीव पक्षिणः सव्यदक्षिणाः ।
रहस्यं वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । यानं यशोदया सार्द्धमारुरोह मुदा युतः ।
कुमारस्कन्धवाह्यायां शिबिकायां समाहितः । संवेशयामास शिशुं शिबिकायां महामतिः । ३३८५
जगाम च विविक्तेन शीतलानिलसर्पिणा । बहूदकेन मार्गेण यमुनातीरगामिना ।
स ददर्श शुभे देशे गोवर्द्धनवनोपगे । यमुनातीरसम्बद्धं शीतमारुतसेवितं ।
विगतश्वापदं रम्यं लतागुल्मसमाकुलं । गोभिस्तृणविशाभिः स्यन्दनीभिरलङ्कृतं ।
समप्रचारं च गवां समतीर्थजलाशयं । वृषाणां स्कन्धघातैश्च विषाणोद्धृष्टपादपं ।
भासामिषादानुसृतं श्येनैश्चामिषपृष्ठभुभिः । शृगालमृगसिंहैश्च वसामेदाशिभिर्वृतं । ३३९०
शार्दूलशब्दाभिरुतं नानापक्षिसमाकुलं । स्वादुवृक्षफलं रम्यं पर्य्याप्ततृणसंस्तरं ।
गोव्रजं गोहितशिवं गोपनारीभिरावृतं । हम्बारवैश्च वत्सानां सर्व्वतः कृतनिस्वनं ।
शकटावर्त्तविपुलं कण्टकीवाटसङ्कुलं । पर्य्यन्तेष्वावृतं वन्यैर्वृक्षैः पतितैर्द्रुमैः ।
वत्सानां रोपितैः कीलैर्दामभिश्च विभूषितं । करीषाकीर्णवसुधं कटच्छन्नकुटीमठं ।
क्षेम्यं प्रचारबहुलं हृष्टपुष्टजनावृतं । दामनीप्रायबहुलं गर्गरोद्गारनिस्वनं । ३३९५
तक्रनिःस्रावबहुलं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकं । मन्थानवलयोद्गारैर्गोपीनां जनितस्वनं ।
काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालैः क्रीडनाकुलं । सार्गलद्वारगोवाटं मध्ये गोस्थानसङ्कुलं ।
सर्पिषा पच्यमानेन सुरभीकृतमारुतं । नीलपीताम्बराभिश्च तरुणीभिरलङ्कृतं ।
वन्यपुष्पावतंसाभिर्गोपकन्याभिरावृतं । शिरसा धृतकुम्भाभिर्बद्धैरुपस्तनाम्बरैः ।
यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतं । स तत्र प्रविशन् हृष्टो गोव्रजं गोपनादितं । ३४००
प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्वृद्धाभिरेव च । निवेशं रोचयामास परिवर्त्ते सुखाश्रये ।
सा यत्र रोहिणी देवी वसुदेवसुखावहा । तत्र तं बालसूर्य्याभं कृष्णं गूढं न्यवेशयत् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोव्रजगमने एकषष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तत्रासतः कालः सुमहानत्यवर्त्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बहुवर्षं प्रकुर्व्वतः ।

दारकौ जातनामानौ क्रमेण ववृधुस्तु तौ । ज्येष्ठः सङ्कर्षणो नाम यवीयान् कृष्ण एव च ।
मेघकृष्णस्तु कृष्णोऽभूद्देहान्तरगतो हरिः । ववृधे स गवां मध्ये सागरस्थ इवाम्बुदः ।　३२४५
शकटस्य त्वधः सुप्तं कदाचित् पुत्रगृद्धिनी । यशोदा तं समुत्सृज्य जगाम यमुनां नदीम् ।
शिशुलीलां ततः कुर्वन् स्वहस्तचरणौ क्षिपन् । रुरोद मधुरं कृष्णः पादावूर्द्ध्वं प्रसारयन् ।
स तत्रैकेन पादेन शकटं पर्य्यवर्तयत् । न्युब्जं पयोधराकाङ्क्षी चकार च रुरोद च ।
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा शोकविक्लवा । स्नाता प्रस्रवदिग्धाङ्गी बद्धवत्सेव सौरभी ।
सा ददर्श विपर्य्यस्तं शकटं वायुना विना । हाहेति कृत्वा त्वरितं दारकं जगृहे तदा ।　३२५०
न सा बुबोध तत् केन शकटं परिवर्त्तितं । स्वस्ति मे दारकायेति प्रीता भीता च साऽभवत् ।
किन्नु वक्ष्यति ते तात पिता परमकोपनः । त्वय्यधःशकटे सुप्ते स्नानार्थं तु विलम्बिते ।
किं मे स्नानेन दुःस्नानं नद्याश्च गमनेन किं । पर्य्यस्ते शकटे तात यत्त्वां पश्याम्यपावृते ।
एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः । काषाये वाससी बिभ्रन्नन्दगोपो व्रजान्तिके ।
स ददर्श विपर्य्यस्तं भिन्नभाण्डघटीघटं । अपाक्षधूर्भिन्नाक्षं शकटं चक्रमौलिनं ।　३२५५
भीतस्त्वरितमागम्य सहसा साश्रुलोचनः । अपि मे स्वस्ति पुत्रायेत्यसकृद्वचनं वदन् ।
पिबन्तं स्तनमालोक्य पुत्रं स्वस्थोऽब्रवीत् पुनः । वृषयुद्धं विना केन पर्य्यस्तं शकटं मम ।
प्रत्युवाच यशोदा तं भीता गद्गदभाषिणी । न हि जानाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं ।
अहं गता नदीमार्य्य चेलप्रक्षालनार्थिनी । आगता च विपर्य्यस्तमपश्यं शकटं भुवि ।
तयोः कथयतोरेवमब्रुवंस्तत्र दारकाः । अनेन शिशुना यानमेतत् पादेन पातितं ।　३२६०
अस्माभिः सम्पतद्भिश्च दृष्टमेतद्यदृच्छया । आश्चर्य्यमिति ते सर्व्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
स्वे स्थाने शकटञ्चाथ चक्रसंस्थमकारयन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां शकटभङ्गे द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य शकुनीवेशधारिणी । धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।
पूतना नाम शकुनी घोरा प्राणिभयङ्करी । आजगामार्द्धरात्रे वै पक्षौ क्रोधाद्विधुन्वती ।
ततोऽर्द्धरात्रसमये पूतना प्रत्यदृश्यत । व्याघ्रगम्भीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।　३२६५
निलिल्ये शकटाक्षे सा प्रस्रवोत्पीडवर्षिणी । ददौ स्तनं सा कृष्णाय तस्मिन् सुप्तजने निशि ।
तस्याः स्तनं पपौ कृष्णः प्राणैः सह ननाद च । छिन्नस्तनी सा सहसा पपात शकुनी भुवि ।
तेन शब्देन वित्रस्तास्ततो बुबुधिरे जनाः । स नन्दगोपो गोपाश्च यशोदा च सुविक्लवा ।
ते तामपश्यन् पतितां विसंज्ञां छिन्नपयोधरां । पूतनां पतितां भूमौ वज्रेणेवावदारितां ।
इदं किन्त्विति सन्त्रस्ताः कस्येदं कर्म चेत्यपि । नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपास्ते पर्य्यवारयन् ।　३२७०
नाध्यगच्छन्त च तदा हेतुं तत्र कथञ्चन । आश्चर्य्यमाश्चर्य्यमिति ब्रुवन्तोऽनुययुर्गृहान् ।
गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहं । यशोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ।

कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयं । पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वं समुपागतं ।
यशोदा त्वब्रवीद्भीता नार्य्य जानामि किं त्विदं । दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन बोधिता ।
यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सबान्धवः । कंसाद्भयं चकारोग्रं विस्मयञ्च जगाम ह । ३४३५
इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां पूतनावधे त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ सौम्यौ दारकौ कृतनामकौ । कृष्णसङ्कर्षणौ चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यतां ।
तावन्योन्यगतौ बालौ बाल्यादेवैकतां गतौ । एकमूर्त्तिधरौ कान्तौ बालचन्द्रार्कवर्चसौ ।
एकनिर्म्माणनिर्युक्तावेकशय्यासनाशनौ । एकवेशधरावेकं पुष्यमाणौ शिशुव्रतं ।
एककार्य्यान्तरगतावेकदेहौ द्विधाकृतौ । एकचार्य्यौ महावीर्य्यावेकस्य शिशुतां गतौ ।
एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ । कृत्स्नस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदारकौ । ३४४०
अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः क्रीडाभिरभिशोभितौ । अन्योन्यकिरणग्रस्तौ चन्द्रसूर्य्याविवाम्बरे ।
विसर्पन्तौ तु सर्व्वत्र सर्पभोगभुजावुभौ । रेजतुः पांशुदिग्धाङ्गौ दृप्तौ कलभकाविव ।
क्वचिद्भस्मप्रदिग्धाङ्गौ करीषप्रोक्षितौ क्वचित् । तौ तत्र पर्य्यधावेतां कुमाराविव पावकी ।
क्वचिज्जानुभिरुद्घृष्टैः सर्पमाणौ विरेजतुः । क्रीडन्तौ वत्सशालासु शकृद्दिग्धाङ्गमूर्द्धजौ ।
शुशुभाते श्रिया जुष्टावानन्दजननौ पितुः । जनञ्च विप्रकुर्व्वाणौ विहसन्तौ क्वचित् क्वचित् । ३४४५
तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्द्धजव्याकुलेक्षणौ । रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ।
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्व्वव्रजविचारिणौ । नाशकन्वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्म्मदौ ।
ततो यशोदा संक्रुद्धा कृष्णं कमललोचनं । आनाय्य शकटीमूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ।
दाम्ना चैवोदरे बद्ध्वा प्रत्यबन्धदुलूखले । यदि शक्नोषि गच्छेति तमुक्त्वा कर्म्म साऽकरोत् ।
व्यग्रायान्तु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् । शिशुलीलां ततः कुर्व्वन् सर्व्वं विस्मापयन् व्रजं । ३४५०
सोऽङ्गणान्निःसृतः कृष्णः कर्षमाण उलूखलं । यमलाभ्यां प्रवृद्धाभ्यामर्ज्जुनाभ्यां निवारितः ।
मध्यान्निश्चक्राम तयोः शिशुः कर्षन्नुलूखलं । तत्तस्य कर्षतो बद्धं तिर्य्यग्गतमुलूखलं ।
लग्नं ताभ्यां समूलाभ्यामर्ज्जुनाभ्याञ्चकर्ष सः । तावर्ज्जुनौ कृष्यमाणौ तेन बालेन रंहसा ।
समूलविटपौ भग्नौ स च मध्ये जहास वै । निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्वबलमास्थितः ।
तद्दाम तस्य बालस्य प्रभावादभवद्दृढं । यमुनातीरमार्गस्था गोप्यस्तं ददृशुः शिशुं । ३४५५
क्रन्दन्त्यो विस्मयन्त्यश्च यशोदानिकटं ययुः । तास्तु संभ्रान्तवदना यशोदामूचुरातुराः ।
एह्यागच्छ यशोदे त्वं संभ्रमात् किं विलम्बसे । यौ तावर्ज्जुनवृक्षौ तु व्रजे सत्योपयाचनौ ।
पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महीरुहौ । दृढेन दाम्ना तत्रैव बद्धो वत्स इवोदरे ।
जहास वृक्षयोर्म्मध्ये तव पुत्रः स बालकः । उत्तिष्ठ गच्छ दुर्म्मेधे मूढे पण्डितमानिनि ।
पुत्रमानय जीवन्तं मुक्तं मृत्युमुखादिव । सा भीता सहसोत्थाय हाहाकारं प्रकुर्व्वती । ३४६०
तं देशमगमत्तत्र पातितौ तौ महाद्रुमौ । ददर्श सा तयोर्म्मध्ये द्रुमयोरात्मजं शिशुं ।

दाम्ना निबद्धमुदरे कर्षमाणमुलूखलं । सगोपीगोपवृद्धश्च यशोदा च [illegible] ।
पर्य्यगच्छत तद्द्रष्टुं गोपेषु महदद्भुतं । जजल्पुश्च यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
केनेमौ पातितौ वृक्षौ घोषस्यायतनोपमौ । विना वातं विना वर्षं विद्युत्पतनं विना ।
विना हस्तिकृतं दोषं केनेमौ पातितौ द्रुमौ । अहो वत न शोभेते विमूलावर्ज्जुनाविमौ । ३४९५
भूमाविमौ निपतितौ वितोयौ जलदाविव । यदीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।
नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवं गतावपि । यच्चायं दारकः कृष्णो विमूलाभ्यामविक्षतः ।
औत्पातिकमिदं घोषे तृतीयं वर्त्तते त्विह । पूतनायाः विनाशश्च द्रुमयोः शकटस्य च ।
अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्यास्य न युज्यते । उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
नन्दगोपस्तु सहसा मुक्त्वा कृष्णमुलूखलात् । निवेश्य चाङ्के सुचिरं मृतं पुनरिवागतं । ३५००
नातृप्यत प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यशोदां गर्हन् वै नन्दगोपो विवेश ह ।
स च गोपजनः सर्व्वो व्रजमेव जगाम ह । स च तेनैव नाम्ना तु कृष्णो वै दामबन्धनात् ।
घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते । एतदाश्चर्य्यभूतं हि बालस्यासीद्विचेष्टितं ।
कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां यमलार्ज्जुनभङ्गे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाल्यमुत्तीर्णौ कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः । ३५०५
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ । बभूवतुर्वत्सपालौ काकपक्षधरावुभौ ।
पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वराननौ । शुशुभाते वनगतौ त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ।
मयूराङ्गजकर्णौ तौ पल्लवापीडधारिणौ । वनमालाकुलोरस्कौ द्रुमपोताविवोद्गतौ ।
अरविन्दकृतापीडौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ । सशिक्यतुम्बकरकौ गोपवेणुप्रवादकौ ।
क्वचिद्धसन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ क्वचित् क्वचित् । पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रान्तरैषिणौ । ३५१०
एवं वत्सान् पालयन्तौ शोभयन्तौ महावनं । चञ्चूर्य्येते रमन्तौ स्म किशोराविव चञ्चलौ ।
अथ दामोदरः श्रीमान् सङ्कर्षणमभाषत । आर्य्य नास्मिन् वने शक्यं गोपालैः सह क्रीडितुं ।
अवगीतमिदं सर्व्वमावाभ्यां भुक्तकाननं । प्रणष्टतृणकाष्ठञ्च गोपैर्म्मथितपादपं ।
घनीभूतानि यान्यासन् काननानि वनानि च । तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्ते स्म यथासुखं ।
गोवाटेषु च ये वृक्षाः परिवृत्तार्गलेषु च । सर्व्वे गोष्ठाग्निषु गताः क्षयमक्षयवर्च्चसः । ३५१५
सन्निकृष्टानि यान्यासन् काष्ठानि च तृणानि च । तानि दूरावकृष्टासु मार्गितव्यानि भूमिषु ।
अरण्यमिदमल्पोदमल्पकक्षं निराश्रयं । अन्वेषितव्यविश्रामं दारुणं विरलद्रुमं ।
अकर्म्मण्येषु वृक्षेषु स्थितविप्रस्थितद्विजं । संवासस्यास्य महतो अनेनोत्सादितद्रुमं ।
निरानन्दं निराहारं निष्प्रयोजनमारुतं । निर्व्विहङ्गमिदं शून्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनं ।
विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शाकैश्च वनसम्भवैः । उत्सन्नयवसतृणो घोषोऽयं नगरायते । ३५२०

शैलानां भूषणं घोषो घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावस्ताश्चास्माकं परा गतिः ।
तस्मादन्यद्वनं यावः प्रत्यग्रयवसेन्धनं । [illegible] गावश्चरन्ति वै ।
तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो व्रजाः । न द्वारबन्धावरणा न गृहक्षेत्रिणस्तथा ।
प्रशस्ता हि व्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । शकृन्मूत्रेषु तेष्वेव जातं [illegible] ।
न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत् पयसे हितं । स्थलीप्रायासु रम्यासु नवासु वनराजिषु । १०९५
चरावः सहिता गोभिः क्षिप्रं संवाह्यतां व्रजः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसंस्तरं ।
नाम्ना वृन्दावनं नाम स्वादुवृक्षफलोदकं । अझिल्लिकण्टकवनं सर्वैर्वनगुणैर्युतं ।
कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरसंश्रितं । स्निग्धशीतानिलवनं सर्वर्तुनिलयं शुभं ।
गोपीनां सुखसञ्चारि चारुचित्रवनान्तरं । तत्र गोवर्द्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्महान् ।
भ्राजते दीर्घशिखरो नन्दनस्येव मन्दरः । मध्ये चास्य महाशाखो न्यग्रोधो योजनोच्छ्रितः । ११००
भाण्डीरो नाम शुशुभे नीलमेघ इवाम्बरे । मध्येन चास्य कालिन्दी सीमन्तमिव कुर्वती ।
प्रयाता नन्दनस्येव नलिनी सरितां वरा । तत्र गोवर्द्धनञ्चैव भाण्डीरञ्च वनस्पतिं ।
कालिन्दीञ्च नदीं रम्यां द्रक्ष्यावश्चरतः सुखं । तत्रायं वसतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणं वनं ।
[illegible] भद्रन्ते किञ्चिदुत्पाद्य कारणं । एवं कथयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमांसवसाशनाः । घोराश्चिन्तयतस्तस्य स्वतनूरुहजास्तदा । ११०५
विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वशः शतशो वृकाः । [illegible] गोषु वत्सेष्वथो नृषु ।
गोपीषु च यथाकामं व्रजे [illegible] । ते वृकाः पञ्चशश्चैव दशशश्चाप्यथापरे ।
विंशद्विंशतिशश्चैव शतशश्च वृकाः । निपेतुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रीवत्सकृतलक्षणाः ।
कृष्णास्ते कृष्णवदना गोपानां भयकारिणः । भक्षयन्तिस्म तेऽत्यर्थं त्रासयन्तिस्म गोव्रजं ।
निशि बालान् हरन्तिस्म [illegible] व्रजः । न वनं शक्यते गन्तुं न च गाः परिरक्षितुं । १११०
न वनात् किञ्चिदाहर्तुं न चावर्तयितुं नदीं । [illegible] ।
एवं वृकैरुदीर्णैश्च व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः । व्रजो निष्पन्दचेष्टश्च स एकस्थानचरः कृतः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्यायां वृकदर्शने पञ्चषष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वृकांश्च तान्दृष्ट्वा वर्द्धमानान् दुरासदान् । सस्त्रीपुंसोऽथ घोषो वै समेतोऽमन्त्रयत्तदा ।
स्थानेनेह न नः कार्य्यं व्रजामोऽन्यन्महद्वनं । यच्छिवञ्च सुखोष्यञ्च गवाञ्चैव सुखावहं ।
अद्यैव किञ्चिरेण स्म व्रजामः सह गोधनैः । यावद्वृकैर्वधं घोरं न नः सर्व्वो व्रजो व्रजेत् । १११५
एषां धूम्रारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखदंष्ट्रिणां । वृकाणां कृष्णवक्त्राणां बिभीमो निशि गर्जतां ।
मम पुत्रो मम भ्राता मम वत्सोऽद्य गौर्मम । वृकैर्व्यापादितेत्येवं क्रन्दन्ति स्म गृहे गृहे ।
तासां रुदितशब्देन गवां हम्भारवेण च । व्रजस्योत्थापनं चक्रुर्घोषवृद्धाः समागताः ।
तेषां मतमथाज्ञाय गन्तुं वृन्दावनं वनं । व्रजस्य च निवासाय गवाञ्चैव हिताय च ।

वृन्दावननिवेशाय तान् श्रुत्वा कृतनिश्चयान् । नन्दगोपो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे । ३५१०
अद्यैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । शीघ्रमाज्ञाप्यतां घोषः सज्जीभवत मा चिरं ।
ततोऽवघुष्यत तदा घोषे तत्प्राकृतैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकाल्यन्तां भाण्डं समभिरोप्यतां ।
वत्सयूथानि काल्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च । वृन्दावनमितः स्थानान्निवेशाय च गम्यतां ।
तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितं । उदतिष्ठद्व्रजः सर्व्वः शीघ्रं गमनलालसः ।
प्रयाह्युत्तिष्ठ गच्छामः किं शेषे साधि योजय । उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्नासीत् कोलाहलो महान् । ३५१५
उत्तिष्ठमानः शुशुभे शकटीशकटस्तु सः । व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
गोपीनां गर्गरीभिश्च मूर्द्ध्नि चोत्तम्भितैर्घटैः । निष्पपात व्रजात् पङ्क्तिस्तारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
नीलपीतारुणैस्तासां वस्त्रैरग्र्यसनाम्बरैः । शक्रचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ।
दामनीदामभारैश्च केचित् कायावलम्बिभिः । गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव द्रुमाः ।
स व्रजो व्रजतां भाति शकटौघेन भास्वता । पोतैः पवनविक्षिप्तैर्निष्पतद्भिरिवार्णवः । ३५२०
क्षणेन तद्व्रजस्थानमीरिणं समपद्यत । द्रव्यावयवनिर्द्धूतं कीर्णं वायसमण्डलैः ।
ततः क्रमेण घोषः स प्राप्तो वृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाञ्चैव हिताय च ।
शकटावर्त्तपर्य्यन्तश्चन्द्रार्द्धाकारसंस्थितं । मध्ये योजनविस्तारं तावद्द्विगुणमायतं ।
कण्टकीभिः प्रवृद्धाभिस्तथा कण्टकितैर्द्रुमैः । निखातोच्छ्रितशाखाग्रैरभिगुप्तं समन्ततः ।
मन्थैरारोप्यमाणैश्च मन्थबन्धानुकर्षणैः । अद्भिः प्रक्षाल्यमानाभिर्गर्गरीभिः समन्ततः । ३५२५
कीलैरारोप्यमाणैश्च दामनीपाशपाशितैः । स्तम्भनीघटैश्चापि शकटैः परिवर्त्तितैः ।
नियोगपाशैरासक्तैर्गर्गरीस्तम्भमूर्द्धसु । छादनार्थं प्रकीर्णैश्च कटैश्च तृणसङ्कटैः ।
शाखाविटङ्कैर्वृक्षाणां क्रियमाणैरितस्ततः । शोध्यमानैर्गवां स्थानैः स्थाप्यमानैरुदूखलैः ।
प्राङ्मुखैः सिच्यमानैश्च सन्दीप्यद्भिश्च पावकैः । सवत्सचर्म्मास्तरणैः पर्य्यङ्कैश्चावरोपितैः ।
तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रेक्षन्तीभिश्च तद्वनं । शाखाश्चाकर्षमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः । ३५३०
युवभिः स्थविरैश्चैव गोपैर्व्यग्रकरैर्भृशं । विशसद्भिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरूनपि ।
तद्व्रजस्थानमधिकं शुशुभे काननावृतं । रम्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं ।
ताश्च कामदुघा गावः सर्व्वस्य चिरतं वनं । वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दनोपमकाननं ।
पूर्व्वमेव तु कृष्णेन गवां वै हितकारिणा । शिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा ।
पश्चिमेऽपि ततो रूक्षे घर्म्ममासे निरामये । वर्षतीवामृतं देवे तृणं तत्र व्यजायत । ३५३५
न तत्र वत्साः सीदन्ति न गावो नेतरे जनाः । यत्र तिष्ठति लोकानां हिताय मधुसूदनः ।
ताश्च गावः स घोषश्च स च सङ्कर्षणो युवा । कृष्णेन विहितं वासं तमध्यासत निर्वृताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ । चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ सुरूपिणौ ।

पूर्वश्च घर्म्मसमयस्तयोस्तत्र वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनाकाननचारिणोः ।

ततः प्रावृडनुप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रवर्षद्भिर्जलधरैः शक्रचापाङ्कितोदरा । ३५५०

बभूवादर्शनः सूर्यो भूमिश्चार्द्रत्वमभ्यगात् । महता मेघजालेन नयतीवानुकम्पिता ।

संमार्ज्जिततला भूमिर्यौवनस्थेव लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च ।

नष्टदावाग्निमार्गाणि वनानि प्रचकाशिरे । नृत्यव्यापारकालश्च मयूराणां कलापिनां ।

मदरक्ताः प्रवृत्ताश्च केकाः पटुरवास्तथा । नवप्रावृषि कान्तानां षट्पदाहारदायिनां ।

यौवनस्थं कदम्बानां नवाम्भोभाजते वपुः । वासितं कुटजैः पुष्पैः कदम्बैश्चाचितं वनं । ३५५५

वासितं जलदैरुष्णं तोषिता च वसुन्धरा । सन्तप्ता भास्करकरैरभितप्ता दवाग्निना ।

जलैर्व्वलाहकोत्सृष्टैरुच्छ्वसन्तीव पर्व्वताः । महावातसमुद्धूतं महामेघगणार्पितं ।

मही महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नभः । क्वचित् कन्दलहासाढ्यं शिलीन्ध्राभरणं क्वचित् ।

संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनं । सेन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतं ।

पार्थिवं गन्धमाघ्राय लोकः क्षुभितमानसः । दृप्तसारङ्गनादेन दर्दुरव्याहृतेन च । ३५६०

नवैश्च शिखिविक्रुष्टैरवकीर्णा वसुन्धरा । भ्रमत्पूर्णमहावर्त्ता वर्षप्राप्तमहारवाः ।

हरन्त्यस्तीरजान् वृक्षान् विस्तारं यान्ति निम्नगाः । सन्ततासारविक्लिन्नाः क्लिन्नपर्णोत्तरच्छदाः ।

न त्यजन्ति नगाग्राणि श्रान्ता इव पतत्रिणः । तोयगम्भीरलम्बेषु प्रवृत्तेषु नदत्सु च ।

उदरेषु नवाभ्राणां मज्जतीव दिवाकरः । महीरुहैश्चोत्पतितैः सलिलोत्पीडसंकुला ।

अलक्ष्यमार्गा वसुधा भाति शाद्वलमालिनी । वज्रेणेवावरुग्णानां नगानां नगशालिनां । ३५६५

स्रोतोभिः परिक्लान्तानि पतन्ति शिखराण्यधः । पतता मेघवर्षेण यथा निम्नानुसारिणा ।

पर्व्वतोद्गीर्णमुक्तेन पूर्य्यन्ते वनराजयः । हर्षोच्छ्रितमुखा वन्या मेघनादानुसारिणः ।

भान्त्यतिदृप्ता मातङ्गा गाङ्गता इव तोयदाः । प्रावृट्प्रवृत्तिं संदृश्य दृष्ट्वा चाम्बुधरान् घनान् ।

रौहिणेयो मिथः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् । पश्य कृष्ण घनान् कृष्णान् बलाकाङ्गविभूषणान् ।

गगने तव गात्राणां वर्णचौर्यमिवोत्थितान् । तव निद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं नभः । ३५७०

त्वमिवाज्ञातवसतिं चन्द्रो वसति वार्षिकीं । एतन्नीलाम्बरश्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।

संप्राप्ते दुर्द्दिने काले दुर्द्दिनं भाति वै नभः । पश्य कृष्ण जलोदग्रैः कृष्णैरुद्गर्जितैर्घनैः ।

गोवर्द्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरिः । पतितेनाम्भसा ह्येते समन्तान्मददर्पिताः ।

भ्राजन्ते कृष्णसारङ्गाः काननेषु मदान्विताः । एतान्यम्बुप्रहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।

तृणानि शतपत्राक्ष पत्रैर्म्मूर्च्छन्ति मेदिनीं । चरत्स्थलानां शैलानां वनानाञ्च घनागमे । ३५७५

सस्यानाञ्च सीमानां न लक्ष्मीर्व्यतिरिच्यते । शीघ्रवातसमुद्धूताः प्रोषितोत्सुककारिणः ।

दामोदरोद्दामरवाः प्रागर्ज्ज यान्ति तोयदाः । हरे हर्यश्वचापेन त्रिवर्णेन त्रिविक्रम ।

विवाणत्वेन गगनं तवेदं मध्यमं पदं । नभस्ये च नभश्चक्षुर्न भात्येव घनाम्बुभिः ।

मेघैः शीतातपकरो तिरश्चिरिव रश्मिवान् । द्यावापृथिव्योः संसर्गः सततं प्रततैः कृतः ।
अव्यवच्छिन्नधारौघैः समुद्रौघसमैर्घनैः । नीपार्जुनकदम्बानां पृथिव्यां वातवृष्टयः । ३५८०
गन्धैः कोलाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः । संप्रवृत्तमहावर्षं लम्बमानमिवाम्बरं ।
भात्यगाधमपर्य्यन्तं ससागरमिवाम्बरं । धारानिर्मलनाराचं विद्युत्कवचवर्म्मितं ।
शक्रचापायुधधरं युद्धसज्जमिवाम्बरं । शैलानाञ्च वनानाञ्च द्रुमाणाञ्च वरानन ।
प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि घनैर्घनैः । गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्घनैः ।
वर्णसारूप्यतां याति गगनं सागरस्य वै । समुद्रोद्भूतिजननो लोलशाद्वलकम्पिनः । ३५८५
शीताः सपृषदुद्दामाः कर्कशा वान्ति मारुताः । निशासु सुप्तचन्द्रासु मुक्ततोयासु तोयदैः ।
मग्नसूर्य्यस्य नभसो न विभान्ति दिशो दश । जलजं पुष्करं कोषैः सुधाध्मातैः समन्ततः ।
न घृणीनां न रश्मीनां विशेषं यान्ति दृष्टयः । वर्षादोषपरित्यक्तं मेघशोभातिभूषितं ।
पश्य वृन्दावनं कृष्ण कान्तेवस्थं यथा । एवं प्रावृड्गुणान् सर्व्वान् श्रीमान् कृष्णस्य पूर्व्वजः ।
कथयन्नेव बलवान् व्रजमेव जगाम ह । तौ रामकृष्णावन्योन्यं कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । ३५९०
तत्कालं ज्ञातिभिः सार्द्धं चेरतुस्तन्महद्वनं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रावृड्वर्णने सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित्तु तदा कृष्णो विना सङ्कर्षणेन वै । चचार तद्वनवरं कामरूपी वराननः ।
काकपक्षधरः श्रीमान् श्यामः पद्मदलेक्षणः । श्रीवत्सेनोरसि युतः शशाङ्क इव स ग्लौ ।
साङ्गदेनाग्रपादेन पङ्कजोत्क्षिप्तवर्चसा । सुकुमाराभिताम्रेण क्रान्तविक्रान्तगामिना ।
पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्जल्कसन्निभे । सूक्ष्मे वसानो वसने ससन्ध्य इव तोयदः । ३५९५
वत्सव्यापारयुक्ताभ्यां व्यग्राभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पूजिताभ्यां सदाऽमरैः ।
सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्वक्त्रं रुचिरोष्ठपुटं मुखं ।
शिखाभिस्तस्य मुक्ताभी रराज मुखपङ्कजं । वृतं षट्पदपङ्क्तीभिर्यथा स्यात् पद्ममण्डलं ।
तस्यार्ज्जुनकदम्बाढ्या नीपकन्दलमालिनी । रराज माला शिरसि नक्षत्राणि यथा दिवि ।
स तया मालया वीरः शुशुभे सर्व्वपुष्पया । मेघकालाम्बुदश्यामो नभस्य इव मूर्त्तिमान् । ३६००
एकेनामलपत्रेण कण्ठसूत्रावलम्बिना । रराज बर्हिपत्रेण मन्दमारुतकम्पिना ।
क्वचिद्गायन् क्वचित् क्रीडंश्चञ्चूर्य्यंश्च क्वचित् क्वचित् । पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयंश्च क्वचिद्वने ।
गोपवेणुं सुमधुरं कामात्तमपि वादयन् । प्रह्लादनार्थञ्च गवां क्वचिद्वनगतो युवा ।
गोकुलेऽम्बुधरश्यामश्चचार द्युतिमान् प्रभुः । रेमे च तत्र रम्यासु चित्रासु वनराजिषु ।
मयूरवरघुष्टासु मदनोद्दीपनीषु च । मेघनादप्रतिक्षुब्धैर्नादितासु समन्ततः । ३६०५
शाद्वलच्छन्नमार्गासु शिलिन्ध्राभरणासु च । कन्दलामलदन्तीषु स्रवन्तीषु नवं जलं ।
केसराणां नवैर्गन्धैर्मदनिःश्वसितोपमैः । अभीक्ष्णं निश्वसन्तीषु योषित्स्विव समन्ततः ।

सेव्यमानो नवैर्वातैर्द्रुमवातनिःसृतैः । तासु कृष्णो मुदं लेभे सौम्यासु वनराजिषु ।
स कदाचिद्वने तस्मिन् गोभिः सह परिभ्रमन् । ददर्श विपुलोदग्रं शाखिनं शाखिनाम्बरं ।
स्थितं धरण्यां मेघाभं निबिडं पत्रसञ्चयैः । गगनार्द्धोच्छ्रिताकारं पवनाभोगधारिणं । ३६१०
नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं बहुभिर्द्विजैः । फलैः प्रवालैश्च घनं सेन्द्रचापघनोपमं ।
भवनाकारविटपं लतापुष्पसुमण्डितं । विशालमूलावनतं पवनाम्भोदधारिणं ।
आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य शाखिनां । कुर्वाणं शुभकर्माणं निरावर्षं निरातपं ।
न्यग्रोधं पर्वताग्राभं भाण्डीरं नाम नामतः । दृष्ट्वा तत्र मतिं चक्रे निवासाय तदा प्रभुः ।
स तत्र वयसा तुल्यैर्वत्सपालैः सहानघः । रेमे वै दिवसं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा । ३६१५
तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डीरवासिनं । रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैस्तदा ।
अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः । गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ।
तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् । पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बीवीणाश्च तत्र ह ।
कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोवृषभेक्षणः । जगाम यमुनातीरं लतासंवृतपादपं ।
तरङ्गापाङ्गकुटिलां वारिस्पर्शसुखानिलां । तां च पद्मोत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीं । ३६२०
जलजैः प्रार्थिभिः कीर्णां जलजैर्भूषितां शुभैः । जलजैः कुसुमैश्चित्रां जलजैर्हरितोदकां ।
सुतीर्थां स्वादुसलिलां ह्रदिनीं वेगगामिनीं । तोयवातोद्धुतैर्वृक्षैरभ्यासितपादपां ।
हंसकारण्डवोद्घुष्टां सारसैश्च निनादितां । अन्योन्यमिथुनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ।
प्रस्रवत्स्रोतचरणां पुलिनश्रोणिमण्डलां । आवर्तनाभिगम्भीरां पद्मरोमानुरञ्जितां ।
तटश्वेतेरोदरां कान्तां तरङ्गत्रिवलीधरां । चक्रवाकस्तनतटीं तीरपार्श्वायताननां । ३६२५
फेनप्रहृष्टदशनां प्रसन्नां हंसहासिनीं । रुधिरोत्पलरक्ताक्षीं नतभ्रूं जलजेक्षणां ।
ह्रददीर्घललाटान्तां कान्तशैवलमूर्द्धजां । दीर्घस्रोतायतभुजामाभोगश्रवणाङ्कितां ।
कारण्डवाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनां । कामपुष्पमयं वासो वसानां हंससञ्चयां ।
तटआभरणोपेतां मीननिर्मलमेखलां । पारिप्लवसवर्णाभां सारसारावनूपुरां ।
चन्दनाङ्गानुलिप्ताङ्गीं कूर्मलक्षणभूषितां । निपानव्यापदापीतां नृभिः पीतपयोधरां । ३६३०
श्वापदोच्छिष्टसलिलामाश्रमस्नानसङ्कुलां । तां समुद्रस्य महिषीं वीक्षमाणः समन्ततः ।
चचार रुचिरं कृष्णो यमुनामुपशोभयन् । ताञ्चरन् स नदीं श्रेष्ठां ददर्श ह्रदमुत्तमं ।
दीर्घं योजनविस्तारं दुस्तरं त्रिदशैरपि । गम्भीरमक्षोभ्यजलं निष्कम्पमिव सागरं ।
तोयजैः श्वापदैस्त्यक्तं शून्यं तोयचरैः खगैः । अगाधेनाम्भसा पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरं ।
दुःखोपसर्प्यं तीरेषु ससर्पैर्विपुलैर्बिलैः । विषारणिभवस्याग्नेर्धूमेन परिवेष्टितं । ३६३५
अभोग्यं तत् पशूनां हि अपेयञ्च जलार्थिनां । उपभोगैः परित्यक्तं सर्वैस्त्रिषवणार्थिभिः ।
आकाशादप्यसञ्चार्यं खगैराकाशगोचरैः । दह्येत्वपि पतत्स्वपु ज्वलन्तमिव तेजसा ।

समन्ताद्योजनं साग्रं तीरेष्वपि दुरासदं । विषानलेन घोरेण ज्वालाप्रज्वलितोदकं।
आकाशान्तरतश्चैव क्रोशमात्रे शिरामयी। तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं ह्रदं।
अगाधं क्षोतमानस्य कस्येदं सुमहह्रदं। अस्मिन् स कालियो नाम नीलाञ्जनचयोपमः। ३९४०
उरगाधिपतिः साक्षाद्ध्रदे वसति दारुणः । उत्सृज्य सागरं वासं यो मया विद्रितः पुरा ।
भयात् पतगराजस्य सुपर्णस्योरगाशिनः। तेनेयं दूषिता सर्व्वा यमुना सागरङ्गमा।
भयाच्चोरगपतेर्नायं देशो निषेव्यते। तदिदं दारुणाकारमरण्यं शठमावृतं ।
धावरोहद्रुमं घोरं कीर्णं नानालताद्रुमैः । रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्व्वनचारिभिः ।
वनं निर्व्विषयाकारं विषाक्तमिव दुस्तरं । तैराप्तकारिभिर्नित्यं सर्व्वतः परिरक्षितं। ३९४५
शैवालमलिनैश्चापि वृक्षैः क्षुपलताकुलैः । वर्त्तव्यमार्गौ भ्राजेते ह्रदस्यास्य तटावुभौ ।
तदस्य सर्पराजस्य कर्त्तव्यो निग्रहो मया । यथेयं सरिदम्भोदा भवेत्स्वच्छजलाश्रया ।
व्रजोपभोग्या च शुभा नाम्ने वै दर्शिते मया । सर्व्वत्र सुखसञ्चारा सर्व्वतीर्थसुखाश्रया ।
एतदर्थञ्च वासो मे व्रजेऽस्मिन् गोपजन्म च । अमीषामुत्पथस्थानां निग्रहार्थं दुरात्मनां ।
एतं कदम्बमारुह्य तदेव शिशुलीलया । विनिपत्य ह्रदे घोरे दमयिष्यामि कालियं। ३९५०
एवं कृते बाहुवीर्यं लोके ख्यातिङ्गमिष्यति ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां कालियह्रददर्शने अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपसृत्य नदीतीरं बद्ध्वा परिकरं दृढं। आरोहच्चपलः कृष्णः कदम्बशिखरं मुदा ।
कृष्णः कदम्बशिखरात्तमालोऽम्बुदाकृतिः। ह्रदमध्येऽकरोच्छब्दं निपतन्नम्बुजेक्षणः ।
स कृष्णेनाभिपतता क्षोभितो यमुनाह्रदः । सम्प्राविध्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ।
तेन शब्देन संक्षुब्धं तत्सर्पभवनं महत्। उदतिष्ठञ्जलात् सर्पा रोषपर्य्याकुलेक्षणाः । ३९५५
स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघराशिसमप्रभः । ततो रक्तान्तनयनः कालियः समदृश्यत ।
पञ्चास्यः पावकोच्छ्वासचलज्जिह्वोऽनलाननः । पृथुभिः पञ्चभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।
पूरयित्वा ह्रदं सर्व्वं भोगेनानलवर्च्चसा । स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ।
क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्व्वं शृतमिवाभवत्। प्रतिस्रोतश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।
तस्य क्रोधाग्निपूर्णेभ्यो कर्णेभ्योऽभूच्च मारुतः । दृष्ट्वा कृष्णं ह्रदगतं क्रीडन्तं शिशुलीलया । ३९६०
सधूमाः पन्नगेन्द्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्च्चिषः। ज्वलता तेन रोषाग्निं समीपे तीरजा द्रुमाः।
क्षणेन भस्मसान्नीता युगान्तप्रतिमेन वै । तस्य पुत्राश्च दाराश्च भृत्याश्चान्ये महोरगाः ।
वमन्तः पावकं घोरं वक्त्रेभ्यो विषसम्भवं । सधूमं पन्नगेन्द्रास्ते निष्पेतुरमितौजसः ।
प्रवेशितश्च तैः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनं । निश्चलश्चरणाकारस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
अदशन्दशनैस्तीक्ष्णैर्व्विषोत्पीडजलाविलैः । ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च वीर्य्यवान् । ३९६५
एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपालाः सर्व्व एव ते । क्रन्दमाना व्रजं जग्मुर्व्वाष्पसंदिग्धया गिरा ।

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोहङ्गतः कृष्णो मग्नो वै कालिये ह्रदे । भक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत मा चिरं ।
नन्दगोपाय वै क्षिप्रं सत्वरं विनिवेद्यतां । एष ते कृष्यते पुत्रः सर्पेणेति महाह्रदे ।
नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वज्रपातोपमं वचः । आर्त्तः स्खलितविक्रान्तस्तं जगाम ह्रदोत्तमं ।
सबालयुवतीवृद्धः स च सङ्कर्षणो युवा । आक्रीडं पन्नगेन्द्रस्य जनस्तं समुपागमत् । ३६००
नन्दगोपादयो गोपास्ते सर्व्वे साश्रुलोचनाः । हाहाकारं प्रकुर्व्वन्तस्तस्थुस्तीरे ह्रदस्य वै ।
ह्रीडिता विस्मिताश्चैव शोकार्त्ताश्च पुनः पुनः । केचित्तु पुत्र हा हेति हा धिगित्यपरे पुनः ।
अपरे हा हताः स्मेति रुरुदुर्भृशदुःखिताः । स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हतास्मीति चुक्रुशुः ।
या पश्यसि प्रियं पुत्रं सर्पराजवशं गतं । सन्दष्टं सर्पभोगेन कृष्यमाणं यथा मृगं ।
अश्मसारमयं नूनं हृदयं तेऽभिलक्ष्यते । पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदीर्य्यसे । ३६०५
दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं ह्रदाग्रतः । न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निश्चेतनमिव स्थितं ।
यशोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावासमिमं ह्रदं । प्रविशामो न यास्यामः सर्व्वा दामोदरं विना ।
दिवसः को विना सूर्य्यं विना चन्द्रेण का निशा । विना वृषेण का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ।
विना कृष्णं न यास्यामो विवत्सा इव धेनवः । तासां विलपितं श्रुत्वा तेषाञ्च व्रजवासिनां ।
विलापं नन्दगोपस्य यशोदारुदितं तथा । एकभावशरीरस्य एकदेहो द्विधाकृतः । ३६१०
सङ्कर्षणस्तु संक्रुद्धो बभाषे कृष्णमव्ययं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नन्दिवर्द्धन ।
दम्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः । इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुषं विभो ।
परिदेवन्ति करुणं सर्व्वे मानुषबुद्धयः । तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञापनेरितं ।
विक्रीड्यास्फोटयद्बाहू छित्त्वा तं भोगबन्धनं । तस्य पद्भ्यां समाक्रम्य भोगराशिं जलोत्थितं ।
शिरःसु कृष्णो जग्राह स्वहस्तेनावनाम्य च । तस्यारुरोह सहसा मध्यमं तन्महच्छिरः । ३६१५
सोऽस्य मूर्द्ध्नि स्थितः कृष्णो ननर्त्त रुचिराङ्गदः । मृद्यमानः स कृष्णेन श्वासमूर्द्धा भुजङ्गमः ।
आस्यैः सरुधिरोद्गारैः कातरो वाक्यमब्रवीत् । अविज्ञानान्मया कृष्ण रोषोऽयं सम्प्रदर्शितः ।
दमितोऽहं हतविषो वशगस्ते वरानन । तदाज्ञापय किं कुर्य्यां सदारापत्यबान्धवः ।
कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पञ्चमूर्द्धानतं दृष्ट्वा सर्पं सर्पारिकेतनः ।
अक्रुद्ध एव भगवान् प्रत्युवाचोरगेश्वरं । नवास्मिन् यमुनातोये नैव स्थानं ददाम्यहं । ३६२०
गच्छार्णवजलं सर्प सभार्य्यः सहबान्धवः । यश्चेह भूयो दृश्येत स्थले वा यदि वा जले ।
तव भृत्यस्तनूजो वा क्षिप्रं वध्यः स मे भवेत् । शिवश्चास्य जलस्यास्तु त्वञ्च गच्छ महार्णवं ।
स्थाने त्विह भवेद्दोषस्तवान्तकरणो महान् । मत्पदानि च ते सर्प दृष्ट्वा मूर्द्धसु सागरे ।
गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यति । प्रणम्य मूर्द्धा वचनात् कृष्णस्योरगपुङ्गवः ।
पश्यतामेव गोपानां जगामादर्शनं ह्रदात् । निर्ज्जिते तु गते सर्पे कृष्णमुत्तीर्य्य स्थितं । ३६२५
विस्मिता स्तुष्टुवुर्गोपाश्चक्रुश्चैव प्रदक्षिणं । ऊचुश्च सर्व्वे सुप्रीता नन्दगोपं वनेचराः ।

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यस्य ते पुत्र ईदृशः । अद्यप्रभृति गोपानां गवां गोष्ठस्य चानघ ।
आपत्सु शरणं कृष्णः प्रभुश्चायतलोचनः । जाता शिवजला सर्व्वा यमुना मुनिसेविता ।
तीरे चास्याः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः सदा । व्यक्तमेव वने जाता वयं यत्कृष्णमीदृशं ।
महद्भूतं न जानीमश्छन्नमग्निमिव व्रजे । एवं ते विस्मिताः सर्व्वे स्तुवन्तः कृष्णमव्ययं । ३८००
जग्मुर्गोपगणा घोषं देवाश्चैत्ररथं यथा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां कालियदमने ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दमिते सर्पराजे तु कृष्णेन यमुनाह्रदे । तमेव चेरतुर्देशं सहितौ रामकेशवौ ।
आजग्मतुस्तौ सहितौ गोधनैः सह गोमिनौ । गिरिं गोवर्द्धनं रम्यं वसुदेवसुतावुभौ ।
गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातीरमाश्रितं । ददृशाते ततो वीरौ रम्यं तालवनं महत् ।
तौ तालपर्णप्रतते रम्ये तालवने रतौ । चेरतुः परमप्रीतौ वृषपोताविवोद्धतौ । ३८०५
स तु देशः समः स्निग्धः सुमहान् कृष्णमृत्तिकः । दर्भप्रायः स्थलीभूतो लोष्टपाषाणवर्ज्जितः ।
तालैश्च विपुलस्कन्धैरुच्छ्रितैः श्यामपर्णिभिः । फलाग्रशाखिभिर्भाति नागहस्तैरिवोच्छ्रितैः ।
तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदतांवरः । अहो तालफलैः पक्वैर्वासितेयं वनस्थली ।
स्वादून्यार्य्य सुगन्धीनि श्यामानि रसवन्ति च । पक्वतालानि सहितौ पातयाव लघुक्रमौ ।
यद्येषामीदृशो गन्धो माधुर्य्यघ्राणतर्पणः । रसेनामृतकल्पेन भवितव्यञ्च मे मतिः । ३८१०
दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेयो हसन्निव । पातयन् पक्वतालानि चालयामास तांस्तरून् ।
तत्तु तालवनं नृणामसेव्यं दुरतिक्रमं । निर्म्माणभूतमीरिणं पुरुषादालयोपमं ।
दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्द्दभरूपवान् । खरयूथेन महता वृतो वलवतांवरः ।
स तु तालवनं घोरं गर्द्दभः परिरक्षति । नृपक्षिश्वापदगणांस्त्रासयन्नतिदर्पितः ।
तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने । नामर्षयत तं क्रुद्धस्तालस्वनमिव द्विपः । ३८१५
शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्पाविद्धसटाननः । स्तब्धाक्षो हेषितपटुः खुरैर्निर्द्दारयन्महीं ।
आविद्धपुच्छो हषितो व्यात्ताननः इवान्तकः । आपतन्नेव ददृशे रौहिणेयमुपस्थितं ।
तालानां तमधो दृष्ट्वा सध्वजाकारमव्ययं । रौहिणेयं खरो दुष्टः सोऽदशद्दशनायुधः ।
पद्भ्यामुभाभ्याञ्च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः । जघानोरसि दैत्योऽसौ रौहिणेयं निरायुधं ।
ताभ्यामेव स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्द्दभं । आवर्ज्जितखुरस्कन्धं प्रेरयंस्तालमूर्द्धनि । ३८२०
स भग्नोरुकटीग्रीवो भग्नपृष्ठो दुराकृतिः । खरस्तालफलैः सार्द्धं पपात धरणीतले ।
तं गतासुं गतश्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्द्दभं । ज्ञातींश्चास्यापरांस्तस्य तृणराजनि सोऽक्षिपत् ।
सा भूर्गर्द्दभदेहैश्च तालपक्वैश्च पातितैः । बभासे च्छन्नजलदा द्यौरिवाव्यक्तशारदी ।
तस्मिन् गर्द्दभदैत्ये तु सानुगे विनिपातिते । रम्यं तालवनं तद्धि भूयो रम्यतरं बभौ ।
विप्रमुक्तभयं शुभ्रं विविक्ताकारदर्शनं । चरन्ति स्म सुखं गावस्तत्तालवनमुत्तमं । ३८२५

ततः प्रहृष्टास्ते सर्व्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकभयाबाधाश्चचरन्ते स्म ते वनं ।
ततः सुखं प्रकीर्णासु गोषु नागेन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णासने कृत्वा यथार्हं तौ निषेदतुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ । तत्तालवनमुत्सृज्य भूयो भाण्डीरमागतौ ।
चारयन्तौ विवृद्धानि गोधनानि शुभाननौ । स्फीतसस्यप्ररूढानि वीक्षमाणौ वनानि च ।
क्ष्वेडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् । नामभिर्व्याहरन्तौ च वत्सान् गाः परन्तपौ । १०३०
नियोगपाशैरासक्तैः स्कन्धाभ्यां शुभवर्चसौ । वनमालाकुलोरस्कौ बालशृङ्गाविवर्षभौ ।
सुवर्णाञ्जनचूर्णाभ्यामन्योन्यसदृशाम्बरौ । महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुक्लकृष्णाविवाम्बुदौ ।
कुशापीडकुसुमानाञ्च कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुर्व्वाणौ वन्यवेशधरावुभौ ।
गोवर्द्धनस्यानुचरौ वने सानुचरौ च तौ । चेरतुर्लोककान्ताभिः क्रीडाभिरपराजितौ ।
तावेव मानुषीं दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्व्वनं । १०३५
तौ तु भाण्डीरमुषितौ काले क्रीडानुवर्त्तिनौ । प्राप्तौ परमशाखाढ्यं न्यग्रोधं शाखिनाम्वरं ।
तत्र चान्दोलिकाभिश्च युद्धमार्गविशारदौ । अश्मभिः क्षेपणीयैश्च व्यायामं कुरुतः स्म तौ ।
युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ । मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरतुः ।
तयोरमयतोरेवं तत्रिपुरसुरोत्तमः । प्रलम्बोऽभ्यागमत्तत्र छिद्रान्वेषी तयोस्तदा ।
गोपालवेशमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः । लोभयानः स तौ वीरौ हासैः क्रीडनकैस्तदा । १०४०
सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः । मानुषं वपुरास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
प्रक्रीडितास्तु ते सर्व्वे सह तेनामरारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवं ।
स तु छिद्रान्तरप्रेप्सुः प्रलम्बो गोपतां गतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणां ।
अविषह्यं ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ।
हरिणाक्रीडितं नाम बालक्रीडनकं ततः । प्रक्रीडिताश्च ते द्वन्द्वमुत्पेतुर्युगपत्तदा । १०४५
कृष्णः श्रीदामसहितः पुप्लुवे गोपसूनुना । सङ्कर्षणस्तु प्लुतवान् प्रलम्बेन सहानघ ।
गोपालास्त्वपरे द्वन्द्वं गोपालैरपरैः सह । प्रद्रुता लङ्घयन्तो वै अन्योन्यं लघुविक्रमाः ।
श्रीदामं त्वजयत् कृष्णः प्रलम्बं रोहिणीसुतः । गोपालैः कृष्णपक्षीयैर्गोपालास्त्वपरे जिताः ।
ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं संहर्षात् सहसा द्रुताः । भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्य्यादां पुनरागमन् ।
सङ्कर्षणन्तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः । द्रुतं जगाम विमुखः सचन्द्र इव तोयदः । १०५०
स भारमसहंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः । ववृधे सुमहाकायः शक्राक्रान्त इवाम्बुदः ।
स भाण्डीरवटप्रख्यं स्निग्धाञ्जनगिरिप्रभं । स्वं वपुर्दर्शयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
पञ्चस्तवकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्चसा । दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्य्याक्रान्त इवाम्बुदः ।
महाननो महाग्रीवः सुमहानलकोपमः । रौद्रः शकटचक्राक्षो नामयंश्चरणैर्महीं ।

स्रग्दामलम्बाभरणः प्रलम्बाम्बरभूषणः। धीरं प्रलम्बः प्रययौ तोयलम्ब इवाम्बुदः। ४०५५
स जहारैव वेगेन रौहिणेयं महासुरः। सागरोपप्लवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तकः।
ह्रियमाणः प्रलम्बेन स तु सङ्कर्षणो बभौ। उह्यमान इवाकाशे कालमेघेन चन्द्रमाः।
स सन्दिग्धमिवात्मानं मेने सङ्कर्षणस्तदा। दैत्यस्कन्धगतः श्रीमान् कृष्णञ्चेदमुवाच ह।
ह्रियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्व्वतोदग्रवर्ष्मणा। दर्शयित्वा सुमहतीं मायां मानुषरूपिणीं।
कथमस्य मया कार्य्यं शासनं दुष्टचेतसः। प्रलम्बस्य प्रवृद्धस्य दर्पाद्द्विगुणवर्च्चसः। ४०६०
तमाह सस्मितं कृष्णः साम्ना हर्षकरेण वै। अभिज्ञो रौहिणेयस्य वृत्तस्य च बलस्य च।
अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपाल्यते। यस्त्वं जगन्मयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरङ्गतः।
स्मर नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्य्यये। स्वमप्यात्मनात्मानं समुद्राणां समागमे।
पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च। आत्मवृत्तप्रवृत्तांश्च संहारांश्च वै वपुः।
शिरः खं ते जलं मूर्त्तिः क्षमा भूर्द्दहनो मुखं। वायुर्लोकायुरुच्छ्वासो मनः स्रष्टा ह्यभूत्तव। ४०६५
सहस्रास्यः सहस्राङ्गः सहस्रचरणेक्षणः। सहस्रपद्मनाभस्त्वं सहस्रांशुधरोऽरिहा।
यत्त्वया दर्शितं लोके तत् पश्यन्ति दिवौकसः। यत्त्वया नोक्तपूर्व्वं हि कस्तदन्वेष्टुमर्हति।
यद्वेदितव्यं लोकेऽस्मिंस्तत्त्वया समुदाहृतं। विदितं यत्तवैकस्य देवा अपि न तद्विदुः।
आत्मजं ते वपुर्व्योम्नि न पश्यन्त्यात्मसम्भवं। यत्तु ते कृत्रिमं रूपं तदर्च्चन्ति दिवौकसः।
देवैर्न दृष्टस्यान्तस्ते तेनानन्त इति स्मृतः। त्वं हि सूक्ष्मो महानेकः सूक्ष्मैरपि दुरासदः। ४०७०
त्वय्येव जगतः स्तम्भे शाश्वती जगती स्थिता। अचला प्राणिनां योनिर्धारयत्यखिलं जगत्।
चतुःसागरभोगस्त्वं चातुर्व्वर्ण्यविभागवित्। चतुर्युगेशो लोकानां चातुर्हौत्रफलाशनः।
यथाऽहमपि लोकानां तथा त्वं तच्च मे मतं। उभावेकशरीरौ स्वो जगदर्थे द्विधा कृतौ।
अहं वा शाश्वतः कृष्णस्त्वं वा शेषः पुरातनः। स्ववशेन भवान् पूर्व्वंलोकान्तरदर्शनः।
लोकानां शाश्वतो देवस्त्वं हि शेषः सनातनः। आवयोर्देहमात्रेण द्विधेदं धार्य्यते जगत्। ४०७५
अहं यः स भवानेव यस्त्वं सोऽहं सनातनः। द्वावेव विहितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ।
तदास्स्व मूढवत् किं त्वं बलेन जहि दानवं। मूर्द्ध्नि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मारितः स कृष्णेन रौहिणेयः पुरातनं। स बलेन तदा पूर्व्वंलोकान्तरचारिणा।
ततः प्रलम्बं दुर्वृत्तं सुबद्धेन महाभुजः। मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्द्ध्नि चैनमताडयत्।
तस्योत्तमाङ्गं स्वे काये विकपालं विवेश ह। जानुभ्याञ्च हतः शेते गतासुर्दानवोत्तमः। ४०८०
जगत्यां विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा। प्रलम्बस्याम्बरस्थस्य मेघस्येव विदीर्य्यतः।
तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहात् सुस्राव शोणितं। बहु गैरिकसंयुक्तं शैलशृङ्गादिवोदकं।
तं निहत्य प्रलम्बन्तु संहृत्य बलमात्मनः। पर्य्यष्वजत वै कृष्णं रौहिणेयः प्रतापवान्।
तन्तु कृष्णश्च गोपाश्च दिविष्ठाश्च दिवौकसः। तुष्टुवुर्निहते दैत्ये जयाशीर्भिर्महाबलं।

यत्नेनायं हतो दैत्यो बालेनाक्लिष्टकर्म्मणा । बलदेवेति नामास्य देवैरुक्तं दिवि स्थितैः । १०८५
बलन्तु बलदेवस्य तदा भुवि जना विदुः । कर्म्मणा निहते दैत्ये देवैरपि दुरासदे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां प्रलम्बवधे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रवृत्तयोरेवं कृष्णस्य च बलस्य च । वने विचरतोर्म्मासौ व्यतियातौ स्म वार्षिकौ ।
व्रजमाजग्मतुस्तौ तु व्रजे शुश्रुवतुस्तदा । प्राप्तं शक्रमहं वीरौ गोपांश्चोत्सवलालसान् ।
कौतूहलादिदं वाक्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र तान् । कोऽयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष आगतः ।
तत्र वृद्धतमस्त्वेको गोपो वाक्यमुवाच ह । श्रूयतां तात शक्रस्य यदर्थं ध्वज इज्यते । १०९०
देवानामीश्वरः शक्रो मेघानाञ्चारिसूदन । तस्य चायं क्रतुः कृष्ण लोकनाथस्य शाश्वतः ।
तेन सञ्चोदिता मेघास्तस्यायुधभूषिताः । तस्यैवाज्ञाकराः सस्यं जनयन्ति नवाम्बुभिः ।
मेघस्य पयसो दाता पुरुहूतः पुरन्दरः । स प्रहृष्टश्च भगवान् प्रीणयत्यखिलं जगत् ।
तेन सम्पादितं सस्यं वयमन्ये च देहिनः । वर्त्तयामोपभुञ्जानास्तर्पयामश्च देवताः ।
देवे वर्षति लोकेऽस्मिंस्ततः सस्यं प्ररोहति । पृथिव्यां तर्पितायान्तु यावत्तं तर्पयते जगत् । १०९५
क्षीरवत्य इमा गावो वत्सवत्यश्च निर्वृताः । तेन संवर्द्धितास्तात तृणैः पुष्टाः सपुङ्गवाः ।
नासस्या नातृणा भूमिर्न बुभुक्षार्द्दितो जनः । दृश्यते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्तो बलाहकाः ।
दुदोह सवितुर्गा वै शक्रो दिव्याः पयस्विनीः । ताः क्षरन्ति नवं क्षीरं मेध्यं मेघौघधारितं ।
वाय्वीरितन्तु मेघेषु करोति निनदं महत् । अर्क्केणाकर्षितश्चैव गर्ज्जतीति जना विदुः ।
तस्य चैवोह्यमानस्य वायुयुक्तैर्बलाहकैः । वज्राशनिसमाः शब्दाः श्रूयन्तेऽचलभेदिनः । ११००
तज्जलं वज्रनिष्पेषैर्विमुञ्चति नभोगतैः । बहुभिः कामगैर्मेघैः शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ।
क्वचिद्दुर्द्दिनसङ्काशैः क्वचिच्छिन्नाभ्रसन्निभैः । क्वचिद्गजाञ्जनाकारैः क्वचिच्छीकरवर्षिभिः ।
मण्डयतीव देवेन्द्रो विश्वमेवं नभोघनैः । क्वचिन्नीहारभूतञ्च कुर्व्वद्भिर्गगने घनैः ।
एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्य्यस्य शाश्वतं । पर्जन्यः सर्व्वभूतानां भवाय भुवि वर्षति ।
यस्मात् प्रावृडियं कृष्ण शक्रस्य भुवि भाविनी । तस्मात् प्रावृषि राजानः सर्व्वे शक्रं मुदा युताः । ११०५
मखैः सुरेशमर्च्चन्ति वयमन्ये च मानवाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुचर्य्यायां गोपवाक्ये द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपवृद्धस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिग्रहे । प्रभावज्ञोऽपि शक्रस्य वाक्यं दामोदरोऽब्रवीत् ।
वयं वनचरा गोपाः सदा गोधनजीविनः । गावोऽस्मद्दैवतं विद्धि गिरयश्च वनानि च ।
कर्षुकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं विपणिजीविनां । गावोऽस्माकं परा वृत्तिरेतत्त्रैविद्यमुच्यते ।
विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं परं । सैव पूज्यार्च्चनीया च सैव तस्योपकारिणी । १११०
योऽन्यस्य फलमश्नानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियां । द्वावनर्थौ स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ।
कृष्यन्ता प्रथिता सीमा सीमान्तं श्रूयते वनं । वनान्ता गिरयः सर्व्वे सा चास्माकं गतिर्ध्रुवा ।

श्रूयन्ते गिरयश्चापि वनेऽस्मिन् कामरूपिणः । प्रविश्य तास्तास्तनवो रमन्ते स्वेषु सानुषु ।
भूत्वा केसरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनां वराः । वनानि स्वानि रक्षन्ति त्रासयन्तो वनच्छिदः ।
यदा चैषां विकुर्व्वन्ति ते वनायतजीविनः । घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तान् पौरुषादेन कर्म्मणा । ३८७५
मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सीतायज्ञाश्च कर्षकाः । गिरियज्ञा वयं गोपा इज्योऽस्माभिर्गिरिर्वने ।
तन्मह्यं रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । कर्म्म कृत्वा सुखं स्थाने पादपेऽथवा गिरौ ।
तत्र हत्वा पशून् मेध्यान् वितत्यायतने शुभे । सर्व्वघोषस्य सन्दोहः क्रियतां किं विचार्य्यते ।
तं शरत्कुसुमापीडाः परिवार्य्य प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सर्व्वास्ततो यान्तु पुनर्व्रजं ।
प्राप्ता किलेयं हि सर्व्वा स्वादुतोयवहा गुणैः । शरत्प्रमुदिता रम्या गतमेघजलाश्रया । ३८८०
प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं श्यामं बाणासनैः क्वचित् । कठोरशष्पमाभाति निर्मयूररुतं वनं ।
विजला विमला व्योम्नि विबलाका विविद्युतः । विचरन्ते जलधरा विदन्ता इव कुञ्जराः ।
पटुना मेघवातेन नवतोयानुकर्षिणा । पर्णोत्करघनाः सर्व्वाः प्रसादं यान्ति निम्नगाः ।
सितवर्णाम्बुदोष्णीषं हंसचामरवीजितं । पूर्णचन्द्रामलच्छत्रं साभिषेकमिवाम्बरं ।
हंसैर्व्विहसितानीव समुत्कृष्टानि सारसैः । सर्व्वाणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये । ३८८५
चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनश्रोणिमण्डलाः । हंसलक्षणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ।
कुमुदोत्फुल्लमुदकं ताराभिश्चित्रमम्बरं । सममभ्युत्स्मयन्तीव शर्व्वरीश्चेतरेतरं ।
मत्तक्रौञ्चावघुष्टेषु कलमापक्वपाण्डुषु । निर्दिष्टरमणीयेषु वप्रेषु रमते मनः ।
पुष्करिण्यस्तडागानि वाप्यश्च विकचोत्पलाः । केदाराः सरितश्चैव सरांसि च श्रिया ज्वलन् ।
पङ्कजानि च ताम्राणि तथाऽन्यानि सितान्यपि । उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजां श्रियं । ३८९०
मदं जहुः सितापाङ्गा मन्दं ववहिरेऽनिलाः । घनशुभ्रमाकाशमभूच्च निभृतोऽर्णवः ।
ऋतुपर्य्यायशिथिलैर्नृत्तयत्नसमुज्झितैः । मयूराङ्गरुहैर्भूमिर्भक्तिच्छन्नेव लक्ष्यते ।
सुपङ्कपुलिनैस्तीरैः काशपुष्पलताकुलैः । हंससारसविन्यासैर्यमुना याऽतिशोभना ।
कालपक्वेषु शस्येषु केदारेषु वनेषु च । सस्याहारा जलाहाराश्च मत्ता विरुरुवुः खगाः ।
सिषिचुर्य्यानि सस्यानि जलेन जलदागमे । तानि सस्यानि बालानि कठिनत्वङ्गतानि वै । ३८९५
त्यक्त्वा मेघमयं वासः शरत्कुसुमदीपितः । एष वै विमले व्योम्नि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
क्षीरिण्यो द्विगुणं गावः प्रमत्ता द्विगुणं वृषाः । वनानां द्विगुणा लक्ष्मीः सस्यैर्गुणवती मही ।
ज्योतींषि घनमुक्तानि पद्मवन्ति जलानि च । मनांसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयान्ति वै ।
असृजत् सविता व्योम्नि निर्मुक्तो जलदैर्भृशं । शरत्प्रज्वलितं तेजस्तीक्ष्णरश्मिर्विशोषयन् ।
नीराजयित्वा सैन्यानि प्रयान्ति विजिगीषवः । अन्योन्यराष्ट्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षितः । ३९००
बन्धुजीवाभिताम्रासु बहुपङ्कवतीषु च । मनस्तिष्ठति कान्तासु चित्रासु वनराजिषु ।
वनेषु च विराजन्ते पादपा वनशोभिनः । असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ।

इषुपाका निकुम्भाश्च प्रियकाः सर्व्वकास्तथा । भ्रमराः पेचिकाश्चैव शोभन्त्यत्र समन्ततः ।
शृङ्गेषु च विशेषेण गर्गरोद्गारहासिषु । शरत्प्रकाशयोपेव गोष्ठेष्वटति रूपिणी ।
नूनं चित्रभूयिष्ठं मेघकालसुखोचितं । पतत्रिकेतनं देवं बोधयन्ति दिवौकसः । ३८८५
शरद्येवं सुप्रस्थायां प्राप्तायां प्रावृषः क्षये । नीलचन्द्रार्कवर्णैश्च रचितं शक्रनिर्मितैः ।
फलैः प्रवालैश्च घनमिन्द्रचापघनोपमं । भवनाकारविटपं लतापरमभूषितं ।
विशालमूलावततं पवनाभोगधारिणं । अर्चयामो गिरिं देवं गाश्चैव सविशेषतः ।
सावतंसैर्विषाणैश्च बर्हापीडैश्च दंशितैः । घण्टाभिश्च प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदिकैस्तथा ।
शिवाय गावः पूज्यन्तां गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । पूज्यतां त्रिदशैः शक्रो गिरिरस्माभिरिज्यतां । ३८९०
गोयज्ञं कारयिष्यामि बलादेव न संशयः । यद्यस्ति मयि वः प्रीतिर्यदि वा सुहृदो वयं ।
गावो हि पूज्याः सततं सर्व्वेषां नात्र संशयः । यान्तु साम्ना भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।
एतन्मम वचस्तथ्यं क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शरद्वर्णने द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्ते गोषु जीविनः । तद्वागमृतमश्नानाः प्रत्यूचुरविशङ्कया ।
तवैषा बाल महती गोपानां हर्षवर्द्धिनी । प्रीणयत्येव नः सर्व्वान् बुद्धिर्वृद्धिकरी गवां । ३८९५
त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणं । भयेष्वभयदस्त्वञ्च त्वमेव सुहृदां सुहृत् ।
त्वत्कृते कृष्ण घोषोऽयं क्षेमी मुदितगोकुलः । हृष्टो वसति शान्तारिर्यथा स्वर्गगतस्तथा ।
जन्मप्रभृति दिव्यैस्ते विक्रान्तैर्भुवि दुष्करैः । बौद्धव्याचाभिमानाच विस्मितानि मनांसि नः ।
बलेन च पराद्ध्येन यशसा विक्रमेण च । उत्तमस्त्वञ्च मर्त्येषु देवेष्विव पुरन्दरः ।
प्रतापेन च तीक्ष्णेन दीप्त्या पूर्णतयाऽपि च । उत्तमस्त्वञ्च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकरः । ३९००
कान्त्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च । उत्तमस्त्वञ्च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ।
बलेन वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च । त्वामेते शक्तिधरसुतो न तु कश्चन मानुषः ।
यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो । कस्तदत्येतुं शक्तो वेलामिव महोदधेः ।
स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयं । त्वत्प्रणीतोऽद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्ततां ।
भाजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च । कुम्भाश्च विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः । ३९०५
पूर्य्यन्तां पयसा नद्यो द्रोण्यश्च विपुलायताः । भक्ष्यं भोज्यञ्च पेयञ्च तत्सर्व्वमुपनीयतां ।
भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च । त्रिरात्रञ्चैव सन्दोहः सर्व्वघोषस्य गृह्यतां ।
विशस्यन्ताञ्च पशवो भोज्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताञ्च यज्ञोऽयं सर्व्वगोपसुसंकुलः ।
आनन्दजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः । तूर्य्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणाञ्च गर्ज्जितैः ।
हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्द्धनः । दधिह्रदः सरावर्त्तः पयःकुल्यासमावृतः । ३९१०
मांसराशिप्रकूटाढ्यः प्रकाशौदनपर्व्वतः । संप्रावर्त्तत यज्ञः स गिरेर्गोभिः समाकुलः ।

हृष्टगोपगणाकीर्णो गोपनारीमनोहरः । अथाधिरूढपर्य्यन्ते पर्य्याप्ते यज्ञसंविधौ ।
यज्ञं गिरेस्तिथौ सौम्ये चक्रुर्गोपा द्विजैः सह । यजनान्ते तदन्नन्तु तत्पयो दधि चोत्तमं ।
मांसञ्च मायया कृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्नुते । तर्पिताश्चापि विप्राग्र्यास्तुष्टाः सम्पूर्णमानसाः ।
उत्तस्थुः प्रीतमनसः स्वस्ति वाच्य यथासुखं । भुक्ता चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।   ३८७५
सन्तृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्व्वताकारं दिव्यस्रगनुलेपनं ।
गिरिमूर्द्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जग्मुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
सह तैः प्रणतो गोपैर्व्ववन्दात्मानमात्मना । तमूचुर्व्विस्मिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितं ।
भगवंस्त्वद्वशे युक्ता दासाः किं कुर्म्म किङ्कराः । स उवाच ततो गोपान् गिरिप्रभवया गिरा ।
अद्यप्रभृति याज्योऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्व्वकामकरः शुभः ।   ३८८०
मम प्रभावाच्च गवामयुतान्युपभोक्ष्यथ । शिवश्च वो भविष्यामि मद्भक्तानां वने वने ।
रंस्येऽहं सह युष्माभिर्यथा दिवि गतस्तथा । ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं धनं । पर्य्याप्नुवन्तु क्षिप्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः ।
एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः । ततो नीराजनार्थं वै वृन्दशो गोकुलानि च ।
परिजग्मुर्गिरिवरं सवृषाणि समन्ततः । ता गावः प्रद्रुता हृष्टाः सापीडस्तवकाङ्गदाः ।   ३८८५
सस्रगापीडशृङ्गाग्राः शतशोऽथ सहस्रशः । अनुजग्मुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतासिताम्बराः । मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
मयूरचित्रपत्रैश्च केशबन्धैः सुयोजितैः । बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाये तदाऽद्भुते ।
अन्ये वृषानारुरुहुर्नृत्यन्ति चापरे मुदा । गोपालाश्चापरे गा वै जगृहुर्व्वेगगामिनः ।
अस्मिन् पर्य्यायनिर्व्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे । अन्तर्द्धानं जगामाशु तेन देहेन सोऽचलः ।   ३८९०
कृष्णोऽपि गोपसहितो विवेश व्रजमेव ह । गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्य्येण विस्मिताः ।
गोपाः सबालवृद्धा वै तुष्टुवुर्मधुसूदनं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गिरियज्ञप्रवर्त्तने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मखे प्रतिहते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः । संवर्त्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ।
भो बलाहकमातङ्गाः श्रूयतां मम भाषितं । यदि वो मत्प्रियं कार्य्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।
एते वृन्दावनगता दामोदरपरायणाः । नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति ममोत्सवं ।   ३८९५
आजीवो यः परस्तेषां गोपत्वञ्च यतः स्मृतं । ता गावः सप्तरात्रेण पीड्यन्तां वृष्टिमारुतैः ।
ऐरावतगतश्चाहं स्वयमेवाम्बु दारुणं । स्रक्ष्यामि वृष्टिं वातञ्च वज्राशनिसमस्वनं ।
भवद्भिश्चण्डवर्षेण चरता मारुतेन च । हतास्ताः सव्रजा गावस्त्यक्ष्यन्ति भुवि जीवितं ।
एवमाज्ञापयामास सर्व्वान् स जलदान् प्रभुः । प्रत्याहते वै कृष्णेन शासने पाकशासनः ।
ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः । आकाशं छादयामासुः सर्व्वतः पर्व्वतोपमाः ।   ३९००

विद्युत्सम्पातजननाः शक्रचापविभूषिताः । तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्ते जलदास्तदा ।
गजा इवान्ये संसक्ताः केचिन्मकरवर्चसः । नागा इवान्ये गगने चेरुर्जलदपुङ्गवाः ।
तेऽन्योन्यवपुषा बद्धा नागयूथायुतोपमाः । दुर्द्दिनं विपुलं चक्रुश्छादयन्तो नभस्तलं ।
नृहस्तनागहस्तानां वेणूनाञ्चैव सर्व्वशः । धाराभिस्तुल्यरूपाभिर्व्ववृषुस्ते बलाहकाः ।
समुद्रं मेनिरे तद्धि खमारूढं नृचक्षुषः । दुर्व्विगाह्यमपर्य्यन्तमगाधं दुर्द्दिनं महत् । ३९०५
नैवापतन्त खगमा दुद्रुवुर्म्मृगजातयः । पर्व्वताभेषु मेघेषु खे नदत्सु समन्ततः ।
नष्टसूर्य्येन्दुनक्षत्रैर्मेघैर्नभसि दारुणैः । अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवद्वपुः ।
मेघौघैर्निष्प्रभाकारमदृश्यग्रहतारकं । चन्द्रसूर्य्यांशुरहितं खं बभूवातिनिष्प्रभं ।
वारिणा मेघमुक्तेन मुच्यमानेन चासकृत् । आबभौ सर्व्वतस्तत्र भूमिस्तोयमयी यथा ।
विनेदुर्ब्बर्हिणस्तत्र स्तोककाश्चरता खगाः । विवृद्धिं निम्नगा याताः प्लवगाः संप्लवं गताः । ३९१०
गर्जितेन च मेघानां पर्ज्जन्यनिनदेन च । तर्ज्जितानीव कम्पन्ते तृणानि तरुभिः सह ।
प्राप्तोऽन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्णवा मही । इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयार्द्दिताः ।
तेनोत्पातास्बुवर्षेण गावो विप्रहता भृशं । हम्बारवैः क्रन्दमाना न चेलुस्तम्भितोपमाः ।
निष्कम्पसक्थिचरणा निमग्नवक्त्रखुराननाः । हृष्टरोमार्द्रतनवः क्षामकुक्षिपयोधराः ।
काश्चित् प्राणान् जहुः श्रान्ता निपेतुः काश्चिदातुराः । काश्चित् सवत्साः पतिता गावः शीकरवेजिताः । ३९१५
काश्चिदाक्रम्य क्रोडेन वत्सांस्तिष्ठन्ति मातरः । विमुखाः श्रान्तसक्थ्यश्च निराहाराः कृशोदराः ।
पेतुरार्त्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्साश्चोन्मुखका बाला दामोदरमुखाः स्थिताः ।
त्राहीति वदनैर्द्दीनैः कृष्णमूचुरिवार्द्दिताः । गवां तत्कदनं दृष्ट्वा दुर्द्दिनागमजं महत् ।
गोपांश्चासन्नविध्वस्तान् कृष्णः कोपं समादधे । स चिन्तयित्वा संरब्धो दृष्टोपायो मयेति च ।
आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः । अद्याहमिममुत्पाट्य सकाननवनं गिरिं । ३९२०
कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाय दुर्द्धरं । अयं धृतो मया शैलः पृथ्वीमङ्गृहमिवापरं ।
त्रास्यते सव्रजा गा वै मद्वश्यश्च भविष्यति । एवं संचिन्तयित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
बाह्वोर्व्वलं दर्शयिष्यन् समीपे तं महीधरं । दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।
स धृतः सङ्गतो मेघैर्गिरिः सव्येन पाणिना । गृहभावङ्गतस्तत्र गृहाकारेण वर्च्चसा ।
भूमेरुत्पाट्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु । शिलाः प्रशिथिलास्तेषु निपेतुश्च सपादपाः । ३९२५
शिखरैर्घूर्णमानैश्च शीर्य्यमाणैश्च सर्व्वशः । विटपैश्चाक्षुतैः शृङ्गैरगमः खगमोऽभवत् ।
चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वे मेघौघैरेकताकृतैः । भिद्यमानाश्मनिचयश्चाल धरणीधरः ।
न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याश्मवर्षिणः । न विदुस्ते जना रूपं वायोस्तस्य च गर्ज्जतः ।
मेघैश्च शैलसंस्थानैर्जलप्रस्रवणार्पितैः । मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्दामवर्षिमान् ।
आधुतोऽयं गिरिः पक्षैरिति विद्याधरोरगाः । गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव वाचोऽमुञ्चन्त सर्व्वशः । ३९३०

स हस्ततलविन्यस्तो मुक्तमूलः क्षितेस्तलात्। रोतोर्निर्म्मर्त्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः।
कानिचिच्छिथिलानीव सच्छिन्नाग्राणि कानिचित्। गिरेर्मेघप्रकृष्टानि तस्य शृङ्गाणि चाभवन्।
गिरिणा कम्पमानेन कम्पितानाञ्च शाखिनां। पुष्पमुच्चावचं भूमौ व्यशीर्य्यत समन्ततः।
निःसृताः पृथुमूर्द्धानः स्वस्तिकार्द्धविभूषिताः। द्विजिह्वपतयः क्रुद्धाः खेचराः खे समन्ततः।
आर्त्तिं जग्मुः खगगणा वर्षेण च भयेन च। उत्पत्योत्पत्य गगनात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः। ३९३५
रोषितारोपिताः सिंहाः सजला इव तोयदाः। गर्गरा इव मथ्यन्तो नेदुः शार्दूलपुङ्गवाः।
विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्यन्तदुर्गमैः। व्यावृत्तदेहः स गिरिरन्य एवोपलक्ष्यते।
प्रतिवृष्टस्य तैर्मेघैस्तस्य रूपं बभूव ह। स्तम्भितस्येव रुद्रेण त्रिपुरस्य विहायसि।
बाहूदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा। नीलाभ्रपटलच्छन्नं तद्गिरिच्छत्रमाबभौ।
स्वप्नायमानो जलदैर्निमीलितगुहामुखः। बाहूपधाने कृष्णस्य प्रसुप्त इव स गिरिः। ३९४०
निर्विहङ्गरुतैर्वृक्षैर्निर्मयूररुतैर्वनैः। निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः।
पर्य्यस्तैर्घूर्णमानैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः। सज्वराणीव शैलस्य वनानि शिखराणि च।
उत्तमाङ्गगतास्तस्य मेघाः पवनवाहनाः। तर्ज्जमाना महेन्द्रेण तोयं मुमुचुरक्षयं।
स धार्य्यमाणः कृष्णस्य भुजाग्रे सघनो गिरिः। चक्रारूढ इवाभाति देशो नृपतिपीडितः।
स मेघनिचयस्तस्थौ गिरिं तं परिवार्य्य ह। पुरं पुरस्कृत्य यथा स्फीतो जनपदो महान्। ३९४५
निवेश्य तं करे शैलं तुलयित्वा च सस्मितं। प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः।
एतद्देवैरसाध्यं दिव्येन विधिना मया। कृतं गिरिगृहं गोपा निवातशरणं गवां।
क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि शान्तये। निवातेषु च देशेषु निवसन्तु यथासुखं।
यथाश्रेष्ठं यथायूथं यथासारं यथासुखं। विभज्यतामयं देशः कृतं वर्षनिवारणं।
शैलोत्पाटनभूरेषा महती निर्म्मिता मया। त्रैलोक्यमप्युत्सहते रक्षितुं किं पुनर्व्रजं। ३९५०
ततः किलकिलाशब्दो गवां हम्भारवैः सह। गोपानां तुमुलो जज्ञे मेघनादश्च वाह्यतः।
प्रविशन्ति ततो गावो गोपैर्यूथप्रकल्पिताः। तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गह्वरोदरं।
कृष्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः। दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिं।
ततो व्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च। विविशुर्वर्षभीतानि तद्गृहं गिरिनिर्म्मितं।
अतिदैवन्तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत् कर्म्म वज्रभृत्। मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान् वारयामास वै विभुः। ३९५५
सप्तरात्रे तु निर्वृत्ते धरण्यां विगतोत्सवे। जगाम संवृतो मेघैर्वृत्रहा स्वर्गमेव च।
निवृत्ते सप्तरात्रे तु निष्पन्ने शतक्रतौ। गताभ्रे विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे।
गावस्तेनैव मार्गेण परिजग्मुर्गतश्रमाः। स्वञ्च स्थानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव सः।
कृष्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वे स्थाने स्थावरात्मवान्। प्रीतो निवेशयामास भुजाव वरदो विभुः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५॥

|| वैशम्पायन उवाच || धृतं गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परित्रातञ्च गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं शक्रो रोचयामास विस्मितः । ३९९०
स निर्जलाम्बुदाकारं मत्तं मदजलोक्षितं । आरुह्यैरावतं नागमाजगाम महीतलं ।
स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले । कृष्णमक्लिष्टकर्माणं पुरुहूतः पुरन्दरः ।
तं वीक्ष्य बालं महता तेजसा दीप्तमव्ययं । गोपवेशधरं विष्णुं प्रीतिं लेभे पुरन्दरः ।
तं सान्द्रजलदश्यामं कृष्णं श्रीवत्सलक्षणं । पर्य्याप्तनयनः शक्रः सर्वैर्नेत्रैरुदैक्षत ।
दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोपमं । उपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स व्रीडितोऽभवत् । ३९९५
तस्योपविष्टस्य सुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुङ्गवः । अन्तर्द्धानगतश्छायां चकारोरगभोजनः ।
तं विविक्ते वनगतं लोकवृत्तान्ततत्परं । उपतस्थे गजं हित्वा कृष्णं बलनिषूदनः ।
स समीपगतस्तस्य दिव्यस्रगनुलेपनः । रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ।
किरीटेनार्कतुल्येन विद्युदुद्योतकारिणा । कुण्डलाभ्यां स दिव्याभ्यां सततं शोभिताननः ।
सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा । पञ्चस्तबकलम्बेन हारेणोरसि भूषितः । ३९००
ईक्षमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणा । त्रिदशाशापनीतेन मेघनिर्घोषघोषिणा ।
अथ हृद्येन मधुरं व्याजहार स्वरेण तं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन ।
अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गवां । मयोत्सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्त्तकारिषु ।
यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः । स्वायम्भुवेन योगेन यश्चायं पर्वतोत्तमः ।
धृतो वेश्मवदाकाशे को ह्येतेन न विस्मयेत् । प्रतिषिद्धे मम मखे मयेयं रुषितेन वै । ३९०५
अतिवृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै सप्तरात्रिकी । सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघवृष्टिर्दुरावहा ।
देवैः सदानवगणैर्दुर्निर्वार्य्या मयि स्थिते । अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ।
समग्रं वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्य्यमव्ययं ।
त्वयि मानुष्यमापन्ने युक्ते चैवं स्वतेजसा । सेत्स्यते वीर कार्य्यार्थो न किञ्चित् परिहास्यते ।
देवानां यस्त्वमेको नेता सर्व्वकार्य्यपुरोगमः । एकस्त्वमपि देवानां लोकानाञ्च सनातनः । ३९८०
द्वितीयं नानुपश्यामि धुरं यस्ते समुद्वहेत् । यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि नियुज्यते ।
एवं त्वमपि देवानां मग्नानां द्विजवाहनः । तच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रकरणं स्थिरं ।
ब्रह्मणा साधु निर्द्दिष्टं धातुभ्य इव काञ्चनं । स्वयं स्वयम्भूर्भगवान् बुद्ध्याऽथ वयसाऽपि वा ।
न त्वानुगन्तुं शक्नोति पङ्गुर्द्रुतगतिं यथा । स्थाणुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो ह्रदानां वरुणालयः ।
गरुत्मान् पक्षिणां श्रेष्ठो देवानाञ्च भवान् वरः । अपामधस्ताल्लोको वै तस्योपरि महीधराः । ३८८५
नागानामुपरिष्टाद्भूः पृथिव्युपरि मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्द्ध्वन्तु खगानां गतिरुच्यते ।
आकाशस्योपरि रविर्द्वारं स्वर्गस्य भानुमान् । देवलोकः परस्तस्माद्विमानगमनो महान् ।
यत्राहं कृष्ण देवानामैन्द्रे विनिहितः पदे । स्वर्गादूर्द्ध्वं ब्रह्मलोको ब्रह्मर्षिगणपूजितः ।
तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषाञ्च महात्मनां । तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पालयन्ति ह ।

स हि सर्व्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् । उपर्य्युपरि तत्रापि गतिस्तव तपोमयी । ३९९०
यां न विद्म वयं सर्व्वे पृच्छन्तोऽपि पितामहं । लोकास्त्वधो दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः ।
पृथिवीकर्म्मशीलानां क्षेत्रं सर्व्वस्य कर्म्मणः । खमस्थिराणां विषयो वायुना तुल्यवृत्तिनां ।
गतिः शमदमाढ्यानां स्वर्गः सुकृतकर्म्मणां । ब्राह्मे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
गवामेव तु गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः । स तु लोकस्त्वया कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवं गवां । तदहं समनुप्राप्तो गवां वाक्येन चोदितः । ३९९५
ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवात्तव चानघ । अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरन्दरः ।
अदितेर्गर्भपर्य्याये पूर्व्वजस्ते पुरातनः । तेजस्तेजस्विनश्चैव यत्ते दर्शितवानहं ।
मेघरूपेण तत्सर्व्वं क्षन्तुमर्हसि मे विभो । एवं क्षान्तमनाः कृष्ण स्वेन सौम्येन तेजसा ।
ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवाञ्च गजविक्रम । आह त्वां भगवान् ब्रह्मा गावश्चाकाशगा दिवि ।
कर्म्मभिस्तोषिता दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः । भवता रक्षिता लोका गोलोकस्य महाभयं । ४०००
यदयं पुङ्गवैः सार्द्धं वर्द्धामः प्रसवैस्तथा । कर्षकान् पुङ्गवैर्म्मोक्ष्यैर्मेध्येन हविषा सुरान् ।
श्रियं शकृत्प्रवृत्तेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुरुस्त्वं हि प्राणदश्च महाबल ।
अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भव प्रभो । तस्मात्त्वं काञ्चनैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घटैः ।
एभिरद्याभिषिच्यस्व मया हस्तावनामितैः । अहं किलेन्द्रो देवानां त्वं गवामिन्द्रतां गतः ।
गोविन्द इति लोकास्त्वां स्तोष्यन्ति भुवि शाश्वतं । ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः । ४००५
उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता मम ।
एषामर्द्धं प्रयच्छामि शरत्कालन्तु पश्चिमं । अद्यप्रभृति मासौ द्वौ ज्ञास्यन्ति मम मानवाः ।
वर्षार्द्धे च ध्वजो मह्यं ततः पूजामवाप्स्यति । ममानुप्रभवं दर्पं तदा त्यक्ष्यन्ति बर्हिणः ।
अल्पवादमदाश्चैव ये चान्ये मेघनादिनः । शान्तिं सर्व्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
निवृत्तचरितामाशामगस्त्यो विचरिष्यति । सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन् स्वेन तेजसा । ४०१०
ततः शरदि युक्तायां मौनकामेषु बर्हिषु । याचमाने खगे तोयं विप्लुतेषु प्लुतेषु च ।
हंससारसपूर्णेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तक्रौञ्चप्रणादेषु मत्तेषु वृषभेषु च ।
गोषु चैव प्रहृष्टासु क्षरन्तीषु पयो बहु । निवृत्तेषु च मेघेषु निर्य्यात्य जगतो जलं ।
आकाशे शस्त्रसङ्काशे हंसेषु विचरत्सु च । जातपङ्केषु तोयेषु वापीषु च सरःसु च ।
तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च । कलमावनतायासु पक्वकेदारपङ्क्तिषु । ४०१५
मध्यस्थं सलिलारम्भं कुर्व्वन्तीषु नदीषु च । सुसस्यायाञ्च सीमायां मनोहर्य्यां मुनेरपि ।
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रायां रम्यायां वर्षसंक्षये । श्रीमत्सु पङ्क्तिमार्गेषु फलवत्सु तृणेषु च ।
इक्षुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मखेषु च । ततः प्रवर्त्स्यते पूजा शरत् सुप्तोत्थिते त्वयि ।
लोकेऽस्मिन् कृष्ण निखिले यथैव त्रिदिवे तथा । नराश्चाश्चैव माञ्चैव ध्वजाकारासु यष्टिषु ।

महेन्द्रत्वमुपेन्द्रस्य पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे वृत्ते महेन्द्रोपेन्द्रसंज्ञिते । ४०२०
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्यनयागमः । ततः शक्रस्तु तान् गृह्य घटान् दिव्यपयोभृतान् ।
अभिषेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । दृष्ट्वाऽभिषिच्यमानं तं गावस्ताः सह गोवृषैः ।
स्तनैः प्रस्रवसंयुक्तैः सिषिचुः कृष्णमव्ययं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सामृताभिः समन्ततः ।
सिषिचुस्तोयधाराभिः सिच्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुस्राविन्दुनिभं पयः ।
ववर्षं पुष्पवर्षञ्च नेदुस्तूर्याणि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्भिर्मन्त्रपरायणाः । ४०२५
एकार्णवविनिर्मुक्ता दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
मार्गस्थो विमलो भानुः सोमो नक्षत्रसंयुतः । ईतयः प्रशमं जग्मुर्जग्मुर्निर्वैरतां नृपाः ।
प्रवालपत्रशबलाः पुष्पवन्तश्च पादपाः । मदं प्रसुस्रुवुर्नागा यातास्तोषं वने मृगाः ।
अलङ्कृता गात्रदेशैर्धातुभिर्भान्ति पर्वताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
आसीत् कृष्णाभिषेके हि दिव्यः स्वर्गरसोक्षितः । अभिषिक्तन्तु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमव्ययं । ४०३०
दिव्यमाल्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । क्षिप्रं संसाध्यतां कंसः केशी च तुरगाधमः ।
अरिष्टश्च सदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृष्वसरि जातस्ते ममांशोऽहमिव स्थितः ।
स ते रक्ष्यश्च मान्यश्च सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ह्यनुगृहीतः स तव वृत्तानुवर्त्तकः ।
त्वदर्थे वर्त्तमानश्च प्राप्स्यते विपुलं यशः । भारतस्य च वंशस्य स वरिष्ठो धनुर्द्धरः । ४०३५
भविष्यत्यनुरूपश्च त्वदृते न च रंस्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातश्च मे कृष्ण ऋषिमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुहृत् कुन्त्यां कुलोद्वहः । सोऽस्त्राणां पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठतापरिकर्षये ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः शस्त्रयोधिनः । अक्षौहिणीश्च शूराणां राज्ञां संग्रामयोधिनां ।
सैकः क्षत्रियधर्म्मेण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्त्रचरितं मार्गं धनुर्वेदागमस्य च । ४०४०
नानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायश्च संग्रामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यश्च नित्यशः ।
त्राता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य भारतेषु महत्सु वः ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण मामेवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बलेर्दत्तांस्त्रिभिः क्रमैः । ४०४५
देवतानां कृतो राजा पुरा ज्येष्ठक्रमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुक्षये । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुस्ते भगिनीसुतः ।
इह सौहार्दमायातु भूत्वा सहचरस्तव । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्थले स्थानेऽथ गह्वरेऽपि वा ।
वोढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंसे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

प्रभितस्तां महद्युद्धं भविष्यति महोर्जितं । तत्र तेषां नृवीराणामतिमानुषकर्म्मणां । ४०५०
विजयश्चार्ज्जुनो भोक्ता यशसा तस्य योत्स्यते । एतन्मे कृष्ण कार्त्स्न्येन कर्त्तुमर्हसि भाषितं ।
यद्यहं ते सुराध्यक्ष सत्यश्च प्रियमच्युत । शक्रस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दतां गतः ।
प्रीतेन मनसा युक्तः प्रतिवाक्यं जगाद ह । प्रीतोऽस्मि दर्शनादेव तव शक्र शचीपते ।
यत्त्वयाऽभिहितञ्चेदं न किञ्चित् परिहास्यते । जानामि भवतो भावं जानाम्यर्ज्जुनसम्भवं ।
जाने पितृष्वसारञ्च पाण्डोर्द्दारां महात्मनः । युधिष्ठिरञ्च जानामि कुमारं धर्म्मनिर्म्मितं । ४०५५
भीमसेनञ्च जानामि वायोः बलात्मकं सुतं । अश्विभ्याञ्चैव जानामि सृष्टं पुत्रद्वयं शुभं ।
नकुलं सहदेवञ्च माद्रीकुक्षिगतावुभौ । कानीनञ्चापि जानामि सवितुः प्रथमं सुतं ।
पितृष्वसरि कर्णं वै प्रसूतं सूततां गतं । धार्त्तराष्ट्राश्च मे सर्व्वे विदिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
पाण्डोरुपरमञ्चैव शापाग्निनिपातजं । तद्गच्छ त्रिदिवं शक्र सुखाय त्रिदिवौकसां ।
नार्ज्जुनस्य रिपुः कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति । अर्ज्जुनार्थञ्च तान् सर्व्वान् पाण्डवानक्षतान् युधि । ४०६०
कुन्त्या निर्य्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते मृधे । यच्च वक्ष्यति मां शक्र तनूजस्तव सोऽर्ज्जुनः ।
भृत्यवत्तत्करिष्यामि तव स्नेहेन यन्त्रितः । सत्यसन्धस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितं ।
कृष्णस्य शासनात्त्रिदिवं जगाम त्रिदशेश्वरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोविन्दाभिषेके षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते शक्रे ततः कृष्णः पूज्यमानो व्रजालयैः । गोवर्द्धनधरः श्रीमान् जगाम व्रजमेव ह ।
तन्तु वृद्धाः स्म नन्दन्ति ज्ञातयश्च सहोषिताः । धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्म त्वद्वृत्तेन नयेन च । ४०६५
गावो वर्षभयात्तीर्णा वयं तीर्णा महाभयात् । तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्यपराक्रम ।
अमानुषाणि कर्म्माणि पश्यामस्तव गोपते । धारणेनास्य शैलस्य विद्मस्त्वां कृष्ण दैवतं ।
कस्त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा महाबल । वसूनां वा किमर्थञ्च वसुदेवः पिता तव ।
बलञ्च बाल्ये क्रीडा च जन्म चास्मासु गर्हितं । कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा शङ्कितानि मनांसि नः ।
किमर्थं गोपवेशेन रमसेऽस्मासु गर्हितं । लोकपालोपमश्चैव गास्त्वं किं परिरक्षसि । ४०७०
देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व्व एव वा । अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ।
केनचिद्यदि कार्य्येण वससीह यदृच्छया । वयं तवानुगाः सर्व्वे भवन्तं शरणङ्गताः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपानां वचनं श्रुत्वा कृष्णः पद्मनिभेक्षणः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातीन् सर्व्वान् समुपागतान् ।
मन्यन्ते मां यथा सर्व्वे भवन्तो भीमविक्रमाः । तथाऽहं नावमन्तव्यः स्वजातीयोऽस्मि बान्धवः ।
यदि त्ववश्यं श्रोतव्यं कालः स प्रतिपाल्यतां । ततो भवन्तः श्रोष्यन्ति माञ्च द्रक्ष्यन्ति तत्त्वतः । ४०७५
यद्यहं भवतां श्लाघ्यो बान्धवो देवसप्रभः । परिज्ञानेन किं कार्य्यं यद्येषोऽनुग्रहो मम ।
एवमुक्तास्ततो गोपा वसुदेवसुतेन वै । बद्धमौना दिशः सर्व्वा भेजिरे पिहिताननाः ।

कृष्णस्तु यौवनं दृष्ट्वा निशि चन्द्रमसो नवं । शारदीषु निशां रम्यां मनश्चक्रे रतिम्प्रति ।
स करीषाङ्गरागासु व्रजरथ्यासु वीर्य्यवान् । वृषाणां जातदर्पाणां युद्धानि समयोजयत् ।
गोपालांश्च बलोदग्रान् योधयामास वीर्य्यवान् । वने स वीरो गाश्चैव जग्राह ग्राहवद्विभुः । ४०८०
युवतीर्गोपकन्याश्च रात्रौ सङ्काल्य कालवित् । कैशोरकं मानयन् वै सह ताभिर्मुमोद ह ।
तास्तस्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निशि । पिबन्ति नयनाक्षेपैर्गाङ्गतं शशिनं यथा ।
हरितालार्द्रपीतेन स कौशेयेन वाससा । वसानो भद्रवसनं कृष्णः कान्ततरोऽभवत् ।
स बद्धाङ्गदनिर्य्यूहश्चित्रया वनमालया । शोभमानो हि गोविन्दः शोभयामास तं व्रजं ।
नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यास्तदाऽब्रुवन् । विचित्रं चरितं घोषे दृष्ट्वा तत्तस्य भास्वतः । ४०८५
तास्तं पयोधरोत्तानैरुरोभिः समपीडयन् । भ्रामिताक्षैश्च वदनैर्निरैक्षन्त वराङ्गनाः ।
ता वार्य्यमाणाः पितृभिर्भ्रातृभिर्मातृभिस्तथा । कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ मृगयन्ते रतिप्रियाः ।
तास्तु पङ्क्तीकृताः सर्व्वा रमयन्ति मनोरमं । गायन्त्यः कृष्णचरितं द्वन्द्वशो गोपकन्यकाः ।
कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः । कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तरुण्यस्ता वराङ्गनाः ।
वनेषु तालहस्ताग्रैः कुट्टयन्त्यस्तथाऽपराः । चेरुर्वै चरितं तस्य कृष्णस्य व्रजयोषितः । ४०९०
तास्तस्य नृत्यं गीतञ्च विलासस्मितवीक्षितं । मुदितांश्चानुकुर्व्वन्त्यः क्रीडन्त्यो व्रजयोषितः ।
भावनिस्यन्दमधुरं गायन्त्यस्ता वराङ्गनाः । व्रजं गताः सुखं चेरुर्दामोदरपरायणाः ।
करीषपांशुदिग्धाङ्गास्ताः कृष्णमनुवव्रिरे । रमयन्त्यो यथा नागं सम्प्रमत्तं करेणवः ।
तमन्या भावविकचैर्नेत्रैः प्रहसिताननाः । पिबन्त्यतृप्ता वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः ।
मुखमस्याब्जसङ्काशं तृषिता गोपकन्यकाः । रत्यन्तरगता रात्रौ पिबन्ति रतिलालसाः । ४०९५
हा हेति कुर्व्वतस्तस्य प्रहृष्टास्ता वराङ्गनाः । जगृहुर्निःसृतां वाणीं साम्ना दामोदरेरितां ।
तासां ग्रथितसीमन्ता रतिश्रान्त्याकुलीकृताः । चारु विस्रंसिरे केशाः कुचाग्रे गोपयोषितां ।
एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रवालैरलङ्कृतः । शारदीषु सचन्द्रासु निशासु मुमुदे सुखी ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि हल्लीसक्रीडने सप्तसप्ततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रदोषार्द्धे कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे । त्रासयन् समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत ।
निर्व्वाणाङ्गारमेघाभस्तीक्ष्णशृङ्गोऽर्कलोचनः । क्षुरतीक्ष्णाग्रचरणः कालः काल इवापरः । ४१००
लेलिहानः सनिष्पेषं जिह्वयोष्ठ पुनः पुनः । गर्व्वितानिद्धलाङ्गूलः कठिनस्कन्धबन्धनः ।
ककुदोदग्रनिर्म्माणं प्रमाणाद्दुरतिक्रमः । शकृन्मूत्रोपलिप्ताङ्गो गवामुद्वेजनो भृशं ।
महाकटिः स्थूलमुखो गूढजानुर्महोदरः । विषाणावलितमतिर्लम्बता कण्ठचर्म्मणा ।
गवाङ्कटेषु चपलस्तरुघाताङ्किताननः । युद्धसज्जविषाणाग्रो द्विषद्वृषभसूदनः ।
अरिष्टो नाम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः । दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान् विपरिधावति । ४१०५
पातयन् स गवां गर्भान् दृप्तो गच्छत्यमार्त्तवं । भजमानश्च चपलो गृष्टीः स प्रचचार ह ।

शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन् गोषु दुर्द्दमः। गोष्ठेषु न रतिं लेभे विना युद्धेन गोवृषः।
स तत्र गाश्च सततं बाधमानो मदोत्कटः। चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्व्वत्सशिशुपुङ्गवं।
एतस्मिन्नेव काले तु गा वै कृष्णसमीपगाः। चासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतवशे स्थितः।
सेन्द्राशनिरिवाम्भोदो गर्ज्जमानो महावृषः। तमायान्तं महाकायं गर्ज्जमानं महावृषं। ४११०
तालशब्देन तं कृष्णः सिंहनादैश्च मोहयन्। अभ्यधावत गोविन्दो दैत्यं वृषभरूपिणं।
स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा हृष्टलाङ्गूललोचनः। रोषितस्तालशब्देन युद्धाकाङ्क्षी ननर्द्द च।
तमापतन्तं दुर्वृत्तं दृष्ट्वा वृषभरूपिणं। तस्मात् स्थानान्न व्यचलत् कृष्णो गिरिरिवाचलः।
स कुक्षौ वृषभो दृष्टिं प्रणिधाय धृताननः। कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी तूर्णमभ्युत्पपात ह।
तमापतन्तं वेगेन प्रतिजग्राह दुर्द्धरं। कृष्णः कृष्णाञ्जननिभं वृषं प्रतिवृषोपमः। ४११५
स संसक्तस्तु कृष्णेन वृषेणेव महावृषः। मुमोच वक्त्रजं फेनं नस्ततोऽप्य समभ्यवत्।
तावन्योन्यावरुद्धाङ्गौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ। रेजतुर्मेघसमये संसक्ताविव तोयदौ।
तस्य दर्पबलं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदं। सोऽपीडयदरिष्टस्य कण्ठं क्लिन्नमिवाम्बरं।
शृङ्गञ्चास्य पुनः सव्यमुत्पाट्य यमदण्डवत्। तेनैव प्राहरद्वक्त्रे स ममार वृषो हतः।
स भिन्नशृङ्गो भग्नास्यो भग्नस्कन्धश्च दानवः। पपात रुधिरोद्गारी साम्बुधार इवाम्बुदः। ४१२०
गोविन्देन हतं दृष्ट्वा दृप्तं वृषभदानवं। साधु साध्विति भूतानि तत्कर्म्माण्यभितुष्टुवुः।
स चोपेन्द्रो वृषं हत्वा कान्तचन्द्रे निशामुखे। अरविन्दाभनयनः पुनरेव रराम ह।
ते तु गोवृत्तयः सर्व्वे कृष्णं कमललोचनं। उपासाञ्चक्रिरे हृष्टाः स्वर्गे शक्रमिवामराः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अरिष्टवधे अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णं व्रजगतं श्रुत्वा वर्द्धमानमिवानलं। उद्वेगमगमत् कंसः शङ्कमानस्ततो भयं।
पूतनायां हतायाञ्च कालिये च पराजिते। धेनुके प्रलयं नीते प्रलम्बे च निपातिते। ४१२५
धृते गोवर्द्धने शैले विफले शक्रशासने। गोषु त्रातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्म्मणा।
ककुद्मिनि हते ऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु। दृश्यमाने विनाशे च सन्निकृष्टे महाभये।
वृक्षयोः कर्षणेनापि शकटस्य तथैव च। अचिन्त्यं कर्म्म तच्छ्रुत्वा वर्द्धमानेषु शत्रुषु।
प्राप्तारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः। विषण्णेन्द्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमो बभौ।
ततो ज्ञातीन् समानाय्य पितरञ्चोग्रशासनः। निशि स्तिमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः। ४१३०
वसुदेवञ्च देवाभं कङ्कञ्चाह्वय यादवं। सत्यकं दारुकञ्चैव कङ्कावरजमेव च।
भोजं वैतरणञ्चैव विकद्रुञ्च महाबलं। भयेसखञ्च राजानं विपृथुञ्च पृथुश्रियं।
बभ्रुं दानपतिञ्चैव कृतवर्म्माणमेव च। भूरितेजसमक्षोभ्यं भूरिश्रवसमेव च।
एतान् स यादवान् सर्व्वानाभाष्य शृणुतेति च। उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः।
भवन्तः सर्व्वकार्य्यज्ञाः सर्व्वे वेदेषु निष्ठिताः। न्यायवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्त्तकाः। ४१३५

कर्त्तव्यानाञ्च कर्त्तारो लोकस्य विबुधोपमाः । पर्व्वता इव विख्याता हरौ भवन्ति मत्सुताः ।
अदभ्रवृत्तयः सर्व्वे सर्व्वे गुरुकुलोषिताः । राजमन्त्रधराः सर्व्वे सर्व्वे धनुषि पारगाः ।
यशःप्रदीपा लोकानां वेदार्थानां विचक्षणाः । आगमानां विधर्त्तारो वर्णानां क्रमपारगाः ।
प्रवक्तारः सुनियमा नेतारो नयदर्शिनः । भेत्तारः पर राष्ट्राणां पातारः शरणार्थिनां ।
एवमप्रतचारित्रैः श्रीमद्भिर्दहिलोचनैः । वैरपक्षमदोऽग्रा प्राज्ञवद्भिः किं पुत्रकैर्हि । ॥४१४०
चकोराणामिव वो वृन्दं प्रभवो मत्तानामिव । दग्राणामिव वः क्रोधो दीप्तिरग्निरतामिव ।
व्यावृत्तमानन्तु भवद्भिर्बद्भिः पुत्रकोटिभिः । धृतं वसुकुलं वीरैर्भूतलं पर्व्वतैरिव ।
एवं भवत्सु पुत्रेषु मम चित्तानुवर्त्तिषु । मङ्गलाचो ममाग्रजो भवद्भिः किमुपेक्षितः ।
एष कृष्ण इति ख्यातो नन्दगोपसुतो व्रजे । वर्द्धमान इवाम्भोदो मूलं नः परिकृन्तति ।
अनमात्यस्य शून्यस्य चाराश्चस्य ममैव तु । कारणान्नन्दगोपस्य स सुतो गोपितो व्रजे । ॥४१४५
उपेक्षित इव व्याधिः पूर्य्यमाण इवाम्बुधिः । मदयोग इवोच्चाम्भो स दुरात्मा विवर्द्धते ।
तस्य नाहं गतिं जाने न योगं न पराक्रमं । नन्दगोपस्य भवने जातस्याद्भुतकर्म्मणः ।
किं तद्भूतं समुद्भूतं देवापत्यं न विद्महे । अतिदैवैरमानुष्यैः कर्म्मभिः सोऽनुमीयते ।
पूतना शकुनी बाल्ये शिशुना स्तनपायिना । स्तनपानेप्सुना पीता प्राणैः सह दुरासदा ।
यमुनायां ह्रदे नागः कालियो दमितस्तथा । रसातलचरो नीतः कर्षणाद्दर्शनं ह्रदात् । ॥४१५०
नन्दगोपसुतो योगं कृत्वा च पुनरुत्थितः । धेनुकस्तालशिखरात् पातितो वीरितं दिवः ।
प्रलम्बं यं मृधे देवा न शेकुरभिवर्त्तितुं । बालेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ।
वासवस्योत्सवं भङ्क्त्वा वर्षं वासवरोषजं । निर्जित्य गोव्रजार्थाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः ।
हतश्चारिष्टो बलवान् निःशृङ्गस्तु कृतो व्रजे । अबालो बालरूपेण रमते शिशुलीलया ।
प्रवन्धः कर्म्मणामेष तस्य गोव्रजवासिनः । सन्निकृष्टं भयञ्चैव केशिनो मम च ध्रुवं । ॥४१५५
भूतपूर्व्वश्च मे मृत्युः स नूनं पौर्व्वदैहिकः । युद्धाकाङ्क्षी स च यथा तिष्ठतीव ममाग्रतः ।
क्व गोपत्वमशुभं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभं । क्व च देवप्रभावेण क्रीडितव्यं व्रजे मम ।
अहो नीचेन वपुषा च्छादयित्वात्मनो वपुः । कोऽप्येष रमते देवः श्मशानस्थ इवानलः ।
श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणान्तरे । वामनेन तु रूपेण जहार पृथिवीमिमां ।
कृत्वा केशरिणो रूपं विष्णुना प्रभविष्णुना । हतो हिरण्यकशिपुर्दानवानां पितामहः । ॥४१६०
अचिन्त्यं रूपमास्थाय श्वेतशैलस्य मूर्द्धनि । भवेन पातिता दैत्याः पुरा त्रिपुरं कृता ।
पालितो गुरुपुत्रेण भार्गवोऽङ्गिरसेन वै । प्रविष्टो दानवीं मायामात्मनादृष्टिमकार च ।
अनन्तः शाश्वतो देवः सहस्रशिरसोऽव्ययः । वाराहं रूपमास्थाय प्रोज्जहारार्णवान्महीं ।
अमृते निर्म्मिते पूर्व्वं विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः । सुराणामसुराणाञ्च युद्धं चक्रे सुदारुणं ।
अमृतार्थं पुरा चापि देवदैत्यसमागमे । दधार मन्दरं विष्णुरकूपार इति श्रुतिः । ॥४१६५

सैव वामनमास्थाय विष्णुरेवं पुरा प्रभुः । त्रिभिः क्रमैश्च त्रैलोक्यम् जहार निहितात्मवान् ।
चतुर्द्धा तेजसो भागं कृत्वा दाशरथे गृहे । स एव रामसंज्ञो वै रावणं व्यवधीत्तदा ।
एवमेष निकृत्या वै तत्तद्रूपमुपागतः । साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ।
तदेष नूनं विष्णुर्मे शत्रुः स महतामपि । अत्राधर्मेच्छया प्राप्तो नारदो मां यदुक्तवान् ।
अथ मे प्रकृते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति ध्रुवं । अस्य बुद्धिविशेषेण वयं व्यन्तरितां गताः । ४१७०
अहं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समागतः । द्वितीयं च हि मां विप्रः पुनरेवाब्रवीदिदम् ।
यत्नाच्चानुष्ठितो यत्नः कंस गर्भकृते महान् । वसुदेवेन ते रात्रौ तत्कर्म विपरीतकं ।
दारिका या त्वया रात्रौ शिलायां कंस पातिता । तां यशोदासुतां विद्धि कृष्णश्च वसुदेवजः ।
रात्रौ व्यावर्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै । वसुदेवेन कंसाय मित्ररूपेण शत्रुणा ।
सा तु कन्या यशोदाया विन्ध्ये पर्वतसत्तमे । हत्वा शुम्भनिशुम्भौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ । ४१७५
कृताभिषेका वरदा भूतसङ्घनिषेविता । अर्च्यते दस्युभिर्घोरैर्महाबलिपशुप्रिया ।
सुरापिशितपूर्णाभ्यां कुम्भाभ्यामुपशोभिता । मयूराङ्गजपत्रैश्च बर्हभारैर्विभूषिता ।
हृष्टकुक्कुटसङ्घातं वनं वायसनादितं । छागवृन्दैश्च संपूर्णं विरुतैश्च पतत्रिभिः ।
सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितं । वृक्षैर्घोरैर्निबिडं कान्तारैः सर्वतो वृतं ।
दिव्यभृङ्गारचमरैरादर्शैश्च विभूषितं । देवतूर्यनिनादैश्च शतशः प्रतिनादितं । ४१८०
स्थानं तस्या नगे विन्ध्ये निर्मितं स्वेन तेजसा । रिपूणां त्रासजननी नित्यं तत्र मनोरमे ।
वसते परमप्रीता दैवतैरभिपूजिता । यस्त्वयं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ।
अत्र मे नारदः प्राह सुमहत् कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाद्धि वासुदेवो भविष्यति ।
स हि ते सहजो मृत्युर्बान्धवश्च भविष्यति । स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
बान्धवो धर्मतो मह्यं हृदयेनान्तको रिपुः । यथा हि वायसो मूर्ध्नि पदं न्यस्यावतिष्ठते । ४१८५
नेत्रे तुदति तथैव वक्त्रोद्यामिषगर्द्धिका । वसुदेवस्तथैवायं सपुत्रो ज्ञातिबान्धवः ।
छिनत्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भ्रूणहत्याऽपि सन्तार्या गोवधः स्त्रीवधोऽपि वा ।
न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विशेषतः । पतितानुगतं मार्गं निषेवत्यचिरेण सः ।
यः कृतघ्नोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दारुणां । नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यस्तेन दारुणः ।
अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति । अहं वा स्वजनश्लाघ्यः स वा श्लाघ्यतरः सुतः । ४१९०
निर्घृणैर्गुणयुक्तेन तथा बान्धवकाम्यया । रक्षिणां कालवे वैरं वधमर्हन्ति गोवधः ।
युद्धेषूपरमे ते तु यशांसि महाहवे । बान्धवानामपि तथा भेदकाले समुत्थिते ।
वध्यते योऽन्तरप्रेप्सुः स्वजनो यदि चेतरः । अस्यार्थे हि निकाराय मया पुष्टो विजानता ।
वसुदेव कुलस्यास्य यदि रोपयसे भृशं । अस्माकं वैरमेवासि सदा पापमतिः शठः ।
स्थाने यदुकुलं मूढ गोपत्वेनं त्वया कृतं । वसुदेव त्वया कृष्णो गोपत्वेन पुरस्कृतः । ४१९५

श्वेतेन शिरसा वृद्धो नैव वर्षशती भवेत्। यस्य बुद्धिः परिणता स वै वृद्धतरो नृणां।
त्वञ्च कर्कशशीलश्च बुद्ध्या च न बहुश्रुतः। केवलं वयसा वृद्धो यथा शरदि तोयदः।
किञ्च त्वं साधु जानीषे वसुदेव वृथामते। हते कंसे मम सुतो मथुरां पालयिष्यति।
छिन्नाशस्त्वं वृथावृद्धो मिथ्या ह्येतद्विचारितं। जिजीविषुर्न स भवेद्यो वै तिष्ठेन्ममाग्रतः।
प्रहर्त्तुकामो विश्वस्ते यस्त्वं दुष्टेन चेतसा। तत्ते प्रतिकरिष्येऽहं पुत्त्रयोस्तव पश्यतः। ३९००
न मे वृद्धवधः कश्चिद्द्विजस्त्रीवध एव च। कृतपूर्व्वः करिष्ये वा विशेषेण तु बान्धवे।
इह त्वं जातसंवृद्धो मम पित्रा विवर्द्धितः। पितृष्वसुश्च मे भर्त्ता यदूनां प्रथमो गुरुः।
कुले महति विख्यातः प्रथिते चक्रवर्त्तिनां। गुरुवत् पूजितः सद्भिर्यदुभिर्धर्म्मबुद्धिभिः।
किं करिष्यामहे सर्व्वे सत्सु वक्तव्यताङ्गताः। यदूनां यूथमुख्यस्य यस्य ते वृत्तमीदृशं।
मद्वधो वा जयो वाऽथ वसुदेवस्य दुर्म्मतेः। सन्तु शोचन्ति पुरुषा यदूनामवगुण्ठिताः। ३९०५
त्वया हि मद्वधोपायं तर्कयानेन वै नृपे। अविश्वास्यं कृतं कर्म्म वाच्याश्च यादवाः कृताः।
अशाम्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्णस्य चोभयोः। शान्तिमेकतरे शान्तिं गते यास्यन्ति यादवाः।
गच्छत्वयं दानपतिः शीघ्रमानयितुं व्रजात्। नन्दगोपञ्च गोपांश्च करदान्मम शासनात्।
वाच्यश्च नन्दगोपो वै करमादाय वार्षिकं। शीघ्रमागच्छ नगरं गोपैः सर्व्वैः समन्वितः।
कृष्णसङ्कर्षणौ चैव वसुदेवसुतावुभौ। द्रष्टुमिच्छति वै कंसः सभृत्यः सपुरोहितः। ३९१०
एतौ युद्धविदौ रङ्गे कालनिर्माणयोधिनौ। दृढप्रतिकृती चैव शृणोमि व्यायतोद्यमौ।
अस्माकमपि मल्लौ द्वौ सज्जौ युद्धकृतोद्यमौ। ताभ्यां सह नियोत्स्येते तौ युद्धकुशलावुभौ।
द्रष्टव्यौ च मयाऽवश्यं बालौ तावमरोपमौ। पितृष्वसृसुतौ वीरौ व्रजवासौ वनेचरौ।
वक्तव्यश्च व्रजे तस्मिन् समीपे व्रजवासिनां। राजा धनुर्म्महं नाम कारयिष्यति वै सुखी।
सन्निकृष्टे प्रजास्तत्र निवसन्तु यथासुखं। जनस्यान्वितस्यार्थे यथा स्यात् सर्व्वमव्ययं। ३९१५
पयसः सर्पिषश्चैव दध्नो दध्युत्तरस्य च। यथाकामं प्रदानाय भोज्याधिश्रयणाय च।
अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया। सङ्कर्षणस्य कृष्णस्य द्रष्टुं कौतूहलं हि मे।
तयोरागमने प्रीतिः परा मम कृता भवेत्। दृष्ट्वा तु तौ महावीर्य्यौ तद्विधास्यामि यद्धितं।
स्यान्नाम वाक्यं श्रुत्वैव मम तौ परिभाषितं। नागच्छेतां यथाकालं निग्राह्यावपि तौ मया।
सान्त्वमेव तु बालेषु प्रधानं प्रथमो नयः। मधुरेणैव तौ मत्तौ स्वयमेवानयाशु वै। ३९२०
अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभां। यदि वा नोपजप्तोऽसि वसुदेवेन सुव्रत।
तथा कर्त्तव्यमेतद्धि यथा तावागमिष्यतः। एवमाक्रुश्यमानस्तु वसुदेवो महाक्षमः।
सागराकारमात्मानं निष्प्रकम्पमधारयत्। वाक्शल्यैस्तुद्यमानस्तु कंसेनादीर्घदर्शिना।
क्षमां मनसि सन्धाय नोत्तरं प्रत्यपद्यत। ये तु तं ददृशुस्तत्र क्षिप्यमाणमनेकशः।
धिग्धिगित्यसकृत्ते वै शनैरूचुरवाङ्मुखाः। अक्रूरस्तु महातेजा जानन् दिव्येन चक्षुषा। ३९२५

अक्रूरं दृष्ट्वैव हर्षितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् । तस्मिन्नेव मुहूर्त्ते तु मथुरायाः स निर्ययौ ।
प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अक्रूरप्रस्थापने ऊनाशीतोऽध्यायः ॥ ७९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्थितं यदुस्थं दृष्ट्वा सर्व्वे ते यदुपुङ्गवाः । निपीड्य श्रवणान् सर्व्वे मेनिरे तं गतायुषं ।
अन्धकस्त्वव्यग्रमना धैर्य्यादविकृतं वचः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समाजे कंसमोजसा ।
अश्लाघ्यो वदतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रमः । अयुक्तो गर्हितः सद्भिर्म्मान्यवेषु विशेषतः । ४२२५
अयादवो यदि भवान् शृणु तावद्वदुच्यसे । न हि त्वा यादवा वीर बलात् कुर्व्वन्ति यादवं ।
अश्लाघ्या वृष्णयः पुत्र येषां त्वमनुशासिता । इक्ष्वाकुवंशजो राजा विनिवृत्तः स्ववंशकृत् ।
भोजो वा यादवो वाऽसि कंसो वाऽसि यथा तथा । सहजन्ते शिरस्तात जटी मुण्डोऽपि वा भव ।
उग्रसेनस्त्वयं श्रेष्ठो योऽस्माकं कुलपांसनः । दुर्ज्जातीयेन येन त्वमीदृशो जनितः सुतः ।
न चात्मना गुणांस्तात प्रवदन्ति मनीषिणः । परैरुक्ता गुणा गौरं यान्ति सर्व्वार्थचिन्तिताः । ४२३०
पृथिव्यां यदुवंशोऽयं निन्दनीयो मनीषिणां । बालः कुलान्तकः मूढो येषां त्वमनुशासिता ।
एतैरसाधुभिर्व्वाक्यैस्त्वया श्लाघितेति भाषितैः । न चाप्यवसितं कार्य्यमात्मना च विदूतः क्षतः ।
गुरोरनवलिप्तस्य मान्यस्य महतामपि । चेपणं कः शुभं मन्येद्विजस्येव वधं कृतं ।
मान्यास्तेवाभिगम्याश्च वृद्धास्तात यतः श्रयः । क्रोधो हि तेषां प्रद्वेषो कामनस्तमेतानपि ।
बुधेन तात दान्तेन नित्यमभ्युत्थितात्मना । धर्म्मस्य गतिरन्वेष्या मत्स्यस्य गतिरप्स्विव । ४२३५
केवलं त्वन्तु दर्पेण वृद्धानप्रियमानिह । वाचा तुदसि मर्म्मघ्न्या अमन्त्रोक्ता यथाकृतिः ।
वसुदेवस्य पुत्रार्थे यदिमं परिगर्हसि । तच्च मिथ्याप्रलापन्ते निन्दामि परुषं वचः ।
दारुणेऽपि पिता पुत्रे नैव दारुणतां व्रजेत् । पुत्रार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।
त्याजितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुः पुरा । मन्यसे यदकर्त्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकं ।
गर्हता वसुदेवस्य यदुवंशस्य निन्दता । त्वया यादवपुत्राणां वैरञ्च विषमर्ज्जितं । ४२४०
अकर्त्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रकं । किमर्थमुग्रसेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ।
पुन्नाम्नो नरकात् पुत्रो यस्मात्त्राति पितृन् सदा । तस्माद्ब्रुवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्म्मविदो जनाः ।
जात्या हि यादवः कृष्णः स च सङ्कर्षणो युवा । त्वयापि विष्ठतस्ताभ्यां जातवैरेण चेतसा ।
उद्धूतानीह सर्व्वेषां यदूनां हृदयानि वै । वसुदेवे तथाक्षिप्ते वासुदेवे च कोपिते ।
कृष्णे च भवतो द्वेष्ये वसुदेवविगर्हणात् । शंसन्ति येमानि भयं निमित्तान्यशिवानि ते । ४२४५
सर्पाणां दर्शनं तीव्रं स्वप्नानाञ्च निशात्यये । पुर्य्यां वैधव्यशंसीनि कारणैरनुमीमहे ।
एष घोरो ग्रहः स्वातिमुल्लिखन् खे नभस्तिभिः । अङ्गारकस्त्वस्रो चित्रायां घोरदर्शनः ।
बुधेन पश्चिमा सन्ध्या व्याप्ता घोरेण तेजसा । वैश्वानरपथे शुक्रो ह्यतिचारञ्चचार ह ।
केतुना धूमकेतोस्तु नक्षत्राणि चचोदय । भरण्यादीनि भिन्नानि भानुयान्ति निशाकरं ।

प्राक्सन्ध्यापरिवर्त्तस्था ताभिर्व्याधति भास्करं । शिवा श्मशानाभिमुखा निशायामुग्रवर्त्तिनी । ४२६०
उभे सन्ध्ये पुरीं घोरा पर्य्येति बहु वाशती । उल्कानिर्घातनादेन पपात धरणीतले ।
चचालाप्यपर्व्वणि मही गिरीणां शिखराणि च । प्रतिलोमं प्रवन्त्येते व्याहरन्तो मृगद्विजाः ।
ग्रस्तः स्वर्भानुना सूर्य्यो दिवा गगनमाश्रितः । धूमोत्पातैर्दिशो व्याप्ताः प्रज्वलन्ति समाश्रिताः ।
प्रस्रवन्ति घना रक्तं साशनिस्तनयित्नवः । चलिताः देवताः स्थानात्पतन्ति विहगा नगात् ।
यानि राजविनाशाय दैवज्ञाः कथयन्ति च । तानि सर्व्वाणि पश्यामो निमित्तान्यशुभानि वै । ४२६५
तच्चापि स्वजनद्वेषी राजधर्म्मपराङ्मुखः । अनिमित्तागतक्रोधः सन्निकृष्टभयो भुवि ।
यस्त्वं देवोपमं वृद्धं वसुदेवं बहुप्रभं । मोहात् क्षिपसि दुर्बुद्धे कुतस्ते शान्तिरात्मनः ।
त्वद्धितो यो हि नः श्रेयः सन्त्यजामोऽद्य तं वयं । अद्यप्रभृति ते कंस न त्वां वयमुपास्महे ।
स हि दानपतिर्दुष्टैर्येन त्यक्षति वने क्षणं । पुण्डरीकाक्षनामानं कृष्णमक्लिष्टकारिणं ।
छिन्नमूलो ह्ययं वंशो यदूनां लक्ष्यते ततः । कृष्णो ह्यतीन् समानाय्य च सन्धानं करिष्यति । ४२७०
शान्तमेव तवानेन वसुदेवेन धीमता । कालपाशावसक्तोऽसि ब्रूहि मे यदि रोचते ।
मद्वाक्यं रोचते कंस वसुदेवसहायवान् । गच्छ कृष्णस्य शिरसा प्रणिपातेन रोचतां ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अन्धकवाक्ये अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः । न किञ्चिदब्रवीत् क्रोधाद्विवेश स्वं निवेशनं ।
ते तु सर्व्वे यथावेश्म यादवाः भुतविह्वलाः । मन्युर्भिदितसङ्कल्पाः कंसमेवाभ्यशंसिनः ।
अक्रूरोऽपि यथाशक्तः कृष्णदर्शनलालसः । जगाम रथमुख्येन मनसस्तुल्यगामिना । ४२७५
कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यशुभानि वै । पितृतुल्येन शंसन्ति बान्धवेन समागमं ।
प्रागेव तु नरेन्द्रेण मथुरेशेन तेजिना । केशिनः प्रेषितो दूतो वधायोपेन्द्रकारणात् ।
स तु दूतवचः श्रुत्वा केशी क्षोभकरो नृणां । वृन्दावनगतो गोपान् बाधते स दुरासदः ।
मानुषं मांसमश्नानः क्रुद्धो दुष्टपराक्रमः । दुर्दान्तो वाजिदैत्योऽसावकरोत् कदनं महत् ।
निघ्नन् गा वै सगोपालान् गवां पिशितभोजनः । उत्सन्नः कामचारी च स केशी निरवग्रहः । ४२८०
तद्वनं श्मशानाभं नृणामस्थिभिरावृतं । यत्रास्ते स हि दुष्टात्मा केशी तुरगदानवः ।
खुरैर्दारयते भूमिं वेगेनारुजते द्रुमान् । हेषितैः स्पर्द्धते वायुं प्लुतैर्लङ्घयते नभः ।
अतिप्रवृद्धो मत्तश्च दुष्टाश्वो वनगोचरः । अकम्पितजटो रौद्रः कंसस्य परितोषकः ।
ईरिणं तद्वनं सर्व्वं तेनाश्वेन पापकारिणा । कृतं तु रचितेनेव सर्व्वान् गोपान् जिघांसता ।
तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत् । न नृभिर्गोधनैश्चापि सेव्यते वनवृत्तिभिः । ४२८५
निःसम्पातः कृतः पन्थास्तेन तद्विषयाश्रितः । मदाचलितवृत्तेन नृमांसाशनलुब्धया भृशं ।
नृशब्दानुसरः क्रुद्धः स कदाचित् हिमागमे । जगाम घोषसंवासं चोदितः कालधर्म्मणा ।
तं दृष्ट्वा दुद्रुवुर्गोपाः स्त्रियश्च शिशुभिः सह । क्रन्दमाना जगन्नाथं कृष्णं नाथमपाश्रिताः ।

तासां रुदितशब्देन गोपानां क्रन्दितेन च । दत्ताभयस्तु कृष्णो वै केशिनं सोऽभिदुद्रुवे ।
केशी चाप्युद्यतग्रीवः प्रकाशदशनेक्षणः । हेषमाणो जवोदग्रो गोविन्दाभिमुखो ययौ । ४२९०
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य केशिनं हयदानवं । प्रत्युज्जगाम गोविन्दस्तोयदः शशिनं यथा ।
केशिनस्तु तमभ्याशे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितं । मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूचुर्हितैषिणः ।
कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः । उपसर्प्यो भवान् बालः पापश्चैष दुरासदः ।
एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात बहिश्चरः । उत्तमश्च हयेन्द्राणां दानवोऽप्रतिमो युधि ।
त्रासनः परसैन्यानां तुरगाणां महाहवः । अवध्यः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्मिणां । ४२९५
गोपानां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः । केशिना सह युद्धाय मतिं चक्रेऽरिसूदनः ।
ततः सव्यं दक्षिणञ्च मण्डलानि परिभ्रमन् । पद्भ्यामुभाभ्यां स हयः क्रोधेनाहनते द्रुमान् ।
मुखे लम्बसटे चास्य स्कन्धे केसरवाहने । वलया भ्रूतरङ्गाभाः सुस्रुवुः क्रोधजं जलं ।
सफेनं वक्त्रजञ्चैव ववर्ष रजतप्रभं । हिमकाले यथा व्योम्नि नीहारमिव चन्द्रमाः ।
गोविन्दमरविन्दाक्षं हेषितोद्गारशीकरैः । फेनैर्वक्त्रविनिर्मुक्तैः प्रोक्षयामास भारत । ४३००
खुरोद्धूतावसक्तेन मधुवर्णेन पांसुना । संरक्तश्च ततः कृष्णः [illegible] ।
प्लुतावल्गितपादस्तु तटमाधो धरां खुरैः । दन्तान् निर्दशमानश्च केशी कृष्णमुपाद्रवत् ।
स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसत्तमः । पूर्वाभ्यां चरणाभ्यां वै कृष्णं वक्षस्यताडयत् ।
पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरान् । कृष्णाय दानवो घोरं प्रहारमनिलोपमः ।
वक्त्रेण चास्य घोरेण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै । [illegible] कृष्णस्य दर्शितो भुजः । ४३०५
स लम्बकेसरसटः कृष्णेन सह संयुतः । रराज केशी मेघेन संयुक्तः खे यथांशुमान् ।
उरसाथोरसा हन्तुमियेष बलवान् हयः । वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्विगुणविक्रमः ।
तस्योद्यतस्य वेगेन कृष्णोऽप्यमितविक्रमः । बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुखे क्रुद्धः समादधत् ।
स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भेत्तुमेव वा । दशनैर्मूलनिर्मुक्तैः सफेनं रुधिरं वमन् ।
विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः । अक्षिणी विवृते चक्रे विसृते मुक्तबन्धने । ४३१०
निरस्तहनुराविष्टः शोणितार्द्रविलोचनः । उत्कर्णो नष्टचेतास्तु स केशी बह्वचेष्टत ।
उत्पतन्नसकृत् पादैः शकृन्मूत्रं समुत्सृजन् । स्विन्नाङ्गरोमा श्रान्तस्तु निर्यत्नचरणोऽभवत् ।
केशिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरशोभत । व्याभुग्न इव घर्मान्ते चन्द्रार्द्धकिरणैर्वृतः ।
केशी च कृष्णसंसक्तः श्रान्तगात्रो व्यरोचत । प्रभातावनतश्चन्द्रः श्रान्तो मेरुमिवाश्रितः ।
तस्य कृष्णभुजोद्धूताः केशिनो दशना मुखात् । पेतुः शरदि निर्धौताः सिताभ्रावयवा इव । ४३१५
स तु केशी भृशं श्रान्तः कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा । भुजं स्वायतं कृत्वा पाटितो बलवत्तरा ।
स पाटितो भुजेनाशु कृष्णेन विकृताननः । केशी नदन्महानादं दानवो व्यथितस्वरः ।

विघूर्णमानः स्रस्ताङ्गो मुखाद्रुधिरमुद्वमन्। भ्रमं व्यङ्गीकृतवपुर्विकृताङ्ग इवाचलः।
व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना। निपपात यथा कृत्तो नागो द्विविदलीकृतः।
बाहुना कृत्तदेहस्य केशिनो रूपमाबभौ। पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना। ॥४३२०
द्विपादपुच्छपृष्ठार्द्धे श्रवणैकाक्षिनासिके। केशिनस्ते द्विधाभूते द्वे अर्द्धे रेजतुः क्षितौ।
केशिदन्तक्षतस्यापि कृष्णस्य शुशुभे भुजः। वृद्धशाल इवारण्ये गजेन्द्रदशनाहतः।
तं हत्वा केशिनं युद्धे कल्पयित्वा च भागशः। कृष्णः पद्मपलाशाक्षो हसंस्तत्रैव तस्थिवान्।
तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपस्त्रियस्तथा। बभूवुर्मुदिताः सर्वे हतविघ्ना हतक्लमाः।
दामोदरन्तु श्रीमन्तं यथास्थानं यथावयः। अभ्यनन्दन् प्रियैर्वाक्यैः पूजयन्तः पुनः पुनः। ॥४३२५
॥ गोपा ऊचुः ॥ अहो तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककण्टकः। दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण हयरूपं समास्थितः।
कृतं वृन्दावनं क्षेम्यं सेव्यं नृमृगपक्षिणां। घ्नता पापमिमं तात केशिनं हयदानवं।
हता नो बहवो गोपा गावो वत्सेषु वत्सलाः। नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना।
एष सम्वर्त्तकं कर्त्तुमुद्यतः किल पापकृत्। नृलोकं निर्नरं कृत्वा चर्त्तुकामो यथासुखं।
नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिजीविषुः। अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले। ॥४३३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाहान्तर्हितो विप्रो नारदः खगमो मुनिः। प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेति कृष्ण कृष्णेति चाब्रवीत्।
यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया। त्वय्येव केवलं युक्तं त्रिदिवे त्र्यम्बकेऽपि वा।
अहं युद्धोत्सुकस्तात त्वद्गतेनान्तरात्मना। इदं नरहयं युद्धं द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः।
पूतनानिधनादीनि कर्म्माणि तव दृष्टवान्। अहं त्वनेन गोविन्द कर्म्मणा परितोषितः।
हयादस्मान्महेन्द्रोऽपि बिभेति बलसूदनः। कुर्व्वाणाच्च वपुर्घोरं केशिनो दुष्टचेतसः। ॥४३३५
यत्त्वया पाटितं देहं भुजेनायतपर्व्वणा। एषोऽस्य मृत्युरन्ताय विहितो विश्वयोनिना।
यस्मात्त्वया हतः केशी तस्मान्मच्छासनं शृणु। केशवो नाम नाम्ना त्वं ख्यातो लोके भविष्यसि।
स्वस्त्यस्तु भवतो लोके साधु याम्यहमाशुगः। कृत्यशेषञ्च ते कार्य्यं प्रकृतानपि मा चिरं।
त्वयि कार्य्यान्तरगते नरा इव दिवौकसः। विडम्बयन्तः क्रीडन्ति लीलां त्वद्वशमाश्रिताः।
अभ्यासे वर्त्तते कालो भारतस्याहवोदधेः। हस्तप्राप्तानि युद्धानि राज्ञां त्रिदिवगामिनाम्। ॥४३४०
पन्थानः शोधिता व्योम्नि विमानारोहिणोऽध्वगाः। अवकाशा विभज्यन्ते शक्रलोके महीक्षितां।
उग्रसेनसुते शान्ते पदस्थे त्वयि केशव। अभितस्तत्र युद्धं भविष्यति महीक्षितां।
त्वाञ्चाप्रतिमकर्म्माणं संश्रयिष्यन्ति पाण्डवाः। भेदकाले नरेन्द्राणां पक्षग्राहो भविष्यसि।
त्वयि राजासनस्थे हि राजश्रियमनुत्तमां। शुभां त्यक्ष्यन्ति राजानस्त्वत्प्रभावान्न संशयः।
एष मे कृष्ण सन्देशः श्रुतिभिः ख्यातिमेष्यति। देवतानां द्विजिष्ठानां जगतश्च जगत्पते। ॥४३४५
दृष्टं मे भवतः कर्म्म दृष्टश्चासि मया प्रभो। कंसे भूयः समेष्यामि साधिते साधयाम्यहं।

एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः खं जगाम ह । नारदस्य वचः श्रुत्वा देवस्मृतियोनिनः ।
गोपान् कृष्णः समानाय्य विवेश व्रजमेव ह ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि केशिवधे एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथास्तं गच्छति तदा मन्दरश्मौ दिवाकरे । सन्ध्यारक्ततले व्योम्नि शशाङ्के पाण्डुमण्डले ।
नीडस्थेषु विहङ्गेषु सत्सु प्रादुष्कृताग्निषु । ईषत्तमःसंवृतासु दिक्षु सर्व्वासु सर्व्वशः ।　　४१८०
घोषवासिषु सुप्तेषु वाशन्तीषु शिवासु च । नक्तञ्चरेषु हृष्टेषु पिशितामिषकाङ्क्षिषु ।
शक्रगोपाकुलामोदे प्रदोषे ऽभ्यागतस्करे । अधिश्रयणवेलायां प्राप्तायां गृहमेधिनां ।
वन्यैर्वैखानसैर्मन्त्रैर्हूयमाने हुताशने । उपावृत्तासु वै गोषु दुह्यमानासु च व्रजे ।
अपकृष्टाह्वयन्तीषु बहुवत्सासु धेनुषु । प्रकीर्णदामनीकेषु गास्तथैवाह्वयत्सु च ।
सनिनादेषु गोपेषु काल्यमाने च गोधने । कारीषेषु प्रकृष्टेषु दीप्यमानेषु सर्व्वशः ।　　४१८५
काष्ठभारानतस्कन्धैर्गोपैरभ्यागतैस्तदा । किञ्चिदभ्युत्थिते सोमे मन्दरश्मौ विराजति ।
ईषद्विगाह्यमानायां रजन्यां दिवसे गते । प्राप्ते दिनव्युपरमे प्रवृत्ते चण्डदामुखे ।
भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते । अग्निहोत्राकुले काले सोमेन्द्रौ प्रत्युपस्थिते ।
अग्नीषोमात्मके सन्ध्यौ वर्त्तमाने जगन्मये । पश्चिमेनाग्निदीप्तेन पूर्व्वेणोत्तरवर्च्चसा ।
दग्धार्द्धसदृशे व्योम्नि किञ्चित्तारागणाकुले । वयोभिर्व्वासमुपेतां वन्धुभिश्च समागमं ।　　४१९०
संयद्भिः स्यन्दनेनाशु प्राप्तो दानपतिर्व्रजं । प्रविशन्नेव पप्रच्छ सान्निध्यं केशवस्य सः ।
रौहिणेयस्य चाक्रूरो नन्दगोपस्य चासकृत् । स नन्दगोपस्य गृहं वासाय वसुदोपमः ।
अवतीर्य्य ततो यानात् प्रविवेश महायशाः । हर्षपूर्णेन वक्त्रेण साश्रुनेत्रेण चैव ह ।
प्रविशन्नेव च द्वारि ददर्श दोहने गवां । वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोवृषं ।
स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन च । एहि केशव तातेति व्याजहार स धर्म्मवित् ।　　४१९५
उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियाऽन्वितं । अभ्यक्तयौवनं कृष्णमक्रूरः प्रशशंस ह ।
अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशार्दूलविक्रमः । सम्पूर्णजलमेघाभः पर्व्वतप्रवराकृतिः ।
मृधेष्वधर्षणीयेन सश्रीवत्सेन वक्षसा । द्विषन्निधनदक्षाभ्यां भुजाभ्यां साधु भूषितः ।
मूर्त्तिमान् स इहस्थात्मा जगतोऽप्यस्य भाजनं । गोपवेशधरो विष्णुरुदग्राग्र्यतनूरुहः ।
किरीटस्याच्छनेनापि शिरसा छत्रवर्च्चसा । कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विशेषतः ।　　४२००
हारार्हेण च पीनेन सुविस्तीर्णेन वक्षसा । दाम्भां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां मुक्ताभ्यामुपशोभितः ।
श्रीसहस्रोपपन्नेन वपुषा मन्मथाधिना । पीते वसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ।
धरण्याश्रयभूताभ्यां चरणाभ्यामरिन्दमः । त्रैलोक्याक्रान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यां व्यवस्थितः ।
रुचिराम्बरश्चास्य चक्राञ्चित इवेप्सते । द्वितीय उद्यतश्चापि गदासंयोगमिच्छति ।
अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पद्मात्मनः । शोभतेऽद्य भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरन्धरः ।　　४२०५

अयं भविष्ये दृष्टो वै भविष्यकुशलैर्नरैः। गोपालो यादवं वंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति।
तेजसा यादवास्तस्य प्रतप्तोऽथ महायशः। वंशमापूरयिष्यन्ति स्रोता इव महार्णवं।
अस्यैव शासने सर्व्वं जगत् स्थास्यति शाश्वतं। निहतामित्रसामन्तं स्फीतं कृतयुगे यथा।
अयमास्थाय वसुधां स्थापयित्वा जगद्वशे। राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति।
नूनं त्रिभिः क्रमैर्जित्वा यथाऽनेन कृतः प्रभुः। पुरा पुरन्दरो राजा देवतानां त्रिपिष्टपे। ४३८०
तथैव वसुधां जित्वा जितपूर्व्वां त्रिभिः क्रमैः। स्थापयिष्यति राजानमनुपर्वेण न संशयः।
प्रशान्तवैरगाधोऽयं प्रश्नैश्च बहुभिः श्रुतः। ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादैश्च पुराणोऽयं हि गीयते।
स्पृहणीयो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः। तथा ह्यस्योत्थिता बुद्धिर्योगमुख्यमुपजीवितुं।
अहन्यस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि। विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवित्।
यच्च ज्ञातिपरिज्ञानं प्रादुर्भावाश्च वै नृषु। अमानुषं वेद्मि चैनं ये चान्ये दिव्यचक्षुषः। ४३८५
सोऽहं कृष्णेन वै रात्रौ संमन्त्र्य विदितात्मना। सहानेन गमिष्यामि सप्रजो यदि मंस्यते।
एवं बहुविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः। विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अक्रूरागमने द्व्यशीतोऽध्यायः॥ ८२॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सह केशवः। गोपवृद्धान् समानीय प्रोवाचामितदर्शनः।
कृष्णञ्चैवाब्रवीत् प्रीतो रौहिणेयेन सङ्गतं। श्वः पुरीं मथुरां तात गमिष्यामः सुखाय च।
यास्यन्ति च व्रजाः सर्व्वे सगोकुलपरिग्रहाः। कंसाज्ञया समुचितं करमादाय वार्षिकं। ४३९०
वयञ्चैव प्रगन्तारो रथमारुह्य संगताः। स महांस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्महः।
तं द्रक्ष्यथ समृद्धञ्च स्वजनैश्च समेष्यथ। पितरं वसुदेवञ्च सततं दुःखभाजनं।
दीनं पुत्रवधश्रान्तं युवामथ समेष्यथः। सततं पीड्यमानञ्च कंसेनाशुभबुद्धिना।
दश्यान्ते शोषितं वृद्धं दुःखैः शिथिलतां गतं। कंसस्य भयसन्त्रस्तं भवद्भ्याञ्च विना कृतं।
दह्यमानं दिवारात्रौ सोत्कण्ठेनान्तरात्मना। ताञ्च द्रक्ष्यसि गोविन्द पुत्रैरहितस्तनीं। ४३९५
देवकीं देवसङ्काशां सीदन्तीं विहतप्रभां। पुत्रशोकेन शुष्यन्तीं त्वद्दर्शनपरायणां।
वियोगदुःखसन्तप्तां विवत्सामिव सौरभीं। उपप्लुतेक्षणां दीनां नित्यं मलिनवाससं।
स्वर्भानुवदनग्रस्तां शशाङ्कस्य प्रभामिव। त्वद्दर्शनपरां नित्यं तवागमनकाङ्क्षिणीं।
त्वत्प्रवृत्तेन शोकेन सीदन्तीं वै तपस्विनीं। त्वत्प्रलापैश्च कुशलां त्वया बाल्ये वियोजितां।
अरूपज्ञा तव विभो बाल्यस्यास्येन्दुवर्च्चसः। यदि त्वां जनयित्वा सा देवकी तात तप्यते। ४४००
अपत्यार्थोऽत्र कस्तस्या वरं स्त्रीवानपत्यता। एकः शोको हि नारीणामपुत्राणां विधीयते।
सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक् प्रजातेन तप्यते। त्वन्तु शक्रसमः पुत्रो यस्यास्त्वं सदृशो गुणैः।
परेषामप्यभयदो न तां शोचितुमर्हसि। वृद्धौ तवाद्य पितरौ परभृत्यत्वमागतौ।
त्वत्कृते भर्त्सितौ नित्यं कंसेनादीर्घदर्शिना। यदि ते देवकी मान्या पृथिवी वात्मधारिणी।

तां शोकसलिले मग्नामुत्तारयितुमर्हसि । तथा दृष्टुं प्रियसुतं वसुदेवं सुदुःखितं । ४४०४
पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्म्ममवाप्स्यसि । यथा नागः सुदुर्दान्तो दमितो यमुनाह्रदे ।
विमूलश्च कृतः शैलो यथा वै भूधरस्त्वया । दर्पोत्सिक्तश्च बलवानरिष्टो विनिपातितः ।
परप्राणहरः केशी दुष्टात्मा च हयो हतः । एतेनैव प्रयत्नेन वृद्धावुद्धृत्य दुःखितौ ।
यथा धर्म्ममवाप्नोषि तत् कृष्ण परिचिन्त्यतां । निर्भर्त्स्यमानो येदुष्टः पिता ते कंससंसदि ।
ते सर्व्वे चक्षुरश्रूणि नेत्रैर्दुःखान्विता भृशं । गर्भावक्रान्तनादीनि दुःखानि सुबहूनि वा । ४४१०
माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहते वशा । मातापितृभ्यां सर्व्वेण जातेन तनयेन वै ।
स्वयं वै प्रतिकर्त्तव्यं यथा योगमुदाहृतं । एवं ते कुर्व्वतः कृष्ण मातापित्रोरनुग्रहं ।
परित्यजेतां तौ शोकं स्याच्च धर्म्मस्तवातुलः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्तु विदितार्थो वै तमाहामितदक्षिणं । वाढमित्येव तेजस्वी न च चुक्रोध केशवः ।
ते च गोपाः समागम्य नन्दगोपपुरःसराः । अक्रूरवचनं श्रुत्वा सर्व्वेशुः कंसशासनात् । ४४१५
गमनाय च ते सज्जा बभूवुर्व्रजवासिनः । सज्जश्चोपायनं कृत्वा गोपवृद्धाः प्रतस्थिरे ।
करप्रादानवृद्धः सर्पिर्मा दिधांश्चोपनायिकान् । यथासारं यथायूथमुपानीय पयोघृतं ।
तं सज्जयित्वा कंसस्य करश्चोपायनानि च । ते सर्व्वे गोपपतयो गमनायोपतस्थिरे ।
अक्रूरस्य कथाभिस्तु सह कृष्णेन जाग्रतः । रौहिणेयद्वितीयस्य निशा सा व्यत्यवर्त्तत ।
ततः प्रभाते विमले पक्षिव्याहारसंकुले । नैशाकरे रश्मिजाले चरदाचयसंवृते । ४४२०
नभस्तलसंस्तीर्णे पर्य्यस्ते ज्योतिषां गणे । प्रत्यूषपवनासारैः क्लेदिते धरणीतले ।
क्षीणाकारासु तारासु सुप्तनिष्प्रतिभासु च । वेशमन्तर्द्धे रूपमुद्गच्छद्दिवाकरः ।
शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत । एको नाशयते रूपमेको वर्द्धयते वपुः ।
गोभिः समवकीर्णासु व्रजनिर्य्याणभूमिषु । मन्थनावर्त्तपूर्णेषु गर्गरेषु नदत्सु च ।
दामभिर्य्यम्यमानेषु वत्सेषु तरुणेषु च । गोपैरापूर्य्यमाणासु घोषरथ्यासु सर्व्वशः । ४४२५
तथैव गुरुकं भाण्डं शकटारोपितं बहु । त्वरिताः पृष्ठतः कृत्वा जग्मुः स्यन्दनवाहनाः ।
कृष्णोऽथ रौहिणेयश्च स चैवामितदक्षिणः । त्रयो रथगता जग्मुस्त्रिलोकपतयो यथा ।
अथाह कृष्णमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः । स्यन्दनं तात रक्षस्व यत्नश्च कुरु वाजिषु ।
हयेभ्यो यवसं दत्त्वा हयभाण्डे रथे तथा । प्रगाढं यत्नमादाय क्षणं तात प्रतीक्ष मां ।
यमुनाया ह्रदे ह्यस्मिन् स्तोष्यामि भुजगेश्वरं । दिव्यैर्भागवतैर्मन्त्रैः सर्व्वलोकप्रभुं यतः । ४४३०
गुह्यं भागवतं देवं सर्व्वलोकस्य भावनं । श्रीमत्स्वस्तिकमूर्द्धानं प्रणमिष्यामि भोगिनं ।
सहस्रशिरसं देवमनन्तं नीलवाससं । धर्म्मदेवस्य तस्यास्याद्यदिदं प्रभविष्यति ।
सर्व्वं तदस्तप्रस्थमप्रिय्यास्यमरो यथा । स्वस्तिकायतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रीविभूषितं ।
समागतस्य सर्पाणां शान्त्यर्थं वै भविष्यति । चास्तां मां समुदीक्षन्तौ भवन्तौ वसुतावुभौ ।

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि ह्रदोत्तमात् । तमाह कृष्णः संहृष्टो गच्छ धर्षितु माचिरं । ४६३४
आवां खलु न शक्तौ स्वस्तया शीतावुपासितुं । स ह्रदे यमुनायास्तु ममज्जामितदर्शनः ।
रसातले स ददृशे नागलोकमिमं यथा । तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोच्छ्रितध्वजं ।
लाङ्गलासक्तहस्ताग्रं मुषलापाश्रितोदरं । असिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुराननं ।
कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्तमम्बुदवेषसं । भोगोत्करासने शुभ्रे स्वेन देहेन शोभिते ।
आसीनं स्वस्तिकाभ्यास वराहाभ्यां महीधरं । किञ्चित्सव्यापवृत्तेन मौलिना हेमचूलिना । ४६४०
जातरूपमयैः पद्मैर्मालया कृतवक्षसं । रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुमरिन्दमं ।
पद्मनाभं सिताभ्राभं भाभिर्ज्वलितवर्चसं । ददर्श भोगिनां नाथमेकमेकार्णवेश्वरं ।
पूज्यमानं द्विजिह्वैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुं । कम्बलाश्वतरौ नागौ तौ चामरकरावुभौ ।
आवीजयेतां तं देवं धर्मासनगतं प्रभुं । तत्राभ्यासगतो भाति वासुकिः पन्नगेश्वरः ।
वृतोऽन्यैः सचिवैः सर्पैः कर्कोटकपुरःसरैः । तं घटैः काञ्चनैर्दिव्यैः पङ्कजोद्भूतमस्तकैः । ४६४५
राजानं स्नापयामासुः स्नातमेकार्णवाम्बुभिः । तस्योत्सङ्गे घनश्यामं श्रीवत्साच्छादितोरसं ।
पीताम्बरधरं विष्णुं समुपविष्टं ददर्श ह । अपरस्येव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुं ।
सङ्कर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना । स कृष्णं तत्र तरसा व्याहर्तुमुपचक्रमे ।
तस्य संस्तम्भयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गानां तं भागवतमव्ययं ।
उदतिष्ठत् पुनस्तोयात् विस्मितोऽमितदर्शनः । स तौ रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेशवौ । ४६५०
निरीक्षमाणावन्योन्यं ददर्शाद्भुतरूपिणौ । अथामज्जत् पुनस्तत्र तदाऽक्रूरः कुतूहलात् ।
दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सितानन्नः । तथैवासीनमुत्सङ्गे सहस्रास्यधरस्य वै ।
ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च सहसोत्थाय तत्रार्थं सहसा वदन् ।
रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदर्शनः । तमाह केशवो हृष्टः स्थितमक्रूरमागतं ।
कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते ह्रदे । चिरन्तु भवता कालं व्याक्षेपेण विलम्बितं । ४६५५
मन्ये दृष्टं त्वयाश्चर्य्यं हृदयं ते यथाऽचलं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्चर्य्यं भवता विना ।
किं भविष्यति लोकेषु स्थावरेषु चरेषु च । तत्राश्चर्य्यं मया दृष्टं कृष्ण यद्भुवि दुर्लभं ।
तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतश्चास्मि लोकानामाश्चर्य्येणेह रूपिणा ।
अतः परतरं कृष्ण नाश्चर्य्यं द्रष्टुमुत्सहे । तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
यावन्नास्तं व्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः । ४६६०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अक्रूरस्य नागलोकदर्शने त्र्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु युक्त्वा रथवरमास्थायामितदर्शनः । कृष्णेन सार्द्धं संप्रायात्तथा सङ्कर्षणेन च ।
आससाद पुरीं रम्यां मथुरां कंसपालितां । विविशुस्तां पुरीं रम्यां काले रक्तदिवाकरे ।
तौ तु स्वभवनं वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ । प्रवेशितौ बुद्धिमता अक्रूरेणार्कतेजसा ।

तावाह वरवर्णाभौ भीतो दानपतिस्तदा। त्यजन्त्या तात गमने वसुदेवगृहे स्पृहा।

युवयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन च निरस्यते। भर्त्स्यते च दिवारात्रौ नेह स्थातव्यमित्यपि। ४४६५

तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्रर्थं सुखमुत्तमं। यथा सुखमवाप्नोति तद्धि कार्य्यं हितान्वितं।

तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावावामतर्कितौ। प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गञ्च धार्म्मिक।

तथैव तु गृहं साधो गच्छावो यदि मन्यसे।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुशिष्टौ च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ। आलानाभ्यामिवोन्मुक्तौ कुञ्जरौ युद्धकाङ्क्षिणौ।

तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकं। अयाचेतां ततस्तानि वासांसि रुचिराणि वै। ४४७०

रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ। राज्ञो वासांसि यौ मोहाद्याचेतां निर्भयावुभौ।

अहं कंसस्य वासांसि नानादेशभवानि वै। कामरागाणि शतशो रञ्जयामि विशेषतः।

युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ। जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं बहु।

अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहागतौ। मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वासो याचितुमिच्छथः।

ततः स्वक्रोध वै कृष्णो रजकायाल्पमेधसे। प्राप्तारिष्टाय मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विषं। ४४७५

तलेनाशनिकल्पेन स तं मूर्द्ध्न्यताडयत्। स गतासुः पपातोर्व्यां रजको व्यस्तमस्तकः।

तं हतं परिदेवन्त्यो भार्य्यास्तस्य विचुक्रुशुः। त्वरितं मुक्तकेश्यश्च जग्मुः कंसनिवेशनं।

तावप्युभौ सुवसनौ जग्मतुर्म्माल्यकारयात्। वीथ्यौ माल्यापणानां वै गन्धघ्रातौ द्विपाविव।

गुणको नाम तत्रासीत् माल्यवृत्तिः प्रियंवदः। प्रभूतमाल्यापणवान् लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः।

तं कृष्णः श्लक्ष्णया वाचा माल्यार्थमभिसृष्टया। देहीत्युवाच तत्कालं माल्याकारमकातरं। ४४८०

ताभ्यां प्रीतो ददौ माल्यं प्रभूतं माल्यजीवकः। भवतोः स्वमिदञ्चेति प्रोवाच प्रियदर्शनैः।

प्रीतस्तु मनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ। श्रीस्त्वां मत्प्रभवा सौम्य धनौघैरभिवर्त्स्यते।

स लब्ध्वा वरमव्यग्रो माल्यवृत्तिरधोमुखः। कृष्णस्य पतितो मूर्द्ध्ना प्रतिजग्राह तं वरं।

यक्षाविमाविति तदा स मेने माल्यजीवकः। स भ्रमं भयसंविग्नो नोत्तरं प्रत्यपद्यत।

वसुदेवसुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ। कुब्जां ददृशतुर्भूयः सानुलेपनभाजनां। ४४८५

तामाह कृष्णः कुब्जेति कस्येदमनुलेपनं। नयस्यम्बुजपत्राक्षि शिघ्रमाख्यातुमर्हसि।

सा स्मितावेक्षणी भूत्वा प्रत्युवाचाम्बुजेक्षणं। कृष्णं जलदगम्भीरं विद्युत्कुटिलगामिनि।

राज्ञः स्नानगृहं यामि तदृहाणानुलेपनं। स्थिताऽस्म्यागच्छ भद्रं ते हृदयस्यासि मे प्रियः।

कुतस्त्वागम्यते सौम्य यस्मां त्वं नावबुध्यसे। महाराजस्य दयितां नियुक्तामनुलेपने।

तामुवाच हसन्तीन्तु कृष्णः कुब्जामवस्थितां। आवयोर्गात्रसदृशं दीयतामनुलेपनं। ४४९०

वयं हि देशातिथयो मल्लाः प्राप्ता वरानने। द्रष्टुं धनुर्महं दिव्यं राष्ट्रञ्चैव महर्द्धिमत्।

प्रत्युवाचाथ सा कृष्णं प्रियोऽसि मम दर्शने। राजार्हमिदमव्यग्रं तदृहाणानुलेपनं।

तावुभावनुलिप्ताङ्गौ चारुगात्रौ विरेजतुः। तीर्थगौ पङ्कदिग्धाङ्गौ यमुनायां यथा वृषौ।

तां च कुब्जां स्तनोर्मध्ये शुद्धुलिनाग्रपाणिना । शनैः सम्पीडयामास कृष्णो लीलाविधानवित् ।
सा तु मत्वा स्तनौ मग्नौ स्वायताङ्गी शुचिस्मिता । महावीचिस्तनतटो चातुर्यहर्षिता यथा । ४७९५
प्रणयाच्चापि कृष्णं सा बभाषे मत्तकामिनी । क यास्यसि मया रुद्धः कान्त तिष्ठ गृहाण मां ।
तौ जातहर्षावन्योन्यं सतलाक्षेपमव्ययौ । वीक्षमाणौ प्रहसितौ कुब्जायाः श्रुतविस्तरौ ।
कृष्णस्तु कुब्जां कामार्त्तां सस्मितं विससर्ज्ज ह । ततस्तौ कुब्जया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंश्रयं ।
तावुभौ व्रजसंवृद्धौ गोपवेशविभूषितौ । गूढचेष्टानवौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपवेश्म तत् ।
धनुःशालामुपगतौ तौ तु बालावपरितर्कितौ । हिमवद्वनसंभूतौ सिंहाविव मदोत्कटौ । ४८००
दिदृक्षू तौ महच्चैव धनुरायोगभूषितं । पप्रच्छतुश्च तौ वीरावायुधागारिकं तदा ।
भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामावयोर्वचः । कतरत्तद्धनुः सौम्य महोऽयं यस्य वर्त्तते ।
आयोगभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि । स तयोर्दर्शयामास तद्धनुः खण्डसन्निभं ।
अनारोप्यमसम्भोग्यं देवैरपि सवासवैः । तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्तुलयामास वीर्यवान् ।
दोर्भ्यां कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । तुलयित्वा यथाकामं तद्धनुर्दैत्यपूजितं । ४८०५
आरोपयामास बली नामयामास चाव्ययत् । आनाम्यमानं कृष्णेन प्रहर्षादुरगोपमं ।
द्विधाभूतमभून्मध्ये धनुरायोगभूषितं । भङ्क्त्वा तु तद्धनुःश्रेष्ठं कृष्णस्त्वरितविक्रमः ।
निश्चक्राम महावेगः स च संकर्षणो युवा । धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।
चचालान्तःपुरं सर्व्वं दिशश्चैव पुपूरिरे । स त्वायुधागारवरो भीतस्त्वरितविक्रमः ।
समीपं नृपतेर्गत्वा काकोच्छ्रायोऽभ्यभाषत । श्रूयतां मम विज्ञाप्यमाश्चर्य्यं धनुषो गृहे । ४८१०
निर्वृत्तमस्मिन् काले यच्छ्रुतः संभ्रमोपमं । नरौ कस्यापि सहितौ शिखावितनमूर्द्धजौ ।
नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ । तावन्तःपुरमज्ञातौ प्रविष्टौ कामवेशिनौ ।
देवपुत्त्रोपमौ वीरौ बालाविव हुताशनौ । स्थितौ धनुर्गृहे सौम्यौ सहसा खादिवागतौ ।
मया दृष्टौ परिव्यक्तं रुचिराच्छादनस्रजौ । तयोरेकस्तु पद्माक्षः श्यामः पीताम्बरस्रजः ।
जग्राह तद्धनूरत्नं दुर्ग्राह्यं दैवतैरपि । तत् स बालो महाचापं बलादुग्रमिवायसं । ४८१५
आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लीलया । आकृष्यमाणं तत्तेन विचार्य्य बाहुशालिना ।
मुष्टिदेशेन कूजित्वा द्विधाभूतमभज्यत । ततः प्रचलिता भूमिर्न प्रभाति च भास्करः ।
धनुषो भङ्गनादेन भ्रमतीव नभस्तलं । तदद्भुतमहं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
भयाद्व्रजच्च शत्रूणां तद्दिशाख्यातुमागतः । न जानामि महाराज कौ तावमितविक्रमौ ।
एकः कैलाससङ्काश एकोऽञ्जनगिरिप्रभः । स तु तच्चापरत्नन्तु भङ्क्त्वा स्तम्भमिव द्विपः । ४८२०
निष्पपातानिलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः । स धनुस्तद्द्विधाकृत्वा न जाने क्वापि निर्गतः ।
श्रुत्वैवं धनुषो भङ्गं कंसो विदितविस्तरः । विसृज्यायुधपालं वै प्रविवेश गृहोत्तमं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि धनुर्भङ्गे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गं भोजविवर्द्धनः । बभूव विमना राजा चिन्तयन् भृशदुःखितः ।
कथं बालो विगतभीरवमन्य महाबलं । प्रेक्ष्यमाणस्तु पुरुषैर्द्धनुर्भङ्क्त्वा विनिर्गतः ।
यस्यार्थे दारुणं कर्म कृतं लोकविगर्हितं । पितृव्यसनजान् भीतः स्वसेवाहं न्वपीप्सयं । ४५२५
दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तितुं । नारदोक्तन्तु वचनं नूनं मह्यमुपस्थितं ।
एवं राजा विचिन्त्याथ निष्क्रम्य स गृहोत्तमात् । प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्चानामवलोककः ।
स दृष्ट्वा सर्व्वनिर्युक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः । श्रेणीनां दृढसंयुक्तैर्मञ्चवाटैर्निरन्तरं ।
उत्तरागारयुक्ताभिर्व्वलभीभिर्व्विभूषितं । कूटीभिश्च प्रशस्ताभिरेकस्तम्भैश्च भूषितं ।
सर्व्वतः सारनिर्युक्तं स्वायतं सुप्रतिष्ठितं । उदकाक्षितसुसिक्तं मञ्चारोहणमुत्तमं । ४५३०
नृपासनपरिक्षिप्तं सञ्चारपथसङ्कुलं । छन्नं तद्वेदिकाभिश्च मानवौघभरक्षमं ।
स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाज्ञापयत बुद्धिमान् । श्वः सचित्राः समाजाश्च सपताकाश्चैव च ।
सुवासिता वपुष्मन्त उपनीतोत्तरच्छदाः । क्रियन्तां मल्लवाटाश्च वङ्क्ष्यो वीथयस्तथा ।
रङ्गवाटे करीषस्य कल्प्यन्तां राशयोऽव्ययाः । मध्यातोरणशोभाश्च वलयस्थानुरूपतः ।
स्थाप्यन्तां सुनिखाताश्च पावकुम्भा यथाक्रमं । उदभारसहाः सर्व्वे सकाञ्चनघटोत्तराः । ४५३५
कलशश्चोपकल्प्यन्तां कषायाश्चैव कुम्भशः । प्राश्निकाश्च निमन्त्र्यन्तां श्रेण्यश्च सपुरोगमाः ।
आज्ञा च देया मल्लानां प्रेक्षकाणां तथैव च । समाजे मञ्चशोभाश्च कल्प्यन्तां सुपकल्पिताः ।
एवमाज्ञाप्य राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटान्निष्क्रम्य विवेश स्वं निवेशनं ।
आह्वानं तत्र सञ्चक्रे तस्य मल्लद्वयस्य वै । चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च ।
तौ मल्लौ सुमहावीर्य्यौ बलिनौ बाहुशालिनौ । कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य हृष्टौ विविशतुस्तदा । ४५४०
तौ समीपगतौ दृष्ट्वा मल्लौ जगति विश्रुतौ । उवाच कंसो नृपतिः सोपन्यासमिदं वचः ।
भवन्तौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोच्छितौ । पूजितौ च यथान्यायं सत्कारार्हौ विशेषतः ।
तद्भवन्तौ यदि सत्काराः स्मर्य्यन्ते सुकृतानि वा । कर्त्तव्यं मे महत् कर्म भवद्भ्यां स्वेन तेजसा ।
यावेतौ मम संदृष्टौ व्रजे गोपालकावुभौ । सङ्कर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमौ ।
एतौ रङ्गगतौ युद्धे युध्यमानौ वनेचरौ । निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः । ४५४५
बालाविमौ चपलकावक्रियाविति सर्व्वथा । नावज्ञा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्यो यत्न एव हि ।
ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्गसन्निधौ । आयत्यां च तदात्वे च श्रेयो मम भविष्यति ।
नृपतेः स्नेहसंयुक्तैर्व्वचोभिर्व्वृद्धमानसौ । ऊचतुर्युद्धलब्धानौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ।
यद्यावयोस्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिल्बिषौ । हतावित्यवगन्तव्यौ प्रेतरूपौ तपस्विनौ ।
अद्यावां प्रतियोत्स्येते तावरिष्टपरिप्लुतौ । आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वनौकसौ । ४५५०
एवं वाग्विषमुत्सृज्य तावुभौ मल्लपुङ्गवौ । अनुज्ञातौ नरेन्द्रेण स्वगृहं प्रतिजग्मतुः ।
महामात्रं ततः कंसो बभाषे हस्तिजीविनं । हस्ती कुवलयापीडः समाजद्वारि तिष्ठतु ।

बलवान्मद्लोत्कटस्तपनः क्रोधनो नृषु । दानोत्कटकटस्तब्धः प्रतिवारणवारणः ।
स मर्द्दयितव्यस्ते तावुद्दिश्य वनौकसौ । वसुदेवसुतौ गोपौ यथा स्यातां गतायुषौ ।
त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ । भवेतां घातितौ रङ्गे न पश्येयं मदोत्कटौ । ॥५५
ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सबान्धवः । छिन्नमूलो निरालम्बः सभार्य्यो विनशिष्यति ।
ये चेमे यादवा मूर्खाः सर्व्वे कृष्णपरायणाः । ते नशिष्यन्ति च्छिन्नाशा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं ।
एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्व्वा स्वयमेव वा । पुरीं निर्यादवां कृत्वा विचरिष्याम्यहं सुखी ।
पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोद्वहः । येषाञ्च मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपक्षिणः ।
न चाहमुग्रसेनेन जातः किल सुतार्थिना । मानुषेणाब्रवीच्चैव यथा मामाह नारदः । ॥६०
॥ महामात्र उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवर्षिणा पुरा । आश्चर्य्यमेतत् कथितं त्वत्तः श्रुतमरिन्दम ।
कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनात् पितुर्विना । तव माता कथं राजन् कृतं कर्म्मेदमीदृशं ।
अन्याऽपि प्राकृता नारी न कुर्य्यात्तु जुगुप्सितं । विस्तरं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ।
॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्विप्रो महर्षिर्नारदः प्रभुः । तथाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
आगतः ब्रह्मसदनात् स वै ब्रह्मसखो मुनिः । चन्द्रांशुशुक्लवसनो जटामण्डलमुद्वहन् । ॥६५
कृष्णाजिनोत्तरीयेण हेमयज्ञोपवीतवान् । दण्डी कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ।
गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान् गन्धर्व्ववेदवित् । स नारदोऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ।
तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पाद्यार्घमासनं दत्त्वा सम्प्रवेश्योपविश्य च ।
सुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम । उवाच मां प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ।
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्म्मणा । इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यतां । ॥७०
गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्व्वतं । सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्द्धनि ।
तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः ।
तवैष देवकीगर्भो विष्णुर्लोकनमस्कृतः । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
देवानां स तु सर्व्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति । नावज्ञा रिपवे कार्य्या दुर्ब्बले स्वजनेऽपि वा । ॥७५
न चाप्युग्रसेनस्तु पिता तव महाबल । द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्ज्जितः ।
श्रुत्वाऽहं तद्वचस्तस्य किञ्चिद्रोषसमन्वितः । भूयोऽपृच्छं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दानवः ।
मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
॥ नारद उवाच ॥ हन्त ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् यथार्थतः । द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादश्च समागमं ।
सुयामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्वला । प्रेक्षितुं सहिता स्त्रीभिर्गता वनकुतूहलात् । ॥८०
सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमसानुषु । चचार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
किन्नरोद्गीतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिनादिताः । शृण्वती काममजननीर्व्वाचः श्रोत्रसुखावहाः ।

बर्हिणाश्चैव विरुतं खगानाञ्च विकूजितं । अभीक्ष्णमभिशृण्वन्ती क्रोधनं सा व्यरोचयत् ।
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वनराजिविनिःसृतः । ववौ कुसुमगन्धाढ्यो मन्दो मन्मथबोधनः ।
द्विरेफाभरणाश्चैव कदम्बा वायुनाहताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं धन्यताधारमूर्च्छिताः । ८९८५
केशराः पुष्पवर्षैश्च वहुपुष्पप्रबोधनाः । नीपा दीपा इवाभान्ति पुष्पकर्णिकधारिणः ।
मही नवतृणच्छन्ना शक्रगोपविभूषिता । यौवनस्थेव वनिता सन्दधारार्त्तवं वपुः ।
अथ सौभपतिः श्रीमान् द्रुमिलो नाम दानवः । अविज्ञातैवयोगेन विधात्रा यत्र नीयते ।
कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्च्चसा । यदृच्छया गतस्तत्र सुयामुनदिदृक्षया ।
विहायसा कामगमो मनसोऽप्याशुगामिना । स तं प्राप्य पर्व्वतेन्द्रं अवतीर्य्य रथोत्तमात् । ८९९०
पर्व्वतोपवने न्यस्य रथं परपुरारुजं । उभौ तौ सूतसहितौ चेरतुर्नगमूर्द्धनि ।
ततो बहून्यपश्यतां काननानि वनानि च । सर्व्वर्त्तुगुणसम्पन्ने नन्दनस्येव कानने ।
चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च । नानाधातुविचित्रैश्च शृङ्गैरभ्रमिवोच्छ्रितैः ।
नानावर्णविचित्रैश्च काञ्चनाञ्जनराजतैः । नानाकुसुमगन्धाढ्यान्नानापत्रमयैर्युतान् ।
नानाद्विजगणोद्घुष्टान्नानापुष्पफलद्रुमान् । नानौषधिसमाकुलान्नृविविधानुसेवितान् । ८९९५
विद्याधरान् किम्पुरुषान्नृत्यमानरराक्षसान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहांश्च महिषाञ्छरभाञ्छशान् ।
चमरांश्चमरान्न्यङ्कून्मातङ्गान् वनराजकान् । एवं बहुविधान् पश्यंश्चरमाणो नगोत्तमं ।
दूराद्ददर्श नृपतिर्देवीं सुरसुतोपमां । क्रीडमानां सखीभिश्च पुष्पाण्येव प्रचिन्वतीं ।
ततश्चरन्तीं सुश्रोणीं सखीभिः सह संवृतां । दृष्ट्वा सौभपतिर्दूराद्विस्मयन् सूतमब्रवीत् ।
कस्येयं मृगशावाक्षी वनान्तरविचारिणी । रूपौदार्य्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा । ९०००
शचीव पुरुहूतस्य उताहो वा तिलोत्तमा । नारायणोरुं निर्भिद्य सम्भूता वरवर्णिनी ।
ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्व्वशी । क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणैः सह ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतं । ततोऽम्बुतात् समुत्तस्थौ देवी श्रीर्लोकभाविनी ।
नारायणाङ्कललिता किं गौरेषा वराङ्गना । नीलमेघान्तरगता द्योतन्तीवाचिरप्रभा ।
तथा योषिद्वरामध्ये रूपं प्रद्योतयद्वनं । अतीव सुकुमाराङ्गी सुप्रभेन्दुनिभानना । ९००५
दृष्ट्वा रूपमनिन्द्याङ्ग्या विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः । कामस्य वशमापन्नो मनो विक्लवतीव मे ।
भृशं कृन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधसायकाः । भित्त्वा हृदि शराः पञ्च निर्दहन्तीव मे तनुं ।
इच्छयाग्निर्व्विवर्द्धयति साज्यसिक्त इवानलः । कथमस्य भवेत् कार्य्यं शमार्थं मन्मथाग्निना ।
केनोपायेन किं कुर्य्यं भजेत्तां मत्तकाशिनी । एवं बहुविलपमानो नोपलभ्य च दानवः ।
सूतमाह मुहूर्त्तं त्वं तिष्ठ चेरमिहानघ । अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति सुन्दरी । ९०१०
प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावदागमनं मम । श्रुत्वा तु वचनं सूतस्तथाऽस्त्विति च सोऽब्रवीत् ।
एवमुक्त्वा दानवेन्द्रो मन्मथाय मनो दधे । इच्छयाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामसितेक्षणां ।

वार्य्युपस्पृश्य बलवान् ध्यानमेवान्वचिन्तयत् । मुहूर्त्तं ध्यातमात्रे तु दृष्टं ज्ञानबलात्ततः ।
उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप सः । उग्रसेनस्य वै रूपं कृत्वा स्वं परिवर्त्त्य च ।
उपासर्पन्महाबाहुः प्रसभं दानवेश्वरः । स्मयमानस्य शनकैरुवाचामितवीर्य्यवान् । ४९१५
उग्रसेनस्य रूपेण मातरं ते व्यधर्षयत् । सा पतिस्निग्धहृदया भावेनोपससर्प तं ।
शङ्किता चाभवत् पश्चात्तस्य गौरवदर्शनात् । सा तमाहोत्थिता भीता न त्वं मम पतिर्ध्रुवं ।
कस्य त्वं विकृताचारो येनास्मि मलिनीकृता । एकपत्नीव्रतमिदं मम संदूषितं त्वया ।
पत्युर्मे रूपमास्थाय नीच नीचेन कर्म्मणा । किं मां वक्ष्यन्ति रुषिता बान्धवाः कुलपांसनीं ।
जुगुप्सिता च वत्स्यामि पतिपक्षैर्निराकृता । धिक् त्वामीदृशमत्यन्तं दुष्कुलं धृतितेन्द्रियं । ४९२०
अविश्वास्यमनार्य्यञ्च परदाराभिमर्षणं । स तामाह प्रसज्यन्तीं क्षिप्तः क्रोधेन दानवः ।
अहं वै द्रुमिलो नाम सौभस्य पतिरूर्ज्जितः । किं मां क्षिपसि रोषेण मूढे पण्डितमानिनि ।
मानुषं पतिमाश्रित्य नीचं मृत्युवशे स्थितं । व्यभिचारान्न दुष्यन्ति स्त्रियः स्त्रीमानगर्व्विते ।
न ह्यासां नियता बुद्धिर्म्मानुषीणां विशेषतः । श्रूयन्ते हि स्त्रियो बह्व्यो व्यभिचारव्यतिक्रमैः ।
प्रसूता देवसदृशान् पुत्त्रानमितविक्रमान् । अतीव हि त्वं स्त्रीलोके पतिधर्म्मव्रती सती । ४९२५
मुञ्चन्ती केशान् विधुन्वन्ती भाषसे यद्यदिच्छसि । कस्य त्वमिति यच्चाहं त्वयोक्तो मत्तकाशिनि ।
कंसस्तस्माद्रिपुध्वंसी तव पुत्त्रो भविष्यति । सा सरोषा पुनर्भूत्वा निन्दन्ती तस्य तं वरं ।
उवाच व्यथिता देवी दानवं दुष्टवादिनं । धिक् ते वृत्तं सुदुर्वृत्त यः सर्व्वा निन्दसि स्त्रियः ।
सन्ति स्त्रियो नीचवृत्ताः सन्ति चैव पतिव्रताः । यास्त्वेकपत्न्यः श्रूयन्ते ऽरुन्धतीप्रमुखाः स्त्रियः ।
याभिर्धृताः प्रजाः सर्व्वा लोकाश्चैव कुलाधम । यस्त्वया मम पुत्त्रो वै दत्तो वृत्तविनाशनः । ४९३०
न मे बहुमतस्त्वेष शृणु चापि यदुच्यते । उत्पत्स्यति पुमान्नीच पतिवंशे ममाव्ययः ।
भविष्यति स ते मृत्युर्यस्य दत्तस्त्वया सुतः । द्रुमिलस्त्वेवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ।
तेनैव रथमुख्येन दिव्येनाकाशगामिना । जगाम च पुरीं दीना माता तदहरेव ते ।
स एवमुक्त्वा भगवान्नारदो मुनिसत्तमः । दीप्यमानस्तपोवीर्य्यात् साक्षादग्निरिव ज्वलन् ।
वल्लकीवाद्यमातन्वन् सप्तस्वरविमूर्च्छनात् । गायन्नो लक्ष्मवीथीश्च जगाम ब्रह्मणोऽन्तिकं । ४९३५
शृणुष्वेदं महामात्र निबोध वचनं मम । तथ्यश्चोक्तो नारदेन त्रैकाल्यज्ञेन धीमता ।
अहं बलेन वीर्य्येण मदेन च नयेन च । प्रभावेणैव शौर्य्येण तेजसा विक्रमेण च ।
सत्येन चैव दानेन नान्योऽस्ति सदृशः पुमान् । विदित्वा सर्व्वमात्मानं वचनं श्रद्दधाम्यहं ।
क्षेत्रजोऽहं सुतस्त्वेवमुग्रसेनस्य हर्षितः । मातापितृभ्यां सन्त्यक्तः स्थितोऽहं स्वेन तेजसा ।
उभाभ्याञ्चैव विद्विष्टो बान्धवैश्च विशेषतः । एतानपि हनिष्यामि हत्वा वनचरावुभौ । ४९४०
तद्गच्छ गजमारुह्य साङ्कुशप्रासतोमरः । स्थिरो भव महामात्र समाजद्वारि माचिरं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंसवाक्ये पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्नहनि निर्वृत्ते द्वितीये समुपस्थिते । आपूर्य्यत महारङ्गः पौरैर्युद्धदिदृक्षुभिः ।
स चित्राष्टाश्रिचरणः सार्गलद्वारवेदिकः । सगवाक्षार्द्धचन्द्रश्च स तल्पोत्तमभूषितः ।
प्राङ्मुखैश्चारुनिर्युक्तैर्माल्यदामावतंसितैः । अभ्रकूटैर्विराजद्भिः शारदैरिव तोयदैः ।
मञ्चागारैः सुनिर्युक्तैर्युक्तश्च सुविभूषितैः । समाजवाटः शुशुभे सतरङ्ग इवार्णवः । ४७४५
सकर्ष्याद्ध्वयुक्ताभिः पताकाभिर्निरन्तरं । श्रेणीनाञ्च गणानाञ्च मञ्चा भान्त्यचलोपमाः ।
अन्तःपुरगतानाञ्च प्रेक्षागाराण्यनेकशः । रेजुः काञ्चनचित्राणि रत्नजालाकुलानि च ।
तानि रत्नावकृष्टानि सुवानुप्रग्रहाणि च । रेजुर्ज्जवनिकाक्षेपैः सपक्षा इव खे नगाः ।
तत्र चामरहासैश्च भूषणानाञ्च शिञ्जितैः । मणीनाञ्च वरार्हाणां विचित्राश्चेन्द्ररश्मिभिः ।
गणिकानां पृथङ्मञ्चाः शुभैरास्तरणाम्बरैः । शोभिता वारमुख्याभिर्विमानप्रतिमौजसः । ४७५०
तत्रासनानि मुख्यानि पर्य्यङ्काश्च हिरण्मयाः । प्रकीर्णाश्च कुथाश्चित्राः सपुष्पस्तवकैः स्थिताः ।
सौवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभूम्यश्च शोभिताः । फलावदंशपूर्णाश्च चारुपेयैः पानयोजिताः ।
अन्ये च मञ्चा बहवः काष्ठसञ्चयबन्धनाः । रेजुः प्रस्तरणास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ।
उन्नतागारिकाश्चान्ये सूक्ष्मजालावलोकिनः । स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भान्ति राजहंसा इवाम्बरे ।
प्राङ्मुखश्चारुनिर्युक्तो मेरुशृङ्गसमप्रभः । रुक्मपत्रनिभस्तम्भश्चारुनिर्व्यूहशोभितः । ४७५५
प्रेक्षागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं श्रिया । शोभितो माल्यदामैश्चैर्निवासकृतलक्षणः ।
तस्मिञ्जानाजनाकीर्णे जनौघप्रतिनादिते । समाजवाटे संक्षुब्धे कम्पमानार्णवप्रभे ।
राजा कुवलयापीडः समाजद्वारि कुञ्जरः । तिष्ठत्विति समाज्ञाप्य प्रेक्षागारमुपाययौ ।
स शुक्ले वाससी बिभ्रच्छ्वेतव्यजनचामरः । शुशुभे श्वेतमुकुटः श्वेताभ्रात्रिव चन्द्रमाः ।
तस्य सिंहासनस्थस्य सुखासीनस्य धीमतः । रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः शोचुर्ज्जयाशिषः । ४७६०
ततः प्रविविशुर्म्मल्ला रङ्गमावल्गिताम्बराः । तिस्रश्च भागशः कक्षाः प्रविश्य बलशालिनः ।
ततस्तूर्य्यनिनादेन क्ष्वेडितास्फोटितेन च । वसुदेवसुतौ हृष्टौ रङ्गद्वारमुपस्थितौ ।
तावापतन्तौ त्वरितौ प्रतिषिद्धौ वराननौ । तेन मत्तेन नागेन चोद्यमानेन वै भृशं ।
स मत्तहस्ती दुष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करं । चकार चोदितो यत्नं निहन्तुं वसुदेवजौ ।
ततः प्रहसितः कृष्णस्त्रास्यमानो गजेन वै । कंसस्य तन्मतश्चैव अगर्हे सुदुरात्मनः । ४७६५
त्वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं वैवस्वतक्षयं । यो मामनेन नागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ।
सन्निकृष्टे ततो नागे गर्ज्जमाने यथा घने । सहसोत्पत्य गोविन्दश्चक्रे तालस्वनं प्रभुः ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं कृत्वा नागस्य सोऽग्रतः । करं सशीकरं तस्य प्रतिजग्राह वक्षसा ।
विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः । बबाधे तं गजं कृष्णः पवनस्तोयदं यथा ।
स हस्ताग्रादिनिष्क्रान्तो विषाणाग्राच्च दन्तिनः । विमुक्तः पादमध्याच्च कृष्णो द्विपमबोधयत् । ४७७०
सोऽतिकायस्तु संमूढो हन्तुं कृष्णमशक्नुवन् । गजः खेलेव गात्रेषु मथ्यमानो ररास ह ।

पपात भूमौ जानुभ्यां दशनाभ्यां तुतोद च । मदं सुस्राव रोषाच्च घर्मापाये यथा घनः ।
कृष्णस्तु तेन नागेन क्रीडित्वा शिशुलीलया । निधनाय मतिञ्चक्रे कंसद्विष्टेन चेतसा ।
स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनन्तरं । दोर्भ्यां विषाणमुत्पाट्य तेनैव प्राहरत्तदा ।
स तेन वज्रकल्पेन स्वेन दन्तेन कुञ्जरः । हन्यमानः शकृन्मूत्रं मुमोचार्त्तो रराव ह । ४९७५
कृष्णजर्ज्जरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्त्तचेतसः । कटाभ्यामति सुस्राव वेगवद्भूरि शोणितं ।
लाङ्गूलञ्चास्य वेगेन निष्कर्ष हलायुधः । शैलपृष्ठाद्भुजङ्गोग्रं वैनतेय इवोरगं ।
तेनैव गजदन्तेन कृष्णो हत्वा तु कुञ्जरं । जघानैकप्रहारेण गजारोहमनुत्तमं ।
सोऽर्त्तनादं महत् कृत्वा विदन्तो हस्तिनाम्बरः । पपात समहामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः ।
ततस्तौ तु गजाङ्गानि प्रगृह्य रणकर्कशौ । गजस्य पादरक्षांश्च जघ्नतुः पुरुषर्षभौ । ४९८०
तांश्च हत्वा विविशतुर्मध्यं रङ्गस्य तावुभौ । नागस्थावश्विनौ स्वर्गादवतीर्णाविव ध्रुवा ।
वृष्ण्यन्धकाश्च भोजाश्च ददृशुर्व्वनमालिनौ । क्ष्वेडितोत्क्रुष्टनादेन बाहुरास्फोटितेन च ।
सिंहनादैश्च तालैश्च हर्षयामासतुर्ज्जनं । तौ दृष्ट्वा भोजराजस्तु विषसाद हतामतिः ।
पौराणामनुरागञ्च हर्षञ्चालक्ष्य भारत । तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो गजेन्द्रं हस्तिनाम्बरं ।
अवतीर्णोऽर्णवाकारं समाजं सह पूर्व्वजः । ४९८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कुवलयापीडवधे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्तन्तु वेगेन मारुतावलिताम्बरं । पूर्व्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णं कमललोचनं ।
गजदन्तक्षतोत्सेकं सुभुजं देवकीसुतं । लीलाकृताङ्कदं वीरं मदेन रुधिरेण च ।
वल्गमानं यथा सिंहं गर्जमानं यथा घनं । नागवल्लप्रहारेण चालयन्तं वसुन्धरां ।
शौरसेनिः समालोक्य दन्तिदन्तोद्यतायुधं । कृष्णं ध्यानपरामुखः सरोषं समुदैक्षत ।
भुजाग्रकेण शुशुभे गजदन्तेन केशवः । चन्द्रार्द्धबिम्बसङ्काशो यथैकशिखरो गिरिः । ४९९०
वल्गमाने तु गोविन्दे स कंसो रङ्गसागरः । अनीलप्रतिमाईव पूर्य्यमाण इवाबभौ ।
ततः क्रोधानिताम्राक्षः कंसः परमकोपनः । चाणूरमादिशद्युद्धे कृष्णस्य बलवत्तरं ।
अन्ध्रमल्लञ्च निर्द्दिष्टं मुष्टिकञ्च महाबलं । बलदेवाय सङ्क्रोधो दिदेशाद्रिचयोपमं ।
कंसेनापि समाज्ञप्तश्चाणूरः पूर्व्वमेव तु । योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वया यत्नवतेति वै ।
स रोषेण तु चाणूरः कषायीकृतलोचनः । अभ्यवर्त्तत युद्धार्थमपां पूर्णो यथा घनः । ४९९५
अवघुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने । यादवाश्च स्थिता इदं वचनमब्रुवन् ।
बाहुयुद्धमिदं रङ्गे सप्राश्निकमकातरं । श्रमव्यायामसञ्जातमशस्त्रं निर्म्मितं पुरा ।
अङ्गिश्चापि श्रमो नित्यं विनेयः कालदर्शिभिः । करीषेण च मल्लस्य सततं मल्लिका स्मृता ।
क्षितौ भूमिगतश्चैव यो यथामार्गतः स्थितः । नियुध्यतस्तु पर्य्यायः प्राश्निकैः समुदाहृतः ।
बालो वा यदि वा मध्यः कृशो वा स्थविरोऽपि वा । बलवान् वा स्थितो रङ्गे ज्ञेयः कक्षान्तरेण वै । ५०००

बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविधिर्युधि। निपातानन्तरं किञ्चिन्न कर्त्तव्यं कदाचन।
तदिदं प्रस्तुतं रङ्गे युद्धं कृष्णान्ध्रमल्लयोः। बालः कृष्णो महानन्ध्रः कथं न स्याद्विचारणा।
ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्त्तत। प्रावल्गत च गोविन्दो वाक्यञ्चेदमुवाच ह।
अहं बालो महानन्ध्रो वपुषा पर्व्वतोपमः। युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना।
युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्कृतः। न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यन्मतं। ४७०५
योऽयं करीषधर्म्मश्च तोयधर्म्मश्च रङ्गजः। कषायस्य च संसर्गः समयो ह्येष कल्पितः।
संयमः स्थिरता शौर्य्यं व्यायामः सत्क्रिया बलं। रङ्गे च नियता सिद्धिरेतद्युद्धविदां मतं।
यद्ययं बाहुयुद्धं वै सवैरं कर्त्तुमुद्यतः। अत्र वै निग्रहः कार्य्यस्तोषयिष्याम्यहं जगत्।
करूषेषु प्रसूतोऽयं चाणूरो नाम नामतः। बाहुयोधी शरीरेण कर्म्मभिश्चाद्य चिन्त्यतां।
एतेन बहवो मल्ला निपातानन्तरं हताः। रङ्गप्रतापकामेन मल्लमार्गश्च दूषितः। ४७१०
शस्त्रसिद्धिश्च योधानां संग्रामे शस्त्रयोधिनां। रङ्गे सिद्धिस्तु मल्लानां प्रतिमल्लनिपातजा।
रणे विजयमानस्य कीर्त्तिर्भवति शाश्वती। हतस्यापि रणे शत्रोर्नाकपृष्ठं विधीयते।
रणे ह्युभयतः सिद्धिर्हतस्येह हतोऽपि वा। सा हि प्राणान्तिकी यात्रा महद्भिः साधुपूजिता।
अयन्तु मार्गो बलतः क्रियातश्च विनिःसृतः। मृतस्य रङ्गे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः।
ये तु केचित् स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः। प्रतापार्थे हता मल्ला मल्लहन्तुर्वधो हि सः। ४७१५
एवं सञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदारुणं। उभाभ्यामभवद्घोरं वारणाभ्यां यथा वने।
कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्च सकङ्कटैः। सन्निपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा।
तावुभावपि संश्लिष्टौ यथा शैलमयौ तथा। क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैव वराहोद्धूतनिःस्वनैः।
कीलैर्वज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिस्तथैव च। शलाकानखपातैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः।
जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैः शिरोभिश्चावघट्टितैः। तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रं बाहुतेजसा। ४७२०
बाहुप्राणेन शूराणां समाजोत्सवसन्निधौ। अरज्यत जनः सर्व्वः सोत्क्रुष्टनिनदोत्थितः।
साधुवादांश्च मञ्चेषु घोषयन्त्यपरे जनाः। ततः प्रस्विन्नवदनः कंसः प्रस्विन्नितेक्षणः।
न्यवारयत तूर्य्याणि कंसः सव्येन पाणिना। प्रतिषिद्धेषु तूर्य्येषु मृदङ्गादिषु तेषु वै।
खे सङ्गतान्यवाद्यन्त दैवतूर्य्याण्यनेकशः। युध्यमाने हृषीकेशे पुण्डरीकनिभेक्षणे।
स्वयमेव प्रवाद्यन्त तूर्य्यघोषास्तु सर्व्वशः। अन्तरीक्षगता देवा विमानैः कामरूपिणः। ४७२५
चेरुर्विद्याधरैः सार्द्धं कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः। जयस्व कृष्ण चाणूरं दानवं मल्लरूपिणं।
इति सप्तर्षयः सर्व्वे जपन्तश्चैव नभोगताः। चाणूरेण चिरं कालं क्रीडित्वा देवकीसुतः।
बलमाहारयामास कंसस्याभावदर्शिवान्। ततश्चचाल वसुधा मञ्चाश्चैव चुघूर्णिरे।
मुकुटाच्चापि कंसस्य पपात मणिरुत्तमः। दोर्भ्यामानम्य कृष्णस्तु चाणूरं पूर्णशक्तिं।
आहत्य मुष्टिना मूर्द्ध्नि वक्षस्याहत्य जानुना। निःसृते चासृग्रुधिरे तस्य नेत्रे सबन्धने। ४७३०

तापनीये यथा घण्टे कक्षोपरि विलम्बिते । पपात स तुरङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ।
चाणूरो विगतप्राणो जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मल्लस्य चाणूरस्य गतायुषः ।
सन्निरुद्धो महारङ्गः स शैलेनेव लक्ष्यते । रौहिणेये हते तस्मिंश्चाणूरे बलदर्पिते,
जग्राह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णस्तोषलकं पुनः । सन्निपाते तु तौ मल्लौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
समेयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्त्तिनौ । निर्घातावनतो भूत्वा रङ्गमध्ये ववल्गतुः । ४०३५
कृष्णस्तोषलमुद्यम्य गिरिकूटोपमं बली । भ्रामयित्वा शतगुणं निष्पिपेष महीतले ।
तस्य कृष्णाभिपन्नस्य पीडितस्य बलीयसः । मुखाद्रुधिरमत्यर्थमुज्जगाम मुमूर्षतः ।
सङ्कर्षणस्तु सुचिरं योधयित्वा महाबलः । अन्धमल्लं महामल्लो मण्डलानि व्यदर्शयत् ।
मुष्टिनैकेन तेजस्वी शासनिस्तनयित्नुना । शिरस्यभ्यहनद्वीरो वज्रेणेव महागिरिं ।
स निष्पतितमस्तिष्को विस्रस्तनयनाननः । पपात निहतस्तेन ततो नादो महानभूत् । ४०४०
अन्ध्रतोषलकौ हत्वा कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । क्रोधसंरक्तनयनौ रङ्गमध्ये ववल्गतुः ।
समाजवाटो निर्मल्लः सोऽभवद्भीमदर्शनः । अन्ध्रे तदा महामल्ले मुष्टिके च निपातिते ।
ये च सम्प्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः । भयक्षोभितसर्व्वाङ्गाः सर्व्वे तत्राक्तस्थिरे ।
हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्षमाणा प्रवेपती । प्रस्रवोत्पीडिता कृष्णं देवकी समुदैक्षत ।
कृष्णदर्शनमुक्तेन वाष्पेणाकुलितेक्षणः । वसुदेवो जरां त्यक्त्वा खेदेन तरुणायते । ४०४५
वारमुख्याश्च ताः सर्व्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजं । पपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निमेषान्तरगामिभिः ।
कंसस्याथ मुखस्वेदो भ्रूभेदान्तरगोचरः । अवभङ्गोषविर्य्यासः कृष्णसन्दर्शनेरितः ।
केशवायासधूमेन रोषनिश्वासवाहिना । दीप्तमन्तर्गतं तस्य हृदयं मानसाग्निना ।
तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य स्विन्नालिकतलस्य वै । कंसवक्त्रस्य रोषेण रक्तसूर्य्यायते वपुः ।
क्रोधरक्तान्मुखात्तस्य प्रसृताः स्वेदबिन्दवः । यथा रविकरस्पृष्टा दृश्यावश्यायबिन्दवः । ४०५०
सोऽज्ञापयत संक्रुद्धः पुरुषान् व्यायतान् बहून् । गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्राम्यतां वनेचरौ ।
नैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विकृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित् स्थातुमर्हति ।
नन्दगोपश्च दुर्मेधाः पापेष्वभिरतो मम । आयसैर्निगडाकारैर्लोहपाशैर्नियम्यतां ।
वसुदेवश्च दुर्वृत्तो नित्यमङ्कचरो मम । अवृद्धार्हेण दण्डेन क्षिप्रमद्यैव शास्यतां ।
ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ह्रियन्तां गाव एतेषां यच्चास्ति वसु किञ्चन । ४०५५
एवमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाषिणं । ददर्शायतनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
क्षिप्ते पितरि चुक्रोध नन्दगोपे च केशवः । ज्ञातीनाञ्च व्यथां दृष्ट्वा विसंज्ञाञ्चैव देवकीं ।
स सिंह इव वेगेन केशवो जातविक्रमः । आरुरुक्षुर्महाबाहुः कंसनाशार्थमच्युतः ।
रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंसासनान्तिके । असज्जद्वायुनाक्षिप्तो यथा स्वस्थो घनाघनः ।
ददृशुर्न हि तं सर्व्वे रङ्गमध्यादवप्लुतं । केवलं कंसपार्श्वस्थं ददृशुः पुरवासिनः । ४०६०

सोऽपि कंसस्तदायस्तः परीतः कालधर्म्मणा। आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुं।
स कृष्णेनायतं कृत्वा बाहुं परिघसन्निभं। मूर्द्धजेषु परामृष्टः कंसो वै रङ्गसंसदि।
मुकुटश्चापतत्तस्य काञ्चनो वज्रभूषितः। शिरसस्तत्र कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना।
स हस्तग्रस्तकेशस्तु कंसो निर्यत्नतां गतः। तथैव च विसंमूढो विह्वलः समपद्यत।
निगृहीतस्य केशेषु गतासुरिव निश्वसन्। न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वै तदा। ४७९५
विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां छिन्नहारेण वक्षसा। प्रलम्बाभ्याञ्च बाहुभ्यां गात्रैर्विस्रस्तभूषणैः।
भ्रंशितेनोत्तरीयेण सहसा चलिताननः। चेष्टमानः समाक्षिप्तः कंसः कृष्णेन तेजसा।
चकर्ष च महारङ्गे मध्यान्निष्क्रम्य केशवः। केशेषु तं बलात्कृष्य कंसं क्रोशार्हताङ्गकं।
कृष्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः। समाजवाटे परिखां देहकृष्टाञ्चकार ह।
समाजवाटे विक्रीड्य विकृष्य च गतायुषं। कृष्णो विसर्ज्जयामास कंसदेहमदूरतः। ४८००
धरण्यां मृदितः शिश्ये कंसदेहः सुखोचितः। क्रमेण विपरीतेन पांशुभिः परुषीकृतः।
तस्य तद्वदनं श्यामं सुनासं मुकुटं विना। न विभाति विपर्यस्तं विपत्राग्रं यथाऽम्बुजं।
असंग्रामे हतः कंसः स वाग्भिः परिवारितः। कण्ठग्रहाच्छिरस्ताम्रमुर्व्वीरमार्गाच्छिराकृतः।
तस्य देहे प्रकाशन्ते सहसा केशवार्पिताः। मांसच्छेदघनाः सर्व्वे नखाग्रा जीवितच्छिदः।
तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्द्विगुणप्रभः। ववन्दे वसुदेवस्य पादौ निहतकण्टकः। ४८०५
मातुश्च शिरसा पादौ निपीड्य यदुनन्दनः। साऽसिञ्चत् प्रस्रवोत्पीडैः कृष्णमानन्दनिःसृतैः।
यादवांश्चैव तान् सर्व्वान् यथास्थानं यथावयः। पप्रच्छ कुशलं कृष्णो दीप्यमानः स्वतेजसा।
बलदेवोऽपि धर्म्मात्मा कंसभ्रातरमूर्ज्जितं। बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानमपोथयत्।
तौ जितारी जितक्रोधौ चिरविप्रोषितौ व्रजे। स्वपितुर्भवनं वीरौ जग्मतुर्हृष्टमानसौ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंसवधे सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भर्त्तारं पतितं दृष्ट्वा क्षीणपुण्यमिव ग्रहं। कंसपत्न्यो हतं कंसं समन्तात् पर्य्यवारयन्। ४८१०
तं महीशयने सुप्तं क्षितिनाथं गतायुषं। भार्य्याः स्म दृष्ट्वा क्रोशन्ति मृग्यो मृगपतिं यथा।
हा हताः स्म महाबाहो हताशा हतबान्धवाः। वीरपत्न्यो हते वीरे त्वयि वीरव्रतप्रिये।
इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां तव नैष्ठिकीं। कृपणं राजशार्दूल विलपामः सबान्धवाः।
छिन्नमूलाः स्म संवृत्ताः परित्यक्तास्त्वया विभो। त्वयि पञ्चत्वमापन्ने नाथेऽस्माकं महाबले।
को नः कोपपरीताङ्गी रतिसंसर्गलालसाः। लता इव विचेष्टन्तीः शयनीयानि नेष्यति। ४८१५
इदन्ते सदृशं सौम्य घर्म्मनिश्वाससमारुतं। इहत्यर्कौ मुखं कान्त निस्तोयमिव पङ्कजं।
इमे ते श्रवणे शून्ये न शोभेते विकुण्डले। शिरोधरायां संलीने सततं कुण्डलप्रिय।
क्व ते स मुकुटो वीर सर्व्वरत्नविभूषितः। अत्यर्थं शिरसो लक्ष्मीं यो दधारार्कसप्रभः।
अनेन हि कलेवरेण तवान्तःपुरशोभिना। कथं दीनेन कर्त्तव्यं त्वयि लोकान्तरं गते।

ननु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगेष्ववस्थिताः । पत्नीनामपरित्याज्यास्त्वन्तु नस्त्यज्य गच्छसि । ४७९०
अहो कालो महावीर्य्यो येन पर्य्यायकर्म्मणा । कालतुल्यः सपत्नानां त्वं चिप्रमपनीयसे ।
वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखेष्वेव त्वयेधिताः । वत्स्याम विधवा नाथ कथं कार्पण्यमाश्रिताः ।
स्त्रीणामार्य्यानुरक्तानां पतिरेकः परा गतिः । त्वं हि नः सा गतिश्छिन्ना कृतान्तेन बलीयसा ।
वैधव्येनाभिभूताः स्म शोकसन्तापमागताः । अहो कृतान्तस्य वशं गन्तव्यं सर्व्वजन्तुभिः ।
रोदितव्ये ध्रुवे मग्नाः क्व गच्छामस्त्वया विना । सह त्वया गतः कालस्तदप्यपक्रीडितं गतं । ४७९५
त्वयैव नाथ विहीनाः स्म अनित्या हि नृणां गतिः । अहो वत विपन्नाः स्म विपन्ने त्वयि मानद ।
एकदुष्कृतकारिण्यः सर्व्वा वैधव्यलक्षणाः । त्वया स्वयंप्रतिच्छन्दैर्लालिताः स्म रतिप्रियाः ।
त्वयि कामवशाः सर्व्वाः स नस्त्यज्य क्व गच्छसि । अस्माकं त्वमनाथानां नाथो भव सुरोपम ।
आसां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो । प्रतिवाक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद ।
एवमार्त्तकलत्रस्य शान्त्यमानेषु बन्धुषु । गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः । ४८००
नूनं कान्ततराः कान्त परलोके वरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायेमं गृहे जनं ।
किन्न ते करुणा वीर भार्य्यास्वेतासु भूरिषु । यास्त्वनाहं रुदन्तीषु यत्नेहावावगच्छसे ।
अहो निष्करुणा याचा नराणामौर्द्धदेहिकी । यत् परित्यज्य दारान् स्वान् निरपेक्षा व्रजन्ति ह ।
अपतित्वं खलु श्रेयो न तु शूरः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूराः क्लेशमपि च ताः प्रियाः ।
अहो चिप्रमदृश्येन नयता त्वां रणप्रियं । प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्व्वासामन्तरात्मसु । ४८०५
हत्वा जरासन्धबलं जित्वा यक्षांश्च संयुगे । कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतीपते ।
इन्द्रेण सह गङ्गायां कृत्वा सायकविग्रहं । अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येनासि कथं हतः ।
त्वया सागरमक्षोभ्यं विक्षोभ्य शरवृष्टिभिः । रत्नसर्व्वस्वहरणं जित्वा पाशधरं कृतं ।
त्वया घोरजलस्यार्थे मन्दं वर्षति वासवे । सायकैर्जलदान् भित्त्वा बलाद्वर्षं प्रवर्त्तितं ।
प्रतापावनताः सर्व्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः । प्रेषयन्तो वराहाणि रत्नान्याच्छादनानि च । ४८१०
तवैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्य्यस्य शत्रुभिः । कथं प्राणान्तिकं घोरमीदृशं भयमागतं ।
प्राप्ताः स्मो विधवाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतान्तेन निराकृताः ।
यद्येवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयं । वाङ्मात्रेणापि याप्नोति कस्त्वेव कः परिश्रमः ।
प्रसीद नाथ भीताः स्म पादौ ते याम मूर्द्धभिः । अलं दूरप्रवासेन निवर्त्त मथुराधिप ।
अहो वीर कथं शेषे निषण्णस्तृणपांशुषु । शयानस्य हि ते भूमौ कस्मान्नोद्विजते वपुः । ४८१५
केन सुप्तप्रहारोऽयं दत्तोऽस्माकमतर्कितः । प्रहृतं केन सर्व्वासु नारीष्वेवं सुदारुणं ।
रुदितानुशयो नार्य्या जीवन्त्याः परिदेवनं । किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्रा रुदामहे ।
एतस्मिन्नन्तरे दीना कंसमाता प्रवेपती । क्व मे वत्सः क्व मे पुत्र इति रोरुदती भृशं ।
साऽपश्यन्निहतं पुत्रं निष्प्रभं शशिनं यथा । बहुधैनावदीर्णेन आत्मना सा पुनः पुनः ।

पुत्रं समभिवीक्षन्ती हा हताऽस्मीति वादिनी । स्नुषाजनार्त्तनादेन विललाप रुरोद च । ४८१०
सा तस्य वदनं दीनमुत्सङ्गे पुत्रगृद्धिनी । कृत्वा पुत्रेति कारुण्यं विललापार्त्तया गिरा ।
पुत्र शूरव्रते युक्त ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन । किमिदं तरसा वत्स प्रयाणं कृतवानसि ।
प्रसुप्तश्चासि विवृतो किं पुत्र शयनं विना । वत्स नैवंविधा भूमौ शेरते कृतलक्षणाः ।
रावणेन पुरा गीतः श्लोकोऽयं साधुसम्मतः । बलवद्धिन लोकस्य राक्षसानां समागमे ।
एवमूर्ज्जितवीर्य्यस्य समासमरविघातिनः । बान्धवेभ्यो भयं घोरं दुर्निवार्य्यं भविष्यति । ४८१५
तथैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः । ज्ञातिभ्यो भयमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ।
सा पतिं नृपतिं दृष्ट्वमुग्रसेनं विचेतनं । उवाच रुदती वाक्यं विवत्सा हरिणी यथा ।
एह्येहि राजन् शुद्धात्मन् पश्य पुत्रं जनेश्वरं । प्रयातं वीरशयने वज्राहतमिवाचलं ।
अस्य कुर्य्यो महाराज निर्वापणकरीं क्रियां । प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनं ।
वीरभोज्यानि राज्यानि वयञ्चापि पराजिताः । गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कंससत्कारकारणात् । ४८२०
मरणान्तानि वैराणि शान्ते शान्तिर्भविष्यति । प्रेतकार्य्याणि कार्य्याणि सुतः किमपराध्यति ।
एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानाकृष्य दुःखिता । पुत्रस्य मुखमीक्षन्ती विललापैव सा भृशं ।
इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्य्या राजन् सुखोषिताः । त्वां पतिं नृपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः ।
इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्त्तिनं । कथं द्रक्ष्यामि शुष्यन्तं कासारसलिलं यथा ।
अहं ते जननी पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे । प्रस्थितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनं । ४८२५
अहो वीराल्पभाग्यायाः कृतान्तेनानिवर्त्तिना । आच्छिद्य मम मन्दाया नीयसे नयकोविद ।
दानमानगृहीतानि दृष्टान्येतानि ते गुणैः । रुदन्ति तव भृत्यानां कुलानि कुलयूथप ।
उत्तिष्ठ नृपशार्दूल दीर्घबाहो महाबल । पाहि दीनं जनं सर्व्वं पुरमन्तःपुरं तथा ।
एवं विलपतीनान्तु कंसस्त्रीणां सुविस्तरं । अस्तमासे दिवाकरः सन्ध्यारागेण रञ्जितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंसस्त्रीविलापे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उग्रसेनस्तु कृष्णस्य समीपं दुःखितो ययौ । पुत्रशोकाभिसन्तप्तो विषपीत इव श्वसन् । ४८३०
स ददर्श गृहे कृष्णं यादवैः परिवारितं । पश्चानुतापात् ख्यापयन्तं कंसस्य निधनाश्रितं ।
कंसनारीप्रलापांश्च श्रुत्वा सकरुणान् बहून् । गर्हमाणं तथात्मानं तस्मिन् यादवसंसदि ।
अहो मयाऽतिबालेन नवरोषानुवर्त्तिना । वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
कारुण्यं खलु नारीषु प्राकृतस्यापि जायते । एवमार्त्ते रुदन्तीषु मया भर्त्तरि पातिते ।
परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते । कृतान्तस्यानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुण्यसम्भवः । ४८३५
कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । सतामुद्वेजनीयस्य पापेष्वभिरतस्य च ।
लोके पतितवृत्तस्य परपक्षाश्रमेधसः । अक्लिष्टं मरणं श्रेयो न विद्विष्टस्य जीवितं ।
कंसः पापरुचिश्चैव साधुवाक्यमसम्मतः । धिक्शब्दपतितस्यैव जीविते तस्य का दया ।

स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । इहापि जनता पुण्यकर्मैरेव धार्यते ।
यदि स्युर्निहता लोकाः स्युः स्वकर्मपरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राजा जनयः स्मृतेत् । ५५१०
निग्रहे दुष्टवृत्तीनां कृतान्तः कुरुते वधं । दृष्टधर्मेषु लोकेषु कर्त्तव्यं पारलौकिकं ।
अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
हतः सोऽयं मया कंसः साध्वितरकात्मतां । मूलच्छेदः कृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः ।
तदेव सान्त्वयतां सर्व्वाः शोकार्त्ताः प्रमदाजनः । पौराश्च पुत्रौ श्रेष्ठश्च सान्त्वयतां वर्ष एव हि ।
एवं ब्रुवति गोविन्दे विषण्णवदनाननः । उग्रसेनो यदून् सर्व्वान् पुत्रकिल्विषशङ्कितः । ५५१५
स कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि । वाष्पसन्दिग्धया वाचा दीनया लज्जमानया ।
पुत्रो निर्यातितः क्रोधी नीतो वाच्यां दिशं रिपुः । स्वधर्माधिगता कीर्त्तिर्नाम विख्यापितं भुवि ।
ख्यापितं स्वसु माहात्म्यं शङ्किता रिपवः कृताः । ख्यापितो यादवो वंशो गर्व्विताः सुहृदः कृताः ।
सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः । नियाचि त्वां भजिष्यन्ति संश्रयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति सेविष्यन्ति च द्विजातयः । सन्धिविग्रहमुख्यास्त्वां प्रवर्त्स्यन्ति मन्त्रिणः । ५५२०
रथकुञ्जरयसंपूर्णं पदातिजनसङ्कुलं । प्रतिगृह्णीष्व कृष्णेदं कंसस्य बलमव्ययं ।
धनं धान्यञ्च यत्किञ्चिद्रत्नान्याच्छादनानि च । मतोऽद्यप्रभृति नियुक्ता वै त्वदीयाः कृष्ण पूरुषाः ।
स्त्रियो हिरण्यं यानानि यथान्यस्य त्विदं । एवं सुविहिते लोके पर्याप्ते कृष्ण विग्रहे ।
प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां मधुसूदन । त्वं गतिश्चागतिश्चैव यदूनां यदुनन्दन ।
प्रशृणुष्व ब्रुवतां वीर कृपणानामिदं वचः । मम त्वत्कोपदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मिणः । ५५२५
तव प्रसादाद्गोविन्द प्रेतकार्य्यं क्रियेत ह । तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपन्नस्यौर्ध्वदेहिकं ।
सस्नुषोऽहं सभार्य्यश्च चरिष्यामि मृगैःसह । प्रेतसत्कारमात्रेण कृते चात्मजकर्मणि ।
आनृण्यं लौकिकं कृष्ण गताः किल भवन्ति ह । यस्याग्निं पश्चिमं कृत्वा चितिस्थाने विधानतः ।
तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृण्यमाप्नुयां । एतन्मे कृष्ण विज्ञाप्यं शेषोऽस्य मयि युज्यतां ।
प्राप्नोतु सुगतिं तव कृपया पश्चिमां क्रियां । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णः परमविस्मितः । ५५३०
प्रत्युवाचोग्रसेनं वै सान्त्वपूर्व्वमिदं वचः । कालयुक्तमिदं तात त्वयैतत् प्रतिभाषितं ।
सदृशं राजशार्दूल वृत्तस्य च कुलस्य च । यत्त्वमेवंविधं ब्रूषे गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
प्राप्स्यते नृपसत्कारं कंसः प्रेतगतोऽपि सन् । कुले महति ते जन्म वेदं विदितवानसि ।
कथं न ज्ञायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा । स्थावराणाञ्च भूतानां जङ्गमानाञ्च पार्थिव ।
पूर्व्वजन्मकृतं कर्म्म कालेन परिपच्यते । श्रुतवन्तोऽर्थवन्तश्च दातारः प्रियदर्शनाः । ५५३५
ब्रह्मण्या नयसम्पन्ना दीनानुग्रहकारिणः । लोकपालसमास्तात महेन्द्रसमविक्रमाः ।
क्षितिपालाः कृतान्तेन नीयन्ते नृपसत्तम । धार्म्मिकाः सर्व्वभावज्ञाः प्रजापालनतत्पराः ।
क्षत्रधर्म्मरता दान्ताः कालेन निधनं गताः । स्वयमेव कृतं कर्म्म शुभं वा यदि वाऽशुभं ।

प्राप्तकालस्य तत् सर्व्वं दृश्यते खलु देहिनः । एषा कालार्पिता माया दुर्व्विज्ञेया सुरैरपि ।
यथाऽयं मुह्यते लोको यत्र कर्म्मैव कारणं । कालेनाभिहतः कंसः पूर्व्वकर्म्मप्रचोदितः । ४८८०
न त्वहं कारणं तत्र कालः कर्म्म च कारणं । सर्व्वलोकमयं तात कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।
कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्तु सर्व्वभूतानां नियहग्रहणे रतः ।
तस्मात् सर्व्वाणि भूतानि कालस्य वशगानि वै । खदोषेणैव दग्धस्य सुनोऽस्तव नराधिप ।
नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ।
परात्परपरः कालः किं करिष्यत्यकारणः । कालस्तु बलवान् राजन् दुर्व्विज्ञेया हि सा गतिः । ४८८५
परावरविशेषज्ञा यां यान्ति समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये सिद्धा मोक्षतत्त्वस्य पारगाः ।
ब्रवीमि यदहं तात तद्गृह्यतां वचः । न हि राज्येन मे कार्य्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।
न चापि राज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः । किन्तु लोकहितार्थाय कीर्त्त्यर्थञ्च सुतस्तव ।
व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सानुगो विनिपातितः । अहं स एव गोमध्ये गोपैः सह वनेचरः ।
प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारी यथा गजः । एतावच्छतशोऽप्येवं सत्येनैतद्ब्रवीमि ते । ४८९०
न मे कार्य्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदं । भवान् राजाऽस्तु मान्यो मे यदूनामग्रणीः प्रभुः ।
विजयायाभिषिच्यस्व स्वराज्ये राजसत्तम । यदि ते मत्प्रियं कार्य्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
मया निसृष्टं राज्यं त्वं चिराय प्रतिगृह्यतां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत । ह्रीजिताधोमुखं तन्तु राजानं यदुसंसदि ।
अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास धर्म्मवित् । स बद्धमुकुटः श्रीमानुग्रसेनो महीपतिः । ४८९५
चकार सह कृष्णेन कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्व्वे यादवा मुख्या राजानं कृष्णशासनात् ।
अनुजग्मुः पुरीमार्गे देवा इव शतक्रतुं । रजन्यान्तु निवृत्तायां ततः सूर्य्ये विराजति ।
पश्चिमं कंससत्कारं चक्रुस्ते यदुपुङ्गवाः । शिबिकायामथारोप्य कंसदेहं यथाक्रमं ।
नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्तस्य सत्क्रियां । स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।
सत्कृतश्च यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना । तत्रैव भ्रातरश्चास्य सुनामानं महाभुजं । ४९००
सत्कारं लम्भयामासुः सह कृष्णेन यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलञ्चक्रुरुग्रसेनपुरोगमाः ।
अवयश्चापि प्रेतेभ्यो भाषमाणाः पुनः पुनः । तयोस्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः ।
पुरस्कृत्योग्रसेनं वै विविशुर्म्मथुरां पुरीं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंससत्कारे उग्रसेनाभिषेके ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवानौग्रसेनिवधोद्धृतः । मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया ज्वलन् । चचार मथुरां वीरः रत्नाकरभूषणां । ४९०५
कस्यचित्त्वथ कालस्य सहितौ रामकेशवौ । गुरुं सान्दीपनिं काश्यमवन्तिपुरवासिनं ।
धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्मतुः । निवेद्य गोत्रं स्वाध्यायमाचारेणाभ्यलङ्कृतौ ।

शुश्रूषू निरहङ्कारावुभौ रामजनार्द्दनौ । प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याः प्राह्याश्च केवलाः ।
तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत् प्रत्यपद्यतां । अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या साङ्गं वेदमधीयतां ।
चतुष्पादं धनुर्व्वेदं सरहस्यं ससंग्रहं । अचिरेणैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिक्षयत् । १९१०
अतीवामानुषीं मेधां विज्ञायित्वा तयोर्गुरुः । मेने तावागतौ वीरौ देवौ चन्द्रदिवाकरौ ।
ददर्श च महात्मानावुभौ काल्येऽपि पर्व्वसु । पूजयन्तौ महादेवं साक्षाद्विष्णुमवस्थितं ।
गुरुं सान्दीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत । गुर्व्वर्थं किं ददानीति रामेण सह भारत ।
तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवत् । पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं योऽस्मिन् लवणाम्बुधि ।
पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हृतः । प्रभासे तीर्थयात्रायां तमेव पुनरानय । १९१५
तथेत्येवाब्रवीत् कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः । गत्वा समुद्रं तेजस्वी विवेशान्तर्जलं हरिः ।
समुद्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा दर्शयामास तं तदा । तमाह कृष्णः क्वासौ भो पुत्रः सान्दीपनेरिति ।
समुद्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् । तिमिरूपेण तं बालं ग्रस्तवानिति भारत ।
स पञ्चजनमासाद्य जघान पुरुषोत्तमः । न चाससाद तं बालं गुरुपुत्रं महाऽच्युतः ।
स तु पञ्चजनं हत्वा शङ्खं लेभे जनार्द्दनः । यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः । १९२०
ततो वैवस्वतं देवं गतः स पुरुषोत्तमः । तत्र यमोऽभ्युपागम्य ववन्दे च गदाधरं ।
किमागमनमत्यन्ते किङ्करोमीति चाब्रवीत् । तमुवाचाथ गोविन्दो गुरुपुत्रः प्रदीयतां ।
श्रुत्वा न तद्वचो युद्धमकरोत् सूर्य्यजस्तदा । ततो वैवस्वतं देवं निर्ज्जित्य पुरुषोत्तमः ।
आससाद च तं बालं गुरुपुत्रं महाऽच्युतः । आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात् ।
ततः सान्दीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः । दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् । १९२५
तदशक्यमचिन्त्यञ्च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतं । सर्व्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ।
स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यञ्च माधवः । रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्जगत्प्रभुः ।
राक्षसैस्तत्र रत्नानि महार्हाणि बहूनि च । आनाय्य वेदयामास गुरवे वासवानुजः ।
गदापरिघयुद्धेषु सर्व्वास्त्रेषु च तावुभौ । अचिरान्मुख्यतां प्राप्तौ सर्व्वलोके धनुष्मतां ।
ततः सान्दीपनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तथा । प्रादात् कृष्णः प्रतीतात्मा सह रत्नैर्महारथी । १९३०
चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सान्दीपनिस्तदा । समेत्य मुमुदे राजन् पूजयामास तावुभौ ।
कृतास्त्रौ तावथो वीरौ गुरुमामन्त्र्य सुव्रतौ । आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ ।
ततः प्रत्युद्ययुः सर्व्वे यादवा यदुनन्दनौ । सबाला वृद्धमनसः उग्रसेनपुरोगमाः ।
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः । सबालवृद्धयुवतिः पुरी समभिवर्त्तत ।
नन्दितूर्य्याण्यवाद्यन्त तुष्टुवुश्च जनार्द्दनं । रथ्याः पताकामालिन्यो भ्राजन्ते स्म समन्ततः । १९३५
प्रहृष्टमुदितं सर्व्वमन्तःपुरमशोभत । गोविन्दागमनेऽत्यर्थं यथेन्द्रमहे तथा ।
मुदिताश्चाप्यगायन्त राजमार्गेषु गायकाः । स्तवकाः प्रथिता गाथा यादवानां प्रियङ्कराः ।

गोविन्दरामौ सम्प्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । स्वपुरे निर्भयाः सर्व्वे क्रीडध्वं सह बान्धवैः ।
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूद्राजन् गोविन्दे समुपस्थिते ।
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः । नरनारीगणाः सर्व्वे भेजिरे मनसः सुखं । ४९४०
शिवाश्च वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दश । दैवतानि च हृष्टानि सर्व्वेष्वायतनेषु च ।
यानि लिङ्गानि लोकस्य बभुः कृतयुगे पुरा । तानि सर्व्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जनार्द्दने ।
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्द्दनः । हरियुक्तेन गोविन्दो विवेश मथुरां पुरीं ।
विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिन्दमं । अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ।
वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलं । ४९४५
परेण तेजसोपेतौ रवीन्द्राविव रूपिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ । उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु ।
चेरतुः सुमहात्मानौ यादवैः परिवारितौ । रैवतस्य समीपे तु सरित्सु विमलासु च ।
पद्मपत्रसमाङ्कासु कारण्डवयुतासु च । एवं तावेकनिर्म्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा किञ्चित् कालमथोषतुः । ४९५०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः । चचार मथुरां वीरः सवनाकरभूषणां ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः । शुश्राव निहतं कंसं दुहितृभ्यां महीपतिः ।
ततो नातिचिरात् कालाज्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम चडङ्गेन बलेन महता वृतः ।
जिघांसुर्वृष्णि यदून् क्रुद्धः कंसस्यापचितिं चरन् । अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्नास्तां मागधस्य सुते नृप । ४९५५
जरासन्धस्य कन्ये ते पीनश्रोणिपयोधरे । उभे कंसस्य ते भार्य्ये प्रादाद्बार्हद्रथो नृपः ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा बद्धा पितरमाहुकं । समाश्रित्य जरासन्धमनादृत्य च यादवान् ।
शूरसेनेश्वरो राजा यथा ते कथितः श्रुतः । ज्ञातिकार्य्यार्थसिद्ध्यर्थमुग्रसेनहिते रतः ।
वसुदेवोऽभवन्नित्यं कंसो न मनुते च तं । रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
उग्रसेनोऽभवद्राजा भोजवृष्ण्यन्धकैर्वृतः । दुहितृभ्यां जरासन्धः प्रियाभ्यां बलवान्नृपः । ४९६०
चोदितो वीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः । कृत्वा सर्व्वसमुद्योगं क्रोधादग्निसमो ज्वलन् ।
प्रतापावनता ये च जरासन्धस्य पार्थिवाः । मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ।
तमेवानुययुः सर्व्वे सैन्यैः समुदितैर्वृताः । महेष्वासा महावीर्य्या जरासन्धप्रियैषिणः ।
कारूषो दन्तवक्रश्च चेदिराजश्च वीर्य्यवान् । कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रश्च बलिनाम्बरः ।
साङ्कृतिः कैशिकश्चैव भीष्मकश्च नराधिपः । पुत्रश्च भीष्मकस्यापि रुक्मी मुख्यो धनुर्भृतां । ४९६५
वासुदेवार्ज्जुनाभ्यां यः स्पर्द्धते स महाहवे । वेणुदारिः श्रुतर्व्वा च क्राथश्चैवांशुमानपि ।

अङ्गराजश्च बलवान् वङ्गानामधिपस्तथा । कोशलः काशिराजश्च दशार्णाधिपतिस्तथा।
सुह्मेश्वरश्च विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा । मद्रराजश्च बलवांस्त्रिगर्त्तानामथेश्वरः ।
शाल्वराजश्च विक्रान्तो दरदश्च महाबलः । यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तश्च वीर्य्यवान् ।
सौवीरराजः शैव्यश्च पाण्ड्यश्च बलिनाम्वरः । गन्धारराजः सुबलो नग्नजिच्च महाबलः । ४९७०
काश्मीरराजो गोनर्द्दो दरदाधिपतिर्नृपः । दुर्य्योधनादयश्चैव धार्त्तराष्ट्रा महाबलाः ।
एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुर्जरासन्धं विविधन्तो जनार्द्दनं।
ते शूरसेनानाविश्य प्रभूतयवसेन्धनान्। ऊषुः संरुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि मथुरोपरोधे जरासन्धोद्योगे एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मथुरोपवने मत्वा निविष्टांस्तान्नराधिपान् । अपश्यन् वृष्णयः सर्व्वे पुरस्कृत्य जनार्द्दनं ।
ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्य्यार्थो देवतानां न संशयः । ४९७५
यथाऽयं सन्निकृष्टो हि जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यन्ते हि ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसां ।
एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषतां । छत्राण्यार्य्य विराजन्ते प्रोच्छ्रितानि सितानि च ।
अहो नृपरथोदग्रा विमला छत्रपङ्क्तयः । अभिवर्त्तन्ति नः शुभ्रा नभस्य इव हंसपङ्क्तयः ।
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।
आर्य्य तिष्ठाव सहितावनुप्राप्ते महीपतौ । युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलन्तावत् विमृश्यतां । ४९८०
एवमुक्ता ततः कृष्णः पुनः संग्रामलालसः । जरासन्धमभिप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनं ।
वीक्षमाणश्च तान् सर्व्वान्नृपान् यदुवरोऽव्ययः । आत्मनैवात्मना वाक्यमुवाच हृदि मन्त्रवित् ।
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्म्मणा ।
प्रोक्षितान् खल्विमान्मन्ये मृत्युना नृपपुङ्गवान् । स्वर्गगामीनि चाप्येषां वपूंषि प्रचकाशिरे ।
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैरभिपीडिता । ४९८५
भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसन्तता । स्वल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलं ।
भविष्यति नरेन्द्रौघैः शतशो विनिपातितैः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्व्वमहीक्षितां । नराधिपसहस्रैस्तैरनुयातो महाद्युतिः ।
व्यायतोदग्रतुरगैः सादिभिः सुसमाहितैः । रथैः सांग्रामिकैर्युक्तैरप्रतिहतगतिभिः क्वचित् ।
हेमकक्षैर्महाघण्टैर्व्वारणैर्व्वारिदोपमैः । महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितैरणकोविदैः । ४९९०
स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमाणैः प्रवल्गितैः । वाजिभिर्वेगसम्पन्नैः प्लवद्भिरिव पर्व्वतैः ।
खड्गचर्म्मधरोदग्रैः पत्तिभिर्व्वेष्टिताम्बरैः । सहस्रसङ्ख्यासंयुक्तैरत्यन्तद्विरिवोरगैः ।
एवं चतुर्व्विधैः सैन्यैः सम्पन्नो गिरिसन्निभैः । नृपोऽभियातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।
स रथौघैर्घननिर्घोषैर्गजैश्च मदवर्षिभिः । हेषमाणैश्च तुरगैः क्ष्वेडमानैश्च पत्तिभिः ।
नादयानो दिशः सर्व्वाः सशैलाः पुरवनानि च । स राजा सागराकारः ससैन्यः समदृश्यत । ४९९५

तद्बलं पृथिवीशानां दृश्यते घनमाकुलं । कोकिलाकोटिसंरावैर्मेघसैन्यमिवाम्बरे ।
रथैः पवनसम्पातैर्गजैश्च जलदोपमैः । तुरगैश्च जवोपेतैः पत्तिभिः खगमोपमैः ।
विमिश्रं सर्व्वतो भाति मत्तद्विपरथाकुलं । यथान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
ससैन्यास्ते महीपाला जरासन्धपुरोगमाः । परिवार्य्य पुरीं सर्व्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
बभौ तस्य निविष्टस्य बलस्यौघः शिविरस्य वै । शुक्लपर्य्यन्तपूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः । ५००
वीतरागे ततः काले समुत्तस्थुर्महीक्षितः । आरोढुकामाः पुर्य्यास्ते समीयुर्युद्धलालसाः ।
समवायीकृताः सर्व्वे यमुनामनु ते नृपाः । शिविरं मन्त्रयामासुर्युद्धकाले कुतूहलात् ।
तेषां च तुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षितां । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणामिव स्वनः ।
तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः । चेरुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ।
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै । शीघ्रमीनभुजङ्गस्य निःशब्दस्य यथोदधेः । ५०५
निःशब्दस्तिमिते तस्मिन् योगाद्रिव महार्णवे । जरासन्धो महद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ।
शीघ्रं समभिवर्त्तन्तां बलानि पृथिवीक्षितां । सर्व्वतो नगरी चेयं जनौघैः परिवार्य्यतां ।
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः । कार्य्या भूमिसमा सर्व्वा जनौघैश्च परिप्लुता ।
ऊर्द्धश्चापि निबध्यन्तां प्रासा वै तोमरास्तथा । दार्य्यताञ्चैव टङ्कौघैः खनित्रैश्च पुरी द्रुतं ।
नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः । अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे पुरीरोधः प्रवर्त्यतां । ५१०
यावदेतौ रणे गोपौ वसुदेवसुतावुभौ । सङ्कर्षणश्च कृष्णश्च घातयामि शितैः शरैः ।
आकाशमपि टङ्कौघैर्निःसम्पातं यथा भवेत् । मयाऽनुशिष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु भूमिपाः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारभ्यतां पुरी । मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः ।
कश्मीरराजो गोनर्द्दः करूषाधिपतिस्तथा । द्रुमः किम्पुरुषश्चैव पर्व्वतीयो ह्यनामयः ।
नगर्य्याः पश्चिमं द्वारं शीघ्रमारोधयन्त्विति । पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा । ५१५
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्य्याक्षश्च समालवः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्रश्च वीर्य्यवान् ।
छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
भूरिश्रवास्त्रिगर्त्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरुह्य चाभिमर्द्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
एकलव्यो बृहत्क्षत्रः क्षत्रधर्म्मा जयद्रथः । उत्तमौजाश्च शल्यश्च कौरवाः कैकयास्तथा । ५२०
वैदिशो वामदेवश्च साङ्कृतश्च शिनीपतिः । पूर्व्वं नगरनिर्व्यूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहञ्च दरदश्चैव चेदिराजश्च वीर्य्यवान् ।
दक्षिणं नगरद्वारं पालयामः सुदंशिताः । एवमेषा पुरी क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टिता बलैः ।
वज्रावपातविषमं प्राप्नोतु तुमुलं भयं । गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः ।
अपरे विविधैः शस्त्रैर्द्दारयन्तु पुरीमिमां । अद्यैव नगरी ह्येषा विषमोच्चयसङ्कटा । ५२५

कार्य्या भूमिसमा सर्व्वा भवद्भिर्वसुधाधिपैः । चतुरङ्गं बलं व्यूह्य जरासन्धो व्यवस्थितः ।
अथाभ्ययाद्यदून् क्रुद्धः सह सर्व्वैर्नराधिपैः । प्रतिजग्मुर्दशार्हास्तं व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
तद्युद्धमभवद्घोरं तेषां देवासुरोपमं । अल्पानां बहुभिः सार्द्धं व्यतिषक्तरथद्विपं ।
नगराग्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । क्षुभितं नृपरानीकं त्रस्तसंमूढवाहनं ।
रथस्थौ दंशितौ चैव चेरतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरब्धौ समुद्रक्षोभणावुभौ । ५०३०
तयोः प्रयुध्यतोः संख्ये मतिरासीद्धृतात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षणा ।
ततः खान्निष्पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंसत्रे । लेलिहानानि दीप्तानि महान्ति सुदृढानि च ।
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति बृहन्ति च । तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि वै भृशं ।
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयन्ति च खेचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि चाम्बरात् ।
हलं संवर्त्तकं नाम सौनन्दं मुषलं तथा । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी तथा । ५०३५
चत्वार्य्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि च । ताभ्यां समवकीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
जग्राह प्रथमं रामो लाङ्गलमप्रतिमं हलं । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं मृधे ।
सौनन्दञ्च ततः श्रीमान्निरानन्दकरं द्विषां । सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुषलोत्तमं ।
दर्शनीयञ्च लोकेषु धनुर्ज्जलदनिस्वनं । नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं कृष्णो जग्राह वीर्य्यवान् ।
देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा । ५०४०
तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णोस्तनूपमौ । समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान् प्रत्ययुध्यतां ।
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमयावुभौ । पूर्व्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ।
द्विषत्सु प्रतिकुर्व्वाणौ पराक्रान्तौ नरेश्वरौ । विचेरतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ ।
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चचार समरे वीरो द्विषतामन्तको यथा ।
विकर्षन्रथवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनां । चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च । ५०४५
कुञ्जरान् लाङ्गलाक्षिप्तान् मुषलाक्षेपताडितान् । रामो विराजन् समरे निर्ममन्थ यथाऽचलान् ।
ते बध्यमाना रामेण रणे क्षत्रियपुङ्गवाः । जरासन्धान्तिकं भीताः समरात् प्रतिजग्मिरे ।
तानुवाच जरासन्धः क्षत्रधर्म्मे व्यवस्थितः । धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनां ।
परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः । भ्रूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ।
भीताः कस्मान्निवर्त्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तितां । क्षिप्रं सर्व्वे निवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः । ५०५०
अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः । यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयं ।
ततस्ते क्षत्रियाः सर्व्वे जरासन्धेन चोदिताः । सृजन्तः शरजालानि हृष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ।
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चाम्बुदनादिभिः । नागैश्चाम्बोदसङ्काशैर्महामात्रप्रचोदितैः ।
सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सपताकायुधध्वजाः । स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः सतोमराः ।
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्व्वे चारुचामरवीजिताः । रणे तेऽभिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः । ५०५५

ते युद्धरागाद्रथिनो व्यगाहन्त युधाम्बराः। गदाभिश्चैव गुर्व्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः।
एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिवर्द्धनः। सुपर्णध्वजमास्थाय ध्वजं तु रथमुत्तमं।
तदाऽभ्ययाज्जरासन्धं शरैर्विव्याध चाष्टभिः। सारथिञ्चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः।
जघान तुरगांश्चास्य यतमानस्य वीर्य्यवान्। तं तस्मिन्नतमाश्राय चित्रसेनो महारथः।
सेनानीः कैशिकश्चैव ध्वजं चिच्छिदतुः शरैः। त्रिभिर्विव्याध संक्रुद्धो बलदेवस्तु कैशिकं।   ५०६०
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाऽकरोत्। अथैनाच्छादयच्चापि तोमरैश्च शरवृष्टिभिः।
षड्भिर्व्यद्धधा वीरः समन्तात् सर्व्वभूपतेः। तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध नवभिः शरैः।
कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरासन्धश्च सप्तभिः। त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान् बिभेद जनार्द्दनः।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवः शितैः शरैः। रथेषाञ्चैव चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्य्यवान्।
बलदेवो धनुश्चाजौ भल्लेनास्य द्विधाऽकरोत्। स छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्य्यवान्।   ५०६५
अभ्यद्रवत् सुसंरब्धो जिघांसुर्मुसलायुधं। छिन्नधन्वा तु नाराचैश्चित्रसेनवधेप्सवः।
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासन्धो महाबलः। गदया चाजघानाश्वान् क्रोधात् स मगधेश्वरः।
रामश्चाभ्यद्रवद्वीरो जरासन्धो महाबलः। आदाय मुसलं रामो जरासन्धमुपाद्रवत्।
तयोस्तद्युद्धमभवत् परस्परवधैषिणोः। चित्रसेनस्तु संक्रुद्धं दृष्ट्वा रामेण मागधं।
रथमन्यं समारुह्य जरासन्धमवारयत्। ततो बलेन महता गजानीकेन चाप्यथ।   ५०७०
उभयोरन्तरे ताभ्यां सङ्कुलं समपद्यत। ततः सैन्येन महता जरासन्धोऽभिसंवृतः।
रामञ्चाप्यगमत् भीमानामसदृङ् महाबलः। ततः प्रक्षुभितश्चैव सागरस्य महास्वनः।
प्रादुर्ब्बभूव तुमुलः सेनयोरुभयोरपि। वेणुभेरीमृदङ्गानां शङ्खानाञ्च सहस्रशः।
उभयोः सेनयो राजन् प्रादुरासीन्महास्वनः। क्ष्वेडितास्फोटितोत्कुष्टैस्तुमुलः सर्व्वतोऽभवत्।
उत्पपात रजश्चापि खुरनेमिसमुद्धतं। समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशरासनाः।   ५०७५
अन्योन्यमभिगर्ज्जन्तः शूरास्तत्रावतस्थिरे। रथिनः सादिनश्चैव पत्तयश्च सहस्रशः।
गजाश्चाचलसङ्काशाः सन्निपेतुः समन्ततः। स सम्प्रहारस्तुमुलस्तत्रासीत् प्राणनाशनः।
वृष्णिभिः सह योधानां जरासन्धस्य दारुणः। ततः शिनिरनाधृष्टिर्बभ्रुर्विपृथुराहुकः।
बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः। दक्षिणं पक्षमासेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत।
पालितं चेदिराजेन जरासन्धेन च प्रभो। उदीच्यैश्च महावीर्य्यैः शल्यशाल्वादिभिर्नृपैः।   ५०८०
स्यजन्तः शरवर्षाणि समभित्यक्तजीविताः। अगावहः पृथुः कङ्कः शतद्युम्नो विदूरथः।
हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः। भीमसेनाभिगुप्तस्य रुक्मिणा च महात्मना।
देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्रेश्वरेण च। प्राच्यैश्च दाक्षिणात्यैश्च गुप्तं वीर्य्यबलान्वितैः।
तेषाञ्च युद्धमभवत् समभित्यक्तजीवितं। शस्त्रवृष्टिप्रासबाणौघान् सृजतामशनिस्वनं।
सात्यकिश्चित्रकः श्यामो युयुधानश्च वीर्य्यवान्। राजाधिदेवो मृदुरः श्वफल्कश्च महारथः।   ५०८५

सत्राजिच्चित्रसेनश्च बलेन महता वृताः । व्यूहस्य पक्षं ते सव्यं प्रतीयुर्द्दंशितां मृधे ।
व्यूहस्याग्रं समासेदुर्यद्वरेणाभिरक्षितं । राजभिश्चापि बहुभिर्म्मागधारिमुखैः सह ।
प्रतीच्यैश्च बलोदग्रैर्द्वारान्तराष्ट्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि मथुरारोधे द्विनवतोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि वृष्णीनां बभूवुः सुमहान्त्यपि । मागधस्य महामात्रैर्नृपैश्चैवानुयायिभिः ।
रुक्मिणा वासुदेवस्य भीष्मकेणाहुकस्य च । क्राथेन वसुदेवस्य कौशिकस्य च बभ्रुणा । ५०९०
गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्रस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्द्दृष्णिवीराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।
युद्धमासीत् ससैन्यानां नृपैर्भरतसत्तम । अहानि पञ्च चैकञ्च षट् सप्ताष्टौ च दारुणं ।
गजैर्गजा हयैरश्वाः पादाताश्च पदातिभिः । रथैरथा विमिश्राश्च योधा युयुधिरे ततः ।
जरासन्धस्य नृपते रामेणासीत् समागमः । महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो रोमहर्षणः ।
अप्रेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यपोथयत् । ज्वलनार्काशुसङ्काशानाशीविषविषोपमान् । ५०९५
वारयामास कृष्णो वै शरांस्तस्य तु शिक्षया । अन्येषां सुमहानासीद्बलौघानां परिक्षयः ।
उभयोः सेनयो राजन् मांसशोणितकर्द्दमः । कबन्धानि समुत्तस्थुः सुबहूनि समन्ततः ।
तस्मिन् विमर्द्दे योधानां सङ्ग्रामान्तिकराणि च । रथी रामो जरासन्धं शरैराशीविषोपमैः ।
आहत्यन्नभ्ययाद्वीरस्तञ्च राजा स मागधः । अभ्यद्रवत वेगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।
अन्योन्यं विविधैरस्त्रैर्व्विद्धा विद्धा विनेदतुः । तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ हताश्वौ हतसारथी । ५१००
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावतां । कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुभौ तमहामदौ ।
ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव । व्युपारमन्त युद्धानि पश्यतां तौ महाभुजौ ।
संरब्धावभिधावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ । उभौ तौ परमाचार्य्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव गजौ युद्धे तावन्योन्यमयुध्यतां । ततो देवाः सगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
समन्ततश्चाप्सरसः समाजग्मुः सहस्रशः । तद्देवयक्षगन्धर्व्वमहर्षिभिरलङ्कृतं । ५१०५
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव । अभिदुद्राव रामं तु जरासन्धो महाबलः ।
सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश । गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासन्धस्य च रणे पर्व्वतस्येव दीर्य्यतः । न स्म कम्पयते रामं जरासन्धकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः । रामस्य तु गदावेगं वीर्य्यात् स मगधेश्वरः । ५११०
सेहे धैर्य्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् । एवं तौ तत्र संग्रामे विचरन्तौ महाबलौ ।
मण्डलानि विचित्राणि विचेरतुररिन्दमौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्थतुः ।
समाश्वस्य मुहूर्त्तन्तु पुनरन्योन्यमघ्नतां । एवं तौ योधमुख्यौ तु समं युयुधतुश्चिरं ।
न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावेव प्रजग्मतुः । अथापश्यद्गदायुद्धे विशेषं तस्य वीर्य्यवान् ।

राम: क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जग्राह मुषलोत्तमं । तमुद्यतं तदा दृष्ट्वा मुषलं घोरदर्शनं । ५११५
अमोघं बलदेवेन क्रुद्धेन तु महारणे । ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् सुस्वरा लोकसाक्षिणी ।
उवाच बलदेवं तं समुद्यतहलायुधं । न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मागधे ।
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागध: ।
जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमना: समपद्यत । न प्रजह्रे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुध: ।
तौ व्युपारमतां युद्धे वृष्णयस्ते च पार्थिवा: । प्रशान्तमभवद्युद्धं तेषामेवं सुदारुणं । ५१२०
दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरं । पराजिते त्वपक्रान्ते जरासन्धे महीपतौ ।
अस्तं याते दिनकरे नानुसस्रुस्तदा निशि । समानीय स्वकं सैन्यं लब्धलक्षा महाबला: ।
पुरीं प्रविविशुर्हृष्टा: केशवेनाभिपालिता: । स्वाच्छुतान्यायुधान्येव तान्येवान्तर्दधुस्तदा ।
जरासन्धोऽपि नृपतिर्व्विमना: स्वं पुरं ययौ । राजानस्तत्रानुगा येऽस्य स्वराष्ट्राण्येव ते ययु: ।
जरासन्धन्तु ते जित्वा मेनिरे नैव निर्ज्जितं । वृष्णय: कुरुशार्दूल राजा ह्यतिबल: स वै । ५१२५
दश चाष्टौ च संग्रामान् जरासन्धस्य यादवा: । ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्म्महारथा: ।
अक्षौहिण्यस्तु तस्यासन् विंशतिर्भरतर्षभ । जरासन्धस्य नृपतेस्तदर्थं या: समागता: ।
अल्पत्वादभिभूतास्तु वृष्णयो भरतर्षभ । वार्हद्रथेन राजेन्द्र राजभि: सहितेन वै ।
जित्वा तु मागधं संख्ये जरासन्धं महीपतिं । विहरन्ति स्म सुखिनो वृष्ण्यन्धका महारथा: ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि मथुरारोधे जरासन्धापयाने त्रिनवतितमोऽध्याय: ॥ ९३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन संवृत: । मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् । ५१३०
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया प्रभु: । चचार मथुरां प्रीत: सवनाकरभूषणां ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजन्यकेश्वर: । संस्मार निहतं कंसं जरासन्ध: प्रतापवान् ।
युद्धायोद्योजितो भूयो दुहितृभ्यां महीपति: । दश सप्त च संग्रामान् जरासन्धस्य यादवा: ।
ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्म्महारथा: । ततो मगधराट् श्रीमांश्चतुरङ्गबलान्वित: ।
भूयोऽष्टादशमं कर्त्तुं संग्रामं समुपारभत् । वैलक्ष्यात् पुनरेवाथो राजा राजन्यकेश्वर: । ५१३५
जरासन्धो बली श्रीमान् पाकशासनसन्निभ: । स साधनेन महता पाकशासनविक्रम: ।
कृष्णस्य वधमन्विच्छन् भूयो वै संन्यवर्त्तत । तं श्रुत्वा सहिता: सर्व्वे निवृत्तं मगधेश्वरं ।
यादवा मन्त्रयामासुर्ज्जरासन्धभयार्द्दिता: । तत: प्राह महातेजा विकद्रुर्नयकोविद: ।
कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य शृण्वत: । श्रूयतां तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्भव: ।
श्रूयतामभिधास्यामि प्राप्तकालमहं नृप । युक्तश्चेन्मन्यसे साधो करिष्यसि वचो मम । ५१४०
यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमशेषत: । यथा मे कथितं पूर्व्वं व्यासेन विदितात्मना ।
आसीद्राजा मनोर्व्वंशे श्रीमानिक्ष्वाकुसम्भव: । हर्य्यश्व इति विख्यातो महेन्द्रसमविक्रम: ।
तस्यासीद्दयिता भार्य्या मधोर्दैत्यस्य वै सुता । देवी मधुमती नाम यथा देवी शची तथा ।

सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ।
पद्माक्षी रतिप्रख्या सुश्रोणी कामरूपिणी । एकपत्नीव्रतधरा खेचरी रोहिणी यथा । ५१४७
सा तमिक्ष्वाकुशार्दूलं कामयामास कामिनी । स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
राज्यान्निरस्तो विश्वस्तः सोऽयोध्यां संपरित्यजत् । स तदाऽल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
रेमे स हितकामश्च प्रियया कमलेक्षणः । भ्रात्रा विनिकृतं राज्यात् प्रोवाच कमलेक्षणा ।
एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां स्पृहां । गच्छावः सहितौ वीर मधोर्धाम पितुर्गृहं ।
रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंस्यावो यथा दिवि गतौ तथा । ५१५०
पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मत्प्रियत्वात् प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्य मे ।
रंस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अप्सराविव नन्दने ।
भद्रन्ते विहरिष्यावो यथा देवपुरे तथा । तं त्यजाव महाराज भ्रातरन्तेऽभिमानिनं ।
आवयोर्द्वेषिणं नित्यं मत्तं राज्यमदेन वै । धिगिमं गर्हितं वासं भृत्यवच्च पराश्रयं ।
गच्छावः सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकं । तस्य सम्यक् प्रवृत्तस्य पूर्व्वजं भ्रातरम्प्रति । ५१५५
कामार्त्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्रुरुचे वचः । ततो मधुपुरं राजा हर्य्यश्वः स जगाम ह ।
भार्य्यया सह कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गवः । मधुना दानवेन्द्रेण स साम्ना समुदाहृतः ।
स्वागतं वत्स हर्य्यश्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतन्मम राज्यं वै सर्व्वं मधुवनं विना ।
ददामि तव राजेन्द्र वासश्च प्रतिगृह्यतां । वनेऽस्मिन् लवणश्चैव सहायस्ते भविष्यति ।
अमित्रनिग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति । पालयैनं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितं । ५१६०
गोसमृद्धं श्रिया जुष्टमाभीरप्रायमानुषं । तत्र ते वसतस्तात दुर्गं गिरिपुरं महत् ।
भविता पार्थिवावासः सुराष्ट्रविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्रान्तो निरामयः ।
आनर्त्तं नाम ते राष्ट्रं भविष्यत्यायतं महत् । तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
अध्यास्यतां यथाकामं पार्थिवं वृत्तमुत्तमं । यायातमपि वंशस्ते समेष्यति च यादवं ।
अनुवंशश्च वंशस्ते सोमस्य भविता किल । एष मे विभवस्तात तवेमं विषयोत्तमं । ५१६५
दत्त्वा यास्यामि तपसे सागरं वरुणालयं । लवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमं ।
पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये । वाढमित्येव हर्य्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरं ।
स च दैत्यस्तपोवासं जगाम वरुणालयं । हर्य्यश्वश्च महातेजा दिव्ये गिरिवरोत्तमे ।
निवेशयामास पुरं वासार्थममरोपमः । आनर्त्तं नाम तद्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतं ।
अचिरेणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत । अनूपविषयश्चैव वेलावनविभूषितं । ५१७०
निविष्टं क्षेत्रसस्याढ्यं प्राकारग्रामसंकुलं । शशास स नृपः स्फीतं तद्राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धनः ।
राजधर्म्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्द्धनः । तस्य सम्यक् प्रचारेण हर्य्यश्वस्य महात्मनः ।
व्यवर्द्धत तदत्यर्थं राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतं । स हि राजा स्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ।

प्राप्तः कुलोचितां लक्ष्मीं वृत्तेन च नयेन च । तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः । सोऽवर्द्धत महातेजा यदुर्दुन्दुभिनिस्वनः । ५१७५
राजलक्षणसम्पन्नः सपत्नैर्दुरतिक्रमः । यथाऽस्य पूर्व्वजो राजा पूरुः स सुमहायशाः ।
स एक एव तस्यासीत् पुत्रः परमशोभनः । ऊर्ज्जितः पृथिवीभर्त्ता हर्य्यश्वस्य महात्मनः ।
दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययं । जगाम त्रिदिवं राजा धर्म्मेणासमितो भुवि ।
ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिरभ्यषिच्यत । पितर्य्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्क इवोदितः ।
शशास चेमां वसुधां प्रशान्तभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्म यादवाः । ५१८०
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो जलक्रीडां महोदधौ । दारैः सह गुणोदारैः सतार इव चन्द्रमाः ।
स तत्र सहसा क्षिप्तस्तितीर्षुः सागराम्भसि । धूमवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्य्यवान् ।
सोऽपाकृष्यत वेगेन जले सर्पपुरं महत् । मणिस्तम्भसहस्राढ्यं मुक्तादामविभूषितं ।
कीर्णं शङ्खकुलैः शुभ्रै रत्नराशिविभूषितं । प्रवालाङ्कुरपत्राढ्यैः पादपैरुपशोभितं ।
कीर्णं पन्नगनारीभिः समुद्रोदरचारिभिः । स्वर्णेन मध्ये भास्वन्तं स्वस्तिकेनेन्दुवर्च्चसा । ५१८५
स तं ददर्श राजेन्द्रो विमले सागराम्भसि । पन्नगेन्द्रपुरं तोये जगत्यामिव निर्म्मितं ।
स्वस्थश्चैव पुरे तत्र प्रावेश्यत नृपो यदुः । अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधूमयैः ।
तस्य दत्तं मणिमयं जलजं परमासनं । स्वास्तीर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मकिञ्जल्करञ्जितं ।
तमासीनं नृपं तत्र परमे पन्नगासने । दिग्जिह्मपतिरव्यग्रो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ।
पिता ते स्वर्गतिं प्राप्तः कृत्वा वंशमिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपं । ५१९०
यादवो नाम वंशोऽयं त्वत्तश्चा वसुधाधिप । पिता ते मधुनाम्नीं च स्थापितः पार्थिवाकरः ।
वंशे चास्मिंस्तव विभो देवानां तनयाऽव्ययाः । चक्रीणामुरगाणाञ्च उत्पत्स्यन्ते नृयोनिजाः ।
एता मम सुताः पञ्च कुमार्य्यो वृत्तसम्मताः । उत्पन्ना यौवनाम्भस्य भगिन्यो नृपसत्तम ।
प्रतीच्छेमाः स्वधर्म्मेण प्राजापत्येन कर्म्मणा । वरञ्च ते प्रदास्यामि वरार्हस्त्वं मतो मम ।
भीमाश्च कौकुराश्चैव भोजाश्चान्धकयादवाः । दाशार्हा वृष्णयश्चेति ख्यातिं यास्यन्ति सप्त ते । ५१९५
स ततो धूमवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्थिताः । जलपूर्व्वेण योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ।
वरञ्चास्मै ददौ प्रीतः स वै पन्नगपुङ्गवः । श्रावयन् कन्यकाः सर्व्वा यथाक्रममदीनवत् ।
एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद । उत्पत्स्यन्ते पितुस्तेजो मातुश्चैव समाश्रिताः ।
अप्सुप्रमथनक्षमाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः । तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
स वरं कन्यकाश्चैव लब्ध्वा यदुवरस्तदा । उदतिष्ठत वेगेन सलिलाच्चन्द्रमा इव । ५२००
स पञ्चकन्यामध्यस्थो ददृशे तत्र पार्थिवः । पञ्चतारेण संयुक्तो नक्षत्रेणेव चन्द्रमाः ।
स तदन्तःपुरं सर्व्वं ददर्श नृपसत्तमः । वैवाहिकेन वेशेन दिव्यस्रगनुलेपनः ।

समाश्वास्य च ताः सर्व्वाः सपत्नीः पावकोपमाः। जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः।
स्वपुरन्तु ततो राजा, गत्वा वै रमते भृशं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि विकद्रुवाक्ये चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

॥ विकद्रुरुवाच ॥ स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृपः। जनयामास विक्रान्तान् पञ्च पुत्रान् कुलोद्वहान्। ५२०५
मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च। माधवं सारसञ्चैव हरितञ्चैव पार्थिवं।
एतान् पञ्च सुतान् राजा पञ्चभूतोपमान् भुवि। ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुलविक्रमः।
ते प्राप्तवयसः सर्व्वे स्थिताः पञ्च यथाऽद्रयः। तेजिता बलदर्पाभ्यामूचुः पितरमच्युतः।
तात वृत्ताः स्म वयसा बले महति संस्थिताः। क्षिप्रमाज्ञप्तमिच्छामः किं कुर्म्मस्तव शासनात्।
स तान्नृपतिशार्दूलः शार्दूलानिव वेष्टितान्। प्रीत्या परमया प्राह सुतान् वीर्य्यकुलोद्वहान्। ५२१०
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्य्यौ पर्व्वताश्रये। निवेशयतु यत्नेन मुचुकुन्दः सुतो मम।
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितां। पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरं।
तत्रैव परतः कान्ते देशे चम्पकभूषिते। सारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्रकः।
हरितोऽयं महाबाहुः सागरे सलिलोदरे। द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति।
माधवोऽपि महाबाहुर्ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्म्मवित्। यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति। ५२१५
सर्व्वे नृपश्रियं प्राप्ता अभिषिक्ताः यथामराः। पित्राऽनुशिष्टास्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः।
स्वं स्वं निवेशनं सर्व्वे भेजिरे नृपसत्तमाः। पुरस्थानानि रम्याणि मृगयन्तो यथाक्रमं।
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्व्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत। स्वस्थानं नर्म्मदातीरे दारुणोपलसङ्कटे।
स तु तं शोभयामास विविक्तञ्च चकार ह। सेतुश्चैव समन्ताच्च परिखाश्चामितोदकाः।
स्थापयामास भागेषु देवतायतनान्यपि। रथ्यावीथीनृणां मार्गांश्चत्वराणि वनानि च। ५२२०
स तां पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभां। नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः।
गोभिर्द्धनेन धान्येन सम्पूर्णां ध्वजमालिनीं। नाम चास्याः शुभञ्चक्रे निर्म्मितं स्वेन तेजसा।
तस्याः पुर्य्या नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः। महाभागावतवती यथेयं विन्ध्यसानुगा।
माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति। उभयोर्व्विन्ध्ययोः पादे नगयोस्तां महापुरीं।
मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया युतां। पुरिकां नाम धर्म्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभां। ५२२५
उद्यानशतसम्बाधां सम्यक्सुपथचत्वरां। ऋक्षवतोऽभितश्चैव तीरे तत्र निरामये।
निर्म्मिता सा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः। स ते द्वे विपुले पुर्य्यौ देवपुर्य्युपरे शुभे।
पालयामास धर्म्मात्मा राजधर्म्मेण वीर्य्यवान्। पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सह्यपृष्ठे पुरोत्तमं।
चकार नद्या वेण्वायास्तीरे तरुलताकुले। विषयस्याल्पतां ज्ञात्वा सम्पूर्णं राष्ट्रमेव च।
निवेशयामास नृपः सवप्रप्रायमुत्तमं। पद्मावतं जनपदं करवीरञ्च तत्पुरं। ५२३०

निर्म्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्म्मणा । सारणेनापि विहितं रम्यं क्रौञ्चपुरं महत् ।
चम्पकाशोकबहुलं विपुलं तावदन्तिकं । वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महान् ।
पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्व्वर्त्तुकैर्वृतः । हरितोऽपि समुद्रस्य द्वीपं समभिपालयत् ।
रत्नसञ्चयसम्पूर्णं नारीजनमनोहरं । तस्य दाशा जले मग्ना मद्गुरा नाम विश्रुताः ।
ये हरन्ति सदा शङ्खान् समुद्रोदरचारिणः । तस्यापरे दाशजनाः प्रवालान् जलसम्भवान् ।　　५२३५
सञ्चिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूपञ्च मौक्तिकं । जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
प्रचिन्वन्तोऽर्णवे युक्ता नौभिः संयाननामिनः । मत्स्यमांसेन ते सर्व्वे वर्त्तन्ते स्म सदा नराः ।
रक्षन्तः सर्व्वरत्नानि रत्नद्वीपनिवासिनः । ते संयानगतैर्द्रव्यैर्व्वणिजो दूरगामिनः ।
हरितं तर्पयन्त्येकं यथैव धनदं तथा । एवमिक्ष्वाकुवंशाद्धि यदुवंशो विनिःसृतः ।
चतुर्द्धा यदुपुत्त्रैस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः । स यदुर्माधवे राज्यं विसृज्य यदुपुङ्गवे ।　　५२४०
त्रिपिष्टपं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महीतले । बभूव माधवसुतः सत्वतो नाम वीर्य्यवान् ।
सत्त्ववृत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सत्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
येन भैमाः सुसंवृत्ताः सत्वतात् सात्वताः स्मृताः । राज्यस्थे तु नृपे तस्मिन् रामे राज्यं प्रशासति ।
शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्व्वनं । तस्मिन्मधुवने स्थाने पुरीञ्च मथुरामिमां ।
निवेशयामास विभुः सुमित्रानन्दिवर्द्धनः । पर्य्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।　　५२४५
सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदं । भीमेनेयं पुरी तेन राज्यसम्बन्धकारणात् ।
स्ववंशे स्थापिता पूर्व्वं स्वयमध्यासिता तथा । ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे तु युवराजनि ।
अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जज्ञे रेवतो नाम पार्थिवः ।
ऋक्षोऽपि रेवताज्जज्ञे रम्ये पर्व्वतमूर्द्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पर्व्वतः सागरान्तिके ।
नाम्ना रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः । रैवतस्यात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशाः ।　　५२५०
बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः । तस्य तिसृषु भार्य्यासु दिव्यरूपासु केशव ।
चत्वारो जज्ञिरे पुत्त्रा लोकपालोपमाः शुभाः । वसुर्व्बभ्रुः सुषेणश्च सभाक्षश्चैव वीर्य्यवान् ।
यदुप्रवीराः प्रख्याता लोकपाला इवापरे । तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः ।
यस्मिंस्ते कृष्ण लोकेशाः सुप्रजाताः प्रजेश्वराः । वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतो विभुः ।
ततः संजनयामास सुप्रभे द्वे च दारिके । कुन्तीञ्च पाण्डोर्महिषीं देवतामिव भूचरां ।　　५२५५
भार्य्याञ्च दमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभां । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्त्तितः ।
श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् । त्वं त्विदानीं प्रनष्टेऽस्मिन् वंशे वंशभृतां वर ।
स्वयम्भूरिव सम्प्राप्तो भवायास्मज्जयाय च । न तु त्वां पौरमात्रेण शक्ता गूहयितुं वनं ।
देवगुह्येष्वपि भवान् सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः । शक्तश्चासि जरासन्धं नृपं नाशयितुं विभो ।
त्वद्बुद्धिवशगाः सर्व्वे वयं योधव्रते स्थिताः । जरासन्धस्तु बलवान्नृपाणां मूर्द्ध्नि तिष्ठति ।　　५२६०

अप्रमेयबलश्चैव वयञ्च कृशसाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सहिष्यति ।
कृशभक्तेन्धनक्षामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता । असंस्कृताम्बुपरिखा द्वाराट्टयन्त्रवर्जिता ।
वप्रप्राकारमार्गेषु कर्त्तव्या बहुविस्तरा । संस्कर्त्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
कंसस्य बलभोग्यत्वान्नाभिगुप्ता पुरा जनैः । सद्यो निपतिते कंसे राज्ये ऽस्माकं नवोदये ।
पुरीप्रत्यवरोधेयञ्च रोधं विषहिष्यति । बलबल्गार्द्दभग्नञ्च कृष्णमार्पं परेण ह । ११६५
अर्द्धत्र्यमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
ते सर्व्वे द्वैधमिच्छन्ति यत् क्षमं तद्विधीयतां । वचनीया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ।
जरासन्धभयार्त्तानां द्रवतां राष्ट्रसंभ्रमे । आर्त्ता वक्ष्यन्ति नः सर्व्वे रुध्यमानाः पुरे जनाः ।
यादवानां विरोधेन विनष्टाः स्मेति केशव । एतन्मम मतं कृष्ण विस्तरात् समुदाहृतं ।
त्वन्तु विज्ञापितः सर्व्वं न पुनः संप्रबोधितः । यदत्र नः क्षमं कृष्ण तत् स्थिरं संविधीयतां । ११७०
त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः । त्वन्मूलश्च विरोधोऽयं रामस्यानात्मना सह ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि विकद्रुवाक्ये पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ९५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विकद्रोस्तद्वचः श्रुत्वा वसुदेवो महायशाः । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
राजशास्त्रप्रवक्ता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्त्वञ्च हितञ्चैव कृष्णोक्तं किल धीमता ।
भाषिता राजधर्म्माश्च सत्याश्च जगतो हिताः । एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकद्रोश्च महात्मनः ।
वाक्यमुत्तरमेकाग्रो बभाषे पुरुषोत्तमः । श्रुवतां वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा । ११७५
न्यायतः शास्त्रतश्चैव दैवञ्चाप्यनपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिपद्यतां ।
नयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्धिश्च विग्रहश्चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभावं संश्रयञ्च षाड्गुण्यं चिन्तयेत् सदा । बलिनः सन्निकर्षे तु न स्थेयं पण्डितेन वै ।
अपक्रामेद्धि कालज्ञः समर्थो युद्धमाचरेत् । अहं तावत् सहार्य्येण मुहूर्त्तेऽस्मिन् प्रकाशिते ।
जीवितार्था गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तवत् । ततः सह्याचलयुतं सहार्य्येणाहमव्ययं । ११८०
आत्मद्वितीयः श्रीमन्तं प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथं । करवीरपुरञ्चैव रम्यं क्रौञ्चपुरं तथा ।
द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तञ्च नगोत्तमं । आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ।
अप्रविश्य पुरीं दर्पादनुसारं करिष्यति । ततः सह्यवनेष्वेव जरासन्धोऽनुयास्यति ।
आवयोर्ग्रहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति । एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।
पौराणामथ पुर्य्याश्च देशस्य च सुखावहा । न च शत्रुपरिक्लिष्टे राजानो विजिगीषवः । ११८५
परराष्ट्रेषु स्थास्यन्ति स्वधे शत्रुक्षयं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसङ्कर्षणावुभौ ।
प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु राष्ट्राणि शतशश्चरन्तौ कामरूपिणौ ।
दक्षिणां दिशमास्थाय चेरतुर्मार्गगौ सुखं । सह्यपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तथा ।
दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः । तौ तु स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्तौ सर्वरत्नविभूषितं। तौ तत्र गत्वा वेलाया नद्यास्तीरान्तमाश्रितं। ५१९०
आसेदतुः प्ररोहाढ्यं न्यग्रोधं तत्पुरस्सरं। अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं।
अंसावसक्तपरशुं जटावल्कलधारिणं। गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं।
क्षत्रान्तकरमक्षोभ्यं वपुष्मन्तमिवार्णवं। न्यस्तसंकुचिताधारं काले हुतहुताशनं।
स्निग्धं विपश्चिन्नाभिरामं देवगुरुं यथा। सवत्सां धेनुकां श्वेतां होमधुक्कामदोहनां।
क्षीरार्थीं कर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरं। ददृशतुस्तौ बलितावपरिश्रान्तमव्ययं। ५१९५
भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविं। न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली।
वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्ण्याविव पावकौ। कृष्णस्तमृषिशार्दूलमुवाच वदताम्वरः।
श्लक्ष्णं मधुरया वाचा लोकवृत्तान्तकोविदः। भगवन् जामदग्न्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं।
रामं मुनीनामृषभं क्षत्रियाणां कुलान्तकं। त्वया सायकवेगेन क्षिप्तो भार्गव सागरः।
इषुपातेन नगरं कृतं शूर्पारकं त्वया। धनुःपञ्चशतायाममिषुपञ्चशतायतं। ५२००
यत्रास्य च निकुञ्जेषु ख्यातो जनपदो महान्। प्रतिक्रम्योदधेर्वेलामपरान्ते निवेशितः।
त्वया तत् कार्त्तवीर्य्यस्य सहस्रभुजकाननं। छिन्नं परशुनैकेन स्मरता निधनं पितुः।
इयमद्यापि रुधिरैः क्षत्रियाणां हतत्विषां। स्निग्धा त्वत्परशूत्सृष्टैर्जातपङ्का वसुन्धरा।
रैणुकेयं विजाने त्वां चितौ क्षत्रियरोषणं। परशुप्रभवे युक्तं यथैवेह रणे तथा।
तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपश्रुतं। उत्तरञ्च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया। ५२०५
आवां तौ माथुरौ ब्रह्मन् यमुनातीरवासिनौ। यादवौ स्वो मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ।
वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः। जन्मप्रभृति चैवावां व्रजेष्वेव नियोजितौ।
तौ स्वः कंसभयात्तत्र रक्षितौ परिवर्द्धितौ। वयश्च प्रथमं प्राप्तौ मथुराञ्च प्रवेशितौ।
तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजसा। पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरं।
स्वमेव कर्म्म चारन्तौ गवां व्यापारकारकौ। अथावयोः पुरं रोद्धुं जरासन्धो व्यवस्थितः। ५२१०
संग्रामान् सुबहून् कृत्वा लब्धलक्ष्यावपि स्वयं। ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानाञ्च धृतव्रत।
अकृतास्त्रावनुद्योगौ कर्त्तव्यबलसाधनौ। अरथौ पत्तिकौ युद्धे निस्तनुत्रौ निरायुधौ।
जरासन्धोद्यमभयात् पुराद्द्रुताविव निःसृतौ। उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकं।
आवयोर्धर्मसमाचेण कर्त्तुमर्हसि सत्क्रियां। श्रुत्वैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितं।
रैणुकेयः प्रतिवचो धर्म्मसंहितमब्रवीत्। अपरान्तादहं कृष्ण सम्प्रतीहागतः प्रभो। ५२१५
एक एव विना शिष्यैर्युवयोर्मन्त्रकारणात्। विदितो मे व्रजे वासस्तव पद्मनिभेक्षण।
दानवानां वधश्चापि कंसस्य च दुरात्मनः। विग्रहञ्च जरासन्धे विदित्वा पुरुषोत्तम।
तव पश्चात्कमेणेह सम्प्राप्तोऽस्मि वरानन। जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमव्ययं।
देवकार्य्यार्थसिद्ध्यर्थमवाप्तं बालतां कृतं। न त्वया ऽविदितं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते।

तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्व्वमेतत्त्व गोविन्द पूर्व्वं पुरमिदं कृतं । ५२२०
करवीरपुरं नाम राष्ट्रञ्चैव निवेशितं । पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशाः ।
शृगाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः । नृपेण तेन गोविन्द स्ववंशप्रभवा नृपाः ।
दायादा निहताः सर्व्वे वीरद्वेषानुयायिना । अहङ्कारपरो नित्यमजितात्माऽनिवारी ।
राज्यैश्वर्य्यमदाविष्टः पुत्त्रेष्वपि च दारुणः । तस्यैव भवतः स्थानं रोचते मे नरोत्तम ।
करवीरपुरे घोरे नित्यं पार्थिवदूषिते । श्रूयतां कथयिष्यामि यथेमौ प्रभुबाधनौ । ५२२५
जरासन्धं बलोदग्रं यथेमौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वेणामिमां पुण्यां नदीमद्यैव सङ्गताः ।
विषयान्ते निवेशाय गिरिं गच्छाम दुर्गमं । रम्यं सह्यगिरिं नाम सह्यस्य प्रवरं गिरिं ।
निवासं मांसभक्षाणां चौराणां घोरकर्म्मणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपं ।
प्राप्य तत्र निम्नगामेकां खट्वाङ्गीं नाम निम्नगां । भद्रन्ते सन्तरिष्यामो निकषोपलभूषणां ।
गङ्गाप्रपातप्रतिमां स्रस्तास्य महतो गिरेः । तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्तापवारणभूषणं । ५२३०
अमानकामास्तानाशान् गत्वा तान् धरणीधरान् । द्रक्ष्यामस्तत्र तान् विप्रान् शाम्यतो वै तपोधनान् ।
तां तीर्त्वा निम्नगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान् । रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्म्मरतः सदा । महाकपिरिति ख्यातो वनवासी जनाधिपः ।
तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि । तीर्थमानन्दं नाम गमिष्यामः सनातनं ।
ततश्च्युता गमिष्यामः सह्यस्य विवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं । ५२३५
खगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि । विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरिव संवृतं ।
सोपानभूतं स्वर्गस्य गगनादूमिवोत्थितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेरुमिवापरं ।
तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वन्तौ देवरूपिणौ । उदयास्तमये सूर्य्यं सोमञ्च ज्योतिषां पतिं ।
उर्म्मिमन्तं समुद्रञ्च सपारद्वीपभूषणं । प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगाग्रे विचरिष्यथः ।
शृङ्गस्थौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वरौ नरौ । दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरासन्धं विजेष्यथः । ५२४०
तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्म्मदौ । अशक्तः शैलयुद्धे वै जरासन्धो भविष्यति ।
भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे । आयुधैः सह संयोगं पश्यामि न चिरादिव ।
संग्रामस्य महान् कृष्ण निर्द्दिष्टस्तत्र दैवतैः । यदूनां पार्थिवानाञ्च मांसशोणितकर्द्दमः ।
तत्र चक्रं हलञ्चैव गदां कौमोदकीं तथा । सौनन्दं मुषलञ्चैव वैष्णवान्यायुधानि च ।
दर्शयिष्यन्ति संग्रामे पास्यन्ति च महीक्षितां । रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसन्निभैः । ५२४५
स चक्रमुषलो नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः । दैवतैरिह निर्द्दिष्टः कालस्यादेशसंश्रितः ।
तत्र ते कृष्ण संग्रामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः । द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्व्वे सुराश्च सुरभावन ।
तां भजस्व गदां कृष्ण चक्रञ्च चिरविस्मृतं । भजस्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
बलस्यायं हलं घोरं मुषलञ्चारिमर्द्दनं । वधाय सुरशत्रूणां भजतां लोकभावनः ।

एष ते प्रथमः कृष्ण संग्रामो भुवि पार्थिवैः। पृथिव्यर्थे समाख्यातो भारावतरणे सुरैः। ५२५०
आयुधावाप्तिरत्रैव वपुषो वैष्णवस्य च। सज्जयाय तेजसश्चैव व्यूहानाञ्च विदारणं।
ततः प्रभृति संग्रामो धरण्यां सम्प्रमूर्च्छितः। भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैशसं।
तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तन्तु नगोत्तमं। जरासन्धो वधे चापि विजयेहामुपस्थितः।
जरासन्धं निमित्तानि शंसन्ति समुपस्थितं। इदञ्चैवामृतप्रख्यं होमधेन्वाः पयोऽमृतं।
पीत्वा गच्छत भद्रं वो मयादिष्टेन वर्त्मना। ५२५५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि परशुरामवाक्ये षण्णवतोऽध्यायः॥ ९६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तु धेन्वाः पयः पीत्वा बलदर्पसमन्वितौ। ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपुङ्गवौ।
गोमन्तं पर्व्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ। जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदतांवरौ।
जामदग्न्यद्वितीयास्ते चयस्तत्र इवाग्नयः। शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव।
ते चाध्वविधिना सर्व्वे ततो वै दिवसक्रमात्। गोमन्तमचलं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव।
लताचारुविचित्रञ्च नानाद्रुमविभूषितं। गन्धागुरुपिनद्धाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः। ५२६०
द्विरेफगणसङ्कीर्णं शिलासङ्कटपादपं। मत्तबर्हिणनिर्घोषैर्नादितं मेघनादिभिः।
गगणालग्नशिखरं जलदाश्रमपादपं। मत्तद्विपविषाणाग्रपरिघृष्टोपलाङ्कितं।
कूजद्भिश्चाण्डजगणैः समन्तात् प्रतिनादितं। दरीप्रपातान्बुरवैश्छन्नं शाद्वलपल्लवैः।
नीलाभ्रचयसङ्घातैश्छन्नवर्णं यथा नभः। धातुनिष्यन्ददिग्धाङ्गं सानुप्रस्रवभूषितं।
कीर्णं सुरगणैः कान्तैर्वैनाकमिव कामगं। उच्छ्रितं सुविशालाग्रं समूलाम्बुपरिस्रवं। ५२६५
सकाननदरीप्रस्थं श्वेताभ्रगणभूषितं। पनसाम्रातकाशोकैर्व्वेत्रस्यन्दनचन्दनैः।
तमालैलावनयुतं मरिचक्षुपसङ्कुलं। पिप्पलीवल्लीकलिलं चित्रमिङ्गुदपादपैः।
द्रुमैः सर्ज्जरसानाञ्च सर्व्वतः प्रतिशोभितं। प्रांशुशालवनैर्गुप्तं वंशचित्रवनैर्युतं।
सर्ज्जनिम्बार्ज्जुनवनं पाटलीकुलसङ्कुलं। हिन्तालैश्च तमालैश्च पुन्नागैश्चोपशोभितं।
जलेषु जलजैश्छन्नं स्थलेषु स्थलजैरपि। पङ्कजैर्द्रुमषण्डैश्च सर्व्वतः प्रतिभूषितं। ५२७०
जम्बूजम्बूलवृन्ताढ्यं कद्रुकन्दलभूषितं। चम्पकाशोकबकुलं बिल्वतिन्दुकशोभितं।
कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितं। नागयूथसमाकीर्णं मृगसङ्घातशोभितं।
सिद्धचारणरक्षोभिः सेवितप्रस्तरान्तरं। विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णशिलातलं।
सिंहशार्दूलसन्नादैः सततं प्रतिनादितं। सेवितं वारिधाराभिश्चन्द्रपादैश्च शोभितं।
स्तुतं त्रिदशगन्धर्व्वैरप्सरोभिरलङ्कृतं। वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुच्चावचैश्चितं। ५२७५
शक्रवज्रप्रहाराणामनभिज्ञं कदाचन। दावाग्निभयनिर्म्मुक्तं देवतासुखसंश्रयं।
प्रपातप्रभवाभिश्च सरिद्भिरुपशोभितं। जलप्रवलदद्भिर्भिरुच्छ्रितमिव श्रिया।
काननैराननाकारैर्व्विशेषैर्भ्रूरिव श्रियं। स्थलीभिर्मृगवीथीभिः कान्ताभिरुपशोभितं।

पार्श्वैरुपलकल्पाभैर्वैरिव विभूषितं । पादपक्षुपभूमीभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दरीभिस्तथैव च । ५११०
तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितं । ओषधीदीप्तशिखरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
जातरूपैर्व्वनोद्देशैः क्रमिभैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युच्छ्रितेन च ।
पृथिवीमन्तरीक्षञ्च गाहयन्तमिव स्थितं । ते तमासाद्य गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमं ।
रुचिरं ददृशुः सर्व्वे वासायामरसन्निभाः । ददृशुस्ते गिरिवरं खमूर्द्धमिव पक्षिणः ।
प्रसज्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमाः । ते तु तस्योत्तमं शृङ्गमारुरुहुस्त्रिदशा इव । ५११५
अगारं रुचिरं चक्रुर्म्मनसा निर्म्मितोपमं । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ।
रामोऽभिमतमक्लिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे । कृष्ण यास्याम्यहं तात पुरं शूर्पारकं विभो ।
युवयोर्न्नास्ति वैमुख्यं संग्रामे दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
सा मे कृष्णानुगच्छाति शरीरमिदमव्ययं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यथायुधसमागमः ।
युवयोर्व्विहितो देवैः समयः साम्परायिकः । देवानां मुक्त वैकुण्ठ विष्णो देवैरभिष्टुत । ५१२०
कृष्ण सर्व्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः । यदिदं प्रस्तुतं कर्म्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु नियोजितः ।
जरासन्धेन वै सार्द्धं संग्रामे समुपस्थिते । तथायुधसमवैव रूपञ्च रथकर्त्तृं ।
स्वयमेवात्मना कृष्ण आत्मानं संविधत्स्व ह । चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिमाहवे ।
चतुर्द्दिगुणपीनांसं बिभेदर्पि शतक्रतुः । अद्य प्रभृति ते यात्रा स्वर्गीया समुपस्थिता । ५१२५
पृथिव्याममरार्थं च कीर्त्यर्थञ्च सतामर । वैनतेयस्य चाक्रान्तं वाहनध्वजकर्म्मणि ।
कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्वर । युद्धकामा नृपतयस्त्रिदिवाभिमुखोद्यताः ।
धार्त्तराष्ट्रस्य वशगास्तिष्ठन्ति रणतत्पराः । राज्ञां निधनदृष्टार्थ्या वैधव्येनाधिवासिता ।
एकवेणीधरा चेयं वसुधा त्वां प्रतीक्षते । सपत्नं कृष्ण सचर्यं संचियारिविमर्द्दन ।
त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च समुपस्थिते । त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां वधाय च । ५१००
स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च । सत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लोकैश्चैव सहामरैः ।
त्वया सत्कृतरूपेण येनाहं सत्कृतः स्वयं । साधयामि महाबाहो भवतः कार्य्यसिद्धये ।
स्मर्त्तव्यस्तत्र तत्राहं यत्र युद्धं भवेत् सदा । इत्युक्ता जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्लिष्टकारिणं ।
जयाशिषा वर्द्धयित्वा जगामाभीप्सितां दिशं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोमन्तारोहणे सप्तनवतोऽध्यायः ॥ ९७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्वहौ । गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ । ५१०१
वनमालाकुलोरस्कौ नीलपीताम्बरावुभौ । नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगणस्थाविवाम्बुदौ ।
तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ । चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिलालसौ ।

उदयन्तं निरीक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषाम्वरं । उदयास्तमने चैव पतङ्गं भास्वताम्वरं ।
अथ सङ्कर्षणः श्रीमान् विना कृष्णेन वीर्य्यवान् । चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः ।
स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै । ५७१०
तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मद्यसंस्पर्शजो गन्धः संस्पृशन् घ्राणमागतः ।
तृष्णा चैनं विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा । शुशोष च मुखं तस्य मत्तस्येवापरेऽहनि ।
स्मारितः स पुरावृत्तममृतप्राशनं विभुः । तृषितो मदिरान्वेषी ततस्तं तरुमैक्षत ।
तस्य प्रावृषि फुल्लस्य यदम्भो जलदोज्झितं । तत्कोटरस्थं मदिरा संजायत मनोहरा ।
तान्तु तृष्णाभिभूतात्मा पिवन्नार्त्त इवासकृत् । मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः । ५७१५
तस्य मत्तस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । घूर्णिताकारमभवच्छरत्कालेन्दुसप्रभं ।
कदम्बकोटरे जाता नाम्ना कादम्बरीति सा । वारुणी रूपिणी तत्र देवानाममृतारणी ।
कादम्बरीमदकलं विदित्वा कृष्णपूर्व्वजं । तिस्रस्त्रिदशनार्य्यस्तं समुपतस्थुः प्रियम्वदाः ।
मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च शशिनः प्रिया । श्रीश्च देवी वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजध्वजा ।
साञ्जलिप्रग्रहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता । वारुणात्मजितं वाक्यमुवाच मदविक्लवं । ५७२०
बलं जयस्व दैत्यानां बलदेव दिवीश्वर । अहन्ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ।
त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा प्राप्तं वडवामुखे । क्षीणपुण्येव वसुधां पर्य्येमि विमलानन ।
पुष्पचक्रानुलिप्तेषु केसरेषूषितं मया । अतिमुक्तेषु चाशोकपुष्पस्तवकवत्सु च ।
साऽहं कदम्बमासीना मेघकाले सुखप्रिया । तृषितं मार्गमाणा त्वां स्वेन रूपेण छादिता ।
साऽस्मि पूर्व्वेण योगेन यथैवामृतमन्थने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ । ५७२५
सा यथैवार्णवगता तथैव वडवामुखे । त्वत्सम्भोक्तुमिच्छामि यस्मात्त्वं हि मे गुरुः ।
न त्वाऽनन्त परित्यक्ष्ये मलिनाऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुं ।
मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्कर्षणमुपस्थिता । मदेन गलितश्रोणी किञ्चिदाघूर्णितेक्षणा ।
प्रोवाच प्रणता साऽथ बद्धाञ्जलिपुटा सती । जयपूर्व्वेण योगेन सस्मितं योगमिच्छती ।
अहं चन्द्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुं । गुणैस्तैरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा । ५७३०
श्रीश्च पद्मालया देवी निधेया विष्णोरसि । रौहिणेयोरसि शुभा मालेवामलतां गता ।
सा मालाममलां मह्यं बलस्योरसि दर्शिता । पद्माक्षं पद्महस्ता वै सङ्कर्षणमथाब्रवीत् ।
राम रामाभिरामस्त्वं वारुण्या समलङ्कृतः । कान्त्या मया च देवेश सक्षतचन्द्रमा यथा ।
इदञ्च ते मया मौलिरुद्धृता वरुणालयात् । मध्ये शीर्षसहस्रस्य याते भानुरिवाबभौ ।
जातरूपमयश्चैकं कुण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मस्य पद्माच दिव्यं श्रवणभूषणं । ५७३५
कौशेयानि च नीलानि समुद्रार्हाणि भावन । हारञ्च पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोषितः ।
देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौरणीं भूषणक्रियां । समयस्ते महाबाहो भूषणानामलङ्क्रिया ।

संगरस्य तमुद्धारं तारव तिलिः सुरस्त्रियः । सुदुर्दृशे बलदेवोऽपि शारदेन्दुसमप्रभः ।
स समागम्य कृष्णेन वलाकाऽऽशीर्वचनैर्धा । मुदं लेभे शालिमध्ये यथा वृषभोऽपि तथा ।
ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्त्तमाने महे यथा । वैनतेयो नभोऽध्वानमभिचक्राम वेगितः । ५३४०
संग्राममुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाक्षितः । देवतानां जयश्लाघी दिव्यगन्धानुलेपनः ।
सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणालये । विष्णोः किरीटं दैत्येन हृतं वैरोचनेन वै ।
तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्व्वर्थमोजसा । किरीटार्थं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।
मोचयित्वा किरीटन्तु वैष्णवं पततांवरः । अभ्यक्रामत वेगेन गगनं देवतालयं ।
स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्य्यान्तरागतं । तेन क्रीडावलम्बेन किरीटेन विराजता । ५३४५
स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतं । प्रकाशवेशनिर्मुक्तं विमोहितमिव मानुषं ।
अभिज्ञस्तस्य भावानां गरुत्मान् पततांवरः । चिक्षेप स्वमतो मौलिं विष्णोः शिरसि दृष्टवत् ।
उपेन्द्रमूर्द्ध्नि सा मौलिरपिनद्धा इवापतत् । शिरसः स्थाननिर्मुक्ता कृष्णस्येवाभवत् ।
यथैव मेरुशिखरे भानुर्मध्यन्दिने तथा । वैनतेयप्रयत्नेन विहिता मौलिमागता ।
कृष्णः प्रहृष्टवदनो रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्य्यार्थी देवतानां न संशयः । ५३५०
यथेयमावयोः शैले संग्रामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्महोदधौ ।
शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्थाय सागरात् । पाञ्चजन्येन यो नीत आनीतोऽसौ गरुत्मता ।
सुव्यक्तं सन्निकृष्टः स जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यन्ते च ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसां ।
एतानि विजिगीषूणां शशिकल्पानि भूभृतां । छत्राण्यत्र विराजन्ते हंसिताणि सितानि च ।
अहो नृपरथोदग्रा विमलाम्भ्रचयप्लवः । अभ्यवर्त्तन्त नः शुभ्रा यथा वै हंसपङ्क्तयः । ५३५५
अहो द्युतिमताभानां शस्त्राणां विमलाननं । प्रभाभास्करभासीभासन्तीव दिशो दश ।
एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च । शितानि विनशिष्यन्ति मयि वर्म्माणि संयुगे ।
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।
आर्य्य तिष्ठाव सहितौ न स्वस्थानागते नृपे । युद्धारम्भः प्रतीक्ष्यो वां तावदिह स्थितं ।
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः । जरासन्धवधप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनं । ५३६०
वीक्षमाणस्तु तान् सर्व्वान्नृपान् यदुवरोऽव्ययः । आत्मानमात्मनीक्षन्त यत्पूर्व्वं दिवि मन्त्रितं ।
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्म्मणा ।
प्रोक्षितान् खल्विमान्मन्ये मृत्युना नृपसत्तमान् । स्वर्गगामीनि चाप्येषां वपूंषि प्रचकाशिरे ।
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषा नृपतिसिंहानां बलौघैरभिपीडिता ।
मही निरन्तरा चेयं बलराशिभिराप्लुता । अल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलं । ५३६५
भविष्यति नरेन्द्रौघैराक्रीणं च नभस्तलं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि जरासन्धाभिगमने अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः प्रायात् नृपः पार्थिवसंवृतः । नराधिपैर्महाभागैर्द्युतिमद्भिर्महाद्युतिः ।
व्यायतोदग्रतुरगैर्विस्पष्टार्णवनादिभिः । रथैः सांग्रामिकैर्युक्तैरनुकर्षपताकिभिः ।
हेमकक्ष्यैर्महाघण्टैर्वारणैर्वारिदोपमैः । महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितैः कल्पितैः ।
आरूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेक्षमाणैः प्रवल्गितैः । वाजिभिर्वाजिकक्षाद्यैः प्लवद्भिरिव पक्षिभिः । ५४७०
असिचर्म्मधरोदग्रैः पत्तिभिर्म्मेघनादिभिः । सहस्रशोऽतिधनुभिः प्लवद्भिरिव चोरगैः ।
एवञ्चतुर्व्विधैः सैन्यैः प्रचलद्भिरिवाम्बुदैः । नृपोऽभियातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।
स रथैर्नेमिनिर्घोषैर्गजैश्च मदस्राविभिः । हेषद्भिश्चापि तुरगैः क्ष्वेडितैश्चैव पत्तिभिः ।
सन्नादयन् दिशः सर्व्वाः सर्व्वांश्चैव गुहाश्रयान् । स राजा सागराकारः सैन्येन प्रत्यदृश्यत ।
तद्बलं पृथिवीशानां हृष्टयोधजनाकुलं । क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघवृन्दमिवाबभौ । ५४७५
रथैः पवनसम्पातैर्गजैश्च जलदोपमैः । तुरगैश्च सिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दंशितैः ।
वाजिभिश्च तद्बलं भाति पत्तिद्विपरथाकुलं । पर्य्यन्ते गोमन्तस्य यथासपक्षं तथा ।
समवाप्य महीपाला जरासन्धपुरोगमाः । परिवार्य्य गिरिं सर्व्वे निवेशाय प्रचक्रिरे ।
बभौ तत्र निविष्टस्य बलस्य शिबिरस्य वै । युक्ते पर्व्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ।
वीतरागेऽथ काले तु नृपाणां जातकौतुकाः । चारोचितार्थं प्रेष्यस्य समेता बहुबाहवः । ५४८०
समवायीकृताः सर्व्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः । निविष्टा रजनीमासुर्युद्धार्थं कृतत्वराः ।
एषान्तु तुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षितां । कुर्व्वतां निघ्नतां यत्नात् प्रामरर्णां चापि स्वनः ।
तेषांचक्षुर्ब्धोषोषाः खविरावैनपालयः । पौरस्त्यं तत्र रसेव शुक्लेन राजमार्गनात् ।
तत्र रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै । वीतजीवस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ।
तस्मिन् स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे । जरासन्धो हृष्टमना हृष्टवाक्यमिवाब्रवीत् । ५४८५
शीघ्रं सर्म्मभिवर्त्तन्तां बलान्यद्य महीक्षितां । सर्व्वतः पर्व्वताग्र्यं बलौघैः परिवार्य्यतां ।
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः । ऊर्द्ध्वमपि प्रज्वलन्तां प्रासा वै तोमराणि च ।
ऊर्द्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय वृक्षाणि च खनूषि च । अभ्रपातनिपातानि क्रियन्तामाशु शिल्पिभिः ।
शूराणां युध्यमानानां प्रणतानां परस्परं । यथा न पतते यादवान्तं विशोध्यतां ।
दार्य्यतामेष टङ्कौघैः खनित्रैश्च नगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गेण तिष्ठन्तु नामदूरतः । ५४९०
अद्यप्रभृति सैन्यैर्वो गिरिरोधः प्रवर्त्यतां । यावदेतौ पातयामि वसुदेवसुतावुभौ ।
अचलोऽयं शिलाकोणैः क्रियतां निम्नगाकृतः । आकाशमपि बाणौघैर्निःसम्पातं विधीयतां ।
मयाऽनुशिष्टास्तिष्ठन्तु गिरिमूलेषु भूमिपाः । तेषु तेषु च भागेषु श्रीमानास्तां गिरिः ।
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः । काश्मीरराजो गोनर्द्दः करूषाधिपतिस्तथा ।
द्रुमः किम्पुरुषश्चैव पार्व्वतीयाश्च मानवाः । पर्व्वतस्यापरं पार्श्वं क्षिप्रमारोहयन्त्वमी । ५४९५
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा । रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्य्यवर्म्मा च मालवः ।

पाञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
भूरिश्रवास्त्रिगर्त्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं पर्वतोद्देशमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः । ५५००
एकलव्यो दृढाश्वश्च क्षत्रधर्मा जयद्रथः । उत्तमौजास्तथा शाल्वः केरलेयश्च कैशिकः ।
वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् । पूर्वं पर्वतनिर्यूहमेते त्वाक्रामन्तु नः ।
दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहञ्च दरदश्चैव चेदिराजश्च सङ्गताः ।
दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः । एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्तादेष्टितो बलैः
वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदनं महत् । गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः । ५५०५
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमम् । एष भूमिधरोऽद्यैव क्षिप्रमोच्छ्रिताचितः ।
कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्भिर्वसुधाधिपैः । जरासन्धवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासनम् ।
गोमन्तं वेष्टयामासुः सागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवानिव ।
किन्नो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहश्चशिखरः प्रांशुपादपसङ्कटः ।
काष्ठस्तूपैश्च बहुभिः परिवार्य्य समन्ततः । अथैवादीप्यतां क्षिप्रमनलेन सर्वथा । ५५१०
क्षत्रियाः कुसुमारा हि रणे सायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे निरोद्धुं पादयोधिनः ।
न नाम प्रतिबन्धेन न चास्त्रकन्दकर्मणा । शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुं ।
दुर्गयुद्धं क्षमः श्रेयान्नोऽप्ययुद्धेन पार्थिवाः । अनोकहैश्चायुधानां पातयन्ते गिरिसंस्थिताः ।
वयं चाद्य इत्येवं नास्त्येव निपुणो नयः । यादवौ नावमन्तव्यौ दाववेतौ रणे स्थितौ ।
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसम्मितौ । कर्माभिरूपरौ क्षिप्रं बालावपि बलान्वितौ । ५५१५
दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ । शुष्कैः काष्ठैश्च पूर्णैश्च सर्वतः पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो रक्षेतां गतचेतनौ । यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानाविलोऽग्निना ।
समेत्य पातयिष्यामः शस्त्रैस्तौ जीवितं ततः । वाक्यमेतत्तु शुश्रुवे सर्वेषां महीक्षितां ।
यदुक्तश्चेदिराजेन नृपाणां हितकाङ्क्षिणा । ततः काष्ठैः पूर्णपूर्णैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्य्यपादैरिवाम्बुदः । ददृशुः सर्वतश्चैव पावकं तत्र पार्थिवाः । ५५२०
यथोद्देशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः । स वायूद्दीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भासितः खं दीपयन्निव । सोऽग्निः पवनाक्षिप्तः काष्ठसङ्घसमूहवान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् । स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महाज्वालाकरङ्गणाः । स चित्रभानुः शैलेन्द्रं भाभिर्भानुरिवाम्बुदं ।
आलिम्पतीव विधिवत् समन्तादर्चिषोद्धतः । धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः । ५५२५
उद्भ्रान्तश्वापदो रौति तुषारागस्तथाद्रिराट् । प्रमत्तो दह्यमानस्तु स शैलः कम्पवानभूत् ।

रीतीर्निवर्त्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः । वह्निना दीपिताङ्गोऽपि गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकाराङ्गतनुर्मज्जमान इवाम्बुदे । विशिष्टोपलसङ्घातः कर्णाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः । प्रपातप्रभवोत्स्रिप्तो धूमसम्मूर्च्छितोदरः ।
स गिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्निसमोपमः । विक्लवाश्च पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्द्धदेहिनः । ५५१०
श्वसन्तः पृथुमूर्द्धानो निश्चेरुर्विवरेक्षणाः । उत्पत्योपत्य गगनात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ।
रेसुरुद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलार्दिताः । मुमुचुः पादपाश्चैव दावनिर्यासजं जलं ।
ववावूर्द्ध्वगतिर्व्वातो भस्माङ्गारातिपिङ्गलः । धूमच्छाया च गगने दर्पिताभ्रादिदर्शना ।
त्यज्यमानमहाधातुर्विदग्धैः स्वपदैरपि । गिरिर्वैवर्ण्यमायाति प्राग्दम्भात् कृष्णवर्त्मनः ।
स मुमोच शिलाः शैलस्तलोद्यतशिलोच्चयः । वज्रेण पुरुहूतस्य यथा ह्याहारितस्तया । ५५१५
आदीप्य तन्तु शैलेन्द्रं क्षत्रिया दूरदंशिताः । बर्हकोशसमाक्रान्ताः पावकेनाभितापिनः
दह्यमाने नगश्रेष्ठे शीर्य्यमाणे महाद्रुमे । धूमभारैरनालक्ष्ये मूले शिथिलतां गते ।
सरोषं हि तदा रामो वचनं केशिसूदनं । बभाषे पद्मपत्राक्षं स साम्ना मधुसूदनं ।
दह्यतेऽयं गिरिस्तात बह्वग्रशिखरद्रुमः । आवयोः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ।
पश्य कृष्णानलोष्णानां सधूमानां समन्ततः । स्वनानां विरुवन्तीव नगाभ्याशे नगोत्तमाः । ५५२०
अयं यद्यावयोरर्थे गोमन्तस्तात दह्यते । अयशस्यमिदं लोके कौलीनञ्च भविष्यति ।
तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसन्निभ । क्षत्रियान्निहनिष्यामि दोर्भ्यामेव नृपाम्बर ।
एते ते क्षत्रियाः सर्व्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रथिनस्तात दृश्यन्ते समारम्भयुयुत्सवः ।
एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गाच्छ्वेतशृङ्गादिवोडुराट् । निपपात बलः श्रीमान् वनमालाधरो युवा ।
कादम्बरीमदक्षीबो नीलवासाः सितप्रभः । स शारदेन्दुसङ्काशो वनमालाश्रितोदरः । ५५२५
कान्तिकुण्डलधरश्चारुनेशिरवाम्बुजः । निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपूर्व्वजः ।
अवप्लुते ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः । गोमन्तशिखरात्क्षोणीमाप्लुतोऽमितविक्रमः ।
ततः सम्पीडयामास पद्भ्यां गिरिवरं हरिः । स पीडितो गिरिस्तेन निर्ममज्ज समन्ततः ।
जलाकुलोपलस्तत्र प्रस्रुतो द्विरदो यथा । स तेन वारिणा वह्निस्तत्क्षणात् प्रशमं गतः ।
कल्पान्ते वारिधाराभिर्मेघजालैरिवांशुमान् । सिंहारवितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः । ५५३०
किरीटमूर्द्धा सौम्यास्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः । श्रीवत्सवक्षाः सुमुखः सहस्रांशुसमद्युतिः ।
रामादनन्तरं कृष्णः प्लुतो वै वीर्य्यवांस्ततः । ताभ्यामवप्लुताभ्याञ्च चरणैः पीडितो गिरिः ।
मुमोच सलिलोत्पीडं तीव्रपावकशान्तये । सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवा भयमाविशन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ नगादाप्लुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । चक्रे नरवरानीकं सर्व्वं संव्यूढवाहनं ।
बाहुप्रहरणौ तौ तु वीरौ तत्र च यादवौ । मकराविव संरब्धौ समुद्रक्षोभणावुभौ । ५५३५

ताभ्यां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्वभूत्। आयुधानां पुराणानामादाने लब्धलक्षणा।
ततोऽम्बरतलाद्भूयः पतन्ति स्म महात्मनोः। मध्ये राजसहस्राणां समरप्रतिकाङ्क्षिणोः।
यानि वै माथुरे युद्धे प्राप्तान्याहवशोभिनोः। तान्यम्बरात् पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंप्लवे।
लेलिहानानि दीप्तानि दीप्ताग्निसदृशानि वै। निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्तौ तु यादवौ।
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति बृहन्ति च। तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्व्वशः। ५५१०
दिव्यस्रग्दामधारीणि चालयन्तीव खेचरान्। प्रभया भासमानानि रञ्जितानि दिशो दश।
हलं संवर्त्तकं नाम सौनन्दं मुषलं तथा। चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कौमोदकीं तथा।
चत्वार्य्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै। ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे।
जग्राह प्रथमं रामो हलमप्रतिमं रणे। सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं महत्।
सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुषलोत्तमं। सौनन्दं नाम चक्षुषामिरानन्दकरं शिवं। ५५१५
दर्शनीयञ्च लोकेषु चक्रमादित्यवर्च्चसं। नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह केशवः।
देवैर्निगदिता यस्य गदा तस्यापरे करे। निषक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा।
तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ। समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान् प्रत्ययुध्यतां।
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमथावुभौ। पूर्व्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ।
समरेऽप्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः। द्विषन्तु प्रतिकुर्व्वाणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ। ५५२०
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं। चचार समरे वीरो द्विषतामन्तकोपमः।
विकर्षन् रथवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनां। चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च।
कुञ्जरान् लाङ्गलोत्क्षिप्तान् मुषलाक्षेपताडितान्। रामोऽभिरामः समरे निर्म्ममन्थ यथाऽचलान्।
ते वध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः। जरासन्धान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे।
तानुवाच जरासन्धः क्षत्रधर्म्मे व्यवस्थितः। धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनां। ५५२५
पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः। भ्रूणहत्यामिवाशस्तां प्रवदन्ति मनीषिणः।
पत्तिनो भुवि चैकस्य नोपसान्त्वबलीयसः। भीताः किं विनिवर्त्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तितां।
क्षिप्रं समभिवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः। अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयं। ततस्ते क्षत्रियाः सर्व्वे जरासन्धेन चोदिताः।
क्षिपन्तः शरजालानि हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः। ते रथैः काञ्चनापीडै रथैश्चन्द्रसमप्रभैः। ५५३०
नागैश्चाम्भोदसङ्काशैर्भीमनादप्रचोदितैः। सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सायुधावरणाम्बराः।
आरोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः ससायकाः। सचक्रतोमरधिनः सर्व्वे चारुचामरवीजिताः।
रणावनिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः। तौ युद्धरङ्गापतितौ विगाहन्तौ युधाम्बरौ।
वसुदेवसुतौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यतां। तद्युद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषाञ्च संप्लवे।
सायकोत्सर्गबहुलं गदानिर्घातदारुणं। ततः शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रणेषिणौ। ५५३५

तस्थतुर्योधमुख्यौ तावभिद्रुत्यौ यथाऽचलौ। गदाभिरिव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः।
अर्द्यमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकम्पतुः। ततः क्रुद्धोऽद्भुताकारः शङ्खचक्रगदाधरः।
अवर्द्धत महातेजा वातधूतो यथाऽनलः। स चक्रेणार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा।
चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्वमहारथान्। गदानिपातनिहता लाङ्गलाकृष्टमूर्त्तयः।
न शेकुस्ते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः। चक्रधारानिकृत्तानि विचित्राणि महीक्षिताम्। ५५८०
रथयूथानि भग्नानि न शेकुश्चलितुं रणे। मुषलाक्षेपभग्नाश्च कुञ्जराः षष्टिहायनाः।
घना इव घनापाये भग्नदन्ता विचुक्रुशुः। चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः।
पेतुः परासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा। चक्रलाङ्गलनिर्दग्धं तत्सैन्यं विद्रुतं क्षतं।
युगान्तोपहतप्रख्यं सर्व्वं पतितमावभौ। आक्रीडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मतां।
वैष्णवानां नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः। केचिद्भयाः संमृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः। ५५८५
भग्नैकचक्राक्षपरे विशीर्णा धरणीतले। तस्मिन् विशसने घोरे चक्रलाङ्गलसंप्लवे।
दारुणानि प्रवृत्तानि रणाश्चौत्पातिकानि च। आर्त्तानां कृष्यमाणानां पाटितानाञ्च काङ्क्षत्।
अन्तो न प्रत्यतेऽन्वेष्टुं नृनागरथवाजिनां। आपातितनरेन्द्रा सा रुधिरार्द्रा रणक्षितिः।
योषेव चन्दनार्द्राङ्गी भैरवा प्रतिभाति वै। नरकेशास्थिमज्जान्त्रैः सादितानाञ्च दन्तिनां।
रुधिरौघास्रवस्तत्र च्छादयामास मेदिनीं। तस्मिन्महाभीषणके नरवारणसङ्क्षये। ५५९०
शिवानामशिवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने। मांसशोणितभक्षाढ्ये रुधिराम्बुह्रदाकुले।
अन्तकाक्रान्तसङ्ग्रामे नागदेहैः समावृते। अपार्थैर्बहुभिर्योधैः शरैश्चावदारितैः।
कबन्धैश्च समुत्थैश्च नादितप्रतिनादिते। निपाते पृथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे।
कृष्णः शत्रुवधं कर्त्तुं चचारामलदर्शनः। युगान्तार्कप्रभञ्चक्रं कालश्चैवायतोद्धरं।
दृष्ट्वा सैन्यावनिगतो बभाषे कौरवो नृपान्। किं न युध्यत वै शूरा हस्त्यश्वरथसंयुताः। ५५९५
किमिदं गम्यते शूराः क्षतास्त्रा दृढनिश्चयाः। अयं सपूर्वजः शार्ङ्गी पदातिः प्रमुखे स्थितः।
यद्दुष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पातिताः। स इदानीं जरासन्धः किमर्थं नाभिवर्त्तते।
एवमुक्ते तु नृपतिर्दरदो नाम वीर्य्यवान्। रामं हलायोधभुजं प्रत्यधात् सैन्यमध्यग।
बभाषे च तु तावाक्यमुवाचमिव सेवनी। एह्येहि राम युध्यस्व मया सार्द्धमरिन्दम।
तच्च युद्धं तयोरासीद्रामस्य दरदस्य च। स्तुवे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवोजसा। ५६००
योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे। बलेन बलिनां श्रेष्ठो मुषलेनावपोथयत्।
स्वकायगतमूर्द्धा वै मुषलेनावपोथितः। पपात दरदो भूमौ दारिताद्रिरिवाचलः।
रामेण निहते तस्मिन् दरदे राजसत्तमे। जरासन्धस्य राज्ञस्तु रामेणासीत् समागमः।
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः। गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभ्यधावतां।
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ। ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव। ५६०५

व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षन्तौ पुरुषर्षभौ । संरब्धाविव धावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ।
तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ । मत्ताविव महानागावन्योन्यं समधावतां ।
ततो देवाः सगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ।
तद्देवयक्षगन्धर्व्वमहर्षिभिरलङ्कृतं । शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्गणैरिव ।
अभिदुद्राव रामन्तु जरासन्धो नराधिपः । सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं । १५२०
तावन्योन्यं प्रजह्राते गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ।
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः । जरासन्धस्य च रणे पर्व्वतस्येव दीर्य्यतः ।
न स्म कम्पयते रामं जरासन्धकरच्युता । गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।
रामस्य तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः । सेहे धैर्य्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ।
ततोऽन्तरीक्षे वागासीत् सुस्वरा लोकसाक्षिणी । न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मानद । १५२५
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ।
जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्राहरत्ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ।
दीर्घकालं महाराज निवृत्ताविततरेतरं । पराजिते तदा काले जरासन्धे महीपतौ ।
विविक्तमभवत् सैन्यं पराहृत्तमहारथं । ते नृपा वीडितैर्नागैः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव । तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्महारथैः । १५३०
घोरं क्रव्यादबहुलं घोरमायोधनं बभौ । द्रवत्सु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
ज्ञात्वा यादवसम्बन्धं तत्क्षणेनाभ्यवर्त्तत । सुतः कारूषसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
सम्बन्धकामो गोविन्दमिदमाह स चेदिराट् । अहं पितृष्वसुर्भर्त्ता तव यादवनन्दन ।
बलवत्तामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितः प्रभो । उक्तश्चैव मया राजा जरासन्धोऽल्पचेतनः ।
इत्याविरम दुर्ब्बुद्धे विग्रहाद्यदुवृष्णिभिः । तदेषोऽद्य मया त्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः । १५३५
भग्नो युधि जरासन्धस्तथा द्रवति चाबुधः । निर्वैरश्चैव संयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषं । तदिमां सम्प्रयाहि त्वं महीं हतनराकुलां ।
क्रव्यादगणसंकीर्णां सेवितव्याममानुषैः । करवीरपुरं वीर गच्छाम सबलानुगाः ।
युगांश्च वासुदेवं वै उच्चासनस्थं पार्थिवं । इमौ रथवरावग्र्यौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगौ वज्रपञ्जरकूबरौ । शीघ्रमारुह्य भद्रन्ते बलदेवसहायवान् । १५४०
त्वरामः करवीरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृष्वसुः पतेर्व्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा । वाक्यं प्रहृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ।
अहो सुयुद्धाभिरतौ देशकालोचितौ त्वया । बान्धवप्रतिरूपेण संचितौ वचनात्मवान् ।
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारश्चेदिसत्तम ।
चेदिराजसनाथौ स्वः संहृष्टौ तव दर्शनात् । नावयोः किञ्चिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरीदृशः । १५४५

जरासन्धस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः । पर्य्याप्तौ त्वत्सनाथौ स्वः कर्त्तुं चेदिकुलोद्वह ।
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्व्वमहीक्षितां । अतः प्रभृति संग्रामान् द्रक्ष्यसे चेदिसत्तम ।
चाक्रं मौषलमित्येवं संग्रामं रणकृन्तय: । कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन् ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ।
राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलसत्तमे । श्रवणाद्धारणाच्चास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति ते ।
तद्गच्छाम महाराज करवीरं पुरोत्तमं । त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ।　　५६५०
ते स्यन्दनगताः सर्व्वे पक्षोत्पातिभिर्हयैः । भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्त्तिमन्त इवाग्नयः ।
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमं । शिवाय च शिवे देशे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि करवीरपुराभिगमने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तानागतान् विदित्वाऽथ शृगालो युद्धदुर्म्मदः । पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्ज्जगामेन्द्रविक्रमः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ।
मन्दराचलकल्पेन चित्राभरणभूषिणा । अक्षय्यसायकैस्तूणैः पूर्णेनार्णवघोषिणा ।　　५६५५
हर्य्यश्वेनाशुगतिनाऽसक्तेन शिखरेष्वपि । हेमकूवरगर्भेण दृढाक्षेणाभिशोभिना ।
सुबन्धुरेण दीप्तेन पतत्रिवररंहसा । खगतेनैव शक्रस्य हर्य्यश्वेन रथाद्रिणा ।
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयं । आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निरुह्यते ।
तेन स्यन्दनमुख्येन द्विषत्स्यन्दनघातिना । स शृगालोऽभ्ययात् कृष्णं शलभः पावकं यथा ।
चापपाणिः सुतीक्ष्णेषुः कवची हेममालिकः । सितप्राकारघोषः पावकाकारलोचनः ।　　५६६०
कुर्वन्मुर्व्व्याचपलं विक्षिपन्सुमहद्धनुः । निर्व्वमन् रोषजं वायुं सानलज्वालमण्डलं ।
भाभिर्भूषणपङ्क्तीनां दीप्तो मेरुरिवाचलः । रथस्थ इव शैलेन्द्रः शृगालः प्रत्यदृश्यत ।
तस्यारथितशब्देन रथनेमिस्वनेन च । गुरुत्वेन च नाम्यन्ती चचालोर्व्वी यथा पुरा ।
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । शृगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ।
शृगालस्यापि संरब्धः स्यन्दनेनाशुगामिना । समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ।　　५६६५
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृगालो युद्धलालसः । अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलं ।
वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्थिवान् । तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनं ।
उभाभ्यामपि मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने । शृगालस्त्वब्रवीत् कृष्णं समरे समुपस्थितं ।
युद्धरागेण तेजस्वी मोहाच्चलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे वै वत्सया कृष्ण चेष्टितं ।
अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्ब्बले बले । स मे सुविदितः कृष्ण: क्षत्रियाणां पराजयः ।　　५६७०
कृपणानामसत्त्वानामसङ्गीनां रणोत्सवे । तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पार्थिवे पदे ।
क यास्यसि मया दृष्टो रणेष्वपरिनिष्ठितः । न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वां योद्धुमाहवे ।
अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युध्याव रणे स्थितौ । किं जनेन निरस्त्रेण त्वं वाऽहं वा रणे स्थितः ।
हते मयि त्वमप्येको वासुदेवो भविष्यसि । धर्म्मयुद्धेन निधनं प्रयात्वेकतरो रणे ।

लोकेऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि । शृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः । ५९७५
इष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजालानि शृगालः क्रोधमूर्च्छितः ।
चिक्षेप कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः । सर्वाणि तानि चाप्यानि सुवर्णाग्राणि संयुगे ।
पातयामास गोविन्दे स शृगालः प्रतापवान् । शृगालप्रहितैरस्त्रैः पावकज्वालमालिभिः ।
निर्द्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः । सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः किञ्चिद्रोषसमन्वितः ।
चक्रमुद्यम्य गोविन्दः शृगालोरसि चाक्षिपत् । तं रथस्थं प्रमाथस्थं शृगालं युद्धदुर्मदं । ५९८०
जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलं । निहत्य समरे शूरं शृगालं युद्धकामुकं ।
ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायाद्धरेः करं । चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतोत्सवः ।
पपात क्षतजस्रावी शृगालोऽद्रिरिवाहतः । निशम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलं ।
तस्य सैन्यान्यपययुर्विमनांसि हते नृपे । केचित् प्रविश्य नगरं कृष्णास्त्राभिहता भृशं ।
रुरुदुर्दुःखसन्तप्ता भर्त्तृशोकाभिपीडिताः । केचित्तत्रैव शोचन्तः क्षरन्तः मुक्तानि च । ५९८५
पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः । ततो मेघनिनादेन स्वरेणारिविमर्द्दनः ।
कृष्णः कमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ । चक्रोचितेन हस्तेन राजताङ्गुलिवर्म्मणा ।
न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनं ।
घातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं ध्रुवं । अश्रुपूर्णमुखा दीनाः क्रन्दमाना भृशं तदा ।
पतितोऽयं शृगालस्य भर्त्तुः संजीवमानवः । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिं । ५९९०
चक्रनिर्द्दारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे सचिवाः सप्रजा भृशं ।
बाष्पपातेक्षणा दीनाः शोकस्य वशमागताः । तेषां रुदितशब्देन पौराणां विविधैः स्वरैः ।
महिष्यस्तस्य निष्पेतुः सपुत्रा रुदिताननाः । तास्तं निपातितं दृष्ट्वा स्वामं भूमिपतिं पतिं ।
स्तनानाहत्य करजैर्भ्रान्ताः पर्य्यदेवयन् । उरांसुरसिजांश्चैव शिरांस्यन्याकुलाश्चापि ।
निर्द्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्वरं रुरुदुः स्त्रियः । तस्योरसि मुहुःखार्त्ता बाष्पहतक्लिन्नलोचनाः । ५९९५
पेतुरूर्द्ध्वभुजाः सर्व्वा छिन्नमूला लता इव । तासां बाष्पाम्बुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोषितां ।
वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चकाशिरे । ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्यो हृदि ताडिताः ।
लालप्यमानाः करुणं योषितः पर्य्यदेवयन् । पुत्रश्चास्य पुरस्कृत्य वाचं [illegible] ।
शक्रदेवं पितुः पार्श्वे विमुखं रुरुदुः स्त्रियः । यवन्ते वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो [illegible] ।
त्वद्विहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्यन्तःपुरं परं । ६०००
अतृप्तास्तव भोग्यानां किं कुर्मो विधवा वयं । तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ।
पुत्रमाता सुतं गृह्य वासुदेवमुपस्थिता । यस्त्वया पातितो वीर रथशोभेन कर्म्मणा ।
तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्ते शरणं गतः । यदि त्वं [illegible] तव ।
नायमेकप्रहारेण जनस्तप्येत दारुणं । यदि कुर्य्यादयं कृत्स्नमपि बान्धवकं विधिं ।

नैवं परीत: कृपण: खेदेन धरणीतले। अवमन्य विपक्षस्य बान्धवस्य तवानघ। ५७०५
सन्ततीरक्षतां वीर पुत्र: पुत्र इवात्मज:। तथाश्वासवचनं श्रुत्वा महिष्या यदुनन्दन:।
मृदुपूर्व्वमिदं वाक्यमुवाच वदताम्बर:। राजपत्नि मतो रोष: सहानेन दुरात्मना।
प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैवास्मि बान्धव:। रोषो मे विगत: साध्वि तव वाक्यैरकिल्बिषै:।
योऽयं पुत्र: शृगालस्य ममाप्येष न संशय:। अद्यैवाभिषेकश्च इहाद्यैव सुखाय वै।
आह्वयन्तां प्रकृतय: पुरोधा मन्त्रिणस्तथा। पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिषिच्यतां। ५७१०
तत: प्रकृतय: सर्व्वा: पुरोधा मन्त्रिणस्तथा। अभिषेकार्थमाजग्मुर्यत्र तौ रामकेशवौ।
तत: सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दन:। अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वीर्य्यवान्।
अभिषिच्य शृगालस्य करवीरपुरे सुतं। कृष्णस्तद्वरेवाग्र्य प्रस्थानमभ्यरोचयत्।
रथेन हरियुक्तेन तेन शृगालार्जितेन वै। केशव: प्रस्थितोऽध्वानं वृत्रहा त्रिदिवं यथा।
अक्रूरोऽपि धर्म्मात्मा सह भ्रात्रा परन्तप:। यथागतं हययुक्तैर्युक्त: प्राक्तनयानक:। ५७१५
शिबिकायामथारोप्य शृगालं पुरुषर्षभं। सहिता दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययु:।
मेधेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य चाग्निकं। सत्कारं कारयामासु: पितृणां पारलौकिकं।
उद्दिश्योद्दिश्य राजानं श्राद्धं तस्य यथाक्रम:। ततस्ते सलिलं कृत्वा नाकलोकाधिकोत्तमै:।
पितर्य्युपरते घोरशोकसन्निग्नमानस:। शृगालजस्तदा राजा प्रविवेश पुरोत्तमं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शृगालवधे एकाधिकशततोऽध्याय: ॥ १०१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोषितौ पथि। ह्रस्वयोरेव संप्राप्य लेखराजोषितौ तत:। ५७२०
जग्मतु: सहितौ वीरौ मुदा परमया युतौ। नगरीं मथुरां प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ।
तत: प्रत्युद्गता: सर्व्वे यादवा यदुनन्दनौ। सबला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमा:।
श्रेण्य: प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च यथोदिता:। यथासुखं या चैव पुरी सर्व्वाभिवर्त्तत।
नन्दितूर्य्याश्च वाद्यन्त स्तुवन्तो पुरुषोत्तमौ। रथ्या: पताकामालिन्यो भान्ति स्म समन्तत:।
हृष्टप्रमुदिता सर्व्वा पुरी परमशोभिता। आगतयोरागमने यथैवेन्द्रमहे तथा। ५७२५
मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायना:। स्तवाशीर्भिर्युक्ता गाथा यादवानां प्रियङ्करा:।
गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ। स्वे पुरे निर्भया: सर्व्वे क्रीडध्वं यादवा: सुखं।
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतन:। मथुरायामभूत् कश्चिद्रामकृष्णसमागमे।
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोवृषद्विपा:। नरनारीगणाश्चैव भेजिरे मानसं सुखं।
शिवाश्च प्रववुर्व्वाता विरजस्का दिशो दश। दैवतानि च सर्व्वाणि हृष्टान्यायतनेष्वपि। ५७३०
यानि लिङ्गानि लोकस्य प्रशान्तीव कृते युगे। तानि सर्व्वाण्यदृश्यन्त तयोरागमने तदा।
तत: काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्द्दनौ। हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीं।
प्रविशन्तं पुरीं रम्यां गोविन्दं राममेव च। अनुजग्मुर्यदुगणा: शक्रं देवगणा इव।

वसुदेवस्य भवनं पितुस्तौ यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलं ।
ततस्तौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उग्रसेनन्तु राजानमन्यांश्च यदुपुङ्गवान् । ५७३५
यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्व्वैश्चाभिनन्दितौ । जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
तथायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ । मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ।
एवं तावेकनिर्म्माणौ मथुरायां शुभाननौ । उग्रसेनानुगौ भूत्वा कञ्चित् कालं विचेरतुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि मथुराप्रत्यागमने द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच । कस्यचित्त्वथ कालस्य स्मृत्वा गोपेषु सौहृदं । जगामैको व्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः ।
स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुक्तपूर्व्वाण्यरण्यानि सरांसि सुरभीणि च । ५७४०
स प्रविष्टस्तु वेगेन तं व्रजं कृष्णपूर्व्वजः । वन्येन रमणीयेन वेशेनालङ्कृतः प्रभुः ।
स तानभाषत प्रीत्या यथापूर्व्वमरिन्दमः । गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ।
तथैव प्राह तान् सर्व्वांस्तथा च परिहर्षयन् । तथैव सह गोपीभिर्य्योजयन्मधुराः कथाः ।
तमूचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवासात् पुनरागतं ।
स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन । अद्य स्म निर्वृतास्तात यत्त्वां पश्यामहे वयं । ५७४५
प्रीताश्चैव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः । विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयङ्करः ।
वर्द्धनीया वयं नूनं त्वया यादवनन्दन । अथवा प्राणिनस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ।
त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमद्यागतानघ । ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमं ।
दिष्ट्या ते निहता मल्लाः कंसश्च विनिपातितः । उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्येनात्मजेन वै ।
समुद्रे च श्रुतोऽस्माभिस्तिमिना सह विग्रहः । गोमन्ते च श्रुतोऽस्माभिः क्षत्रियैः सह विग्रहः । ५७५०
दरदस्य वधश्चैव जरासन्धपराजयः । तथायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ।
वधश्चैव शृगालस्य करवीरपुरोत्तमे । तत्सुतस्याभिषेकश्च नागराणाञ्च सान्त्वनं ।
मथुरायां प्रवेशस्तु कीर्त्तनीयः सुरोत्तमैः । प्रतिष्ठिता च वसुधा पार्थिवाश्च वशीकृताः ।
तव चागमनं दृष्ट्वा सभाग्याः स्म यथा पुरा । तेन स्म परितुष्टा वै हर्षिताश्च सबान्धवाः ।
प्रत्युवाच ततो रामः सर्व्वांस्तानभितः स्थितान् । यादवेष्वपि सर्व्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः । ५७५५
इहावयोर्गतं बाल्यमिह चैवावयो रतं । भवद्भिर्व्वर्द्धिताश्चैव यास्यामो विक्रियां कथं ।
गृहेषु भवतां भुक्तं गावश्च परिरक्षिताः । अस्माकं बान्धवाः सर्व्वे भवन्तो बहुसौहृदाः ।
ब्रुवत्येवं यथातत्त्वं गोपमध्ये हलायुधे । संहृष्टवदना भूयो बभूवुर्गोपयोषितः ।
ततो वनान्तरगतो रेमे रामो महाबलः । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते रामाय विदितात्मने ।
गोपालैर्देशकालज्ञैरुपानीयत वारुणी । सोऽपिबत् पाण्डुराभ्राभस्तत्कालं ज्ञातिभिर्वृतः । ५७६०
वनान्तरगतो रामः पानं मदसमीरणं । उपनिन्युस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
प्रत्यग्ररमणीयानि पुष्पाणि च फलानि च । मेध्यांश्च विविधान् गन्धान् भक्ष्यांश्च हृदयङ्गमान् ।

मद्यो ह्रतानि पद्मानि विकचान्युत्पलानि च। शिरसा चारुकेशेन किञ्चिदालम्बमौलिना।
श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता। चन्द्रनार्द्रेण पीनेन वनमालावलम्बिना।
विबभावुरसा रामः कैलासेनेव मन्दरः। नीले वसानो वसने प्रत्यग्रजलदप्रभे। ५०६५
रराज वपुषा शुभ्रस्तिमिरौघे यथा शशी। लाङ्गलेनावसक्तेन भुजगाभोगवर्त्तिना।
तथा भुजाग्रश्लिष्टेन मुषलेन च भास्वता। स मत्तो बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः।
श्रेशिरीषु निशामासु यथा खेदाम्बुः शशी। रामस्तु यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि।
एहि मामभिगच्छ त्वं रूपिणी सागरङ्गमे। सङ्कर्षणस्य मत्तोक्तां भारतीं परिभूय सा।
नाभ्यवर्त्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता। ततश्चुक्रोध बलवान्रामो मदसमीरितः। ५०७०
चकार स हलं हस्ते कर्षणाधोमुखं बली। तस्यामुपरि मेदिन्यां पेतुस्तामरसस्रजः।
मुमुचुः पुष्पकोशैश्च पुष्परेणूत्करं जलं। स हलेनानताग्रेण कूले गृह्य महानदीं।
चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितां वनितामिव। सा विह्वलजलस्रोता ह्रदप्रस्थितसञ्चया।
व्यावर्त्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी। लाङ्गलादिष्टमार्गा सा वेगगा वक्रगामिनी।
सङ्कर्षणभयत्रस्ता योषेवाकुलताङ्गता। पुलिनश्रोणिबिम्बोष्ठी मृदितैस्तोयताडितैः। ५०७५
फेनमेखलसूत्रैश्च छिन्नैस्तीरान्तगामिनी। तरङ्गविषमापीडा चक्रवाकोन्नतस्तनी।
वेगगम्भीरवक्राङ्गी त्रस्तमीनविभूषणा। सितहंसेक्षणापाङ्गी काशक्षौमोच्छ्रिताम्बरा।
तीरजोद्धूतकेशान्ता जलस्खलितगामिनी। लाङ्गलोल्लिखितापाङ्गी क्षुभिता सागरङ्गमा।
मत्तेव कुटिलापाङ्गी राजमार्गेण गच्छती। कृष्यते सा स्म वेगेन स्रोतस्स्खलितगामिनी।
उन्मार्गानीतमार्गा सा येन वृन्दावनं वनं। वृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी। ५०८०
रोरुयमाणेव खगैरन्विता तोयचारिभिः। सा यदा समनुक्रान्ता नदी वृन्दावनं वनं।
तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममब्रवीत्। प्रसीद नाथ भीताऽस्मि प्रतिलोमेन कर्षणा।
विपरीतमिदं रूपं तोयस्य मम जायते। असत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता।
कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी। प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्न्यो वेगगर्व्विताः।
फेनहासैर्हसिष्यन्ति तोयव्यावृत्तगामिनीं। प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपूर्व्वज। ५०८५
सुप्रसन्नमना नित्यं भवस्व त्वं सुरोत्तम। कर्षणायुधहृष्टाऽस्मि रोषोऽयं विनिवर्त्त्यतां।
गच्छामि चरणौ मूर्द्ध्ना तवाहं लाङ्गलायुध। मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज।
प्रणामावनतां दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गलायुधः। प्रत्युवाचार्णववधूं मदक्लान्तमिदं वचः।
लाङ्गलादिष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शने। देशमस्मत्प्रदानेन प्लावयस्वाखिलं शुभे।
एष ते सुभ्रु सन्देशः कथितः सागरङ्गमे। शान्तिं व्रज महाभागे गम्यतां च यथासुखं। ५०९०
लोका हि यावत् स्थास्यन्ति तावत्तिष्ठतु मे यशः। यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्व्वे ते व्रजवासिनः।
साधु साध्विति रामाय प्रणामञ्चक्रिरे तदा। तां विसृज्य महावेगां तांश्च सर्व्वान् वनौकसः।

ततः सञ्चिन्त्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव ह । पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीसुतः ।
स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं ददृशे पृथिव्यां सारमव्ययं ।
तथैवाध्वन्यवेशेन सोपसृष्टो जनार्द्दनं । प्रत्ययवनमालेन वक्षसाऽतिविराजता । ५७९५
स दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं रामं लाङ्गलधारिणं । सहसोत्थाय गोविन्दः प्रददावासनोत्तमं ।
उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं शुभे । बान्धवेषु च सर्व्वेषु गोषु चैव जनार्द्दनः ।
प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्व्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ।
ततस्तयोर्विविधार्थाः पौराण्यो ह्यभवन् कथाः । वसुदेवाग्रतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि यमुनाकर्षणे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः । चक्रायुधमहं सर्व्वे लोकपालसभोपमं । ५८००
तेष्वात्ययिकशंसेषु लोकप्रावृत्तिकेष्विह । कृतसंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समेताः कृष्णसंसदि ।
समागतेषु सर्व्वेषु यदुमुख्येषु संसदि । प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः ।
जनार्द्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः । सर्व्वसुहृद्विख्यातानां सुमहानित्यनेकशः ।
त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः । कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात् ।
प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिताः । रुक्मिणी किल नाम्ना स्त्री रुक्मिणः प्रथिता स्वसा । ५८०५
भावी स्वयम्वरस्तत्र तस्याः किल जनार्द्दन । इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ।
तस्यास्त्रैलोक्यसुन्दर्य्यास्तृतीयेऽहनि यादव । रुक्मभूषणभूषिता भविष्यति स्वयम्वरः ।
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनां । कुञ्जराः शतशस्तत्र वृन्दानि च महात्मनां ।
सिंहशार्दूलदर्पाणां मत्तद्विरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परममर्षिणां ।
जयाय शीघ्रं त्वरिता बलौघेन समन्विताः । विरुद्धाः पृथिवीपालाः किमेकान्तपरा वयं । ५८१०
निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदुसत्तम । श्रुत्वैतत् केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवार्पितं ।
निर्ज्जगाम यदुश्रेष्ठो यदूनां सहितो बलैः । यादवाश्च बलोदग्राः सर्व्वे संग्रामलालसाः ।
निर्ययुः स्यन्दनैर्द्दिव्यैर्ज्वलिताग्निसमा इव । बलाग्रेण नियुक्तेन हरिरीशानसन्निभः ।
चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत । यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः ।
रथैरादित्यसङ्काशैः किङ्किणीशतनादितैः । उग्रसेनस्तु गोविन्दं प्राह निश्चितदर्शनः । ५८१५
तिष्ठ त्वं नृपशार्दूल भ्राता मे सहितोऽनघ । त्वत्प्रिया विकृतिप्रज्ञाः शास्त्रशास्त्रप्रदर्शिनः ।
पुरीं शून्यामिमां वीर अवन्त्यः पीडयन्ति नः । अस्माकं रक्षिताः सर्व्वे नराश्च सबलानुगाः ।
मोदन्ते सुखिनस्तत्र देवलोके यथाऽमराः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः । कृष्णं स्नेहेन विहितं बभाषे वचनामृतं ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्द्धन । श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन । ५८२०
त्वया विहीनाः सर्व्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ।

त्वन्नाथा वयं तात तद्बाहुबलमाश्रिताः । बिभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ।
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ।
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्म्यसंशयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि मन्त्रोद्धारणे चतुरधिकशततोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै । भीष्मकस्य पुरं प्राप्तो लोहितायति भास्करे । ५८१५
प्राप्ते राजसमाजे तु शिबिराकीर्णभूतले । रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजर्षी तमुपाविशत् ।
विनाशनार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनं । मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलं ।
ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः । सुसूक्ष्मं वपुः कृत्वा निलिल्ये केशवान्तिके ।
तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा । कम्पिता मनुजाः सर्व्वे न्युब्जाश्च पातिता भुवि ।
शिरोभिः पतिताः सर्व्वे प्राविपन्त यथोरगाः । तान् सन्निपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः । ५८२०
स तदा पक्षवातेन मेने पतगसत्तमं । ददर्श गरुडं प्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनं ।
पक्षवातेन पृथिवीं चालयन्तं मुहुर्मुहुः । मुखाग्रैः प्रहरद्भिर्वैर्जिह्वाह्निरिवोरगैः ।
वेष्टितं हस्तसंक्षेपं नाम्नामानमवाङ्मुखं । चरणाभ्यां प्रकम्पन्तं पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।
हेमपत्रैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलं । अमृतारम्भहर्त्तारं दितिजेन्द्रविनाशनं ।
त्रासनं दैत्यसंघानां वाहनं ध्वजलक्षणं । तं दृष्ट्वा सध्वजं प्राप्तं सचिवं मातरिश्वनः । ५८२५
द्युतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः । दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्थितं देहमिवापरं ।
तुल्यसामर्थ्यया वाचा गरुत्मन्तमुपस्थितं ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ स्वागतं खगरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्द्दन । विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ।
अत्र पतगश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनं । वसन्तैव गत्वाऽद्य प्रतीक्षामः स्वयम्वरं ।
राज्ञां तत्र समेतानां स्वयम्वरयगामिनां । द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनां । ५८३०
एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलं । जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयसखः श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
हृष्टाः प्रमुदिताः सर्व्वे निवासायोपचक्रमुः । सर्व्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः । कैशिकस्तत उत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
अर्घ्यमाचमनीं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयं । सत्कृत्य विधिवत् कृष्णं स्वपुरं संन्यवेशयत् । ५८३५
पूर्व्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सबलः श्रीमान् कैलासं शङ्करो यथा ।
स्नानपानादिरत्नौघैरर्च्चितो वासवानुजः । सुखेनैवोषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।
पूजितो बहुमानेन स्नेहपूर्व्वेण चेतसा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे पञ्चाधिकशततोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयसहाच्युतं । बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्व्वे नृपतिसत्तमाः ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमाः । मन्त्रयुद्धेषु कुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः । ५८५०
भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां । सिंहासनेषु चित्रेषु विविधास्तरणेषु च ।
निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव । तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासन्धो महाबलः ।
बभाषे सुमहातेजा देवान् विश्वेश्वरो यथा ।
॥ जरासन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः । कथ्यमानं यथा बुद्ध्या वचनं वदताम्वराः ।
योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली । वैनतेयसहायेन संप्राप्तः कुण्डिनं निह । ५८५५
कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः । अवश्यं कुरुते यत्नं कन्यावाप्तिर्यथा भवेत् ।
यदत्र कारणं कार्य्यं सुनयोपेतवाङ्मृतं । कुरुध्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलं ।
पदातिनौ महावीर्य्यौ वसुदेवसुतावुभौ । वैनतेयं विना तस्मिन् गोमन्ते पर्व्वतोत्तमे ।
यत् कृतं सुमहद्घोरं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धक महारथैः ।
समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् । कन्यार्थे यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना । ५८६०
कः स्थास्यति रणे तस्मिन्नपि शक्रः सुरैः सह । पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी निर्यं ।
पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।
हिरण्याक्षस्तु दैत्येन्द्रो वाराहेण निपातितः । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।
अवध्योऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्व्वकिन्नरैः । यक्षराक्षसनागानां नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तरराव्यक्तोर्न शुष्केणार्द्रकेण च । अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः । ५८६५
नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।
अदित्या गर्भसंभूतो बलिर्बद्धोऽसुरोत्तमः । सत्यरज्जुमयैः पाशैः कृतः पातालसंश्रयः ।
कार्त्तवीर्य्यो महावीर्य्यः सहस्रभुजविग्रहः । दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो वरमदेन च ।
जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसम्भवः । त्रेताद्वापरयोः सन्धौ रामः शस्त्रभृताम्वरः ।
परशुना वज्रकल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः । निहतो विष्णुना भूयश्छद्मरूपेण हैहयः । ५८७०
इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा । त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं वै न्यपातयत् ।
पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये । षोडशार्द्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्य्यवान् ।
निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्पितान् । कालनेमिश्च दैत्येन्द्रं देवतानां भयप्रदं ।
सहस्रकिरणाभेन चक्रेण न्यहनद्युधि । महायोगबलेनाशौ विश्वरूपेण विष्णुना ।
अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहवोऽसुराः । वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः । ५८७५
निहता बालभावेन प्रलम्बारिष्टधेनुकाः । शकुनिं केशिनञ्चैव यमलार्ज्जुनकावपि ।
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकन्तथा । कंसञ्च बलिनां श्रेष्ठं सगणं देवकीसुतः ।
न्यहनद्धि पवेशेन क्रीडमानो हि केशवः । एवमादीनि दिव्यानि च्छद्मरूपाणि विष्णुना ।
कृतानि तत्र तत्रैव मायया प्रभविष्णुना । तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ।

तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराणामसुरान्तकं। नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवं। ६८८०
स्रष्टारं सर्व्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनं। श्रेष्ठं सर्व्वभूतानां सर्व्वलोकनमस्कृतं।
अनादिमध्यनिधनं परमक्षरमव्ययं। स्वयम्भुवमजं सूक्ष्ममजेयं सचराचरैः।
त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनं। इति मे निश्चिता बुद्धिर्जातोऽयं मथुरामधि।
कुले महति वै राज्ञां विपुले चक्रवर्त्तिनां। कथमन्यस्य पुंसस्तु गदत्राण् वाग्मो भवेत्।
विशेषेण तु कन्यार्थे विक्रमत्ते जनार्दने। कः स्थास्यति पुमानद्य गरुडस्याग्रतो बली। ६८८५
स्वयंवरकृतेनाथो विष्णुः स्वयमिहागतः। विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्त्तितः।
भवद्भिरनुचिन्त्येदं क्रियतां यदनन्तरं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाणन्तु मगधानां जनेश्वरं। सुनीथोऽथ महाप्राज्ञो वचनञ्चेदमब्रवीत्।
॥ सुनीथ उवाच ॥ सम्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्नृपः। समक्षं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे।
गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म्म सुदुष्करं। गजाश्वरथसम्बाधा पत्तिध्वजसमाकुला। ६८९०
निर्दग्धा महती सेना चक्रलाङ्गलवह्निना। तेनायं मागधः श्रीमानागतमचिन्तयत्।
श्रुते राजसेनायामनुक्रम्य सुदारुणं। पदातिर्युध्यतोऽत्र बलकेशवयोर्युधि।
दुर्निवार्य्यतरैर्घातैरभवद्वाहिनीक्षयः। विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः।
पक्षवेगानिलोद्धूता बभ्रमुर्गगनेचराः। समुद्राः क्षुभिताः सर्व्वे चचालाद्रिर्मही मुहुः।
वयञ्च सर्व्वे सन्त्रस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः। यदा सन्नद्धो युध्येत आरूढः केशवः खगे। ६८९५
कथमस्मद्विधैः शक्यं प्रतिष्ठातुं रणाजिरे। राज्ञां स्वयंवरो नाम सुमहान् हर्षवर्द्धनः।
कृतो नरवरैराद्यैर्धर्म्मोधर्म्मस्य वै विधिः। इदन्तु कुण्डिनगरमासाद्य मनुजेश्वरैः।
पुनरेवेक्ष्यते नूनं महापुरुषविग्रहः। यदि सा वरयेदन्यं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा।
कृष्णस्य भुजयोर्व्वीर्य्यं कः पुमान् प्रसहिष्यति। विख्यापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे।
तदर्थमागतः कृष्णो वयञ्चैव नराधिपाः। कृष्णस्यागमनञ्चैव नृपाणामपि गर्हितं। ६९००
कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे सुनीथवाक्ये षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना। करूषाधिपतिर्व्वीरो दन्तवक्रोऽभ्यभाषत।
॥ दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं मागधेनेह सुनीथेन नराधिपाः। युक्तपूर्व्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितं।
न च विदेशवेनाहं न चाटुकारवादिना। न चात्मविजिगीषुत्वाद्ब्रवीमि वचोऽनृतं।
वाक्यार्णवं महागाधं नीतिशास्त्रार्थसंहितं। क एष निखिलं वक्तुं शक्तो वै राजसंसदि। ६९०५
किन्त्वनुस्मरणाद्धि यद्ब्रवीमि शृणुध्व मे। आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्य्यं नराधिपाः।
यथागता वयं सर्व्वे तथा कृष्ण इहागतः। किमत्र दोषो मोक्षो वा कन्याहेतोः समागताः।
यदस्माभिः समेत्यैव कृतं गोमन्तरोधनं। तत्र युद्धकृतं दोषं कथं वः कर्त्तुमर्हथ।

वनवासे स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनाद्राजन् वृन्दावनतटे स्थितौ ।
तावाहूय वधार्थाय उभौ रामजनार्द्दनौ । नागेनोद्दीपितौ वीरौ हतनागौ विवेशितौ । ५९१०
ततः स्ववीर्य्यमाश्रित्य निहतौ रङ्गसागरे । गतासुरिव चासीनो मथुरेशः सहानुगः ।
किमत्र विहितो दोषो येनास्माभिर्व्वधोधिभिः । उपरोधपरा राज्ञो वयं सर्व्वे समागताः ।
सेनातिबलमालोक्य विचक्षौ रामकेशवौ । पुरं बलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्व्वतं गतौ ।
तत्रापि गतमस्माभिर्हन्तुं समरयोधिभिः । अप्राप्तयौवनाभ्याञ्च पदाताभ्यां रणाजिरे ।
रथाश्वनरनागेन तत्र वै विग्रहः कृतः । कृतोपरोधं भेत्तः स स्वधर्म्मेण दीपितः । ५९१५
दावाग्निमुखमाविश्य स्थितौ यत्र तपस्विनौ । विनीत इति मन्यामः सर्व्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
प्रतियुद्धं करोत्येवं दूषयाम जनार्द्दनं । यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत् कलिः ।
प्रीत्यर्थं प्रयतिष्यामः कृष्णेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिपुरं कृष्णो नागतः कलिहेतुना ।
कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति । मर्त्येऽस्मिन् पुरुषेन्द्रोऽयं न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः । देवानामपि कर्त्ताऽसौ लोकानाञ्च विशेषतः । ५९२०
न देवे वालिशा बुद्धिर्न चेर्ष्या नापि मत्सरः । न स्तम्भो न क्रोधो नार्त्तः प्रणतार्त्तिहरः सदा ।
एष विष्णुः प्रभुर्द्देवो देवानामपि दैवतं । आगतो गरुडेनेह स्वप्राकाश्यहेतुना ।
न सेनासहितो याति कृष्णः शत्रुविनाशने । इमां यात्रां विजानीध्वं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
सहितो यादवेन्द्रैश्च भोजवृष्ण्यन्धकैरिह । अर्घ्यमाचमनीं दत्त्वा आतिथ्यञ्च नराधिपाः ।
करिष्यामो वयं सर्व्वे केशवाय महात्मने । एवं सन्धानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयं । ५९२५
वसामो विगतोद्वेगा निर्भया विगतज्वराः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दन्तवक्रस्य धीमतः ।
शाल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्त्वनुवाच नराधिपान् ।
॥ शाल्व उवाच ॥ किं भयेनाद्य नः सर्व्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे । सन्धानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ।
परस्तवेन किं कार्य्यं विनिन्द्य स्वसमात्मनः । नैष धर्म्मो नरेन्द्राणां क्षात्रधर्म्मे च तिष्ठतां ।
महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्द्धनाः । तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति । ५९३०
अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनं । प्रभुं सर्व्वामरेन्द्राणां नारायणपरायणं ।
वैकुण्ठमजयं लोके चराचरगुरुं हरिं । सम्भूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतं ।
कंसराजवधार्थाय भारावतरणाय च । असाकञ्च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
अंशावतरणे कृत्स्नं जाने विष्णोर्विचेष्टितं । संग्राममतुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
चक्रानलविनिर्द्दग्धा यास्यामो यमसादनं । तच्च जानामि राजेन्द्राः कालेनायुःक्षयो भवेत् । ५९३५
नाकाले म्रियते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्धा न कुर्य्यात् कस्यचिद्भयं ।
स एव भगवान् विष्णुरालोक्य तपसः क्षयं । निहन्ता दितिजेन्द्राणां यथाकालेन योगवित् ।
वलिं वैरोचनिञ्चैव बद्धाऽवध्यं महाबलं । कृतवान्देवदेवो वै पातालतलवासिनं ।

एवमादीनि वाक्यानि विश्लेषेष्टानि वै नृपाः । तस्मात्त्वत्तो भवतां विग्रहार्थे विचारणं ।
न च संग्रामहेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह । यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा । ५९४०
किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै ध्रुवं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनां । न किञ्चिदब्रवीद्राजा भीष्मकः पुत्रकारणात् ।
महावीर्य्यमदोत्सिक्तं भार्गवास्त्राभिरक्षितं । रणे प्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतं ।
कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो वै बलदर्पितः । नित्याभिमानी च रणे न बिभेति च कस्यचित् ।
कृष्णस्य भुजवीर्य्येण म्रियते नात्र संशयः । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहं । ५९४५
द्वेषी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ।
कन्याहेतोः सुतं ज्येष्ठं पितॄणां नन्दिवर्द्धनं । कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवं ।
न च नारायणं देवं वरमिच्छति रुक्मवान् । मूढभावमदोन्मत्तः संग्रामेष्वनिवर्त्तकः ।
नियतं भस्मसाद्याति तूलराशिर्यथाऽनले । करवीरेश्वरः शूरः शृगालश्चिरयोधिना ।
क्षणेन भस्मसान्नीतः केशवेन बलीयसा । वृन्दावने वसन् श्रीमान् केशवो बलिनाम्वरः । ५९५०
उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्ताहं धृतवान् गिरिं । दुष्करं कर्म संस्मृत्य मनः सीदति मे भृशं ।
इन्द्रस्तु स्वयमागम्य दैवतैः सह वृत्रहा । अभिषिच्याब्रवीत् कृष्णमुपेन्द्रेति शचीपतिः ।
यथा च दमितो नागः कालियो यमुनाह्रदे । विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ।
केशी चैव महावीर्य्यो दानवो हयविग्रहः । निहतो वासुदेवेन दैवैरपि दुरासदः ।
सान्दीपनिसुतश्चैव चिरनष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयद्यममन्दिरात् । ५९५५
गोमन्ते सुमहद्युद्धं बहुभिश्चैव तावुभौ । कृत्वा विनाशजननं गजाश्वरथसंकुलं ।
गजेन गजवृन्दानि रथेन रथयोधिनः । सादिनश्चाश्वयोधेन चरणेन पदातिनः ।
जघ्नतुस्तौ महावीर्य्यौ वसुदेवसुतावुभौ । न देवासुरगन्धर्व्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरथसंक्षयं ।
तमनुस्मृत्य संग्रामं भृशं सीदति मे मनः । न मया श्रुतपूर्व्वो वा दृष्टपूर्व्वः कुतोऽपि वा । ५९६०
तादृशो भुवि मर्त्योऽन्यो वासुदेवात् सुरोत्तमात् । सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्रो महाद्युतिः ।
सान्त्वयित्वा महावीर्य्यं संविधास्याम यत् क्षमं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयं । गमनाय मतिञ्चक्रे प्रसादयितुमच्युतं ।
चिन्त्यमानो नरेन्द्रैश्च बहुभिर्नयशालिभिः । सूतमागधवन्दिभ्यो बोधितस्तूर्य्यनिःस्वनैः ।
प्रभातायां रजन्यान्तु कृतपूर्व्वाह्णिकक्रियाः । उपविष्टा नृपाः सर्व्वे स्वेषु विश्रामवेश्मसु । ५९६५
ये विसृष्टाश्च वै राजन् विदर्भायां नराधिपैः । तैरागम्य चराजेन्द्र रहो गत्वा निवेदितं ।
श्रुत्वा कृष्णाभिषेकन्तु केचिद्धृष्टा नराधिपाः । केचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथाऽपरे ।
त्रिधा प्रभिन्ना सा सेना नरनागाश्वशालिनी । महार्णव इव क्षुब्धा अभिषेकेण चालिता ।

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः । अतिक्रममचिन्त्यश्च कृतं नृपतिना स्वयं ।
विचिन्त्य मनसा राजा दूयमानेन चेतसा । जगाम नरदेवानां समाजं प्रतिबोधितुं । ५९७०
एतस्मिन्नन्तरे दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्तिकात् । लेखमुद्धृत्य शिरसा विविशुश्च नृपालयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कृष्णः कथं महावीर्य्यो देवैरपि दुरासदः । नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ।
कन्यार्थे चागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतातिथिः । समागममतुलं प्राप्य चागतवान् केन हेतुना ।
विनतायाः सुतश्चैव महाबलपराक्रमः । स चापि समया युक्तः कारणं किमपेक्षितः ।
एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे । ५९७५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाच्युते । मनसा चिन्तयामास वासुदेवाय कैशिकः ।
दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्व्वान् ध्रुवं पापमयी भवेत् । विरुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्हि कृतस्ततः ।
अतः पापतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्राक्षाद्देवदेवाज्जनार्द्दनात् ।
तस्यावां किं प्रदास्यावस्तस्मै कारणेन ह । पापमाचाय वै राजन् यथा धर्म्मो न लुप्यते ।
एवमन्योन्यसञ्चिन्त्य भ्रातरौ क्रथकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकं । ५९८०
देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिं ।
अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां प्रथितं यशः । अद्यावां पितरस्तृप्ता देव त्वयि गृहागते ।
चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं सिंहासनं बलं । स्फीतकोषा पुरी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।
उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् । आवामिह तु राज्ये त्वामभिषिञ्चाव वै प्रभो ।
आवयोर्यत् कृतं कार्य्यं बहुभिः पार्थिवैरपि । शक्यते नान्यथा कर्त्तुं जरासन्धेन वा स्वयं । ५९८५
प्रत्युक्ते मागधो राजा जरासन्धो महाद्युतिः । कथान्ते ब्रुवते राजनृपाणामभयप्रदः ।
सिंहासनमनध्यास्य पुरस्थान्य न विद्यते । कथं राजसमाजेऽस्मिन्नासते देवकीसुतः ।
कृष्णोऽपि सुमहावीर्य्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः । न चागमिष्यति चास्मिन् कन्यार्थे च स्वयंवरं ।
पार्थिवेषूपविष्टेषु तेषु सिंहासनेषु वै । कथमास्यति गोपेषु आसनेषु महाद्युतिः ।
इति सञ्चिन्त्यमानस्तु श्रुत्वाऽसौ भीष्मको नृपः । आवयोः सह संमन्त्र्य किरीटप्रमाथिनं । ५९९०
तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमं । देवानामपि देवोऽसि सर्व्वलोकनमस्कृतः ।
मानुषे मर्त्त्यलोकेऽस्मिन् राजेन्द्रत्वं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां माभूदाचारसङ्कटं ।
विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रत्वं समाचर । आसनानासने ह्यस्मिन् श्वः प्रभाते महाद्युते ।
अधिवासात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्म्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनात् ।
एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली । प्रेषयामासतुर्वीरौ राजमध्ये नृपेश्वरौ । ५९९५
देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखितं सुमहातेजाः कैशिकः प्राह शासनं ।
॥ कैशिक उवाच ॥ विदितं वो नृपाः सर्व्वे वैनतेयसहाच्युतः । आगतोऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ।

प्राश्नमालोक्य पीठोऽयमिति सञ्चिन्त्य भूपतिः । प्रददौ वासुदेवाय स्वराज्यं धर्म्महेतुना ।
इदमासनमास्खेति आज्ञा मे चोदिते ततः । वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ।
॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमासनं दातुं त्वयाधीनं नराधिप । इदमस्त्वासनं दिव्यं सर्व्वरत्नविभूषितं । ९०००
जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्म्मणा । प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितं ।
अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतं । अभिषिञ्चध्व राजेन्द्रं नृपभिः पार्थिवैः सह ।
आगताः कुण्डिनगरे कन्यार्थेन नराधिपाः । नागमिष्यन्ति यः कश्चित् सोऽस्य वध्यो भविष्यति ।
इमे चैवाष्टकलशा निधीनामम्बुसम्भवाः । चक्रचा राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ।
दिव्याः काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः । राजेन्द्रस्याभिषेकार्थमाज्ञया सन्ति भूषिताः । ९००५
एष शक्रस्य सन्देशः कथितो मे नराधिपाः । तेनैवाक्रम्य तान् सर्व्वानभिषिञ्चत केशवं ।
॥ कैशिक उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य सन्दिष्टोऽसौ देवदूतो गतो दिवं । इत्यासनं च कलशान् वासवः समदृश्यत ।
तेनाहन्नोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः । दुर्निवार्य्यतरं घोरं शक्रोपदेशमाचरितं ।
युष्माभिर्दृश्यते युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभं । अभिषिञ्चध्वं केशवं नमस्कृत्य ।
दृष्ट्वाश्चर्य्यं हि नः सर्व्वेषां ध्रुवं पापक्षयो भवेत् । आगमेन च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे । ९०१०
आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्त्तुमर्हथ । आवयोः शासनभावो युष्मदर्थे कृतार्हणः ।
सर्व्वेषां मनुजेन्द्राणां न वैरं कुरुते हरिः । विष्णुरुभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्त्वतः ।
मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते । यदत्र कारणं कार्य्यं तन्नृपतिर्विचिन्त्यतां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्चिन्त्यमानास्तु नृपाः शापभयार्द्दिताः । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानः सर्व्व एव ते ।
मेघगम्भीरनादेन खं चापूरयन्नभः । वागुवाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् । ९०१५
॥ चित्राङ्गद उवाच ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना । आज्ञापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।
न युक्तं वसतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा । तस्मात् प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नराधिपाः ।
प्रणतार्त्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनघः । सर्व्वैर्भवद्भिः संप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ।
मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुराः । सुराणां दैवतं शक्रः शक्रस्यापि जनार्द्दनः ।
एष विष्णुः प्रभुर्द्देवो देवानामपि दैवतं । जातोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः । ९०२०
अजेयः सर्व्वलोकेषु देवदानवमानवैः । कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलधरस्य च ।
तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिषिच्य सुरैः सार्द्धं किमिच्छेयमतः परं ।
न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने । तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्व्वलोकनमस्कृतं ।
नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने । मत्वा यूयं विदर्भाणां क्रथकैशिकयोः सह ।
सञ्चिन्त्य विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसत्तमाः । प्रीतिमभ्यागतोऽयमिति सञ्चिन्त्य वासवः । ९०२५
बोधनार्थं विसृष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वराः । विदर्भनगरे कृष्णः आवितोऽस्याधिवासनं ।
राजेन्द्रत्वाभिषेकार्थं राजानौ क्रथकैशिकौ । तयोः सार्द्धं नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिष्ठाप्य खदक्षिणां । आगमिष्यथ संहृष्टाः पुनरेव स्वयंवरं ।
जरासन्धः सुनीथश्च रुक्मवांश्च महारथः । शाल्वः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
रक्षन्त्याशून्यहेतोर्हि तिष्ठन्त्विह च पार्थिवाः । ६०२०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरितां । गमनाय मतिञ्चक्रुः सर्व्वे एव नृपोत्तमाः ।
अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासन्धेन धीमता । भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वयमेव ते ।
भीष्मकश्च महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं हृष्यमाणेन चेतसा ।
यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशन्ती पताका ध्वजमालिनी ।
शुभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला । ६०२५
दिव्याम्बरपताकाढ्या दिव्याभरणभूषिता । दिव्यस्रग्दामकलिता दिव्यगन्धाधिवासिता ।
विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिता । दिव्याप्सरोगणास्तत्र ननृतुश्च समन्ततः ।
गन्धर्व्वा मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमम्बरान्तरमाश्रिताः ।
स्तुवन्ति मुनयः सर्व्वे सिद्धाश्च परमर्षयः । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानदन्दिवि ।
पतन्ति निपतन्त्यानि गन्धचूर्णान्यनेकशः । समन्तात् पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः । ६०३०
स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह शचीपतिः । विमानवरमारुह्य सप्रकाशं स्थितोऽम्बरे ।
अष्टभिर्लोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितैः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समन्ततः ।
श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्व्व एव नराधिपाः । विस्मयोत्फुल्लनयना विविशुस्ते सभां शुभां ।
कैशिकस्य महातेजा उपगम्य नराधिपान् । प्रवेशयामास वशी प्रतिपूज्य यथाविधि ।
निवेदिते सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां समागमे । निर्ज्जगाम हरिः श्रीमान् सर्व्वमङ्गलपूजितः । ६०३५
ततोऽम्बरस्थास्ते दिव्याः कलशाश्चैलकण्ठिनः । सहस्रारसमायुक्ता सवर्षुर्जलदा इव ।
दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः । गन्धचूर्णविमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
यथोक्तविधिपूर्व्वेण सोऽभिषिच्य जनार्द्दनं । तोषयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ।
दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवच्छास्त्रमुपविष्टो जनार्द्दनः ।
शुभे देवसभोद्देशे स्नानहेतोरिहागते । उपास्यमानो यदुभिर्विदर्भैश्च नराधिपैः । ६०४०
वैनतेयश्च बलवान् कामरूपी नराकृतिः । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य आसनस्थो बभूव ह ।
क्रथकैशिकौ तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने । उपविष्टौ महात्मानौ देवस्यानुमते नृपौ ।
तथैव वामपार्श्वे तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः । सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महारथाः ।
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तृते । सुखोपविष्टं श्रीमन्तं देवा इव शचीपतिं ।
सचिवैः श्राविताः पूर्व्वं प्रविष्टास्ते नराधिपाः । यथार्हेण तु संपूज्य राजानः सर्व्व एव ते । ६०४५
सुखोपविष्टास्ते स्वेषु आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्व्वशास्त्रार्थवित्तमः ।
पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्वरः ।

॥ कौशिक उवाच ॥ अविज्ञाता नृपाः सर्व्वे मानुषोऽयमिति प्रभो । भवन्तमुपसंप्राप्ता देव तान् क्षन्तुमर्हसि ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ न मे वैरो निवसते क्षणार्द्धमपि कौशिक । विशेषेण नरेन्द्राणां यावि धर्म्मे व्यवस्थिताः ।
योद्धव्यमिति धर्म्मेण अधर्म्मेति पराङ्मुखे । तेषां किंहेतुना कोपः कर्त्तव्यस्तपसीश्वराः । ६९०
यद्भूतं तदतिक्रान्तो ये स्मृतास्ते दिवङ्गताः । एष धर्म्मो नृलोकेऽस्मिन् आयन्ति च म्रियन्ति च ।
तस्माद्शोच्यं भवतां स्मृतानां वै नराधिपाः । गन्तव्यं भवताऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रांस्तानाभाष्य मधुसूदनः । कौशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः ।
एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतांवरः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे नृपाश्वासने अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति । स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे । ६०२
अतीव तस्य बालत्वं दातुं नेच्छाम्यतिप्रभ । एषा त्वेकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः ।
अतस्त्वाऽहं प्रसादिष्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ बालभावेन पुत्रस्ते चालितो नृपसत्तम । यदा वै भवति प्रौढः कोदृशो विनयी भवेत् ।
सूर्य्येन्दुसदृशान् लोकांस्तपसोपार्ज्जितश्रियः । लोकेऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान् ।
एकस्यापि नृपस्याग्रे मोहाद्यो वितथं वदेत् । न स तिष्ठति लोकेऽस्मिन्निह देहक्षयस्थिना । ६००
एष धर्म्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्म्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयम्भुवा ।
कथं तव सुतस्तेषामग्रतो मनुजेश्वर । वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ।
तादृशं रङ्गमतुलं कारयंस्तनयस्तव । कथं त्वया न विज्ञात इति मे संशयो महान् ।
आगतानां नरेन्द्राणामनन्तार्क्केन्दुवर्च्चसां । यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।
रथाश्वनरनागानां विमर्द्दमतुलं तथा । कथं न ज्ञातवानासंस्तव पुत्रस्य चेष्टितं । ६०५
विषादो नो भवेद्यच्च चतुरङ्गबलागमात् । कथं न ज्ञायसे राजन्निति मे बुद्धिसंशयः ।
ममागमनमेवेह प्रायेण न हितन्तव । अतो न कृतमातिथ्यमपापाय नराधिप ।
पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य नराधिप । ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ।
कन्याविघ्नं प्रकुर्व्वाणो नरके परिपच्यते । इति मन्वादिभिर्गीतं धर्म्मविद्भिर्नरोत्तमैः ।
अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमध्ये विशाम्पते । विदित्वा न कृतातिथ्यं नरदेव तवालयं । ६०८
श्रियाऽभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विदर्भनगरे राजन् वस्तुविश्रामहेतुना ।
आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कौशिकस्य प्रियातिथिः । उषितौ च यथा स्वर्गे पुरा मरुत्कृशवौ ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाक्रुशमाणं तं कृष्णं वाक्यशरोदितं । कृष्णवाक्येनाभिषिक्तः शमितोऽग्निरिव ज्वलन् ।
॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देवलोकेश मर्त्यलोकेश पाहि मां । अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ।
मनुष्ये मांसचक्षुष्ट्वात् न सम्यग्विदिता वयं । न प्रसिध्यन्ति कार्य्याणि कुर्व्वतामविचारणात् । ६०१
भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि दैवतं । सम्यग्भवतु मे दृष्टिः संपत्स्यन्तु च मे क्रियाः ।

अनिच्छतामपि क्रिया यथोक्ता विधिचक्षुषा । फलदा हि भवन्त्येव महाविनाशनिर्वृता ।
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयं । अन्यथा चिन्तितं कार्य्यं तद्भवान् श्रोतुमर्हति ।
न दातुमिच्छे कन्यायाः पार्थिवेभ्यः स्वयंवरं । प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ वचनेन किमुक्तेन मया राजन्महामते । स्वकन्यां दास्यसे नेति कोऽत्र नेता तवाव्यय । १०९०
मा देहीति न चाक्षेयं ददस्वेति न मे वचः । रुक्मिण्या दिव्यमूर्त्तित्वं सम्यक्ष्व कारणं मम ।
मेरुकूटे पुरा देवैः कृता संमन्त्रकारणं । तदा विसृष्टा पूर्व्वं श्रीर्गर्व्वेण वनिता सह ।
मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याग्रमोदरे । आवेशं विपुलश्रोणि प्रत्यवेक्षस्व केशवं ।
नैवाहं वः प्रवक्ष्यामि राजन्नप्रत्ययकं वचः । श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत्र कारिष्यसि ।
रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्राकृतमानुषी । श्रीरेषा प्रभवात्मत्वेन जाता केनापि हेतुना । १०९५
न च सा मनुजेन्द्राणां स्वयम्वरविधिक्षमा । एका लोकाय दातव्या इति धर्म्मव्यवस्थितिः ।
न च तां शक्यते राजन्नर्थ्यां दातुं स्वयंवरे । सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ।
श्रीमानयं वैनतेयोऽयं चित्रकारणहेतुना । प्राप्तः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ।
अहश्चैवागतो राज्ञां कृष्णकामो महोत्सवं । तस्य कन्यां वरारोहां पत्नीं रक्षिनी श्रियं ।
वन्तव्यमिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् मयेप्सितः । युक्तपूर्व्वमहं मन्ये कालुष्यं च न पार्थिव । ११००
पूर्व्वमेव मया चार्न्तं येनास्मि विषये तव । आगतः सौम्यरूपेण तेनैव शान्तवान् प्रभो ।
शान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं क्षमा । कथमस्मद्विधे राजन् कलुषो वर्त्तते हृदि ।
कुलजे सत्त्वसम्पन्ने धर्म्मज्ञे सत्यवादिनि । मादृशे च कथं राजन् कालुष्यं वर्त्तते हृदि ।
शान्तोऽयमिति मन्तव्यं यदि मया समागतं । न त्वहं सेवया शान्तुं शक्यामि रिपुवाहिनीं ।
अशान्तस्वारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहने । स्थितः सम्मर्दसङ्ग्रामान्यायुधानि करिष्यतः । ११०५
मान्योऽस्माकञ्च त्वं राजन् यथाग्रा च पितामहः । पालयस्व पुरीं सम्यक् पुत्रेषु पितृवत्सलः ।
कलुषो नाम राजेन्द्र वसेत् कापुरुषेषु वै । शूरेषु शुद्धभावेषु कलुषो वर्त्तते कथं ।
जानीध्वं मां सतां वृत्तं पुत्रेषु पितृवत्सलं । आवयोरपि राजानौ विदर्भनगराधिपौ ।
आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलेनाद्य दत्त्वा पूर्व्वं दिवङ्गताः ।
भविष्याश्चैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दयाकराः । तेऽपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोके नराधिपाः । १११०
अनयोः सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकं । यथाभिलाषं मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्वृतिं ।
नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः । कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिविष्टपं ।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैनतेयसहायवान् । नगरीं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुङ्गवः । राज्ञश्चैवमुपामन्त्र्य वैदर्भाभ्यां विशेषतः ।
सभां निष्क्रम्य देवेशो जगाम रथमन्तिकं । ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवं । १११५
ते च सर्व्वे महीपाला विषण्णवदनाभवन् । आद्यं स्वायम्भुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतं ।

सहस्रपादं सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलं ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं । दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधं ।
कृष्णं रक्तारविन्दाक्षं चन्द्रसूर्य्याग्निलोचनं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
वाङ्मनःकायसंयुक्तं स्तोतुमारब्धवांस्तदा । ६११०

॥ भीष्मक उवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै । ब्रह्मणायादिदेवाय नारायण परायण ।
स्वयम्भुवाय विश्वाय स्रष्टे वेधसाय च । पद्मनाभाय चक्रिणे दण्डिने पिङ्गलाय च ।
हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः । वैकुण्ठाय नमस्तेऽस्तु अजाय परमात्मने ।
सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च । पुरुषोत्तमाय मुक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ।
वरदो भव मे नित्यं लब्धनाथ सुरोत्तम । लोकनाथ सदा नाथ त्वयाहं विदितात्मकः । ६११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामग्रतो नृपः । महार्हमणिमुक्ताभिर्वज्रवैदूर्य्यशालिनं ।
प्रातःकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः । पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनतेये महाबले ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमारुतरंहसे । कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्कृत्य नरभूपतिः । ततो विसर्ज्जयामास कृष्णं लोकनमस्कृतं ।
अनुज्ञाप्य नृपांश्चैव प्रस्थितं वासवानुजं । प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपाणामथ वीर्य्यवान् । ६१२०
जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयन् वै दिशो दश । वैनतेयं पुरस्कृत्य व्योमस्थं खगोत्तमं ।
महता रथवृन्देन परिवार्य्य समन्ततः । भेरीपटहनादेन शङ्खशब्दस्वरेण च ।
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च । सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ।
तुमुलः सुमहानासीत्समुद्रमेघरवोपमः । गते कृष्णे महावीर्य्ये आदाय परमासनं ।
सभामादाय देवाश्च प्रययुस्त्रिदिवालयं । महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः । ६१२५
कौशिकमाचमनुज्ञाप्य अनुज्ञाते जनार्द्दने । प्रययुस्ते नृपाः सर्व्वे पुनरेव स्वयंवरं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कृष्णाभिषेके नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः । सभां समाजग्मु सुरेन्द्रकल्पाः प्रवेशनार्थं गमनोत्सुकास्ते ।
सभागतान् सोमरविप्रकाशान् सुखोपविष्टान् रुचिरासनेषु । समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी जगाद वाक्यं नरराजसिंहः ।
स्वयम्बरकृतो दोषो विदितो वो नराधिपाः । क्षन्तव्यो मम वृद्धस्य दुर्नयस्य फलोदयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य तान् सर्व्वान् सत्कृत्य च यथाविधि । ततो विसर्ज्जयामास नृपांस्तान् सदेशजान् । ६१३०
पूर्व्वपश्चिमकांश्चैव उत्तरापथिकानपि । तेऽपि सर्व्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।
यथार्हेण च संपूज्य जग्मुस्ते नरपुङ्गवाः । जरासन्धः सुनीथश्च दन्तवक्रश्च वीर्य्यवान् ।
शाल्वः सौभपतिश्चैव महाकूर्म्मश्च पार्थिवः । क्रथकैशिकमुख्याश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।
वेणुदारिश्च राजर्षिः कश्मीराधिपतिस्तथा । एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपाः ।

श्रोतुकामा रहोवाक्यं स्थिता वै भीष्मकान्तिके । तान् वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली । ६१४५
स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितांस्तानवनीश्वरान् । त्रिवर्गसहितं सूक्ष्मं षड्गुणालङ्कृतं शुभं ।
उवाच नयसम्पन्नं स्निग्धगम्भीरया गिरा ।
॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीशानां समालोक्य नयान्वितं । वचनं चाहृतं श्रुत्वा ततोऽहं कार्य्यमीदृशं ।
सद्भिर्भवद्भिः क्षन्तव्यं वयं नित्यापराधिनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि । ६१५०
॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य बाष्पाकुलितलोचनः । मन्ये बालानिमान् लोकान् स एकः पुरुषः प्रभुः ।
कीर्त्तिः कीर्त्तिमतां श्रेष्ठो यशश्च विपुलं तथा । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वबाहुबलमूर्ज्जितं ।
धन्या खलु महाभागा देवकी योषितांवरा । पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण [illegible] ।
कृष्णं कमलपत्राक्षं श्रीमुखममरार्च्चितं । स्नेहपूर्णाश्रुनेत्राभ्यामीक्षते मुखपङ्कजं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं लालप्यमानन्तु राजानं राजसंसदि । उवाच श्लक्ष्णया वाचा शाल्वराजो महाद्युतिः । ६१५५
॥ शाल्व उवाच ॥ अलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्द्दन । क्षत्रियस्य रणे राजन् ध्रुवं जयपराजयौ ।
नियता गतिः क्षत्रियाणामेष धर्म्मः सनातनः । बलकेशवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ।
रणे योधयितुं शक्तस्तव पुत्रं महाबलं । रथातिरथवृन्दानामेक एव रणाजिरे ।
रिपून् बाधयितुं शक्तो धनुर्द्धरो महाभुजः । भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैरपि दुरासदं ।
सृजतो माधवीश्चैव कः पुमान् प्रसहिष्यति । अयन्तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः । ६१६०
तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शूलधरः स्वयं । तव पुत्रो महाप्राज्ञः सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
विदित्वा देवमीशानं न योधयति केशवं । अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।
स कालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य च । तप्त्वा सुदारुणं घोरं तपः परमदुश्चरं ।
रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दान्ययोऽशनः । पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात् सुतो वृतः ।
माथुराणामवध्योऽस्तु भवेदिति च शङ्करात् । एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतं । ६१६५
एवं गार्ग्यस्य तनयः श्रीमान् रुद्रवरोद्भवः । माथुराणामवध्योऽसौ मथुरायां विशेषतः ।
कृष्णोऽपि बलवानेष माथुरो जातवानयं । स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ।
मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वाचं मयेरितां । विसृजध्वं तत्र दूतं यवनेन्द्रपुरं प्रति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा सौभपतेर्व्वाक्यं सर्व्वे ते नृपसत्तमाः । युक्तमित्यब्रुवन् हृष्टाः शाल्वराजं महाबलं ।
स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महीपतिः । बभूव विमना राजन् ब्रह्मणो वचनं स्मरन् । ६१७०
॥ जरासन्ध उवाच ॥ मां समाश्रित्य पूर्व्वेऽस्मिन्नृपा नृपभयार्द्दिताः । प्राप्नुवन्ति स्वकं राज्यं सभृत्यबलवाहनं ।
इहाद्याश्रीयते भूपैः परसंश्रयहेतुना । कन्येव स्वपतिद्वेषादन्यं रतिपरायणा ।
अहो सुबलवद्दैवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं कृष्णभीतोऽन्यं संश्रयामि बलाधिकं ।
नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयं । श्रेयो हि मरणं मह्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ।

कृष्णो वा बलदेवो वा यो वाऽन्यो वा नरोऽपरः । हन्तारं प्रतियोत्स्यामि यथा शक्तिप्रचोदितः ।　　११७५
एष मे निश्चयो बुद्धेरेष मे पुरुषव्रतः । अतोऽन्यथा न शक्तोऽहं कर्त्तुं परसमाश्रयं ।
भवतां साधुवृत्तानामाबाधं न करोति सः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ।
व्योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्तमनुयान्त्येवं प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः ।
अयं सौभपतिः श्रीमाननलार्केन्दुसप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयाति स्वपुरं वशी ।
यवनेन्द्रो यथाऽभ्येति नरेन्द्राणां समागमं । वचनञ्च यथाऽस्माकं दूत्येन कृष्णविग्रहे ।　　११८०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाब्रवीद्राजा सौभस्य पतिमूर्ज्जितं । गच्छ सर्व्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुरु मानद ।
यवनेन्द्रो यथा याति यथा कृष्णं विजेष्यति । यथा वयन्तु तुष्यामस्तथा नीतिर्विधीयतां ।
एवं सन्दिश्य तान् सर्व्वान् भीष्मकं पूज्य धर्म्मतः । प्रययौ स्वपुरं राजा स्वेन सैन्येन संवृतः ।
शाल्वोऽपि नृपतिश्रेष्ठस्तांश्च संपूज्य वीर्य्यवान् । जगामाकाशमार्गेण रथेनानिलगामिना ।
तेऽपि सर्व्वे महीपाला दक्षिणापथगामिनः । अनुज्ञाप्य जरासन्धं गताः स्वनगरेषु वै ।　　११८५
भीष्मकः सहपुत्रेण तावुभौ चिन्त्य दुर्नयं । गृहे विविशतुर्दीनौ कृष्णमेवानुचिन्तयन् ।
रुक्मिणी विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्त्तनं । कृष्णस्यागमनं चैतान् नृपाणां दोषदर्शनं ।
गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच प्रोज्ज्वलानना । न चान्येषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुत्सहे ।
कृष्णात् कमलपत्राक्षात् सत्यमेतद्वचो मम ।
॥ इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे दशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवनानां कुलोद्वहः स कालयवनो नृपः । बभूव राजा धर्म्मेण रक्षिता पुरवासिनां ।　　११९०
त्रिवर्गविदितप्रज्ञः षड्गुणानुपजीवकः । त्यक्तव्यसनसंमूढो गुणेष्वभिरतः सदा ।
श्रुतिमान्धर्म्मशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः । सांग्रामिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारिणः ।
शूरोऽप्रतिबलश्चैव मन्त्रिप्रवरसेवकः । सुखासीनः सभां रम्यां सचिवैः परिवारितः ।
उपास्यमानो यवनैरात्मविद्भिर्विपश्चितैः । विविधाश्च कथा दिव्याः कथ्यमानैः परस्परं ।
एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धवहोऽनिलः । प्रववौ मदनाबोधसस्त्वे सुखशीतलः ।　　११९५
किंस्विदित्येकमनसः सभायां ये समागताः । उत्फुल्लनयनाः सर्व्वे राजा चैवावलोक्य सः ।
अपश्यत रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमं । शातकुम्भमयैर्दिव्यैरथाङ्गैरुपशोभितं ।
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिनं । उह्यन्तं दिव्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः ।
चन्द्रभास्करबिम्बानि हत्वा जाम्बूनदं शुभं । रचितं विश्वकर्म्मेण वैयाघ्रवरभूषणैः ।
रिपूणां भयजननं मित्राणां हर्षवर्द्धनं । दाक्षिणात्यादुपायान्तं रथं पररथारुजं ।　　१२००
तत्रोपविष्टं श्रीमन्तं सौभस्य पतिमूर्ज्जितं । दृष्ट्वा परमसंहृष्टस्त्वर्घ्यपाद्येति चासृजत् ।
उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्री प्रवदताम्बरः । ततोत्थाय महाबाहुः स्वयमेव नृपासनात् ।
प्रत्युद्गम्यार्घ्यमादाय रथावतरणे स्थितः । शाल्वोऽपि सुमहातेजा दृष्ट्वा राजानमागतं ।

मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतेजसं । अवतीर्य्य सुविस्रब्ध एक एव रथोत्तमात् ।
विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः । दृष्ट्वाऽभ्युत्थितं राजा च शाल्वो राजसत्तमः । ६२०५
उवाच श्लक्ष्णया वाचा शाल्वोऽहमस्मि महामते । दूतोऽहं मनुजेन्द्राणां सकाशात्तव तोऽन्तिके ।
प्रेषितो बहुभिः सार्द्धं जरासन्धेन धीमता । तेन मन्ये महाराज शाल्वोऽस्मीति राजसु ।
॥ कालयवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिहागतं । सुहितं नरदेवानां प्रेषितं मागधेन वै ।
तेन त्वामर्चये राजन् विशेषेण महाद्युते । अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैरासनेन यथाविधि ।
भवत्यभ्यर्चिते राज्ञां सर्व्वेषामर्चनं भवेत् । मानिते तव राजेन्द्र सर्व्वेषां मानितं भवेत् । ६२१०
आस्यतामासने दिव्ये मया सार्द्धं नरेश्वर ।
॥ वैशम्पायन उवाच । इत्याभिजल्पनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयं । सुखोपविष्टौ सहितौ शुभे सिंहासने नृपौ ।
॥ कालयवन उवाच ॥ तद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्व्वे नराधिपाः । वसामो विगतोद्विग्ना देवा इव शचीपतिं ।
किमसाध्यं भवेदस्य येनापि प्रेषितो मयि । वद सत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः ।
करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म्म सुदुष्करं । ६२१५
॥ शाल्व उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणु त्वं यवनाधिप ।
॥ जरासन्ध उवाच ॥ जातोऽयं जगदाबाधो कृष्णः परमदुर्ज्जयः । विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तुं समुद्यतः ।
पार्थिवैर्बहुभिः सार्द्धं समग्रबलवाहनैः । उपरुध्य महासैन्यैर्गोमन्तमचलोत्तमं ।
चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तस्य तयोर्विनाशाय हुताशनमयोजयं ।
ज्वालाशतसहस्राढ्यं युगान्ताग्निसमप्रभं । दृष्ट्वा रामो गिरेः शृङ्गादाप्लुतो हेमतालध्वक् । ६२२०
विनिष्पत्य महासेनां मध्ये सागरसन्निभां । आजघान दुराधर्षो नराश्वरथदन्तिनः ।
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं विक्षिप्याकृष्य लाङ्गलं । नरनागाश्ववृन्दानि मुषलेनावपोथयत् ।
गजेन गजमास्फाल्य रथेन रथयोधिनं । हयेन च हयारोहान् हातेन पदातिनं ।
समरे स महातेजा नृपाकैशतसङ्कुले । विचरन् विविधान्मार्गान् दिनान्ते भास्करो यथा ।
रामादनन्तरं कृष्णः प्रग्रह्यार्कसमप्रभं । चक्रं चक्रभृतां श्रेष्ठः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा । ६२२५
प्रविचाल्य महावीर्य्यः पादवेगेन तं गिरिं । प्रचुधैन्ये पपातोर्व्यां दुर्वीरः प्रतापवान् ।
प्रनृत्यन्निव शैलोऽसौ तोयधाराभिषेचितः । घूर्णमानो विवेशोर्व्वीं निर्व्वाप्य च हुताशनं ।
आदीप्यमानाच्छिखरादवप्लुत्य जनार्द्दनः । जघान वाहिनीं राजंश्चक्रचक्रेण पाणिना ।
विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरं । नरनागाश्ववृन्दानि मुषलेन व्यचूर्णयत् ।
क्रोधानिलसमुद्भूतचक्रज्वालाग्निसङ्क्रमा । निर्दग्धा महती सेना नरेन्द्रार्काभिपालिता । ६२३०
नरनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलं । रथानीकं पदातिभ्यां क्षणेन विरलीकृतं ।
सेनां प्रभग्नामालोक्य चक्रानलभयार्द्दितां । महता रथवृन्देन परिवार्य्य समन्ततः ।
तत्राहं युध्यमानस्तु भ्राताऽस्य बलहा बली । स्थितो ममाग्रतः शूरो गदापाणिर्हलायुधः ।

द्वादशाहे निराहारो हत्वा प्रभिन्न इव केसरी। इत्थं सौनन्दमुत्सृज्य गदया मामताडयत्।
वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि। भूयः प्रहर्त्तुकामो मां वैशाखेनास्थितो महीं। ६२४५
वैशाखं स्थानमासाद्य गुहः क्रौञ्चं यथा पुरा। तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामीक्षते निर्दहन्निव।
तादृग्रूपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे। जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन् कः पुमान् स्थातुमर्हति।
गृहीत्वा स गदां भीमां कालदण्डमिवोद्यतां। कालान्तकेन निर्द्धूतां स्थित एवाग्रतो मम।
ततो जलदगम्भीरस्वरेणापूरयन्नभः। वागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामहः।
प्रहर्त्तव्यो न ते राम न वध्योऽयं तवानघ। कल्पितोऽस्य वधस्त्वन्यो विरमस्व हलायुध। ६२५०
श्रुत्वाऽहं तेन वाक्येन किञ्चिच्छिष्टो विवर्ज्जितः। सर्व्वप्राणहरं घोरं शब्दं वा स्वयमीरिते।
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया। श्रुत्वा तच्चैव राजेन्द्र कर्त्तुमर्हसि मद्वचः।
तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी तीव्रशङ्करं। प्राप्तवान् देवदेवात्त्वामवध्यं माथुरैर्युधि।
महामुनिस्तापसचूर्णमश्नन्नुपाश्रितो द्वादशवार्षिकं व्रतं। सुरासुरैः संस्तुतपादमर्चयन् स लब्धवानीप्सितकामसम्पदं।
तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्महात्मनो वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः। भवन्तमासाद्य जनार्द्दनो हिमं विलीयते भास्कररश्मिना यथा। ६२५५
यतस्त्व राज्ञां वचनप्रचोदितो भजस्व यात्रां विजयाय केशवे। प्रमथ्य राष्ट्रं मथुराञ्च सेनया निहत्य शत्रून् प्रचयस्व वै यशः।
माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः। तौ विजेष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरापुरीं।
॥ शाल्व उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रणीतं वाक्यन्ते कथितमिदं हितं नृपाणां। तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य बुद्ध्या यद्युक्तं
कुरु मनुजेन्द्र शात्रवेभ्यः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शाल्ववाक्ये एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं शाल्वराजं नृपाज्ञया। उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृपः।
॥ कालयवन उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितञ्च मे। यन्मयि प्रहितस्तीर्थैर्नियुक्तो बहुभिर्नृपैः। ६२६०
दुर्ज्जयस्त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि। तस्य निग्रहहेतोर्मामवधार्य जयाश्रियं।
प्रहृष्टै राजसिंहैस्तैरवधार्य्यो जयो मम। तेषां वागनुकर्षेण विजयो मे भविष्यति।
करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम चोदितं। पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम।
अद्यैव तिथिनक्षत्रं मुहूर्त्तं करणं शुभं। यास्यामि मथुरां राजन् विजेतुं केशवं रणे।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य राजानं सोमकपतिमूर्च्छितं। सत्कृत्य च यथान्यायं महार्हमणिभूषणैः। ६२६५
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्ध्यर्थाय वै नृपः। पुरोहिताय राजेन्द्र बहुशः प्रददौ धनं।
कृत्वाऽग्र्यं विधिवद्राजा कृतकौतुकमङ्गलः। प्रस्थानं कृतवान् सम्यक्जेतुकामो जनार्द्दनं।
शाल्वोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः। यवनेन्द्रं परिष्वज्य जगाम स्वं पुरं नृपः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे कालयवनागमने द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भनगराद्याते कृष्णे तु अपराजिते। किमर्थं गरुडो नीतः किञ्च कर्म्म चकार सः।
न चारुरोह भगवान् वैनतेयं महाबलं। एतन्मे संशयं ब्रह्मन् ब्रूहि तत्त्वं महामुने। ६२७०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् सुपर्णेन कृतं कर्मातिमानुषं । विदर्भनगराद्याते वैनतेये महाद्युतौ ।
असंप्राप्ते तु नगरीं मथुरां मधुसूदने । मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महामतिः ।
यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामग्रतः प्रभो । यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।
इति तद्वचनस्यान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्जलिपुटः श्रीमान् प्रणिपत्याब्रवीदिदं ।
॥ गरुड उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशस्थलीं । रैवतञ्च गिरिं रम्यं नन्दनप्रतिमं महत् । ६२२५
रत्नघोषाधिवासितां रम्यां शैलोदधितटाश्रितां । वृक्षगुल्मलताकीर्णां पुष्परेणुविभूषितां ।
गजेन्द्रभुजगाकीर्णां मृगवानरसेवितां । वराहमहिषाक्रान्तां मृगयूथैरनेकशः ।
तां समन्तात् समालोक्य वासार्थं ते समाश्रमं । यदि सा रोचते रम्या प्रशस्ता नगराकृतिः ।
कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विज्ञाप्य देवेशं प्रणिपत्य जनार्द्दनं । जगाम पतगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली । ६२३०
कृष्णोऽपि यदुभिः सार्द्धं विवेश मथुरां शुभां । सौरिश्च उग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्व्वशः ।
प्रत्युद्गम्यार्चयन् कृष्णं प्रहृष्टजनसङ्कुलं ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्रं वसुभिर्व्वसुधाधिपे । किं चकार महाबाहुरुग्रसेनो महीपतिः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्र वसुभिर्व्वसुधाधिपे । इन्द्रेण कृतसन्मानं दूतं चित्राङ्गदं कृतं ।
एकैकं नृपतेर्भागं शतसाहस्रसम्मितं । राजेन्द्रेभ्यस्तु यद्दत्तं मागधेषु च वै इह । ६२३५
ये तत्र समनुप्राप्ता न रिक्तास्ते गृहं गताः । प्रसङ्गेन यादवश्रेष्ठ प्रददौ हरिचिन्तितं ।
एवं निधिपतिः श्रीमान्देवतैरनुमोदितः । इति श्रुत्वाऽर्थिकजनाल्लोकप्रावृत्तिकाज्जनात् ।
चकार महतीं पूजां देवतायतनेषु वै । वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ।
नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालाढ्यां कारयामास वै नृपः ।
कंसराजस्य तु सभां विचित्राम्बरसुप्रभां । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् । ६२४०
तोरणं गोपुरञ्चैव सुधापङ्कविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यावनालयं ।
पताका वनमालाढ्याः पूर्णकुम्भाः समन्ततः । राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेचिताः ।
वस्त्रास्तरणकं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्श्वोभये चैव चन्दनागुरुगुग्गुलैः ।
गुडं सर्ज्जरसञ्चैव दह्यमानं ततस्ततः । हृष्टस्त्रीजनसंघाश्च गायन्ति स्तुतिमङ्गलं ।
अर्घं कृत्वा प्रतीक्षन्ते स्वेषु स्थानेषु योषितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुग्रसेनस्तु बुद्धिमान् । ६२४५
वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सह संमन्त्र्य निर्गतो रथमन्तिकं ।
तस्मिन्नेवान्तरे राजञ्छङ्खध्वनिरभून्महान् । पाञ्चजन्यस्य निनदं श्रुत्वा मथुरवासिनः ।
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च सूतमागधवन्दिनः । विनिर्ययुर्महोत्साहेना रामं कृत्वाऽग्रतो नृप ।
अर्घ्यं पाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनोऽथ धीमतः । वृष्णिपत्यानमासाद्य उग्रसेनो महीपतिः ।
अवतीर्य्य रथाच्छुभात्पादमार्गेण चाव्रजत् । दृष्ट्वासीनं रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषिते । ६२५०

अङ्गदाभरणञ्चैव दिव्यरत्नसमन्वितं । वनमालोरसं दिव्यं तपन्तमिव भास्करं ।
चामरं व्यजनं छत्रं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितं । राजलक्षणसम्पन्नमासन्नार्कमिवोज्ज्वलं ।
श्रियाऽभिभूतं देवेशं दुर्निरीक्ष्यतरं हरिं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्र हर्षगद्गदया गिरा ।
सभाषे पुण्डरीकाक्षं रामं मधुनिसूदनं । रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्व्वेति चिन्त्य वै ।
अवतीर्णौ महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च । विष्णुना चक्ररूपेण गतेयं मथुरा पुरी ।　६२८५
अद्य प्रकाशितात्मानं देवेशं वै नृपार्थवे । तमहं श्रोतुमिच्छामि सर्व्वभावेन केशवं ।
प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्व्वजः । न युक्तं नृपते स्तोतुं प्रजन्तं देवसत्तमं ।
विनास्तोत्रेण सन्तुष्टस्तव राजन् जनार्द्दनः । तुष्टस्य स्तुतिना किन्ते दर्शनेन तव स्तुतिः ।
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि । न त्वया स्तुतवान् राजन् दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
एवमाभाषमाणौ तौ सम्प्राप्तौ केशवान्तिकं । अर्घ्योद्यतभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमं ।　६२९०
उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्रसेनं नराधिपं । यन्मया ह्यभिषिक्तस्त्वं मथुरेशो भव त्विति ।
न युक्तमन्यथाकर्त्तुं मथुराधिपते स्वयं । अर्घ्यमाचमनीयञ्च पाद्यञ्चाथ निवेदितं ।
न दातुमर्हसे राजन्नेष मे मनसः प्रियः । तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्त्तुमर्हसि । स्थानं भागञ्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणां ।
यथा नृपाणां सर्व्वेषां तथा ते स्थापितोऽप्यतः । शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्ज्जितः ।　६२९५
चारुहस्त रथं शुभ्रं चामीकरविभूषितं । चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजञ्च मथुरेश्वर ।
दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं । धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमां ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां प्रतिपालय । जित्वारिगणसंघांश्च भोजवंशं प्रवर्द्धय ।
देवदेवाद्यनन्ताय शौरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरं ।
माथुराणाञ्च सर्व्वेषां भागा दौवारिका दश । सूतमागधवन्दीनामेकैकस्य सहस्रिकं ।　६३००
टङ्कस्त्रीजनसंघानां गणिकानां शतं शतं । नृपेण सह तिष्ठन्ति विकद्रुप्रमुखाश्च ये ।
दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां वसूत्तमैः । कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ।
दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः । दीप्यमानः समन्ताच्च देवैरिव त्रिपिष्टपे ।
भेरीपटहनादेन शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः । वृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ।　६३०५
सिंहनादैश्च शूराणां रथनेमिस्वनेन च । तुमुलः सुमहानासीन्नादो मेघरवोपमः ।
वन्दिभिः स्तूयमानश्च नमस्कुरपि प्रजाः । दत्त्वा दानमनन्तञ्च न ययौ विस्मयं हरिः ।
स्वभावोन्नतभावत्वाद्दृष्टपूर्व्वं ततोऽधिकं । अनहङ्कारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ।
दीप्यमानं स्ववपुषा आयान्तं भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चक्रुः पदे पदे ।
एष नारायणः श्रीमान् क्षीरार्णवनिकेतनः । नागपर्य्यङ्कमुत्सृज्याजगाम मथुरां पुरीं ।　६३१०

बद्धा बलिं महावीर्यं दुर्जयं त्रिदशैरपि । प्रददौ महदौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ।
हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसञ्च बलिनाम्बरं । भोजराजाय मथुरां दत्वा केशिनिषूदनः ।
नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने । राजेन्द्रत्वमभीप्सन् वै मथुरामन्वपालयत् ।
एवमन्योन्यसंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिनां । सूतमागधवन्दीनामित्यमूचुर्महाध्वनिः ।
किं वा शक्यामहे वक्तुं गणानामस्य गुणोदधे । साक्षात्प्रत्यक्षयोनिं च प्रभावं वक्तुमर्हति ।
सहस्रभोगी नागेन्द्रः कदाचिद्देववुद्धिमान् । जिह्वासहस्रेण वासुकिः प्रवक्तुमर्हति ।
किन्त्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले । न भूतं न भविष्यच्च कृष्णादन्यत्र मानवं ।
प्रभावतरणश्चैव कथमेतद्भवेत् स्वयं । न श्रुतं न च दृष्टं वो नेव मन्यामहेऽद्भुतं ।
धन्या देवी महाभागा देवकी योषितां वरा । भवन्तं त्रिदशेशं ह्या गर्भेण धारितं ।
इति संजल्पमानानां श्रृण्वानो पृथगीरितं । उग्रसेनं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ।
प्राकारद्वारि सम्प्राप्तावर्चयामास वै तदा । अर्घ्यं माधुपर्कं दत्वा पाद्यं पार्थिवेन्द्र व्यब्रवीत् ।
उग्रसेनस्ततो धीमान् केशवस्य रथाग्रतः । प्रणम्य शिरसा कृष्णं रथमारुह्य वीर्यवान् ।
घनवत्तोयधारेण ववर्ष कनकाम्बुभिः । धर्मार्थकामसंयुक्तं वचनं प्राह मे पितेव ।
मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनः । राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य युक्तं मे पितृवन्मयि ।
स्थापितुं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो । नेष्यामि मथुरेशस्य सभां भुजगशायितां ।
प्रसादयिष्ये भगवन् न कोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवश्च रोहिणी च विमुच्यते ।
न किञ्चित्कारणे शक्ता हर्षविस्मयमोहिताः । कंसमाता ततो राजन् चेयामास केशवं ।
नानादिग्देशजातानि कंसेनोपार्जितं धनं । देशकालं समालोक्य पादयोः निवेदितं ।
उग्रसेनं समाहूय उवाच श्लक्ष्णया गिरा ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकाम्यया । घातितौ तव पुत्रौ तौ कालेन विधिवत्कृतौ ।
यजस्व विविधान् यज्ञान् ददस्व विपुलं धनं । जयस्व रिपुसेनाश्च मम वाक्यमनुज्ञया ।
त्यज स्वगतसन्तापं कंसनाशोद्भवं भयं । नयस्व वित्तनिचयं मया दत्तं पुनस्त्वं ।
इति प्रस्थाप्य राजानं कृष्णोऽथ हलिना सह । प्रविवेश ततः श्रीमान्मातापित्रोर्यदन्तिकं ।
आनन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयाभ्यां महाबलौ । पित्रोर्मातोर्हि पादान् वै ननमतुरागतौ ।
तस्मिन्मुहूर्त्ते नगरी मथुरा न बभूव सा । स्वर्गलोकं परित्यज्य आगतेवामरावती ।
वसुदेवस्य भवनं समीक्ष्य पुरवासिनः । मनसा चिन्तयामासुर्देवलोकं न भूतलं ।
विसृज्य मथुरेशञ्च सहितौ सहितं नृपं । भवनं वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ।
व्यवसक्तावुभौ वीरौ तस्थतुः स्वैरचारिणौ । ततः कृताह्निकौ भूत्वा सुखासीनौ कथान्तरे ।
एतस्मिन्नेव काले तु महोत्पातो बभूव ह । वज्रमुष्टि घनाकाशे चेलुश्चावनिपर्वताः ।
समुद्राः क्षुभिताः सर्वे विभ्रान्ता भोगिवाम्बराः । कम्पिता यादवाः सर्वे मूर्च्छाश्च पतिता भुवि ।

तान् सन्निपतितान् दृष्ट्वा रामकृष्णौ तु निश्चलौ । महता पक्षवातेन क्षिप्तौ पतगोत्तमे ।
ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनं । प्रणम्य शिरसा ताभ्यां सौम्यरूपी हुताशनः ।
तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सखिवं साम्परायिकं । द्युतिमन्तं महात्मानं जगाद मधुसूदनः ।
स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्द्दन । विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ।
तमुवाच ततः कृष्णः स्मितं देहमिवापरं । सुखस्वामर्थया वाचा भाषीनं विनतात्मजं । ६२५५
॥ कृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतगश्रेष्ठ गोमन्तान्तःपुरं महत् । तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्य्यौ बलदेवजनार्द्दनौ । वैनतेयद्वितीयेन गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ।
अवध्योऽसौ हतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्ब्बलं । हतः सैन्येन महता महद्भिश्च नराधिपैः ।
बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि । न शक्ष्यामः कथं नेतुं जरासन्धस्य वाहिनीं ।
अतोऽर्थं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीं । वसतीरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः । ६२६०
॥ गरुड उवाच ॥ देवदेव मनस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽन्तिकात् । वासार्थमीक्षितुं भूमिं तव देव कुशस्थलीं ।
गत्वाऽहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य तां । दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरलक्षणपूजितां ।
सागरानूपविपुलां प्रागुदक्प्रवणोत्कटां । सर्व्वतोदधिमध्यस्थामभेद्यामिन्द्रदैवतैरपि ।
सर्व्वरत्नाकरवतीं सर्व्वकामफलद्रुमां । सर्व्वर्त्तुकुसुमाकीर्णां सर्व्वतः सुमनोहरां ।
सर्व्वाश्रमाधिवासाश्च सर्व्वकामगुणैर्युतां । नरनारीगणाकीर्णां नित्यामोदविवर्द्धिनीं । ६२६५
प्राकारपरिखोपेतां गोपुराट्टालमालिनीं । विचित्रचत्वरपथां विपुलद्वारतोरणां ।
यन्त्रार्गलविचित्राढ्यां हेमप्राकारशोभितां । नरनागाश्वकलिलां रथनेमिस्वनाकुलां ।
नानादिग्देशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमां । पताकाध्वजमालाढ्यां महाभवनमालिनीं ।
भीषणीं रिपुसंघानां मित्राणां हर्षवर्द्धिनीं । मनुजेन्द्राधिवासेभ्यो विशिष्टां नगरीमिमां ।
रैवतश्च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयं । नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणं । ६२७०
कारयस्वाधिवासन्ते तत्र गत्वा सुरोत्तम । कुमाराणां प्रचारश्च सुरम्यो भविष्यति ।
नाम्ना द्वारवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता । भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ।
यदि स्यात् संवृता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । यथेष्टं विविधं कृत्वा विश्वकर्म्मा रचिष्यति ।
मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैदूर्य्यसप्रभैः । द्रव्यैरभिप्राययुतैर्द्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ।
दिव्यस्तम्भसमाकीर्णान् स्वर्गे देवसभोपमान् । जाम्बूनदमयान् शुभ्रान् सर्व्वरत्नविभूषितान् । ६२७५
दिव्यध्वजपताकाढ्यान् देवकिन्नरपालितान् । चन्द्रसूर्य्यप्रभाकीर्णान् प्रासादान् कारय प्रभो ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु संजल्पं वैनतेयोऽथ केशवं । प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसाद हुताशनः ।
कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमीरितं । प्रकाशं कर्त्तुकामश्च विसृज्य विनतात्मजं ।
सत्कृत्य विधिवद्राजन् महार्हवरभूषणैः । मोदेते सुखिनौ तत्र देवलोके यथाऽमरौ ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शोकरागो महायशाः । कृष्णं रोषेण विश्रब्धं बभाषे वचनाद्भुतं । ६२८०

॥ उग्रसेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्द्धन । श्रूयतां च इदं तात वक्ष्यामि रिपुसूदन ।
त्वया विहीनाः सर्व्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुं । पुरेऽस्मिन् किमु कालेऽस्मिन् पतिहीना इव स्त्रियः ।
त्वन्नाथाश्च वयन्तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः । बिभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ।
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ।
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । यथेष्टं भवतामस्ति तथा कर्त्ताऽस्म्यसंशयं । ११८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे [illegible] द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य सभायां स यदुसंसदि । उवाच पुण्डरीकाक्षो हेतुमद्वाक्यमुत्तमं ।
यादवानामियं भूमिर्म्मथुरा राष्ट्रवर्द्धिनी । वयञ्चैव हि सम्भूता व्रजे च परिवर्द्धिताः ।
तस्मिन्निदानीं गतं दुःखं शत्रवश्च पराजिताः । नृपेषु जनितं वैरं जरासन्धेन विग्रहः ।
वाहनानि च नः सन्ति पादातञ्चाप्यनन्तकं । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुबहूनि च ।
इयञ्च माथुरी भूमिरल्पा सद्म परस्य तु । वृद्धिश्चापि पराऽस्माकं बलेनाभिगतस्तथा । ११९०
कुमारकोट्यो याश्चेमाः पदातीनां गणाश्च ये । एषामपीह वसतां संमर्द्दमुपलक्षये ।
तस्मान्मे रोचतेऽन्यत्र निवासो यदुपुङ्गवाः । पुरीं निवेशयिष्यामि मम तत्रानुमन्यत ।
एतद्यद्यनुकूलं वो समाभिप्रायजं वचः । भवाय भवतां काले मयोक्तं यदुसंसदि ।
तमूचुर्यादवाः सर्व्वे प्रहृष्टमनसस्तदा । साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ।
ततः सम्मन्त्रयामासुर्वृष्णयो मन्त्रमुत्तमं । वध्योऽसौ नृपोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलं । ११९५
ततः सैन्यचयश्चापि महानिह नराधिपैः । बद्धानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।
न शक्ष्यामो हतस्तेषामप्ययानेऽभवन्मतिः । एतस्मिन्नन्तरे राजा स कालयवनस्तदा ।
सैन्येन तद्विधेनैव मथुरामभ्युपागमत् । ततो जरासन्धबलं दुर्निवार्य्यं महत्तदा ।
ते कालयवनञ्चैव श्रुत्वेदं प्रतिपेदिरे । केशवः पुनरेवाह यादवान् सत्यसङ्गरान् ।
अद्यैव दिवसः पुण्यो निर्यात सबलानुगाः । ततो निश्चक्रमुः सर्व्वे यादवाः कृष्णशासनात् । १२००
ओघा इव समुद्रस्य बलौघप्रतिवारिताः । संरक्ष्य ते कलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः ।
सुसम्बद्धैर्गजैर्मत्तैरथैरश्वैश्च दंशिताः । आहत्य दुन्दुभीः सर्व्वे वधनप्रासिकास्तथा ।
निर्ययुर्यादवाः सर्व्वे मथुरामपहाय वै । स्यन्दनैः काञ्चनापीडैर्यन्त्रैश्च वरवारणैः ।
सतनुत्रैश्च तुरगैः कक्ष्यापार्श्वप्रयोजितैः । स्थानि स्थानि वसतां शोभयन्तः प्रहर्षिताः ।
प्रत्यङ्मुखा ययुर्हृष्टा कृष्णश्चो भरतर्षभ । ततो सुखतराः सर्व्वे यादवा रणशोभिनः । १२०५
अनीकाग्रमपि कर्षन्तो वासुदेवपुरोगमाः । ते स्म नानालताचित्रं नारिकेलवनैर्युतं ।
कीर्णं नागगणैः कान्तैः केतकीषण्डमण्डितं । पुन्नागमालतीषण्डं द्राक्षाक्रमुकं क्वचित् ।
अनूपं सिन्धुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुङ्गवाः । ते तत्र रमणीयेषु विषयेषु सुखप्रियाः ।
मुमुदुर्यादवाः सर्व्वे देवाः स्वर्गगता यथा । पुरवास्तु विचिन्वन् स कृष्णस्तु परवीरहा ।

ददर्श विपुलं देशं सागरानूपशोभितं । वास्त्वर्थी स्थितश्चैव विक्रान्तायामयुक्तिकं । ६३९०
पुरलक्षणसम्पन्नं कृतास्पदमिव श्रिया । सागरानिलसंवीतं सागराम्बुनिषेवितं ।
विषयं सिन्धुराजस्य शोभितं पुरलक्षणैः । तत्र रैवतको नाम पर्व्वतो नातिदूरतः ।
मन्दरोदारशिखरः सर्व्वतोऽभिविराजते । तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणेनाध्युषितश्चिरं ।
प्रभूतपुरुषोपेतः सर्व्वरत्नसमाकुलः । विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राज्ञः सुनिर्म्मिता ।
नाम्ना द्वारवती नाम स्वायताष्टापदोपमा । केशवेन मतिस्तत्र पुर्य्यर्थे विनिवेशिता । ६३९५
निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयन्ति स्म यादवाः । ते रक्तसूर्य्ये दिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः ।
सेनापालाश्च सञ्चक्रुः स्कन्धावारनिवेशनं । स्थितास्तत्र न्यवसत् केशवः सह यादवैः ।
देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः । तस्यास्तु विधिवन्नाम वास्तूनि च गदाग्रजः ।
निर्म्ममे पुरुषश्रेष्ठो मनसा यादवोत्तमः । एवं द्वारवतीञ्चैव पुरीं प्राप्य सबान्धवाः ।
सुखिनो न्यवसन् राजन् स्वर्गे देवगणा इव । कृष्णोऽपि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिसूदनः । ६४००
जरासन्धभयाच्चैव पुरीं द्वारवतीं ययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि द्वारवतीप्रयाणे चतुर्द्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ।
किमर्थञ्च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः । मध्यदेशस्य ककुदं धाम लक्ष्म्याश्च केवलं ।
शृङ्गं पृथिव्याः स्वाढ्यं प्रभूतधनधान्यवत् । आर्य्याढ्यजनभूयिष्ठमधिवासं नरोत्तमं ।
अयुद्धेनैव दाशार्हस्त्यक्तवान् द्विजसत्तम । स कालयवनश्चापि किं कृष्णं प्रत्यपद्यत । ६४०५
द्वारकाञ्च समाश्रित्य वारिदुर्गां जनार्दनः । किञ्चकार महाबाहुर्म्महायोगी महामनाः ।
किंवीर्य्यः कालयवनः केन जातश्च वीर्य्यवान् । यस्य युद्धं समासाद्य व्यपयातो जनार्दनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृष्णीनामन्धकानाञ्च गुरुर्गार्ग्यो महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न च दारान् स विन्दति ।
तथा हि वर्त्तमानं तमूर्द्धरेतसमव्ययं । श्यालोऽभिशस्तवान् गार्ग्यमपुमानिति राजनि ।
सोऽभिशस्तस्तदा राजन्नगरे लज्जितः स्वयं । लिप्सुः पुत्रं ततो गत्वा तपस्तेपे सुदारुणं । ६४१०
ततो द्वादशवर्षाणि सोऽयश्चूर्णमभक्षयत् । आराधयन्महादेवमचिन्त्यं शूलपाणिनं ।
रुद्रस्तस्मै वरं प्रादात् समर्थं युधि निग्रहे । वृष्णीनामन्धकानाञ्च सर्व्वतेजोमयं सुतं ।
ततः शुश्राव तं राजा यवनाधिपतिर्व्वरं । पुत्रप्रसवजं देवादपुत्रः पुत्रकाङ्क्षिता ।
स तमानाय्य नृपतिः सान्त्वयित्वा द्विजर्षभं । घोषमध्ये स्त्रियं राजा गोपस्त्रीषु समासृजत् ।
गोपाली त्वप्सरास्तत्र गोपस्त्रीवेशधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरमच्युत । ६४१५
मानुष्यां गार्ग्यभार्य्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे शूरो महाबलः ।
अपुत्रस्याथ राज्ञस्तु ववृधेऽन्तःपुरे शिशुः । तस्मिन्नुपरते राजन् स कालयवनो नृपः ।
युद्धाभिकामो नृपतिः पर्य्यपृच्छद्द्विजोत्तमान् । वृष्ण्यन्धककुलं तस्य नारदेन निवेदितं ।

विज्ञाय वरदानन्तु नारदान्मधुसूदनः । उपैक्षत तेजस्वी वर्द्धन्तं यवनेषु तं ।
स विवृद्धो यदा राजा यवनानां महाबलः । तत एनं नृपा म्लेच्छाः संश्रित्यानुययुस्तदा । ६०३०
शकास्तुषारा दरदाः पारदास्तङ्गणाः खशाः । पह्लवाः शतशश्चान्ये म्लेच्छा हैमवतास्तथा ।
स तैः परिवृतो राजा दस्युभिः शलभैरिव । नानावेशायुधैर्भीमैर्मथुरामभ्यवर्त्तत ।
गजवाजिखरोष्ट्राणामयुतैरर्बुदैरपि । पृथिवीं कम्पयामास सैन्येन महता वृतः ।
रेणुना सूर्य्यमार्गन्तु समवच्छाद्य पार्थिवः । मूत्रेण शकृता चैव सैन्येन सुस्रुवे नदीं ।
अश्वोष्ट्रशकृतां राशेर्निःसृता वै यतो नृप । ततोऽश्वशकृदित्येवं नाम नद्या बभूव ह । ६०३५
तत्सैन्यं महदायाते श्रुत्वा वृष्ण्यन्धकाग्रणीः । वसुदेवः समानाय्य ज्ञातीनिदमुवाच ह ।
इदं समुत्थितं घोरं वृष्ण्यन्धकभयं महत् । अवध्यश्चापि नः शत्रुर्वरदानात्पिनाकिनः ।
सामादयोऽभ्युपायाश्च चिन्तितास्तेऽस्य सर्व्वशः । मत्तो मदबलाच्चान्तु युद्धमेव चिकीर्षति ।
एतावानिह वासस्य कथितो नारदेन मे । जरासन्धश्च नो राजा नित्यमेव न मृष्यति ।
तथाऽन्ये पृथिवीपाला वृष्णिचक्रप्रतापिताः । केचित् कंसवधाच्चापि विरक्ताश्चकृता नृपाः । ६०४०
समाश्रित्य जरासन्धमस्मान्निच्छन्ति बाधितुं । बहवो ज्ञातयश्चैव अस्माकं निहता नृपैः ।
विवर्द्धितुं न शक्यामः पुरेऽस्मिन्निति केशवः । अपयाने मतिं कृत्वा दूतं तस्मै ससर्ज्ज ह ।
ततः कुम्भे महासर्पं भिन्नाञ्जनचयोपमं । घोरमाशीविषं कृष्णं कृष्णः प्रावेशयत्तदा ।
ततस्तं मुद्रयित्वा तु स्वदूतेनाभ्यहारयत् । निदर्शनार्थं गोविन्दो भीषयामास तं नृपं ।
स दूतः कालयवने दर्शयामास तं घटं । कालसर्पोपमः कृष्ण इत्युक्त्वा भरतर्षभ । ६०४५
तत्कालयवनो बुद्ध्वा त्रासनं यादवैः कृतं । पिपीलिकानां चण्डानां पूरयामास तं घटं ।
स सर्पो बहुभिस्तीक्ष्णैः सर्व्वतस्तैः पिपीलिकैः । भक्ष्यमाणः किलाङ्गेषु भस्मीभूतोऽभवत्तदा ।
तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव यवनाधिपः । प्रेषयामास कृष्णाय बाहुल्यमुपवर्णयन् ।
वसुदेवस्तु तं दृष्ट्वा निहतं योगमात्मनः । उत्सृज्य मथुरामाशु द्वारकामभिजग्मिवान् ।
वैरस्यान्तं विधित्सुस्तु वासुदेवो महायशाः । निवेश्य द्वारकां राजन् वृष्णीनाश्वास्य चैव ह । ६०५०
पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा । आजगाम महायोगी मथुरां मधुसूदनः ।
तं दृष्ट्वा निर्ययौ हृष्टः स कालयवनो बली । क्रोधपूर्व्वश्च कृष्णोऽपि निश्चक्राम महाबलः ।
अथान्वगच्छद्गोविन्दं जिघृक्षुर्यवनेश्वरः । न चैनमशकद्राजा ग्रहीतुं योगधर्म्मिणं ।
मान्धातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायशाः । पुरा देवासुरे युद्धे कृतकर्म्मा महाबलः ।
वरेण च्छन्दितो देवैर्निद्रामेव वृणीतवान् । श्रान्तस्य तस्य वागेवं तदा प्रादुरभूत्किल । ६०५५
प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दहेयमहं सुराः । चक्षुषा क्रोधदीप्तेनेत्येवमाह पुनः पुनः ।
एवमस्त्विति तं शक्र उवाच त्रिदशैः सह । स सुरैरभ्यनुज्ञातश्चाद्रिराजमुपागमत् ।
स पर्व्वतगुहां काञ्चित्प्रविश्य श्रमकर्षितः । सुष्वाप कालमेतं वै यावत् कृष्णस्य दर्शनं ।

ततस्त्वं वासुदेवस्य नारदेन निवेदितं । वरदानञ्च देवेभ्यस्तेजस्तस्य च भूपतेः ।
कृष्णोऽनुगम्यमानश्च तेन म्लेच्छेन मन्युना । तां गुहां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश विनीतवत् । ६८३०
शिरःस्थाने तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केशवः । सन्दर्शनपथं त्यक्त्वा तस्थौ बुद्धिमतां वरः ।
अनुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिं । स तं सुप्तं कृतान्ताभमासदात् सुदुर्मतिः ।
वासुदेवन्तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवं । पादेनात्मविनाशाय शलभः पावकं यथा ।
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिः पादस्पर्शप्रकोपितः । चुकोप निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेन तेन च ।
स संस्मृत्य वरं शक्रादवैक्षत तमग्रतः । स दृष्टमात्रः क्रुद्धेन सम्प्रजज्वाल सर्वतः । ६८३५
ददाह पावकस्तन्तु शुष्कं वृक्षमिवाशनिः । क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजोविनिर्गतः ।
तं वासुदेवः श्रीमन्तं चिरसुप्तं नराधिपं । कृतकार्य्योऽब्रवीद्धीमानिदं वचनमुत्तमं ।
राजंश्चिरप्रसुप्तोऽसि कथितो नारदेन मे । कृतं मे सुमहत्कार्य्यं स्वस्ति तेऽस्तु प्रयाम्यहं ।
वासुदेवमथालक्ष्य राजा ह्रस्वं समागतः । परिवृत्तं युगं मेने कालेन महता तदा ।
उवाच राजा गोविन्दं को भवान् किमिहागतः । कश्च कालः प्रसुप्तोऽस्मि यदि जानासि कथ्यतां । ६८४०
॥ वासुदेव उवाच ॥ सोमवंशोद्भवो राजा ययातिर्नाम नाहुषः । तस्य पुत्रो यदुर्ज्येष्ठः [illegible] यवीयसः ।
यदुवंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो । वासुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतं ।
त्रेतायुगे प्रसुप्तोऽसि विदितो मेऽसि नारदात् । इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ।
मम शत्रुस्त्वया दग्धो देवदत्तवरो नृप । अवध्यो यो मया सङ्ख्ये भवेद्वर्षशतैरपि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु कृष्णेन निर्जगाम गुहामुखात् । अन्वीयमानः कृष्णेन कृतकार्य्येण धीमता । ६८४५
ततो ददर्श पृथिवीमावृतां ह्रस्वकैर्नरैः । अल्पोत्साहैरल्पबलैरल्पवीर्य्यपराक्रमैः ।
परेणाधिष्ठितञ्चैव राज्यं केवलमात्मनः । प्रीत्या विसृज्य गोविन्दं प्रविवेश महावनं ।
हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः । ततः स तप आस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरं ।
आरुरोह दिवं राजा कर्मभिः स्वैर्जितां शुभैः । वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महात्मनः ।
घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत । प्रभूतरथरत्नाश्वगजायुधध्वजं । ६८५०
आदायोपययौ धीमानुग्रसेनं विशाम्पतिं ।
निवेदयामास नराधिपे तदा तदुग्रसेने प्रविभूतिमावसः । जनार्दनो द्वारवतीञ्च तां पुरीमलङ्कयत्तेन धनेन भूरिणा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कालयवनवधे पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा । कृतजप्यो हृषीकेशो यथावन्नियमाच्च ह ।
परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया । उपतस्थुः कुलश्रेष्ठा यादवा यदुनन्दनं ।
रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे स्वस्ति वाच्य द्विजोत्तमान् । पुण्याहघोषैर्विपुलैर्दुर्गस्यारम्भवान् क्रियां । ६८५५
ततः पङ्कजपत्राक्षो यादवान् केशिसूदनः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान् दैत्यरिपुर्यथा ।
कल्पितेयं मया भूमिः पश्यध्वं देवसद्मवत् । नाम चास्याः कृतं पुर्य्याः ख्यातिं यदुपयास्यति ।

इयं द्वारवती नाम पृथिव्यां निर्म्मिता मया । भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ।
तान्येवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च । चत्वरान् राजमार्गांश्च समानन्तःपुराणि च ।
देवा इवात्र मोदन्तां भवन्तो विकतज्वराः । बाधमाना रिपून् युद्धानुग्रसेनपुरोगमाः । ६५००
गृह्यन्तां गृहवास्तूनि कार्य्यन्तां चिकचत्वराः । मीयन्तां राजमार्गाश्च प्राकारस्य च या गतिः ।
प्रेष्यन्तां शिल्पिमुख्या वै नियुक्ता वेश्मकर्म्मसु । नियुज्यन्तां च देशेषु प्रेष्यकर्म्मकरा जनाः ।
एवमुक्तास्तु यदवो गृहसंग्रहतत्पराः । यथानिवेशं संहृष्टाश्चक्रुर्व्वास्तुपरिग्रहं ।
सूत्रहस्तास्ततो मानं चक्रुर्यादवपुङ्गवाः । पुष्येऽहनि महाराज द्विजातीन् प्रतिपूज्य च ।
वास्तुदैवतकर्म्माणि विधिनाऽकारयंस्ततः । स्थपतीनथ गोविन्दस्तत्रोवाच महामतिः । ६५०५
अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरं । विभक्तचत्वरपथं सुनिविष्टेष्टदैवतं ।
ते तथेति महाबाहुमुक्त्वा स्थपतयस्तदा । दुर्गकर्म्मणि सञ्चारानुपलभ्य यथाविधि ।
यथान्यायं निर्म्ममिरे द्वाराण्यायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तस्यां ब्रह्मादीनां यथाक्रमं ।
अपामग्नेः सुरेशस्य दृषदोलूखलस्य च । चातुर्द्दैवानि चत्वारि द्वाराणि विदधुश्च ते ।
शुद्धाक्षमैन्द्रं भल्लाटं पुष्पदन्तं तथैव च । तेषु वेश्मसु युक्तेषु यादवेषु महात्मसु । ६५१०
पुर्य्याः क्षिप्रं प्रवेशार्थं चिन्तयामास माधवः । तस्य दैवोत्थिता बुद्धिर्विमला क्षिप्रकारिणी ।
पुर्य्याः सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिनी । शिल्पिमुख्यस्तु देवानां प्रजापतिसुतः प्रभुः ।
विश्वकर्म्मा स्वमत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति । मनसा समनुध्याय तस्यागमनकारणात् ।
त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविक्ते समपद्यत । तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्य्यो महामतिः ।
विश्वकर्म्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः । ६५१५
॥ विश्वकर्म्मोवाच ॥ शक्रेण प्रेषितः क्षिप्रं तव विष्णो धृतव्रत । किङ्करः समनुप्राप्तः शाधि मां किं करोमि ते ।
यथा प्रभुः स देवेशस्त्र्यम्बकस्य यथाऽव्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽसि विशेषो नास्ति वः प्रभो ।
त्रैलोक्यव्यापिकां वाचमुत्सृज्यस्व महाभुज । एषोऽस्मि परितुष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि मां ।
श्रुत्वा विनीतं तद्वाक्यं केशवो विश्वकर्म्मणः । प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः ।
श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान् यत्र वयं स्थिताः । अवश्यं त्विह कर्त्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम । ६५२०
तदियं पूः प्रकाशार्थं निवेश्या मम सुव्रत । मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चेयं समन्ततः ।
उत्तमा च पृथिव्यां स्यात् यथा स्वर्गेऽमरावती । तथेयं हि त्वया कार्य्या शक्रे त्वयि महामते ।
मम स्थानमिदं कार्य्यं यथैव त्रिदिवे तथा । मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्य्यां यदुकुलस्य च ।
एवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्म्मा मतीश्वरः । कृष्णमक्लिष्टकर्म्माणं देवामित्रविनाशनं ।
सर्व्वमेतत् करिष्यामि यत्त्वयाऽभिहितं प्रभो । पुरी त्वियं जनस्यास्य न पर्य्याप्ता भविष्यति । ६५२५
भविष्यति च विस्तीर्णा वृद्धिरस्याः सुशोभना । चत्वारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ।
यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्स्रष्टुमिह तोयराट् । ततः स्वायतलक्षणा पुरी स्यात् पुरुषोत्तम ।

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतनिश्चयः। सागरं सरितां नाथमुवाच वदतांवरः।
समुद्र दश च द्वे च योजनानि जलाशये। प्रतिसंह्रियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता।
अवकाशे त्वया दत्ते पुरीयं मामकं बलं। पर्य्याप्तविषयारामा समग्रं विषहिष्यति। ६११०
ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः। समारुतेन योगेन उत्ससर्ज्ज जलाशयं।
विश्वकर्म्मा ततः प्रीतः पुर्य्यां संदृश्य वास्तु तत्। गोविन्दे चैव सम्मानं सागरः कृतवांस्तदा।
विश्वकर्म्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं। अद्यप्रभृति गोविन्द सर्व्वे समभिरोहत।
मनसा निर्म्मिता चेयं मया पूः प्रवरा विभो। अचिरेणैव कालेन गृहसंबाधमालिनी।
भविष्यति पुरी रम्या सुद्वारा प्राग्र्यतोरणा। चयाट्टालककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा। ६११५
अन्तःपुरञ्च कृष्णस्य परिचर्य्याक्षमं महत्। चकार तस्यां पुर्य्यां वै देवे त्रिदशपूजिते।
ततः सा निर्म्मिता कान्ता पुरी द्वारवती तदा। मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्म्मणा।
विधानविहितद्वारा प्राकारवरशोभिता। परिखाचयसंगुप्ता साट्टप्राकारतोरणा।
कान्तनारीनरगणा वणिग्भिरुपशोभिता। नानापण्यसमाकीर्णा गगणादिव गां गता।
प्रपावापीप्रसन्ना देवोद्यानैरुपशोभिता। समन्ततः संवृताङ्गी वनितेवायतेक्षणा। ६१२०
सम्मृष्टचत्वरवती वेश्मोत्तमसमाचिता। रथ्याकोटिसहस्राढ्या शुभ्रराजपथोत्तरा।
भूषयन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुरी यथा। पृथिव्यां सर्व्वरत्नानामेका निचयशालिनी।
सुराणामपि सुवेशा सामन्तक्षोभकारिणी। अप्रकाशं तदाकाशं प्रासादैरभिकुर्व्वती।
पृथिव्यां पृथुराष्ट्रायां जनौघप्रतिनादिता। ओघैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमारुता।
अनूपोपवनैः कान्तैः कान्ता जनमनोरमा। सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत। ६१२५
प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन संवृता। हिरण्मप्रतिपूर्णैश्च गृहैर्गम्भीरनिस्वनैः।
शुभ्रमेघप्रतीकाशैर्द्वारैः सौधैश्च शोभिता। क्वचित् क्वचिदुद्यानैरुपावृत्तमहापथा।
तामावसत् पुरीं कृष्णः सर्व्वयादवनन्दनः। अभिप्रेतजनाकीर्णां सोमः खमिव भासयन्।
विश्वकर्म्मकृतां दिव्यां रत्नजालसमाकुलां। विश्वकर्म्मा च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव।
जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः। भूयस्तु बुद्धिरभवत् कृष्णस्य विदितात्मनः। ६१३०
जनानिमान् धनौघैस्तु तर्पयेयमहं यदि। स वैश्रवणसंश्लिष्टं निधीनामुत्तमं निधिं।
शङ्खमाह्वयतेऽपीन्द्रो निशि स्वभवने विभुः। स शङ्खः केशवाह्वानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वय।
आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः। स शङ्खः प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयादवनीं गतः।
कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा। भगवन् किं मया कार्य्यं सुराणां वित्तरक्षिणा।
नियोजय महाबाहो यन्मया कार्य्यमच्युत। तमुवाच हृषीकेशः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं। ६१३५
जना येऽस्मिन् ह्यधनास्तान्धनेनाभिपूरय। नेच्छाम्यनशितं द्रष्टुं कृशं मलिनमेव वा।
देहीति चैव याचन्तं नगर्य्यां निर्द्धनं नरं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा शासनं तस्य निधिराट् केशवस्य सः। निधीनाज्ञापयामास द्वारवत्यां गृहे गृहे।
धनौघैरभिवर्षध्वं चक्रुः सर्व्वं तथा च ते। नाधनो विद्यते तत्र क्षीणभाग्योऽपि यो नरः।
द्वारवत्यां पुरि पुरा केशवस्य महात्मनः। चकार वायोराह्वानं भूयश्च पुरुषोत्तमः। ६६६०
ततस्तु एव भगवान् यादवानां प्रियङ्करः। प्राणयोनिस्तु भूतानामुपतस्थे गदाधरं।
एकमासीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुं। किं मया देव कर्त्तव्यं सर्व्वगेनाशुगामिना।
यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ। तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषो हरिः।
मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं। गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः।
सभां सुधर्म्मामादाय देवेभ्यस्त्वमिहानय। यादवा धार्म्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः। ६६६५
तस्यां विशेयुरेते हि न तु या कृत्रिमा भवेत्। या ह्यक्षया सभा रम्या कामगा कामरूपिणी।
सा यदून् धारयेत् सर्व्वान् यथैव त्रिदशांस्तथा। संश्रुत्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्लिष्टकर्म्मणः।
वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयं। सोऽनुमान्य सुरान् सर्व्वान् कृष्णवाक्यं निवेद्य च।
सभां सुधर्म्मामादाय पुनरायान्महीतलं। सुधर्म्मायै सुधर्म्मात्मा कृष्णायाक्लिष्टकर्म्मणे।
देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत। द्वारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता। ६६७०
सुधर्म्मा यदुमुख्यानां देवानां त्रिदिवे यथा। एवं स दिव्यैर्भौमैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः।
द्रव्यैरलङ्करोति स्म पुरीं स्वां प्रमदामिव। मर्य्यादाश्चैव सञ्चक्रे श्रेणीश्च प्रकृतीस्तथा।
बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतीशांस्तथैव च। उग्रसेनं नरपतिं काश्यञ्चापि पुरोहितं।
सेनापतिमनाधृष्टिं विकद्रुं मन्त्रिपुङ्गवं। यादवानां कुलकरान् स्थविरान्दश तत्र वै।
स्थापयामास मतिमान् सर्व्वकार्य्येष्वनन्तरान्। रथेष्वतिरथो यन्ता दारुकः केशवस्य वै। ६६७५
योधमुख्यश्च योधानां प्रवरः सात्यकिः कृतः। विधानमेवं कृत्वा च कृष्णः पुर्य्यामनिन्दितः।
मुमुदे यदुभिः सार्द्धं लोकस्रष्टा महीतले। रैवतस्याथ कन्याञ्च रेवतीं शीलसम्मतां।
प्राप्तवान् बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि द्वारकानिर्म्माणे षोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरासन्धः प्रतापवान्। नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियेप्सया
सुतया भीष्मकस्याथ रुक्मिण्या रुक्मभूषणः। विग्रहः कारणञ्च नृपतेर्विवाहो भविता किल। ६६८०
दन्तवक्त्रस्य तनयं सुवक्त्रममितौजसं। सहस्राक्षसमं युद्धे मायास्त्रविशारदं।
पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलं। सुदेवं वीर्य्यसम्पन्नं पृथगक्षौहिणीपतिं।
एकलव्यस्य पुत्रञ्च वीर्य्यवन्तं बलान्वितं। पुत्रञ्च पाण्ड्यराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा।
कृतवैरश्च कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपं। अंशुमन्तं तथा क्राथं श्रुतर्व्वाणञ्च भारत।
निर्वृत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा। पट्टिशञ्च महावीर्य्यं कौशाम्ब्याधिपमेव च। ६६८५
पट्टिशञ्च महावीर्य्यं काश्याधिपतिमेव च।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मिन् देशे नृपो जज्ञे रुक्मी वेदविदांवरः। कस्यान्ववाये द्युतिमान् सम्भूतो द्विजसत्तम।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षेर्यादवस्यासीद्विदर्भो नाम वै सुतः। विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भां यो न्यवेशयत्।
क्रथकैशिकमुख्याश्च पुत्रास्तस्य महात्मनः। बभूवुर्वीर्य्यसम्पन्नाः पृथग्वंशकरा नृपाः।
तस्यान्ववाये भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप। क्रथस्य त्वंशुमान् वंशे कैशिकस्य तु भीष्मकः। 　६५८०
हिरण्यरोमेत्याख्यं यं दाक्षिणात्येश्वरं जनाः। अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुण्डिनस्थोऽन्वशान्नृपः।
रुक्मी तस्याभवत् पुत्रो रुक्मिणी च विशाम्पते। रुक्मी चास्त्राणि दिव्यानि द्रुमात् प्राप महाबलः।
जामदग्न्यात्तथा रामाद्ब्राह्ममस्त्रमवाप्तवान्। प्रास्पर्द्धत स कृष्णेन नित्यमद्भुतकर्म्मणा।
रुक्मिणी त्वभवद्राजन् रूपेणाप्रतिमा भुवि। चकमे वासुदेवस्तां श्रवादेव महामतिः।
स तया चाभिलषितः श्रवादेव जनार्द्दनः। तेजोवीर्य्यबलोपेतः स मे भर्त्ता भवेदिति। 　६५८५
तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मी द्वेषान्महाबलः। याचमानाय कंसस्य द्वेष्योऽयमिति चिन्तयन्।
चैद्यस्यार्थे सुनीथस्य जरासन्धो महाबलः। वरयामास तां राजा भीष्मकं भीमदर्शनं।
चेदिराजस्य हि वसोरासीत् पुत्रो वृहद्रथः। मगधेषु पुरा येन निर्म्मितः स गिरिव्रजः।
तस्यान्ववाये सञ्जज्ञे जरासन्धो महाबलः। वसोरेव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट्।
दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च भीमपराक्रमाः। भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रवसि जज्ञिरे। 　६५९०
शिशुपालो दशग्रीवो रैभ्योऽथोपदिशो बली। सर्व्वास्त्रकुशला वीरा वीर्य्यवन्तो महाबलाः।
ज्ञातेः समानवंशस्य सुनीथः प्रददौ सुतं। जरासन्धस्तु सुतवद्ददर्शैनं जुगोप च।
जरासन्धं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं महाबलं। कृतान्यागांसि चैद्येन वृष्णीनां तत्प्रियैषिणा।
जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन् हते युधि। कृष्णार्थे वैरमभवत् जरासन्धस्य वृष्णिभिः।
भीष्मकं वरयामास सुनीथार्थे तु रुक्मिणीं। तां ददौ भीष्मकश्चापि शिशुपालाय वीर्य्यवान्। 　६५९५
ततश्चैद्यमुपादाय जरासन्धो नराधिपः। ययौ विदर्भां सहितो दन्तवक्रेण चाचिना।
अनुयातश्च पौण्ड्रेण वासुदेवेन धीमता। अङ्गवङ्गकलिङ्गानामीश्वरश्च महाबलः।
मानयिष्यंश्च तान् रुक्मी प्रत्युद्गम्य नराधिपान्। परया पूजयोपेतांस्तानिनाय पुरीं प्रति।
पितृष्वसुः प्रियार्थञ्च रामकृष्णावुभावपि। प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये रथैस्तत्र बलान्विताः।
क्रथकैशिकभर्त्ता तान् प्रतिगृह्य यथाविधि। पूजयामास पूजार्हान् बहिरेव न्यवेशयत्। 　६६००
श्वो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्य्ययौ बहिः। चतुर्युजा रथेनेन्द्रं देवतायतनं शुभा।
इन्द्राणीमर्च्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला। दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता।
तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थितां। रूपेणाग्र्येण सम्पन्नां देवतायतनान्तिके।
वह्नेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव। पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवीतलात्।
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहां भुवि। श्रीमिवाग्र्यां विनापद्मां भविष्यां श्रीसहायिनीं। 　६६०५
कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरीक्षां सुरैरपि। श्यामावदातां सुश्रोणीं पृथुचार्व्वायतेक्षणां।

ताम्रौष्ठनयनापाङ्गीं पूर्णचन्द्रनिभाननां । ताम्रतुङ्गनखीं सुभ्रूं नीलकुञ्चितमूर्द्धजां ।
अत्यर्थं रूपतः कान्तां पीनश्रोणिपयोधरां । तीक्ष्णशुक्लैः समैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलङ्कृतां ।
अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा श्रिया । रुक्मिणीं रूपिणीं देवीं पाण्डुरक्षौमवासिनीं ।
तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनां । हविषेवानलस्यार्चिर्मानसस्थं समादधत् । ६६२०
रामेण सह सम्मन्त्र्य केशवस्तु महाबलः । तत्प्रमाथेऽकरोद्बुद्धिं दृष्टिमान् सचिवस्य च ।
कृते तु देवकार्ये तां निष्क्रामन्तीं सुरालयात् । उत्क्षिप्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमं ।
कृष्णमुत्पाट्य रामोऽपि अथानापततः परान् । ममन्थ मुसलाग्रेण लाङ्गलेनाक्षिपच्च सः ।
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः । वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवव्रुर्हलायुधं ।
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगाम स्वपुरीं प्रति । रामे भारं समासज्य युयुधाने च वीर्यवान् । ६६२५
अक्रूरे विपृथौ चापि गदे च कृतवर्मणि । चक्रदेवे सुदेवे च सारणे च महाबले ।
निवृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उग्रसेनात्मजे कङ्के शतद्युम्ने च केशवः ।
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा । अतिदान्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के सत्यके पृथौ ।
वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः । मुख्यमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ।
दन्तवक्त्रो जरासन्धः शिशुपालश्च वीर्यवान् । सन्नद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनं । ६६३०
अङ्गवङ्गकलिङ्गैश्च सार्द्धं पौण्ड्रैश्च वीर्यवान् । निर्ययौ चेदिराजस्तु भ्रातृभिः स महारथैः ।
तान् प्रत्यगृह्णन् संरब्धा वृष्णिवीरा महारथाः । सङ्कर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो यथा ।
आपतन्तं हि वेगेन जरासन्धं महाबलं । षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महाहवे ।
अक्रूरो दन्तवक्त्रन्तु विव्याध नवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यत् कारूषो वाणैर्दशभिराशुगैः ।
विपृथुः शिशुपालञ्च शरैर्विव्याध सप्तभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् । ६६३५
गवेषणस्तु चैद्यन्तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः । अतिदान्तस्तथाऽष्टाभिर्बृहद्दुर्गस्तु सप्तभिः ।
प्रतिविव्याध तांश्चैद्यः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानाश्वांश्चतुर्भिस्तु चतुरो विपृथोः शरैः ।
बृहद्दुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद वीर्यवान् । गवेषणस्य सूतञ्च प्राहिणोद्यमसादनं ।
हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा विपृथुः सुमहाबलः । आरुरोह रथं क्षिप्रं बृहद्दुर्गस्य वीर्यवान् ।
विपृथोः सारथिश्चैव गवेषणरथं द्रुतं । आरुह्य जवनानश्वानियच्छत्सुमहाबले । ६६४०
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् । नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्ताः कलापिनः ।
चक्रदेवो दन्तवक्त्रं विभेदोरसि पत्रिणा । पट्टिशं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ।
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्वाणैर्मर्मातिगैः शितैः । ततो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
पञ्चभिश्चापि विव्याध स विदूरात् विदूरथं । विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाशु शितैः शरैः ।
त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली वाणैर्जराबलं । जरासन्धो बिभेदाशु रामपुत्रं त्रिभिः शरैः । ६६४५
न्यहनत् सारथिञ्चास्य ध्वजञ्चिच्छेद सोच्छ्रितं । प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः ।

धनुश्चिच्छेद तत्तस्य भल्लेन क्षतवर्म्मणः । निष्टप्तपत्त्रैः कालिङ्गं विव्याध नवभिः शरैः ।
तोमरेणार्द्दयामास तं निर्बिभेद कलिङ्गजः । गजेनाथाय कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्य्यवान् ।
तोमरेण जघानाङ्गं बिभेदाङ्गश्च तं शरैः । चित्रकश्च चफल्कश्च सत्यकश्च महाबलः ।
कलिङ्गस्य तदाऽनीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः । निष्ठ्रेन ह्रुमेणाजौ वङ्गराजस्य कुञ्जरं । ६६५०
जघान रामः संक्रुद्धो वङ्गराजश्च संयुगे । तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्य्यवान् ।
सङ्कर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः कैशिकान् बहून् । पञ्चविंशत्य कारूषान् महेष्वासान् स वीर्य्यवान् ।
शतं जघान संक्रुद्धो मागधानां महाबलः । निहत्य तान्महाबाहुर्जरासन्धं ततोऽभ्ययात् ।
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः । तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुषलायुधः ।
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्घोरं तेषां देवासुरोपमं । ६६५५
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरं । गजैर्गजाः सुसंक्रुद्धाः सञ्जिपेतुः सहस्रशः ।
रथैरथाश्च संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः । पदातयः पदातीनां शक्तिचर्म्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विचेरुर्युधि ते पृथक् । असीनां पात्यमानानां कवचेषु महात्मनां ।
शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शुश्रुवे । भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनाञ्च मृधे ध्वनिं ।
जुगूह घोषः शस्त्राणां व्याघोषश्च महात्मनां । ६६६०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीहरणे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णेन ह्रियमाणां वै रुक्मी श्रुत्वा तु रुक्मिणीं । प्रतिज्ञामकरोत् क्रुद्धः समक्षं भीष्मकस्य तु ।
अहत्वा युधि गोविन्दमनानीय च रुक्मिणीं । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
आस्थाय स रथं वीरः समुद्यतायुधध्वजं । जवेन प्रययौ क्रुद्धो बलेन महता वृतः ।
तमन्वयुर्नृपाश्चैव दक्षिणापथवासिनः । क्राथोंऽशुमान् श्रुतर्व्वा च वेणुदारिश्च वीर्य्यवान् ।
भीष्मकस्य सुताश्चान्ये रुक्मिणोऽनुयायिनः । क्रथकैशिकमुख्याश्च सर्व्व एव महारथाः । ६६६५
ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्म्मदामनु । गोविन्दं ददृशुः क्रुद्धाः सहैव प्रियया स्थितं ।
अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मी मदबलान्वितः । चिकीर्षन् द्वैरथं युद्धमभ्ययान्मधुसूदनं ।
स विव्याध चतुःषष्ट्या गोविन्दं निशितैः शरैः । तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या बाणैर्युधि जनार्द्दनः ।
यतमानस्य चिच्छेद ध्वजञ्चास्य महाबलः । जहार च शिरः कायात्सारथेस्तस्य वीर्य्यवान् ।
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय परिवव्रुर्जनार्द्दनं । दाक्षिणात्या जिघांसन्तो राजानः सर्व्व एव हि । ६६७०
ततोंऽशुमान्महाबाहुर्विव्याध नवभिः शरैः । श्रुतर्व्वा पञ्चभिः क्रुद्धो वेणुदारिश्च सप्तभिः ।
ततोंऽशुमन्तं गोविन्दो बिभेदोरसि वीर्य्यवान् । निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ।
श्रुतर्व्वणो जघानाश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः । वेणुदारेर्ध्वजं छित्वा भुजं विव्याध दक्षिणं ।
तथैव च श्रुतर्व्वाणं शरैर्विव्याध सप्तभिः । शिशिये च ध्वजं क्रान्तो न्यसीदच्च व्यथान्वितः ।

अथ कैशिकमुख्यास्ते रथवंशेन सर्व्वशः सुमुचन्तः शरवर्षाणि वासुदेवं ततोऽभ्ययुः । ६६७४

बाणैर्बाणांस्तु चिच्छेद तेषां युधि जनार्द्दनः । जघान चैषां संरब्धो यतमानांस्तान् परान् ।

पुनरन्यांश्चतुःषष्ट्या निजघान शितैः शरैः । कुद्धानापततो वीरानाद्रवत्स महाबलः ।

विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मी क्रोधवशंगतः । पञ्चभिर्निशितैर्बाणैर्विव्याधोरसि केशवं ।

सारथिञ्चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः । आजघान ध्वजञ्चास्य शरेणानतपर्व्वणा ।

केशवश्चापि तं षष्ट्या क्रुद्धो विव्याध मार्गणैः । धनुश्चिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः । ६६८०

अथान्यद्धनुरादाय रुक्मी कृष्णजिघांसया । प्रादुश्चकार स तदा दिव्यान्यस्त्राणि वीर्य्यवान् ।

अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य तस्य कृष्णो महाबलः । पुनश्चिच्छेद चापञ्च रथेशाञ्च त्रिभिः शरैः ।

स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म्म च । उत्पपात रथाद्वीरो गरुत्मानिव वीर्य्यवान् ।

तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः । नाराचैस्त्रिभिराक्रुद्धो बिभेदैनमथोरसि ।

स पपात महाबाहुर्व्वसुधामनुनादयन् । विसंज्ञो मूर्च्छितो राजा वज्रेणेव हतो गिरिः । ६६८५

तांश्च राज्ञः शरैः सर्व्वान् पुनर्विव्याध केशवः । रुक्मिणं व्यथितं दृष्ट्वा व्यद्रवंस्ते नराधिपाः ।

विचेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वीक्ष्य रुक्मिणी । पादयोर्न्यपतद्भर्त्तुर्भ्रातुर्ज्जीवितकाङ्क्षिणी ।

तामुत्थाप्य परिष्वज्य सान्त्वयामास केशवः । अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्वां पुरीं ततः ।

वृष्णयोऽपि जरासन्धं जित्वा तांश्चापि पार्थिवान् । प्रययुर्द्वारकां हृष्टाः पुरस्कृत्य हलायुधं ।

प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्व्वाऽभ्येत्य संयुगे । रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्वपुरं ततः । ६६९०

अनानीय स्वसारन्तु रुक्मी वीर्य्यमदान्वितः । हीनप्रतिज्ञो नैच्छत् स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।

विदर्भेषु च वासार्थं निर्म्ममेऽन्यत् पुरं महत् । तद्भोजकटमित्येवं बभूव भुवि विश्रुतं ।

तत्रौजसा महातेजा दक्षिणां दिशमन्वगात् । भीष्मकः कुण्डिने चैव राजोवास महाभुजः ।

द्वारकाञ्चापि सम्प्राप्ते रामे वृष्णिबलान्विते । रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत् प्रभुः ।

ततः सह तया रेमे प्रियया प्रीयमाणया । सीतयेव पुरा रामः पौलोम्येव पुरन्दरः । ६६९५

सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भाविनी । पतिव्रता गुणोपेता रूपशीलगुणान्विता ।

तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान् । चारुदेष्णं सुदेष्णञ्च प्रद्युम्नञ्च महाबलं ।

सुषेणं चारुगुप्तञ्च चारुबाहुञ्च वीर्य्यवान् । चारुविन्दं सुचारुञ्च भद्रचारुं तथैव च ।

चारुञ्च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा । धर्म्मार्थकुशलास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः ।

महिषीः सप्त कल्याणीस्ततोऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्गताः । ६७००

कालिन्दीं मित्रविन्दाञ्च सत्यां नाग्नजितीं तथा । सुतां जाम्बवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीं ।

मद्रराजसुताञ्चापि सुशीलां भद्रलोचनां । सात्राजितीं सत्यभामां लक्ष्मणां जालहासिनीं ।

शैब्यस्य च सुतां तन्वीं रूपेणाप्सरसां समां । स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमः ।

उपयेमे हृषीकेशः सर्व्वा भेजे च ताः वशं । परार्द्ध्यवस्त्राभरणाः कामैः सर्व्वैः समन्विताः ।
जज्ञिरे तस्य पुत्राश्च तासु वीराः सहस्रशः । सर्व्वास्त्रकुशलाः सर्व्वे बलवन्तो महारथाः । ६००५
यज्वानः पुण्यकर्म्माणो महाभागा महाबलाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीप्रभृति अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काले व्यतीते तु रुक्मी महति वीर्य्यवान् । दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिन्दमः ।
तत्राहूता हि राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा । समाजग्मुर्महावीर्य्या नानादिग्भ्यः श्रियाऽन्विताः ।
तत्राजगाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्वृतः । सा हि तश्चकमे कन्या स च तां शुभलोचनां ।
शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता । पृथिव्यामभवत् ख्याता रुक्मिणस्तनया तदा । ६०१०
उपविष्टेषु सर्व्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु । वैदर्भी वरयामास प्रद्युम्नमरिमर्द्दनं ।
स हि सर्व्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा । रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ।
वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणीवेन्द्रसेना जातकामा च तं प्रति ।
वृत्ते स्वयंवरे जग्मू राजानः स्वपुराणि ते । उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो द्वारकां ययौ ।
स तस्यां जनयामास देवगर्भोपमं सुतं । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्म्मणाऽप्रतिमं भुवि । ६०१५
धनुर्व्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारगं । अभवच्च यदा राजन्ननिरुद्धो वयोऽन्वितः ।
तदाऽस्य रुक्मिणः पौत्रीं रुक्मिणीं रुक्मसन्निभां । पत्न्यर्थे वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ।
अनिरुद्धं गुणैर्द्दान्तं कृतबुद्धिर्नृपस्ततः । प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य रुक्मी स्वाचाप्युपपद्यात् ।
स्पर्द्धमानोऽपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः । ददानीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमान् जनमेजय ।
केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः सङ्कर्षणेन च । अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्द्धं विदर्भान् सबलो ययौ । ६०२०
संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये । आहूता रुक्मिणा तेऽपि तत्राजग्मुर्नराधिपाः ।
शुभे तिथौ महाराज नक्षत्रे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ।
पाणौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्वनिरुद्धेन भारत । वैदर्भयादवानाञ्च बभूव परमोत्सवः ।
रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना यथाऽमराः । अथाश्मकानामधिपो वेणुदारिर्हारधीः ।
आर्चः श्रुतर्व्वा चाणूरः क्राथश्चैवांशुमानपि । जयत्सेनः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः । ६०२५
पाण्ड्यश्च नृपतिः श्रीमानृषिकाधिपतिस्तथा । एते संमन्त्र्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।
अभिगम्याब्रुवन् सर्व्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुं । भवानक्षेषु कुशलो वयञ्चापि रिरंसवः ।
प्रियद्यूतश्च रामोऽसावक्षेष्वनिपुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयं ।
इत्युक्तो रोचयामास रुक्मी द्यूतं महारथः । ते शुभां काञ्चनस्तम्भां कुसुमैर्भूषिताजिरां ।
सभां तां विविशुर्हृष्टाः सिक्ताञ्चन्दनवारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्व्वे शुभ्रस्रगनुलेपनाः । ६०३०
सौवर्णेष्वासनेष्वासाञ्चक्रिरे विजिगीषवः । आहूतो बलभद्रस्तु कितवैरक्षकोविदैः ।
बाढमित्यब्रवीद्धृष्टः सह दीव्याम पश्यतां । निहत्य तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।

मणिमुक्तासुवर्णानि तत्रानिन्युः सहस्रशः । ततः प्रावर्त्तत द्यूतं तेषां तद्गतिनाशनं ।
कलहायासदं घोरं दुर्मतीनां भयावहं । निष्काणान्तु सहस्राणि सुवर्णस्य दशाहितः ।
रुक्मिणा सह सम्पाते बलदेवो ग्लहं ददौ । तं जिगाय ततो रुक्मी धृतमानं महाबलं । ६७३५
तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः । अवहस्यमानस्तु रुक्मिणा केशवाग्रजः ।
सुवर्णकोटीर्जग्राह ग्लहे तस्य महाबलः । जितमित्येव हृष्टोऽथ तमाकृतिरभाषत ।
श्लाघमानस्य चिक्षेप प्रहसन्मुसलायुधं । अविद्यो दुर्बलः श्रीमान् हिरण्यमजितं मया ।
अजेयो बलदेवोऽयमद्यूते पराजितः । कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहास भृशं तदा । ६७४०
दन्तान् प्रदर्शयन् हृष्टस्ताम्चुक्रुशुर्हलायुधः । रुक्मिणस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजं ।
निगृह्यमानस्तीक्ष्णाभिर्व्वाग्भिर्भीष्मकसूनुना । रोषमहारयामास जितरोषोऽपि धर्म्मवित् ।
संक्रुद्धो धर्षणां प्राप्य रौहिणेयो महाबलः । धैर्य्यात्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
दशकोटिसहस्राणि ग्लह एको ममापरः । एतं संपरिगृह्णीष्व पातयाक्षान्नराधिप ।
कृष्णाश्वान् लोहिताक्षांश्च देशेऽस्मिंस्तस्मिन्पाण्डुले । इत्येवमाकथयामास रुक्मिणं रौहिणीसुतः ।
अनुक्त्वा वचनं किञ्चिद्वाढमित्यब्रवीत् पुनः । अक्षान् रुक्मी तदा हृष्टः पातयामास पार्थिवः । ६७४५
चातुरक्षे तु निर्वृत्ते निर्ज्जितः स नराधिपः । बलदेवेन धर्म्मेण नेत्युवाच ततो बलं ।
धैर्य्यात्मनः संनियम्य न स किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मी मया जितमिति स्मयन् ।
बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्मवाक्यं नराधिपात् । भूयः क्रोधसमाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ।
ततो गम्भीरनिर्घोषा वागुवाचाशरीरिणी । बलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयन्ती महात्मनः ।
सत्यमाह बलः श्रीमान्धर्म्मेणैव पराजितः । अनुक्त्वाऽपि ततः किञ्चित् प्राप्तो भवति कर्म्मणा । ६७५०
मनसा समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगम्यतां । इति श्रुत्वा बलः सत्यमन्तरीक्षात् सुभाषितं ।
सङ्कर्षणस्तदोत्थाय सौवर्णेनाष्टणा बली । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुपुङ्गवः ।
रुक्मिण्या भ्रातरं ज्येष्ठं निष्पिपेष महीतले । विवादे कुपितो रामः क्षेप्तारं क्रूरभाषिणं ।
ततोऽपहृत्य संक्रुद्धः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज संरम्भात् प्रोत्सनाद च सिंहवत् ।
खड्गमुद्यम्य तांश्चापि त्रासयामास पार्थिवान् । स्तम्भं सभायाः सौवर्णमुत्पाट्य बलिनाम्वरः । ६७५५
गजेन्द्र इव तं स्तम्भं कर्षन् सङ्कर्षणस्ततः । निर्ज्जगाम सभाद्वारात्त्रासयन् क्रथकैशिकान् ।
रुक्मिणं निकृतिप्रज्ञं स हत्वा यादवर्षभः । विद्राव्य द्विषतः सर्व्वान् सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
जगाम शिबिरं रामः स्वमेव स्वजनावृतः । न्यवेदयत कृष्णाय तच्च सर्व्वं यथाऽभवत् ।
नोवाच स तदा किञ्चित् कृष्णो रामं महाद्युतिः । रुक्मिणी च ततः श्रुत्वा निहतं भ्रातरं प्रियं ।
निगृह्य च तदात्मानं क्रोधादश्रूण्यवर्त्तयत् । न हतो वासुदेवेन यः पूर्व्वं परवीरहा । ६७६०
स रामकरमुक्तेन निहतो द्यूतमण्डले । अष्टापदेन बलवान्राजा वज्रधरोपमः ।
तस्मिन् हते महावीर्य्ये नृपतौ भीष्मकात्मजे । द्रुमभार्गवतुल्ये वै द्रुमभार्गवशिक्षिते ।

हतौ च युद्धकुशले नित्यथाजिनि पातिते । वृष्ण्यन्धकाश्चैव सर्व्वे विमनसोऽभवन् ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं रुक्मिणो निधनं मया । वैरस्य च समुत्थानं वृष्णिभिर्भरतर्षभ ।
वृष्ण्यार्योऽपि महाराज धनान्यादाय सर्व्वशः । रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्द्वारवतीं पुरीं ।   १०६५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिवधे ऊनविंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ ११९ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव तु विप्रर्षे बलदेवस्य धीमतः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीभृतः ।
अतीव बलदेवन्तं तेजोराशिमरिन्दमं । कथयन्ति महात्मानो ये पुराणविदो जनाः ।
तस्य कर्म्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । अनन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं महौजसं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुराणे नागराजोऽसौ कथ्यते धरणीधरः । शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानक्षय्यः पुरुषोत्तमः ।
योगाचार्य्यो महावीर्य्यो वेदमन्त्रमुखो बली । जरासन्धं गदायुद्धे जितवान् यो न चावधीत् ।   १०७०
बहवश्चैव राजानः पृथिव्यां पृथिवीपते । अन्वयुर्म्मागधं सर्व्वे ते चापि विजिता रणे ।
नागायुतबलप्राणो भीमो भीमपराक्रमः । अप्यसौ बलदेवेन बाहुयुद्धे विनिर्ज्जितः ।
दुर्य्योधनस्य कन्यान्तु हरमाणो न्यगृह्यत । शाम्बो जाम्बवतीपुत्त्रो नगरे नागसाह्वये ।
राजभिः सर्व्वतो रुद्धो हरमाणो बलात् किल । तमुपश्रुत्य संरब्धमाजगाम हलायुधः ।
रामस्तस्य तु मोक्षार्थमागतो नालभच्च तं । ततश्चुक्रोध बलवानद्भुतञ्चाकरोन्महत् ।   १०७५
अनिवार्य्यमभेद्यञ्च दिव्यमप्रतिमं बली । लाङ्गलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डाभिमन्त्रितं ।
प्राकारवप्रे विन्यस्य पुरस्य स महाद्युतिः । प्रचेप्तुमैच्छद्गङ्गायां नगरं कौरवस्य तत् ।
तदा घूर्णितमालक्ष्य पुरं दुर्य्योधनो नृपः । शाम्बं निर्यातयामास सभार्य्यं तस्य धीमतः ।
ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः । गदायुद्धे कुरुपतिं शिष्यं जग्राह तञ्च सः ।
ततः प्रभृति राजेन्द्र पुरमेतद्विघूर्णितं । आवर्ज्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप ।   १०८०
इदमित्यद्भुतं कर्म्म रामस्य प्रथितं भुवि । भाण्डीरे कथ्यते राजन् यत् कृतं शौरिणा पुरा ।
प्रलम्बं मुष्टिनैकेन यज्जघान हलायुधः । धेनुकञ्च महाकायं चिक्षेप नगमूर्द्धनि ।
स गतासुः पपातोर्व्व्यां दैत्यो गर्द्दभरूपधृक् ।
लवणजलगमा महानदी द्रुतजलवेगतरङ्गगामिनी । नगरमभिमुखी यदा कृता हलविधृता यमुना यमस्वसा ।
बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया । अनन्तस्याप्रमेयस्य शेषस्य सुमहात्मनः ।   १०८५
इति पुरुषवरस्य सीरिणो बहुविधमुक्तममन्यदेव च । यदकथितमिहाद्य कर्म्म ते तदुपलभस्व पुराणविस्तरात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बलदेवमाहात्म्यकथने विंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १२० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रत्येत्य द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्य्यवान् । अकरोद्यन्महाबाहुस्तन्मे वद महामुने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तैर्वृतः पुरीं गत्वा सर्व्वैर्यादवनन्दनः । द्वारकां भगवान् कृष्णः प्रत्यवैक्षत वीर्य्यवान् ।
प्रत्यपद्यन रत्नानि विविधानि वसूनि च । यथार्हं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान् प्रत्यवारयत् ।
तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेयाः सह दानवैः । तान् जघान महाबाहुर्व्वरदत्तान्महासुरान् ।   १०९०

विघ्नञ्चाप्यकरोत्तत्र नरको नाम दानवः। त्रासनः सुरसङ्घानां देवराजरिपुर्महान्।
स भौमो मूर्त्तिलिङ्गस्थः सर्व्वदेवाभिबाधिता। मानुषाणामृषीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा।
त्वष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा। गजरूपेण जग्राह रुचिराङ्गीं चतुर्द्दशीं।
प्रमथ्य तां वरारोहां नरको वाक्यमब्रवीत्। नष्टशोकभयो मोहात् प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा।
यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च। बिभर्त्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यद्वसु। ६७९५
अद्यप्रभृति तानीह सहिताः सर्व्वनैर्ऋताः। ममैवोपाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः।
एवमुक्त्वा तु वस्त्राणि रत्नानि विविधानि च। सञ्जहार तदा भौमस्तच्च नाधिचकार सः।
गन्धर्व्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको बली। याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः।
चतुर्द्दशसहस्राणि चैकविंशच्छतानि च। एकवेणीधराः सर्व्वाः सतां मार्गमनुव्रताः।
तासां पुरवरं भौमोऽकारयन्मणिपर्व्वतं। अलकायामदीनात्मा मुरोः स्वविषयं प्रति। ६८००
ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं मुरोश्चैव दशात्मजाः। नैर्ऋताश्च यथा मुख्याः पालयन्त उपासते।
स एष तमसः पारे वरदत्तो महासुरः। न चासुरगणैः सर्व्वैः सहितैः कर्म तत् पुरा।
कृतपूर्व्वं महाघोरं यदकार्षीन्महासुरः। अदितिं धर्षयामास कुण्डलार्थे महासुरः।
यं मही सुषुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरं। द्वारपालाश्च चत्वारस्तस्यासन् युद्धदुर्म्मदाः।
हयग्रीवो निसुन्दश्च वीरः पञ्चनदस्तथा। मुरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तोऽसुरो महान्। ६८०५
आदेवयानमावृत्य पन्थानं समुपस्थिताः। वित्रासनाः सुकृतिनां विरूपैराक्षसैः सह।
तद्वधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदासिभृत्। जातो वृष्णिषु देवक्यां वसुदेवाज्जनार्द्दनः।
तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रथिततेजसः। निवासो द्वारका देवैः पाशादुपपादिता।
अतीव हि पुरी रम्या द्वारका वासवक्षयात्। महार्णवपरिक्षिप्ता पञ्चपर्व्वतशोभिता।
तस्यां देवपुराभायां सभा काञ्चनतोरणा। सा दाशार्हीति विख्याता योजनायामविस्तृता। ६८१०
तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्व्वे रामकृष्णपुरोगमाः। लोकयात्रामिमां कृत्स्नां परिरक्षन्त आसते।
तत्रासीनेषु सर्व्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ। दिव्यगन्धो ववौ वायुः पुष्पवर्षं पपात च।
ततः किलकिलाशब्दः प्रभाजालाभिसंवृतः। मुहूर्त्तमन्तरीक्षेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः।
मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः। वृतो देवगणैः सर्व्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत।
रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकगणैः सह। प्रत्युद्ययुर्महात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरं। ६८१५
सोऽवतीर्य्य गजात्तूर्णं परिष्वज्य जनार्द्दनं। सस्वजे बलदेवञ्च तञ्च राजानमाहुकं।
वृष्णीनन्यान् सस्वजे च यथाकालं यथावयः। पूजितो रामकृष्णाभ्यामाविवेश सभां शुभां।
तत्रासीनोऽभ्यलङ्कृत्य सभान्तां स सुरेश्वरः। अर्घ्यादिसमुदाचारं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नरकवधे एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः॥ १२१॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजं। सान्त्वपूर्व्वं करेणास्य संस्पृशन् वदनं शुभं।

देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन । येन त्वाऽभिगतोऽद्याहं कार्य्यं तन्निशामय । ६८२०
नैर्ऋतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः । अदित्याः कुण्डले मोहाज्जहार दितिनन्दनः ।
देवानां विप्रिये नित्यमृषीणाञ्च स वर्त्तते । तव चैवान्तरप्रेप्सी जहि तं पापपूरुषं ।
अयं त्वां गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्य्योऽतितेजस्वी वैनतेयोऽन्तरीक्षगः ।
अवध्यः सर्व्वभूतानां भौमः स नरकोऽसुरः । निसूदयित्वा तं पापं क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ।
इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निवर्हणं । ६८२५
ततः सहैव शक्रेण शङ्खचक्रगदासिधृत् । प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभामासहायवान् ।
क्रमेण सप्तस्कन्धान् स मारुतानां स वासवः । पश्यतां सुरसंघानामूर्द्ध्वमाचक्रमे वशी ।
वारणेन्द्रगतः शक्रो गरुडस्थो जनार्द्दनः । प्रकाशेते विदूरस्थात् सूर्य्याचन्द्रमसाविव ।
अथान्तरीक्षे गन्धर्व्वैरप्सरोभिश्च केशवः । स्तूयमानोऽथ शक्रश्च क्रमेणान्तरधीयत ।
समाधायेतिकर्त्तव्यं वासवो त्रिदशाधिपः । स्वमेव भवनं प्रायात् कृष्णः प्राग्ज्योतिषं प्रति । ६८३०
पक्षानिलहतो वायुः प्रतिलोमं ववौ तदा । ततो भीमरवैर्मेघैर्व्योमभ्रमुर्गगनेचराः ।
क्षणेन समनुप्राप्तो दिवमाकाशगेन वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिताः ।
अपश्यत् पर्व्वतद्वारि हस्त्यश्वरथवाहनं । मुरान्तान् भौरवान् पाशान् षट्सहस्रान्ददर्श सः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गरुडस्योपरि श्रीमान् शङ्खचक्रगदासिधृत् । बिभ्रन्नीलाम्बुदाकारं पीतवासाश्चतुर्भुजः ।
वनमालाकुलोरस्कः श्रीवत्सेन्दुनिभोरसः । किरीटमूर्द्धा सूर्य्याभः सविद्युदिव चन्द्रमाः । ६८३५
ज्याविकूजमहाशब्दः श्रूयतेऽशनिनिस्वनः । ज्ञात्वा च दानवः सर्व्वं स्वयं विष्णुरिहागतः ।
क्रोधाद्रुधिररक्ताक्षो मुरः कालान्तकप्रभः । अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुरः ।
चिक्षेप स महाशक्तिं वज्रकाञ्चनभूषितां । तामापतन्तीं शक्तिं स महोल्कां ज्वलितामिव ।
समाधत्त शरश्रेष्ठं रुक्मपुङ्खं जनार्द्दनः । द्विधाऽच्छिनत् क्षुरप्रेण वासुदेवः स वीर्य्यवान् ।
शक्तिं चिच्छेद तत्राशु विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् । पुनस्तु क्रोधरक्ताक्षो मुरस्तस्य महागदां । ६८४०
इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण विसृष्ट इव निस्वनः । आकर्णपूर्णं चिक्षेप अर्द्धचन्द्रं सुरोत्तमः ।
मध्यदेशे तु चिच्छेद गदां तां रुक्मभूषितां । पुनश्चिच्छेद भल्लेन दानवस्य शिरो रणे ।
संछिद्य पाशान् सर्व्वांस्तान्मुरं हत्वा सबान्धवं । सोऽग्यावयोमयान् हत्वा नरकस्य महाबलान् ।
शिलासंघानतिक्रम्य भगवान् देवकीसुतः । अपश्यद्दानवं सैन्यं निसुन्दस्य महाबलं ।
हयग्रीवञ्च दितिजं तथाऽन्यांश्चित्रयोधिनः । रोधयामास तन्मार्गं सैन्येनैव महाबलः । ६८४५
निसुन्दो बलिनां श्रेष्ठो रथमारुह्य सत्वरः । जग्राह कार्म्मुकं दिव्यं हेमपृष्ठं दुरासदं ।
विव्याध दशभिर्ब्बाणैर्निसुन्दो मधुसूदनं । केशवश्चापि सप्तत्या विव्याध निशितैः शरैः ।
अप्राप्तांश्चान्तरीक्षे ताञ्छरांश्चिच्छेद माधवः । ते सर्व्वे धन्विनः कृष्णं समन्तात् पर्य्यवारयन् ।
शरजालेन महता च्छाद्यमानः सुरोत्तमः । दृष्ट्वा तान्दानवान् सर्व्वान् चुक्रोधे मधुसूदनः ।

ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्जन्येन जनार्दनः । महता शरवर्षेण वारयामास तद्बलं । ६८६०
पञ्चपञ्चशरैस्तेषु एकैकेषु च तान् बहून् । पार्जन्यस्य प्रभावेण सर्वानाशस्तताडयत् ।
दुद्रुवुर्भयवित्रस्ता भग्नास्ते दानवा रणे । स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा निश्चक्राम पुनर्मृधे ।
विसृजञ्छरवर्षाणि च्छादयामास केशवं । न विभाति रणे सूर्य्यो नापि व्योम दिशो दश ।
शरैः सञ्छादयामास निसुन्दो गरुडध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
तेन बाणेन तान् बाणांश्चिच्छेद मधुसूदनः । बाणैर्बाणांस्तु संछिद्य तत्र कृष्णो महाबलः । ६८६५
छत्रमेकेन बाणेन रथेषाञ्च त्रिभिः शरैः । पुनश्चिच्छेद तानश्वांश्चतुर्भिश्चतुरः शरैः ।
सारथिं पञ्चभिर्बाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छिदे । शरेणैव पुनः कृष्णः सुतीक्ष्णेन शितेन वै ।
शिरश्चिच्छेद भल्लेन निसुन्दस्य सुरोत्तमः । निसुन्दं पतितं दृष्ट्वा हयग्रीवः प्रतापवान् ।
शिलां प्रगृह्य महतीं तोलयामास दानवः । आविध्य सहसा मुक्तः शिलो शैलसमप्रभः ।
गृहीत्वा दिव्यपार्जन्यमस्त्रमस्त्रविदाम्वरः । दिव्यास्त्रेण शिलां विष्णुः सप्तधा कृतवांस्तदा । ६८७०
तद्विदार्य्य महच्चास्त्रं पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्महाशरैः ।
यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ । नानाप्रहरणाकीर्णं तथा घोरमवर्त्तत ।
गरुडश्च महाबाहुर्निजघान महासुरान् । महातुण्डनिर्भिन्नाः शरखड्गनिपातिताः ।
विनिघ्नुर्दानवाः सर्वे समासाद्य जनार्दनं । केचिच्चक्राग्निना दग्धा दानवाः पेतुरम्बरात् ।
सन्निकर्षगताः केचिद्गतासुविक्षताननाः । असृजन् शरवर्षाणि वृष्टिमन्त इवाम्बुदाः । ६८७५
विक्षताङ्गाऽसुराः सर्वे कृष्णबाणप्रपीडिताः । शोणिताक्ताश्च दृश्यन्ते पुष्पिता इव किंशुकाः ।
व्यद्रवन्त सुवित्रस्ता भग्नास्ते चित्रयोधिनः । पुनश्च क्रोधरक्ताक्षो वायुवेगेन दानवः ।
दृश्यमानोच्छ्रितं वृक्षं समारुह्य वनस्पतिं । वृक्षमुत्पाट्य वेगेन प्रगृह्य तमधावत ।
चिक्षेप सुमहावृक्षं विरूपा तु घनाकृतिः । वृक्षवेगानिलोद्धूतः शुशुभे सुमहास्वनः ।
ततः शरसहस्रेण त्वरमाणो जनार्दनः । नैकधा तञ्च चिच्छेद चित्रमद्रिनिभाकृतिं । ६८८०
पुनश्चैकेन बाणेन हयग्रीवस्य चोरसि । विव्याध बलवान्वीरो सायको ज्वलनप्रभः ।
विवेश सोऽतिवेगेन हृदि भित्त्वा विनिर्गतः । यः सहस्रं समास्तिकः सर्वान्देवानबाधत ।
तं जघान महावीरं हयग्रीवं महाबलं । अपारतेजा दुर्द्धर्षः सर्वयादवनन्दनः ।
मध्ये लोहितगङ्गस्य भगवान्देवकीसुतः । औदकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ।
अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परन्तपः । निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् । ६८८५
हत्वा पञ्चनदं नाम नरकस्य महासुरं । ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीप्यमानमिव श्रिया ।
पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्महत् । ततः आपूरयच्छङ्खं पाञ्चजन्यं महाबलः ।
शुश्रुवे स महाशब्दः संवर्त्ताम्बुदो यथा । श्रूयते त्रिषु लोकेषु भीमगम्भीरनिःस्वनः ।
तं श्रुत्वा नरकश्चापि क्रोधसंरक्तलोचनः । [illegible] गिरिनगप्रतिमं रथं ।

रत्नकाञ्चनचित्राङ्गं वेदिकाभोगविस्तरं। वरूथेन महता काञ्चनेन विराजितं। ६८०
हेमदण्डपताकाढ्यं वैदूर्य्यमणिकूवरं। सुसमं सदश्वैश्च रथं परपुरञ्जयं।
तोरणानैश्च सञ्छन्नं चित्रभक्तिविराजितं। रथमध्यगतो वीरः सन्ध्य इव भास्करः
नानाप्रहरणाकीर्णं रथं हेमपरिष्कृतं।
तस्य तयोरन्तरं सिन्दूरवर्णव्याघ्रचर्मावतुण्डतेजाः। किरीटमूर्द्धाऽलंकृताननाभः कर्णौ तथा कुण्डलयोर्मणीवत।
धूम्रवर्णा महाकाया रक्ताक्षा विकृताननाः। नानाकवचिनः सर्व्वे दैत्यदानवराक्षसाः। ६८५
खड्गचर्म्मधराः केचित् केचित्तूणीरसंयुताः। शक्तिहस्तास्तथा केचिच्छूलहस्तास्तथाऽपरे।
गजवाजिरथौघैश्च चालयन्तश्च मेदिनीं। निर्ययुर्नगराच्छूराः सुसन्नद्धाः प्रहारिणः।
इतो दैत्यगणैः सार्द्धं नरकः कालकल्पितः। भेरीमृदङ्गशङ्खानां पणवानां सहस्रशः।
वाद्यमानं स शुश्राव जीमूतनिनदोपमं। ततः शङ्खध्वनौ गता सर्व्वे ते विकृताननाः।
परिवार्य्य गरुत्मन्तं सर्व्वेऽसुरगणा संयुताः। महता घातयामासुः शरवर्षेण दैनिकाः। ६९०
शक्तिशूलगदाप्रासांस्तोमरान् सायकान् बहून्। आकाशं छादयामासुर्विमुञ्चन्तः सहस्रशः।
कृष्णः कृष्णाम्बुदाकारः शार्ङ्गं गृह्य धनुस्ततः। विस्फार्य्य सुमहच्चापं धनुर्ज्यातलनिस्वनं।
ग्रहनक्षत्रवर्षाणि दानवानां जनार्द्दनः। शरवर्षेण तत् सैन्यं वाद्रवत्तु महाहवात्।
मधुसूदनभवद्घोरं घोररूपेण रक्षसा। भग्नव्यूहाश्च ते सर्व्वे कृष्णबाणप्रपीडिताः।
केचिच्छिन्नभुजाश्चैव छिन्नग्रीवाशिराननाः। केचिच्चार्द्धदेहाभिन्नाः केचिद्बाणार्द्दितोरसः। ६९५
केचिद्द्विधाकृताः शस्त्रा गजाश्वरथवारणाः। केचित् कौमोदकीभिन्नाः शङ्खशक्तिविदारिताः।
एवं विपोथिता सर्व्वा सेनाम्बरचारिणी। तस्मिन्नीश्वरकेशवस्य युद्धं परमदारुणं।
यत् समासेन वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु। ततः सुरसंकर्षणो नरकः पुरुषोत्तमं।
योधयामास तेजस्वी मधुकैटभसूदनं। क्रोधसंरक्तनयनो नरकः कालकल्पितः।
जग्राह कार्म्मुकं वीरः स्वकाञ्चनविभूषितं। ततोऽर्कमिरथप्रख्यं चापं जग्राह केशवः। ७००
दिव्येनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथं। उपस्थाश्च महापातं मुमोच नरको बली।
वज्रविस्फूर्जिताकारमायान्तं वीक्ष्य केशवः। चिच्छेदास्त्रं महाभाग शरेण पुरुषोत्तमः।
अहनन् सारथिञ्चास्य शरेणैव जनार्द्दनः। रथं सध्वजं साश्वं जघान दशभिः शरैः।
धनुश्चैव चिच्छेद शरेण मधुसूदनः। ततो विमुक्तकवचः सर्व्वेषेव तनुर्बभौ।
हताश्वो विरथो वीरो वितनुश्च दानवः। जग्राह विमलश्यामं लोहभारार्पितं दृढं। ७०५
आविध्य सहसा मुक्तं शूलमग्न्यर्कसन्निभं। तदापतन्तु संप्रेक्ष्य शूलं हेमपरिष्कृतं।
द्विधा छिन्नं क्षुरप्रेण कृष्णेनाद्भुतकर्म्मणा। मधुसूदनभवद्घोरं घोररूपेण रक्षसा।
उपस्थाप्य महापातं नरकेण महात्मनः। मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः।
अथोग्रचक्रवर्त्मेण प्रदीप्तेनाकरोद्द्विधा। चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमपतद्भुवि।

विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं द्विधाकृतं । दृष्ट्वा समासाद्य देवेशं जगामास्तमिवांशुमान् । ६८१०
चक्रोत्क्षिप्तनिकृत्ताङ्गमुत्तमं पतितं रणे । वज्रेणेव विनिर्भिन्नं यथा गैरिकपर्व्वतं ।
भूमिस्तु पतितं पुत्रं गिरीत्युवाचाय कुण्डले । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
दत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः । यथेच्छसि तथा क्रीड बालः क्रीडनकैरिव ।
इमे ते कुण्डले देव प्रजास्तस्यानुपालय ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नरकवधे द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमः । वासवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयं । ६८१५
अथार्थगृहमासाद्य नरकस्य जनार्द्दनः । ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च ।
मणिमुक्ताप्रवालस्य वैदूर्य्यस्य च सञ्चयं । मसारगल्वार्कमणीनां तथा वज्रस्य सञ्चयान् ।
जाम्बूनदमयान्यस्य शातकुम्भमयानि च । प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिनिभानि च ।
शयनानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च । हिरण्यदण्डं रुचिरं शीतरश्मिसमप्रभं ।
ददर्श सुमहच्छत्रं वर्षमाणमिवाम्बुदं । जातरूपस्य शुभ्रस्य धाराः शतसहस्रशः । ६८२०
वरुणादाहृतं पूर्व्वं नरकेणेति नः श्रुतं । यावदर्थं गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बहु ।
न वै राज्ञा कुवेरेण न शक्रेण यमेन वा । रत्नसञ्चयस्तादृक् दृष्टपूर्व्वो न च श्रुतः ।
हते भौमे निशुन्दे च हयग्रीवे च दानवे । उपानिन्युस्ततस्तानि रत्नान्यन्तःपुराणि च ।
दानवा हतशिष्टा ये कोषसञ्चयरक्षिणः । केशवाय महार्हाणि यान्यर्हति जनार्द्दनः ।
॥ दैत्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि वसूनि च । भीमरूपाश्च मातङ्गाः प्रवालविकृताङ्कुशाः । ६८२५
हेमसूचमहाकक्ष्याश्चापतोमरशालिनः । रुचिराभिः पताकाभिर्वेषामा विविधाः कुथाः ।
ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत्य करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्च तथा हयाः ।
गोषु चापि कृतो यावान् कामस्तव जनार्द्दन । तावतीः प्रापयिष्यामो वृष्ण्यन्धकनिवेशनं ।
आविकानि च सूक्ष्माणि शयनान्यासनानि च । कामव्याहारिणश्चैव पक्षिणः प्रियदर्शनाः ।
चन्दनागुरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्यपि । वसु यच्चापि लोकेषु धर्म्मेणाधिकृतं तव । ६८३०
तत् सर्व्वं प्रापयिष्यामो वृष्ण्यन्धकनिवेशनं । देवगन्धर्व्वरत्नानि पन्नगानाञ्च यद्वसु ।
तानि सर्व्वाणि सन्तीह नरकस्य निवेशने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सर्व्वं हृषीकेशः परिगृह्य परीक्ष्य च । क्षिप्रमारोपयामास दानवैर्द्वारकां पुरीं ।
ततस्तदारुणं छत्रं स्वयमुत्क्षिप्य माधवः । हिरण्मयं वर्षमाणमारोप्य विहङ्गमं ।
गरुडं पतगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्तमिवाम्बुदं । ततोऽभ्ययाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्व्वतं । ६८३५
तत्र पुण्या ववुर्वाता बभूवुश्चामलाः प्रभाः । मणीनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरं ।
तत्र वैदूर्य्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः । सतोरणपताकानि द्वाराणि शिखराणि च ।
विद्युद्ग्रथितमेघाभः स बभौ मणिपर्व्वतः । हेमचित्रवितानैश्च प्रासादैरुपशोभितः ।

तत्र ता हेमवर्णाभा ददर्श मधुसूदनः । गन्धर्व्वासुरमुख्यानां प्रिया दुहितरस्तथा ।
ददर्श विपुलश्रोणीः संरुद्धा गिरिकन्दरे । नरकेण समानीता रक्ष्यमाणाः समन्ततः । ६९८०
त्रिपिष्टपसमे देशे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्ज्जिताः ।
परिवव्रुर्महाबाहुमेकवेणीधराः स्त्रियः । सर्व्वाः काषायवासिन्यः सर्व्वाश्च नियतेन्द्रियाः ।
व्रतोपवासतन्वङ्ग्यः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनं । समेत्य यदुसिंहस्य सर्व्वास्ताः स्त्रियोऽब्रुवन् ।
नरकं निहतं मत्वा मुरञ्चैव महासुरं । हयग्रीवं निसुन्दञ्च ताः कृष्णं पर्य्यवारयन् ।
ये चासां रक्षिणो दृष्ट्वा दानवा यदुनन्दनं । कृताञ्जलिपुटाः सर्व्वे प्रणिपेतुर्म्मृधेऽधिकाः । ६९८५
तासां परमनारीणामृषभाक्षं निरीक्ष्य तं । सर्व्वासामेव संकल्पः पतित्वेनाभवत्तदा ।
तस्य चन्द्रोपमं वक्त्रं समीक्ष्य मुदितेन्द्रियाः । सम्प्रहृष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् ।
सत्यञ्च तत्पुरा वायुरिहागम्य वाक्यमब्रवीत् । सर्व्वभूतमतज्ञश्च देवर्षिरपि नारदः ।
विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिधृत् । स भौमं नरकं हत्वा भर्त्ता च भविताद्य वः ।
सुप्रियं बत पश्यामश्चिरश्रुतमरिन्दमं । दर्शनेन कृतार्था हि वयमद्य महात्मनः । ६९९०
ततस्ताः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः । सर्व्वाः कमलपत्राक्षीर्हृष्टाः प्रीतश्च माधवः ।
सान्त्वयित्वा यथार्हेण समाभाष्य च केशवः । यानैः किङ्करसंयुक्तैरुवाह मधुसूदनः ।
किङ्कराणां सहस्राणि रक्षसां वातरंहसां । शिबिकां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहानभूत् ।
तस्य पर्व्वतमुख्यस्य शृङ्गं यत् परमार्च्चितं । विमलार्केन्दुसंकाशं मणिकाञ्चनतोरणं ।
सपक्षिगणमातङ्गं सव्यालमृगपादपं । शाखामृगगणाकीर्णं सुप्रस्तारशिलातलं । ६९९५
न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुरुभिश्च निषेवितं । सुप्रपातमहासानुं विचित्रशिखरद्रुमं ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च मृगवृन्दविलोडितं । जीवञ्जीवकसंघैश्च बर्हिभिश्च निनादितं ।
तदप्यतिबलो विष्णुर्दोर्भ्यामुत्पाट्य भास्वरं । आरोपयामास तदा गरुडे पक्षिसत्तमे ।
मणिपर्व्वतशृङ्गञ्च सभार्य्यञ्च जनार्द्दनं । उवाह लीलया पक्षी गरुडः पततांवरः ।
सपक्षबलविक्षेपैर्हिमाद्रिशिखरोपमः । दिक्षु सर्व्वासु संह्रादं जनयामास पक्षिराट् । ७०००
आरुजन् पर्व्वताग्राणि पादपांश्च समाक्षिपन् । संजहार महाभ्राणि विजहार च कानिचित् ।
विषयं समतिक्रम्य देवयोश्चन्द्रसूर्य्ययोः । ययौ वातजवः पक्षी जनार्द्दनवशे स्थितः ।
स मेरुं गिरिमासाद्य देवगन्धर्व्वसेवितं । देवसद्मानि सर्व्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
विश्वेषां मरुताञ्चैव साध्यानाञ्च नराधिप । भ्राजमानान्यतिक्रामदश्विनोश्च परन्तप ।
प्राप्य पुण्यतमान् लोकान् देवलोकमरिन्दमः । शक्रसद्म समासाद्य प्रविवेश जनार्द्दनः । ७००५
अवतीर्य्य स तार्क्ष्यात्तु ददर्श त्रिदशाधिपं । प्रीतश्चैवाभ्यनन्दत्तं देवराजः शतक्रतुः ।
प्रदाय कुण्डले दिव्ये ववन्दे तमथाच्युतः । सभार्य्यो विबुधश्रेष्ठं नरश्रेष्ठो जनार्द्दनः ।
सोऽर्च्चितो देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । सत्यभामा च पौलोम्या यथावदभिनन्दिता ।

वासवो वासुदेवश्च सहितौ जग्मतुस्तदा । अदित्या भवनं दिव्यं देवमातुर्महात्मनः ।
तत्रादितिमुपातिष्ठन्नप्सरोभिः समन्ततः । ददृशाते महात्मानौ महाभागां तपोऽन्विताम् । ६८७०
ततस्ते कुण्डले दिव्ये प्रदायादितिनन्दनः । ववन्दे तां शचीभर्त्ता मातरं स्वां पुरन्दरः ।
जनार्द्दनं पुरस्कृत्य कर्म चैव शशंस तत् । अदितिस्तौ सुतौ प्रीत्या परिष्वज्याभिनन्द्य च ।
आशीर्भिरनुकूलाभिरभ्यनन्दयदच्युतौ तदा । पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते ।
अभ्यगातां वरारोहा देव्यास्तु चरणौ शुभौ । सा ते चाप्यवदत् प्रेम्णा देवमाता यशस्विनी ।
यथावदब्रवीच्चैव जनार्द्दनमिदं वचः । अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यसि । ६८७५
यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः । तव चेयं वरारोहा नित्यश्च प्रियदर्शना ।
सर्व्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमनोरमा । सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सुभगा स्थिरयौवना ।
जरां न यास्यति वधूर्यावत्त्वं कृष्ण मानुषः । एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महायशाः ।
देवराजाभ्यनुज्ञातो रत्नैश्च प्रतिपूजितः । वैनतेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया ।
देवाक्रीडं परिक्रामन् पूज्यमानः सुरर्षिभिः । स ददर्श महाबाहुराक्रीडं वासवस्य च । ६८८०
दिव्यमभ्यर्च्चितं देवैः पारिजातं महाद्रुमं । नित्यपुष्पधरं दिव्यं पुण्यगन्धमनुत्तमं ।
यमासाद्य जनः सर्व्वो जातिं स्मरति पौर्व्विकीं । संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसह्यामितविक्रमः ।
उत्पाट्यारोपयामास गरुडे तं महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमप्सरसां गणं ।
पृष्ठतः सत्यभामा च दिव्यैर्गीताभिनीविता । प्रायात्ततो द्वारवतीं वायुजुष्टेन वै पथा ।
श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य वै तदा । अनुमेने महाबाहुः कृतकर्मेति चाब्रवीत् । ६८८५
संपूज्यमानस्त्रिदशैर्महर्षिगणसंस्तुतः । प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ।
सोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमच्युतः । पूजितो देवराजेन ददृशे यादवीं पुरीं ।
तथा कर्म महत् कृत्वा भगवान् वासवानुजः । उपायाद्द्वारकां कृष्णः श्रीमान् गरुडवाहनः ।
इति श्रीमहामहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नरकवधे चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १२३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावे मुनिश्रेष्ठ माथुरे चरितं शुभं । श्रुतवान् वै नाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः ।
द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य यद्गृहे । चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव । ६८९०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चित्रं तथैव यदुसत्तम प्रभोः ।
प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् । रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृप ।
उपवासावसाने हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् स्वयं विप्रान् जगाम मधुसूदनः ।
कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च । प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ।
षोडशस्त्रीसहस्राणि अन्तःपुरे च धीमतः । श्रद्धया परमया राजन् विष्णोस्तस्यानुरूपया । ६८९५
ततस्तत्र द्विजातीनां कामान् प्रादादधोक्षजः । धर्मिणां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टवादिनां ।
कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणां । यौनैः श्रौतैश्च मौख्यैश्च शुभ्रानां कुरुनन्दन ।

तर्पयित्वा द्विजान् कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः । ज्ञातीन् सन्तर्पयामास यथार्हं भक्तवत्सलः ।
उपवासावसानेऽथ भगवान् सविशेषतः । बहुमेने प्रियां भार्य्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजां ।
वसतस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः । सुखासीनस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्याययौ ततः । ७०००
आगतञ्चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजस्तदा । शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्च्चयामास केशवः ।
सोऽर्च्चितो वासुदेवेन मुनिरर्च्चितमः सतां । पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ।
तद्वृक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः । पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भैष्मी नरवराऽभवत् ।
प्रतिगृह्य ततः पुष्पं कामारणिरनिन्दिता । शिरसाभरणं चक्रे ददौ कृष्णेङ्गितानुगा ।
त्रैलोक्यरूपसर्व्वस्वं नारायणमनोहरा । शुशुभे तेन पुष्पेण द्विगुणं भैष्मकी तदा । ७००५
नारदस्तामुवाचाथ मुनिर्ब्रह्मसुतस्तदा । तवैवौपयिकं पुष्पमिदं देवि पतिव्रते ।
अम्लानं पुष्पमेतत् संवर्त्सरं सर्व्वथा । अर्द्धं हीनं च मत्ता तेन त्वं जानती पुष्पं प्रव्रते ।
कल्याणगुणसम्पन्ने सततं मद्वत्सले । अम्लानमेतत् सततं पुष्पं भवति कामिनि ।
संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणवत्सले । ईप्सितानपि गन्धांश्च ददाति वरदाम्बरे ।
प्रीतोऽस्मि चेप्सिते देवि पुष्पमेतत् प्रयच्छति । रसानपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान् वरान् । ७०१०
सेव्यमानञ्च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि । रसानपि तथा गन्धानीप्सितान् प्रीतिवर्द्धनान् ।
यानि यान्यानि पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि । कुसुमं द्रुमराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ।
एतदेव भगाधानं धर्म्मिष्ठे धर्म्मदं तथा । मतिं न चाशुभे धत्ते धार्य्यमाणं तथा शुभे ।
यद्यदिच्छसि वर्णञ्च तत् सर्व्वं धारयिष्यति । स्वल्पं वाऽप्यथ वा स्थूलं छन्दतस्ते भविष्यति ।
अनिष्टगन्धहरणमेतत् सद्गन्धवर्द्धनं । प्रदीपकर्म्मरात्रौ च करोति कमलेक्षणे । ७०१५
सन्तानकस्रजो मालां पुष्पवस्त्रादि चाच्युतं । पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तिते ते प्रदास्यति ।
बुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्व्वाऽप्यथ वा जरा । देववृक्षस्य रत्नस्य स्वच्छन्देन भविष्यति ।
अनुगीतानि गीतानि गास्यस्यपि च चिन्तिते । सुवादितान् कुमधुरांस्तथैव सवशबितान् ।
पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्तिकात् । निवर्त्स्यते तरुवरं समयेन प्रयास्यति ।
कीर्त्तिरेषा हि भद्रन्ते पारिजातस्य सुव्रते । निसर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थेऽसुरद्विषां । ७०२०
उमा देववरस्येष्टा हिमाचलसुता सती । धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ।
अदितिश्च सपौलोमी महेन्द्रसुरतारणी । सावित्री वेदमाता च श्रीश्च सर्व्वमुखोदिते ।
देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः । संवत्सरपरः कालः सर्व्वेषान्तु न संशयः ।
षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये त्वमद्य वर्त्तसे । अद्येष्टां वासुदेवस्य वेद्मि त्वां भोजनन्दिनि ।
सपत्न्यस्ते गुणोपेते सर्व्वाः सर्व्वेश्वरप्रिये । अनेनानावबोधेन त्वया जिताऽद्य भाविनि । ७०२५
प्रकामम् अद्य सौभाग्यमनिवार्य्यं यशश्च ते । मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुविघातिना ।
अद्य सा चाजितो देवी शाश्वत्यमरवर्णिनी । सौभाग्याख्यं सदा वेत्ति चात्मानं शुभगा सती ।

शम्बमाताऽथ गान्धारी भार्य्यास्त्वन्या महात्मनः । सौभाग्यार्थोपवासाद्यान्नामख मौच्छन्ति निस्पृहाः ।
सौभाग्यैकरथो नैवत्रव देव्याश्च निःसृतः । मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्ज्जयः ।
अद्याहमवगच्छामि सर्व्वथा सर्व्वशोभने । आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भामे त्वमिति माविनि । ७०१०
त्रैलोक्यरत्नसर्व्वस्वमदद्यत्तवाच्युतः । जीवितातिशयस्तेन त्वया प्राप्तो हरिप्रिये ।
नारदेनैवमुक्तन्तु तथ्यं वाक्यं नराधिप । तत्रस्थाः शुश्रुवुः प्रेष्याः प्रेषिताः सत्यभामया ।
देवीनाञ्च तथाऽन्यासां सपत्नीनां विशाम्पते । दृष्ट्वा ताः सविशेषञ्च नारदेनाप्युदाहृतं ।
तच्च श्रुत्वा मुनिखिलं प्रेष्याभिः स्त्रीस्वभावतः । प्रकाशीकृतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ।
कर्णाकर्णि ततो देव्यः कौतोर्मिव संचयः । मन्यथाश्च श्रिये हृष्टा रुक्मिण्याऽतिगुणोदयं । ७०१५
अर्हेति पुत्त्रमातेति ज्येष्ठेति च क्रमागताः । प्रायेण प्रवदन्ति स्म हृष्टा दामोदरस्त्रियः ।
मन्दये न सपत्न्याश्च तत् सौभाग्यगुणोदयं । सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलतेजसः ।
रूपयौवनसम्पन्ना सौभाग्येन च गर्व्विता । अभिमानवती देवी श्रुत्वैवावममानता ।
समुत्सृजन्ती वसनं सकुसुमं शुक्लविषिता शुक्लमनेकमंशुकं । जगाह रोषाकुलितेन चेतसा गृहं प्रिया श्रीरिव वर्द्धिताननाा ।
दन्दह्यमाना ज्वलनेन बहुंता सेर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभेव । क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं विवेश तारेव घनं वनोघं । ७०२०
बद्धा ललाटे हिमचन्द्रशुभ्रं दुकूलपट्टं प्रियरोषचिह्नं । पर्य्यन्तदेशं सरसेन देवी लिलेप सा लोहितचन्दनेन ।
संहृत्य संहृत्य शिरः सरोषं प्रकम्पमाना समुपोपविष्टा । दीर्घोपधाने शयने ऽपनीय विभूषणान्येकमिवद्रुकेशी ।
अकारणार्थेन विदह्यमाना प्रेष्याजनस्याभिजवान्विताऽपि । विचूर्णयामास कुशेशयं सा निःश्वस्य निःश्वस्य नवैर्नतभ्रूः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः । निष्क्रामात्प्रमेयात्मा व्यपदेशेन सर्व्ववित् ।
जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत् । रम्ये रैवतकोद्देशे निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा । ७०२५
अभिमानवतीं देवीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीं । जानन् सावाज्ञितीं विष्णुर्विवेश मनकैरिव ।
दूषितामिव तां देवीं स्नेहात् संकल्पयन्निव । भीतभीतः स शनकैर्विवेश यदुनन्दनः ।
दारुकं द्वारदेशे तु तिष्ठेत्युक्त्वा विवेश ह । नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं विनियुज्य च ।
स ददर्श प्रियां दूरात् क्रोधागारगतां तदा । प्रेष्यामध्यगतां क्रोधान्निःश्वसन्तीं मुहुर्मुहुः ।
करजाग्रावलीढन्तु पद्मं मुखपङ्कजे । संशेषयित्वा निश्वस्य विहरन्ती पुनः पुनः । ७०३०
किञ्चिदाकुञ्चिताग्रेण चरणेन वसुन्धरां । कृत्वा पृष्ठेऽथ वदनं विघसन्तीं पुनः पुनः ।
करपद्मे पुनः सव्ये मुखपद्मं निवेश्य च । विविक्ते चारुसर्व्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणां ।
सरसं चन्दनं त्यक्त्वा प्रेष्याहस्ताद्दविनिन्दितां । प्रक्षालयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्द्दयं पुनः ।
पुनरुत्थाय शयनात् पतन्तीञ्च पुनः पुनः । तास्ता व्येष्टास्तथाऽन्याश्च प्रियाया ददृशे हरिः ।
अवगुण्ठ्य यदा वस्त्रमुपधाने न्यवेशयत् । तदनन्तरमित्थं ततो मत्वा जनार्द्दनः । ७०३५
प्रेष्याजनं संज्ञयाऽथ मा त्वेषोऽस्मीति संज्ञपन् । स शङ्कितप्रचारश्च त्वरितोऽन्तिकमभ्ययात् ।

गृहाय व्यजनं चैव स्थिता च परिपार्श्वतः । शौरिमावर्जयामास यथाव मनुजैरिव ।
स पारिजातपुष्पस्य संसर्गेणानुवासितः । चचार भगवान् गन्धं दिव्यं सामुद्रदुर्लभम् ।
अत्यद्भुततमं गन्धं जिघ्रित्वा विस्मयान्विताः । सपत्न्योऽनुगुणं प्राप्य किमेतदिति चाब्रुवन् ।
चोदिता पृष्ठतो देवकन्यकानां पुरोहिता । पर्यपृच्छत्ततो भैष्मी गन्धस्य प्रभवं तदा ।
ताः दृष्ट्वा सप्रभावन्तो भानुभिर्दूरगोचराः । सर्वेऽनुमत्य सर्वत्र कृताञ्जलिपुटास्तदा ।
तदपूर्व्वमदृष्टं च गन्धं मुञ्चति नैरिमी । कथमेतत्स्वयं तस्या वर्ण्योऽयंमिति तत् ततु ।
किं त्विदं स्यादिति च सा पृच्छन्ती प्रमदाः । इदृशं केवलं देवी सहसा शोकभावनं ।
पृच्छतीति ततो वाचमुक्ता वाचाविक्लवा । मनस्विनीव रोषेण बभूव सहसास्थिता ।
सा प्रस्फुरितताम्रौष्ठी निःश्वासाभिमुखी तदा । मुक्तकेशा स्थितापाङ्गी तस्मादवनमुखी शुभा ।　　७०९०
निबध्य भ्रुकुटीं वामां सत्यगुस्थितसोपना । विमेघ्य वदनं हस्ते क्रोधसंरक्तलोचना ।
तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रस्यन्दितं तदा । कुम्भस्य पद्माभ्यामवश्यायजलं यथा ।
समुत्पत्य जलं तच पतितं वदनाम्बुजात् । प्रतिजग्राह पद्मस्य कराभ्यामपि सत्वरः ।
कोपं रवि पतितं शीघ्रमन्तःपुरं प्रविश्य सः । प्रियामथ स्वयं देवः परिष्वज्येदमब्रवीत् ।
अवश्यमिन्मत्तसि किमिदं तव भाविनि । नेत्रे सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभानिवोदकं ।　　७०९५
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मयूखं पङ्कजस्य च । बिभर्ति तव किं वक्त्रं वपुर्वर्ण मनोहरे ।
किमर्थं कौसुमं वासो महारजनमेव च । नानुरूपाणि सर्वाणि शुक्लं वासोऽनुरूपिणी ।
वाससी ते तवाभीष्टे महारजनके शुभे । देवमिन्दु समाहूय शुक्लं नैव हि ते प्रिये ।
किन्नानाभरणं गात्रं मुञ्चसि तव कर्कशं । चिन्तयसि कथं कान्तं कथय च वरवर्णिनि ।
अन्तेन तव पद्मेन वास्मा प्रियदर्शने । ललाटं सेव्यते कस्मात् चन्दनेन सुमध्यमा ।　　७१००
शरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये । प्रकोपमर्दनेनाथ कारणेनाननस्य च ।
करोषि मम चात्यर्थं मनो व्यापयसि प्रिये । प्रहृतचन्द्रनरवः कपोलप्रभवी तव ।
पत्रलेखापत्रलं प्राप्तो नातिविराजते । रत्नाभरणेर्युक्ता शोभिते नातिशोभिता ।
ग्रहनक्षत्ररहिता द्यौरिवाव्यक्तमम्बरी । पूर्णचन्द्रस्य पीन केशेणापि भासिता ।
किमु नाभावसे माऽद्य मुखेनोन्मुखमम्बिका । बहुशोऽपि हि तावत्त्वं किमर्थं न विरीक्षसे ।　　७१०५
मुञ्चसेव घनिश्वासं तोयमम्बुदर्शनम् । अवमिन्दीवरश्यामे चरितेन वरानने ।
जलमञ्जनकषायं मा भोः शोकरञ्जिनि । सदोषोऽहं यथा देवि स्यातो वर्तते किङ्करः ।
नाख्यापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि । किमकारणकं देवि विजिर्णे तव भाविनि ।
येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरि । मनसा कर्मणा वाचा न जानतिवराम्बहं ।
सर्व्वथा सर्व्वदा सत्यं सत्येनाहं ब्रवीमि ते । बन्धना ममान्यासु स्त्रीषु सर्वासु भोमिनि ।　　७११०
योऽहस्य बद्धमानस्य तावति ज्यायसु नास्ति मे । नैव त्वां मदनो व्याप्नोऽपि मयि माधवः ।

इति मे निश्चितं विद्धि चेतः सुरकुलोपमे। यथा गन्धस्य मेदिन्यां शब्दाद्याश्चाम्बरे गुणाः।
ध्रुवं पङ्कजगर्भाभे त्वयि स्नेहस्तथा मम। रविरश्मौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे।
कान्तिश्च शोभती चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम। एवंवादिनमालोक्य सत्यभामा जनार्दनं।
प्रमेहवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य शुभगा जलं। महीयस्त्वमिति ख्यातो मानेन नितरां मम प्रभो। ७०९०
अद्य साधारणस्नेहस्त्वमिति विज्ञाता स्वयं। नाद्यापि प्रियमहं पूर्वं मन्ये कालपर्ययं।
अद्य लोकगतिं कृत्स्नामगमकान्ति न ध्रुवां। यस्मात्तया द्वितीयोऽयं अन्तर्हि मम सर्वथा।
किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेत्सि मेऽच्युत। वाक्सारमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुक्तं।
मयि स्नेहस्य कृतकत्वात्त्वय न कम्पितः। मनुवृत्तिभाजां यो भर्ता सर्वथा पुरुषोत्तम।
अवजानासि मानन्ने स्त्रैनीं दृप्तिमाश्रितः। एतावत् खलु पर्याप्तं दृष्टं दृश्यमतःपरं। ७०९५
श्रुतस्याप्यथवा श्राव्यं दृष्टः स्नेहफलोदयः। यदि त्वमनुपालकः सामनुमानमर्हसि।
तपस्येऽहं परं कृत्वा नियमं पुरुषोत्तम। भर्तृच्छन्देन नारीणां तपो वा व्रतमानि वा।
निष्फलं खलु यद्भर्तुरच्छन्देन क्रियेत च।

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती। पटाय पीतं हरिवाससः शुभा पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्मिता।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभामां पुनरेवाथ भारत। प्रोवाच प्रणयात् कुद्धामभिजातमनस्विनीं। ७१००

॥ वासुदेव उवाच ॥ हन्तीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने। किंनु मत्कारणं चैव त्वमेवमतिविक्लवा।
आपिताऽसि मम प्राणैरत्यन्तायाम्यतो यदि। श्रोतव्यं यदि मन्येत भर्त्रा कर्णाङ्गलोचने।
ततः प्रोवाच भर्त्तारं सत्या कमललोचने स्थितं। वाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखी स्थिता।
त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम माधव। जगत्प्रमखप नाथ तत् ख्यातं लोकविभावन।
शिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता। सर्वासामपि नारीणां स्पृहणीयाऽस्मि सर्वथा। ७१०५
साऽहमद्यावहास्यामि सपत्नीनां जनस्य च। इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः।
यत् पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव। तत्त्वयाऽदत्तं मे दत्तं तयाऽहं परिवञ्चिता।
रुक्मिण्यतिप्रियदानेन तस्यामधिकः किल। स्नेहस्य बहुमानस्य प्रकाशं गमितस्त्वया।
तामस्तावीत् समक्षं ते प्रियां च किल नारदः। तदश्रौषीश्च दृष्टस्त्वं प्रियायाः संस्तवं किल।
स्तोतव्या यदि तावत् सा नारदेन तवाग्रतः। दुर्भगोऽयं जनस्तत्र किमर्थमनुगच्छतः। ७११०
प्रणयस्य रसं दत्त्वा पश्चात्तापः प्रभो यदि। अनुज्ञां मे प्रयच्छस्व तपश्चर्तुं प्रसीद मे।
स्वप्नेनापि न दृष्टाऽहं ग्रहस्थां पुष्करेक्षण। यदन्येद्य निर्दहनमशेषं पङ्कजानन।
कामः कामं तु तस्यैतत्कुर्यादनुरञ्जनं। अत्र मन्युस्तु मे देव सान्निध्यं तव तत्र यत्।
मानार्थं जीव्यते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि। तदेवं सति नेच्छामि जीवितुं मानवर्जिता।
ममाभवद्यतो रत्नं श्रेयमद्य ततो मम। सपत्नीं स्तौति यो मां स मां नाथाभिरक्षति। ७११५

हा गतिं कां गमिष्यामि त्यक्ता देव त्वया विभो । कुमुद्वतीगतां नूनं गतिं यास्यामि सत्कृता ।
किमकार्षमहं मोहाद्दौर्भाग्या प्रियमप्रियं । प्रिया भूत्वाऽप्रिया भूता यदहं तव मानद ।
वसन्तकुसुमैश्चित्रं यदा रैवतकं गिरिं । प्रिया भूत्वाऽप्रियाभूता कथं द्रक्ष्याम्यहं पुनः ।
परपुष्टस्वनोन्मिश्रं पुष्पगन्धवहं शुचिं । कथं नामानिलं सेव्या सेवेयं दुर्भगा सती ।
जलक्रीडां तवाद्रष्ट्वा देव कृत्वा महोदधौ । कथं दौर्भाग्यमाप्नुत्वा पश्येयमपि सागरं । ७११०
सात्राजिति प्रिया नान्या त्वत्तो मेऽस्तीति वक्तु मां । त्वन्मोहः क तद्यातमथ वा कः स्मरिष्यति ।
यदद्राक्षीद्धि मां स्वर्भूकमोचन नन्दिनी । अवज्ञातां त्वयाऽद्राक्षीन्नूनं दौर्भाग्यकर्षितां ।
किन्तु मूढेन ते प्रेम्णा कुचिरेणापि मानद । यत् क्षमाणां जनैर्देवी मां न पश्यति नित्यदा ।
नाहं त्वां कितवं धूर्त्तमज्ञासिषमरिन्दम । अथ ज्ञातोऽसि तत्पश्चात्पश्चादनवसकः ।
स्वरवर्णेङ्गिताकाराञ्जिगूहादेव यत्नतः । चौर ज्ञातोऽसि तत्पश्च वाङ्मात्रमधुरः शठः । ७११५
एवमीर्ष्यावशं प्राप्तां देवीं सात्राजितीं हरिः । अभिमानवतीं देवः सान्त्वपूर्व्वमथाब्रवीत् ।
मैवं पद्मपलाशाक्षि मनेश्वरि वद प्रिये । किमत्र बहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ मां ।
तत् पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममागतः । नारदो मत्प्रियं कुर्व्वन् मुनिरक्लिष्टकर्म्मकृत् ।
दाक्षिण्यादनुरोधाच्च दत्तवानस्मि संशयः । प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व शुचिस्मिते ।
पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छस्यतिकोपने । तदा दाताऽस्मि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । ७१२०
स्वर्गादिहानयित्वा च पारिजातं द्रुमेश्वरं । गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ।
एवमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवल्लभा । यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमच्युत ।
मन्युरेष प्रनष्टो हि भवेद्दुःखं मम । सीमन्तिनीनां सर्व्वासामधिका स्यामधोक्षज ।
तथाऽस्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवाव्ययः ।
तथेत्युक्ते तु कृष्णेन तुतोष समितिञ्जय । सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवल्लभा । ७१२५
ततः स्नातो जगन्नाथः सर्व्वात्मा सर्व्वभावनः । चकारावश्यकं सर्व्वं सर्व्वकामप्रदः सतां ।
दध्यौ च नारदं देवो ध्यातो देवर्षिर्नृप । अभ्याजगाम स त्वाशु मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ।
तमागतं नरपते सतां गतिरधोक्षजः । सत्यया सह धर्म्मात्मा यथाविधि समपूजयत् ।
पादौ प्रक्षालयामास मुनेः सात्राजिती स्वयं । अर्घ्यं देवः स्वयं कृष्णो मधुपर्कं ददौ तदा ।
अथोपकल्पयामास सुखासीनाय केशवः । परमान्नं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः । ७१३०
तल्लोककर्त्ता सत्कृत्य दत्तं मुनिरुदारधीः । बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रद्धया परयाऽन्वितः ।
उपस्पृश्य ततस्तुष्टः प्रददौ चाशिषः प्रभोः । ताश्च प्रीतेन मनसा प्रतिजग्राह केशवः ।
ततः सात्राजितीं देवीं प्रणतां नारदोऽब्रवीत् । प्रसार्य्य दक्षिणं हस्तं कमलं जलजोपमां ।
यथेदानीं तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता । सविशेषं सुभगा भव मत्तपसो बलात् ।
इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभामा हरिप्रिया । उत्तस्थौ महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप । ७१३५

कृष्णोऽभ्यनुज्ञां कौरव्य लब्ध्वा मुनिवरात्तदा । बुभुजे विधवद्धीमानमितवरविक्रमः ।
ततश्चावश्यकं कृत्वा सत्यभामाऽपि भारत । अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेश भवने मुदा ।
ततो विनिर्गता देवी कृष्णेनैवाभ्यनुज्ञया । स्थिता पार्श्वे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ।
ततो मुहूर्त्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् । आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शक्रलोकमधोक्षज ।
तत्राहं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरं । गायामि देवमध्वर्य्यं तस्यैवाग्रतमं मतः । ७१९०
मासि मासि कृते लोकमाहेन्द्रसदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य नारम्भं कृतमेव च ।
अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रभवो विभुः । पश्चाद्यमरमुखेभ्य कृतं भगवाऽद्रिजातिया ।
निमन्त्रितोऽहं पूर्व्वेद्युः पुण्यं द्रष्टुं महाद्युते । पारिजातस्य भद्रं ते तरुराजो महात्मनः ।
यदेतदाहृतं स्वर्गात्तवार्थेऽथो मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्धि तरुराजमनुत्तमं ।
दृष्टः स वृक्षः सततं सख्याः पुष्करलोचन । सौभाग्यमावहत्येव पूज्यमानोऽपि नित्यशः । ७१९५
पुण्यं कर्त्तुं तदा वृक्षः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्म्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ।
पुराऽदित्या महातेजास्तोषितः किल कश्यपः । वरेण च्छन्दयामास मारीचस्तपसो निधिः ।
सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिसत्तम । स्वलङ्कृता कामतश्च सर्व्वैरेव विभूषणैः ।
ईप्सितं गीतनृत्यञ्च भवेन्मम तपोधन । कुमारी नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधे ।
विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमती चैव धर्म्मशीला तथैव च । ७२००
पारिजातं ततोऽस्राक्षीददित्याः प्रियकाम्यया । सर्व्वकामप्रदैः पुष्पैरावृतं दिव्यगन्धदैः ।
चित्रःखं सर्व्वदा दृश्यं सर्व्वभूतमनोहरं । सर्व्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
ईदृशान्यस्य पुष्पाणि विमर्षकाऽतिरूपिणी । बहुरूपाणि चान्यानि पत्राणि च तथाऽपरा ।
मन्दरादपि वृक्षाच सारमुद्धृत्य कश्यपः । तस्मादेव तरुश्रेष्ठः सर्व्वेषां श्रेष्ठतां गतः ।
ततस्तत्र निबध्याथ कश्यपं मदरो प्रभुः । अदितिर्दान पुण्यार्थं सौभाग्यार्थं तथैव च । ७२०५
निष्क्रयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः । इन्द्रो दत्तवानिन्द्राण्या सौभाग्यार्थं ततो मम ।
सोमस्याप्यथ रोहिण्या ऋद्ध्या च धनदस्य या । एवं सौभाग्यदो वृक्षः पारिजातो न संशयः ।
पारे जातो विष्णुपद्याः पारिजातोति विश्रुतः । मन्दारपुष्पैर्युक्तो मन्दारस्तेन कथ्यते ।
कोऽप्ययं दारुरित्याऽजानन्तो यतो जनाः । कोविदार इति ख्यातस्ततः स महातरुः ।
मन्दारः कोविदारश्च पारिजातश्च नामभिः । स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो सर्व्वतत कुसुमोत्तमं । ७२१०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जिगमिषुन्तत्र नारदं मुनिसत्तमं । प्रोवाच भगवान् विष्णुरमितपराक्रमः ।
महर्षे धर्म्मतत्त्वज्ञ त्वां मया लभ्यतेऽनघ । दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य त्रिपुरघ्नस्य धीमतः ।
अनाज्ञया मद्वचनाद्विज्ञाप्यः पाकशासनः । संदर्शनेच्छाऽऽगतं पौराणं वेत्सि सन्मुने ।
यमयाचीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान् कश्यपस्तदं । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियार्थं धर्म्मवित्तमः ।

स पुष्पमतिसौभाग्यं ददाति तरुसत्तमः । तव दत्तं पुरा दानं शक्रेण तरुसत्तमे । ७१७५
देवीभिर्दुर्व्वनित्याभिर्दुर्व्वार्थममरोत्तम । दत्तं श्रुत्वाऽभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ।
पुण्यार्थं दानधर्म्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च । आनायय द्वारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र तं नाययिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान् बलभिद्भगवंस्त्वया ।
तथा तथा प्रयत्नश्च कार्य्यो मुनिवर त्वया । यथा तरुवरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
तत्र दूतगुणांस्तावत् पश्यामस्ते तपोधन । सर्व्वाख्या सर्व्वकृत्यानां सम्पद्धि त्वयि मे मता । ७१८०
एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः । प्रहस्यैवाच वोर्ग्रप्रमिदं वाक्यं तपोधनः ।
बाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वरं । न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथञ्चन ।
मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा । निक्षिप्य तोयधौ पूर्व्वं पारिजातः समाहृतः ।
मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरेणापि लोककर्त्ता जनार्द्दन ।
स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शङ्करः । आक्रीडद्रुम उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः । ७१८५
तथाऽस्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चानघ । न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरं ।
क्रीडाद्रुमः स शच्येति व्यपदेशेन मोचितः । महेन्द्रेण महाबाहो पारिजाततरुः पुरा ।
प्रियार्थमुमयाऽस्त्राक्षीत् पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविस्तीर्णं मन्दरस्यैव कन्दरे ।
न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः शीता नैव कृष्ण सदागतिः ।
शीतोष्णे चन्द्रतस्तत्र शैलपुत्र्या भवन्ति हि । स्वयम्प्रभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा । ७१९०
वर्ज्जयित्वा महादेवं सगणं यदुवर्द्धन । मास्यान्यस्सदनं दिव्यं न प्रयाति कथञ्चन ।
सर्व्वन्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनां । आज्ञया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ।
पारिजाताद्दशगुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिमानं प्रभास्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
मूर्त्तिमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देवं वृषध्वजं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव । ७१९५
रौद्रेण तेजसा जुष्टा दुःखैर्हीनाः सुखान्विताः । तरवो मन्दरे ते हि दयिताः शैलकन्यया ।
प्रविवेशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । अवध्यः सर्व्वभूतानां वृत्राद्दशगुणं बली ।
एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्करा च सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
सततं मर्हितो देव्याः शच्याः स हि वरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजसः । ७२००
॥ वासुदेव उवाच ॥ मुने तेन कृतं साधु महादेवेन धीमता । यच्छचीकारणं कृत्वा न नीतः स तरुः पुरा ।
स ज्येष्ठः सर्व्वभूतानां लोककृत्प्रभवोऽव्ययः । परावर्य्यस्य सदृशं कृतवानिति मे मतिः ।
अहं यवीयान् देवस्य सर्व्वथा बलघातिनः । लालनीयश्च भगवन् जयन्त इव सत्तम ।
सर्व्वथा भगवांस्तावदुपायैर्ब्बहुविस्तरैः । करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ।

यथा मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया । स्वर्गादिहानयिष्यामि पारिजातमिति प्रभो । ७२०५

मया तदनृतं शक्यं कथं कर्त्तुं तपोधन । नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयाऽनघ ।

मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संशयो भवेत् । मयका हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।

परिधार्य्याः स्थिता सर्व्वे स कथं त्वनृतं वदेत् ।

न देवगन्धर्व्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः । मम प्रतिज्ञामुपहन्तुमुद्यताः सुखाय जीवन्ति चिरं महामुने ।

स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वरः । ततः शचीत्वामृदितानुलेपने गदां विमोक्ष्यामि पुरन्दरोरसि । ७२१०

इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्व्वकं प्रयाच्यमानो न तदं प्रयच्छति । सुनिश्चयं मद्गमनाय सर्व्वथा त्वयाऽपि कार्य्यः खलु तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽथ मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं नृप । तां रात्रिमवसत्तत्र ददृशे च महोत्सवं ।

तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षयश्च विद्वांसः स्वर्गताः कर्म्मभिः शुभैः ।

नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपोधनाः । ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनवस्तथा ।

सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः । दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः । ७२१५

उपर्य्युपरि सर्व्वेषां सोमो देवो महेश्वरः । तस्थावमितविक्रान्तः स्वगणैः परिवारितः

देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्व्वभावनः । कल्पान्तरसहस्रेषु सखा येषां न विद्यते ।

यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः । आत्मज्ञाः सत्यसन्धाश्च ये च धर्म्मपथे स्थिताः ।

रुद्राश्च काश्यपा देवमभ्युपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् रौद्रिर्गङ्गा च सरितांवरा ।

अर्चिष्मांस्तमनुश्चैव भासिश्च वदतांवरः । नेतारो देवदेवानामेते हि तपसाऽन्विताः । ७२२०

एतानन्वविधीयन्ते देवान्देवगणा नृप । धर्म्मनित्यास्तपोनित्याः सन्तः सन्मार्गमाश्रिताः ।

ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः । तानर्चयन्ति त्वमरास्तथा राजन्शुभार्थिनः ।

पितृकृत्येषु देवानां सन्धार्थं येऽप्यनुष्ठिताः । स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्म्मचारिणः ।

गन्धर्व्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप । सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।

ऊर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहाहूहूश्च भारत । तुम्बरुस्तुम्बुरुश्चैव जगुरन्ये च सद्गुणान् । ७२२५

उर्व्वशी पूर्व्वचित्तिश्च हेमा रम्भा च भारत । हेमदन्ता घृताची च सहजन्या तथैव च ।

जुजोष भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् । नृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतो गतिः ।

गते भूतपतौ सर्व्वे नृपा अभ्युपर्यागतं । महेन्द्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निलयान् गताः ।

ततः सर्व्वेषु यातेषु सुखासीनं पुरन्दरं । ददर्श सः सहासीनं नारदोऽभिययौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं । दिदेश कुशगर्भञ्च पीठमात्मासनोपमं । ७२३०

नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत्। दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुलतेजसः।
किञ्चित् कार्य्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽहं महात्मना। आनर्त्ताद्दारिकेन्द्रस्य तस्यैवानन्ततेजसः।
प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य सुबहूनि तदा। ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत् पाकशासनः।
किमाह पुरुषश्रेष्ठः श्रीमानाचक्ष्व मे मुने। चिरस्य खलु कृष्णेन संस्मृतोऽस्मि महात्मना।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्म्मभृताम्वर। ७२०५

॥ नारद उवाच ॥ महेन्द्रस्त्वानुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव। द्वारकां पुरुषश्रेष्ठं काश्यपानां यशस्करं।
तन्तु रैवतकेऽद्राक्षं तदा श्रीमानरिन्दमं। रुक्मिण्या सहितं वीरमुमयेव वृषध्वजं।
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयाऽनघ। विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः।
तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः। षड्कालमनरं पुष्पं द्रुमराजसमुद्भवं।
गुणांस्तस्य मयाख्यातांस्तस्य पुष्पस्य मानद। दत्तश्च पारिजातश्च कश्यपेनातितेजसा। ७२१०
अदित्यां कश्यपो दत्तः पुत्रार्थश्च यथा मम। पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुत्रार्थमात्मवान्।
तस्य दत्तो यथा प्रध्या देवास्तान्वे सुरेश्वर। निष्क्रयश्च यथा दत्तः कश्यपायेन्द्रदर्शिभिः।
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका सत्यभामेति विश्रुता। पुण्यकार्य्ये मनस्तस्य दृश्यिता ते यवीयसः।
तया चाभ्यर्थितो भर्त्ता देव्या देवगणेश्वर। प्रतिजज्ञे च धर्म्मात्मा यवीयांस्तव मानद।
ततो मामुक्तवान् वीरो विष्णुर्व्वक्तताम्वरः। यथावत् सुरमुख्येन श्रुवतः शृणु भावन। ७२१५
सान्त्वनीयो यवीयांस्तु प्रणिपत्य च्युतोऽब्रवीत्। आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमं।
मनोरथोऽस्तु सफलो भ्रातस्तेऽसुरनाशन। धर्म्मकृत्यं विशेषेण भ्रातस्तेऽमरसत्तम।
अयं दुर्लभकल्पश्चो लोके लोकमहेश्वर। पश्यन्त्वमरकल्पार्थं मत्प्रभावाच्च मानुषाः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन। नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत्।
भजासनं द्विजश्रेष्ठ कुशलं तथा द्विज। वक्ष्येऽहं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः। ७२२०
आसीने नारदे शक्रो लब्धानुज्ञोऽथ नारदात्। समासनवरं भेजे तत्रैव सदृशं विभिः।
उपविष्टः सुरपतिरब्रवीच्च तपोधनं। निरीक्ष्य सदसं वीर्थं पार्श्वस्थं सुरशासनः।
॥ इन्द्र उवाच ॥ महर्षे कुशलं पृष्ट्वा तत्र यो जनार्द्दनः। वक्तव्याम धर्म्मज्ञ सर्व्वभूतसुखावहः।
मदनन्तरभीमश्चं जगतो नाम संश्रयः। तदीयः पारिजातस्य रत्नान्यन्यानि चाच्युत।
त्वन्तु भारावतरणं कर्त्तुं देव मर्त्त्यं गतः। मानुष्यं सर्व्वदेवानामर्चितः कार्य्यसिद्धये। ७२२५
त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिपिष्टपं। पूरयिष्यामि वध्वास्ते दृष्टान् कामानधोक्षज।
न स्वर्गीयाणि रत्नानि कथितव्यानि तेऽच्युत। स्वर्गार्थं मानुषं लोकमिति पूर्व्वकृता स्थितिः।
उत्क्रान्त हि स्थितं देव भवतोऽपि महाबल। यथाहं किं प्रवक्ष्यन्ति प्रजापतिमुखाः प्रभो।
मयापि सह पुत्रेण तपोऽभितप्य महात्मना। विक्रान्ताः सर्व्वदेवानां स्थापिता जगतो ध्रुवाः।
प्रजापतिकृतं मार्गमाचरन्तो जगतो मम। श्रुत्वा प्रजापतिर्द्दीप्ता ह्यापन्नमनुबुद्धेत् प्रभुः। ७२३०

अस्माभिर्भिद्यमानन्तु मर्य्यादासेतुबन्धनं । नेष्यन्त्यप्रहिता दैत्या दैत्यपक्षाश्च ये परे ।
स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेश्वरे । स्वर्गे क्षयो भविष्यन्ति विमनस्काश्च नारद ।
उपभोगा मानुष्याणां विहिता ये स्वयम्भुवा । तैस्तुष्यतु मम भ्राता सम्यक्प्राप्तान् कालपर्य्ययं ।
इहापि तावत्त्रिदिवे मम यः स्यात् परिग्रहः । त्रिदिवस्थोऽपि तं कृष्णो नोपभोक्तुमिहार्हति ।
ज्येष्ठज्यायिष्ठभोगानां नाभिज्ञः किं जनार्द्दनः । यतो धर्म्मं समुत्सृज्य पापमेवानुवर्त्तते । ७२६५
स्त्रीवश्यता श्लाघ्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः । जगत्प्रवरया योगं जनयेदिति मे मतिः ।
मानुष्यं मानुषे प्राप्तो यदेतन्मधुसूदनः । कुर्य्यान्निर्बन्धनीयं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यात् परा मम । ज्ञातितो धर्षणा चैव विशेषेणैव गर्हिता ।
धर्म्ममर्थञ्च कामञ्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवतेष सतां धर्म्मान् स्थापितान् पद्मयोनिना ।
महीतलं पारिजातं नाययिष्याम्यहं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां बहु मंस्यते । ७२७०
पारिजातं महीपृष्ठे दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ।
पारिजातगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विशेषो भविष्यति ।
तत्र यत् क्रियते कर्म्म इह तद्भुज्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
सर्व्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्तपोधन । भुज्यते यदि मर्त्यैः स सर्व्वमेकं जगद्भवेत् ।
जन्मभिर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि । न पूर्त्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरैर्गताः । ७२७५
यज्ञैर्यज्ञाङ्गिकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ।
तत् सर्व्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्त्रिदिवौकसां ।
इतः प्रसृष्टा मर्त्येषु जीवन्ति पुरुषा भुवि । आप्यायन्तो नोऽप्यन्नपानदानैर्यज्ञैस्तथैव च ।
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्म्मश्च मृत्युर्वा रतिरेव वा ।
दौर्गन्ध्यं वाऽथ वा घोरा ईतयः कर्म्मसम्भवाः । किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । ७२८०
सर्व्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमं । इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्म्मकृत् ।
यथा यथा च मे भ्राता तुष्येत त्रिपदाम्बर । तथा तथा त्वया वाच्यं काथ्यं मत्प्रीतिमिच्छता ।
हारांश्च मणिरत्नानि चन्दनान्यगुरूणि च । वस्त्राणि च विचित्राणि वधूनां द्वारकां नय ।
योग्यानि मर्त्यलोकानां यावदिच्छति केशवः । न स्वर्गपरिभोगन्तु कर्त्तुमर्हति केशवः ।
इदानि रत्नानि यथेप्सितान्यहं बहूनि चित्राणि च भूषणानि । न पारिजातञ्च कथञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियं । ७२८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन । प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्म्मवित्तमः ।
अवश्यमेव वक्तव्यं हितं बलनिसूदन । मया तव महाबाहो बहुमानोऽस्ति मे त्वयि ।
उक्तो मया वासुदेवो याचता भवतो मतं । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भोः समासतः। न चावगतवान्देवः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते।
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण लालनीयः सदेति मां। उवाच पुण्डरीकाक्षस्तदनन्तरमेव च। ७२९०
पुनः पुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिताः। नैव बुद्धिञ्च स्वाधुक्तां कृतवानात्र तस्य वै।
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यान्ते मधुसूदनः। प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठः सरोषमिव वासव।
न देवगन्धर्व्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च पन्नगोत्तमाः। मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्तु ते।
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वरः। ततः शचीश्यामदितानुलेपने गदां विमोक्ष्यामि पुरन्दरो-
रसि।
उपेन्द्रस्य महेन्द्रायं भ्रातुरस्ति निश्चयः परः। यदत्र मन्यसे न्याय्यं संप्रधार्य्य कुरुष्व तत्। ७२९५
तत्त्वं हितञ्च देवेश श्रूयतां वदतो मम। नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते।
नारदेनैवमुक्तस्तु प्रत्युवाचाथ देवराट्। रोषाविष्टो देवराजः सहस्राक्षोऽब्रवीदिदं।
अनागसि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशवः। एवं प्रवृत्तः किं शक्यं कर्त्तुमत्र तपोधन।
बहूनि प्रतिलोमानि पुरा स कृतवान्मयि। क्षान्तो नारद सोढानि भ्रातेति त्वं मयाऽनघ।
खाण्डवे चार्ज्जुनरथे पुरा वाहयता सता। महीधा वारिता मेघाः शमयन्तोऽग्निमुद्धतं। ७३००
गोवर्द्धनं धारयता विप्रियश्च कृतं मम। तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृतो मया।
समोऽहमिति सर्व्वेषां भूतानामिति चोक्तवान्। स्ववाक्यबलमाश्रित्य वृत्रश्च निहतो मया।
देवासुरेषु प्राप्तेषु संग्रामेषु च नारद। युध्यत्यात्मेच्छया कृष्णो मुने सुविदितं तव।
यत्नेनाऽत्र किमुक्तेन तस्मादिच्छा प्रवर्त्ततां। ज्ञातिभेदो न नः कार्य्यः साक्षी त्वं मम नारद।
ममोरसि गदां मोक्तुं प्रोद्यतो यदि केशवः। अनुबन्धात्र पौलोमीं गुणः क इह दृश्यते। ७३०५
यदवार्थं मतो धीमान् पिता नः कश्यपः प्रभुः। अदित्या सह मे माता तयोर्व्वाच्यमिदं भवेत्।
अजितात्मा मम भ्राता रजसा तमसा वृतः। कामेन च स्त्रियो वाक्यादेवं मामुक्तवान् गुरुं।
धिक् स्त्रियं सर्व्वथा विप्र धिक्कामं धिक् तमस्तथा। यत्राधिक्षिप्तवान् विष्णुरेवं मां ज्येष्ठं द्विज।
न दृष्टं कश्यपकुले व्यपदेश्यं महामुने। नैव दक्षकुले दृष्टं मातुर्मे यत्र सम्भवः।
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितं। कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद। ७३१०
पुत्रदारसहस्रेभ्यो भ्राता ऽनघ विशिष्यते। सदृत्तो ज्ञानसम्पन्न इति ब्रह्मा पुरा ऽब्रवीत्।
नास्ति भ्रातृसमो बन्धुराहार्य्यो इतरो जनः। इति मामब्रवीन्माता पिता चैव प्रजापतिः।
सोदरेषु विशेषन्तु पिता मे कश्यपो ऽब्रवीत्। दृष्टा मया विरुध्यन्ते दानवाः पापनिश्चयाः।
काममेतश्च वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितं। प्राप्तस्त्ववसरो विप्र यदिहादोच्यते मया।
धनुर्व्वेदे मुनिश्रेष्ठ शिष्यो ऽहं हि पुराऽनघ। धन्वाभिरमरावी हि वरदाना महात्मने। ७३१५
उतकृत्तशिरसो विष्णोः पुरा देवो स्तुतो मया। सन्धितश्च शिरो यत्राच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा।
अहं विशिष्टो देवानामित्युक्ता पुनरच्युतः। धनुरारोप्य दर्पेण स्थितो नारद केशवः।

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । येनेदं विष्टतं विष्णोः शरीरं मुनिसत्तम ।
ऐन्द्रं वैष्णवमस्यैव मुने भागमहं ददौ । यवीयांसमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ।
संग्रामेषु प्रहर्त्तव्यं तेन पूर्व्वं तपोधन । राजा कियाहं समरे प्रहरामयतो ध्रुवं । ७२०
प्रादुर्भावेषु सर्व्वेषु स्वशरीरनिवासवत् । यस्मादृच्छामि धर्म्मज्ञ केशवं भक्तिमाश्रितं ।
इदं भंक्ता मदीयञ्च भवनं विष्णुना कृतं । उपर्य्युपरि लोकानामधिकं भुवनं मुने ।
भज्यमानः स च मया पृष्ठतः क्रियते मुने । लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ।
बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद । पिता माता च गोविन्दो नातीव परिभाषितः ।
दृष्टस्तत्र जनन्यास्तु केशवः स विशेषतः । वयं देव्या न सन्देहस्तत्र कोपो ऽतिरिच्यते । ७२५
सर्व्वेषां बलवान् शूरो मान्यमानयिता तथा । केशवेनैव च ध्यानं यत्तद्धितयतां मतं ।
गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम । आहूतो न निवर्त्तेयं समरं प्रति शत्रुभिः ।
यदीच्छसि तदागच्छ युद्धं ते यत्नमिच्छसि । प्रहरस्व च पूर्व्वं त्वं भार्य्याजित यथेच्छसि ।
रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गेण गदया नन्दकेन च । प्रहरात्र गरुडं दृढो भूत्वा जनार्द्दन ।
प्रहृते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव । यत्ते धिष्ण्यहि मां लोको विकल्पं न करिष्यति । ७३०
यावच्च संग्रामगतो जितोऽहं चक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावद्धो मुनिसत्तम ।
मां समाह्वयते ज्येष्ठं यवीयांस्तु तपोधन । कथं तं मर्षयिष्यामि किमर्थं जीवितं धरे ।
अद्यैव गच्छ भगवन् द्वारकां कृष्णपालितां । विमर्दे संस्थितः सोऽयं इति वाच्यस्त्वयाऽच्युतः ।
पलाशपत्राङ्कमपि मया ऽजितो न पारिजातस्य तव प्रदास्यति । इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया वचो मदीयं भरता
तपोधन ।
पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाऽच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विकल्पितं । न मायया शक्नुमि नार्हसि द्रुमं सुयुद्धमेवास्तु धिगस्तु
जिह्मतां । ७३५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये ऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदतांवरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ।
कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नात्र संशयः । प्राप्तकालन्तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ।
अनियुक्तपुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकगतितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ।
कार्य्याकार्य्ये समुत्पन्ने परिपृच्छति मां भवान् । अतस्ततः प्रवक्ष्यामि महत्तां यदि रोचते ।
अयुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितं । न्याय्यञ्च प्राप्तकालञ्च पराभवमनिच्छता । ७४०
वक्तव्यं सर्व्वथा सद्भिरप्रियं वाऽपि यद्धितं । आनृशंस्येन तत् केचित् सद्भिश्च निन्दितं पुरा ।
अनृते धर्म्मभङ्गे च न शुश्रूषति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं सद्भिरेते विनिन्दिताः ।
सर्व्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शतक्रतो । श्रुत्वा च कुरु सर्व्वज्ञ मम श्रेयस्करं वचः ।
अन्योन्यभेदो भ्रातॄणां सुहृदां वा बलान्तक । भवत्यानन्दकृद्वै द्विषतां नात्र संशयः ।

हितानुबन्धसहितं कार्य्यं श्रेयं सुरेश्वर । विपरीतञ्च तद्बुद्ध्वा नित्यं बुद्धिमतां वर । ७३५
पश्चात्तापकरं यत् स्यादारब्धं कार्य्यमीदृशं । आरम्भेणैव तद्विद्वानेष बुद्धिमतां नयः ।
विपाकमस्य कार्य्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यदत्र कारणं देव निबोध विबुधाधिप ।
य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः । प्रकृत्या यं परं सर्व्वे क्षेत्रज्ञं वै विदुर्बुधाः ।
तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्तो भागः सर्व्वभवोद्भवः । तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्व्वस्य धीमतः ।
प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवी यशस्विनी । व्यक्तः सर्व्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ७४०
रुक्मिण्याद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तो प्रथमो गुणः । अथवा प्रकृतिर्द्देवी गुणदेवो महेश्वरः ।
न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरसत्तम । गुणिनश्चाव्ययात्मा च हरिःप्रथमो गुणः ।
नारायणो महातेजाः सर्व्वलोकभावनः । भोक्ता महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोक्षजः ।
ब्रह्मा देवगणाश्चान्ये पश्चात् सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ।
एवं पुराणः पुरुषो विष्णुर्व्वेदेषु पठ्यते । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य गुणेभ्यश्च परस्तथा । ७४५
अदित्या तपसा विष्णुर्महात्माराधितः पुरा । वरेण छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ।
तयोक्तस्त्वत्समं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तम । प्रणिपत्य च शिरसा नारायणमधोक्षजं ।
तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः । अंशेन तु भविष्यामि पुत्रः स्वयमेव ते ।
स जातः सर्व्वहृद्देवो भ्राता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ।
इत्थमेष हरिर्द्देवः काश्यपत्वमुपागतः । तैस्तैर्भावैर्विकुरुते भूतभव्यभवाव्ययः । ७५०
प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया । माथुरं जगतां नाथः कर्त्ता हर्त्ता च केशवः ।
यथा पललपिण्डः स्याद्व्याप्तः स्नेहेन मानद । तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
प्रद्युम्नदेवः सर्व्वात्मा तैस्तैर्भावैर्विकुर्व्वते । जगत्यतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्व्वभावनः ।
अतः समस्तदेवानां पूज्य एष च केशवः । पद्मनाभश्च भगवान् प्रजासर्गकरो विभुः ।
अनन्तो धारणार्थञ्च बिभर्त्ति च महायशाः । यश्च इत्यपि यज्ञेषु कथ्यते वेदवादिभिः । ७५५
श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । द्वापरे च तथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ।
अवधीत् स हिरण्याक्षं दिव्यरूपधरो हरिः । जघ्ने हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
दधाराप्सु निमज्जन्तीमेष देवो वसुन्धरां । वाराहं वपुरास्थित्य जगतो हितकाम्यया ।
जिगाय जगतीञ्चैव विष्णुर्वामनरूपधृक् । बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान् पन्नगबन्धनैः ।
देवदानवसम्भूतामकामयदपि श्रियं । त्र्यम्बकः पुरा विष्णुरुदारामितविक्रमः । ७६०
सावशेषं ततो यस्य तं न हन्ति जनार्द्दनः । अनीकेष्वपि वर्त्तन्तं शतमेतन्महात्मनः ।
जघ्ने च दानवान् मुख्यान्देवानाञ्चैव शत्रवः । तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्म्मनित्यः सतां गतिः ।
रामत्वमपि चावाप्य जघ्ने रावणमात्मवान् । भूत्वा कामगुणश्चैव जघान हिरदं हरिः ।
हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानुषे । उपेन्द्रो जगतो नाथः सर्व्वभूतोत्तमोत्तमः ।

जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्व्वो मया हरिः। दैतेयेषु चरन्देवसृष्टेष्वग्निरिवोद्धतः। ७१७५

अद्याहमपि गोविन्दं दानवैश्चार्थ्यं जगत्। कुर्व्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया।

अवश्यं पारिजातन्ते नयिष्यति जनार्द्दनः। द्वारकाममरश्रेष्ठ नानृतं ते ब्रवीम्यहं।

भ्रातृस्नेहाभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि। चापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव।

नैव चेच्छ्रोष्यसि प्रोक्तं मया देव कथञ्चन। पृच्छ त्वं नयधर्म्मज्ञान् ये हितास्तव मन्त्रिणः।

नारदेनैवमुक्तस्तु महेन्द्रो जनमेजय। इदमुत्तरमीशोऽथ प्रत्युवाच जगद्गुरुं। ७१८०

एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्द्विज। एवमेतत् सुबहुशः श्रुतं खलु मया मुने।

यतश्चैवंविधः कृष्णस्ततोऽहं तस्य तं तरुं। न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्म्ममनुस्मरन्।

महाप्रभावो नात्यर्थं कुर्य्यादिति विचिन्तयन्। व्यवसितोऽहं भद्रन्ते मुने सर्व्वगुणोदितः।

महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्णवः। श्रोतारश्चैव सततं वृद्धानां ज्ञानचक्षुषां।

महात्मा कारणेनाल्पे कृष्णो धर्म्मभृताम्वरः। भ्राता ज्येष्ठेन धर्म्मज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति। ७१८५

यथैव मम मातुः स वरं प्रादादधोक्षजः। तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतां सोढुमर्हति।

यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जनार्द्दनः। तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य संमानं कर्त्तुमर्हति।

ज्यैष्ठ्यमेव तु देवेन नारब्धं किं पुरातने। यथेदानीमपीच्छेत् स ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः।

सुनिश्चितं बलरिपुमीक्ष्य नारदो विसर्ज्जितस्त्रिदशवरेण धर्म्मवित्। ययौ पुरीं यदुवृषभाभिरक्षितां कुशस्थलीं हृतमतिमांस्तपोधनः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२०॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ अथेत्य द्वारकां रम्यां नारदो मुनिसत्तमः। ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिन्दमं। ७१९०

स्ववेश्मनि सुखासीनं सहितं सत्यभामया। विराजमानं वपुषा सर्व्वतेजोनिवासिना।

तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतं। केवलं चोदयन्तञ्च वाक्यमात्रेण भामिनीं।

दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्तस्थावधोक्षजः। पूजयामास च तदा विधिदृष्टेन कर्म्मणा।

सुखोपविष्टं विश्रान्तं प्रहस्य मधुसूदनः। वृत्तान्तं परिपप्रच्छ पारिजाततरुं प्रति।

अथोवाच मुनिः सर्व्वं विस्तरेण महात्मने। इन्द्रानुनायेन्द्रवाक्यं निखिलं जनमेजय। ७१९५

श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्व्वं नारदं वाक्यमब्रवीत्। अमरावतीं पुरीं यास्ये श्वोऽहं धर्म्मभृताम्वर।

इत्युक्त्वा नारदेनैव सहितः सागरं ययौ। सन्दिदेश ततश्चैव विसृज्य नारदं हरिः।

महेन्द्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन। अभिवाद्य महात्मानं महाकायसुरोत्तमं।

न युद्धे प्रमुखे स्थातुमर्हसि त्वं मम प्रभो। पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेहि मां।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः। श्रावयामास कृष्णोक्तं देवेन्द्रायामितौजसे। ७२००

ततो बृहस्पतिः शक्रः शक्रस्य वचनाग्रजः। श्रुत्वा बृहस्पतिश्चेदमुवाच कुरुनन्दन।

अहो धिग्ब्रह्मसदनं मयि याते शतक्रतो। दुर्नीतमिदमारब्धं मन्त्रभेदो हि दारुणः।

अनाख्याय कथं नाम भवता भुवनेश्वर । ममैतत् कृत्यमारब्धं देव केनापि हेतुना ।
अथवा भवितव्येन कर्म्मणेन प्रयुज्यते । जगत्‌सृष्ट न विधिः शक्यः समतिवर्त्तितुं ।
सहधैव तु कार्य्याणामारम्भो न प्रशस्यते । तदेतत् सहसारब्धं कार्य्यं दास्यति लाघवं । ७५०५
बृहस्पतिं महात्मानं महेन्द्रोऽथाब्रवीद्वचः । एवं गतेऽद्य यत् कार्य्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
तमुवाचाथ धर्म्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखश्चिन्तयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः ।
यतस्व सह पुत्रेण योधयस्व जनार्द्दनं । तथा शक्र करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ।
बृहस्पतिस्त्वेवमुक्त्वा क्षीरोदं सागरं गतः । आचष्ट चैव मुनये कश्यपाय महात्मने ।
तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत । अवश्यं भाव्यमेतद्धि सर्व्वथा नात्र संशयः । ७५१०
दृष्टतः सदृशीं भार्य्यां महर्षेर्देवशर्म्मणः । अपध्यानकृतो दोषः पततेव शतक्रतोः ।
अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धस्य मुने मया । उद्‌वासः स दोषस्य प्राप्त एव सुदारुणः ।
तद्गमिष्यामि साचाऽस्य सहादित्या तपोधन । उभौ तौ वारयिष्यामि दैवं संवदते यदि ।
बृहस्पतिस्तु धर्म्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत् । प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
तथेति कश्यपश्चोक्त्वा सम्प्रस्थाप्य बृहस्पतिं । जगामाराधयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरं । ७५१५
तत्र योऽस्य महात्मानमानर्च वृषभध्वजं । वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ।
तुष्टाव च तमीशानं मारीचः कश्यपस्तदा । वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुं ।

॥कश्यप उवाच॥ उरुक्रमं विश्वकर्म्माणमीशं जगत्स्रष्टारं धर्म्मदृश्यं वरेण्यं । सहस्रं त्वां स्तुतिमद्धाम दिव्यं विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ये ।
यो देवानामधिपः पापहर्त्ता ततं विश्वं येन जगन्महत्त्वात् । आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्री विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ।
श्राद्धान्तकान् यो यतिरूपी निजघ्ने दृप्तानिन्द्रेण प्रभुदोऽहितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ययोनिं विश्वेश्वरं यामि मूर्द्ध्ना
प्रपद्ये । ७५२०
भुक्तेः स एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्यं धात्रा धाम सुकृतिलाभ ईड्यः । पुण्यात् स मां महता शाश्वतेन सोमपानां मरी
चिपानां वरिष्ठः ।
अथर्व्वाणं सुशिरसं भूतयोनिं ज्वलितं धीरं दानवानाञ्च बाधं । येन हुतं यज्ञियं संस्कृतं वै विश्वेश्वरेशं शरणं यामि देवं ।
जगज्जालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीतिदेवं गतानां । य ऊर्द्ध्वगं रथमास्थाय याति विश्वेश्वरः स सुमना मेऽस्तु
नित्यं ।

अन्तश्चरं रोचनं चारुशाखं महाबलं धर्म्मनेतारमीड्यं । सहस्रनेत्रं शतवर्त्मानमुग्रं महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ।
शुचिं योगं शंसनं शान्तपापं शर्व्वं शम्भुं शङ्करं भूतनाथं । धुरन्धरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं रिपीकाणामयनं यामि मूर्द्ध्ना । ७५२५
आशुः शिपायं वृषभं वीरुधांवं हुतं धर्म्मं विततं चारुशुभ्रं । वसुन्धरं सप्तजीकं समं त्वां धृतव्रतं शूलधरं प्रपद्ये ।
अनन्तवीर्य्यं धृतकर्म्माणमाद्यं यज्ञश्रेष्ठं यजताञ्चाभियोज्यं । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं द्विजं धर्म्मस्तुतं प्रपद्ये ।
परं गुणेभ्यः प्रश्निगर्भस्वरूपं वज्रःशृङ्गं व्यूहनं कान्तरूपं । शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधाम सन्तोषनं दुष्कृतीनां नमस्ये ।
सुनीहारं सुशिरसं चारुकर्णं दृढव्रतं दृढधन्वानमाजं । शूरं वेत्तारं धनुषोऽत्यातिरेकं पतिं पशूनां शमनं नमस्ये ।

एको रातिश्चैव भूतं भविष्यं सर्व्वातिथिर्यो हि जुषत्यरिघ्नः। अरिन्तुदोऽनुत्तमः संविभागी विभाजको मां भगवान् पातु देव। ७३३०

य एको याति जगतां विश्वमीशो य एकोऽदाम्महतां प्राणमग्र्यं। येनानृशंस्या च्छाश्वतं धामजुष्टं समाजुयात् सुकृती श्रेयसेऽय।
ब्रह्माऽसृजद्यो भुवनोत्तमोत्तमं तृप्तो विद्वान् ब्राह्मणः षड्गुणस्य। स्रष्टारं सव्याहृतिकं समग्रं समां पायाद्गृस्वकरूपोऽरिहाश्रैः।
व्यम्बको जनेऽथ विद्वान् समग्रः स्तृभिः शम्भुः प्राणदः कृत्तिवासाः। एषो भुवः पवमानस्य भर्त्ता स षपद्मोश. भद्दरः शारधाता।
त्र्यम्बकं पुष्टिदं वोग्रुवाणं धर्मं विप्राणां वरदं यज्वमाद्य। बराहरं रणजेतारमीशं देवं देवानां शरणं यामि रुद्रं।
आद्यं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां चित्रलोमं वृषवहं कर्म्मपाद्यं। भूतायनं भूतपतिं गुरूणां गुरुं देवं शरणं यामि रुद्रं। ७३३५
अनुद्भुतं यज्ञकर्त्तारमन्तं मध्यस्थायं यज्जगतां साम्यरूपं। देवव्रतेषु बहुधा गीतमोशमभिचिपिष्टपं शरणं यामि रुद्रं।
महाजिनं व्रतिनं मेखलालं सुतीक्ष्णं क्रोधघ्नं विपापं। भूतं चेक्षं गुणिनं वा कपर्दिनं नतोऽस्मीशं वन्द्यं वन्द्यनानां।
देवं देवानां पावनं पावनानां क्रतिं क्रतीनां महतो महान्तं। व्रतात्मानं संस्तुतं गोपतीनां पतिं देवं शरणं यामि रुद्रं।

अन्तस्वरं पुरुषं गुह्यसंज्ञं प्रभास्वन्तं प्रणवं विप्रदीपं। हेतुं परं परमस्याक्षरस्य ध्रुवं देवं गुणिनं सन्नतोऽस्मि।
प्रसूतारूभयो नैष सूतिस्य सूक्ष्मः पृथक् भूतेभ्यो न पृथक् चैव भूतः। स्वयम्भूतः पातु मां सर्व्वसाक्षः प्रदः स्वादः सम्मदः पातु रक्ष। ७३४०

आसन्नः सन्नतरः साधकानां श्रद्धावतां श्राद्धदत्तिप्रणेता। पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां पायात्सोऽयः पूरणः षड्गुणानां।
अन्तर्व्यहिर्दृष्टजिनानां निहन्ता स्वयं कर्त्ता भूतभावी विकुर्व्वन्। धृतायुधः सुकृतीनामुत्तमौजाः प्रणुद्यात्मे वृजिनं देव देवः।
येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण। महत् कुर्व्वन्तो वृजिनं देवतानां त्र्यायामीशः पातु विश्वे दधाता।
भागीयसां भागमादातुमिच्छन्मखो दाक्षो येन हन्तो ऽभ्यधावत्। विद्वान् यज्ञस्यादिरयान्तः स देवः पायादीशो मां दक्षयज्ञान्तहेतुः।
अन्यो धन्यः संस्तुतस्योत्तमस्य जगत् स्रष्टा योऽस्ति सर्व्वातिगुह्यः। स मां मखप्रमुखे पातु नित्यं विचिन्वानः प्रथमः षड्गुणानां। ७३४५
गुणनैकाक्षं यस्य देवस्य नित्यं सतोद्रेको यस्य भावात् प्रसूतः। गोप्ता गोप्तॄणां वरदो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य बाधमानस्य कुद्धः।
धाता यस्य हरिरग्र्योऽथ विष्णो ब्रह्मा पुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च। पराभूता भुवनेशः स सोमो जुषत्येव मेषवे साधुगोप्ता।
यस्माद्भूतानां भूतिरन्तोऽथ मध्य धृतिर्विभूतिः श्रुतिश्च रुद्रः। यदाभिभूतस्य पुरुषस्येश्वरस्य महात्मनो हृद्वेद्यस्य तस्य।
यस्तिष्ठाद्धं त्र्यम्बकः सर्व्वमीशो भगाद्धं यस्तदुमा सर्व्वधात्री। नान्यस्तृतीयं जगतीहास्ति किञ्चिन्महादेवात् सर्व्वसत्वमयोऽसौ।

इति संस्तूयमानस्तु भगवान् वृषभध्वजः। दर्शयामास धर्म्मात्मा काश्यपं धर्म्मसुन्दरं। ७३५०
उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना। जाने संस्तौषि कार्य्येण येन मां त्वं प्रजापते।
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ देवौ प्रकृतिमेष्यतः। पारिजातन्तु धर्म्मात्मा नयिष्यति जनार्दनः।

उपध्मीता मेहन्द्रो हि मुनिना देवशर्म्मणा । मयाकाक्रान्त् पुरा भार्य्या तपोदीप्तस्य काश्यप ।

गम्यतां तत्र धर्म्मज्ञ द्वारावत्या महात्मना । अदित्या शक्रसदनं श्रेयसे पुत्रयोर्भुवं ।

इति हरवचनं निशम्य विद्वान् कमलभवात्मजसूनुरप्रमेयः । त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुमनोकसं जगाम । ७१४५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे महादेवस्तवने एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्त्तेऽभ्युदिते रवौ । मृगयाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिं ।

आरोप्यैकरथे देवः सात्यकिं शिनिपुङ्गवं । प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्ता कुरुकुलोद्वह ।

रैवतञ्च गिरिं देवो गत्वा दारुकमब्रवीत् । मदीयं रथमेतं त्वं गृहाणेहैव दारुक ।

प्रतिपालय मां सौम्य दिनार्द्धं धारयन् हरीन् । रथेनैव प्रवेष्टाहं द्वारकां सूतसत्तम ।

इति सन्दिश्य भगवानारुरोह खगेश्वरं । तार्क्ष्ये च सात्यकिर्धीमानप्रमेयपराक्रमः । ७१५०

पृथग्रथेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमन्वियात् ।

निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं काननं हरिः । देवोद्यानं ययौ धीमान् पारिजातजिहीर्षया ।

ददर्श तत्र भगवान्देवयोधान्सुरासदान् । नानायुधधरान् वीरान्नन्दनस्यानघोऽव्ययः ।

तेषां सम्पश्यतामेव पारिजातं महाबलः । उत्पाट्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ।

गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत । उपस्थितो विमृश्यवान् पारिजातस्तु केशवं । ७१५५

सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातश्च भारत । उक्तश्च वृक्ष मा भैस्त्वं केशवेन महात्मना ।

तं प्रस्थितं तरुं दृष्ट्वा पारिजातमधोक्षजः । अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणं ।

ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजातो द्रुमोत्तमः । ह्रियतेति महेन्द्राय गत्वा नृप शशंसिरे ।

अथैरावतमारुह्य निर्ययौ पाकशासनः । जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्व्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वोवाच प्रहस्तं भोः किमिदं मधुसूदन । ७१६०

प्रणम्य गरुडस्थोऽथ केशवः शक्रमब्रवीत् । वध्वास्ते पुण्यकार्थाय नीयतेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो मैवं पुष्करलोचन । अयोधयित्वा न तरुर्नेयितव्यस्त्वयाऽच्युत ।

प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुञ्च कौमोदकीं मयि ।

ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजोत्तमं । बिभेदाग्निसमस्पर्शैः प्रहसन्निव भारत ।

विव्याध गरुडं वज्री दिव्यैः शरवरैस्तदा । बाणांश्च बाणैश्चिच्छेद केशवस्य तरस्विनः । ७१६५

यान् यान्मुमोच देवेन्द्रस्तांस्तांश्चिच्छेद माधवः । माधवेन प्रमुक्तांश्च चिच्छेद बलसूदनः ।

माहेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन । शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुहुः स्वर्गवासिनः ।

तयोर्व्वर्त्तति संग्रामे गरुडस्तं महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽथ हर्त्तुमभ्यपतद्बली ।

प्रद्युम्नमथ कंसघ्नो वारयेति तमब्रवीत् । ततस्तं वारयामास रौक्मिणेयः प्रतापवान् । ७१७०

जयन्तो जयतां श्रेष्ठो रौक्मिणेयमथेषुभिः । सर्व्वगात्रेषु विव्याध जगाम रथे स्थितः ।

रथस्थ एव रथिनं कामस्तु क्रमकोरयः । रौक्मिणेयमर्द्दयामास वाणैराशीविषोपमैः ।

स सन्निपातस्तुमुलो बभूव कुरुनन्दन । जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः ।
कृतप्रतिकृतश्चैव चक्रतुस्तौ महाबलौ । महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्यप्रतिमावुभौ ।
देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः । तं संग्रामं महाघोरं सिद्धाश्चैव सचारणाः ।
तत्रस्थः प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः । पारिजातं पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन । ७४८५
सखा स देवराजस्य महास्त्रविदरिन्दमः । अवध्यो वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ।
ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुद्वीपाद्दिवं गतः । स्वयमुग्रा नृपते यातः सखित्वं वज्रपाणिनः ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत् । तमस्त्र एव प्रवरं शरैर्वारय सात्यके ।
न त्वया निर्हृयं वाणा मोक्तव्याः सात्यके त्वया । अयं ब्राह्मणः पापस्वं योद्धव्यं खलु सर्वथा ।
ततः सन्ना रथेषूणां गरुडस्थं दिवस्पती । आजगाम महाबाहो सात्यकिं प्रवरो भृशं । ७४९०
छित्त्वेषुणा धनुस्तस्य चिपतः सायकान्नृप । छित्त्वाह पुरुषव्याघ्रो वचनश्चेदमब्रवीत् ।
ब्राह्मणो नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ तिष्ठ स्ववर्त्मनि । अवध्या यादवानां हि सपरात्मा अपि द्विजाः ।
प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुरुनन्दन । मृषां याचस्व नृपां शूर युध्य संग्रामगतो रणे ।
जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामतः प्रवरो नाम सखा शक्रस्य धीमतः ।
न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदनं । आनृण्यं योद्धव्याहमय गन्ताऽस्मि माधव । ७४९५
ततस्तयोस्तदा रौद्रः संग्रामो ववृधे नृप । अन्योन्यं दिव्यैरस्त्रैस्तदा भैनेयद्विजमुख्ययोः ।
योधयाञ्च तदा राजन् युयुधाते महाबलौ । तस्मिन् वर्तति संग्रामे तेषाममितवर्चसां ।
नातिमिश्रे रणे कार्ष्णी रौक्मिणेयस्तदाम्बरं । ऐन्द्रिः कार्ष्णिं महात्मानं सायकैः प्रत्यवारयत् ।
एवं प्रत्येकं प्रतीच्छेति तावुभौ योधसत्तमौ । युयुधाते नरश्रेष्ठ परस्परवधैषिणौ ।
अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाव्याव्यक्तमाग्नेयं दिव्यमस्त्रेण संगरः । ७५००
सोऽस्त्रं तदभिदीप्यन्तमापतन्तं शितैः शरैः । तच्छक्तो वारणास्त्रेण तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततस्तद्दीप्यमानस्तु पपात रथमूर्धनि । रौक्मिणेयस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनं ।
तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रद्युम्नस्य महात्मनः । नाददृशत्तु घोरं तं रौक्मिणेयं जनाधिपः ।
ददृशुरग्निं न कश्चिद्हुतोऽपि विमानगतः । दग्धात् रथात्तदा तावत् रौक्मिणेयोऽपचक्रमे ।
अथ नारायणसुतो विरथो रथिनांवरः । स्थितो धनुष्पाणिश्च जयन्तमिदमब्रवीत् । ७५०५
महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानसि । नाहमेतत्समुत्पन्नं शक्तो हन्तुं शरैरपि ।
प्रयत्नं कुरु शिक्षायां यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय । नास्ति मेऽस्ति भयं कश्चित् संग्रामेऽमरनन्दन ।
आशीविषं साध्वसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वं धृतायुधं । विमोमि तव नेहार्थी युद्धे दुर्जनस्त्वाऽवशः ।
मनसा स्पृश्यतामेष पारिजातस्त्वया तव । शक्यं न खलु हन्तुं त्वं प्रष्टव्यो यथा सा खेः ।
रथो मायामयो दग्धस्तस्य यो वासवात्मज । ईदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्तोऽस्मि मायया । ७५१०
एवमुक्तो जयन्तस्तु मुमोचास्त्रं महाबलः । तपसोत्पादितं तेन स्वयमेव पितामहात् ।

तत्प्रद्युम्नो महावेगं शरजालैरवारयत् । चलाय्यस्त्राणि दिव्यानि मुमोच चापराणि सः ।
दिक्षु सर्व्वासु ददृशुस्तान्यस्त्राण्यथ भारत । रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरीक्षे च पन्नगं ।
महोल्कासदृशान् बाणानस्त्राण्यमरसत्तमः । मुमोच यानि घोराणि प्रद्युम्नं प्रति सर्व्वतः ।
तानि सर्व्वाणि बाणौघैः कार्ष्णिरस्त्राण्यवारयत् । जयन्तश्चापरैर्बाणैर्विव्याध निशितैस्तदा । ७११५
ततो नादः समुत्सृष्टो सुचरैः पुण्यकर्म्मभिः । दृष्ट्वा स्थैर्य्यञ्च शौर्य्यञ्च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
प्रवरस्यापि बाणेन शितेन शिनिपुङ्गवः । चिच्छेदेष्वासनं वीरो हस्तावापञ्च भारत ।
ततोऽन्यत्तु जग्राह महत्तद्धनुरुत्तमं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिसमस्वनं ।
स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः । शरान्मुमोच विशिखानर्करश्मिनिभांस्तदा ।
चकर्त्त च धनुश्चित्रं शैनेयस्यामितौजसः । विव्याध सर्व्वगात्रेषु बाणैरपि च सात्यकिं । ७१२०
धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत् कुरुनन्दन । दृढं भारसहं धीमान् विव्याध प्रवरं रणे ।
उभावकर्त्ततुरन्योन्यं वर्म्मणी तौ शितैः शरैः । गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्म्मभिद्भिः शरोत्तमैः ।
अथापरेण बाणेन पुनरिष्वासनं द्विधा । चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिश्चैनमताडयत् ।
अन्यदिष्वासनं तत्तु ग्रहीतुमनसं द्विजः । गदया ताडयामास चेष्टया लघुहस्तवत् ।
सोऽसिं चर्म्म च जग्राह सात्यकिः प्रहसन्निव । न जग्राह धनुर्धीमान् गदयाऽभिहतो भृशं । ७१२५
ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा । विहसन्निव विज्ञाय सत्यकं यदुनन्दनं ।
प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्म्मुक्ताकाशसन्निभं । तस्य चिच्छेद भल्लेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
स्वदेहेऽपातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव । व्यधमच्च तथा चर्म्म शितैर्बाणैरजिह्मगैः ।
आजघान च शक्त्यैनं हृदि विप्रो ननाद च । तं विह्वलमिव ज्ञात्वा पारिजातजिहीर्षया ।
ताक्ष्योऽभ्यासे रथेनैव स तस्थौ प्रवरस्तदा । तं पक्षपुटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा । ७१३०
गव्यूतिमेकां स रथः पपात च मुमोह च । तं जयन्तो निपत्याथ पतितं श्लाघ्यं नृप ।
समाश्वास्य रथं शीघ्रं समारोपितवांस्तदा । शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तञ्च मुहुर्मुहुः ।
आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिषस्वजे । तं हि पस्पर्श हस्तेन सव्येन मधुसूदनः ।
नीरुजः स्पृष्टमात्रस्तु सात्यकिः समपद्यत । प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शिनिपुङ्गवः ।
तस्थतुः पारिजातस्य युद्धश्लाघ्यौ तु तावुभौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत । ७१३५
सम्पतन्तौ महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्मना । नासन्नमभिगन्तव्यं गरुडस्य कथञ्चन ।
बलवानेष पतगो राजा च विनतासुतः । दक्षिणे चैव सव्ये च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
उभौ स्थितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतां । एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्द्दनौ । अथेन्द्रो गरुडं बाणैर्वज्राशनिसमस्वनैः ।
विव्याध सर्व्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् बाणान् गणयन् वैनतेयः प्रतापवान् । ७१४०
ययाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिन्दमः । उभौ तौ सहसा राजन् बलिनौ नगपक्षिणौ ।

प्रयुद्धौ वीर्य्यसम्पन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ । रदनैः पक्षमरिपुं करेण शिरसा तथा ।
ऐरावणो गजपतिराजघान नरेश्वर तथा । ततो नखाङ्कुशैस्तीक्ष्णैर्वैनतेयो बलोत्कटः ।
तथा पक्षनिपातैश्च शक्रनागमताडयत् । स मुहूर्त्तं महानागोत् समर्द्दो गजपक्षिणोः ।
विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षितॄणां भयावहः । मूर्द्ध्न्यथैरावणं तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत । ७५०५
नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबलः । संप्रहाराभिसन्तप्तः स पपात त्रिविष्टपात् ।
पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
कारुण्यादथ सौहार्द्दात् पूर्व्वाभ्युपगमादपि । कृष्णोऽप्यन्वागमच्चैनं पृष्ठतः प्रभवाव्ययः ।
पारिजातवता वीरो गरुडेन महाबलः । समूदपर्व्वते तस्मिं पारिपात्रे तु वृत्रहा ।
ऐरावणे समाश्वस्ते संग्रामो ववृधे पुनः । शरैराशीविषप्रख्यैरस्त्रयुक्तैः सुतेजितैः । ७५१०
अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् । ततो वज्रायुधो वज्रमशनिश्च पुनः पुनः ।
मुमोच गरुडे राजन्नैरावणरिपौ नृप । वज्राशनिनिपातांस्तान् सेहे शक्रस्य नागहा ।
अवध्यो बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण तपोबलात् । मुमोच पत्रमेकैकं मानयन्नशनिन्तदा ।
वज्रञ्च देवराजो वै भ्रातुः काश्यपसम्भवः । आक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमज्जत कृपते गिरिः ।
विवेश धरणीं राजन् शीर्य्यमाणः समन्ततः । चुकूज बध्यमानेन कृष्णस्य स तु पर्व्वतः । ७५१५
तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किञ्चिच्चैवमधोक्षजः । तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तस्थौ देवो विहायसि ।
प्रद्युम्नञ्च तदोवाच सर्व्वलोकभावनः । इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय माचिरं ।
स दारुकं महाबाहो मत्तेजोबलमाश्रितः । वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुकुराधिपः ।
श्वो जित्वेन्द्रमागमिष्ये द्वारकामिति मानद । तथेत्युक्त्वा तु धर्म्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेन्द्रबलावुभौ । नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ । ७५२०
दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुह्य रथं कृष्णः पारिपात्रं गिरिं ययौ । यत्रैरावणमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ।
पारिपात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्द्दनं । प्राणपादसमो भूत्वा प्रविवेश वसुन्धरां ।
प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मनः । तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्व्वतस्य जनाधिप ।
ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन । सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली । ७५२५
प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्थौ महाबलौ । गतावुभौ रक्षार्थं पारिजातमरिन्दमौ ।
ततोऽस्तमगमत् सूर्य्यः प्रवृत्ता रजनी नृप । उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोः प्रभो ।
सुप्रहारहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावणं गजं । नातिकल्पं महातेजा देवराजानमब्रवीत् ।
गरुडाभिहतः पूर्व्वमातिकल्पो गजोत्तमः । ऐरावणो महाबाहो रात्रिश्च समुपोस्थिते ।
श्वः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्त्तस्व यथेच्छसि । एवमस्त्विति कृष्णञ्च देवराजोऽब्रवीत् प्रभुः । ७५३०

उवाच पुष्कराभ्याशे देवराजः पुरन्दरः । अमं गिरिमयं कृत्वा धर्म्मात्मा नृपसत्तम ।
ब्रह्मा तत्राजगामाथ कश्यपश्च महानृषिः । अदितिश्चैव सर्व्वे च देवा मुनय एव च ।
साध्या विश्वे च कौरव्य नासत्यावश्विनौ तथा । आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ।
नारायणस्य पुत्त्रेण सत्यकेन च भारत । यत्रोवाच गिरौ रम्ये पारिपार्श्वे प्रहृष्टवत् ।
यः स प्राणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादात्ततस्तस्य पर्व्वतस्य सतां गतिः ।   ७१७५
प्राणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरे । पुत्त्रेणाद्यैव तुल्यश्च पुत्त्रो हिमवतः शुभः ।
एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्व्वतसत्तम । मेरुणा स्पर्द्धमानो हि बहुचित्रनगायुतः ।
तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्व्वतस्य तु केशवः । दृष्ट्वा गङ्गां परिच्छिन्नां नमस्कृत्वा वृषध्वजं ।
अध्यायतौ विष्णुपदी स्नाता कृष्णेन भारत । संपूज्य तां ततः कृष्णः स्नातस्तस्यामधोक्षजः ।
उदकञ्च गृहीत्वैव बिल्वञ्च हरिरव्ययः । देवमावाहयामास रुद्रं सर्व्वेश्वरेश्वरं ।   ७१८०
ततः प्राप्तो महादेवः सोमः स प्रवरो विभुः । तस्यावुपरि बिल्वस्य तथा गङ्गोदकस्य च ।
तं पारिजातकुसुमैरर्च्चयामास केशवः । तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्व्वकर्त्तारमीश्वरं ।
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ रुद्रो देव त्वं रुदनाद्द्रावणाच्च रोदयमानो द्रावणाच्चातिदेवः । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां कीर्त्या युक्तेति त्वाऽद्य प्रभवाम्यन्तरेण ।
ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्व्वकर्म्मा । नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ।
यस्मादीशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च । तस्मात्त्वामीश्वरं शङ्करीशं सन्तो विदांसः सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वाः ।   ७१८५
भूतं यस्माज्जगदत्यन्तघोरं त्वत्तोऽव्यक्तादक्षरादक्षरेश । तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं सर्व्वेश्वराणां महतामनुत्तरं ।
यस्माज्जितैरभिषिक्तोऽसि सर्व्वैर्देवासुरैः सर्व्वभूतेश देव । महेश्वरं विश्वकर्म्माणमाहुस्त्वां वै सर्व्वे तेन देवातिदेव ।
पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वै श्रेयस्कामैः काङ्क्षिभिर्वरदामेयवीर्यः । तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः सताभिष्टः सर्व्वभूतात्मभावी ।
भूमिष्ठयाणां देव यस्मात् प्रतिष्ठा पुनर्लोकानां भावनोऽमेयकीर्त्तिः । त्र्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेयस्त्रिदशेशनाथ ।
शर्व्वः शत्रूणां शासनादप्रमेयस्तथा भूयः शासनाचेश्वरेण । सर्व्वव्यापित्वाच्छङ्करत्वाच्च सद्भिः शब्दस्त्वेशान् ओंकाराख्यतेजाः ।   ७१९०
भक्तानां नित्यदा यत् करोषि शर्म्मं भाव्यान् यशोनैषीः सन्ततान् । तस्माद्देव शङ्करोऽप्रमेयः सद्भिर्देवैः कथ्यसे सर्व्वनाथ ।
दत्तः प्रहारः कुलिशेन पूर्व्वं तवेशान सुरराजेनातिवीर्य्य । कण्ठे नैल्यं तेन ते यत् प्रवृत्तं तस्मात् ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेतिकल्पः ।
यल्लिङ्गाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं सर्व्वं सोमस्त्वं स्थावरं जङ्गमञ्च । प्राहुर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्त्वशास्त्रयाविष्टयामन्विष्टां लोकधात्रीं ।
वेदैर्गीता या हि तत्त्वं प्रसूता यस्मा दीक्षाणां योगिनां चातिरूपः । नात्यद्भुतं त्वत्परं देव भूतं भूतं भव्यं भवदेवाथ नास्ति ।
अहं ब्रह्मा कपिलोऽप्यनन्तः पुत्राः सर्व्वे ब्रह्मणश्चातिवीराः । तत्तः सर्व्वे देवदेव प्रसूता एवं सर्व्वेशः कारणात्मा त्वमीशः ।   ७१९५

इति संस्तूयमानस्तु भगवान् गोवृषध्वजः । प्रसार्य्य दक्षिणं हस्तं गोविन्दमिदमब्रवीत् ।
मनीषितानामर्थानां प्राप्तिस्तेऽस्तु सुरोत्तम । पारिजातश्च हर्त्ताऽसि मा भूत्ते मनसो व्यथा ।
यदा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं कृष्ण संस्मृत्य सौख्यमाप्नुहि ।
अवध्यस्त्वमजेयश्च मत्तः शूरतरस्तथा । भवितास्मीत्यवोचं यत्तत्तथा न तदन्यथा ।
यः संस्तवेन मां कश्चित् तोष्यत्यमरसत्तम । त्वया कृतेन धर्मांश्च धर्मभाक् स भविष्यति । ७१००
समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोत्तमां । बिल्वोदकेश्वरो नाम भवितास्मिहानघ ।
देशे त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोपयाचनः । इहस्थोपोषितो विद्वान् भक्तिमानाश्रम केशव ।
त्रिरात्रमीप्सितान् लोकान् गमिष्यति जनार्द्दन । अविन्ध्या नाम देशेऽस्मिन् गङ्गा चैव भविष्यति ।
गङ्गास्नानसमं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा । षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्द्दन ।
अत्रान्तर्द्धरणीदेशे तथाक्रम्य महाबलाः । एते हिंस्रा दुरात्मानो जगतो देव कण्टकाः । ७१०५
कृष्णा वसन्ति गोविन्द सानावस्य महागिरेः । अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेताञ्जहि केशव । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
परिष्वज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्व्वतमब्रवीत् । तवाधः पर्व्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ।
ते निरुद्धा मया चात्र जगतो हितकाम्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः । ७११०
द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनङ्क्ष्यन्ति ममाज्ञया । त्वयि सन्निहितश्चाहं भविष्यामि महागिरे ।
अधिष्ठाय महाघोरान्निवत्स्यामि च पर्व्वत । आराधयिष्यत्यूर्द्ध्वाऽस्य यस्त्वां पर्व्वतसत्तम ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यति शाश्वतं । त्वत्तोऽश्मभिश्च प्रतिमां कारयित्वेह भक्तितः ।
शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिं । इति तं पर्व्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् ।
तदाप्रभृतिदेवेशस्तत्र सन्निहितोऽच्युतः । पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव । ७११५
शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे त्रयस्त्रिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामनाः । बिल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृप ।
महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः । सत्कृतं पुष्कराभ्यासे सर्व्वैर्देवगणैः सह ।
ततः शक्रो जयन्तोऽथ हरिभिर्युक्तमुत्तमं । आरुरोह रथं देवः सर्व्वकामप्रदः सतां ।
तयो रथस्थयोर्युद्धमभवत् कुरुनन्दन । देवयोर्द्वयोर्वेगेन पारिजातकृते तदा । ७१२०
ततश्च तरसा विष्णुर्बाणैः शत्रुबलार्द्दनः । सैन्यानि देवराजस्य वारयामास जिह्मगैः ।
उपेन्द्रं न महेन्द्रोऽथ नैव विष्णुः सुरेश्वरं । ताडयामासतुर्व्वीरौ शस्त्रैः शक्तावपि प्रभो ।
एकैकमश्वं दशभिर्महेन्द्रस्य जनार्द्दनः । विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैरसङ्गैर्भुजगोपमैः ।
सैन्यान्यपि च देवेन्द्रः शरैरमरसत्तमः । छादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ।

शशी वायवश्चैव कृष्णो गजमवाकिरत्। गरुडश्च महातेजा वज्रभिद्धूरिवाहनः। ७१२५
भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यान्तो तद्दृष्ट्वा शत्रुदारणौ। युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ।
चकम्पे वसुधा कृत्स्ना नीर्जलश्चैव भारत। दिशां दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः।
पेतुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः। पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्म्मगुणान्विताः।
निर्घाताः शतशश्चैव पेतुस्तत्र नराधिप। ऊहुश्च सरितः सर्व्वाः प्रतिस्रोतो विशाम्पते।
विश्ववाता ववुश्चैव पेतुरुल्काश्च निष्प्रभाः। मुहुर्म्मुहुर्भूतगणा रथनादेन मोहिताः। ७१३०
प्रजज्वाल जले चैव वह्निर्जनपदेश्वर। युयुधुश्च ग्रहैः सार्द्धं ग्रहा नभसि सर्व्वतः।
ज्योतींषि शतशः पेतुः स्वर्गाच्च धरणीतले। दिशां गजाः संचुभिता नागाश्च धरणीतले।
गर्दभारुणसंस्थानैश्छिन्नाभ्रैरावृतं नभः। विनदद्भिर्म्महारावैरुल्काशोणितवर्षिभिः।
न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभाभवत्। स्वस्थाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा।
जेपुर्म्मुनिगणा मन्त्रान् जगतो हितकाम्यया। ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठंस्तेषु सत्वराः। ७१३५
ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत्। गच्छ वध्वा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत।
स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः। जगाम रथमारुह्य तस्थौ नरवरान्तिके।
स्थितन्तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदान्तरा। उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महाबलौ।
न्यस्तशस्त्रौ तु तौ वीरौ ववन्दतुररिन्दमौ। पितरौ धर्म्मतत्त्वज्ञौ सर्व्वभूतहिते रतौ।
उभौ गृहाय हस्ताभ्यामदितिस्त्वब्रवीद्वचः। असोदरा विवैवं किमन्योन्यं हन्तुमिच्छथः। ७१४०
स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणं। यद्युद्धं नेति पश्यामि सर्व्वथा मम पुत्रयोः।
श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः। न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम।
तथेत्युक्त्वा तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ। गङ्गां जग्मतुरेवाथ कथयन्तौ परस्परं।
॥ शक्र उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृष्ण लोकस्य राज्येऽहं स्थापितस्त्वया। स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्म्मामवमन्यसे।
भ्रातृत्वमुपगम्यैवं ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च। कथं कमलपत्राक्ष निर्व्वाणं कर्त्तुमर्हसि। ७१४५
स्नात्वा तु जाह्नवीतोये पुनरभ्यागतौ नृप। यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ।
प्रियसङ्गमनं नाम तं देशं मुनयोऽवदन्। यत्र तौ सङ्गतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेक्षणौ।
ततः शक्रस्य कौरव्य दत्त्वा वाचाऽभयं तदा। यत्र देवगणाः सर्व्वे समेता धर्म्मचारिणः।
ततो ययुर्विमानैस्तु देवाः सर्व्वे त्रिपिष्टपं। ऋद्ध्या परमया युक्तास्तेषामेवानुरूपया।
कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्द्दनौ। विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिपिष्टपं। ७१५०
ते शक्रसदनं प्राप्य रम्यं सर्व्वगुणान्वितं। ऊषुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्म्मचारिणः।
शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्म्मवत्सला। उपाचरन्महात्मानं सर्व्वभूतहिते रतं।
ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्यामब्रवीद्धरिं। अदितिर्द्धर्म्मतत्त्वज्ञा सर्व्वभूतहितङ्करं।
उपेन्द्र द्वारकां गच्छ पारिजातं नयस्व च। वध्वाः संप्रापयस्वेमं पुण्यकं हृदयेप्सितं।

पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेव त्वया तरुः । नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः स्थाने यथोचिते । ७११५
एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी । उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
ततोऽभिवाद्य पितरं मातरञ्च जनार्द्दनः । महेन्द्रं सह शच्या च प्रतस्थे द्वारकां प्रति ।
ददौ कृष्णाय पौलोमी नियोगात् कुरुनन्दन । सर्व्वासामेव कृष्णस्य भार्य्याणां धर्म्मचारिणी ।
दिव्यानां सर्व्वरत्नानां वाससाञ्च मनस्विनी । नानारागविचित्राणां सदैवाराजसामपि ।
भार्य्याणाञ्च सहस्राणि यानि षोडश माधवे । प्रतिगृह्य महातेजाः प्रययौ द्वारकां प्रति । ७१२०
संपूज्यमानो ह्यमरैः सुकर्म्मा पुण्यकर्म्मभिः । ससत्यकः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिं ।
स तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीं ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानीतं महेन्द्रभवनान्मया । निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
अद्य द्वारवतीञ्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ।
इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्त्वा पुनरागतः । कुमारैरपरैः सार्द्धं शाम्बप्रभृतिभिः प्रभो । ७१२५
ततोऽपरः पारिजातमारोप्य गरुडे तदा । प्रद्युम्नो द्वारकां रम्यां विवेश रथिनाम्वरः ।
शैव्यासुग्रीवयुक्तेन रथेनानुययौ हरिः । तस्मानु रथमुख्येन सत्यकः शाम्ब एव च ।
ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्व्विविधैस्तथा । ययुः प्रहृष्टास्तत् कर्म्म पूजयन्तो महात्मनः ।
सत्यकाद्विस्तरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा । विस्मयं परमं जग्मुरप्रमेयस्य कर्म्मणा ।
तं दिव्यकुसुमं वृक्षं दृष्ट्वा मर्त्यनिवासिनः । राजन्न तत्पुरंदराः पश्यमाना महोदयं । ७१३०
तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदकोकिलनादितं । वृक्षोत्तमं पश्यतां वै दृष्टानामभवत्त्वरा ।
येऽन्धाः सचक्षुषः सर्व्वे सम्बभूवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिणश्चासन् घ्रात्वा गन्धं वनस्पतेः ।
जपन्तः कोकिलाः श्वेताः श्रुत्वा मर्त्यनिवासिनः । बभूवुर्हृष्टमनसो ववन्दुश्च जनार्द्दनं ।
नानाविधानि वाद्यानि गेयानि मधुराणि च । शुश्रुवुस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ।
योऽयं संकल्पयामास गन्धं हृद्यं नरस्तदा । स तमेव समाजघ्रौ पारिजातसमुद्भवं । ७१३५
ततः प्रविश्य रम्यान्तु द्वारकां यदुनन्दनः । वसुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीन्तदा ।
कुकुराधिपतिञ्चैव बलं भ्रातरमेव च । दृष्ट्वांश्च यादवानन्यान् मानार्हानमरोपमान् ।
विसृज्य तान् वै भगवाननादिनिधनोऽच्युतः । संपूज्य च यथान्यायं स्वमेव भवनं गतः ।
स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदनः । पारिजातं तरुश्रेष्ठं गृहाय गदपूर्व्वजः ।
सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजं । प्रतिजग्राह तच्चापि पारिजातं महाद्रुमं । ७१४०
मनीषितेन स तरुस्तेषां भवति भारत । मलप्यादासुदेवस्य तदद्भुतमभूत्तदा ।
कदाचिद्द्वारकां सर्व्वां प्रच्छादयति भारत । कदाचिद्धस्तप्राप्यस्तु भवत्यङ्गुष्ठसन्निभः ।
ननन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्तमनोरथा । पुण्यकार्थञ्च सम्भारान् सर्व्वानुपचक्रमे ।
यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना ।

मुनिं तदा संस्तुतवान् स नारदं जनार्द्दनः सर्व्वगुणोदितं वशी । प्रतिग्रहार्थं [illegible] सत्यया यथोपदिष्टः स पुरन्दरानुजः । ७६८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे चतुस्त्रिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रे तपोधनः । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतांवरः ।
तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विशाम्पते । प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।
ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिं । संपूज्य माल्यैर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ।
सार्व्वकामिकमन्नाद्यं सर्व्वभूतकृदव्ययः । सत्यया प्रियया सार्द्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
पुष्पदामावसज्याथ कण्ठे कृष्णस्य भाविनी । बबन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्पतौ । ७६९०
अद्भिर्द्ददौ नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवं । देवी धेनुसहस्रञ्च काञ्चनस्य च पर्व्वतं ।
हिरण्यरूप्यमिश्रञ्च मणिरत्नयुतस्य च । तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ।
प्रतिगृह्य तु तत् सर्व्वं नारदो मुनिसत्तमः । प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो मुक्त्वा केशवमब्रवीत् ।
भोः केशव मदीयस्त्वमद्भिर्द्दत्तोऽसि सत्यया । स त्वं मामनुगच्छस्व कुरुष्व यद्ब्रवीम्यहं ।
प्रथमः कल्प इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः । व्रजन्तमनुवव्राज नारदञ्च जनार्द्दनः । ७६९५
परिहासान् बहुविधान् कृत्वा मुनिवरस्ततः । तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ।
अपनीय ततः कण्ठात् पुष्पदामैनमब्रवीत् । कपिलां गां सवत्सां भो निष्क्रयार्थं प्रयच्छ मे ।
तिलकृष्णाजिनं सूपं प्रयच्छ त्वञ्च काञ्चनं । एषोऽत्र निष्क्रयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ।
तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसित्वा मधुसूदनः ।
वरं वरय धर्म्मज्ञ यस्ते नारद काङ्क्षितः । तव दाताऽस्मि धर्म्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि । ७७००
॥ नारद उवाच ॥ नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान् विष्णो सनातन । त्वत्प्रभावात्तु सालोक्यं व्रजेयं ते महामते ।
अयोनिजो भवेयञ्च नारायण सताङ्गते । भवेयं ब्राह्मणश्चैव देव जात्यन्तरेष्वहं ।
एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत । तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ।
षोडशस्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः । निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ।
तासां ददौ सवियोगमेकैकं हरिवल्लभा । अथ्यो यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप । ७७०५
पारिजातो वसंस्तत्र ततः प्रववृते तदा । आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।
निमन्त्रिता गणाः सर्व्वे केशवेन महात्मना । विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुनन्दन ।
पाण्डवांश्चानयामास सहैव पृथया हरिः । द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया
श्रुतश्रवाञ्च ससुतां भीष्मकं ससुतं तथा । अन्यानपि च कौरव्य मित्रसम्बन्धिबान्धवान् ।
रेमे च सह पार्थेन फाल्गुनेन जनार्द्दनः । सान्तःपुरो महातेजाः परमर्द्ध्या वसन्नृप । ७७१०
संवत्सरे ततो याते केशिहाऽमरसन्निभः । पारिजातं पुनः स्वर्गमनयत्सर्व्वभावनः ।
तत्रादितिं कश्यपञ्च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः । शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

तमुवाचादितिर्हृष्टा शक्रं मधुसूदनं । अनेनैव वां निर्द्धि अमरमहत्तम ।
मनोरथं ममैवं त्वं पूरयस्व जनार्द्दन । तथाऽस्त्वित्यब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् । ॥७०१५॥
आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजमथाब्रवीत् । वसुदेवो महातेजाः कश्यपात्ममिदं वचः ।
महादेवेन देवेश सन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूमितले ऽवध्यानसुरान् प्रति मानद ।
तदितो द्वारकायां हत्वाऽहमसुरोत्तमान् । तेनोपरिष्टात् कर्त्तव्यं शक्रेण महात्मना ।
जयन्तेन च वीरेण दानवानां जिघांसया । शक्रोऽत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथाऽपरः ।
अवध्याः किल देवैस्ते ब्रह्मणो वरदर्पिताः । अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ।
तथेति कृष्णं स हरिः प्रीतस्तुष्टस्तदाऽब्रवीत् । सत्कृतोऽथ तौ देवावन्योन्यं जनमेजय । ॥७०२०॥
ददौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतसमुद्भवं । प्रीतात्मा कुरुशार्दूल कुण्डले चामले च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्यकानां समोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । वैशम्पायन प्रसादेन सर्व्वं हि विदितं तव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा । शृणु येन विधानेन लोके धर्म्मभृताम्वर ।
स्वर्गान्नीते पारिजाते कृष्णेनाक्लिष्टकर्म्मणा । यथैव द्वारवतीं धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ।
देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामे समुपस्थिते । षट्पुरस्य वधे घोरे महादेवाश्रयाऽनघ । ॥७०२५॥
कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्म्मवित्तमं । आसीनं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भीष्मकी नृप ।
ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भामिनी । गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ।
देव्यश्च नृप कृष्णस्य षट्कोटिश्चान्या वै समागताः । कुलशीलगुणोपेता धर्म्मशीलाः पतिव्रताः ।
॥ रुक्मिण्युवाच ॥ मुने धर्म्मभृतां श्रेष्ठ सर्व्वज्ञ वदताम्वर । उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हसि सुव्रत ।
विधिश्च फलयोगश्च दानं कालं तथैव च । कौतूहलं नः परमं तच्छिन्धि द्विपदाम्वर । ॥७०३०॥
॥ नारद उवाच ॥ शृणु वैदर्भि धर्म्मज्ञे सपत्नीभिः सहानघे । पुण्यकानां विधिः प्रोक्तो यथा देवि पुरा मया ।
चचारोमा व्रतं देवी पुण्यकार्थं शुचिस्मिता । व्रतावसानेऽथ तया सर्व्वा देवि निमन्त्रिताः ।
अदित्याद्याः सुताः सर्व्वा दक्षस्याक्लिष्टकर्म्मणः । पौलोमी च शची देवी ख्याता लोके पतिव्रता ।
रोहिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती । फाल्गुनी च तथा पूर्व्वा रेवती च विशाम्पते ।
तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन । एताभिश्च महादेवी पूर्व्वमाराधिता सती । ॥७०३५॥
गङ्गा सरस्वती चैव वेणगङ्गा च निम्नगा । तथा वैतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।
अन्याश्च सरितो रम्या लोपामुद्रा च भारत । सत्यभामा जगद्देवि धारयन्ति हि ताः शुभाः ।
शुभाश्च गिरिनन्दिन्यो वह्निकन्याश्च सुव्रताः । स्वाहा वह्निप्रिया देवी सावित्री च यशस्विनी ।
ऋद्धिः कुवेरकान्ता च अग्रमहिषी तथा । भार्य्या पितृपतेश्चैव वसुपत्न्यस्तथैव च ।
श्रीर्ह्रीर्धृतिस्तथा कीर्त्तिराशा मेधा च सुव्रता । प्रीतिर्मतिश्च ख्यातिश्च सन्नतिश्च तपोधनाः । ॥७०४०॥
स्त्रियः सत्यस्तथैवान्याः सर्व्वभूतहिते रताः । तासां व्रतावसाने च पूजा कृताऽम्बिका तथा ।

तिलरत्नमयं दत्त्वा पर्व्वतं सर्व्वधान्यवत्। वासोभिर्भूषणैर्युक्तैर्नानारागैः सुमध्यमे।
प्रतिगृह्य च तां पूजां दत्तां देव्या तपोधनाः। उपविष्टाः कथासक्ताः कुर्व्वत्यो भर्तृदेवते।
पुण्यकार्थं कथास्तासामासन् देवी प्रशंस याः। विधिश्च पुण्यकस्याथ सतीनां भर्तृदेवते।
तासां मतेन साध्वीनां सर्व्वासां सोमनन्दिनी। पर्य्यपृच्छदुमां देवीं पुण्यकानां विधिन्वरं। ७०४५
उमा तासां प्रियार्थन्तु पुण्यकान्यब्रवीत्तदा। समत्वं मम वैदर्भि सर्व्वभूतहिते रता।
ममैव चोमया दत्तः स तदा रत्नपर्व्वतः। प्रतिगृह्य मया चैव कृतो ब्राह्मणसात् शुभे।
उमा त्वरुन्धतीं साध्वीमामन्त्र्येदमभाषत। शृणु कल्याणि वक्ष्यामि सर्व्वाभिः सहिता शुभे।
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं यथावदनुपूर्व्वशः। यथा देवि मया दृष्टः पुरा ह्येष विधिः शुभे।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्‌त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १२६ ॥

॥ उमोवाच ॥ सर्व्वशास्त्रं यदा भर्त्तुः प्रसादेन शुचिस्मिते। तदा पुरा मया दृष्टः पुण्यकानां विधिः शुभः। ७०५०
सनातनः पुण्यविधिरिति बुध्याऽवमन्यतां। महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्तदन्यति।
पुण्यकानि च सर्व्वाणि चीर्णव्रतस्य निश्चिते। अनुज्ञया भगवतो भर्त्तुः सर्व्वस्य धीमतः।
सतीत्वं धर्म्मचरणं यस्या नित्यमवस्थितं। पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्त्तितः।
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यपरन्ध्यति। निष्फलान्यसतीनान्तु पुण्यकानि तथा शुभे।
या वञ्चयन्ति भर्त्तारं योनिदुष्टा ह्यसत्स्त्रियः। न तु तासां पुण्यफलमस्ति ता निरयङ्गमाः। ७०५५
साध्व्यो नमस्कारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः। अनन्या धर्म्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः।
अवाग्दुष्टाः शौचयुक्ता धृतिमत्यः शुभव्रताः। सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् खलु।
व्याधितः पतितो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन। न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्त्ता धर्म्म एष सनातनः।
अकार्य्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं। स्त्री पतिन्तारयत्येव यथात्मानं शुभानने।
योनिदुष्टे स्त्रिया नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा। वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः। ७०६०
भर्त्तुश्छन्देन कर्त्तव्यं व्रतकं सर्व्वदा स्त्रिया। उपवासोऽपि वा धन्ये काङ्क्षन्त्या सुकृतार्ज्जितं।
कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं। तिर्य्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविभ्रमात्।
यदि सा नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती। चाण्डालयोनौ दुर्म्मेधा जायते कुक्कुराङ्गना।
भर्त्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दृष्टस्तपोधने। यस्मा हि तुष्यते भर्त्ता सा सती धर्म्मचारिणी।
कौतूहलव्रतानान्तु स्त्रीणां लोको न शोभनः। भर्त्तर्य्येव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितं। ७०६५
कर्म्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः। तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतं।
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नमतः शृणु शोभने। निबोध यद् सर्व्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया।
स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत् सती। उपवासार्थमथ वा व्रतकार्थं धृतव्रते।
श्वशुराभ्याञ्च चरणौ सततं वन्दनस्य च। महार्घोदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा।
गां सृष्टां दक्षिणं विप्र प्रतिगृह्णीत तत्क्षणं। तस्मै भर्त्तुः सती दद्यात् स्नातस्य प्रयतस्य च। ७०७०

आत्मनोऽपि निषेकार्थं ततः शिरसि तत्कथं । त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतं ।
उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च । स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भामिनि ।
अरुन्धति मया दृष्टं तपसा चरतेऽमला । सद्भर्तृविद्धं प्रयत्नमासनञ्च तथाविधं ।
स्वयं प्रक्षालनञ्चापि सहधीरनुवर्त्तितं । अत्युग्रपातो रोषस्य कालस्य क्रतः व्रति ।
उपवासाद्धताश्चापि सद्यो भवन्ति स्त्रियः । शुद्धानेव यदा वासः प्रक्षालनमुपस्थिते । ७०७५
अन्तर्द्धारकश्चैव उपवासे व्रते तथा । पादुकार्थं तथैः कार्यं सर्वदा व्रतके व्रति ।
उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्त्तितः । प्रक्षालनञ्चाञ्जनञ्च मन्थान् सुमनसस्तथा ।
व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्ज्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्वर्त्तनमथापि च ।
निवर्ज्जितं यदा सर्वं शौचार्थन्तु विधीयते । निष्पातफलैः शुद्धैः स्नानञ्चैव समाचरेत् ।
प्रक्षालनं वै शिरसः यदा स्वप्निर्मितैर्जलैः । शिरसोऽञ्चनं शोभे नैव तावत् प्रशस्यते । ७०८०
पादयोर्न च गात्रस्य चैवेति स्थितिः स्मृता । शौचाच्छुचिरथाञ्च सरलस्य वर्ज्जयेत् ।
नग्नस्नानञ्च सततं न व्रते तूपवासके । नदीजलेन स्नानञ्च प्रशस्तं शोभनस्मिते ।
शुभे तडागवाप्यादौ विस्तीर्णे जलसंकुले । यथा स्नानं प्रशस्तन्तु सदैव खलु सर्वथा ।
अलाभे लवणद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् । नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।
स्नानन्तु शिरसो दृष्टं मया दृष्टं तपोबलात् । ७०८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ उमोवाच ॥ विधिनैतेन सततं स्त्री यदा भर्तृदेवता । चरेत् संवत्सरं तावत् षण्मासानथवाप्यथ वा ।
स्त्रियो स्नापयेत् साध्वीरेकादश यथाविधि । तथैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां मया शुभः ।
भक्तिर्हि स्यात् यतोः सर्व्वा वा मूलफलिनी भवेत् । तावन्तु नियमो देवः स्यादेवमनुत्तमः ।
ततो मासान्तशुक्लस्य तिथौ च नवमी तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्जनं ।
उपवासमहोरात्रं स्त्रियास्त्वपि विहिता । आदौ चान्ते च कुर्व्वीत व्रतकस्य च विक्रये । ७०९०
क्षुरकर्म ततो भर्त्तुरात्मनश्चैव कारयेत् । अन्वाहन्तु वपनं नखानामपि संस्थितं ।
ततो विवाहवत् सर्वं विहितं पुण्यके शुभे । मण्डपञ्चैव विहितं स्नानधारणमेव च ।
कुर्य्याच्च साप्यमानेन साध्वी नक्तमुदीरयेत् । भर्त्तृपादौ समालभ्य मनसा वाऽथ वा गिरा ।
आपो देव्य ऋषीणां विश्वधात्रो दिव्या महत्यो याः मङ्गल्या धर्म्मराज्ञ्यः । हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन रसेन शेवधे मां जुषन्तु ।
अपामेष स्रुतो मन्त्रः सर्व्वकामस्य मे शुभः । सन्तः पुरा व्रतविहिता नार्य्या सर्व्वाश्च योषितः । ७०९५
शुभा ऽव्यथा गुणिनी युक्तधर्म्मा भर्त्तृ यासां स्यामहा सा भवेया । मा कल्याणी मनसा वाऽपि कायकर्म्मभिर्भर्त्तुरस्मि वशगा ।
सपत्नीनामधि नित्यं भवेयं सुपुत्रा सा सुभगा चारुरूपा । वन्ध्यत्वा कुपुत्रादिनो च सम्मोहनात् स्यामहं शिवा भवेयं ।

पतिश्च मे स्यात् सुमुखो मत्प्रतीचो नित्यं मद्भक्तः स्वात्मवर्त्तिर्व्रतिश्च । प्रीतिश्च मे स्याद्भवाननुरूपा भर्त्ता विरागो न भवे प्राधुत् च स्यात् ।

लोकान् साध्वीनामुत्तमानां प्रजेयं याभिः सर्व्वं धार्य्यते विश्वरूपं । उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति पितुर्भर्त्तुश्च पतिभक्त्यै धिताः स्म ।

भूमिर्वायुर्ज्जलमाकाशमग्निरन्त्तः चैतन्यः प्रकृतिर्थो महांश्च । अहङ्कारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ताः सरेयुर्व्वै मुनयो निश्चयं च व्रतस्य ।

वैराग्यो देहिनां भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वादिर्भूतयुक्तः सयोनिः । सन्त्वेते मे साक्षिणः सर्व्वसंस्था व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुण्यसाक्षी यमश्च दिशः सर्व्वा इन्द्र धाता च मेयं । सन्त्वेते वै साक्षिणः सर्व्व एव व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ।

मन्त्रैरेतैः पुराणोक्तैः सर्व्वद्रव्याभिमन्त्रणं । व्रतचर्य्याप्रभृति वै पुराणे समुदाहृतं ।

स्नात्वाऽथ वासवी दद्यात् भर्त्तुः कर्त्ता स्वयं शुभे । अयातमकर्त्तितं न स्यात्कुभे विलेन केनचित् ।

वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्वेतं सुखं नवं शुचि । सकर्त्तितं तु कृतन्तु वाससा तेन मिश्रयेत् । ७८०५

ततो विप्रं शुचिं दान्तं ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेच्च यथाश्रद्धा सह भर्त्रा सुमध्यमे ।

ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुग्मं महातपे । अथवा यानं गृहं धान्यं दासी दासस्तथैव च ।

अलङ्कारः प्रसिद्धश्च रत्नपर्व्वत एव च । सर्व्वधान्यैः समुन्मिश्रस्तिलैश्च सविशेषतः ।

वासोभिश्च प्रतिच्छन्नो नानावर्णैरलङ्कृतिः । हस्त्यश्वावचयश्चैव देया गौरेव वा ध्रुवं ।

लवणप्रतिमां दद्यान्नवनीतस्य चापरां । गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनां । ७८१०

तथैव सर्व्वगन्धानां रसानां घृतस्यैव च । तथा सुमनसां दद्यादुत्पलोडुम्बरस्य च ।

फलानाञ्चैव सर्व्वेषां वाससामपि नन्दिनि । चित्रप्रतिकृतिश्चैव काष्ठस्य प्रतिमा तथा ।

शिलाप्रतिकृतिश्चैव वर्द्धिष्णवी पत्रकस्य । शर्करा दूर्व्वया चैव याश्चान्यामथ भीरुति ।

कालदेशानुरूपस्य देयं विभवतः सति । अल्पं वा बहुलं वाऽपि भर्त्तुश्छन्देन सर्व्वदा ।

तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं च तु शोभने । गोसहस्रं प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च । ७८१५

कृष्णाजिनञ्च सुभगे सतिलं वासकञ्चितं । आदर्शश्चैव कूर्च्चस्य तथाऽजिनमनिन्दिते ।

एतद्दत्त्वा सर्व्वकामानाप्नोति वरवर्णिनि । पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभाविनी ।

सृष्टरसा धनाढ्या च स्त्री भवत्यनसेक्षया । इच्छया लभते चैव कन्या रूपगुणान्विताः ।

भवन्ति सुभगाश्चाढ्याश्चैव च पुरोधिकाः । पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा ।

अरुन्धतिकृतं दाने चैतत् प्रथमं व्रतं । उमाप्रतिकृतिरेवं स्यात् सान्ततिकं खलु । ७८२०

एतद्देवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात् समाचरेत् । सर्व्वकामानवाप्नोति स्त्री इन्नितदनिन्दिते ।

एतद्व्रतकराल्ये च देवदेवो वृषध्वजः । पुराऽभिरक्षिते धौम्ये प्रियार्थं मम सर्व्वतः ।

व्रतस्यावसाने तु देयं भोज्यञ्च नित्यदा। स्त्रीणां प्रदेयाः कलशाश्च सदृशाः काञ्च देवयोः।
एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि। इत्युक्तो ब्राह्मणानान्तु देयमन्नं चतुर्विधं।
पायसं तत्र दातव्यं व्रतके नान्यदिष्यते। नात्र प्राणिवधः कार्य्यः पुराणे नियता श्रुतिः। ७८२५
अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमवल्लभे। महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे।
सर्व्वाः पुत्रफला नार्य्यः सङ्गिरेतदुदाहृतं। तस्मादर्थवतीं दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे।
ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत्। अथवा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत्।
ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि। सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरितान्।
सर्पिषः पयसश्चैव दध्नोऽथ मधुनोऽनघे। अन्नस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा सुमध्यमे। ७८३०
एकस्मै ब्राह्मणवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने। सपुत्रकरकान्दद्यात् यावन्तो मनसः प्रियाः।
इच्छेद्दुहितरं चेद्धि स्त्रीणां कामकरं ततः। किञ्चिद्द्रव्यं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यसंशयं।
गौर्व्वाऽथ काञ्चनं वाऽपि दक्षिणार्थं प्रशस्यते। विप्रस्याच्छादनं देयमवश्यञ्च शुचिस्मिते।
यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्नारी शुचिव्रता। सपुत्रकरकाणान्तु विधिरेवं विपश्चिता।
अप्रत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता। संवत्सरं सुपूर्णञ्च व्रतधर्म्मानुपालिनी। ७८३५
करकामपि दद्याच्च पूर्णे संवत्सरे शुभे। अनुज्ञया सदा भर्त्तुः सत्यवादिन्यहन्यति।
सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुदीं दातुमर्हति। यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्व्वकामिकं।
यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाश्चापि प्रकीर्त्तिताः। प्रयच्छती सती स्त्री हि सर्व्वान् कामान् समश्नुते।
नवं न भक्षयेत् किञ्चिन्नारी धान्यमयो फलं। पुष्पं वा नोपभुञ्जीत यावदेवं समाचरेत्।
एकभक्तेन धर्म्मज्ञे पुण्यकं कर्त्तुमर्हति। ब्राह्मणाय ततो देयं भर्त्तुश्च तदनन्तरं। ७८४०
एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनी। भवत्यविधवा चैव स्त्री धनाढ्या तथैव च।
वार्त्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरं। न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतीत्यनमस्यतां।
आम्रकं मृगमांसञ्च नित्यमेव विवर्ज्जयेत्। नाप्नोति मरणं नारी चाप्नोति पतिदेवतां।
अलाबू वर्ज्जयेन्नारी तथैवोत्पादिकामपि। कलम्बीं काञ्चनं नाद्यात् भर्त्तुः सुखमिच्छति।
पूर्णे संवत्सरे दद्यादेकैकं शाकमादितः। सुदक्षिणा पुत्रवती भवत्यपि पुरोधिका। ७८४५
स्वयं प्रक्षालयाना स्त्री स्वपादावेवमादितः। प्रतिष्ठां लभते नित्यमुद्वेगरहिता सती।
दिवा सूर्य्यस्य मार्गेण वर्त्तयेत् स्त्री पतिव्रता। एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्ज्जयेत्।
सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी। अधितिष्ठन्ति सर्व्वाश्च सपत्नीर्नात्र संशयः।
पूर्णे संवत्सरे दद्यात् सौवर्णं सूर्य्यमुत्तमं। ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने।
फलानि चाथ पुष्पाणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता। दद्यादनस्तमितके चरितव्रतका तदा। ७८५०
अथ वाऽस्तंगते सूर्य्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती। चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि।
या दद्यात् काञ्चनमन्नं नवका णि प्रज्ञानपि। अभिरूपाय विप्राय वासश्च लवणान्वितं।

चन्द्रशीतलगात्री वा भवत्यमरवर्णिनी । सुभगा दर्शनीया च पुत्रवत्यपि भाविनी ।
पौर्णमास्यान्तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । चार्घं दद्यात् सुमनसां सावतं सकुशं तथा ।
पायकश्च वलिं कुर्य्याद्दधिना च संयुतं । एवं या कुरुते नित्यं सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ।　　७०५५
अदृष्ट्वा या तु नश्नाति सूर्य्यं नारी पतिव्रता । दुर्द्दिने ऽऽय वा वाभ्रे चेष्टान् कामानवाप्नुते ।
काञ्चनं शक्तितो दद्यात् सा विप्राय मनस्विनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे पुण्यकविधौ अष्टाविंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १२८ ॥
॥ भगवत्युवाच ॥ निर्व्विष्टवं शरीरं येर्व्रतकैः पुण्यकैरपि । अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सर्व्वैताभिर्व्वरे शृणु ।
कृष्णाष्टमीं या चरति स्नाता मूलफलाशना । ब्राह्मणायैकमयनं सा दत्त्वा मर्त्यदेवता ।
शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजिका । एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्द्विजातये ।　　७०६०
गोबालरज्जुसकतं चामरञ्च ध्वजं तथा । दक्षिणापूर्व्वमिष्टायं सत्या वाऽपि शुचिस्मिते ।
ऊर्मिमन्तः खराश्चाग्राः श्रेयिदेशावलम्बिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु सत्तिमत्या द्विभर्त्तरि ।
शिरो निर्व्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती । प्रक्षालयेन्मासं कृत्वा पयसा श्रीफलेन च ।
गोमूत्रञ्च सदा प्राश्य शिरःस्नानञ्च निश्चयेत् । कृष्णां चतुर्द्दशीमेतत् कार्य्यं वरवर्णिनि ।
सकत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा । शिरोरोगैश्च नैवास्याः शरीरमभितप्यते ।　　७०६५
दर्शनीयं ललाटं या स्त्री काङ्क्षति शुचिस्मिते । तिर्यं प्रतिपदं नित्यं या चरेदेकभोजना ।
पयसा च तथाऽश्नीयाद्यावत् संवत्सरो गतः । ब्राह्मणस्य तथा दद्यात् पट्टं रूप्यमयं शुभं ।
ललाटं रूपसम्पन्नं तेनाप्नोत्यङ्गना सती । द्वितीयां स्त्री सदा योऽम्बे भुवोरिच्छेत् सुरूपतां ।
अनन्तरोपवासेन शाकभक्ताश्ना सती । ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ।
फलैः परिणतैः योऽम्बे ग्रावाणां दक्षिणान्वितैः । लवणेन च भद्रन्ते घृतमात्रेण चानघे ।　　७०७०
भुवौ विधाय सा दद्यात्कृतान्त्रिणे शुभे । अवश्यौ रूपसम्पन्नाविच्छन्ती स्त्री सुमध्यमे ।
नवमे श्रवणे प्राप्ते ध्रुवं भुञ्जीत यावकं । ततः संवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ ।
घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा शक्तिते शुभे । नासामिच्छेल्ललाटान्तां मध्यमावधिवर्ज्जितां ।
तिलगुलं सदा शिवेयावत् पुष्पेद्धि रक्षितः । अनन्तरोपवासेन येऽम्ब्य: सलिलैः सदा ।
तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । सची अभेयमिति या स्त्री काङ्क्षेदन्ततोद्भवे ।　　७०७५
अनन्तरं सा भुञ्जीत पयसा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पण्डिता ।
तथैवोत्पलपत्राणि न्यसेत् घोरे शुचिस्मिते । कुम्भानाणि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
कृष्णसारसमानाक्षी स्त्री दत्त्वा भवति सा वै । दन्तौष्ठौ चारुरूपौ या स्त्री धर्म्मगुणान्विते ।
सा मधसवेन च पिबेदुदकं वत्सरं सती । अक्षारचितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्म्मभागिनी ।
ततः संवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दातुमर्हति । तेन विम्बफलाभोष्ठी स्त्री भवत्येव शोभने ।　　७०८०
सुभगा च स्तुःपुत्रप्रवरा श्रीमती तथा । या चारुरूपाणिच्छेत दन्तानमरवर्णिनि ।

शुक्लाष्टमीं न या ऽश्नीयाच्छ्रद्दधानाऽनिन्दिता। ततः संवत्सरे पूर्णे दद्यात्तैलमयान् शुभान्।
दन्तान् प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पात्रस्तिलपूरिते। तेन सा तिलपुष्पाभान् दन्तानाप्नोति या व्रती।
सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथाऽनघे। सर्वमेव मुखं कान्तमिच्छेद्या रुचिरानने।
सा पौर्णमास्यामश्नातु प्राप्ते चन्द्रोदये शुभे। यावकं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भाविनि। ७०८५
ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं रूप्यमयं शुभं। पात्रे घृतेऽभिसंन्यस्य ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत्।
पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत्। स्तनाविच्छति या नारी हेमराजफलोपमौ।
अयाचितं दशम्यां सा नित्यमश्नीत वाग्यता। संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे बिल्वे काञ्चने शुभे।
सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति हुतात्मने। सौभाग्यं परमाप्नोति बहून् पुत्रांस्तथैव च।
सदोन्नतस्तनी चैव भवत्यमरवर्णिनि। जानोरूरूत्वमन्विच्छेत् चरेदेकान्नभोजना। ७०९०
पञ्चम्यां तु न भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यशः। ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातीलतां शुभे
फुल्लां सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय हुतात्मने। इच्छाविच्छति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे।
द्वादशीं सा चरेन्नित्यं शाकैः सर्वैरनिन्दिते। संवत्सरे ततः पूर्णे पात्रे रौप्ये ददातु सा।
ब्राह्मणायाभिरूपाय तथा पञ्चदशं शुभे। श्रोणीं विशालामन्विच्छेत् स्त्री चरन्नेव सुव्रते।
त्रयोदशीमेकभक्तमश्नात्येवं ह्ययाचितं। ततः संवत्सरे पूर्णे लवणं संप्रयच्छतु। ७०९५
प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तत्र वरानने। काञ्चनं तत्र दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा।
अञ्जनेन च धर्मज्ञा प्रवरैरवपूरयेत्। रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तञ्च दापयेत्।
तेन श्रोणीमभिमतां स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते। मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्जयेल्लवणं सती।
संवत्सरं वा मासं वा दापयेल्लवणं ततः। सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छती।
श्रुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी। गूढगुल्फशिरौ पादाविच्छन्ती वै सुनन्दिनि। ७१००
षष्ठ्यां षष्ठ्यां वरारोहे भोक्तव्यः षष्टिकौदनः। अग्निर्वा ब्राह्मणो वाऽपि न स्प्रष्टव्यः सदा पदा।
यदा यदा स्पृशेत्तत्र वन्देत तपसाऽन्विते। पादेन न च वै पादं प्रक्षालयितुमर्हति।
एतैर्नित्यं व्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता। कूर्मौ रुक्ममयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रता।
तौ वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृते ऽनघे। पात्रे चाधोमुखौ कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि।
रत्नैर्द्रव्यैर्विग्रथयित्वा काञ्चनेन स्वलङ्कृते। सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनोहरं। ७१०५
त्रिरात्रं पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता। कौसुम्भमथ वासोऽग्र्यं माघ्यामावपुजे तथा।
मातरं पितरञ्चैव मन्यते ऽतिथिदैवतं। घृतञ्च नित्यं विप्रेभ्यो ददातु लवणं तथा।
सर्वार्चनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता। उपलेपञ्च धर्मज्ञा बलिकर्म च मानिनि।
वाग्दुष्टा चैव मा भूश्च भवत्यात्मार्थपण्डिता। पर्यश्नातु च मा किञ्चिदपि मांसं यशस्विनि।
बलिं समन्ततश्चैव परित्यजतु भाविनी। ७११०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे व्रतविधौ ऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १२९॥

॥ उमोवाच ॥ बान्धवान् सगुणान्निक्षुभ्येकभक्तेन नित्यदा । सप्तमीं सप्तमीं नित्यं चरेत् स्त्री पतिव्रता ।
ततः संवत्सरे पूर्णे वृषं दद्याद्धिरण्मयं । सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभवन्धुमती भवेत् ।
करञ्जे दीपकं दद्यात् सदा वा प्रमदावरे । पूर्णे संवत्सरे दद्यात् सौवर्णं दीपकं ततः ।
दत्त्वा सा स्त्री भवेद्भर्त्तुरिष्टा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामपि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ।
या शेषभोजिनी नित्यं नैव च स्यादरुन्तुदा । न च स्याद्विसृता वेश्मे नित्यञ्च पतिदेवता ।　　७९१५
शौचान्विता च सततं न च रूक्षाभिभाषिणी । श्वश्रूश्वशुरयोर्नित्यं शुश्रूषानिरता सती ।
किं तस्या व्रतकैः कार्यं किं वा स्यादुपवासकैः । या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ।
विधवा स्त्री तु या हि स्याद्दैवयोगात् सती सति । तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमध्यमे ।
पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्थं वाऽथ मृण्मयं । तस्य पूजां सदा कुर्य्यात्ततो धर्ममनुस्मरेत् ।
तत एवाभ्यनुज्ञाञ्च नित्यं याचेत सुव्रता । व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ।　　७९२०
भर्तृलोकान् व्रजत्येवं न चेदतिक्रमेत् पतिं । शाण्डिली सूर्य्यवद्भाति सततं पतिदेवता ।
अद्य प्रभृति सर्व्वेषां देवानाञ्चैव योषितः । द्रक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणे याः सनातनाः ।
मुनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराणं शास्यते विधिं । उपवासस्य धर्म्मात्मा व्रतकानां तथैव च ।
अदितिश्चापि सेन्द्राणी लक्ष्म सोमसुते वरे । प्रवर्त्तने पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्व्वदा ।
कीर्त्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नशः ।　　७९२५
प्रादुर्भावेषु सर्व्वेषु भार्य्या विष्णोर्महात्मनः । शास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनं ।
विशेषधर्म्मो धर्म्माणां स्त्रीधर्म्मेषु प्रशस्यते । पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ।
॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्तास्तु ता देव्यो महादेव्या तपोधनाः । जग्मुर्दृष्ट्वा महादेवीं प्रणिपत्य हरप्रियां ।
अदितिर्व्रतकञ्चक्रे शृणु यदुकुलचारिणी । उमाव्रतविधिः सर्व्वः पूर्व्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ।
पारिजाते निबध्याथ मम दत्तस्तु कश्यपः । अदितिर्व्रतकं चक्रे शृणु यदुकुलचारिणी ।　　७९३०
उमाव्रतविधिः सर्व्वः पूर्व्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पारिजाते निबध्याथ मम दत्तस्तु कश्यपः ।
अदितिव्रतकं नाम तद्दत्तं सत्यभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।
तैरेव युक्तैः संयुक्तमिदं त्वभ्यधिकं कृतं । सन्ध्याकाले च संप्राप्ते स्नाने स्नाने तथैव च ।
पूजनं वा नमस्कारो जपश्च द्विगुणः स्मृतः । सावित्रीव्रतकं कृत्वा तथादितिव्रतं सती ।
भर्त्तुः कुलं पितृकुलमात्मानञ्चैव तारयेत् । इन्द्राणी व्रतकञ्चक्रे तदेवेमं यथाविधि ।　　७९३५
रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनञ्चैव सामिषं । चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्थं विधिः स्मृतः ।
अहोरात्रोपवासश्च देयं कुम्भव्रतं तदा । गङ्गया व्रतकं दत्तं तदेवेमं यशस्करि ।
स्नानमभ्यधिकं कार्य्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले । अन्यस्मिन् वा जले माधमुक्लपक्षे हरिप्रिये ।
एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्व्वकामप्रदं स्मृतं । सप्त सप्त च सप्ताथ कुलानि हरिवल्लभे ।
स्त्री तारयति धर्म्मज्ञा गङ्गाव्रतकचारिणी । देयं कुम्भसहस्रञ्च गङ्गाया व्रतके शुभे ।　　७९४०

तारण्यां परणश्चैव तद्व्रतं सार्व्वकामिकं । यमभार्य्या चकाराथ व्रतं यामरथं शुभं ।
हेमन्ते तत्तु कर्त्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे । इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमाश्रिता ।
स्नाता शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे । यराम्यहं यामरथं हिमं पृष्ठेन धारये ।
पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयश्च पुरोधिका । सपत्नीश्चाधितिष्ठेयं पश्येयश्चैव मा यमं ।
सभर्तृपुत्रा जीवेयं चिरं सुखमथैव च । पतिलोकश्च गच्छेयं भवेयं धनिनी तथा । ७९०५
सुवेशा स्पष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना सर्पिषा वाचयेत् ।
तिलैरपि तथा भक्ष्यैः पायसेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णिनि ।
महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये । यहं ब्रवीमि तपसा महोयेन समन्विताः ।
सर्व्वा कुर्व्वथ पुण्यानि व्रतकानि तथैव च । पौराणानुमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च । ७९१०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिणी व्रतकश्चक्रे दृष्ट्वा व्रतकविस्तरं । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
उमाव्रतकवत् सर्व्वं वृषदानं तथाऽधिकं । रुक्माभाप्रदानञ्च तथाऽन्यं सार्व्वकामिकं ।
तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभ्यधिकं सा तु रत्नहर्म्यं मनोहरं ।
सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतके यथा । पीतमभ्यधिकं वासस्तथा दत्तमुमाव्रते ।
रोहिण्या चाथ फाल्गुन्या मघया च पुरातने । व्रतानि खलु दत्तानि वर्द्धनि कुलनन्दने । ७९१५
ददौ व्रतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणं । येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे उमाव्रतके चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्म्मज्ञ व्यासशिष्य तपोधन । पारिजातस्य हरणे षट्पुरं परिकीर्त्तितं ।
निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेषां वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्त्तयस्वाभ्यकस्य च ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाक्लिष्टकर्म्मणा । तत्रायुधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
शराग्निना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुराश्रयाः । षष्टिं शतसहस्राणि न न्यूनान्यधिकानि तु । ७९२०
ते ज्ञातिवधसन्तप्तास्तकुर्व्वीराः पुरा तपः । अम्बूमार्गे स्तानिष्टे महर्षिगणसेविते ।
आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः । वायुभक्षा नृपश्रेष्ठ स्तुवन्तः पद्मसम्भवं ।
तेषामुडुम्बरं राजन् गण एकः समाश्रितः । वृक्षं तत्रावसन् वीरास्ते कुर्व्वन्तो महत्तपः ।
कपित्थवृक्षमाश्रित्य केचिच्चोषिताः पुरा । शृङ्गाटकवाटीस्वपरे चेरुरुग्रं तथा तपः ।
वटमूले तथा चेरुस्तपः कौरवनन्दन । अधीयन्तोऽपरे ब्रह्म वटं गत्वाऽसुरात्मजाः । ७९२५
तेषां तुष्टः प्रजाकर्त्ता नरदेव पितामहः । वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्तो धर्म्मभृताम्वरः ।
वरं वरयतेत्युक्तास्ते राजन् पद्मयोनिना । ते वेपुर्व्वरदानं तद्विवक्षस्स्वमवकं विभुं ।
इच्छन्तोऽपचितिं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन । तानुवाच ततो ब्रह्मा सर्व्वज्ञः कुरुनन्दन ।
विश्वस्य जगतः कर्त्तुः संहर्त्तुश्च महात्मनः । कः शक्तोऽपचितिं गन्तुं काऽस्तु वोऽत्र वृथा श्रमः ।

अनादिमध्यनिधनः योऽसौ देवो महेश्वरः। तमभ्यर्च्य सुखं स्वर्गे वत्स्यन्ति ये ऽसुराः। ७९७०
ते नेपुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः। अर्चयेपुरपरे राजन्नसुरा भव्यभावनाः।
नेपुर्थे तु दुरात्मानस्तानुवाच पितामहः। वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधहते ऽसुराः।
त ऊचुः सर्व्वदेवानामवध्याः स्यामहे विभो। पुराणि षट् च नो देव भवन्त्वत्र्यहीतले।
सर्व्वकामसमृद्धार्थे षट्पुरं चास्तु नः प्रभो। वयञ्च षट्पुरं गत्वा वत्स्याम च सुखं प्रभो।
रुद्रादुग्रं भयं न स्याद्येन नो भ्रातरो हताः। निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसां निधे। ७९७५
॥ पितामह उवाच ॥ असुरा भवताबध्या देवानां शङ्करस्य च। न बाधिष्यथ चेद्विप्रान् सत्पथस्थान् सतां प्रियान्।
विप्रोपघातं मोहाच्चेत् करिष्यथ कथञ्चन। नाशं यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः।
नारायणाद्वो भेतव्यं कुर्व्वद्भिर्ब्रह्मणाहितं। सर्व्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जनार्द्दनः।
ते गता असुरा राजन् ब्रह्मणाऽथ विसर्ज्जिताः। येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्म्मचारिणः।
स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः। श्वेतं वृषभमारुह्य सोमः सगणः प्रभुः। ७९८०
उवाच चेदं भगवानसुरान् स शताक्रतिः। वैरमुत्सृज्य दम्भञ्च हिंसाञ्चासुरसत्तमाः।
मामेव चाश्रितास्तस्मादरं साधु ददामि वः। यैर्दीक्षिताः स्थ मुनिभिः सत्क्रियापरमैर्द्विजैः।
सह तैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोऽहं वः स्वकर्म्मणा। इह ये चैव वत्स्यन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः।
अपि कापित्थिकास्तेषां लोका यथा मम। इह मासान्तपक्षान्तो यः करिष्यति मानवः।
वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मां तपोधनः। वर्षाणान्तु सहस्रस्य तपसां प्राप्यते फलं। ७९८५
कृत्वा त्रिरात्रं विधिवत्स्नास्यते चेप्सितां गतिं। अर्कद्वीपे निवसतो द्विगुणं तद्भविष्यति।
नीचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहं। श्वेतवाहननामानं यस्तु मां पूजयिष्यति।
सर्व्वतो भयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति। औदुम्बरान् वाटमूलान् द्विजान् कापित्थिकानपि।
तथा शृगालवाटीयान्धर्म्मात्मानो दृढव्रतान्। मुनींश्च ब्रह्मकटीयान् सविशेषेण ये नराः।
पूजयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीप्सितां गतिं। इत्युक्त्वाऽथ महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः। ७९९०
तैरेव सहितः सर्व्वैरुद्रलोकं जगाम वै। जम्बूमार्गे गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहं।
एवं संकल्पयानोऽपि रुद्रलोके महीयते।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि षट्पुरवधे एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्व्वेदः षडङ्गवित्। ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्म्मगुणान्वितः।
ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिनां। अश्वमेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः।
स सांवत्सरदीक्षायां दीक्षितः षट्पुरालये। आवर्त्तायाः शुभे तीरे बुनद्या मुनिजुष्टया। ७९९५
सखा च वसुदेवस्य सहाध्यायी द्विजोत्तमः। उपाध्यायश्च कौरव्य घोररहतोर्म्महात्मनः।
वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो। यजमानं षट्पुरस्थं यथा शक्रो बृहस्पतिं।
तत् सत्रं ब्रह्मदत्तस्य यज्ञस्य बहुदक्षिणं। उपासन्त मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः।

व्यासोऽहं याज्ञवल्क्यश्च सुमन्तुर्जैमिनिस्तथा । द्युतिमान् आजकिश्चैव देवलाद्याश्च भारत ।
श्रद्धयाऽनुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यथेप्सितान् ददौ कामान् देवकी धर्म्मचारिणी । ८०००
वासुदेवप्रभावेण जगत्सन्तुष्टमीतिके । तस्मिन् सत्रे वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ।
निकुम्भाद्याः समागम्य तमूचुर्वरदर्पिताः । कार्य्यतां यज्ञभागो नः सोमं पास्यामहे वयं ।
कन्याश्च ब्रह्मदत्तो यो यजमानः प्रयच्छतु । श्रुतः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवत्यो महात्मनः ।
आहूय ताः प्रदातव्याः सर्व्वथैव हि नः श्रुतं । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ।
अन्यथा न तु यष्टव्यं वयमाज्ञापयामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् । ८००५
यज्ञभागो न विहितः पुराणेऽसुरसत्तमाः । कथं सत्रे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
पृच्छतेह मुनिश्रेष्ठान् वेदभाष्यार्थकोविदान् । कन्या हि मम या देवास्ताश्च संकल्पिता मया ।
अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानामसंशयं । रत्नानि तु प्रयच्छामि मान्येनाहं विचिन्वता ।
बलान्नैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः । निकुम्भाद्यास्तु रुषिताः पापाः षट्पुरवासिनः ।
यज्ञवाटं विलुलुपुर्जह्रुः कन्याश्च तास्तथा । तं दृष्ट्वा सम्प्रहृष्टस्तु दध्यावानकदुन्दुभिः । ८०१०
वासुदेवं महात्मानं बलभद्रं गदं तथा । विहस्याऽथ ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
गच्छ कन्यापरित्राणं कुरु पुत्राद्य मायया । यावदाद्यसैन्येन षट्पुरं यास्यहं प्रभो ।
स ययौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा । निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कार्ष्णिर्महाबलः ।
कन्यास्ता मायया धीमानाजह्रे स महाबलः । मायामयीश्च कृत्वाऽन्या न्यस्तवान् रुक्मिणीसुतः ।
मा भैरिति च धर्म्मात्मा देवकीमुक्तवांस्तदा । मायामयीस्तु ता हृत्वा सुतास्ताश्च दुरासदाः । ८०१५
षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कर्म्म चासाद्यते तत्र विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
यद्विशिष्टं बहुगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
सर्व्वे निमन्त्रिताः पूर्व्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता । जरासन्धो दन्तवक्त्रः शिशुपालस्तथैव च ।
पाण्डवा धार्त्तराष्ट्राश्च मालवाश्च कृपास्तथा । रुक्मी चैवाकृतिश्चैव नीलो नार्म्मद एव च ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यः शकुनिरेव च । राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः । ८०२०
आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
यत्नस्य यादवानाञ्च भविष्यति समागमः । अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत् प्रयताम्यहं ।
एवं सञ्चिन्तयित्वा तु निकुम्भभवनं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथाऽपरैः ।
उपविष्टः स धर्म्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ।
यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सखा । शतानि पञ्च भार्य्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः । ८०२५
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । शतद्वयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतं ।
वैश्यानां शतमेकञ्च शूद्राणां शतमेव च । ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्व्वासा धर्म्मवित्तमः ।
तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्म्मणा । एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।

रूपेणानुपमाः सर्व्वा वरदानेन धीमतः। कन्या भवन्ति तत्रत्यास्तत्रासुर पुनः पुनः।
सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्त्तृभिः शयने सह। सर्व्वपुष्पमयं गन्धं स्रवन्ति च वराङ्गनाः। ८०१०
सर्व्वदा यौवने न्यस्ताः सर्व्वाश्चैव पतिव्रताः। सर्व्वा गुणैरसदृशं गीतनृत्यगुणोदयं।
जानन्ति सर्व्वा दैतेय वरदानेन धीमतः। पुत्राश्च रूपसम्पन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्म्मे यथावदनुपूर्व्वशः। ताः कन्या मेरुमुख्यानां हृताः प्रायेण धीमता।
अवशेषं शतन्त्वेकं यदानीतं किल त्वया। तदर्थं यादवा वीर योधयिष्यन्ति सर्व्वथा।
साहाय्यार्थन्तु राजानो व्रियन्तां हेतुपूर्व्वकं। अश्वादन्तयुतार्थश्च रत्नानि विविधानि च। ८०१५
दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनां। भाविष्यं कियताश्चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत्। सर्व्वाः पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च।
यथार्हेण नरेन्द्रेभ्यो विभक्ता भक्तिवत्सलाः। दत्ते पाण्डुसुतान् वीरान् वारिता नारदेन ते।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना। तुष्टैरसुरा उक्ता राजन् भूमिपसत्तमैः।
सर्व्वाकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः सत्तमैः स्वयं। अर्च्चिताः स्म यथान्यायं वक्तं किं वः प्रयच्छतु। ८०२०
यज्ञं नार्च्चितपूर्व्वं हि दिव्यैर्वीरैर्भवद्विधैः। निकुम्भोऽथाब्रवीद्धृष्टः यज्ञं सुररिपुस्तदा।
समर्त्तयित्वा यज्ञस्य साहाय्यं सत्यमेव च। युद्धं नो रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृपोत्तमाः।
साहाय्यं दातुमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्व्वथा। एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः वीतकल्मषाः।
पाण्डवेभ्यो ऋते वीरान् श्रुतार्थान्नारदादिभो। क्षत्रियाः सन्निविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन।
पत्यस्तु प्रद्युम्नस्तत्र यज्ञवाटं गता अपि। कृष्णोऽपि सेनया सार्द्धं मायया षट्पुरं विभुः। ८०२५
महादेवस्य वचनमुद्दकल्पनया नृप। स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुकं पार्थिवं तथा।
स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया। यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निर्व्विवेश विभुः।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः। दन्तमुक्ताप्रतिवरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभुः।
प्रद्युम्नमटने श्रीमान् रक्षार्थं विनियुज्य वै।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि षट्पुरवधे द्वाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४२॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ मुहूर्त्ताभ्युदिते सूर्य्ये जगच्चक्षुषि निर्म्मले। बद्धः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यमारुह्य सुन्दरा। ८०३०
बद्धगोधाङ्गुलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिणः। विश्वोद्भवेश्वरं देवं नमस्कृत्य सुरोत्तमं।
आवर्त्तीया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया। गङ्गायाः कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुत्रया।
प्रद्युम्नमपि सैन्यस्य वियति स्थाप्य मानदः। रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुज्य च।
शेषां सेनां गुहाद्वारि भगवान् विनियुज्य च। जयन्तमथ सस्मार प्रवरञ्च महाद्युतिः।
तावापेततुरेवाथ स्वयञ्चापश्यतं तदा। वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत। ८०३५
ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रणदुन्दुभिः। अहता मुरजाश्चैव वाद्यान्यपराणि च।
मकरो रचितो व्यूहः कृष्णेन च गदेन च। आरण्योद्भवश्चैव भोजो वैतरणस्तथा।

अनाधृष्टिश्च धर्म्मात्मा विपृथुः पृथुरेव च । कृतवर्म्मा सुदंष्ट्रोऽथ विचक्रुररिमर्द्दनः ।
सनत्कुमारो धर्म्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत । अनिरुद्धसहायौ तौ पृष्ठानीकं ररक्षतुः ।
शेषा यादवसेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता । रथैरश्वैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्द्धन । ८७६०
षट्पुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्म्मदाः । आरुह्य मेघनादांश्च गर्द्दभानपि हस्तिनः ।
मकरान्शिशुमारांश्च हयानपि च भारत । महिषानथ खड्गांश्च उष्ट्रानपि च कच्छपान् ।
एतैरेव रथैर्युक्ता विविधायुधपाणयः । किरीटपीठमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ।
नानर्द्दमानैर्विविधैस्तूर्य्यैर्निस्वनाकुलैः । प्रभाषमाणैः शङ्खैश्च महाम्बुदसमस्वनैः ।
तासामसुरसेनानां युध्यतीनां जनेश्वर । निकुम्भो निर्ययावग्रे देवानामिव वासवः । ८७६५
भूमिं खाञ्च वहुधिरे दानवास्ते बलोत्कटाः । नदन्तो विविधाकारान् खेडन्तश्च पुनः पुनः ।
राजसेनाऽपि संयत्ता चेदिराजपुरोगमा । असुराणां सहायार्थं निश्चिता जनमेजय ।
दुर्य्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगाग्रजं । स्थितं रथैर्नरव्याघ्र गन्धर्व्वनगरोपमैः ।
क्रथिना नादिनो वीर द्रुपदस्यन्दनास्तथा । रुक्मो चैवाकृतिश्चैव तस्थतुर्निश्चितौ रणे ।
तालवृक्षप्रतीकाशे धुन्वानौ धनुषी शुभे । शल्यश्च शकुनिश्चोभौ भगदत्तश्च पार्थिवः । ८७७०
जरासन्धस्त्रिगर्त्तश्च विराटश्च सहोत्तरः । युद्धार्थमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः । ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः ।
ततर्द्द समरे सेनां भैमानां भीमदर्शनः । सेनापतिरनाधृष्टिर्युयुधे तत्र यादवः ।
ततर्द्द घोरैर्बाणौघैश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः । न रथो ऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
न ध्वजो न निकुम्भश्च सर्व्वं बाणाभिसंवृतं । स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिनाम्वरः । ८७७५
अपाहरदनाधृष्टिं मायया भैमसत्तमं । सम्भ्रामयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुरसंश्रितां ।
दृष्ट्वा चाभ्यगमद्वीरं मायया बलमाश्रितः । पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्म्माणमाहवे ।
अनयच्चारुदेष्णञ्च भोजं वैतरणं तथा । सनत्कुमारमाक्षेश्च तथैव निशठोल्मुकौ ।
मङ्क्षैवापरान् भोजान्मायाबलसमाश्रितः । न तस्य ददृशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
नयतो यादवान् घोरां गुहां षट्पुरसंश्रितां । तद्दृष्ट्वा कदनं घोरं भैमानां भैमवर्द्धनः । ८७८०
चुकोप भगवान् कृष्णो बलः सत्यक एव च । सविशेषं तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ।
अनिरुद्धश्च दुर्द्धर्षो भैमाश्च बहवोऽपरे । ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सज्यं नरेश्वर ।
दानवेषु प्रमत्तेषु हर्षेष्विव कृताशनः । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरं ।
सशभाः कालपाशार्त्ताः प्रदीप्तमिव पावकं । समुत्क्षिप्ताः शतघ्नीश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि चाग्नितुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् । पर्व्वताग्राणि वृक्षांश्च घोरांश्च विपुलाः शिलाः । ८७८५
उत्क्षिप्य च गजानश्वान्रथानपि हयानपि । नारायणाश्रितान् सर्व्वान्ददाह प्रहसन्निव ।
बाणाग्निना महातेजा जगद्धितकरो हरिः । शारदं वर्षणं सहस्रदेवीर गवां पतिः ।

तदद्भुततमः सेहे दानवर्षमरिन्दमः । न सेहिरे ऽसुरा बाणधारापातमनुत्तमाम् ।
वर्षं पर्ज्जन्यविहितं बालुकासेतवो यथा । न शेकुः प्रमुखे स्थातुं प्रद्युम्नस्यासुरोत्तमाः ।
व्यादितास्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत । ते वध्यमानाः क्रोधेन दिव्यास्त्रफलमुद्यता । ८०९०
जीवितार्थं वदन्तस्तु नारायणभयार्दिताः । तावाकाशगतावेन्द्रियोधयन्तः समरस्थदा ।
निजघ्नतुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमैः प्रभो । निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ।
तृणराजफलानीव मुक्तानि शिखरान्तरोः । निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कार्ष्णिनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः । रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं गुहां ।
अदृश्यन्निकुम्भवीरः शक्तं प्रवेष्टुमुद्यतः । गदेन सह धर्म्मात्मा शारणेन शठेन च । ८०९५
शाम्बेन चामरैश्चापि पूर्व्वं येन प्रवेशिताः । प्रमथ्य तरसा कथं यतन्तं रणमूर्द्धनि ।
जगाद बलवान् कार्ष्णिः प्रद्युम्नं ततस्ततः । विनाशय च गुहां वीरो घोरां मायामयीं नृप ।
दुर्य्योधनञ्च राजानं विराटद्रुपदावपि । शकुनिञ्चैव शल्यञ्च भीष्मञ्चापि नदीसुतं ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ जरासन्धञ्च भारत । किरातं चालवांश्चैव वाह्लीकांश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादयश्चैव पाञ्चालाश्च ऽकोविदान् । तथाकृतिमुपाचेदं मातुलं रुक्मिणं च । ८१००
शिशुपालञ्च राजानं भगदत्तञ्च भारत । सत्यञ्च गुरुलञ्च मान्यामि नराधिपाः ।
गुहामिमां घोररूपां ये न प्रवेशयामि वः । विष्णोर्दर्पपरीक्षार्थमस्मान् सूक्ष्मप्रापिता ।
प्रवेष्टव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता । आश्रित्य शाम्बरीं मायां निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान् यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्व्वथा । इत्युक्तो शिशुपालस्तु राजसेनापतिस्तथा ।
शरैस्ततर्द्द तान् भैमान् प्रद्युम्नं सविशेषतः । किरीटकेयूरं देवं रौक्मिणेयो नमस्य च । ८१०५
शरभनृपतिं बद्ध्वा शिशुपालं महाबलं । ततः पाशवद्धस्यापि प्रहाय प्रवरोत्तमः ।
शैलादिरब्रवीद्वीरं रौक्मिणेयं महाबलं । किरीटकेयूरी देवः प्राह त्वां यदुनन्दन ।
सर्व्वं कुरु तथा राजन् मुक्तकं भो यथा मया । कन्यार्थं रक्षस्वांश्च बधानेमान्नराधिपान् ।
पाशेभ्यमेव मोक्षस्व प्रमाथं यदुनन्दन । असुरांस्तु महाबाहो निःशेषान् कर्त्तुमर्हसि ।
एवमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर जनार्द्दनः । ततः स भगदत्तञ्च शिशुपालञ्च भूमिपं । ८११०
आकृतिञ्चैव रुक्मिञ्च शेषांश्चान्यान्नराधिपान् । बबन्ध शरदन्तैस्तैः पाशैस्तत्रैव वीर्य्यधृक् ।
मायामयीं गुहाञ्चैनामनयत् कुरुवर्द्धन । बद्धा स रौक्मिणेयोऽथ निजघान इवोरगान् ।
अनिरुद्धश्चकाराथ रक्षितारं क्षमात्मजं । तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुवर्द्धनः ।
सेनापतीन् क्षत्रियांश्च योधाश्चांश्च भारत । एवमश्वरथवृन्दांश्च चकार च तथात्मवान् ।
अथैवं स तदा हन्तुमसुरानुद्यतः प्रभो । समुद्र एव चोवाच प्रद्युम्नं द्विजोत्तमं । ८११५
विरम्यतां वर्त्ततां कर्म्म मा भैः पश्य धनञ्जयं । न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नान्येभ्यो हिंसकस्य ।

भयं हि विद्यते तस्य गोप्तारौ यस्य पाण्डवाः । न चायुरेषाम् युताः स्पृष्टाः सर्वेऽपि तेजसा ।
छद्मवाटे निरोद्धैता मायया निहता मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि षट्पुरवधे त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बद्धेषु भूमिपालेषु सानुगेषु विशाम्पते । आविवेशासुरांश्चैव कश्मलं जनमेजय ।
दिशः प्रसस्रुस्ते वीरा बध्यमाना समन्ततः । कृष्णानन्तप्रवर्तिभिर्यदुभिर्युद्धदुर्मदैः । ८११०
निकुम्भस्तानथोवाच हृष्टो दानवसत्तमः । भित्त्वा प्रतिज्ञां किं मोहाद्व्यार्था याथ विह्वलाः ।
हीनप्रतिज्ञाः कान् लोकान् प्रयास्यथ पलायिताः । अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृतनिश्चयाः ।
फलं जित्वेह भोक्तव्यं रिपून् समरकर्कशान् । हतेन चापि शूरेण वस्तव्यं त्रिदिवे सुखं ।
दत्त्वा पित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रक्ष्यथ हे मुखं । दारान् वक्ष्यथ किञ्चापि धिग्धिक् किं किं न लज्जथ ।
एवमुक्ता निकुम्भेन लज्जमाना नृपासुराः । द्विगुणेन च वेगेन युयुधुर्यदुभिः सह । ८११५
तत्रापि युद्धमापन्नानां नानाप्रहरणैर्नृप । ये यान्ति छद्मवाटन्तु तान्निहन्ति धनञ्जयः ।
यमौ भीमश्च राजा च धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः । द्वा प्रयाताम् अथानेऽह्निः प्रवरश्च द्विजोत्तमः ।
अथासुरास्वक्तोयाढ्या केशशैवलशाद्वला । चक्रकूर्म्मरथावर्त्ता गजशैलानुशोभिनी ।
ध्वजकुन्तहृच्छत्रा सनितोत्कृष्टमञ्जिनी । मेदविन्दूश्चैवप्रभवा भीरुचित्तप्रमाथिनी ।
असम्बुद्बुदफेनाढ्या अश्विमत्स्यतरङ्गिणी । सुस्राव शोणितनदी नदीव जलदागमे । ८१२०
तान्दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वर्द्धमानांश्च यादवान् । हतान् सर्व्वान् सहायांश्च वीर्य्यादेवोत्पपात ह ।
स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत । शरैः कुलिशसङ्काशैर्निकुम्भो रणकर्कशः ।
सन्निवृत्य च दष्टौष्ठः परिघेण दुरासदः । प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ।
ऐन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिषस्वजे । विहित्वा चैव सप्राणं हित्वाऽसुरमभिद्रुतः ।
अभिद्रुत्य निकुम्भञ्च निस्त्रिंशेन जघान ह । परिघेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् । ८१२५
तस्यातत्याघसङ्घातं निकुम्भश्चैन्द्रिमाहवे । स चिन्तयामास तदा बध्यमानो महासुरः ।
कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना । आमयामि क्रिमात्मानमाहवे शक्रसूनुना ।
एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत । जगाम चैव युद्धार्थी यत्र कृष्णो महाबलः ।
तं दृष्ट्वैरावणस्कन्धमास्थितो बलसूदनः । द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं अष्टवे सह दैवतैः ।
साधु साध्विति पुत्रञ्च परिहृष्य सस्वजे । प्रवरञ्चापि धर्म्मात्मा सस्वजे मोदवर्ज्जितं । ८१३०
देवदुन्दुभयश्चापि प्रणेदुर्व्योम्नवायथा । अयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्ज्जयं ।
ददर्शाथ निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्ज्जयं । अर्ज्जुनेन स्थितं सार्द्धं यज्ञवाटाविदूरतः ।
स नादं सुमहत् कृत्वा पक्षिराजमताडयत् । परिघेण सुघोरेण वज्रं वज्रकमेव च ।
नारायणञ्चार्ज्जुनञ्च भीमञ्चाथ युधिष्ठिरं । यमौ च वसुदेवञ्च शाम्बं काम्यञ्च वीर्य्यवान् ।

युयुधे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत । न चैनं ददृशुः सर्वे सर्व्वशस्त्रविशारदाः । ८१४५
यदा तु नैवापश्यंस्तं तदा विघ्नोदकेश्वरं । दध्यौ देवं हृषीकेशः प्रमथानां गणेश्वरं ।
ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावाद्दितिजेश्वरं । विघ्नोदकेश्वरस्याशु निकुम्भं मायिनाम्वरं ।
कैलासशिखराकारं गच्छन्तमिव स्थितं । आक्रमन्तं रथे कृष्णं वैरिणं सर्वविक्रमं ।
सज्यगाण्डीव एवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः । परिवव्रेऽथ गात्रेषु विव्याधैनमथाच्युत् ।
ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघे च जनाधिप । भग्नाः शिलाशिताः सर्वे निपेतुः कुण्ठिताः क्षितौ । ८१५०
विफलानस्य तांस्तान्दृष्ट्वा बाणान्धनञ्जयः । पप्रच्छ केशवं वीरः किमेतदिति भारत ।
पर्व्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः । किमिदं देवकीपुत्र विस्मयोऽत्र महान्मम ।
तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । महद्भूतं निकुम्भोऽयं कौन्तेय शृणु विस्तरं ।
पुरा गतोऽन्तरकुहं तपस्तेपे महासुरः । शतं वर्षसहस्राणां देवमुग्रं दुरासदः ।
अथैनं छन्दयामास वरेण भगवान् हरः । स वव्रे चापि रूपाणि न वध्यानि सुरासुरैः । ८१५५
तमुवाच महादेवो भगवान् वृषभध्वजः । मम वा ब्राह्मणानां वा विष्णोर्वाऽप्रियमाचरन् ।
भविष्यसि हरेर्वध्यो न तस्याथ महासुर । ब्रह्मण्योऽहं च विष्णुश्च विप्रा नः परमा मतिः ।
स एव सर्व्वशस्त्राणामवध्यः पाण्डुनन्दन । त्रिदेहोऽतिप्रमाथी च करदन्तश्च दानवः ।
भानुमत्याऽपहरणे देहोऽस्यैको हतो मया । अवध्यं षट्पुरं देहमिदमस्य दुरात्मनः ।
दितिं शुश्रूषति त्वेको देहोऽस्य तपसाऽन्वितः । अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसति षट्पुरं । ८१६०
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया । त्वरयाश्च वधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ।
तयोः कथयतोरेवं कृष्णयोरसुरस्तदा । गुहां षट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्ज्जयः ।
अन्विष्य तस्य भगवान् विवेश मधुसूदनः । तां षट्पुरगुहां घोरां दुर्दृशां कुरुनन्दन ।
चन्द्रसूर्य्यप्रभाहीनां व्यकाशीत् स्वेन तेजसा । सुखदुःखव्यपेतानि प्रयत्नकर्मी कर्मेप्सितं ।
तत्र प्रविश्य भगवानपश्यत्तान् जनाधिपान् । युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप । ८१६५
कृष्णस्यानुप्रविष्टास्तु बलाद्या यादवास्तथा । प्रविष्टाश्च तथा सर्व्वे पाण्डवाश्च महात्मनः ।
सर्व्वेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै । युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।
आनयद्यादवान् सर्व्वान् यानयं बद्धवान् पुरा । ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जनार्द्दनः ।
प्रहृष्टमनसः सर्व्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिणः । रामाणो वीर मुञ्चेति पुनः कामगया वीत् ।
मुमोच चाथ तान् वीरान् रौक्मिणेयः प्रतापवान् । यथेन्मुखमुक्ताः सर्व्वे बद्धमोना नराधिपाः । ८१७०
लज्जयाऽभियुता वीरास्तस्थुर्नष्टश्रियस्तदा । निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयम्प्रति ।
योधयामास भगवान् घोरमात्मारिपुं हरिः । परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन भृशं विभो ।
गदया चापि कृष्णेन निकुम्भस्ताडितो भृशं । तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ।
ततः प्रव्यथितान् दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् । जेपुर्मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया ।

तुष्टुवुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तैः स्तवैस्तथा । ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान् केशवस्तदा । ८१७५
दानवश्च पुनर्वीरावुद्यतौ समरं प्रति । वृषभाविव गर्ज्जन्तौ गजाविव च भारत ।
आशाहस्ताविव क्रुद्धौ प्रहरन्तौ रणोत्कटौ । अथ तत्रैव तदोवाच नृप वागशरीरिणी ।
चक्रेण प्रमथस्वैनं देवब्राह्मणकण्टकं । इति चोवाच भगवान् देवो विल्वोदकेश्वरः ।
धर्म्मं यशश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल । तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथं सतां गतिः ।
सुदर्शनं मुमोचाथ चक्रं दैत्यकुलान्तकं । तन्निकुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलं । ८१८०
नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसं । तत् पपात शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलं ।
मेघमुक्तो गिरेः शृङ्गान्मयूर इव भूतले । निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो विल्वोदकेश्वरः ।
तुतोष च नरव्याघ्र जगन्नाथकरे विभौ । पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा नभस्तलात् ।
देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुररिनाशन । ननन्द च जगत् कृत्स्नं मुनयश्च विशेषतः ।
दैत्यकन्याश्च भगवान् यदुभ्यः शतशो ददौ । क्षत्रियाणाञ्च भगवान् सान्त्वयित्वा पुनः पुनः । ८१८५
रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च । रथानां वाजियुक्तानां सहस्राणि च केशवः ।
अददत् पाण्डवेयेभ्यः प्रीतात्मा गदपूर्व्वजः । तदेव चाथ प्रवरं षट्पुरं पुरसत्तमः ।
द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः । यज्ञे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ।
विसर्ज्जयित्वा तान्सर्व्वान् पाण्डवांश्च महाबलः । विल्वोदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत् प्रभुः ।
मांसस्तूपपताकीर्णं शष्कुलं व्यञ्जनाकुलं । नियुद्धकुशलान्मल्लान् देवो मल्लप्रियस्तदा । ८१९०
योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चात्मवान् । मातापितृभ्यां सहितौ वसुभिश्च महाबलः ।
अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं पुरीं । स विवेश पुरीं रम्यां हृष्टपुष्टजनाकुलां ।
पुष्पचित्रपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि । इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।
शृणुयाद्वा पठेद्वाऽपि स युद्धे जयमाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनं ।
व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् । इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानस्य भारत । ८१९५
श्राद्धेषु पठितं सम्यगक्षय्यकरणं स्मृतं ।

इदममरवरस्य भारत प्रथितबलस्य जयं महात्मनः । सततमिह हि यः पठेन्नरः सुगतिमितो व्रजते गतज्वरः ।
मणिकनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयार्कगुणोऽरिहादिमध्यः । चतुरुदधिशयश्चतुर्विधात्मा जयति जगत्पुरुषः सहस्रनामा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि षट्पुरवधे चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम । पुरोक्तमन्धकवधं वैशम्पायन कीर्त्तय ।
भानुमत्याश्च हरणं निकुम्भस्य वधन्तथा । प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे । ८२००
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधयामास मारीचं कश्यपं दितिः ।
तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः । आनुकूल्येन च तथा माधुर्य्येण च भारत ।
परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनां । परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते ।

॥ दितिरुवाच ॥ हतपुत्त्राऽस्मि भगवन् देवैर्धर्म्मभृतां वर । अवध्यं पुत्त्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमम् ।
॥ कश्यप उवाच ॥ अवध्यस्ते सुतो देवि दाचायणि भविष्यति । देवानां संशयो नात्र कश्चित् कमललोचने । ८२०५
देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहं । आत्मा ततस्ते पुत्त्रेण रक्षितव्यो हि सर्व्वथा ।
अन्वालभत तां देवीं कश्यपः सत्यवागथ । अथ सोदरस्थे तु सा पुत्त्रं सुषुवे ततः ।
सहस्रबाहुं कौरव्य सहस्रशिरसं तथा । द्विसहस्रेक्षणं चैव तावच्चरणमेव च ।
स व्रजत्यन्धवद्यस्मादन्धोऽपि हि भारत । तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्र निवासिनः ।
अवध्योऽस्मीति लोकान् स सर्व्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रत्नानि सर्व्वाण्यात्मबलाश्रयात् । ८२१०
वासयत्यात्मवीर्य्येण निरस्ताऽमरसत्तमान् । सर्व्वभूतेष्वनिर्जितोऽन्धकः सर्व्वलोकभयङ्करः ।
परदारापहरणं पररत्नविलोपनं । चकार सततं मोहादन्धकः पापनिश्चयः ।
त्रैलोक्यविजयं कर्त्तुमुद्यतः स तु भारत । महावीरैरसुरैः सार्द्धं बहुभिः सर्व्वधर्षिभिः ।
तं श्रुत्वा भगवान् शक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्धकेनेदमारब्धमीदृशं मुनिसत्तम ।
आज्ञापय विभो कार्य्यमस्माकं समनन्तरं । बलीयसः कथं नाम सोढव्यं त्वात्मजे मया । ८२१५
दुष्टपुत्त्रे प्रवर्त्तव्यं कथं नाम मया विभो । दृष्ट्वा भगवती कुर्य्यान्मन्युं मयि हते सुते ।
देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथाब्रवीन्मुनिः । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्व्वथा भद्रमस्तु ते ।
अन्धकं वारयामास दित्या सह तु कश्यपः । त्रैलोक्यविजयाद्वीर उच्छ्रितात् पापकात् भारत ।
वारितोऽपि स दुष्टात्मा कश्यपेन दिवौकसः । नैकैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ।
बभञ्ज कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः । उच्चैःश्रवःसुतानश्वान् बलाद्ध्यानयद्दिवः । ८२२०
नागान् दिग्नागजसुतान् दिव्यानपि च भारत । बलाद्धरति देवानां पश्यतां बलदर्पितः ।
देवानाप्यायवन्त्येव ये यज्ञास्तपसा तथा । तेषाञ्चकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवकण्टकः ।
नेजुर्यज्ञैस्तथा विप्रा वर्णाश्रमेष्वेव तपांस्यपि । अन्धकस्य भयाद्राजन् यज्ञविघ्नानि कुर्व्वतः ।
तस्येच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमाः सहनक्षत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ।
न व्रजन्ति विमानानि विहायसि प्रभो प्रभो । अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः । ८२२५
निरोङ्कारवषट्कारं जगद्धोरं तदाऽभवत् । अन्धकस्यातिघोरस्य भयात् कुरुकुलोद्वह ।
कुरूनथोत्तरान् पापो द्रावयामास भारत । भद्राश्वान् केतुमालांश्च जम्बुद्वीपांस्तथैव च ।
मानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरासदाः । भूतानि च तथाऽन्यानि समर्थान्यपि सर्व्वथा ।
ऋषयो बध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः । अचिन्तयन्नन्धकस्य वधं धर्म्मभृतां वर ।
तेषां बृहस्पतिर्मध्ये धीमानिदमथाब्रवीत् । नास्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कथञ्चन । ८२३०
तथा वरे दीयमाने कश्यपेनाभिशब्दितं । नाहं रुद्रात् परित्रातुं शक्त इत्येव धीमता ।
तमुपायं चिन्तयामः सर्व्वे येन सनातनः । जानीयात् सर्व्वभूतानि पीड्यमानानि शङ्करः ।
विदितार्थो हि भगवानवश्यं जगतःप्रभुः । अन्धकस्य वधे देवः करिष्यति सतां गतिं ।

श्रुतं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः। सर्व्वोऽप्यन्धको रक्षितव्या शास्त्रवाक्य विशेषतः।
तेवयं नारदं सर्व्वे प्रयामः शरणं द्विजं। उपायं वेत्स्यते तत्र वधस्यो हि भवस्य सः। ८२३५
वृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्व्वे तेऽथ तपोधनाः। चाणार्थं नारदं प्रोचुस्तांस्तथेति स चोक्तवान्।
ऋषिष्वथ तु यातेषु यत्कार्थं नारदो मुनिः। विचार्य्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान्।
स देवदेवं भगवान् द्रष्टुं मुनिरथाययौ। मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यं वृषध्वजः।
स तत्र रजनीमेकामुषित्वा मुनिसत्तमः। मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः।
आजगाम पुनः स्वर्गं लब्ध्वाऽनुज्ञां वृषध्वजात्। मन्दारपुष्पैः सुकृतां मालामादाय भारत। ८२४०
ग्रथितां सविशेषान्तां सर्व्वगन्धोत्तमोत्तमां। सान्तानमाल्यदामश्च तैरेव कुसुमैः कृतं।
तच्च कण्ठे समासज्य महागन्धं नराधिप। आययावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः।
अन्धकस्त्वथ तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमं। सन्तानकानां स्रग्माला महागन्धा महामुने।
क्वचेयं पुष्पजातिर्व्वा कमनीया तपोधन। गन्धान् वर्णांश्च तांस्तान् हि भोः पृच्छति मुहुर्मुहुः।
स्वर्गे सन्तानकुसुमान्यतिवर्त्तन्ति सर्व्वथा। कः प्रभुस्तस्य देशस्य प्रश्नं वाचयितुं मुने। ८२४५
आचक्ष्व यद्यनुग्राह्या वयं ते देवतातिथे। तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत।
महाय दक्षिणे हस्ते महतस्तपसो निधिः। मन्दरः पर्व्वतश्रेष्ठो वीर काननमं वनं।
तच्च चैवंविधं पुण्यं भोः स्रष्टिः शूलपाणिनः। न तु तत्र वने कश्चिद्वच्छन्देन महात्मनः।
प्रवेष्टुं लभते तद्धे रक्षन्ति प्रवरोत्तमाः। नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा दुरासदाः।
अवध्याः सर्व्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः। नित्यं प्रक्रीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः। ८२५०
मन्दारद्रुमषण्डेषु सर्व्वात्मा सर्व्वभावनः। तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरं।
शक्यं मन्दारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्यपवंशज।। स्वीरत्नमविरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ।
काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते द्रुमा हरवल्लभाः। न तत्र सूर्य्यः सोमोऽथ तपत्यतुलविक्रम।
स्वयम्प्रभं तद्वनं तद्धी दुःखविवर्ज्जितं। तत्र गन्धान् स्रवन्त्यन्ये वस्त्राण्यन्ये महाद्रुमाः।
वासांसि विविधान्यन्ये सुगन्धीनि महाबल। भक्ष्यं भोज्यञ्च पेयञ्च चोष्यं लेह्यं तथैव च। ८२५५
तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनसेप्सितं। पिपासा वा बुभुक्षा वा ग्लानिश्चिन्ताऽपि वाऽनघ।
न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्य्यतां। न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि।
गुणा ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्दशगुणोत्तराः। अतीव विजयेल्लोकान् स महेन्द्राश्च संशयः।
एकाहमपि यस्तत्र वसेद्दै दितिजोत्तम। स्वर्गस्यापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं।
बभूव कृतः सर्व्वमिति मे धीयते मनः। ८२६०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अन्धकवधे पञ्चचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः॥ १४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत। मन्दरं पर्व्वतं गन्तुं मनो दध्ने महासुरः।
सोऽसुरान् सुमहातेजाः समानीय महाबलः। जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा।

तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलं। नानापक्षिसमाकीर्णं महर्षिगणसेवितं।
चन्दनागुरुवृक्षाढ्यं सरलद्रुमसङ्कुलं। किन्नरोद्गीतरम्यञ्च बहुनागसमाकुलं।
वातोद्धूतैर्वनैः फुल्लैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित्। प्रस्रुतैर्धातुभिश्चित्रैर्विलिप्तमिव च क्वचित्। ८२६५
पक्षिस्वनैः सुमधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित्। इंद्रैः शुचिपदैः कीर्णं प्रपतद्भिरितस्ततः।
महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्हस्तिनागमैः। चन्द्रांशुविमलैः सिंहैर्भूषितं हिमसञ्चयं।
मृगराजशताकीर्णं मृगवृन्दनिषेवितं। स मन्दरगिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितः।
वेत्सि त्वं हि यथाऽवध्यो वरदानादहं पितुः। मम चैव वशे सर्व्वं त्रैलोक्यं सचराचरं।
प्रतियोद्धुं न मां कश्चिदिच्छत्यपि गिरे भवान्। पारिजातवनञ्चास्ति तव सानौ महागिरे। ८२७०
सर्व्वकामप्रदैः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमं। तदाचक्षोपभोक्ष्यामि तद्वनं तव सानुजं।
किं करिष्यसि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम। त्रातारं नात्र पश्यामि मया स्वल्पहितस्य ते।
इत्युक्तो मन्दरस्तेन तत्रैवान्तरधीयत। ततोऽन्धकोऽतिरुषितो वरदानेन दर्पितः।
मुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत्। याच्यमानो मया नाम यस्मात्त्वं बहुमन्यसे।
अहं चूर्णीकरोमि त्वां बलं पर्व्वत पश्य मे। एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाट्य बहुयोजनं। ८२७५
निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽथान्यत्र वीर्य्यवान्। सह तैरसुरैः सर्व्वैर्वरदानेन दर्पितः।
तं प्रच्छन्ननदीजालं भज्यमानं महागिरिं। विदित्वा भगवान् रुद्रस्तत्कारानुगतं गिरेः।
सविशेषतरं वीर मत्तद्विपमृगायुतं। नदीजालैर्बहुतरैरायुतं चित्रकाननं।
नभश्च्युतैः पुरा यद्वत्तद्वदेव विराजते। अथ देवप्रभावेण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु।
छिन्नानि चासुरानेव घ्नन्ति घोराणि भारत। छिन्ना ये प्रपतन्त्यन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः। ८२८०
शृङ्गैस्तैस्ते स्म बध्यन्ति पर्व्वतस्य जनाधिप। ये त्वस्य त्वसुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु।
शृङ्गैस्ते न स्म बध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः। ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां व्यथितां तथा।
रुषितः सुमहानादं नदित्वेदं तदाऽब्रवीत्। आह्वये तं वनं यस्य युद्धार्थमुपतिष्ठतु।
किं त्वयाऽचल युद्धेन हताः स्म च्छद्मना रणे। एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः।
संप्राप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया। प्रमथानां गणैश्चैव वृतो वै बहुलोचनः। ८२८५
तथा भूतगणैश्चैव धीमान् भूतगणेश्वरः। प्रचकम्पे ततः कृत्स्नं त्रैलोक्यं रुषिते हरे।
सिन्धवश्च प्रतिस्रोतमूहुः प्रज्वलितोदकाः। जज्वलुर्दिशोऽग्निदाहाश्च सर्व्वतो हरतेजसा।
चुचुभुश्च ग्रहाः सर्व्वे विपरीता जनाधिप। चेलुश्च गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोद्वह।
प्रववर्षाथ पर्ज्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टयः। उष्णभाश्चन्द्रमाश्चासीत् सूर्य्यः शीतप्रभस्तथा।
न ब्रह्मापि विदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः। वडवाः सुषुवुर्गा वै गावोऽश्वानपि चानघ। ८२९०
पेतुर्वृक्षाश्च मेदिन्यामजिह्मा भस्मसात् कृताः। वा धत्ते वृषभा नाश्च गावश्चाहरकुर्द्दिवान।
राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चापि सर्व्वशः। विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवस्तथागतं।

मुमोच भगवाञ्छूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभं । तत् पपात हरोत्सृष्टमन्धकोरसि दुर्द्धरं ।
भस्म चाकरोद्रौद्रमन्धकं साधुकण्टकं । ततो देवगणाः सर्व्वे मुनयश्च तपोधनाः ।
शङ्करं तुष्टुवुश्चैव जगच्छत्रौ निवर्हिते । देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च । ८२९९
त्रैलोक्यं निर्वृतञ्चासीन्नरेन्द्र विगतज्वरं । प्रजगुर्देवगन्धर्व्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
जेपुश्च ब्राह्मणा वेदानीजुश्च क्रतुभिस्तथा । यज्ञाः प्रकृतिमापेदुश्चेरुर्धर्म्मो यथा पुरा ।
न जज्वाल जले वह्निरापः सर्व्वाः प्रसेदिरे । मन्दरः पर्व्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।
श्रिया परमया जुष्टः सर्व्वतेजःसमुच्छ्रयात् । रेमे सोमश्च भगवान् पारिजातवने हरः ।
सुप्रचारान् सुरान् कृत्वा शक्रादीन् धर्म्मतः प्रभुः । ८३००
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अन्धकवधे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकवधः श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिश्चाप्यपां लोकानां कृता देवेन धीमता ।
निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना । यदर्थञ्च यथा चैव तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रद्दधानस्य राजर्षे वक्तव्यं भवतोऽनघ । चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ।
द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुलतेजसः । समुद्रयात्रा संप्राप्ता तीर्थे पिण्डारके नृप ।
उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारत । निक्षिप्तौ नगराध्यक्षौ शेषाः सर्व्वे विनिर्गताः । ८३०५
पृथग्बलः पृथग्धीमान् लोकनाथो जनार्द्दनः । नैकशः पृथक् कुमाराणां नृदेवामिततेजसां ।
गणिकानां सहस्राणि निःसृतानि नराधिप । कुमारैः सह वार्ष्णेयैरूपवद्भिः स्वलङ्कृतैः ।
दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुभिर्दृढविक्रमैः । वेश्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां सहस्रशः ।
सामान्यास्ताः कुमाराणां क्रीडानार्य्यो महात्मनां । इच्छाभोग्या गुणैरेव राजन् वेश्या योषितः ।
स्थितिरेषा हि भैमानां कृताः कृष्णेन धीमता । स्त्रीनिमित्तं भवेद्वैरं मा यदूनामिति प्रभो । ८३१०
रेवत्या चैकया सार्द्धं बलो रेमेऽनुकूलया । चक्रवाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ।
कादम्बरीपानकलो भूषितो वनमालया । चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः ।
षोडशस्त्रीसहस्राणि जले जलजलोचनः । रामयामास गोविन्दो वैश्वरूप्येण सर्व्वकृत् ।
अहमिष्टा मया सार्द्धं जले वसति केशवः । इति ता मेनिरे सर्व्वा रजन्यामायतस्त्रियः ।
सर्व्वाः सुरतवृद्धाङ्ग्यः सर्व्वाः सुरतर्पिताः । मानमूढाश्च ताः सर्व्वा गोविन्दसमागमात् । ८३१५
अहमिष्टाऽहमिष्टेति स्निग्धे परिजने तदा । नारायणस्त्रियः सर्व्वा मुहुः प्रजल्पिरे प्रभो ।
करजद्विजचिह्नानि कुचाधरगतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृषिरे दर्पणेष्वमलेक्षणाः ।
गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः । पिबन्त्य इव कृष्णस्य नयनैर्वदनाम्बुजं ।
कृष्णार्पितमनोदृष्ट्यः कान्ता नारायणस्त्रियः । मनोहरतरा राजन् भवन्त्येकनिश्चयाः ।
एकार्पितमनोदृष्ट्यो नेर्ष्यां ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः । नारायणेन देवेन सर्व्वाः पूर्णमनोरथाः । ८३२०
शिरांसि गर्व्वितान्यूहुः सर्व्वा विरचितास्तनाः । वाह्यं केशवमर्थ्यं वदन्त्यश्चारुदर्शनाः ।

ताभिस्तु सह चिक्रीड सर्व्वाभिर्हरिरात्मवान् । कैश्यरूपेण विधिना समुद्रे विमले जले ।
उवाह सर्व्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महोदधिः । तोयञ्चालवणं वीर वासुदेवस्य शासनात् ।
गुल्फदघ्नं जानुदघ्नमूरुदघ्नमथापि वा । नार्य्यस्ताः स्तनदघ्नं वा जलं समभिकाङ्क्षितं ।
सिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिं । सिषेच ताश्च गोविन्दो मेघः फुल्ललता इव । ८१२५
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः । उपगूहस्व मां वीर पतामीत्यब्रुवन् स्त्रियः ।
काश्चित् काष्ठमयैस्तेरुः प्लवैः सर्व्वाङ्गशोभनाः । क्रौञ्चबर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ।
मकराकृतिभिश्चान्या मीनाभैरपि चापराः । बहुरूपाकृतिधरैः पुप्लुवुश्चापराः स्त्रियः ।
स्तनकुम्भैस्तथा तेरुः कुम्भैरिव तथाऽपराः । सलिले तु समुद्रस्य हर्षयन्त्यो जनार्द्दनं ।
रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः । येनैव कार्य्ययोगेन रमत्यमरसत्तमः । ८१३०
तत्तदेव हिताश्चक्रुर्मुदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्रावृतास्तन्व्यो लीलायन्त्यस्तथाऽपराः ।
चिक्रीडुर्वासुदेवस्य जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यास्तु यो भावस्तां तां तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी । हृषीकेशोऽपि भगवान् हृषीकेशः सनातनः ।
बभूव देशकालेन कामावशगतः प्रभुः । कुलशीलसमोऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
देशरूपेण वर्त्तन्तमङ्गनास्ता जनार्द्दनं । दृष्टा दाक्षिण्ययुक्तन्तु स्मितपूर्व्वाभिभाषिणं । ८१३५
कृष्णं भार्य्यास्त्वकामिरे भक्त्या च बहुमेनिरे । पृथग्गोष्ठ्यः कुमाराणां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।
अलङ्कुर्व्वत वीराः सागरस्य गुणाकराः । गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ।
तेजसा व्याहृतानान्ते दाक्षिण्यात्तस्थिरे वशे । प्रहृष्टान्यानुगीतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।
दृश्यान्युत्तमनारीणां मुमुदुर्यदुपुङ्गवाः । पञ्चचूडां ततः कृष्णः कौवेरीञ्च वराप्सराः ।
माहेन्द्रीश्चानयामास कैश्यरूपेण हेतुना । ताः प्रीत्या चाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः । ८१४०
उत्थापयित्वा प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तदा । क्रीडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमशङ्किताः ।
मत्प्रियार्थं वरारोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दर्शयध्वं गुणान् सर्व्वान्नृत्यगीतैरहःसु च ।
तथाऽभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च । एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितं ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्व्वे निरवशेषतः । शिरसाज्ञां तु ताः सर्व्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो भैमानां ताः प्रविष्टाऽप्सरोवराः । ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्योतितः स महार्णवः । ८१४५
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ । ता जले स्थलवत् स्थित्वा जलवाद्यान्यवादयन् ।
चक्रुश्चाभिनयं सम्यक् स्वर्गावास इवाङ्गनाः । गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
चेष्टाभिर्हावभावैश्च जहुर्भैममनांस्यथ । कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः क्षेलिरोषैः प्रसादितैः ।
मनोऽनुकूलैर्भैमानां समाजह्रुर्मनांसि ताः । उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान् वहन्त्य ताम् ।
मदिरावशगान् भैमानानयन्ति वराङ्गनाः । कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः । ८१५०

सर्व्वैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदाऽन्वितः । प्रभावज्ञाश्च ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा नाश्चर्य्यं परमास्थिताः । केचिद्रैवतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहाण्यन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यपरिमर्द्दच । भक्ष्यैः पेयैश्च ललितः सागरस्याभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः । प्राधावन् खलु तत्रापि जले जलजलोचनाः ।
दृष्ट्वा स्वर्गे तथा नार्य्यो युक्ता सर्व्वं तथापि ते । भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च । ८५९५
बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत । स्त्रपानवात्यभसितवस्त्राः स्थितवान् निन्दिताम् ।
रहःसु रमयाञ्चक्रुः स्वर्गे देवरतानुगाः । गीर्भिर्व्यञ्जनाराभिश्चित्रोरुपराजिताः ।
स्नाताऽनुलिप्ता मुदिताः सायाह्नेऽभ्यवहारकाः । आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्म्मणा । कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानावयश्छन्दास्तथैवान्ये सहस्रशः । वैदूर्य्यतोरणैश्चित्रास्तिर्य्यग्भिर्व्विविधैस्तथा । ८६००
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रा भक्तिमतैरपि । प्रग्रीवनररुच्छन्दास्तिर्य्यकः कनकतोरणैः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथाऽपरे । कर्णधारैर्व्वृतौ तास्ता नावः कान्तोरुकाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्म्मिमत् । समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्व्वातपातैस्तथैव च ।
नौभिश्च शालिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः । पुरप्रकाशमानानि गन्धर्व्वनगराणि च ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत । नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत । ८६०५
नन्दनप्रतिमं सर्व्वं विहितं विश्वकर्म्मणा । उद्यानानि सभा हृद्या दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्व्वशः । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समाघात् सर्व्वतःप्रभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्म्मणा । वनेषु दस्युर्व्वंशं मधुरश्चैव पर्व्वतः ।
मनोहरतरश्चैव भैमानाममितौजसाम् । देवलोकोद्भवाः श्वेता विनेदुः कोकिलास्तथा ।
मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च । चन्द्रांशुशुक्लरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः । ८६१०
ननृतुर्म्मधुरारावाः शिखण्डिगणसंवृताः । पताकाध्वजवाप्यानां सर्व्वपक्षिगणावृताः ।
भ्रमरैरुपगीताश्च सर्व्वदा मदकर्षिभिः । नारायणाज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्मुहुः ।
ऋतवश्चानुरूपाणि विकसन्ति गताध्वदा । ववौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
रजोभिः सर्व्वपुष्पाणां कुसुमस्पर्शसौख्यभृत् । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
वासुदेवप्रसादेन भैमानां शोभतां तदा । न क्षुत्पिपासे न ग्लानिर्न चिन्ता शोक एव च । ८६१५
आविवेश तदा भैमान् प्रभावात् कमलापतेः । अप्रशान्तमहातूर्य्या गीतनृत्यैरुपशोभिताः ।
बभूव सागरक्रीडा भैमानाममितौजसां । बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयं ।
रुद्ध्वा चिक्रीडुरिच्छाभिर्भैमाः कृष्णाभिरक्षिताः । परिच्छदस्यानुरूपं वाच्यानां महात्मनः ।
नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्म्मणा । रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विभान्ति वै ।
कृष्णस्य तानि सर्व्वाणि यानपात्रेऽतितेजसः । पृथक् पृथग्निवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत । ८६२०

मणिवैदूर्य्यचिताला: कार्त्तस्वरविभूषिताः । सर्व्वर्त्तुकुसुमापीडाः सर्व्वगन्धाधिवासिताः ।
बहुविधाः शुभैर्य्युक्ताः प्रयुक्ताः सर्व्वशिल्पिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रेमे बलश्चन्द्रसमप्रकाशः कादम्बरीपानकलः पृथुश्रीः । रतिप्रियो रेवतिमाश्रयित्वा प्रलम्बबाहुः स्खलितः प्रचारः ।
नीलाम्बराभे वसने वसानश्चन्द्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः । रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य संपूर्णबिम्बो भगवानिवेन्दुः ।
वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः शैरे मनोज्ञाब्जकृतावतंसः । तिर्य्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद रामो मुखं चाभ्यभिवीक्षमाणः । ८१८६
अथाज्ञया कंसनिकुम्भकोत्सदारकवीरोऽप्सरसां गणः सः । ननर्त्त मुदा रेवतिमाजगाम बलालयं स्त्रीसमानमग्र्या ।
तां रेवतीमाप्य च वाऽपि रामं सर्व्वा नमस्कृत्य वराङ्गयश्च । वाद्यानुरूपं ननृतुः सुगात्र्यः समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ।
चक्रुस्तथैवाभिनयेन सर्व्वं यथावदेषां प्रियमर्थयुक्तं । यथानुकूलञ्च बलस्य तस्य तथाज्ञया रेवतराजपुत्र्याः ।
चुकुर्दुरन्याश्च तथैव तासां तद्भ्रमापाङ्गतिविभ्रमुताः । बहस्ततालं ललितं सलीलं वराङ्गना: सर्व्वरतास्तताङ्ग्यः ।
बह्वर्थयाधोक्षजमङ्गलानि बद्धीस्तथान्याऽथ च मङ्गलानि । कंसप्रलम्बादिवधञ्च रम्यं चाणूरघातञ्च तथैव रङ्गे । ८१९०
यशोदयाथ प्रथितं यथाऽथ दामोदरत्वञ्च जनार्द्दनस्य । वधं तथाऽरिष्टकधेनुकाभ्यां व्रजे च वासं शकुनीवधञ्च ।
यथा च भग्नौ यमलार्ज्जुनौ च सहिं ह्वकाप्रामपि कालयुक्ता । स कालियो नागपतिर्ह्रदे च कृष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ।
सङ्घं ह्रदाद्दुद्धरणञ्च वीर पद्मोत्पलानां मधुसूदनेन । गोवर्द्धनोऽर्द्धं च गवां धृतोऽभूद्यथा च कृष्णेन जनार्द्दनेन ।
कुब्जा यथा गन्धकार्य्यविकाञ्च कुब्जत्वहीना कृतवांश्च कृष्णः । अवामनं वामनकञ्च चक्रे कृष्णो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ।
सौभप्रमाथञ्च हलायुधस्य वधं परस्याथ दैवप्रियाः । गान्धारकन्या वहनं नृपाणां रथे तथा योजनमूर्ज्जितानां । ८१९५
तथा सुभद्राहरणे जयञ्च युद्धं च बालाहकजम्बुमाले । रत्नप्रवेकञ्च युधाजितेऽथ समाहृतं शक्रसमक्षमासीत् ।
एतानि चान्यानि च चारुरूपा जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् । सङ्कर्षणाधोक्षजहर्षणानि चित्राणि चानेककथाश्रयाणि ।
कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु बलः पृथुश्रीः स चुकूर्द्द रामः । महस्ततालं मधुरं समञ्च स भार्य्यया रेवतराजपुत्र्या ।
तं कूर्द्दमानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितात्मा । चुकूर्द्द सत्या सहितो महात्मा बलस्य धीमान् हर्षागमार्थे ।
समुद्रयात्रार्थमथागतश्च चुकूर्द्द पार्थो नरलोकवीरः । कृष्णेन सार्द्धं मुदितश्चुकूर्द्द सुभद्रया चैव वराङ्गयष्ट्या । ८२००
गदश्च धीमानथ सारणश्च प्रद्युम्नसाम्बौ नृप सात्यकिश्च । सात्राजितीसूनुरुदारवीर्य्यः स चारुदेष्णश्च सचारुरूपः ।
वीरौ कुमारौ निशठोल्मुकौ च रामात्मजौ वीरतमौ चुकूर्द्दतुः । अक्रूरसेनापतिशङ्कवश्च तथाऽपरे भैमकुलप्रधानाः ।
तद्यानपात्रं ववृधे तदानीं कृष्णप्रभावेण जनेश्वपुत्र । श्रीपूर्णमापूर्णमुदारकीर्त्तेः चुकूर्द्दयद्भिर्नृपभैममुख्यैः ।
तैराप्रसक्तैरतिकूर्द्दमानैर्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीर जगत्तथाऽभूत्क्षयमुच पापानि नरेन्द्रसूनोः ।
देवार्तिथिस्तत्र च नारदोऽथ विप्रः प्रियार्थं मधुकैटभघ्नः । चुकूर्द्द मध्ये यदुसत्तमानां जटाकलापागलितैकदेशः । ८२०५
रामप्रणीता धुरि राजपुत्र स एव तत्राभवदप्रमेयः । मध्यञ्च गत्वा स चुकूर्द्द भूयो हेलाविकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।
स सत्यभामामथ केशवञ्च पार्थं सुभद्राञ्च बलञ्च देवं । देवीं तथा रैवतराजपुत्रीं सन्दृश्य सन्दृश्य जहास धीमान् ।
ता हासयामास स धैर्य्ययुक्तान्वेदपायैः परिहासशीलः । चेष्टानुकारैर्हसितानुकारैर्वाक्यानुकारैरपरैश्च धीमान् ।

आभाषितं किञ्चिदिवापदेशान्नारायणाद्दानभगवान्मुमोच । एवं विहारांश्च चकार हर्षादुद्यानभूमौ कृष्णविनोदनार्थं ।
कृष्णाज्ञया यातिमयानि तत्र यथानुरूपाणि ददुर्युवत्यः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत्प्रधानानि नृदेव
सूनो । ८५१०
माल्यानि च स्वर्गसमुद्भवानि सन्तानदामान्यथ मुक्तकानि । सर्वर्तुकाम्यथ्यवसंस्तदानीं ददुर्वरेभिश्चितकालतत्त्वाः ।
रासावसाने त्वथ गृह्य हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान्समुद्रे याथाजितो ह्यर्जुनमेव चाग्र ।
उवाच चामेयपराक्रमोऽथ शैनेयमीषत्प्रहसन्प्रद्युम्नः । द्विधाकृताः स्मः पततां च भूत्वा क्रीडाजले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ।
सरेवतीकोऽस्तु बलोऽर्द्धनेता पुत्रा मदीयाश्च महार्द्धभैमाः । भैमार्द्धमेवाथ बलात्मजाश्च मत्पक्षिणः सन्तु समुद्रतोये ।
आज्ञापयामास ततः समुद्रं कृष्णः स्थितं प्राञ्जलिनं प्रतीतः । सुगन्धतोयो भव हृष्टतोयस्तथा भव ग्राहविवर्जितश्च । ८५१५
दृश्या च ते रत्नविभूषिता च सा वेदिका भूरथ पत्तुला च । मैत्रानुकूलाश्च जनस्य यत्तत्प्रयच्छ विश्राम्यपि मत्प्रभा
वात् ।
भवन्तु पेयोऽप्यथ वाऽप्यपेयो यो यस्य सर्वस्य मनोनुकूलः । वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा भवन्तु मत्स्याश्च विशाखरूपाः ।
निबध्य रत्नं कमलोत्पलानि सुगन्धिमुख्यैरपि सत्तमानि । षट्पादजुष्टानि मनोहराणि चाकृषि कीलालसमन्वितानि ।
मैरेयमाध्वीकसुरासवानां कुम्भांश्च पूर्णान् स्थापयस्व तोये । यानुत्तरं पानविमिश्रमेषां पानं पर्युषितं हरस्व भैमाः ।
पुष्पोत्कुचैर्वासितशीततोयो भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे । यथा व्यलीकं न भवेद्धि नूनं मज्जीजनानां कुरु तत्प्रयत्नं । ८५२०
इतीदमुक्ता भगवान्समुद्रं ततस्तु चिक्रीड महार्जुनेन । सिषेच पूर्वं नृप नारदं तु याथाजितो कृष्णमुखेक्षितज्ञा ।
ततो मदाघूर्णितचारुदेहः पपात रामः सलिले सलीलं । आकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रेवतराजपुत्रीं ।
कृष्णात्मजा ये त्वथ भैममुख्या रामस्य पक्षाः पतिताः समुद्रे । विरामवस्त्राभरणा प्रहृष्टाः क्रीडाभिरामा मदिराविलाक्षाः ।
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः क्रीडाभिरामा निभृतोत्सुकाक्षाः । विचित्रवस्त्राभरणाश्च मत्ताः सन्तानमालाकुलकण्ठदेशाः ।
वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना विचित्रमाला जलयन्त्रहस्ताः । गीतानि तद्वन्मनोहराणि स्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः । ८५२५
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि नानास्वराणि प्रियवाद्यघोषाः । महाप्सरोभिस्त्रिदिवालयाभिः कृष्णाज्ञया वेशवधूकृतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतत्त्वाः सदा युवत्यो मदनैकचित्ताः । आवादयंस्ता जलदर्दुरांश्च वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ।
कुशेशयाकोशविशालनेत्राः कुशेशयापीडविभूषिताश्च । कुशेशयानां रविबोधितानां जह्रुः श्रियं ताः सुरवारमुख्याः ।
स्त्रीवक्त्रपद्मैः शशकोन्दुकल्पैरराज राजन्प्रतत्रः समुद्रः । यदृच्छया दैवविधानतो वा नभो यथा चन्द्रसहस्रकीर्णं ।
समुद्रमेघः स रराज राजन्कृतहूदरास्त्रप्रभयाऽभिरामः । सौदामिनीभिस्त्वरयानुयातो देदीप्यमानो नभसीव मेघः । ८५३०
नारायणश्चैव स नारदश्च विशिष्य पक्षे कृतचारुचिह्नः । बलं सपक्षं कृतचारुचिह्नं स चैव पक्षं मधुसूदनस्य ।
हस्तप्रमुक्तैर्जलयन्त्रकैश्च प्रहृष्टरूपाः सिषिचुस्तदानीं । रागोद्धता वारुणिमदप्रमत्ताः संकर्षणाधोक्षजदेवपक्षाः ।
आरक्तनेत्रा जलमुक्तिसक्ताः स्त्रीणां समक्षं पुरुषायमाणाः । तेनोपरेमुः सुचिरञ्च भैमा मानं वहन्तो मदनं मदञ्च ।
अतिप्रसक्तं तु विदित्य कृष्णस्तान्वारयामास रथाङ्गपाणिः । स्वयं प्रवृत्तो जलवाद्यशब्दैः स नारदः पार्थसहायकांश्च ।
कृष्णेङ्गितज्ञा जलयुद्धसङ्गाद्भैमा निवृत्ता दृढमानिनोऽपि । नित्यं तथानन्दकराः प्रियाणां प्रियाश्च तेषां ननृतुः प्रती
ताः । ८५३५

नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्रस्तत्याज धीमानथ तोयमग्र्यम्। उत्तीर्य्य तोयादनुकूललेपं जग्राह दत्त्वा मुनिसत्तमाय।
उपेन्द्रमुत्तीर्णमथाम्बु दृष्ट्वा भैमा हि ते तत्यजुरेव तोयं। विभक्तगात्राश्च ततः पानभूमिं कृष्णाज्ञया ते ययुरप्रमेयाः।
यथानुपूर्व्या च यथावयश्च यथानियोगेन तदोपदिष्टाः। अन्नानि ते वै बुभुजुः प्रतीताः पपुश्च पेयानि यथानुकूलं।
मांसानि पक्वानि फलाम्लिकानि चुक्रोत्तरेणाथ च दाडिमेन। निष्टप्तशूल्यान् शकलान् पशूंश्च तत्रोपजह्रुः शुचयोऽथ सूदाः।
सुस्विन्नशूल्यान्महिषांश्च बालान् भृष्टानथ निष्टप्तघृतावसिक्तान्। वृक्षाम्लसौवर्चलचुक्रपूर्णान् पौरोगवोक्तानुपजह्रुरेषां। ८४४०
पौरोगवोक्तेन विधिना मृगाणां मांसानि सिद्धानि च पीवराणि। नानाप्रकाराण्युपजह्रुरेषां मृष्टानि पक्वानि च चुक्रचूतैः।
पार्श्वानि चान्ये शकलानि तत्र ददुः पशूनां घृतभर्जितानि। सामुद्रचूर्णैर्वरचूर्णितानि चूर्णेन मृष्टेन च मारिचेन।
समूलकैर्दाडिममातुलुङ्गैः पर्णासहिङ्ग्वार्द्रकभूस्तृणैश्च। तत्रोपदंशैः सुसुखोत्तरैस्ते पानानि हृष्टाः पपुरप्रमेयाः।
कट्वाङ्गशूल्यैरपि पक्षिभिश्च घृताम्लसौवर्चलतैलसिक्तैः। मैरेयमाध्वीकसुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्य्यमाणाः।
श्वेतेन युक्तानपि शोणितेन भक्ष्यान् सुगन्धान् लवणान्वितांश्च आर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नानाप्रकारानपि खण्डका
द्यान्। ८४४५

आपानपाश्चोद्धवभोजमिश्राः शाकैश्च सूपैश्च बहुप्रकारैः। पेयैश्च दध्ना पयसा च वीराः स्विन्नानि राजन् बुभुजुः प्रहृष्टाः।
तथा रसालांश्च बहुप्रकाराः पपुः सुगन्धानपि पात्रवीषु। शृतं पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बहूंश्च खादन्।
तृप्ताः प्रवृत्ताः पुनरेव वीरास्ते भैममुख्या वनितासहायाः। गीतानि रम्याणि जगुः प्रहृष्टाः कान्ताभिनीतानि मनोहराणि।
आज्ञापयामास ततः समस्तां निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः। छालिक्यगानं बहुसंविधानं यद्देवगान्धर्व्वमुदाहरन्ति।
जग्राह वीणामथ नारदस्तु षड्ग्रामरागादिसमाधियुक्तां। हल्लीसकन्तु स्वयमेव कृष्णः सवंशघोषं नरदेवपार्थः। ८४५०
मृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्यान् वराप्सरास्ता जगृहुः प्रतीताः। आसारितान्ते च ततः प्रतीता रम्भोत्थिता साभिनयार्थतज्ज्ञा।
तयाभिनीते वरगात्रयष्ट्या तुतोष रामश्च जनार्द्दनश्च। अथोर्व्वशी चारुविशालनेत्रा हेमा च राजन्नथ मिश्रकेशी।
तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च एतास्तथाऽन्याश्च हरिप्रियार्थं। जगुस्तथैवाभिनयञ्च चक्रुरिष्टैश्च कामैर्मनसोऽनुकूलैः।
ता वासुदेवोप्यनुरक्तचित्तः संनृत्यगीताभिनयैरुदारैः। नरेन्द्र सम्यक् परितोषितेन ताम्बूलयोगेन वराप्सरोभिः।
तदागताभिर्नृवराहृतास्तु कृष्णेच्छया मानमयास्तथैव। फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीराश्छालिक्यगान्धर्व्वमथाहृतञ्च। ८४५५
कृष्णेच्छया च त्रिदिवान्नृदेव अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणां। छालिक्यञ्च रम्यं हरिरेव तत्र प्रयोजयामास [illegible]।
छालिक्यगान्धर्व्वमुदारबुद्धिस्तेनैव ताम्बूलमथ प्रयुक्तं। प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैश्छालिक्यमिष्टं सततं नराणां।
शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं मङ्गल्यमेवाथ तथा यशस्यं। पुण्यञ्च पुष्ट्यभ्युदयावहञ्च नारायणस्येष्टमुदारकीर्त्तेः।

जयावहं धर्म्मधुरावहञ्च दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानं। करोति पापञ्च तथा विहन्ति शृण्वन् सुरावासगतो नरेन्द्रः।
छालिक्यगान्धर्व्वमुदारकीर्त्तिर्येन त्रिलोकं दिवसं सहस्रं। चतुर्युगानां नृप रेवतोऽथ ततः प्रवृत्ता सुकुमारजातिः। ८४६०
गान्धर्व्वजातिश्च तथापराणि दीपाद्यर्थं दीपकतानि राजन्। चित्रेह कृष्णश्च सनारदश्च प्रद्युम्नमुख्यैर्नृप भैममुख्यैः।
विज्ञातमेतद्धि परे यथावदुद्देशमात्राणि जनोऽस्तु लोके। जानन्ति छालिक्यगुणोदयानां तोयं नदीनामथ वा समुद्रे।
ज्ञातुं हि शक्यं हिमवान् गिरिर्वा पलायतो वा गुणतोऽथ वापि। शक्यं न तच्छालिक्यमृते तपोभिर्ध्याने विधानान्यथ
मूर्च्छनासु।

सङ्ग्रामरागेषु च तत्र कार्य्यं तथैकदेशावयवेन राजन्। लेशाभिधानं सुकुमारजातिं नित्यं सुदुःखेन नराः प्रयान्ति।
छालिक्यगान्धर्व्वगुणोदयेषु ये देवगन्धर्व्वमहर्षिसंघाः। निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या छालिक्यमेवं मधुसूदनेन। ८४४२

भैमोत्तमानां नरदेवदत्तं लोकस्य चानुग्रहकाम्ययैव। गतं प्रतिष्ठाममरोपमेयं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः।
क्रीडन्ति भैमाः प्रवरोत्सवेषु पूर्व्वन्तु बालाः समुदाहरन्ति। वृद्धाश्च पश्चात् प्रतिमानयन्ति स्वानिषु नित्यं प्रतिमानयन्ति
मर्त्येषु मर्त्यान् यदवोऽतिवीराः स्ववंशधर्म्मं समनुस्मरन्तः। पुरातनं धर्म्मविधानतज्ज्ञाः प्रीतिः प्रमाणं न वयः प्रमाणं।
प्रीतिप्रमाणानि हि सौहृदानि प्रीतिं पुरस्कृत्य हि ते दशार्हाः। तृष्यन्त्यभक्ता पुरुषस्य बभूवुर्विसर्ज्जिताः कोऽपिविनाशनेन।
स्वर्गं गतास्त्वापरथा समूहाः कृत्वा प्रणाम मधुकैटभघ्नोः। प्रहृष्टरूपस्य प्रहृष्टरूपा विनोदिताः कौशनिहरणेन। ८४५०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे अष्टचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः॥ १४८॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्म्मणां। छिद्रमासाद्य दुर्ब्बुद्धिर्दैवप्रदुराचरः।
कन्यां भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप। जहारात्मवधाकाङ्क्षी निकुम्भो नाम दानवः।
अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनं। मायावी मायया राजन् पूर्व्ववैरमनुस्मरन्।
भ्रातुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती। प्रद्युम्नेन हृता वीर वज्रनाभस्तथा हतः।
भानोरेव तथारण्ये वसतश्चत्वरेण हि। प्रसाधोथैव दुराधर्षे छिद्रज्ञो दानवाधमः। ८४५५
कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः। तस्यां ह्रियन्त्यां कन्यायां रुदत्यां समितिञ्जय।
वसुदेवात्मजौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ। श्रुत्वा नादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा।
न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशातेऽपकारिणं। तथैव दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः।
श्रुत्वा वचनान्तु महदारुरोह जनार्द्दनः। पार्थेन सहितस्ताक्ष्यं नागशत्रुमरिन्दमः।
रथे त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजं। त्वरेति गरुडं वीरः संदिदेश च काश्यपं। ८४६०
वज्रं नगरमायान्तं निकुम्भं रणदुर्ज्जयं। पार्थकृष्णौ महात्मानावावेदतुररिन्दमौ।
प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिनां प्रवरो नृप। प्रद्युम्नस्त्वथ तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत्।
तान् सर्व्वान् योधयामास निकुम्भः प्रहसन्निव। बहुकण्टकानुर्व्वीभिर्गदाभिररमरीषकः।
सव्येनालम्बय हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप। दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरत्युत।
कन्यार्थं न कृष्णो वा कामो वा नृपसत्तम। निर्द्दयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे। ८४६५
समर्थास्ते महात्मानः प्रभुं हन्तुं दुरासदं। निग्रहस्तुर्नरपतेर्दयाभारावपीडिताः।
श्रेष्ठो धनुष्मतां पार्थः सर्व्वथा कुशलो युधि। बाणैर्दर्विभिना दैत्यं शरपञ्जरं अजाव च।
ते तु वैतस्तिकैर्ब्बाणैर्विव्यधुर्दानवं युधि। न कन्यां कृतया युक्ता शिक्षया च महीपते।
ततः स कन्यया सार्द्धं तत्रैवान्तरधीयत। आसुरीमास्थितो मायां न तां वेत्ति हि कश्चन।
तं कृष्णो रौक्मिणेयश्च पृष्ठतोऽनुययुस्तदा। हारीतः शकुनो भूत्वा तस्थावथ महासुरः। ८४७०
तं वाणैः पुनरेवाथ वीरौ भूयो धनञ्जयः। वैतस्तिकैर्मर्म्मभिद्भिः कन्यां रक्षन्नताडयत्।
स इमां पृथिवीं कृत्स्नां सप्तद्वीपां महासुरः। बभ्रामानुगतस्त्वेव तैर्वीरैररिमर्द्दन।

गोकर्णस्योपरिष्टात्तु भ्रंशितः स महासुरः। पपात शैलगङ्गायाः पुलिने सह कन्यया।
न देवा नासुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः। गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत।
एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः। कन्यां भानुमतीं भैमो जहार रणदुर्ज्जयः। ८८५
असुरः सोऽर्द्दितो राजन् कृष्णाभ्यां निशितैः शरैः। व्यक्राथोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणां दिशं।
जगाम पृष्ठतो यातौ कृष्णौ तार्क्ष्यगतौ तदा। विवेश षट्पुरञ्चैव ज्ञातीनामालयन्तदा।
तत्र वीरौ गुहद्वारि कृष्णौ रात्रिं तदोषतुः। रौक्मिणेयोऽपि कृष्णेन सन्दिष्टो द्वारकां पुरीं।
अनयद्भानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना। गमित्वा चाययौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलं।
ददर्श च गुहाद्वारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ। जघ्नतुर्द्वारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबलौ। ८९०
कृष्णौ प्रद्युम्नसहितौ निकुम्भवधकाङ्क्षिणौ। ततोऽनन्तरमेतस्माद्बिलादतिबलस्तदा।
निर्ज्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः। तस्य निर्गच्छतस्तस्य बिलात् पार्थो विशाम्पते।
रुरोध सर्व्वतो मार्गं शरैर्गाण्डीवनिःसृतैः। सोऽभिसृत्य गदां घोरामुद्यम्य शतकण्टकां।
शिरस्यताडयत् पार्थं निकुम्भो बलिनाम्वरः। गदयाभिहते पार्थे रक्तं वमति मुह्यति।
हसित्वा सोऽसुरो दृप्तो रौक्मिणेयमताडयत्। तं प्रद्युम्नमुखं वीरं मायावी मायिनाम्वरं। ८९५
अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यथ मुमोह सः। तथा गतौ तु तौ दृष्ट्वा मुह्यमानौ सुताडितौ।
अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्च्छितः। कौमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्व्वाग्रजो गदां।
तावन्योन्यं दुराधर्षौ गर्ज्जन्तावभिपेततुः। ऐरावणगतः शक्रः सर्व्वैर्देवगणैः सह।
ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवासुरं तदा। दृष्ट्वा देवान् सशोकेशान्वृन्दैररिन्दमः।
इयेष दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया। समण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः। ९००
कौमोदकीं महाबाहुर्लालयन् युद्धकोविदः। तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तां शतकण्टकां।
शिक्षया भ्रामयाणोऽथ मण्डलानि चकार ह। वृषभाविव गर्ज्जन्तौ दंष्ट्राविव कुञ्जरौ।
वासितान्तरमासाद्य क्रुद्धौ शालावृकाविव। आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्व्वजं।
सघण्टाष्टघण्टया वीरं नादं मुक्त्वा तु दारुणं। तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदां।
निकुम्भमूर्द्धनि गदां पातयामास भारत। अवष्टभ्य मुहूर्त्तन्तु हरिः कौमोदकीं तदा। ९०५
तस्थौ जगद्गुरुर्भीमां मुमोह पतितः क्षितौ। हाहाभूतं जगत् सर्व्वं तत्कालमभवत्तदा।
तथागते वासुदेवे नरदेवमहात्मनि। आकाशगङ्गा तोयेन शीतेन सुसुगन्धिना।
सिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयं। नूनमात्मेच्छया कृष्णस्तथा चक्रे सुरोत्तमः।
को हि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिं। कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत।
प्रतीक्ष्येति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः। निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्पपात दुरासदः। ९१०
शरीरं तत् परित्यज्य न तं वेत्ति च केशवः। मुमूर्षति ततो वार्य्यमिति मत्वा जनार्द्दनः।
ररक्ष स्मरमाणोऽथ वीरो वीरगतं विभो। अथ प्रद्युम्नकृष्णो यावागतौ लब्धचेतसौ।

स्थितौ नारायणाभ्यासे निकुम्भवधनिश्चितौ । प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।
निकुम्भस्तात नास्त्यत्र गतः क्वापि सुदुर्मतिः । प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तस्मिन्नाश्च कलेवरं ।
प्रजहासाथ भगवानर्ज्जुनेन सह प्रभुः । तथायुतसहस्राणि निकुम्भानां जनाधिप । ८२२५
ददृशुस्ते तदा वीर स्थिता दिवि च सर्व्वतः । सहस्राण्येव कृष्णान्तु तथापार्थमरिन्दम ।
रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाशरान् ।
अन्येऽस्य जगृहुर्हस्तावन्ये पादौ महासुराः । एवं गृहाय तं वीरमगमंस्ते विहायसं ।
पार्थानामपि कोट्यस्तु गृहीतानां तदाभवन् । नान्तं ददर्श कृष्णस्य कार्ष्णिश्च रिपुनाशनौ ।
विच्छिद्य तौ शरैर्वीरौ निकुम्भं पार्थवर्ज्जितौ । एकैकस्तु द्विधा च्छिन्नो द्वैधीभवति भारत । ८२३०
दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानत्र दृष्टवान् । निकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।
स्रष्टारं सर्व्वमायानां हर्त्तारं फाल्गुनस्य च । स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्त्तासुरसूदनः ।
पश्यतां सर्व्वभूतानां भूतभव्यभवो हरिः । स मुक्त्वा फाल्गुनं राजंश्छिन्ने शिरसि भारत ।
पपातासुरमुख्योऽथ छिन्नमूल इव द्रुमः । अथाकाशगतं पार्थं पतमानं विहायसः ।
कृष्णवाक्येन जग्राह कार्ष्णिर्विंशति मानदः । निकुम्भे पतिते भूमौ समाश्वास्य धनञ्जयं । ८२३५
जगाम द्वारकां वीरः पार्थकामसमन्वितः । समियाय दशार्होऽथ द्वारकां मुदितो विभुः ।
नारदञ्च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः । नारदोऽथ महातेजा भानुं यादवमब्रवीत् ।
भानो माकार्षीर्मन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन । क्रीडन्त्या रैवतोद्याने दुर्व्वासाः कोपितोऽनया ।
स शशाप ततो रोषान्मुनिर्दुहितरं तव । अतिदुर्ललितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
सुतार्थे ते मया सार्द्धं मुनिभिः स प्रसादितः । बालां व्रतवतीं कन्यामनागसमिमां मुने । ८२४०
शप्तवानसि धर्म्मज्ञ कथं धर्म्मभृताम्वर । अनन्तरं विधत्स्वाथ वयं विज्ञापयामहे ।
अस्माभिरेवमुक्तस्तु दुर्व्वासा भैमनन्दन । उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहूर्त्तं कृपयान्वितः ।
यदवोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ।
अदूषिता तु धर्म्मेण भर्त्तारमुपलप्स्यते । बहुपुत्रा बहुधना सुभगा च भविष्यति ।
सुगन्धिगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः । न च शोकमिमं घोरं तन्वङ्गी धारयिष्यति । ८२४५
एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयतां । श्रद्धानः स शूरश्च धर्म्मशीलश्च पाण्डवः ।
ततो भानुमतीं भानुर्ददौ माद्रीसुताय वै । सहदेवाय धर्म्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ।
आनीतः सहदेवश्च प्रेषिते चक्रपाणिना । विवाहे च तदा वृत्ते सभार्य्यः स्वपुरं गतः ।
इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेच्छृणुयादथ । विजयं सर्व्वकृत्येषु श्रद्धानो लभेन्नरः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे ऊनपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च । कालिकयानयनञ्चैव देवलोकान्महामुने । ८२५०
क्रीडाञ्च सागरे दिव्यां वृष्णीनाममितौजसां । अश्रौषं परमाश्चर्य्यं मुने धर्म्मभृताम्वर ।

वज्रनाभवधं श्रुतं विष्णुमाधवकीर्त्तने । तस्य कौतूहलं मेऽस्तु प्रसादाद्भवतो मुने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु ते वर्णयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप । विजयञ्चैव कामस्य साम्बस्यैव च भारत ।
मेरोः सानौ नरपते तपस्तेपे महासुरः । वज्रनाभ इति ख्यातो विविक्ते समितिञ्जय ।
तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः । वरेणच्छन्दयामास तपसा परितोषितः । ८५०५
अवध्यतां स देवेभ्यो वव्रे दानवसत्तमः । पुरं वज्रपुरञ्चैव सर्व्वरत्नमयं शुभं ।
अच्छन्देन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
शाखानगरमुख्यानां संवाहानां शतानि च । नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ।
तथा तदभवत्तस्य वरदानेन भारत । उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
कोटिशो वरलब्धस्तमसुराः परिवार्य्यते । अपुर्य्यपुरे राजन् संवाटेषु तथैव च । ८५१०
शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप । हृष्टपुष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य शत्रवः ।
वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्थ चास्मकञ्चैव जगद्बाधितुमुद्यतः ।
महेन्द्रमब्रवीद्गत्वा देवलोकं विशाम्पते । अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशासन ।
अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर । साधारणं जगत्तात काश्यपानां महात्मनां ।
स बृहस्पतिना सार्द्धं मन्त्रयित्वा सुरेश्वरः । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुरुनन्दन । ८५१५
सत्रे च दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः । तस्मिन् वृत्ते यथान्याय्यं तथा स हि करिष्यति ।
ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् । यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाथ कश्यपः ।
सत्रे वृत्ते करिष्यामि यथान्याय्यं भविष्यति । त्वन्तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाहितः ।
एवमुक्तो वज्रनाभः स्वमेव भवनं गतः । महेन्द्रोऽपि ययौ देवो द्वारकां द्वारमालिनीं ।
गत्वा चान्तर्हितो देवो वासुदेवमथाब्रवीत् । वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्द्दनः । ८५२०
शौरेरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाक्रतुः । तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं घातयिष्यामि वासव ।
तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयावः शतक्रतो । नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ।
ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः । वाजिमेधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ।
तस्मिन् यज्ञे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तमौ । चिन्तयामासतुर्वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ।
तत्र यज्ञे वर्त्तमाने सुनाट्येन नटस्तदा । महर्षींस्तोषयामास भद्रनामेति नामतः । ८५२५
तं वरेण मुनिश्रेष्ठाश्छन्दयामासुरात्मवत् । स वव्रे हि नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ।
देवेन्द्रस्याच्छन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः । प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठाननघेभ्यः समागताम् ।
॥ नट उवाच ॥ भोज्यो द्विजानां सर्व्वेषां भवेयं मुनिसत्तमाः । सप्तद्वीपाञ्च पृथ्वीं विचरेयमिमामहं ।
प्रसिद्धाकाशगमनः शक्तश्चैव विशेषतः । अवध्यः सर्व्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः ।
यस्य यस्य च वेशेन प्रविशेयमहं वसु । मृतस्य जीवतो वापि भावेनोत्पादितस्य च । ८५३०
स तुल्यरूपः स्यां वै जरारोगविवर्जितः । तुष्येयुश्च मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्व्वदा ।

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्य्यटत्यमरोपमः ।
पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुरूंस्तथा । भद्राश्वान् केतुमालांश्च कालाम्रद्वीपमेव च ।
पर्व्वणीषु तु सर्व्वासु द्वारकां यदुमण्डितां । आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ।
ततो हंसान् धार्त्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिनः । उवाच भगवाञ्छक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः । ८९८५
भवन्तो भ्रातरोऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः । विमानवाहा देवानां सुकृतीनां तथैव च ।
देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्य्यं प्रचुरधर्म्मितं । तत् कर्त्तव्यं न मन्त्रश्च भेत्तव्यो वः कथञ्चन ।
न कुर्व्वतां देवताज्ञामुग्रो दण्डः पतेदपि । सर्व्वत्राप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्तमाः ।
गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमं । दृतोऽन्तःपुरवापीषु चरमुख्यचितं हि वः ।
तस्यास्ति कन्यारत्नं हि त्रैलोक्यातिशयं शुभं । नाम्ना प्रभावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती । ८९९०
वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना । हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतं ।
स्वयम्वरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती । आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
तद्भवद्भिर्गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः । यद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ।
यदा सा रक्तभावा तु वज्रनाभसुता सती । तस्याः सकाशात् सन्देशो गन्तव्यः समाधिना ।
प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च । स्वबुद्ध्या प्राप्तकालञ्च संविधेयं हितं मम । ८९९५
नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्त्तव्यस्तत्र सर्व्वथा । तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थिरं । वृत्तान्तश्चानुदिवसं प्रदेयो मम सर्व्वथा ।
द्वारवत्यान्तु कृष्णस्य भ्रातुर्म्मम यवीयसः । तावद्यत्नश्च कर्त्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
पर्य्यावर्त्तेद्वरारोहां वज्रनाभसुतां विभुः । अवध्यास्ते तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
देवपुत्त्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि । नटो दत्तवरस्तस्य वेश्मान्यास्थाय यादवाः । ९०००
प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः । एतच्च सर्व्वं कर्त्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथञ्चन ।
वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्व्वथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः । पूर्व्वोचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।
ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्व्वीर पक्षिणः । पद्मोत्पलैराश्रितासु काञ्चनैः स्पर्शनक्षमैः । ९००५
ते वै नन्दन्तो मधुरं संस्कृतापूर्व्वभाषिणः । पूर्व्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ।
अन्तःपुरोपभोग्यासु चेरुर्व्वापीषु ते नृप । दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिपिष्टपनिवासिनः ।
आलपन्तः सुमधुरं धार्त्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्त्तराष्ट्रानिदं वचः ।
त्रिपिष्टपे नित्यरता भवन्तश्चारुभाषिणः । यदैवेहोत्सवोऽस्माकं भवद्भिरवगम्यते ।
आगन्तव्यं जानपादाः स्वमिदं भवतां गृहं । विश्रब्धञ्च प्रवेष्टव्यं त्रिपिष्टपनिवासिभिः । ९०१०

ते तथोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारत । तथेत्युक्त्वा हि विविशुर्दानवेन्द्रनिवेशनं ।
चक्रुः परिचयं ते च देवकार्य्यव्यपेक्षया । आलापालापिनस्ते तु कथाश्चक्रुः पृथग्विधाः ।
वंशे वृद्धाः काश्यपानां सुकृतीनां सुभाषिणां । स्त्रियो रेमुर्विशेषेण शृण्वन्त्यः सकृताः कथाः ।
ततो विचरतीं हंसा ददृशुश्चारुहासिनीं । प्रभावतीं वरारोहां वज्रनाभसुतां तदा ।
हंसाः परिचितां चक्रुस्तां ततश्चारुहासिनीं । सखीं शुचिमुखी चक्रे हंसी राजसुतां तदा । ८६१५
सा तां कदाचित् पप्रच्छ वज्रनाभसुतां सखीं । विश्रम्भितां पृथक्सुस्थैराख्यानकशतैर्वरां ।
त्रैलोक्यसुन्दरीं वेद्मि त्वामहं हि प्रभावति । रूपशीलगुणैर्देवि किञ्चित्त्वां वक्तुमुत्सहे ।
व्यतिक्रामति ते भीरु यौवनं चारुहासिनि । यदतीतं पुनर्नैति गतं स्रोत इवाम्भसः ।
कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्त्रीणां जगति कल्याणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
स्वयम्बरे तु न्यस्ता त्वं पित्रा सर्व्वाङ्गशोभने । न च कांश्चिद्वृणीषे देवासुरकुलोद्भवान् । ८६२०
व्रीडिता यान्ति सुश्रोणि प्रत्याख्यातास्त्वया शुभे । रूपशौर्य्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्त्वत्कुलस्य हि ।
आगतानेकशो देवि सदृशान् कुलरूपयोः । इहैष्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ।
त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽन्य कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्व्वाङ्गि शौर्य्येणाप्यथ वा शुभे ।
देवेषु देवः सुश्रोणि दानवेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्म्मात्मा मानुषः स महाबलः ।
यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्रवन्ति जघनानि हि । आपीनानीव धेनूनां स्रोतांसि सरितामिव । ८६२५
न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेशयैः । उपमानोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाथ वा गतिं ।
जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः स विहितः शुभे । कल्याणाङ्गि वरे साक्षाद्विष्णुना प्रभविष्णुना ।
हतेन शम्बरो बाल्ये येन पापो निवर्हितः । मायाश्च सर्व्वाः संप्राप्ता न च शीलं विनाशितं ।
यान् यान् गुणान् पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यसि । एकस्थास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्व्व एव ते ।
तपसा वह्निप्रतीकाशः क्षमया पृथिवीसमः । तेजसा सूर्य्यसदृशो गाम्भीर्य्येण ह्रदोपमः । ८६३०
प्रभावती शुचिमुखीमितिहोवाच भाविनी ।
॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकस्थः श्रुतः सुबहुशो मया । पितुः कथयतः सौम्य नारदस्य च धीमतः ।
प्रभुः किल स दैत्यानां वर्ज्जनीयः किलानघे । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भामिनि ।
प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येऽसुराः ।
इत्येते दानवेन्द्रेण संदिश्यन्ते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्व्वासां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिते । ८६३५
भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति । यदि नामाभ्युपायः स्यात्तस्योद्वाहनं प्रति ।
महाननुग्रहो मे स्यात् कुलं स्यात् पावितञ्च मे । समर्था मे पृष्ट्वा त्वं प्रयच्छ शुचिभाषिणि ।
प्रद्युम्नः स्यात्तथा भर्त्ता मम वृष्णिकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेजनकरो हरिः ।
असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्त्यो मया श्रुताः । प्रद्युम्नस्य यथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतं ।
यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्बरः । हृदि मे वर्त्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमे । ८६४०

हेतुः स नास्ति व्याजेन यथा मम समागमः । दासी तवाहं कल्याणि ब्रूहि तावद् विवक्षितं ।
पश्चितासि वरोपायं मम तव च सङ्गमे । ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तीदमब्रवीत् ।
॥ शुचिमुख्युवाच ॥ तव दूती भविष्यामि तवार्थे चारुहासिनि । इमां मतिं तवोदारां प्रवक्ष्यामि सुरार्चिते ।
तथा चैव करिष्यामि यथैष्यति तवान्तिकं । अचिरात् कालेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ।
इति मे भाषितं वाक्यं स्वरैर्वाः शुचिलोचने । कथाकुशलतां पित्रे कथयस्वातिवर्चसे । ८६०५
ममत्वं तत्र मे देवि हितं वक्ष्यसि मत्कृते । इत्युक्ता सा तथा चक्रे यत्नात् सा तामथाब्रवीत् ।
दानवेन्द्रस्य तां हंसीं पप्रच्छाथ पुरे तदा । प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशलता तव ।
तत्त्वं शुचिमुखि ब्रूहि कथायोग्यतया परं । किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं जगत्युत्तमपक्षिणि ।
अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा लोकालोकमभिनिन्दितं । प्रोवाच वज्रनाभन्तु हंसी नरवरोत्तम ।
श्रूयतामित्यथामन्त्र्य दानवेन्द्रं महाद्युतिं । दृष्टा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम । ८६१०
आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरवार्थे तपस्विनी । सुमनास्तेन लोकस्याश्चर्यभूतानि रत्न ।
कथञ्चिदरम्याभिख्या देवपुत्राः सुता वयौ । नटश्चैव मयादृष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।
कामरूपी च भोज्यश्च त्रैलोक्ये गृह्यवत्सलः । कुरुन्नवाप्युत्तरान् वीर कालाकद्वीपमेव च ।
भद्राश्वान् केतुमालांश्च द्वीपानन्यांस्तथैव च । देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।
स वेत्ति देवानृत्येन विख्यापयति सर्वथा । ८६१५
॥ वज्रनाभ उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न चिरादिव विस्तरं । चारणानां कथयतां सिद्धानाञ्च महात्मनां ।
कुतूहलं ममाप्यस्ति सर्वथा पक्षिणिष्वपि । नटे इत्थवरं तस्मिन् संप्राप्ते न विद्यते ।
॥ हंस्युवाच ॥ सप्तद्वीपान् विचरति नटः स दितिजोत्तम । गुणवन्तं जनं श्रुत्वा गुणग्राह्यः स सर्वथा ।
तव चेच्छृणुयाद्वीर सम्भूतं गुणविस्तरं । नटं तदा गतं विद्धि पुरे तव महासुर ।
॥ वज्रनाभ उवाच ॥ उपायः क्रियतां हंसि येनेह स नटः शुभे । आगच्छेन्मम भद्रं ते विषयं पक्षिणिद्विषि । ८६२०
ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिताः । देवेन्द्रायाथ तत् सर्वं प्रोचुः सर्वमेव तत् ।
प्रबोधनेन प्रद्युम्नो नियुक्तस्तत्र कर्मणि । प्रभावत्याश्च हंसी वज्रनाभपुरे तदा ।
देवीं मायां समाश्रित्य संविधाय हरिर्नटं । नटवेषेण भैमास्ते प्रेषयामास भारत ।
प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा साम्बं कृत्वा विदूषकं । पारिपार्श्वं गदं वीरमन्यान् भैमांस्तथैव च ।
वारमुख्या नटीः कृत्वा तत्तूर्यं वाद्यं तदा । तथैव भद्रं भद्रस्य सहायांश्च तथाविधान् । ८६२५
प्रद्युम्नविहितं रम्यं विमानं ते महारथाः । असुरारुह्य कार्यार्थं देवानामजितौजसः ।
एकैकस्य समाख्याते पुत्राः पुत्रकाश्च ते । प्रोचाश्च यदुनाः सर्वे सारस्वैर्नराधिप ।
ते वज्रनगरस्याथ प्रत्यासन्नमुपागताः । असुरदानवपङ्क्तौ तस्पुरं नाम नामतः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सुपुरवासीनामसुराणां नराधिप । पूर्णश्रुतो नटः प्राप्तः [illegible] ।

नटस्याथ ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा। सपर्य्यार्थं ददुश्चापि रत्नानि सुबहून्यथ। ८८७०
ततः स ननृते तत्र वरदत्तो नटस्तथा। स्वपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत्।
रामायणं महाकाव्यमुद्दिश्य नाटकीकृतं। जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधेप्सया।
लोमपादो दशरथ ऋष्यशृङ्गं महामुनिं। शान्तामानाययामास गणिकाभिः सहानघ।
रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत। ऋष्यशृङ्गश्च शान्ता च तथारूपैर्नटैः कृतैः।
तत्कालजीविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः। आचचक्षुश्च तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युत। ८८७५
संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानाञ्च धारणं। दृष्ट्वा सर्व्वे प्रवेशञ्च दानवा विस्मयं गताः।
ते रत्ना विस्मयाद्वेदुरसुराः परया मुदा। उत्थायोत्थाय गाढञ्च विश्लेषेषु पुनः पुनः।
ददुर्व्वस्त्राणि तुष्टाश्च ग्रैवेयं वलयानि च। हारान्मनोहरांश्चैव हेमवैदूर्य्यभूषितान्।
पृथग्गेयेषु दत्तेषु लोकेशैः तुष्टुवुर्नटाः। असुरांश्च मुनींश्चैव गीतैरभिमतैरपि।
प्रेषितं वज्रनाभस्य शक्रनगरवासिभिः। नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा। ८८८०
पुरा श्रुतार्थो दैत्येशः प्रेषयामास भारत। आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः।
दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा शक्रनगरवासिभिः। नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेशेन यादवाः।
आवासश्च ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्म्मणा। रत्नवर्षं च तत् सर्व्वं दत्तं शतगुणोत्तरं।
यथाकालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः। कारयामास रम्यञ्च चमूवाटं प्रहृष्टवत्।
ततस्तान् परिविश्रान्तान् प्रेक्षार्थाय प्रचोदयत्। दत्त्वा रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः। ८८८५
उपविष्टश्च तान्द्रष्टुं सह ज्ञातिभिरात्मवान्। कक्षे चान्तःपुरं स्थाप्य चक्षुर्दृश्ये जनाधिप।
भैमापि बद्धनेपथ्या नटवेशधरास्तथा। कार्य्यार्थं भीमकर्म्माणो नृत्यार्थमुपचक्रमुः।
ततो घनं च सुषिरं मुरजानकभूषितं। तन्त्रीं स्वरगुणैर्विद्धामातोद्यान्यवादयन्।
ततस्तु देवगान्धारं छालिक्यं श्रवणामृतं। भैमस्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रोत्रसुखावहं।
आगान्धारे ग्रामरागे गङ्गावतरणं तदा। विष्णुमाधारितं रम्यं जगिरे स्वरसम्पदा। ८८९०
लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं शुभं। असुरान् रामयामासुरुत्थायोत्थाय भारत।
नान्दीञ्च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च। शाम्बश्च वीर्य्यसम्पन्नः कार्य्यार्थं नटतां गतः।
नान्द्यन्ते च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितं। रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक् सभिनयान्वितं।
रम्भाभिसारं कौवेरं नाटकं ननृतुस्ततः। शूरो रावणरूपेण रम्भावेशा मनोवती।
नलकूवररूपस्तु प्रद्युम्नः शाम्बस्तस्य विदूषकः। कैलासो रूपितश्चापि मायया यदुनन्दनैः। ८८९५
शापश्च दत्तः क्रुद्धेन रावणस्य दुरात्मनः। नलकूवरेणाथ यथा रम्भा वाऽप्यथ सान्त्विता।
एतत् प्रकरणं वीरा ननृतुर्यदुनन्दनाः। नारदस्य मुनेः कीर्त्तिं सर्व्वस्य महात्मनः।
पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च। तुष्टुवुर्दानवा वीरा भैमानाममितौजसां।
ते ददुर्व्वस्त्रमुख्यानि रत्नान्याभरणानि च। हारांश्चरत्नविद्धांश्च वैदूर्य्यमणिभूषितान्।

विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः । गजानाश्वान्नरांश्चैव दिव्यानामनुलोमगान् । ८७००
चन्दनानि च दिव्यानि शीतानि रसवन्ति च । गुरूंश्चागुरुमुख्यांश्च गन्धानाकृति च स्मरन् ।
चिन्तामणीनुदारांश्च चिन्तिते सर्वकामदान् । प्रेक्षकेषु तु सर्वेषु ददतो दानवाधिपाः ।
धनरत्नैर्विरहिताः कृताः पुरुषसत्तम । स्त्रियो दानवमुख्यानां तथैव च जनेश्वर ।
ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावतीम् । कन्याऽसि द्वारवत्यां रत्नं भैमसुतमनिन्दिते ।
प्रद्युम्नश्च मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचनः । मन्मथः कथिता तस्य मया त्वं शुचिस्मिते । ८७०५
तेन दृष्टेन कामस्य कृतः कमललोचने । यच्च मदीयवक्त्रे त्वया वद वरानने ।
तदद्य रुचिरश्रोणि तव प्रियसमागमः । न ह्यात्मवन्तो भाषन्ते मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ।
ततः प्रभावती हृष्टा हंसीं तामिदमब्रवीत् । सखिताऽपि ममावाये यातुमर्हसि सुन्दरि ।
त्वयाऽहं सहितावाये द्रष्टुमिच्छामि केशवं । निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहङ्गमे ।
हंसी तथेति चोवाच सखीं कमललोचनां । अवरोधे च तद्भर्तुः प्रभावत्या विचक्षणा । ८७१०
विश्वकर्मकृते तस्मिन् हर्म्यश्रेष्ठे प्रभावती । संविधानमथाकाराद् प्रद्युम्नागमनक्षमं ।
तस्मिन् कृते संविधाने काममानयितुं ययौ । प्रभावतीमनुज्ञाप्य हंसी वायुसमा जवे ।
सा गत्वाऽभ्यागता हंसी प्रभावतीमथाब्रवीत् । अद्येति रोचितो वीरोऽथ[illegible] ।
प्रद्युम्नो गीयमानस्तु ददृशे माल्यमात्मवान् । भ्रमरो रात्रौ वीरः सुगन्धमरिमर्दनः ।
निलिल्ये तत्र माल्ये च भूत्वा मधुकरस्तदा । प्रभावत्या गीयमाने विहितमथ प्रतापवान् । ८७१५
प्रवेशितश्च तन्माल्यं स्त्रीभिर्मधुकरायुतं । उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिश्चङ्क्रमराहृतं ।
अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप । भ्रमरास्ते पपुः पीत्वा गन्धाकारे सुपुष्पिते ।
स भैमप्रवरो वीरस्तैः सहायैर्विशेषितः । कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिल्ये भ्रमरैरिव ।
ततः प्रभावती हंसीमुवाच वदताम्वरा । उद्यन्तं पूर्वचन्द्रं कमीक्ष्यतिमनोहरं ।
सखि दह्यन्ति मेऽङ्गानि मुखञ्च परिशुष्यति । चोत्सुकं हृदि चातीव कोऽयं व्याधिरनौषधः । ८७२०
दधिकुन्दगोक्षीरसमवर्णो पूर्णनिशाकरः । नवोदितः शीतरश्मिः संविहारो ज्वलतिप्रियः ।
न दृष्टपूर्वो हि मया श्रुतिमानेव काङ्क्षितः । कुतो धूमायतेऽङ्गानि ज्योत्स्नाभावस्य धिक् खलु ।
कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः । कुमुदवन्तं मार्गं हा नलिन्यामतिकिरणा ।
मदनाग्निविशेषाग्नि दृष्टा हाहा मनस्विनी । शीतरश्म्याः प्रसन्नैव जनतो ह्लादना सुखाः ।
दहन्ति मम गात्राणि किं नु चन्द्रमसस्तथा । मलया शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः । ८७२५
दावाग्निसदृशो मेऽद्य दन्दहीति भृशं तनुं । तदत् संकल्पयत्वेनत् चैत्री कार्यमिवाकुलः ।
नावतिष्ठति निर्वीर्यं मनःसर्वस्वधर्षितं । विगतस्वाऽस्मि मुह्यामि वेपथुर्मे महान् सखि ।
संभ्रमीति च मे दृष्टिर्हा यामि ध्रुवं क्षयं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभीये द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] तथा [illegible] तु । [illegible] संगमो [illegible]मिदमुवाच ह ।

दैत्येन्द्रतनयां प्राप्तमवन्तपक्ष [illegible] । [illegible] भूत्वा [illegible] निवीय तु । ८०१०

विधेयोऽस्मि प्रभावत्या [illegible] नयि [illegible] । [illegible] दर्शनाय [illegible] ।

तद्भ्रुमध्ये प्रभया योतितं [illegible] । [illegible] प्रभा चैव [illegible] शुभा ।

प्रभावत्याश्च तं दृष्ट्वा [illegible] । [illegible] परिमार्गति ।

[illegible]धोमुखी किञ्चित् [illegible] । [illegible] तदा [illegible] ।

करेणाधःप्रदेशे तां [illegible] । [illegible] रोमा[illegible] । ८०१५

मनोरथशतैर्लब्धं किं पूर्वेन्दु[illegible] । [illegible] मुखं [illegible] मां किञ्चित् [illegible] ।

प्रभोपमर्दं माकार्षीर्वदनस्य वरानने । [illegible] भीरु [illegible] ।

न [illegible] भीरु [illegible] । [illegible] निबोध मे ।

[illegible] विवाहेन [illegible] मम । [illegible] ।

उपसृत्य ततो भैमो [illegible] । [illegible] वीरः [illegible] । ८०२०

[illegible] करं तस्या वराभरणभूषितं । [illegible] ।

[illegible] स तेजस्वी [illegible] । [illegible] च ।

[illegible] वीरो [illegible] । उवाच [illegible] ।

तस्यां [illegible] । [illegible] ।

जरा[illegible] पुनः पुनः । [illegible] । ८०२५

ततोऽस्या [illegible] मधुकरो यथा । [illegible] रतिकोविदः ।

[illegible] न [illegible] । [illegible] रतिकार्यविशारदः ।

उवाच स तदा [illegible] प्रभुः । [illegible] महायशः ।

[illegible] प्रभावत्या [illegible] । [illegible] ।

त [illegible] कार्यार्थं [illegible] । [illegible] । ८०३०

[illegible] प्रति । [illegible] रताः ।

[illegible] मुनेः [illegible] । [illegible] महात्मनां ।

[illegible] धर्मचारिणां । एवं [illegible] वसतां तत्र धीमतां ।

[illegible] सर्वभूतमनोहरः । [illegible] ।

[illegible] कुमाराणां महात्मनां । रेमे सह प्रभावत्या [illegible] । ८०३५

[illegible] महात्मा [illegible] । [illegible] ।

[illegible] न विदुः [illegible] । दिवाऽपि [illegible] प्रभावत्या [illegible] ।

[illegible] वीरो [illegible] । मायया [illegible] दृश्यते हि [illegible] ।

देवार्हेण तु कौरव्य विधिने च प्रभावतीं । वर्जितं विनयं श्रीवं शीलं हाव्यं क्रियान्वितां ।
स्पृहयन्त्यसुरा दृष्ट्वा तिरश्चाश्च महात्मनां । रूपं विज्ञाय नन्वस्य सुतां भगवान्वार्यितां । ८७५०
तासां यादवनारीणां स्पृहयन्त्यसुरस्त्रियः । वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः ।
दुहितृद्वयस्य नृपते तस्य रूपगुणान्वितं । एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ।
प्रभावत्यालयं ते तु गच्छतः स्म तु नित्यदा । ददृशाते तु ते तत्र रतिधर्मां प्रभावतीं ।
परिपप्रच्छतुश्चैव विस्मयोपगतां सतीं । सोवाच मम विद्याऽस्ति याऽधीता काङ्क्षितं पतिं ।
रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्यस्य प्रयच्छति । देवं वा दानवं वापि विद्यां वच एव हि । ८७५५
साऽहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता । दृश्यतां मत्प्रभावेण प्रद्युम्नः स्वमिको मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसम्पदं । पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वचः । देवा धर्मरता नित्यं दम्भशीला महासुराः ।
देवास्तपसि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुराः । देवाः सत्ये रता नित्यमनृते तु महासुराः ।
धर्मस्तपश्च सत्यञ्च यत्र तत्र जयो ध्रुवं । देवपुत्रौ वरकान्तौ पती विद्यां ददाम्यहं । ८७६०
उचितौ मत्प्रभावेण यच एवोपलप्स्यथः । तां तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचने ।
परिपप्रच्छ भैमस्य कार्यं तत् प्रति मानिनी । स पितृव्यं महं वीरं ज्ञात्वा ज्ञात्वा प्रभावती तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ।
॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा । परितुष्टेन वा मां वदा कन्याकालेन च ।
देवदानवयक्षाणां यं ध्यायसि स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षितः । ८७६५
गृह्णीतं तदिमां विद्यां ययो वां प्रियसङ्गमः । ततो जगृहतुर्हृष्टे तां विद्यां भामिनीमुखात् ।
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे । तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ।
प्रच्छन्नं मायया वीरौ कार्ष्णिना मायिना नृप । गान्धर्वेण विवाहेन तावपरिवनाहतौ ।
पाणिं जगृहतुर्वीरौ मन्त्रपूर्वं सतां प्रियौ । चन्द्रवत्या गदः साम्बो गुणवत्या तु वीर्यवान् ।
रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपुङ्गवाः । मायामायानुगा ते प्रच्छन्नवयोस्तदा । ८७७०

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभीये प्रद्युम्नोपाख्याने द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्येऽथ निरीक्ष्य मायी कामस्तदा तोयदधूम्रकोर्णं । प्रभावतीं वाक्यविशारदोऽसावुवाच पूर्णेन्दुनिभाननश्रीः ।

तवाननाभो वरगात्रि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुबिम्बः । त्वत्केशपाशप्रतिमैर्निरुद्धो नवाम्बुदैश्चाम्बरनिर्मलोऽद्य ।
संदृश्यते सुभ्रु तडिद्गणस्ता त्वं हेमचार्वाभरणान्वितेव । मुञ्चन्ति धाराश्च घना नदन्तस्तद्वारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ।
घनप्रदेशेषु बलाकपंक्त्यस्तव दन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति । निम्नापगानि सरःसु सुभ्रु न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ।
घनो घना वायुवशोपयाता बलाकमालामलचारुदन्ताः । अन्योन्यमभ्याहनितुं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शुक्लदन्ताः । ८७७५

धनुर्विचित्रं वरगात्रि पश्य कृतं तवापाङ्गमिवाननस्थं । विभूषयन्तं गगनं घनांश्च प्रहर्षणं कामिजनस्य कान्ते ।
बलाकदन्ताः प्रतिनर्द्दमाना विरीक्ष्य सुश्रोणि प्रियान् प्रहृष्टान् । समावृतानुच्छ्रितपिच्छभारान् प्रियाभिरामानुपनृत्यमा-
नान् ।
हर्म्म्येषु चान्ये शशिपाण्डरेषु राजन्ति सुश्रोणि मयूरसंघाः । मुहूर्त्तशोभामतिचारुरूपां दत्त्वा पतन्तो वलभीपुटेषु ।
प्रक्षिप्तपत्राक्षरमण्डलेषु मुहूर्त्तचूडामणितां विधाय । प्रयान्ति भूमिं नवशाद्वलानामारुह्यमाना हृतचारुदेहाः ।
प्रवाति धारान्तरनिःसृतश्च सुखोऽनिलश्चन्दनपङ्कशीतः । कदम्बसर्जार्ज्जुनपुष्पभूतं समावहन् गन्धमनल्पयन्तुं । ८७९०
रतिश्रमस्वेदविनाशहेतुर्नवोदभारानयने च हेतुः । न मारुतः स्यादपि चारुगात्रि न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ।
एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुपैति वायुः । रतिश्रमस्वेदहरः सुगन्धिस्ततः परं किं सुखमस्ति लोके ।
जलाप्लुतानीह महानदीनां सुगात्रि हंसाः पुलिनानि हित्वा । गताः क्रमं मानसवाससुब्धाः सखारसाः क्रौञ्चगणानुविद्धाः ।
न भान्ति नद्योऽद्य सरांसि चैव हंसैर्विमुक्तायतचारुनेत्रे । गतेषु हंसेष्वथ सारसेषु रथाङ्गनामाह्वयनेषु चैव ।
भोगीन्द्रदेहेन शुभं शयानं ध्रुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीक्ष्य । निद्राऽभ्युपेता वरकान्तरम्भा श्रियं प्रपन्नोत्तमचारुरूपां । ८७९५
निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोऽद्य । पद्मामलाभः कमलायताक्षि क्रम्बस्य वक्त्रानुकृतिं करोति ।
कदम्बनीपार्ज्जुनकेतकानां चयो ध्रुवं दम्भमुपानयन्ति । पुष्पाणि चान्यान्यृतवः समस्ताः कम्पात् प्रवादानभिकाङ्क्षमाणाः ।
नागाश्चरन्तो विपरिघयन्त्याः सृजन्ति पुष्पाणि च पादपानां । पेपीयमाना भ्रमरैर्व्वनानां कौतूहलं ते जनयन्त्यतीव ।
तोयातिभारान्मुदहृद्वनङ्कं नभः पतिष्यन्तमिवाम्बुवीक्ष्य । निपानगन्धोरमभिप्रविष्टं मनोहरं चारुसुखस्तनोरु ।
बलाकमालाकुलमाश्रयाणां निरीक्ष्य रम्यं घनवृन्दमेतत् । सत्वानि भूमावभिवर्षमाणं जगद्धितार्थं विमलाङ्गयष्टे । ८८००
जलावसक्तान्मुदहृन्दकर्णी घनैर्वनान् बोधयतीव वायुः । प्रहृष्टपक्षो नृपतिर्वनस्थान् गजान् गजैः सैरिव वीर्य्यदृप्तान् ।
अभीममन्द्रो विसृजन्ति मेघाः पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि । हर्षावहं चातकबर्हिणानां वराङ्गनानां जलदप्रियाणां ।
सवङ्गमः चोरशपयशायी विरौति मोदः सह कामिनीभिः । यथा द्विजातिः प्रियसत्यधर्मा यथा सशिष्यैः परिवार्य्य-
माणः ।
गुणो महांस्तोयदकालजोऽयं प्रहृष्टमेघस्वनभीषिता यत् । परिष्वजन्त्यः परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि शय्यासमयं प्रियाणां ।
दोषोऽयमेकः सलिलागमस्य मां प्रत्युदाराङ् वचनेष्वलोके । न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो घनप्रवृत्तितनुः शशाङ्कः । ८८०५
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को घनान्तरस्थो जगतः प्रदीपः । तदाऽनुपश्यन्ति जनाः प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सन्निवृत्तं ।
विलापयाथी प्रियसीमन्तिनीनां संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः । नेत्रोत्सवः प्रोषितकामुकानां दृष्ट्वेव कान्तं भवतीत्यवैमि ।
नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां दावाग्नितुल्यः प्रियशोषितानां । तेनैव देहेन वराङ्गनानां चन्द्रोऽपि तावत् प्रियविप्रियश्च ।
विनाऽपि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते यतः प्रभा चन्द्रगभस्तिगौरी । गुणागुणं चन्द्रमसो न वेद्मि यतस्ततोऽहं प्रसुश्रवयिष्ये ।
अवाप यो ब्राह्मणराज्यमीशो दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः । गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं यं सामगाः पर्व्वणि चाप्युदारं । ८८१०
पिता बुधस्योत्तमवीर्य्यकर्म्मा पुरूरवा यस्य सुतो नृदेवः । प्राप्ताग्निरीशोऽग्निमजीजनद्यो नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ।
तथैव पश्चाच्चकमे महात्मा पुरोर्व्वशीमप्सरसां वरिष्ठां । पीतः पुरा योऽत्युतसर्व्वदेहो मुनिप्रवीरैर्वरगात्रि वीरैः ।
नृपः कुमार्यैः पुनरेव यस्य धीमान् हुतोऽग्निर्दिवि पूज्यते च । आयुश्च वंशे नहुषस्य यस्य यो देवराजत्वमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसूतो वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता । भैमप्रवीरः सुरकार्य्यहेतोर्यः सम्भु (?) हरस्य सुतः सुतानिः ।
बभूव राजा च वसुस्य यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः । यस्यक्रवर्त्तित्वमवाप वीरः स्वैः कर्म्मभिः शक्रसमप्रभावः । ८८१५
यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो योऽवाप सम्राजमधिराजभावं । भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः प्रसूताः सुरराज

तुल्याः ।

न कूटसत्यस्य नृपोऽस्ति वंशे न नास्तिको नैकृतिकोऽथ वाऽपि । अश्रद्दधानोऽथ वा कदर्य्यः शौर्य्येण वा चारित्रविहीनः ।
वंशे वधूस्त्वं कमलायताक्षि श्लाघ्या गुणानामतिपात्रभूता । कुरु प्रणामं शिरसाऽप्रमत्ता तस्य लक्ष्मीपतेः सतां प्रियस्य ।
नारायणायात्मभवाच्युताय लोकाच्युताय चिदव्ययाय । खगेन्द्रकेतोः पुरुषोत्तमाय कुरु प्रणामं मधुहाय देवि ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वज्रनाभीये प्रद्युम्नोत्तरे चतुःपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्रावसाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः । जग्मुर्देवासुराः स्थानि स्थानान्यमितविक्रमाः । ८८२०

वज्रनाभोऽपि निर्वृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् । त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ कश्यपः ।
वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम । वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समावृतः ।
तपसाऽभ्यधिकः शक्रः शक्तश्चैव स्वभावतः । मत्तश्चैव कृतघ्नश्च ज्येष्ठः श्रेष्ठतमो गुणैः ।
राजा कृत्स्नस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः । संप्राप्तो लोकराज्यं च सर्व्वभूतहिते रतः ।
नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विपश्यसे । यदि त्वं पदा व्युत्क्रामन् वै नचिरादिनशिष्यसि । ८८२५
वज्रनाभस्तु तद्वाक्यं नाभिनन्दति भारत । कालपाशपरीताङ्गो मर्त्तुकाम इवौषधं ।
अभिवाद्य सुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनं । त्रैलोक्यविजयारम्भे मतिञ्चक्रे दुरासदः ।
ज्ञातियोधान् समानीय मित्राणि सुबहूनि च । प्रतस्थे स्वर्गमेवाशे विजिगीषन् विशाम्पते ।
एतस्मिन्नन्तरे देवौ कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ । प्रेषयामासतुर्हंसान् वज्रनाभवधं प्रति ।
समागतास्तु तत्कुला यदुमुख्या महाबलाः । मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा । ८८३०
वज्रनाभोऽद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेनेत्यसंशयं । तयोर्दुहितरो भर्य्या भक्त्या ताः सर्व्वभावनाः ।
सर्व्वाः सगर्भास्ताश्चैव किन्तु कार्य्यमनन्तरं । प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ।
संमन्त्रयित्वैतदर्थं हंसानूचे महाबलः । आख्येयमर्थवत् कृत्स्नं शक्रकेशवयोस्तदा ।
हंसैर्गत्वा तदाख्यातं देवयोस्तद्यथातथं । ताभ्यां हंसास्तु सन्दिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ।
उत्पत्स्यन्ति गुणैः श्लाघ्याः पुत्रा वः कामरूपिणः । गर्भस्थाः सर्व्ववेदांश्च साङ्गान् वेत्स्यन्त्यनिन्दिताः । ८८३५
तथा चानागतं सर्व्वं मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानश्च भविष्यन्ति सुपण्डिताः ।
एवमुक्ता गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो । शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितं ।
प्रभावती तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः । सद्यो यौवनसंप्राप्तं सर्व्वज्ञत्वञ्च भारत ।
मासमात्रेण सुषुवे देवी चन्द्रवती नृप । चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ।
सद्यश्च यौवनं प्राप्तं सर्व्वज्ञत्वञ्च भारत । गुणवत्यपि पुत्रञ्च गुणवन्तमनिन्दितं । ८८४०
युवानावथ सद्यस्तौ सर्व्वशास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुवर्द्धनौ ।

सर्व्वं पृष्ठे वर्त्तमाना दृष्टास्ते यदुनन्दनाः। इन्द्रोपेन्द्रौ तथा वीर गान्धर्वेणैव धार्य्यताम्।
निर्वेदिताश्च संग्रामे दैत्यैराकाशरक्षिभिः। अश्रुपाताश्च वीराश्च निपिष्टपञ्चवेषिणे।
विधार्य्य सर्व्वं प्रद्युम्नो समेते म्हदधर्षकाः। इत्युवाचासुरपतिर्म्मेघनाभो दुरासदः।
ततः सैन्यं समाज्ञप्तमसुरेन्द्रेण धीमता। आवारयामास दिशः सर्व्वाः कुरुकुलोद्वह। ८८७५
प्रद्युम्नादीन् बध्नतामिति वाचस्ततस्ततः। उपेन्द्रस्त्वसुरेन्द्रस्य श्रावणाद्दिग्रक्षिणः।
तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः। रुरुदुश्च रुदन्तीोऽथ प्रद्युम्नः सदयाऽब्रवीत्।
माभैष्ट जीवमानेषु स्थिरेष्वस्मासु सर्व्वथा। किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्व्वथा भद्रमस्तु वः।
प्रभावतीमथोवाच प्रद्युम्नो विक्लवां स्थितां। पिता तव गदापाणिः पितृव्याश्च स्थिताश्च।
भ्रातरश्चैव ते देवि ज्ञातयश्च तथाऽपरे। एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्व्वथा। ८८८०
भगिन्यौ पृच्छ भद्रन्ते कालोऽयं खलु दारुणः। मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो ध्रुवः।
दानवेन्द्रादयो ह्येते यातव्यास्तेऽद्य दीर्घिणः। किमत्र कार्य्यमस्माभिः सर्व्वैश्चाक्रान्तरक्षितैः।
प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत्। शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ।
प्रहाय प्रद्युम्नमात्मानं रक्ष प्रद्युम्नमिवर्षभ। जीवन् पुत्रांश्च दारांश्च द्रष्टाऽसि यदुनन्दन।
आर्य्या नृवर वैदर्भीमनिरुद्धश्च मानद। स्वलैतास्तोयथात्मानं शत्रुनादरिमर्द्दन। ८८८५
दुर्व्वाससा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता। वैधव्यरहिता चैव जीवपुत्रा भविष्यसि।
एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा। सूर्य्याग्नितेजसो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज।
इत्युक्त्वाऽथास्त्रमादाय सूपस्पृष्टा मनस्विनी। प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्वेति वरं वरा।
स तं जग्राह धर्म्मात्मा प्रहृष्टेनान्तरात्मना। प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया।
चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा। तदा गुणवती चैव साम्बायापि महात्मने। ८८९०
हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रयतं प्रभुः। इहैव साम्बसहितो युध्यस्व सह दानवैः।
आकाशे दिक्षु सर्व्वासु योत्स्याम्यहमरिन्दम। इत्युक्त्वाऽथ रथं चक्रे मायया मायिनाम्बरः।
सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान्। अनन्तभोगं कौरव्य सर्व्वनागोत्तमोत्तमं।
स तेन रथमुख्येन हर्षयन् वै प्रभावतीं। चचारासुरसैन्येषु क्रुद्धेष्विव हुताशनः।
शरैराशीविषप्रख्यैरर्कचन्द्रानुकारिभिः। भेदनैर्गाधनैश्चैव ततर्द दितिसम्भवान्। ८८९५
असुराश्च रणे मत्ताः कार्ष्णिं शरैरितस्ततः। जघ्नुः कमलपत्राक्षं परं निश्चयमास्थिताः।
चिच्छेद बाहून् केषाञ्चित् केयूरवलयोज्ज्वलान्। सकुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे।
उरश्छिन्नैः शिरोभिस्तैः कायैश्च शकलैरपि। असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा।
देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिञ्जयः। ददर्श मुदितो युद्धं भीमानां दितिजैः सह।
ये गदश्चैव साम्बश्च दैत्याः समभिदुद्रुवुः। ते ययुर्निधनं सर्व्वे वाताम्बीव महीरुधौ। ८९००
विषमं तत्तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः। गदाय प्रेषयामास स्वं रथं हरिवाहनः।

ददर्श मातलिसुतं यन्तारञ्च सुवर्च्चसं । आम्नायैरावतं नाम प्रेषयामास चेश्वरः ।
जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमददद्विभुः । ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं संप्रयुक्तवान् ।
देवपुत्त्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ । अनुज्ञाप्य सुराध्यक्षं प्रद्युम्नं लोकभावनं ।
तं मातलिसुतश्चैव गजमैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् शक्रो विधिज्ञो वरकर्म्मसु । ८८७५
लोकमस्य तपो वध्यो यदूनामेव दुर्म्मतिः । प्रदिशन्ति तु भूतानि सर्व्वञ्च तु यथेप्सितं ।
प्रद्युम्नस्य जयन्तस्य प्राप्तौ हर्म्म्यं महाबलौ । असुरान् शरजालैश्च विक्रामन्तौ प्रबाध्य तु ।
गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्म्मार्य्यं रणदुर्ज्जयः । उपेन्द्रानुज शक्रेण रथोऽयं प्रेषितस्तव ।
हरियुङ्मातलिसुतो यन्ता चायं महाबलः । प्रवराधिष्ठितश्चायं आम्नश्चैरावणो गजः ।
अथोपहारी शक्रस्य दारकार्थे महाबलः । स एष्यति हृषीकेशस्तस्मिन् हतेऽच्युतानुज । ८८८०
तस्याज्ञया वधिष्यामो वज्रनाभं सबान्धवं । अभ्युत्थानकृतं पापं त्रिपिष्टपजयं प्रति ।
करिष्यामो विधानन्तु नैव शक्यं सुतान्वितं । विजेतव्यप्रमादस्तु कर्त्तव्यमिति मे मतिः ।
कलत्ररक्षणं कार्य्यं सर्व्वोपायैर्नरैर्बुधैः । कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ।
एवं सन्दिश्य भैमः स गदसाम्बौ महाबलः । प्रद्युम्नकोपः सहजो मायया दिव्यरूपया ।
तमश्च नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदं । जहर्ष देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्द्दनं । ८८८५
ददृशुः सर्व्वभूतानि कार्ष्णिं सर्व्वेषु शत्रुषु । अन्तरात्मनि वर्त्तन्तं क्षेत्रज्ञमिव तं विदुः ।
एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युध्यतः । असुराणां विभागस्य निहतस्य नातितेजसा ।
यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान् रणाजिरे । सन्ध्योपास्त्या जयन्तेन तावद्विष्णुपदीजले ।
अयोधयज्जयन्तस्य यावद्दैत्यान्महाबलः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपास्तवान् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वज्रनाभवधे प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतश्चक्षुषि ततस्तमुद्यन्तोदिते रवौ । प्रादुरासीद्धरिर्देवस्तार्क्ष्ययोरगशत्रुणा । ८८९०
हंसवायुमनोभ्यश्च सुशीघ्रतरगः खगः । तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ।
समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसन्निधौ । पाञ्चजन्यं विमुद्दध्मौ दैत्यानां भयवर्द्धनं ।
तं श्रुत्वाऽभ्यागतश्चात्र प्रद्युम्नः परवीरहा । वज्रनाभं जहीत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ।
तार्क्ष्यमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः । चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ।
स मनोरंहसा वीरस्तार्क्ष्येणाप्लुत्य ययौ नृप । अभ्याशं वज्रनाभस्य महानन्दस्य भारत । ८८९५
ततस्तार्क्ष्यगतो वीरस्तत्र रणमूर्द्धनि । वज्रनाभं स्थिरो भूत्वा सर्व्वांस्त्रिदशनिन्दितः ।
तेन तार्क्ष्यगतेनैव गदया कृष्णसूनुना । उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ।
स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशङ्गतः । चकार च भ्रमं रक्तं वभ्राम च मतास्रवत् ।
आश्वसेत्यथ तं कार्ष्णिरुवाच रणदुर्ज्जयः । लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
साधु यादव वीर्य्येण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान् । प्रतिप्रहारकालोऽयं स्थिरो भव महाबल । ८९००

एवमुक्ता महानादं मुक्ता मेघनिभोपमं। गदां मुमोच वेगेन सघण्टां बहुकण्टकां।
तया ललाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप। उद्वमन् रुधिरं भूरि मुमोह यदुपुङ्गवः।
तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाञ्चजन्यमथाध्मवं। ह्याश्वासनकरं पुत्रस्य रिपुनाशनः।
तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्वस्तं महाबलं। दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विशेषेणेन्द्रकेशवौ।
तस्य चक्रं करे यातं कृष्णवाक्येन भारत। क्षुरनेमिसहस्रारं दैत्यसङ्घकुलान्तकं। ८८०५
तन्मुमोचाच्युतसुतः शत्रुनाशाय भारत। नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने।
वज्रनाभस्य तत्कायाच्चकर्त्त शिरस्तदा। नारायणसुतोन्मुक्तं दैत्यानामनुपश्यतां।
गदः सुनाभमवधीद्यतमानं रणाजिरे। सर्व्वंसहे निर्म्मांसलं रणकृतं भयानकं।
शाम्बः समरमध्यस्थानसुरानरिमर्द्दनः। निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिग्रहं।
निकुम्भस्तु हते वीरे वज्रनाभे महासुरे। जगाम षट्पुरं वीरो नारायणभयार्द्दितः। ८८१०
निबर्हिते रिपौ तस्मिन् वज्रनाभे दुरासदे। अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा।
सभ्यप्रशमनञ्चैव चक्रतुः सुरसत्तमौ। सान्त्वयामासतुश्चैव बालवृद्धं भयार्द्दितं।
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ। आकल्पाश्च तदा ते च बृहस्पतिमतानुगा।
वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्द्धा चक्रतुर्नृप। विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु।
प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयसुतस्य च। चन्द्रप्रभस्य ददतुश्चतुर्भागं जनेश्वर। ८८१५
कोटिशतस्तो ग्रामाणामधिकास्ता विशाम्पते। शाखापुरसहस्राणि स्फीतं वज्रपुरोपमं।
चतुर्द्धा चक्रतुस्तत्र संहृष्टौ शक्रकेशवौ। कन्यकाजिनवासांसि रत्नानि विविधानि च।
चतुर्द्धा चक्रतुर्व्वीरौ वीर वासवकेशवौ। ततोऽभिषिक्तास्ते वीरा राजानो वासवाज्ञया।
देवदुन्दुभिनादेन नृप विष्णुपदीजलैः। स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता।
ऋषिवंशे महात्मानः शक्रमाधवनन्दनाः। विजयस्य प्रसिद्धैव मतिर्विवर्द्धति धीमतः। ८८२०
माहात्म्येन गुणेनापि माधवानां महात्मनां। अभिषिच्य जयन्तन्तु वासवो भगवान् ब्रवीत्।
त्वयैते वीर संरक्ष्या राजानः सन्निविश्य च। मम वंशकरोऽप्येकः केशवस्य त्रयोऽनघ।
अवध्याः सर्व्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया। गमनागमनञ्चैव दिवि सिद्धं भविष्यति।
त्रिपिष्टपं द्वारकाञ्च रम्यां भैमाभिरक्षितां। दिव्याङ्गनास्तानागान् हयांश्चोच्चैःश्रवोऽन्वयान्।
इच्छयैषां प्रयच्छस्व रथांश्चाकृतकानपि। गजानैरावणसुतान् प्रद्युम्नरिपुनाशनो। ८८२५
प्रत्यक्षाकाशगौ वीर शाम्बस्य च गदस्य च। आकाशेन पुरीं यातुं द्वारकां भैमरक्षितां।
आयातौ च सुतौ द्रष्टुं यथेष्टं भैमनन्दनौ। इति सन्दिश्य भगवान् देवराजः पुरन्दरः।
जगाम भगवान् स्वर्गं द्वारकामपि केशवः। पश्चात्तानुचितश्चैव गदः प्रद्युम्न एव च।
शाम्बश्च द्वारकां यातास्ते राज्ये महायशाः। अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तरे।
स्थास्यन्ति च जगद्यावत् शाश्वत्यमरसन्निभ। निहते भौमसे युद्धे स्वर्गं यातेषु वृष्णिषु। ८८३०

गदप्रद्युम्नसाम्बास्ते गता कुशपुरं स्थिताः । ततः [illegible] पुनर्जातिम [illegible] सुखः ।
प्रसादेन च कृष्णस्य लोककर्त्तुर्जनेश्वर । अनुनीतस्ततोऽनन्तो यदुदेव [illegible] तथा ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं प्रद्युम्नस्यैव च । पुत्रपौत्रा [illegible] चारोग्य [illegible] ।
यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे [illegible] षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णो द्वारकां [illegible] स्थितः । देवलोकप्रतीकाशां [illegible] । ८८०५
मणिपर्व्वतयन्त्राणि तथा क्रीडागृहाणि च । [illegible] कल्पवनराजि च ।
संप्राप्ते च तदा कृष्णे वसुदेवात्मजे पुरीं । [illegible] ऽभवदिदं ।
प्रियमिच्छसि चेत् कर्त्तुं मम [illegible] । [illegible] भूतलं [illegible] मनोहरां ।
उद्यानशतसम्बाधां द्वारकां [illegible] । [illegible] पुरी तथा ।
यत्किञ्चिच्चिषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि । तेन संयुक्तां क्षिप्रं पुरीं द्वारवतीं तथा । ८८१०
कृष्णो हि सुरकार्य्येषु सर्व्वेषु [illegible] । [illegible] विमानानि [illegible] ।
तामिन्द्रवचनाद्गत्वा विश्वकर्म्मा पुरीं ततः । [illegible] ।
तां ददर्श दशार्हाणामीश्वरः [illegible] । [illegible] रभिप्रायैरलङ्कृतां ।
तां तदा द्वारकां दृष्ट्वा विभुर्न्नारायणो हरिः । [illegible] ।
सोऽपश्यद्वृक्षषण्डांश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरान् । द्वारकां प्रति [illegible] विश्वकर्म्मणा । ८८१५
पद्मषण्डाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः । गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्वृतां पुरीं ।
प्राकारेणार्कवर्णेन [illegible] राजत । [illegible] ।
काननैर्नन्दनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः । बभौ [illegible] द्वारका [illegible] ।
बभौ रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः । पूर्व्वस्यां दिशि [illegible] ।
दक्षिणस्यां लतावेष्टः पञ्चवर्णो विराजते । इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्यां तथा [illegible] । ८८२०
उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डरः पार्थिवर्षभ ।
चित्रकं पञ्चवर्णञ्च पाञ्चजन्यवनं महत् । सर्व्वर्तुकवनञ्चैव भाति रैवतकं प्रति ।
लतावेष्टितपर्य्यन्तं [illegible] महत् । भाति [illegible] पुष्करस्य [illegible] ।
[illegible] मन्दारैश्चोपशोभितं । [illegible] करवीरैश्च [illegible] च ।
भाति चैत्ररथञ्चैव नन्दनस्य वनं महत् । रमणं [illegible] वेणुमद्वे [illegible] । ८८२५
वैदूर्य्यपत्रैर्जलजैस्तथा मन्दाकिनी नदी । भाति पुष्करिणी रम्या पूर्व्वस्यां दिशि भारत ।
मानवी भूषितास्तत्र [illegible] विविधैः । [illegible] ।
महानदी द्वारवतीं [illegible] । प्रविष्टा पुण्यसलिला भावयन्ती [illegible] ।
अप्रमेयां महोत्सेधां [illegible] । [illegible] ।

तोरणाग्रैर्विचित्रैश्च नानावेश्मभूषिता । आजगाम महात्मासौ ददर्श द्वारकां पुरीं । ८८१०
अष्टौ रथसहस्राणि नगरे विहितानि वै । समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ।
अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायतां । द्विगुणोपनिवेशाञ्च ददर्श द्वारकां पुरीं ।
अष्टमार्गमहारथ्यां महाषोडशचत्वरां । एकमार्गपरिक्षिप्तां साक्षादुशनसा कृतां ।
स्त्रियोऽपि यस्यां युध्येरन् किमु वृष्णिमहारथाः । व्यूहानामुत्तमा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ।
तत्र वै विहिताः साक्षाद्विहिता विश्वकर्मणा । तस्मिन् पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनां । ८८१५
वेश्मानि जहृषे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः । काञ्चनैर्मणिसोपानैरुपेतानि गृहर्षभैः ।
भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचत्वरैः । समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवनिभानि च ।
काञ्चनाग्राणि भास्वन्ति प्रासादशिखराणि च । कूटानि रमणीयानि मेरुकूटनिभानि च ।
पाण्डुपाण्डुरशृङ्गैश्च शातकुम्भपरिष्कृतैः । रत्नसानुगुहाशृङ्गैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ।
पञ्चवर्णैः सुवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः । सर्वर्त्तुकुसुमैर्वेशैर्नानाविधैरिवाद्रिभिः । ८८२०
दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्विहितैर्विश्वकर्मणा । सान्ध्याभ्रशिखराकारप्रमृतैश्चन्द्रार्कभास्वरैः ।
तैर्हर्म्यप्रासादभागैर्भाति तरुणं कुलैः । वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेघैरलङ्कृता ।
ददृशे द्वारका चारु मेघैरिव संवृता । साक्षाद्भगवतो वेश्म विहितं विश्वकर्मणा ।
ददृशे वासुदेवस्य चतुर्योजनमायतं । तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनं ।
प्रासादवरसम्पन्नैर्युक्तं जगति पर्वतैः । चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः । ८८२५
प्रासादश्चैव हेमाभं सर्वभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
रुक्मिण्याः प्रवरं वासं विहितं विश्वकर्मणा । सत्यभामा पुनर्वेश्म यदावसत पाण्डुरं ।
विचित्रमणिसोपानं तद्विदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
व्यक्तसंचयनोद्देशे चतुर्दिङ्महाध्वजः । स च प्रासादमुख्योऽथ जाम्बवत्या विभूषितः ।
प्रभयाऽभ्यभवत् सर्व्वांस्तानन्यान् भास्करो यथा । उपन्नास्तरवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः । ८८३०
विश्वकर्मकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः । जाम्बूनद इवाद्दीप्तः प्रदीप्तज्वलनोपमः ।
सागरप्रतिमो ऽतिष्ठन्मेरुरिवाभिविश्रुतः । तस्मिन् गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता । पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभं ।
सुभीमाया महाकूटं वेश्मातिरुचिरप्रभं । सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः ।
लक्ष्मणाया नृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना । वैदूर्यमणिवर्णाभः प्रासादो हरितप्रभः । ८८३५
यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत । वासः स मित्रविन्दाया देवर्षिगणपूजितः ।
महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेश्मसु । यस्तु प्रासादमुख्यो वै विहितो विश्वकर्मणा ।
अतीव रम्यः सोऽप्यासीद्विहितः पर्वतो यथा । सुनन्दायाः निवासोऽसौ प्रख्यः सर्वदैवतैः ।
महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः । तत्र प्रासादमुख्यो वै यं लब्धा विदधे सर्वं ।

योजनायतविस्तम्भः सर्व्वरत्नमयः शुभः । स श्रीमान् विरजा नाम वाराजस्य शुभः । ८९९०
उपस्थानमहं यत्तु केशवस्य महात्मनः । तस्मिन् सुनिहिताः सर्व्वे स्वयष्टयः पताकिनः ।
सदने वासुदेवस्य मार्गसंजननध्वजाः । रत्नजालानि तावन्ति यावन्त्येव निवेशिताः ।
आहृत्य यदुसिंहेन वैजयन्ती ऽपरो महान् । हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरःप्रति ।
षष्टितालसमुत्सेधमर्द्धयोजनमायतं । सकिन्नरमहानादं तदप्यमिततेजसा ।
पश्यतां सर्व्वनागानमानीतं लोकविश्रुतं । आदित्यपथगं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमं । ८९९५
पुण्डरीकशतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्मयैः । जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ।
तदप्युत्पाट्य कृष्णार्थमानीतं विश्वकर्म्मणा । भ्राजमानमतीवाग्र्यं सर्व्वौषधिसमन्वितं ।
तदिन्द्रवचनात्त्वष्टा कार्य्यहेतोः समानयत् । पारिजातश्च तत्रैव केशवेनाहृतः स्वयं ।
नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमद्भुतकर्म्मणः । कृष्णस्य ये ऽभ्यरक्षन्त देवाः पादपमुत्तमं ।
पुण्डरीकशतैर्जुष्टा विमानैश्च हिरण्मयैः । विहिता वासुदेवार्थं रत्नपुष्पफलद्रुमाः । ९०००
पद्मषण्डजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः । मणिहेमप्रवालाढ्याः पुष्करिण्यः सरांसि च ।
तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । सालास्तालाः कदम्बाश्च शतशाखाश्च रोहिताः ।
ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुरुहास्तथा । आहृत्य यदुसिंहार्थं विहितं विश्वकर्म्मणा ।
रक्तपीतारुणश्यामाः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः । सर्व्वर्त्तुफलसम्पन्नास्तेषु काननसन्धिषु ।
समकूलजलोपेताः शीतशर्करवालुकाः । तस्मिन् पुरवरे नद्यः प्रसन्नसलिला ह्रदाः । ९००५
पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः । अपरास्ताभवन्नद्यो हेमशर्करवालुकाः ।
मत्तबर्हिणसंघैश्च कोकिलैश्च मदोत्कटैः । बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुर्य्यान्तु पादपाः ।
तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहिषास्तथा । निवासश्च कृतस्तत्र वराहमृगपक्षिणां ।
पुर्य्यां तस्यान्तु रम्यायां प्रासादो वै हिरण्मयः । व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधो विहितो विश्वकर्म्मणा ।
ते च ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च । परिक्षिप्तानि भौमेन वनान्युपवनानि च । ९०१०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि द्वारवतीनिवेशनिर्माणे सप्तपञ्चाशदधिकशततमो ऽध्यायः ॥ १५७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमालोकयानः स द्वारकां वृषभेक्षणः । अपश्यत् समृद्धं कृष्णः प्रासादमतिशोभितं ।
मणिस्तम्भसहस्राणामयुतैर्विष्टितं सितैः । तोरणैर्ज्वलनप्रख्यैर्मणिविद्रुमराजितैः ।
तत्र तत्र प्रभासद्भिश्चित्रकाश्चनवेदिकैः । प्रासादस्तत्र सुमहान् कृष्णोपस्थानिको ऽभवत् ।
स्फाटिकस्तम्भविष्टतो विस्तीर्णः सर्व्वकाञ्चनः । पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ।
मणिहेमनिभास्तत्र रत्नसोपानभूषिताः । मत्तबर्हिणजुष्टाश्च कोकिलैश्च मदोत्कटैः । ९०१५
बभूवुः परमोपेता वाप्यश्च विकचोत्पलाः । विश्वकर्म्मकृताः शैलाः प्राकारास्तस्य वेश्मनः ।
व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधः परिखापरिवेष्टितः । तद्गृहं वृष्णिसिंहस्य निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा ।
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं समन्तादर्द्धयोजनं । तत्तस्य पाण्डुरं शौरिर्मूर्द्ध्नि तिष्ठन् गरुत्मतः ।

प्रीतः शङ्खमुपाध्मासीद्विषतां लोमहर्षणं । तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरश्चुक्षुभे भृशं ।
रराज च नभः कृत्स्नं तच्चित्रमभवत्तदा । पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं संश्रुत्य कुकुरान्धकाः । ६९७०
विशोकाः समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् । शङ्खचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि स्थितं ।
दृष्ट्वा जहृषिरे पौरा भास्कराभिमतेजसं । ततस्तूर्यप्रणादाश्च भेरीणाञ्च महास्वनाः ।
जज्ञिरे सिंहनादाश्च सर्वेषां पुरवासिनां । ततस्ते सर्वदाशार्हाः सर्वे च कुकुरान्धकाः ।
प्रीयमाणाः समाजग्मुरालोक्य मधुसूदनं । वसुदेवं पुरस्कृत्य शङ्खतूर्यरवैः सह ।
उग्रसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनं । आनन्दिनी पर्यचरत् स्वेषु वेश्मसु देवकी । ६९७५
रोहिणी च यथोद्देशमाहुकस्य च याः स्त्रियः । ततः कृष्णः सुपर्णेन स्वं निवेशनमभ्ययात् ।
चचार च यथोद्देशमीश्वरानुचरो हरिः । अवतीर्य गृहद्वारि कृष्णस्तु यदुनन्दनः ।
यथार्हं पूजयामास दाशार्हान् भरतर्षभ । रामाहुकमहाक्रूरप्रमुखादिभिरर्चितः ।
प्रविवेश गृहं शौरिरादाय मणिपर्वतं । तत्र शक्रस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमं ।
प्रवेशयामास गृहं प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः । तेऽन्योन्यं ददृशुर्वीरा देवसमानानुभावान् । ६९८०
पारिजातप्रभावेण ततो मुमुदिरे जनाः । तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्वन्दिमागधैः ।
प्रविवेश गृहं श्रीमान् विहितं विश्वकर्मणा । ततोऽन्तःपुरमध्ये तं वाहनं मणिपर्वतं ।
न्यवेशयदमेयात्मा वृष्णिभिः सहितोऽच्युतः । तत्र दिव्यं द्रुमश्रेष्ठं पारिजातमतिष्ठिपत् ।
अर्घ्यमर्चितमत्यन्तमिष्टे देशे न्यवेशयत् । अनुज्ञाप्य ततो ज्ञातीन् केशवः परवीरहा ।
ताः स्त्रियः पूजयामास संहृता नरकेण याः । वस्त्रैराभरणैर्भोगैर्दासीभिर्धनसञ्चयैः । ६९८५
हारैश्चन्द्रांशुसङ्काशैर्मणिभिश्च महाप्रभैः । पूर्वमभ्यर्चितास्तेन वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
देवक्या सह रोहिण्या रेवत्या चाहुकेन च । ततस्तासूत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ।
कुटुम्बेश्वरी तासां रुक्मिणी भीष्मकात्मजा । तासां यथार्हं हर्म्याणि प्रासादशिखराणि च ।
आदिदेश गृहान् कृष्णः पारिबर्हांश्च पुष्कलान् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि द्वारकाप्रवेशे अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संपूज्य गरुडं वार्ष्णेयोऽनुमान्य च । सखिवच्चोपसङ्गृह्य तमनुजज्ञे गृहं प्रति । ६९९०
सोऽनुज्ञातो हि सततं प्रणम्य च जनार्दनं । जगामाभिमतं पक्षी यथेष्टं खगेश्वरः ।
स पक्षवातसंक्षुब्धं समुद्रं मकरालयं । कृत्वा वेगेन महता ययौ पूर्वं महोदधिं ।
अथ काले उपस्थाप्य स्वकृत्या गरुडे गते । कृष्णो ददर्श पितरं द्रुतमानकदुन्दुभिं ।
उग्रसेनञ्च राजानं बलदेवं महाबलं । काश्यं सान्दीपनिं चैव ब्रह्मगार्ग्यं तथैव च ।
अन्यांश्च वृद्धान् वृष्णीनां तांश्च भोजान्धकांस्तथा । रत्नान्येको दाशार्हान् वीर्यवान् प्रत्यपादयत् । ६९९५
हता मम द्विषः सर्वे भयमभ्यधिकं च वः । रक्षात् प्रतिनिहन्तोऽस्मि मधुसूदनः ।
इति चत्वररथ्यासु द्वारकायां सुपूजितः । चक्रिणो घोषयामासुः पुरुषा मृष्टकुण्डलाः ।

ततः सान्दीपनिं पूर्व्वमभिवाद्य जनार्द्दनः । ववन्दे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ।
तथाऽश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दागतचेतसं । ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुजः ।
उपगम्य तथा श्रेयान् सत्कृत्य च यथार्हतः । सर्व्वेषां नाम जग्राह दाशार्हाणामधोक्षजः । ९५९०
ततः सर्व्वाणि दिव्यानि सर्व्वरत्नमयानि च । आसनान्यपि विविधान्येवं प्रमुखानि च ।
ततस्तद्धनमक्षय्यं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तत्सभामानयामासुः पुरुषाः कृष्णशासनात् ।
ततः संमानयामास दाशार्हान् यदुसत्तमः । सर्व्वान् दुन्दुभिशब्देन पूजयित्वा जनार्द्दनः ।
तामासनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणां । सभां सर्व्वदाशार्हाश्च विविशुः कृष्णशासनात् ।
ततः पुरुषसिंहैः सा यदुभिः सर्व्वतो वृता । शुशुभेऽभ्यधिकं शुभ्रा सिंहैर्गिरिगुहा यथा । ९५९५
रामेण सह गोविन्दः काञ्चनं महदासनं । उग्रसेनं पुरस्कृत्य भेजेऽर्च्यमपुरस्कृतः ।
तत्रोपविष्टास्तान् वीरान् यथाप्रीति यथावयः । समाभाष्य यदुश्रेष्ठानुवाच पुरुषोत्तमः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि सभाप्रवेशे जगत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
॥ कृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्यकीर्त्तीनां तपोबलसमाधिभिः । यदभ्यागाच्च पापात्मा भौमः स नरकी हतः ।
मोचितं बन्धनाद्दुःखं कन्यान्तःपुरमुत्तमं । मणिपर्व्वतमुत्पाद्य श्रियार्थं वै तदाहृतं ।
अयं धनौघः सुमहान् किङ्करैराहृतो मम । ईशा भवन्तो द्रव्यस्य तानुक्त्वा विरराम ह । ९६००
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजवृष्ण्यन्धका वचः । अक्षतुर्हृष्टरोमाणः पूजयन्तो जनार्द्दनं ।
ऊचुश्चैनं नृवीरास्ते कृताञ्जलिपुटास्ततः । नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ।
यत्कृत्वा दुष्करं कर्म्म देवैरपि सुदुष्करं । बान्धवैः स्वजनान् भोगैरर्च्च सदनमर्च्चितैः ।
ततः सर्व्वदाशार्हाणामाहुकस्य च याः स्त्रियः । प्रीयमाणाः सभां जग्मुर्वसुदेवदिदृक्षया ।
देवकीप्रमुखा देव्यो रोहिणी च शुभानना । ददृशुः कृष्णमायान्तं रामञ्चैव महाभुजं । ९६०५
तौ तु पूर्व्वमभिक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च । अभ्यवादयतां देवीं देवकीं रामकेशवौ ।
सा ताभ्यां शुभाभ्यां वै पुत्राभ्यां शुशुभेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव मित्रेण वरुणेन च ।
ततः प्राप्तौ नराग्र्यौ तु तस्याः सा दुहिता तदा । एकानंशेति यामाहुर्नरा वै कामरूपिणीं ।
तया समुद्धृताभ्यां यथा जज्ञे सुरेश्वरः । यत्कृते समरं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ।
सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिसद्मनि पूजिता । पुत्रवत् पाल्यमाना वै वासुदेवाज्ञया तदा । ९६१०
एकानंशेति यामाहुरुत्पन्नां मानवा भुवि । योगकन्यां दुराधर्षां रक्षार्थं केशवस्य ह ।
तां वै सर्व्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः । देववद्दिव्यवपुषो कृष्णः संरक्षितो यया ।
ताञ्च तत्रोपसंक्रम्य प्रियामिव सखीं यथा । दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधवः ।
तथैव रामोऽभिवाद्य संपरिष्वज्य भामिनीं । मूर्द्ध्न्युपाघ्राय सव्येन प्रतिजग्राह पाणिना ।
ददृशुस्ताः स्त्रियो मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः । रुक्मपद्मव्यग्रकरां श्रियं पद्मालयामिव । ९६१५
तथाऽक्षतमहावृष्टिः पुष्पैश्च विविधैः शुभैः । सवस्त्रैर्य्य च तास्ताः स्त्रियो अभ्यवर्षयत्तावकं ।

ततस्ते यादवाः सर्व्वे पूजयन्तो जनार्द्दनं। उपोपविविशुः प्रीताः प्रशंसन्तोऽद्भुतं कृतं।
पूज्यमानो महाबाहुः पौराणां रतिवर्द्धनः। विजहार महाकीर्त्तिर्देवैरिव स तैः सह।
समासीनेषु सर्व्वेषु यादवेषु जनार्द्दनं। निवेदयितुमिन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत् सभां।
सोऽथ संपूजितः पूज्यः प्रहृष्टैर्यदुपुङ्गवैः। करे संगृह्य गोविन्दं विवेश परमासनं। ९८८०
सुखोपविष्टस्तान् दृष्ट्वोपविष्टानुवाच ह। श्रूयतां भगवच्चरितं मत्तो नरवर्षभाः।
शृणुध्वं राजशार्दूलाः कृष्णस्यास्य पराक्रमं। यानि कर्म्माणि कृतवान् बाल्यात् प्रभृति केशवः।
उग्रसेनसुतः कंसः सर्व्वान्निर्जित्य यादवान्। राज्यं जग्राह दुर्बुद्धिर्बद्ध्वा पितरमाहुकं।
समाश्रित्य जरासन्धं श्वशुरं कुलपांसनः। भोजवृष्ण्यन्धकान् सर्व्वानवमन्य सुदुर्म्मतिः।
शान्तिकार्य्यं चिकीर्षंस्तु वसुदेवः प्रतापवान्। उग्रसेनस्य रक्षार्थं स्वपुत्रं पर्य्यरक्षत। ९८८५
स गोपैः सह धर्म्मात्मा मथुरोपवने वसन्। अत्यद्भुतानि कर्म्माणि कृतवान् मधुसूदनः।
अत्यर्थं शूरसेनानां श्रूयतां महदद्भुतं। कृष्णेनानेन शयानेन शकटान्तरचारिणा।
राक्षसी निहता रौद्री शकुनीवेशधारिणी। पूतना नाम घोरा सा महाकाया महाबला।
विषदिग्धं स्तनं क्रुद्धा प्रयच्छन्ती जनार्द्दने। ददृशुस्तां विनिहतां राक्षसीं ते वनौकसः।
बलेः सुतां महाघोरां भीषणां विकृताननां। पुनर्ज्जातोऽयमित्याहुरुक्तस्तस्मादधोक्षजः। ९८९०
अत्यद्भुतमिदञ्चापीषच्छिशुः पुरुषोत्तमः। पादाङ्गुष्ठेन शकटं क्रोडमानो व्यालोडयत्।
दाम्ना चोलूखले बद्ध्वा विप्रकुर्व्वन् कुमारकान्। बभञ्जार्ज्जुनवृक्षौ द्वौ ख्यातो दामोदरस्ततः।
कालियश्च महानागो दुराधर्षो महाबलः। क्रीडता वासुदेवेन निर्ज्जितो यमुनाह्रदे।
यज्ञूरस्य समक्षञ्च यज्ञागभवने प्रभुः। पूज्यमानस्तदा नागैर्द्दिव्यं वपुरधारयत्।
शीतवातार्द्दिता गाश्च दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता। धृतो गोवर्द्धनः शैलः सप्तरात्रं महात्मना। ९८९५
विष्णुना वासुदेवेन गवां त्राणार्थमिच्छता। तथा सुदुष्टोऽतिबलो महाकायो नरान्तकः।
गोपतिर्वासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः। धेनुकः सुमहाकायो दानवः सुमहाबलः।
निहतो वासुदेवेन गवां त्राणाय दुर्म्मतिः। सुनामानमभिजग्मुः सर्व्वैश्वर्य्यपुरस्कृतं।
वृकैर्विद्रावयामास घोषं तं समुपस्थितं। रौहिणेयेन सकृष्णेन वने विचरता पुनः।
गोपवेशधरेणैव कंसस्य भयमाश्रितं। तथा व्रजगतः शौरिर्द्दैत्यायुधबलं हयं। ९९००
प्रधर्षं भोजराजस्य जघान पुरुषोत्तमः। प्रलम्बश्च महाकायो रौहिणेयेन धीमता।
दानवो मुष्टिनैकेन कंसामात्यो निपातितः। एतौ हि वसुदेवस्य सुतौ देवसुतोपमौ।
वसुधायां महावीर्य्यौ प्रख्यातौ गार्ग्येण संस्कृतौ। जन्मप्रभृति चार्च्चितौ गार्ग्येण परमर्षिणा।
यथा तथैव विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ। यदा तिष्ठौ नरश्रेष्ठौ स्थितौ यौवनसंमुखे।
सिंहशावाविवोदीर्णौ मत्तौ हैमवतौ यथा। ततो मर्म्माणि गोपीनां हरमाणौ महाबलौ। ९९०५
चारतां गोष्ठचरौ वीरौ देवपुत्रोपमद्युती। रतौ वने वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु च।

नन्दगोपस्य गोपाला न शेकुः प्रसमीक्षितुं । व्यूढोरस्कौ महाबाहू संजातबलविक्रमौ ।
शुल्केनैव व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् । नाशकच्च यदा कंसो ग्रहीतुं बलकेशवौ ।
निजग्राह ततः कोपाद्वसुदेवं सबान्धवं । महोत्सवेन तदा वैरवधार्थमथ सम्भ्रमं ।
कालं महान्तमवसत् शङ्खमानकदुन्दुभिः । कंसस्तु पितरं बद्ध्वा शूरसेनान् शशास ह । ९११०
जरासन्धं समाश्रित्य तथैवाकृतिभीष्मकौ । कालक्रमेण कालज्ञ मथुरायां महोत्सवं ।
पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंसो नराधिपः । तत्र मल्लाः समाजग्मुर्नानादेश्या विशाम्पते ।
नर्त्तका गायनाश्चैव कुशला नृत्यवादिषु । ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनं ।
कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः । तत्र मञ्चसहस्राणि पौरजानपदैर्जनैः ।
समाकीर्णान्यदृश्यन्त ज्योतींषि गगने यथा । भोजराजः श्रिया जुष्टं रङ्गवाटं महर्द्धिकम् । ९११५
आरुरोह ततः कंसो विमानं शुक्रतो यथा । रङ्गद्वारि गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितं ।
शूरैरधिष्ठितं कंसः स्थापयामास वीर्यवान् । यदा हि च महातेजा रामकृष्णौ समागतौ ।
शुश्राव पुरुषव्याघ्रौ सूर्याचन्द्रमसाविव । तदाप्रभृति यत्नोऽभूत्तां प्रति नराधिप ।
न च शिश्ये सुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् । श्रुत्वा तु रामः कृष्णश्च तं समाजमनुत्तमं ।
उभौ विविशतुर्वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा । ततः प्रवेशे संरब्धौ रक्षिभिः पुरुषर्षभौ । ९१२०
हत्वा कुवलयापीडं महादन्तमरिन्दमौ । प्रयत्नाच्च दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ।
चाणूरान्ध्रौ विनिष्पिष्य केशवेन बलेन च । सोऽयमेभिः सुदुष्टात्मा मातुलो विनिपातितः ।
यत् कृतं यदुसिंहेन देवैरपि सुदुष्करं । कर्म तत् केशवादन्यः कर्त्तुमर्हति कः पुमान् ।
यद्धि नाधिगतं पूर्व्वैः प्रह्लादबलिशम्बरैः । तदिदं अर्पितं वित्तं शौरिणा भवतां कृते ।
एतेन मुरमाक्रम्य दैत्यं पञ्चजनं तथा । निकृत्य शैलसंघातान्निसुन्दः सगणो हतः । ९१२५
नरकश्च हतो भौमः कुण्डले चाहृते शुभे । प्राप्तश्च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ।
वीतशोकभयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः । यजध्वं विविधैर्यज्ञैर्यथावद्वीतमत्सराः ।
देवानां सुमहत् कार्य्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयाम्येष भवतां भद्रमस्तु वः ।
यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्त्ताऽस्मि तदतन्द्रितः । भवतामस्मि ब्रूत मम शुभार्थं स्थितः ।
इति संबोधयन् कृष्णमब्रवीत् पाकशासनः । स मां प्रैषीत् सुरश्रेष्ठः प्रीतस्तुष्टो यथा वयं । ९१३०
यत्र ह्रीः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र सन्नतिः । सन्नतिश्च तथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नारदवाक्ये षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥
॥ नारद उवाच ॥ सहिता भौमजाः पापा निसुन्दनरकौ हतौ । कृतः क्षेमः पुनः पन्था पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति ।
शौरिणा पृथिवीपालास्त्रासिताः शार्ङ्गिणा रणे । धनुषश्च निनादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
मेघप्रख्यैरथानीकैर्दाक्षिणात्यैः सुरक्षितं । रुक्मिणं युधि निर्जित्य महावीर्यपराक्रमं ।
रुक्मिणीमाजहाराशु केशवो वृष्णिपुङ्गवः । ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा । ९१३५

उवाह महिषीं भौमां शङ्खचक्रगदासिभृत्। आदव्यामाकृतिः श्रायः त्रिपुरारिश्च निर्ज्जितः।
बाणश्च सह सैन्येन शतधन्वा च निर्ज्जितः। इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनश्च कशेरुमान्।
हतः सौभपतिः श्रीमान् शाल्वश्च दृढधन्वना। पर्व्वतानां सहस्रन्तु चक्रेण पुरुषोत्तमः।
विकीर्य्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमसेनमपोथयत्। महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ।
जघान पुरुषव्याघ्रो रावणस्याभिसरौ। दुरावर्त्यौ महाभोजावग्निसूर्य्यसमौ युधि। ९१४०
गोपतिस्तालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना। अक्षप्रपातने चैव निमिर्हंसश्च दानवौ।
उभौ तावपि कृष्णेन सानुगौ विनिपातितौ। दग्धा वाराणसी चैव कोपनेन महात्मना।
वराङ्गः सानुबन्धश्च काशीनामधिपो हतः। विजित्य च मयं संख्ये शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
महेन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्म्मणा। सहितः सर्व्वयादोभिः सागरेषु महाबलः।
प्राप्य लोहितकूटस्थं कृष्णेन वरुणो जितः। महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः। ९१४५
अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हृतः। पाण्ड्यं पौण्ड्रं कलिङ्गञ्च मात्स्यञ्चैव जनार्द्दनः।
जघान सहितान् सर्व्वान् वङ्गराजं तथैव च। रथ एकशतं हत्वा रणे राज्ञां महात्मनां।
गान्धारीमावहद्वीमान्महिषीं प्रियदर्शनां। तथा गाण्डीवधन्वानं क्रीडन्तं मधुसूदनः।
जिगाय भरतश्रेष्ठ कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः। द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमञ्चैव सुयोधनं।
चक्रानुयाने सहितान् जिगाय पुरुषोत्तमः। बभ्रोश्च प्रियमन्विच्छन् शङ्खचक्रगदासिभृत्। ९१५०
सौवीरराजस्य सुतां प्रसह्य हृतवान् प्रभुः। पर्य्यन्तां पृथिवीं कृत्स्नां साश्वां सरथकुञ्जरां।
वेणुदारिहृते यज्ञाज्जिगाय पुरुषोत्तमः। अवाप्य तपसो वीर्य्यं बलमोजश्च माधवः।
पूर्व्वदेहे जहारार्थं बलेस्त्रिभुवनं हरिः। वज्राशनिगदाखड्गैस्त्रासयन्निव दानवैः।
यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति। अभिभूतश्च कृष्णेन सगणः स महाबलः।
बलेः पुत्रो महावीर्य्यो बाणो द्रविणवत्तरः। पीठं तथा महाबाहुं कंसामात्यं जनार्द्दनः। ९१५५
पैठिकञ्चाविलोमानं निजघान महाबलः। जम्भमैरावतञ्चापि विरूपञ्च महायशाः।
जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यं मानुषरूपिणं। तथा नागपतिं तोये कालियञ्च महौजसं।
निर्ज्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास सागरं। संजीवयामास मृतं पुत्रं सान्दीपनेस्तथा।
निर्ज्जित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः। एकनैव महाबाहुः शास्ता सर्व्वदुरात्मनां।
देवांश्च ब्राह्मणांश्चैव ये द्विषन्ति सदा नृप। निहत्य नरकं भौममाहृत्य मणिकुण्डले। ९१६०
देवमातुर्द्ददौ चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः। एवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महायशाः।
भयाभयकरः कृष्णः सर्व्वलोकेश्वरो विभुः। संस्थाप्य धर्म्मं मर्त्त्येषु सर्व्वैरिष्टाप्तदक्षिणैः।
कृत्वा देवार्थममितं स्वस्थानं प्रतिपत्स्यते। कृष्णो भोगवतीं रम्यामृषिकान्तां महायशाः।
द्वारकामात्मसात् कृत्वा समुद्रं मज्जयिष्यति। बहुरत्नसमाकीर्णा चैत्ययूपशताङ्किता।
द्वारका वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकानना। तां सूर्य्यसदनप्रख्यां मतश्च शार्ङ्गधन्वनः। ९१६५

निरुद्धो वासुदेवेन सागरः प्लावयिष्यति । सुरासुरमनुष्येषु नातीव भविता क्वचित् ।
य इमामावसेत् कश्चिदन्यो वै मधुसूदनात् । एवमेष द्वारवत्यां विधाय विधिमुत्तमं ।
विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्य्यश्च सविता स्वयं । अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च यथाकामवशो वशी ।
मोदत्येष सदा भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव । न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽयं मधुसूदनः ।
परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते । बालोऽकर्मेव तत्प्रख्या तत्स्वरूपतः । ९१७०
अन्तो हि कर्मणामस्य दृष्टपूर्वो न केनचित् । एवमेतानि कर्माणि सिद्धार्थश्च यथाक्रमा ।
कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सर्व्वयादवसहायवान् । इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदिव्येन चक्षुषा ।
महायोगी महाबुद्धिः सर्व्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संस्तूय गोविन्दं महेन्द्रवचनादृषिः । यदुभिः पूजितः सर्व्वैर्नारदस्त्रिदिवं ययौ ।
ततस्तदस्तु गोविन्दो दिदेशान्धकवृष्णिषु । यथार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः । ९१७५
यादवाश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः । यज्ञैरिष्ट्वा महात्मानो द्वारकामवसन् पुरीं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नारदवाक्ये एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ बह्वीनां स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्य्याः प्रकीर्त्तिताः । तासामपत्यान्यष्टानां भगवन् प्रब्रवीतु मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः । सर्व्वा वीरप्रजाश्चैव तास्वपत्यानि मे शृणु ।
रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नग्नजिती तथा । सुदत्ता च तथा शैब्या लक्ष्मणा जालहासिनी ।
मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्यथ पौरवी । सुभीमा च तथा माद्री रुक्मिणीतनयान् शृणु । ९१८०
प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः । द्वितीयश्चारुदेष्णश्च वृष्णिसिंहो महारथः ।
चारुभद्रश्चारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च । सुषेणश्चारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च वीर्य्यवान् ।
चारुबाहुः कनीयांश्च कन्या चारुमती तथा । जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भीमरथः क्षुपः ।
रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रबाहुर्जलान्तकः । भानुर्भीमरिका चैव ताम्रपर्णा जलन्धमा ।
चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात् । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः । ९१८५
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना । मित्रबाहुः सुनीथश्च नाग्नजित्याः प्रजाः शृणु ।
भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । सुदत्तायास्तु शैब्यायां संग्रामजिदजायत ।
सत्यजित् सेनजिच्चैव तथा शूरः सपत्नजित् । सुभीमायाः सुतो माद्र्या वृकाश्वो वृकनिर्वृतिः ।
कुमारी वृकदीप्तिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु । गात्रवान् गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्य्यवान् ।
जज्ञिरे गात्रवत्याऽथ भगिन्याऽनुजया सह । अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्द्याः श्रुतसत्तमः । ९१९०
अश्रुतं श्रुतसेनायै प्रददौ मधुसूदनः । तं प्रदाय हृषीकेशस्तां भार्य्यां मुदितोऽब्रवीत् ।
एष वामुभयोरस्तु दायादः शाश्वतीः समाः । बृहत्यां तु महाबाहुः शैब्यायामङ्गदं सुतं ।
उत्पन्नं कुमुदश्चैव श्वेतं श्वेतां तथाऽङ्गनां । अगावहः सुमित्रश्च शुचिश्चित्ररथस्तथा ।
चित्रसेनः सुदेवाख्यश्चित्रा चित्रवती तथा । वनपालस्य जज्ञाते रम्या रम्यवनस्य च ।

निवेशनो वनस्थानात् कन्या [illegible] तथा । [illegible] तु सुतौ [illegible] शिव एव च । ९१९५
कौशिक्यां सुतसोमायां यौधिष्ठिर्यां युधिष्ठिरः । कापाली गरुडश्चैव जज्ञाते चित्रयोधिनौ ॥
एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोध मे । दशायुतं समाख्याता वासुदेवस्य ते सुताः ।
अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविशारदाः । जनार्द्दनस्य प्रभवः कीर्त्तितोऽयं यथा तथा ।
प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भ्यां राजसत्तम । अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतनः ।
रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निशठोल्मुकौ । भ्रातरौ देवसङ्काशावुभौ पुरुषसत्तमौ । ९२००
सुतनुश्च नराची च शौरेरास्तां परिग्रहः । पौण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवस्य तौ सुतौ ।
नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतनूसुतः । तयोर्नृपोऽभवत् पौण्ड्रः कपिलश्च वनं ययौ ।
तुष्ट्यां समभवद्वीरो वसुदेवात्मजो नृपः । जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्व्वधनुष्मतां ।
काश्यां सुपार्श्वं तनयं लेभे स हि नराधिपं । [illegible]
वज्रात् जज्ञे प्रतिरथः सुचारुस्तस्य चात्मजः । अनमित्रात् शिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् । ९२०५
शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकश्च महारथः । सत्यकात् सात्यकिः शूरो युयुधानो महायशाः ।
असङ्गो युयुधानस्य भूमिस्तस्याभवत् सुतः । भूमेर्युगन्धरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वृष्णिवंशानुकीर्त्तने द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्व्वं शम्बरघ्न उदाहृतः । प्रद्युम्नः स यथा जज्ञे शम्बरं तद्ब्रवीहि मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिण्यां वासुदेवस्य लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः । शम्बरान्तकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
तं सप्तरात्रे संपूर्णे निशीथे सूतिकागृहात् । जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्बरः । ९२१०
विदितं तस्य कृष्णस्य देवमायानुवर्त्तिनः । ततो न निगृहीतः स दानवो युद्धदुर्म्मदः ।
स मृत्युना परीतायुर्मायया जहार तं । दोर्भ्यामुत्क्षिप्य नगरं स्वं निनाय महासुरः ।
अनपत्या तु तस्यासीद्भार्य्या रूपगुणान्विता । नाम्ना मायावती नाम मायेव शुभदर्शना ।
ददौ तं वासुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या मायिन्या दानवः कालचोदितः ।
मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतनूरुहा । हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनरुदैक्षत । ९२१५
अथ तस्या निरीक्षन्त्याः स्मृतिः प्रादुर्बभूव ह । अयं स मम कान्तोऽभूत् स एवं समचिन्तयत् ।
अयं स नाथो भर्त्ता मे यदर्थं हि दिवानिशं । चिन्ताशोकहृदा मया न विन्दामि रतिं क्वचित् ।
अयं भगवता पूर्व्वं देवदेवेन शूलिना । खेदितेन कृतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरे मया ।
कथमस्य स्तनं दास्ये मातृभावेन जानती । भर्त्तुर्भार्य्या त्वहं भूत्वा वक्ष्ये वा पुत्र इत्युत ।
एवं सञ्चिन्त्य मनसा धात्र्यास्तं सा समर्पयत् । रसायनप्रयोगैस्तु शीघ्रमेवान्ववर्द्धयत् । ९२२०
धात्र्याः सकाशात् स च तां शृण्वन् रुक्मिणिनन्दनः । मायावतीमविज्ञानात्मेने स्वामेव मातरं ।
सा च तं वर्द्धयामास कार्ष्णिं कमललोचनं । मायास्तास्मै ददौ सर्व्वा दानवीः काममोहिता ।
स यदा यौवनस्थस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः । चिकीर्षितज्ञो नारीणां सर्व्वास्त्रविधिपारगः ।

तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनी । इङ्गितैश्चापि बोधन्ती प्राज्ञमभवत वञ्चिता ।
प्रपद्यमानान्तु तां देवीं कार्ष्णिः चारुहासिनीं । ९२२५
॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्त्तसेऽन्यथा । अहो दुःस्वभावाऽसि शीले चपलमानसा ।
या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि सोऽप्यन्त प्रवर्त्तसे । ननु तेऽहं सुतः सौम्ये कोऽयं शीलविपर्य्ययः ।
तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं को न्वयं विधिः । विद्युत्संपातचपलः स्वभावः खलु योषितां ।
या नरेषु प्रसज्जन्ते नगाग्रेषु घना इव । यदि तेऽहं सुतः सौम्ये यदि वाऽन्यात्मजः शुभे ।
कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं । एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया । ९२३०
प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजं । न त्वं मम सुतः कान्त नापि ते शम्बरः पिता ।
रूपवानसि विक्रान्तस्त्वं जातो वृष्णिनन्दनः । पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धनः ।
दिवसे सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः । सूतिकागारमध्यात्त्वं शिशुरुत्तानशायितः ।
मम भर्त्रा हृतोऽसि त्वं बलवीर्य्यप्रवर्त्तिना । पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं महत् ।
पाकशासनकल्पस्य हृतस्त्वं शम्बरेण ह । सा च ते करुणं माता त्वां बालमनुशोचती । ९२३५
अत्यर्थं तप्यते वीर विवत्सा सौरभी यथा । स हि शक्रादपि महान् पिता ते गरुडध्वजः ।
इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितं । कान्त वृष्णिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मजः ।
वीर नैवंविधान् पुत्रान् दानवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ।
रूपन्ते सौम्य पश्यन्ती सीदामि हृदि दुर्म्मना । यच्चेव्यवसितं कान्त यच्च मे हृदि वर्त्तते ।
तस्मिन् मनसि वार्ष्णेय प्रतिपत्तुमर्हसि । एष ते कथितः सर्व्वः सद्भावश्चापि यो मम । ९२४०
यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शम्बरस्य च । श्रुत्वैतत् कथितं सर्व्वं मायावत्या प्रभाषितं ।
चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं च समाह्वयत् । सर्व्वमायाभिज्ञोऽसौ नाम विश्राव्य चात्मनः ।
अहो दानव दुष्टात्मा केशवस्यात्मजं शिशुं । हरते निर्भयश्चैव भयमद्य करोम्यहं ।
कथं वै क्रोधमागच्छेद्युध्यते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन कुप्यति मन्दधीः ।
अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं । तोरणं स्तम्भमाश्रित्य उच्छ्रितं मेरुशृङ्गवत् । ९२४५
एतदुत्साद्य पातिष्ये भल्लेन निशितेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽथ शम्बरो निष्क्रमिष्यति ।
ततो युद्धेन हत्वाऽसौ गन्ताऽस्मि द्वारकां प्रति । इत्युक्त्वा सज्यमाकृष्य शरश्चापमसौ तदा ।
चिच्छेद ध्वजदण्डन्तु शम्बरस्य महाभुजः । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ।
क्रुद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान् वै कालशम्बरः । निर्यान्त्वद्य महावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः ।
नैतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । श्रुत्वा तु शम्बरादाज्ञां सुतास्ते शम्बरस्य ह । ९२५०
चत्वारो निर्ययुर्हृष्टाः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया । चित्रसेनोऽतिसेनश्च विष्वक्सेनजितस्तथा ।
श्रुतसेनः सुषेणश्च सोमसेनो मनस्तथा । सेनानीः सैन्यहन्ता च सेनहा धैनिकस्तथा ।
सेनस्कन्धोऽतिसेनश्च शनको जनकस्तथा । चकोरो विकृतः शान्तः स शान्ताकाकरो विभुः ।

कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केशिरित्येवमादयः । चक्रतोमरशूलानि पट्टिशान् परिघांस्तथा ।
गृहीत्वा निर्ययुर्हृष्टाः शम्बरेण प्रचोदिताः । आरुरोह रथं दिव्यं वै तस्थुः संग्राममूर्द्धनि ।   ९१५५

प्रद्युम्नस्तु महाबाहूरथमारुह्य सत्वरं । निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्तदा ।
ततः प्रवृत्तं युद्धन्तु तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य तु सूनुना ।
ततो देवाः सगन्धर्व्वाः समहोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानाग्रेषु विष्ठिताः ।
नारदस्तुम्बुरुश्चैव हाहाहूहूश्च गायकाः । अप्सरोभिः परिवृताः सर्व्वे तत्रावतस्थिरे ।
देवराजप्रतीहारो गन्धर्व्वश्चित्रमद्भुतं । शशंस देवराजाय वज्रिणे चित्रमद्भुतं ।   ९१६०

शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बहूनां युध्यतामेष कथं विजयमाप्नुयात् ।
तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच वचनञ्चेदं शृणु योऽस्य पराक्रमः ।
कामोऽयं पूर्व्वदेहे तु हरकोपाग्निनिर्ज्जितः । रत्या प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ।
परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रचोदितः । विष्णुर्म्मनुष्यदेहस्तु द्वारकायां भविष्यति ।
तस्य पुत्रस्तु ते भर्त्ता भविष्यति न संशयः । अनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः ।   ९१६५

तत्रोत्पन्नो महातेजाः शम्बरं घातयिष्यति । षष्ठाहे जातमात्रन्तु रुक्मिण्याः क्रोडसंस्थितं ।
आस्थाय शम्बरो मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति । तद्गच्छ शम्बरस्य त्वं भार्य्या मायावती भव ।
मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बरं मोहयिष्यसि । तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्द्धय ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्त्वया महाबाहुर्द्वारकां वै गमिष्यति ।
रमिष्यते त्वया सार्द्धं प्रेक्षणीया मही यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।   ९१७०

कैलासं मेरुसङ्काशं सिद्धचारणसेवितं । कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिं ।
जगाम शम्बरस्याहं कालाकाङ्क्षिणी प्रतीक्षती । एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
सपुत्रस्य च प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरवधे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तत् तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ।
ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरश्वधान् । चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डीर्मुषलानि च ।   ९१७५

युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः । काष्र्णिश्चिच्छेद तान् सर्व्वान् सर्व्वास्त्रैर्भुजसंश्रितैः ।
एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धश्चिच्छेद रणमूर्द्धनि । ततोऽसुराः क्रुद्धतराः सर्व्वे ते कृतनिश्चयाः ।
ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया । ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ।
शम्बरस्य कनीयांसं दृश्य पुत्रं महाबलं । ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्य्यवान् । ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यत ।   ९१८०

शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावन् जिघांसितुं । ततः सन्धाय बाणांस्ते विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शिरांस्यपातयत् । निहत्य समरे सर्व्वान् शतमुत्तमधन्विनां ।

प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षी तस्थौ संग्राममूर्द्धनि । हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
सूतं सञ्चोदयामास रथं मे संप्रयोजय । राज्ञो वाक्यं निशम्याय प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्यश्चोदयामास रथञ्च सुसमाहितं । युक्तम्तवसहस्रेण सर्पयोग्येण योजितं । ९१८५
शार्दूलचर्म्मसंवेष्टं किङ्किणीजालमालिनं । ईहामृगगणाकीर्णं पङ्क्तिभक्तिविराजितं ।
ताराचित्रपिनद्धाङ्गं स्वर्णकूवरभूषितं । सुपताकं महोच्छ्रायं मृगराजाग्र्यकेतनं ।
सुविभक्तवरूथञ्च लोहेशावज्रबन्धुरं । मन्दरोदग्रशिखरं चारुचामरभूषितं ।
नक्षत्रमालापिहितं हेमदण्डसमाहितं । विराजमानं श्रीमन्तमरोहच्छम्बरस्तदा ।
काञ्चनं चित्रसन्नाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा । प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः । ९१९०
चतुर्भिः सचिवैः सार्द्धं सैन्येन महता वृतः । दुर्द्धरः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्द्दनः ।
एतैः परिवृतो ऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे । दश नागसहस्राणि रथानां द्वे शते तथा ।
हयानाञ्चाष्टसाहस्रैः प्रयुतैश्च पदातिनां । एतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ।
प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पातान्युत्थितानि वै । गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सन्ध्याकाराभ्रनादिताः ।
गर्ज्जन्ति परुषं मेघा निर्घातश्चाम्बरात्पतत् । शिवा विनेदुरशिवं सैन्यं संकालयन्नहत् । ९१९५
ध्वजशीर्षे ऽपतद्गृध्रः काञ्चने वै दानवासृजं । रथाग्रे पतितश्चास्य कबन्धो भुवि दृश्यते ।
चिचीकूचीति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि । स्वर्भानुग्रस्त आदित्यः परिघैः परिवेष्टितः ।
स्फुरते नयनञ्चास्य सव्यं भयनिवेदनं । बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्रास्खलन्त्यथ वाजिनः ।
ध्वाङ्क्षो मूर्द्ध्नि निपतितः शम्बरस्य सुरारिणः । ववर्ष रुधिरं देवः शर्कराङ्गारमिश्रितं ।
उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्द्धनि । प्रतोदो न्यपतद्धस्तात् सराथेर्हययायिनः । ९२००
एतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान् समुपस्थितान् । प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ।
भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुन्दुभेः । युगपद्वाद्यमानानां पृथिवी समकम्पत ।
तेन शब्देन महता सन्त्रस्ता मृगपक्षिणः । समन्ताद्दुद्रुवुस्तस्माद्भयविक्लवचेतनाः ।
रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिन्तयन्निधनं रिपोः । सैन्यैः परिवृतोऽसंख्यैर्युद्धाय कृतनिश्चयः ।
क्रुद्धः शरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् । अप्राप्तांश्चैव तान् बाणांश्चिच्छेद कृतहस्तवत् । ९२०५
प्रद्युम्नो धनुरायम्य शरवर्षं मुमोच ह । तत्र सैन्ये न स ह्यस्ति यो न विद्धः शरेण वै ।
प्रद्युम्नशरघातेन तत् सैन्यं विमुखीकृतं । शम्बरस्य रथाभ्याशे स्थितं संत्यज्य भीतवत् ।
स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । आज्ञापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वरः ।
गच्छध्वं मन्नियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं । नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै बध्यतां क्षिप्रमेव वै ।
उपेक्षित इव व्याधिः शरीरं नाशयेद्ध्रुवं । तदेष दुर्मतिः पापो बध्यतां मत्प्रियेप्सया । ९२१०
ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनं । शरवर्षं प्रमुञ्चन्तस्त्वरितास्तोदयन्ययान ।
तान्दृष्ट्वा धावतः सङ्ख्ये क्रुद्धो मकरकेतनः । चापमुद्यम्य संभ्रान्तस्तस्थौ प्रमुखतो बली ।

दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या शरैः सन्नतपर्व्वभिः । बिभेद सुमहातेजाः केतुमालिं त्रिपष्टिभिः ।
सप्तत्या शत्रुहन्तारं शुशीत्या तु प्रमर्द्दनं । बिभेद परमामर्षी रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धनः ।
ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः प्रद्युम्नं शरवृष्टिभिः । निजघ्नुः समरे वीरास्तदद्भुतमिवाभवत् । ९२१५
एकैकशो बिभिदिरे षष्टिभिः षष्टिभिः शरैः । तानप्राप्तान् शरान् वाणैश्चिच्छेद मकरध्वजः ।
ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स सारथिं । जघान पश्यतां राज्ञां सर्व्वेषां सैनिकस्य वै ।
चतुर्भिरथ नाराचैः सुपत्रैः कङ्कराजितैः । जघान चतुरः सोऽश्वान् दुर्द्धरस्य रथं प्रति ।
एकेन योक्त्रं च्छत्रञ्च ध्वजमेकेन बन्धुरं । षष्ठ्या च युगचक्राद्यं चिच्छेद मकरध्वजः ।
ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कङ्कपत्रं सुतेजितं । मुमोच हृदये तस्य दुर्द्धरस्याल्पजीविनः । ९२२०
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः । निपपात रथोपस्थात् क्षीणपुण्य इव ग्रहः ।
दुर्द्धरे निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः । केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव कार्ष्णिजं ।
प्रद्युम्नमभिसंक्रुद्धो भ्रुकुटीभीषणाननः । त्वरया ऽभ्यधावत् सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवाकिरत् । पर्व्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ।
स विद्धो दानवामात्यः प्रद्युम्नेन धनुष्मता । चक्रमादाय चिक्षेप प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया । ९२२५
तमप्राप्तं सहस्रारं कृष्णचक्रसमद्युतिं । निपत्योत्पत्य जग्राह सर्व्वेषामेव पश्यतां ।
तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा । तद्दृष्ट्वा कर्म्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
विस्मयं परमं प्राप्तः सर्व्वैर्देवगणैः सह । गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकिरन् ।
केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्द्दनः । महाबलसमूहेन प्रद्युम्नमथ दुद्रुवे ।
ते गदां मुषलं चक्रं प्रासतोमरसायकान् । भिन्दिपालान् कुठारांश्च भास्वरान् कूटमुद्गरान् । ९२३०
युगपत् संक्षिपन्ति स्म वधार्थं कृष्णनन्दने । सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ।
चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन् पाणिलाघवं । गजान् सोऽभ्यहनत् क्रुद्धो गजारोहान् सहस्रशः ।
रथान् सारथिभिः सार्द्धं हयांश्चैव ममर्द्द ह । पातयंस्तु शरव्रातैर्न विद्धः कश्चिदीक्ष्यते ।
एवं सर्व्वाणि सैन्यानि समन्य मकरध्वजः । नदीं प्रावर्त्तयद्घोरां शोणिताम्बुतरङ्गिणीं ।
मुक्ताहारोर्म्मिबहुलां मांसमेदोस्थिपङ्किलां । कवचद्वीपां शरावर्त्तां रथैः पुलिनमण्डितां । ९२३५
केयूरकुण्डलापूर्णां ध्वजमत्स्यविभूषितां । नागग्राहवतीं रौद्रां मणिनक्रविभूषितां ।
केशशैवलसञ्छन्नां शोणितस्त्रग्मृणालिकां । वराननसपद्माञ्च हंसचामरवीजितां ।
शिरश्शिमिसमाकीर्णां शोणितौघप्रवर्त्तिनीं । नदीं दुस्तरणीं भीमामनन्तेन प्रवर्त्तितां ।
दुष्प्रेक्ष्यां दुर्गमां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तरां । मत्स्यग्राहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्द्धिनीं ।
तत्र रुक्मिसुतः श्रीमान् विक्षोभयति धन्विनः । शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बहून् । ९२४०
शत्रुहन्ता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्तमं । प्रद्युम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
स विद्धस्तेन वाणेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत । शक्तिं जग्राह बलवान् शत्रुहन्ता मुमूर्षवे ।

सा छिन्ना रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुला रणे । पपात हृदयं भित्त्वा वज्रमस्थिसमप्रभा ।
भिन्नहृदयः स्रस्ताङ्गो मुक्तवर्माभिमन्यन् । पपात रुधिरोद्गारो शत्रुहन्ता महाबलः ।
पतितं शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्मै प्रमर्द्दनः । अपाद मुषलं सोऽथ वचनं चेदमब्रवीत् । ९२०५
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय । मां योधयस्व दुर्बुद्धे ततस्त्वं न भविष्यसि ।
वृष्णिवंशे कुले जातः शत्रुरस्माकं पिता तव । पुत्रं हन्ताऽस्य हं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ।
मृतेन तेन दुर्बुद्धे सर्व्वदेवजयो भवेत् । दैतेया दानवाः सर्व्वे मोदन्तां हतशत्रवः ।
हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्प्रसूतैश्च शोणितैः । शम्बरस्य तु पुत्राणां करोम्युदककर्म्म तत्क्रियां ।
अद्य भीष्मसुता मन्दा करुणं विलपिष्यति । निहतं त्वाद्य श्रुत्वैव यौवनस्थं महाभुजं । ९२१०
स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भविष्यति । हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणांस्त्यक्ष्यति मन्दधीः ।
इत्युक्त्वा परिघेणाशु ताडयामास केशवसुतं । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
दोर्भ्यामुत्क्षिप्य तस्यैव रथं मह्यां व्यचूर्णयत् । सोऽवप्लुत्य रथात्तस्मात् पदातिरवस्थितवान् ।
तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तयैव गदया कामः प्रमर्द्दनमघातयत् ।
हतं प्रमर्द्दनं दैत्या दृष्ट्वा सर्व्वे प्रदुद्रुवुः । न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं सिंहस्याजा इव । ९२१५
सारमेयं यथा दृष्ट्वाऽविगणो विप्रणश्यति । तथा सैन्यं निषीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्द्दिताः ।
घनजातदिग्धवस्त्रा वै मुक्तकेशा भग्नाभगा । रजस्वलेव युवती सेना समभिसूयते ।
मदनशरविभिन्ना सैनिकानभ्युपायाद्युवतिरिव दृढवेशा साध्वसैः पीड्यमाना । रतिसमरसमग्रा शोणितं सेवमाना क्षतगाम
नकामा नेच्छते स्नातुमत्र ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरसैन्यभङ्गे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशाम्पते । शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे वाहय द्रुतं ।
यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकं । ततो भर्त्तुर्वचः श्रुत्वा सूतस्तत्प्रियकारकः । ९२२०
हयान् सञ्चोदयामास चामीकरविभूषितान् । तं दृष्ट्वा रथमायान्तं प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।
सन्दधे चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहनत् सुसंक्रुद्धः कोपयन् शम्बरं रणे ।
हृदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविह्वलः । रथशक्तिं समाश्रित्य तस्थौ सोऽथ विचेतनः ।
स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बरः । विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्निशितैः शरैः ।
तानप्राप्तान् शरान् सोऽथ सप्तभिः सप्तधाऽच्छिनत् । शम्बरस्य शरानाशु सप्तभिः निशितैः शरैः । ९२२५
पुनः शरसहस्रेण कार्ष्णिर्वर्षं ववर्ष सः । शम्बरः शम्बरं क्रोधाज्जलधाराभिरिव पर्व्वतं ।
प्रदिशो विदिशश्चैव शरधाराभिरावृताः । अन्धकारीकृतं व्योम दिनकर्त्ता न दृश्यते ।
ततोऽन्धकारमुत्पाद्य वैद्युतास्त्रेण शम्बरः । प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुमोच ह ।
तदस्त्रजालं प्रद्युम्नः शरेणानतपर्व्वणा । चिच्छेद बहुधा राजन् दर्शयन् पाणिलाघवं ।
हते तस्मिन्महावर्षे शरेण कार्ष्णिना तदा । द्रुमवर्षं मुमोचाथ मायया कामशम्बरः । ९२३०

द्रुमवर्षोत्थितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः । आग्नेयास्त्रं मुमोचाथ तेन वृक्षानपातयत् ।
भस्मीभूते वृक्षवर्षे शिलासंघातमुत्सृजत् । प्रद्युम्नस्तु वायव्यैः मोक्षारयत संयुगे ।
ततो मायां परां चक्रे देवशत्रुः प्रतापवान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहांश्च तरक्षूनृक्षवानरान् ।
वारणान् वारिदप्रख्यान् हयानुष्ट्रान् विनाशने । मुमोच धनुरायम्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि ।
गान्धर्व्वास्त्रेण चिच्छेद सर्व्वांस्तान् शम्बरस्तदा । प्रद्युम्नेन तु तां मायां पातितां वीक्ष्य शम्बरः ।　　९२७५
अन्यां मायां मुमोचाथ शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । गजेन्द्रान् भिन्नकरटान् षष्टिहायनयौवनान् ।
महामात्रैः समारूढान् कल्पितान् घण्टामालिनः । तामापतन्तीं मायान्तु कार्ष्णिः कमललोचनः ।
सैंहीं मायां समुत्स्रष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः । सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धीमता ।
माया नागमयी नष्टा शार्दूलैरिव शर्व्वरी । निहतां हस्तिमायान्तु दृष्ट्वाऽसौ दानवेश्वरः ।
मायां संमोहनीं नाम सोऽसृजद्दानवोत्तमः । तां सृष्टां मोहनीं नाम मायां मयविनिर्म्मितां ।　　९२८०
संज्ञास्त्रेण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्य्यवान् । शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
सैंहीं मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेश्वरः । सिंहानापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्व्वमादाय शरभानसृजत्तदा । तेऽष्टापदा बलोदग्रा नखदंष्ट्रायुधा रणे ।
सिंहान् विद्रावयामासुर्वायुर्जलधरानिव । सिंहान् विद्रावितान्दृष्ट्वा मायया ऽष्टापदेन वै ।
शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै । अहो मूर्खस्वभावोऽयं यन्मया न हतः शिशुः ।　　९२८५
प्राप्तयौवनदेहस्तु शक्तात्मस्यापि दुर्मतिः । तत् कथं निहनिष्यामि शत्रुं रणशिरःस्थितं ।
माया मे तिष्ठते तीव्रा पान्नगी नाम भीषणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ।
तां सृजामि महाकायामाशीविषसमाकुलां । तया दष्टोऽद्य दुष्टात्मा क्षीणमायामयो बली ।
सा सृष्टा पान्नगी माया विषज्वालासमाकुला । तया पन्नगमय्या तु सरथः सह वाजिभिः ।
ससूतः सहप्रद्युम्नः संवृतः शरबन्धनैः । बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं रुक्मिणीसुतः ।　　९२९०
मायां सञ्चिन्तयामास सौपर्णीं सर्पनाशनीं । सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुपर्णा विचरन्ति स्म सर्पा नष्टा महाविषाः । भग्नायां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ।
साधु वीर महाबाहो साधु रुक्मिणिनन्दन । यत्त्वया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ।
हतायां सर्पमायायां शम्बरश्चिन्तयत् पुनः । अस्ति मे कालदण्डाभो मुद्गरो हेमभूषितः ।
तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमानुषैः । पुरा यो मम पार्व्वत्या दत्तः परमतुष्टया ।　　९२९५
गृहाण शम्बरेमं त्वं मुद्गरं हेमभूषितं । मया सृष्टं स्वदेहे वै तपसाग्रा सुदुस्तरं ।
मायान्तकरणं नाम सर्व्वासुरविनाशनं । अनेन दानवा रौद्रा बलिनो गणधारिणो ।
शुम्भश्चैव निशुम्भश्च सगणौ सूदितौ मया । प्राणसंशयमापन्नो त्वया मोच्यः स शत्रवे ।
इत्युक्त्वा पार्व्वती देवी तत्रैवान्तरधीयत । तदहं मुद्गरं श्रेष्ठं मोचयिष्यामि शत्रवे ।
तस्य विज्ञाय चिन्तन्तु देवदूतोऽभ्यभाषत । गच्छ नारद शीघ्रं त्वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति ।　　९३००

संबोधय महाबाहुं पूर्व्वजातिस्मारय । वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै वधार्थं शम्बरस्य च ।
अभेद्यं कवचञ्चास्मै प्रयच्छासुरसूदने । एवमुक्तो मघवता नारदः प्रययौ त्वरन् ।
आकाशे विष्ठितोवाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्व्वनारदं ।
प्रेषितं देवराजेन तव सम्बोधनाय वै । स्मर त्वं पूर्व्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद ।
हरकोपानलाद्दग्धस्तेनानङ्गत्वमागतः । त्वं रुक्मिण्यां जातोऽसि रुक्मिण्या गर्भसम्भवः । ९०५
जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्त्यसे । आहृत्य शम्बरेण त्वमिहानीतोऽसि मानद ।
सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे सूतिकागारमध्यतः । वधार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणो ह्युपेक्षितः ।
केशवेन महाबाहो देवकार्य्यार्थसिद्धये । येषा मायावती नाम भार्य्या वै शम्बरस्य तु ।
रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्य्यां पुरातनीं । तव सा रक्षणार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ।
मायां शरीरजां न्यस्य मोहनार्थं दुरात्मनः । रतेरुत्पादनार्थाय प्रेषयन्मानिनं तदा । ९१०
एवं प्रद्युम्न शुद्धा वै तव भार्य्या प्रतिष्ठिता । हत्वा तं शम्बरं वीर वैष्णवास्त्रेण संयुगे ।
गृहाण मायावतीं भार्य्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि । गृहाण वैष्णवञ्चास्त्रं कवचञ्च महाप्रभं ।
शक्रेण तव संदृष्टं प्रेषितं मधुसूदन । शृणु मे चापरां वाचं क्रियतामविशङ्कया ।
अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यमूर्ज्जितः । पार्व्वत्या तुष्टया दत्तः सर्व्वशत्रुनिवर्हणः ।
अमोघश्चैव संग्रामे देवदानवमानवैः । तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं संकर्त्तुमर्हसि । ९१५
स्तव्या चैव नमस्या च महादेवी रणोत्सुकैः । तत्र वै क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह ।
इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरवधे नारदवाक्ये पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गरं तं समाददे । मुद्गरे गृह्यमाणे तु दारुणाः समुत्थिताः ।
पर्व्वताश्चलिताः सर्व्वे चलितं वसुधातलं । उन्मार्गाः सागरा जाताः संक्षुब्धाश्चापि देवताः ।
गृध्रपक्षाकुलं व्योम उल्कापातो बभूव ह । ववर्ष रुधिरं देवः परुषं पवनो ववौ । ९२०
एवं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः । अवतीर्य्य रथाद्वीरः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ।
देवीं सस्मार मनसा पार्व्वतीं शङ्करप्रियां । प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समुपचक्रमे ।
॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ ओंनमः कात्यायन्यै गुह्यस्य जनन्यै नमः । नमस्ते लोकमातायै कात्यायन्यै नमो नमः ।
नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्य्यै गिरीशायै । नमस्ते शुम्भहन्त्रीं निशुम्भहृदि दारणीं ।
कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीञ्चापि नित्यशः । कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः । ९२५
विन्ध्यवासिनीं दुर्गघ्नां रणदुर्गां रणप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयाञ्च विजयान्तथा ।
अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुतापनीं । घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलान्तथा ।
त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीं । सिंहवाहां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनां ।
एकानंशां नमस्यामि मायवीं यज्ञसत्कृतां । सावित्रीञ्चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु । इति स्तववचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।　　९३१०

उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाबाहो रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धन ।

वरं वरय वत्स त्वममोघं दर्शनं मम । देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्चोद्गतमानसः ।

प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञापयितुमुपचक्रमे । यदि त्वं देवि तुष्टाऽसि दीयतां मे यदीप्सितं ।

वरस्तु वरदे याचे सर्व्वामित्रेषु मे जयः । यस्त्वया मुद्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मसम्भवः ।

एष मे गात्रमासाद्य माल्यं पद्ममयो भवेत् । तथाऽस्त्विति च साऽप्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।　　९३१५

प्रद्युम्नस्तु महातेजाः प्रहृष्टो रणमाव्रजत् । मुद्गरं तु ततो गृह्य शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ।

भ्रामयित्वा स चिक्षेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् । स गत्वा सहसाभ्याशं माल्यं भूत्वाऽथ पौष्करी ।

प्रद्युम्नस्य तु कण्ठे सा समासक्ता व्यराजत । नक्षत्राणां तु मालाभा यथा परिवृतोडुराट् ।

ततो देवाः सगन्धर्व्वाः विस्मयाय परमं ययुः । साधु साध्विति वाचा तु पूजयन् केशवात्मजं ।

मुद्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नवक्षसि । वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतं ।　　९३२०

सन्दधे चापमानम्य इदं वचनमब्रवीत् । यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहं ।

तेन सत्येन बाणेमं जहि त्वं शम्बरं रणे । इत्युक्त्वा चापमाकृष्य सन्धाय च महाजवः ।

चिक्षेप शम्बरस्याथ दहन् लोकत्रयं यथा । स क्षिप्तो दुर्न्निवारेण बाणः शम्बरमोहनः ।

हृदयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागमत् । नैवास्य मांसं न स्नायुर्नास्थि न त्वङ् न शोणितं ।

सर्व्वं तद्भस्मसाद्भूतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा । हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बराधमे ।　　९३२५

जगुर्देवगन्धर्व्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । उर्व्वशी मेनका रम्भा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा ।

ननृतुर्हृष्टमनसो जगत् सचराचरम् । देवराजस्तु सुप्रीतः सर्व्वैर्देवगणैः सह ।

प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्च्चत् प्रहृष्टवत् ।

अथ समरहते तु दैत्यराजे मधुमथनसुतेन वैष्णवास्त्रैः । विगतरिपुभयाः सुराश्च सर्व्वे मुमुदुरतिप्रीततमं स्तुवन्तः ।

स च समरपरिश्रमं वहन् वै नगरमुखं प्रविवेश रौक्मिणेयः । प्रियतमरवकान्तया प्रहृष्टस्त्वरितपदं रतिहर्षणश्चकार ।　　९३३०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरवधे प्रद्युम्नकृतदुर्गास्तवे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः || १६६ ||

|| वैशम्पायन उवाच || समाप्तमायो मायाश्रो विक्रान्तः समरेऽव्ययः । प्रद्युम्नेन निहतो युद्धे मायावी कालशम्बरः ।

तस्मिंश्च हते नगरे निहत्याकुरुशासनं । गृह्य मायावतीं देवीमगच्छदमरं पितुः ।

सोऽन्तरीक्षगतो भूत्वा मायया भीमविक्रमः । आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ।

सोऽन्तरीक्षात् प्रपतितः केशवान्तःपुरे विभुः । मायावत्या सह तदा रूपवानिव मन्मथः ।

तस्मिंस्तत्रावपतिते मणिमयः केशवस्य याः । विस्मितास्तत्र सहसा भीतास्त्वेवाभवंस्ततः ।　　९३३५

ततस्तं कामसङ्काशं कान्तया सह सङ्गतं । प्रेक्षन्त्यो हृष्टवदनाः पिबन्त्यो नयनासवं ।

तं विनीतमुखं दृष्ट्वा लज्जमानं पदे पदे । अभवन् विस्मयं कृत्वा सर्व्वास्ताः कृष्णयोषितः ।

रुक्मिणी चैव तं दृष्ट्वा शोकार्त्ता पुत्रगृद्धिनी । सपत्नीशतसंवीता सवाष्पा वाक्यमब्रवीत् ।

यादृक् स्वप्नो मया दृष्टो निशया यौवने गते । अङ्गारिका समालोच दत्तं वाहारयत्तवं ।
शशिरश्मिप्रतीकाशं मुक्तादाम च शोभनं । केशवेनाप्यमारोप्य मम कण्ठे व्यवस्थित । ९३६०
श्यामा सुचारुकेशा स्त्री शुक्लाम्बरविभूषिता । पद्महस्ता किरीटवती प्रविष्टा मम वेश्मनि ।
तया पुनरहं गृह्य स्नापिता रुचिराम्बुना । कुशेशयमयीं मालां स्त्री संग्रथ्य च शिरसि ।
मम मूर्द्धन्युपाघ्राय दत्ता चक्रु वा तथा मम । एवं स्वप्नं कीर्त्तयन्ती रुक्मिणी बहुमानवत् ।
सखीजनवृता देवी कुमारं प्रेक्ष्य तं मुहुः । धन्यायाः खल्वयं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ।
ईदृशः कामसङ्काशो यौवने प्रथमे स्थितः । जीवपुत्रा त्वया पुत्र का सा भाग्यसमन्विता । ९३६५
किमर्थञ्चाप्युदश्याम: समार्य्यस्त्वमिहागतः । अस्मिन् वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ।
भवेद्यदि न नीतः स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । व्यक्तं वृष्णिकुमारोऽयं न मिथ्या मम तर्कितं ।
विज्ञातोऽसि मया चिह्नैर्विना चक्रं जनार्द्दनः । मुखं नारायणस्येव केशाः केशान्त एव च ।
ऊरू वक्षो भुजौ तुल्यौ हलिनः सदृशस्य मे । कस्त्वं वृष्णिकुलं सर्व्वं द्योतयन् वपुषा स्थितः ।
अहो नारायणस्यासि दिव्या त्वमपरा तनुः । एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः सहसा प्रविवेश ह । ९३७०
नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य वधं प्रति । सोऽपश्यत्तं सुतं ज्येष्ठं चिह्नं मन्मथलक्षणैः ।
स्नुषां मायावतीं चैव हृष्टचेता जनार्द्दनः । सोऽब्रवीत् सहसा देवीं रुक्मिणीं देवतामिव ।
अयं स देवि संप्राप्तः पुत्रस्ते धनुर्द्धरः । अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविशारदं ।
हता मायाश्च ताः सर्व्वा याभिर्देवानबाधत । सती चेयं शुभा साध्वी भार्य्याऽपि तनयस्य ते ।
मयावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोषिता । मा च ते शम्बरस्येयं पत्नीति भवतु व्यथा । ९३७५
मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा । कामपत्नी च कान्तेयं मन्मथस्य रतिः प्रिया ।
मायारूपेण तं दैत्यं मोहयन्त्यसकृच्छुभा । न चैषा तस्य कौमारे वशे तिष्ठति शोभना ।
आत्ममायामयं कृत्वा रूपं शम्बरमाविशत् । पत्नीषा मम पुत्रस्य स्नुषा तव वराङ्गना ।
लोककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयं । प्रवेशयैनां भवनं पूज्या ज्येष्ठा स्नुषा मम ।
चिरात् प्रनष्टं सम्प्राप्तं भवस्व पुनरागतं । ९३८०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं देवी कृष्णेनोदाहृतं तदा । प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा रुक्मिणी वाक्यमब्रवीत् ।
अहो धन्यतराऽस्मीति वीरपुत्रसमागमात् । अद्य मे सफलः कामः पूर्णश्चैव मनोरथः ।
चिरप्रनष्टपुत्रस्य दर्शनात् प्रियया सह । आगच्छ भवनं पुत्र प्रविश प्रियया सह ।
ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं मातरञ्च सः । प्रद्युम्नः पूजयामास हलिनञ्च महाबलं ।
उत्थाप्य तं परिष्वज्य मूर्द्ध्न्युपाघ्राय वीर्य्यवान् । प्रद्युम्नं बलिनां श्रेष्ठं केशवः परवीरहा । ९३८४
स्नुषाञ्चोत्थाप्य तां देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणां । परिष्वज्योपसंगृह्य स्नेहाद्गद्गदभाषिणी ।
समेतं भवनं पत्न्या शच्येन्द्रमदितिर्यथा । प्रवेशयामास तदा रुक्मिणी सुतमागतं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि प्रद्युम्नागमने सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाश्चर्य्याद्भुतं जन्ममाक्किकं जयतांवर । यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायत्तूतात्मतां व्रजेत् ।
कीर्त्तितं वसुदेवेन कृष्णेनैवानुकीर्त्तितं । धर्म्मकामैश्च मुनिभिर्व्वर्णिभिश्चापि कीर्त्तितं ।
सुरासुरगुरुर्ब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः । तथोङ्कारवषट्कारौ सावित्री त्रिपथस्तथः । ९९८०
ऋचो यजूंषि सामानि ऋष्यर्थाथर्व्वणानि च । चत्वारः सरहस्या वेदाः सरहस्याः सविस्तराः ।
पुराणमितिहासश्च खिलान्युपखिलानि च । अङ्गान्युपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पान्तु मां ।
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्वं रजस्तमः ।
व्यानोदानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः । वायवः सप्त चैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ।
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । भृगुर्व्वसिष्ठो भगवान् पान्तु ते मां महर्षयः । ९९८५
कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्द्दश दिशो दश । नरनारायणौ देवौ सगणौ पान्तु मां सदा ।
रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु । अष्टौ च वसवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्त्तितौ ।
ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः । अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिका दैत्यमातरः ।
हिमवान् हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्व्वतः । ऋषभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्य्यपर्व्वतः ।
सह्योदयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दुराः । क्रौञ्चकैलासमैनाका पान्तु मां धरणीधराः । ९९९०
शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः । एलापत्रः शुक्लवर्णः कम्बलाश्वतरावुभौ ।
हस्तिभद्रः पिठरकः कर्क्कोटकधनञ्जयौ । तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ।
सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शृङ्गारपिण्डकः । मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
नागराडधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः ।
भूधराः सत्यधर्म्माणः पान्तु मां भुजगेश्वराः । समुद्राः पान्तु चत्वारो गङ्गा च सरितांवरा । ९९९५
सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शिवा । इरावती विपाशा च सरयूर्यमुना तथा ।
कुल्लाषी च रथोष्मा च बाहुदा च हिरण्वदा । प्लक्षा वेत्रुमती चैव चक्षुष्मती च दृषद्वती ।
ख्याता चर्म्मण्वती चैव पुण्या चैव वधूसरा । एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्त्तिताः ।
उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः प्लावयन्तु मां । शिप्रा चर्म्मण्वती पुण्या मही सम्भवती शुभा ।
वेणा गोदावरी शीता कावेरी कोङ्कणावती । कृष्णवेणा शुक्तिमती तमसा पुण्यवाहिनी । १००००
ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोदुम्बरावती । नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्म्मदा शुभा ।
वितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी । कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ।
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्त्तिताः । दक्षिणापथगामिन्यः सलिलैः प्लावयन्तु मां ।
सिन्धुर्वेत्रवती चैव भोजान्ता वनमालिका । पूर्व्वभद्रा अपराभद्रा निषधा च वरद्रुमा ।
ख्याता वेणवती चैव चापरापीति विश्रुता । प्रभावती लुष्ठनदी पुण्या रम्या सरस्वती । १०००५
मिषद्मा चेन्दुमाला च तथा मधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।
विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी । एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्त्तिताः ।

ता मां सर्वाभिषिञ्चन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशं । भागीरथी पुण्यजला प्राच्यां दिशि समाश्रिता ।
सा तु दहतु मे पापं कीर्त्तिता प्रयुता हृता । प्रभासञ्च प्रयागञ्च नैमिषं पुष्कराणि च ।
गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमं । रामह्रदं विनशनं रामतीर्थन्तथैव च । ८८१०
गङ्गाद्वारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थितः । कपालमोचनं तीर्थं अमृतार्कञ्च विश्रुतं ।
सुवर्णविन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलं । इन्द्राश्वमेधिकञ्चैव पुष्पाश्रमविभूषितं ।
वदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमः । विख्यातं फल्गुतीर्थञ्च तीर्थं भद्रवटं तथा ।
कोकामुखं पुण्यतमं गङ्गासागरमेव च । मगधेषु तपोदश्च गङ्गोद्भेदश्च विश्रुतः ।
तीर्थान्येतानि पुण्यानि पठितानि महर्षिभिः । मां स्नापयन्तु सलिलैः कीर्त्तिताकीर्त्तितानि ये । ८८१५
धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः । वरुणोऽग्निश्च पर्जन्यो यमो नियम एव च ।
कीर्त्तिर्नयः सन्ततिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः । विश्रुतोऽथापोयथवः समाहारस्वाहविग्रहः ।
यक्षाः पिशाचा गन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः । नक्तञ्चराः क्षितिचरा दंष्ट्रिणः निर्विषादाः ।
लम्बोदराश्च बलिनः पिङ्गाक्षा विकटस्त्रियः । महान्तः स्वल्पकाया वा कटपुटिकस्तथा ।
नखाश्चापि महाश्चैव स्वतः क्षिप्रसहयः । मायाविनस्तथैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा । ८८२०
आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च । अनुपालनरूपः सर्वं श्रुतिः सिद्धिः स्मृतिस्तथा ।
रुद्राणी भद्रकाली च भद्रषष्ठी च वारुणी । भाषी च कालिका चैव शाण्डिली चैव विश्रुता ।
आर्या कुहूः सिनीवाली भीमा चैत्ररथी रतिः । एकानंशा च कूष्माण्डी देवी कात्यायनी तथा ।
लोहित्यायनमाता च देवकन्याश्च या स्मृताः । गोनन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सर्वतः ।
नानाभरणवेषाश्च नानारूपविलासिनाः । नानादेशविचारिण्यो नानावर्णोपशोभिताः । ८८२५
मेदोमज्जाप्रियाश्चैव मधुमांससुराप्रियाः । मार्जाररूपिणश्चान्ये गर्भाद्यविनाशनाः ।
कङ्कवायसगृध्रास्या क्रौञ्चसुमुखास्तथा । व्याघ्रयज्ञोपवीताश्च सर्पाभरणाश्च या ।
क्षतजोक्षितरक्ताश्च खरभेरीसमस्वनाः । मन्थराः कोपनाश्चैव प्राकारस्थिराश्च या ।
मत्ताश्चाप्रमत्ताश्च प्रहृष्टाश्च भिक्षिताः । पिङ्गाक्षाः पिङ्गकेशाश्च तथा चाजानुकर्णिकाः ।
ऊर्द्धकेश्यः कृष्णकेश्यः लम्बकेश्यस्तथैव च । नानाहस्तपादाश्चैव बालकेलक्ष्णास्तथा । ८८३०
एकहस्ता एकपादा एकाक्षाः कम्पिताननाः । बहुमांसाल्पपुत्राश्च त्रिपुराः प्रियकाङ्क्षिणाः ।
मुखमण्डी त्रिजाटी च पूतना गन्धपूतना ॥ शीतवातोष्णवेताली रेवती यशसंज्ञिता ।
प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवादाः प्रियकलहाः । कृत्स्नप्रमादाः सुमहाः सदा द्विजनप्रियाः ।
नक्तञ्चराः सुखोदर्काः सदा पर्वविहारकाः । मातरो मातृवत् पुत्र रक्षन्तु मम विज्वरः ।
पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्रानुगामिनाः । कुमारस्कन्दजाश्चैव खरा ये वैश्रवणस्य । ८८३५
महावीर्या महाभीमा दुर्धर्षा महाबलाः । क्रोधनाः क्रोधकाः क्रूराः सुराभिदकारिणः ।
नक्तञ्चराः कोटरिणो दंष्ट्रिणः निर्विषादाः । लम्बोदरा बलिनः पिङ्गाक्षा विकटप्रियाः ।

सम्मृष्टिश्मश्रुमरिमप्रावल्मतोनिवासिनः । चित्राम्बरधराश्चान्ये बहुरूपाः शुचिप्रियाः ।
दण्डिनः कुण्डिनः शूराः जटामुकुटधारिणः । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञा नित्यं यज्ञोपवीतिनः ।
मालापीडाः कुण्डलिनो वीराः केयूरधारिणः । नानावर्णसंवीताश्चित्रवस्त्रानुलेपनाः ।
गजाश्वोष्ट्रवराहार्क्षमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः । खरगोवृकगोमायुवानरमहिषाननाः । ८५५०
वामना विकटाः कुब्जाः करालाः कूटमूर्द्धजाः । महाकायाश्च तथान्ये खट्वाङ्गधारिणः ।
श्वेतकैलासवर्णाभाः केचिद्धिमवत्प्रभाः । केचिन्मेघवर्णाश्च नीलाञ्जनचयोपमाः ।
एकपादा द्विपादाश्च तथा त्रिशिरसोऽपरे । स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च नारिसिंहा भयङ्कराः ।
वापीतडागकूपेषु समुद्रेषु सरःसु च । श्मशानेषु च चैत्येषु शून्यागारनिवासिनः ।
एते गणाश्च सततं रक्षन्तु मम सर्वतः । नन्दी गणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः । ८५५५
माहेश्वरो वैष्णवश्च भृङ्गी लोकभयावहः । पाशपाणिश्च गोपालो भृङ्गिरिटिर्गणेश्वरः ।
देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करन्धमः । श्वेतशीर्षः कपाली च जम्बुकः प्रमथाधिपः ।
मज्जनोन्मज्जनो चोभौ सन्तापनविलापनौ । निजवासी तथैव च शङ्कुकर्णः प्रतीपकः ।
उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्द्दनः । संवर्त्तः संकुचनः काष्ठभूतः प्रियङ्करः ।
कुम्भाण्डः कुम्भमूर्द्धा च रोचनो वैद्यको ध्रुवः । पिशिताशः सुरारिघ्नः शिवशालिश्च एव च । ८५६०
चेमकः पिङ्गलाक्षी च सुरारिर्निर्जितश्रमः । भीमको भयकश्चैव तथैवोपमसी घनः ।
ज्वरपीडोऽपरश्चैव तथा स्कन्दग्रहोऽपरः । चपलो नियतो रक्तः सुमहाश्चापि ।
हृदयोद्वर्त्तनकश्च कुष्माण्डी कल्पकप्रियः । वरिष्ठगुणवत्तमौ मनोमारुतरंहसः ।
पार्व्वत्या रोषसंभूताः सहस्राणि शतानि च । अग्निमन्तो द्युतिमन्तो महाकायाः महाबलाः ।
सर्व्वकामोपहर्त्तारो हन्तारो द्विषतां युधि । रणाङ्गणे दुर्गेषु कीर्त्तितास्ते कीर्त्तिता बुधैः । ८५६५
तेषां गणानां पतयः समग्राः पान्तु नित्यशः । नारदः पर्व्वतश्चैव असितो देवलस्तथा ।
पितरः काश्यपः कार्ष्णाजिनी वासिष्ठस्तथा । भगवान् गालवो गार्ग्यः गार्ग्यः शालिहोत्रः पराशरः ।
कृष्णात्रेयश्च भगवानग्निवेशो हरिहेत्वः । बृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः सुतपाः ।
द्वैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्जाजलिः कठः । विश्वामित्रो वसिष्ठश्च शौनकश्च महामुनिः ।
उतङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च द्विजोत्तमः । च्यवनो ऋष्यशृङ्गश्च मुनिर्वाल्मीकिस्तथा । ८५७०
सारस्वतो यवक्रीतः कुशिको गौतमस्तथा । अत्रिरत्रेयश्च मेधा तथैव विभाण्डकः ।
ऋचीको जमदग्निश्च तथौर्वश्चाप्यशिश्चः । भरद्वाजः स्थूलशिराः काश्यपः पुलहः क्रतुः ।
दृढदस्युर्धरिष्मश्चाग्निर्जयः कण्व एव च । शैलवशी च दीर्घतपा वेदव्यासः शुमान् द्विजः ।
शुनःशेफः शुनःपुच्छः शकुनिः कपूर एव च । महातपा ऋषीणां च भरद्वाजस्तथैव च ।
वद्वादकः चारपाणिः हरिश्चैत्रस्तथैव च । अग्निवेशः शमीकश्च मनुर्मुनिस्तथा । ८५७५
एते चान्ये च बहवः ऋषयः संशितव्रताः । मुनयः संशितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्त्तिताः ।

पन्नगाः स्वस्तिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा । यथाऽग्रजन्मा वेदाश्च त्रैविद्यं श्रोत्रियो मुनिः ।
ऋषेः प्रजा हयः श्रीमान्वैद्यो धन्वन्तरिर्हरिः । अक्षतं गौः सुवर्णञ्च दधि गौराश्च सर्षपाः ।
शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः । दूर्व्वा हिरण्यं गन्धाश्च वाक्यमन्नमेव च । ९१८०
तथाऽप्रतिहतं चक्रं [illegible] विषं । श्वेतो वृषः करी मत्तः सिंहो व्याघ्रो हयो गिरिः ।
पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधु पायसं । स्वस्तिको वर्द्धमानश्च नन्द्यावर्त्तः प्रियङ्गवः ।
श्रीफलं गोमयं मत्स्या दुन्दुभी पटहस्तथा । चर्विपत्त्रञ्च कन्याश्च श्रीमच्छार्ङ्गवनं धनुः ।
रोचना रुचकश्चैव नदीनां सङ्गमोदकं । सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवकाः ।
नन्दीमुखो मयूरश्च वज्रमुक्ता मणिध्वजाः । आयुधानि प्रशस्तानि कार्य्यसिद्धिकराणि च । ९१८५
पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमद्वै मङ्गलान्वितं । रामेणोदाहृतं पूर्व्वमायुः श्रीजयकाङ्क्षिणा ।
यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान् यश्चेदं शृणुयान्नरः । मङ्गलाष्टशतं प्रातो जपेत् पर्व्वणि पर्व्वणि ।
वधबन्धपरिक्लेशं व्याधिशोकपराभवं । न च प्राप्नोति वैकल्यं परत्रेह च नन्दति ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसम्मितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।
शिवं क्षेमकरं नृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्व्वरोगप्रशमनं सुकीर्त्तिकुलवर्द्धनं । ९१९०
श्रद्दधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवान्नरः । सर्व्वपापविशुद्धात्मा गतिञ्च लभते शुभां ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बलदेवाह्निके अष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हतो यदैव प्रद्युम्नः शम्बरेणात्मघातिना । मायेऽसिसेव शाम्बस्तु आत्मवत्याममाचत ।
बाल्यात् प्रभृति रामेण सोऽस्त्रेषु विनियोजितः । रामस्यानन्तरश्चैव मानितः सर्व्ववृष्णिभिः ।
जातमात्रे ततः कृष्णः शुभां तामावसत् पुरीं । निहतामित्रसामन्तः शक्रो द्यावं यथाऽमराः ।
यादवीञ्च श्रियं दृष्ट्वा स्वां श्रियं द्वेष्टि बालवः । जनार्द्दनभयाच्चैव च शान्तिं लेभिरे नृपाः । ९१९५
कस्यचित्त्वथ कालस्य पुरे वारणसाह्वये । दुर्य्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्व्वपार्थिवाः ।
तां श्रुत्वा माधवीं सर्व्वां सपुत्रञ्च जनार्द्दनं । पुरीं द्वारवतीञ्चैव निविष्टां सागरान्तरे ।
दूतैस्ते कृतसन्धानाः पृथिव्यां सर्व्वपार्थिवाः । श्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाजग्मुः कृष्णमन्दिरं ।
दुर्य्योधनमुखाः सर्व्वे धृतराष्ट्रपदानुगाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।
पाण्ड्याश्चोलकलिङ्गाश्च वाह्लीका द्रविडाः खशाः । सर्व्वौषधीः प्रवर्षन्तो दश चाष्टौ च भूमिपाः । ९२००
आजग्मुर्यादवपुरीं गोविन्दभुजपालितां । ते पर्व्वतं रैवतकं परिवार्य्यावनीश्वराः ।
विविशुर्य्यजनास्तास्तु तासु तासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।
समीपं मानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेक्षणः । स तेषां नरदेवानां मध्यस्थो मधुसूदनः ।
व्यराजत यदुश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स तत्र समुदाचारं यथास्थानं यथाक्रमं ।
कृत्वा सिंहासने कृष्णः काञ्चने निषसाद ह । राजानोऽपि यथास्थानं निषेदुर्विविधेष्वथ । ९२०५
सिंहासनेषु चित्रेषु पीठेषु च नराधिपाः । यथा दिवि नरेन्द्राणां समाजः शुशुभे तदा ।

सुराणामसुराणाञ्च सदसि ब्रह्मणो यथा। तेषाञ्चित्राः कथास्तत्र प्रवृत्ताः समसमागमे।
यदूनां पार्थिवानाञ्च केशवस्योपशृण्वतः। एतस्मिन्नन्तरे वायुर्व्ववौ मेघरवोद्धतः।
तुमुलं दुर्द्दिनं चासीत्सविद्युत्स्तनयित्नुमत्। तद्दुर्द्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृश्यत।
संवेष्टितजटाभारो वीणासक्तेन बाहुना। स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकसन्निभः। ९९१०
नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्छक्रसखो मुनिः। तस्मिन् निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुङ्गवे।
तदद्भुतमहामेघं व्यपाकृष्यत दुर्द्दिनं। सोऽवगाह्य नरेन्द्राणां मध्यं सागरसन्निभं।
आसनस्थं यदुश्रेष्ठमुवाच मुनिरव्ययं। आश्चर्य्यः खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम।
धन्यश्चासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन। एवमुक्तः स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः।
आश्चर्य्यश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभिः सहेत्यहं। एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महीक्षितां। ९९१५
कृष्ण पर्य्याप्तवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यथागतं। तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राहुरीश्वरं।
गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं। आश्चर्य्यइत्यभिहिते धन्योऽसीति च माधव।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तोऽपि च नारदे। किमेतन्नाभिजानीमो दिव्यं मन्त्रपदं महत्।
यदि श्राव्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। तानुवाच ततः कृष्णः सर्व्वान् पार्थिवपुङ्गवान्।
श्रोतव्यं नारदस्यैव स विभो वः कथयिष्यति। ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्राव्यन्तां पृथिवीक्षितः। ९९२०
यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितं। स पीठे काञ्चने शुभ्रे ह्युपविष्टः स्वलङ्कृते।
प्रभवन्तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपचक्रमे।
॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्थ समागताः। अस्य प्रश्नस्य महतो यथा पारमहङ्गतः।
अहं कदाचिद्गङ्गायास्तीरे विचरणातिथिः। चराम्येकः क्षपापाये दृश्यमाने दिवाकरे।
अपश्यं गिरिकूटाभं कपालद्वयदेहिनं। क्रोशमण्डलविस्तारं तावद्द्विगुणमायतं। ९९२५
चतुश्चरणसुश्लिष्टं क्लिन्नं शैवलशाद्वलं। मम वीणाकृतिं कूर्म्मं गजचर्म्मचयोपमं।
सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवान् जलचारिणं। त्वमाश्चर्य्यशरीरोऽसि कूर्म्म धन्योऽसि मे मतः।
यस्त्वमेवमभेद्याभ्यां कपालाभ्यां समावृतः। तोये चरसि निःशङ्कः कश्चिदन्यमचिन्तयन्।
स मामुवाचाम्बुचरः कूर्म्मो मानुषवत् स्वयं। किमाश्चर्य्यं मयि विभो धन्यश्चाहं कथं मुने।
गङ्गेयं निम्नगा धन्या किमाश्चर्य्यमतः परं। यत्राहमिव सत्त्वानि चरन्त्यायुतशो द्विज। ९९३०
सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः। धन्याऽसि त्वं सरिच्छ्रेष्ठे नित्यमाश्चर्य्यभूषिता।
या त्वमेवं महाग्राहैः श्वापदैरुपशोभिता। ह्रदिनी सागरं यासि रक्षन्तो तापसालयान्।
एवमुक्ता ततो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत। नारदं देवगन्धर्व्वं शक्रस्य दयितं द्विजं।
मा मैवं देवगन्धर्व्व संग्रामकलहप्रिय। नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नाप्याश्चर्य्योपशोभिता।
तव सत्ये निविष्टस्य वाक्यं साम्प्रति बाधते। लोकाश्चर्य्यकरो लोके धन्यश्चैवार्णवो द्विज। ९९३५
यत्राहमिव विस्तीर्णाः शतशो यान्ति निम्नगाः। सोऽहं त्रिपथगा वाक्यं श्रुत्वाऽर्णवमुपस्थितः।

आश्चर्य्यः खलु लोकानां त्वमेकोऽसि महार्णव । येन त्वमसि योनिस्त्वमम्भसां सरितेश्वर ।
स्थाने त्वां वारिवाहिन्यः सरितो लोकपावनाः । इमाः समभिगच्छन्ति पत्नी लोकनमस्कृताः ।
समुद्रस्त्वेवमुक्तस्तु ततो मामब्रवोदधिः । स्वं जलौघान्तरं भित्त्वा व्युत्थितः पवनेरितः ।
मा मैवं देवगन्धर्व्व नास्म्याश्चर्य्यो द्विजर्षभ । वसुधैव मुने धन्या यत्राहमुपरि स्थितः । ९९४०
सत्ते तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्य्यमतः परं । सोऽहं सागरवाक्येन क्षितिं विस्मितवान् स्थितः ।
कौतूहलसमाविष्टो ह्यब्रुवं जगतो गतिं । धरित्रि देहिनां योनिर्धन्यासि खल्वसि शोभने ।
आश्चर्य्यश्चापि भूतेषु महत्या क्षमया युते । तेन त्वमसि भूतानां धरणी मनुजारणिः ।
क्षमा त्वत्तः प्रसूता च सर्व्वा चाम्बरगामिनी । ततो भूः स्तुतिवाक्येन सा मयैवानेन तेजिता ।
विहाय सहजं धैर्य्यमथ मामभ्यभाषत । देवगन्धर्व्व मा मैवं संग्रामकलहप्रिय । ९९४५
नास्मि धन्या न चाश्चर्य्या पारक्येयं धृतिर्मम । एते धन्या द्विजश्रेष्ठ पर्व्वता धारयन्ति मां ।
एष्वाश्चर्य्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः । सोऽहं पार्थिववाक्येन पर्व्वतान् समुपस्थितः ।
धन्या भवन्तो दृश्यन्ते बह्वाश्चर्य्याश्च भूधराः । काञ्चनस्याकरत्वाच्च धातूनाञ्च विशेषतः ।
तेन रत्नाकराः सर्व्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः । ते शैलाश्च श्रुत्वा पर्व्वतास्तु शुभां गिरः ।
ऊचुर्मां सान्त्वयुक्तानि वचांसि वनशोभिनः । ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्याश्चर्य्याणि सन्ति नः । ९९५०
ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स आश्चर्य्यः सुरेष्वपि । सोऽहं पितामहं गत्वा सर्व्वप्रभवमव्ययं ।
तस्य वाक्यस्य पर्य्यायं पर्य्याप्तमिव लक्षये । सोऽहं स्वयम्भुवं देवं लोकयोनिं चतुर्मुखं ।
पारम्पर्य्यादुपागतः प्रणामावनताननः । सोऽहं वाक्यसमाप्त्यर्थं आवेदे समबोधये ।
आश्चर्य्यो भगवानेको धन्यश्च जगतो गुरुः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यद्भवतः समं ।
त्वत्तः सर्व्वमिदं जातं जगत् स्थावरजङ्गमं । सदेवदानवा मर्त्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः । ९९५५
भवन्ति सर्व्वदेवेभ्यो दृश्यादृश्यमिदं जगत् । तेन त्वमसि देवानां देवदेवः सनातनः ।
तेषामेवासि यत् स्रष्टा लोकानामपि भावनः । ततो मां प्राह भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
धन्याश्चर्य्यमितैर्व्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे । आश्चर्य्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
ये लोकान्धारयन्ति स्म वेदास्तत्त्वार्थदर्शिनः । ऋक्सामयजुषां सत्यमथर्व्वणि च सम्मतं ।
तन्मयं विद्धि मां विप्र धृतोऽहं तैर्व्विधा च ते । पारमेष्ठ्येन वाक्येन चोदितोऽहं स्वयम्भुवा । ९९६०
वेदोपस्थानिकाञ्चक्रे मतिसंस्थानविस्तरां । सोऽहं स्वयम्भुवचनाद्वेदान् समुपस्थितः ।
उवाच वेदांश्चतुरो मन्त्रप्रवचनार्चितान् । धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमाश्चर्य्यभूषिताः ।
आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः । स्वयम्भुवोऽपीह परं भवत्सु प्रश्नमागतः ।
युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्या वा तपसाऽपि वा । प्रत्यूचुस्ते तदा वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
आश्चर्य्याश्चैव धन्याश्च यज्ञास्तस्मात्परायणाः । यज्ञार्थे च वयं सृष्टा धात्रा येन स्म नारद । ९९६५
तदस्माकं परा यज्ञा न वयं स्ववशे स्थिताः । स्वयम्भुवः परं वेदा वेदानाञ्च परं क्रतुः ।

ततोऽहमगमं यज्ञान् सहस्राग्निपुरस्कृतान्। ते यज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु लक्ष्यते।
मयाऽभिहितं वाक्यं यच्च वेदैरुदीरितं। आश्चर्य्यमन्यलोकेऽस्मिन् भवद्भ्यो नाधिगच्छति।
धन्याः खलु भवन्तो ये द्विजातीनां स्ववंशिनः। तेन खल्वग्रयस्तृप्तिं युष्माभिर्यान्ति तर्पिताः।
भागैश्च त्रिदशाः सर्व्वे मन्त्रैश्चैव महर्षयः। अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरं। ९९७०
प्रत्यूचुर्म्मां ततो वाक्यं सर्व्वे यूपध्वजाः स्थिताः। आश्चर्य्यशब्दो नास्मासु धन्यशब्दोऽपि वा मुने।
आश्चर्य्यं परमं विष्णुः स ह्यस्माकं परा गतिः। यदाज्यं वयमश्नीमो हुतमग्निषु पावन।
तत् सर्व्वं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्त्तिः प्रयच्छति। सोऽहं विष्णुगतिं प्रेप्सुरिह संपतितो भुवि।
दृष्टश्चायं मया कृष्णो भवद्भिरिह संवृतः। यन्मयाऽभिहिता ह्येष त्वमाश्चर्य्यं जनार्द्दन।
धन्यश्चासीति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्थिवाः। प्रत्युक्तोऽहमनेनाद्य वाक्यस्यास्य यदुत्तरं। ९९७५
दक्षिणाभिः सहेत्येवं पर्य्याप्तं वचनं मम। यज्ञानाञ्च गतिर्व्विष्णुः सर्व्वेषाञ्च सदक्षिणः।
दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान्। कूर्म्मेणाभिहितं पूर्व्वं पारम्पर्य्यादिहागतं।
सदक्षिणेऽस्मिन् पुरुषे तद्वाक्यं प्रतिपादितं। यन्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निविर्णयं।
तदेतत् सर्व्वमाख्यातं साधु यामि यथागतं। नारदे तु गते स्वर्गं सर्व्वे ते पृथिवीक्षितः।
विस्मिता स्वानि राष्ट्राणि जग्मुः सबलवाहनाः। जनार्द्दनोऽपि सहितो यदुभिः पावकोपमैः। ९९८०
स्वमेव भवनं वीरो विवेश यदुपुङ्गवः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि आश्चर्य्यधन्योपाख्याने ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६९ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृष्णस्य जगतीपतेः। माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं द्विजसत्तम।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतस्तस्य धीमतः। कर्म्माण्यद्भुतकर्म्माणं पुराणस्य महात्मनः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नान्तः शक्यः प्रभावस्य वक्तुं वर्षशतैरपि। गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमद्भुतं।
शरतल्पे शयानेन भीष्मेण परिचोदितः। गाण्डीवधन्वा वीभत्सुर्म्माहात्म्यं केशवस्य यत्। ९९८५
राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत्। युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कौरव।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ पुराऽहं द्वारकां यातः सम्बन्धीनवलोककः। न्यवसं पूजितस्तत्र भोजवृष्ण्यन्धकोत्तमैः।
ततः कदाचिद्धर्म्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः। एकाहेन महाबाहुः शास्त्रदृष्टेन कर्म्मणा।
ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजोत्तमः। कृष्णं विज्ञापयामास परित्राहीति चाब्रवीत।
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो। चतुर्थांशं हि धर्म्मस्य रक्षिता लभते फलं। ९९९०
॥ वासुदेव उवाच ॥ न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षामि त्वां कुतो भयं। ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते कर्त्तास्मि सुदुष्करं।
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे ह्रियतेऽच्युत। त्रयो हृताश्चतुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि।
ब्राह्मण्याः सूतिकालोऽद्य तत्र रक्षा विधीयतां। यथा भवेदपत्यं मे तथा कुरु जनार्द्दन।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं क्रताविह। रक्षा च ब्राह्मणे कार्य्या सर्व्वावस्थागतैरपि।
श्रुत्वाऽहमेवं ब्राह्मणस्य वचो भगवतोऽनुतं। अथ नियोजय गोविन्द रक्षिष्यामि द्विजं भयात्। ९९९५

इत्युक्तः स स्मितं कृत्वा मामुवाच जनार्द्दनः। अस्त्यसौ त्वेवमुक्तस्तु ब्रीडितोऽस्मि नराधिप।
ततो मां ब्रीडितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्द्दनः। गम्यतां कौरवश्रेष्ठ शक्यसे यदि रक्षितुं।
त्वत्पुरोगाश्च गच्छन्तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः। ऋते रामं महाबाहुं प्रद्युम्नञ्च महाबलं।
ततोऽहं वृष्णिसैन्येन महता परिवारितः। तमयतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सह सैनिकैः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वासुदेवमाहात्म्ये सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७० ॥
॥ अर्ज्जुन उवाच॥ मुहूर्त्तेन वयं ग्रामं तं प्राप्य भरतर्षभ। विश्रान्तवाहनाः सर्व्वे निवासायोपसंस्थिताः। ९००
ततो ग्रामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुरुनन्दन। समन्ताद्वृष्णिसैन्येन महता परिवारितः।
ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च क्रूरभाषिणः। दीप्तायां दिशि वाशन्तो भयमावेदयन्ति मे।
सन्ध्यारागो जवावर्णो भानुमांश्चैव निष्प्रभः। पपात महती चोल्का पृथिवी चाप्यकम्पत।
तान् समीक्ष्य महोत्पातान्दारुणाँल्लोमहर्षणान्। योगमाज्ञापयं तत्र जनस्योत्सुकचेतसः।
युयुधानपुरोगाश्च वृष्ण्यन्धकमहारथाः। सर्व्वे युक्तरथाः सज्जाः स्वयमाज्ञया मयाऽभवं। ९०५
गतेऽर्द्धरात्रसमये ब्राह्मणो भयविह्वलः। उपगम्य भयाद्दीनमिदं वचनमब्रवीत्।
कालोऽयं समनुप्राप्तो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे। तथा भवन्तस्तिष्ठन्तु न भवेद्वञ्चना यथा।
मुहूर्त्तादिव चाश्रौषं कृपणं रुदितस्वनं। तस्य विप्रस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च।
अथाकाशे पुनर्व्वाचमश्रौषं बालकस्य वै। हा हेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसं।
ततोऽस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः। विष्टम्भिता दिशः सर्व्वा हृत एव स बालकः। ९१०
ब्राह्मणोऽर्त्तस्वरं कृत्वा हृते तस्मिन् कुमारके। वाचः स परुषास्तीव्राः श्रावयामास मां तदा।
वृष्णयो हतसंकल्पास्तथा ऽहं नष्टचेतनः। मामेव हि विशेषेण ब्राह्मणः प्रत्यभाषत।
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानसि। शृणु वाक्यमिदं शेषं यत्त्वमर्हसि दुर्म्मते।
वृथा त्वं स्पर्द्धसे नित्यं कृष्णेनामितबुद्धिना। यदि ह्यद्येह गोविन्दो नेतदत्याहितं भवेत्।
यथा चतुर्थं धर्म्मस्य रक्षिता लभते फलं। पापस्यापि तथा मूढ भागं प्राप्नोत्यरक्षिता। ९१५
रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानसि। मोघं गाण्डीवमेतत्ते मोघं वीर्य्यं यशश्च ते।
न किञ्चिदुक्त्वा तं विप्रं ततोऽहं प्रस्थितस्तदा। सह वृष्ण्यन्धकैः सर्व्वैर्यत्र कृष्णो महाद्युतिः।
ततो द्वारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं। ब्रीडितः शोकसन्तप्तो गोविन्देनोपलक्षितः।
स तु मां ब्रीडितं दृष्ट्वा समाश्वास्य च माधवः। सान्त्वयित्वा च तं विप्रमिदम्वचनमब्रवीत्।
सुग्रीवञ्चैव शैव्यञ्च मेघपुष्पबलाहकौ। योजयाश्वानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत। ९२०
आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णो ह्यवरोप्य च दारुकं। मामुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति।
ततः समास्थाय रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च। प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदीचीं कौरवर्षभ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वासुदेवमाहात्म्ये एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७१ ॥
॥ अर्ज्जुन उवाच॥ ततः पर्व्वतजालानि सरितश्च वनानि च। अपश्यं समतिक्रम्य सागरं मकरालयं।

ततोऽर्घ्यमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनार्द्दने। प्राञ्जलिः समुपागम्य किं करोमीति चाब्रवीत्।
प्रतिगृह्य च तां पूजां तमुवाच जनार्द्दनः। रथपन्थानमिच्छामि त्वया दत्तं नदीपते। ९७१५
अथाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्गरुडध्वजं। प्रसीद भगवन्नेवमन्योऽप्येवं गमिष्यति।
त्वयैव स्थापितः पूर्व्वमगाधोऽस्मि जनार्द्दन। त्वया प्रवर्त्तिते मार्गे यास्यामि गमनीयतां।
अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमोहिताः। एवं सञ्चिन्त्य गोविन्द यत्क्षमं तत् समाचर।
॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्थेऽल्पदर्थे च कुरु सागर मद्वचः। मदृते न पुमान् कश्चिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति।
अथाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जनार्द्दनं। अभिशापभयाद्भीतो बाढमेवं भवत्विति। ९७२०
शोषयाम्येष मार्गं ते येन त्वं कृष्ण यास्यसि। रथेन सह सूतेन सध्वजेन च केशव।
॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्व्वं न शोषं यास्यसीति च। मानुषास्ते न जानीयुर्विविधान् रत्नसञ्चयान्।
जलं स्तम्भय साधो त्वं ततो यास्याम्यहं रथी। न हि कश्चित् प्रमाणज्ञो रत्नानां वेत्स्यते नरः।
सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्म जलेन वै। स्तम्भितेन यथा भूमौ मणिवर्णेन भास्वता।
ततोऽर्णवं समुत्तीर्य्य कुरूनप्युत्तरान् वयं। क्षणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च। ९७२५
ततस्तु पर्व्वताः सप्त केशवं समुपस्थिताः। जयन्तो वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्व्वतः।
महामेरुः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः। बिभ्राणा सर्व्वरूपाणि विविधान्यद्भुतानि च।
उपस्थाय च गोविन्दं किं कुर्व्वेत्यब्रुवंस्तदा। तांश्चैव प्रतिजग्राह विधिवन्मधुसूदनः।
तानुवाच हृषीकेशः प्रणमाञ्चलतान् स्थितान्। विवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गः प्रदीयतां।
ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्व्वताः। प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ। ९७३०
तथैवान्तर्हितास्ते च तदाश्चर्य्यतरं मम। अनुगच्छ रथो याति मेघजालेष्विवांशुमान्।
ततः कदाचिद्दुःखेन रथमूढस्तुरङ्गमाः। पङ्कभूतं हि तिमिरं स्पर्श्यादिव्यायतेऽनघ।
अथ पर्व्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत। तदाश्चर्य्यं महाराज विश्रयन्तो हयाः स्थिताः।
ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तमस्तदा। आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमं।
निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशे दर्शिते तदा। भविष्यामीति संज्ञा मे भयञ्च विगतं मम। ९७३५
ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्यं तत्तदाऽम्बरे। सर्व्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविग्रहं।
तं प्रविष्टो हृषीकेशो दीप्तं तेजोनिधिं तदा। रथ एव स्थितश्चाहं स च ब्राह्मणसत्तमः।
स मुहूर्त्तात्ततः कृष्णो निश्चक्राम तदा प्रभुः। चतुरो बालकान् गृह्य ब्राह्मणस्यात्मजांस्तदा।
प्रददौ ब्राह्मणायाय पुत्रान् सर्व्वान् जनार्द्दनः। त्रयः पूर्व्वं हृता ये च सद्यो जातश्च बालकः।
प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो। अहञ्च परमप्रीतो विस्मितश्चाभवं नृप। ९७४०
ततो वयं पुनः सर्व्वे ब्राह्मणश्च च ते सुताः। यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ।
ततः स्म द्वारकां प्राप्ताः क्षणेन भरतर्षभ। असम्प्राप्तेऽर्द्धदिवसे विस्मितोऽहं ततः पुनः।

सपुत्त्रं भोजयित्वा तं द्विजं कृष्णो महायशाः । धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्थापयत्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वासुदेवमाहात्म्ये द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ ततः कृष्णो भोजयित्वा व्रतानि सुबहूनि च । विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योऽभवत्तदा ।

ततः सह मया भुक्त्वा वृष्णिभोजैश्च सर्व्वशः । विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत । ९०५५

ततः कथान्ते तत्राहमभिगम्य जनार्द्दनं । अपृच्छन्तद्यथावृत्तं कृत्स्नं यद्दृष्टवानहं ।

कथं समुद्रस्त्वक्षोभ्यः कृतस्ते कमलेक्षण । पर्व्वतानाञ्च विवरं कृतं ते कथमच्युत ।

तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहृताः प्रभो । यच्च ते दीर्घमध्वानं सङ्क्षिप्तं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चाल्पेन कालेन कृतं नष्टद्रुतागतं । एतत् सर्व्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव । ९०६०

॥ वासुदेव उवाच ॥ मद्दर्शनार्थं ते बाला हृतास्तेन महात्मना । विप्रार्थमेष्यते कृष्णो नागच्छेदन्यथेति च ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यद्दृष्टवानसि । अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत् सनातनं ।

प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुत्तमाः ।

सा साङ्ख्यानां गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्व्वं विभजते जगत् ।

मामेव तत्परन्तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्त्वचलतोयोऽहमहं स्तम्भयिता जलं । ९०६५

अहं ते पर्व्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्त्वया । पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्धि तत् ।

अहं तमो घनीभूतमहमेव च पाटकः । अहञ्च कालो भूतानां धर्म्मश्चाहं प्रकीर्त्तितः ।

चन्द्रादित्यौ मही शैलाः सरितश्च सरांसि च । चतस्रश्च दिशः सर्व्वा ममैवात्मा चतुर्व्विधः ।

चतुर्व्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रम्यमेव च । चातुर्व्विद्यस्य कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्व्वभूतेश वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । पृच्छामि त्वां प्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम । ९०७०

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यञ्च भारत । उग्रं वृहदणुश्चैव मत्तस्तद्विद्धि पाण्डव ।

प्रियस्तेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनञ्जय । तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे ।

अहं यजूंषि सामानि ऋचश्चाथर्व्वणानि च । ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । चन्द्रादित्यावहोरात्राः पक्षा मासास्तथर्त्तवः ।

मुहूर्त्ताश्च कलाश्चैव क्षणाः संवत्सरास्तथा । मन्त्राश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् । ९०७५

विद्याश्च वेदितव्यञ्च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मयं विद्धि कौन्तेय क्षयं वृद्धिञ्च भारत ।

क्षराक्षरं ममैवात्मा सदसच्चैव तत् परं ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ एवमुक्तोऽस्मि कृष्णेन प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च मनो नित्यमभवन्मे जनार्द्दने ।

एतच्छ्रुतञ्च दृष्टञ्च माहात्म्यं केशवस्य मे । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयश्चातो जनार्द्दने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुरुषोत्तमं । ९०८०

विस्मितश्चाभवद्राजा सह सर्व्वैः सहोदरैः । राजभिश्च महाभागैर्ये तत्रासन् समागताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वासुदेवमाहात्म्ये त्रिसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः । कर्म्माण्यपरिमेयाणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
श्रूयन्ते विविधानि स्म अद्भुतानि महाद्युतेः । अवश्यज्ञेयानि गुह्यानि प्राकृतान्यपि सर्व्वशः ।
यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीये महामते । प्रसूताः सर्व्वशस्तात तानि मे वदतोऽनघ ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बहून्याश्चर्य्यभूतानि केशवस्य महात्मनः । कर्म्माण्युक्तानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते । ९०८८
कथितानि मया साधो नान्तं शक्यं हि कर्म्मणां । गन्तुं भरतशार्दूल विस्तराणां महात्मनः ।
अवश्यञ्च मया वाच्यं लेशमात्रेण भारत । विष्णोरतुलवीर्य्यस्य प्रथितोदारकर्म्मणः ।
आनुपूर्व्व्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप । द्वारवत्यां निवसता यदुसिंहेन धीमता ।
राज्ञाणि नृपमुख्यानां शोभितानि महात्मनां । यदूनामन्तरप्रेप्सुर्निवसन्तो दानवो हतः ।
पुरं प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना । समुद्रमध्ये दुष्टात्मा नरको दानवो हतः । ९०९०
वासवश्च रणे जित्वा पारिजातो हृतो बलात् । निर्ज्जितश्चैव भगवान् वरुणो लोहिते ह्रदे ।
दन्तवक्त्रश्च कारूषो निहतो दक्षिणापथे । शिशुपालश्च संपूर्णे किल्बिषैकशते हतः ।
गत्वा च शोणितपुरं शङ्करेणाभिरक्षितः । बलेः सुतो महावीर्य्यो बाणो बाहुसहस्रवान् ।
महामृधे महाराज जित्वा जीवन्विसर्ज्जितः । निर्ज्जिताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ।
शाल्वश्च विजितः सङ्ख्ये सौभश्च विनिपातितः । त्रिलोक्य सागरश्चैव पाञ्चजन्यो वशीकृतः । ९०९५
हयग्रीवश्च निहतो नृपाश्चान्ये महाबलाः । जरासन्धश्च निधने मोक्षितास्च नृपास्तदा ।
रथेन जित्वा नृपतीन् गान्धारतनया हृता । अष्टराज्याश्च शोकार्त्ताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।
दाहितं तु वनं घोरं पुरुहूतस्य खाण्डवं । गाण्डीवस्याग्निना दत्तमर्ज्जुनायोपपादितं ।
दौत्यञ्च तत् कृतं घोरे विग्रहे जनमेजय । अनेन यदुमुख्येन यदुवंशस्य वर्द्धितः ।
कुन्त्याश्च प्रमुखे प्रोक्ता प्रतिज्ञा पाण्डवान् प्रति । निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् । ९१००
मोक्षितश्च महातेजा नृपः शापात् सुदारुणात् । यवनश्च हतः संख्ये काल इत्यभिविश्रुतः ।
वानरौ द्वौ महावीर्य्यौ मैन्दो द्विविद एव च । विजितौ युद्धदुर्द्धर्षौ जाम्बवांश्च पराजितः ।
सान्दीपनेस्तथा पुत्त्रस्तव चैव पिता नृप । गतौ वैवस्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ।
संग्रामा बहवः प्राप्ता घोरा नरवरत्वयाः । निहताश्च नृपाः सर्व्वे कृत्वा तद्रूपमद्भुतं ।
जनमेजय युद्धेषु तथा ते वर्णितं मया । ९१०५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वासुदेवमाहात्म्ये चतुःसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७४ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो यदुसिंहस्य धीमतः । कर्म्माण्यपरिमेयाणि श्रुतानि द्विजसत्तम ।
त्वत्तः श्रुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् कथितं पूर्व्वं बाणं प्रति महासुरं ।
तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । कथञ्च देवदेवस्य पुत्त्रत्वमसुरो गतः ।

योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना । सहवासं गतेनेह सगणेन गुहेन च ।
बलेर्बलवतः पुत्रो ज्येष्ठो भ्रातृशतस्य यः । कृतो बाहुसहस्रेण दिव्यास्त्रशतधारिणा । ९८१०
कथंचैव महाकायैर्मायायानमहैर्वृतैः । वासुदेवेन स कथं संख्ये बाणः पराजितः ।
संरब्धो द्वन्द्वयुद्धार्थी जीवन्मुक्तः कथञ्च सः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वावहितो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः । मनुष्यलोके कार्येण यथा ऽभूद्विग्रहो महान् ।
वासुदेवेन यथासौ रुद्रस्कन्दसहायवान् । बलिपुत्रो रणश्लाघी जित्वा जीवन् विसर्जितः ।
यथा चास्य वरो दत्तः शङ्करेण महात्मना । नित्यं सान्निध्यता चैव गाणपत्यं यथाऽव्ययं । ९८१५
यथा बाणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा च सः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽसुरो गतः ।
यदर्थञ्च महद्युद्धं तत् सर्व्वमखिलं शृणु । दृष्ट्वा वपुः कुमारस्य क्रीडतस्य महात्मनः ।
बलिपुत्रो महावीर्यो विस्मयं परमं गतः । तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना तपश्चर्त्तुं सुदारुणं ।
रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्यामहं सुतः । ततो ऽस्वपयदात्मानं तपसा सोऽसुरोत्तमः ।
देवस्तस्य परं तोषं जगाम च सहोमया । श्रीकण्ठश्च परां प्रीतिं गत्वा ऽसुरमथाब्रवीत् । ९८२०
वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्ते मनसि वर्त्तते । अथ बाणोऽब्रवीद्वाक्यं देवदेवं सनातनं ।
देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं त्रिलोचन । शङ्करस्तु तथेत्युक्त्वा रुद्राणीमिदमब्रवीत् ।
कनीयान् कार्त्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यतां । यत्रोत्थितो महासेनः योऽग्निजो रुधिरे पुरे ।
तस्मिन्देशे पुरश्चास्य भविष्यति न संशयः । नाम्ना तच्छोणितपुरं भविष्यति पुरोत्तमं ।
मयाऽभिगुप्तं श्रीमन्तं न कश्चित् प्रधर्षयिष्यति । ततः स निवसन् बाणः पुरे शोणितसाह्वये । ९८२५
राज्यं प्रशासते दिव्यं क्षोभयन् सर्व्वदेवताः । अथ वीर्य्यमदोत्सिक्तो बाणो बाहुसहस्रवान् ।
अचिन्तयन् देवगणान् युद्धमाकाङ्क्षते सदा । ध्वजञ्चास्य ददौ प्रीतः कुमारो ह्यमिततेजसं ।
वाहनञ्चैव बाणस्य मयूरं दीप्ततेजसं । न देवा न च गन्धर्व्वा न यक्षा न च पन्नगाः ।
तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । त्र्यम्बकेनाभिगुप्तश्च दर्पोत्सिक्तो महासुरः ।
भूयो मृगयते युद्धं त्रिलोचनमथागमत् । स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च । ९८३०
बलिसूनुरिदं वाक्यं पप्रच्छ वृषभध्वजं । भगवन्निर्जिता देवाः ससाध्याः समरुद्गणाः ।
मया बलमदोत्सेकात् ससैन्येन तथाश्रयात् ।। इमं देशं समागम्य वसन्ति स्म पुरे सुखं ।
ते पराजयसंत्रस्ता निराशा मत्पराजये । नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखं ।
सोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये । अयुध्यतो वृथा ह्येषां बाहूनां धारणं मम ।
तद्ब्रूहि मम युद्धस्य कच्चिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसीद मे । ९८३५
ततः प्रहस्य भगवानब्रवीद्वृषभध्वजः । भविता बाण युद्धं ते यथा तच्छृणु दानव ।
ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति । स्वे स्थाने स्थापितस्याथ तदा युद्धं भविष्यति ।
इत्येवमुक्तः प्रहसन् बाणः सुबहुशो मुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

दिष्ट्या बाहुसहस्रस्य न वृथाधारणं मम । दिष्ट्या सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ।
आनन्दजाश्रुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामरिमर्द्दनः । पञ्चाञ्जलिशतैर्द्देवं पूजयन् पतितो भुवि । ९८४०

॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाणनामात्मनश्च कुलस्य च । सदृशं प्राप्स्यसे वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो बाणस्त्र्यम्बकेण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् वृषभध्वजं ।
शितिकण्ठविसृष्टस्तु बाणः परपुरञ्जयः । ययौ स्वमेव भवनं यत्र ध्वजगृहं महत् ।
तत्रोपविष्टः प्रहसन् कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् । प्रियमावेदयिष्यामि भवतो यन्मनोनुगं ।
इत्येवमुक्तः प्रहसन् बाणमप्रतिमं रणे । प्रोवाच राजन् किन्त्वेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रियं । ९८४५
विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षाद्दैत्यसत्तम । त्वत्तस्तच्छ्रोतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ।
देवदेवप्रसादात्तु स्कन्दस्य च महात्मनः । ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महासुर ।
शितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च । कच्चित् त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ।
कच्चिदिन्द्रस्तव भयात् पातालमुपयास्यति । कच्चिद्विष्णुभयं त्रासं विमोक्ष्यन्ति दितेः सुताः ।
यस्य चक्रभयत्रस्ता वसन्ति सलिलार्णवे । कच्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः क्षितेस्य परमाहवे । ९८५०
न विष्णोर्भयसंत्रस्ताः प्रयास्यन्ति दितेः सुताः । पातालवासमुत्सृज्य कच्चित्तव बलाश्रयात् ।
विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः । बलिर्विष्णुबलाक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
सलिलौघादितः स्वत्य कच्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं ।
कच्चिद्वैरोचनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव । कच्चित्त्रिभिः क्रमैः पूर्व्वं हृतांल्लोकानिमान् प्रभो ।
पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्व्वान् दिवौकसः । क्षिप्तगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरोजवं । ९८५५
कच्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समितिञ्जयं । कच्चिद्वृषध्वजस्यात प्रसादसुमुखस्तव ।
यथा ते हृदयोत्कम्पः साश्रुबिन्दुः प्रवर्त्तते । कच्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
प्राप्तवानसि सर्व्वेषामस्माकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैश्चोदितः सोऽसुरोत्तमः ।
बाणो बाणीमसंसक्तां प्रोवाच वदतां वरः ।

॥ बाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा पृष्टः शितिकण्ठः प्रतापवान् । ९८६०
युद्धाभिलाषः सुमहान् देव संजायते मम । अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनस्तुष्टिविवर्द्धनं ।
ततोऽहं देवदेवेन हरेणामितघातिना । प्रहस्य सुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रियं ।
प्राप्स्यसे सुमहद्युद्धं बाण त्वं नचिरादिव । मयूरध्वजभङ्गस्ते भविष्यति यदाऽसुर ।
तदा त्वं प्राप्स्यसे युद्धं सुमहद्धितिनन्दन । ततोऽहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजं ।
प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपागतः । इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिन्तदा । ९८६५
अहो न शोभनं राजन् यदेवं भाषसे वचः । एवं कथयतोरेव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
ध्वजः पपात वेगेन शक्राशनिसमाहतः । तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमं ।

प्रहर्षमतुलं लेभे मेने चाहवमागतं । ततश्चकम्पे वसुधा शक्राशनिसमाहता ।
ननादान्तर्हितो भूमौ वृषदंशो जगर्ज च । देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत वासवः ।
शोणितं शोणितपुरे सर्व्वतः पुरमन्तिकात् । सूर्य्यं भित्त्वा महोल्का च पपात धरणीतले । ९८०
स्वपक्षे चोदितः सूर्य्यो भरणीं समपीडयत् । चैत्यवृक्षेषु सहसा धाराः शतसहस्रशः ।
शोणितस्यास्रवन् घोरा निपेतुस्तारका भृशं । राहुरग्रसदादित्यमपर्व्वणि विशाम्पते ।
लोकक्षयकरे काले निर्घातश्चापतन्महान् । दक्षिणां दिशमास्थाय धूमकेतुस्ततोऽभवत् ।
अनिशञ्चाप्यविच्छिन्ना ववुर्व्वाताः सुदारुणाः । श्वेतलोहितपर्य्यन्तः कृष्णग्रीवस्तडिद्द्युतिः ।
त्रिवर्णपरिघो भानुः सन्ध्याराममथावृणोत् । वक्रमङ्गारकश्चक्रे कृत्तिकासु भयङ्करः । ९८५
वाणस्य जन्मनक्षत्रं भर्त्सयन्निव सर्व्वशः । अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले ।
अर्च्चितः सर्व्वकन्याभिर्द्दानवानां महात्मनां । एवं विविधरूपाणि निमित्तानि निशामयन् ।
वाणो मदबलोन्मत्तो निश्चयं नाध्यगच्छत । चिन्तोत्सुकोऽभवत् प्राज्ञः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
वाणस्य सचिवस्तत्र चिन्तयन् बहुकिल्बिषं । उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः । वयञ्चान्ये च सचिवा भृत्या ये च तवानुगाः । ९९०
क्षयं यास्यन्ति न चिरात् सर्व्वे पार्थिवदुर्णयात् । यथा शक्रध्वजतरोः स्वदर्पात् पतनं भवेत् ।
रणमाकाङ्क्षते मोहात् तथा वाणस्य नर्द्दतः । देवदेवप्रसादेन त्रैलोक्यविजयं गतं ।
उत्सेकाद्दृश्यते नाशो युद्धाकाङ्क्षी ननर्द्द च । वाणः प्रीतमनाश्चैव पपौ पानमनुत्तमं ।
दैत्यदानवनारीभिः सार्द्धमुत्तमविक्रमः । कुम्भाण्डश्चिन्तयाविष्टो राजवेश्माभ्ययात्तदा ।
अचिन्तयच्च तत्त्वार्थं तैरुत्पातनिदर्शनैः । राजा प्रमादी दुर्व्बुद्धिर्ज्जितकाशी मदोत्कटः । ९९५
युद्धमेवाभिलषते न दोषान्मन्यते महान् । महोत्पातभयञ्चैव न तन्मिथ्या भविष्यति ।
अपीदानीं भवेन्मिथ्या सर्व्वमुत्पातदर्शनं । इह त्वास्ते त्रिनयनः कार्त्तिकेयश्च वीर्य्यवान् ।
तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कच्चिद्गच्छेत् पराभवं । उत्पन्नदोषप्रभवः क्षयोऽयं भविता महान् ।
दोषाणां न भवेन्नाश इति मे धीयते मतिः । नियतं दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
दौरात्म्यान्नृपतेरस्य दोषभूता हि दानवाः । देवदानवसंघानां यः कर्त्ता भुवनप्रभुः । १०००
स भवः कार्त्तिकेयश्च कृतवासो हि नः पुरे । शर्व्वः प्रियतरो नित्यं भवस्य तु गुहः सदा ।
तद्विशिष्टश्च वाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः । दर्पोत्सेकात्तु नाशाय वरं याचितवान् भवं ।
युद्धहेतोः स लब्धस्तु सर्व्वथा न भविष्यति । यदि विष्णुपुरोगाणामिन्द्रादीनां दिवौकसां ।
भविता ह्यभयप्राप्तिर्भवहस्तात् क्षतं भवेत् । एतयोश्च हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ।
शक्तो दातुं समागम्य वाणसाहाय्यकारिणोः । न च देववचो मिथ्या भविष्यति कथञ्चन । १००५
भविष्यति महद्युद्धं सर्व्वदैत्यविनाशनं । एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।

स्वस्तिप्रणिहितां बुद्धिं चकार सुमहासुरः। ये हि देवैर्निबध्यन्ते पुण्यकर्म्मभिराहवे।
यथा बलिर्नियमितस्तथा ते यान्ति सङ्क्षयं।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे कुम्भाण्डवाक्ये पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७५॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः। देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति च प्रभुः।
शतानि तत्राप्सरसां क्रीडन्ति स्म समन्ततः। सर्व्वर्त्तुकवने रम्ये गन्धर्व्वपतयस्तदा। ९९००
कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्तानकस्य च। गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरञ्च सर्व्वशः।
वेणुवीणामृदङ्गैश्च पणवैश्च सहस्रशः। वाद्यमानैः स शुश्राव गीतमप्सरसान्तथा।
सूतमागधकल्पैश्चाप्यस्तुवन्नप्सरोगणाः। देवदेवं सुवपुषं स्रग्विणं रक्तवाससं।
हरं सहोमं वरदं रमयन्ति मनोरमाः। ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराप्सराः।
भवं प्रसादयामास देवी च प्राहसत्तदा। प्रसादयन्तीमीशानं प्रहसन्त्यप्सरोगणाः। ९९०५
भवस्य पार्षदा दिव्या नानारूपा महौजसः। देव्या अनुज्ञया सर्व्वे क्रीडन्ते तत्र तत्र वै।
अथ ते पार्षदास्तत्र रहस्येषु विपश्चितः। महादेवस्य रूपेण तच्चित्रं रूपमास्थिताः।
ततो देव्यास्तु रूपेण लीलया वदनेन च। देवीं प्रहासं मुमुचे तास्वेवाप्सरसस्तदा।
ततः किलकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः। प्रहर्षमतुलञ्चापि लेभे प्रीतमना भवः।
बाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भाविनी। देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतं। ९९१०
दीप्यमानं महात्मानं द्वादशादित्यवर्च्चसं। नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया।
उषा मनोरथञ्चक्रे पार्व्वत्याः सन्निधौ तदा। धन्या हि भर्त्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः।
मनसा तस्य संकल्पमुषया भावितं यथा। विज्ञाय तमभिप्रायमुषायाः पर्व्वतात्मजा।
प्राह देवी ततो वाक्यमुषां हर्षयती शनैः। उषे शीघ्रं त्वमप्येवं भर्त्रा सह रमिष्यसि।
यथा देवो मया सार्द्धं शङ्करः शत्रुतापनः। एवमुक्ता तदा देव्या वाक्ये चिन्ताविशेषणा। ९९१५
उषा भावं तदा चक्रे भर्त्ता रंस्ये कदा सह। तदा हैमवती वाक्यं सम्प्रहस्येदमब्रवीत्।
उषे शृणुष्व वाक्यं मे यदा संयोगमेष्यसि। वैशाखे मासि हर्म्यस्थां द्वादश्यां त्वां दिनक्षये।
रमयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्त्ता भविष्यति। एवमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणसमावृता।
अपाक्रामत हर्षेण रममाणा यथासुखं। ततः सखीभिर्हसन्ती हर्षेणोत्फुल्ललोचना।
तालिकासन्निपातैश्च अन्योन्यं समुदर्ज्जिताः। किन्नर्य्यो यक्षकन्याश्च नागदैत्येशकन्यकाः। ९९२०
अप्सरोगणकन्याश्च उषायाः सखितां गताः। उक्ता च तत्र ताभिः सा भर्त्ता तव वरानने।
भविष्यत्यचिरेणैव देव्या वचनकल्पितः। न हि देव्या वचो मिथ्या भविष्यति कदाचन।
रूपाभिजनसम्पन्नः पतिस्ते कल्पितस्तथा। उषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिपूज्य यथाविधि।
इत्थं मनोरथं देव्या भावयन्ती व्यतिष्ठत। ततः क्रीडाविहारन्तमनुभूय महोमया।
गतेऽहनि ततः सर्व्वास्ता नार्य्यः परमाद्भुताः। ययुः स्वानालयान् सर्व्वा देवी चादर्शनं गता। ९९२५

काश्चिदश्वैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः। पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः काश्चिदाकाशमाश्रिताः।
ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मासि भामिनीं। द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य सखीगणवृतां तदा।
यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा। विचेष्टमानां रुदतीं देव्या वचनचोदितः।
सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावश्चापि लम्भिता। शोणिताक्ता प्ररुदती सहसैवोत्थिता निशि।
तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखीं भयसमन्वितां। चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाद्भुतं। ९९३०
उषे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे। बलेः सुतसुता हि त्वं प्रख्याता किं भयान्विता।
न भयं विद्यते लोके तव सुभ्रु विशेषतः। अभयस्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे। नैवंविधेषु वाक्येषु भयमस्ति वरानने।
असकृद्देवसहितः शचीभर्त्ता सुरेश्वरः। अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते विद्रुतो रणे।
अयं देवसमूहेषु भयदस्ते पिता सखि। महासुरवरः श्रीमान् बलेः पुत्रो महाबलः। ९९३५
एवं साऽतिहिता सख्या बाणपुत्री यशस्विनी। स्वप्नरूपं यथा दृष्टं तथा सर्वं न्यवेदयत्।
॥ उषोवाच ॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे। पितरं किन्नु वक्ष्यामि देवशत्रुमरिन्दमं।
एवं संदूषणकरी वंशस्यास्य महौजसः। श्रेयो हि मरणं मह्यं न मे श्रेयोऽद्य जीवितं।
दर्पितो वा यथा कश्चित् पुरुषोऽधिगतो हि मे। निशायां शायती वाहं नीता केन दशामिमां।
कथमेवं हृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहे। कुलोपक्रोशनकरी कुलाङ्गारी निराश्रया। ९९४०
जीवितं स्पृहयेन्नारी साध्वी नाम यतः स्थिता। इत्येवं बाष्पपूर्णाक्षी सखीगणवृता तदा।
विललाप चिरं कालमुषा कमललोचना। अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सर्वा विचेतसः।
ऊचुरश्रुपरीताक्ष्य उषां सर्वाः समागताः। दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाऽशुभं।
क्रियते न च ते सुभ्रु कच्चिद्दुष्टं मनः शुभं। प्रसभं देवि संयोगाद्यदि भुक्ताऽसि भाविनि।
स्वप्नयोगेन कल्याणि व्रतलोपो न विद्यते। व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः। ९९४५
न च स्वप्नकृतो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि। एवं विप्रर्षभा देवि धर्मज्ञाः कथयन्ति वै।
मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः। दुष्टा या त्रिभिरेतैस्तु पापा सा प्रोच्यते बुधैः।
न च ते दृश्यते भीरु मनः प्रचलितं सदा। कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी।
यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी। इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विलुप्यते।
यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितं। तामाहुरसतीं नाम सती त्वमसि भाविनि। ९९५०
कुलजा रूपसम्पन्ना सर्वैः समुदिता गुणैः। इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः।
इत्येवमुक्ता रुदतीं बाष्पेणाकुलितेक्षणां। कुम्भाण्डदुहिता वाक्यं परमन्विदमब्रवीत्।
त्यज शोकं विशालाक्षि अपापा त्वं वरानने। श्रुतं मे यदिदं वाक्यं यथातथ्येन तच्छृणु।
उषे यदुक्ता देव्याऽसि भर्त्तारं ध्यायती तदा। समीपे देवदेवस्य स्मर भाविनि तद्वचः।
द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मासि यो निशि। हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेष्यति। ९९५५

भविता स हि ते भर्त्ता शूरः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच वचो हृष्टा देवी तव मनोनुगं ।
न हि तद्वचनं मिथ्या पार्व्वत्या यदुदाहृतं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीन्दुनिभानने ।
एवमुक्ता तु वचनं स्मृत्वा देवीवचस्तु तत् । अभवन्नष्टशोका सा वाणपुत्री शुभेक्षणा ।
॥ ऊषोवाच ॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याक्रीडगते भवे । यथोक्तं सर्व्वमखिलं प्राप्तं स्वप्नगतं मया ।
भर्त्ता तु मम यश्चैव लोकनाथस्य भार्य्यया । व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्य्यं विधीयतां ।　　९९६०
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः । व्याजहार यथान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ।
न हि तस्य कुलं देवि न कीर्त्तिं नापि पौरुषं । कश्चिज्जानाति तत्तेन किमिदं त्वं विषन्नसि ।
अदृष्टस्याश्रुतस्यैव दृष्टः स्वप्ने त्वया शुभे । कथं ज्ञेयो भवेद्वीर योऽस्माभीरतितस्करः ।
येन त्वमसितापाङ्गि मत्तकाशिनि विक्रमात् । रुदती प्रसभं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।
न ह्यसौ प्राकृतः कश्चिद्यः प्रविष्टः प्रसह्य नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः ।　　९९६५
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च मरुद्गणाः । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भीमविक्रमाः ।
सोऽयमेतैः शतगुणैर्व्विशिष्टश्चारिसूदनः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्द्धनि ।
यस्या नैवंविधो भर्त्ता भवेद्युद्धविशारदः । कृतार्था जीवितेनार्थो भोगैर्व्वा स्यात्कुभे वद ।
धन्याऽस्यनुगृहीताऽसि यस्यास्ते पतिरीदृशः । प्राप्तो देव्याः प्रसादेन कन्दर्पसमविग्रहः ।
इदं तु यत् कार्य्यतमं शृणु त्वं यन्मयेरितं । विज्ञेयो यस्य पुत्रोऽसौ यन्नामा यत्कुलश्च सः ।　　९९७०
इत्येवमुक्ते वचने तयोषा काममोहिता । उवाच कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ।
त्वमेव चिन्तय सखि योऽन्तरं प्रतिभाति मे । तत्कार्य्यं मुग्धते सर्व्वा यथा जीवं लभाम्यहं ।
ऊषाया वचनं श्रुत्वा रामा वाक्यमिदं पुनः । उवाच रुदतीमेव कुम्भाण्डतनया सखीं ।
कुशला ते विशालाक्षि सर्व्वथा सन्धिविग्रहे । अप्सरा चित्रलेखा वै क्षिप्रं विज्ञाप्यतां सखि ।
अस्याः सर्व्वमशेषं वै त्रैलोक्यं विदितं सदा । एवमुक्ता तदैवोषा हर्षणागतविस्मया ।　　९९७५
तामप्सरसमानाय्य चित्रलेखां सखीं प्रियां । कृताञ्जलिपुटा दीना ऊषा वचनमब्रवीत् ।
चित्रलेखामप्सरसं प्रणयात्ता सखीमिदं । परमं शृणु मे वाक्यं यत्त्वां वक्ष्यामि भाविनि ।
भर्त्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियं । कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमातङ्गविक्रमं ।
त्यक्ष्याम्यहं प्रियान् प्राणांस्ततः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीदाक्यमूषां हर्षयती शनैः ।
नैवोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्वक्तुं भाविनि सुव्रते । न कुलेन न वर्णेन न शीलेन न रूपतः ।　　९९८०
न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरो मया सखि । किन्तु शक्यं यथा कर्त्तुं बुद्धिपूर्व्वं मया सखि ।
प्राप्तश्च शृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि । देवदानवयक्षाणां गन्धर्व्वोरगरक्षसां ।
ये विशिष्टाः प्रभावेण रूपेणाभिजनेन च । यथाप्रधानतः सर्व्वानालिखिष्याम्यहं सखि ।
मनुष्यलोके ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः । नरांश्चैव ते भीरु दर्शयिष्यामि तानहं ।
ततो विज्ञाय चक्षुषं भर्त्तारं प्रतिपत्स्यसे । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊषा चितचिकीर्षया ।　　९९८५

क्रियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखीं प्रियां । ततः कुशलहस्तत्वाद्यथालेख्यं समन्ततः ।
इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण कृत्वा लेख्यगतांस्तु तान् । चित्रपट्टगतान्मुख्यानानयामास शोभना ।
ततः प्रस्तीर्य्य पट्टं सा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊषायै दर्शयामास सखीनाञ्च विशेषतः ।
एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । किन्नरोरगयक्षाणां राक्षसानां समन्ततः ।
गन्धर्व्वासुरदैत्यानां ये चान्ये भोगिनः स्मृताः । मनुष्याणाञ्च सर्व्वेषां ये विशिष्टतमा नराः । ९९९०
तदेतान् पश्य सर्व्वांस्तु यथाऽभिलिखितान् मया । यस्ते भर्त्ता यथारूपो मयाऽभिलिखितः सखि,
तं त्वं प्रत्यभिजानीहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि । ततः क्रमेण सर्व्वांस्तान् दृष्ट्वा सा मत्तकाशिनी ।
देवदानवगन्धर्व्वान् विद्याधरगणानथ । अतीत्य च यदून् सर्व्वान्ददर्श यदुनन्दनं ।
तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा सा विस्मयात्फुल्ललोचना । उवाच चित्रलेखां तामयं चौरः स मे सखि ।
येनाहं दूषिता पूर्व्वं स्वप्ने हर्म्यगता सती । सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतोऽयं रतितस्करः । ९९९५
चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने । गुणशीलाभिजनतो नाम किञ्चास्य भाविनि ।
ततः पश्चाद्विधास्यामि कार्य्यस्यास्य विनिश्चयं ।
॥ चित्रलेखोवाच ॥ अयं त्रैलोक्यनाथस्य नप्ता कृष्णस्य धीमतः । भर्त्ता तव विशालाक्षि प्राद्युम्निर्भीमविक्रमः ।
न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे । उत्पाट्य पर्व्वतानेष पर्व्वतैरेव शातयेत् ।
धन्याऽस्यनुगृहीताऽसि यस्यास्ते यदुपुङ्गवः । व्यक्तपत्या समादिष्टः सदृशः सत्तमः पतिः । १००००
॥ ऊषोवाच ॥ त्वमेवात्र विशालाक्षि योग्या मम वरानने । अशक्या हि गतिस्त्वन्या अगत्या मे गतिर्भव ।
अन्तरीक्षचरी च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायशिल्पकुशला क्षिप्रमानय मे प्रियं ।
उपायश्चिन्त्यतां भीरु अप्रतर्क्यं प्रिये सुखं । सिद्धार्था सखि वर्त्तेऽहं येनोपायेन सुन्दरि ।
भवेदापत्सु यन्मित्रं तन्मित्रं शस्यते बुधैः । कामार्त्ता चास्मि सुश्रोणि भव मे प्राणधारिणी ।
यद्येनं मे विशालाक्षि भर्त्तारममरोपमं । अद्य नानयसि क्षिप्रं प्राणांस्त्यक्ष्याम्यहं ध्रुवं । १०००५
ऊषाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽब्रवीद्वचः । श्रोतुमर्हसि कल्याणि वचनं मे शुचिस्मिते ।
॥ चित्रलेखोवाच ॥ यथा बाणस्य नगरं रक्ष्यते देवि सर्व्वतः । द्वारकाऽपि तथा भीरु दुराधर्षा विशेषतः ।
अयस्मयप्रतिच्छन्ना गुप्तद्वारा च सा पुरी । गुप्ता वृष्णिकुमारैश्च तथा द्वारकवासिभिः ।
प्रान्ते सलिलसंयुक्ता विहिता विश्वकर्म्मणा । रक्ष्यते पुरुषव्याघ्रैः पद्मनाभस्य शासनात् ।
शैलप्राकारपरिखा दुर्गमार्गप्रवेशिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्व्वतैश्चातुमच्छ्रितैः । १००१०
न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं द्वारकां पुरीं । आत्मानं माञ्च रक्षस्व पितरञ्च विशेषतः ।
॥ ऊषोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेशनं । बहुना किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।
अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रसमप्रभं । यद्यहं तन्न पश्यामि यास्यामि यमसादनं ।
दूतमासाद्य कार्य्याणां सिद्धिर्भवति भाविनि । तस्माद्दौत्येन मे गच्छ जीवन्तीं मां यदीच्छसि ।
यदि त्वं मे विजानासि सख्यं प्रेम्णा च भाषितं । क्षिप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता । १००१५

जीवितस्य हि सन्देहं कथं वै स्वजनस्य च। कामार्त्ता हि न पश्यन्ति दूषणं वै कुलस्य च।
प्रयत्नो युज्यते कार्य्येष्विति शास्त्रनिदर्शनं। तस्य मन्ता विशालाक्षी द्वारकायाः प्रवेशने।
संस्तुताऽपि मया भीरु कुरु मे प्रियदर्शनं।
॥ चित्रलेखोवाच ॥ सर्व्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पितैः। कारिता च समुद्योगं प्रियैः कान्तैश्च भाषितैः।
एषा गच्छाम्यहं भीरु क्षिप्रं तां द्वारकापुरीं। भर्त्तारमानयाम्यद्य तव वृष्णिकुलोद्वहं। १००१०
अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य द्वारकां पुरीं। सा वचस्त्वथमशिवं दानवानां भयावहं।
इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता क्षिप्रं चित्रलेखा मनोजवा। सखीभिः सहिता ह्यूषा चिन्तयन्ती स्थिता तु सा।
तृतीये तु मुहूर्त्ते सा महा वाणपुरात्तदा। सखी प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनान्।
क्षणेन समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालितां। कैलासशिखराकारैः प्रासादैरुपशोभितां।
ददर्श द्वारकाञ्चैव दिवि तारामिव स्थितां। १००१५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वाणयुद्धे दूतीसम्प्रेषणे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ द्वारवतीम्प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके। प्रद्युम्निहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत्।
अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं बुद्ध्यर्थनिश्चितां। अपश्यन्नारदं तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिं।
तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षोत्फुल्ललोचना। उपसृत्याभिवाद्यैनमधोमुखमवस्थिता।
नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामथाब्रवीत्। किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः।
देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं। कृताञ्जलिपुटा भूत्वा चित्रलेखाऽब्रवीद्वचः। १००२०
भगवन् श्रूयतां वाक्यं दौत्येनाहमिहागता। अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थञ्च शृणुष्व मे।
नगरे शोणितपुरे वाणो नाम महासुरः। तस्य कन्या वरारोहा नाम्नोषेति च विश्रुता।
भगवन् साऽनुरक्ता च प्राद्युम्निं पुरुषोत्तमं। देव्या वरनिसर्गेण तस्या भर्त्ता विनिर्म्मितः।
तस्य नेतुमिहायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे। मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताह्वयं।
प्रद्युम्निः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्येया महामुने। अवश्यं भविता चैव कृष्णेन सह विग्रहः। १००२५
वाणस्य सुमहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः। न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं युद्धे जेतुं महासुरं।
सहस्रबाहुमायान्तं जयेत् कृष्णो महाभुजः। भगवन् सन्निकर्षन्ते यदर्थमहमागता।
कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितस्त्वदिदं भवेत्। त्वत्प्रसादाच्च भगवन्न मे कृष्णाद्भयं भवेत्।
स हि तत्त्वार्थवृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं म्रियेत्। क्रुद्धो हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्द्दहेत्।
पौत्रशोकाभिसन्तप्तः शापेन स दहेत मां। तत्रोपायश्च भगवन् चिन्तितुं वै त्वमर्हसि। १००३०
यथा ह्युषा लभेत् कान्तं मम चैवाभयं भवेत्। इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारदः।
तामुवाच शुभं वाक्यं माभैस्त्वं समयं शृणु। त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्त्तव्योऽहं तदा त्वया। एष मे परमः कामो युद्धं द्रष्टुमिहागये।
यद्दृष्ट्वा च भवेत् प्रीतिः प्रद्युम्निश्च दृढो भवेत्। गृह्यतां तामसी विद्या सर्व्वलोकप्रमोहनी।

कृतकृत्यस्य ते देवि एष विघ्नं ददाम्यहं । एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा । १००४५
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा । अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरं ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहमेवान्तरिक्षगा । ततो द्वारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवनं सा स्म पश्यति । सौवर्णवेदिकाकुम्भं रुक्मवैदूर्य्यतोरणं ।
माल्यदामावसक्तञ्च पूर्णकुम्भोपशोभितं । वर्हिकण्ठनिभग्रीवं प्रासादैरेकसप्तकैः ।
मणिप्रवालसंस्तीर्णं दिव्यगन्धर्व्वनादितं । ततो द्वारवतीमध्ये प्रासादैरुपशोभितं । १००५०
ददर्श भवनं यत्र प्राद्युम्निरवसत् सुखं । ततः प्रविश्य सहसा भवनान्तस्य तत्क्षणात् ।
तत्रानिरुद्धं साऽपश्यच्चित्रलेखा वराप्सराः । मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदितं ।
क्रीडाविहारे नारीभिः सेव्यमानमितस्ततः । पिबन्तं मधुमाध्वीकं श्रिया परमया युतं ।
वरासनगतं तत्र यथैवेन्द्रविलासवत् । वाद्यते समतालञ्च गीयते मधुरं तथा ।
न च तस्य मनस्तत्र तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्व्वगुणोपेता नृत्यन्ते तत्र तत्र वै । १००५५
न चास्य मनसस्तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगैर्न चापि मधु सेवते ।
व्यक्तमस्य हि स स्वप्नो हृदि संपरिवर्त्तते । इति तत्रैव बुद्धा च निश्चिता गतसाध्वसा ।
सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वजोपमं । चिन्ताविष्टहृदया चित्रलेखा मनस्विनी ।
कथं कार्य्यमिदं कार्य्यं कथं स्वस्ति भवेदिति । साऽन्तर्हिता चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ।
तामस्याच्छादयामास विद्यया शुभलोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं दृष्ट्वा चान्तर्हिता तदा । १००६०
ततोऽन्तरिक्षादेवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता । प्राद्युम्निं वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ।
चक्षुर्हृत्वा च सा तस्य कृत्वा चात्मनि दर्शनं । तामसीं चैव मायां वै देवी सा वाक्यमिदमब्रवीत् ।
अपि ते कुशलं वीर सर्व्वत्र यदुनन्दन । अहस्तावत् प्रदोषो वा कच्चिद्गच्छति ते सुखं ।
शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञाप्यं मे रतीसुत । उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावज्ञापि लज्जिता । बिभर्त्ति हृदये या त्वां तया संप्रेषिता त्वरं । १००६५
रुदती श्वसती चैव निश्वसन्ती मुहुर्मुहुः । त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ।
यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितं । अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ।
यदि नारीसहस्रं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्त्तव्या रक्षधारणा ।
त्वञ्च तस्या वरोत्सङ्गे देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपट्टं मया दत्तं त्वच्चिह्नं वीक्ष्य जीवति ।
तदुत्सङ्गे समारोप्य जीवते दर्शनेप्सया । सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे । १००७०
ऊषा ते पतते मूर्द्ध्ना वचश्च यदुनन्दन । श्रूयतां चोषया ख्याताः कुलं शीलञ्च यादृशं ।
संस्थानं प्रकृतिश्चास्याः पितरञ्च ब्रवीमि ते । वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता । त्वद्गतमतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
मनोरथकृतो भर्त्ता देव्या दत्तोऽप्यसंशयं । त्वद्गुणमाला सुकेशी प्रार्थयते शुभा ।

चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदं। दृष्टा स्वप्ने मया या हि तन्मनाः शृणु शोभने। १०९७५
रूपं कान्तिं गतिञ्चैव संबोधं हसितं तथा। एवं सर्व्वमशेषाणां मुह्यामि परिचिन्तयन्।
यद्यहं समनुप्राप्यो यदि सख्यं त्वमिच्छसि। नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रियां।
ईप्सितं तस्य विज्ञाय साऽनिरुद्धस्य भामिनी। चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत्।
पर्य्यङ्कं स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा। उत्पपात स्वरोम्णा सा प्रावृषि कुहूद्युतिं।
सा तमध्वानमागम्य सिद्धचारणसेवितं। सख्या शोणितपुरं प्रविवेश मनोजवा। १०९८०
सहर्षं तमानीय मायया कामरूपिणी। अनिरुद्धसमेता सा यत्रोषा तत्र गच्छती।
उषायादर्शयच्चैनं चित्राम्बरभूषितं। चित्रायुधधरं वीरं कन्दर्पसमरूपिणं।
तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्षयन्ती सखिसन्निधौ। प्रवेशयामास च तं सा तदा स्वगृहं ततः।
प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वाऽथ बोधिता। सा हर्षिता तमभ्येत्य यादवं समपूजयत्।
चित्रलेखां परिष्वज्य प्रियाख्यानैर्नियुज्य च। स्मितं कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा। १०९८५
सखीदं वै कथं गुह्यं कार्य्यं कार्य्यविशारदे। गुह्ये ह्यस्मिन् भवेत् सखि प्रकाशे जीवितक्षयः।
चित्रलेखाऽब्रवीद्वाक्यं शृणु मे निश्चयं सखि। इदं पुरुषकारं हि दैवं नाशयते बलात्।
यदि देव्याः प्रसादस्ते अनुकूलो भविष्यति। अप्रसादात् इदं गुह्यं न कश्चित् ज्ञास्यते नरः।
सख्या तथैवमुक्ता सा पर्य्यवस्थितचेतसा। एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदं वचः।
दिष्ट्या स्वप्नगतश्चोरो दृश्यते सुभगो जनः। त्वत्कृते तु वयं खिन्ना दुर्लभप्रियकाम्यया। १०९९०
कच्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्व्वतो मतं। हृदये हि सदा स्त्रीणामेवं पृच्छाम्यहं तव।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा उषायाः समभ्यर्थयत्। सोऽब्रवीद्यदुशार्दूलः श्लक्ष्णं मधुरतरं वचः।
हर्षविप्लुतनेत्रायाः पाणिनाऽश्रु प्रमृज्य च। प्रहस्य सस्मितं प्राह हृदयग्राहकं वचः।
कुशलं मे वरारोहे सर्व्वत्र मितभाषिणि। त्वत्प्रसादाच्च सन्देहः प्रियमावेदयामि ते।
अदृष्टपूर्व्वश्च मया देशोऽयं शुभदर्शने। निशि काले मया दृष्टं सकलं कन्यापुरं महत्। १०९९५
एवमेव त्वहं भीरु मन्मथाह्लादितमनः। न च तद्रूपसत्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति।
देव्याश्च प्रीतिमाज्ञाय त्वमिदार्थेषु भामिनि। अनुप्राप्तोऽस्मि चार्वङ्गि प्रसीद शरणागतः।
इत्युक्ता त्वरमाणा सा शुभे देशे क्षणकृता। कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत्।
ततस्तेनाथ धर्म्मेण गान्धर्व्वेण समेत्य च। अन्योन्यं रेमतुस्तौ तु चक्रवाकौ यथा दिवा।
कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगनुलेपना। रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा। ११०००
तस्मिन्नेव वये प्राप्तो सदृशान्वयभा हि सः। दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः।
उषया सह संयुक्तो विज्ञातो चारचक्षुभिः। ततश्चारपुरुषैर्ब्बाणायावेदितं द्रुतं।
यथादृष्टमशेषेण कन्यायामद्भुतक्रमं। ततः किङ्करसैन्यं तान् व्यादिदेश भीमकर्म्मणा।
बलिपुत्रेण बाणेन वीरेणामितघातिना। गच्छध्वं रक्षिताः सर्व्वे हन्यतामेव दुर्म्मतिः।

येन नः कुलचारित्रं दूषितं दूषितात्मना । उषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् । ११०७५
असम्प्रदत्तां योऽस्माभिः स्वयंयाहमधर्षयत् । अहो वीर्य्यमहो धैर्य्यमहो धार्ष्ट्यञ्च दुर्मतेः ।
यः पुरं भवनञ्चेदं प्रविष्टो नः सुबालिशः । एवमुक्त्वा पुनस्तान् स किङ्करानभ्यचोदयत् ।
ते तस्याज्ञामथो श्रुत्वा सुसंक्रुद्धा विनिर्ययुः । यत्रानिरुद्धो ह्यभवत् तत्रानेकसहस्रशः ।
नानाशस्त्रोद्यतकरा नानारूपा भयङ्कराः । दानवाः समभिक्रुद्धाः प्रावृषीव घनाश्रयाः ।
तस्य सैन्यस्य निनदं श्रुत्वाऽभ्यागच्छतस्ततः । सहसैवोत्थितः शूरः प्रावृषि किमिति ब्रुवन् । ११०८०
अथापश्यत तत् सैन्यं नानाप्रहरणोद्यतं । स्थितं समन्ततस्तच्च परिवार्य्य गृहं महत् ।
रुदती तद्बलं दृष्ट्वा बाष्पेणावृतलोचना । प्रावृषिवधभीता सा बाणपुत्री यशस्विनी ।
ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तामूषां मृगलोचनां । हाहा कान्तेति वेपन्तीमनिरुद्धोऽभ्यभाषत ।
अभयं तेऽस्तु सुश्रोणि मा भैस्त्वं हि मयि स्थिते । सम्प्राप्तो ह्येककालस्ते न तेऽस्ति भयकारणं ।
हतोऽयं यदि बाणस्य भृत्यवर्गो यशस्विनि । आगच्छति न मे चिन्ता भीरु पश्यास्य विक्रमं । ११०८५
ततोऽभ्यगच्छत्त्वरितो यत्र तद्विष्ठितं बलं । क्रुद्धः स्तम्भमथादाय सन्दष्टदशनच्छदं ।
ततो युद्धं बलौघानां बाणेयानां निशम्य तु । सा चित्रलेखाऽस्मरत नारदं देवदर्शनं ।
ततो निमेषमात्रेण सम्प्राप्तो मुनिपुङ्गवः । ततोऽथ चित्रलेखायाः पुरं शोणितसाह्वयं ।
अन्तरीक्षे स्थितस्तत्र सोऽनिरुद्धमथाब्रवीत् । मा भयं स्वस्ति ते वीर प्राप्तोऽस्म्यभिमतस्तव ।
ततस्तु नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवाद्य महाबलः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्त्तत । ११०९०
ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्व्वेषामेव गर्ज्जतां । सहसैवोत्थितः शूरस्तोयार्द्दित इव द्विपः ।
तमापतन्तं दृष्ट्वैव सन्दष्टौष्ठं महाभुजं । प्रासादादवरोहन्तं भयात्ते विप्रदुद्रुवुः ।
सोऽन्तःपुरद्वारगतं परिघं गृह्य चायसं । वधाय तेषां चिक्षेप नानायुद्धविशारदः ।
ते सर्व्वे बाणवर्षैश्च गदाभिर्मुषलैस्तथा । असिभिः पट्टिशैः शूलैर्जघ्नू रणगोचराः ।
स हन्यमानो नाराचैः परिघैश्च समन्ततः । दानवैः समभिक्रुद्धैः प्रावृषिः शस्त्रकोविदैः । ११०९५
नाक्षुभ्यत् सर्व्वभूतात्मा नदन्मेघ इवोच्छ्रये । आविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
सूर्य्यो दिवि चरन्मध्ये मेघानामिव सर्व्वतः । दण्डकाष्ठाजिनधरो नारदो हृष्टमानसः ।
साधु साध्विति वै तत्र सोऽनिरुद्धमभाषत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिघेणामितौजसा ।
प्राद्रवन्त भयात् सर्व्वे मेघा वातेरिता इव । विद्राव्य दानवान् वीरः परिघेणाद्भुतविक्रमः ।
अनिरुद्धो रणे हृष्टः सिंहनादं मुमोच ह । पर्व्वान्ते तोयदो व्योम्नि नदन्निव महास्वनं । १११००
तिष्ठध्वमिति चुक्रोश दानवान् युद्धदुर्म्मदान् । प्रायुध्यैव हनन्नपि सर्व्वान् यदुविवर्द्धनः ।
तेन ते समरे सर्व्वे हन्यमाना महात्मना । यतो बाणस्ततो भीता ययुर्युद्धपराङ्मुखाः ।
ततो बाणसमीपस्थाः श्वसन्तो रुधिरोक्षिताः । न शर्म्म लेभिरे दैत्या भयविह्वललोचनाः ।
मा भैष्ट मा भैष्ट इति राज्ञा तेनाभिभाषिताः । चापमुत्सृज्य चैकस्था युध्यध्वं दानवर्षभाः ।

तानुवाच पुनर्व्वाणो भयविह्वललोचनान्। किमिदं लोकविख्यातं यत्र उत्सृज्य दूरतः। ११०६५
भवन्तो यान्ति वैक्लव्यं क्लीवा इव विचेतसः। कोऽयं यस्य भयत्रस्ता भवन्तो यान्त्यनेकशः।
कुलापदेशिनः सर्व्वे नानायुद्धविशारदाः। भवद्भिर्न हि मे कार्य्यं युद्धे साहाय्यमद्य वै।
अब्रवीद्धंसतेत्येवं मत्समीपाच्च गच्छत। अथ तान् वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयन् बहुधा बली।
व्यादिदेश रणे शूरानन्यानयुतशः पुनः। प्रमाथगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निग्रहे।
अनीकं सुमहद्रौद्रं नानाप्रहरणायुधं। अथान्तरीक्षे बहुधा सविद्युद्भिरिवाम्बुदैः। ११०७०
वाणानीकैः समभवद्व्याप्तं संदीप्तलोचनैः। केचित् क्षितिस्थाः प्राक्रोशन् गजा इव समन्ततः।
अन्येऽन्तरीक्षेऽभ्यनदन् घर्म्मान्त इव तोयदाः। ततस्तत् सुमहत् सैन्यं समेतमभवत् पुनः।
तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽश्रूयन्त सर्व्वशः। अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्त्तत।
तदाश्चर्य्यं समभवद्यदेकस्तैः समागतः। अयुध्यत महावीर्य्यैर्दानवैः सह संयुगे।
तेषामेव च जग्राह परिघांस्तोमरानपि। तैरेव च तदा युद्धे तान् जघान महाबलः। ११०७५
पुनः परिघमुत्सृष्टं प्रगृह्य रणमूर्द्धनि। स दैत्यसंघान् समरे निजघान महाबलान्।
निस्त्रिंशं चर्म्म चोत्सृष्टं प्रगृह्य रणमूर्द्धनि। स तेन विचरन्मार्गानेकः शकुनिवर्हणः।
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विद्रुतं सुतं। इति प्रकारान् द्वात्रिंशद्विचरन्नभ्यदृश्यत।
एकं सहस्रशस्तत्र ददृशू रणमूर्द्धनि। क्रीडन्तं बहुधा युद्धे व्यादितास्यमिवान्तकं।
ततस्ते नाभिसन्नाशा रुधिरौघपरिप्लुताः। पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र वाणो व्यवस्थितः ११०८०
गजवाजिरथौघैस्ते उह्यमानाः समन्ततः। कृत्वा चार्त्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्व्विचेतसः।
एवं भयमभूत्तेषां दानवानां महारणे। एकैकस्योपरि तदा तेऽन्योन्यं भयपीडिताः।
वमन्तः शोणितं जग्मुर्व्विषादविमुखा रणे। न बभूव पुरा दैवैर्युद्धतां तादृशं भयं।
यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे। केचिद्वमन्तो रुधिरं न्यपतन् वसुधातले।
दानवा गिरिशृङ्गाभा महाशूलासिपाणयः। ते वाणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयसमाकुलाः। ११०८५
विशालमाकाशतलं दानवा निर्ज्जितारणे। निःशेषभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनीं तदा।
वाणः क्रोधात् प्रजज्वाल समिद्धोऽग्निरिवाध्वरे। अम्बरेचरो भूत्वा साधुवादी समन्ततः।
नारदोऽनृत्यत प्रीत्या ह्यनिरुद्धस्य संयुगे। एतस्मिन्नन्तरे चैव वाणः परमकोपनः।
कुम्भाण्डसंगृहीतं तु रथमास्थाय वीर्य्यवान्। ययौ यत्रानिरुद्धो वै उद्यतायोधने स्थितः।
पट्टिशासिगदाशूलानुद्यम्य सपरश्वधान्। बभौ बाहुसहस्रेण शक्रो ध्वजशतैरिव। ११०९०
बद्धगोधाङ्गुलित्रैस्तु बाहुभिः स महाभुजः। नानाप्रहरणोपेतैः शुशुभे दानवोत्तमः।
सिंहनादं नदन् क्रुद्धो विस्फारितमहाधनुः। अब्रवीत्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधसंरक्तलोचनः।
वाचस्तास्तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः। वाणस्य वदतः संख्ये तदैवत ततोऽहसत्।
किङ्किणीजालनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनं। सचर्म्मावनद्धाङ्गं ददर्श स महारथं।

तस्य वाजिसहस्रन्तु रणे युक्तं महात्मनः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव । ११०६२
तमापतन्तं ददृशे दानवं यदुनन्दनः । संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा चाप्यपूर्य्यत ।
असिचर्म्मधरो वीरः खड्गः संग्रामलालसः । नरसिंहो यथा पूर्व्वमादिदैत्यवधोद्यतः ।
आपतन्तं ददर्शाथ खड्गचर्म्मधरं तदा । खड्गचर्म्मधरं तन्तु दृष्ट्वा वाणः प्रहादिनं ।
प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युम्निवधकाङ्क्षया । तनुवेण विहीनस्य खड्गपाणिस्य मानुषः ।
अजेयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे वाणो जितकाशी महाबलः । ११०७०
वाचं प्रोवाच संक्रुद्धो म्रियतां हन्यतामिति । वाणस्य वचनं श्रुत्वा प्राद्युम्निरादवे ।
वाणस्य वदनं क्रोधाद्वीक्षमाणोऽभ्युदैक्षत । ऊषा भयपरित्रस्ता रुदते तत्र भाविनी ।
अनिरुद्धः प्रहस्याथ समाश्वास्य च तां स्थितः । अथ वाणः शरौघाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
चिक्षेप समरे क्रुद्धो ह्यनिरुद्धवधेप्सया । अनिरुद्धस्य चिच्छेद काङ्क्षंस्तस्य पराजयं ।
ववर्ष शरवर्षाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः । वाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षंस्तस्य रणे वधं । ११०७५
तानि वाणसहस्राणि चर्म्मणा व्यवधूय सः । बभौ प्रद्युम्नतनयः स्थितः सूर्य्य इवोदये ।
सोऽभिभूय रणे वाणमास्थितो यदुनन्दनः । सिंहः प्रद्युम्नतो दृष्ट्वा गजेन्द्रं यथा वने ।
ततो वाणसहस्रैस्तैर्वर्म्मभेदिभिराशुगैः । विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः प्राद्युम्निमपराजितं ।
समाहतस्ततो वाणैः खड्गचर्म्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निशितैरभ्यघ्नन् सायकैस्तदा ।
सोऽतिविद्धो महाबाहुर्वाणैः सन्नतपर्व्वभिः । क्रोधेनाति प्रजज्वाल चिकीर्षुः कर्म्म दुष्करं । ११०८०
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैर्वाणवर्षैः समाहतः । अभिभूतः सुसंक्रुद्धो ययौ वाणरथम्प्रति ।
असिभिर्मुषलैः शूलैः पट्टिशैस्तोमरैस्तथा । सोऽतिविद्धः शरौघैस्तु प्राद्युम्निर्व्यभ्रकम्पत ।
आप्लुत्य सहसा क्रुद्धो रथेषां तस्य सोऽच्छिनत् । अथाजघान स खड्गेन वाणस्य रथकूवरं ।
तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिशैस्तथा । चकारान्तर्हितं वाणो युद्धमार्गविशारदः ।
हतोऽयमिति विज्ञाय प्राप्रहृष्टामना रणे । ततोऽवप्लुत्य सहसा रथपार्श्वे व्यवस्थितः । ११०८५
शक्तिं वाणस्ततः क्रुद्धो घोररूपां भयावहां । जग्राह ज्वलितां दीप्तां घण्टामालाकुलां रणे ।
ज्वलनादित्यसङ्काशां समदृष्टोग्रदर्शनां । प्राहिणोत्तामसङ्गेन महोल्कां ज्वलितामिव ।
तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य शौरिस्तान्तकरीं तदा । सोऽभिप्लुत्य तदा शक्तिं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
निर्बिभेद तदा वाणं तया शक्त्या महाबलः । सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलं ।
स गाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् । ११०९०
उपेक्षसे दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतं । असम्भवी ध्रुवं वीरो निर्व्विकारोऽद्य दृश्यते ।
मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं वध्योऽन्यथा भवेत् । आत्मानं मास्य रक्षस्व प्रमादात् किमुपेक्षसे ।
वध्यतामयमद्यैव न नः सर्व्वान्विनाशयेत् । कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रचोदितः ।
वाचं रुषामभिक्रुद्धः प्रोवाच वदतांवरः । रुष्टोऽहमस्य विद्धो मत्तः प्रापदं रणे ।

आदास्याम्यहमेतं हि गरुत्मानिव पन्नगान्। इत्येवमुक्त्वा स रथः सायुधः सध्वजसारथिः। १०१९५
गन्धर्व्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत। विज्ञायान्तर्हितं बाणं प्राद्युम्निरपराजितः।
पौरुषेण समायुक्तः संप्रैक्षत दिशो दश। आस्थाय तामसीं विद्यां ततः क्रुद्धो बलेः सुतः।
मुमोच निशितान् बाणांश्छन्नो मायाधरो बली। प्राद्युम्निर्विशिखैर्भिन्नः सर्पभूतैः समन्ततः।
वेष्टितो बहुधा तस्य देहः पन्नगराजिभिः। स तु वेष्टितसर्व्वाङ्गो बहुः प्राद्युम्निराहवे।
निश्चलश्चाचलश्चासौ मैनाक इव पर्व्वतः। आसावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विवेष्टितः। १०२००
अभीतः पर्व्वताकारः प्राद्युम्निरभवद्रणे। निश्चलश्चगतिश्चापि सर्पवक्त्रमयैः शरैः।
न विव्यथे स भूतात्मा सर्व्वतः परिवेष्टितः। ततस्तं वाग्भिरुग्राभिः संरब्धः समतर्ज्जयत्।
बाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रावाचामर्षितो वचः। कुष्माण्ड बध्यतां शीघ्रमयं वै कुलपांसनः।
चारित्रं येन नो लोके दूषितं दूषितात्मना। इत्येवमुक्ते वचने कुष्माण्डो वाक्यमब्रवीत्।
राजन् वक्ष्याम्यहं किञ्चित् तन्मे शृणु यदीच्छसि। अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वाऽयमिहागतः। १०२०५
केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः। मयाऽयं बहुशो युध्यन् दृष्टो राजन्महारणे।
क्रीडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत्। बलवान् सत्त्वसम्पन्नः सर्व्वशस्त्रविशारदः।
नायं वधकृतं दोषमर्हते दैत्यसत्तम। गान्धर्व्वेण विवाहेन कन्येयं तव सङ्गता।
अदेया अप्रतिग्राह्या अतश्चिन्त्य वधं कुरु। विज्ञाय तु वधं वाऽस्य पूजां वाऽस्य करिष्यसि।
वधे चास्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान् गुणः। अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्व्वथा मानमर्हति। १०२१०
सर्व्वतो वेष्टिततनुर्व्यथत्येव भोगिभिः। कुलशौटीर्य्यवीर्य्यैश्च सत्त्वेन च समन्वितः।
पश्य राजन् यशोवीर्य्यैरन्वितं पुरुषोत्तमं। न नो गणयते सर्व्वान् वधं प्राप्तोऽप्ययं बली।
यदि मायाप्रभावेण नाथ बद्धो भवेदयं। सर्व्वासुरगणान् सङ्ख्ये योधयेत्कांश्च संशयः।
सर्व्वयुद्धेषु मार्गज्ञो भवेद्वीर्य्याधिकस्तव। शोणिताघ्रुतैर्नागैर्नागभोगैश्च वेष्टितः।
त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान्। इमामवस्थां नीतोऽपि स्वबाहुबलमाश्रितः। १०२१५
न चिन्तयति राजंस्त्वां वीर्य्यवान् कोऽप्ययं युवा। सहस्रबाहोः समरे दिवाकः प्रमुखे स्थितः।
न चिन्तयति ते वीर श्रेयो वीर्य्यबलान्वितः। रक्षितं यदि ते राजन् श्रेयो वीर्य्यबलान्वितः।
कन्या चेयं न चान्यस्य निर्यात्यानेन सङ्गता। यदि चेष्टतमः कश्चिदयं वंशे महात्मनां।
ततः पूजामथं त्वत्तः प्राप्स्यत्येवासुरोत्तम। रक्ष्यतामिति चोक्त्वा वै तथाऽस्थिति च तस्थिवान्।
एवमुक्ते तु वचने कुष्माण्डेन महात्मना। तथेत्याह तु कुष्माण्डं बाणः शक्रनिवर्हणः। १०२२०
संरक्षिणस्ततो दत्त्वा ह्यनिरुद्धस्य धीमतः। ययौ स्वमेव भवनं बलेः पुत्रो महाबलः।
संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलं। ऋषीणां नारदः श्रेष्ठोऽगमद्द्वारवतीं प्रति।
ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्द्वारवतीं गतः। यदूं निवेदयामीति प्राद्युम्निं गरुडध्वजे।
गते ऋषीणां प्रवरे सोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत्। नष्टोऽयं दानवः क्रूरो युद्धं प्राप्य न संशयः।

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरं । श्रावयिष्यति तत्त्वेन इममर्थं यथैव तत् । १०२२५

नागैर्व्विवेष्टितं दृष्ट्वा उषा प्राद्युम्निमातुरा । हरोद वाष्पधाराक्षी तामाह रुदतीं पुनः ।

किमिदं रुद्यते भीरु मा भैस्त्वं शुभलोचने । पश्य सुश्रोणि सम्प्राप्तं मत्कृते मधुसूदनं ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा शार्ङ्गशब्दं बलस्य च । दानवा नाशमेष्यन्ति गर्भाश्चासुरयोषितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ताऽनिरुद्धेन उषा विस्रम्भमागता । नृशंसं पितरञ्चैव शोचते सा सुमध्यमा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धने सप्तसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धः सहोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेन्द्रेण वाणेन बलिसूनुना । १०२३०

तदा देवीं स कौमारीं रक्षार्थं शरणं गतः । यद्गीतमनिरुद्धेन देव्यास्तोत्रमिदं शृणु ।

अनन्तमक्षयं दिव्यमादिदेवं सनातनं । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रथमं विभुं ।

चण्डीं कात्यायनीं देवीमार्य्यां लोकनमस्कृतां । वरदां कीर्त्तयिष्यामि नामभिर्द्दैवसंस्तुतैः ।

ऋषिभिर्द्दैवतैश्चैव वाक्पुष्पैरर्च्चितां शुभां । तां देवीं सर्व्वदेवस्थां सर्व्वलोकनमस्कृतां ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोष्ये कृताञ्जलिः । १०२३५

गौतमीं कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेध्यां गोकुलसम्भूतां नन्दगोपस्य नन्दिनीं ।

प्राज्ञां दक्षां शिवां पुण्यां दनुपुत्त्रप्रमर्द्दिनीं । तां देवीं सर्व्वदेवस्थां सर्व्वभूतनमस्कृतां ।

दर्शनीं पूरणीं मायां शशिवक्त्रां शशिप्रभां । शान्तिं ध्रुवाञ्च जननीं मोहनीं तापनीं तथा ।

स्तव्यां देवैः सर्षिगणैः सर्व्वभूतनमस्कृतां । काली कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाशिनीं ।

कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीं । सौदामिनीं मेघरवां वेतालीं विपुलाननां । १०२४०

यूथस्थान्वां महाभागां शकुनीं रेवतीं तथा । तियोनां पञ्चमीं षष्ठीं पौर्णमासीं चतुर्द्दशीं ।

सप्तविंशति ऋक्षाणि नद्यः सर्व्वा दिशो दश । नगरोपवनोद्यानचत्वराट्टालवासिनीं ।

ह्रीं श्रीं गार्गीञ्च गान्धर्व्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिनाशां दिशं स्वर्गं नमस्यामि सरस्वतीं ।

वेदानां मातरञ्चैव सावित्रीं भक्तवत्सलां । तपस्विनीं शान्तिकरीमेकानंशां सनातनीं ।

कोटीथ्यां मदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीं । भूतधात्रीं भयकरीं कुष्माण्डीं कुसुमप्रियां । १०२४५

दारुणीं मन्दरावासां विन्ध्यकैलासवासिनीं । वराङ्गनां सिंहरथां बहुरूपां वृषध्वजां ।

दुर्लभां दुर्ज्जयां दुर्गां निशुम्भभयदर्शिनीं । सुराप्रियां सुरां देवीं बलापाशानुजां शिवां ।

किरातीञ्चीरवसनां चोरसेनानमस्कृतां । आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्व्वपर्व्वतवासिनीं ।

निशुम्भशुम्भमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीं । जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेवितां ।

वरां कुमारप्रभवां पार्व्वतीं पर्व्वतात्मजां । पत्नीशद्देवकन्यानां पत्नी देवगणस्य च । १०२५०

कद्रुपुत्त्रसहस्रस्य पुत्त्रपौत्त्रवरस्थितः । माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।

ऋषिपत्नीगणानाञ्च यक्षगन्धर्व्वसेवितां । विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।

एवमेतासु नारीषु सर्व्वभूताश्रया क्षमि । नमस्कृताऽसि त्रैलोक्ये किन्नरोद्गीतसेविते ।

अचिन्त्या ह्यप्रमेयाऽसि याऽसि साऽसि नमोऽस्तु ते । एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्त्तिता ह्यसि गौतमि ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् । अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं श्रये । १०२५५
सर्व्वेषामेव बद्धानां मोक्षणं कर्त्तुमर्हसि । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्य्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च । मरुतः सह पर्ज्जन्या धाता भूमिर्दिशो दश ।
गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा । सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधराः खगाः ।
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्व्वाप्सरसां गणाः । कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्त्तनात् ।
देव्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः । सा तस्मै सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति । १०२६०
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता । हारभूषितसर्व्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ।
कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने । नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता वै भजस्व मां ।
प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिश्चैव क्षमां धृतिं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा । सान्निध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला । बद्धं वाणपुरे वीरमनिरुद्धं ह्यमोचयत् । १०२६५
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणं । प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।
पूजयामास तां वीरः सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसन्निभं । बद्धं वाणपुरे वीरं साऽनिरुद्धमभाषत ।
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ।
॥ देव्युवाच ॥ चक्रायुधो मोक्षयिताऽनिरुद्ध त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालं । छित्त्वा तु वाणस्य स बाहुचक्रं पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः । १०२७०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदाऽनिरुद्धं सह वाणपुत्र्या नेतुं खगेन्द्रेण हरिः प्रवृत्तः । महासुरं वाण उदीर्णचक्रं न्यक्कारमासन्नतरं निशम्य ।
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं तुष्टाव हृष्टा शशिकान्तवक्त्रः ।
॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे नमोऽस्तु ते देवि मुरारिनाशिनि । नमोऽस्तु ते कामचरे सदाशिवे नमोऽस्तु ते सर्व्वहितैषिणि प्रिये ।
नमोऽस्तु ते महिषमहासुरार्हिंनि नमोऽस्तु ते भयकरि विद्विषां सदा ।
ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभव्ये यशस्विनि । त्राहि मां सर्व्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते । १०२७५
नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते । प्रियभक्ते जगन्मातः शैलपुत्रि वसुन्धरे ।
त्रायस्व मां विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते । नमामि शिरसा देवीं बन्धनस्थो विमोक्षितः ।
रक्ष मां सर्व्वभूतेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते । त्रायस्व सर्व्वदुःखेभ्यो दानवानां भयङ्करि ।
रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्त्तिनाशिनि । सर्व्वदुःखभयत्रासात्त्राहि मां परमेश्वरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्य्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत् सुसमाहितः । सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । १०९८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धकृतार्य्यास्तवे अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुरुदुः सर्व्वयोषितः । प्रियं नाथमपश्यन्त्यः कुरर्य्य इव संघशः ।

अहो धिक् किमिदं नाथ नाथे कृष्णे व्यवस्थिते । अनाथा इव संत्रस्ता रुदिमो भयपीडिताः ।

यस्येन्द्रप्रमुखा देवाः सादित्याः समरुद्गणाः । बाहुच्छायां समाश्रित्य वसन्ति दिवि निर्वृताः ।

तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयं । यत्रानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हृतः ।

अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्मतेः । वासुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसहं । १०९८५

व्यादितास्यस्य यो मृत्योर्दंष्ट्रायां परिवर्त्तते । स वासुदेवं समरे नोदन् प्रत्युदियाद्रिपुः ।

इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपुङ्गवे । कथं जीवन् विमुच्येत साक्षादपि शचीपतिः ।

हतनाथाः स्म शोच्याः स्म वयमद्य विनाकृताः । विप्रयोगेण नाथस्य कृतान्तवशगाः कृताः ।

इत्येवं ता रुदन्त्यश्च वदन्त्यश्च पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुचुरस्रिवं परमातुराः ।

तासां वाष्पाम्बुपूर्णानि नयनानि चकाशिरे । सलिलेनाप्लुतानीव पङ्कजानि जलागमे । १०९९०

तासामरालपक्ष्माणि राजिमन्ति शुभानि च । रुधिरेणाप्लुतानीव नयनानि चकाशिरे ।

तासां हर्म्यतलस्थानां दुःखमाशोकसम्भवं(?) । कुररीणामिवाकाशे रुदतीनां सहस्रशः ।

तं श्रुत्वा निनदं घोरमपूर्व्वं भयमागतं । उत्पेतुः सहसा सर्व्वे गृहेभ्यः पुरुषर्षभाः ।

कस्मादेषोऽनिरुद्धस्य श्रूयते रुदितस्वनः । गृहे कृष्णाभिगुप्तानां कुतो नो भयमागतं ।

इत्येवमूचुरन्योन्यं रोषविक्लवगद्गदाः । आधर्षिता यथा सिंहा गुहास्था इव निःश्वसाः । १०९९५

सन्नाहभेरी कृष्णस्य सभायामाहता तदा । तस्याः शब्देन ते सर्व्वे सभामागम्य धिष्ठिताः ।

किमेतदिति तेऽन्योन्यं समपृच्छन्त यादवाः । अन्योन्यस्य हि ते सर्व्वे यथान्यायमवेदयन् ।

ततस्ते वाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधसंरक्तलोचनाः । निश्वसन्तो व्यतिष्ठन्त यादवा युद्धदुर्म्मदाः ।

तूष्णीभूतेषु सर्व्वेषु विपृथुर्व्वाक्यमब्रवीत् । कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुषेन्द्र भवानिह । तव बाहुबलप्राणमाश्रिताः सर्व्वयादवाः । ११०००

भवन्तमाश्रिताः कृष्ण संविभक्ताश्च सर्व्वशः । तथैव भगवान् शक्रस्त्वय्यावेश्य जयाजयौ ।

सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कथं त्वं चिन्तयाऽन्वितः । शोकसागरमक्षोभ्यं सर्व्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तानस्य्ममानानेतांस्त्वं समुद्धर महाभुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदभिभाषसे ।

चिन्तां कर्त्तुं वृथा देव न त्वमर्हसि माधव । इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःश्वस्य सुचिरं वशी ।

प्राह वाक्यं स वाक्यज्ञो बृहस्पतिरिव स्वयं । ११००५

॥ कृष्ण उवाच ॥ विपृथो चिन्तयाविष्ट एतत् कार्य्यमचिन्तयं । विचिन्तयंस्तत्त्वतोऽस्य कार्य्यस्य न लभे मतिं ।

तथाऽहं भवताऽप्युक्तो नोत्तरं विदधे क्वचित् । दाशार्हगणमध्येऽहं वदाम्यर्थवतीं गिरं ।

प्रद्युम्नं यादवाः सर्वे यथा विप्राग्निभिः कृतं । अनिरुद्धे स्थिते शूरे दृष्टिमां कर्मपार्थिवाः ।
अग्नयो इव मंडले सर्वान्समान्तपयाम्यहम् । भगवन्नेव नो राजा हतः शार्ङ्गेण वै पुरा ।
प्रत्यानीतः स चास्माभिर्युद्धं कृत्वा सुदारुणं । प्रद्युम्नश्चापि नो मध्ये धन्विना हतो ह्यभूत् ।   १०२१०
स तं निहत्य समरे प्राप्तो रुक्मिणिनन्दनः । इदन्तु सुमहत् कष्टं प्राप्तुमिच्छामि सम्प्रति ।
नैवंविधमहं दोषं स्मरामि मधुसूदन । भवता गुप्सितः पार्थ सेन मे मूर्ध्नि शासितः ।
तस्मादहं सानुबन्धस्य हरिष्ये जीवितं रणे । इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
चराः कृष्ण प्रद्युम्नस्यार्थमनिरुद्धस्य मार्गणे । सपर्यन्तवनोद्देशां मार्गन्तु वसुधामिमां ।
आज्ञां प्राप्य कृष्णस्य स्थितं कृत्वा चचारादा । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चराणां चिन्मयो चिरं ।   १०२१५
आभ्यन्तराश्च बाह्याश्च व्यादिश्यन्तां चरा नृप ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा आज्ञाकारितोऽभवत् । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांस्तदा ।
ततश्चराश्च व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । तथा चराश्च व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
अभ्यन्तरश्च मार्गध्वं वाह्यतश्च समन्ततः । वेणुमन्तं लतावेष्टं तथा रैवतकं गिरिं ।
ऋक्षवन्तं गिरिश्चैव मार्गध्वं त्वरिता रथैः । इत्येवं तत्र योधानां मार्गितव्यं समन्ततः ।   १०२२०
यातव्यश्चापि निःशङ्कमुद्यानेषु समन्ततः । उद्यानानि च सर्वाणि रथानां चाप्यनेकशः ।
आदध्वं त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुनन्दनं । सेनापतिरनाधृष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
कृष्णमक्लिष्टकर्माणमच्युतं भीतभीतवत् । शृणु कृष्ण वचो मह्यं यदि ते रोचते प्रभो ।
चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः । अविलोमा पुलोमा च निसुन्दनरकौ हतौ ।
भौमः शाल्वश्च निहतो मैन्दो द्विविद एव च । हयग्रीवश्च सुमहान् सानुबन्धस्त्वया हतः ।   १०२२५
तावुभौ विग्रहे हन्ते देववैरी सुदारुणौ । सर्वाण्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ।
कृतवानसि गोविन्द पार्थिवानाञ्च नाशितं ते । इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुबन्धं कृतं रणे ।
पारिजातस्य हरणे यत् कृतं कर्म दुष्करं । तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण ऐरावतशिरोगतः ।
निर्जितो बाहुवीर्येण स्वयं युद्धविशारदः । तेन वैरं त्वया सार्द्धं कर्तव्यं नात्र संशयः ।
वैरानुबन्धस्य महांस्तेन कार्यस्त्वया सह । तथानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयं ।   १०२३०
न ह्यन्यस्य भवच्छक्तिर्वैरनिर्यातनम्प्रति । इत्येवमुक्ते वचने कृष्णो नाग इव श्वसन् ।
उवाच वचनं धीमाननाधृष्टिं महाबलं । सेनानीस्तात मा मैवं न देवाः क्षुद्रकारिणः ।
नाकृतघ्ना न च क्लीवा नावलिप्ता न चालिशाः । देवतार्थञ्च मे यत्नो महान्दानवसंक्षये ।
तेषां प्रियार्थञ्च रणे हन्मि दृप्तान्महासुरान् । तत्परस्त्वमनाश्चास्मि तद्भक्तस्तत्परायणः ।
कथं पापं करिष्यन्ति विज्ञायैवंविधं हि मां । मद्भक्ताः सत्यवन्तश्च नित्यं भक्तानुकम्पिनः ।   १०२३५
न तेभ्यो विद्यते पापं साक्षित्वात् प्रभावतः । कदाचिदिह पौरुष्यादनिरुद्धो हतो भवेत् ।
देवेषु समहेन्द्रेषु नैतत् कर्म विधीयते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विलपमानस्य कृष्णस्याकुलचेतसः । कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाऽक्रूरोऽब्रवीद्वचः ।
मधुरं श्लक्ष्णया वाचा सोऽथ वाक्यविशारदः । यत्कृष्णस्य प्रभो कार्य्यं तदस्माकं विनिश्चितं ।
अस्माकञ्चापि यत्कार्य्यं तद्धि कार्य्यं शचीपतेः । संरक्ष्याश्च वयं देवैरस्माभिरपि देवताः । १०२८०
देवतार्थं भवांश्चापि मानुषत्वमुपागतः । विष्णुर्मधुनिहा वीरो देवदेवः सनातनः ।
एवमक्रूरवचनैश्चोदितो मधुसूदनः । स्निग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत ।
नायं देवैर्न गन्धर्व्वैर्न यक्षैर्नापि राक्षसैः । प्रद्युम्नपुत्रोऽपहृतः पुंश्चल्या तु हृतः स्त्रिया ।
मायाविदग्धाः पुंश्चल्यो दैत्यदानवयोषितः । ताभिर्हृतो न सन्देहो नान्यतो विद्यते भयं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णेन तु महात्मना । अथावगम्य तत्त्वेन यद्वृत्तं यदुमण्डले । १०२८५
उदतिष्ठन्महानादस्तदा कृष्णं प्रशंसयन् । चिन्तयन् स तु सर्व्वेषां हृतमागधवन्दिनां ।
मधुरः शुश्रुवे शब्दो माधवस्य निवेशने । ते चराः सर्व्वतः सर्व्वे सभाद्वारमुपागताः ।
शनैर्गद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि सभाः शैला गुहा नद्यः सरांसि च ।
एकैकं शतशो राजन् मार्गितं न च दृश्यते । अथ कृष्णचरा राजन्नुपागम्य तदाऽब्रुवन् ।
सर्व्वे संविदिता देशाः प्रासुचिर्न च दृश्यते । यदन्यत् संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन । १०२९०
तदाज्ञापय नः क्षिप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे । ततस्ते दीनमनसः सर्व्वे बाष्पाकुलेक्षणाः ।
अन्योन्यमभ्यभाषन्त किमतः कार्य्यमुत्तरं । सन्दष्टौष्ठपुटाः केचित् केचिद्बाष्पाकुलेक्षणाः ।
केचिद्भ्रुकुटिमास्थाय चिन्तयन्त्यर्थसिद्धये । एवं चिन्तयतां तेषां बह्वर्थमभिभाषतां ।
अनिरुद्धः कुतश्चेति सम्भ्रमः सुमहानभूत् । अन्योन्यमभिवीक्षन्ते यादवा जातमन्यवः ।
तां निशां विमनस्काश्च गमयेयुः कथञ्चन । अनिरुद्धो हृतश्चेति पुनः पुनररिन्दम । १०२९५
एवञ्च ब्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्तूर्य्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महास्वनैः ।
प्रबोधनं महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये । ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।
प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् सर्व्वान् कृष्णेन सह सङ्गतान् ।
ततः स जयशब्देन माधवं प्रत्यपूजयत् । उग्रसेनादयस्ते च तमर्षिं प्रत्यपूजयन् ।
अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्ज्जयः । मधुपर्कञ्च गाञ्चैव नारदाय ददौ प्रभुः । १०३००
सोपविश्यासने शुभ्रे स्पर्द्ध्यास्तरणसंवृते । सुखासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्थवत् ।
॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गा गतमानसाः । उत्साहहीनाः सर्व्वे वै क्लीबा इव समासते ।
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदं ।
अनिरुद्धो हृतो ब्रह्मन् केनापि निशि सुव्रत । तस्यार्थे सर्व्व एव स्म चिन्तयाविष्टचेतसः ।
एष ते यदि वृत्तान्तः श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन् कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानघ । १०३०५
इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना । प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ।
निर्वृत्तं सुमहद्युद्धं देवासुरसमं महत् । अनिरुद्धस्य चैकस्य बाणस्य च महामृधे ।

उषा नाम सुता तस्य बाणस्याप्रतिमौजसः। तदर्थं चित्रलेखा वै जहाराशु तमस्वराः।
उभयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणं। प्रद्युम्नबाणयोः शक्र बलिवासवयोरिव।
अस्माभिश्चापि तद्युद्धं दृष्टं सुमहदद्भुतं। अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेष्वनिवर्त्तिना। १०१७०
बाणेन मायामास्थाय बद्धो नागैर्महाबलः। आदिष्टश्च वधस्तस्य बाणेन मकरध्वज।
तन्निवारितवान्मन्त्री कुम्भाण्डो नाम तस्य च। कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनाक्रम्येन संयुगे।
बाणेन मायामास्थाय सर्पैर्नियमनं कृतं। उत्तिष्ठतु भवान् शीघ्रं यत्नस्वे विजयाय च।
नायं संरक्षितुं कालः प्राप्तं स्तात जयैषिणां। प्राणैः किञ्चिद्धि तैर्व्वीरो धैर्य्यमालम्ब्य तिष्ठति।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान्। प्रयाणिकान् वै संभारानाज्ञापयत वीर्य्यवान्। १०१७५
ततश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैश्चापि समन्ततः। विनिर्ययौ महाबाहुः कीर्य्यमाणो जनार्द्दनः।
॥ नारद उवाच ॥ स्मरणं वैनतेयस्य कृष्ण त्वं कर्त्तुमर्हसि। न ह्यन्येन तदध्वा वै शक्यो गन्तुं महाभुज।
श्रूयतां च तदध्वानं गन्तव्यमतिदुर्ल्लभं। एकादशसहस्राणि योजनानां जनार्द्दन।
तदितः शोणितपुरं प्राद्युम्निर्यत्र साम्प्रतं। मनोजवो महावीर्य्यो वैनतेयः प्रतापवान्।
एकेन स मुहूर्त्तेन वाणं संदर्शयिष्यति। तमाह्वयस्व गोविन्द स हि त्वां तत्र नेष्यति। १०१८०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राध्यायत् गरुडं हरिः। स कृष्णपार्श्वमागम्य प्राञ्जलिर्गरुडः स्थितः।
प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः। वासुदेवं महात्मानं श्लक्ष्णं मधुरया गिरा।
॥ गरुड उवाच ॥ पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहं। कार्य्यं ते यदि तच्चापि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः।
कस्य पक्षपरिक्षेपैर्नाशयामि पुरं विभो। प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्यात् बलं मम।
गदावेगञ्च ते वीर चक्राग्निञ्च महाभुज। नावबुध्यति मूढात्मा को दर्पोत्साहमेष्यति। १०१८५
बलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति। कस्य देहं तु निर्भिन्नं मेदिनी याचति प्रभो।
कस्य शार्ङ्गरवैः प्राणान्मोक्षयिष्यसि माधव। कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनं।
एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता। वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पततां वर।
बलेः पुत्रेण बाणेन प्राद्युम्निरपराजितः। उषायाः कारणे बद्धो नगरे शोणिताह्वये।
अनिरुद्धस्तु कामार्त्तो बद्धो नागैर्महाविषैः। तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया त्वं पतगेश्वर। १०१९०
तव वेगे समो नास्ति पक्षिणाम्प्रवरो भवान्। अन्यकश्च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै प्रभो।
तत्र प्रापय शीघ्रं मां यत्र प्राद्युम्निरावसत्। वैदर्भी ते स्नुषा वीर रुदते पुत्रगृद्धिनी।
त्वत्प्रसादाद्भवत्येषा पुत्रेण सह सङ्गता। अमृतं हि हृतं पूर्व्वं त्वया पन्नगनाशन।
मया सह समागम्य तस्मिन् काले महाभुज। आत्मा मे त्वं ध्वजश्चैव सङ्ग्रामश्च महाबल।
अखिलं मानयस्वाद्य भक्तिश्च पतगेश्वर। तव वेगसमो नास्ति पक्षिणाञ्च न ते समः। १०१९५
सुपर्ण सुष्ठतेन त्वां ब्रवे पन्नगनाशन। दासीभावात्त्वया माता मोचिताकिना पुरा।
पक्षविक्षेपमात्रेण जिता देवास्त्वया रणे। भवान् सुरगणान् सर्व्वान् पृष्ठमारोप्य विक्रमात्।

गच्छ मे स्वागमान् देशान् विजयस्व तवाश्रयात् । गुरुत्वाल्लघुताञ्चैव जवात् पवनोपमः ।
भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे । सत्यसन्ध महाभाग वैनतेय महाद्युते ।
वयमद्यानुरक्तार्थं साहाय्यमुपकल्पतां । १०४००
॥ गरुड उवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महाभुज । त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्व्वत्र मम केशव ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वया मधुसूदन । ज्ञानवत्त्वं मया कृष्ण वेत्सि मां त्वं महाभुज ।
वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्व्वकामप्रदो भवान् । अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ।
चतुर्भुजश्चतुर्मूर्त्तिश्चातुर्होत्रप्रवर्त्तकः । चातुराश्रम्यवेत्ता च चतुर्होता महाकविः ।
धनुर्धरश्चक्रधरो भवान् शङ्खधरो महान् । भवान् पूर्व्वेषु देवेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो । १०४०५
शार्ङ्गी मुषली चक्री देवकीतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ।
चाणूरमथनश्चैव मल्लादिर्मल्लभावनः । मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुषदस्त्वपि ।
विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रज्ञो विप्रभावनः । ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च महान्दामोदरः स्मृतः ।
प्रलम्बमथनश्चैव केशिहा दानवान्तकः । अरिष्टकस्य हन्ता वै तथा रावणनाशनः ।
विभीषणस्य भगवान् राज्यदो वालिनाशनः । सुग्रीवराज्यदाता च वालिराज्यापहारकः । १०४१०
रत्नहर्त्ता महारत्नः समुद्रोदरसम्भवः । वरुणश्च भवान् ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ।
भवान् खड्गधरो धन्वी धनुर्द्धरवरो महान् । रामार्य इति विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः ।
गोविन्द इति विख्यातो जलधिस्त्वञ्च सुव्रत । आकाशश्च त्वमेवैव समुद्रमथनो महान् ।
भवान् स्वर्गो यज्ञफलो भवान् स्वर्गधरो मही । त्वमेव च महामेघो बीजनिष्पत्तिरेव च ।
त्रैलोक्यमथनश्चैव क्रोधलोभमनोरथः । भवान् कामप्रदश्चैव कामः सर्व्वधनुर्द्धरः । १०४१५
सम्वर्त्तो वर्त्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् । हिरण्यगर्भो भूगर्भो रूपवान् पुरुषोत्तमः ।
ईशत्वं च महादेवस्त्वमष्टगुणान्वितः । श्रोतुमिच्छसि मां देव श्रोतव्यस्त्वं सनातनः ।
चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनश्च निरीक्षिताः । हतास्ते यमदण्डेन तिर्यक् निरयगामिनः
ये त्वया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः । इह च प्रेत्य ते सर्व्वे सर्व्वथा स्वर्गगामिनः ।
एष तेऽहं महाबाहो वशगः शासने स्थितः । वचश्चैवं ततः श्रुत्वा गरुडः प्राह केशवं । १०४२०
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल । स कृष्णपार्श्वमागम्य हर्षादेव स्थितोऽभवत् ।
प्राह कण्ठे परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः । सखे शत्रुविनाशाय सर्व्वोऽयं प्रतिष्ठ्यतां ।
दत्त्वार्घ्यं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् । आरुरोह महाबाहुः सुपर्णं पुरुषोत्तमः ।
कृष्णकेशश्च बलवान् जिष्णुः कृष्णश्च वल्लभः । चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्वेदः षडङ्गवित् ।
श्रीवत्साङ्कोऽरविन्दाक्ष ऊर्द्ध्वरोमा मृदुत्वचः । समाङ्गुलिः समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः । १०४२५
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषो वृत्तबाहुर्महाभुजः । आजानुबाहुस्ताम्रास्यः सिंहविस्पष्टविक्रमः ।
सहस्रमिव सूर्य्याणां दीप्यमानः प्रकाशते । यः प्रभुर्भाति भूतात्मा भूतानां भावनः प्रभुः ।

यथा हृष्टगुणैश्वर्य्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां सर्व्वेषां सिद्धानाञ्च शाश्वतः ।
स्तूयमानः स्तवैः शुभ्रैः सूतमागधवन्दिभिः । ऋषिभिश्च महाभागैर्व्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
संविधानमथाज्ञाप्य द्वारकायां महाभुजः । गमनाय मतिञ्चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ।　१००१०
आस्थितो गरुडं देवस्तस्य चानु हलायुधः । पृष्ठतोऽपि बलस्याथ प्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ।
जय बाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे । न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो महामृधे ।
प्रसादात्ते ध्रुवा सर्व्वोर्म्मिञ्जयस्य पराक्रमे । विजेष्यसे रणे शत्रून् दैत्येन्द्रं सहवैणिकं ।
सिद्धचारणसंघानां महर्षीणाञ्च सर्व्वशः । इत्येवं वाचोऽशरीरस्थाः प्रववौ केशवो रणे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तूर्य्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महास्वनैः । वन्दिमागधसूतानां सर्व्वेषामपि सत्तमः ।　१००१५
शतमुखैर्यथाशीर्भिः स्तूयमानोऽथ मानवैः । बभार रूपं सोमार्कप्रकाशानां सदृशं तदा ।
अतीव शुशुभे रूपं व्योम तस्योत्पतिष्यतः । वैनतेयस्य भद्रं ते दृंहितं हरितेजसा ।
अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्व्वताकारसन्निभः । त्रिनयनो पुण्डरीकाक्षो विकाशन् बाहुसंचयं ।
असिचक्रगदाबाणा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः । चर्म्म शार्ङ्गं तथा वज्रं शङ्खश्चैवास्य वामतः ।
शीर्षाणान्तु सहस्रं वै विहितं शार्ङ्गधन्वना । सहस्रञ्चापि कायानां वहन् सङ्कर्षणस्तदा ।　१००२०
श्वेतप्रहरणोऽधृष्यः कैलास इव शृङ्गवान् । आस्थितो गरुडं राम उदयन्निव निशाकरः ।
सनत्कुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः । प्रद्युम्नस्य महाबाहोः संग्रामे विक्रमिष्यतः ।
स पक्षबलविक्षेपैर्व्विधुन्वन् पर्व्वतान् बहून् । जगाम मार्गं बलवान् वातस्य प्रतिषेधयन् ।
अथ वायोरतिगतिमास्थाय गरुडस्तदा । सिद्धचारणसंघानां सुखं मार्गमवातरत् ।
अथ रामोऽब्रवीद्वाक्यं कृष्णमप्रतिमं रणे । स्वाभिः प्रभाभिर्हीनाः स्म कृष्ण कस्मादपूर्व्ववत् ।　१००२५
सर्व्वे कनकवर्णाभाः संवृत्ताः स्म न संशयः । किमिदं ब्रूहि मे तत्त्वं किं मेरोः पार्श्वगा वयं ।
॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये बाणस्य नगरमभ्यासस्थमरिन्दम । रक्षार्थं तस्य निर्य्यातो ह्यग्निरेष स्थितो ज्वलन् ।
अग्नेराहवनीयस्य प्रभया स्मः समाहताः । तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ।
॥ राम उवाच ॥ यदि स्मः सन्निकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । तद्विधत्स्व स्वयं बुद्ध्या यदत्रानन्तरं हितं ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ कुरुष्व वैनतेय त्वं स्वः कार्य्यमनन्तरं । त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरं ।　१००३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् श्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितं । चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपी महाबलः ।
गङ्गामुपागमत्तूर्णं वैनतेयस्ततो बली । आसुत्याकाशगङ्गायामापीय सलिलं बहु ।
प्रववर्षोपरि गतो वैनतेयः प्रतापवान् । तेनाग्निं शमयामास बुद्धिमान् विनतात्मजः ।
अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् । तं दृष्ट्वाहवनीयन्तु शान्तमाकाशगङ्गया ।
परमं विस्मयं गत्वा सुपर्णो वाक्यमब्रवीत् । अहो वीर्य्यमथाग्नेस्तु योऽदहद्युगसंक्षये ।　१००३५
तदेव वर्णवैरूप्यं चक्रे कृष्णस्य धीमतः । यस्त्रयाणां लोकानां पर्य्याप्त इति मे मतिः ।

कृष्णः सङ्कर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः । ततः प्रशान्ते दहने संप्रतस्थे स पक्षिराट् ।
स पक्षवातविक्षेपैः कुर्व्वन् घोरं महास्वनं । तान्दृष्ट्वा चिन्तयंस्तत्र हरस्यानुचराग्नयः ।
आस्थिता गरुडं ह्येते नानारूपा भयावहा । किमर्थमिह सम्प्राप्ता के वापीमे नराश्रयाः ।
निश्चयं नाध्यगच्छन्त ते गिरिप्रजवृद्धयः । प्रावर्त्तयंश्च संग्रामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः । १०७१०
तेषां युद्धे प्रसक्तानां सन्नादः सुमहानभूत् । तच्च श्रुत्वा महानादं सिंहानामिव गर्ज्जतां ।
अथाङ्गिराः स्वपुरुषं प्रेषयामास बुद्धिमान् । यत्र तद्वर्त्तते युद्धं तत्र गच्छस्व माचिरं ।
अथाग्नेस्तु वाक्येन पुरुषोऽतिमनोजवः । दृष्ट्वा तत् सर्व्वमागच्छ इत्युक्तः प्रस्थितस्त्वरन् ।
तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्त्तमानमुदैक्षत । अग्नीनां वासुदेवेन संसक्तानां महामृधे ।
ते जातवेदसः सर्व्वे कल्माषः कुसुमस्तथा । दहनः शोषणश्चैव तपनश्च महाबलः । १०७१५
स्वाहाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वह्नयः । अथापरे महाभागाः स्वैरनीकैर्व्यवस्थिताः ।
पिठरः पतगः स्वर्णस्यागाधो भ्राज एव च । स्वधाकाराश्रयः पञ्च प्रायुद्धंस्तेऽपि चाग्नयः ।
ज्योतिष्टोमविभागौ च वषट्काराश्रयौ पुनः । द्वावग्नी संप्रयुध्येते महात्मानौ महाद्युती ।
आग्नेयं रथमास्थाय शूलमुद्यम्य भास्वरं । तयोर्मध्येऽङ्गिराश्चैव महर्षिर्व्विबभौ रणे ।
स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं शिताञ्छरान् । कृष्णः प्रोवाच संक्रुद्धः स्मयन्निव पुनः पुनः । १०७२०
तिष्ठध्वमग्नयः सर्व्वे एष वो विदधे भयं । ममास्त्रतेजसा दग्धा दिशो यास्यथ विद्रुताः ।
अथाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावत । आददान इव क्रोधात् कृष्णप्राणान्महामृधे ।
त्रिशूलं तस्य तद्दीप्तं चिच्छेद परमेषुभिः । अर्द्धचन्द्रैस्तदा तीक्ष्णैर्यमार्कदहनप्रभैः ।
स्थूणाकर्णेन बाणेन दीप्तेन स महायशाः । विव्याधान्तकतुल्येन वक्षस्यङ्गिरसन्ततः ।
रुधिरौघप्लुतैर्गात्रैरङ्गिरा विक्लवन्निव । विह्वलगात्रः सहसा पपात धरणीतले । १०७२५
शेषाग्नयस्ततः सर्व्वे चत्वारो ब्रह्मणः सुताः । अवाहयंस्ततः शीघ्रं बाणस्य पुरमन्तिकात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अग्निजये अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ बाणपुरं दृष्ट्वा कृष्णं प्रोवाच नारदः । एतत्तच्छोणितपुरं कृष्ण पश्य महाभुज ।
अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितोऽवसत् । गुहस्य बाणगुप्त्यर्थं सततं क्षेमकारणात् ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्विदमथाब्रवीत् । येनं नचिन्त्यतामत्र श्रूयताञ्च महामुने ।
यदि चावतरेद्रुद्रो बाणसंरक्षणम्प्रति । स्थितो वधमथात्र सह योत्स्यामि तेन वै । १०७३०
एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा । प्राप्ता निमेषमात्रेण शीघ्रत्वाद्गरुडस्य ते ।
ततः शङ्खं समाधाय वदने पुष्करेक्षणः । वातवेगेन तं दध्मौ मेघवन्नमिशोद्भिरन् ।
ततः प्रध्माप्य तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वीर्य्यवान् । प्रविवेश पुरं कृष्णो बाणस्याद्भुतकर्म्मणः ।
ततः शङ्खप्रणादेन भेरीणाञ्च महास्वनैः । बाणानीकानि सहसा समनह्यन्त सर्व्वशः ।
ततः किङ्करसैन्यं तद्यादिष्टं समरेऽभ्ययात् । कोटिशश्चापि बहुशो दीप्तप्रहरणोद्यतं । १०७३५

तदप्यक्षोभ्यमेकस्थं महाभ्रघनसन्निभं । नोदयामास वेगेन अप्रमेयमयार्णवं ।
ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः । समाधावन्त संरब्धाः प्रायुध्यन् कृष्णमव्ययं ।
सर्व्वतस्तैः प्रदीप्तास्यै रोचिष्मद्भिरिवाग्निभिः । अभ्युपेत्य तदा तूर्णं वरवारणदानवैः ।
पीयते रुधिरं तेषां बहूनामपि संयुगे । तदवश्यं समासाद्य बलभद्रो महाबलः ।
प्रोवाच वचनं तत्र परस्य बलशासनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महाभयं । १०४९०
इति सञ्चोदितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता । तेषां वधार्थमाग्नेयं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
अस्त्रमस्त्रविदां श्रेष्ठो घनानलसमप्रभः । प्रविधूयासुरगणान् क्रव्यादानिव तेजसा ।
प्रययौ त्वरया युक्तो यत्रादृश्यत तद्बलं । शूलपट्टिशनिस्त्रिंशपिनाकपरिघायुधं ।
प्रनायकगणभूयिष्ठं बलन्तदभवत् क्षितौ । शैलमेघप्रतीकाशैर्नानारूपैर्महावरैः ।
वाहनैः संघशः सर्व्वे योधास्तत्रावतस्थिरे । वातोद्धूतैरिव घनैर्विप्रकीर्णैरिवाम्बरे । १०४९५
शुशुभे तत्र बलवीरयोधैर्ध्वजपंक्तिभिः । कुलिशैः पट्टिशैः शूलैर्गदाभिर्मुसलैस्तथा ।
आधावत्तदसह्योयं शुशुभे सर्व्वतो बलं । वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत् ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतद्दृश्यते बलं । एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाप्येवैव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीत् स तं । एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेयं योधसत्तमैः ।
युध्यतः प्राङ्मुखस्यास्य सुपर्णो वै समागतः । सव्ये पार्श्वे च प्रद्युम्नस्तथा मे दक्षिणे भवान् । १०५००
रक्षितव्यमथान्योन्यमस्मिन् घोरे महाहवे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं प्रमत्तास्ते न्योऽन्यमधिरूढाः खगोत्तमं । गिरिशृङ्गनिभैर्युद्धे महामुसललाङ्गलैः ।
युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्व्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ।
लाङ्गल्य लाङ्गलाग्रेण मुसलेनावपोथयत् । चरत्यभितो रामो युद्धमार्गविशारदः ।
प्रद्युम्नः शरजालैस्तान् समन्तात् पर्य्यवारयत् । दानवान् पुरुषव्याघ्रो युध्यमानान्महाबलः । १०५०५
स्निग्धाञ्जनचयप्रख्यः शङ्खचक्रगदाधरः । प्रभावप्रवरः शङ्खमयुध्यत जनार्द्दनः ।
पक्षप्रहाराभिहतान् तुण्डाघातविक्षताः । नीता वैवस्वतमुखं वैनतेयेन धीमता ।
तैर्हन्यमानं दैत्यानामनीकं भीमविक्रमं । अभज्यत तदा सद्यो वाणवंशसमाहतं ।
भज्यमानेष्वनीकेषु त्रातुकामः समभ्ययात् । ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड्भुजो नवलोचनः ।
भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः । नदन्मेघसहस्रस्य तुल्यो निर्घातनिस्वनः । १०५१०
निश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्रान्वितत्तनुर्भृशं । नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रं मुहुः कुर्व्वन् भ्रमन्मुहुः ।
संहृष्टरोमा ग्लानाक्षः क्षिप्तचित्त इव श्वसन् । हलायुधमभिक्रुद्धः साक्षेपमिदमब्रवीत् ।
किमेवं बलमत्तोऽसि न मां पश्यसि संयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् मोक्ष्यसे रणमूर्द्धनि ।
इत्येवमुक्त्वा प्रहसन् हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिभैर्घोरैर्मुष्टिभिर्जनयन् भयं ।
चरतस्तत्र संग्रामे मण्डलानि सहस्रशः । रौहिणेयस्य शैघ्र्येण न च स्थानमदृश्यत । १०५१५

तस्य भस्म तदा चित्रं ज्वरेणाप्रतिमौजसा । [illegible] शरीरे पर्व्वतोपमे ।
तद्दृष्ट्वा वचनस्तस्य मेरोः [illegible] । प्रदीप्तं पतितं तत्र गिरिशृङ्गं [illegible] ।
[illegible] चापि जज्वाल भस्मना [illegible] । [illegible] सिद्धाभिरत[illegible] ।
नेत्रयोराकुलत्वञ्च मुहुः कुर्व्वन् [illegible] । [illegible] चिरमिव [illegible] ।
ततो हलायुधो मग्नः [illegible] निमीलनः । [illegible] प्रदीप्तोऽस्मि [illegible] । १०५१०
दह्यामि सर्व्वगात्रात् कथं [illegible] । इत्येवमुक्ते वचने [illegible] ।
प्रहस्य वचनं प्राह कृष्णः [illegible] । न भेतव्यमिति [illegible] हलायुधः ।
कृष्णेन परमस्नेहात्ततो दाहं [illegible] । [illegible] मधुसूदनः ।
प्रोवाच परमक्रुद्धो वासुदेवो ज्वरं तदा ।
॥ भगवानुवाच ॥ एह्येहि ज्वर युध्यस्व [illegible] । [illegible] । १०५१५
सव्येतराभ्यां पाणिभ्यामेव [illegible] । [illegible] ।
ततः प्रदीप्तगात्रस्तु मुहूर्त्तम् [illegible] प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः [illegible] ।
ततस्तैर्भुजगाकारैर्बाहुभिः [illegible] । [illegible] मुष्टिभिः [illegible] ।
स संप्रहारस्तुमुलस्तयोः [illegible] । ज्वरस्य तु [illegible] ।
पर्व्वतेषु पतत्सु [illegible] । [illegible] तस्मिन् महारणे । १०५२०
नैवमेवं प्रवर्त्तव्यमिति तत्र महात्मनः । मुहूर्त्तमभवद्युद्धमन्योऽन्यं [illegible] ।
ततो ज्वरं [illegible] । [illegible] जनार्द्दनः [illegible] महामृधे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि [illegible] ऽध्यायः ॥ १८२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] । [illegible] ।
भुजमात्रस्तु बाहुभ्यां कृष्णदेहं [illegible] । [illegible] ।
[illegible] विष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिमौजसा । [illegible] । १०५२५
जृम्भते श्वसते चैव स्खलते च पुनः पुनः । [illegible] ।
ततः स्थैर्य्यं समालम्ब्य कृष्णः परपुरञ्जयः । [illegible] मुहुर्मुहुः ।
ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः । [illegible] ।
घोरं वैष्णवमत्युग्रं सर्व्वप्राणिभयङ्करं । स [illegible] ।
कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्व्वं गृहीत्वा [illegible] । [illegible] ततो हरिः । १०५३०
ततस्तं परमक्रुद्धो वासुदेवो महाबलः । [illegible] ।
आविध्य भूतले चैनं शतधा कर्त्तुमुद्यतः । [illegible] ।
आविध्यमाने तस्मिंस्तु कृष्णेनामिततेजसा । [illegible] ततो वाणी [illegible] ।
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्द्धन । मावधीर्ज्वरमेतं तु [illegible] ।

इत्येवमुक्ते वचने तं मुमोच हरिः स्वयं । भूतभव्यभविष्यस्य जगतः परमो गुरुः । १०७४५

कृष्णस्य पादयोर्मूर्ध्ना प्रणतः स गतो ज्वरः । प्रणम्य च हृषीकेशं ज्वरो वाक्यमथाब्रवीत् ।

शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञाप्यं यदुनन्दन । यो मे मनोरथो देव तं मे कुरु महाभुज ।

अहमेको ज्वरस्तात नान्यो लोके ज्वरो भवेत् । त्वत्प्रसादाद्धि देवेश वरमेतं वृणोम्यहं ।

॥ देव उवाच ॥ एवम्भवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वर काङ्क्षसे । वरार्थिनां वरो देयो भवांश्च शरणागतः ।

एक एव ज्वरो लोके भवानस्तु यथा पुरा । योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मय्येवैष प्रलीयतां । १०७५०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महायशाः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्व्वाक्यमुवाच ह ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व ज्वर सन्देशं यथा लोके चरिष्यसि । सर्व्वजातिषु विन्यस्तस्तथा स्थावरजङ्गमे ।

त्रिधा विभज्य चात्मानं मत्प्रियं यदि काङ्क्षसे । चतुष्पदान् भजैकेन द्वितीयेन च स्थावरान् ।

तृतीयो यस्तु ते भागो मानुषेषूपपत्स्यते । त्रिधा भूतं वपुः कृत्वा पक्षिषु त्वं भव ज्वर ।

चतुर्थो यस्तृतीयस्य भविष्यति च मे शृणु । एकान्तरश्चतुर्भागः खोरकश्च चतुर्थकः । १०७५५

मानुषेष्वेकपादेन वस त्वं प्रविभज्य वै । जातिष्वथावशेषासु निवस त्वं शृणुष्व मे ।

वृक्षेषु कीटरूपेण तथा वल्लीषु पत्रकः । पाण्डुपत्रश्च विख्यातः फलेष्वातुर्य्यमेव च ।

पद्मिनीषु हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोषरः । अपान्तु नीलिका विद्वान् शिखोद्भेदश्च बर्हिणां ।

गैरिकः पर्व्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भविष्यसि । गोष्वपस्मारको भूत्वा खोरकश्च भविष्यसि ।

एवं विविधरूपेण भविष्यसि महीतले । दर्शनात् स्पर्शनाच्चैव प्राणिनां वधमेष्यसि । १०७६०

ऋते देवमनुष्यांश्च नान्यस्त्वां विषहिष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् । प्रोवाच किञ्चिदवनः प्रयताञ्जलिरात्मवान् ।

॥ ज्वर उवाच ॥ सर्व्वज्ञातिश्रुतत्वेन कृती धर्म्मोऽसि माधव । भूयश्च ते वचः कर्त्तुमिच्छामि पुरुषर्षभ ।

तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुज ।

अहमसुरकुलप्रमाथिना त्रिपुरहरेण हरेण निर्म्मितः । रणशिरसि विनिर्ज्जितस्त्वया प्रभुरसि मेऽद्य नतोऽस्मि किङ्करः ।। १०७६५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽब्रवीदिदं । अभिवन्दिं शृणुष्वाद्य यन्मां वक्ष्यामि निश्चयात् ।

॥ ज्वर उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वया प्रियं कृतं । आज्ञाकरः प्रियं विष्णो यथाऽऽयुध करोम्यहं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ महाहवे तव मम च समीरितं परस्परं भुजबलवेगयाचितः । प्रणम्य मामेकमनाः पठेत्तु यः स वै भवे
ज्वर विगतज्वरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः शोकातुरापहः । प्रोवाच यदुशार्दूलमेवमेतद्भविष्यति । १०७७०

वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णात् समर्थं पुनः । प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे ज्वरापगमे द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते त्वरिताः सर्व्वे ययुश्च रणाग्रतः । वैनतेयसमारूढा युध्यन्ते रणमूर्द्धनि ।

ततः सर्व्वाण्यनीकानि बाणवृन्दैरवाकिरन् । वर्द्धयन्तो गतत्राणा महतोऽतिमहा रणे ।

चक्रलाङ्गलपातैश्च बाणवर्षैश्च पीडितं । बभूवापि महानीकं दानवानां महात्मनां ।
कक्षेऽग्निरिव संवृद्धः शुष्केन्धनसमीरितः । कृष्णबाणाग्निरुद्भूतो वृद्धिं परमां गतः । १०५७५
दानवानां सहस्राणि तस्मिन् समरमूर्द्धनि । युगान्ताग्निरिवार्च्चिष्मान् दहमानो व्यराजत ।
तां दीर्य्यमाणां महतीं नानाप्रहरणान्वितां । सेनां बाणः समालोक्य वारयन् वाक्यमब्रवीत् ।
लाघवं समुपागम्य किमेवं भयविह्वलाः । दैत्यवंशे समुत्पन्नाः पलायध्वं महाहवात् ।
कवचासिगदाप्रासशक्तिचर्म्मपरश्वधान् । उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति भवन्तोऽन्तरीकृताः ।
स्वजातिञ्चैव भावञ्च स्वसंसर्गमेव च । मानयद्भिर्न गन्तव्यमेषो ह्यहमवस्थितः । १०५८०
एवमुच्चारितां वाचं शृण्वन्तस्तामचिन्तयन् । आपन्नमनसस्ते सर्व्वे दानवा भयमोहिताः ।
प्रमाथगणशेषं तु तदनीकमतिष्ठत । भग्नावशेषं युद्धाय पुनश्चक्रे मनस्तदा ।
कुम्भाण्डो नाम बाणस्य सखाऽमात्यश्च वीर्य्यवान् । भग्नं बलं समालोक्य वचश्चेदमथाब्रवीत् ।
एष बाणः स्थितो युद्धे शङ्करोऽयं गुहस्तथा । किमर्थं बलमुत्सृज्य भवन्तो यान्ति मोहिताः
प्राणांस्त्यक्त्वा च युध्यध्वं सर्व्वे दानवपुङ्गवाः । एवं कुम्भाण्डवाक्यान्ते शृण्वन्तो भयमोहिताः । १०५८५
चक्राग्निभयसंविग्नाः सर्व्वे यान्ति दिशो दश । भग्नं बलं ततो दृष्ट्वा कृष्णेनामिततेजसा ।
संरक्तनयनः स्थाणुर्युद्धाय पर्य्यवर्त्तत । बाणसंरक्षणं कर्त्तुं रथमास्थाय सुप्रभं ।
देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निनिभेन वै । नन्दीश्वरसमायुक्तं रथमास्थाय वीर्य्यवान् ।
सन्दष्टौष्ठपुटो रुद्रः प्राधावत यतो हरिः । पिबन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महास्वनः ।
रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी । ततो गणसहस्रैस्तु नानारूपैर्भयावहैः । १०५९०
नर्दद्भिर्विविधाकारैरावृतो देवस्य सोऽभ्ययात् । केचित् सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखाः परे ।
गजाश्वोष्ट्रमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपीडिताः । व्यालयज्ञोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ।
खरोष्ट्रगजवक्त्राश्च सर्पग्रीवाश्च संस्थिताः । छागगोमायुमार्ज्जारमेषवक्त्रास्तथापरे ।
चीरिणः शिखिनश्चान्ये जटामौलिशिरोरुहाः । नग्नाः परिपतन्ति स्म शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
केचित् गोमुखास्तत्र दिव्यैरन्यैरलङ्कृताः । नानापुष्पकृतापीडा नानाप्रहरणायुधाः । १०५९५
वामना विकटाश्चैव सिंहव्याघ्रपरिच्छदाः । रुधिरार्द्रमहादंष्ट्रा महामांसबलिप्रियाः ।
देवं संपरिवार्य्याथ महाप्रभुमरिन्दमं । लीलायमानास्तिष्ठन्ति संग्रामाभिमुखोन्मुखाः ।
ततो दिव्यरथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्म्मणः । कृष्णो गरुडमास्थाय ययौ रुद्राय संयुगे ।
वैनतेयसमासन्नमायान्तं चापधृग्घरः । हरिं विव्याध कुपितो नाराचानां शतेन च ।
स शरैरर्दितस्तेन हरेणामितकर्म्मणा । हरिर्जग्राह कुपितो शङ्खं पाञ्चजन्यमनुत्तमं । १०६००
प्रचचाल ततो भूमिर्निर्घातरवपीडिता । नानायोद्धमुखास्तत्र विचेलुरभिपीडिताः ।
पर्व्वताः प्रचलास्तत्र जलधाराभिरावृताः । केचिच्चुमुचिरे तत्र शिखराणि समन्ततः ।
दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च । प्रदीप्तानीव दृश्यन्ते स्थाणुकृष्णसमागमे ।

समन्ततश्च निर्घाताः पतन्ति धरणीतले । शिवाश्चैवाशिवानादान्नदन्ते भीमदर्शनाः ।
वायवश्चानदन्घोरं रुधिरञ्चाभ्यवर्षत । उल्का च वायवैन्यस्य मुखान्याहत्य तिष्ठति ।　　१०९०५
न ववौ मारुतश्चापि ज्योतींष्याकुलतामियुः । प्रभाहीनास्तथौषध्यो न चरन्त्यन्तरीक्षगाः ।
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सर्व्वैर्देवगणैर्वृतः । त्रिपुरान्तकमुद्यन्तं ज्ञात्वा रुद्रमथागमत् ।
गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव यक्षविद्याधरास्तथा । सिद्धचारणसंघाश्च पश्यन्तोऽथ दिवि स्थिताः ।
ततः पार्जन्यमस्त्रं तु चिन्तं रुद्राय विष्णुना । ययौ ज्वलदथ तदा यतो रुद्रो रथे स्थितः ।
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्व्वणां । निपेतुः सर्व्वतो दिग्भ्यो यतो हररथः स्थितः ।　　१०९१०
अथाग्नेयं महारौद्रमस्त्रमस्त्रविदाम्वरः । मुमोच रुषितो रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततो विस्तीर्णदेहास्ते चत्वारोऽपि समन्ततः । नादृश्यन्त शरैश्छन्ना दह्यमानाः शराग्निना ।
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्व्व एवासुरोत्तमाः । हतोऽयमिति विज्ञाय आग्नेयास्त्रेण ते तदा ।
ततस्तत्तु विपन्नञ्चावञ्चमस्त्रविदाम्वरः । जग्राह वारुणं सोऽस्त्रं वासुदेवः प्रतापवान् ।
मुक्ते तु वासुदेवेन वारुणास्त्रे महात्मना । आग्नेयं प्रशमं यातं वारुणास्त्रस्य तेजसा ।　　१०९१५
तस्मिन् प्रतिहते शस्त्रे वासुदेवेन संयुगे । पैशाचं राक्षसं रौद्रं तथैवाङ्गिरसं भवः ।
मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि वै । वायव्यमथ सावित्रं वासवं मोहनन्तथा ।
अस्त्राणां वारणार्थाय वासुदेवो मुमोच ह । अस्त्रैश्चतुर्भिश्चत्वारि वारयित्वा महाबलः ।
जग्राह वैष्णवं सोऽस्त्रं व्यादितास्यान्तकोपमं । वैष्णवास्त्रे प्रमुक्ते तु सर्व्व एवासुरोत्तमाः ।
भूतयक्षगणाः सर्व्वे बाणानीकश्च सर्व्वशः । दिशः प्रदुद्रुवुः सर्व्वे भयमोहितलोचनाः ।　　१०९२०
प्रमाथगणभूयिष्ठे सैन्ये दीर्णे महासुरः । निर्जगाम ततो बाणो युद्धायाभिमुखस्त्वरन् ।
भीमप्रहरणैर्घोरैर्दैत्येन्द्रः सुमहाबलैः । वृतो महारथैर्वीरैर्वज्रीव सुरसत्तमैः ।
|| वैशम्पायन उवाच || अथैष गन्धैश्च महौषधीभिर्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः । स तत्र वस्त्राणि शुभानि गा वै फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
दैत्याधिपो ब्राह्मणसत्तमेभ्यो ददौ धनान्याढ्य यथा धनेशः । सहस्रसूर्य्यो बहुकिङ्किणीकः परार्द्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रोऽयुततारकश्च रथो महानग्निरिव प्रभाति । तमास्थितो दानवसंघमध्ये महाभुजः कार्मुकबाणहस्तः ।　　१०९२५
उदर्त्तयिष्यन्यदुपुङ्गवानामतीव रौद्रं स बिभर्त्ति रूपं । स वेगवान् वीररथौघचक्रो विनिर्ययौ तान् प्रति दैत्यचामरः ।
वातप्रविध्वस्ततरङ्गचञ्चलो यथाऽर्णवो लोकविनाशनाय । भीमानि संत्रासकरैर्व्वपुर्भिश्चान्यपतो भान्ति बलानि तस्य ।
महारथान्युच्छ्रितकार्मुकाणि सपर्व्वतानीव वनानि राजन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः || १८३ ||
|| वैशम्पायन उवाच || अन्धकारीकृते लोके प्रदीप्तेष्वनले तदा । न नन्दी नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत ।
द्विगुणं दीप्तदेहस्तु रोषेण च बलेन च । त्रिपुरान्तकरं बाणं जग्राह स चतुर्मुखं ।　　१०९३०
संदधे कार्मुके चैव त्र्यम्बकाममितलोचनः । विज्ञातो वासुदेवेन चिन्तायेन महात्मना ।

जृम्भणं नाम सोऽस्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः । हरं स जृम्भयामास विप्रकारी महाबलः ।
सशरः सधनुश्चैव हरस्तेनास्त्रजृम्भितः । कंसारिं न भेजे भगवान् विजेतासुररक्षसां ।
बलोत्सन्नोऽथ वाणोऽसौ सर्व्वैर्वादयतोऽव्रजत् । शक्तिमन्त्या रुजन्नेति तदा दर्पविरुद्धये ।
शक्तिमन्त्या रुजन्नेव तदा दर्पविरुद्धये । सशरं सधनुष्कञ्च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । १०६३५
ततो नदन् स भूतात्मा विश्वगम्भीरनिस्वनः । प्रध्मापयामास तदा कृष्णः शङ्खं महाबलः ।
पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गविस्फूर्ज्जितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्व्वभूतानि तत्रसुः ।
एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे । मायायुद्धं समाश्रित्य प्रयुञ्ज्य पर्य्यवारयन् ।
सर्व्वांस्तु निद्रावशगान् कृत्वा मकरकेतुमान् । दानवानामसंख्यातं शरजालेन वीर्य्यवान् ।
प्रमाथगणभूयिष्ठं तत्र तत्र महाबलः । ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्य त्रिपुरार्द्दिनः । १०६४०
ज्वाला प्रादुरभूद्वक्त्राद्दहन्तीव दिशो दश । ततस्तु धरणी देवी पीड्यमाना महात्मभिः ।
ब्रह्माणं परमोदारं वेपमानाभ्युपागमत् ।
॥ पृथिव्युवाच ॥ देवदेव महाबाहो पीडेयं परमोत्कटा कृष्णरुद्रभराक्रान्ता भविष्याम्यर्णवा पुनः ।
अविषह्यमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह । लघ्वीभूता यथा देव धारयेयं चराचरं ।
ततस्तु काश्यपीं देवीं प्रत्युवाच पितामहः । मुहूर्त्तं धारयात्मानमस्मात्त्वं लघ्वी भविष्यसि । १०६४५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् । हतो महासुरबधः किं भूयः परिरक्ष्यते ।
न च युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन युज्यते । न च पश्यसि कृष्णं त्वमात्मानं हि द्विधाकृतं ।
ततः शरीरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभुः । प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्त्रींल्लोकान् सचराचरान् ।
सशरं सधनुष्कञ्च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । प्रविश्य योगं योगात्मा वरांस्तानानुचिन्तयन् ।
द्वारवत्यां यदुक्तं तु तदनुस्मृत्य सर्व्वशः । अनादिं गोप्तारं किञ्चिद्विनिवृत्तो ह्यभवत्तदा । १०६५०
आत्मानं कृष्णदेहस्थं पश्यति स्म योगेन च । ततो निःसृत्य कृष्णस्य न्यस्ताहवोऽभवन्मृधे ।
ब्रह्माणञ्चाब्रवीद्रुद्रो न योत्स्ये भगवन्निति । कृष्णेन सह संग्रामे लघ्वी भवतु मेदिनी ।
ततः कृष्णोऽथ रुद्रश्च परिष्वज्य परस्परं । परां प्रीतिमुपागम्य संग्रामाद्व्यपजग्मतुः ।
न च तौ पश्यते कश्चिद्योगिनौ योगमायिनौ । एको ब्रह्मा तथा तावत् पश्यते स्म पितामहः ।
दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिं । आश्चर्यं परिपप्रच्छ ब्रह्मन् वै दीर्घदर्शिनं । १०६५५
॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे नदिन्यां भवकेशवौ । रात्रौ समाप्तायां ब्रह्मन् मया दृष्टौ हराच्युतौ ।
हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिरूपिणं । शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरं ।
त्रिशूलपट्टिशधरं व्याघ्रचर्म्मधरं हरिं । गरुडध्वजश्च हरं हरिश्च वृषभध्वजं ।
विस्मयो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तत् परमाद्भुतं । एतदाचक्ष्व भगवन् यथातत्त्वेन सुव्रत ।
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । यथान्तरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवं । १०६६०
अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ।

यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका मूर्त्तिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ।
वरदा लोककर्त्तारो लोकनाथाः स्वयम्भुवः । अर्द्धनारीश्वरास्ते तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ।
यथा जले जलं क्षिप्तं जलमेव तु तद्भवेत् । रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ।
अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् । १०६६५
रुद्रमग्निमयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः । अग्नीषोमात्मकञ्चैव जगत् स्थावरजङ्गमं ।
कर्त्तारौ चापहर्त्तारौ स्थावरस्य चरस्य च । जगतः शुभकर्त्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ।
कर्त्तृकारणकर्त्तारौ कर्त्तृकारणकारकौ । भूतभव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ।
एतौ तौ च प्रवक्तारावेतौ तौ च प्रभाववौ । जगतः पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ।
एते चैव प्रवर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । एतत्परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह । १०६७०
यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयान्नरः । प्राप्नोति परमं स्थानं रुद्रविष्णुप्रसादजं ।
देवौ हरिहरौ स्तोष्ये ब्रह्मणा सह सङ्गतौ । एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ।
रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः । एक एव द्विधाभूतो लोके चरति नित्यशः ।
न विना शङ्करं विष्णुर्न विना केशवं शिवः । तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेन्द्रौ तु तौ पुरा ।
ओं नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे । नमः षडर्द्धनेत्राय द्विनेत्राय वै नमः । १०६७५
नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मनेत्राय वै नमः । नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः । नमो मयूरपिच्छाय नमः केयूरधारिणे ।
नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ।
नमः कनकदण्डाय नमस्ते ब्रह्मदण्डिने । नमश्चर्म्मनिवासाय नमस्ते पीतवाससे ।
नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः । नमः खट्वाङ्गधाराय नमो मुसलधारिणे । १०६८०
नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे । नमः श्मशानवासाय नमोऽस्त्वाश्रमवासिने ।
नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने । नमोऽस्त्वनेकरूपाय बहुरूपाय वै नमः ।
नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरशायिने । नमोऽस्तु महारूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षणाय च । दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।
नमः पर्व्वतवासाय नमः सागरशायिने । नमः सुररिपुघ्नाय त्रिपुरघ्नाय वै नमः । १०६८५
नमोऽस्तु नरकघ्नाय नमः कामाङ्गनाशिने । नमोऽस्त्वन्धकनाशाय नमः कैटभघातिने ।
नमः सहस्रहस्ताय नमोऽसंख्येयबाहवे । नमः सहस्रशीर्षाय बहुशीर्षाय वै नमः ।
दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः । नमस्ते भगवन् विष्णो नमस्ते भगवन् शिव ।
नमस्ते भगवन्देव नमस्ते देवपूजित । नमस्ते सामभिर्गीत नमस्ते यजुभिः सह ।
नमस्ते सुरशत्रुघ्न नमस्ते सुरपूजित । नमस्ते कर्म्मणां कर्म्म नमोऽमितपराक्रम । १०६९०
हृषीकेश नमस्तेऽस्तु स्वर्णकेश नमोऽस्तु ते । स इमं स्तवं रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।

समेत्य ऋषिभिः सर्व्वैः स्तुतो स्तौति महात्मभिः । व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ।
भारद्वाजेन गर्गेण वशिष्ठेन महात्मना । विश्वामित्रेण वात्स्येन तथा चैव सुमन्तुना ।
अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना । यश्चेदं पठते नित्यं स्तोत्रं हरिहरात्मकं ।
अरोगी बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः । श्रियञ्च लभते नित्यं न च स्वर्गाच्चिवर्त्तते । १०६९९
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिं । गुर्व्विणी शृणुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः । भयं तत्र न कुर्व्वन्ति यत्रायं पठ्यते स्तवः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८४॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अप्रयाते ततो देवे कृष्णे चैव महात्मनि । पुनश्चावर्त्तत मृधं परिघं लोमहर्षणं ।
कुम्भाण्डसंगृहीताश्वे रथे तिष्ठन् गुहस्तदा । अभिदुद्राव कृष्णञ्च बलं प्रद्युम्नमेव च ।
ततः शरशतैस्तैस्तान् विव्याध रणे गुहः । अमर्षरोषसंक्रुद्धः कुमारः प्रवरो नदन् । १०७००
शरसंछन्नगात्रास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः । शोणितौघप्लुतैर्गात्रैः प्रायुध्यन्त गुहन्ततः ।
ततस्ते युद्धमार्गज्ञास्त्रय स्त्रिभिरनुत्तमैः । वायव्याग्नेयपार्ज्जन्यैर्बिभिदुर्दीप्ततेजसः ।
तानस्त्रान् त्रिभिरेवास्त्रैर्व्विनिवार्य्य स पावकिः । शैलवारुणसावित्रैस्तान् स विव्याध सायकैः ।
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य वै । शरौघानस्त्रमायाभिर्ग्रसन्ति स्म महात्मनः ।
यदा तदा गुहः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम कालकल्पं दुरासदं । १०७०५
संदष्टौष्ठपुटः संख्ये जग्राह पावकिः प्रभुः । प्रमुक्ते ब्रह्मशिरसि मध्याह्नार्कसमप्रभे ।
उद्यते परमदुर्द्धर्षे लोकत्रयक्षये तथा । हाहाभूतेषु सर्व्वेषु प्रधावत्सु समन्ततः ।
अस्त्रतेजःप्रमूढे तु विषण्णे जगति प्रभुः । केशवः केशिमथनश्चक्रं जग्राह वीर्य्यवान् ।
सर्व्वेषामस्त्रवीर्य्याणां वारणं घातनं तथा । चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा । घनौघेनातपापाये सवितुर्म्मण्डलं यथा । १०७१०
ततो निष्प्रभतां याते नष्टवीर्य्ये हतौजसि । तस्मिन् ब्रह्मशिरस्यस्त्रे क्रोधसंरक्तलोचनः ।
गुहः प्रजज्वाल रणे हविषेवाग्निरुल्बणः । जग्राह काञ्चनीं शक्तिं मन्युर्दीप्तां ज्वलितां तथा ।
अमोघां दयितां घोरां सर्व्वलोकभयावहां । महोल्कामिव तां दीप्तां युगान्ताग्निसमप्रभां ।
घण्टामालाकुलां दिव्यां चिक्षेप रुषितो गुहः । ननाद बलवच्चापि नादान् शत्रुभयङ्करान् ।
सा तु क्षिप्ता तदा शक्तिर्ब्रह्मण्येन महात्मना । भ्राम्यमाणेव गगने संप्रदीप्तमुखी तदा । १०७१५
अधावत महाशक्तिः कृष्णस्य वधकाङ्क्षिणी । ध्रुवं विषण्णः शक्रोऽपि सर्व्वामरगणैर्वृतः ।
शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धः कृष्णोऽभ्ययाब्रवीत् । अभ्याशमागतां ताञ्च महाशक्तिं महाबलः ।
हुङ्कारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले । पातितायां महाशक्त्यां साधु साध्विति सर्व्वशः ।
सिंहनादं ततश्चक्रुः सर्व्वे देवाः सवासवाः । ततो देवेषु नर्द्दत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पुनश्चक्रं स जग्राह दैत्यान्तकरणं रणे । व्याक्षिप्यमाणे चक्रे तु कृष्णेनामिततेजसा । १०७२०

कुमाररक्षणार्थाय बिभ्रती सुतनुं तदा । दिग्वासा देववचनात् प्रातिष्ठदथ कोट्टवी ।
लम्बा नाम महाभागा भार्या देव्यास्तथाष्टमः । चित्रा कनकशक्तिस्तु सा च लग्ना स्थितान्तरे ।
अथान्तरा कुमारस्य देवीं दृष्ट्वा महाभुजः । पराङ्मुखास्थिता वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।
॥ भगवानुवाच ॥ अपगच्छापगच्छ त्वं धिक्त्वामिति च सोऽब्रवीत् । किमेवं कुरुषे विघ्नं निश्चितस्य वधम्प्रति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वैव वचनं तस्य कोट्टवी तु तदा विभोः । नैव वासः समाधत्ते कुमारपरिरक्षणात् । १०७२५
॥ भगवानुवाच ॥ अथोवाच गुहं शीघ्रमपयाहि रणाजिरात् । स्वस्ति ह्येवं भवेदद्य योत्स्यते योत्स्यता मया ।
तांश्च दृष्ट्वा स्थितो देवो हरिः संग्राममूर्द्धनि । संजहार ततश्चक्रं भगवान् वासवानुजः ।
एवमुक्ते तु वचने देवदेवेन धीमता । अपयाय गुहं देवी हरसान्निध्यमागता ।
एतस्मिन्नन्तरे चैव वर्त्तमाने महाहवे । कुमारे रक्षिते देव्या बाणस्तं देशमाययौ ।
अपयातं गुहं दृष्ट्वा मुक्तं कृष्णेन संयुगात् । बाणश्चिन्तयते तत्र स्वयं योत्स्यामि माधवं । १०७३०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे गुहापयाने पञ्चाशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तूर्य्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्वनैः । सिंहनादैश्च शूराणां बाणः कृष्णमथाद्रवत् ।
दृष्ट्वा बाणन्तु निर्यातं युद्धायैव व्यवस्थितं । आरुह्य गरुडं कृष्णो बाणस्याभिमुखो ययौ ।
आयान्तमथ दृष्ट्वैव यदूनां वृषभं रणे । वैनतेयं समारूढं कृष्णमप्रतिमौजसं ।
अथ बाणस्तु तं दृष्ट्वा प्रमुखे प्रत्युपस्थितं । उवाच वचनं क्रुद्धो वासुदेवं तरस्विनं ।
॥ बाण उवाच ॥ तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं जीवन् प्रतिगमिष्यसि । द्वारकां द्वारकास्थांश्च सुहृदो द्रक्ष्यसे न च । १०७३५
सुवर्णवर्णान् वृक्षाग्रानद्य द्रक्ष्यसि माधव । मयाभिभूतः समरे मुमूर्षुः कालचोदितः ।
त्वमष्टाष्टभुजः संख्ये कथं बाहुसहस्रिणा । मया सह समागम्य योत्स्यसे गरुडध्वज ।
अद्य त्वं वै मया युद्धे निर्ज्जितः सह बान्धवैः । द्वारकां शोणितपुरे निहतः संस्मरिष्यसि ।
नानाप्रहरणोपेतं नानाङ्गदविभूषितं । अद्य बाहुसहस्रं मे कोटिभूतं निशामय ।
गर्ज्जतस्तस्य वाक्यौघाः समुद्रादिव सिन्धवः । निश्चरन्ति महाघोरा वातोद्धूता इवोर्म्मयः । १०७४०
रोषपर्य्याकुले चैव नेत्रे तस्य बभूवतुः । जगद्दिधक्षतस्तस्य वह्निसूर्य्याविवोदितौ ।
तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य बाणस्यात्यूर्ज्जितं वचः । जहास सुमहद्धासं भिन्दन्निव नभःस्थलं ।
योगपट्टमपाश्रित्य तस्थौ युद्धदिदृक्षया । कौतूहलोत्फुल्लदृशः कुर्व्वन् पर्य्यटते मुनिः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ बाण किं गर्ज्जसे मोहाच्छूराणां नास्ति गर्ज्जितं । एह्येहि युध्यस्व रणे त्वया किं गर्ज्जितेन ते ।
यदि युद्धानि वचनैः सिद्ध्येयुर्दितिनन्दन । भवानेव जयेन्नित्यं बहुबहु प्रजल्पसि । १०७४५
एह्येहि जय मां बाण जितो वा वसुधातले । शिरायास्यमुखो दीनः पतितः शेष्यसेऽसुर ।
इत्येवमुक्त्वा बाणन्तु मर्म्मभेदिभिराशुगैः । निर्ब्बिभेद तदा कृष्णस्तममोघैर्ब्बहाशरैः ।
विनिर्भिन्नस्तु कृष्णेन मार्गणैर्म्मर्म्मभेदिभिः । स्वयं बाणस्ततः कृष्णं शरवर्षैरवाकिरत् ।
ज्वलद्भिरिव संयुक्तस्तस्मिन् युद्धे सुदारुणे । ततः परिघनिस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभिः ।

मुषलैः पट्टिशैश्चैव छादयामास केशवं । स तु बाणसहस्रेण गर्ज्जितो बहुधा रणे । १०७५०
योधयामास समरे द्विबाहुरथ लीलया । सहस्रबाहुना सार्द्धमष्टबाहुरयुध्यत ।
बाणेन सह संग्रामे शङ्खचक्रगदाधरः । लाघवं वीक्ष्य कृष्णस्य दानवेन्द्रो रुषान्वितः ।
यत्तदस्त्रमभवत् पूर्व्वं हिरण्यकशिपोः परं । तदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निर्म्मितं महत् ।
यथाप्रतिहतं युद्धे सर्व्वामित्रविनाशनं । ब्रह्मणा विहितं पूर्व्वं तन्मुमोच बलेः सुतः ।
तस्मिन्मुक्ते दिशः सर्व्वास्तमःपिहितमण्डलाः । प्रादुरासन् सहस्राणि सुघोराणि च सर्व्वशः । १०७५५
तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन । साधु साध्विति बाणन्तु पूजयन्ति स्म दानवाः ।
हाहाधिगिति देवानां श्रूयते वागुदीरिता । ततोऽस्त्रवलवेगेन सर्व्वशत्यः सुदारुणाः ।
घोररूपा महावेगा निष्पेतुर्बाणवृष्टयः । नैव वाताः प्रवायन्ति न मेघाः सञ्चरन्ति च ।
अस्त्रे विसृष्टे बाणेन दह्यमाने च केशवे । ततोऽस्त्रं सुमहावेगं जग्राह मधुसूदनः ।
पार्ज्जन्यं नाम भगवान् यमान्तकनिभं रणे । ततो विनिर्म्मिते लोके स चाग्निः प्रशमङ्गतः । १०७६०
दानवा मोघसङ्कल्पाः सर्व्वेऽभूवंस्तदा भृशं । दानवास्त्रं प्रशान्तं तत् पार्ज्जन्यास्त्रेऽभिमन्त्रिते ।
ततो देवगणाः सर्व्वे प्रणेदुर्हृष्टमानसाः । इति तस्मिन् महाराज दैतेयः क्रोधमूर्च्छितः ।
भूयः सञ्चोदयामास केशवं बलदर्पितं । मुषलैः पट्टिशैश्चैव छादयामास केशवं ।
तस्य तां तरसा सर्व्वां बाणवृष्टिं समुद्यतां । प्रशमन् वारयामास केशवः मधुसूदनः ।
केशवस्य तु बाणेन वर्त्तमाने महारणे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरग्निसन्निभैः । १०७६५
तिलशस्तद्रथं चक्रे साश्वध्वजपताकिनं । चिच्छेद कवचं कायान्मुकुटञ्च महाप्रभं ।
कार्मुकञ्च महातेजा हस्तावापञ्च केशवः । विव्याध चैनमुरसि नाराचेन स्मयन्निव ।
स मर्म्माभिहतः संख्ये प्रमुमोह स्खलन् पतन् । तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं बाणं प्रहारपरिपीडितं ।
प्रासादवरशृङ्गस्थो नारदो मुनिपुङ्गवः । उत्थाय पश्यन् तदा करास्फोटनतत्परः ।
वादयानो नखांश्चैव दिष्ट्या दिष्ट्येति चाब्रवीत् । अहो मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितं । १०७७०
दृष्टं मे यदिदञ्चित्रं दामोदरपराक्रमं । अथ कार्यं महाबाहो दैतेयं देवपूजित ।
यदर्थमवतीर्णोऽसि तत् कार्य्यं सफलं कुरु । एवं स्तुवन् तदा देवं व्यासैः संयोतयन् स्थितः ।
इतस्ततः संपतद्भिर्नारदो वाक्यमब्रवीत् । केशवस्य तु बाणेन वर्त्तमाने महाभये ।
प्रायुध्येतां ध्वजौ तत्र तावन्योन्यमभिद्रुतौ । युद्धं समभवत्तत्र योरभयोर्दैवदैत्ययोः ।
गरुडस्य च संग्रामे मयूरस्य च युध्यतः । पक्षतुण्डप्रहारैश्च परस्परमवेक्ष्यतां । १०७७५
अन्योऽन्यं जघ्नतुः क्रुद्धौ मयूरगरुडौ चैव । वैनतेयस्ततः क्रुद्धो मयूरं दीप्ततेजसं ।
जग्राह शिरसि क्षिप्रं तुण्डेनामितविक्रमः । दक्षिणेन च पक्षेण निघ्नन् महाबलः ।
पद्भ्यां पार्श्वाभिघातांश्च कुर्वाणस्तान्यनेकशः । आदाय चैनं तरसा विहाय च महाबलः ।
विंशञ्च पातयामास गगनादिव भास्करं । मयूरे पतिते तस्मिन् पपातासिकोटो भुवि ।

वाणः परमसंविग्नश्चिन्तयन् कार्य्यमात्मनः । मयाऽभिरक्ष्यमाणस्य न हानिं सुव्रतो वचः । १०७८०
पश्यतां देवदैत्यानां प्राप्तोऽस्म्यापदमुत्तमां । ते दीनमनसं ज्ञात्वा रणे वाणं सुविक्लवं ।
चिन्तयन् भगवान् रुद्रो वाणरक्षणमातुरः । ततः स नन्दिनं देवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
नन्दिकेश्वर संयाहि यतो वाणो रणे स्थितः । रथेनानेन दिव्येन सिंहयुक्तेन भास्वता ।
वाणं संयोजयाद्य त्वमलं युद्धाय कल्पय । प्रमथगणमध्येऽहं स्थास्यामि न हि मे मनः ।
योद्धुं प्रभवते ह्यद्य वाणं संरक्ष गम्यतां । तथेत्युक्त्वा ततो नन्दी रथेन रथिनाम्बरः । १०७८५
यतो वाणस्ततो गत्वा वाणमाह शनैरिदं । दैत्येन्द्र रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ।
मया सारथिना वीर रथं युध्यस्व माचिरं । आरुरोह रथं वाणो महादेवस्य धीमतः ।
आरूढः स तु वाणश्च तं रथं ब्रह्मनिर्मितं । तं स्यन्दनमधिष्ठाय महद्व्याकृततेजसः ।
प्रादुश्चक्रे तदा रौद्रमस्त्रं सर्व्वास्त्रघातनं । दीप्तं ब्रह्मशिरो नाम वाणः क्रुद्धोऽमितवीर्य्यवान् ।
प्रदीप्ते ब्रह्मशिरसि लोकाः क्षोभमुपागमन् । लोकसंरक्षणार्थं हि तत्सृष्टं पद्मयोनिना । १०७९०
तच्चक्रेण निहत्यास्त्रं प्राह कृष्णस्ततस्त्विमं । सोऽसौ प्रख्यातयशसं वाणमप्रतिमं रणे ।
कत्थितानि क्व ते तानि वाण किं न विकत्थसे । अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुरुषो भव ।
कार्त्तवीर्य्यार्ज्जुनो नाम पूर्व्वमासीन्महाबलः । सहस्रबाहू रामेण द्विबाहुः समरे कृतः ।
तथा तवापि दर्पोऽयं बाहूनां वीर्य्यसम्भवः । एष ते दर्पशमनं करोमि रणमूर्द्धनि ।
यावत्ते दर्पजननान् शातयाम्यद्य वै भुजान् । तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्द्धनि । १०७९५
अथ तद्दुर्लभं दृष्ट्वा युद्धं परमदारुणं । ततो देवासुरस्तम्भं सर्व्वोपावृत्य नारद ।
निर्ज्जिताश्च गणाः सर्व्वे प्रद्युम्नेन महात्मना । विच्छिन्नधारा युद्धस्य देवदेवं गताः पुनः ।
ततश्चक्रं सहस्रारं नदन्मेघ द्रवीश्वरे । जग्राह पुरुषव्याघ्रो वाणबाहुप्रशान्तये ।
तेजो यज्ज्योतिषाञ्चैव तेजो वज्रभृतस्तथा । सुरेशस्य च यत्तेजस्तच्चक्रे पर्य्यवस्थितं ।
वेतानेष्वेव यत्तेजो यच्चाग्नेर्ब्रह्मचारिणः । ऋषीणाञ्च तपोज्ञानं तच्चक्रे पर्य्यवस्थितं । १०८००
पतिव्रतानां यत्तेजः प्राणश्च मृगपक्षिणां । यच्च चक्रधरेऽप्यस्ति तच्चक्रे पर्य्यवस्थितं ।
नागराक्षसयक्षाणां गन्धर्व्वाप्सरसामपि । त्रैलोक्यस्य च यत् प्राणं सर्व्वं चक्रे प्रतिष्ठितं ।
तेजसा तेन संयुक्तं भास्वता प्रज्वलत्ककुभं । वपुषा तेन आरब्धे वाणस्य प्रमुखे स्थितं ।
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणाजिरे । ज्ञात्वाऽतितेजसं चक्रं कृष्णेनाभ्युद्यतं रणे ।
अप्रमेयमवार्य्यञ्च रुद्राणीमब्रवीच्छिवः । अजेयमेतत्त्रैलोक्ये चक्रं कृष्णेन धार्य्यते । १०८०५
वाणं त्रायस्व देवि त्वं यावच्चक्रं न मुञ्चति । ततस्त्र्यम्बकवचः श्रुत्वा देवी कन्यामथाब्रवीत् ।
त्वं गच्छ लम्बे शीघ्रं वै वाणसंरक्षणम्प्रति । ततो योगं समाधाय अदृश्या हिमवत्सुता ।
कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयन् पार्श्वमागता । अन्तर्द्धानमुपागम्य त्यक्त्वा सा वाससी पुनः ।
पर चाग्राय वाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः । प्रमुखे वासुदेवस्य विवासा कोटवी स्थिता ।

तां दृष्ट्वाऽथ पुनः प्राप्तां देवीं रुद्रस्य सम्मतां । नग्नां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृष्णो वचनमब्रवीत् । १०८१०
भूयस्त्वमसितापाङ्गि विवस्त्राऽवस्थिता रणे । बाणसंरक्षणपरा हन्मि बाणं न संशयः ।
एवमुक्ता तु कृष्णेन बाणसंरक्षणार्थिनी । गिरा मधुरया देवी वासुदेवमुवाच ह ।
जाने त्वां सर्व्वलोकानां स्रष्टारं पुरुषोत्तमं । महाभागं महादेवमनन्तं लोकमव्ययं ।
पद्मनाभं हृषीकेशं लोकानामादिसम्भवं । नार्हसे देव हन्तुं वै बाणमप्रतिमं रणे ।
प्रयच्छस्वाभयं बाणे जीवपुत्रीत्वमेव च । मया दत्तवरो ह्येष भूयश्च परिरक्ष्यते । १०८१५
न मे मिथ्या समुद्योगं कर्त्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरञ्जयः ।
क्रुद्धः प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भाविनि । बाणो बाहुसहस्रेण गर्व्वते दर्पमाश्रितः ।
एतेषां छेदनं त्वस्य कर्त्तव्यं नात्र संशयः । द्विबाहुना च बाणेन जीवपुत्री भविष्यसि ।
आसुरं दर्पमाश्रित्य न च मां संश्रयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्लिष्टकर्म्मणा ।
प्रोवाच देवी बाणोऽयं देवदेव भवेदिति । अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोऽभिभाष्य वै । १०८२०
ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरतांवरः । प्रोवाच बाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।
युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोऽद्य वो स्थिता । शृगालानामिव रणे धिग्बाण तव पौरुषं ।
एवमुक्त्वा ततः कृष्णस्तच्चक्रं परमात्मवान् । निर्मीलिताक्षो बाहुच्छेदार्थं प्रति रणे स्थितः ।
क्षेपणीयस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थाणुजङ्गमाः । क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ।
तमप्रतिमकर्म्माणं समानं सूर्य्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः । १०८२५
स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहुं चक्रेण श्रीधरः परमौजसा ।
अलातचक्रवत्तूर्णं भ्रममाणं रणाजिरे । बाणस्य रथमार्गे च द्वितीय इव भास्करः ।
विष्णुचक्रं भ्रमत्याशु शैघ्र्याद्रूपं न दृश्यते । तस्य बाहुसहस्रस्य पर्य्यायेण पुनः पुनः ।
बाणस्य छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्द्धनि । कृत्वा द्विबाहुं तं बाणं छिन्नशाखमिव द्रुमं ।
पुनः कराग्रे कृष्णस्य प्राप्तञ्चक्रं सुदर्शनं । १०८३०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे दैत्यनिपातने । शरीरेण स्रवता रुधिरौघपरिप्लुतः ।
सोऽभवत् पर्व्वताकारश्छिन्नबाहुर्महासुरः । अनदत्स विविधान्नादान्मुञ्चन् यथा घनः ।
तस्य नादेन महता केशवो रिपुसूदनः । चक्रं भूयः क्षेप्तुकामो बाणनाशार्थमच्युतः ।
तमुपेत्य महादेवः कुमारसहितोऽब्रवीत् ।
॥ महेश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तम । मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनं । १०८३५
लोकानां त्वं गतिर्देव त्वत्तः सूतमिदं जगत् । अजेयस्त्वं त्रिभिर्लोकैः सदेवासुरमानुषैः ।
तस्मात् संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवार्य्यमसंहार्य्यं रणे शत्रुभयङ्करं ।
बाणस्यास्याभयं दत्तं मया केशिनिषूदन । तन्मे न स्यान्मृषा वाक्यमतस्त्वां क्षमयाम्यहं ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवतां देव बाणोऽयमेतच्चक्रं निवर्त्तितं । मान्यस्त्वं देवदेवानामसुराणाञ्च सर्व्वशः ।

नमस्तेऽस्तु गमिष्येऽहं यत् कार्यं तन्महेश्वर। न तावत् क्रियते तस्मात्तमनुज्ञातुमर्हसि। १०८३०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणयुद्धे बाणभुजच्छेदे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्तूर्णं गरुत्मता। जगाम तत्र यत्रास्ते प्राद्युम्निः संवृतः शरैः।
गते कृष्णे ततो नन्दी बाणमाह शुभं वचः। गच्छ बाण चतेनैव देवदेवस्य चाग्रतः।
तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यन्तु बाणोऽगच्छत शीघ्रगः। छिन्नबाहुं ततो बाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान्।
अपवाह्य रथेनैव यतो देवस्ततो ययौ। ततो नन्दी पुनर्ब्बाणं प्रोक्तवानुत्तरं वचः।
बाण बाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति। एष देवो महादेवः प्रसादसुमुखस्तव। १०८३५
शोणितौघप्लुतैर्गात्रैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः। जीवितार्थी ततो बाणः प्रमुखे शङ्करस्य वै।
प्रानृत्यद्भयसंविग्नो दानवः स विचेतनः। अवशां कृपणां प्राप्तो भयविह्वललोचनः।
तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यन्तं भयोद्विग्नं पुनः पुनः। नन्दिवाक्यप्रचलितं भक्तानुग्रहकृद्भवः।
कारुण्यवशमापन्नो महादेवोऽब्रवीद्वचः। वरं वृणीष्व बाण त्वं यत्ते मनसि वर्त्तते।
प्रसादसुमुखोऽहन्ते प्रेक्षः कालोऽयमागतः। १०८४०
॥ बाण उवाच ॥ अजरश्चामरश्चैव भवेयं सततं विभो। एष मे प्रथमो देव वरस्तु यदि मन्यसे।
॥ हर उवाच ॥ तुल्योऽसि दैवतैर्बाण न मृत्युस्तव विद्यते। अन्यं वरं वृणीष्व त्वमनुग्राह्योऽसि मे सदा।
॥ बाण उवाच ॥ यथाऽहं शोणितादिग्धो भृशार्त्तो व्रणपीडितः। भक्तानां नृत्यतामेवं पुत्रजन्म भवेद्भव।
॥ हर उवाच ॥ निराहाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्जवपरायणाः। मद्भक्ता येऽपि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति।
॥ भव उवाच ॥ तृतीयं त्वमयो बाण वरं वरय सङ्गतं। तद्विधास्यामि ते पुत्र सफलोऽस्तु भवानिह। १०८४५
॥ बाण उवाच ॥ चक्रपातनजा घोरा रुजस्तीव्रा हि या मम। वरेण तावृतीयेन शान्तिं गच्छन्तु मे भव।
॥ हर उवाच ॥ चक्रपातनजा घोरा रुजस्तेऽसुरसत्तम। न भविष्यन्ति गात्रेषु बलवांश्च भविष्यसि।
॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं दद्मि वृणीष्वासुर काङ्क्षितं। न तेऽहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहं।
॥ बाण उवाच ॥ प्रमाथगणवंशस्य प्रथमः स्यामहं विभो। महाकाल इति ख्यातिं गच्छेयं शाश्वतीः समाः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो बाणं महाद्युतिः। दिव्यरूपोऽक्षतैर्गात्रैर्निर्व्रणश्च ममाश्रयात्। १०८५०
ममातिसर्गाद्बाण त्वं भव चैवाकुतोभयः। भूयोऽपि ते वरं दद्मि प्रख्यातबलपौरुष।
तत्त्वं शृणुष्व भद्रं ते मत्तो यदभिकाङ्क्षितं।
॥ बाण उवाच ॥ वैरूप्यमङ्गं किञ्चिन्माभून्मे देवसत्तम। द्विबाहुत्वेऽपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव।
॥ हर उवाच ॥ भविता सर्व्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर। भक्तस्त्वं मे न चादेयं भक्तानां विद्यतेऽनघ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो बाणं स्थितमथान्तिके। एवं ते भविता बाण वचसा समुदाहृतं। १०८५५
एतावदुक्त्वा भगवान् त्रिनेत्रो गणसंवृतः। पश्यतां सर्व्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि बाणवरलाभे सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वरान् बहून् लब्ध्वा बाणः प्रीतमनाभवत्। जगाम सह रुद्रेण महाकालत्वमागतः।

वासुदेवोऽपि बहुधा नारदं पर्य्यपृच्छत । क्वानिरुद्धस्तु भगवन् संयतो नागबन्धनैः ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कौतूहलं हि मे मनः । अनिरुद्धे हृते वीरे क्षुभिता द्वारका पुरी ।
शीघ्रं तं मोक्षयिष्यामि यदर्थं वयमागताः । अद्य तं नष्टप्रभुं वै द्रष्टुमिच्छामहे वयं । १०८७०
स तु देशो हि भगवन् विदितस्तव सुव्रत । एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
कन्यापुरे कुमारोऽसौ बद्धो नागैस्तु माधव । एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं चित्रलेखा ह्युपस्थिता ।
वाणस्योत्तमसत्त्वस्य दैत्येन्द्रस्य महात्मनः । इदमन्तःपुरं देव प्रविश त्वं यथासुखं ।
ततः प्रविष्टास्ते सर्व्वे अनिरुद्धस्य मोक्षणे । बलः सुपर्णः कृष्णश्च प्रद्युम्नो नारदस्तथा ।
ततो दृष्ट्वैव गरुडं येऽनिरुद्धशरीरगाः । शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तनुं स्थिताः । १०८७५
सर्व्वे ते सहसा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः । क्षितिं समभ्यगाहन्त प्रकृत्यावस्थिताः शराः ।
दृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णेन सोऽनिरुद्धो महात्मना । स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमसि केशव । शक्तो वै समरे स्थातुं साक्षादपि शचीपतिः ।
॥ भगवानुवाच ॥ आरोह गरुडं तूर्णं गच्छाम द्वारकां पुरीं । एवमुक्तोऽनिरुद्धस्तु उषया सह कन्यया ।
स्थितः प्रीतमना भूत्वा ज्ञात्वा वाणं जितं रणे । ततो महाबलं देवं बलभद्रं यशस्विनं । १०८८०
अभिवाद्य ततो हृष्टः सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । माधवञ्च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
सत्त्वोत्तमं महावीर्य्यं सुपर्णञ्चाभ्यवादयत् । ततो मकरकेतुञ्च चित्रचापधरं प्रभुं ।
पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभ्यवादयत् । ततोऽभ्युपगता चैव सा स्नुषा कुलनन्दिनी ।
बलञ्चातिबलञ्चैव वासुदेवं चतुर्भुजं । प्रद्युम्नमतिवीर्य्यञ्च सुपर्णमभिवाद्य च ।
पुष्पचापधरञ्चैव लज्जमाना ह्यवादयत् । ततः कृष्णस्य वचनान्नारदः परमद्युतिः । १०८८५
वासुदेवसमीपस्थः प्रहसन् पुनरागतः । वर्द्धापयति तं देवं गोविन्दं मधुसूदनं ।
दिष्ट्या वर्द्धसि गोविन्द अनिरुद्धसमागमात् । ततोऽनिरुद्धसहिता नारदं प्रणतास्तदा ।
आशीर्भिर्वर्द्धयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् । अनिरुद्धस्य वीर्य्याढ्यो विवाहः क्रियतां विभो ।
अनूनमालिकां द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते । ततः प्रहसिताः सर्व्वे नारदस्य वचःश्रवात् ।
कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्रियतामस्तु माचिरं । एतस्मिन्नन्तरे तत्र कुम्भाण्डः समुपस्थितः । १०८९०
वैवाहिकांस्तु संभारान् गृह्य कृष्णं नमस्य च ।
॥ कुम्भाण्ड उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयङ्करः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदेशोऽस्मि केशव ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा प्राणैव मधुसूदनः । अभयं यच्छते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
कुम्भाण्ड भक्तिमांश्चैव प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत । मुक्तं ते विषयास्वामि राजकोऽस्तु भवानिह ।
सज्ञातिपक्षः सुसुखी निर्वृतोऽस्तु भवानिह । राज्यञ्च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् । १०८९५
एतद्दत्त्वाऽभयं तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने । विवाहमकरोत्तत्र सोऽनिरुद्धस्य वीर्य्यवान् ।
तत्रस्थ भगवान् वह्निः स्वयं तत्र उपस्थितः । विवाहे चानिरुद्धस्य सर्व्वमस्य शुभं भवेत् ।

ततोऽप्सरोगणास्तत्र कौतुकं कर्त्तुमागताः। स्नातः स्वलङ्कृतः सोऽप्यनिरुद्धो भार्य्यया सह।
ततः स्निग्धैः शुभैर्व्वाक्यैर्गन्धर्व्वाश्च जगुस्तदा। विद्याधरगणैश्चैव विवाहमुपशोभयन्।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अनिरुद्धविवाहे अष्टाशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निर्व्वर्त्तयित्वा तु विवाहं शत्रुसूदन। अनिरुद्धस्य सुप्रज्ञः सर्व्वैर्देवगणैर्वृतः। १०९००
आमन्त्र्य वरदं रुद्रं देवीञ्चैव गुहञ्च तं। चकार गमने बुद्धिं कृष्णः परपुरञ्जयः।
द्वारकाभिमुखं कृष्णं ज्ञात्वा शत्रुनिवर्हणं। प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत्।
शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञाप्यं मधुसूदन। वाणस्य गावस्तिष्ठन्ति हस्ते तु वरुणस्य वै।
यासाममृतकल्पं हि क्षीरं क्षरति माधव। यत् पीत्वा तिवलश्चैव नरो भवति दुर्ज्जयः।
कुम्भाण्डेनैवमाख्याते हरिः प्रीतमनास्तदा। गमनाय मतिञ्चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितं। १०९०५
ततस्तु भगवान् ब्रह्मा वद्धार्थं स तु कौरवं। जगाम ब्रह्मलोकं स वृतः स्वभवनालयैः।
इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव द्वारकाभिमुखो ययौ। यतः कृष्णस्ततः सर्व्वे गच्छन्ति प्रियकाङ्क्षिणः।
वाहनेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता। द्वारकाभिमुखी सूषा देव्या प्रस्थापिता ययौ।
ततो वलश्च कृष्णश्च प्रद्युम्नश्च महावलः। आरुढवन्तो गरुडमनिरुद्धश्च वीर्य्यवान्।
प्रस्थितश्च स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः। उन्मूलयंस्तरुगणान् कम्पयंश्चापि मेदिनीं। १०९१०
आकुलाश्च दिशः सर्व्वा रेणुध्वस्तमिवाम्बरं। गरुडे संप्रयाते तु मन्दरश्मिश्च भास्करः।
ततस्ते दीर्घमध्वानं प्रययुः पुरुषर्षभाः। आरुह्य गरुडं सर्व्वे जित्वा वाणं महौजसं।
ततोऽम्बरतलस्थास्ते वारुणीं दिशमास्थिताः। अपश्यन्त महात्मानो गास्तु दिव्यपयःप्रदाः।
वेलावनविचारिण्यो वाणगाव उपस्थिताः। स विज्ञाय ततो रूपं कुम्भाण्डवचनश्रवात्।
कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठस्तत्त्वतोऽर्थविशारदः। निशम्य वाणगावस्तास्तासु चक्रे मनस्तदा। १०९१५
आस्थितो गरुडं प्राह सर्व्वलोकादिरव्ययः।
॥ भगवानुवाच ॥ गरुड त्वं याहि तत्र यत्र वाणस्य गोधनं। आह मां सत्यभामा च वाणगा वै समानय।
यासां पीत्वा किल क्षीरं न जीर्य्यन्ति महासुराः। विज्वरा ज्वरया त्यक्ता भवन्ति किल जन्तवः।
तास्त्वमानय भद्रं ते यदि कार्य्यं न लुप्यते। अथवा कार्य्यलोपो वै नैव तासु मनः कृथाः।
इति मामवदत् सत्या तास्चैव विदिता मम। १०९२०
॥ गरुड उवाच ॥ दृश्यन्ते गावस्तास्ता दृष्ट्वा मां वरुणालये। विशन्ति सहसा देव कार्य्यमत्र विधीयतां।
तथेत्युक्ता तु गरुडः पक्षवातेन सागरं। सहसा क्षोभयित्वा च विवेश वरुणालयं।
दृष्ट्वा जवेन गरुडं प्राप्तं वै वरुणालयं। वारुणाश्च गणाः सर्व्वे संभ्रान्ताः प्राचलंस्तथ।
ततस्तु वारुणं सैन्यमभियातं सुदुर्ज्जयं। प्रमुखे वासुदेवस्य नानाप्रहरणोद्यतं।
ततस्तु तस्य प्रमुखे वासुदेवस्य धीमतः। तद्युद्धमभवद्घोरं वारुणैः पन्नगारिणा। १०९२५
तेषामापततां संख्ये वारुणानां सहस्रशः। भग्नं वलमनाधृष्यं केशवेन महात्मना।

ततस्ते प्रहृता यान्ति तमेव वरुणालयं । महोरगसहस्राणि महोरगशतानि च ।
वारुणानि प्रयुक्तानि दीप्तशस्त्राणि संयुगे । तद्बलं कृष्णबाणौघैर्हन्यमानं समन्ततः ।
भग्नं तद्वारुणं सैन्यं नैव त्राणमविन्दत । ततस्तु बलिभिः शूरैर्बलदेवजनार्द्दनैः ।
सप्रद्युम्नानिरुद्धैश्च गरुडेन च सर्व्वशः । शरौघैर्विविधैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानं सहस्रशः । १०९१०
ततो भग्नं बलं दृष्ट्वा कृष्णेनाक्लिष्टकर्म्मणा । वरुणस्त्वथ संभ्रान्तो निर्ययौ यत्र केशवः ।
ऋषिभिर्देवगन्धर्व्वैस्तथैवाप्सरसां गणैः । संस्तूयमानो बहुधा वरुणः प्रत्यदृश्यत ।
छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण वपुष्मता । सलिलस्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः ।
अपाम्पतिरतिक्रुद्धः पुत्रपौत्रबलान्वितः । आह्वयामास युद्धाय विस्फारितमहाधनुः ।
स तु प्रध्मापयन् शङ्खं वरुणः समधावत । हरिं हर इव क्रोधाद्बाणजालैः समावृणोत् । १०९१५
ततः प्रध्माप्य जलजं पाञ्चजन्यं जनार्द्दनः । बाणवर्षाकुलाः सर्व्वा दिशश्चक्रे जनार्द्दनः ।
ततः शरौघैर्व्विमलैर्व्वरुणः पीडितो रणे । स्मयन्निव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्ययोधयत् ।
ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरमभिमन्त्र्याहवे स्थितः । वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य धीमतः ।
इदमस्त्रं महारौद्रं वैष्णवं शत्रुमर्द्दनं । मयोद्यतं वधार्थं ते तिष्ठेदानीं स्थिरो भव ।
ततस्तं वरुणो देवो वैष्णवं शस्त्रमुत्तमं । वारुणास्त्रेण संयोज्य विननाद महाबलः । १०९२०
तस्मात्तु वितता ह्यापो वरुणस्य विनिःसृताः । वैष्णवास्त्रस्य शमने वर्त्तन्ते समितिञ्जय ।
आपस्तु वारुणास्त्रस्य क्षिप्रा अदहत वैष्णवं । दह्यन्ते वारुणास्त्रस्य ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ।
वैष्णवे तु महावीर्य्ये दिशो भीताः प्रदुद्रुवुः । अस्त्रं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत् ।
स्मर तां प्रकृतिं पूर्व्वामव्यक्तां व्यक्तलक्षणां । तमो अहि महाभाग तमसा मुह्यसे कथं ।
सत्त्वो नित्यमाप्तोऽसि योगेश्वर महामते । पञ्चभूताश्रयान्दोषानहङ्कारञ्च संत्यज । १०९२५
येयं ते वैष्णवी मूर्त्तिस्तस्या ज्येष्ठोऽस्म्यहं विभो । ज्येष्ठभावेन मान्यस्ते किं मां दग्धुमिहेच्छसि ।
नाग्निर्विक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युधाम्वर । त्वयि न प्रभविष्यन्ति जगतः प्रभवो ह्यसि ।
पूर्व्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विकृतात्मिका । धर्म्मिणी वीजभावेन पूर्व्वधर्म्मेषु संस्थिता ।
आग्नेयश्चैव सौम्यश्च प्रकृत्यैवेदमादितः । त्वया सृष्टं जगत् सर्व्वं स कथं मुह्यसे मयि ।
अजेयः शाश्वतो देवः स्वयम्भूर्भूतभावनः । अक्षयश्चाव्ययश्चैव भावाभावौ महाद्युते । १०९३०
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयाऽनघ नमोऽस्तु ते । आदिकर्त्तासि लोकानां त्वयैतद्बहुलीकृतं ।
किं क्रीडसि महादेव बालः क्रीडनकैरिव । न ह्यहं प्रकृतिद्वेषी नाहं प्रकृतिदूषकः ।
प्रकृतिर्या विकारेषु वर्त्तते पुरुषर्षभ । तस्या विकारशमने वर्त्तसे त्वं यथाविधि ।
विकारो वा विकाराणां विकाराय न तेऽनघ । तानधर्म्मविदो मन्दान् भवान् विकुरुते सदा ।
इयं हि प्रकृतिर्द्दोषैस्तमसा युज्यते यदा । रजसा चापि संसृष्टा तदा मोहः प्रवर्त्तते । १०९३५
परावरज्ञः सर्व्वज्ञ ऐश्वर्य्यविधिमाश्रितः । किं मोहयसि नः सर्व्वान् प्रजापतिरिव स्वयं ।

वरुणेनैवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरायणः । भावज्ञः सर्व्वविद्वीरस्ततः प्रीतमना अभूत् ।
इत्येवमुक्तः प्रहसन् कृष्णो वचनमब्रवीत् । गास्त्वं प्रयच्छ मे देव प्रान्तर्यं भीमविक्रम ।
इत्येवमुक्तः कृष्णेन वाक्यं वाक्यविशारदः । वरुणो ह्यब्रवीद्भूयः शृणु मे मधुसूदन ।
॥ वरुण उवाच ॥ वाणेन सार्द्धं समयो मया देव पुरा कृतः । कथञ्च समयं कृत्वा कुर्य्यां वितथमन्यथा । १००१०
त्वमेव वेद सर्व्वस्य यथा समयभेदतः । चारित्रं दुष्यते तात न च सद्भिः प्रशस्यते ।
धर्म्मभागैर्नरो नित्यं वर्ज्जते मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः समयभेदतः ।
प्रसीद धर्म्मलोपश्च माभून्मे मधुसूदन । न मां समयभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ।
जीवन्नाहं प्रदास्यामि गा एता वृषभेक्षण । हत्वा नयस्व मां गास्तु एष मे समयः पुरा ।
एष मे तव व्याख्यातः समयो मधुसूदन । सत्यमेव महाबाहो न मिथ्या च सुरेश्वर । १००१५
यदि तेऽहमनुग्राह्यो रक्ष मां मधुसूदन । अथ वा नोपु निर्ब्बन्धो हत्वा नय महाभुज ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरुणेनैवमुक्तस्तु यदूनां वंशवर्द्धनः । अभेद्यं समयं मत्वा न्यस्तवादो गवां प्रति ।
स प्रहस्य ततो वाक्यं व्याजहारार्थकोविदः । तस्मान्मुक्तोऽसि यद्येवं वाणेन समयः कृतः ।
प्रस्तुतैर्मधुरैर्व्वाक्यैस्त्वयार्थमनुभाषितैः । कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वत्कृते विभो ।
गच्छ मुक्तोऽसि वरुण सत्यसन्धस्तु नो भवान् । लक्षिताथै मया मुक्ता वाचनाद्यो न संशयः । १००२०
ततस्तूर्य्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्वनैः । अर्घमादाय वरुणः केशवं प्रत्यपूजयत् ।
केशवोऽर्घं तदा गृह्य वरुणाद्यदुनन्दनः । वर्णं पूजयते देवः कुशली च समाहितः ।
वरुणायाभयं दत्त्वा वासुदेवः प्रतापवान् । द्वारकां प्रस्थितः शौरिः शचीपतिसहायवान् ।
तत्र देवाः समरुतःससाध्याः सिद्धचारणाः । गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव किन्नराश्चान्तरिक्षगाः ।
अनुगच्छन्ति भूतेशं सर्व्वभूतादिमव्ययं । आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च सराक्षसाः । १००२५
विद्याधरगणाश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः । गच्छन्तमनुगच्छन्ति यशसा विजयेन च ।
नारदश्च महाभागः प्रस्थितो द्वारकां प्रति । हृष्टो वासवं दृष्ट्वा वरुणस्य कृतप्रियं ।
कैलासशिखरप्रख्यैः प्रासादैः कन्दरैश्च तैः । दूरादेव च तां दृष्ट्वा द्वारकां द्वारमालिनीं ।
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः । संज्ञां प्रयच्छते देवो द्वारकापुरवासिनां ।
देवानुयायानिर्घोषं पाञ्चजन्यस्य निःस्वनं । श्रुत्वा द्वारवती सर्व्वा प्रहर्षमतुलं गता । १००३०
पूर्णकुम्भैश्च लाजैश्च पुष्पैश्च बहुविस्तरैः । द्वारोपशोभितां सर्व्वां कृत्वा द्वारवतीं पुरीं ।
संमृष्टरथ्यां सुश्रीकां बहुरत्नोपशोभितां । विमानाग्र्यं समादाय तथैव कुलनैगमाः ।
जयशब्दैश्च विविधैः पूजयन्ति स्म माधवं । वैनतेयसमारूढं नीलाञ्जनचयोपमं ।
ववन्दिरे तदा कृष्णं श्रिया परमया युतं । यथानुपूर्व्वं वर्णाश्च पूजयन्ति महाबलं ।
अर्चन्ति केशिहन्तारं श्रेष्ठिपूर्व्वास्तु श्रेणयः । ऋषिभिर्देवगन्धर्व्वैश्चारणैश्च समन्ततः । १००३५
स्तूयते पुण्डरीकाक्षो द्वारकोपवने स्थितः । तदाश्चर्य्यमपश्यन्त द्वारावतीजनास्तदा ।

प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाबलं । अयं जित्वा महादेवमायात्यत्र पुरुषोत्तमः ।
द्वारकावासिनां वाचश्चरन्ति बहुधा तदा । प्राप्ते कृष्णे महाभागे सानन्दानां महारवे ।
गत्वा च दूरमध्वानं सुपर्णेनाकले द्रुतं । धन्याः स्मोऽनुगृहीताः स्म येषां नो जगतीपतिः ।
रक्षिता चैव गोप्ता च दीर्घबाहुर्महायशाः । वैनतेयं समारुह्य जित्वा बाणं सुदुर्जयं । १०९९०
प्राप्तोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्याह्लादयन्निव । एवं कथयतामेव द्वारकावासिनां तदा ।
वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः । अवतीर्य सुपर्णात्तु वासुदेवो बलस्तथा ।
प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च गृहान् प्रविविशुस्तदा । तानि देवविमानानि दिवि सञ्चरतां तदा ।
स्थितान्येव व्यदृश्यन्त नानारूपाणि सर्व्वशः । स्वयंप्रभाण्यनेकानि जलदार्कसवर्णिनि ।
भासन्ति तान्यदृश्यन्त विमानानि सहस्रशः । अथ कृष्णोऽब्रवीद्वाक्यं कुमारांस्तान् प्रहर्षयन् । १०९९५
प्रद्युम्नादीन् समस्तांश्च सस्नेहं मधुरया गिरा । एते रुद्रास्तथा दित्या वसवोऽथाश्विनावपि ।
साध्या देवास्तथा चान्ये वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । महाबलं महाभागं दानवानां भयङ्करं ।
वन्दध्वं सहिताः शक्रं सर्व्वं नागवाहनं । सप्तर्षयो महाभागा ब्रह्मर्षिसमाश्रिताः ।
ऋषयश्च महात्मानो वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । एते चक्रधराश्चैव एतान् वन्दत सर्व्वशः ।
सागराश्च ह्रदाश्चैव मत्प्रियार्थमिहागताः । दिवश्च विविधाश्चैव वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । ११०००
वासुकिप्रमुखाश्चैव नागा ये कुलपालकाः । गावश्च मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
ज्योतींषि सह नक्षत्रैर्गन्धर्वाप्सरकिन्नरैः । आगता मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
वासुदेववचः श्रुत्वा कुमाराः प्रणताः स्थिताः । यथाक्रमेण सर्व्वेषां देवतानां महात्मनां ।
सर्व्वान्दिवौकसो दृष्ट्वा पौरा विस्मयमागताः । पूजार्थमथ सम्भारान् प्रगृह्य द्रुतमागताः ।
अहो सुमहदाश्चर्यं वासुदेवस्य संश्रयात् । प्राप्तं यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्त्युत । ११००५
ततश्चन्दनचूर्णैश्च पुष्पगन्धैश्च सर्व्वशः । किरन्ति पौराः सर्व्वांस्तान् पूजयन्तो दिवौकसः ।
लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च वाग्भिर्हृद्यैर्नियमैस्तथा । द्वारकावासिनः सर्व्वे पूजयन्ति दिवौकसः ।
आहुकं वसुदेवञ्च साम्बञ्च यदुनन्दनं । सात्यकिं चोल्मुकं चैव विपृथुञ्च महाबलं ।
अक्रूरञ्च महाभागं तथा निषठमेव च । एतान्परिष्वज्य तदा मूर्ध्नि चाघ्राय वीर्य्यवान् ।
अन्धकञ्च सभामध्ये तदोवाच शुभं वचः । वाचा सान्त्वयन् सर्व्वानेव वो यदुनन्दनः । ११०१०
योधयित्वा बलेनैव यथावत् पौरुषेण च । महादेवस्य मिषतो गुहस्य च महात्मनः ।
एष बाणं रणे जित्वा द्वारकां पुनरागतः । सहस्रबाहोर्बाहूनां कृत्वा व्ययमनुत्तमं ।
स्थापयित्वा दिवाकुले प्राप्तोऽयं स्वपुरीं हरिः । यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः ।
तदप्यवसितं कृत्स्नं नष्टशोका वयं कृताः । पिबन्तो मधु माध्वीकं रमध्वं प्रीतिपूर्व्वकं ।
कालोयास्यत्यविरतं विषयेष्वेव सज्जतां । कृष्णानां संश्रयात्सर्व्वे वयमस्य महात्मनः । ११०१५
प्रणष्टशोका रंस्यामः सर्व्वे एवामरा सुखं । एवं श्रुत्वा वचस्तस्य केशवं दानवान्तकं ।

आपृच्छ्य तं महाभागं सर्व्वैर्देवगणैर्वृतः। ततः पुनः परिष्वज्य कृष्णं लोकनमस्कृतं।
पुरन्दरो दिवं यातः सह देवैर्मरुद्गणैः। ययुश्च महात्मानो जयाशीर्भिर्महोरगाः।
यथागतं पुनर्याता यक्षराक्षसकिन्नराः। पुरन्दरे दिवं याते पद्मनाभो महाबलः।
अपृच्छत महाभागः सर्व्वान् कुशलमव्ययं। ततः किं तत्किलासर्व्वैर्निर्धावन्तः समन्ततः। ११०२०
गच्छन्तीं कौमुदीं द्रष्टुं लोकस्य प्रीयते यथा। द्वारकां प्राप्य कृष्णस्तु रेमे यदुगणैः सह।
विविधैः सर्व्वकामार्थैः श्रिया परमया युतः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८९॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ अथाऽक्रूरो महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिं। हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दन।
एवं गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः। येनात्मप्रत्यागतं दृष्ट्वा सैन्यमायं महामते।
ऊषाऽपि च महाभागा सखीभिः परिवारिता। रमते परया प्रीत्या अनिरुद्धेन संयुता। ११०२५
कुम्भाण्डदुहिता रामा ऊषायाः सखिमण्डले। प्रवेश्यतां महाभागा वैदर्भी वह्नयस्तुत।
साम्बाय दीयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा। शेषाश्च कन्या न्यस्यन्तां कुमाराणां यथाक्रमं।
वर्त्ततां सोत्सवश्चात्र अनिरुद्धस्य वेश्मनि। गृहे श्रीधन्वनश्चैव शुभश्चात्र प्रवर्त्तते।
वादयन्ति पुरे तत्र नार्य्यो मदवशङ्कृताः। नृत्यन्तेऽप्सरसस्तत्र गायन्ति च तथाऽपराः।
काश्चित्प्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन्। नानामाल्याम्बरधराः क्रीडमानास्ततस्ततः। ११०३०
अभिधावन्ति ततोऽन्योन्यं काश्चिन्मदवशात्स्वयं। क्रीडन्ति काश्चिदप्येव हर्षादुत्फुल्ललोचनाः।
मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता। ऊषा संप्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिष्ठितां।
इयं चैव कुम्भाण्डाख्या नारी या लोकसुन्दरी। बाणपुत्री तव वधूः प्रतिगृह्णीष्व भामिनि।
ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः। प्रवेशिता च सा वेश्म अनिरुद्धस्य शोभना।
देवकी रेवती चैव रुक्मिणी च विदर्भजा। दृष्ट्वाऽनिरुद्धं रोदन्त्यः शोकहर्षसमन्विताः। ११०३५
ततस्तु वर्णप्रणादैस्ता वरनार्य्यः शुभाननाः। क्रियामारेभिरे कर्तुमूषा च गृहसंस्थिता।
ततो हर्म्यतलस्था सा वृष्णिपुङ्गवसंश्रिता। रमते तत्र सहितैरुपभोगैर्वरानना।
चित्रलेखा च सुश्रोणी अप्सरा रूपधारिणी। आपृच्छ्य च सखीवर्गमूषाञ्च त्रिदिवं गता।
गतासु तासु सर्व्वासु सखीष्वसुरसुन्दरी। मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्त्रिता।
सा तु प्रद्युम्नमहिषी ऊषां दृष्ट्वा सुमध्यमा। वासोभीरत्नपानैश्च पूजयामास सुन्दरीं। ११०४०
ततः क्रमेण सर्व्वास्ता वधूमूषां यदुस्त्रियः। आचारमनुपश्यन्त्यः स्वधर्म्ममुपचक्रिरे।
॥ वैशम्पायन उवाच॥ एतत्ते सर्व्वमाख्यातं मया कुरुकुलोद्वह। यथा बाणो जितः संख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना।
द्वारकायां ततः कृष्णो रेमे यदुगणैर्वृतः। अन्वशाच महीं कृत्स्नां श्रिया परमया युतः।
एवमेषोऽवतीर्णो वै पृथिवीं पृथिवीपते। विष्णुर्यदुकुलश्रेष्ठो वासुदेवेति विश्रुतः।
एतैश्च कारणैः श्रीमान् वसुदेवकुले प्रभुः। जातो वृष्णिषु देवक्यां यन्मां त्वं परिपृच्छसि। ११०४५

निवृत्ते नारदप्रश्ने यन्मयोक्तं समासतः। श्रुतास्ते विस्तराः सर्व्वे ये पूर्व्वं जनमेजय।
विष्णोस्तु माथुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान्। वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता।
आश्चर्य्यस्यैव नान्योऽस्ति आश्चर्य्यं विद्धि केशवं। सर्व्वेष्वाश्चर्य्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्य्यमतः परम्।
स एष धन्यो धन्यानां धन्यकृद्धन्यभावनः। दैवेष्वपि सदैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽच्युतात्।
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा। गगनं भूर्द्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च। ११५१०
एष धाता विधाता च संहर्त्ता काल एव च। सत्यं धर्म्मस्तपश्चैव ब्रह्म चैव सनातनः।
अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां शङ्करः स्मृतः। जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगन्नारायणोद्भवं।
एतस्माच्च जगत् सर्व्वं प्रसूयेत जनार्द्दनात्। अतश्च सर्व्वे देवेशं नमस्कुरु भारत।
पूज्यस्तु सततं सर्व्वैर्द्देवैरेष सनातनः। श्रुत्वा वाप्युक्तं ते माहात्म्यं केशवस्य च
वंशप्रतिष्ठामतुलां श्रवणादेव लप्स्यते। ये चेदं धारयिष्यन्ति वाक्यपुष्पमनुत्तमं। ११५१५
केशवस्य च माहात्म्यं काधर्म्मस्तान् भजिष्यति। एषा ते वैष्णवी चर्य्या मया कार्त्स्न्येन कीर्त्तिता।
पृच्छतस्तात यन्मेऽभिनिष्टप्ती जनमेजय। आश्चर्य्यपर्व्वमखिलं यो चेदं धारयेन्नरः।
सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो विष्णुलोकञ्च गच्छति। कल्यमुत्थाय यो नित्यं कीर्त्तयेत्सुसमाहितः।
न तस्य दुरितं किञ्चिदिह लोके परत्र च। ब्राह्मणः सर्व्ववेदी स्यात् क्षत्रियो विजयी भवेत्।
वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रो गच्छेच्च सद्गतिं। नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात्। ११५२०
॥ सौतिरुवाच ॥ इति पारिक्षितो राजा वैशम्पायनभाषितं। श्रुत्वा प्रीतमना ह्यासीत् हरिवंशं द्विजर्षभ।
एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च। प्रोक्ता वै सर्व्ववंशास्ते किं भूयः श्रोतुमिच्छसि।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९०॥ समाप्तञ्चेदं विष्णुपर्व्व॥

॥ अथ भविष्यपर्व्व ॥

॥ शौनक उवाच ॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्चात्ते सोमवंशजे। कस्मिन् प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनां।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे। तत्त्वं सुमहतां श्रेष्ठ सर्व्वविच्चैव मे मतः।
॥ सौतिरुवाच ॥ पारिक्षितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्बभूवतुः। चन्द्रापीडश्च नृपतिः सूर्य्यापीडश्च मोक्षवित्। ११५२५
चन्द्रापीडस्य पुत्रास्तु शतमुत्तमधन्विनां। जानमेजय इत्येवं क्षात्रं नाम भुवि परिश्रुतं।
तेषां ज्येष्ठस्तु राजासीत् पुरे वारणसाह्वये। सत्यकर्णो महाबाहुर्यज्वा विपुलदक्षिणः।
सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान्। अपुत्रः स तु धर्म्मात्मा प्रविवेश तपोवनं।
तस्माद्वनगताद्गर्भं यादवी प्रत्यपद्यत। सुचारोर्द्दुहिता सुभ्रूर्मालिनी ग्रहमालिनी।
स तु अस्मिन् गर्भस्थे श्वेतकर्णः प्रजेश्वरः। अन्वगच्छत् पूर्व्वैर्महाप्रस्थानमच्युत। ११५३०
सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मालिनी पृष्ठतोऽन्वयात्। पथि सा सुषुवे सुभ्रूः कुमारं राजीवलोचनं।
कुमारं तं परित्यज्य भर्त्तारं साऽन्वगच्छत। पतिव्रता महाभागा द्रौपदीव पुरा पतीन्।

सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुञ्जे ररोह च। पुत्रार्थं तस्य मेधास्तु प्रादुरासन्महात्मनः।

प्रविष्टायाश्च पुत्रौ तौ पिप्पलादिश्च कौशिकः। दृष्ट्वा रूपान्वितौ दृष्टा तौ प्रक्षालयतां जले।

निघृष्टौ तत्र तौ पार्श्वे शिलायां रुधिरस्रुतौ। अजश्यामौ तु पार्श्वे तावुभावपि समाहितौ। ११०७५

तथैव च समारूढावजपार्श्वस्ततोऽभवत्। ततोऽजपार्श्व इति तौ ख्याते नाम तस्य च।

स तु वेमकशालायां द्विजाभ्यां परिवर्द्धितः। वेमकस्य तु भार्य्या तमुद्वहत् पुत्रकारणात्।

वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्ब्राह्मणौ सचिवौ तु तौ। तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्तुल्यजीविनः।

स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः। श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाहुषेण ययातिना।

जरासंक्रमणे पूर्व्वं तुष्टं प्रीतेन धीमता। आचन्द्रार्कग्रहा भूमिर्भवेदपि न संशयः। ११०८०

अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९१॥

॥ शौनक उवाच॥ उक्तोऽयं हरिवंशस्ते पर्व्वाणि निखिलानि च। यथा पुरोक्तानि तथा व्यासशिष्येण धीमता।

तत् कथ्यमानममितमितिहाससमन्वितं। प्रीणात्यस्मानमृतवत् सर्व्वपापप्रणाशनं।

सुखश्रव्यतया वीर मनो ह्लादयतीव नः। जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वा चाख्यानमुत्तमं।

सौते किमकरोत् पश्चात्तत्प्रब्रूह्यनन्तरं। ११०८५

॥ सौतिरुवाच॥ जनमेजयस्तु स नृपः श्रुत्वाख्यानमनुत्तमं। यदारभत्तदाख्यास्ये सर्पसत्रादनन्तरं।

तस्मिन् सत्रे समाप्ते तु राजा पारिक्षितस्तदा। यष्टुं वाजिमेधेन सम्भारानुपचक्रमे।

ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यानाहूयेदमुवाच ह। यक्ष्येऽहं वाजिमेधेन हय उत्सृज्यतामिति।

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृष्णो महात्मा सहसा जगाम। पारिक्षितं द्रष्टुमदीनसत्त्वं द्वैपायनः सर्व्वपरावरज्ञः।

पारिक्षितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतं। अर्घ्यपाद्यासनं दत्त्वा पूजयामास शास्त्रतः। ११०९०

तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तत्र शौनक। कथा बहुविधाश्चित्राश्चक्रुर्वेदार्थसंहिताः।

ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामास तं मुनिं। पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं।

महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविस्तरं। निमेषमात्रमपि मे सुखश्रव्यत्वमागतं।

विभूतिविस्तरकरं सर्व्वेषां वै यशस्करं। त्वया सुविहितं ब्रह्मन् ब्रह्म घोरमिवाहितं।

अमृतेन न तृप्तिः स्यात् यथा स्वर्गसुखेन वा। तथा तृप्तिं न गच्छामि श्रुत्वेमां भारतीं कथां। ११०९५

अनुमान्य तु सर्व्वज्ञं पृच्छामि भगवन्नहं। हेतुः कुरूणां नाशस्य राजसूयो मतो मम।

दुःसहानां यथा ध्वंसो राजन्यानामुपप्लवः। राजसूयं तथा मन्ये युद्धायैवमुपकल्पितं।

राजसूयस्तु सोमेन श्रूयते पूर्व्वमाहृतः। तस्यान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं।

आहृतो वरुणेनाथ तस्यान्ते सुमहाक्रतोः। देवासुरमहायुद्धं सर्व्वभूतक्षयावहं।

हरिश्चन्द्रश्च राजर्षिः क्रतुमेतमुपाहरत्। तत्राप्याडीवकं युद्धमभूत् क्षत्रियनाशनं। १११००

ततोऽनन्तरमार्य्येण पाण्डवेनातिदुस्तरः। महाभारतसंहारः संभृतोऽग्निरिव क्रतुः।

तदस्य मूलं युद्धस्य लोकक्षयकरस्य च। राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः।
राजसूये ह्यसंहार्य्ये यज्ञोऽस्य दुरन्वये। मिथ्याप्रणीते यज्ञाङ्गे प्रजानां संक्षयो ध्रुवः।
भवानपि च सर्व्वेषां पूर्व्वेषां नः पितामहः। अतीतानागतज्ञश्च नाथवांश्चादिकरश्च नः।
ते कथं भवता नेत्रा बुद्धिमन्तश्च्युता नयात्। अनाथा ह्यपराध्यन्ति कुनेतारश्च पार्थिवाः। १११०५

॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरीतास्ते तव पूर्व्वपितामहाः। न मां भविष्यं पृच्छन्ति न चापृष्टो ब्रवीम्यहं।
सामर्थ्यञ्च न पश्यामि भविष्यस्य निवर्त्तने। परिहर्त्तुं न शक्या हि कालेन विहिता गतिः।
त्वया त्विदमहं पृष्टो वक्ष्याम्यागन्तुभावि यत्। अतश्च बलवान् कालः श्रुत्वाऽपि न करिष्यसि।
न संरम्भान्नचारम्भान्न वै स्थास्यति पौरुषे। लेखा हि कालविहिता सर्व्वथा दुरतिक्रमा।
अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठः क्षत्रियाणां परिश्रुतः। तेन भावेन ते यज्ञं वासवो धर्षयिष्यति। ११११०
यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्त्तुं कथञ्चन। दैवं पुरुषकारेण मा यजेथास्तं क्रतुं।
नचापराधः शक्रस्य नोपाध्यायगणस्य ते। न च वा यजमानस्य कालो हि दुरतिक्रमः।
तस्य संस्थागतमिदं कालस्य परमेष्ठिनः। यथा दृष्टं प्रजासर्गं गमिष्यति युगक्षये।
तथा यज्ञफलानाञ्च विक्रेतारो द्विजातयः। तत्प्रत्येयं निबोध त्वं त्रैलोक्यं सचराचरं।
॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्वमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति। श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि मन्यसे। ११११५
॥ व्यास उवाच ॥ निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो। यतेथाः परिहर्त्तुं त्वमिन्द्रियनिग्रहमस्तु ते।
त्वया प्रवृत्तं क्रतुञ्चैव वाजिमेधं परन्तप। क्षत्रिया नाहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्द्धरिष्यति।
॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्वमेधस्य ब्रह्मशापाग्नितेजसा। श्रुत्वा निमित्तमिति मे भयं व्रीडा च जायते।
कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृती मद्विधो जनः। लोकाननुव्रजते गन्तुं खं यथाम्बु इव द्विजः।
यद्यप्यनागतमिदं दृष्टमद्य प्रणाशनं। यदस्ति पुनरावृत्तिर्यज्ञस्याश्वासयस्व मां। १११२०
॥ व्यास उवाच ॥ उपात्तयज्ञो देवेषु ब्राह्मणेषूपपत्स्यते। तेजसाऽभ्याहृतं तेजस्तेजःस्वेवावतिष्ठते।
औद्भिज्जो भविता कश्चित् सेनानीः काश्यपोऽद्विजः। सोऽश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति।
तदन्ते तत्कुलीनश्च राजसूयमपि क्रतुं। आहरिष्यति राजेन्द्र श्वेतं ग्रहमिवान्तकः।
यथा बलं मनुष्याणां कर्त्तॄणां दास्यते फलं। युगान्तद्वारमृषिभिः संवृतं विचरिष्यति।
तदाप्रभृति ह्यल्पान्ति नृणां प्राणाः पुराकृतीः। न निवर्त्तिष्यते लोका वृत्तान्तावर्त्तनेष्विह। १११२५
तदा सूक्ष्मा महोदर्क्का दुस्तरो दानमूलवान्। चातुराश्रम्यशिथिलो धर्म्मः प्रविचलिष्यति।
तदा ह्यल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः। धन्या धर्म्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि द्विनवत्यधिकशततोऽध्यायः॥ १९२ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ आसन्नं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विद्महे। तदा द्वापरपर्य्यन्तं युगान्ते सूचयाम्यहं।
प्राप्ता वयं तु तत्कालमनया धर्म्मतृष्णया। आदास्यामः परं धर्म्मं सुखमल्पेन कर्म्मणा।
॥ शौनक उवाच ॥ प्रजासमुद्वेगकरं युगान्तं समुपस्थितं। प्रनष्टधर्म्मं धर्म्मञ्च निमित्तैर्वक्तुमर्हसि। १११३०

॥ शौनिरुवाच ॥ दृष्ट एवं भविष्यस्य मतिं तत्त्वेन चिन्तयन् । युगान्ते सर्व्वभूतानां भगवानब्रवीत्तदा ।
॥ व्यास उवाच ॥ अरक्षितारो हर्त्तारो बलिभागस्य पार्थिवाः । युगान्ते प्रभविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ।
अक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः । शूद्राश्च ब्राह्मणाचारा भविष्यन्ति युगक्षये ।
काण्डस्पृष्टाः श्रोत्रियाश्च निष्क्रियाणि हवींषि च । एकपंक्त्यामशिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
शिल्पवन्तोऽनृतपरा नरा मद्यामिषप्रियाः । मित्रभार्य्यां भजिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय । ११११५
राजवृत्ते स्थिताश्चौरा राजानश्चौरशीलिनः । भृत्या अनिर्द्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ।
धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तमपूजितं । अकुत्सना च पतिते भविष्यति युगक्षये ।
प्रनष्टचेष्टाः पुरुषा मुक्तकेशा विचूलिनः । ऊनषोडशवर्षाश्च प्रजास्यन्ति तदा नराः ।
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ।
सर्व्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति सर्व्वे वाजसनेयिनः । शूद्रा भोवादिनश्चैव भविष्यन्ति युगक्षये । १११२०
तपोयज्ञफलानाञ्च विक्रेतारो द्विजातयः । ऋतवश्च भविष्यन्ति विपरीता युगक्षये ।
शुक्लदन्ताऽञ्जिताक्षाश्च मुण्डाः काषायवाससः । शूद्रा धर्म्मं चरिष्यन्ति शाक्यबुद्धोपजीविनः ।
श्वापदप्रचुरत्वञ्च गवाञ्चैव परिक्षयः । स्वादूनां विनिवृत्तिश्च ज्ञातव्या तु गते युगे ।
अन्त्या मध्ये निवत्स्यन्ति मध्याश्चान्तनिवासिनः । यथानिष्टं प्रजाः सर्व्वा गमिष्यन्ति युगक्षये ।
तथा द्विहायना दम्याश्चैव पल्वलकर्षकाः । चित्रवर्षी च पर्ज्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति । १११२५
सर्व्वे चौरकुले जाताश्चौरयन्तः परस्परं । स्वल्पेनाढ्या भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।
न च धर्म्मं चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊषरा बहुला भूमिः पन्थानस्तस्कराहृताः ।
सर्व्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे । पितृदत्तानि देयानि विभजन्ते सुतास्तदा ।
हरणाय प्रयत्स्यन्ते लोभादनृतवादिनः । सौकुमार्य्ये तथा रूपे रत्ने चोपक्षयङ्गते ।
भविष्यन्ति युगान्ते च नार्य्यः केशैरलङ्कृताः । निर्व्विहारस्य भीतस्य गृहस्थस्य भविष्यति । १११३०
युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्य्यासमा गतिः । कुशीलानार्य्यभूयिष्ठं वृथारूपसमावृतं ।
पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं तद्युगान्तस्य लक्षणं । बहुयाचनको लोको न दास्यन्ति परस्परं ।
अविचार्य्य ग्रहीष्यन्ति दानं वर्णान्तरात्तथा । राजचौराग्निदण्डार्त्तो जनः क्षयमुपैष्यति ।
सस्यनिष्पत्तिरफला तरुणा वृद्धशीलिनः । ईहया सुखिनो लोका भविष्यन्ति युगक्षये ।
वर्षासु वाताः परुषा नीचैः शर्करवर्षिणः । सन्दिग्धः परलोकश्च भविष्यति युगक्षये । १११३५
वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीविनः । युगापक्रमणे पूर्व्वं भविष्यन्ति द्विजातयः ।
अप्रवृत्ताः प्रपत्स्यन्ते समयाः शपथास्तथा । ऋणं सविनयभ्रंशं युगे क्षीणे भविष्यति ।
भविष्यत्यफलो हर्षः क्रोधश्च सफलो नृणां । अजाश्चैवोपरोत्स्यन्ते पयसोऽर्थे युगक्षये ।
अशास्त्रविदुषां पुंसामेवमेव स्वभावतः । शास्त्रोक्तस्य प्रवक्तारो भविष्यन्ति युगक्षये ।
सर्व्वः सर्व्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य वै । न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते । १११४०

न चत्राणि नियोच्यन्ति विकर्मस्था द्विजातयः । चौरप्रियाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
कुण्डीवृषा नैकृतिकाः सुरापा ब्रह्मवादिनः । अश्वमेधेन यच्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
याजयिष्यन्त्ययाज्यांश्च तथा चाभच्यभक्षिणः । ब्राह्मणा धनतृष्णार्त्ता युगान्ते समुपस्थिते ।
भोःशब्दमभिधास्यन्ति न च कश्चित् पठिष्यति । एकशङ्खास्तथा नार्य्यो गवेधुकपिनद्धिकाः ।
नचत्राणि विवर्णानि विपरीता दिशस्तथा । सन्ध्यारागोऽथ दिग्दाहो भविष्यत्यपरे युगे । १११६५
पितॄन् पुत्रा नियोच्यन्ति वध्वः श्वश्रूश्च कर्म्मसु । वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्यास्तथैव च ।
वियोनिषु च वत्स्यन्ति प्रमदासु नरास्तथा । मुखेषु च प्रयोच्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तदा ।
अहुतायाणि भोच्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः । भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोच्यन्ति पुरुषाः स्वयं ।
पतीन् सुप्तान् वञ्चयित्वा गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः । पुरुषाश्च प्रसुप्तासु भार्य्यासु च परस्त्रियं ।
नाव्याधितो नाप्यरुजः सर्व्व एवाभ्यसूयकः । न कृते प्रतिकर्त्ता च युगे चीणे भविष्यति । १११७०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि त्रिनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः । निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः ।
किङ्कर्म्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः । कां च काष्ठां समासाद्य प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।
॥ व्यास उवाच ॥ अत ऊर्द्ध्वं च्युते धर्म्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः । शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ति ह्रासमायुषः ।
आयुर्हान्या बलग्लानिर्बलग्लान्या विवर्णता । वैवर्ण्याद्व्याधिसम्पीडा निर्व्वेदो व्याधिपीडनात् ।
निर्व्वेदादात्मसंबोधः संबोधाद्धर्म्मशीलता । एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं । १११७५
उद्देशतो धर्म्मशीलाः केचिन्मध्यस्थतां गताः । विमर्षशीलाः केचित्तु हेतुवादकुतूहलाः ।
प्रत्यक्षमनुमानञ्च प्रमाणमिति निश्चिताः । अप्रमाणं करिष्यन्ति नेति पण्डितमानिनः ।
अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः । तदा सुखमनाश्चैव भविष्यन्ति स्त्रियो ऽपराः ।
नास्तिक्यपरमाश्चापि केचिल्लोकविलोपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।
तदात्वमात्रश्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानबहिष्कृताः । दाम्भिकास्ते भविष्यन्ति ज्ञानशीलकुतूहलाः । १११८०
तथा विलुलिते धर्म्मे जनाः श्रेयपुरस्कृताः । शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानसत्यसमन्विताः ।
सर्व्वभक्षः स्वयंगुप्तो निर्घृणो निरपत्रपः । भविष्यति तदा लोकस्तत् कषायस्य लक्षणं ।
विप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णावरो जनः । अभिपत्स्यति वृत्त्यर्थं तत् कषायस्य लक्षणं ।
कषायोपप्लवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने । सिद्धिमल्पेन कालेन यास्यन्ति निरुपप्लुताः ।
महायुद्धं महावातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे चीणे तत् कषायस्य लक्षणं । १११८५
विप्ररूपाणि रक्षांसि राजानः कर्णवेदिनः । पृथिवीमुपभोच्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।
निःस्वाध्यायवषट्कारा अनेयास्त्वभिमानिनः । क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्व्वभक्षा वृथाव्रताः ।
मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः । व्यवहारोपवृत्ताश्च च्युता धर्म्माच्च शाश्वतात् ।
हर्त्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः । कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः ।

तेषु प्रभवमाणेषु तुल्यशीलेषु सर्व्वशः। अभक्तिनो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूपिणः। १११९०
उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्रयाः। कषायोगेन तान् सर्व्वान् पूजयिष्यन्ति मानवाः।
शस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः। भक्ष्यभोज्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हारिणः।
चौराश्चौरस्य हर्त्तारो हर्त्ता हर्त्तुर्भविष्यति। चौरैश्चौरक्षये चापि कृते क्षेमं भविष्यति।
निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये ह्यन्तरे स्थिते। नराः श्रयिष्यन्ति वनं करभारप्रपीडिताः।
पितृनाशापयिष्यन्ति पुत्त्राः कर्म्मणि सर्व्वशः। स्नुषाः श्वश्रूस्तथा चैव युगान्ते पर्य्युपस्थिते। १११९५
वाक्शरैस्तर्ज्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्याः समन्ततः। यज्ञकर्म्मण्युपरते रक्षांसि श्वापदानि च।
कीटमूषिकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान्। क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्यञ्चापि बन्धुषु।
उद्देशतो नरश्रेष्ठ भविष्यति युगक्षये। स्वयं पालाः स्वयं चौरा युगसम्भारसम्भृताः।
मण्डलैः प्रचरिष्यन्ति देशे देशे पृथक् पृथक्। स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह बन्धुभिः।
नराः सर्व्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिक्षयात्। ततः स्कन्धैः समादाय कुमारान् विद्रुता भयात्। ११२००
कौशिकीं प्रतरिष्यन्ति नराः क्षुद्भयपीडिताः। अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च काश्मीरानथ मेकलान्।
ऋषिकान्तगिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः। कृत्स्नञ्च हिमवत्पार्श्वं कूलञ्च लवणाम्भसः।
अरण्येषु निवत्स्यन्ति नराः म्लेच्छगणैः सह। नैव शून्या न चाशून्या भविष्यति वसुन्धरा।
गोप्तारश्चाप्यगोप्तारः प्रभविष्यन्ति शस्त्रिणः। मृगैर्मत्स्यैर्विहङ्गैश्च श्वापदैः सर्पकीटकैः।
मधुशाकफलैर्मूलैर्व्वर्त्तयिष्यन्ति मानवाः। चीरं पर्णञ्च विविधं वल्कलान्यजिनानि च। ११२०५
स्वयंकृतानि वत्स्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा। बीजानामाकृतिं निम्नेष्वीहन्तः काष्ठशङ्कुभिः।
अजैडकं खरोष्ट्रञ्च पालयिष्यन्ति यत्नतः। नदीस्रोतांसि रोत्स्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रिताः।
पक्वान्नव्यवहारेण विपणन्तः परस्परं। तनूरुहैर्यथा जातैः समूलान्तरसंवृतैः।
बहुपत्या प्रजाहीनाः कुललक्षणवर्ज्जिताः। एवं भविष्यन्ति तदा मनुष्याः कालकारिताः।
हीनाद्धीनं तथा धर्म्मं प्रजा समनुपत्स्यति। आयुस्तत्र च मर्त्त्यानां परं त्रिंशद्भविष्यति। ११२१०
दुर्ब्बला विषयग्लाना रजसा समभिप्लुताः। भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः।
आयुःप्रक्षयसम्बोधाद्धिंसा च न भविष्यति। शुश्रूषवो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः।
सत्यञ्च प्रतिपत्स्यन्ति व्यवहारोपसंक्षयात्। भविष्यन्ति हि कामानामलाभाद्धर्म्मशीलिनः।
करिष्यन्ति च सङ्क्षेपं स्वपक्षक्षयपीडिताः। एवं शुश्रूषवो दाने सत्ये प्राणाभिरक्षणे।
चतुष्पादः प्रवृत्तस्य धर्म्मः श्रेयोऽभिपत्स्यते। तेषां लब्धानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां। ११२१५
स्वादु किन्त्विति विज्ञाय धर्म्म एव वदिष्यति। यथा हानिः क्रमप्राप्ता तथा वृद्धिः क्रमागता।
प्रगृहीते ततो धर्म्मे प्रपत्स्यति कृतं युगं। साधुवृत्तिः कृतयुगे कषाये हानिरुच्यते।
एक एव तु कालः स हीनवर्णो यथा शशी। छन्नो हि तमसा सोमो यथा कलियुगे तथा।
पूर्णश्च तमसा हीनो यथा कृतयुगे तथा। अर्थवादः परं ब्रह्म वेदार्थ इति तं विदुः।

अनिर्देश्यमविज्ञातं दाया यमिव धार्य्यते । इत्थवादस्तपो नाम तपो हि स्थावरं कृतं । ११२१०

गुणैः कर्म्माभिनिर्वृत्तिर्गुणस्तथ्येन कर्म्मणा । आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्त्तिनी ।

युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता । इह धर्म्मार्थकामानां वेदानाञ्च प्रतिक्रिया ।

आशिषश्च शुभाः पुण्यास्तथा चायुर्युगे युगे ।

तथा युगाना परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात् । क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्त्तमानः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि चतुर्नवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ इत्येवमाश्वासयतो राजानं जनमेजयं । अतीतानागतं वाक्यमृषेः परिषदा श्रुतं । ११२१५

अमृतस्येव संवादः प्रभा चन्द्रमसो यथा । अतर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षेर्व्वाङ्मयो रसः ।

धर्म्मकामार्थसंयुक्तं करुणं रोमहर्षणं । रमणीयं तदाख्यानं कृत्स्नं परिषदा श्रुतं ।

केचिदश्रूणि मुमुचुः श्रुत्वा दध्युस्तथा परे । इतिहासं तमृषिणा पाराशर्य्येण दर्शितं ।

सदस्याम् सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदक्षिणं । पुनर्द्रक्ष्याम इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः ।

अनुजग्मुस्ततः सर्व्वे व्रजन्तमृषिसत्तमं । लोके प्रवदतां श्रेष्ठं ये विशिष्टास्तपोधनाः । ११२२०

याते भगवति व्यासे विप्राः सह महर्षिभिः । ऋत्विजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्यथागतं ।

पन्नगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनां । जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिवोरगः ।

होत्राग्निदीप्तशिरसं परित्याज्य च तक्षकं । आस्तीकोऽप्याश्रमपदं जगाम सहसा मुनिः ।

राजाऽपि हास्तिनपुरं विवेश स्वजनावृतः । अन्वशासच्च मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः ।

कस्यचित्त्वथ कालस्य स राजा जनमेजयः । दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्भूरिदक्षिणः । ११२२५

संज्ञप्तमश्वं तस्याथ देवी काश्या वपुष्टमा । संविवेशोपसंगम्य विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।

तां तु सर्व्वानवद्याङ्गीं चकमे वासवस्तदा । संज्ञप्तमश्वमाविश्य तया मिश्रीबभूव सः ।

तस्मिन् विकारे जनिते विदित्वा तत्त्वतश्च तत् । असंज्ञप्तोऽयमश्वस्ते ध्वंसेत्यध्वर्य्युमब्रवीत् ।

अध्वर्य्युर्ज्ञानसम्पन्नस्तदिन्द्रस्य विचेष्टितं । कथयामास राजर्षेः शशाप स पुरन्दरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ यद्यस्ति मे यज्ञफलं तपो वा रक्षतः प्रजाः । फलेन तेन सर्व्वेण ब्रवीमि श्रूयतामिदं । ११२३०

अद्यप्रभृति देवेन्द्रमजितेन्द्रियमस्थिरं । क्षत्रिया वाजिमेधेन न यक्ष्यन्तीति शौनक ।

ऋत्विजस्त्वाब्रवीत् क्रुद्धः स राजा जनमेजयः । दौर्ब्बल्यं भवतामेतद्यदयं धर्षितः क्रतुः ।

विषये मे न वस्तव्यं गच्छत त्वं सह बान्धवैः । इत्युक्तास्तत्यजुर्विप्रास्तं नृपं आतमन्यवः ।

अमर्षाद्व्यश्रामच्च पत्नीशालागताः स्त्रियः । राजा परमधर्म्मज्ञस्तामसौ जनमेजयः ।

असतीं वपुष्टमाश्चैव निर्यातयत मे गृहात् । यया मे चरणौ मूर्द्ध्नि पातितौ रेणुगुण्ठितौ । ११२३५

श्रोटीर्य्यं मे यया भग्नं यशो मानश्च दूषितः । नैतां द्रष्टुमपीच्छामि परिक्लिष्टामिव स्रजं ।

न स्वादु सोऽश्नाति नरः सुखं स्वपिति वा रहः । अभ्यासे यः प्रियां भार्य्यां परैः स्पृष्टामिह ।

एवमुच्चैः प्रभाषन्तं क्रुद्धं पारिक्षितं नृपं । गन्धर्व्वराजः प्रोवाच विश्वावसुरिदं वचः ।

नियमव्रतयज्वानं वासवस्त्वां न मृष्यति । अप्सरासेन पत्नी ते विहितेयं वपुष्टमा ।
रम्भा नामाप्सरा देवी काशिराजसुता सती । सैषा योषिद्वरा राजन्नन्वभूताऽनुभूयताम् ॥ ११९१०
यज्ञे विवरमासाद्य विघ्नमिन्द्रेण ते कृतं । यस्मा त्वयि कुरुश्रेष्ठ सम्हृद्धा वासवोपमः ।
बिभेत्यभिभवाच्छक्रस्तव क्रतुफलैर्नृप । तस्मादावर्ज्जितश्चैव क्रतुरिन्द्रेण ते प्रभो ।
मायैषा वासवेनेह प्रयुक्ता विघ्नमिच्छता । यज्ञे विवरमासाद्य संप्राप्तं विश्ववाजिनं ।
हृतमिन्द्रेण रम्भायां मन्यसे यां वपुष्टमां । अथ ते गुरवः शप्तास्त्रियज्ञव्रतयाजिनः ।
भ्रंशितस्त्वञ्च विप्राश्च फलादिन्द्रसमादिह । त्वत्तो यथैव दुर्द्धर्षास्त्रियज्ञव्रतयाजिनः । ११९१५
बिभेत्यभिभवात्तद्वद्ब्राह्मणेभ्योऽपि वासवः । एकेन तद्यदुभयं तीर्थं शक्रेण मायया ।
स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरन्दरः । कथमन्यैरनार्षीयैं मनुर्दारानतिक्रमेत् ।
यथैव हि परा बुद्धिः परो धर्म्मः परो दमः । यथैव परमैश्वर्य्यं कीर्त्तिश्च हरिवाहने ।
तथैव त्वयि दुर्द्धर्षे नियमव्रतयाजिनि । मा वासवं मा च गुरुं मात्मानं मा वपुष्टमां ।
गच्छ दोषेण राजेन्द्र कालो हि दुरतिक्रमः । ऐश्वर्य्येणाश्रमाविश्य देवेन्द्रेणापि रोषितः । ११९२०
आनुकूल्येन दैवस्य वर्त्तितव्यं सुखार्थिना । दुस्तरं प्रतिकूलं हि प्रतिस्रोत इवाम्भसः ।
स्त्रीरत्नमुपभुंक्ष्वेमामपापं विगतज्वरः । अपापास्त्यज्यमाना वै प्रपेयुरपि योषितः ।
अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्दिव्यास्तु सविशेषतः । भानोः प्रभा शिखा वह्नेर्वेदी सोमे तथाहृतिः ।
परामृष्टाऽप्यसंरक्ता नोपदुष्यन्ति योषितः । ग्राह्या लालयितव्याश्च पूज्याश्च सततं बुधैः ।
शीलवत्यो नमस्कार्य्याः पूज्या श्रिय इव स्त्रियः । ११९२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि विश्वावसुवाक्ये पञ्चनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ एवं हि विश्वावसुनाऽनुनीतः प्रसादमानम्य वपुष्टमायाः । चकार मिथ्याव्यतिशङ्कितायाः शान्तिं परां माम वधर्म्मजुष्टां ।
शममभिविनिवर्त्य मानसं सः समभिलषन् जनमेजयो नृपः स्वं । विषयमनुशशास धर्म्मबुद्धिर्मुदितमना रमयन् वपुष्टमां तां ।
न स विरमति विप्रपूजनाच्च विनिवर्त्तति शीलयज्ञदानात् । न विषयपरिरक्षणाच्च्युतोऽसौ न च परिगर्हति तां वपुष्टमाञ्च ।
विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्त्तुं यदुपरिचिन्त्यतपाः पुराऽब्रवीत् सः । इति नरपतिरात्मवांस्तदाऽसौ तदनुविचिन्त्य बभूव वीतमन्युः ।
इदं महाकाव्यमृषेर्म्महात्मनः पठन्नृणां पूज्यतमो भवेन्नरः । प्रकृष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं लभेत सर्व्वश्रुफलञ्च केवलं । ११९३०
शतक्रतोः कल्मषविप्रमोचणं पठन्निदं मुच्यति किल्विशान्नरः । तथैव कामान् विविधान् समश्नुते समाप्तकामश्च चिराय नन्दति ।
यथा हि पुष्पप्रभवं फलं द्रुमास्ततः प्रजायन्ति पुनश्च पादपाः । तथा महर्षिप्रभवा इमा गिरः प्रवर्द्धयन्ते तमृषिप्रवर्त्तिताः ।
पुत्रानपुत्रो लभते सुवर्चसश्च्युतः पुनर्विन्दति चात्मनः स्थितिं । व्याधिं न चाप्नोति चिरञ्च बन्धनं क्रियाश्च पुत्रा लभते गुणान्विताः ।

पतिमपि लभते च सत्सु कन्या श्रवणमुपेत्य शुभा मुनेस्तु वाचः । जनयति च सुतं गुणैरुपेतं स्वजनहितं द्विषतां प्रमर्द्दनञ्च ।
विजयति वसुधाञ्च राजवृत्तिर्द्धनमतुलं लभते द्विषत्क्षयञ्च । विपुलमपि धनं लभेत वैश्यः सुगतिमियात् श्रवणाच्च शूद्र जातिः । ११२७५

पुराणमेतच्चरितं महात्मनामधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीं । विहाय दुःखानि विमुक्तसंशयः संवीतरागो विचरेद्वसुन्धरां ।

इत्येतदाख्यानमुदाहृतं मया प्रतिस्मरन्तो द्विजमुख्यलेषु । स्वैर्य्येण धैर्य्येण पुनः स्मरन्तः सुखं भवन्तो विचरन्तु लोके ।
इति चरितमिदं महात्मनाम्तृषिकृतमद्भुतवीर्य्यकर्म्मणां । कथितमिदं हि समासविस्तरैः किमपरमिच्छसि किं ब्रवीमि ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि षण्णवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि । पुष्करे वै यथोद्भूताः देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदाम्पते । शृण्वतस्तस्य मे कीर्त्तिं न तृप्तिरुपजायते । ११२८०
कियता चैव कालेन शेते स पुरुषोत्तमः । कियन्तञ्चैव शयिते कालं कालस्य सम्भवः ।
कियता चैव कालेन सोत्तिष्ठति सुरारिहा । कथञ्चोत्थाय भगवान्सृजत्निखिलं जगत् ।
के प्रजापतयस्तत्र पूर्व्वमासन्महामुने । कथं निर्म्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनः ।
कथमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ।
नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशमहीतले । केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्य्यये । ११२८५
प्रभुर्म्महाभूतपतिर्म्महातेजा महाकृतिः । आस्ते सुरगुरुश्रेष्ठो विधिमादाय कं मुने ।
तस्मै त्वमुपपन्नाय श्रद्दधानाय संश्रयं । वक्तुमर्हसि धर्म्मिष्ठ यशो नारायणात्मकं ।
प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं भव्यं महात्मनः । श्रद्दधानामुपविष्टानां भगवन् वक्तुमर्हसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणयशोज्ञाने या भवेद्भवतः स्पृहा । तदंशानघभूतस्य कार्य्यं कुरुकुलर्षभ ।
शृणुष्वादिपुराणेभ्यो दैवतेभ्यो यथा श्रुतः । ब्राह्मणानाञ्च वदतां श्रुतोऽस्माभिर्म्महात्मनां । ११२९०
यथा च तपसा दृष्ट्वा वृहस्पतिसमद्युतिः । पराशरसुतः श्रीमान् कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ।
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकं । विस्मायनोऽयं ब्रह्माऽपि न वेदयति तत्त्वतः ।
श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणां । यदिज्यं सर्व्वयज्ञानां तत्त्वतस्तत्त्ववेदिनां ।
यदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणञ्चापि कर्म्मिणां । अधिदैवञ्च यद्दैवं तद्दैवमिति संज्ञितं । ११२९५
यद्भूतमधिभूतञ्च यत्परञ्च महर्षिणां । यत् सत्यं वेददृष्टञ्च यत्तत्त्वं यतयो विदुः ।
यः कर्त्ता कारको बुद्धिर्म्मनः क्षेत्रज्ञ एव च । प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्द्यते ।
कालः कालं क्षपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च । प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ।
उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः । स एष भगवान् सर्व्वं करोति विकरोति च ।
योऽस्मान् कारयते कर्म्म तेन स्म व्याकुलीकृताः । यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृतिं । ११३००

यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यच्चाहं प्रब्रवीमि वः । इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत् परिजल्पथ ।
याः कथाश्चैव वर्त्तन्ते श्रुतयो वाऽथ शङ्करे । विश्वं विश्वपतिं देवाः सर्व्वं नारायणात्मकं ।
यत् सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै यद्भूतं भवदमितञ्च यच्च विश्वं । यत्किञ्चिच्चरमचराद्यं त्रिलोके तत् सर्व्वं पुरुषवरः प्रभुर्व्वरिष्ठः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करप्रादुर्भावे सप्तनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगं । तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा जनमेजय ।
तत्र धर्म्मश्चतुष्पादो ह्यधर्म्मः पादविग्रहः । स्वधर्म्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः । ११२०५
विप्राः स्थिता धर्म्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः । कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषणे रताः ।
सदा सत्यं तपश्चैव धर्म्मश्चैव विवर्द्धते । सद्भिराचरितं कर्म्म क्रियते ख्यायते च वै ।
एतत् कृतयुगे वृत्तं सर्व्वेषामेव भारत । प्राणिनां धर्म्मबुद्धीनामपि चेन्नीचयोनिनां ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते । तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा परिकीर्त्तिता ।
द्वाभ्यामधर्म्मः पादाभ्यां त्रिभिर्द्धर्म्मो व्यवस्थितः । तत्र सत्यञ्च सत्त्वञ्च कृते सर्व्वं विधीयते । ११२१०
त्रेतायां विकृतिं यान्ति धर्म्मलोभेन संयुताः । चातुर्व्वर्ण्यस्य वैकल्याद्यान्ति दौर्ब्बल्यमाश्रिताः ।
एष त्रेतायुगविधिर्व्विहितो देवनिर्म्मितः । द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ।
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम । तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा परिकीर्त्तिता ।
तत्र ह्यर्थपरा विप्रा मानिनो रजसावृताः । शठा नैकृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते कुरुपुङ्गव ।
द्वाभ्यां धर्म्मः स्थितः पद्भ्यामधर्म्मस्त्रिभिरच्युतः । विपर्य्ययं यान्ति शनैः कृते ये धर्म्मचेतनः । ११२१५
ब्राह्मण्यभावा नश्यन्ति तथास्तिक्यं विशीर्य्यते । व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्य्यये ।
तथा वर्षसहस्रञ्च वर्षाणां द्वे शते तथा । सन्ध्यया सह संख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतं ।
तत्राधर्म्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्म्मः पादविग्रहः । कामिनस्तमसाच्छन्ना जायन्ते तत्र मानवाः ।
नैवोपवासकृत् कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् । नास्तिको ब्रह्मभक्तो वा नरो भवति वै तदा ।
अहङ्कारगृहीतास्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः । विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्राश्चाचारलक्षणाः । ११२२०
दूषकाश्चाश्रमाणाञ्च वर्णानाञ्चैव सङ्कराः । अगम्येष्वभिरंस्यन्ते वर्त्तन्त्येवं कलौ युगे ।
चत्वार्य्येव सहस्राणि युगान्ते जनमेजय । दिव्यं द्वादशसाहस्रं यदेतद्युगमुच्यते ।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते । एतच्चतुर्द्दशगुणमहर्ब्राह्ममिहोच्यते ।
ततोऽहनि गते तस्मिन् सर्व्वेषामेव देहिनां । शरीरनिर्वृत्तिं दृष्ट्वा रुद्रः संहारबुद्धिमान् ।
देवतानाञ्च सर्व्वेषां ब्राह्मणानां महीपते । दैत्यानां दानवानाञ्च यक्षकिन्नररक्षसां । ११२२५
देवर्षीणां ब्रह्मर्षीणां तथा राजर्षिणामपि । गन्धर्व्वाणामप्सरसां भुजगानां तथैव च ।
पर्व्वतानां नदीनाञ्च पशूनाञ्चैव भारत । तिर्य्यग्योनिगतानाञ्च सत्त्वानां क्रिमिणां तथा
महाभूतपतिर्देवः पञ्चभूतानि भूतकृत् । जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ।

भूत्वा सूर्य्यश्चक्षुषी चाददानो भूत्वा वायुः संहरन् प्राणिजालं । भूत्वा वह्निर्निर्दहन् सर्व्वलोकान् मेघो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्षत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूत्वा नारायणो योगी सप्तमूर्त्तिर्विभावसुः । गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् । ११२२०

पीत्वाऽर्णवांश्च सर्व्वान् स नदीः कूपांश्च सर्व्वशः । पर्व्वतानाञ्च सलिलं सर्व्वमादाय रश्मिभिः ।

भित्त्वा सहस्रशश्चैव महीं गत्वा रसातलं । रसातलगतं कृत्स्नं पिबते रसमुत्तमं ।

अप्सु स्नेहं च क्लेदमन्यद्ददाति प्राणिनां ध्रुवं । तत् सर्व्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ।

वायुश्च बलवान् भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् । प्राणोदयं सुराणाञ्च वायुना कुरुते हरिः ।

ततो देवगणानाञ्च सर्व्वेषामेव देहिनां । ये चेन्द्रियगणाः सर्व्वे ये चान्ये च यतोद्भवाः । ११२२५

एवं घ्राणं शरीरञ्च पृथिवीमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।

परमेष्ठिनमेते वै हृषीकेशं समाश्रिताः । ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।

वायुना क्षुभ्यमाणाश्च रूपान्योन्यसमाश्रयात् । तेषां सङ्घर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ।

अदहन्निखिलान् लोकानुग्रः संवर्त्तकोऽनलः । स पर्व्वतान् द्रुमान् गुल्मान् लतावल्लीस्तृणानि च । ११२३०

विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांश्च तथा पुण्यान् दिव्यान्यायतनानि च ।

यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्व्वाणि चादहत् । भस्मीभूतांस्ततः सर्व्वान् लोकान् लोकगुरुर्हरिः ।

भूयो निर्व्वापयामास जलयुक्तेन कर्म्मणा । सहस्रवृष्टिशततेजा भूत्वा कृष्णो महाघनः ।

दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीं । ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमाम्भसा ।

शिवेन पुण्येन मही निर्व्वाणमगमत् परं । तेन सा जलसञ्छन्ना पयसा सर्व्वतो धरा । ११२३५

एकार्णवजला भूत्वा सर्व्वसत्त्वविवर्ज्जिता । महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसं ।

नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगविवर्ज्जिते । संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिनं ।

दग्ध्वा सन्तापयित्वा च वसत्येकः सनातनः । पौराणं रूपमास्थाय किमप्यमितबुद्धिमान् ।

एकार्णवजलावासी योगी योगमुपासते । अच्युतानां सहस्राणि शतान्येकार्णवाश्रयि ।

न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति । ११२४०

॥ जनमेजय उवाच ॥ एकार्णवविधिः कोऽयं य एष परिकीर्त्तितः । क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति । करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ।

न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वतः । न स्म विज्ञायते किञ्चिदृते तं देवमुत्तमं ।

नभः क्षितिं पवनमथ प्रकाशयन् प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरं । पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं महोदधौ शयनमरोचयत्

प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करप्रादुर्भावे नवनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेकार्णवे भूते शेते लोके महाद्युतिः । प्रच्छाद्य सलिलं सर्व्वं हरिर्नारायणः प्रभुः । ११२४१

महतो रजसो मध्ये महार्णवसमस्य वै । विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्रह्म चाविदुः ।
आत्मरूपप्रकाशेन तपसा संवृतः प्रभुः । त्रिकमाच्छाद्य कालन्तु ततः सुष्वाप सस्तदा ।
पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत् परं परिकीर्त्तितं । यच्चान्यत् पुरुषाख्यन्तु तत् सर्व्वं पुरुषोत्तमः ।
ये च यज्ञपरा विप्रा ऋत्विजा इति संज्ञिताः । आत्मदेहात्पुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तदा ।
ब्रह्माणं परमं वक्त्रादुद्गातारञ्च सामगं । होतारमथ चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत् प्रभुः । ११३६०
ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वाच्च प्रस्तारञ्च सर्व्वशः । तन्मित्रावरुणं सृष्ट्वा प्रतिष्ठातारमेव च ।
उदरात् प्रतिहर्त्तारं पोतारञ्चैव भारत । अच्छावाकमथोरुभ्यां नेष्टारञ्चैव भारत ।
पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं ब्रह्मण्यञ्चैव यज्ञियं । ग्रावाणमथ बाहुभ्यां उन्नेतारञ्च याज्ञिकं ।
एवमेवैष भगवान् षोडशैतान् जगत्पतिः । प्रवक्तॄन् सर्व्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ।
तदेष वै यज्ञमयः पुरुषो वेदसंज्ञितः । वेदाश्च तन्मयाः सर्व्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः । ११३६५
स्वपत्येकार्णवे चैव यदाश्चर्य्यमभूत् पुरा । श्रूयते तच्चाप्युक्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ।
जीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः । बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ।
इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः । आश्रमानपि सर्व्वांश्च तीर्थान्यायतनानि च ।
देशान् राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च । जपहोमरतः शान्तस्तपो घोरमुपाश्रितः ।
मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः । निष्क्रामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया । ११३७०
निष्क्रान्तस्तस्य वदनादेकार्णवमथो जगत् । सर्व्वतस्तमसा व्याप्तं मार्कण्डेयो निरीक्षते ।
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्मजीविते । देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयश्चागमत् परं ।
स चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिशङ्कितः । किंस्विन्मे विदितं चिन्ता मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ।
व्यक्तमन्यतमो भाव एतेषां भविता मम । न हीदृशमसंक्लिष्टमयुक्तं सत्यमर्हति ।
नष्टचन्द्रार्कपवनो नष्टपर्व्वतभूतलः । कतमः स्यादयं लोक इति चिन्ताव्यवस्थितः । ११३७५
अपश्यच्चापि पुरुषं शयानं पर्व्वतोपमं । तोयार्द्रमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे ।
तपन्तमिव तेजोभिर्भासन्तमिव वर्चसा । आयान्तमिव गाम्भीर्य्यात् श्वसन्तमिव पन्नगं ।
स देवं द्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् । तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुक्षिं प्रवेशितः ।
स प्रविष्टः पुनः कुक्षौ मार्कण्डेयः सुनिश्चितः । तथैव चरते भूयोऽविजानन् स्वप्नदर्शनं ।
स तथैव यथा पूर्व्वं पृथिवीमटते पुनः । तीर्थस्थानानि पुण्यानि वीक्षन्नायतनानि च । ११३८०
क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणैः । पश्यते देवकुक्षिस्थान् याचकान् द्विजोत्तमान् ।
सद्वृत्तमाश्रिताः सर्व्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्व्वकाः । चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टपदानुगाः ।
वर्षाणां शतसाहस्रं मार्कण्डेयो महामुनिः । विचरन् पृथिवीं कृत्स्नां न च कुक्ष्यन्तमैक्षत ।
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः । सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरीक्षते ।
यथैवैकार्णवजले नीहारेणावृतान्तरे । अव्यक्तभीषणे लोके सर्व्वभूतविवर्ज्जिते । ११३८५

स भूयो विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः। बालमादित्यसङ्काशं न शक्नोत्युपसर्पितुं।
सोऽचिन्तयत्तथैकान्ते स्थित्वा सलिलसन्निधौ। पूर्वदृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया।
अगाधे सलिले तस्थे मार्कण्डेयः प्लवन्मुनिः। न शान्तिं लभते तत्र श्रमात् सम्भ्रान्तविक्लवः।
तथैव भगवान् हंसो गतो योगेन बालतां। बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः।
॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्वत्स न भेतव्यं समभ्येहि ममान्तिकं। मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं श्रमपीडितः। १२९९०
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नाम्ना कीर्त्तयति तपः परिभवन्मम। बहुवर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः।
न ह्येष समुदाचारो देवेष्वपि समाहितः। मां ब्रह्माऽपि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते।
कस्तपोघोरशिरसं मामद्य त्यक्तजीवितः। मार्कण्डेयेति मां प्रोक्ता मृत्युमीक्षितुमिच्छति।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाषते क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः। अथैनं भगवान् भूयो बभाषे तत्परायणं।
॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः। आयुःप्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि। १२९९५
मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्याङ्गिरा मुनिः। पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रमुपाश्रितः।
ततस्त्वां घोरतपसं दहनोपमतेजसं। दत्तवानहमात्मेष्टं महर्षिममितायुषं।
तत्र नोत्सहते चान्यो येन भूयो ममात्मकं। द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगधर्मिणं।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः। मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः।
गोत्रनामादिकं श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः। तथाकरोन्नमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुं। १३०००
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इच्छेऽहं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ। यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान्।
किंसंज्ञः कस्य भगवन् लोके विज्ञायसे प्रभो। तर्कये त्वां महद्भूतं न भूतमिह तिष्ठति।
॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सम्भवः सर्वदेहिनां। सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः।
अहमैन्द्रे पदे शक्र ऋतूनामपि वत्सरः। अहं युगे युगाख्यश्च युगस्यावर्त्त एव च।
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि च। भुजगानामहं शेषस्तार्क्ष्योऽहं सर्वपक्षिणां। १३००५
अहं सहस्रशीर्षाद्यैः पादैरभिसंवृतः। आदित्यो यज्ञपुरुषो देवयज्ञमयो मखः।
अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः। यत् पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां।
बहुजन्मनिरुद्धानां ब्रह्मणोऽप्यतिरिच्यते। ज्ञानवान् दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः।
कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः। अहं कर्मक्रिया जीवः सर्वेषां धर्मसाधनं।
निष्क्रियः सर्वभूतानामात्मजातिः सनातनः। प्रधानं पुरुषो देवस्तमसाद्यस्त्रयोऽव्ययः। १३०१०
अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनां। अहं हयशिरा देवः क्षीरोदधिमहार्णवे।
ऋतं सत्यञ्च परममहमेकः प्रजापतिः। अहं सांख्यमहं योगः पदं तत्परमं तथा।
अहमिज्या भवश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः। अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः।
अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश। अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः।
क्षीरोदः सागरश्चाहं समुद्रो वडवामुखः। वह्निः सम्वर्त्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः। १३०१५

अहं पुराणं परमं तथैवाहं परायणं। अहं भूतस्य भव्यस्य वर्त्तमानस्य सम्भवः।
यत्किञ्चित् पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किञ्चन। यच्चानुभवसि लोके तत् सर्व्वं मामकं स्मृतं।
विश्वं सृष्टं मया पूर्व्वं सृजेयञ्चाद्य पश्य मां। युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत्।
तदेतदखिलं सर्व्वं मार्कण्डेयावधारय। शुश्रूषुर्मम धर्म्मांश्च कुक्षौ चर सुखी भव।
मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह। व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितं। ११४१०
अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्र्यक्षरश्चैव सर्व्वशः। त्रिपदस्येन परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुराणेषु वेदान्तेषु महामुनिः। वक्तुमावृतवाणाशु मार्कण्डेयं महामुनिं।
प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक्। ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः।
रराम सुखमासाद्य शुश्रूषन् हंसमव्ययं।

तदक्षरं विविधमपाश्रितो वपुर्महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे। शनैश्चरन् प्रभुरथ हंससंज्ञितः सृजन् जगद्विचरति काल
पर्य्यये। ११४१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे मार्कण्डेयदर्शने द्विशततमोऽध्यायः॥ २०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः। छादयित्वात्मनो देहमात्मना कुक्षसम्भवः।
ततो महात्माऽतिबलो मतिं लोकस्य सर्ज्जने। महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत्।
तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः। निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे।
ईषत् सङ्क्षोभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः। अनन्तरोर्म्मिणा सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्तदा।
तत्र शब्दमयोऽभूत् स मारुतद्रवसम्भवः। स लब्ध्वाऽन्तरमक्षोभ्यो व्यवर्द्धत समीरणः। ११४२०
विवर्द्धता बलवता तेन सङ्क्षोभितोऽर्णवः। अन्योन्यवेगाभिहता ममन्थुस्तोयसंचयः कृशं।
महार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मथ्यति। कृष्णवर्त्मा समभवत् प्रभुर्वैश्वानरोऽर्चिमान्।
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु। क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं तदा।
आत्मतेजोभवाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः। आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसम्भवः।
आद्यं संघर्षणोद्भूतं पावकञ्चाप्यसम्भवं। दृष्ट्वा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः। ११४२५
दृष्ट्वा भूतानि भगवान् लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः। ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो विचिन्तति।
चतुर्युगादिसंख्याते सहस्रयुगपर्य्यये। यत् पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां।
बहुजन्मविशुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिसत्तमः। ज्ञानवान्दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः।
तमात्मतत्त्वं विज्ञेयं संपूर्णैश्वर्य्यविक्रमं। देवो ब्रह्माणि विश्वेशो नियोजयति योगवित्।
ततस्तस्मिन्महातोये हविषो हरिरच्युतः। स्वपन् क्रीडंश्च विविधं मोदते वै स पावकिः। ११४३०
पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्ततः। सहस्रपर्णं विरजो भास्कराभं हिरण्मयं।

हुताशनज्वलितशिखोज्ज्वलप्रभं सुगन्धिनं शरदमलार्कतेजसं। विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनं।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ योगविदां श्रेष्ठं सर्व्वभूतमनोमयं । स्रष्टारं सर्व्वभूतानां ब्रह्माणं सर्व्वतोमुखं ।
तस्मिन् हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृते । सर्व्वतेजोगुणमये पार्थिवैर्लक्षणैर्युते ।
तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमं । नारायणात् समुत्पन्नं प्रवदन्ति महर्षयः । ११८७७
या तु पद्मासना देवी तां पृथ्वीं परिचक्षते । ये तु गर्भाङ्कुराः सारास्तान् दिव्यान् पर्व्वतान् विदुः ।
हिमवन्तञ्च मेरुञ्च नीलं निषधमेव च । कैलासं क्रौञ्चवन्तञ्च तथाऽद्रिं गन्धमादनं ।
पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयञ्च गिरिश्रेष्ठं विन्ध्यमस्तञ्च पर्व्वतं ।
एते देवगणानाञ्च सिद्धानाञ्च महात्मनां । आश्रयाः सर्व्वभूतानां पुण्याः कामयुजोऽद्रयः ।
एतेषामन्तरो देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः । जम्बूद्वीपस्य संस्थानं याज्ञिका यत्र कुर्व्वते । ११८८०
गर्भाद्यत् स्रवते तोयं देवामृतरसोपमं । दिव्यतीर्थशताघाड्ढ्यास्ता दिव्याः सरितः स्मृताः ।
यान्येतानि तु पद्मस्य केशराणि समन्ततः । असंख्याताः पृथिव्यास्तु सर्व्वे ते धातुपर्व्वताः ।
यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीणूर्द्धं नराधिप । ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः ।
यान्यधः पद्मपत्राणि निवासार्थं विभागशः । दैत्यानामुरगाणाञ्च पातालं तन्महात्मनां ।
तेषामधोगतं यत्तदुदकेत्यभिसंज्ञितं । महापातककर्म्माणो मज्जन्ति यत्र मानवाः । ११८८५
पद्मस्यान्ते कुशं यत्तदेकार्णवजलं महत् । प्रोक्तास्ते दिक्षु संघातास्चत्वारो जलसागराः ।
एष नारायणस्यार्थो महापुष्करसम्भवः । प्रादुर्भावोऽव्ययस्तस्मात्ततः पुष्करसंज्ञितः ।
एतस्मात् कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः । याज्ञिकैर्वेददृष्टार्थैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ।
एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । पर्व्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्म्मितः ।
विभुस्तथा चाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युतिः । स्वयं स्वयम्भूः शयनेऽसृजत्तदा जगन्मयं पद्मनिधिं महार्णवे । ११८८०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे सर्व्वभूतोत्पत्तौ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चतुर्युगादिसम्भूतौ सहस्रयुगपर्य्यये । विष्णुस्तमसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।
तस्यैव तु महार्थोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः । तौ रजस्तमसाविष्टौ सम्भूतौ कामरूपिणौ ।
एकार्णवजलं सर्व्वं क्षोभयन्तौ महाबलौ । कृष्णरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ ।
किरीटमुकुटोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ । महाबृषभताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ ।
महच्छिरःसंहननौ जङ्गमाविव पर्व्वतौ । नीलमेघाभसङ्काशावादित्यप्रतिमाननौ । ११८९५
विद्युदाभोद्गताग्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ । पादसञ्चारवेगाभ्यामुत्क्षिपन्ताविवार्णवं ।
कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनं । तौ तत्र विचरन्तौ स्म पुष्करं विश्वतोमुखं ।
पश्यतां दीप्तवपुषं योगिनां श्रेष्ठमव्ययं । नारायणसमाज्ञप्तं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।
देवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतानृषीन् । ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।
दृप्तौ युयुत्सया क्रूरौ क्रोधसंरक्तलोचनौ । कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्मुखः । ११९००
आवां न गणयेस्मोहादास्से त्वं विगतज्वरः । एह्यावयोर्म्मोक्षयुद्धं प्रयच्छ कमलोद्भव ।

आवाभ्यां परमेशाभ्यां न भयं समनुप्राप्ये । कस्त्वं कस्योद्भवश्चैव केन चासीह चोदितः ।
कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्नाऽभिधीयसे ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ यः स इत्युच्यते लोके अविज्ञातः सहस्रशः । तत्सकाशं योगवन्तं तं विद्धि मां नाभिजस्तथा ।
॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ नावयोः परमं लोके किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां छाद्यते विश्वं रजसा तमसा तथा । ११८७५
रजस्तमोमयावावां यतीनां दुःखलङ्घनौ । छलनौ धर्म्मशीलानां दुस्तरौ सर्व्वदेहिनाम् ।
आवाभ्यां मुह्यते लोको उत्थिताभ्यां युगे युगे । आवामर्थश्च कामश्च यज्ञाः सर्व्वपरिग्रहाः ।
सुखं यत्र मुदो यत्र यत्र श्रीः सन्नतिर्नयः । एषां यत् काङ्क्षितं किञ्चित्तत्तदावां विचिन्तय ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्नाद्योगवतो येनं मया पूर्व्वमुपार्जितं । तत् समाधाय गुणवान् सत्त्वे चास्मि प्रतिष्ठितः ।
यत् परं योगयुक्तानां योऽक्षरं सत्त्वमेव च । रजसस्तमसश्चापि यः स्रष्टा जीवसम्भवः । ११८८०
यतो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च । स एव युद्धा समरे वशी वां प्रशमिष्यति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयातं श्रीमन्तं सत्त्वोर्जस्विवृतं । पद्मनाभं हृषीकेशं प्रपन्नावोचतामुभौ ।
जानीवस्त्वां विश्वयोनिमेकं पुरुषसत्तमं । तवोपायनदेहं निर्मितौ नौ विद्धि कारणं ।
अमोघदर्शनं सत्यं मन्यावां विद्म ईश्वरं । ततस्त्वामभितो देव कामावः प्रतिवीक्षितुं ।
तदिच्छावो वरं दत्तं त्वया आवामरिन्दम । अमोघदर्शनश्चैव नमस्तेऽस्त्वजितस्य च । ११८८५
॥ भगवानुवाच ॥ कामिच्छतो ब्रूतं ब्रूतं वरावसुरसत्तमौ । दत्तायुषौ मया भूयस्तौ जीवितुमिच्छथः ।
तस्माद्यदेव वां यत्नात् प्राप्तुं महाबलौ । वध्यौ भवन्तौ तु स्यातां तावित्येवाब्रवीद्धरिः ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ सत्यतत्परौ ।
॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ कस्मिन् कश्चिन्मृतवान् देवे तस्मिन् प्रभो वधं । इच्छावः पुत्रतां चैव तव यातुं सुरारिहन् ।
॥ भगवानुवाच ॥ बाढं युवां मे प्रवरौ भविष्यथः कल्पसंभवे । भविष्यथो न सन्देहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वां । ११८९०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरं प्रदाय महासुराभ्यां सनातनो विश्वहरो महाद्युतिः । रजस्तमोभ्यां भवभावनोपमौ ममन्थ तावूरुतले सुरारिहा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे मधुकैटभवधे अधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्थित्वा तस्मिंस्तु कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्वरः । ऊर्द्ध्वबाहुर्महाबाहुस्तपो घोरं समास्थितः ।
ज्वलन्निव स तेजस्वी भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः । बभासे सर्व्वधर्म्मज्ञः सहस्रांशुरिवांशुमान् ।
अथान्यद्रूपमास्थाय शम्भुर्नारायणोऽव्ययः । द्विधाकृत्वात्मनात्मानमचिन्त्यात्मा सनातनः ।
चाकलाम महातेजा योगाचार्यो महातपाः । सांख्याचार्य्यश्च मतिमान् कपिलो ब्रह्मणाम्वरः । ११८९५
देवर्षिभिः स्तुतावेतौ युक्तौ ब्रह्मविदाम्वरौ । उभावपि महात्मानावूर्ज्जितौ योगतत्परौ ।
तौ प्राञ्जलावूचतुश्च ब्रह्माणममितौजसं । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभिः ।
वद्ध्वाहृद्गृहपादश्च विश्वात्मा जगतः स्थितिः । ग्रामणीः सर्व्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्व्वरः ।
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा स तियो आह्वतीर्षपन् । श्रीमान् स्तवान् लोकान् यथाह ब्राह्मी श्रुतिः ।

पुत्रं भू: [illegible] [illegible] । ततो [illegible] ब्रह्मा [illegible] । ११५००
सोत्पन्नस्त्वग्रे ब्रह्माणमुवाच मानसः सुतः । केरानि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
॥ [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] तदा सोऽथ भूय [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
॥ परमेश्वरावूचतुः ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] । ११५०५
ततो ब्रह्मा [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ।
ततः सोऽब्रवी[illegible] किं [illegible] [illegible] । [illegible] ब्रह्माणं [illegible] ।
ब्रह्मभ्यां सहितः सोऽपि [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
तस्मिन्नपि गते पुत्रे [illegible] । [illegible] भूयोऽपि [illegible] ।
[illegible] सोऽपि तं [illegible] [illegible] । एवं [illegible] [illegible] [illegible] । ११५१०
तान् दृष्ट्वा सुतांस्तस्य [illegible] [illegible] । [illegible] भगवान् [illegible] [illegible] ।
यं कालं तौ गतो मुनिं ब्रह्मा तं [illegible] तु । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
न रराम ततो ब्रह्मा [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] चैव [illegible] [illegible] च । [illegible] [illegible] [illegible] ।
स तथा सहितस्तत्र [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] । ११५१५
ततोऽसृजद्वै त्रिपदां गायत्रीं वेदमातरं । अकरोच्चैव चतुरो वेदान् [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पितामहः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
विश्वेशं [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] पुत्रं [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] पुत्रकं पुत्रकं कर्तुं । [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] इत्येते ख्याताश्चैव महर्षयः । [illegible] सुता येषां वंशा वै संप्रतिष्ठिताः । ११५२०
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] च [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] भारत । [illegible] च [illegible] ते [illegible] ।
मरीचेः कश्यपः [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
नक्षत्राख्याश्च सोमाय [illegible] [illegible] । [illegible] पुत्राणि [illegible] [illegible] ।
[illegible] कीर्त्ति[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] चैव [illegible] [illegible] पुरा । ११५२५
एताः पञ्च वरिष्ठा वै [illegible] भारत । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
या रूपार्द्धमयी पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी । सुरभिः सा तु गोर्भूत्वा [illegible] [illegible] ।
ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजितः । [illegible] [illegible] गवां [illegible] भारत ।
अग्रे चैकादश सुतान् [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ।

ते रुदन्तो द्रवन्तश्च भगवन्तं पितामहं । रोदनाद्द्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृताः । ११११०

निर्ऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयो ह्यज एकपात् । मृगव्याधः पिनाकी च दहनोऽथेश्वरश्च वै ।

अहिर्बुध्न्यश्च भगवान् कपाली चापराजितः । सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः ।

तस्यामेव सुरभ्यान्तु गावो गोवृषभस्तथा । [illegible] तथा भावाः [illegible] ।

अजाश्चैवैकवंशाश्च तथैवामृतमुत्तमं । ओषध्यः प्रवरा याश्च सुरभ्यां ताः समुत्थिताः ।

धर्म्माल्लक्ष्म्युद्भवः कामः साध्या साध्यान् व्यजायत । प्रभवं च्यवनञ्चैव ईशानं सुरभिं तथा । ११११५

अरण्यं मरुतञ्चैव विश्वावसुबलध्रुवौ । महिषञ्च तनूजञ्च विधानमनघं तथा ।

वत्सरञ्च विभूतिञ्च सर्व्वासुरनिसूदनं । सुपर्व्वतं वृषं नागं साध्या लोकनमस्कृता ।

वासवानुमता देवी जनयामास वै सुतान् । मरुञ्च प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययं ।

विवस्वन्तं तृतीयञ्च चतुर्थं सोममव्ययं । पञ्चमं पर्व्वतञ्चैव योगिन्द्रं तदनन्तरं ।

सप्तमञ्च ततो वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुं । धर्म्मस्यापत्यमेतद्वै साध्यायां वै व्यजायत । १११२०

विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्म्माज्जाता इति श्रुतिः । सुधर्म्मा च महाबाहुः शङ्खपाच्च महाबलः ।

उक्थश्चैव महाबाहुर्व्वपुष्मांश्च तथैव च । चाक्षुषस्य मनोरेते तथाऽनन्तमहोरणौ ।

विश्वावसुसुपर्व्वाणौ विस्कुम्भश्च महायशाः । रुरुश्च ऋषिपुत्रो वै भास्करप्रतिमद्युतिः ।

विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेशान् जनयत् सुतान् । मरुत्वती मरुत्वन्तो देवानजनयत् सुतान् ।

अग्निश्चक्षुर्हविर्ज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च । अमरं शरवृष्टिञ्च सङ्कर्षञ्च महाभुजं । १११२५

विराजञ्चैव शुक्रञ्च विश्वावसुविभावसू । अश्मानञ्चित्ररश्मिञ्च तथा निष्कुषितं नृपं ।

[illegible] चारित्रं [illegible] । वृहन्तञ्च वृहद्रूपं तथैव परतापनं ।

मरुत्वती तथा यज्ञे एतं वै मरुतां गणं । अदित्यां जज्ञिरे राजन्नादित्याः कश्यपात्मजाः ।

इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोंऽशोऽर्य्यमा रविः । पूषा मित्रश्च वरदो मनुः पर्ज्जन्य एव च ।

इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः । आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञे पुत्रद्वयं शुभं । १११३०

रूपश्रेष्ठं बलश्रेष्ठं त्रिदिवे [illegible] वरं । अदित्यां जज्ञिरे देवा दितिर्दैत्यानजायत ।

दानवास्तु दनोः पुत्राः सुरसायां सरीसृपाः । काला तु कालकेयांश्च खषा वै राक्षसांस्तथा ।

सिंहिका ग्रहमाता स [illegible] । अनायुषायास्तनया [illegible] ।

प्राधा चाप्सरसां माता अप्सरांश्चाप्यजीजनत् । क्रोधायाः सर्व्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत ।

तथा पक्षिगणाश्चैव गुह्यकाश्च विशाम्पते । चतुष्पदानि सर्व्वाणि पशवश्च सौरभाः । १११३५

अरुणो गरुडश्चैव विनतायामजायत । सर्व्वानाशीविषान्नागान् देवी कद्रुर्व्यजायत ।

एवन्तु वृद्धिमगमन् विविधा लोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन् प्रादुर्भावे महात्मनः ।

पुराणे पुष्करस्यार्थं मया द्वैपायनाच्छ्रुतः । कथितस्तेऽनुपूर्व्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । कथ्यते ते कीर्तिमतो राजन् यथा दैपायनेरितः ।
यथा तथानुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः । ११६६०
यश्चेदमग्र्यं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाद्यथोक्तं । अवाप्य कामानिह वीतशोकः परत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सर्वभूतात्मको नाम चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतं नः परमं ब्रह्मन् सर्वमाचरितं महत् । द्विजमुख्यैर्न्यसंयुक्तमर्चितं बहुभिर्गुणैः ।
छन्दोभिर्वृत्तसंख्यातैः समासैश्च सविस्तरैः । लघुभिर्मधुराभाषैर्ग्रथितं पदविस्तरैः ।
त्रिवर्गेणाभिसम्पन्नं धर्मेणार्थेन योजितं । कामेन बहुरूपेण शरीरान्तर्गतेन च ।
ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानां च पराक्रमैः । वैरनिर्यातनैश्चैव प्रतिज्ञानां च पारणैः । ११६६५
रिपुवर्गेण संघर्षेणानुबन्धः प्रचोदितः । संयोगविगमश्चैव नृपैश्च यथ निश्चयात् ।
ये च तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे निहता नृपाः । तेषां सर्वाणि राज्यानि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे ।
कौरवः प्रथितो राजा धनञ्जयात्मजात्मजः । धर्मेण बहुधा श्रीमत्सम्पन्नं सर्वसम्पदा ।
शूद्राणामपि विख्यातः सर्वहेतुविनिर्णयः । ब्रह्मचारी भूतानां लोकेश्वर च कथ्यताम् ।
चतुर्णां वर्णसंख्यानां पृथक् पृथगनेकधा । सर्ववार्ता पतनश्च भूतानां संप्रबोधिताः । ११६७०
पृच्छतां देवचरित्रे धीरे यौवे च सर्वशः । दाने पश्यामि संयोगः स चापि बहुधा कृतः ।
द्वाभ्यां संयोगविहिता मधुधामचनन्तयोः । नैतत्कृत्स्नं समाख्यातुं भारताख्यानं महत् ।
एकाहेन महाब्रह्मन्नपि दिव्येन चक्षुषा । महतोऽप्यस्य विस्तारं संक्षेपश्च सुसंस्थरं ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं हि मे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे जनमेजयवाक्ये पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पवित्रिवचमाश्रितः । कथां कथयतो राजन्निर्विकारेण चेतसा । ११६७५
ब्रह्मचिन्त्यमचिन्त्यमद्भुतं सर्वाभिर्नृप । पुरश्चाद्भुतं अप्यवं ब्रह्मणो यदर्दिशं ।
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकं । निष्कलः पुरुषस्तस्मात् संभूतात्मयोनिजः ।
दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः । अचिन्त्यश्चाव्ययश्चैव गुणानां प्रभवोऽव्ययः ।
अभूतश्चाप्यजातश्च सर्वेषु समतावृतः । अव्यक्तात्परतरं यत्तत्पुराणविदो विदुः ।
सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखं । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति । ११६८०
अचलश्च चलश्चैव विज्ञेयं यच्च कारणं । अव्यक्तो व्यक्तरूपश्च परमपि न दृश्यते ।
विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपी रूपमाश्रितः । चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दारुषु ।
भूतभव्योद्भवो नाथः परमेष्ठी प्रजापतिः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चाश्नोति तत्त्वतः ।
अपराणु परो जातस्तस्मात्काराग्रणीरभवत् । अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ।
ब्रह्मभावे च तं विद्धि स ब्रह्म बलवान् प्रभुः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्येतरस्य च । ११६८५

अहन्यिति स होवाच प्रजाः स्रक्ष्यामि भारत । प्रभवः सर्व्वभूतानां यस्य तन्तुरिमाः प्रजाः ।
स्वभावाज्जायते सर्व्वं स्वभावाच्च तथाऽभवत् । अहङ्कारः स्वभावाच्च स च सर्व्वमिदं जगत् ।
सर्व्वव्यापी निरालम्बो ह्यप्रमेयोऽथ जयो ध्रुवः । एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मशब्देन शब्दितः ।
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नः प्रशस्तिः क्रतुलक्षणैः । धारयन् ब्रह्मणा व्यक्तं विविधं विततम्बरन् ।
अथ मूर्त्तिं समाधाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः । ससर्ज्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्व्वमिदं ततं ।   ११६९०
वायुं पूर्व्वमथो सृष्ट्वा यो धातुर्जीवसत्तमः । धारणाद्धातुशब्दश्च लभते लोकसंश्रितं ।
तदेतत् वायुसम्भूतं ख खं जगदभूत् पुरा । एतद्दैवरतिक्रान्तं पूर्व्वमेव सरस्वति ।
पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिवीत्वमुपागता । घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निःस्विलेनोपलभ्यते ।
फलत्वात् सीदमानाच सलिले सलिलोद्भवः । व्याजहार शुभां वाणीं समन्तात् पूरयन्निव ।
ऊर्द्धं वै स्थातुमिच्छामि संमोहात् समुद्धरस्व मां । गम्भीरतोयविस्तरमूर्त्तीर्वीचीभिरिताम्बरं ।   ११६९५
तेजोमूर्त्तिधरा देवी सर्व्वभूतधरा महिषी । यथायोगेन सम्भूता सर्व्वत्र विषयैषिणी ।
श्रुत्वा तु गदितां तस्य गिरं तां सुसुभाषितां । वाराहं रूपमास्थाय निपपात महार्णवे ।
उद्धृत्य सोऽवनिं तोयात् कृत्वा कर्म्म सुदुष्करं । समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ।
यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संज्ञितं । तत्र ब्रह्मा समुद्भूतः सर्व्वभूतपितामहः ।
अद्यापि मनसा धाता धार्य्यते ब्रह्मयोनिना । ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया ।   ११७००
भित्त्वा तु पृथिवीं मध्यमुपयाति समुद्भवं । तपनःसूर्य्यानातिचन्द्ररश्मिभिः प्रदहन्निव ।
तस्य मण्डलमध्यात्तु निःसृतं प्रतिमण्डलं । स सनातनजो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमभ्यगात् ।
सोममण्डलपर्य्यन्तात् पवनः समजायत । तदत्परमयं ज्योतिस्तेजस्तेजोऽभिवर्द्धनं ।
स तु योगमयात्मानात् स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवात् । सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनं ।
द्रवं यत् सलिलं तस्य घनं यत् पृथिवी भवत् । छिद्रं तत्र तदाकाशं ज्योतिर्यच्चक्षुरेव तत् ।   ११७०५
वायुना स्पन्दते चैव संघातज्ज्योतिरुद्भवः । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ।
भूतात्मा वै समे तस्मिंस्तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगात्मज्ञः सनातनः ।
तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्व्वसति देहिनां । शरीरे नित्यशो युक्तो धातुभिः सह सङ्गतः ।
स्वभावात् क्षयमायाति स्वभावाद्वर्द्धते च । स्वभावाद्विन्दते शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ।
इन्द्रियैर्व्यतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे । सम्भवं निधनञ्चैव कर्म्मभिः प्रतिपद्यते ।   ११७१०
यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपयात्यतितत्त्वतः । तावत् संसारमाप्नोति सम्भवांश्च पुनः पुनः ।
इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगवित् । तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाय प्रतिष्ठति ।
प्रतिबुद्धममुं लोकं सम्भवांश्च भवत्युत । न च रागव्यथैर्याति न च सज्जति कर्हिचित् ।
आगतिश्च गतिश्चैव निधनं सम्भवस्तथा । भूतेभ्यो वेत्ति सर्व्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ।
आत्मनो गतयश्चैव तथा विपर्य्ययान्तरं । पुरस्तात् कर्म्मभिर्यत्ते परे ब्रह्म प्रतिष्ठितं ।   ११७१५

चित्तग्रन्थीश्च मनसा चक्षुषा पूर्व्वाश्च यातनाः । भिद्यमानाः प्रक्षोभेण वायुभिन्न इवार्णवः ।
पश्यते हृदयं नीलं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा । ब्रह्मप्रोक्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ।
सृजेदपि परं लोकं संहरेदपि विद्यया । तेजोमूर्त्तिरिवाविष्टुमिह लोकश्च संसृजेत् ।
तिर्य्यग्योनौ गतानाञ्च कर्म्मभिर्निरयोपगैः । तानपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ।
अक्षरश्च चरैश्चैव योगं कर्म्मभिर्विन्दति । न चरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्म्मभिर्ध्रुवं । ११११०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथिव्यां यत् कृतं छिद्रं तपनेन विवस्वता । तस्मिन् न्यस्तोऽथ मैनाकः स्वभावविहितोऽचलः ।
पर्व्वभिः पर्व्वतत्वञ्च लभते नाम संज्ञितं । अचलत्वादचलत्वञ्च स्वभावान्मेरुरेव सः ।
तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णे नगस्य सुमहर्द्धिमान् । तस्मिंस्तु पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिरक्षरः ।
विहितस्य स्वभावेन तेनैव परमात्मना । यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे ।
तस्य ज्योतिर्म्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहं । वदनादभिनिष्क्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा । ११११५
चतुर्भिर्व्वदनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः । यत्तं ब्रह्मसमुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुङ्गवः ।
तदेवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतं । उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात् सलिलाशयात् ।
ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानाद्लोकालोकतां गतः । पदवन्धो ब्रह्मलोकं शृङ्गं मेरोस्तदाऽभवत् ।
उच्छ्रितं योजनशतं सहस्रशतमेव च । एवमेव च विस्तारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।
अथवा नैव संख्यातुं शक्यं भूतेन केनचित् । समावृतस्त्वेर्व्यङ्गभिरपि दिव्येन तेजसा । १११२०
चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसंवृतैः । नगस्य तस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ।
कोटिकोटीशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः । योगयुक्तैः सदा चिन्तैश्चिन्त्यं ब्रह्मपरायणैः ।
मरुद्भिः सह देवेन्द्ररुद्रैर्व्वसुभिरेव च । आदित्यैर्व्विश्वसहितैरत्र वसुधाधिपान् ।
एव पृथिवी चैव भगवान् विष्णुना सह । विवस्वद्वरुणाभ्याञ्च संघातं गमितं नृप ।
तेन ब्राह्मेण वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । यत्तद्विष्णुमयं तेजः सर्व्वत्र समतां गतं । १११२५
यत्तद्ब्रह्मेति च प्रोक्तं ब्राह्मणैर्व्वेदपारगैः । नियमैर्व्वहुभिः प्राप्तैः सत्यव्रतपरायणैः ।
एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मेऽहनि प्रतिष्ठिताः । अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्तं प्राणैः प्रतिष्ठितं ।
ब्रह्मणो नियतं कर्म्म प्रभावेण प्रचोदितं । प्रवर्त्तमानं भावेन ब्रह्मद्ब्रह्मवादिनां ।
एतद्धितमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्व्वेदपारगैः । यदेकं ब्रह्मणः पादं विश्वत्वं गमितं परं ।
बहुत्वाद्धि प्रभावाणां विश्वशब्दः प्रयुज्यते । ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः । १११३०
विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपत्वमानयत् । एवं दक्षं स भगवान् प्रथमं मिथुनेऽसृजत् ।
स एव भगवान् विश्वं देव्या सह सनातनः । विधाय विपुलान् भोगान् ब्रह्मा चरति सानुगः ।
स एव भगवान् ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदाम्वरः । निर्व्वाणपथगन्तॄणामविज्ञानपदेषिणां ।
सोमात् सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् । यथाऽभिषिक्तो भूतानां सैनापत्ये महेश्वरः ।

अभिषिच्य च भूतेशं कृत्वा कर्म्म सभावतः । गदति स्म तदा नादं तेन सा प्रोच्यते नदी । ११८४५
सा ब्रह्मलोकं सम्प्राप्य समभिभूय सहस्रशः । गाङ्गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रससार च ।
सहस्रधा वा राजेन्द्र बहुधा च पुनः पुनः । इमं लोकमनुप्रैव भावयन् चरसम्भवं ।
ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च । ततः सर्व्वे क्रियारम्भाः प्रावर्त्तन्त मनीषिणां ।
चतुर्भिर्व्वेदभेदैश्च मुखपद्मादिनिःसृता । तदाऽध्वरमयी सिद्धिर्दिव्यत्वं समुपागता ।
तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पादं सनातनं । पतितेनाभवद्देवो ब्रह्मा चापि पितामहः । ११८५०
पादा धर्म्मस्य चत्वारो यैरिदं धार्य्यते जगत् । ब्रह्मचर्य्येण धर्म्मेण गार्हस्थ्येन च पावने ।
गुरुभावेन वाक्येन गुरुगामिगमाश्रिताः । इत्येते धर्म्मपादाः स्युः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ।
न्यायात्कृत्स्नेन गुरुणा सोऽग्नौ वर्द्धति मानवे । ब्रह्मणे ब्रह्मचर्य्यादेवा वर्त्तन्ति शाश्वताः ।
गृहस्थानभिवाद्येन तृप्यन्ति पितरस्तथा । चतुर्थोऽपि च धर्म्मेण समस्य चिरञ्चि स्थिताः ।
नगस्य तस्य संस्पृश्य मेरोः शिखरमुत्तमं । पञ्चो संयोज्य नृपते चर्षिभिर्वेदविधार्य्यते । ११८५५
ग्रीवां शिरश्च पृष्ठश्च शिनाम्य प्रणम्य च । नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्व्वाण्यङ्गानि संहरन् ।
मूर्द्धि ब्रह्म समुत्क्षिप्य मनसा स पितामहः । प्रह्लादमानसो विष्णुं योगात्मा योगेश्वरस्य च ।
अतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्ब्रह्मादिभिरवेक्षितः । तेजोमूर्त्तिधरो देवो भगवानुद्दिश्यविन्तितः ।
रराज ब्रह्मयोगात् स भगवान्मुरिवायरः । चिरासप्तभवो मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ।
नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतं । ललाटमध्ये तिष्ठन्तं द्विधाभूतं शिवां प्रति । ११८६०
ज्योतिश्चक्षुषि सम्बद्धं बिम्बं भास्करसोमयोः । बुद्ध्या पूर्व्वं तु पश्यन्ति यथ्यात्मविषये रताः ।
ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति यथात्मां नावबुध्यते ।
हिंसाद्वेषैरयोगात्मा सर्व्वप्राणिविवर्जितं । भूतधो भुवि भूतेशो मोक्षप्राप्तेन चेतसा ।
कर्म्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्व्वप्राणिविधेषिणां । नराणां योगमास्थाय ध्वेतु गात्रेषु भारत ।
समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना । चन्द्रमण्डलसंस्थानाज्ज्योतिर्ब्बिम्बा महत्तदा । ११८६५
प्रविश्य हृदयं क्षिप्रं गायत्र्या नयनान्तरे । गर्भस्य चक्षुषो यस्य चतुर्द्धा पुरुषात्मकः ।
ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः शाश्वतोऽथ ध्रुवोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ।
चन्द्रांशुविमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्व्वर्णसंस्थितः । नेत्राभ्यां जनयद्देवो ऋग्वेदं यजुषा सह ।
सामवेदञ्च जिह्वायादथर्व्वाणञ्च मूर्द्धतः । जातमात्रास्तु ते वेदाः क्षेत्रं विन्दन्ति तत्त्वतः ।
तेन वेदत्वमापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्परं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्व्वं सनातनं । ११८७०
पुरुषं दिव्यरूपाभं स्वैः स्वैर्भावैर्मनोभवैः । प्रथमं यस्तु यो भागः शीर्षं यस्य तत् स्मृतं ।
ग्रीवा बाह्वन्तरे चैव यजुर्भागः समन्वितः । हृदयञ्चैव पार्श्वञ्च सामभागस्तु निर्म्मितः ।
बस्तिशीर्षकटीदेशजङ्घोरुचरणैः सह । एवमेव चतुर्भागः संघातो यज्ञकल्पितः ।
पुरुषो दिव्यरूपाभः सम्भूतो ह्यपरात् परात् । स हि वेदमयो यज्ञः सर्व्वसत्त्वसुखावहः ।

उभयोर्लोकयोस्तात त्रिंशद्वर्षः सनातनः । येनागरस्तं कर्मणां यं ब्रह्मचर्यं सनातनं । ११९७५
प्रभवं सर्व्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् स सिद्धः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।
निर्मुक्तः सर्व्वकर्म्मभ्यो मुनिभिर्व्वेदपारगैः । येष्वेवं ब्रह्मनित्येवं प्रुवते वेदपारगाः ।
ब्राह्मणा नियमश्रान्ताः ब्रह्मोपनिषदे पदे ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ येतब्रह्मसक्तो हि मनोपाश्रय कारणः । कारणं श्रोतुमिच्छामि कथ्यमानं महामुने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिद्ब्राह्मं भवति भारत । मानसं तत् कारणं तु शारीरं मानसं नृप । ११९८०
येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संशितव्रताः । सर्व्वमपि वेदस्य ब्रह्म तेन तु न संशयः ।
ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा । सद्य विदितत्वेन सिद्धिं योगस्य दीपने ।
सदा चैव शुचिर्भूत्वा विकलो ब्रह्मकर्म्मणा । उपतिष्ठेच्च कुर्व्वं सद्बुद्धिर्यतिपुरो द्विजः ।
सायम्प्रातश्च तत्त्वज्ञो मोक्षकर्म्माणि कारयेत् । त्रिकालं ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ।
सम्प्रपश्येत मनसा वैष्णवं परमुत्तमं । ध्यायन्निव प्रसीदेत समाहितमतिर्द्विजः । ११९८५
गच्छेत परमं ब्रह्म निर्व्विकारेण चेतसा । पुनर्नास्ति तत्र निर्वाणे भावकल्मषात् ।
तदेवाक्षरमित्याहुरर्थतत्त्वज्ञ सनातनं । न हि तत् सर्व्वयोगेन विज्ञानयोगेन दर्शितं ।
ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदमव्यये । सर्व्वत्र गतिरित्यत्र ब्रह्मयोगनिदर्शिनां ।
अपुनर्भाविनो लोकाः सर्व्वयोगे प्रतिष्ठिताः । अभ्यासयोगेन मनसा राजन् सर्व्वाणि सर्व्वाणि ।
आदानाद्बध्यते जन्तुरनादानात् प्रमुच्यते । आत्मभ्यः क्रियाप्रवृत्तेभ्यः पूर्व्वं जनाधिप । ११९९०
मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्नोति परमं पदं । न भूयः पुनरायाति मानुषे देहविग्रहे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गाश्च योगस्य ध्यातव्यश्चैव यत् परं । सिद्धिं सिद्धगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्व्वं कथा प्रवक्ष्यामि मेधया । उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ।
पञ्चेन्द्रियगुणांस्त्यक्त्वा पाश्चात्त्यं ब्रह्म नृप । योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिनः ।
ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयज्ञे यथातथं । ब्रह्मरूपमनेकार्थेन प्रवक्ष्यामि निबोध तत् । ११९९५
पञ्चेन्द्रियस्य ग्रामस्य नवद्वारस्य भारत । कामक्रोधस्य लोभस्य संनिरुद्धस्य मेधया ।
तेजसा मूर्द्ध्नि चाधाय धूमो रोधूयते महान् । नीललोहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।
मञ्जिष्ठारागवर्णाभैः कापोतग्रीवसप्रभैः । शुक्लैर्वैदूर्य्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः ।
स्फाटिकैर्मणिवर्णाभैर्नानारूपैरनेकशः । इन्द्रगोपकवर्णाभैर्नानाशुक्लपत्रसमप्रभैः ।
बहुवर्णैः स धूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः । सन्ततैश्च युगपद्यैरिव समागमैः । १२०००
निरुध्यत इवाकाशं घनविद्युदिवाद्रिभिः । ते धूमवर्णाः संघाता घनाः सलिलधारिणः ।
निर्व्वमन्त्येव तोयौघान् विविधान्सुबहूनपि । मूर्द्ध्नि चैव समासीनो ध्यायते प्रभुः ।
युक्तः परमयोगेन सर्व्वतोऽर्चिर्भिरावृतः । ज्वालामालाकुलो ज्ञानं सम्प्रयाति सनातनम् ।

विद्युतः सर्व्वमार्गेभ्यो ज्वलन्तीव हुताशनः । धावन्ति वंशधारायामाधवयोऽश्वोऽथवास्ते च ।
प्रलेयुर्व्वारिधाराभिर्विपुले वसुधातले । वर्षाभ्यो युगमात्रस्तु वायुर्हिधूयते महान् । ११७०५
हिरण्यविद्रुमुखोद्भूतः सूक्ष्मः प्राणविवर्द्धनः । जेनवान् भीमनिर्घोषो बलवान् व्योमगोचरः ।
तैरेव चाग्निसंघातैर्धातुभिः सह सङ्गतः । स च योऽथ प्रजेशो मूर्त्तिं कृत्वा पृथग्विधां ।
अग्निर्व्वायुर्जलं भूमिर्धातवो ब्रह्मचोदिताः । समवायमथापन्ना बीजभूता महीतले ।
संघातं ब्रह्मवेगेन धातवो गमिता नृप । चतुर्णां धातुयोगाच्च सृष्टाः पुरुषो विराट् ।
तयोरन्यान् बहून् सृष्ट्वा गात्रजान् पुरुषोत्तमः । स एव भगवान् विष्णुर्व्यक्तोऽव्यक्तः प्रजापतिः । ११७१०
आधारः सर्व्वभूतानां प्रलये प्रलयान्तकृत् । तं मूर्त्तिं धातुभिर्व्वद्धं विशन्ति ब्रह्मचोदिताः ।
तेऽन्तरा पुरुषाः सर्व्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः । स च चेष्टितुमारब्धा मूर्त्तयो ब्रह्मनिर्मिताः ।
भित्त्वा च धरणीं देवीं प्रार्थयन्त दिशो दश । इत्येते पार्थिवाः सर्व्वे च त्रयो ब्रह्मनिर्मिताः ।
तथैव प्रलयं याता भूमिमनुप्रयान्ति च । कर्म्मयोगादिमुच्यन्ते धातुभिः कर्म्मबन्धनैः ।
कर्म्मयोगादिमुक्तानां द्विक्रियाणां बन्धनात् । तमेव प्रकृतिं यान्ति चक्राणां कर्म्मगोचरैः । ११७१५
चराज्जातं चरश्चैव ग्रहिमर्भावयोग्यता । येन तन्तुरिवात्मनो भावाभावः प्रवर्त्तते ।
धूमादभ्रन्तु संभूतमभ्रात्तोयं सुनिर्म्मलं । जगती जलसम्भूता जगत्येव च यत्र जं ।
फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात् प्राणस्य देहिनां । रसश्च तस्मात् ब्रह्म यत्तद्ब्रह्म सनातनं ।
ब्रह्मोद्दिष्टं प्रधानन्तु कर्म्मभिः कारणान्तरैः । आश्रयेतमपि मान्यैः सत्यव्रतपरायणैः ।
अव्यक्ताद्व्यक्तमापन्नं येन भावेन भारत । अन्तःस्थं सर्व्वभूतेषु चरन्तं विश्वमात्र इह । ११७२०
कर्म्म कर्त्तेति राजेन्द्र विज्ञप्तमनेकधा । योऽपलभ्येत चक्षुर्भ्यां तपसा दग्धकिल्विषैः ।
उपलभ्येत चक्षुर्भ्यां यतिभिर्ब्रह्मवादिभिः । निःसृतस्तु भुवोऽर्थं मेघमुक्त इवांशुमान् ।
चरद्भिः पविताेके निर्दहैनिष्प्रयिते । योगधर्म्मेण कारस्य भुवमाप्यते फलं ।
प्रादुर्भावं चयश्चैव भूतस्य निधनं तथा । विधत्ते प्रलये ब्रह्मा संचये च भवे तथा ।
कर्म्मणः कर्म्मयोगश्चो भूतेभ्यो नव संभवः । सविस्मयाय लोकस्य धर्म्मसाम्याचनेव वै । ११७२५
युगं द्वादशसाहस्रं चतुर्युगमुदाहृतं । एतत्तद्युगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।
एवं युगसहस्रान्ते संहारः प्रलयोऽन्तकृत् । सुखं भवति लोकानां निर्व्विकारमचेतनं ।
तथा प्रलयमापन्नं जगत् सर्व्वं सनातनं । ब्रह्म सम्भवते सूक्ष्मं निर्म्मितं कारणैर्गुणैः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रलयं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महाद्युते । चतुर्युगसहस्रान्ते यदुक्तं ब्रह्मणश्च सर्व्वशः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्व्वं यन्मां पृच्छसि भूमिप । उपपत्त्या च गदतो देवमार्ययथार्थिना । ११७३०
चतुर्युगसहस्रान्ते भगवान् योगात्मा जलार्णवः । भूतानां क्षयकालस्य चकारेश्वरः प्रभुः ।
स्थितो ब्रह्मायने ब्रह्मा विष्णुः सर्व्वदा प्रभुः । सर्व्वेष्वेव भविष्य स्वायम्भुविस भारत ।

एकस्य मोक्षविषये सर्व्वज्ञानमये पदे । यस्मात् परस्परस्यापि प्रभवन्त्युद्भवन्ति च ।
ब्रह्मयज्ञन्तु यजतो योगात् वेदात्मकं सदा । ब्राह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यञ्च प्रवर्त्तते ।
ततः प्रथममैश्वर्य्यं युञ्जानेन प्रवर्त्तितं । ब्राह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता । ११०६५
तदा त्वाकाशमैश्वर्य्यं युञ्जानस्य प्रवर्त्तते । ब्राह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्व्विकारेण कर्म्मणा ।
तदाऽन्तरीक्षं संप्राप्तं ब्रह्म निर्म्मलमव्ययं । संहारः सर्व्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
ध्रुवमैश्वर्य्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देहिनः । आकाशैश्वर्य्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां ।
प्रवर्त्तमानमैश्वर्य्यं वायुभूतं करोति च । विकारैर्व्वहुभिः प्राप्तैः सम्पतद्भिर्म्महावलैः ।
एतैर्व्विकारैः संवृत्तैर्नरङ्गैश्चैव सर्व्वशः । ध्रुवमैश्वर्य्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११०७०
शरीरादभिनिष्क्रम्य आकाशेन प्रधावति । निरालम्बो निरालम्बागालम्बस्य मनसा ततः ।
ऐश्वर्य्यभूतो भूतात्मा चरन् दिवि न दृश्यते । चतुर्भिर्व्वहुभिर्लोकैः पुरन्दरसमैरपि ।
ओङ्कारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः । विमुक्ताः सर्व्वकर्म्मभ्यस्ते तं पश्यन्ति साधवः ।
एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणां । अन्तश्चरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ।
एष शब्दो महानादः पुराणो ब्रह्मसम्भवः । वायुभूतोऽम्वरं प्राप्तो वदन्त्येवं द्विजातयः । ११०७५
अरूपी रूपसम्पन्नो धातुभिः सह सङ्गतः । अन्तश्चरति भूतेषु कामकारकरो वशी ।
ततः परमनुध्याय मनसा पूरयन्निव । वेदात्मकं तदा यज्ञं चिन्तयन्तो मनीषिणः ।
ब्राह्मणाः ऋषयो दान्ता यशोऽयुञ्जंस्तदव्ययात् । ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमं ।
यद्येतोः क्रियाः सर्व्वाः कुर्व्वन्ति विगतज्वराः । न खेते प्रणवादाने भवमिच्छन्ति भारत ।
त्रिभिर्माल्योपहारैश्च प्रतिमानैश्च वै द्विजाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं । ११०८०
यजनं विक्रमश्चैव ब्रह्मणाः संप्रचक्रिरे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदोक्तैर्व्वचनैर्नृप ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्भिश्च ब्रह्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः । ऋषिभिः कर्म्मनिर्मुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः ।
धातुभिर्म्मोक्षकाले च महात्मा सम्प्रदृश्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाद्भुतं ।
रसात्मकं तदैश्वर्य्यं विकारान्ते प्रदृश्यते । घोररूपा विकारास्ते व्यथयन्ति महात्मनः ।
सज्जायातीव तोयेन क्षुभ्यमाणो विचेतनः । ऊर्म्मिभिश्छाद्यते चैव शीतोष्णाभिर्व्विकारतः । ११०८५
महार्णवगतश्चैव दह्यते न च सज्जते । भग्नाश्चैव महानद्यः सलिले चैव सीदति ।
सीदमानस्य सलिले स शीतात्पात्यते बलात् । आत्मनाच्छादनाच्चैव मुच्यमानो विचेतनः ।
अभ्रे प्रपद्यमानश्च तोयेन परिषिच्यते । शुक्लवर्णेन बहुधा स्रोतसा मूर्द्धि सर्व्वशः ।
ऊर्द्ध्वं ज्योतिरवेक्षंश्च शुभैः पीतैश्च छाद्यते । वारिपूरैः सुगम्भीरैर्व्विद्युद्भिरिव भाषितैः ।
एतैर्व्विकारैः संवृत्तैर्नरङ्गैश्चैव सर्व्वशः । ध्रुवमैश्वर्य्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११०९०
रसात्मकं तदैश्वर्य्यं जिह्वाग्रादभिनिःसृतं । सहस्रधारं विततं मेघत्वं समुपागतं ।
रसांश्च विविधान् योगात् संसिद्धः सृजते प्रभुः । धात्वर्थं सर्व्वभूतानां योगप्राप्तेन हेतुना ।

तेजसो रूपमैश्वर्य्यं विकारैः सह वर्त्तते । मारुतो विग्रहवन्तं वायो ब्रह्मवकारयो ।
उग्ररूपैर्व्विकारैश्च हन्यते दग्धरूपाविभिः । घोररूपैः सुगम्भीरैः पिङ्गाक्षैर्व्वरविग्रहैः ।
नैवं समुद्धरन्तीमं जिह्वायन्त्राच्च विन्दति । गायन्ति कुम्पकारं नृत्यमानाः पुनः पुनः । ११०६५
पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपास्तदाऽभवन् । नृत्यमानाः प्रगायन्ति तर्पयन्तो विशेषतः ।
स्त्रीभूताश्च ततः सर्व्वे युद्धाकाराववन्तिरे । कण्ठेषु बहुरूपत्वात् विशेषैव प्रलोभयन् ।
मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नमोऽस्तु ते । पतन्ति युगपत् सर्व्वे पादयोर्मूर्द्धभिर्नताः ।
प्रसादं कुर्व्वमाणाश्च योगवाक्यार्थवित्तमाः । बहुप्रकारं कथयन् नृत्यन्ति च रमन्ति च ।
एभिर्व्विकारैर्बहुभिर्निरुद्धैरेव सर्व्वशः । ध्रुवमैश्वर्य्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ११०७०
तदर्च्चिष इवाग्नेया आदित्यक्षेत्र संस्थाः । तेजोरूपकमैश्वर्य्यं जातास्ते नरविग्रहाः ।
ज्योतींषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंवृताः । चरन्ति सततं लोके सूर्य्याचन्द्रमसोर्गतिं ।
चन्द्रसूर्य्यात्मकं दिव्यं ज्योतिश्चक्रमनुत्तमं । एतद्विराजते लोके कालचक्रं ध्रुवश्वरत् ।
पक्षेमासाश्च मासाश्च ऋतुः संवत्सराश्च । क्षणा लवा मुहूर्त्ताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ।
अहोरात्रप्रमाणञ्च निमेषोन्मेषणं तथा । तारागणी गतयश्चैव प्रहाणाञ्च विशेषतः । ११०७५
अथ पार्थिवमैश्वर्य्यं विकारस्य च संभवं । योगयुक्ताश्च भिन्नाः पाद्यन्ते श्वभ्रमासनात् ।
अधोभाच्छिद्यते लोके वेपमानोऽनुवीक्षते । सीदते करुणामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ।
भूतानां बहुरूपैश्च अन्यैश्च नखादिभिः । विषयैर्युज्यते क्षिप्रं संक्षेपात् संप्रवक्ष्यते ।
ततः पार्थिवमैश्वर्य्यं सेवमानश्च सर्व्वतः । मूर्त्तिमद्भिश्च बहुधा धातुभिः स च हन्यते ।
असिभिस्तोमरैर्निस्त्रिंशैर्गदाभिश्चाप्यनेकधा । असिभिः पात्यते चैव क्षुरधारैः सहस्रशः । ११०८०
भिद्यते चैव बाणाद्यैः सुतीक्ष्णैर्व्विविधैरिभिः । एभिर्व्विकारैर्निष्कृत्तैर्निरुद्धैरेव सर्व्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्य्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ततः पार्थिवमैश्वर्य्यं निर्मुक्तस्य विकारतः ।
प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रयत्नते । दिव्यं तद्गन्धमाघ्राय दिव्यान् शब्दान् शृणोति च ।
दिव्यरूपैश्च विविधैश्छिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रकृतिता चान्तः प्रधानात्मा चरत्विव ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽन्यां धारणां गत्वा मनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्म्मसमारम्भनियुक्तेनान्तरात्मना । ११०८५
सर्व्वाङ्गधारणां कृत्वा मनसा प्रपश्यन्निव । ब्रह्मयोगेन योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः ।
चक्षुषो रूपसम्पन्ना अप्सराः सृजते प्रभुः । नासिकायाश्च गन्धर्व्वान् सुचित्राम्बरवाससः ।
तुम्बुरुप्रमुखान् सर्व्वान् सहस्रोऽथ सहस्रशः । नृत्यवादित्रकुशलान् कुशलान् सामगीतिषु ।
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः स्वयम्भूर्भगवान् प्रभुः । चारुनेत्रां सुकेशान्तां सुभ्रूं चारुनिभाननां ।
पक्षेण शतपत्रेण चारुणा च विराजितां । धर्म्मार्थ दृष्टिनिरं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्त्तिमतीं श्रियं । ११०९०
सहजन्मानया ब्रह्मा सम्यक् प्रोक्तेन चेतसा । ध्यानयोगेन भूतात्मा सर्व्वप्राणभृतां ततः ।

चक्षुषो रूपसम्पन्नाः सृजन् सोऽप्सरसः प्रभुः । नासिकायाश्च गन्धर्वान् सृजाचः सुमहाद्युतिः ।
गानप्रभावं संचक्रे गन्धर्व्वाणां विभिन्नः । कर्णेभ्यश्चैव विप्रांश्च गानं सप्तस्वराश्रितं ।
पद्भ्यां सृजति भूतानि गमिष्यन्ति भुवाभि च । वरं विजयवर्धाय विमाशेरवरात्मनाम् ।
गजान् सिंहांश्च व्याघ्रांश्च सर्पांश्चैव महाबलः । हव्यमतीव सहसा भावयेतोग्रतुम्बराम् ।
ये तु हस्ताभिखादन्ति कर्मप्राप्तेन हेतुना । हस्तेभ्यः कर्म सहजे मन्त्रांस्तथा तथा ।
पायुना च विसर्गश्च भूतानां सुखमिच्छतां । उपस्थानि तथानर्द्दं सर्वेन्द्रियसमाश्रिता ।
हृदयादसृजद्वा वै बाहुभ्यां परिपालनम् । चरमानि नैव सत्यानि वेदैर्वेदाः इतस्ततः ।
महर्षिं लङ्गिरसञ्चैव मुनिं चाक्षिततेजसं । सप्तवंशकरं दिव्यं वसिष्ठमर्कवर्चसं ।
भ्रुवोऽन्तरे जगयते योगाद्योगेश्वरः प्रभुः । प्रसंकर्षणं दिव्यं स्वयं परमकर्मिणं ।
ललाटमध्यादसृजन्नारदं ब्रह्मविग्रहं । सनत्कुमारं सूक्ष्मं महायोगी पितामहः ।
अभिषिच्य तु सोमञ्च योगराज्ये पितामहः । ब्राह्मणानाञ्च राजानं ग्रामन्तं रजनीचरं ।
तपसा महता युक्तो वर्षैः सह पितामहः । चचार सर्वलोकेषु भावितात्मा जगाम ।
स गात्रैर्भगवान् योगात् मनसा सिद्धिमागतः । सृष्टवान् सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ।
तत्र स्थानानि भूतानां योगाच्चैव प्रकल्पितान् । स्वयम्भुव महासा ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ।
एष ब्रह्ममयो यज्ञो योगः सांख्यञ्च तत्त्वतः । विनाशश्च समाप्तश्च वेदो विभुश्च एव च ।
एकत्वञ्च पृथक्त्वञ्च सर्व्वं नित्यं तथा । ज्ञानं ज्ञातव्यमेवेदं ज्ञेयो विज्ञानमेव च ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन् युगानां प्रथमं युगं । क्षत्रस्यापि युगं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
ससंक्षेपं सविस्तारं नियमैरुपबृंहितं । उपायज्ञैश्च कथितं क्रतुभिश्चोपशोभितं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्ते कथयिष्यामि यज्ञकर्मभिरर्चितं । दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाभिरुपशोभितं ।
तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनयः चादन्तः सर्व्वदक्षिणाः । लोकनाशेन विधिवा निरायासेन कर्मणा ।
प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः । पञ्चयज्ञ्ञ सहस्रं ब्रह्मचर्य्यं प्रदीयते ।
श्रोत्रियाः पावकाश्चैव ब्राह्मणाश्च प्रदीयते । चरितब्रह्मचर्य्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ।
पूर्णे युगसहस्रान्ते प्रलये मरणं गताः । ब्राह्मणा व्रतसम्पन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ।
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसत्तमः । दक्षः प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विपुलाः प्रजाः ।
अक्षराद्ब्राह्मणाः सौम्याः क्षरात् क्षत्रियबान्धवाः । वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ।
श्वेतलोहितकैर्वर्णैः पीतैर्नीलैश्च ब्राह्मणाः । अभिनिर्वर्त्तिता वर्णाश्चिन्तयानेन विष्णुना ।
ततो वर्णत्वमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधाः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव भरतर्षभ ।
एकलिङ्गाः पृथग्धर्म्मा द्विपादाः परमाद्भुताः । यातनयाऽभिसम्पन्ना गतिज्ञाः सर्व्वकर्मसु ।
त्रयाणां वर्णजातानां वेदप्रोक्ताः क्रियाः स्मृताः । तेन ब्राह्मणयोगेन वैष्णवेन महीपते ।

११७९९
११८००
११८०५
११८१०
११८१५
११८२०

प्रज्ञया तेजसा योगात्मवान् प्राचेतसः प्रभुः । विष्णुरेव महायोगी सर्व्वधाम्नवतारे गतः ।
ततो निर्व्वाणसंभूताः शूद्राः कर्म्मविवर्ज्जिताः । तस्मान्नार्हन्ति संस्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ।
यथाऽग्नौ धूमसंघातो ह्यरण्यां मथ्यमानया । प्रादुर्भूतो विसर्पन् वै नोपयुज्यति कर्म्मणि ।
एवं शूद्रा विसर्पन्तो भुवि कार्त्स्न्येन जन्मना । नार्हन्त्युपेतं संस्कारं वेदप्रोक्तेन कर्म्मणा ।
ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता ब्रह्मणोऽन्वयः । बलवन्तो महोत्साहा महावीर्य्या महौजसः । ११८२५
पिता प्रोक्तो महात्मानो दक्षेणाव्यक्तकर्म्मणा । अनन्तिमत्स्वतरे गन्तुं धात्वाः पुत्राऽकलो ग्रहैः ।
ततो विधास्ये तत्त्वज्ञः प्रजानां विपुलं वरं । येनाऽहं विपुलत्वाद्धि ममापि विपुलाः प्रजाः ।
न तेषां दर्शयद्देवो यथुक्त चक्रमतामानः । प्रजापतिप्रजानां के विपुला भावनिश्चिताः ।
आत्मनो भावनिर्द्दृष्टे भावे क्रतसुते तदा । जनिष्ये सर्व्वभूतानामवद्ध्यांसुपाश्रिता ।
संवेदजननी धात्री येनि मातृ प्रवेशिता । मनुष्यां तनुमाकेव सप्तर्षिः कर्म्मयोगिनी । ११८३०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं दक्षेऽनुमिच्छामि येनासौ ब्रह्मयोगतम । यं श्रुत्वा सर्व्वविज्ञानां परं पश्येयमव्यय ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इक्षस्तु पुराकल्प्य संसारं पुरुषोत्तमः । योगे समास्थाय नारायणं निष्को गिरिमूर्द्धनि ।
सुजानुः पीनजघना सुभ्रूः सर्व्वनिभानना । रक्तान्तायत नयना सर्व्वभूतमनोरमा ।
दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्यास्ता जनयत् प्रभुः । देवस्त्रि योगविर्द्धिता कन्याः पद्मनिभाननाः ।
दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमलभत च । दर्शने सर्व्वभूतानां कान्तः कान्ततरोऽभवत् । ११८३५
ताः कन्याः प्रददौ दक्षः सर्व्वं प्राचेतसः प्रभुः । ब्राह्मेण विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
प्रददौ दश धर्म्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशति सोमाय पत्नीस्ताः समाहिताः ।
दक्षो दत्त्वाऽथ ताः कन्याः ब्रह्मणस्तं प्रभव च । ब्रह्मणोऽधिगते पुंसे समाहितमना मुनिः ।
तप्यमानो मुनेः साद्धं चचार सुमहत् तपः । हयमूलकशिरास्तु इन्द्रस्य तपसा महत् ।
मृगास्तु तस्य चरितं फलं मोक्षमित्याहुः । देहिनाः पुण्यकर्म्माणस्तपसा दग्धकिल्बिषाः । ११८४०
संग्रामकाले कालज्ञः प्रविशन्नर्द्धिकाले मुनिः । कालं पक्षतां मास सिद्धिं पश्यति तत्त्वतः ।
दानमानप्रवीरास्तु निवर्त्तन्ते निराशिषः । कर्म्मे तत्र यातां यान्ति यथालोकाः सपुत्रिणः ।
प्राणायामोचयसिद्धा अग्निरे प्रयमे पदे । प्राणायाऽसुधिताय ब्रह्मचेतसि रोच्यते ।
यतिभिः सर्व्वभियुक्तैर्विजितात्मैर्निर्जितेन्द्रियैः । पराद्धिर्यथा विधिरेकिशनपदेविभिः ।
या प्रजा पूर्व्वमारूढा मानवी ब्रह्मणानुरिवे । सैषा कालमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । ११८४५
मध्यता यक्रमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । कालधर्म्मं गमिष्येयां कालधर्म्मानहोपते ।
स्थावरा जङ्गमाश्चैव भूताः सूक्ष्माश्च भारत । कालधर्म्मेण कालज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ।
एतास्त्वेताः प्रजाः सर्व्वा दक्षकन्यासु जज्ञिरे । कालेनाव्ययेनेह संयुताः कालधर्म्मिणा ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्गणाः । नागाश्चानेकशिरसः साध्या वै पन्नगास्तथा ।
गन्धर्व्वाः किन्नरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथाऽपरे । महात्मानः सह पत्नीभिः किन्नराश्च सुवाससः । ११८५०
गावः पशुगणैः सार्द्धं नराश्च वसुधाधिप । धाराधराश्च वसुधाप्रातारश्च धराधराः ।
गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा । खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ।
चतुर्व्विषाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः । सर्व्वरत्नसमाकीर्णाः प्राविशन् कामरूपिणः ।
तथारूपैस्तथागात्रैस्तैः शीलैस्तैः पराक्रमैः । मुनयः पुनरुद्भूता धर्म्मार्थे सनातने ।
येऽत्र ज्ञानमया लोके धर्म्मिष्ठा वेदगोचराः । यज्ञोद्भूताः सुराः सर्व्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः । ११८५५
ये चान्ये तपसा सिद्धा महात्मानो मनुजाधिप । ब्रह्मचर्य्येण संसिद्धाः परिचर्य्यागता गुरोः ।
ये च योगगतिं प्राप्ताः सिद्धिं चैतां महीपते । क्षमाधिकैः कर्म्मभिर्येऽपि गच्छन्ति ये दिवं द्विजाः ।
त्रिलोकक्रमणः शान्ताः सपत्नीका दृढव्रताः । सर्व्वे तेते द्विजवरा भवन्ति चरितव्रताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितामहं पुरस्कृत्य मेरुपृष्ठे समाश्रिताः । जटाजिनधरा विप्राः शान्तक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
पर्व्वतान्तरसंसिद्धे बहुपादपसंवृते । धातुसंरञ्जितशिले सर्व्वे निवृत्तकल्मषे । ११८६०
त्रयाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविराजिते । मन्त्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं ब्रह्महिते रताः ।
एकमेवाग्निमाधाय सर्व्वे ब्राह्मणपुङ्गवाः । विभिदुर्व्वर्णविषयैः सुसमाहितमानसाः ।
त्रिधा प्रणीतो ज्वलनो मुनिभिर्व्वेदपारगैः । चतुर्व्वेदात्मको योऽसौ यश्चैकविविधः कृतः ।
एक एव महानग्निर्द्विविधा संप्रवर्त्तते । स्वाहाकारेण धर्मश्च मन्त्राणां कार्य्यसिद्धये ।
स्वयञ्च दक्षः सम्प्राप्तो भगवान् भूतसत्कृतः । ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्म्माता सर्व्वभूतपितामहः । ११८६५
दण्डी चर्म्मी शरी खड्गी शिखी पद्मनिभाननः । अभवद्ब्रह्मसन्तापो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह सङ्गतः । इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
घृतं क्षीरं यवा व्रीहिः सर्व्वं परमकं हविः । वेदप्रोक्तं मखे व्यस्तं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ।
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थितां । स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्नग्निमन्थं प्रवर्त्तयत् ।
न ह्यन्यदिष्टं हतं द्रव्यं यथाऽग्निर्यज्ञकर्म्मणि । प्रवर्त्तते विभागेभ्यो हुतहव्यमयं वसं । ११८७०
फलानि तैः प्रयुक्तानि हवींषि विततेऽध्वरे । प्रयुज्यते विशेषज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
पञ्चाग्नेः चतुरो वेदान् संप्रभावबृहस्पतिः । ब्रह्मर्षे ब्रह्मणो यज्ञे परया ब्रह्मसम्पदा ।
शिक्षाक्षरसमेताया मधुरायाः समन्ततः । साम्नुच्चरितरावायाः स्वरवत्याः प्रभाषते ।
तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत । विभाति स मखो यद्वत् ब्रह्मलोक इवापरः ।
सुखैर्ब्रह्मा मखोत्तीर्णो ब्रह्मशब्दैरनामयैः । प्रयोगैः सम्प्रयुक्तैश्च कल्पमिव प्रवर्त्तते । ११८७५
समिद्भिः सोमकलशैः पात्रैश्च बहुविस्तरैः । चर्व्वैर्हविर्भिराज्यैश्च पूर्व्वैश्च जलभाजनैः ।

अनप्राशैश्च पशुभिः कर्म्मभिश्च परात्मितैः। गोभिः पयस्विनीभिश्च पाशिकाभिश्च कोमलैः।
ब्रह्मवृद्धो वयोवृद्धस्तपोवृद्धश्च भारत। ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया च सद्वृतः।
मानसैश्च क्रियामूर्त्ता ये च भूताः स्वयं नृप। ब्रह्मा जुहोति तांस्तत्रात्मवद्भिः पविलसदा।
तेजोमूर्त्तिधरैश्चैव च तत्कर्म्माश्चकृत्। वेदप्रोक्तेन विधिना सर्व्वप्राज्ञतां नृप।
निर्व्यापारविमायैर्यो प्रयोगर्भक्तुत्वितं। यजते क्रतुना पूर्व्वमग्निष्टोमेन स प्रभुः।
वद्देवसदो यत्र शुशुभे यज्ञकर्म्मणि। जपन्ते मधुरा वाचः सानुस्वारक्रियास्वनः।
कर्म्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः। सूर्य्येन्दुसदृशैराजन् विरराज महाक्रतुः।
ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मवाद्य इवापरः। वसुधामिह संप्राप्तैः सर्व्वैरेव दिवौकसैः।
वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनीतैर्ब्रह्मवादिभिः। मतामतीनयःमार्गैः स्वर्गलोके महीयते। ११८८५
ज्वलद्भिरिव विप्रैस्तैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः। ब्रह्मलोक इवाभाति ब्रह्मणः स महाक्रतुः।
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गायन्ति ब्रह्मवादिनः। वचनानि प्रयुक्तानि यजूंषि विततेऽध्वरे।
तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सत्यव्रतसमाहिताः। श्रावयन्त्यृषयः सर्व्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः।
होता चैवाभवद्राजन् ब्रह्माले च बृहस्पतिः। सर्व्वधर्म्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसम्भवः।
यजमानस्य यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च। अद्भिताः पश्चिमे गर्भे तपसा संहृते नृप। ११८९०
परं विष्णुरजो ब्रह्मा निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः। यतः परस्पराणि भविष्यन्त्युद्भवन्ति च।
अवध्यस्याप्रमेयस्य अतिरिक्तस्य कर्म्मभिः। आत्मनाऽपि यत्र मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः।
परिग्रहाश्च विषया दोषग्रासा महीपते। दोषाश्च युगपत् सर्व्वे छादयन्ति मनो बलात्।
इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः। परिग्रहं शुभं धर्म्ममविद्यालक्षणं विदुः।
विद्यालक्षणसंयोगाच्च मनश्चलते नृप। यदि चेन्मुनिशब्देन स्तूयते ब्रह्मवादिभिः। ११८९५
वेदविद्याव्रतस्नातैर्निवृत्तैः कुरुसत्तम। दिवि लोकः सतां स्थानं लोकानां लोक उच्यते।
यत्र देवा हव्यभुजो न क्षयं यान्ति भारत। यजमानस्य भोगैः स्वैः कर्म्मप्राप्तोऽम्रुते परे।
मोदते सह पत्नीभिर्विज्वरो वसुधाधिप। यज्ञावसाने त्रैलोक्यं द्विजेभ्यः प्रददौ विभुः।
दयया सर्व्वभूतानां निर्म्मलेनान्तरात्मना। ते त्रैलोक्यमेकस्थं परस्परविशेषिणः।
न शेकुः प्रविभागार्थं भेत्तुं सर्व्वोपायैरपि। ततस्ते ब्राह्मणगणा निवेदुर्व्वसुधातले। ११९००
श्रमेणाभिहताः सर्व्वे विवर्णवदना नृप। सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु वाग्भिर्मधुरभाषिताः।
अब्रवीत् प्रणतः सर्व्वान् शिरसा तान् द्विजोत्तमान्। न हि शक्यो बलाद्भेत्तुं युष्माभिरसुपर्व्वभिः।
अपि वर्षशतैर्दिव्यैः परस्परविरोधिभिः। एकीभूता यदा सर्व्वे भविष्यथ समाहिताः।
अविरोधेन युगपद्विभजिष्यथ निर्वृताः। बलं हि रागदोषाभ्यां वर्द्धते ब्रह्मसत्तमाः।
विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्द्धति शाश्वतं। यदाऽहं भेदयिष्यामि स्वर्गं भित्त्वा त्रिजातकैः। ११९०५
धातुभिश्च विचर्पद्भिः शिखरैश्चावपातितैः। विशीर्णैः पार्श्वविवरैर्नागैश्चागलितैर्भुवि।

बहुभिर्व्याखरूपैश्च चोदमानो कुशाकचैः। [illegible] च महात्मा [illegible] समाचितं।
तूष्णीम्बभूवुस्ते सर्व्वे तदा ब्राह्मणसत्तमाः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसिष्ठेनमाद्य यज्ञेन्ते यज्ञस्थलि भारत। [illegible] क्रतुकर्म्मसु [illegible]।
देवताद्यास्तु पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारत। तेषां ब्रह्मविदां राजन् ऋषीणां ब्रह्मवादिभिः। ११९१०
तथैव ब्रह्मसदने समे निस्तुक[illegible]। शाश्वेऽस्मिन् [illegible] पुष्पे पर्व्वतरोऽपि।
वासं यत्र प्रकुर्व्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः श्रियं। तपोऽधिके [illegible] ब्रह्मचर्य्येण [illegible]।
गृहस्थधर्म्मे निरता दानध्यानेन चेतसा। सुचयश्चापि [illegible] धर्म्मेण [illegible]।
अन्ये कर्म्मफले चैव रता ब्राह्मणपुङ्गवाः। [illegible] जितक्रोधः [illegible]।
दैवयुक्तेन चायुक्ताः कर्म्मणा ब्रह्मसत्तमाः। धीर[illegible] विचरन्ति [illegible] जितेन्द्रियाः। ११९११
चरन्तो ब्रह्मचर्य्यञ्च [illegible] दारवर्ज्जं। [illegible] विधिना राजन् [illegible] सर्व्वशः।
क्रमाद्यो वेद संस्कारं पुष्करं प्राप्य ब्राह्मणः [illegible]। पूर्व्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः।
अवेदविद्यो नागच्छेचापि तीर्थं समाचरेत्। न च [illegible] कथयेत [illegible] न [illegible]।
एतच्च गच्छेद्ध्यानमप्राप्तो वेदपारगं। [illegible] सर्व्वाः [illegible] भारत।
ये चापि पुष्करे न स्युः [illegible] फलं। [illegible] गुरोः। ११९१२
यस्य नैवं श्रुतं ब्रह्म न [illegible] विधानतः। कामं तं धर्मयोगेन राजा दा[illegible]।
अथवा नैव विद्येत को ब्रह्म [illegible]। [illegible] मनः पूर्व्वं समाचरेत्।
एवं सर्व्वक्रियारम्भं वेदपूर्व्वं समाचरेत्। [illegible] भूमिचरो च [illegible]।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे चतुर्द्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ये तु [illegible]। ब्राह्मणान् पूजयमानान् [illegible]।
नारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्व्वा [illegible] नृप। कुर्व्वन्ति सततं [illegible] विधानतः। ११९१३
वचोभिर्म्मधुराभाषैः [illegible]। [illegible] कर्म्मभूर्त[illegible]।
स्तूयमानस्य यज्ञान्ते [illegible]। प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा [illegible] भारत।
ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान् प्रभुः। [illegible] याहुँ [illegible]।
क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः। [illegible] प्रभो।
वयं यत्स्यामहे सर्व्वे पूर्व्वं [illegible] वयं। [illegible] वरदर्शिनः। ११९१४
दैतेयाश्चाप्यदैतेयाः परस्परजयैषिणः। युद्धायैव [illegible] विपुलो भुवो।
निवार्य्यमाणा ऋषिभिस्तपसा दग्धकिल्बिषैः। [illegible]।
निवार्य्यमाणा युध्यन्ते वृषभा इव गोकुले। [illegible] सर्व्वं [illegible]।
पश्यतां सर्व्वभूतानां [illegible]। ततः [illegible] महाबलाः।

हन्यन्ति बाहुभिः क्रुद्धाः चपला इव पक्षिणः । चचाल वसुधा चैव पदाक्रान्ता च रोधिभिः ।   ११९३५
गौर्यथा पुरुषाक्रान्ता निषीदति महाजले । पर्वताश्च विशीर्य्यन्ते मर्द्यमाना तृणा इव ।
चुक्षुभुश्च महार्णवाश्चालिता मातरिश्वना । ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत ।
युगान्तकरणं घोरं सर्व्वप्राणिभयङ्करं । प्रममाथ बलं विष्णुः समग्रबलपौरुषं ॥
वज्रैरिव बलं दीप्तं प्रमथत्यम्बुना यथा । तथा प्रमथितं तेन भयकारिणा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलवान् स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । सकाश पार्श्वैर्विनिर्भिन्नैरिन्द्रं पर्व्वतान्तरे ।   ११९४०
तं वै प्रह्रादवचनात्सकाश भारत । ऐश्वर्यमिन्द्रमाक्रम्य भविष्यं बुद्धिसंश्रयात् ।
महेन्द्रं सहसा मध्ये पार्श्वैर्निर्जितैः । सायकैर्नगभिर्विविधैर्वज्रविदारणैः ।
विष्णुमेवाभ्यधावत्स युद्धकोविदः । मध्ये गणानां सर्व्वेषां कालस्य समागतः ।
द्वैधीभूताः कश्यपेया सर्वेषामुपागताः । युद्धार्थमभ्यधावन्त प्रहृष्टा विपुला मदाः ।
गन्धर्व्वाः किन्नराश्चैव वाद्ये गीते च कोविदाः । प्रनृत्यन्ति प्रजल्पन्ति प्रहसन्ति च सर्व्वतः ।   ११९४५
तन्त्रीभिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः समाहताः । मध्ये मधोर्विष्णुपक्षे युध्यमानस्य रागिणः ।
मधोर्ध्वजितमधुना निर्गमात् पक्षयोरपि । इत्याद् विकारान् कुर्व्वन्ति गन्धर्व्वाः पक्षविदः ।
तत्र ध्मा हि गान्धर्व्वं तस्मिन् मध्ये स्थिताः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राक्रमम् ।
मधोश्च मन आविश्य पश्यन् देवेन चक्षुषा । अन्तरं प्रकटं विष्णुर्दीप्तोऽग्निरिव दारुषु ।
अथ च दीप्तमनाः किञ्चिद्व्यथितमानसाः । पितामहं पुरस्कृत्य सर्व्वे समरमीक्षत ।   ११९५०
विष्णुं सोऽभ्यहनत् क्रुद्धो मधुर्मधुनिभेक्षणः । मुष्टिना महदेहान्ते न चकम्पे पदात् पदं ।
विष्णुश्चाभ्यहनद्दैत्यं करान्तेन स्तनान्तरे । स पपात महीं क्षुब्धं आकुञ्च्य रुधिरं वमन् ।
न चैनं पतितं हन्ति विष्णुर्युद्धविशारदः । बाहुयुद्धे हि समयं मत्वाऽमितपराक्रमः ।
इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठज्जानुभ्यां च महीतलात् । मधुरोषपरीतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ।
पद्भ्यामभिहतो वाग्भिरन्योन्यमभिवर्ध्नतः । समीयतुस्तौ तु युद्धे परस्परजयैषिणौ ।   ११९५५
उभौ तौ बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ । उभौ च तपसा क्रान्तावुभौ बहुपराक्रमौ ।
दृढप्रहारिणौ वीरावन्योन्यं तौ चकर्षतुः । शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पदैः पाषाणवर्षिभिः ।
विकर्षन्तौ च मत्तौ च अन्योन्यं समुपागतौ । मत्ताविव विषाणाग्रैर्गजेन्द्राविव चेरतुः ।
ततो व्रणमुखेभ्यश्च सुस्राव रुधिरं बहु । शीर्यन्ते धातुसंस्पृष्टं शैलेभ्य इव काञ्चनं ।
संसिक्तौ रुधिरौघेन सन्ध्याभ्रैः समलङ्कृतौ । कपोतसदृशौ पदाभ्यां तौ व्यदारयतां महीं ।   ११९६०
अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतङ्गाविव युध्येतां पक्षाभ्यां तौ संहताङ्गिनौ ।
प्रत्युत्पन्नान्तरौ चैव सर्व्वभूतानि पुष्कर । विद्युतो बहवोऽलुप्ताः परया सर्वकन्दराः ।
स्थतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे । शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।

तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनं । ध्रुवं तिष्ठन्ति भूतानि सूक्ष्मो प्रलयतां गते ।
पुनश्चोद्भवते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा । प्रबोध्य भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः । ११९६५
सुरूपो बहुरूपस्त्वं लोकान् सञ्चरते वशी । नानयोन्यनुसारेण बहुभिः कारणान्तरैः ।
योगात्मा धारयन्नुर्वीं नागात्मा नन्दिवर्द्धनः । अमृतभूतं परश्चैव सूक्ष्मो नारायणमीश्वरः ।
ब्राह्मणं विप्रान् वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् । प्रदानकर्म्मणा वैश्यान् शूद्रान् परिचरेण च ।
गावः क्षीरप्रदानेन अन्यान् यज्ञेषु गोप्यसे । पितरस्त्वामवेक्षन्ते हविर्भागेन देवताः ।
चतुर्भिर्व्यतिरिक्ताश्च त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः । सप्तभिः पितृभिर्नित्यं लोकान् परिरक्षति । ११९७०
चन्द्रसूर्य्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ।
त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्द्धयन्ति दिवाकरं । चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रो वर्द्धति मण्डले ।
त्रयः पितृगणा नित्यं पिण्डान् प्रत्यादन्ति ते । चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पश्य च भारत ।
त्वमेव पश्य तान् धर्म्मांस्त्वमेवापश्यतां विभो । सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसम्भवः ।
तस्मात्ते तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सर्व्वशः । समस्तं कर्षति तेन आदित्यः सप्तपर्वणाः । ११९७५
यदस्यासि जगत् सर्व्वं रश्मिभिः प्रदहन्निव । युगान्तकाले सम्प्राप्ते परां विद्विमुपागतः ।
पर्व्वसन्ध्यावमावास्यां लोकश्चरसि मानुषं । ऋषिभिः सह गूढात्मा मूर्द्धन्यस्तु वसुप्रभैः ।
सफलं कर्म्म कुर्व्वाणो यजतां पुष्टिवर्द्धनं । देहिनामधिकाराय मा भूत् कार्यविपर्य्ययः ।
वानस्पत्यौषधीश्चैव युगपत् प्रतिपद्यसे । बालभावाय वसुधा पचे पचे अनिशं च ।
भूतानां भुवि भूतेश भावार्थं वसुधातले । यच्च यद्भुवि किञ्चिच्च तत् सर्व्वं त्वन्मयं विभो । ११९८०
त्वमेव द्विविधं धर्म्मं शाश्वतं वसुधातले । देवयज्ञं मनस्वान्वयमात्मयज्ञं समानुषं ।
द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्य्यश्चन्द्रश्च निर्मलः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ।
त्वमेव वसुधायुक्तो विचरसि मायया । एकीकृत्य गणान् सर्व्वान् संक्षिप्यामुत्र सम्भवः ।
एकस्त्वमसि संभूतः पुराणः पुरुषो विराट् । अव्ययश्चाप्रमेयश्च कारणकारको वशी ।
मूर्त्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्य्येति खेचरः । सप्तभीरूपसंस्थानैर्नित्यमाहृत्य तिष्ठसि । ११९८५
साधने ह्यभिनिर्व्वाणे संहारे प्रलये तथा । धाता धारणकाले च हिमवत्पुषि धारिणि ।
सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्मषैः । ऋषिभिः सत्यमापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ।
स्तूयमानश्च विविधैः सिद्धैर्मुनिवरैस्तथा । सस्मार विपुलं देवं हरिर्देवगिरौ महान् ।
कृत्वा वेदमयं रूपं सर्व्वदेवमयं वपुः । शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदयस्थितः ।
आदित्या रश्मयो वालाश्चक्षुषी शशिभास्करौ । अङ्गे तु वसवः साध्याः सर्व्वसन्धिषु देवताः । ११९९०
जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती । मरुतो वरुणश्चैव जानुभ्यां व्यवस्थिताः ।
एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् । असुरं पोडयामास क्रोधसंरक्तलोचनः ।
मधुमेदोऽवपूर्णा च पृथिवी समदृश्यत । प्रभृत्येव धरान्ते च रक्ताभ्युक्षितवर्चिनी ।

मेदिनीत्येव शब्दश्च लब्धः पृथ्व्या नरोत्तम । नामासुरस्य देहेन धरण्याः संप्रतिष्ठितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे षोडशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधोर्निपतनं दृष्ट्वा सर्व्वभूतानि पौष्करे । प्रहृष्टानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्व्वशः । ११९९५

सुपार्श्वो गिरिमुख्यश्च काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । बहुधातुविचित्रैश्च खं लिखन्निव चावभौ ।

गिरयश्चाभिशोभन्ते धातुभिः समरञ्जिताः । प्रांशुभिः शिखराग्रैश्च सविद्युत इवाम्बुदाः ।

पचवातोद्धुतो रेणुचूर्णैः काञ्चनवालुकैः । छादयन् पर्व्वताग्राणि महामेघ इवावभौ ।

मेघसंश्लिष्टशिखराः पक्षविच्छिन्नपादपाः । काञ्चनोद्धेरवङ्कलाः खे तिष्ठन्तीव पर्व्वताः ।

पक्षवन्तः सशिखरा हेमधातुभिरञ्चिताः । पवनेन समुद्भूतास्ता नयन्ति विहङ्गमान् । १२०००

काञ्चनाः पर्व्वताः सर्व्वे स्फाटिकैर्मणिभिश्चिताः । सूर्य्यकान्तैश्च बहुभिश्चन्द्रकान्तैश्च निर्म्मलैः ।

हिमवांश्च महाशैलः श्वेतैर्धातुभिराचितः । काञ्चनैः शिखराग्रैश्च सूर्य्यपादप्रकाशितैः ।

मणिभिश्च प्रकाशद्भिः पद्मान्तरविनिःसृतैः । तामपुष्पैश्च शिखरैर्दीप्यमानैः स्वतेजसा ।

मन्दरश्चोग्रशिखरः स्फाटिकैर्मणिभिश्चितः । वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवावभौ ।

सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः । तोरणैरेव निविडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः । १२००५

प्रवादयद्भिर्गन्धर्व्वैः किन्नरैश्च प्रमाथिभिः । देवकन्यासहायैश्च प्रक्रीडित इवावभौ ।

मधुरैर्व्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयाङ्कितैः । शृङ्गारैः सुप्रहारैश्च कैलासो मदनायते ।

आदित्याभासिभिः शृङ्गैर्भिन्नाञ्जनचयप्रभैः । विन्ध्यो नीलाम्बुदश्यामो विभिन्न इव तोयदः ।

धान्यार्थं सर्व्वभूतानां मेरुपृष्ठे महाचले । निर्व्वमुर्निर्म्मलं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ।

शिलाभिर्व्वहुचित्राभिर्धातुभिर्व्वहुचित्रितैः । प्रस्रवद्भिर्गुहाद्वारैः सलिलं स्फाटिकप्रभं । १२०१०

शोभन्ते वायुसम्भूता घना इव सविद्युतः । चित्रैः पुष्पैस्तरुगणाः शोभन्त इव भूषिताः ।

नगाः कनकसंभूतैर्व्विचित्रैरिव भूषणैः । विहङ्गमाभिलीनाश्च लतास्तरुमपाश्रिताः ।

विलम्बन्त्यः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुघट्टिताः । पवनेन समुद्धूता महता माधवेऽहनि ।

मुमुचुः पुष्पसंघातं तोयकेनैव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्कन्धावरोहिभिः ।

पादपैः पर्व्वतश्रेणैर्भवते च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्तविहङ्गमाः । १२०१५

घोषयन्तीव गायन्तः कामस्यागमसम्भवं । विष्णुर्मधुनिहन्ता च चकार मधुवाहिनीं ।

नदीं प्रस्रवनिर्भेदां सुतीर्थां बहूदकां । शृङ्गारवर्णविकृता मधुतोयां मनोरमां ।

विमलैरम्बुभिः पूर्णां पुष्पसञ्चयवाहिनीं । विवेश पुष्करं सा तु ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ।

ऋषिभिश्चानुचरिता ब्रह्मतत्त्वं निषेविभिः । धात्री कपिलरूपेण गौर्भूत्वा चरते पयः ।

मधुरं वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यचोदिता । तस्य पृथिवीभूतं मन्थानं प्राप्तवान्महीं । १२०२०

शुद्धश्च भजते लोकं शाश्वतं परमाद्भुतं । सरस्वत्याः समुद्भूतं ब्रह्मदेवे तमोनुदं ।

महातीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति । सुपात्ररूपा धर्म्मज्ञा प्रजारूपेण च्छादयत् ।

रूपं कनकवर्णाभं तपोयुक्तेन धर्षता । अजस्रमक्षीणगुणः संभूतः सर्व्वतो महान् ।
गुहद्वारमुखप्रायः ग्रामतः पितृसेवितः । वेदिकाभिः सुचित्राभिः काञ्चनीभिर्विराजितः ।
पुष्कराणि परीतानि शिलाभिः शितुवर्धितः । महामेरोर्यथा रूपं पद्मभिर्योनुभिर्वृतं । ११००५
चेतनयाऽभिसम्पन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः । एवं रूपं करिष्यामि मनसा धर्म्मचारिणा ।
रूपं बहुविधं लोके पार्थिवं चेतनां तथा । पीतं लोकान् प्रपश्येयं पद्मभिर्भानुसन्निभैः ।
षष्ठेन च स सर्व्वेयं मनसा धर्म्मचारिणी । यत्नेषु भावलोकाख्यं पश्यन्नपि महाद्युतः ।
विमुक्तः सर्व्वबन्धेभ्यो भारतप्रियचारिणः । न च विन्देत मां कश्चिदनघा कामचारिणी ।
पञ्चधातुनिबद्धाश्च नानाभावविचेष्टितां । ये च विष्णुमधीयन्ति यज्ञधा वादविश्री । ११०१०
ते मां पश्येयुरव्यक्तां तपसा दग्धकिल्बिषाः । ये च नामभिरोवेद्युधरा धर्म्मपथे स्थिताः ।
तेऽपि स्वर्गजितः सर्व्वे महेन्द्रवर्णा महाव्रताः । यथैव धर्म्मतः संप्रदृष्टेऽर्कवल्के प्रतिष्ठिताः ।
एतमारुह्य पुण्येषु प्राप्तकामेषु निर्मलाः । अक्षरोभिः समालम्ब्य विचरेयुर्यथेप्सया ।
नन्दनं वनमासाद्य काननं नन्दनं । रमा स्त्रियः समासाद्य महाभागाः पुष्करैरिव ।
शरीरं च विमुञ्चन्ति शक्तैर्नानाविधैः क्रमाः । सिद्धिं प्राप्य समेयुस्ते कालेनकालविधेर्वराः । ११०१५
इमं लोकममुञ्चैव सम्पतेयुर्यथासुखं । गौरी सिद्धेति विख्याता पितृ लोकेषु विश्रुता ।
प्रभावं तपसो हृष्ट्वा दर्शयन्ति समाहिताः । सर्व्वं ज्ञानाभिसम्भोगमभिज्ञानात् सर्व्वशः ।
भवेयुस्ते निरारम्भा आत्मनिर्मुक्तबन्धनाः । तत्त्वत्नुबन्धन दत्ता दानवानपि च ।
अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्म्मणा । सर्व्वैश्वाप्यलेऽपि पतयो जनवान् गुरुः ।
अमुष्मिन् लोके धर्म्मज्ञाः सर सर्व्वगुणान्वितेः । येषामिह च यामिन्यं कल्पे प्राज्ञवत्सले । ११०२०
ते भूयो यजमानाद्या अभिविष्य पुनः पुनः । तत्र तां मन्त्रये गौरीं मनसा धर्म्मचारिणीं ।
अनुग्रहाय भूतानां मामयज्ञ तपोधने । सतः एव वरो मिते भविता नात्र संशयः ।
नाफलो विद्यते धर्म्मचरितो ब्रह्मचारिणा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे महदाभिषिक्तोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिव्यं सिसृक्षुर्दिव्यात्मा परं ब्रह्मसनातनः । तथा च धातुनिचये पुत्रे पद्मोद्भवेऽपि ।
विष्णुः परमधर्म्मात्मा एकश्चैव महाबलम् । दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेक्षणः । ११०२५
आत्मन्यात्मानमाधाय तपस्तप्तमहाव्रतः । चरते कर्म्मयोगेन लोकानुग्रहकारणात् ।
भास्करो भगवानाप्य वायवापि महाद्युतः । वह्नो वर्धनयाम्यपि तपसा तपोधनः ।
तेजसा तेन ज्योतींषि विभाव्य महाद्युतिः । विशते नभसो मध्ये सोमात्मा भास्वन् भवन् ।
सोमो विषयमाविश्य मनसा धारयन्मनः । मुक्तः परमधर्म्मात्मा मार्गे सिद्धिमुपागतः ।
सम्प्रदृश्यति सर्व्वत्र दिवि भूम्यम्बरे तथा । ज्योतिषः कर्म कुर्व्वाणो बहुरूपः सनातनः । ११०३०
महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति । जठरस्य दक्षिणं पार्श्वं मध्ये समाविशः ।

वह्नौ वर्षसहस्राणि सहस्रं ब्रह्मणेव च । महायोगी महादेवो नियमस्थस्तथाभवत् ।
अथ वायुर्जलीभूतो जले चरति गोपतेः । फेनीभूतं समुद्रारेः पवनं निर्ममुस्तथा ।
स निष्क्रान्तस्ततो वक्त्रात् प्राणेन परमात्मवान् । निर्वाणभूतः पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ।
स फेनो वारिमाविश्य चचार बहुधा तदा । नैवार्द्रो नैव शुष्कात्मा वायुः संघातमागतः । १२०५५
तत्काले फेनमुत्क्षिप्य पवनः सह वारिणा । निराहारो निरालम्बस्तथापि समपद्यत ।
ते क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं तेन वहिताः । सोऽपश्यत्तस्य तथा नैवार्द्रा नैव पार्थिवाः ।
ब्राह्मीं मूर्त्तिं समाधाय वायुः सर्वगतो वशी । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
वह्निर्व्वेऊजटी भूत्वा घोरमत्यन्तदारुणम् । तपश्चचार धर्मात्मा गोगमाश्रित्य पुष्करे ।
वर्षाणाञ्च सहस्राणि त्रीणि चैकञ्च यत्नतः । तस्यापि तेजःसंभूतो महानग्निः प्रवर्त्तते । १२०६०
सर्गप्रकाशकश्चैव सर्व्वगामी तमोनुदः । द्वितीयो भूतप्रकाशस्तस्य महात्मनः ।
तपश्चरति धूमाग्निर्योगात्मा भूतभावनः । ततोऽसौ भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितः ।
भास्करस्तेजसंहारी यतो भवति सत्तम । मर्त्त्यानां सर्व्वभूतानां तेज आविश्य वर्त्तते ।
न तु योगबले राजन् समुद्रस्य विशेषतः । तस्यासौ नामधेयश्चापि नामतो भविता स्वयं ।
पुष्पमित्रो महातेजा बलः सर्व्वगो वशी । तपश्चरति धर्म्मात्मा पुष्करेषु समाहितः । १२०६५
महेन्द्रशिखराद्धारा यावत्तो यान्ति मेदिनीं । तावत्तस्तपमास्थाय तिष्ठते शिशिराः समाः ।
आनुभ्वां पतितो भूमौ योगात्मभवि पर्व्वति । समाः सहस्रं निश्चितं मेरोर्गिरिमधिष्ठितः ।
मेघाश्च बहुधा तत्र मेघान्तैरभिनिःसृताः । मध्ये दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान् स परिचरे ।
ते रश्मयः प्रभानन्तः प्रतापोऽस्य सहस्रशः । रराज तेजःसंयोगाज्ज्वलन्निव पावकः ।
सविस्फुलिङ्गैर्ज्वालैराविश्यमनुवर्त्तते । कर्म्मणोऽन्ते युगान्ते वा भ्रमतो बहुरूपिणः । १२०७०
बहुधा तु पुनर्भूत्वा निवसेत् बहुधा तदा । समाः सहस्रं संपूर्णं तपस्तेपे सुदारुणं ।
निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा नाप्सरोभिर्ववाम ह । मेरोः शिखरमासाद्य कामं कामेन पीडयन् ।
तपःकामः स यच्चक्रे कुबेरो नरवाहनः । विष्णुरेव तपोऽध्यवसेजसोऽन्तेन जृम्भते ।
न हि कश्चित् पुमानस्ति य एतत्तप आचरेत् । त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र ऋते विष्णुं सनातनं ।
वासुकिर्व्वेऊशीर्षश्च नागेन्द्रो लोकमाश्रितः । तप आचरते सम्यक् विधाय मनसा मनः । १२०७५
शेषः सत्यधृतिर्नागो बलवान् भुजगोत्तमः । कुमारश्च धर्म्मात्मा फणाश्रीर्योऽवलम्बते ।
जिह्वा भिर्लेलिहाभिर्लोकं विषमुत्सृजन् । समासहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ।
कालकूटं विषं तद्धि सुमहत् समपद्यत । येन सेको ह्यभिषक्तो न सुखं विन्दते नृप ।
सर्व्वनागगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महोरगे । जङ्गमं स्थावरञ्चैव सर्व्वत्रानुगतं विषं ।
परस्परं विद्धेन हिंसायुक्तेन भारत । नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत । १२०८०
अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया । मन्त्रं विसृजते राजन् ब्रह्माक्षरमयं हितं ।

गरुत्मान् विततैः पक्षैर्नभसः पश्चिमां महीं । समासदत्स संपूर्णं बलविक्रमसम्मतैः ।
पक्षभारैश्च विकचैर्विशीर्णैर्वसुधातले । रराज वसुधा चैव तैः पक्षैरुपचिचितैः ।
येन वित्तेन जीवेयुः सर्व्वभूतानि भारत । इह लोके मनुष्येन्द्र देवलोके च भारत ।
घोरिवाचितनक्षत्रा महीतलविसर्पिभिः । भगवान् हिमवत्पार्श्वे तपश्चैकचरो वशी ।
पुष्करास्थोऽपि धर्मात्मा महायोगी महामूर्द्धजः । अथ कालसमाकृष्ट पृथिवी शोकदूषिता ।
तपश्चरति धर्मात्मा बाह्यमुद्यम्य दक्षिणं । सार्धं वर्षसहस्रं च शतमेकं च सुव्रता ।
तपश्चरति संयोगाद्वायुभक्षा समाहिता । समाधियोगात् यज्ञस्य प्रजायोगस्य भारत ।
येनेयं पृथिवी राजन् धार्य्यते ब्रह्मयोनिना । अनाद्यन्तमनिर्देश्य सर्व्वत्र विचरैश्चिता ।
योऽसौ विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । दिवेऽनिवत्तो भवति रात्रौ भवति वै स्थिरः ।
सत्यसन्धः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् । तस्य यः सोमतः पाशिः पृथिव्यां पृथिवीश्वरः ।
रात्रौ तपनो भवति महच्चक्रं विपुलं नभः । स चक्रविषयं राजन्क्रमयामास रश्मिभिः ।
ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणाञ्च विशेषतः । तां छायामभिपतन् योगात् सर्पश्चेष्टगतेन वै ।
पृथिव्यां दक्षिणो हस्तो महायोगी महामनाः । सैषा च्छाया शशीभूता शशिमण्डलमाविशत् ।
अतिष्ठा पृथिवीतिष्ठादद्भुतादस्य यथा दिवि । चन्द्रस्याप्युपवासेन तपश्चरति दुश्चरं ।
निश्चयात् शोध्य पादौ तु पृथ्वी वाच्यमुपागता । सूर्य्यांशुभिर्भिः पीयमानार्णवा क्षिपति महीतलात् ।
महीव चाम्बुवसनाम्बुगात्रे विष्णुलेखया । रराज सूर्य्यरश्मिभिर्व्वलयिता महोदधी ।
स्फाटिकेव शुभा सैषा काञ्चनैर्धातुभिर्वृता । आदित्येन समावृत्ता रश्मितेजोऽभिसंभवैः ।
मण्डलान्तर्गता देवी चक्षुषा नोपलभ्यते । रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
आकाशगङ्गा संवृत्ता विपुलैरम्बुविस्तरैः । शीतच्छायैश्च तरुभिर्वृताभिश्च सुगन्धिभिः ।
पद्मषण्डैश्च विविधैः शुभशुभे दिव्यगन्धिभिः । काञ्चनापीतजघना स्फाटिकान्तरशैवला ।
पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकाकुलिता । नीलकण्ठसमाक्रान्ता पुष्पसञ्चयसंकुला ।
शोभते विप्रसर्पन्ती प्रमदेव विभूषिता । सैषा गङ्गाफलं लेभे पुष्करे च समागता ।
सुतपाश्चन्द्रविहिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती सरैर्व्वाक्यमधीते ब्रह्मवादिनी ।
पृष्ठात्प्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी । चतुर्मुखश्चतुरो वेदान् पाठे चतुर्भिराहृतान् ।
यजुर्भिः सामभिश्चैव ग्रथिताञ्छिक्षया तथा । ऋषिभिर्ब्रह्मणप्रमुखैस्तथा दृश्यविशिष्टैः ।
सुपार्श्वस्य गिरेः पादैः परिदायैः सुपार्श्वैः । नियतन् सर्व्वभूतानि नियमेन च श्रूयते ।
मन्दराग्रे विपर्य्यन्तं अमलतलमतीन्द्रियं । विरामनियमे प्राप्ते तूष्णीभूता बभूव ह ।
न वाग्मी रयिदेवी नियामत् सत्यवादिनी । अथ भूतानि सर्व्वाणि तूष्णीभूतानि सर्व्वशः ।
न शेकुरभिधानार्थं व्याहर्त्तुं वदनेभ्यस्तात् । विभज्य योगं मनसा सर्व्वभूतेष्वनुग्रहं ।
सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महात्मनं । सरस्वत्या समायुक्तां जिह्वां व्यक्ति देहिनः ।

अग्निमेवाथ ते सर्व्वे गानं गायन्ति निश्चला । आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विभिः सह ।
जटिलाश्चीरवसना मुञ्जमेखलधारिणः । गन्धर्व्वाः किन्नराश्चैव पन्नगाः सह चारणाः ।
तपश्चरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः । अपि कोटपतङ्गाश्च सह सर्व्वैः सरीसृपैः ।
शोषयन्ति शरीराणि तपसैव समाहिताः । विष्णुर्निष्कलमापन्नो देहान्तरविवर्त्तवान् । ११११५
संचरति महायोगी सर्व्वांल्लोकान् सहचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव द्विधाकृतः ।
दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मन्त्रसमुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव ।
प्रधावति समं तेन सकलं दशयोजनं । विरराजार्च्चिभिर्दीप्तैः हुतशावकवह्निभिः ।
विशीर्णपार्श्वविभवैर्ज्ज्वलद्भिरिव दीपितः । तस्याग्नेर्म्मध्यसिक्तानां न संकुर्व्वन्ति रताः ।
विप्रकीर्णस्य वायुधामवाहानिव भास्करः । सोऽग्निर्दीप्यति सर्व्वांश्चार्व्विधूम इव पावकः । १११२०
ज्वालिभिर्ज्वलनप्रकीर्णाङ्गो वा महाम्बरे । सोऽग्निर्धूमगतश्चाथ तिष्ठते विपुलस्तदा ।
यावद्विष्णुः क्रमप्राप्तो नियमस्य समापनात् । एवं कृत्वा च तं विद्धा दिव्यं विष्णुपराक्रमः ।
भूत्वा शतशरीरो वै नागो नाथाकृतोऽभवत् । तमग्रिमात्मसंदृष्टं योगिध्यानं महामतिः ।
प्रतिप्रत्युद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिणा सुखशीतेन प्राणिनां प्राणवर्द्धनः ।
व्यसिञ्चद्दहनं तत्र नागो नागाधिपस्तदा । ततः सिद्धगणैर्जुष्टः पुष्करे तप्यते तपः । १११२५
संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः । संहृत्य पादगात्राणि मनो मूर्द्ध्नि विधारयन् ।
अचलं स्थानमासाद्य तूष्णीम्भूतो बभूव ह । एष धर्म्मो हि धर्म्माणां योगध्यानविकल्पितः ।
स्थितः सर्व्वेषु भूतेषु इह चामुत्र योगयोः । अथ दैत्या स्तावन्त समागम्योद्यतायुधाः ।
मायाप्राप्तैर्ब्बहुविधैर्नगरैरभिसंवृताः । अग्निं दैत्याः पर्व्वतायैरभिघ्नन्ति परन्तप ।
ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघीभूतास्तु मायाभिर्व्वर्षन्ति बलदर्पिताः । १११३०
तस्मिन्नेवाग्निसंघाते संघातं तं महाबलाः । ते शेषास्तर्प्पिता दग्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
युगान्ते प्रभुरादित्यो जनानिव दिधक्षति । स विष्णुरग्निं दैत्यास्ते मायाभिस्समुपस्थितं ।
आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्य्योदये यथा । विवर्त्तैस्तस्य सर्व्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।
गन्धमादनमासाद्य निषस्सा नगमूर्द्धनि । स चाग्निश्चापि तोयैश्च विद्युद्भिः सह संवृतः ।
अन्तरीक्षचरान्दैत्यान्निहन्तुं विचरन्दिवि । नागो वाराहकश्चैव मेघैः संघातमागतः । १११३५
मुमोच सलिलं भूमौ पर्ज्जन्य इव दृष्टिमान् । सन्तैः सद्योदितो नागो दिग्भ्यो वदनोद्गतैः ।
मुमोच तोयसंघातं सासवश्चितर्व्वं जलं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१८ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ संयुक्ता तपसा देवाः किं कुर्व्वन्त ततः परं । न हि तद्विद्यते लोके तपसा यन्न लभ्यते ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दीक्षां समास्थाय सर्व्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्धृत्य प्रणीय च यथाविधि ।
जुहुवुर्म्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा कल्पचोदिताः । हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च । १११४०

स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्द्धते महौजसा । तेजोभिर्भ्राजितोभूतः प्रभुः प्रभवविक्रमः ।
ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा सिंहवन्निव । दिव्यरूपप्रहरणो कवचवर्मधनुर्द्धरः ।
सगदो लाङ्गली चक्री शरी चर्म्मी परश्वधी । शूली वज्री शङ्खपाणिः शक्तिमान् चरकार्मुकी ।
विष्णुश्चक्रधरः शङ्खी मुषली लाङ्गलायुधः । शरी चापसमायुक्तो मुसलश्च महाबलः ।
वज्रमिन्द्रस्तपोयोगात् कल्पयन्नात्मनाक्षिपत् । रुद्रः शूलं पिनाकञ्च तथा धारयन् प्रभुः । १२११५
मृत्युर्दण्डं यमश्चैव कालः शक्तिमन्वपद्यत । अपाञ्च वरुणं तद्वत् कुबेरश्च परश्वधं ।
निर्व्विकारैः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः । विश्वकर्म्मा च त्वष्टा च चक्राते ह्यायुधं बहु ।
इन्द्रायाग्नीरथं प्रादात् सूर्य्याय च प्रतापिने । परमात्मा ददौ विश्वरूपाय च महात्मने ।
छन्दोभिरिव त्वष्टा च स चकाराथ वाहिनीं । विश्वकर्म्मा विमानानि चकार बहुभिः गुणैः ।
शरीरांशं समुद्धृत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः । पुष्करात् पर्व्वणि चमात् कृतनाथं प्रवर्त्तयत् । १२१२०
यात्रैव सूर्य्यचक्राणां त्वरया समकल्पयत् । ययाऽभियुज्य संग्रामे शत्रुं निर्ब्भिन्दिरे रथे ।
स तं दृष्ट्वा समुचितं निर्व्विकारं समाहितं । ब्रह्मा जगाद विधिना चतुर्मुखोऽभवतः प्रभुः ।
तैः प्रभावैश्च विधिना सोऽस्त्रग्राममहार्हमिधं । ऐन्द्रमाग्नेयवायव्यं रौद्रं रौद्रेण वर्द्धितं ।
एभिर्व्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः । तथा त्रिदशा चैव सर्व्वैः प्रहरणैरपि ।
बलेन चतुरङ्गेण वीर्य्येण समुपाश्रिताः । अप्रहृष्टा रथे सर्व्वे सर्व्वे तेषामसंशयाः । १२१२५
ते विहाय गुहामध्ये सभाप्रकोपसङ्करे रथे । मन्दरस्य गिरेः पादे त्रिदशैर्व्वसुधातले ।
चतुरङ्गं बलं सर्व्वं संहृत्य तपसः प्रभुः । विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ।
भूयोऽप्यत्तप आबद्धुयत्नो सावतारैः सह । तैश्च सर्व्वैः सुरगणैश्चर्व्वघोरविलासिभिः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ वर्त्तमाने खिले ब्रह्मन् निर्व्विशेषे महार्णवे । अविनाशे च भूतानां कथमासन् प्रजास्तदा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वैषं प्रजापालमभ्यषिञ्चत् प्रजापतिः । राज्याय ऋषिभिः सार्द्धं प्रजा धर्म्मपरायणाः । १२१३०
एष नः परमो राजा सानुरागो व्यजायत । चेतायां संप्रवृत्तायामन्योन्यमनुबध्यिरे ।
एष नो वृत्तिदाता च शिल्पानाञ्च समर्पिता । निर्माता सर्व्वभूतानां सत्यमार्गेण कर्षता ।
एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनमागुः । बहुभिर्निवसैः श्रान्ता निपत्य निरिक्षन्नुत ।
अथ गन्धं समाघ्राय समन्ताद्दिवदानवाः । माधवे समये प्राप्ते तेन गन्धेन हर्षिताः ।
पुष्पमासस्य यदीर्ध्वं मारुतेन विसर्पितं । मनोपाहि सुखं सर्व्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमं । १२१३५
ते दैत्यास्तेन गन्धेन किञ्चिद्विस्मयमागताः । प्रसन्नमनसो भूत्वा परं तोषमुपागताः ।
ऊचुश्च सहिताः सर्व्वे तेन गन्धेन हर्षिताः । पुष्पमासस्य यदीर्ध्वं किं तत्र फलतो भवेत् ।
अनुमानेन विज्ञेया विविधाः सर्व्वबुद्धयः । शुभाश्चैवाशुभाश्चैव बुद्धिप्राणेन देहिनां ।
तस्मादयं पयोमध्ये औषधीर्निर्व्विशामहे । मन्दरेव विश्रान्तेन वज्रिणा कामरूपिणा ।

समुद्रमभिसंरब्धा मथ्नीम: सोमजं जलं । सोमा च सहिता: सर्व्वे प्रस्थिता: कामरूपिण: ।　　१२१७०
विष्णुरेवाग्रणीस्तेषां भविष्यति महाबल: । शिवश्च प्रमथाश्चैव लोकपाला: सह मरुद्भि: ।
समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पा: सफलाश्रिय: । सर्व्वपर्व्वतसंघातं मन्दरं वसुधां समुत्थाते ।
उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो वज्रमाहस्ताङ्कुशान् । प्रक्षाल्य वचनं दैत्या मन्दरस्य प्रकम्पने ।
समुद्रान्तं प्रधावन्त: सम्पतन्ति स्म मेदिनीं । निश्चयेन महावीर्य्या बाहुभि: परिघाकृतिभि: ।
न शेकुस्ते समुद्रान्तं शैलेन्द्रं दनुवंशजा: । विपेतुर्नानुसिक्ताङ्गा विपुले पर्व्वतान्तरे ।　　१२१७५
समाधायात्मनात्मानं तपसा दग्धकिल्बिषा: । पितामहं प्रपन्नास्ते शिरोभि: कामरूपिण: ।
तेषां मनोऽभिलषितं ज्ञात्वा सर्व्वगतो वशी । ब्रह्मा चतुर्भिर्वेदैश्च वीर्य्यमाजहार सरस्वतीं ।
अशरीरां शरीरस्था: परया सर्व्वतन्त्रया । सर्व्वलोकपरिज्ञेया लोकानां हितकाम्यया ।
आदित्यैर्व्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च मरुद्गणै: । देवैर्देवै: समग्रैश्च किन्नरैश्च महर्षिभि: ।
समेत्य सहितै: सर्व्वैरुद्धर्त्तुं शक्यते गिरि: । समस्तार्थे मन्तव्यो धातुभि: समर्पितः ।　　१२१८०
सुरासुरगणा: सर्व्वे समुत्पाट्य महागिरिं । सम्प्रहृष्टा: प्रपश्यन्ति क्षीरोदे हि सर्व एवं ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सर्व्वेषामन्तिके तदा । दैतेया दानवश्रेष्ठा मनोभिर्वाग्भिरेव च ।
विक्रीडभूता बद्धाश्च वासुकिर्वालयाश्रय: । यत्र पुष्करविन्यस्तं सहितैर्देवदानवै: ।
सुरासुरगणा: सर्व्वे सहिता लवणालय: । मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वासुकिमेव च ।
यया: सहस्रं मथितं समुद्रोऽपरिमित: सह । क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।　　१२१८५
तस्मादसुरा: पूर्व्वमाक्रान्ता लोभमन्युना । तदा महायशुरुद्र्या: कालतेजोपकाविता: ।
धन्वन्तरिस्तथा मधं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणि: । ऐरावतो गजश्चापि समुत्तस्थु: समन्तत: ।
उच्चै:श्रवा हयो रम्य: पीयूषं तदनन्तरं । सर्व्वाद्वैतसहस्रा चारुकुण्डला शक्रमनुव्रत् ।
न च केचित् पिवन्त्यन्ये दैत्या नैव च दानवा: । विष्णोरथ हरि: सर्व्वे राहोश्चैव च मूर्द्ध ।
अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च समागमै: । तदिन्द्रचक्रतामृतं जहार शक्री स्वयं ।　　१२१९०
जगामान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यसमीरिता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्याय: ॥ २२० ॥

॥ जनमेजय उवाच । निहते दैत्यसंघाते विष्णुनाऽतिपराक्रमे । दैतेया दानवाश्चापि किमि चक्रुर्न्ति पराक्रमात् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबला: । तप दृच्छन्ति सहिता देवा: सत्यपराक्रमा: ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कालस्य महतो हिरण्यकशिपुस्तदा । यजते ब्राह्मण: लोके प्राप्तैश्वर्य्य: स कामद: ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सर्व्वेऽप्यकुवर्त्तेन राजसूयेन पार्थिव: । क्रतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबल: ।　　१२१९१
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यदभूद्विपुलं तप: । समेयुस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ।
ब्राह्मणा वेदविद्वांसो महाव्रतपरायणा: । शतसहस्रपरे विद्वा योगवर्णौच भारत ।
मुनयो वालखिल्याश्च नानाधर्मैश्च शोषिता: । सप्तर्षयो हि द्विजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणा: ।

ऋषयश्च महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे क्रियमाणे इतस्ततः ।
शुक्रस्तु सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः । हिरण्यकशिपुं मध्ये सभानां ज्वलनप्रभः । ११२००
हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वतीं । कामादहं ददामीति तदे सम्प्रतिपद्यतां ।
विष्णुर्वामनरूपेण भिक्षां तां प्रतिगृह्णाति । हिरण्यकशिपोर्दत्ताद्धि पदं पदमेव च ।
ततः क्रमितुमारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः । त्रीन् लोकांस्त्रिपदैः क्रान्त्वा दिव्यं वपुरधारयत् ।
हताश्चाश्च दैतेयाः पातालविवरं ययुः । ससैन्यगणसङ्घाः सप्रासाः सासितोमराः ।
सयन्त्रसगुडाश्चैव सपताकरथध्वजाः । सवर्मवर्मकोशाश्च सायुधाः सपरश्वधाः । ११२०५
तथेन्द्रं विष्णुसहिताः सर्वतोऽभ्युत्थिता गणाः । अभ्यषिञ्चन् प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ।
स तान् सुधामृतेनाशु पितॄन् वै समतर्पयत् । ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।
अव्ययश्चाव्ययश्चैव संस्तुतेन कर्म्मणा । ततः शक्रमुपास्थासीत् दिवतां लोमहर्षणं ।
पितामहकरोद्भूतं जनिते प्रथमे पदे । तं श्रुत्वा शक्रमभ्यस्तु त्रयो लोकाः समाहिताः ।
निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वह्निसन्नवैः । ११२१०
मन्दरायैः सुविहितैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महोदये । देवानां मानुषाणाञ्च सहवासोऽभवत्तदा ।
एकतः समधीयन्त सहिताः प्रहसन्ति च । स्वयञ्च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्म्मणि भारत ।
प्राचेतसं ततो दक्षं दीक्षित्वा वै बृहस्पतिः । वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।
तस्मिन्नातामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः । अभिचमकरोद्रुद्रो भागार्थं सह नन्दिना । ११२१५
रुद्रस्यैव हि तद्रूपं द्विधाभूतं तदोग्रया । जातः परमधर्म्मात्मा नन्दी पुरुषविग्रहः ।
तेन योगेन राजेन्द्र यज्ञस्तद्दृष्ट्वा सनातनं । विहितं सत्यवचनैस्तेनैव परमात्मना ।
स्वरूपैश्चाप्यरूपैश्च विरूपैर्घटोदरैः । अजैर्नेत्रैर्महाकायैर्विकटैर्वामनैस्तथा ।
शिखिभिर्जटिभिश्चैव व्यस्तैश्च शङ्कुकर्णिभिः । घोररिभिर्गर्भिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ।
सघण्टाघोरिभिश्चैव मुञ्जमेखलधारिभिः । सहस्रकटकैश्चैव स्वर्णकुण्डलधारिभिः । ११२२०
सडिण्डिमैः सभेरीकैः सझर्झरैः सवेणुभिः । एतैः परिवृतो देवो मखं तं समुपाद्रवत् ।
सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः । उग्रायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ।
विरराजार्चिभिर्दीप्तैर्मखे मखवतां वरः । कालाग्निरिव दीप्तार्चिर्जगद्दग्धुमिवोद्यतः ।
नन्दी पिनाकपाणिश्च अप्रतुर्व्यमनुत्तमं । युगान्त इव कालाग्निः क्षिप्रं दग्धुमिवोद्यतः ।
यूपमुत्क्षिप्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः । गायन्मुनिसंघांश्च घोरकर्म्मनिवासिनः । ११२२५
हवींष्यन्ये पिबन्त्येवं जिह्वाभिस्तावलोचनाः । भक्षयन्ति पशूनन्ये रसनाद्यैः प्रजल्पिभिः ।
मुमुचुश्चापरे यूपान् प्रसभं प्रहरन्ति च । वह्निमन्ये प्रसिञ्चन्ति वारिभिः प्रहसन्ति च ।

सोमसन्धे जघ्नुः केचित्तेनैस्तारवजोपमैः । दर्भान् केचित् प्रलुम्पन्ति हर्षैः पद्मदलप्रभैः ।
बभञ्जिरे च यूपाग्रान् कलशांश्चैव चिक्षिपुः । चिच्छिदुः काञ्चनान् वृक्षान् शोभार्थं संप्रकल्पितान् ।
विभिदुश्चैव वाशेषु मुमुचुश्च हिरण्मयान् । लुलुपुश्चैव पात्राणि ममन्थुश्चारणीमथ । ११११०
शरैश्चैव प्राम्बंश लुलुपुश्च समाहिताः । चखादिरे पुरोडाशानन्नाद्यैश्चावकर्त्तिरे ।
एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः । चुक्रोश च महानादं भिद्यमान इवार्णवः ।
धनुः सशरमादाय पूर्व्वदत्तं स्वयम्भुवा । हतं कौचक्रेषुभ्यां समरेषु महाबलं ।
प्रतिसन्धाय महादेवः स शरैः समयोजयत् । धनुर्विस्फार्य बाणभ्यां जघान सुमहाक्रतुं ।
स विद्धस्तेन बाणेन खं समुत्पतितः क्रतुः । मृगो भूत्वा नदमानो ब्रह्माणमुपधावति । ११११५
शरेणाभिहतस्त्वाथं न लेभे शममं भुवि । शरणार्थी स्वयं प्राप्तः शरेणान्तर्गतेन च ।
तमुवाच मृगं ब्रह्मा शुभं सानुनयं वचः । शरेणोत्तमवीर्य्येण नक्षोरेण सुभाषिणा ।
एवंरूपो गमसि त्वं भविष्यसि महामृग । विजितश्च त्रिपर्व्वेण शरेणानतपर्व्वणा ।
तिष्ठ नक्षत्रशिरसि सह रुद्रेण नित्यशः । सोमेन सह संयुक्तो वायव्येनाध्वरेण च ।
दिवि नक्षत्रभूताभिस्ताराभिः सह संवृतः । ज्योतिषां ज्योतिर्भूतस्त्वं भुवस्त्वं शाश्वतो भव । १११२०
यच्चैतद्रुधिरं दिव्यं क्षतात् समभिनिःसृतं । नभस्युत्पतितश्चैव शरेणैव प्रधावतः ।
क्षतजं बहुवर्णञ्च केतुमण्डलसंस्थितं । निमित्तभूतं भूतानां वर्षं वर्षप्रदं तथा ।
सुखं दुःखञ्च भूतानां दर्शनात् संप्रवर्त्तते । इन्द्रियश्रवणाचैव नभसीन्द्रायुधोऽभवत् ।
चतुर्थी मानुषे राजन् विस्मयात् सन्निवर्त्ततां । अद्भुतं बहुचित्रञ्च मनसा संप्रकल्पितं ।
न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सम्प्रवर्त्तितं । दिनस्यैव सदा त्वये मघवत् कार्य्ये प्रदृश्यते । १११२५
भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते । शतशश्च समं सर्व्वे प्रधावन्ति प्रचेतसः ।
अथाक्रुद्धस्य महतो धन्विनो बाणपाणयः । नन्दी रुद्रगणैः सार्द्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
युगान्तकाले ज्वलितो ऽन्धकारस्य इवोत्थितः । विष्णुः शार्ङ्गमपसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् । गदां सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना ।
प्रगृह्य सोऽग्रतोऽतिष्ठद्रुद्रस्याप्याततपाणये । ततः शार्ङ्गमपसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः । १११३०
शार्ङ्गञ्चाप्रतिमं लोके शरांश्चानतपर्व्वणः । विष्णुरये स्थितो भाति सबलः संहताञ्जलिः ।
बहुगोधाङ्गुलित्राणः सचन्द्र इव तोयदः । आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
विष्णुमेवाभितः सर्व्वे ह्यतिष्ठन् ज्वलनप्रभाः । मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपद्यन ।
गन्धर्व्वाः किन्नराश्चैव नागा यक्षाः सपन्नगाः । ऋषयो न्यस्तदण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्रताः ।
जपन्ति शान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया । रुद्रः शरेणाभ्यहनद्विष्णुं नेत्राय शीघ्र रणे । १११३५
हृदि सर्व्वाङ्गसन्धीषु तीक्ष्णाग्रेण च पत्रिणा । न चकम्पे तदा विष्णुः सर्व्वात्मा सर्व्वसंभवः ।
न च रोषमना देवं हतं बिभ्रत् पतत्त्रिभिः । विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत ।

मधुदैत्ये मृते चाथ ब्रह्मा [illegible]निवेशितं । स्थितो योगेन [illegible] महादेवो न कम्पते ।
[illegible] महाब्धिर्न [illegible] न चाल्यते । ततः [illegible] विष्णुः सनातनः ।
अथाह [illegible] भगवान् [illegible] । अनादिनिधनो देवः [illegible] । १२२९०
सर्व्वभूतागमाचार्य्यः कर्म्मणा च न चाल्यते । कर्त्ता चैव कर्त्ता च विकर्त्ता चैव भारत ।
शरीरस्थश्च भूतानां सर्व्वभूतेषु चान्तरः । [illegible] हि यत् कर्म विधत्ते कर्म्मयोनिषु ।
तयोः श्रेष्ठतमो राजन् स्वयमेव तथाऽकरोत् । [illegible] वाचः [illegible] मधुरस्वराः ।
सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते । [illegible]
मूर्द्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं क्रोधेन मूर्च्छितः । ततः [illegible] विष्णुर्[illegible] दृष्ट्वा सुरोत्तमः । १२२९५
[illegible]यामास भगवान् सर्व्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्[illegible]परो भूत्वा तेजसा [illegible] ।
क्षमया च समायुक्तः स्थितः [illegible] । [illegible] ।
युगान्ताग्निसमो भूत्वा [illegible] हरिरव्ययः । [illegible] धीमते ।
विष्णुर्धर्म्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः । विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः [illegible] पुनः ।
यथापचाश्च ते सर्व्वे मया [illegible] । [illegible] महाघोरे [illegible] चैव च । १२३००
यथापचं [illegible] । [illegible] नरा लोके [illegible] ।
सर्व्वभूतेषु राजेन्द्र स्थितो यज्ञः सनातनः । [illegible] प्रजापतिः ।
एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । पुराणे पुष्करे चैव यथा देवर्ष्[illegible] ।
यथावदनुपूर्व्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।
[illegible]मग्र्यं प्रवरं पुराणं सदा ऽप्रमत्तः [illegible] । [illegible] वीतशोकः परत्र च [illegible] शुद्धे । १२३०५
इमां [illegible] दिव्यां कथाम[illegible] । [illegible] विप्रेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ।
अधीत्य सर्व्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । [illegible] विप्र वाराह इति नः श्रुतं ।
न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरं । न [illegible] न हेतुं न मनीषितं ।
किमात्मको वराहोऽसौ का मूर्त्तिः काऽस्य देवता । किमाचारः किम्प्रभावः किं वा तेन पुरा कृतं । १२३१०
एतन्मे संशय तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरं । [illegible] समेतानां द्विजातीनां महात्मनां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] पुराणं ब्रह्म[illegible] । [illegible] ।
महावराहचरितं [illegible] । यथा [illegible] राजन् वाराहं वपुरास्थितः ।
दंष्ट्रया गां समुद्रस्थाम् [illegible] । [illegible] ।
शुचिः प्रयतवाग्भूत्वा निबोध जनमेजय । इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सम्मितं । १२३१५
नानाश्रुतिसमायुक्तं [illegible] न कीर्त्तयेत् । [illegible] चैतं तथैव च ।

कार्त्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सोऽव्यार्थं वेदयिष्यति । विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाऽश्विनौ ।
प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः । मनःसङ्कल्पजाश्चैव पूर्व्वजाश्च महर्षयः ।
यक्षोऽप्सरसश्चैव गन्धर्व्वा यक्षराक्षसाः । दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि । चतुष्पदानि सत्त्वानि तिर्य्यग्योनिगतानि च । ११२९०
जङ्गमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितं । पूर्णे युगसहस्रान्ते ब्राह्मेऽहनि तथा गते ।
निर्व्वाणे सर्व्वभूतानां सर्व्वोत्पातसमुद्भवे । हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः ।
शिखाभिर्व्विधमल्लोकान् संशोषयति देहिनः । दह्यमानास्ततस्तस्य तेजोरश्मिभिरप्रतः ।
विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्च्चिष्मच्छिराननैः । साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुरोगमाः ।
सर्व्वविद्याः क्रियाश्चैव सत्यधर्म्मपरायणाः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखं । ११२९५
सर्व्वे देवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशच्च कल्पजाः । तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महदक्षरं ।
प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुं । तेषां तत्र प्रविष्टानां प्रलयोत्पत्तिरुच्यते ।
यथा सूर्य्यस्य सततमुदयास्तमने प्रभो । पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।
यस्मिन् जीवकृतं सर्व्वं निःशेषं नावतिष्ठते । संहृत्य लोकान् विविधान् ससुरासुरपन्नगान् ।
कृत्वात्मगर्भे भगवानास्त एको जगद्गुरुः । स स्रष्टा सर्व्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । ११३००
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्मिन् सर्व्वमिदं जगत् । नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्ररश्मिविवर्ज्जिते ।
त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये । अपक्षिगणसंपाते सर्व्वप्राणचरे पथि ।
अमर्य्यादाकुले रौद्रे सर्व्वतस्तमसा वृते । अदृश्ये सर्व्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्व्वकर्म्मणां ।
प्रशान्ते सर्व्वसम्पाते नष्टवैरपरिग्रहे । गते स्वभावसंस्थानं लोके नारायणात्मके ।
परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे । पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसन्निभः । ११३०५
शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुद्वहन् । श्रीवत्सलक्षितं पुष्यं रक्तचन्दनरूषितं ।
वक्षो बिभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः । पुण्डरीकसहस्रस्य मालयास्य शुशुभे तदा ।
पत्नी चैव स्वयं लक्ष्मीर्देहमावृत्य तिष्ठति । ततः स्वपिति धर्म्मात्मा सर्व्वलोकपितामहः ।
कमप्यमितविक्रान्तो निद्रायोगमुपागतः । ततो वर्षसहस्रे तु पूर्णे स पुरुषोत्तमः ।
स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः । ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् । ११३१०
पितृदेवासुरनरान् पारमेष्ठ्येन कर्म्मणा । ततश्चिन्तयते कार्य्यं देवेषु समितिञ्जयः ।
सम्भवं सर्व्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः । कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्त्ता च प्रजापतिः ।
धाता विधाता च तथा संयमो नियमो यमः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
नारायणपरो यज्ञो नारायणपरा श्रुतिः । नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः ।
नारायणपरो धर्म्मो नारायणपरः क्रतुः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं तपः । ११३१५
नारायणपरं सत्यं नारायणपरं परं । नारायणात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ।

स स्वयम्भूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः । स वायुरिति विज्ञेय इव यज्ञः प्रजापतिः ।
सदसच्च स विज्ञेयः सर्व्वज्ञः स प्रभाकरः । यद्वेदितव्यं विदुषैतदेव परिविन्दति ।
यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः । प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च सहामरैः ।
नास्यान्तमधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः । यदस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः । ११११०
प्रादुर्भावेषु संभूतं यत्तदर्च्चन्ति देवताः । दर्शितं यदनेनैव तदवेक्षन्ति देवताः ।
यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टुमर्हति । ग्रामणीः सर्व्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ।
तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च । चातुराश्रम्यधर्म्मेशश्चातुर्होत्रफलाशनः ।
चतुःसागरपर्य्यन्तश्चतुर्युगनिवर्त्तकः । तदेष संहृत्य जगत् कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।
मुमोचाण्डं महायोगी धृत्वा वर्षसहस्रकं । ११११५
सुरासुरद्विजभुजगाप्सरोगणैर्द्रुमौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः । प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं तदाऽसृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे प्रादुर्भावे त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगदण्डमिदं पूर्व्वमासीत् सर्व्वं हिरण्मयं । प्रजापतेर्मूर्त्तिमयमितीयं वैदिकी श्रुतिः ।
तद्वै वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्द्ध्वमुखं विभुः । लोकोत्पादनहेतुर्वै बिभेदाधोमुखं पुनः ।
भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विभुर्व्वै लोकयोनिकृत् । चकार जगतश्चात्र विभागं सर्व्वभागवित् ।
यच्छिद्रमूर्द्ध्वमाकाशं परा सुकृतिनां गतिः । विहितं विश्वयोनेन यदधश्छिद्रकातलं । १११२०
यदण्डमकरोत् पूर्व्वं देवलोकसिसृक्षया । समन्तादष्टधा योगी छिद्राणि कृतवांश्च सः ।
दिशश्च विदिशः सर्व्वा मनसैवाकरोद्द्विधा । नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।
बहुवर्णधराश्चित्रा बभूवुस्ते बलाहकाः । यदण्डमध्ये स्वल्पन्तु द्रवमासीत् समाहितं ।
जातरूपं समभवत्तत् सर्व्वं पृथिवीतले । तस्य क्लेदार्णवेनैव प्राच्छाद्यत समन्ततः ।
पृथिवी निखिला राजन् युगान्ते सागरैरिव । यथाण्डमकरोद्भूयो देवलोकचिकीर्षया । १११२५
तत्र यत् सलिलं स्कन्नं सोऽभवत् काञ्चनो गिरिः । तेनाम्भसा प्लुताः सर्व्वा दिशश्चोपदिशश्च ह ।
अन्तरीक्षञ्च नाकञ्च यच्चान्यत् किञ्चिदन्तरं । यत्र यत्र जलं स्कन्नं तत्र तत्रोत्थितो गिरिः ।
सङ्घट्टशैलगहना विषमा मेदिनी त्वभूत् । तैः सा पर्व्वतजालैर्वै बहुयोजनविस्तृतैः ।
पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताऽभवत् । महीतले भूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ।
हिरण्मयं समुत्सृज्य तेजश्च जलरूपि तत् । अशक्ता वै धारयितुमधस्तात् प्राविशत्तदा । १११३०
पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा क्षितिः । पृथिवीं विशतीं दृष्ट्वा तामधो मधुसूदनः ।
उद्धारार्थं मनश्चक्रे लोकानां हितकाम्यया ।
॥ भगवानुवाच ॥ एषा मत्तेजसो वीर्य्यं समासाद्य तपस्विनी । रसातलं प्रविशति पङ्के गौरिव दुर्व्वला ।
॥ पृथिव्युवाच ॥ त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महानृसिंहाय चतुर्भुजाय । श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम
वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्य्यते देव त्वया संधार्य्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च । १२२०५

यत्त्वया धार्य्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्य्यते ।

त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्य्यते ।

त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे । मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ।

दानवैस्तेजसा क्रान्ता रसातलतलं गता । त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गता ।

दानवैः पीड्यमानाऽहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनं । १२२१०

तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनं । शरणं मनसा यामि शतशोऽप्युपलक्षये ।

॥ भगवानुवाच ॥ माभैस्त्वं धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज समाहिता । एष त्वामुचितं स्थानमानयामि मनीषितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किन्नु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं वसुन्धरां ।

जले निमग्नां धरणीं येनाहं वै समुद्धरे । इति सञ्चिन्त्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभुः ।

जलक्रीडारुचिस्तस्माद्वाराहं वपुरस्मरत् । हरिरुद्धरणे युक्तस्तदाऽभूत्स भूमिधृक् । १२२१५

अदृश्यं सर्व्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितं । दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनं ।

नीलजीमूतसङ्काशं मेघस्तनितनिस्वनं । गिरिसंहननं भीमं श्वेततीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणं ।

विद्युदग्निप्रकाशाक्षमादित्यसमतेजसं । पीनवृत्तायतस्कन्धं दृप्तशार्दूलविक्रमं ।

पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणलक्षितं । रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।

पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलं । वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । १२२२०

अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः । अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।

आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् । सत्यधर्म्ममयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।

क्रियाचचमहाघोणः पशुजानुर्म्महाकृतिः । उद्गात्रन्त्रो होमलिङ्गो बीजौषधिमहाफलः ।

वाग्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिक् विकृतः सोमशोणितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।

प्राग्वंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः । दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । १२२२५

उपाकर्म्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।

छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशद्धरिः ।

अद्भिः सञ्छादितामुर्व्वीं स तामार्च्छत् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नां रसातलतलं गतः ।

प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गां । ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः ।

मुमोच पूर्व्वं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्व्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् । १२२३०

चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।

उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा । अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया ।

पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः । रसातलगतामेवं विचिन्त्य च सुरोत्तमः ।

ततो विभुः प्रवरवराहरूपधृक् वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया । समुद्धरद्धरणिमतुल्यविक्रमो महायशा योगविदाम्वरोऽच्युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे पृथिव्युद्धरणे चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता । विततत्वात्तु देहस्य न ययौ संप्लवं मही । ११२७५

ततः स चिन्तयामास प्रविभागं क्षितेर्विभुः । समुच्छ्रयञ्च सर्व्वेषां पर्व्वतानां समन्ततः ।

विस्तरञ्च प्रमाणञ्च गतिं प्रभवमेव च । माहात्म्यञ्च विशेषञ्च नदीनामन्वचिन्तयत् ।

चतुरस्रां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महार्णवान् । मध्ये पृथिव्याः सौवर्णमकरोन्मेरुपर्व्वतं ।

शतयोजनविस्तारं सहस्रञ्च समुच्छ्रितं । जातरूपमयैः शृङ्गैस्तरुणादित्यसन्निभैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगकल्पितं । विविधांश्च महास्कन्धान् काञ्चनान् पुष्करेक्षणः । ११२८०

नित्यपुष्पफलान् वृक्षान् कृतवांस्तत्र पर्व्वते । प्राचीं दिशमथो गत्वा चकारोदयपर्व्वतं ।

शतयोजनविस्तारं तावद्द्विगुणमुच्छ्रितं । चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिं ।

नानारत्नसहस्राढ्यां कृत्वा तत्र तु सञ्चयान् । वेदिकां बहुवर्णाञ्च सन्ध्याभ्राभामकल्पयत् ।

सहस्रशृङ्गञ्च गिरिं नानामणिशताचितं । कृतवान् वृक्षगहनं शतयोजनमुच्छ्रितं ।

आसनं तत्र परमं सर्व्वभूतनमस्कृतं । कृतवानात्मनः स्थानं विश्वकर्म्मा प्रजापतिः । ११२८५

शैशिरञ्च महाशैलं तुषारचयसन्निभं । चकार दुर्गगहनं कन्दरान्तरमण्डितं ।

शिशिरप्रभवाञ्चैव नदीं द्विजगणाकुलां । चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुतिः ।

सा दिशं निखिलां प्राचीं पुण्यैर्मुखशतैर्युता । शोभयत्यमृतप्रख्यैर्मुक्ताभङ्गविभूषितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्छादयद्भिः सुसंहतैः । भूषिताऽभ्यधिकं कान्तैः सा नदी तीरजैर्द्रुमैः ।

कृत्वा प्राचीविभागन्तु दक्षिणायामथो दिशि । चकार पर्व्वतं रम्यमर्द्धकाञ्चनराजतं । ११२९०

एकतः सूर्य्यसंकाशमेकतः शशिसन्निभं । स विभ्रत् शुशुभेऽतीव द्वौ वर्णौ पर्व्वतोत्तमः ।

तेजसा युगपद्व्याप्तं सूर्य्याचन्द्रमसोरिव । वपुष्मन्तमथो तत्र भानुमन्तं महागिरिं ।

सर्व्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं दिव्यैर्मनोरमैः । चकार कुञ्जरञ्चैव कुञ्जरप्रतिमाकृतिं ।

सर्व्वतः काञ्चनगुहं बहुयोजनविस्तृतं । वृषभप्रतिमञ्चैव वृषभं नाम पर्व्वतं ।

हेमचन्दनवृक्षाढ्यं पुष्पहासं स सृष्टवान् । महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितं । ११२९५

जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमं । मेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिशोभमिवाचलं ।

नानारत्नसमाकीर्णं सूर्य्येन्दुसदृशप्रभं । चकार मलयञ्चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपं ।

मैनाकञ्च महाशैलं शिलाजालसमाकुलं । दक्षिणस्यां दिशि शुभं चकाराचलमायतं ।

सहस्रशिखरं विन्ध्यं नानाद्रुमलतावृतं । नदीञ्च विपुलावर्त्तां पुलिनश्रोणिभूषितां ।

क्षीरसंकाशसलिलां पयोधारामिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां विचित्रां दक्षिणां दिशं । ११३००

दिव्यतीर्थशतापाङ्गीं प्लावयन्तीं शुभाम्भसा । दिशं याम्यां प्रतिष्ठाप्य प्रतीचीं दिशमागमत ।

अथारोपयत् शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितं। शोभितं शिखरैश्चित्रैः सुप्रकृष्टैर्हिरण्मयैः।
काञ्चनीभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं। समाकुलं सूर्य्यनिभैः शालैस्तालैश्च भास्वरैः।
पुष्पैर्जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्चित्रवेदिकैः। षष्टिं गिरिसहस्राणि तथाऽसौ संन्यवेशयत्।
मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया च वै। सहस्रशतधारञ्च पर्व्वतं मेरुसन्निभं। १२७०८
पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान् संन्यवेशयत्। षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितं।
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः। निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्य्यपर्व्वतं।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः शिलोच्चयाः। तथैव चक्रसङ्काशं चक्रवन्तं महाचलं।
सहस्रकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेशयत्। शङ्खप्रतिमरूपञ्च राजतं पर्व्वतोत्तमं।
सितद्रुमलताकीर्णं शङ्खं नाम्ना न्यवेशयत्। सुवर्णरत्नसम्भूतं पारिजातं महाद्रुमं। १२७१०
महतः पर्व्वतस्याग्रे पुण्यदायं न्यवेशयत्। शुभामलिनपाश्चैव घृतधारेति विश्रुतां।
वराहः सरितं पुण्यां प्रतीच्यामकरोत् प्रभुः। प्रतीच्यां स विधिं कृत्वा पर्व्वतं काञ्चनोज्ज्वलं।
गुणोत्तरञ्चोत्तरस्यां संन्यवेशयदच्युतः। ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरीक्षप्रमाणतः।
रुक्मधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्करप्रभं। स च देशो विसूर्य्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते।
तस्य लक्ष्म्याऽधिकं भाति तपता रविणा यथा। सूर्य्यवर्णविशेषस्तपतीव दिवाकरः। १२७१५
सहस्रशिखरञ्चैव नानातीर्थसमाकुलं। चकार रत्नसंकीर्णं भूयोऽस्तं नाम पर्व्वतं।
मनोहरगुणोपेतं मन्दरञ्चापि पर्व्वतोत्तमं। उद्दामपुष्पगन्धञ्च पर्व्वतं मन्मथाह्वयं।
चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्णरसमम्भवां। जम्बूं जाम्बूनदमयीमत्यन्ताद्भुतदर्शनां।
गिरिं त्रिशिखरञ्चैव तथा पुष्करपर्व्वतं। शुभ्रं पाण्डरमेघाभं कैलासञ्च नगोत्तमं।
हिमवन्तञ्च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितं। निवेशयामास हरिर्व्याराहीं तनुमास्थितः। १२७२०
नदीं सर्व्वगुणोपेतामुत्तरस्यां दिशि प्रभुः। मधुधारां स कृतवान् दिव्यां सुखश्रुताकुलां।
सर्व्वे चैव क्षितिधराः सवनाः काननाश्रिताः। तदा कृता भगवता विधात्रा परमेष्ठिना।
स कृत्वा प्रविभागन्तु पृथिव्या लोकभावनः। देवासुराणामुत्पत्तौ कृतवान् बुद्धिमव्ययां।
सर्व्वासु दिक्षु वनोपमाकरश्चकार शैलान् विविधाभिरामान्। हिताय लोकस्य च लोकनाथः पुण्या नदीश्चापि जलोपगूढाः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २२५॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ जगत्स्रष्टुमना देवश्चिन्तयामास पूर्व्वतः। तस्य चिन्तयतो वक्त्रान्निःसृतः पुरुषः किल। १२७२५
ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः। प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः।
विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्द्धानमीश्वरः। अन्तर्हितस्य देवस्य शरीरस्य भास्वतः।
प्रदीपस्येव शान्तस्य गतिस्तस्य न विद्यते। ततस्तेनेरितां वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः।
हिरण्यगर्भो भगवानेष एव च्छन्दसा स्तुतः। एकः प्रजापतिः पूर्व्वमभवद्भुवनाधिपः।
तदाप्रभृति तस्यासौ यज्ञभागो विधीयते। १२७३०

॥ प्रजापतिरुवाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तोऽस्म्यनेन सुमहात्मना । कथमस्मात् विभक्तः स्यात् संशयो ह्यत्र मे महान् ।
इति चिन्तयतस्तस्य ओमित्येवोत्थितः स्वरः । स भूमावन्तरीक्षे च नाके च कृतवान् स्वनं ।
तस्यैवाभ्यस्यतस्तस्य मनःसारमयं पुनः । हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ।
भूम्यन्तरीक्षनाकानां भूयः स्वरात्मिकाः पराः । महास्मृतिमयाः पुण्या महाव्याहृतयोऽभवन् ।
छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षराऽभवत् । तत्पदं संस्मरन्दिव्यं सावित्रीमकरोत् प्रभुः । १२१३५
ऋक्सामाथर्व्वयजुषश्चतुरो भगवान् प्रभुः । चकार निखिलान् वेदान् ब्रह्मयुक्तेन कर्म्मणा ।
ततो मनसि तस्यैव सनः सनक एव च । सनातनश्च भगवान् वरदश्च सनन्दकः ।
सनत्कुमारश्च विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः । मानसा ब्रह्मपूर्व्वा वै इत्येते पञ्चहर्षजः ।
ब्रह्मार्षं कपिलश्चैव षडेतान् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतत्त्वेषु यान् स्तुवन्ति द्विजातयः ।
ततो मरीचिमत्रिञ्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं । भृगुमङ्गिरसञ्चैव मनुञ्चैव प्रजापतिं । १२१४०
पितॄंश्च सर्व्वभूतानां सदेवासुररक्षसां । महर्षीनसृजत् प्रभुरष्टावेतांश्च मानसान् ।
एते युगसहस्रान्ते यासेषामभवन् प्रजाः । कल्पे निःशेषतुल्ये वै ततो गच्छन्ति निर्वृतिं ।
ततो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते । एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनां ।
किन्तु कर्म्मविशेषेण देवतानां युगे युगे । नामजन्मविशेषाश्च तथा युगविपर्य्ययः ।
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्ष उत्पन्नो भगवानृषिः । तथैव तु पुनर्भार्य्या वामाङ्गुष्ठादजायत । १२१४५
तत्र तस्याभवन् कन्या विश्रुता लोकमातरः । याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः प्रजाभिर्मनुजाधिप ।
अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्राधां मुनिं तथा । खसामनायुषां कद्रुं विनतां सुरभीं तथा ।
इरां क्रोधवशाञ्चैव सुरसाञ्च यशोदश्च । एताश्चैव तु दुहितॄः प्रददौ कश्यपाय तु ।
प्रजाः सञ्चिन्त्य मनसा गतिज्ञानान्तरात्मना । अरुन्धतीं वसुं यामीं लम्बां भानुं मरुत्वतीं ।
संकल्पाञ्च मुहूर्त्ताञ्च साध्यां विश्वाञ्च भारत । मनवे ब्रह्मपुत्राय दश एता ददौ दक्ष । १२१५०
ततः सर्व्वानवद्याङ्गीः कन्याः कमललोचनाः । पूर्णचन्द्राननाः स्निग्धा मन्मथस्य मनोरमाः ।
कीर्त्तिं लक्ष्मीं धृतिं तुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । मतिं पुष्टिञ्च कन्याश्च दक्षो धर्म्माय वै ददौ ।
आत्रेयस्यैव यो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः । पुत्रो नक्षत्राणामधिपः सरसां प्रभुरमित्तरा ।
तस्मै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दक्षः प्राचेतसो ददौ ।
एतासां पुत्रपौत्रांश्च प्रोच्यमानान्मया शृणु । कश्यपस्य मरीचेश्च धर्म्मस्य प्रथितस्य च । १२१५५
अर्य्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । त्वष्टा भगोंऽशः सविता पर्ज्जन्यश्चेति विश्रुताः ।
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपाल्लोकभावनाः । दित्यां पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्य्यवान् । तावप्रमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ।
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः । प्रह्लादश्चैव संह्लादस्तथाऽनुह्लाद एव च ।
ह्रदश्चैव तु विक्रान्तः पञ्चमोऽनुह्रदस्तथा । प्रह्लादस्य त्रयः पुत्रा विक्रान्ताश्च महाबलाः । १२१६०

विरोचनश्च जम्भश्च कुजम्भश्चेति विश्रुताः । बलिर्विरोचनसुतो बाणः एको बलेः सुतः ।
बाणस्य चेन्द्रदमनः पुत्रः परपुरञ्जयः । इत्येतास्तु पुत्रा बहवो वंशे ख्याता महाबलाः ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राजा बभूव ह । गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तकं ।
रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्म्माण एव ते । सिंहिका सुषुवे राहुं ग्रहं चन्द्रार्कमर्द्दनं ।
ग्रहाराश्चैव चन्द्रस्य सूर्य्यस्य च महाप्रभं । कालायाः कालकल्पस्तु गणः परमदारुणः । १२४६५
अभवद्दीप्तसूर्य्याभो नीलमेघसमप्रभः । सहस्रशीर्षः शेषस्तु वासुकिस्तक्षकस्तथा ।
बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमागताः । धर्म्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।
लोकतन्त्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्मृताः । इमाश्चाप्सरसः पुण्या विविधाः पुण्यलक्षणाः ।
सुषुवेऽष्टौ महाभागाः प्राधा देवर्षिपूजिताः । अनवद्यामनूकाञ्च अनूनामरुणप्रियां । १२४७०
अनुगां सुभगाञ्चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत । अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीका तिलोत्तमा ।
सुरूपा लक्षणा क्षेमा तथा रम्भा मनोरमा । असिता च सुबाहुश्च सुवृत्ता सुमुखी तथा ।
सुप्रिया च सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी । काम्या शारद्वती चैव मौनेयाऽप्सरसः स्मृताः ।
विश्वावसुर्भरण्यश्च गन्धर्व्वाश्चैव विश्रुताः । मेनका सहजन्या च पर्णिनी पुञ्जिकस्थला ।
घृतस्थला घृताची च विश्वाची चोर्व्वशी तथा । अनुम्लोचेति विख्याता प्रम्लोचेति च ता दश । १२४७५
मनोवती चापि तथा वैदिक्योऽप्सरसः स्मृताः । प्रजापतेस्तु संकल्पात् संभूता भुवनप्रियाः ।
अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति चतुष्टयं । सुरभ्यपत्यमित्येवं पुराणे निश्चयं गतं ।
एतद्वै कश्यपापत्यं मनोर्व्वंशं निबोधत । संक्षेपेणैव तत् सर्व्वं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।
विश्वेदेवास्तु विश्वयाः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । लम्बा घोषं विजज्ञेऽथ नागवीथी च जामिजा । १२४८०
पृथिवीविषयं सर्व्वमरुन्धती व्यजायत । संकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।
धर्म्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु जज्ञे कामो जगत्प्रियः । हर्षो यशश्च कामस्य रत्याः पुत्रद्वयं स्मृतं ।
सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जज्ञे वर्च्चा महाप्रभः । उदयन्नेव भगवान् वर्च्चस्वी येन जायते ।
एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणाञ्चैव परस्परं । एतावत्तु जगन्मूलं यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
प्रजापतिस्तु भगवान् गुणतः श्रेष्ठ देहिनः । आधिपत्येषु मुख्येषु न्ययोजयत योगवित् । १२४८५

दिशो दश क्षितिमुपयोऽर्णवान् नगान् द्रुमौषधीरुरगचरित्सुरासुरान् । प्रजापतीन् भुवनसृजो नभो भुवः क्रिया मखानथ
कृतवान् गिरीश्च सः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे जगत्सर्गे षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ययाचामथ लोकानामादित्यानाञ्च भारत । चकार शक्रं राजानमादित्यसमतेजसं ।
स वज्री कवची जिष्णुरदित्यामथ अग्निवान् । स्तुतः सदा यो भगवान् यथा सोऽध्वर्य्युभिः स्तुतः ।

जातमात्रस्तु भगवानदित्यां च कुशेशयः । तदा प्रभृति देवेशः सौविष्टकमुपागतः ।
अभिषिच्याधिराज्ये तु महत्वाद्वं पुरन्दरं । ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे । १२४९०
यज्ञानां तपसाञ्चैव नक्षत्राणां द्विजोत्तमा । द्विजानामोषधीनाञ्च सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
दक्षं प्रजानान्तु पतिमपां वरुणं पतिं । पितॄणां सर्व्वनिधनं कालं वैश्वानरं प्रभुं ।
गन्धानाञ्चैव सर्व्वेषां भूतानाञ्चाशरीरिणां । शब्दाकाशबलानाञ्च वायुरीश्वरः कृतः ।
सर्व्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा गवां । उत्पातग्रहरोगाणां व्याधीनामीतिनां तथा ।
प्रेतानाञ्चैव सर्व्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । यक्षाणां राक्षसानाञ्च गुह्यकानां धनस्य च । १२४९५
रत्नानाञ्चैव सर्व्वेषां कृतो वैश्रवणः प्रभुः । सर्व्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेष्ठो नागानामथ वासुकिः ।
सरीसृपाणां सर्व्वेषां प्रभुत्वे तक्षकः कृतः । सागराणां नदीनाञ्च मेघानां वर्षितस्य च ।
आदित्यानामवरजः पर्जन्योऽधिपतिः कृतः । गन्धर्व्वाणामधिपतिस्तथा चित्ररथः कृतः ।
सर्व्वाप्सरोगणानाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुष्पदानां सर्व्वेषां वाहनानाञ्च सर्व्वशः ।
महेश्वरध्वजः श्रीमान् गोवृषोऽधिपतिः कृतः । दैत्यानाञ्च महातेजा हिरण्याक्षः कृतः प्रभुः । १२५००
हिरण्यकशिपुश्चैव येन राज्येऽभिषेचितः । दानवानाञ्च सर्व्वेषामसुराणां महाबलः ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राज्येऽभिषेचितः । गणानां कालकेयानां महाकालः कृत प्रभुः ।
धनायुषायाः पुत्राणां वृको राजा तदा कृतः । विंशिकातनयो वक्त्रा राहुर्नाम महाग्रहः ।
उत्पातानामनेकेषामशुभानां पतिः कृतः । ऋतूनामथ मासानां युगानाञ्चैव भारत ।
पक्षाणाञ्च क्षपाणाञ्च तथाऽहस्तिथिपर्व्वणां । कलाकाष्ठामुहूर्त्तानां गतेरयनयोस्तथा । १२५०५
कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च । पक्षिणामथ सर्व्वेषां चक्षुषाञ्च महाबलः ।
सुपर्णो भोगिनाञ्चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः । अरुणो गरुडभ्राता जपापुष्पसमप्रभः ।
योगानाञ्चैव सर्व्वेषां साध्यानामधिपः कृतः । पुत्रोऽस्य विरजा नाम कश्यपस्य प्रजापतेः ।
राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवेनाभिषेचितः । आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्म्मराजो महायशाः ।
दक्षिणस्यां दिशि यमो महेन्द्रेणाभिषेचितः । कश्यपस्यौरसः पुत्रः सलिलान्तर्गतः पुरा । १२५१०
अम्बुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुलस्त्यपुत्रो द्युतिमान् महेन्द्रप्रतिमः प्रभुः ।
एकाक्षः पिङ्गलो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राज्यानि स्वयम्भूर्लोकभावनः ।
लोकांश्च त्रिदिवे दिव्यानददत् स पृथक् पृथक् । कांश्चित् सूर्य्यप्रकाशान् कांश्चिदग्निसमप्रभान् ।
कांश्चिद्विद्युदुद्योतान् कांश्चिच्चन्द्रनिर्म्मलान् । नानावर्णान् कामगमाननेकशतयोजनान् ।
सतां सुकृतिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्लभान् । ये च भासा विभान्त्यग्रे सौम्यास्तारागणा इव । १२५१५
एते सुकृतिनां लोका यत्र पुण्यकृतो गताः । ये यजन्ते मखैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
स्वदारनिरता दान्ता ऋजवः सत्यवादिनः । दीनानुग्रहकर्त्तारो ब्रह्मण्या लोभवर्ज्जिताः ।
ते त्यक्तरजसः सन्तो यान्ति तत्र तपोऽन्विताः । एवं नियोज्य तनयान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मसदनमावरोह प्रजापतिः । सर्व्वे स्वयम्भूदन्तेषु पालनेषु दिवौकसः ।
रेमिरे तेषु लोकेषु महेन्द्रेणाभिपालिताः । ११५९०

लब्धभुवा शक्रपुरःसराः सुराः कृता यथार्हं प्रतिपालनेषु ते । यशो दिवञ्च प्रतिपेदिरे शुभं मुदञ्च जग्मुर्मखभागभोजिनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे अधिपतिस्थापने सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित्तु सपक्षास्ते पर्व्वता धरणीधराः । प्रस्थिता धरणीं त्यक्त्वा नूनं तस्यैव मायया ।
ततोऽसुराणां निलयं हिरण्याक्षेण पालितं । दिशं प्रतीचीमागम्य ह्रदेऽमज्जन् यथा गजाः ।
तत्रासुरेभ्यः शंसन्त आधिपत्यं सुरालये । तच्छ्रुत्वाऽथासुराः सर्व्वे चक्रुरुद्योगमुत्तमं ।
क्रूराश्च बुद्धिमतुलां पृथिवीहरणे रताः । आयुधानि च दिव्यानि जगृहुर्भीमविक्रमाः । ११५९५
चक्राश्मनी तथा खड्गान् भुशुण्डीश्च धनूंषि च । प्रासान् पाशांश्च शक्तीश्च मुषलानि महासुराः ।
केचित् कवचिनः सज्जा मत्तानागान् समास्थिताः । केचिदश्वरथानागानपरेऽप्यास्थितासुराः ।
केचिदुष्ट्रान् तथाऽन्ये महिषान् गर्द्दभानपि । सवाहनबलमास्थाय केचिच्चैव पदातयः ।
परिवार्य हिरण्याक्षं तस्थुरुद्युक्ताः पताकिनः । इतश्चेतश्च निर्य्याय हृष्टाः सर्व्वे युयुत्सवः ।
ततो देवगणाः सर्व्वे पुरन्दरपुरोगमाः । दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुरुद्योगमुत्तमं । ११६००
महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः । बद्धगोधाङ्गुलित्राणाश्चापवन्तः समार्गणाः ।
उग्रायुधधरा देवाः सैन्यनीकेष्ववस्थिताः । ऐरावतगतं शक्रमन्वगच्छन्त एकतः ।
ततस्तूर्य्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्वनैः । अभ्यद्रवद्धिरण्याक्षो देवराजं पुरन्दरं ।
तीक्ष्णैः परश्वधैर्निस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभिः । मुषलैर्भिन्दिपालैश्च छादयामास वासवं ।
ततोऽस्त्रबलवर्गेण अर्पयन्त्यः सुदारुणाः । घोररूपा महावेगा निपेतुर्व्वायवृष्टयः । ११६०५
भिन्दाश्च दैत्या बलिनः शितधारैः परश्वधैः । परिघैरायसैः खड्गैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ।
गण्डशैलैश्च विपुलैरश्मभिश्चाद्रिसन्निभैः । शतघ्नीभिश्च गुर्व्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ।
युगैर्यन्त्रैश्च निर्युक्तैरर्गलैश्च विदारणैः । सर्व्वान्देवगणान्दैत्याः संनिजघ्नुः सवासवान् ।
धूम्रकेशं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुतं । रक्तसन्ध्याभ्रसंकाशं किरीटोत्तमधारिणं ।
नीलपीताम्बरधरं सितोदृत्तोर्द्ध्वदंष्ट्रिणं । आजानुबाहुं हर्य्यक्षं वैदूर्य्यामरणोज्ज्वलं । ११६१०
समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्व्वतस्तं महासुरं । हिरण्याक्षं महावीर्यं दैत्यानामभयप्रदं ।
युगान्ताग्निसमं भीमं स्थितं मृत्युमिवापतः । प्रविव्यथुः सुराः सर्व्वे तदा शक्रपुरोगमाः ।
दृष्ट्वायान्तं हिरण्याक्षं महाद्रिमिव जङ्गमं । ततः संविग्नमनसः प्रभ्रष्टोत्तमराजनाः ।
सहस्राक्षं पुरस्कृत्य तस्थुस्ते रणमूर्द्धनि । सा तु दैत्यचमू रेजे हिरण्यकवचोज्ज्वला ।
प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदी द्यौरिवामला । तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परं । ११६१५
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून् द्वन्द्वमन्ये युयुत्सवः । महानिपातैर्भग्नाङ्गा वायवेव मथितोरसः ।
विनिपेतुः पृथक्केचित्तथाऽन्ये विजुघूर्णिरे । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संहृदिता रथैः ।

सम्बाधमन्ये संप्राप्ता न शेकुश्चलितुं रणात् । दानवौघमसह्यं तं देवा युद्धे तथैव हि ।
अन्योन्यबाणवर्षेण युद्धदुर्द्दिनमाबभौ । हिरण्याक्षस्य बलवान् क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।
ववर्ष तु महातेजाः पर्जन्य इव पर्व्वणि । तस्य क्रुद्धस्य वदना मुखाग्निरभवत् तदा । १२५२०
वाग्निधूमश्च पवनो ववौ तस्य बलीयसः । सोऽग्निज्वालैर्निपतितैर्विविधैर्दुःसहैरपि ।
सर्व्वतो व्याप्तमभवत् पर्व्वतैश्चोच्छ्रितैरिव । शरैश्च निशितैर्व्याप्ता ह्यशनिभिश्च दिशो रणे ।
न शेकुश्चलितुं देवा हिरण्याक्षार्द्दिता युधि । तेन विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
न शेकुर्व्यवसन्तोऽपि यत्नं कर्त्तुमचेतसः । सर्व्वे विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
तेन शक्रः सहस्राक्षः स्तम्भितोऽतीव धीमता । ऐरावतगतः संख्ये नाशकच्चलितुं भयात् । १२५२५
सर्व्वांश्च निर्जित्य सुरान् पराजित्य स दानवः । संस्तम्भिता च देवौघमात्मवशं मन्यते जगत् ।
स तोयमेघप्रतिमोग्रनिस्वनं प्रसिद्धमासाद्य विजयविक्रमं । चतुर्विधं दानवमुग्रदारुणं तदा ऽक्षरैन्द्रं ददृशुः सुराः स्थितं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि [illegible] अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निश्चेष्टेषु सुरगणे निर्ज्जितेषु सुरेषु च । हिरण्याक्षवधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ।
वाराहः पर्व्वतो नाम्ना पूर्व्वं यः समुदाहृतः । स एव भूत्वा भगवान् आजगामासुरान्तकृत् ।
ततश्चन्द्रप्रतीकाशमष्टचक्रमनुत्तमं । चक्रमादाय तत्काले [illegible] । १२५३०
महादेवो महाबुद्धिर्महायोगी महेश्वरः । स्तूयते योऽमरैः सर्व्वैर्मुनिभिर्नभसि स्थितैः ।
यदा सर्व्वात्मनि श्रेष्ठः सन्निधत्ते महात्मना । स्कन्दे च पुराणे च यो लोके लोकभावनः ।
यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि । विष्णुर्यो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्म्मणां ।
मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः । आज्यं महर्षिभिर्द्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधाकृतं ।
यो मेधनोऽग्निर्दैत्यानां यः सुराणां परा गतिः । यः पवित्रं पवित्राणां तपसां यस्तपोनिधिः । १२५३५
यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलान्यकुलतां यान्ति यानि दृप्तानि वीर्य्यतः ।
ततो दैत्यद्रवकरं घोरारं चक्रमुत्तमं । हरौ प्रादात् [illegible] ।
श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहं । क्षुभिता दानवाः सर्व्वे स्त्रियो इव [illegible] ।
ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः । कोऽयं स्थिति [illegible] ।
वराहरूपिणं देवं स्थितं पुरुषविग्रहं । शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्त्तिनाशनं । १२५४०
रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः । सूर्य्याचन्द्रमसोर्मध्ये यथा नीलपयोधरः ।
ततोऽसुरगणाः सर्व्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।
पीड्यमानोऽतिबलिभिर्दैत्यैः सर्व्वायुधोद्यतैः । न चचाल हरिर्युद्धे कम्पमान इवाचलः ।
ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास वीर्य्यवान् ।
तस्याः शक्त्याः प्रहारेण शक्ता [illegible] । शक्तिमभ्यागतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः । १२५४५
हुङ्कारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले । ततो मतिमतां श्रेष्ठो [illegible] अब्रवीत् ।

यः प्रभुः सर्व्वदेवानां वराहवेषेण ताडितः। ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यवर्च्चसं।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरश्चक्रेण कायतः। ततः छिन्नमेव शिरस्तस्य भूमौ पपात ह।
हैमेन्द्रवज्राभिहतं मेरोः शृङ्गमिवोन्नतं। हिरण्याक्षे हते दैत्ये ये शेषास्तत्र दानवाः।
सर्व्वे तस्य भयत्रस्ता असुरास्तु दिशो दश। १२२८०
स सर्व्वलोकप्रतिपत्प्रभावो महाहवेष्वप्रतिमोग्रवेगः। बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः क्वापि चैत्र मुक्तकेशिव हस्तपाणिः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे अनर्थिवहिरण्याक्षवधे ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२९॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ विद्राव्य तु रणे सर्व्वानसुरान् पुरुषोत्तमः। मुमोच स च शक्राद्यान् पुरन्दरमुखान् सुरान्।
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्व्वे देवगणास्तदा। पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः।
॥ देवा ऊचुः॥ तव प्रसादात् सर्व्वत्र मोक्षश्चैव च। जीवामोऽद्य महाबाहो विमुक्ता दानवान्नराः।
त्वच्छासनाद्धि भगवन् किं कुर्व्वन्त्विति ते सुताः। इन्द्रादयः पाहि भूमौ तव कर्त्तुं सनातन। १२२८५
॥ वैशम्पायन उवाच॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेक्षणः। उवाच वचनं देवान् हृदा मुदा स्तविताः।
॥ भगवानुवाच॥ यो यस्य अयं लोके मयैव विहितः पुरा। पालयन्तां स तु तथैव नियोगस्य कथंचित् कथंचित्।
ऐश्वर्य्यं प्रतिपन्नाः स्थ क्रतुभागपुरस्कृतं। यथैव पूर्व्वं निर्द्दिष्टो नियोगः प्रतिपाल्यतां।
शक्रश्चोवाच भगवान् वचनं दुन्दुभिस्वनः। इदं यथावत्पालयं तत्तु चाकल्यं च तथा।
गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संशितव्रताः। यज्ञैरिष्ट्वा चायजूकाः कामांश्च प्राप्नुवन्तु च। १२२९०
भावः सत्रूणामीक्ष्वाकाभ्यस्ताः पापकर्म्मणां। धनाः स्वर्गजितः सन्तु धर्म्मात्मानश्चिरायुषः।
सत्यशूरा दानशूरा रणशूराश्च ये नराः। ते सर्व्वलोकान् गच्छन्तु सदा ये चापवृत्ताः।
अश्रद्दधानाः पुरुषाः कामिनोऽर्थपराः शठाः। नरकगतास्ते पातिताश्च नरके यान्तु मानवाः।
एतावत् क्रियतां वाक्यं भवेतां निदर्शकराः। ततो भयि स्थिते सर्व्वे वो वाधिष्यन्ति नारदः।
इत्युक्त्वाऽन्तर्हितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः। दैवतानां च सर्व्वेषामभवद्विस्मयो महान्। १२२९५
एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः। नमस्कृत्य वराहाय ते हृष्टमिति गताः।
ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि दैवतैः। सर्व्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः।
विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता। लोकाः स्थितिं दुर्भ्यवाप्ता त्रासात् चापकृतान् गिरीन्।
तेषु सर्व्वेषु संस्थाप्य धर्म्मात्मा पुरन्दरः। चिच्छेद भगवान् पक्षान् वज्रेण शतपर्व्वणा।
सर्व्वेषामेव पक्षांश्च चिच्छेदः क्रोधेन शोभता। एकः मैनाकः सुरैस्तत्र भयः कृतः। १२३००
एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः। वाराह इति विप्रेन्द्रैः पुराणे परिकीर्त्तितः।
इत्यस्यैतत्प्रवर्त्तं यासः प्रसृतिरनाहितं। नाशुपचे च सापाय च मृन्मयाय कीर्त्तयेत्।
न शूद्राय न लोभाय न मुक्ताय वारिणे। नास्तिकाय तथा राजन् कृतघ्नाय नैव हि।
आयुष्कामैर्यशस्कामैर्धर्म्मकामैश्च मानवैः। अर्थैर्धर्म्मश्च मोक्षार्थ देवकामैश्च वै श्रुताः।
पुराणो वेदसम्मितः शिवः स्वस्त्ययनो महान्। पावनः सर्व्वभूतानां सात्त्विको विजयप्रदः। १२३०५

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तेऽनुपूर्व्वशः । वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।
ये यजन्ति मखैः पुण्यैर्द्देवतानि पितॄनपि । आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ।
लोकायनाय त्रिदशायनाय ब्रह्मायणायात्मभवायनाय । नारायणायात्महितायनाय महावराहाय नमस्कुरुष्व ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे प्रादुर्भावे विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु । यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ।
पुरा कृतयुगे राजन् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः । ११९१०
दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च । जलवासी समभवत् स्नानमौनदृढव्रतः ।
ततः शमदमाभ्याञ्च ब्रह्मचर्य्येण चैव हि । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ।
ततः स्वयम्भूर्भगवान् स्वयमागत्य तत्र ह । विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ।
आदित्यैर्व्वसुभिः साध्यैर्म्मरुद्भिर्द्दैवतैस्तथा । रुद्रैर्व्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ।
दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा । नक्षत्रैश्च मुहूर्त्तैश्च खचरैश्च महाग्रहैः । ११९१५
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा । राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्व्वैरप्सरोगणैः ।
चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्व्वैः सुरैस्तथा । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
ततो हिरण्यकशिपुः प्रीतात्मा दानवोत्तमः । कृताञ्जलिपुटः श्रीमान् वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ न देवासुरगन्धर्व्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानुषाः पिशाचा वा निहन्युर्म्मां कथञ्चन । ११९२०
ऋषयो नैव मां क्रुद्धाः सर्व्वलोकपितामह । शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृतो मया ।
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुष्केण न चार्द्रेण स्यान्न चान्येन मे वधः ।
न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनीतले । न चाभ्यन्तररात्र्योश्च नाप्यन्येन मे वधः ।
पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ।
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः । सलिलञ्चान्तरीक्षञ्च नक्षत्राणि दिशो दश । ११९२५
अहं कामश्च क्रोधश्च वरुणो वासवो यमः । धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किम्पुरुषाधिपः ।
मूर्त्तिमन्ति च दिव्यानि तथाऽस्त्राणि महाहवे । उपतिष्ठन्तु मां देव सर्व्वलोकपितामह ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः । सर्व्वान् कामान् मत्प्रभावात् प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ।
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्व्वा ऋषिभिः सह । वरप्रदानं श्रुत्वैवं पितामहमुपस्थिताः । ११९३०
॥ देवा ऊचुः ॥ वरप्रदानेन भगवन् बाधिष्यति स नोऽसुरः । तत्प्रसीदस्व भगवन् वधोऽप्यस्य विचिन्त्यतां ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । भगवान् सर्व्वलोकानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः । आश्वासयामास सुरान् सुशीतैर्व्वचनाम्बुभिः ।
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽन्तेऽस्य भगवान् वधं विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्व्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः । स्वानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदा युताः । १२१३५
लब्धमात्रे वरे तस्मिन् सर्व्वाः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ।
आश्रमेषु मुनीन् सर्व्वान् ब्राह्मणान् संशितव्रतान् । सत्यधर्मरतान् दान्तान् धर्षयामास वीर्य्यवान् ।
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः । त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दैत्यराट् ।
यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्म्मणा । यज्ञियानकरोद्दैत्यान् देवताश्चाप्ययज्ञियाः ।
तदादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमहर्षयः । १२१४०
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलं । देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनं ।
भूतं भव्यं भविष्यञ्च प्रभुं लोकनमस्कृतं ।
॥ देवा ऊचुः ॥ नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं गताः । त्रायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
त्वं पद्मपत्रपत्राक्ष शत्रुपक्षभयावह । क्षयाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो । १२१४५
॥ विष्णुरुवाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं यूयमचिरात् प्रतिपत्स्यथ ।
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि वै ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् विसृज्य त्रिदिवौकसः । वधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
सोऽचिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागतः । किं नु रूपं समास्थाय निहन्म्येनं महासुरं ।
[illegible] विबुधाधिपः । [illegible] रूपमीदृशं । १२१५०
नारसिंहमनाधृष्यं दैत्यदानवरक्षसां । सहायन्तु महाबाहुर्जग्राहोङ्कारमेव च ।
अथोङ्कारसहायो वै भगवान् विष्णुरच्युतः । हिरण्यकशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः ।
तेजसा भास्कराकारः कान्त्या चन्द्र इवापरः । नरस्य कृत्वाऽर्द्धतनुं सिंहस्यार्द्धतनुं तथा ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना । ततोऽपश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमां ।
सर्व्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभां । विस्तीर्णां योजनशतं पञ्चयोजनमुच्छ्रितां । १२१५५
वैहायसीं कामगमां शतमध्यर्द्धमायतां । जराशोकक्लमापेतां निष्प्रकम्पां शिवां शुभां ।
शुभ्रासनवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा । अन्तः सलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्म्मणा ।
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युतां । नीलपीतासितश्यामैः श्वेतैर्लोहितकैरपि ।
अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः । सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीवाप्सु दृश्यते ।
धन्याशनवती रम्या शोभमाना च सा शुभा । प्रभावती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा । १२१६०
सुसुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्म्मदा । न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति हि ।
नानारूपैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्वरैः । स्तम्भैर्न विधृता सा तु शाश्वती चाक्षया च सा ।
अतिचन्द्रं च सूर्य्यं च पावकं च स्वयम्प्रभा । दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्त्सयन्तीव भास्करं ।
सर्व्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः । रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यभोज्यं तथाऽक्षयं ।

पुण्यगन्धाः स्रजश्चात्र नित्यपुष्पफला द्रुमाः । उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति वै । १२८६९
पुष्पिताग्रान् महाशाखान् प्रवालाङ्कुरधारिणः । लतावितानसञ्छन्नान् सरःसु च नदीषु च ।
द्रुमान् बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ।
नाति शीतानि नोष्णानि तत्र तत्र सरांसि च । अपश्यत् सर्व्वतीर्थानि सभायां तत्र स प्रभुः ।
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः । रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः सन्ततानि च ।
सुकान्तैर्धार्त्तराष्ट्रैश्च राजहंसैः सदःप्रियैः । कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारसैः कुररैरपि । १२८७०
विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदनानि च । कलहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ।
गन्धयुक्ताः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपाग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ।
केतकाशोकसरलाः पुन्नागतिलकार्ज्जुनाः । चूतनीपकदम्बाश्च नागपुष्पाः प्रियङ्गवः ।
शाल्मल्यः पाटलीवृक्षा मधुकाः खदिरद्रुमाः । सालास्तालाः प्रियालाश्च चम्पकाश्च मनोरमाः ।
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वेत्रुमाश्च द्रुमा दिव्या ज्वलिताग्निसमप्रभाः । १२८७५
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः । अञ्जनाशोकवर्णाश्च भान्ति वञ्जुलकद्रुमाः ।
वरुणा वत्सनाभाश्च पनसाश्चन्दनैः सह । नीपाः सुमनसश्चैव पीताश्वत्थास्तिन्दुकाः ।
प्राचीनामलका लोध्रा मल्लिका भद्रदारवः । आम्रातकास्तथा जम्बूर्लकुचाः शैलवालुकाः ।
सर्ज्जरसाः कुरुण्टाः पुन्नागाः कुटजास्तथा । रक्ताः कुरबकाश्चैव नीपाश्चागुरुभिः सह ।
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः । कालीयका दुकूलाश्च हिङ्गवस्तैलपर्णिकाः । १२८८०
खर्जूरा नारिकेलाश्च चर्मवृक्षा हरीतकी । मधूकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाः पारावतास्तथा ।
पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः । लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः ।
एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः । नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ।
चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः । पुष्पितान् फलितांश्चैव संपतन्ति महाद्रुमान् ।
रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगता द्विजाः । परस्परमवेक्षन्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः । १२८८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे हिरण्यकशिपुसभावर्णने एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२१॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आसीन आसने चित्रे दशनल्वप्रमाणतः ।
दिवाकरनिभे दीप्ते दिव्यास्तरणसंस्तृते । ररास सुचिरं राजन् असह्यासह्यदर्शनः ।
तस्य दैत्यपतेर्मन्दं विरजस्कः समन्ततः । दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ।
तत्र देवाः सगन्धर्व्वा अप्सरोवरा वृताः । दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गीतानि गायकाः ।
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेति च विश्रुता । दिव्या च सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थला । १२८९०
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रलेखा शुचिस्मिता । चारुनेत्रा घृताची च मेनका चोर्व्वशी तथा ।
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविशारदाः । उपातिष्ठन्त राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ।
हिरण्यकशिपुस्तत्र निषण्णो वरभूषणः । सौवर्णवेष्टनः शूरस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ।

तस्मिन् [illegible] महाकायं हिरण्यकशिपुं प्रभुम्। उपासन्ति दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा।

बलिर्वैरोचनिश्चैव नरकः पृथिवीसुतः। प्रह्रादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः। ११९९५

सुरहन्ता दुःखहन्ता सुनामा सुमतिस्तथा। घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा।

विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाबलः। दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महासुरः।

घटाभो विकटाभश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः। दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः।

स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे चरितव्रताः। सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः।

एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम्। उपासन्त महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः। १२०००

विमानैर्विविधाकारैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः। स्रग्विणो भूषिताः सर्वे [illegible] रताः।

विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनावृताः। विचित्रकवचा [illegible] विचित्रध्वजवाहनाः।

महेन्द्रचापसदृशैर्विचित्रै रत्नभूषणैः। भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त नित्यशः।

तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः। हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः।

कनकमणिविचित्रवेदिकायां [illegible] । स तु भगवतीं [illegible] सभायां सुरुचिरदंष्ट्रमवाप संवृतायां। १२००५

कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं स मृगाधिपो ददर्श। दिवसकरकरप्रभं ज्वलन्तं दितिजसहस्रगणैर्निषेव्यमाणं।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे [illegible]ऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्ट्वा महाबाहुः कालचक्रमिवागतं। नारसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलं।

विकुञ्चितसटास्कन्धं नरसिंहस्य भारत। [illegible] तत्र [illegible]।

अहो रूपमिदं चित्रं [illegible]। [illegible] सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः।

एवं हि ब्रुवतां तेषां [illegible] महात्मनां। नरसिंहस्य चक्षुर्भ्यां चोदिताः कालधर्मणा। १२०१०

हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्रादो नाम वीर्यवान्। दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतं।

तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमास्थितं। विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः।

॥ प्रह्राद उवाच ॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसम्भव। न श्रुतं नैव नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः।

अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमागतं। दैत्यान्तकरणं घोरं शंसतीव मनो हि मे।

अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितस्तथा। हिमवान् पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः। १२०१५

चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यैर्वसुभिस्तथा। धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः।

मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः। नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः।

ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था भ्रमन्ति वै। स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च।

भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वैर्दैत्यगणैर्वृतः। विमानशतसंकीर्णा तथैवाभ्यन्तरा सभा।

सर्वं त्रिभुवनं राजन् लोकधर्माश्च शाश्वताः। दृश्यन्ते नरसिंहेऽस्मिन् तथेदमखिलं जगत्। १२०२०

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा ग्रहाश्च योगाश्च मही नभश्च। उत्पातकालश्च धृतिः मतिश्च रतिश्च सत्यश्च तपो दमश्च।

सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वे च देवा ऋषयश्च सर्व्वे । क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो दर्पश्च मोहः पितरश्च सर्व्वे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे प्रह्लादवाक्ये द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुस्ततः । उवाच दानवान् सर्व्वान् गणांश्चैव गणाधिपः ।
मृगेन्द्रो गृह्यतां शीघ्रमपूर्व्वां तनुमाश्रितः । यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ।
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्व्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमं । परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा । ११७१५
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः । बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः ।
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं । चिक्षेपास्त्राणि घोराणि सिंहायाद्भुतविक्रमः ।
सर्व्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवं । कालचक्रं तथाऽत्युग्रं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।
धर्म्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः । चक्रमैन्द्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च ।
पैतामहं महच्चक्रं तथा त्रैलोक्यसंवृतं । विचित्रामशनिं चैव शुष्कार्द्रे चाशनिद्वयं । ११७२०
रौद्रं तदुग्रं शूलञ्च कङ्कालं मुषलं तथा । अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ।
ऐषीकमस्त्रमैन्द्रञ्च आग्नेयं शैशिरन्तथा । वायव्यं मथनं नाम कापालमथ किङ्करं ।
तथाऽप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च । अस्त्रं हयशिरो नाम सौमास्त्रं शिशिरप्रभं ।
पैशाचमस्त्रमजितं सर्पमस्त्रं तथाऽद्भुतं । मोहनं शोषणञ्चैव सन्तापनविलापनं ।
जृम्भणं तापनञ्चैव त्वाष्ट्रञ्चापि सुदारुणं । कालमुद्गरमक्षोभ्यं शोभनञ्च महाप्रभं । ११७२५
संवर्त्तं मोहनञ्चैव तथा मायाधरं परं । गान्धर्व्वमस्त्रं दयितमसिरत्नञ्च नन्दकं ।
प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणञ्चास्त्रमुत्तमं । अस्त्रं पाशुपतञ्चैव यस्याप्रतिहता गतिः ।
एतान्यस्त्राणि सर्व्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । चिक्षेप नरसिंहस्य दीप्तस्याग्नेरिवाहुतिः ।
अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुराधिपः । विवस्वान् घर्म्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ।
स ह्यमर्षानिलोद्धूतो दैत्यानां सैन्यसागरः । क्षणेनाप्लावयत् सिंहं मैनाकमिव सागरः । ११७३०
प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्मुषलैस्तथा । वज्रैरशनिभिश्चैव शिलाभिश्च महाद्रुमैः ।
मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपर्व्वतैः । शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ।
परिवार्य्य समन्तात्तु निघ्नन्तो देवमीश्वरं तदा । सिंहमप्यस्य न चुचमूर्च्छितस्य महात्मनः ।

ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः । समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुकण्ठाः स्थितास्त्रिशीर्षा इव नागपाशाः ।
सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः पीनांशका भूषितभोगभाजः । मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गा हंसा इवाभान्ति विशालपक्षाः ।११७३५
तेषान्तु वायुप्रतिमौजसां वै केयूरमालावलयोत्कटानां । तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति प्रभातसूर्य्यांशुसमप्रभाणि ।
क्षिप्तैः समन्ताज्ज्वलितानलप्रभैर्महास्त्रपूगैः स समावृतो बभौ । गिरिर्यथा सन्ततवर्षिभिर्घनैः कृतान्धकारोऽन्तरगूढद्रुमः ।
तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः । नाकम्पताजौ भगवान् प्रतापवान् स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ।
सन्त्रासितास्ते नरसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यवर्चसः । भयाद्विचेलुः पवनोद्धुता यथा महोर्म्मयः सागरवारि
सम्भवाः ।

शतैर्दुर्निर्मैः सुमहातिवेगा युगान्तकालप्रतिमान् शरौघान्। एकायनस्था मुमुचुर्नृसिंहे महासुराः क्रोधविदीपिताङ्गाः॥ ११७८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे चतुर्विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः। ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः।
बालसूर्य्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा। चन्द्रार्द्धचन्द्रवक्त्राश्च प्रदीप्ताग्निमुखास्तथा।
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः। पञ्चास्या लेलिहानाश्च काककङ्कमुखास्तथा।
विद्युज्जिह्वास्त्रिशीर्षाश्च तथोल्कामुखसंस्थिताः। महाग्राहनिभाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः।
कैलासवपुषस्तस्य शरीरे शरदृष्टिभिः। अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथाञ्चक्रुराहवे। ११७८५
एवं भूयोऽपरान् घोरानसृजन्दानवाः शरान्। मृगेन्द्रोरसि संक्रुद्धा निश्वसन्त इवोरगाः।
ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समीरिताः। विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्व्वते।
ततश्चक्राणि घोराणि दैत्याः क्रोधसमन्विताः। मृगेन्द्रायाक्षिपन्नाशु प्रज्वलन्ति समन्ततः।
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिः समावृतं। युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रादित्यग्रहैरिव।
तानि सर्व्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण महात्मना। निगीर्णानि प्रदीप्तानि पावकार्चिःसमानि वै। ११७९०
तानि चक्राणि वक्त्रं प्रविशन्ति विभान्ति वै। मेघोदरदरीं घोरां चन्द्रसूर्य्यग्रहा इव।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्ज्जितां। शक्तिं प्रज्वलितां घोरां हुताशनतडित्प्रभां।
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमां। हुङ्कारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा।
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले। सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्च्युता।
नाराचपंक्तिः सिंहस्य प्राप्ता रेजे विदूरतः। नीलोत्पलपलाशानां मालेवोज्ज्वलदर्शना। ११७९५
गर्ज्जित्वा स यथाकामं विक्रम्य च यथासुखं। तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तृणाग्राणीव मारुतः।
ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः। नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिकूटैर्महाप्रभैः।
तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत्। दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा।
तमश्मौघैर्दितिसुतास्तदा सिंहमरिन्दमं। प्राच्छादयन् यथा मेघा धाराभिरिव पर्व्वतं।
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवमास्थितं। भीमवेगाचलश्रेष्ठं समुद्रा इव मन्दरं। ११८००
ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनन्तरं। धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत् समन्ततः।
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः सहस्रशः। आवृण्वन् सर्व्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा।
धाराणाञ्च निपातेन वायोर्विस्फूर्ज्जितेन च। वर्द्धता चैव वर्षेण न प्राज्ञायत किञ्चन।
धारा दिवि च संयुक्ता वसुधायाञ्च सर्व्वशः। न स्पृशन्ति स्म तं तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि।
बाह्यतो ववृषुर्व्वर्षं नोपरिष्टात्तु तोयदाः। मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया। ११८०५
हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते। सोऽसृजद्दानवो मायामग्निवायुसमीरितां।
नभसः प्रच्युतश्चैव तिग्मवेगः समन्ततः। ज्वालामाली महारौद्रो दीप्ततेजा हुताशनः।
स सृष्टः पावकस्तेन दैत्येन्द्रेण महात्मना। न शशाक महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसं।

तमिन्द्रलोचनैः सार्द्धं सहस्राक्षो महाद्युतिः । महता तोयवर्षेण शमयामास पावकं ।
तस्यां प्रतिहतायान्तु मायायां युधि दानवाः । असृजुर्घोरसङ्काशं तमस्तीव्रं समन्ततः । ११७८०
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु वै । स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ ।
त्रिशिखां भ्रुकुटिञ्चास्य ददृशुर्दानवा रणे । ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्व्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः । हिरण्यकशिपुं दैत्या विवर्णाः शरणं गताः ।
ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव चक्षुषा । हिरण्यकशिपुर्दैत्यश्चालयामास मेदिनीं ।
ततः प्रक्षुभिताः सर्व्वे सागराः सलिलाकराः । चलिताः गिरयः सर्व्वे काननानि च सर्व्वशः । ११७८५
तस्मिन् क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूज्जगत् । तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः । परावहः संवहश्च उद्वहश्च महाबलः ।
तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयशंसिनः । इत्येते क्षुभिताः सप्त मारुता गगनेचराः ।
ये ग्रहाः सर्व्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै । ते ग्रहा गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखं ।
अयोगतश्चाप्यचरद्योगं दिवि निशाकरः । सग्रहं सहनक्षत्रं प्रजज्वाल नभो निशि । ११७९०
विवर्णतां च भगवान् गतो दिवि दिवाकरः । कृष्णः कबन्धश्च महान् लक्ष्यते स्म नभस्तले ।
अमुञ्चच्चार्च्चिषां सूर्य्यो धूमवर्त्तिं महाभयां । गगनस्थश्च भगवान् सततं परिविष्यते ।
सप्त धूमनिभा घोराः सूर्य्या दिवि समुत्थिताः । सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः ।
वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती । शनैश्चरो लोहिताङ्गो लोहितार्कसमद्युतिः ।
समं समभिरोहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः । शृङ्गाणि कनकैर्घोरा युगान्तावर्त्तका ग्रहाः । ११७९५
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो ग्रहैः सप्तभिरावृतः । चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यवर्त्तत ।
गृहीतो राहुणा सूर्य्य उल्काभिरभिहन्यते । उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचेलुर्घोरदर्शनाः ।
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितं । अपतन् गगनादुल्का विद्युद्रूपाः सनिस्वनाः ।
अकाले स्म द्रुमाः सर्व्वे पुष्पन्ति च फलन्ति च । लताश्च सफलाः सर्व्वा याः प्राहुर्दैत्यनाशनं ।
फले फलान्यजायन्त पुष्पे पुष्पं तथैव च । उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च । ११८००
विक्रोशन्ति च गम्भीरं धूमायन्ते ज्वलन्ति च । प्रतिमाः सर्व्वदेवानां कथयन्त्यो युगक्षयं ।
आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः । चुक्रुशुर्भैरवं तत्र संग्रामे समुपस्थिते ।
नद्यश्च प्रतिलोमं वै वहन्ति कलुषोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ।
वानस्पत्या न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथञ्चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रपतन्ति च ।
यदा च सर्व्वभूतानां छाया न परिवर्त्तते । अपराह्णगते सूर्य्ये लोकानां चक्रकारके । ११८०५
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः । भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ।
तथैव चायुधागारे धूमराजिरदृश्यत । स तान्दृष्ट्वा महोत्पातान् हिरण्यकशिपुस्तदा ।

पुरोहितं तदा शुक्रं वचनञ्चेदमब्रवीत्। किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाताः समुत्थिताः।
श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन परं कौतूहलं हि मे।
॥ शुक्र उवाच ॥ शृणु राजन्नवहितो वदतो मे महासुर। यदर्थमेते दृश्यन्ते महोत्पाता महाभयाः। ११८१०
यद्येते सम्प्रदृश्यन्ते राष्ट्रे राष्ट्रे महासुर। देशो वा ह्रियते तस्य राजा वा वधमृच्छति।
तच्च बुद्ध्या समीक्षस्व यथा सर्व्वं ग्रहीष्यसि। महद्भयं हि नचिराद्भविष्यति न संशयः।
एतावदुक्त्वा शुक्रस्तु हिरण्यकशिपुं तदा। स्वस्तीत्युक्त्वा स दैत्येन्द्रं जगाम स्वं निवेशनं।
तस्मिन् गते तु दैत्येन्द्रो ध्यात्वाथ सुचिरं तदा। आसाञ्चक्रे सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुस्मरन्।
असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च। दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः। ११८१५
एते चान्ये च बहवो घोरा उत्पातसंभवाः। दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्म्मिताः।
ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरं। अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकम्पयन्।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पद्भ्यां संस्पृष्टवान्महीं। सन्दष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वाराह इव पूर्व्वजः।
मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना। महीधरेभ्यो नागेन्द्रा निष्पेतुर्भयविक्लवाः।
विषज्वालाकुलैर्व्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनं। चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः। ११८२०
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्क्कोटकधनञ्जयौ। एलापत्रः कालियश्च महापद्मश्च वीर्य्यवान्।
सहस्रशीर्षधृङ्नागो हेमतालध्वजः प्रभुः। शेषोऽनन्तो महीपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पितः।
दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि वै। क्रुद्धेन तेन दैत्येन कम्पितानि समन्ततः।
पातालतलवासिन्यो नागतेजोधराः शिवाः। आपश्च सहसा क्षुब्धा दुष्प्रकम्परसाः शुभाः।
नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा। यमुना चैव कावेरी कृष्णवेणा तथैव च। ११८२५
तुङ्गवेणा महाभागा नदी गोदावरी तथा। चर्म्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः।
मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः। सुतोया नर्म्मदा चैव तथा वेत्रवती नदी।
गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्व्वा सरस्वती। मही कालमही चैव तमसा पुष्पवाहिनी।
सीता चेक्षुमती चैव देविका च महानदी। जाम्बूनदो रत्नचितः सर्व्वरत्नोपशोभितः।
सुवर्णकूटकश्चैव सुवर्णाकरमण्डितः। महानदश्च लौहित्यः शैलकाननभूषितः। ११८३०
पत्तनं कौशिकाराणां रुचिरा रजताकराः। मगधाश्च महाग्रामा पौण्ड्रा वङ्गास्तथैव च।
सुह्माः पल्हा विदेहाश्च मालवाः काशिकोशलाः। भवनं वैनतेयस्य सुपर्णस्य च कम्पितं।
कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्म्मणा। रक्ततोयो भीमवेगो लौहित्यो नाम सागरः।
शुभ्रः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः। उदयश्चैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः शतयोजनं।
सुवर्णवेदिकः श्रीमान्मेघपंक्तिनिषेवितः। भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः। ११८३५
शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैः सुपुष्पितैः। अयोमुखश्च विपुलः पर्व्वतो धातुमण्डितः।
तमालवनगन्धश्च पर्व्वतो मलयः शुभः। सुराष्ट्राश्चैव वाह्लीका शूराभीरास्तथैव च।

भोजाः पाण्ड्याश्च मद्राश्च कलिङ्गाश्चाश्वभिन्नकाः । तथैव चोड्राः पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ।
क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः साप्सरोगणाः । अगस्त्यभवनञ्चैव यदगस्त्यकृतं पुरा ।
सिद्धचारणसंघैश्च सेवितं सुमनोरमं । विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितलताद्रुमं । १२८७०
जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणसेवितं । गिरिः पुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः ।
उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः । रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ।
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशैः सागराम्बुसमावृतः । विद्युत्वान् पर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनं ।
विद्युतां यत्र सम्पाता निपात्यन्ते नगोत्तमे । ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान् वृषभसंस्थितः ।
कुञ्जरः पर्वतश्चैव यत्रागस्त्यगृहं शुभं । विशालरथ्या दुर्द्धर्षा सर्पाणामालया पुरी । १२८७५
तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेण प्रकम्पिता । महामेघगिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।
चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वराहश्चैव पर्वतः । प्राग्ज्योतिषपुरश्चैव जातरूपमयं शुभं ।
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिस्वनः ।
यत्र षष्टिः सहस्राणि पर्वतानां विशाम्पते । तरुणादित्यसंकाशो मेरुश्चैव महागिरिः ।
देवावासः शुभः पुण्यो गिरिराजो हिरण्मयः । हेमशृङ्गो महाशैलस्तथा मेघसखो गिरिः । १२८८०
कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः । यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकन्दरः ।
श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः । हेमपुष्करसञ्छन्नं तेन वैखानसं सरः ।
कम्पितं मानसञ्चैव राजहंसनिषेवितं । त्रिशृङ्गः पर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ।
तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः । उशीरबीजश्च गिरी रुद्रोपलस्तथाऽद्रिराट् ।
प्रजापतेश्च निलयस्तथा पुष्करपर्वतः । देवावृत्तपर्वतश्चैव तथा वै वालुको गिरिः । १२८८५
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूमवर्णश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ।
नद्यश्च सागराः सर्वे दानवेन्द्रेण कम्पिताः । कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षश्चैव कम्पितः ।
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलवासिनः । गणस्तथाऽपरो रौद्रो मेघनामाऽङ्कुशायुधः ।
ऊर्द्धगो भीमवेगश्च सर्व्व एवाभिकम्पिताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे षट्त्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । रुद्रा देवा महात्मानो मरुतश्च महाबलाः । १२८९०
आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सकाशं सूर्यवर्चसः । ऊचुः संत्रस्तमनसो देवा लोकहितार्थिताः ।
जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्वृत्तमसदाचारं सह सर्वैर्महासुरैः ।
त्वं हि नाम लोकानां नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन । तस्मात्त्वं हितार्थाय लोकानां स्वस्ति वै कुरु ।
त्वं गुरुः सर्व्वलोकानां त्वमिन्द्रस्त्वं पितामहः । त्वत्ते त्वदन्यच्छरणं न भूतं न भविष्यति ।
तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानाममितप्रभवः । ननाद सुमहानादमतिगम्भीरनिस्वनः । १२८९५
पातितान्यसुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मना । सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च ।

नमः क्रोधवशो नाम कालकेयस्तथाऽपरः । वेगश्च केशिवश्च वैरिकेशश्च वीर्य्यवान् ।
शंकुशीर्षो महानादो विरूपश्च तथा नमः । कपिलश्च महाबुभो ब्याघ्राक्षः वितिकम्पनः ।
खेचराश्च सिंहपुत्राः पातालतलवासिनः । अन्यस्तथाऽपरो रौद्रो मेघनादोऽम्बुदायुधः ।
अङ्गो भीमवेगश्च भीमकर्म्माऽऽर्क्कलोचनः । वज्री शूली कराळश्च हिरण्यकशिपुसुताः । १२८७०
जीमूतघनसंकाशा जीमूतघनवेगवान् । जीमूतघननिर्घोषो जीमूतवदृशद्युतिः ।
देवारिर्दितिजो दृप्तो नृसिंहं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ।
तदोङ्कारसहायेन विदार्य्य निहतो युधि ।
मही च लोकश्च शशी नभश्च ग्रहाश्च सूर्य्यश्च दिशश्च सर्व्वाः । नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रसादं दितिपुत्रनाशात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे हिरण्यकशिपुवधे त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरादिदेवं सनातनम् । १२८७५
॥ देवा ऊचुः ॥ यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः । एतदेवार्च्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ।
मृगेन्द्रस्त्वञ्च लोकेषु सर्व्वभूतेषु वा विभो । गास्यन्ति च त्वां मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यशः ।
त्वत्प्रसादात् स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो । इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मनः ।
ब्रह्मा च परमप्रीतो विष्णोः स्तोत्रमुदैरयत् ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवानक्षरमव्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमं । कूटस्थमकृतं कर्त्तृसनातनमनामयं । १२८८०
सांख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता । तां भवान् वेद विश्वात्मा पुरुषः शाश्वतो ध्रुवः ।
व्यक्ताव्यक्तस्य भगवांस्त्वत्तः सर्व्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।
चतुर्विभक्तमूर्त्तिस्त्वं सर्व्वलोकगुरुर्विभुः । चतुर्युगसहस्रेण सर्व्वलोकान्तकान्तकः ।
चतुर्व्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातनः । प्रतिष्ठा सर्व्वलोकानामनन्तबलपौरुषः ।
कपिलप्रभृतीनाञ्च त्वं यतीनां परा गतिः । अनादिमध्यनिधनः सर्व्वात्मा पुरुषोत्तमः । १२८८५
स्रष्टा त्वं त्वञ्च संहर्त्ता त्वमेवेह लोकभावनः । भवान् ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।
भवान् कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।
पराञ्च सिद्धिं परमञ्च देवं परञ्च मन्त्रं परमं तपश्च । परञ्च धर्म्मं परमं यशश्च त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
परञ्च सत्यं परमं हविश्च परं पवित्रं परमञ्च मार्गं । परञ्च यज्ञं परमञ्च होत्रं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
परं शरीरं परमञ्च धाम परञ्च योगं परमाञ्च वाणीं । परं रहस्यं परमां गतिञ्च त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं । १२८९०
परं परस्यापि परं पदं यत् परं परस्यापि परञ्च देवं । परं परस्यापि परं प्रभुञ्च त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
परं परस्यापि परं प्रधानं परं परस्यापि परञ्च तत्त्वं । परं परस्यापि परञ्च धाम त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्यापि परं परं यत् । परं परस्यापि परं पवित्रं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
परं परस्यापि परं पुराणं परञ्च गुह्यं परमञ्च मन्त्रं । परेण योगेन परं सुगुप्तं त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् सर्व्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः । १२८९१

ततो नदत्सु तूर्य्येषु नृत्यत्स्वप्सरःसु च । क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ।
नारसिंहं वपुस्त्यक्त्वा स्थापयित्वा च तद्वपुः । पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ गरुडध्वजः ।
अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता । अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानमगमत् प्रभुः ।
एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तदा । देवारिर्निहतो राजन् हिरण्यकशिपुः पुरा ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि नारसिंहे वधसंतोषे अष्टाविंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥२२८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहो मया प्रोक्तो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्थाय रूपं रूपवतां वरः । १२९००
बलेर्ब्बलवतो यज्ञे विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराक्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हृतं ।
समुद्ररसना चोर्व्वी नानानगविभूषिता । हृत्वा दत्ता सुरेन्द्राय शक्राय प्रभविष्णुना ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्र मे संशयो ब्रह्मन् मे विस्मयो महान् । कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ।
यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः । पद्मनाभो महाबाहुर्लोकानां प्रकृतिर्ध्रुवः ।
अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः । देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः । १२९०५
हव्यकव्यवहः श्रीमान् हव्यकव्यभुगव्ययः । अदित्या देवमातुस्तु कथं गर्भेऽभवत् प्रभुः ।
स्रष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः । प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान् कथं ।
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मनः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यामर्च्चितामृषिपुङ्गवैः । पुराणैः कविभिः प्रोक्तां सम्प्रोक्तां ब्रह्मवादिभिः ।
मारीचस्य सुरेशस्य कश्यपस्य प्रजापतेः । अदितिर्द्दितिर्द्वे भार्य्ये भगिन्यौ जनमेजय । १२९१०
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः । धाताऽर्य्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्ज्जन्यो दशमः स्मृतः । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुर्द्वादशो विष्णुरुच्यते ।
दित्यां प्रसूतो बलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुजस्तु दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ।
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः । प्रह्लादश्चैव संह्रादो ह्रादोऽनुह्राद एव च ।
विरोचनस्तु प्राह्लादिस्तस्य पुत्रो बलिः स्मृतः । पुत्रपौत्रं बलवतां तेषामक्षयमव्ययं । १२९१५
तेजस्विनां सुरारीणां दैत्येन्द्राणां महात्मनां । गणाः सुबहवो राजन् देशे देशे सहस्रशः ।
ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतं । दैत्या देवबधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ।
दृष्ट्वा धर्म्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियं । शौर्य्याध्ययनसम्पन्नं सर्व्वशास्त्रविशारदं ।
परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययं । तेजस्विनं कृतप्रज्ञं हिरण्यकशिपुं यथा ।
अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनिं प्रभुं । दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्व्वेऽभ्यपूजयन् । १२९२०
अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्तैर्बलिर्ब्बलवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ।
अभिषिक्तोऽसुरैः सार्द्धं बलिर्वैरोचनिस्तदा । काञ्चनैः कलशैः स्फीतैः सर्व्वतीर्थाम्बुसंभृतैः ।
जयशब्दं ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दानवाः । बलेरतुलवीर्य्यस्य सिंहासनगतस्य च ।
दैत्येन्द्रं दानवाः सर्व्वे बलिं बलवतां वरं । ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ ।

॥ दैत्या ऊचुः ॥ विदितं तव दैत्येन्द्र हिरण्यकशिपोर्यथा। त्रैलोक्यमासीदखिलं सह स्थावरजङ्गमं। १२८१५
पितामहस्तु ते हत्वा सुरैः सुरनिसूदन। हृतं तदेव त्रैलोक्यं शक्रश्चैवाभिषेचितः।
तत्त्वं पैतामहं राज्यं प्रत्याहर्त्तुमिहार्हसि। अस्माभिः सहितो नाथ त्रैलोक्यमिदमव्ययं।
प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो।

असुरगणसहस्रसंवृतस्त्वं जय दिवि देवपतिं सहानुगं तं। अमितबलपराक्रमोऽपि राजन्नतिशयसे स्वगुणैः पितामहं स्वं।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने बलेरभिषेके ऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निशम्य तेषां वचनं महामतिर्बलिस्तदा प्रीतमना महाबलः। आज्ञापयामास स दैत्यकोटीस्त्रैलोक्यमद्यैव जयेम सर्व्वे। १२८२०

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलेर्वैरोचनेस्तदा। उद्योगं परमं चक्रुर्दानवा युद्धदुर्म्मदाः।
महापद्मो निकुम्भश्च पूर्णकुम्भश्च वीर्य्यवान्। काञ्चनाक्षः कपिस्कन्धो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः।
शितकेशोऽर्द्धवक्त्रश्च वज्रनाभः शिखी जटी। सहस्रबाहुर्विकचो भीमाक्षः प्रियदर्शनः।
एकाक्ष एकपान्मुण्डो विद्युज्जिह्वश्चतुर्भुजः। गजोदरो गजशिरा गजस्कन्धो गजेक्षणः।
अष्टदंष्ट्रश्चतुर्दंष्ट्रो मेघनादी जलभ्रमः। कराक्षो ज्वालजिह्वश्च शताक्षः शतलोचनः। १२८२५
सहस्रपात् शम्बुमुखः शम्बश्चैव महासुरः। रथोत्कटो दानपतिः शैलकम्पो कुलाकुलः।
समुद्रो रभसश्चण्डो धूम्रश्चैव प्रियङ्करः। गोशशो गोखुरो रौद्रो गोदन्तः स्वस्तिको ध्रुवः।
आसपो मांसभक्षश्च वेगवान् केतुमान् शिविः। पञ्चशिखशरीरश्च हृतकीर्त्तिर्महाहनुः।
घनप्रभो विकुम्भाक्षो विरूपाक्षो हराहरौ। श्वेतशीर्षश्चन्द्रहनुश्चन्द्रहा चन्द्रतापनः।
विद्वरो दीर्घकण्ठश्च महर्षा मारुताशनः। कालकक्षो महाक्रोधः शलभः कुलभः क्रथः। १२८३०
समुद्रमथनो नादी विश्वभश्च महाबलः। प्रलम्बो नरको वाली खसमः कालशोषणः।
वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः। शुम्भादः किरीटी च सूचीवक्त्रो महासुरः।
सुबाहुः सप्तबाहुश्च वरुणः कलशोदरः। सोमपो देवयाजी च प्रवरो वीरमर्द्दनः।
भृगुपुष्पकजिच्च कुम्भनेत्रः शशिध्वजः। यथाख्यातिमया प्रोक्ता मारीचैः कोटिशो वृताः।
एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः। रथैर्नैकसहस्रैश्च कुञ्जरैश्च दंशिताः। १२८३५
दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यस्रगनुलेपनाः। दिव्यैश्च कवचैर्बद्धा दिव्यैश्चैवोच्छ्रितैर्ध्वजैः।
दिव्याम्बरधरा दैत्या गर्ज्जमाना इवाम्बुदाः। हृष्टैः स्यन्दनघोषैश्च कम्पयन्तो वसुन्धरां।

महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो भुजङ्गभोगप्रतिमैर्महाभुजैः। सुदुर्ज्जया दैत्यवराः सुरारयो दितिप्रिया लोहितलोहितेक्षणाः।

ते असुरवरगणेन्द्रवीर्य्या महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः। विस्तृतदंष्ट्रा हरिधूम्रकेशा विनर्द्दमानाः शरदीव मेघाः।
सहस्रबाहुर्बाणस्तु बलेः पुत्रो महाबलः। रथातिरथकोट्याऽऽढ्यो संनह्यत स वीर्य्यवान्। १२८४०
सर्व्वे मायाधराः शूराः सर्व्वे दिव्यास्त्रयोधिनः। सर्व्वे बलमदोन्मत्ताः सर्व्वे लब्धवरास्तथा।

सर्व्वे काञ्चनसन्नाहाः सर्व्वे हेमोज्ज्वलध्वजाः। किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः।
हिरण्यकवचाः सर्व्वे हिरण्यध्वजकेतवः। समन्ततस्तु राजन्ते शारदा इव वै घनाः।
तापनीयैर्म्बरैर्निष्कैः काञ्चनोज्ज्वलितप्रभैः। हेमपत्रोत्तरच्छन्नाः पुष्पिता इव किंशुकाः।
तेषां मध्यगतो बाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः। स्थितः शक्तिगदाप्रासनिस्त्रिंशसमप्रतिमे रथे। ११९०५
चित्रवैडूर्य्यमुकुटे चित्रभक्तिविराजिते। महार्हास्तरणोपेते हेमजालविभूषिते।
अश्वैर्युक्ते हिरण्मयैर्दिव्यैर्वातरंहसैः। नानाप्रहरणैर्वीरैर्वृते हंसैरिवोरगैः।
पञ्च तस्य महावीर्य्या दायादा युद्धदुर्म्मदाः। रथकूटसमाख्याता आहिताग्निभयानकाः।
सुबाहुर्म्मेघनादश्च भीमवेगश्च वीर्य्यवान्। तथा गगनमूर्द्धा च वेगवान् केतुमानपि।
कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे पतगपतिप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत्। असुरनिवहमुख्यमध्यवर्ती पुरुहूत इवामरैः स वीरः ॥११९१०
अनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः। स्थितः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्च्चसां।
युक्तं सहस्रेण रथमास्थाय वीर्य्यवान्। नीलायसमयं घोरं वायुवेगं सुदुर्जयं।
नीलाम्बरधरः श्रीमान् वैदूर्य्याचलसन्निभः। महता रथवृन्देन महते दानवास्तदा।
तथैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत। प्रभातसमये श्रीमान् समुद्रस्य इवांशुमान्।
स तप्तजाम्बूनदतुल्यवर्णो नीलाम्बरश्चारुतनुत्रवक्षाः। किरीटमुख्येन विभाति शोभितो यथा गिरिः शृङ्गवरेण भास्वता ॥११९१५
षष्टीरथसहस्राणि नमुचेरसुरस्य वै। वरयुक्तानि सर्वाणि जेतुमसुरवाहिनी च।
नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः। महाजलदसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः।
रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः सत्त्ववीर्य्यवान्। नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वरत्नविभूषितः।
शार्दूलचिह्नः शुशुभे तस्य केतुर्हिरण्मयः। रथमध्येऽसुरेन्द्रस्य दिनमध्ये रविर्यथा।
स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रगृह्य चापं विस्फारयन्निव स्थितः। नीलाम्बरः काञ्चनपद्ममाली हिमाचलो धातुविचित्रवर्णः। ११९२०
किङ्किणीजालनिर्घोषं तप्तकाञ्चनपरिष्कृतं। सपताकध्वजोपेतं सबलध्वजमिव तोयदं।
चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमष्टनल्वान्तरान्तरं। हेमजालावृतं दीप्तं कालचक्रविलोचनं।
नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्म्मपरिच्छदं। ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितं।
तूणीरशतसंपूर्णं शक्तितोमरसंकुलं। महाशुभ्ररथं समारुरोह मयो रथं।
युक्तं सहस्रेण सम्यक् तेन रथेन सः। राजतेव शैलेन शोभितं सिंहकेतुना। ११९२५
स तदा शुशुभे दैत्यो विस्फारयन् धनुर्वली। रथस्थो स्थितः श्रीमानुदयस्थ इवांशुमान्।
विमलरजतविद्रुमोज्ज्वलितप्रभं मणिकनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रं। असुरजलदसमूर्च्छितानां मयमनुयाति महाहवे रथानां।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुलोमा तु महादैत्यस्तिमिराकारसन्निभः। आरुरोह रथं घोरं रथं परमदारुणं।
पर्व्वतोत्करसंकाशं लोहजालान्तरान्तरं। नेमिघोषेण महता क्षुभ्यन्तमिव सागरं।
गदापरिघनिस्त्रिंशतोमरैः सपरश्वधैः। शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं सतोयमिव तोयदं। ११९३०

रथमुष्ट्रसहस्रेण संयुक्तं वातवेगिना । पुलोमा दानवस्तत्र युद्धाय प्रस्थितो युद्धदुर्मदः ।
षष्टीरथसहस्राणि पुलोमानं महाबलं । अन्वयुः सूर्य्यवर्णानि भ्राजमानानि तेजसा ।
वज्रध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्चसा । शुशुभे रथमध्यस्थः पर्वतस्थ इवांशुमान् ।
सुचारुचामीकरपट्टनद्धां महागदां कालनिभां महात्मा । प्रगृह्य बध्वा च सैन्यमध्ये कार्ष्णायसीं केतुरिवोच्छ्रितोऽग्र्यः ।
हयग्रीवस्तु बलवान् हयग्रीवैर्महासुरैः । वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः । ११९८५
धराधरनिभाकारं सपताकीकमार्द्दनं । स्यन्दनं भीममास्थाय युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः । शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशृङ्ग इवाचलः ।
महता पन्नगेनेव राजता नागकेतुना । वैदूर्य्यमणिचित्रेण प्रवालाङ्कुरशोभिना ।
अमितबलपराक्रमद्युतीनां वररथिनामनुकम्पुरर्च्चितानां । असुरगणशतानि गच्छमानं चित्रगणा इव वासवं प्रयान्तं ।
प्रह्लादस्तु महाप्राज्ञः सर्व्वशास्त्रविशारदः । सर्व्वमायाधरः श्रीमान् वक्ता क्रतुशतैः प्रभुः । ११९९०
समग्नवत तेजस्वी पावकार्चिःसमप्रभः । रथानीकेन महता दुर्द्दर्शाम्भोदनादिना ।
शूरेणामितवीर्य्येण हेमकुण्डलधारिणा । वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ।
सवीर्य्याद्दर्पणीदृप्तो मत्तवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्व्वस्य प्रतिचोऽ इव स्थितः ।
स धैर्य्याद्धैर्य्यवान् वपुषाऽग्निरिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः क्षमया पृथिवीसमः ।
तालध्वजेन दीप्तेन रथेनातिविराजता । यान्तं तमनुयान्ति स्म दानवाः शतसंघशः । ११९९५
हिरण्यकवचाः सर्व्वे सर्व्वे रत्नविभूषिताः । दिव्याम्बराभरणाः समरेष्वनिवर्त्तिनः ।
जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्य्यरचिताङ्गदाः । दिव्यचन्दनवस्त्राः सर्व्वा इव महाप्रभाः ।
आचारवांश्चैव जितेन्द्रियश्च धर्म्मे रतः सत्यपरोऽनसूयुः । स्थितोऽग्रितो दानवयूथपानां रूपी यथा सर्व्वहरः कृतान्तः ।
शम्बरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूथपः । आरुरोह रथं दिव्यं सर्व्वयुद्धविशारदः ।
लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः । जीमूतघनसंकाशो दिव्यचन्दनलेपनः । १२०००
विद्युद्द्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा । मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्य्यान्तरशोभिना ।
तपनीयेन महता कवचेन विराजता । सन्ध्याभ्रेणेव सञ्छन्नः श्रीमानचलशिलोच्चयः ।
षष्टिश्चैतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनां । रथिनां कालकल्पानामन्वयुः शम्बरं तदा ।
युक्तं हयसहस्रेण शुक्लवर्णेन राजता । क्रोञ्चध्वजेन दीप्तेन रथेनाम्बरशोभिना ।
आयसवैदूर्य्यसुवर्णजालं नानाविहङ्गोज्ज्वलभक्तिचित्रं । विद्युत्प्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । १२००५
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने प्रादुर्भावे दैत्यसन्नहने एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२४१॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादस्तु तत्रैव दैत्यः परपुरञ्जयः । हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धलालसः
चतुश्चक्रेण यानेन चित्रध्वजप्रतिमेन च । युक्तेनाश्वमहावीर्य्यैः सिंहव्याघ्रैरजिह्मगैः ।
भीमगम्भीरघोषेण नेमिघोषेण वल्गुना । चालयन् वसुधां सर्व्वां सशैलवनकाननां ।
विनर्द्दमाना दैत्यास्तं समन्तात् पर्य्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनां ।

परिघैर्भिन्दिपालैश्च प्रासैः पाशैः परश्वधैः । विविधायुधहस्ताश्च शूलमुद्गरपाणयः । ११०१०
सुवर्णजालनिर्युक्तैर्वर्मभिश्च समलङ्कृताः । रथैश्च कवचैश्चापि शोभमाना महासुराः ।
ततो विशालोच्छ्रितशैलरूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचित्रे । दैत्याधिपः सत्त्वबलानुरूपः सम्प्रस्थितः संयति लोकरूपी ।
विरोचनस्य बलवान् वैश्वानरसमद्युतिः । महता रथवर्येण सर्वाभरणभूषितः ।
व्यूहानां विनियोगज्ञो ज्ञानविज्ञानतत्त्ववित् । बलिः पिताऽसुरमरः सुराणामिव वासवः ।
सर्वायुधधरोपेतं किङ्किणीजालभूषितं । युक्तं वाजिसहस्राणां सहस्त्रेणाश्ववाजिना । ११०१५
रथमारुह्य दैत्येन्द्रो बभौ मेरुरिवापरः । किङ्किणीजालपर्यन्तं मनोहरध्वजशोभितं ।
सन्ध्याभ्रसमवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
प्रवालजाम्बूनदभक्तिचित्रं चारुविमुक्तातपवारणोभितम् । रथं समारुह्य किरीटमाली बली स युद्धाभिमुखोऽसुरेन्द्रः ।
विरोचनानुजश्चैव कुजम्भो नाम वीर्यवान् । स्कन्दैर्महाप्रभावैश्च विभक्तायुधभूषितैः ।
वृतो मदबलोत्सिक्तैर्वारिभिरिरिन्दमः । प्रासपाशगदाचक्रैर्नानायुद्धविशारदैः । ११०२०
स पर्वतनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः । महता भ्राजमानेन किरीटेनार्कवर्चसा ।
सर्वरत्नविचित्रेण कवचेन सुसंवृतः । महता दीप्तवपुषा कर्णिकार इवाद्भुमान् ।
शातकौम्भेन महता सुवर्णेन केतुना । रराज रथमध्यस्थो मेरुस्थ इव भास्करः ।
स चाप्युरतिवीर्यसत्त्वबुद्धिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति हर्षे । असुरबलसमावृतः कुजम्भस्त्रिदशगणैरिव शक्रसाऽमरेन्द्रः ।
अयःशङ्कुस्तथा च तथैव दानवः सर्वायुधः । दारुणं वपुरास्थाय दारुणो दारुणाननः । ११०२५
रौद्रः शकटचक्राक्षो महाकायो महाबलः । लम्बनासो महादंष्ट्रः किरीटी लोहिताननः ।
वृतो दैत्यसहस्रौघैर्गिरिपादपयोधिभिः । नानाप्रहरणैर्घोरैर्दैत्यैर्दिव्यशत्रुभिः ।
ते शूलहस्ता गगने चरन्त इतस्ततो व्यश्वभीममाहाः । यं छादयन्तस्तपनीयमिश्रा बभोरिता प्रावृषि कालमेघाः ।
वनायुधायाः पुत्रश्च वृषो नाम महासुरः । देवमनुर्मरमात्यया सहो निर्मलोदरः ।
दीप्तजिह्वो हरिश्मश्रुरूर्ध्वरोमा महाबलः । नीलजिह्वो लोहितग्रीवः किरीटी लोहिताम्बरः । ११०३०
आजानुबाहुर्विकृतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः । महासपाशधरो भीमो हेमकेयूरभूषणः ।
महता मणिचित्रेण कवचेन सुसंवृतः । हेमजालधरो रौद्रश्चक्रकेतुरमर्षणः ।
किङ्किणीशतसंघुष्टं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयसहस्रेण रत्नध्वजपताकिनम् ।
रथानीकेन महता युद्धायाभिमुखो ययौ । दिव्यं स्यन्दनमास्थाय दैत्यानां मध्यर्षभः ।
तपितकनकबिन्दुचित्रवाहो दितिजवरोऽसुरसैन्यसम्प्रयुक्तेना । विकसितकमलाभचारुवक्त्रः सितदशनः शुशुभे तदा रथस्थः । ११०३५
एकचक्रस्तथैव सूर्यचक्र इवोदितः । कालचक्रोपमो रौद्रश्चक्रायुध इवोद्यतः ।
सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्थाय भास्वरं । वृतो दैत्यगणैर्दृप्तैः कालायसशिलायुधैः ।
तस्याशीतिसहस्राणि रथिनां चित्रयोधिनां । आयसैः काञ्चनैश्चैव वज्रहा सरथिषः ।

धराजन्ताम्नरीवक्ता नीला इव पयोधराः। सर्वे कालानलप्रख्या रुधिराक्ता महाबलाः।
सन्दष्टौष्ठपुटा घोरा महाकाया महासुराः। बभाषे सुरश्रेष्ठ संग्रामं महाबलाः। ११७४०
सर्वे कालान्तकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः। वानरोदरसङ्काशा नीलवस्त्रा दुरासदाः।
नेदुर्योधोऽसुरवरा वेलातीता इवार्णवाः।
ते भूरिमायाः सुविस्तृतकायाः किरीटिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः। धनुर्धरा ह्यायुधदीप्तहस्ता नभः स्पृशन्त इव पर्वतेन्द्राः।
संदिष्टो बलिपुत्रेण हयग्रीवो महासुरः। बभाषे सुरसैन्यस्य संग्रामेति वीर्यवान्।
हेममाली महादंष्ट्रः खड्गी रुचिरकुण्डलः। रक्तमाल्याम्बरधरश्चैव समरदुर्जयः। ११७४५
सुमहाद्युतिनयनः सकिरीटो धनुर्धरः। प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्दूलसमविक्रमः।
महातालनिभप्रांशुं महारुचिरकायकं। विस्फारयन् स्वकं चापं वज्रनिष्पेषनिस्वनं।
रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च। शुशुभे स महातेजाः स सन्ध्यागत इवांशुमान्।
रथेषु गजकक्ष्यैर्ध्वजपट्टविभूषितैः। शुभ्रमुत्सृज्य शङ्खौघैर्वीरपूर्वैरिवाम्बुदैः।
स दैत्येन्द्रोऽभिचक्राम सुराणां वरूथिनीम्। ११७५०
जवनसमवर्तिभिर्नृत्यन्निव विश्रुतरथसाह्वः। प्रवरयनतो यत्ते च हर्षं सिंहनादैरभिगर्जितमनाः।
विशिखाननश्चैव राहुर्नाम महासुरः। विकटः पर्वताकारः शतशीर्षः मनोहरः।
नीलमाल्याम्बरधरो नानाभरणभूषितः। विगतवैदूर्यसङ्काशः पद्मपत्रनिभेक्षणः।
सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतं। पताकाध्वजसम्बाधं युक्तं परमवाजिभिः।
आरुरोह रथं हृष्टो दैत्यः परमवीर्यवान्। ननाद च महाघोरं कम्पयन् वसुधातलं। ११७५५
मयेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्हिरण्मयः। मयूरपक्षसङ्काशं कामचाराभवं महत्।
भीमवेगवरैर्वाहैर्वर्धिते तुरङ्गमैः। कालाग्रकरवालोर्वैर्वेष्टमानो महाबलः।
अनुरतबलनिर्भयप्रभावो मतिरभवत् कुमतिर्दानवानां। बलिम्बसमभितो विभुः प्रयाति गिरिवरमवलम्ब्य चञ्चलमान्
सुदीप्तः।
विप्रचित्तिश्च तत्रैव दनोर्वंशविवर्धनः। कश्यपसुतात्मजः श्रीमान् मत्तवारणसन्निभः।
यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदविद्यावतोऽन्वितः। वज्रभृत इवापरो मरहस्य स्वयं प्रभुः। ११७६०
ऐश्वर्यबलसम्पन्नो महाद्युतिः। ऐश्वर्यगुणसम्पन्नो ब्रह्मेव स्वयमूर्जितः।
शार्दूलपुत्रैः पौत्रैश्च समवायसहायवान्। सर्वे मायाधराः शूराः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः।
सर्वे कनकगर्भाभा मेघसङ्घोपमश्रोणिताः। सर्वे रथवराग्रयाः कैलासशिखरोपमाः।
मयेन निर्मितास्तेषां रथाः पररथारुजः। विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः।
सर्वे श्वेतध्वजाः श्वेताः श्वेतहयकसम्भृताः। श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमाल्यविभूषिताः। ११७६५
श्वेतातपत्राः सर्वे वै श्वेतकुण्डलमण्डिताः। मुक्ताहाराहृतोरस्का भान्ति याकेश्वरा इव।
महामणिमयालङ्काराः सरूपा लोमहर्षणाः। रक्तपिशाम्बरधरा चित्राभरणभूषिताः।

त्रैलोक्यविजयं नाम रथमास्थाय वीर्य्यवान् । कैलासशिखराकारमष्टचक्रायतान्तरं ।
युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा । पताकाशतसङ्कुलं नानायुधविकल्पितं ।
हंसेन्दुकुन्दप्रतिमं विशालं श्वेतातपत्रं दनुजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्य्यमाणं श्वेताद्रिमूर्द्धीव गतः शशाङ्कः । ११०७०
केशी दानवमुख्यस्तु दीप्तताम्रविलोचनः । नीलमेघचयप्रख्यः कायः पवनविक्रमः ।
महापर्वतनिभाकारः प्रभूतो लोमहर्षणः । चित्रमाल्याम्बरधरो रत्नाभरणभूषितः ।
प्रतापः प्रतवाहुश्च हरिश्मश्रुर्महाबलः । शङ्कुकर्णो महानादो वपुषा घोरदर्शनः ।
संयुक्तैर्दिव्यमश्वैर्घण्टाकोटिशतस्वनं । महावारिधराकारमास्थाय रथमुत्तमं ।
ध्वजेनोच्छ्रेण महता नीलकेशरवर्चसा । नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितं । ११०७५
हापञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुग्रतेजसां । यथुरस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान् प्रति ।
भान्ति भिन्नाञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः । दंष्ट्राङ्कुशचन्द्रवदनाः सबलाका इवाम्बुदाः ।
तत्तस्य वैदूर्य्यसुवर्णचित्रं विपुलप्रभं भास्करसन्निकाशं । किरीटमाभात्यसुरेश्वरस्य दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाऽद्रेः ।
वृषपर्व्वाऽसुरश्चैव श्रीमान् सुरनिसूदनः । आरुरोह रथं दीप्तं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ।
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रकूबरं महारथं भारसहं महार्हं । स्वलङ्कृतं रत्नतनेमिमण्डलं नभश्चिरवलाञ्छितपताकं । ११०८०
केयूरमुक्ताङ्गदनद्धबाहुः सहस्रतारेण च वर्म्मणा च । नानामणीरामरवैश्च चित्रैर्बभ्राजमानः सूर्य्यप्रतिमो बभूव ।
महाबलो बद्धतलाङ्गुलित्रो बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः । विकृष्य चामीकरचारुचित्रं चापं स्थितो दृष्टकिरीटवेषः ।
महासुरेन्द्रस्तु महासुरेष्टतो बलिस्तदा स्यन्दनमारुरोह । वैदूर्य्यवज्रोपचितं विशालं विपुलप्रभं घोरघनस्वनाढ्यं ।
युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां गजाननानां विकृताकृतीनां । चामीकरोरच्छदभूषितानां विनर्दतां प्रावृषिवाम्बुदानां ।
महारथं देवरथप्रकाशं सहस्रमायेन मयेन सृष्टं । ईहामृगव्याघ्रविलिखितभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वीररथानुयातं । ११०८५
सकिङ्किणीकां विमलां सुचित्रां हिरण्मयैः पद्मशतैरलङ्कृतां । चञ्चाददे वैजयिकीं जयाय स्रजं बलिर्दिव्यविचित्रपुष्पां ।
आमुच्य मालां प्रभया विचित्रां बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः । रराज तैः सर्व्वमहर्द्धियुक्तैर्ब्बाहूर्द्धिंता सर्व्वं इवाम्बरस्थः ।
स्रजं तदा बध्नति चारुभुग्नां सर्व्वासुराणामिव हारभूतां । वैरोचनिः सर्व्वश्रियाऽभिजुष्टो विभ्राजतेऽसौ शरदीव चन्द्रः ।
मेरोस्तटैः काञ्चनरागरम्यैरादित्यसंसक्तमिवाभ्रजालं । प्रासाश्च पाशाश्च हिरण्मयाङ्गान्यसीनि खड्गाश्च परश्वधाश्च ।
धनूंषि चेन्द्रायुधसप्रभाणि दिव्या गदा वज्रमुखाश्च शक्त्यः । दिव्याश्च शूला विशिखाश्च दीप्ता नाराचपूर्णा विविधाश्च तूणाः । ११०९०
धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य चकाशिरे प्रज्वलिता यथोल्काः । तस्यामरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्णमुक्तामणिहेमचित्राः ।
वीजन्ति बालव्यजनैर्विमीताः स्वलङ्कृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः । अयःशिरा अश्वशिरा दुरापः शिविर्विलम्बी विकचः प्रतापः ।
जवो निकुम्भः कुपथश्च दानवो ररक्षुरेते दश दानवाधिपं । पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
प्रतप्तचक्राशनिशक्तिपाणयः संजग्मुरेतेऽमितसत्त्ववेगिनः । नदन्तः समन्तात् क्षपणीयनद्धाः साडम्बरा युद्धरतिप्रियाश्च ।
महारवा दुन्दुभयश्च नेदुः प्रयाणकाले दितिजेश्वरस्य । तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाग्रो हिरण्मयोऽभ्यज्वलदापतन्तः । ११०९५

महाध्वजो वै तपनीयनद्धो रराज वीरस्य यथा विवस्वान् । समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं स्रक् काञ्चनी वक्षसि चास्य भाति ।
समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति दैत्यर्षयः प्राञ्जलयो जपन्तः । पुरोहिताः शत्रुवधे समाहितास्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धाः ।
जपैश्च मन्त्रैश्च महौषधीभिर्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः । स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च गा वै ग्रामांश्च रत्नानि तथैव निष्कान् ।
बलिर्द्विजेभ्यः प्रयतः प्रयच्छन् विराजतेऽतीव यथा धनेशः । सहस्रसूर्य्यो बहुकिङ्किणीकः परार्द्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रोऽयुततारकश्च रथो बलेरग्निरिवाभिभाति । तमास्थितो दानवसंघहोतं महाबलः कार्मुकदृष्टसत्वाः । १२१००
उदस्तचर्यश्च्विरश्मिप्रभेनामतीव रौद्रं स बिभर्त्ति रूपं । स वेगवान् वीररथौघसंकुलः प्रयाति देवान् प्रति दैत्यसागरः ।
महानिलोद्धूततरङ्गसङ्कुलो यथाऽर्णवो लोकविनाशनाय । त्रैलोक्यविनाशकरैर्वपुर्भिस्तान्यपतौ भान्ति बलेरथस्य ।

महाबलान्युच्छ्रितकार्मुकाणि सपर्वतानीव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने दैत्यसज्जने द्वाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरो जनमेजय । भूयस्त्विदमवैन्यस्य शृणु विस्तरमादितः ।
सुराधिपस्तु भगवानाज्ञापयद्वशी सुरान् । मरुद्गणांस्तथादित्यान् विश्वान् साध्यांश्च वासवः । १२१०५
वसूनष्टौ भवं सर्व्वान् यक्षरक्षोमहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्व्वान् गन्धर्व्वांश्च महारथान् ।
महार्णवांश्च शैलांश्च तथा रुद्रान्महौजसः । यमवैश्रवणौ चोभौ वरुणञ्च जलाधिपं ।
ये च सिद्धा महात्मानः पितरश्च मनस्विनः । राजर्षयश्च शतशो योगसिद्धास्तथैव च ।
त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्य्यवान् । भवन्तो दैत्यनाशाय संनह्यन्तामिति प्रभुः ।
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्व्वे दिवौकसः । समनह्यन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः । १२११०
नानाकवचिनः सर्व्वे विचित्रकवचध्वजाः । नानायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ।
केचिदारुरुहुर्य्यानान् केचिदारुरुहुर्गजान् । रथानारुरुहुः केचित् केचिदारुरुहुर्हयान् ।
हरिश्मश्रुर्हरिर्ग्रीवो हिरण्यरोचकध्वजं । रथं हरिहयैर्युक्तं स प्रायात् समरं प्रति ।
आदित्यवर्णं विपुलं सुनाभं स्वयम्भुवा निर्म्मितमीश्वरार्थं । जालैश्च जाम्बूनदभक्तिचित्रैरलङ्कृतं काञ्चनदामभिश्च ।
सकूवरोपस्करबन्धुरेशं विद्युत्प्रभाभिः कनकाभिताभं । कैलासशृङ्गोपममिन्द्रयानं सुचारुचारु प्रतिचक्रचक्रं । १२११५
ताराशतैः खचितं ज्वलद्भिर्हेमाक्षमार्च्चितसर्व्वदेहं । समुच्छ्रितस्रग्ध्वजमप्रधाचं जाज्वल्यमानं वपुषोत्तमेन ।
आस्थाय तं भासुरमाशुवेगं शचीपतिर्लोकपतिः सुरेशः । बलस्य भर्त्ता भुवनस्य गोप्ता ययौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः ।
आमुच्य वर्म्माथ सहस्रतारं कृताश्मनादित्यसमप्रभावं । सूर्य्यप्रभञ्चामुमुचे किरीटं मालाञ्च जाम्बूनदवैजयन्तीं ।
लब्ध्वा शतं भास्कररश्मिदीप्तं सुतीक्ष्णघोरामलनैकधारं । महासुराणां रुधिराशमुग्रं प्रगृह्य वज्रं शतपर्व्वभीमं ।
महाशनी द्वे च महाग्रनाभे दीप्ताग्निकल्पाश्च स शक्तिमुर्व्वीं । चक्रं तथैवं सुमहच्च चापं प्रगृह्य शक्रः प्रययौ रणाय । १२१२०
सहस्रदृग्भूतपतिः सनातनः सनातनानामपि यः सनातनः । स्वपुत्र देवाधिपतिर्महात्मा वैयाघ्रमादाय च चर्म्म चित्रं ।
क्षीरोदधिक्षोभसमुत्थितानि पुराऽमृतादुत्तमभूषणानि । देवासुराणां श्रमनिर्म्मितानि सोमार्कनक्षत्रतडित्प्रभाणि ।
हृत्वान्यदित्या मणिकुण्डलानि युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य । तैर्भूषितो याति सरस्य वक्त्रसंद्योतयन् वै विदिशो दिशश्च ।
हरिः प्रभुर्नेत्रसहस्रचित्रो विभाति युद्धाभिमुखः सुरेन्द्रः । यथा सितं शारदमभ्रवृन्दं नभस्तलं चन्द्रसहस्रचित्रं ।

स्तुवन्ति यान्तं विपुलैर्वचोभिर्जयाशिषा चोर्जितवत्सलोऽथ । महर्षिसङ्घैः [illegible] ॥११५४॥
समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं प्रयान्तमादित्यसमप्रभावं । विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे साध्यास्तथाऽऽदित्यगणाश्च सर्वे ।
ते देवराजस्य पुरन्दरस्य रथाश्च ते मातलिसंप्रयोगाः । प्रयान्ति देवेश्वरमुद्वहन्तो [illegible] वह्निरिवाग्निमन्तः ।
महर्षयश्चैव सुरर्षयश्च राजर्षयश्चाप्यनुयान्ति लोकाः । सर्वेऽनुजग्मुः सहसा व्रजन्तं तेजोऽन्वितं [illegible] ।
प्रदीप्तशूलानि परश्वधांश्च दीप्तानि चापानि तथाऽसनीश्च । वर्माणि चामुच्य हिरण्मयानि प्रयान्ति सूर्यानलसप्रभाणि ।
तथा कुबेरोऽश्वसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्वसहं महार्हं । दिव्यं समारुह्य रथाय यातो धनेश्वरो [illegible] ॥ ११५५०
निशाचराः पावकधूमकाया रक्षोगणा रुद्रसमाश्च तत्र । विशालनानायुधदीप्तहस्ता यान्त्यग्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ।
ते लोहिताक्षाः परिवार्य देवं व्रजन्ति भिन्नाञ्जनपूर्णवर्णाः । यथाऽऽत्मना धनपतिं धनेशं रक्षन्ति वै राक्षसदानवेन्द्राः ।
पुण्यः प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा वैवस्वतो धर्मभृतामरिष्टः । तडिद्गवाभं शतवाजियुक्तं रथं समारोहत सूर्यकल्पं ।
तं लोकपालं पितरोऽनुजग्मुर्निर्मिन्नपापा [illegible] । सर्वे च भूता भुवनप्रधाना नानाभुजङ्गाकराः सुभीमाः ।
दण्डं महास्त्रं प्रतिगृह्य देवो लोकाद्भुतं [illegible] । [illegible] ॥११११॥
स्थितोऽस्मि [illegible] सर्वासुराणां निधनं विकुर्वन् । तेजोमयं [illegible] विकर्षमाणोऽरुणधूम्रनेत्रः ।
समन्वितो व्याधिगणैरनेकैर्ययौ हरिस्मश्रुरुदाररत्नः । महासुराणां निधनाय बुद्धिं चक्रे तदा व्याधिपतिः [illegible] ।
ततस्त्रिशीर्षैर्भुजगैरुदग्रैर्युक्तं रथं हेमचितं महात्मा । आस्थाय कुन्देन्दुनिभं जलेशो ययौ [illegible] ।
वैदूर्यमुक्तामणिभूषिताङ्गो जलेशयः पाशगृहीतहस्तः । महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति [illegible] ।
संस्तूयमानो जलदेवताभिर्निषेव्यमाणो जलजैश्च सत्त्वैः । संस्तूयमानश्च महर्षिवृन्दैः संपूज्यमानश्च महासुरेन्द्रैः । ११६०
कैलासशृङ्गप्रतिमोऽप्रमेयः समुद्रनाथोऽमृतपो महात्मा । महोरगैः [illegible] गुप्तो ययौ रथेनार्कसमप्रभेण ।
युद्धाय तं यान्तमदीनसत्त्वं नभस्तले चन्द्रमिवातिकान्तं । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संहृष्टरोमाणि [illegible] ।
धाता ऽर्यमा ऽंशोऽथ भगो विवस्वान् पर्जन्यमित्रौ च शक्री च देवः । त्वष्टा [illegible] पूषा च तथाऽऽदित्य
देवराजः ।
मोरग्रहैः सध्वजकिङ्किणीकैर्वैदूर्यनिर्व्यूहितहेमकण्ठैः । हयोत्तमैः [illegible] ।
दिवाकराकारनिभानि केचिद्धुताशनार्चिःप्रतिमानि केचित् । निशाकरांशुप्रतिमानि केचित् [illegible] निभानि
केचित् । ११६५
नीलाम्बुमेघप्रतिमानि केचित् काञ्चनायसाकारनिभानि केचित् । वर्माणि दैव्यानि महाप्रभाणि [illegible] ।
आमुच्य मायास्य सुवर्णवर्णाः प्रयान्ति तोयानिलतुल्यवेगाः । द्वावश्विनौ चापि महानुभावौ [illegible] वरिष्ठौ ।
रथं समारुह्य सुवर्णचित्रं रथं गतौ काञ्चनगौरवर्णौ । गणाः कृता वै वसवश्च सर्वे बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ।
रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणानास्थाय जग्मुः सुमिताविहङ्गाः । रुद्राश्च सर्वेऽरुणधूम्रकायाः [illegible] ।
महौजसः सत्त्वगुणोपपन्ना दीप्तास्ततेजोभिरभिज्वलन्तः । नानायुधव्यग्रकराः सुराश्च लोकान् समस्तानिव निर्दहन्तः ॥ ११७०
ययुः ससैन्यास्तपनीयकण्ठाः सविद्युतश्चैव घना यथैव । विश्वे च देवास्तपसा ज्वलन्तो वीर्योत्तमाः सूर्यसरोविवर्णाः ।
ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्या बलोत्कटाः पुष्करमालिनश्च । रथैः [illegible] वैदूर्यमुक्तामणिदामचित्रैः ।

नानायुधाकारसमाकुलास्ते पारिप्लवैश्चैव सितातपत्रैः। तेजोमयैः काञ्चनजालचित्रैः सुनिर्मलैः पाण्डुरपक्षविभेदैः।
उरश्छदैः सध्वजकिङ्किणीकैर्हयैश्च वायोः समवेगवद्भिः। दिग्नागनागैश्च महाबलैस्ते कैलासशृङ्गप्रतिमैर्द्विपैश्च।
प्रजग्मुरुद्यायुधदीप्तहस्ताश्चतुर्युगान्ते ज्वलिता इवोल्काः। साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः स्वाधीनचक्राः प्रतिदीप्तवक्त्राः॥१२१५५
ययुः सजाम्बूनदभूषिताङ्गा गन्धोत्तमाभैर्गगनेचरौघैः। विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च महाबलास्ते जयतां वरिष्ठाः।
वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजाः सुदृप्ता वैश्वानरार्कप्रतिमप्रभावाः। ते शस्त्रविद्भिश्च नमस्यमानाः सम्पूज्यमानाश्च सुरैः समस्तैः।
गन्धर्वसंघैरनुगम्यमाना वधाय तेषाममुराधिपानां। वैदूर्य्यरत्नस्फटिकाग्रचित्रैर्ध्वजैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानां।
रूपं बभूवोत्कटभूषणानां दैत्येन्द्रनाशाय विभूषितानां। स्वात्मप्रभाभिश्च बलोत्कटाभिर्व्वर्णप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः।
ध्वजोत्तमाभिः स्वशरीरभाभिर्व्वराप्रभाभिश्च मनोज्ञवाभिः। विभान्ति ते देववराः ससाध्याः प्रभातसूर्यस्तनयित्नु-

नादाः। १२१६०

महारथास्तु दिवौकसस्ते महाबलाः शत्रुबलं प्रयान्ति। महाबलस्था वसुरूपरूपा महासुराणां निधनाय देवाः।
तथैव सर्व्वे मरुतोऽतिवीर्य्या बलोत्कटास्ते समरं प्रतीताः। सुयुग्मदामेघसमानवर्णा वज्रायुधास्तोयदनादनादाः।
महेन्द्रकेतुप्रतिमा महाबला गदां प्रगृह्यासुरसूदनां युधि। रणोत्कटा लोहितचन्दनाक्ताः सुगन्धिमाल्याम्बरभूषिताङ्गाः।
ते युद्धशौण्डाः सुभुजाः सुदीप्ता वीर्य्योत्कटाः क्रोधविघूर्णिताक्षाः। ययुः सजाम्बूनदपद्ममाला यथेष्टनानायुधकामरूपाः।
स्वप्रभाश्यामललिताक्षपीठाः पुरन्दरं वै परिवार्य्य देवाः। वैदूर्य्यचामीकरचारुचित्राण्यावध्य गात्रेषु महाप्रभाणि। १२१६५
वर्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि प्रयान्ति युद्धाय सपत्नसाहाः। तैरच्छितैः काञ्चनवेदिकाग्रैर्व्विरध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः।
शुभ्रा सुराणां पृतनाग्र्यतेजाः समुन्नदन्तो युधि सिंहनादान्। इत्येतदुग्रं त्रिदशेश्वरस्य सैन्यं तदासीत् सुमहाप्रभावं।

युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य वधाय तेषामसुराधिपानां।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवसन्नहने त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविग्रहस्तदाद्भुतो वै त्रिदशासुराकुलः। वेलामतिक्रम्य युगान्तकाले महार्णवाना-

मिव सम्भ्रमो महान्।

नानायुधोद्योतविरोपिताङ्गा महाबला व्यायतकार्मुकास्ते। मदोत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्ज्जयास्तोयदनादनादाः। १२१७०
विस्फारयन्तः सहसा धनूंषि चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि। समुत्क्षिपन्तो भ्रमणीश्च घोराः खड्गांश्च ते वज्रमुखांश्च शक्तीः।
महागदाः काञ्चनपट्टनद्धास्तथायसान् कार्मुकमुद्गरांश्च। शूलानि वृक्षांश्च विसृज्य दीप्तान्नदन्ति शूराः शतशो रणस्थाः।

एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिघ्नतां। द्वन्द्वयुद्धान्यवर्त्तन्त देवानां दानवैः सह।
मरुतां पञ्चमो यस्तु वायुं सोऽयुध्यतासुरं। महाबलः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः।
स्वनायुवाचः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः। सोऽयुध्यत रणेऽत्युग्रो ध्रुवेण वसुना सह। १२१७५
पुलोमा तु महादैत्यो बलिना वायुना सह। ससैन्यः पर्व्वताकारो रणेऽयुध्यत दंशितः।
नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुध्यत। साङ्गं सर्व्वेण सैन्येन व्यादितास्य इवान्तकः।
विश्वकर्म्मा सुरश्रेष्ठो मयेन समयुध्यत। प्रवरौ विश्वकर्म्माणौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ।
हयग्रीवस्तु दितिजः सह पूष्णा त्वयुध्यत। शूरेणामितवीर्य्येण भास्कराकारतेजसा।

शम्बरस्तु महावीर्य्यो महामायो महासुरः । भगेनायुध्यत तदा सहितो युद्धदुर्मदः । १२११८

शरभः शलभश्चैव दैत्यानां चन्द्रभास्करौ । प्रयुद्धौ सह सोमेन शिशिरास्त्रेण धीमता ।

विरोचनस्तु बलवान् बलेर्ब्बलवतः पिता । त्विष्वक्सेनेन साध्येन तदाऽयुध्यत दानवः ।

कुजम्भस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः । अंशेनायुध्यत सह प्रासप्रहरणेन वै ।

असिलोमा तु बलिना मारुतेन महाहवे । तदाऽयुध्यत दीप्तास्यो विकृतः पर्व्वतायुधः ।

अनायुषायाः पुत्त्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः । अश्विभ्यां देववैद्याभ्यां महायुध्यत संयुगे । १२११८

एकचक्रस्तु दितिजश्चक्रहस्तो दुरासदः । महायुध्यत देवेन साध्येन दितिजारिणा ।

बलस्तु मधुपिङ्गाक्षो वृत्रभ्राता महासुरः । मृगव्याधेन रुद्रेण महायुध्यत वीर्य्यवान् ।

राहुस्तु विकृताकारः शतशीर्षो महोदरः । अजैकपादेन रणे महायुध्यत वीर्य्यवान् ।

केशी तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालाम्बुदप्रभः । धनेश्वरेण महता महायुध्यत संयुगे ।

बलिना वृषपर्व्वा तु सह निष्कम्भुना रणे । विश्वदेवेन देवेन महायुध्यत वीर्य्यवान् । १२११९०

प्रह्लादस्तु महावीर्य्यो वीरैः खेचरनैर्वृतः । युयुधे सह कालेन रणे काल इव स्थितः ।

अनुह्लादः कुवेरेण धनदेन महाबलः । गदाहस्तेन युयुधे शोभयन् देववाहिनीं ।

विप्रचित्तिस्तु दैत्येन्द्रो वरुणेन महात्मना । प्रवृत्तो वै रणं कर्त्तुं दैत्यानां नन्दिवर्द्धनः ।

बलिस्तु सह शक्रेण सुरेशेन महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवान्रणे ।

एवं देवाश्च दैत्याश्च जघ्नुरन्योन्यमाहवे । विनदन्तो महानादान् प्रासासिशरशक्तिभिः । १२११९९

अदृश्यन्त महोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः क्षये । मरुतः सप्त ते क्षुब्धा व्यशीर्य्यन्त च पर्व्वताः ।

सप्त चैवोत्थिताः सूर्य्याः शोषयन्तो महार्णवान् । वसुधाऽभिद्यत धरा मथ्यमानेव वायुना ।

व्युत्थिताश्च महामेघाः शक्रचापाङ्कितोदराः । प्रणेदुः सर्व्वभूतानि सर्व्वाः सतिमिरा दिशः ।

देवानामनयः क्रूरो दृश्यते कालनिर्म्मितः । घोरोत्पातः समुद्भूतो युगान्तसमये यथा ।

न चान्तरीक्षं न दिशो न भूमिर्न भास्करोऽदृश्यत रेणुजालैः । ववुश्च वातास्तुमुलाः सधूमा दिशश्च सर्व्वास्तिमिरेण गूढाः । १२१२००

एते चान्ये च बहवो दृश्यन्ते दैवनिर्म्मिताः । भूमौ तथाऽन्तरीक्षे च घोरोत्पाताः समन्ततः ।

तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनं । अपश्यत गुरुर्ब्रह्मा सर्व्वैरेव सुरैः सह ।

वेदैश्चतुर्भिः साङ्गैश्च विद्याभिश्च सनातनः । पद्मयोनिर्वृतः श्रीमान् सिद्धैश्च परमर्षिभिः ।

नानामणिस्तम्भसहस्रचित्रमारुह्य यानं ददृशे स्वयम्भूः । सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं प्रदीप्यमानं वपुषा परेण ।

प्रतप्तजाम्बूनददामचित्रमानन्दभेरीशतसंप्रणादं । नक्षत्रचन्द्रांशुभिरंशुमन्तं वैदूर्य्यसोमार्कविभूषिताङ्गं । १२१२०५

तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्यस्तथा मरीचिर्भृगुरङ्गिराश्च । ऋक्सामभिः सम्यगभिष्टुवन्तः सेवन्ति देवं वरदं विमाने ।

ते पावका देवगुरुं दिवीशं साङ्गाश्च वेदा मखदेवताश्च । सेवन्ति सेव्यं भुवनेश्वरेशं भूतानि चान्यानि महानुभावं ।

एते च भूयश्च महर्षिमुख्या वैखानसाः पावकयोनयश्च । सर्व्वे ययुर्देवपुरीधसश्च युद्धोत्सुकाः सर्व्वसुरासुराणां ।

योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा वाय्वग्निभूम्यम्बरवर्त्मदेहाः । चत्वारि ता वै इह यज्ञभक्ता नारायणस्यैव नरस्य देवः ।
वक्त्रैश्चतुर्भिर्वेदधरैश्चतुर्भिः संपूर्णचन्द्रप्रतिमैः सुकान्तैः । ब्रह्मा द्विजो निखिलमिराजकार लोकोदितोऽसौ शरदीव चन्द्रः । १२२१०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः सेनयो राजन् भूयो युद्धमवर्त्तत । यथा चक्रोद्यतेनैव त्रैलोक्यविजिगीषया ।
गोमुखाडम्बराणां च भेरीणां मुरजैः सह । झर्झरीडिण्डिमानां च समभूवन् प्रथक्स्वनाः ।
प्रवृत्ते युद्धयज्ञे तु तुमुले लोमहर्षणे । रणभूमौ महानादः सागरौघ इवोत्थितः ।
युद्धयज्ञस्य नेताऽभूत् प्रह्लादो नाम दानवः । विरोचनस्तथाऽध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्त्तकः ।
होता चैवात्र नमुचिर्दैत्यः सोमपरायणः । अन्याश्च दैत्याः प्रथिता यज्ञकर्म्मणि तत्र वै । १२२१५
अनुयातास्तु पितरमधिका वा पराक्रमैः । यज्ञा वै तत्र बाणस्तु सम्यगेवावतिष्ठते ।
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्तूपाकारं सुदुर्जयं । मन्त्रमन्त्राभ्यवर्णैश्च बाणमुख्याद्यधोक्षिताः ।
उद्गाता च मयः श्रीमान् स्थितः प्रमुखपुष्करः । किमहन् विविधश्रेष्ठो देवानीकान्यवारयत् ।
बलिश्च बलवाञ्छ्रीमान् धैर्यात्तरसमद्युतिः । सर्वैरंशैश्च संयुक्तो यज्ञमकरोत् प्रभुः ।
रणाग्निर्ज्वलितो घोरो वैरेन्धनसमीरितः । हूयते तत्र वैराग्नौ रथमेधा सुसंहताः । १२२२०
शङ्खशब्दः सुविपुलो भेरीणां च महास्वनः । उद्घुष्टं तुमुलं चैव सुश्रव्यं प्रयुज्यते ।
मयश्च बलकश्चैव पुलोमा च महासुरः । प्रकर्षं चमरं हत्वा चर्म सम्यक् प्रचक्रिरे ।
कलापदण्डा विमला विपुला रथकूबराः । यूपाश्च समकल्पन्त युद्धयज्ञे महाफले ।
कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तोपबृंहकाः । तोमराः सोमकलशा विविधानि धनूंषि च ।
असीन्यस्त्रकपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आज्यं च रुधिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिकल्पते । १२२२५
इध्माः परिधयस्तत्र प्रहारा विपुला महाः । हयग्रीवोऽतिलोमा च राहुः केशी च दानवः ।
विरोचनश्च जम्भश्च कुजम्भश्च महाबलः । सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिश्च वीर्य्यवान् ।
इषवस्तु स्रुवस्तत्र रथाश्चक्रग्रहाः शुभाः । धनुर्ज्यासो धनुर्ज्याश्च चषालश्च महाध्वरे ।
प्रतिप्रस्थानिकं कर्म वृषपर्व्वाऽकरोत्तदा । बलिस्तु दीक्षितस्तत्र तस्य पत्नी महाचमूः ।
शम्बरस्तत्र शामित्रमकरोद्दितिनन्दनः । अतिरात्रे महाभाग वितते यज्ञकर्मणि । १२२३०
दक्षिणा तस्य यज्ञस्य कालनेमिः प्रतापवान् । वैताने कर्म्मणि तते यः ख्यातो हव्यवाडिव ।
छिद्यमानास्तु सैन्यस्य शरीरैर्दीर्णजीवितैः । नश्यन् यज्ञे तु सदनं गर्हते दैत्यनिर्मितं ।
देवानां रुधिरं सर्वं चमसाः विविधाः कृताः । सह्यमानाः प्रमुदिताः सोमपानं रणाध्वरे ।
यदा बलिर्महादैत्यो विजितः समरे सुरान् । तदा शक्रशयो यज्ञे भविता वै न संशयः ।
महासुरेन्द्रपतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः । वेदवन्तो कृतमन्ताः शूराः सर्वे तपस्विनः । १२२३५
त्रैलोक्यहरणे सक्ता युद्धयज्ञाय दीक्षिताः । बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे व्रतिनो मुण्डधारिणः ।
एकनिश्चयकार्य्याश्च त्रैलोक्यजयकाङ्क्षिणः । सुरदानवसैन्यानां शब्दः समभवन्महान् ।

नानायुधविहस्तानां त्वरितानां प्रधावतां । क्ष्वेडितोत्क्रुष्टनिनदैर्गजबृंहितनिस्वनैः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्हयहेषितनिस्वनैः । रथनेमिस्वनैश्चैव तुमुलः सर्व्वतोऽभवत् ।
सुराणां देवमाणानां दानवानाञ्च गर्ज्जतां । क्ष्वेडितोत्क्रुष्टसंनादैः पाणिपादरवैस्तथा । ११२३०
दानवानां परेषाञ्च शब्दवन्ति महान्ति च । समरे भीमकर्म्माणि सैन्यानि प्रचकाशिरे ।
ततो नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः । भ्राजमाना व्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ।
ऋष्टिशक्तिगदा दीप्ताः शूलखड्गपरश्वधाः । चारु बभ्राजिरे तत्र सेव्यमानेषु सर्व्वशः ।
रथा बहुविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः । हेमसञ्छन्नशिखरा ज्वलन्त इव पर्व्वताः ।
दानवानां सुराणाञ्च समालोक्य तु सैनिकाः । काञ्चनैः कवचैः सर्व्वे ज्वलितार्कसमप्रभैः । ११२३५
सजङ्गाः समदृश्यन्त ज्योतींषि गगने यथा । उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
ऋषभाक्षा सुरगणाश्चमूमुखगता बभुः । नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमालाश्च संयुगे ।
युध्यतां रणशौण्डानामीरयामास मारुतः । ध्वजालङ्कारवस्त्राणि वर्णानि कवचानि च ।
रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवर्णानि रश्मिवान् । सर्व्वेषामप्रमेयाणां बलानां पादचारिणां ।
रजः सञ्छादयामास पक्षोर्णापाण्डरं दिशः । दीप्ताम्बरधराः सर्व्वे दीप्ता युद्धाय चोत्थिताः । ११२४०
प्रतितस्थिरेऽन्योन्यमनीकं प्रत्यनीकतः । गिरिकूटोच्छ्रयाः सर्व्वे तदा ते देवदानवाः ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो रणस्थाश्च यथोधिनः । मुद्गरैर्मुषलैः शूलैरयस्तुण्डैस्तथोपलैः ।
वज्रैरशनिभिश्चैव खड्गपट्टिशादिभिस्तथा । उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
बाणैः सुरुचिरैस्तीक्ष्णैः पत्रवाजैर्दुरासदैः । तथा प्रवर्त्तिते तेषां विमर्देऽद्भुतविक्रमे ।
सावित्रस्य वधं प्रेप्सुर्ब्बाणो जग्राह कार्म्मुकं । शरजालेन दिव्येन च्छादयानः सुरोत्तमं । ११२४५
मन्येऽर्ञ्च इवार्चिष्मान् संप्रजज्वाल तेजसा । सागराभां महासेनां देवानां दैत्यपुङ्गवः ।
अशोषयत बाणौघैरर्कोंऽशुभिरिवार्णवं । मारुतः स महावेगः सावित्रः शक्तिमुत्तमां ।
चिक्षेप बलिपुत्राय शक्रोऽशनिमिवाद्रये । आपतन्ती च सा शक्तिर्व्वहेद्वा ज्वलिता यथा ।
द्विधा च्छिन्ना क्षुरप्रेण बाणेनाद्भुतकर्म्मणा । हतायामथ शक्त्यान्तु सावित्रो देवसत्तमः ।
विश्वकर्म्मकृतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवार्द्दनं । सुपीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्च्चसं । ११२५०
अष्टचान्द्रचितं खड्गमाशीविषविषोपमं । तं गृहीत्वा रणमुखे प्रज्वलन्तं महाप्रभं ।
बाणाभ्यासे महातेजाः खड्गपाणिरवस्थितः । तत्र स्थितं समालक्ष्य सावित्रं बलिनन्दनः ।
लोहिताक्षो महाकायश्चिक्षेप च ननाद च । ततोऽर्ककिरणाकारानशनिप्रतिमान् शरान् ।
सन्दधे चापि बाणोघानाशीविषसमान् बली । रुक्मपुङ्खान् प्रदीप्ताग्रानुग्रवेगानलङ्कृतान् ।
आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप शरानग्र्यान् समन्ततः । दृढचापप्रयुक्तास्ते शरा वैश्वानरप्रभाः । ११२५५
सावित्रं छादयामासुः कैलासमिव तोयदाः । स च्छाद्यमानः शक्तोऽथ बाणेन बलिसूनुना ।
पराङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः । तं पराजित्य सावित्रं बाणः परमहर्षितः ।

प्रगृह्य कार्म्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति। बलश्चाप्यसुरश्रेष्ठः प्रगृह्य महतीं गदां ।
ध्रुवाय वसवे मूर्द्ध्नि रौद्रोऽक्षिपत दानवः । तस्य निर्म्मथितस्कन्धो हेमचित्रस्य वर्म्म वै ।
गदावेगेन भीमेन ध्रुवस्य समरे तदा । शेषास्तु वसवः सर्व्वे दिव्याश्चैर्घोरदर्शनाः । १२२७०
प्राच्छादयन्त ते दैत्यमादित्यमिव तोयदाः । ततः सोऽमर्षितो बाणैर्बलो दानवसत्तमः ।
अवातरद्रथात्तस्माद्गदामुद्यम्य वेगवान् । शिरःसु पातयामास वसूनां तां गदां तदा ।
दिशः प्राद्रावयत्सर्व्वाश्छिदयान् सा महागदा । हन्त्राशनिरिवेन्द्रेण प्रहृष्टा सुमहात्मना ।
तस्याः सविद्युद्घोषायास्तेन शब्देन वेजिताः । व्यद्रवन्त परित्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
तद्दृष्ट्वा रथानीकं सूर्य्याभं मेघनिस्वनं । देवानां शरधाराभिरभ्यवर्षत्समन्ततः । १२२७५
सुरश्रेष्ठैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः । मुक्तपुङ्खैः प्रहारैस्तैः प्रत्यविध्यन्महासुरं ।
बलकस्तु महाबाहुर्व्यादितास्य इवान्तकः । तडिद्गर्भाम्बुदस्वनो वैश्वानरसमप्रभः ।
पिबन्निव शरौघांस्तान् देवचापसमुत्थितान् । अभ्यद्रवत दैत्येन्द्रो महार्णव इवापरः ।
अवस्फुर्ज्जन् दिशः सर्व्वाः स्वेन वीर्य्येण दानवः । बाहुभ्यां छिदयान् देवैः सिन्धुवेगो नगानिव ।
अभ्यद्रावत्तरसा देवान् वायुर्वृक्षानिवौजसा । समयंश्च स देवानां वसुभ्यां समसज्जत । १२२८०
आपश्चैवानिलश्चैव ववर्षतुररिन्दमौ । शरवर्षाणि दीप्तानि मेघाविव परन्तपौ ।
चिच्छेद तान् विशिखान्दीप्तान् खे चैव च नभस्तले । अन्तश्च माधवात् कर्म्म ध्रुवस्तमभिदुद्रुवे ।
तौ समं शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः । उत्तमाभिजनौ शूरौ देवदैत्यौ यशस्करौ ।
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ । रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्ततां ।
निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विलिखन्तौ च सायकैः । सम्भ्रमयन्तौ च बलिनौ प्रतुदन्तौ रणे स्थितौ । १२२८५
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः । मुहुराजघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमभिमानिनौ ।
चर्म्मिणौ चर्म्मणी दिव्ये विपुले च शरासने । निक्षिप्याऽचलसङ्काशौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ।
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ । बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ।
तयोरासीद्भुजाघातनिर्घोषः प्रसहस्तथा । अतीव भीमः संह्रादो वज्रपर्व्वतयोरिव ।
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महावृषौ । अन्योन्यमभिसंरब्धौ मुहूर्त्तं पर्य्यकर्षतां । १२२९०
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा ध्रुवः । रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्टः प्राङ्मुखो वसुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशतोऽध्यायः॥२४५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव तु तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणं । क्रुद्धस्य नमुचेश्चैव धरस्य च महात्मनः ।
संरब्धौ च महाबाहू महेष्वासावरिन्दमौ । परस्परमुदीक्षेतां दहन्ताविव लोचनैः ।
विस्फार्य्य च महच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदं । संरम्भात् स वसुश्रेष्ठस्त्वक्त्वा प्राणानयुध्यत ।
स सायकमयैर्जालैर्धरो दैत्यरथं प्रति । भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्राच्छादयत् प्रभां । १२२९५
ततः प्रहस्य नमुचिर्धरस्य तु शिलाशितान् । अचलस्यायसान्दीप्तान् भीमवेगान्दुरासदान् ।

महातेजा महाबाहुर्महावेगो महारथः । विव्याधातिरथो दैत्यो नवभिर्नतपर्वभिः शरैः ।
स तैर्नैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतत्रिभिः । अभ्यधावत संक्रुद्धो नमुचिं वसुसत्तमः ।
तमापतन्तं वेगेन नमुचीरभ्यधाद्रणे । दैत्यः प्रत्यसरद्देवं मत्तो मत्तमिव द्विपं ।
ततः प्राध्मापयच्छङ्खं भेरीशतविनादितं । विक्षोभ्य तद्बलं सर्वं धादुद्भूतार्णवप्रभं । ११२००
अश्वानृष्यसवर्णांश्च हंसवर्णैः स वाजिभिः । निघ्नन् समरे दैत्यो वसुं प्राच्छादयच्छरैः ।
समाश्लिष्टौ तथाऽन्योन्यं वसुदानवयोरथौ । दृष्ट्वा प्राकम्पत मुहुस्त्रिदशानां महद्बलं ।
क्रोधसंरम्भरक्ताक्षौ प्रेक्षमाणौ परस्परं । गर्जन्ताविव शार्दूलौ प्रभिन्नाविव वारणौ ।
यमराष्ट्रोपमं रौद्रमासीदायोधनं तयोः । नराश्वरथसम्बाधं मत्तवारणसंकुलं ।
समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणा महारथाः । आशंसन्तो जयं तस्मिन् योधास्ते गगने स्थिताः । ११२०५
तयोः प्रैक्षन्त समरं सन्निकृष्टं महात्मनोः । सिद्धगन्धर्वमुनयो देवदानवयोस्तदा ।
तौ छादयन्तावन्योन्यं समरे निशितैः शरैः । शरजालावृतं व्योम चक्रतुश्च महामृधा ।
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैर्घोरैर्महारथौ । प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।
सुवर्णविकृतान् वाणान् प्रमुञ्चन्तावरिन्दमौ । भास्कराभं तदाकाशमुल्काभिरिव चक्रतुः ।
तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा । पंक्तयः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे । ११२१०
छिद्यमानगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः । क्षणेन संवृता भूमिर्मेघैरिव नभस्तलं ।
ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसन्निभं । धराय वधे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ।
पतता तेन चक्रेण धरस्य वसुसत्तमः । सध्वजः सायुधः साश्वो दग्धोऽर्ककिरणप्रभः ।
स त्यक्त्वा तं रथं देवः प्रदीप्तं चक्रतेजसा । भयात्तस्यासुरेन्द्रस्य गतः खं वसुसत्तमः ।
पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्बलगर्वितः । प्रयातः स्वेन सैन्येन भूयः सुरचमूं प्रति । ११२१५
अथ त्वष्टा मयश्चैव देवदैत्यौ सुविश्रुतौ । समरे विश्वकर्माणौ मायाशतविशारदौ ।
तयोः प्राणहरश्चासीत् संप्रहारो महात्मनोः । अन्योन्यस्पर्द्धिनोस्तत्र चिरात्प्रभृति दीप्तयोः ।
त्वष्टा तु निशितैर्बाणैर्दैत्यं तं बलगर्वितं । पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध बहुभिः शरैः ।
मयस्तु प्रतिविव्याध त्वष्टारं निशितैः शरैः । महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शातकुम्भविभूषितैः ।
ननाद दितिजश्रेष्ठं हत्वा त्वष्टा शरैस्त्रिभिः । संक्रुद्धो दैत्यसैन्यस्य विचिन्वन्निव जीवितं । ११२२०
शक्तिं कनकवैदूर्यचित्रदण्डां महाप्रभां । देवे गृहीत्वा समरे दैत्येन्द्रे प्रत्यवासृजत् ।
भीमां सर्व्वाभिघातीं त्वष्टा पुरन्दर इवाशनिं । तां त्वष्टुर्भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभां ।
मयश्चिच्छेद तीक्ष्णाग्रैः शीघ्रं सप्तभिराशुगैः । ततः श्वसन्निव प्राणांस्त्वष्टुः कोपान्महासुरः ।
प्रेषयामास संरब्धः शरान् वह्निशिखासमः । चिच्छेद बाणांस्त्वष्टा तान् ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।
दैत्यस्य सुमहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः । तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे । ११२२५
शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रधावन्तावभिजघ्नतुः । अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।

अन्योन्यमभिवीक्षेतां क्रुद्धावाशीविषाविव । महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परं ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः । ततः सुविपुलां दीप्तां सर्व्व रुक्माङ्गदां गदां ।
त्वष्टरि प्राहिणोत् क्रुद्धः सर्व्वमायसरां रणे । तया जघानातिरथस्त्वष्टुरुत्तमवाजिनः ।
गदया दानवः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाचलान् । अथ क्रुद्धो महादैत्यैः क्षुराभ्यां तस्य संयुगे । ११२९०
पुनर्द्वाभ्यां शराभ्यान्तु निशिताभ्यां महारवे । ध्वजं त्वष्टुरथ च्छित्त्वा सूतं प्रैष्य यमक्षयं ।
महाकायान्महावेगान् सदश्वान् गदयाऽहनत् । दृष्ट्वा त्वष्टा तु समरे ध्वजं सूतञ्च पातितं ।
हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं भूमौ व्यवस्थितः । विस्फार्य्य सुमहच्चापं युद्धाय कृतनिश्चयः ।
हताश्वसूतं विरथं कृत्वा रिपुमवस्थितः । जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
मयः कालान्तकप्रख्यश्चापपाणिरदृश्यत । निर्दहन्निव सैन्यानि दावाग्निरिव काननं । ११२९५
त्वष्टुः सोऽभिपतत्युग्रो नाराचांस्तिग्मतेजसः । चतुर्द्दश शिलाधौतान् सायकान् विविधाकृतीन् ।
ते पपुस्तस्य देहस्थं शोणितं रुक्मभूषणाः । आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः कालचोदिताः ।
ते तु क्षितिं समासाद्य शोभन्ते रक्तरूषिताः । अर्द्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ।
तं प्रत्यविध्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः । चतुर्द्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरभिदारयन् ।
ते तस्य दैत्यस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः । विदार्य्य प्राविशन् भूमिं भुजङ्गा इव वेगिताः । ११२००
ते व्यराजन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुन्धरां । अस्तं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवांशवः ।
मयस्तु त्रिभिरत्युग्रैस्त्वष्टारन्तु पतत्रिभिः । अर्द्दयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताशनैः ।
त्वष्टाऽथ मयनिर्मुक्तैः सायकैरर्द्दितो भृशं । अपायाद्रथमुत्सृज्य शीघ्रयाऽभिसमन्वितः ।
तं तत्र हतसूताश्वं भुजङ्गमिव निर्व्विषं । त्वष्टारं विरथं कृत्वा मुदितः स तु दानवः ।
विस्फारयन् सुरुचिरं चापं रुक्माङ्गदं दृढं । रणे ह्यतिष्ठद्दैत्येन्द्रो ज्वलन्निव हुताशनः । ११२०५
पुलोमा तु बलश्लाघी दृप्तो दानवसत्तमः । रथे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ।
ततो वै सर्व्वभूतानां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकल्पेन सहायुध्यत वायुना ।
पुलोमानञ्च पवनः श्रुत्वा व्याततकिल्बिषं । नादयत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनं ।
दैत्यचापच्युतैर्व्वाणैः प्राच्छाद्यन्त दिशो दश । रश्मिजालैरिवार्कस्य विततं चाम्बरं जगत् ।
स ताड्यमानः क्रुद्धः सर्प्पानिव महोरगः । बभौ दैत्यशरैर्व्याप्तो रश्मिवानिव भास्करः । ११२१०
दैत्यचापभुजोत्सृष्टाः शरा बर्हिणवाससः । रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ।
चापध्वजपताकाभ्यश्छत्रादीषानुयायुगात् । प्रपतन्तः स्म दृश्यन्ते दैत्यसायकजाः शराः ।
एवं शूली ज्वलन् खचराञ्छलभानिव पावके । सुवर्णविकृतांश्चित्रानमुञ्चद्दितिजः शरान् ।
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स मारुतः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ।
तस्य वेगमसंहार्य्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः । उत्तमं बलमास्थाय व्यधमत्सायकव्रजान् । ११२१५
ततो विधम्य बलवान् शरजालानि मारुतः । विव्याध दैत्यं विंशत्या विशिखैर्नतपर्व्वभिः ।

महद्रथानां प्रवरा इव दिव्या महौजसः । वायुं वाध्विति वेगेन विद्रवन्तं प्रचक्रिरे ।
तस्मिन् समुत्थिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे । अभ्यधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्च्छिताः ।
ततः प्रच्छादयामासुः पवनं शरवृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ।
ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सर्व महारथाः । मन्दरं संवरन्ते घोराः सोमं वारिधरा इव । १२११०
ततो दक्षिणमक्षोभ्यं नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुद्यम्य युधि मारुतः ।
तेषां मूर्द्धसु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् । निहता वायुवेगेन तेन तत्र महासुराः ।
त्यक्ता प्राणान् पुलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तथापि तमसंहार्यं दृष्ट्वा वायुः बलात्तदा ।
अपाकृष्य शरीरांस्तान् अक्षिपत् वै पुलोमजः । तेषां विदार्य तेषां हि दानवानां महात्मनां ।
शोणितक्लिन्नमुकुटा गैरिकाक्ता इवाद्रयः । ते छिन्नमर्माशिरसः पतन्तो वान्ति सर्वतः । १२११५
मातङ्गयूथपा यद्वत् पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्देहैर्दानवानां महात्मनां ।
ततः प्रावर्त्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा । प्रवहन्ती रथै रक्तं भीरूणां भयवर्द्धिनी ।
देवदैत्यनागानां रुधिरौघपरिप्लुता । रणभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र समन्ततः ।
संवृता गतसत्त्वैश्च यवनायसकेसरैः । वानुबद्धपताकैश्च पातितैश्च ध्वजैरथैः ।
शीर्णकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः । सुवर्णपुङ्खैर्व्यथितैर्नाराचैर्विमलैर्जितैः । १२१२०
देवदानवनिर्मुक्तैः पक्षिभिरिव गैरिव । प्रावर्त्ततामरमौल्य मणिवज्रपरिच्छदैः ।
सुवर्णकिङ्किणीचापैर्गदामुद्गरपट्टिशैः । कनकाङ्गदकेयूरैर्मुकुटैः कुण्डलैः शुभैः ।
तनुत्रैः शतशश्च हारैर्विविधैश्च शोभनैः । छत्रैश्च छिन्नैर्भिन्नैश्च चक्रैश्चन्द्रार्द्धवर्ज्जितैः ।
पातितैरपविद्धैश्च प्रबभौ द्यौरिव ग्रहैः । निपातितध्वजरथा रणाजिरमहीप ।
विमर्द्दो देवदैत्यानां सुमहान् समभवत्तदा । यथ दैत्यसैन्यं पौलोमेन महारथः । १२१२५
संवृतः पवनः श्रीमान् गदामुद्गरपाणिना । ते जघ्नुः अन्तकाहवाः पवनं दानवोत्तमाः ।
तैर्बध्यमानश्च बभौ तोयाहित इव द्विपः । हताऽष्टौ तत्र दैत्यानां शतानि पवनः प्रभुः ।
कृत्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
नाम्ना वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हयग्रीवस्तु दितिजः पूर्णमासाद्य वीर्यवान् । ननाद सुमहानादं सिंहवद्युमहाबलः । १२१३०
विस्फार्य सुमहाचापं हेमजालविभूषितं । पूर्वं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ।
भुजाभ्यामाददानश्च सन्दधानश्च सायकान् । मुञ्चन् कर्षन्तो वाऽपि ददृशे तत्र नान्तरं ।
अग्निचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकं । तस्यासीद्दानवेन्द्रस्य सव्यदक्षिणमस्यतः ।
रुक्मपुङ्खैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः शितैः शरैः । प्राच्छाद्यन्त दिशाश्चैतैर्दिवः सूर्यस्य च प्रभाः ।
ततः काञ्चनपुङ्खानां शराणां शतशस्तदा । अम्बरान्तं नभसि दृश्यन्ते बहवो गजाः । १२१३५
गिरिशृङ्गनिभाश्चापश्यन्त शरोत्तमाः । श्रेणीकृताः प्रकाशन्ते यान्तः क्रौञ्चा इवाम्बरे ।

गार्द्धपत्रान् शिलाधौतान् कार्त्तस्वरविभूषितान् । अवसृजन्महावेगान्मुमोच विशिखान् शरान् ।
ततश्चापवरोद्भूताः शातकुम्भविभूषिताः । हेमे समवकीर्य्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ।
ते योधि रुक्मविकृताः संप्रकाशन्त सर्व्वशः । खद्योता इव वर्षान्ते वै पतन्तः सहस्रशः ।
शिलाधौताः प्रसन्नाग्राः पूषणं विव्यधुः शराः । दैत्यः प्रच्छादयामास पूषणं शरवृष्टिभिः । १२१९०
पर्व्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः । ततस्तु पूष्णो दैत्यस्य शरमोघैरम्बराकृतम् ।
व्यवसायञ्च सत्त्वस्य दृष्ट्वा तस्य चाद्भुतं । तां समुद्रविनिर्मुक्तां शरवृष्टिं समुत्थितां ।
नाचिन्तयत्तदा पूषा दैत्यचापच्युतां रुषा । हेमदण्डं महानादं पूषा स्यानीकाद्भुतः ।
विकृष्टं मण्डलीभूतं प्रज्वलाग्निसमप्रभं । ततः शराः प्रादुरासन् पूरयन्त इवाम्बरं ।
सुवर्णपुङ्खाः पूष्णस्ते प्रज्वलिताः शरास्तदा । मालेव हंसपङ्क्तीनां निपतन्ती युधि दानवं । १२१९५
प्रादुरासीन्महाघोरा हरती पूष्णकार्मुकात् । ततोऽन्येऽपि विमुक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त शरैः सन्नतपर्व्वभिः । ततः कनकपुङ्खानां शराणां कङ्कवाससां ।
पततां पात्यमानानां समासीत् संकुलं नभः । पूषा समभ्यायच्छमोघं निशितैः शरैः ।
नानाहैरण्यपुङ्खैर्दिव्यैरस्त्रैः परिष्कृतैः । ततो वज्रधनुःपाणिः शरवर्षमिव दानवः ।
अमर्षी बलवान् क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः । पूष्णश्चापि ध्वजाग्रेण पताकां धनुरेव च । १२२००
रश्मीन् योक्त्राणि चाश्वानां हयग्रीवो रथेऽच्छिनत् । अथाश्चमिताग्रपुङ्खैर्बहुभिः सायकोत्तमैः ।
सारथिं सुमहातेजा रथोपस्थादपातयत् । ततस्तु विरथः पूषा हयग्रीवेण संयुगे ।
समकम्पत भीतोऽसौ विन्ध्याद्रिरिव भूधरः । ततः समरमासाद्य मुक्तो मृत्युमुखादिव ।
तथाद्भुतमिदं भूयो युद्धमासीत् सुदारुणं । शस्त्रनिर्मितं घोरं समरस्य भयस्य च ।
सप्तविंशदुपरीणाहं द्वादशारं शिलाङ्कुशं । अयस्कारविनिर्मितं दृढं भारसाधनं । १२२०५
कर्षयाणधर्मान् व्यसृजत् सायकान् बहून् । क्रोधसंरक्तनयनः समरे कर्मकोविदः ।
तेन विद्राव्यमाणानि दैत्यसैन्यानि सर्वशः । समन्ततो भीतानि विमोहितानि सर्वशः ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विद्रुतानि विभीषणं । अथ महासुरमापीड्य रणमध्ये न्यवारयत् ।
ततो भगो महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन् धनुः । यथाग्निरिद्धः सर्वान् महाविषेणेव पन्नगम् ।
तमभ्ययाद्भगो दैत्यं दुर्धर्षं समनिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो क्रुद्धं प्रतिद्वयो यथा । १२२१०
तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने । प्रहृष्टावन्योन्यं तक्षयन्तौ महेषुभिः ।
तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्दिव्यं सुदारुणे । अन्योन्यमभिगम्य अप्रमेयं महात्मनोः ।
अथ पूषायतोत्सृष्टैः शरैः सन्नतपर्व्वभिः । रथैश्चान्योन्यं द्वावेव निर्भिद्य प्रतापी ।
तौ तु विक्षतसर्व्वाङ्गौ शोणितौघपरिप्लुतौ । संरम्भाद्वा रथिनावुभौ परमदुर्जयौ ।
तस्मात् नितेर्व्यायामैः वीरविक्रमसंयुतौ । ततो निधाय समरे ... भगं । १२२१५
नाराचैः क्रोधताम्राक्षः कालान्तकसमोपमः । महामात्र इव पाद्मं वीक्ष्य वामं महोरगान् ।

नाराचा व्यपतन्देहे तूर्णं शम्बरचोदिताः । अप्राप्तानन्तरीक्षे तान् भगश्चिच्छेद पत्रिभिः ।
ज्वलितान् सुमहावेगान् दिवाकरसमप्रभान् । ततो भगं चतुःषष्ट्या विव्याधासुरसत्तमः ।
सायकानां सुतीक्ष्णानां सुमुखानां सुवेगिनां । तयोस्तु सुचिरं कालं युद्धं समभिवाभवत् ।
शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽन्तरं । दोर्भ्यां विक्षिपतश्चापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः । १२४२०
श्रूयते धनुषः शब्दो विस्फूर्जितमिवाशनेः । स भगस्य हयान् हत्वा छित्त्वा च ध्वजमाहवे ।
अभ्यवर्षच्छरैर्दैत्यः पर्जन्य इव वृष्टिमान् । स तस्याथोर्दर्विभिन्नं गात्रे क्षुरशतान्तरं ।
भगादित्यस्य देवस्य शम्बरेणाहवयोधिना । दैत्यस्य चाद्भुतं दिव्यमस्त्रेणाचसमावारयत् ।
मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तु महाबलः । अवध्यत्वमगं दैत्यो मायाभिर्लाघवेन च ।
सहस्रमायो द्युतिमान्वेषेणानिसूदनः । शम्बरोऽदृश्यत पुनः सञ्छन्नः शतधा शरैः । १२४२५
पतितोऽदृश्यत पुनर्व्यसुर्भूमौ महाबलः । अथ स दृश्यते भूयः शतधा शैलसन्निभः ।
द्विपागजेन्द्रमारूढो दृश्यते च पुनर्बली । प्रादेशमात्रश्च पुनर्भूत्वा भवति शैलवत् ।
महामेघनिभः श्रीमांस्तिर्य्यगूर्द्ध्वश्च सोऽभवत् । पुनः कृत्वा विरूपाणि घोराणि विकृतानि वै ।
सर्व्वां भीषयते सेनां देवानां भीमदर्शनः । ते भीताः प्रपलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ।
ततश्चान्यं नवं देहं कृत्वा प्रोग्रतरं पुनः । गर्ज्जत्यूर्द्धगतं घोरो दिशः शब्देन पूरयन् । १२४३०
नभस्स्थगतश्चापि वर्षते वासवो यथा । सम्वर्त्तकाम्बुदप्रख्यः पूरयन् पृथिवीमिमां ।
संवर्त्तकोऽनलश्चैव भूत्वा भीमपराक्रमः । शतावर्त्तः शतशिखो ददाह च पुनः सुरान् ।
मुहूर्त्ताच्च महाशैलः शतवर्ष्मा शतोदरः । अदृश्यत दिवं स्पृशन् कैलास इव पर्व्वतः ।
यान्यादित्याश्च साध्याश्च यानि विश्वे च देवताः । चिक्षिपुश्चापि दिव्यानि तान्यसौ ग्रसतेऽसुरः ।
युध्यमानश्च समरे सरथः सोऽसुरोत्तमः । गन्धर्व्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत । १२४३५
तं भीताः समुद्वीक्षन्त चिरन्ना भीमविक्रमं । सहस्रमायं समरे शम्बरं चित्रयोधिनं ।
भगोऽपि भयसंत्रस्तो दानवेन्द्रस्य संयुगे । रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्रं शरणं गतः ।
पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् । गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभः ।
स वह्निं वाग्भिरुग्राभिः क्रुद्धो ऽतर्ज्जयताग्रजत् । भयान्मेघ इव ते मृत्युरित्युक्त्वाऽन्तर्दधे च सः ।
एतस्मिन्नन्तरे चैव यज्ञपेन्द्रो महाबलः । जघान सोमः शीतांशुर्दानवानां चमूं रणे । १२४४०
कैलासशिखराकारो द्युतिमच्छ्रियवैर्वृतः । अवधीद्दानवान्क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ।
पोथयन्नथवृन्दानि वाजिवृन्दानि वै प्रभुः । दैत्येषु व्यचरत्सोमान् युगान्ते कालवद्बली ।
स कर्षयन्वृन्दानि जवेनेव चन्द्रमाः । ददाह दानवान् सर्व्वान् दावाग्निरिव चोदितः ।
स्यन्दनेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनः । सादिनाश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चैव पदातिनः ।
हिमेन व्यधमत् सर्व्वान् वायुर्वृक्षानिवौजसा । चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवानां महाचमूं । १२४४५
तदाऽस्त्रमभवत्तस्य प्रदिग्धं शत्रुशोणितैः । पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् ।

युगान्ताक्रोपमः श्रीमान् दैत्येषु शरवर्षणी । धारार्थे महतीं सेनां प्राद्रवन्तीं पुनः पुनः ।
चक्रं मृत्युनिवायान्तं दृष्ट्वा योधा विविधिषुः । यतो यतः प्रक्षिपति शिशिरांशुं तमीश्वरः ।
ततस्ततो व्यशीर्यन्त दैत्यसैन्यानि सर्व्वशः । व्यद्रावयत सैन्यानि सावशेषाभिसंहृतः ।
प्रसन्नमरिसैन्यानि व्यादितास्यनिवान्तकं । तं तथा भीमकर्म्माणं प्रहीयमाणं महाहवे । ११९५०
दृष्ट्वा शशाङ्कमायान्तं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ । तावमोघानि चापानि कर्षमाणौ महाबलौ ।
छादयेतां शरैश्चन्द्रं दृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ । अथ विस्फार्य्यमाणानां कार्म्मुकाणां सुरासुरैः ॥
अभवत्तुमुलः शब्दो दिशः संनादयन्निव । क्ष्वेडितैर्सिंहनादैश्च गर्ज्जितैश्च महाजिरे ।
भेरीशङ्खमृदङ्गैश्च वाद्यमानैर्महस्वनैः । युयुधाते संक्रुद्धा जयगृद्धा यशस्विनः ।
अन्योन्यमभिगर्ज्जन्तो सिंहेष्विव महाद्विपाः । शिरसां पात्यमानानां समरे निशितैः शरैः । ११९५५
अश्मवृष्टिरिवाकाशे समभवत् मेघयोधयोः । कुण्डलोष्णीषधारीणि जातरूपमयानि च ।
पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि रणमूर्द्धनि । विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्म्मुकैः ।
सहस्ताभरणैश्चान्यैः प्रच्छन्नैरुधिरोक्षितैः । कवचैराहतैर्गात्रैरुरुभिश्चापि भास्वरैः ।
मुखैश्च चन्द्रसङ्काशैः सुकुण्डलविभूषणैः । गजवाजिमनुष्याणां सर्व्वगात्रैः समन्ततः ।
आसीत्सर्व्वा समाकीर्णा मुहूर्त्तेन वसुन्धरा । चापभेदाश्च विपुलाः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः । ११९६०
वारणानाञ्च निर्घोषः स्तनयित्नुसमोऽभवत् । स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ।
प्रावर्त्तत सुराणाञ्च दानवानाञ्च संयुगे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुले लोमहर्षणे । ववर्षुः शरवर्षाणि संरब्धा देवदानवाः ।
व्यक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः । अश्वाश्च पर्य्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ।
उत्पत्य निपतन्त्यन्ये शरवर्षप्रपीडिताः । देवानां दानवानाञ्च गजाश्चर्शिनो तदा । ११९६५
समरे तत्र शूराणां प्रवराणां तरस्विनां । धनुर्ज्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किञ्चन ।
शरशक्तिगदाभिश्च खड्गैश्चामिततेजसः । निजघ्नुर्बहवो येधामन्योन्यञ्च परन्तपाः ।
बाणानामुत्तमाङ्गानां कार्म्मुकाणाञ्च संयुगे । राशयः समदृश्यन्त देवदैत्यसमागमे ।
अश्वानां कुञ्जराणाञ्च रथानाञ्च वरूथिनां । अन्तं स्म नाधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ।
गदाभिरग्निभिः प्रासैर्बाणैः संनतपर्व्वभिः । योधास्तत्राभ्यहन्यन्त शतशश्चापि तत्र । ११९७०
प्रावर्त्तत ततो घोरा शोणितौघतरङ्गिणी । नदी मध्येन सैन्यानां केशशैवलशाद्वला ।
हाहाकारमहाशब्दो योधानामभवत्तदा । दानवैर्वध्यमानानां निघ्नतां च महारणे ।
एवं तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह । विभीषणं महारौद्रं विततं भीमदर्शनं ।
विरोचनस्तु तत्रैव विश्वक्सेनं महारणे । जघान रुधिराभाष्यं साग्रं परमधन्विनं ।
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य विश्वक्सेनः शरोर्मिभिः । अमेयात्मा सुरश्रेष्ठः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । ११९७५

साध्यस्य बाणाभिहतस्तोमार्द्दित इव द्विपः । विरोचनः प्रजज्वाल क्रोधेनाग्निरिवाध्वरे ।
स कार्मुकविनिर्मुक्तैर्भिन्नन्दानवसत्तमः । विष्वक्सेनं बिभेदाजौ रौद्रैः सप्तभिराशुगैः ।
सोऽतिविद्धो बलवता दानवेन सुरोत्तमः । मूर्च्छामभिजगामाशु ध्वजञ्चापाश्रयत्तदा ।
ततः स पुनराश्वस्य साध्यो युद्धे मनो दधे । विस्फार्य्य सुमहच्चापं दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ।
विरोचनस्तु बलवानभ्ययुध्यत सर्व्वशः । क्षोभयन् सुरसैन्यानि समन्ताच्छिशितैः शरैः । १२१८०
ततस्तस्यासुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे । श्रूयते तुमुलः शब्दो जीमूतस्येव गर्ज्जतः ।
स जगर्ज्ज महाघोरो निनिघ्नन्देववाहिनीं । चण्डमेघोऽम्बरमिव सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ।
दिक्षो विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः । सर्व्वसैन्यानि देवानामुद्यतास्त्रो महाहवे ।
ते प्राद्रवन्त वित्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा । सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ।
श्रुत्वा कार्म्मुकनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः । सर्व्वसैन्यानि भीतानि व्यवाशीयन्त संयुगे । १२१८५
विरोचनभयत्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा । पदातीनां ययुः संघा यत्र देवः शचीपतिः ।
विष्वक्सेनस्य साध्यस्य सर्व्वतः सुमहाबलः । पादरक्षसहस्राणि निजघान चतुर्द्दश ।
अश्ववृन्देषु नागेषु रथानीकेषु वा विभुः । पदातीनाञ्च संघेषु विनिघ्नन् प्रत्यदृश्यत ।
वितत्य श्येनवत् पक्षौ सर्व्वतः स वरूथिनीं । भित्त्वा भित्त्वा महाबाहुः शिरांस्याजावकृन्तत ।
सादिनश्च पदाताश्च हतशेषास्तथा रथाः । विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनमभिद्रवन् । १२१९०
तेऽसिचर्म्मगदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः । तमेवानुप्रधावन्तः सिंहनादं विनेदिरे ।
अथ सोऽसिं समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ।
रथनागाश्ववृन्देषु बलवानरिमर्द्दनः । विरोचनश्चरन् मार्गान् प्रकारानेकविंशतिं ।
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतं । सम्पातं समुदीर्णञ्च दर्शयामास दानवः ।
केचिद्धरासिना हत्वा दानवेन महात्मना । विनेदुर्भिन्नमर्म्माणो निपेतुश्च गतासवः । १२१९५
छिन्नपृष्ठा हतारोहा दानवेन महात्मना । विद्रुताः स्वान्यनीकानि जग्मुश्चिद वारणाः ।
निपेतुरुर्व्यामाकाशाच्छिन्नास्ता दृढधन्वना । विविधास्तोमराश्चापा महामात्रशिरांसि च ।
प्रतीपमाहरन्नागानश्वांश्च भृशविह्वलान् । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ।
आप्लुत्य रथिनः कांश्चित् परामृश्य महाबलः । सूतांश्चिच्छेद खड्गेन ध्वजानपि च दानवः ।
मुहुरुत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः । मार्गांश्च चरतश्चित्रान् व्यस्मयन्त ततोऽसुराः । १२२००
निजघान पदा कांश्चिदाक्षिपान्यानपोथयत् । खड्गेनान्यांश्च चिच्छेद नादेनान्यानभीषयत् ।
ऊरुवेगसमुद्धूताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि । अपरे चैनमालोक्य भयात् प्राणानवासृजन् ।
तस्मिंस्तु वर्त्तमाने वै युद्धे महति दारुणे । रथौघवाजिनागानां सुराणाञ्च महाक्षये ।
कुजम्भो दितिजश्रेष्ठो धर्म्ममादित्यमाहवे । योधयामास समरे वृषः प्रतिवृषं यथा ।
अञ्जनाचलसंकाशो मत्तवारणविक्रमः । स्फुरद्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैः शरैर्बहुभिराशुगैः । १२२०५

देवसेनासहस्राणि चरयाणि महाहवे । तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्त्तन्त सर्व्वशः ।
प्रणेदुः सर्व्वभूतानि बभूवुस्तिमिरा दिशः । देवानामजयश्चैव प्रत्यदृश्यत दारुणः ।
अंशस्तु दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः । अनीकं दृश्यवहं कुञ्जराणां तरस्विनां ।
आपतन्तं गजानीकं कुजम्भो वीक्ष्य दानवः । गदापाणिरवारोहद्रथोपस्थादरिन्दमः ।
अद्रिसारमयीं गुर्व्वीं प्रगृह्य महतीं गदां । अभ्यद्रवद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः । १२५१०
स गजान् गदया निघ्नन् व्यचरत् समरे बली । कुजम्भो दानवश्रेष्ठो दण्डपाणिरिवान्तकः ।
विशीर्णदन्तांश्च बहून् भिन्नकुम्भांश्च वारणान् । अकरोद्दानवश्रेष्ठ उद्दिश्योद्दिश्य तान् बली ।
विशीर्णदन्ता बहवो भिन्नकुम्भास्तथाऽपरे । कुजम्भेनार्द्दिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ।
कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरदर्शनाः । नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैरभ्यघ्नन् गजयोधिनः ।
क्षुरैः क्षुरप्रैर्भल्लैश्च दात्रैरञ्जलिकैस्तथा । चिच्छेद चोत्तमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः । १२५१५
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं समपूर्य्यत । अश्मवृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाङ्कुशैः ।
कृत्तोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः । अदृश्यन्त महाराज ताला विशिरसो यथा ।
आपतन्तं महानागमंशस्यासुरसत्तमः । विव्याधैकेषुणा क्रुद्धस्ततः स विमुखोऽभवत् ।
विगाह्यैवं गजानीकं कुजम्भो दानवोत्तमः । विनिघ्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदिनाम्वरः ।
एकप्रहाराभिहतान् कुजम्भेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्व्वे पर्व्वतानिव पातितान् । १२५२०
कुजम्भस्य च मार्गेषु विशीर्णास्ते महागजाः । वज्राहता इवेन्द्रेण विशीर्णा इव पर्व्वताः ।
अमन्यन्त सुरास्तञ्च मूर्त्तिमन्तमिवान्तकं । गन्धादेव व्यशीर्य्यन्त सिंहस्येवेतरे मृगाः ।
स स्वायसीं गदां विश्वदूषितां जनशोणितैः । व्यादितास्यो नदन् क्रुद्धो रौद्रं रूपमधारयत् ।
यथा हि भगवान् रुद्रः प्रजानां संक्षये पुरा । प्रक्रीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ।
गोपाल इव दण्डेन कालयत् स महागजान् । क्रुद्धं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवं । १२५२५
अपश्यन्त सुराः सर्व्वे कुजम्भं भीमविक्रमं । हतारोहास्तु तत्रान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।
गदया हन्यमानाश्च वाचेश्च भ्रमविचलिताः । असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात इवाभ्राणि विधम्य गदया गजान् ।
अतिष्ठत् समरे दैत्यः कालः संवर्त्तको यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२४७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्व्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् । अभ्यद्रवन्त दितिजानदतो भैरवास्रवान् । १२५३०
तं बलौघमपर्य्यन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागाश्वकलिलं शङ्खदुन्दुभिनादितं ।
आपतन्तं सुदुष्पारं रजसा सर्व्वतो वृतं । दैत्यसागरमक्षोभ्यं समुद्रमिव पर्व्वणि ।
तदाश्चर्य्यमपर्य्यन्तमग्राह्यमिवाद्भुतं । रथनागाश्वकलिलं समुदीर्णं महाबलं ।
आवार्य्य तरसा सर्व्वं कुजम्भो बलिनाम्वरः । अतिष्ठत् समरे दैत्यो गिरिर्मेरुरिवाचलः ।

अनीकानि कुम्भस्य गदया संन्यवारयत् । अनीकिनी कुम्भेन वारिताऽभूद्विहायसा ॥ १२२३५

तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने संप्रहारे सुदारुणे । तेषान्तु संप्रहारे वै वर्त्तमाने महात्मनां ।

अयिलोमा हरिश्चैव अयुध्येतां परस्परं । अयिलोमा तु बलवान् संक्रुद्धो दानवाधिपः ।

देवसैन्यस्य सर्व्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमांस्यर्क इवापोहत् सुरसैन्यानि संयुगे ।

सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः । शरैश्च द्रावयन् देवानीके प्रतापवान् ।

शरौघैरर्श्मिभिर्दीप्तैः प्रतपन् घोरदर्शनः । रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्व्वार्यो ध्वजिनीमुखे ॥ १२२४०

युध्यते हरिणा सार्द्धं ग्रसमान इव प्रभुः । उग्रेषुरुग्रदन्तो युध्यमानो महाबलान् ।

सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राचिनोत् सुमहाबलः । पचमानः स सैन्यानि शरदंष्ट्रः प्रतापवान् ।

असिजिह्वो दुराधर्षश्चापव्यात्ताननोऽसुरः । परश्वधधरः श्रीमान् सहस्रस्फूरितध्वनिः ।

अतिष्ठद्दानवव्याघ्रः संयुगे व्याघ्रवद्बली । मौर्व्वीघोषस्तनयित्नुः इष्वस्त्रवर्षी महान् ।

धनुर्विद्युद्रथाटोपो महानिव बलाहकः । शरौघवारणो घोरो खड्गधारी दुरासदः ॥ १२२४५

कार्मुकोर्म्मितरङ्गौघो बाणावर्त्तमहाग्रहः । गदाविपुलवक्त्रो रौद्रो व्यापेतः श्रियाऽद्भुतः ।

नाराचमीनः सुमहान् शक्तितोमरकुम्भीरवान् । हयान् गजान् पदातांश्च रथांश्च तरसा वहन् ।

न्यमज्जयत संग्रामे परवीरान्महारथान् । महाबलस्य देवानां दारुणो दानवेश्वरः ।

प्रासर्द्दत युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महाबलः । अथ संक्रुद्धाः सर्व्वे प्रदुद्रुवुरमर्षणं ।

प्रज्वलन्तं तथा युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्य्यं तपन्तमिव तेजसा ॥ १२२५०

न शेकुः सर्व्वसैन्यानि दानवं प्रसमीक्षितुं । यथा प्रदहते सर्व्वाणि इन्धनानि हुताशनः ।

तथा सुरवरान्दैत्यो दहति स्म स्वतेजसा । देवानां दानवानाञ्च बलं नर्द्दति दारुणं ।

विमूढमभवत् सर्व्वमाकुलञ्च समन्ततः । ततः शूरा रणोत्कटा रक्तधारवभूर्ग्गताः ।

आर्य्यां बुद्धिं समास्थाय न त्यजन्ति महाहवं । तदुत्पिञ्जलकं युद्धमभवद्रोमहर्षणं ।

देवदानवयोर्घोरं रुधिरस्रावकर्द्दमं । न दिशः संप्रजानन्ति भयार्त्ताश्च निपीडिताः ॥ १२२५५

शस्त्रपातांश्च विविधान्दानवानां महारणे । अन्योन्यं मूढचित्तास्ते निजघ्नुर्व्याकुलीकृताः ।

स्वान् परांश्चाभ्यजानन्त विमूढाः स्वतेजसा । शिरःस्वेव संमूढाः कचित् क्रूरास्तु संयुगे ।

शूरश्छिन्दन्ति मूर्द्धानं सन्दष्टौष्ठपुटाननः । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणैः ।

प्रहरन्ति रणे वीरा न्यस्तशस्त्राः परस्परं । योधसंकटे रौद्रे सर्व्वसंहारविग्रहे ।

सङ्कुले तुमुले युद्धे वर्त्तमाने भयावहे । हयो हयं गजो नागं वीरो वीरं महाहवे ॥ १२२६०

अभिदुद्राव वेगेन न्यस्तशस्त्रमभियात् । असुराश्च सुराश्चैव विक्रमन्तो महारथाः ।

उत्सृजन्तो रणे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरं । शुक्लकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।

हस्तैः पादैरयुध्यन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिश्च विपुलं भयं जनयामास संयुगे ।

स तस्य धनुषः कोटिं छित्वा भूमावपातयत् । पुनरपि शरवतां समादाय शतपर्व्वणां ।

प्राविध्यत्सहसा तस्य हरिणेन्द्रस्य संयुगे । तस्य देहे निमग्नास्ते मारुतेन समीरिताः । ११६६५
मयूराङ्गकाया विबभुः पन्नगा इव पर्व्वते । स तैर्निपातितैर्गात्रैः शरैश्चित्रतरोऽभवत् ।
वभौ दैत्यो महाबाहुर्व्वहन्नूतुमिवोत्सृजन् । ततोऽभिविशाला संक्रुद्धः प्रगृह्यान्यान्महद्धनुः ।
रुक्मपुङ्खांश्च निशितान् प्रेषयामास सायकान् । तैस्तं मर्म्मसु विव्याध सर्पानलविषोपमैः ।
गात्रं सञ्छादयामास महाभ्रैरिव पर्व्वतं । भूयः सन्धाय च शरं सुभीमाचान्तकसन्निभं ।
सुपुङ्खं सूर्य्यसङ्काशं वाणमप्रतिमं रणे । तेन विद्धः स वाणेन संयुगे भीमकर्म्मणा । ११६७०
मुमोह सहसा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाकृतं सर्व्वं देवे भूतलमास्थिते ।
जगत्सदेवमाविग्नं यथाऽर्कपतने तथा । परिवारांस्तु समरे जघानास्य महासुरः ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि योधानां दानवोत्तमः । जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
प्रगृह्य कार्म्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति । तत्रैव तु महायुद्धे ससैन्यावश्विनावुभौ ।
प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना दैत्यसूनुना । अभवतां धनुष्पाणिः समरे त्यक्तजीवितौ ।
आसाद्य सोऽश्विनौ वृत्रः स्थितो गिरिरिवाचलः । ततः प्रगृह्य सुमहाघोरं विततं लोमहर्षणं ।
धनुर्घोषतलनिर्घोषैः सर्व्वभूतान्यमोहयत् । ततः संहृष्टरोमाणः प्रगृह्य शरं विससृजुः ।
सचराचरदेवौघाश्चक्रुर्व्वा समरं तदा । गदापरिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
प्रगृहीता वराङ्गस्य सचराचरबाहुभिः । तैः प्रमुक्तान्महाकायैः शूलशक्तिपरश्वधान् ।
भल्लैर्वृत्रः प्रचिच्छेद भीमवेगरवैस्तथा । सोऽन्तरीक्षचराणाञ्च भूमिष्ठानाञ्च गर्ज्जतां । ११६८०
शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः । वृत्रासुरभुजोत्सृष्टैर्बहुभिर्यवरचक्षुषां ।
निकृत्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च । अथ रक्तमहावृष्टिरभ्यवर्षत मेदिनीं ।
गदापरिघभिन्नानां देवानां गात्रसम्भवा । प्रच्छाद्यमानं देवौघैर्वृत्रं भीमपराक्रमं ।
ददृशुः सर्व्वभूतानि सूर्य्यमभ्रगणैरिव । स रश्मिभिरिवादित्यः प्रतपन् सर्व्वदेवताः ।
अविध्यद्बलवान् क्रुद्धः सायकैर्म्मर्म्मभेदिभिः । नदतो विविधान्नादानर्द्दितस्यापि सायकैः । ११६८५
न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदशा रणे । तेऽसिशक्तिगदाभिश्च परिघप्रासतोमरैः ।
परश्वधैस्त्रिशूलैश्च प्रववर्षुर्म्महारयाः । ततो वृत्रः सुसंक्रुद्धस्तैस्तदाऽभ्यर्द्दितो बली ।
अभ्यवर्षच्छितैर्वाणैस्तान् सर्व्वान् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रकृता देवा विप्रकीर्णमहायुधाः ।
घोरमार्त्तस्वरं चक्रुर्वृत्रासुरशरार्द्दिताः । उत्सृज्य ते गदाशक्तिशूलान्परश्वधान् रणे ।
जग्मुस्त्वरां दिशो भग्नाः सर्व्वाश्रिता दृढधन्वना । ततः शूलगदापाणिर्व्वृत्रो रक्तो महाभुजः । ११६९०
प्राधावत रणे दैत्यस्त्रासयन् सचराचरं । तत्रैवस्तु महाबाहुरग्नी शूलधरः प्रभुः ।
अभ्यधावत दैत्येन्द्रं वृत्रमप्रतिमं रणे । प्रगृहीतचापो वेगेन प्रभिन्न इव वारणः ।
वक्षस्यस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमं । सोऽतिविद्धो महेष्वासो वृत्रः परमकोपनः ।
गदां जग्राह बलवान् महायुद्धविशारदः । तां प्रगृह्य गदां भीमामद्रिसारमयीं दृढां ।

अश्विनं सहसागम्य ताडयामास वीर्यवान्। दीप्यमानं ततः शूलमश्वी [illegible] दुर्धं । ११८९५
प्राहिणोद्वृत्रदैत्याय समरे लोमहर्षणं । [illegible] शूलं गदायेव महायुद्धविशारदः ।
अश्विनं सहसाऽभ्यर्च्छद्वृत्तमग्निमिव ज्वलं । सोऽन्तरीक्षं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।
नासत्ययोरपि चिक्षेप गिरिशृङ्गोपमां बली । सह ताभ्यां ततोऽयत्नो [illegible] ।
प्रययौ सहसा तत्र यत्रायुध्यत वासवः । पराजित्य तु संग्रामे सोऽश्विनं [illegible] ।
जयश्रिया सेव्यमानो वृत्रो युद्धे व्यवस्थितः । ११९००
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि [illegible] देवासुरयुद्धे [illegible]ऽध्यायः ॥ २४८॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव [illegible]युद्धे रथान्निर्ईङ्कतकः । [illegible] सह [illegible] ।
प्रच्छाद्य रथपन्थानमुत्क्रान्तं [illegible] । [illegible] देवान् शरवर्षैरवाकिरत् ।
महासुरा महावीर्या महापरिघयोधिनः । शूलानि च भुशुण्डीश्च [illegible] महारणे ।
तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्दानवनिर्मितं । [illegible] दुर्निवार्यं [illegible] ।
अन्योन्यमभ्यवर्तन्त देवासुरगणा युधि । [illegible] वीर्यवन्तो महारथाः । ११९०५
शतं शतानि तुरगा [illegible] महारणे । [illegible] ।
तेषां चरणपातेन चक्रनेमिस्वनेन च । [illegible] वै [illegible] ।
ततः स लघुभिश्चित्रैः शरैः सन्नतपर्वभिः । [illegible] ।
वध्यमानाः शरैस्तीक्ष्णैरदितेः सुताः । [illegible] ।
ततः प्रक्षीयमाणांस्तानुपलभ्य दितेः सुताः । [illegible] ॥ ११९१०
ते दिशो विदिशश्चैव प्रविश्य महासुराः । [illegible] रणे ॥
रणाजिरं सुतं घोरं परमं [illegible] । [illegible] संयुगे ।
ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि [illegible] । [illegible] छित्त्वा [illegible] ।
छित्त्वा शूलांश्च तान् सर्वानेकचक्रो महासुरः । [illegible] शरैः ।
अस्त्रवेगं निहत्यैवं सोऽ[illegible] । [illegible] । ११९१५
तेषां छिन्नानि गात्राणि [illegible] । [illegible] ।
[illegible] । [illegible] ।
एकचक्रो रणे तिष्ठन्[illegible] । [illegible] ।
मत्तान् सुकल्पितान् [illegible] । [illegible] ।
[illegible] युधि । [illegible] महासुरः । ११९२०
विचरन्तो महानागान् भीम[illegible] । [illegible] ।
[illegible] । [illegible] ।
एकचक्रो गदापाणि[illegible] । [illegible] ।

निहत्य गदया सर्व्वान् गजान् गजमर्द्दनः। भूयोऽश्वान् स बली निजघान महासुरः।
शुकवर्णान् स्ववर्णान् मयूरवर्णांस्तथा। पारावतवर्णांश्च हंसवर्णांस्तथैव च। ११११५
मल्लिकाक्षान् विरूपाक्षान् क्रौञ्चवर्णान् मनोजवान्। अश्वांस्तेन महाबाहुर्बकप्रतिमपौरुषः।
निसूदयामास बली गदया भीमविक्रमः। रथान् विनाश्य समरे सर्व्वान् दृष्ट्वा सुरद्विषः।
अचिन्त्यविक्रमः श्रीमान् स चुक्रोश च। महायुद्धेषु कुशलो रथेन रथकुञ्जरः।
दृष्टसैन्यो महाबाहुः प्रस्थितः प्रकटविक्रमो। भिन्नकनककृताणि प्राणिनां विभिद्य च।
रथेऽतिष्ठत् स दैत्येन्द्रो विधूम इव पावकः। तस्मिन्नेव तु संग्रामे बलो नाम महासुरः। १११२०
मृगव्याधं महात्मानं योधयत्युद्धतं रणे। मृगव्याधश्च संक्रुद्धो महापारिषदावृतः।
समुत्पेतुर्बलं दृष्ट्वा हुताग्निसमतेजसः। गजैरश्वैरथैर्दिव्यैरभिभिन्न महार्णवे।
अन्येऽपि निशितैर्बाणैरभ्यैर्भिन्नाः पतिता रणे। ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महासुरं।
रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं सुवर्णरश्मिमालिनं। संग्रामकर्कशं महाबलं महासत्त्वं महाबलं।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महारथं। तं बलीयं महावीर्यं दितुं सर्व्वे समभिद्रुताः। १११२५
ततः प्रहरणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः। तस्य सर्व्वाङ्गेषु पीताः शराः शीघ्रगाः शिताः।
गिरयद्रिप्रतीकाशे मृगव्याधेन पातिताः। तैरमितैरपाविद्धः शरैः शितैर्दानवः।
उत्पपात तदा व्योम दिवौ इव विनादयन्। ततश्च निहतो वीरः क्रोधः सव्यसाचिनः।
अनुवव्राज संहृष्टः खे तदा सुमहाबलः। असुरं छादयामास तं व्योम्नि शरवृष्टिभिः।
वृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरं। अर्द्यमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः। १११३०
चकार निनदं घोरमम्बरे जलदो यथा। स कूरं बलवानुत्पत्य मृगव्याधरथेऽसुरः।
निपपात महावेगः पक्षवानिव पर्व्वतः। बभञ्ज च ततो दैत्यो महामाकूबरं रथं।
मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः। विरथं प्रेक्ष्य रुद्रन्तु तस्य पारिषदाः शुभाः।
उत्थिता रोषताम्राक्षा योधितुमुद्गरपाणयः। स तु तैः सर्व्वतस्ताभ्यां निहतो विनदन्नमरे।
मुद्गरैरर्द्दितो भीमैर्दैत्यः परश्वधैः। तेषां वेगवतां वेगमविहत्य महासुरः। १११३५
निपपात पुनर्भूमौ सुवर्णकनकविक्रमः। स समुत्थाय महाबाहुर्महारथः।
सर्व्वान् पारिषदान् संख्ये सूदयामास दानवः। स तैर्निहतैर्दैत्यः रुधिरौघपरिप्लुतः।
शुशुभे दानवश्रेष्ठो वायुकर्ण्य इवोच्छ्रितः। कम्पितान्यगिरेः शृङ्गं च समुद्यात्मरूपे।
जघान तान् पारिषदान् समरे दानवेश्वरः। ततस्तेष्ववसन्नेषु महापारिषदेषु वै।
बलं तवदशेषं स नाशयामास वीर्य्यवान्। अश्वैरश्वान् गजैर्नागान् योधैर्योधान्रथैरथान्। १११४०
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत् प्रजाः। हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नैश्च महारथैः।
छिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः। एवं बलस्य दैत्येन्द्रो मृगव्याधस्य वीर्य्यवान्।
युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ। तत्रैवं युध्यते रुद्रो द्वितीयो राज्ञणा सह।

विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा सर्व एव सः। तत्राश्चर्यमभूत् युद्धं सुमहल्लोमहर्षणं।
आसीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छतां। देवदानवदैत्यानां दुस्तरः शोणितोदकः॥ ११९१५
शरीरसंघातवहा प्रसृता शोणितापगा। निम्नगां मासुरं क्रुद्धो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः।
गाढं प्रसमुखं युद्धे प्रमुखैर्व्विद्रावणं। तस्य कार्म्मुकनिर्मुक्तं रथं सार्द्धं ससारथिं।
जघान समरे श्रीमान् क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः। तस्य पारिषदो ह्येको रथमस्था महाबलः।
विभेद समरे हृष्टो दानवं तं क्षणान्तरे। विभिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि।
रुद्रस्य रथमायान्तं राहुर्दानवसत्तमः। प्रममाथ तदा नाथ सहसा क्रोधमूर्च्छितः॥ ११९२०
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः स रुद्रममितौजसं। रुद्रपारिषदांश्चापि जघानांश्च पराक्रमी।
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनं। विभेद समरे रुद्रो बाणैः सन्नतपर्व्वभिः।
वर्त्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे लोमहर्षणे। रुधिरौघप्रवाहिन्यो महानद्यः प्रसुस्रुवुः।
दानवः समरे रुद्रं नीलाञ्जनचयोपमः। निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैर्हृदि सूर्य्य रथांशुभिः।
हतैर्दानवमुख्यैस्तु प्रहस्तपरिघैः परिघैः। पतितैः पर्व्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः॥ ११९२५
वर्त्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे। महाभेरीमृदङ्गानां पणवानां तथैव च।
शङ्खानां पटहानाञ्च सम्बभूव महास्वनः। हतानां स्वनतां तत्र दैत्यानाञ्चापि निस्वनः।
देवानाञ्च तथा तत्र सुमुखे दारुणो महान्। तुरङ्गमखुरोत्कीर्णं रथनेमिसमुद्धतं।
रुरोध मार्गं योधानां पांशूनि च धरारजः। मांसपुष्पोपहारा सा तत्रासीद्युद्धमेदिनी।
दुर्दर्शा दुर्विगाह्या च मांसशोणितकर्द्दमा। भग्नैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिशैः॥ ११९३०
अपविद्धैश्च शतशो रथैः संग्रामनिर्वर्त्तितैः। निहतैः कुञ्जरैश्चैव तथा च्छिन्नैश्च दानवैः।
चक्राक्षयुगभग्नैश्च भग्नैरथविमानाश्रितैः। बभूवायोधनं घोरं पिशिताशनसङ्कुलं।
उत्पेतुश्च कबन्धानि दिक्षु सर्व्वासु संयुगे। अन्योन्यबद्धवैराणां शूराणां जयमिच्छतां।
संप्रहारस्तदा युद्धे वर्त्तते स भयङ्करः। सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्त्तिनां।
अजस्य चैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः। तेषान्तु तत्रापततां सैन्यानामतिनिस्वनः॥ ११९३५
उदवर्त्ततामन्तकाले समुद्राणामिव स्वनः। तत्रैकस्तु स धूम्राक्षो भीमो रुद्रो महाबलः।
बिभेद केशिनं शक्त्या गदापट्टिशशूलधृत्। घोरा नानाप्रहरणा भीमाक्षा भीमदर्शनाः।
निष्पेतुरुद्रदयिता महापारिषदास्तथा। रथमास्थाय स श्रीमांस्तत्र ज्वलनकुण्डलः।
दानवैः संवृतः केशी युध्यते युधि दुर्ज्जयः। तस्य संग्राममध्यस्थस्य संग्रामार्थे युयुत्सतः।
निष्पेतुरुग्रवीर्य्यस्य ज्वालाः प्रज्वलिता मुखात्। स तु सिंहाञ्चितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः॥ ११९४०
महाजलदसंकाशो मत्तकुञ्जरनिस्वनः। तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संहतस्य वै।
बभूव सुमहानादः क्षोभयंस्त्रिदिवं तथा। तेन शब्देन वित्रस्ता निहतानां महाचमूः।
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्त्तत। तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्परं।

सन्निपातः सुतुमुलो रौद्रो लोकभयावहः। तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे लोमहर्षणं।
देवदानवसंघानां प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे। सर्वे कृतिनः शूराः सर्वे पर्व्वतसन्निभाः। १२९८५
सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे सर्वायुधोद्यताः। त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः।
तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिस्वनः। शुश्रुवेऽतिमहाघोरश्चरस्थावरकम्पनः।
रेणुश्चारुणसङ्काशः सुभीमः समपद्यत। उद्भूतो देवदैत्यौघैः संरुरोध दिशो दश।
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयारुणपाण्डुना। संवृता बहुरूपेण ददृशुर्नैव संयुगे।
न ध्वजो वा पताका वा न वर्म्म तुरगोऽपि वा। आयुधं स्यन्दनो वाऽपि ददृशे नैव सारथिः। १२९९०
स शब्दस्तुमुलस्तेषामन्योन्यमभिधावतां। श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाशिरे।
दानवा एव संरब्धा दानवान् जघ्नुराहवे। त्रिदशांस्त्रिदशाश्चापि निजघ्नुस्तुमुले तदा।
ते परांश्च विनिघ्नन्तः स्वांश्च युद्धे सुरासुराः। रुधिरार्द्रां तथा चक्रुर्मेदिनीन्ते सुरासुराः।
ततस्तु रुधिरौघेण संसिक्तं व्यदितं रजः। शरीरशतसंकीर्णा बभूव स महारणः।
शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः। त्रिदशा दानवाश्चैव जघ्नुरन्योन्यमाहवे। १२९९५
बाहुभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्व्वतैस्तथा। रुद्रपारिषदाः सर्व्वे सूदयन्ति स्म दानवान्।
रुद्रपारिषदांश्चैव महाद्रुममहाश्मभिः। निजघ्नुः समतिक्रम्य शरैश्चासाद्य दानवाः।
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः केशी दानवसत्तमः। संग्रमहर्षी घोरः स स्वान्यनीकानि हर्षयन्।
तेषां परमसंक्रुद्धो वज्रमस्त्रमुदैरयत्। वज्रेणास्त्रेण दिव्येन दैत्येन सुमहात्मना।
महापारिषदाः सर्व्वे हता युधि सुदुर्ज्जयाः। वज्रास्त्रपीडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि। १३०००
विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्राहता इव। एवं तत्तुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणं।
केशिनः सह रुद्रेण मुहूर्त्तमिव भारत।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे ऊनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ वृषपर्व्वा तु दैत्येन्द्रो निष्कम्भमुतविक्रमं। निष्कम्भं योधयामास लोहितार्कसमद्युति।
क्रोधमूर्च्छितवक्त्रस्तु धुन्वन् परमकार्मुकं। ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शक्राणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत्।
अत्रैव तावत्त्वरितं नय मे सारथे रथं। एते हि देवाः सहिता घ्नन्ति नः समरे बलं। १३००५
एतान्निहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे। एतैर्हि दानवानीके कृतं छिद्रमिदं महत्।
ततः प्रजवितास्वेन रथेन रथिनाम्वरः। सुरानभ्यद्रवत् क्रुद्धः शरजालैर्महासुरः।
न शेकुस्ते देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे। वृषपर्व्वेषुभिर्भिन्नाः सर्व्वे शक्रमभिद्रुवुः।
तान्मृत्युवशमापन्नान् वैवस्वतवशङ्गतान्। समीक्ष्य भ्राता निष्कम्भुरवदन्महाबलः।
दृष्ट्वा तं तत्र निष्कम्भुं सर्व्वशस्त्रभृतां वराः। समेत्य सहिताः सर्व्वे तं द्रुतं पर्य्यवारयन्। १३०१०
व्यवस्थितश्च निष्कम्भुं दृष्ट्वा ते त्रिदशोत्तमाः। बभूवुर्व्यस्तवन्तो वै मघाभ्यस्ततेजसा।
वृषपर्व्वा तु शैलाभं निष्कम्भुं समरे स्थितं। महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत्।

अचिन्तयित्वा बाणांस्तान् शरीरे पतितान् बहून् । स्थितः सम्मुखे श्रीमान् कौरव्यः स महाबलः ।
संप्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुद्राव वेगेन कम्पयन्निव मेदिनीं ।
तस्य त्वाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा । बभूव रूपं दुर्द्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः । १२०१५
रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान् सक्रोधः कमलेक्षणः । वृक्षमुत्पाटयामास महाशाखं महोच्छ्रयं ।
ततश्चिक्षेप तं वृक्षं निष्कम्भुर्वृषपर्वणः । तं गृहीत्वा महावृक्षं पाणिनैकेन दानवः ।
विनद्य सुमहानादं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । गजांश्च गजारोहान् हयान् रथिनस्तदा ।
जघान दानवस्तेन शाखिना निहतांस्तथा । तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणं ।
वृषपर्वाणमासाद्य निहता विप्रदुद्रुवुः । तमापतन्तं संक्रुद्धं निहतानां भयावहं । १२०२०
ददर्श वीरो निष्कम्भुश्चुकोप च ननाद च । स तत्र निशितैर्बाणैश्छिन्नगात्रो मर्म्मभेदिभिः ।
निर्बिभेद महावीर्यो निष्कम्भुर्दानवाधिपं । दैत्यानामथ निष्कम्भुः शरशक्तिभिरर्दितः ।
विद्धः समरमूर्द्धस्थो रुधिरं प्रास्रवद्बहु । उद्विग्ना मुक्तकेशाश्च भग्नदर्पाः पराजिताः ।
अवशा दुद्रुवुः सर्वे भयाद्वै वृषपर्वणः । अन्योन्यं प्रममन्युस्ते बाधिता वृषपर्वणा ।
पृष्ठतश्चाप्यसंमूढाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः । त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वणा । १२०२५
संग्रामे युद्धशौण्डेन तदा निष्कम्भुसैनिकाः । तथैव तु महावीर्यः प्रह्लादः कालमाहवे ।
योधयामास रत्नाढ्यो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।
चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः । हुताशनं तर्पयतो ब्राह्मणांश्च नमस्यतः ।
आज्यगन्धं प्रतिवहन् मारुतः सुरभिर्ववौ । स्रजश्च विविधाकारा जयार्थमभिमन्त्रिताः ।
प्रह्लादस्य शुभे मूर्द्ध्नि आबबन्धात्मना स्वयं । कालेन सह संग्रामे प्रयुद्धस्य महात्मनः । १२०३०
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिञ्चक्रे च भार्गवः । दश शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।
यानि दानवमुख्यानां जेपुः शान्तिमनुत्तमां । अथर्व्वाणमथो दिव्यं प्रत्ययं तपसोर्जितं ।
रणप्रवेशसदृशं कर्म्म वैजयिकं कृतं । ततः सर्व्वास्त्रविद्वांसः समरेष्वनिवर्त्तिनः ।
विद्याव्रतसमायुक्ताः कृतस्वस्त्ययनक्रियाः । धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनाप्लुत्य दानवाः ।
बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्य्यवारयन् । आस्थाय दिव्यं विपुलं रथं पररथारुजं । १२०३५
नानाप्रहरणाकीर्णं सचक्रमिव पर्व्वतं । तद्बभूव मुहूर्त्तेन ध्वजिताक्षोटिताकुलं ।
मेरोः शिखरमापूर्णं द्यौरिवाम्बुधरागमे । स्रजः पद्मपलाशानामामुच्य सुविभूषिताः ।
बान्धवान् संपरिष्वज्य संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधरः श्रीमान् शुभवर्म्मधरः प्रभुः ।
शतगुणशिरस्त्राणी धन्वी परमदुर्ज्जयः । सिंहशार्दूलदृप्तानां महतां किङ्किणीकिनां ।
तस्य सैन्यसहस्राणि प्रयान्त्यग्रे महारणे । सैन्यपक्षगतास्तस्य रथाः परमदुर्ज्जयाः । १२०४०
सप्ततिर्वै महाभाग गजास्तावन्त एव च । मध्ये व्यूहोदरस्थस्तु कालनेमिर्महासुरः ।
धनुर्विस्फारयन् घोरं ननाद प्रजहास च । तस्मिन् शतसहस्राणि पुरो यान्ति महाद्युतेः ।

दानवानां बलवतां शक्रप्रतिमतेजसां। स मध्ये वर्द्धमानश्च पक्षाभ्यां विस्तृतो महान्।
अभवद्दानवव्यूहो दुर्भेद्यः सर्व्वदैवतैः। ततः शतसहस्राणि दानवानां धनुष्मतां।
नानाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विद्यते। गदापरिघनिस्त्रिंशशूलपट्टिशमुद्गरैः। ११७७५
प्रगृहीतैर्व्विराजन्त दानवाः पर्व्वता इव। गर्ज्जन्तो विनदन्तश्च विक्रोशन्तश्च दानवाः।
अयुध्यन्त महावीर्य्याः समरेष्वनिवर्त्तिनः। ततस्तूर्य्यसहस्राणां संजज्ञे निस्वनो महान्।
हयानाञ्च गजानाञ्च गर्ज्जतामतिवेगिनां। दुन्दुभीनाञ्च निर्घोषः पर्ज्जन्यनिनदोपमः।
मृदङ्गशङ्खशब्दश्च पटहानाञ्च निस्वनः। तेन शङ्खनिनादेन भेरीतूर्य्यरवेण च।
निर्घोषेण रथानाञ्च क्षोभतीव नभस्तलं। सागरप्रतिमौघेन बलेन महता वृतः। ११७८०
प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः। तस्य नादेन रौद्रेण घोरेणाप्रतिमौजसः।
विनेदुः सर्व्वभूतानि त्रैलोक्यविकृतैः स्वरैः। अन्तरीक्षात् पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ।
वमन्तः पावकं घोरं शिवाश्चैव ववाशिरे। प्रह्लादस्तु महावीर्य्यः प्रहसन् युद्धदुर्मदः।
उवाच वचनं श्रीमांस्तत्कालसममुत्तमं। अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्ज्जितं।
अद्य मद्बाणविहतान् देवान् द्रक्ष्यथ संयुगे। बान्धवा निहता येषां चिरशैरिह वज्रिणे। ११७८५
अद्य ते निर्व्वपिष्यन्ति शत्रुमांसानि दानवाः। इममद्य समुद्भूतं रेणुं समरमूर्द्धनि।
अहं संशमयिष्यामि शत्रुशोणितविस्रवैः। तिमिरौघहतार्कञ्च सैन्यरेणुहतीकृतं।
आकाशं संपतिष्यन्ति खद्योता इव मे शराः। हृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भयं।
अद्याहं निहनिष्यामि पाकेन्द्रं धनुषा रणे। तोषयिष्यामि राजानं बलिं बलवतां वरं।
त्रिदशान् समरे जित्वा बाणैरन्तकसन्निभैः। अक्षयाः सन्ति मे तूणाः शराश्चाशीविषोपमाः। ११७९०
स्थातुं मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेप्सवः। हत्वा रिपुगणांस्तुष्टिरनुरागश्च राजसु।
हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः। ते भयं त्यजतः कृत्वा रणे दानवसत्तमाः।
निहत्येमानरीन् सर्व्वान् मोदध्वं नन्दने वने। एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः।
कालस्य समरे सैन्यं तरसाऽमर्द्दतासुरः। सर्व्वास्त्रविच्च शूरश्च नित्यञ्चाप्यपराजितः।
युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः। षष्टीरथसहस्राणि विविधायुधधारिणां। ११७९५
प्रह्लादस्यातिवीर्य्यस्य ये तस्य तनया निजाः। तैस्तु क्रतुशतैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः।
शान्ता धर्म्मपरा नित्यं नित्यं व्रतपरायणाः। दातारः प्रियकर्त्तारो वक्तारः शास्त्रवस्तुषु।
स्वदारनिरता दान्ता ब्रह्मण्याः सत्यसङ्गराः। यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यं स्वाध्ययने रताः।
इष्वस्त्रकुशलाः सर्व्वे बलिनो दृढविक्रमाः। मत्तवारणविक्रान्ताः शत्रुसैन्यविमर्द्दकाः।
ईरयन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान् वातरेचकान्। युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरञ्जितलोचनाः। ११८००
सन्दष्टोष्ठपुटा रौद्रा विनेदुर्भीमविक्रमाः। क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्द्दर्पयन्तः परस्परं।
रेणुशङ्खरवैश्चैव [illegible] इनोदश्च पुष्कलैः। आश्रुत्याश्रुत्य सहसा रणे वंशुरनेकशः।

तालप्रमाणानि चापानि विकर्षन्तो महाभुजाः । अस्त्रकुशलाः कवचा दानवा कवचपाणयः ।
सुरासुरैरप्यजितं योधयन्ति रणेऽन्तकं । प्रतप्तहेमाभरणाः सर्वे ते श्वेतवाससः ।
दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः । सर्वे सर्वैषिणो वीराः सर्वे प्रमुखयोधिनः । १२०७५
शुशुभे सा चमूर्दृप्ता पताकाध्वजमालिनी । गजाश्वरथसम्बाधा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ।
ततः कालस्तु निर्यातो भीमो भीमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकायो व्याधिभिर्व्याकुलैर्वृतः ।
ददर्श महतीं सेनां दानवानां वरौजसां । अभिसंजातदर्पाणां कालं समभिगच्छतां ।
आपतन्तं तदाऽनीकं दानवानां तरस्विनां । प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ।
प्रविश्य ध्वजिनीं तेषां घातयामास वीर्यवान् । कालो रुधिररक्ताक्षः सेनानीकेन संवृतः । १२०८०
प्रह्रादबलमत्युग्रं प्रह्रादस्य महासुरं । आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिशैः ।
शरशक्त्यृष्टिखड्गांश्च शूलानि मुषलानि च । गदाश्च परिघांश्चैव विचित्रांश्च परश्वधाः ।
धनूंषि च विचित्राणि शतघ्न्यश्च स्थिरायसाः । पातयन्ते व्याधिभिर्युद्धे दानवानां चमूमुखे ।
बहवो व्याधयो युद्धे बहूनसुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च दैत्यौघा निजघ्नुर्बहवो बहून् ।
शूलेन मथिताः केचित् केचिच्छिन्नाः परश्वधैः । परिघैराहताः केचित् केचिच्च परमायुधैः । १२०८५
केचिद्द्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि । व्याधयो दानवैरेवं नानाशस्त्रैर्विदारिताः ।
ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तीक्ष्णैः प्रासतोमरमुद्गरैः ।
विभिन्ना दानवाः शूलैर्भल्लैश्च परश्वधैः । मुद्गरैः पट्टिशैश्चैव व्याधिभिश्च हता भृशं ।
हताः शस्त्रैरनेकैश्च मुष्टिभिश्च हता भृशं । वेमुः शोणितमत्युग्रं विष्टब्धनयनाननाः ।
आर्त्तस्वरश्च वदतां सिंहनादश्च गर्जतां । बभूव तुमुलः शब्दः संग्रामे लोमहर्षणः । १२०९०
मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि तलैर्गात्राणि चाघ्नत् । सादितानि महीं जग्मुः सिक्तानीव संयुगे ।
वस्त्रफेना ध्वजावर्त्ता छिन्नबाहुमहोरगा । शूलप्रक्षिप्तमहामत्स्या चापपाशसमाकुला ।
रथैश्चोपलसम्बाधा ध्वजद्रुमसमावृता । नरनागोरुविस्तारा लोहितोदाऽभवन्नदी ।
स्वधनुःशक्रधनुषा काञ्चनाङ्गदविद्युतौ । तौ दैत्यकालजलदौ शरधारां ववर्षतुः ।
तौ महामेघसङ्काशौ रथनागगतौ तदा । बभूवतुरतिक्रुद्धौ साम्बुगर्भाविवाम्बुदौ । १२०९५
तप्तकाञ्चनसन्नाहौ दिव्यहारविभूषितौ । तौ विरेजतुरायस्तौ सूर्यवैश्वानराविव ।
तौ महाचलसंकाशावन्योन्यस्य चमूं तदा । वज्राशनिसमस्पर्शैर्बाणैर्जघ्नतुराहवे ।
परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदे । नाशं जग्मुस्तदा योधा वीर्यवन्तोऽपि संयुगे ।
शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः । निपेतुर्योधमुख्यास्तु रुधिरोक्षितवक्षसः ।
पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाकीर्णा योधैर्हृतजीवितैः । १२१००
न गृह्णतोः शरान् घोरान् न च सन्दधतोस्तयोः । अन्तरं ददृशे कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।
लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशौण्डौ महाबलौ । मण्डलीकृतचापौ तु सहसैव बभूवतुः ।

प्रह्लादस्य तु बाणौघैर्दुद्राव अन्तकवाहिनी । तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डलं ।
हतदर्पन्तु विज्ञाय प्रह्लादः कालमाहवे । अपयातञ्च समरादिषवं संप्रतर्क्य तं ।
मत्वा वशगतञ्चैव प्रह्लादो युद्धदुर्म्मदः । तस्यैवान्यं चमूं भूयः प्रामर्द्दत महासुरः ।　　　११८५५
कालप्रह्लादयोर्युद्धमसंबाधं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भविष्यति ।
एवमद्भुतवीर्य्यौजा महारणकृतश्रमः । प्रह्लादः परिहृष्टोऽत्र कालस्यापहृतो रणात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्रादो धनाध्यक्षं प्रह्लादस्यानुजो बली । सर्व्वैर्योधवरामात्यैरभवत् पक्षवाहिनीं ।
महता च बलौघेन अनुह्रादः सुरोत्तमं । अर्द्दयामास संक्रुद्धो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ।
अस्त्रयमाणस्तदा बाणानस्त्रवत्तानुदायुधान् । चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्महासुरः ।　　　११८६०
आवर्त्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान् । क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव संप्लवः ।
छिद्यमानैः शरीरैश्च दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निचिता सर्व्वा पर्व्वतैरिव संवृता ।
मेदश्छन्नं रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्व्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ।
हतैर्वीरैर्गजैरश्वैः प्रावर्त्तत महानदी । शोणितोदा महाघोरा यमराष्ट्रविवर्द्धिनी ।
शक्तिमेदोमहापङ्का विशीर्णकवचध्वजा । छिन्नकायशिरोमीना अन्त्रावयवशैवला ।　　　११८६५
गृध्रहंसगणाकीर्णा कङ्कसारससेविनी । वसाफेनसमाकीर्णा भीतक्रुष्टस्तनितस्वना ।
तां कापुरुषदुर्द्धर्षां युद्धभूमिमहानदीं । नदीमिवातपापाये हंससारसशोभितां ।
चिच्छिदुर्दानवाश्चैव तेरुस्तां दुस्तरां तदा । यथा पद्मरजोध्वस्तां नलिनीं गजयूथपाः ।
ततः स्रजन्तं बाणौघाननुह्रादं रथे स्थितं । ददर्श तरसा देवो निघ्नन्तं यक्षवाहिनीं ।
क्रुद्धस्ततो दैत्यवरं छादयामास वित्तपः । विचित्रपत्त्रैः स वायुर्वाद्भ्रपटलं बलात् ।　　　११८७०
समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्रादचमूपतिः । रथेनादित्यवर्णेन कुवेरमभिदुद्रुवे ।
स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विकृष्य रणमूर्द्धनि । उत्ससर्ज्ज शितान् बाणान् विविधांश्च महात्मनः ।
कुवेरं प्राप्य ते बाणा निर्भिद्य सुवर्णचिताः । अपरान् सृजतो धनुर्ज्याघातान् वज्रसन्निभान् ।
देवः शरैरभिहतो निर्व्विशेषमिवाचलः । अनुह्रादं प्रत्युदियायमुद्धः परमाहवे ।
ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धः समरमूर्द्धनि । ववर्ष शरवर्षाणि दानवान् प्रति वीर्य्यवान् ।　　　११८७५
तद्यथा शारदं वर्षं गोकुलः शीतमागतं । अपारयन् वारयितुं प्रतिष्ठत्राति मेलितः ।
एवमेव कुवेरस्य शरवर्षं महासुरः । निमीलिताक्षः सहसा दैत्योऽसहत दारुणं ।
शोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः । रुक्मकेतुस्ततो कामगमितोऽसृजत क्षतं ।
महद्द्रुमशाखाविटपं सर्व्वाङ्कुरपल्लवं । चापाच्च कुपितो दैत्यवरं फलसमाकुलं ।
निजघान हयश्रेष्ठान् कुवेरस्य महाजवान् । तच्च कर्म्म महाघोरं दृष्ट्वा सर्व्वे महासुराः ।　　　११८८०
सिंहनादं नदन्ति स्म अनुह्रादप्रहर्षिताः । तयोः सुतुमुलं युद्धं संजज्ञे देवदैत्ययोः ।

ततस्तौ क्रोधरक्ताक्षावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघ्नतुराहवे ।
चिच्छेदुर्दानवा युद्धं मथिताः सायकोत्तरैः । दानवैश्छिद्यमानाश्चापि क्रुद्धैर्भुवि निपातिताः ।
दानवास्तत्र संक्रुद्धाश्छिद्यमानाः शितैः शरैः । विस्फुर्जन्तिरिव सर्पाः कद्रुपत्रैरजिह्मगैः ।
विदार्यमाणा दैत्यैश्चैश्छिद्यमानास्तु महाबलैः । अमर्षितनरा भूपवनुः कर्तव्यमभीतवत् । १२८२५
ते गदाभिः सुभीमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः । परिघैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दानवाः पीडिताः शरैः ।
शरनिर्भिन्नगात्राश्च सद्यश्छिन्नशिरोधराः । गण्डशैलैर्भिन्नाश्चैव द्रुमांश्चासुरसत्तमाः ।
ते भीमवेगा दितिजा नर्दमानाः पुनः पुनः । समन्ताच्छिद्यमाना वीर्याच्छन्नतमोऽत्र सहस्रशः ।
ततः सुतुमुलं युद्धं तेषां तत्र समवर्त्तत । शिलाभिर्विपुलाभिश्च वज्रैश्चैव पादपैः ।
परिघैः पट्टिशैश्चैव भिन्दिपालैः परश्वधैः । केचिच्छिन्नशिरसः केचिच्च छिन्नबाहवः । १२८३०
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्राः सुरासुराः । केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परवधार्दिताः ।
विभिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शेरते । विदारिताश्छिन्नभुजाश्च केचित्तत्र महाबलाः ।
तद्युद्धं सुमहद्घोरं देवदानवसंकुलं । बभूव सुतुमुलं शिलापादपसंकुलं ।
धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितं । आर्त्तस्तनितनिर्घोषं युद्धगान्धर्वमाबभौ ।
कुबेरस्तु धनुष्पाणिर्दानवानाममूर्द्धनि । दिशो विद्रावयामास संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः । १२८३५
कुबेरेणार्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुह्रादः प्रगृह्य विपुलां शिलां ।
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रथोत्तमे ।
आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा महापार्थिवनाधिपः । रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ।
सचक्रकूबरहयं सध्वजं सशरासनं । संचूर्ण्य रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ।
प्रमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । सुराणां कदनं चक्रे सशाखैर्विटपैर्द्रुमैः । १२८४०
प्रभिन्नशिरसो भग्नास्छिन्नाः शोणितोक्षिताः । द्रुमैः प्रमथिताश्चैव निपेतुर्धरणीतले ।
विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुह्रादो महासुरः । गिरिशृङ्गं समादाय कुबेरमभिदुद्रुवे ।
तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनर्दमानो धावयामास दानवेन्द्रं महाबलः ।
तस्य क्रुद्धस्य संक्रुद्धो गदां तां वज्रकर्कशां । न्यपातयत वित्तेशो दानवस्योरसि प्रभुः ।
दैत्यस्तु क्रोधरक्ताक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् । वित्तेशस्योपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् । १२८४५
स विक्षतसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सहसा भूमौ स पिङ्गाक्षो महायशाः ।
रराज पतितो भूमौ विकीर्ण इव पर्वतः । विप्रिषं विकर्ण दृष्ट्वा सर्वे ते यक्षराक्षसाः ।
परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः । मुहूर्तं विक्लवो भूत्वा प्रभुर्लब्धबलः पुनः ।
उत्थितः सहसा देवः पिङ्गाक्षो महाबलः । ननाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् ।
जगर्जेव निर्घोषं विषमश्चिव पर्वतान् । तमवध्यं तु विज्ञाय चित्रं पुनरुत्थितं । १२८५०
प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः । तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा अनुह्रादोऽसुरोऽब्रवीत् ।

कालनेमिं सुनेमिञ्च महानेमिञ्च दानवं। कालकञ्चैव वीर्य्येण विजयाभिजयं तथा।
क्व गच्छथ भयत्रस्ताः प्राकृता इव दानवाः। निवर्त्तध्वं महावीर्य्याः किं प्राणान् परिरक्षथ।
नालं युद्धाय यद्योऽयं महतीयं विभीषिका। एतां समुत्थितामद्य दानवानां विभीषिकां।
विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्त्तध्वं महासुराः। तेऽसुराः संनिवृत्ताथ समदा इव कुञ्जराः। ११८७५
निजघ्नुः परमक्रुद्धा देवसैन्यं महासुराः। वीजप्रहरणाः केचित्केचनाश्मोरगनिस्वनाः।
दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे। शार्ङ्गिभिश्च काष्ठैश्च शिलाभिश्च महाबलाः।
बाहुभिश्च तथाऽन्योन्यमाक्षिपन्ति स्म वेगिताः। मुष्टिभिश्च तथैवेह नखपातैश्च दानवाः।
पादपैश्च महाशाखैरयुध्यन्त महारथे। अनुह्रादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाचमूं।
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः। रुधिराक्तैश्च वदनैः शेरते वीरसत्तमाः। ११८८०
निकृत्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः। अनुह्रादस्य विक्रान्तैर्देवसैन्यावलोपनात्।
युध्यमानस्य समरे यक्षकिन्नरान् नरान्। धनाधिपेन विद्धस्य अनुह्रादस्य संयुगे।
अङ्गारनिभाः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः। अथ वायव्यवरेण वित्तेशं दानवोत्तमः।
विव्याध समरे क्रुद्धो दशभिर्विशिखान्तकैः। कुबेरस्तु शरैर्भिन्नः समन्तात् क्षतशोणितः।
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणैरिव। लब्ध्वा च तु पुनः संज्ञां रोषरक्तेक्षणः सुरः। ११८८५
गदामथ समादाय भीमां भीमपराक्रमः। चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य बलवान् क्रोधमूर्च्छितः।
अप्राप्तामन्तरे सोऽथ तां गदां महताऽसुरः। बभञ्ज किमहन् क्रुद्धस्तदाऽश्चर्य्यमभूत्तदा।
अथ प्रगृह्य तु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दानवं। तमापतन्तं क्रुद्धैव अनुह्रादो महाबलः।
गिरिशृङ्गमथोत्पाट्य कैलासाचलसन्निभं। धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्य इवान्तकः।
तमन्तकमिवायान्तमसह्यं सकलैः सुरैः। ग्रसन्तमिव दैतेयं त्रैलोक्यमखिलं तदा। ११८९०
तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणं भयात्। अपहाय ययौ तत्र यत्र देवः शचीपतिः।
तच्च चाऽतिमहत्कर्म्म दृष्ट्वा वित्तपतिस्तदा। जगाम भयसंत्रस्तो यत्र देवः शचीपतिः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५१॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विप्रचित्तिश्च बलवान् दैत्यानामधिपोऽव्ययः। अग्नेयगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः।
संदह्यमानो दैत्येन दीप्तैः शरगभस्तिभिः। नाभ्यजानत कर्त्तव्यं संग्रामे च जलेश्वरः।
सर्व्वलोकेश्वरश्चैव परमेष्ठी प्रजापतिः। नाशक्नोदथ तं त्रातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपं। ११८९५
वज्रो नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्व्वतोमुखः। संव्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाहिनीं।
अग्निज्वालासमप्रख्यं रविमण्डलसन्निभं। मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः।
वरुणश्च महातेजा विप्रचित्तिं महासुरं। प्रदक्षिणं तैर्भिर्विजिगीषुः प्रत्यवेक्षत।
स्वर्णदाममालाभरणं दन्तपञ्चाङ्गुलान्तरं। जग्राह परिघं दैत्यः कैलासशिखरोपमं।
पिनद्धं काञ्चनैः पट्टैर्मणिमालिनमायसं। यमदण्डोपमं घोरं दैत्यानां भयनाशनं। ११९००

भ्रामयामास तं क्रुद्धो [illegible] । [illegible] विरराज [illegible] ॥

स कण्ठस्थेन [illegible] भुजगैरपि चाम्बरैः । [illegible] चैव विचित्रया ।

दानवो भूषणैर्भाति परिघेणायसेन च । [illegible] मेघः सविद्युदिव [illegible] ।

प्रगृह्य परिघं घोरं [illegible] । [illegible] स्तम्भितो [illegible] ॥

विद्याधरगणैः सर्वैर्गन्धर्वैरप्सरैरपि । [illegible] ॥ ११८८५

[illegible] सार्कचन्द्रविभूषितं । [illegible] परिघं तं [illegible] ।

दुरासदः स संग्रामे परिघाग्रस्थः प्रभुः । [illegible] ॥

शिरसा [illegible] न शेकुः [illegible] भयात् । [illegible] प्रभुः ।

भास्करप्रतिमं घोरं परिघं रौद्रदर्शनं । पातयामास [illegible] स दानवः ।

पतता तेन संग्रामे [illegible] । भूतानां [illegible] परिघेण समाहतं ॥ ११८९०

तेषां गात्राणि [illegible] सहस्रधा । [illegible] ॥

भूयश्चैनं तदा भ्राम्य [illegible] । पात्यमाने तदा तस्मिन् [illegible] च ।

स भिन्नः परिघो घोरो [illegible] । [illegible] इव चाम्बरे ।

स तु तेन प्रहारेण न चचाल [illegible] । परिघेणाहतः [illegible] यथा भूमिश्चलोऽचलः ॥

[illegible] भग्नेषु [illegible] । [illegible] ॥ ११८९५

सोऽमर्षवशमापन्नो [illegible] । [illegible] ॥

स सागरैश्चतुर्भिश्च वृतो [illegible] । [illegible] वपुः ।

पाण्डरोद्धूतवसनो [illegible] । [illegible] ॥

[illegible] तदा क्रुद्धस्तानिरोद्धा [illegible] । उवाच [illegible] दानवानां [illegible] ।

अहमेनं हनिष्यामि [illegible] । ततस्ते पन्नगाः सर्वे [illegible] ॥ ११९००

[illegible] महान्तो [illegible] । ते तु [illegible] ।

[illegible] । [illegible] ॥

पन्नगानां शरीराणि [illegible] । [illegible] ॥

घातयामास समरे गारुडैः पन्नगाशनैः । स शरैः [illegible] ॥

पन्नगान् समरे वीरः [illegible] । ते [illegible] पन्नगाः शरपीडिताः ॥ ११९०५

पेतुर्व्यथितसर्वाङ्गा गजा इव महाबलाः । [illegible] ॥

अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे [illegible] प्रभुः । [illegible] ॥

व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः । [illegible] ॥

विनर्दमानो युयुधे समरे [illegible] । [illegible] ॥

अभ्यवर्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरं । [illegible] ॥ ११९१०

अपोहत महातेजा विप्रचित्तिर्म्महासुरः । ततः पावकसङ्काशैः प्रयुक्तैः शोघगामिभिः ।
वरुणस्य महावेगान् बिभेद समरे शरान् । कर्म्मणा तेन महता विप्रचित्तेर्म्महात्मनः ।
अग्नेराप्याऊतस्येव तेजः समभिवर्द्धत । स शरैः सूर्य्यसङ्काशैः सुयुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वारुणीं तां महासेनां निर्ज्जगाम महाबलः । योधाश्च सायकाक्रान्तां शरजालेन मोहितां ।
शूलबलवृष्टिभिश्चापि चकार रुधिरोक्षितां । अभिद्रुतस्तु दैत्येन सैन्यः सलिलाधिपः ।   ११९२५
महेन्द्रं शरणं प्राप्तो विप्रचित्तेर्भयार्द्दितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु दैत्यानां दृष्ट्वाऽग्निर्द्विजसत्तमः । चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे मन्त्रर्षिभिः स्तुतः ।
स्वयम्प्रभायाः शाण्डिल्या यः पुत्रो हव्यवाहनः । हिरण्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतो हुताशनः ।
लोहितो लोहितग्रीवो हर्त्ता दाता हविः कविः । पावको विश्वभुग्देवः सर्व्वदेवाननः प्रभुः ।
सुमनात्मा सुवर्चस्कः सहस्रार्च्चिर्व्विभावसुः । कृष्णवर्त्मा चित्रभानुर्द्देवाग्रयश्चित्र एकराट् ।   ११९३०
लोकसाक्षीऽद्विजऊतश्रियोऽर्च्चिष्मान् वषट्कृतः । हव्यभक्षः शमीगर्भः स्वयोनिः सर्व्वकार्य्यकृत् ।
पावनः सर्व्वभूतानां चित्रभानां तपोनिधिः । शमनः सर्व्वपापानां वेदविद्धानसूनपात् ।
प्रदक्षिणावर्त्तशिखः शुचिरोमा महाकृतिः । हव्यभुग्भूतभव्येशो हव्यभागहरो हरिः ।
सोमपश्च महातेजा भूतेशः सर्व्वभूतपात् । अध्वरः पावको भूतिर्भूतात्मा वै स्वधाधिपः ।
स्वाहापतिः सामगीतः सोमपूतामनोऽर्च्चिष्क् । देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा मन्त्रसंस्तुतः ।   ११९३५
लोहिताश्वं वायुचक्रं रथमास्थाय भूतकृत् । धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ।
उपास्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् । दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः । प्राणो यः सर्व्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।
यस्ता यच्च हुताशस्य स्रष्टा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्व्वनाशनः ।
यस्तस्य रमता यस्य योनिर्व्विभिरदीर्य्यते । यो ह्याकाशमयो देवो दूरगः शब्दसंभवः ।   ११९४०
यः कर्त्ता च विकर्त्ता च गतिर्ग्गतिमतां प्रभुः । वेदकर्त्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः
अमूर्त्तिमन्तं यं प्राहुर्म्महाभूतं महत्तरं । सोऽग्निं समीरयामास शमीगर्भं समीरणः ।
निर्द्दिवारोहिभिर्व्याकीर्य्यमाणो दिशो दश । दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवाभवत् ।
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाद्वलां । ग्रीवाशीर्षोपलवर्ती नृतदिपतटोत्कटां ।
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा संग्रामसरितं विभुः । वह्निः प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्द्धनः ।   ११९४५
ततोऽग्निर्द्दितिजान् सर्व्वान् प्रह्लादप्रमुखांस्तदा । पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महा रणे ।
केचित्प्रदीप्तैर्म्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः । केचिद्गात्रैः प्रदीप्तैश्च केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ।
केचित् प्रदीप्तैरुरुभिः केचिच्चञ्चैर्ध्वजैरथैः । असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः ।
असुरा भयविभ्रान्ता विद्रुताश्च दिशो दश । त्यक्तायुधानि सर्व्वाणि विप्रकीर्णरथध्वजाः ।

प्रयान्ति समरे भीताः पावकेन पराजिताः। न च पश्यन्ति वह्निं ते सम्प्रदीप्तं महार्णवे। ११९८०
दिशः खं गाश्च मेघांश्च दीप्तान् पश्यन्ति दानवाः। ध्रुवं स्वयम्भुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना।
इत्येवं दानवाः सर्व्वे मेनिरे चलचेतसः। अथ च शम्बरश्चैव महामायाधरावुभौ।
पार्ज्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां वारिविस्तरे। ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां विध्यमानः समन्ततः।
तोयौघैः पर्व्वतनिभैर्मेघैर्वर्षिभिरभवद्रणे। शाम्यमानन्तु समरे पावकं दैत्यनाशनं।
बृहत्कीर्त्तिर्महातेजा वह्निमाह बृहस्पतिः। ११९८५
॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ हिरण्यरेतः शृणुष्व ज्वलनाच्युत सर्व्वभुक्। सप्तजिह्वायत श्याम लोहिताश्व महाबल।
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरमुत वीरुधः। योनिरापश्च ते प्रोक्ता योनिस्त्वमपि चाम्भसः।
ऊर्द्ध्वञ्चाधश्च गच्छन्ति सञ्चरन्ति च पार्श्वतः। अर्च्चिषस्ते महाभाग सर्व्वतः प्रभवन्ति च।
त्वमेवाग्ने सर्व्वमसि त्वयि सर्व्वमिदं जगत्। त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च।
त्वमग्ने हव्यवाहस्त्वमेव परमं हविः। यजन्ते च सदा यज्ञैस्त्वामेव परमाध्वरे। ११९९०
त्वमन्नं प्राणिनां भुक्तं भुक्तपीताशितं विभो। त्वत्तः प्रवृत्ता तिष्ठन्ति लोकाः प्रतिष्ठिताः।
सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान् हव्यवाह प्राप्ते काले त्वं पचस्येव दीप्तः। त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव।
वृषाकपिः सिन्धुपतिस्त्वमग्ने महानवेध्यश्चरस्त्वमेव। विश्वस्य भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वञ्च प्रतिष्ठा भगवन् प्रजानां।
रसरूपो रश्मिभिर्ज्वलनेद्धस्त्वमोषधीरोषधीनां रसाश्च। विश्वं त्वमादाय युगान्तकाले स्रष्टा भवस्यत्र च धर्म्मकाले।
त्वमग्ने सर्व्वभूतानां योनिर्वेदेषु गीयसे। त्वया देवहितार्थाय विजेया दानवा रणे। ११९९५
त्वयोनिस्ते महातेजस्तोयं मखव्रतार्चितं। तत्त्वयैषि समासाद्य किं विभीरपि पावक।
त्रायस्व समरे देवान् दैत्येभ्यः सुरसत्तम। सुमाध्माभामरारिश्च विश्वकर्म्मन् हव्यभुक्।
पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन् हुताशन।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे अग्निस्तवे द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बृहस्पतेस्तु वचनं श्रुत्वाऽग्निः सत्यमीरितं। भूयः प्रजज्वाल रणे दहन्निव महानले।
हतास्तु माया दैत्यानां प्रदीप्तेनाग्निना रणे। हतमाया हतबला बलिं ते समुपस्थिताः। १२०००
पराजितेषु दैत्येषु वह्निनाऽद्भुतकर्म्मणा। प्रह्लादस्तु परं वाक्यमाह दैत्यपतिं बलिं।
भवानाग्निश्च वायुश्च भास्करः सलिलं शशी। नक्षत्राणि दिशो व्योम भूश्च दानवसत्तम।
भविष्यश्चैव भूतश्च भव्यश्चासुरसत्तम। दत्तं हि ते भगवता वरदेन स्वयम्भुवा।
इन्द्रत्वञ्चामरत्वञ्च युद्धे चाप्यपराजयः। ऐश्वर्यञ्च वशित्वञ्च बलञ्चैवामितं तव।
सर्व्वभूतेश्वरत्वञ्च प्रभुत्वञ्च सदा तव। महायोगीश्वरत्वञ्च शूरत्वञ्च महाहवे। १२००५
अमितत्वं लघुत्वञ्च ये चान्ये सात्त्विका गुणाः। तत्पराजय देवेन्द्रं देवान् सर्व्वांश्च सानुगान्।
यथोक्तं ब्रह्मणा राजंस्तत्तथा न तदन्यथा। तच्च तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादस्य महात्मनः।
बलिः परमसंहृष्टो गतः शक्ररथो यतः।

ततः प्रयान्तं त्रिदशेन्द्रसन्निधौ महासुरेन्द्रं बलिमुत्तमश्रियं । तमन्वयाश्चक्रुरभिप्रदक्षिणं द्विजाश्च मुख्याः परमश्च मङ्गलाः ।

महाजटाभारधरास्तपस्विनस्तदा तमाशीर्भिरमन्त्रमङ्गलैः । अभिष्टुवन्तः कवयः स्वलङ्कृतं बलिं प्रयान्तं रणमूर्द्धनि स्थिताः । ११९८०

शतशश्चाम्बूनदचित्रभूषणैर्दिव्यैश्च रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमानः परमेण वर्चसा रणे विभात्यग्निनिभोऽसुरेश्वरः ।

स वै तदा शत्रुबलार्दितं बलं बलिर्ददर्शोत्तमवीर्य्यविक्रमः । अत्यागमे श्रीमदिवाभ्रमण्डलं विकीर्य्यमाणं नभसीव वायुना ।

ततो ददर्शाथ बलानि सर्व्वतो रणे सुगुप्तानि शताध्वरेण वै । समुच्छ्रितान्यग्रतराणि तत्र वै समुद्रवेगानिव पर्व्वसन्धिषु ।

स शूलशक्त्यृष्टिगदासिसायकान् क्षिपन्विपूर्णां समरे महात्मनां । ममार्द सिंहर्षभमत्तनागवज्जलागमे तोयदवच्च वीर्य्यवान् ।

दिव्याभ्रधूमो भुजवेगवायुर्महाबलः पौरुषविक्रमेन्धनः । प्रजा दिधक्षन्निव कालवह्निः सुघोररूपो विबभौ रणे बलिः ।११९८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिना तु सुराः सर्व्वे सर्व्वजित्वा सुराधिपं । रणे शरशतैर्भिन्नाः ससैन्या वै पराजिताः ।

विमुखा सा तु दैत्येन्द्रैर्वध्यमाना महाचमूः । जिताश्च बलिना देवाः शक्रमाजग्मुराहवे ।

॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकर्म्मा च तथैवानुपमद्युतिः ।

विद्रुतानीह सैन्यानि महास्त्राभिः सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाग्र्याणि विभिन्नानि महासुरैः ।

रथाश्चाश्वयोधाश्च पादाताश्च सहस्रशः । निकृत्ताश्च शतशो गदामुसलपट्टिशैः । ११९९०

महाभैरवरूपं हि दैत्येन्द्रेण कृतं रणे । किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रैर्हन्यमानां महाचमूं ।

त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ शरण्य शरणागतान् । श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।

सम्वर्त्तकाग्निवत् क्रुद्धः सर्व्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन् प्रभुः ।

वैदूर्य्योत्करसंकाशो नानारत्नचिताङ्गदः । मयूररामा धृताचः शतबाहुः सहस्रदृक् ।

हरिरेको हरिस्कन्धुर्नागकेतुर्महाबलः । वज्रप्रहरणः श्रीमान् योगी शतशिरोधरः । ११९९५

सधनुर्व्वज्रपाणिः शतादित्यसमप्रभः । देवगन्धर्व्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ।

सामगैः सजपैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः । शतपर्व्व महारौद्रं स्फोटनं सर्व्वतोमुखं ।

प्रगृह्य विततं वज्रं दीप्तं रौद्राट्टहासिनं । दैत्यानयोधयत् सर्व्वान्महेन्द्रः पाकशासनः ।

प्रभुः सर्व्वभूतानामदित्या दयितः सुतः । ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलेर्देवेश्वरस्य च ।

उभाभ्यामतिवीर्य्याभ्यां तुमुलो लोमहर्षणः । अतिवीर्य्यबलोदग्रं तुमुलं लोमहर्षणं । १२०००

प्रह्रादेन स्तुतिशतैः कर्म्मभिर्व्वर्णवर्णितैः । प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवाबभौ ।

सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा संग्रामं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूयो युद्धमभूत्तदा ।

ततोऽविध्यन्महेन्द्रस्तं बलिमस्त्रैर्महासुरं । तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा बलिः ।

ततः क्रुद्धः पुनश्चाथ सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् । आग्नेयमथ शत्रुघ्नं चिक्षेपेन्द्रो महाबलः ।

तद्दृष्ट्वा खे समागच्छत् शक्रबाणसमप्रभं । शमयामास दैत्येन्द्रो बाणजालेन बुद्धिमान् । १४००५

संक्रुद्धो मघवान् वज्रमग्रहीत् पर्व्वतोपमं । हन्तुकामो रणश्लाघी बलिं दैत्याधिपं रणे ।

ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहनः । अशरीरां तदा वाणीं तस्मिन्नन्तरिक्ष ईरिते ।

निवर्त्तस्व महाबाहो सुराणां नन्दिवर्द्धन । पुरन्दर सुरश्रेष्ठ न जेष्यसि बलिं रणे ।

तपसा सुत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः । स्वयम्भूपरितोषाच्च सत्याद्धर्म्माच्च वासव ।

नैष शक्यस्त्वया जेतुं चिरकालं सुरेश्वर । यो ह्यस्य भगवान् जेता तं शृणुष्व सनातनं । १४०१०

ब्रह्मणो यो हि सर्व्वस्वं देवानां वै परा गतिः । परं रहस्यं धर्म्मस्य परस्य च परा गतिः ।

परात्परतरः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः । व्यक्ताव्यक्तो महाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभुः ।

सहस्रशीर्षः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।

जेताऽजय्यो जयः श्रीमान् सोऽस्य जेता भविष्यति । श्रुत्वा दिव्यान्तु परमां वाणीं तामशरीरिणीं ।

अपयातो रणाच्छक्रः सह सर्व्वैर्मरुद्गणैः । अपयाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने । १४०१५

सिंहनादो महानासीद्दानवानां महामृधे । ततः किलकिलाशब्दः क्ष्वेडितास्फोटमिश्रणः ।

शङ्खानां निनदश्चासीद्योधानां वल्गतस्तथा । वादित्राणाञ्च निर्घोषस्तुमुलश्चाभवत्तदा ।

जयशब्दरवैश्चैव देवानान्तु पराजये । ससैन्यो दैत्यराजस्तु प्रयातः ससुहृद्गणैः ।

यथेन्द्रो विबभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे शक्रापयाने पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२५५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निष्प्रयत्नेषु देवेषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते । जये बलेर्म्महावतो महाशब्दरवोषिते । १४०२०

शुद्धासु दिक्षु सर्व्वासु प्रवृत्ते धर्म्मकर्म्मणि । अपावृते धर्म्मपथे स्वयनस्थे दिवाकरे ।

प्रह्रादशम्बरमयैरनुह्रादेन चैव ह । दिक्षु सर्व्वासु गुप्तासु गगने दैत्यपालिते ।

दैत्येषु मखशोभार्थे स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च । प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्त्तमाने च सत्पथे ।

अभावे सर्व्वपापानां भावे चैव तदा स्थिरे । भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्म्मणां ।

चतुष्पादे स्थिते धर्म्मे अधर्म्मे पादविग्रहे । प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । १४०२५

स्वधर्म्मसंप्रयुक्तेषु सर्व्वाश्रमनिवासिषु । अभिषिक्तोऽसुरैः सर्व्वैर्दैवराज्ये बलिस्तदा ।

हृष्टेष्वसुरसंघेषु नदत्सु मुदितेषु च । अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता ।

पद्मोद्यतकरा देवी वरदा शुभ्रवेषिणी ।

॥ श्रीरुवाच ॥ बले बलवतां श्रेष्ठ दैत्यराज महाद्युते । प्रीताऽस्मि तव भद्रं ते देवराज्यं पराजये ।

यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं स्वयमागता । १४०३०

नाश्चर्य्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले । प्रसूतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्म्मेदमीदृशं ।

विशेषितस्त्वया राजन्दैत्येन्द्रः स पितामहः । येन भुक्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययं ।

विशेषतस्तव विभो सर्व्वो धर्म्मः स्थितः पथि । तेन त्रैलोक्यमव्यग्रं भोक्ष्यस्यमितविक्रम ।

एवमुक्त्वा तु सा देवी सङ्क्रोडैश्वर्य्यमुत्तमं बलिं । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्व्वभूतमनोरमा ।
शिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्रीः कीर्त्तिर्द्युतिरेव च । प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः । १४७३५
स्मृतिर्मेधा तथा तुष्टिः पुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा ॥ श्रुतिः प्रीतिरिडा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ।
सर्व्वाश्चाप्सरसो दिव्या नृत्यगीतविशारदाः । उपतस्थुर्महात्मानं बलिमिन्द्रं महारथं ।
प्रतिपन्नन्तु दैतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरं । प्राप्तञ्चैश्वर्य्यमतुलं बलिना ब्रह्मवादिना ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्व्वत वै मुने । कथञ्च त्रिदिवं लब्धं भूयो देवैर्द्विजोत्तम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा वाचन्तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः । प्रास्थितं प्रस्थितः श्रीमानदित्याः सद्म उत्तमं । १४७४०
प्राप्यादित्याश्रयं शक्रः कथयामास तां गिरं । अदित्या सा तदा युद्धे तेन दिव्या पुरा श्रुता ।
॥ अदितिरुवाच ॥ यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे । बलिर्विरोचनसुतः सर्व्वैरेव मरुद्गणैः ।
सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽसुरः । तेनैकेन सहस्राक्ष न ह्यन्येन शतक्रतो ।
तद्भः पृच्छामि पितरं कश्यपं ब्रह्मवादिनं । पराजयार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः ।
ततोऽदित्या सह सुराः सम्प्राप्ताः कश्यपान्तिकं । अपश्यन् कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिं । १४७४५
आद्यं देवगुरुं दिव्यं ज्वलन्तं विधवाम्बुभिः । तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभं ।
न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बद्धकृष्णाजिनोत्तरं । वल्कलाजिनसंवीतं जटामण्डलभूषितं ।
हुताशमिव दीप्यन्तं साध्यमन्त्रपुरस्कृतं । स्वाध्यायनिरतं नित्यं वपुष्मन्तमिवानलं ।
तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुं । प्रतपन्तमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसं ।
यः स्रष्टा सर्व्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः । आत्मभावविशेषेण तृतीयो यः प्रजापतिः । १४७५०
ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरर्षभाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्व्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ।
यत्कृतं युधि शक्रेण बलस्तथा समीरितं । अजेयस्त्रिदशैः सर्व्वैर्विज्ञानन्न इत्युत ।
श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा । चकार बुद्धिं गमने ब्रह्मलोकाय लोककृत् ।
॥ कश्यप उवाच ॥ पुत्रा गच्छाम सदनं ब्रह्मणः परमाद्भुतं । यथाश्रुतञ्च तत्रैव ब्रह्मणे वदतानघाः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दित्या सह सुरा यात्रां कश्यपमन्वयुः । प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितं । १४७५५
ते मुहूर्त्तेन संप्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकसः । दिव्यैः कामगमैर्यानैर्यथार्हं सुमहाबलाः ।
ब्रह्माणं द्रष्टुमिच्छन्तस्तपसो राशिमव्ययं । अभ्यगच्छन्त विस्तीर्णां ब्रह्मणः परमां सभां ।
षट्पदोद्गीतमधुरां सामगीतविमिश्रितां । श्रेयस्करीममित्रघ्नां दृष्ट्वा संजहृषुर्मुदा ।
ऋग्भिश्चैव महाभागैर्व्वेदवेदाङ्गपारगैः । यजुर्भिः बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्य्यमाणपदाक्षराः ।
ऋग्भिः स्तुतेऽमरव्याप्ता विततेषु च कर्मसु । यज्ञवेदाङ्गविदुषां पदक्रमविदां तथा । १४७६०
ब्रह्मर्षीणाञ्च घोषेण सा बभूव निनादिता । यज्ञसंस्तवविज्ञैश्च शिक्षावद्भिस्तथा द्विजैः ।
शब्दनिर्व्वचनार्थज्ञैः सर्व्वविद्याविशारदैः । मीमांसाहेतुवाक्यज्ञैः सर्व्ववादविशारदैः ।

हृष्टपुष्टस्वरैस्तत्र द्विजेन्द्रैरनुभाषितैः । नादितं ब्रह्मसदनं प्रवरं देवसद्मवत् ।
ते तत्र समनुप्राप्ताः शृण्वन्तो वै ध्वनिं सुराः । पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे तु न संशयः ।
तूष्णीम्भूता एकचित्ता ब्रह्मणो गतमानसाः । विस्मयोत्फुल्लनयना निरैक्षन्त परस्परं । १४०६५
नमस्कुर्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य तु कश्यपं ।
पुनः संघुष्टपरमं वेदोच्चरणनिस्वनं । गम्भीरोदारमधुरं सुस्वरं हंसगद्गदं ।
ऐक्यनानात्वसंयोगसमवायविशारदैः । लोकायतिकमुख्यैश्च शुश्रुवुः स्वनमीरितं ।
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान् नियतान् संशितव्रतान् । जपहोमपरान् मुख्यान् ददृशुः कश्यपात्मजाः ।
तस्यां सभायामासीनो वै ब्रह्मा लोकपितामहः । सुरासुरगुरुः श्रीमान् विश्वदेवमायया । १४०७०
उपास्यते च तत्रैव प्रजानां पतयः प्रभुं । दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमाः ।
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा । विद्या मनोऽन्तरीक्षञ्च वायुस्तेजो जलं मही ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धस्तथैव च । प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत् कारणं भुवः ।
साङ्गोपाङ्गाश्चतुर्वेदाः क्रतवश्च सदक्षिणाः । शिक्षाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ।
एते चान्ये च बहवः स्वयम्भुवमुपस्थिताः । अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च सर्व्वदा । १४०७५
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव संवर्त्तो बुध एव च । शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्व्वे तथैव च ।
मरुतो विश्वकर्म्मा च नक्षत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा । सर्व्वाणि च स्मृतिशास्त्राणि भाष्याश्च निगमास्तथा ।
भाष्याणि सर्व्वशास्त्राणि देहवन्ति विशाम्पते । कला काष्ठा मुहूर्त्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
अर्द्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च । संवत्सराश्चतुर्युगं सन्ध्या रात्रिश्चतुर्विधा । १४०८०
कालचक्रञ्च यद्दिव्यं नित्यमं शुक्लमक्षयं । एते चान्ये च बहवः स्वयम्भुवमुपस्थिताः ।
तां प्रविष्टः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्व्वकामदां । कश्यपस्त्रिदशैः सार्द्धं पुत्रैर्धर्म्मभृतां वरः ।
सर्व्वतेजोमयं दिव्यं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानमचिन्त्यं विगतक्लमं ।
ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्व्वे परमासनमास्थितं । शिरोभिः प्रणता दूरं परमेष्ठिनमव्ययं ।
शिरोभिः स्पृश्य चरणौ नियताः परमात्मनः । विमुक्ताः सर्व्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मषाः । १४०८५
दृष्ट्वा तु तान् सुरान् सर्व्वान् कश्यपेन सहागतान् । आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने ब्रह्मलोकागमने सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व्व एव हि । चिन्तयाम्यहमप्यग्रमेतमर्थं महाबलाः ।
भविष्यति च वः सोऽर्थः कांक्षितो यः सुरोत्तमाः । त्रैलोक्यमनुप्रस्य यो विजेता भविष्यति ।
न केवलं सुरारीणामेको जेता च विश्वकृत् । त्रैलोक्यस्यापि नेताऽसौ देवानामपि च प्रभुः ।
यो धाता सर्व्वभूतानां विश्वं यस्य सनातनः । पूर्व्वजं यं सदा प्राहुर्देवमर्त्यनिदर्शनं । १४०९०
आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजेयो महात्मना । सचराचरलोकस्य विश्वस्य जगतस्तथा ।

प्रभवः स हि सर्व्वेषामस्माकमपि पूर्व्वजः । अचिन्त्यः स हि विश्वात्मा योगयुक्तः परन्तपः ।
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्ययमिति । देवानस्मांश्च विश्वञ्च स वेत्ति पुरुषोत्तमः ।
तस्यैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यत्र योगं समास्थाय तपश्चरति दुश्चरं ।
क्षीरोदस्योत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः । अमृतं नाम परमं स्थानमाहुर्मनीषिणः । १२०९५
भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा शंसितव्रताः । अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरं ।
ततः श्रोष्यथ विस्पष्टां स्निग्धगम्भीरनिस्वनां । उष्णगे तोयपूर्णस्य तोयदस्य समस्वनां ।
दिव्यां स्पष्टाक्षरपदां रम्यामभयदां शिवां । वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीं ।
दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्व्वकल्मषनाशिनीं । सर्व्वदेवाधिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः ।
तस्य व्रतसमाप्तौ तु यथाकृतविसर्ज्जनं । अमोघस्य तु देवस्य विश्वरूपं महात्मनः । १२१००
स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशमिहागताः । कस्य वा कं वरं देवा ददामि वरदः स्थितः ।
तं दितिः कश्यपश्चैव गृह्णीयातां वरं ततः । प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा ।
भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः । उक्तस्य परया भक्त्या तथाऽस्त्विति स वक्ष्यति ।
देवा ब्रुवन्तु ते सर्व्वे भ्राता नस्त्वं भवेति च । तथाऽस्त्विति च स श्रीमान् वक्ष्यते सर्व्वलोककृत् ।
तस्माद्देवं गृहीत्वा तु वरं निर्द्दग्धकल्मषाः । कृतकृत्याः पुनः सर्व्वे गच्छध्वं स्वं समाश्रयं । १२१०५
तथाऽस्त्विति सुराः सर्व्वे कश्यपोऽदितिरेव च । ब्रह्माणं वन्द्य सर्व्वे गताः सौम्यां दिशं प्रति ।
तेऽचिरेणैव संप्राप्ताः क्षीरोदं सरितां पतिं । यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।
तेऽतीत्य सागरान् सर्व्वान् पर्व्वतांश्च सकाननान् । नदीश्च विविधा दिव्याः ददृशुः सुरसत्तमाः ।
अपश्यंश्च सुघोरांश्च सर्व्वसत्त्वविवर्ज्जिताः । भास्कररश्मिसञ्चारं तमसा संवृतं दिशं ।
अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रिकं । १२११०
प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते । नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ।
ब्रह्मचर्य्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च । क्रमेण च सुराः सर्व्वे तपो दुष्करमास्थिताः ।
कश्यपस्तत्र भगवान् प्रसादार्थं महात्मनः । उदैरयत वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ कश्यप उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवदेवेश एकशृङ्ग वराह वृषार्च्चिष सिन्धुवृष वृषाकपे सुरवृष सुरनिर्म्मित अनिर्म्मित भद्र कपिल विष्वक्सेन ध्रुव धर्म्म धर्म्मराज वैकुण्ठ वृषावर्त्त अनादिमध्यनिधन धनञ्जय शुचिश्रवः पृश्निज तुषित अज अजय अमृतेशय सनातन विधातस्त्रिधाम त्रिधाम त्रिककुत्ककुद्मिन् दुन्दुभे महानाभ लोकनाभ पद्मनाभ लोकना थ विरिञ्चे बहुरूप अक्षय अक्षर त्रिक्रम त्रिविक्रम सत्याकर यज्ञाकर सत्यसुत् कश्यपस्य हृष्ट शुचिकेश हंस महाहंस महदक्षर हृषीकेश सूक्ष्म परमसूक्ष्म तुराषाट् विश्वमूर्त्ते सुराध्यक्ष नीरज विरजा विरजस्को रजः सत्त्व सत्त्वधाम सर्व्वलोक सर्व्वलोकप्रतिष्ठ शिपिविष्ट शुचिश्रवोत्तम अक्षय धर्म्मनाभ गभस्तिनाभ धर्म्मनेमे सत्यधाम सत्याकर गभस्तिनेमे

चन्द्ररथ विपाप्मन् त्वमेव समुद्रवास अजैकपात् सहस्रशीर्ष सहस्रचित्त महाशीर्ष सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुख महामुख महापुरुष पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्त्ते सहस्रास्य सहस्रभुज सहस्रात्र सहस्रप्रभ सहस्रप्रख्यमाहुर्मेद्याः ।

विश्वदेव विश्वसम्भव सर्व्वेषामेव देवानां शोभन आहोमतिः विश्वं त्वमाप्रयत्नं विश्वं त्वामाहुः पुष्पहास परम वरद त्वमेव वषट्कार वौषट् ओङ्कारं त्वामेकमाहुरग्र्यं यज्ञभागप्राशिनं ॥ १४११५

शतधार सहस्रधार भूर्ह भुवर्ह स्वर्ह भूर्भुवस्स्वर्ह त्वमेव भूतभुवन स्वधा त्वमेव ब्रह्मप्रिय ब्रह्ममय ब्रह्मादिस्त्वमेव ॥

द्यौरसि पृथिव्यसि पूषाऽसि मातरिश्वाऽसि धर्म्मोऽसि मघवाऽसि होता पोता हन्ता नेता मन्ता होमहोता परस्वरस्त्वं होम्यहोता त्वमेव ॥

आपाऽसि विश्ववाक् धाता परमेष्ठ धाता त्वमेव दिग्भ्यः सुक् सुभ्रावरो यज्ञोऽसि वहा त्वमसि यमिदृत्वं यमिरेतिसमतामसि मीचोऽधिधाताऽसि गुह्योऽसि विष्णुऽसि धन्योऽसि योगोऽसि परमोऽसि यज्ञोऽसि सोमोऽसि यूपोऽसि दीक्षाऽसि दक्षिणाऽसि विश्वमसि ।

स्थविष्ठ स्थविर विश्वतुराषाट् हिरण्यगर्भ हिरण्यनाभ हिरण्यनारायण नारायणाम्बर नृपामय आदित्यवर्ण आदित्य तेजो महापुरुष सुरोत्तम । आदिदेव पद्मनाभ पद्मेशय पद्माक्ष पद्मगर्भ हिरण्याक्ष केशवपुत्र विश्वदेव विश्वतोमुख विश्वात्म शिवसम्भव विश्वभुक् त्वमेव ॥

भूर्विक्रम भुवर्विक्रम स्वर्विक्रम क्रमावक्रमाक्रम सुविभुः प्रभाकरसम्भुः स्वयम्भूश्च भूतादिः । भूतात्मन् ब्रह्मवर्चसं महाभूत विश्वभूत विश्वं त्वमेव विश्वगोप्ताऽसि विश्वसम्भव । पवित्रमसि होत्रमसि सत्यमसि तेजोऽसि वर्च्चमसि हविर्भिर्भुक् ऊर्द्धकर्म्मन् अमृतेत्मन अमृतात्मन दिवस्पते ओतप्रोत विश्वसृक् विश्वपते घृतार्चिः अग्ने रोहित सुरासुरगुरो महादेव नृदेवदेवस्तुत द्रुहिण अनन्तकर्म्मन् वंश प्राग्वंश विश्वपास्त्वं त्वमेव विश्वं बिभर्षि वरार्थिनो गच्छामस्त्वेति । १४१२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने महापुरुषस्तवे ऊनषष्ट्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणस्तु भगवान् श्रुत्वैतत्परमं स्तवं । ब्रह्मज्ञेन द्विजेन्द्रेण कश्यपेन समीरितं ।
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं जीमूतघननिस्वनं । मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधानां महात्मनां ।
उवाच वचनं सम्यक् हृष्टपुष्टपदाक्षरं । अव्याहत् प्रमुदे ब्रह्मा हर्षणं गोपवत्सते ।
श्रीमान् प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः ।
॥ विष्णुरुवाच ॥ प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठाः सर्व्वेषामेव निश्चयात् । वरं वृणुत भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः । १४१२५
॥ कश्यप उवाच ॥ यदेव भगवान् प्रीतः सर्व्वेषाममरोत्तम । तदैव कृतकृत्याः स्मस्त्वं हि नः परमा गतिः ।
यदि प्रसन्नो भगवान् दातव्यश्च वरो यदि । वासवस्यानुजो भ्राता ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धनः ।
अदित्यामेव वै श्रीमान् भगवानस्तु मे सुतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अदितिर्देवमाता च एतमेवार्थमुत्तमं । पुत्रार्थे वरदं प्राह भगवन्तं वरार्थिनी ।
याचे त्वां पुत्रकामा वै भवान् पुत्रो भवत्विति । १४१३०
॥ देवा ऊचुः ॥ निःश्रेयसार्थं सर्व्वेषां देवानां हि महातपाः । त्राता भर्त्ता च धाता च शरणं त्वं भवस्व नः ।

अदित्याः पुत्रतां याते त्वयि देवाः सवासवाः । देवत्वं वर्त्तयिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं कामलाभुत ।
सर्व्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति शत्रवः । मुहूर्त्तमपि ते सर्व्वे न स्थास्यन्ति ममाग्रतः ।
हत्वाऽसुरगणान् सर्व्वान् ये चान्ये देवशत्रवः । करिष्ये देवताः सर्व्वा यज्ञभागाग्रभोजनाः । १४९३५
हव्यादांश्च सुरान् सर्व्वान् कव्यादांश्च पितॄनपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्म्मणा ।
यथागतेन मार्गेण निवर्त्तध्वं सुरोत्तमाः । देवमातुरथाऽदित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।
यथामनीषितं कर्त्ता गच्छध्वं स्वं समालयं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना । देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्व्वशः ।
विश्वेदेवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च । साध्या मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः । १४९४०
नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंहसा । प्रयाताः प्राग्दिशं पुण्यां विपुलं कश्यपाश्रमं ।
ते कश्यपाश्रमं गत्वा सर्व्वर्षिगणसेवितं । चेरुः स्वाध्यायनिरता अदित्या गर्भमोक्षणे ।
अदितिर्देवमाता च गर्भं दधेऽतितेजसं । भूताधारं महातेजं दिव्यं वर्षसहस्रकं ।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमं । सुराणां शरणं देवमसुराणां विनाशनं ।
गर्भस्थेन तु तेनैव परित्रातास्तदा सुराः । अदृश्येन तेजांसि दैत्यानाञ्च महात्मना । १४९४५
तस्मिन् जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य सुखावहे । अवर्द्धन्त देवगणाः सुराणां नन्दिवर्द्धने ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने वामनप्रसूतौ षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः । तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः । यश्चोदिते भास्करेऽभूत् प्रनष्टे सोऽप्यत्रिर्व्वर्त्तयामास भानुम् ।
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
और्व्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः काश्यप एव च । कक्षीवानजलोमश्च इध्मजिह्वस्तथा । १४९५०
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन् वासिष्ठा इति विश्रुताः । हिरण्यगर्भस्य सुता ऊर्ज्जाता सुतेजसः ।
गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्र्यो जन्यो वामन एव च । देवबाहुर्य्यदुध्रश्च पर्ज्जन्यश्चैव सोमजः ।
हिरण्यरोमा वेदशिराः सत्यनेत्रस्तथैव च । विष्णोऽतिथिश्च्यवनः सुधामा विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्णुश्च नमस्कारमकुर्व्वत । दिव्याभरणवपुषः सर्व्वाभरणभूषिताः ।
उपानृत्यन्त देवेशं विष्णुमप्सरसां गणाः । ततो गन्धर्व्वतूर्य्येषु प्रवरासु विरुत्स्वपि । १४९५५
बहुभिः सह गन्धर्व्वैः प्रागायत च तुम्बुरुः । महाश्रुतिश्चित्रशिरा ऊर्णायुरनघस्तथा ।
गोमायुः सूर्य्यवर्च्चाश्च सोमवर्च्चाश्च सप्तमः । युगपस्तृणपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
त्रयोदशः शालिशिराः पर्ज्जन्यश्च चतुर्द्दशः । कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
हाहाहूहूश्च गन्धर्व्वौ हंसश्चैव महाद्युतिः । इत्येते देवगन्धर्व्वा उपगायन्त केशवं ।
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्व्वालङ्कारभूषिताः । उपानृत्यन्त देवेशं सर्व्वाः कमललोचनाः । १४९६०

मनुतुश्च महाभागा अनुश्रायतलोचना:। सुमध्या चारुमध्या च प्रियमुख्या वरानना।
अनूका च तथा यामी मिश्रकेशी अलम्बुशा। मरीचि: शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा।
अद्रिका लक्ष्मणा चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा। असिता च सुबाहुश्च अविद्रा सुभगा तथा।
उर्व्वशी चित्रलेखा च सुग्रीवी च सुलोचना। पुण्डरीकसुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी।
काम्या शारद्वती चैव तथाऽन्यास्तत्र संघश:। मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला। १३१६५
एताश्चाप्सरसोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रश:। धाताऽर्य्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा।
इन्द्र: पूषा विवस्वांश्च त्वष्टा च सविता तथा। कथितो विष्णुरित्येष काश्यप्यो गजस्तथा।
आदित्या द्वादशैते तु ज्वलन्तो वह्निवर्चस:। चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मन:।
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशा:। अजैकपादहिर्बुध्न्य: पिनाकी चापराजित:।
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशाम्पते। स्थाणुर्भवश्च भगवान् रुद्रास्तत्राऽवतस्थिरे। १३१७०
अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबला:। विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्जलय: स्थिता:।
शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा। कच्छपश्चापकुञ्चश्च धृतराष्ट्रबलाहकौ।
अष्टधास्तेजसा दीप्ता महाक्रोधा महाबला:। एते नागा महात्मान: सर्व्वे प्राञ्जलय: स्थिता:।
एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मन:। तस्थु: प्राञ्जलय: सर्व्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे।
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबल:। अरुणश्चारुणिश्चैव तस्य प्राञ्जलय: स्थिता:। १३१७५
पितामहश्च भगवान् स्वयमागम्य लोककृत्। प्राह देवगुरु: श्रीमान् सह सर्व्वैर्महात्मभि:।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ यस्मात् प्रसूयते लोक: प्रभविष्णु: सनातन:। तस्माल्लोकेश्वर: श्रीमान् विष्णुरेव भवत्ययं।
एवमुक्त्वा तु भगवान् सार्द्धं देवर्षिभि: प्रभु:। नमस्कृत्य सुरेशाय जगाम त्रिदिवं पुन:।
स तु जात: सुरेशान: कश्यपस्यात्मज: प्रभु:। नवदुर्द्दिनमेघाभो रक्ताक्षो वामनाकृति:।
श्रीवत्सेनोरसि श्रीमान् रोमजालेन राजता। उत्फुल्लनयना: सर्व्वा: पश्यन्त्यप्सरसस्तदा। १३१८०
दिवि सूर्य्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता। यदि भा: सदृशी सा स्यात्प्रभायास्तस्य महात्मन:।
सुरर्षिप्रतिम: श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावन:। शुचिरोमा महोरस्क: सर्व्वतेजोमय: प्रभु:।
यो गति: पुण्यशीलानामगति: पापकर्म्मणां। योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगवित्तमं।
यस्याष्टगुणमैश्वर्य्यं यमाहुर्देवसत्तमं। यं प्राप्य शाश्वतं विप्र नियता मोक्षकाङ्क्षिण:।
जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते योगभाविता:। यदेतत्परमं ब्रह्माहु: सर्व्वात्मनिवासिन:। १३१८५
सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमाश्रिता:। योऽनन्त इति नागेषु लोके सर्व्वेश्वरैर्निभि:।
सहस्रमूर्द्धा रक्ताक्ष: शेषादिभिरनुत्तमै:। यो यज्ञ इति विप्रेन्द्रैरिज्यते सर्व्वजिष्णुभि:।
नानास्थानगत: श्रीमानेक: कविरनुत्तम:। यं वेदा नास्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनं।
वृषार्चिसन्ध्यसूर्य्याचं देवमाकाशविग्रहं। स उवाच सुरान् सर्व्वान् कथा वैश्वरवा विभु:।
जानन्नपि महातेजा गतो योगेन वाक्यतं। किं करोमि सुरश्रेष्ठा: कं काम ददामि व:। १३१९०

यत् काङ्क्षितं वः सर्व्वेषां तद्वै भूत सुरा ध्रुवाः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
सर्व्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनम् । ऊचुः प्राञ्जलयो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः ।
ब्रह्मणो वरदानेन हृतं नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेण बलेन च ।
बलिना दैत्यमुख्येन सर्व्वज्ञेन महात्मना । अवध्यः किल सोऽस्माकं सर्व्वेषां देवसत्तम ।
भवान् प्रभवते तस्य नान्यः कश्चन सुव्रत । त्वां प्रपद्यामहे सर्व्वे भवन्तं शरणार्थिनः । १४८९५
शरण्यं वरदं देवं सर्व्वभूतभयापहम् । प्रसीदस्व हितार्थाय लोकानाञ्च सुरेश्वर ।
प्रियार्थञ्च तथाऽदित्याः कश्यपस्य तथैव च । कव्यं पितृणामृषिभिः सुराणां हव्यमुत्तमम् ।
प्रवर्त्ततां महाभागो यथा पूर्व्वं सुरोत्तम । आनृण्यार्थं सुरेशस्य वाक्यस्य महात्मनः ।
प्रत्यानय सुरेन्द्रस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययम् । क्रतुना वाजिमेधेन यजते स हि दानवः ।
तत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय । १४९००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देववाक्ये एकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवैर्विष्णुर्भगवानच्युतः । प्रहर्षमतुलं प्राप्य सर्व्वांस्तानिदं वचः ।
॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञवरं यास्ये महर्षिर्वेदपारगः । हव्यस्तिष्ठ हलेज्या नमस्क्रियः सुतः ।
तस्याहं यज्ञमासाद्य वञ्चयामि सुरोत्तमाः । निवर्त्तिष्ये यथायुक्तं त्रैलोक्यहरणाय वै ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हृष्टमनाः श्रीमानगच्छद्वामनः प्रभुः । यज्ञवाटं महातेजा दानवेन्द्रस्य धीमतः ।
मौञ्जी यज्ञोपवीती च छत्री दण्डाजिनी तथा । वामनो धूम्ररक्ताक्षो भगवान् बालरूपधृक् । १४९०५
लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरेन्द्रपुरोगमः । अप्रमत्तो भगवानहृष्टोऽप्यथ दृष्टवान् ।
दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह । यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तमः ।
पालितेऽपि हि दैतेयैः काञ्चनैकपरिच्छदैः । द्वारे दानवसंबाधे सहसैव विवेश ह ।
ज्वलितमिवैव मन्त्राद्यैः सर्व्वतः परिवारितम् । दैत्यदानवराजेन्द्रमुपतस्थे वटुः प्रभुः ।
तं गत्वा यज्ञवाटन्तु महर्षिगणसंकुलम् । आत्मानमेव भगवान् वर्णयामास तं क्रतुम् । १४९१०
वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः । विस्तरेणामरश्रेष्ठः प्रयोगैर्विविधैस्तथा ।
शुक्रादीनृत्विजश्चापि यज्ञकर्म्मविचक्षणः । सर्व्वांस्तानेव विज्ञाय चकार च निरुत्तरान् ।
आराध्य कर्मणस्तस्य बलिनामर्चितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवाथो हेतुभिः कारणं विभुः ।
वैदिकैरसकृच्चैव पुनरप्यथ भारत । प्रत्यक्षमृत्विजां तेषां दर्शयामास विष्णुः ।
ततो निरुत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायानृत्विज्जनान् । बहूनपि तथा हृष्टान् वामनेन महौजसा । १४९१५
अद्भुतश्चापि मेने स विरोचनसुतो बलिः । मूर्ध्ना कृताञ्जलिरिदमब्रवीद्विस्मितो वचः ।
कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किमेतत् ते प्रयोजनम् । नैवंविधपरिज्ञानो दृष्टपूर्व्वो मया द्विजः ।
बालो मतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः । शिशुरप्युपपन्नात्मा सर्व्वेशः प्रियदर्शनः ।
नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणाञ्चापि सूनवः । न नागानां न यक्षाणां चासुराणां न रक्षसाम् ।

न पितृणां न पितृणां [illegible] यः । [illegible] [illegible] ते । १४२१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ [illegible] । [illegible] वचः ।

॥ विष्णुरुवाच ॥ अहो [illegible] । [illegible] पुंसः [illegible] ।

सुरेश्वरस्य [illegible] च । [illegible] ।

यजता वाजिमेधेन क्रतूनां [illegible] तु । [illegible] ।

सर्व्वकाममयो [illegible] ब्रह्मवादिनां । [illegible] इति [illegible] । १४२१५

सुवर्णशृङ्गो हि महानुभावो [illegible] । [illegible] परतो हि [illegible] ।

आस्थाय वै वाजिनमश्वमेधमिष्ट्वा नरा [illegible] । [illegible] वाजिनमश्वमेधं ।

यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो यथा नराणां प्रवरा द्विजातयः । [illegible] तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्वमेधः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितं । [illegible] ।

॥ बलिरुवाच ॥ [illegible] इदानीं ते । [illegible] । १४२२०

॥ वामन उवाच ॥ न राज्यं न च [illegible] न [illegible] । [illegible] धर्मो च [illegible] मतिः ।

गुर्व्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि त्रीणि दानव । [illegible] ।

॥ बलिरुवाच ॥ त्रिभिः किं तव विप्रेन्द्र पदैः [illegible] । [illegible] ।

॥ शुक्र उवाच ॥ मा दत्स्व [illegible] न त्वं वेत्सि [illegible] । [illegible] भगवान् [illegible] हरिः ।

वामनं रूपमास्थाय [illegible] । [illegible] हरिः । १४२२५

एवमुक्तः स शुक्रेण चिरं [illegible] वै बलिः । [illegible] ।

गृह्य हस्तेन [illegible] भृङ्गारं [illegible] ।

॥ बलिरुवाच ॥ विप्रेन्द्र [illegible] । [illegible] देहि [illegible] पदत्रयं ।

हस्ते वः पातय जलं नैव [illegible] ।

॥ शुक्र उवाच ॥ भो न देयं [illegible] मया श्रुतं । [illegible] । १४२३०

कथं स नाथो [illegible] । [illegible] प्रभुः ।

को वाऽन्यः पात्रभूतोऽस्मात् [illegible] । [illegible] बलिः [illegible] ।

॥ वामन उवाच ॥ पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र [illegible] । [illegible] तथा न तदन्यथा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा [illegible] । [illegible] ।

एवमस्त्विति दैत्येन्द्रो [illegible] । ततो वाग्यतपूर्वं [illegible] । १४२३५

वामनो [illegible] । [illegible] ।

प्राङ्मुखश्चापि दैत्येन्द्रो [illegible] । [illegible] ।

तस्य तद्रूपमालोक्य [illegible] । [illegible] ।

इङ्गितज्ञो महाप्राज्ञः [illegible] ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा ददस्व त्वं बले वटोर्वामनरूपिणः । स एष येन ते पूर्व्वं निहतः प्रपितामहः । १२१६०
विष्णुरेष महाप्राज्ञस्त्वां वञ्चयितुमागतः ।
॥ बलिरुवाच ॥ हन्त तस्मै प्रदास्यामो देवायेमं प्रतिग्रहं । अनुग्रहकरं देवमीदृशन्नु कुतः प्रभुं ।
ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पात्रं लप्स्यामहे वयं । अवश्यञ्चासुरश्रेष्ठ दातव्यं दोश्चितेन वै ।
इत्युक्ता ऽसुरसंघानां मध्ये वैरोचनिस्तदा । देवाय प्रददौ तस्मै पदानि त्रीणि विष्णवे ।
॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेश्वर मादास्त्वं विप्रायास्मै प्रतिग्रहं । नैनं विप्रमहं मन्ये नेदृशो भवति द्विजः । १२१६५
रूपेणानेन दैत्येन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । नरसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतं ।
एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । प्रह्लादमब्रवीद्वाक्यमिदं निर्भर्त्सयन्निव ।
॥ बलिरुवाच ॥ देहीति याचते यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुर । उभयोरप्यलक्ष्मीर्वै भागस्तं विशते नरं ।
प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहं । स याति नरकं पापी मित्रगोत्रसमन्वितः ।
अलक्ष्मीभयभीतोऽहं ददाम्यस्मै वसुन्धरां । प्रतिग्रहीता वाऽप्यन्यः कश्चित्तस्माद्द्विजोऽथ वै । १२१७०
नाधिको विद्यते यस्मात्तद्ददामि वसुन्धरां । हृदयस्य च मे तुष्टिः परा भवति दानव ।
दृष्ट्वा वामनरूपेण याचन्तं द्विजपुङ्गवं । एष तस्मात् प्रदास्यामि न स्थास्यामि निवारितः ।
भूयश्च प्राब्रवीदेनं वामनं बटुरूपिणं । [illegible] लप्स्यसे त्रिभिः पादैस्त्रिभिरनुत्तम ।
कृत्स्नां ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्वृतां ।
॥ वामन उवाच ॥ न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां सन्तुष्टोऽस्मि पदैस्त्रिभिः । एष एव [illegible] मे वरो दानवसत्तम । १२१७५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्त्विति बलिः प्रोक्ता सर्व्वथाऽसाव दानवः । पदानि त्रीणि देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ।
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः । सर्व्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ।
भूः पादौ द्यौः शिरश्चास्य चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी । पादाङ्गुल्यः पिशाचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ।
विश्वेदेवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः । यक्षा नखेषु सम्भूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ।
विद्युतो विपुला दृष्टिः केशाः सूर्य्यांशवस्तथा । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः । १२१८०
बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे तथैव च । अश्विनौ श्रवणे चास्य नासा वायुर्महाबलः ।
प्रसादश्चन्द्रमाश्चैव मनो धर्म्मस्तथैव च । सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ।
ग्रीवाऽदितिर्महादेवी तालुः सूर्य्यश्च रश्मिमान् । द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ ।
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः । हृदयं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ।
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्व्वसन्धिषु । सर्व्वसूक्तानि दशना ज्योतींषि विपुलाः प्रभाः । १२१८५
उरो रुद्रो महादेवो धैर्य्ये चास्य महार्णवः । उदरे चास्य गन्धर्व्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ।
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्व्वविद्याश्च वै कटिः । ललाटमस्य परमं यत् स्थानं परमात्मनः ।
सर्व्वज्योतींषि यानीह तपः शक्रश्च देवराट् । तस्य देवातिदेवस्य तेजो ह्यासीन्महात्मनः ।
स्तनौ कक्षौ च वेदाश्च ओष्ठौ चास्य मखास्तथा । इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां चेष्टितानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महासुराः । उपासर्पन्त संक्रुद्धाः पतङ्गा इव पावकं ॥ १३८८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने विश्वरूपप्रदर्शने द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्व्वेषां रूपाण्याभरणानि च । आयुधानि च मुख्यानि दानवानां महात्मनां ।

विप्रचित्तिः शिविः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च । अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्य्यवान् ।

वेगवान् केतुमानुग्रः सोग्रव्यग्रो महासुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ।

प्रह्लादो ऽश्वशिराः कुम्भः संह्रादो गगनप्रियः । अनुह्रादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुजः ।

वृषपर्व्वा विरूपाक्षो सुनीन्द्रश्चन्द्रतापनः । चित्रभः सुप्रभः शोभांश्चैव च निकुम्भकः । १३८८५

एकवक्त्रो महावक्त्रो द्विवक्त्रः कालसन्निभः । शरत्कोर्त्तिर्महाजिह्वः शङ्कुकर्णो महाध्वनिः ।

शरभः शलभश्चैव कपथः कामकः क्रथः । दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापो मृदुप्रियः ।

वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विजरो महान् । चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च ।

कालकः कालकायश्च वृत्रः क्रोधो विमोचनः । गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रलम्बो नरकः पृथुः ।

इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पितः । असिलोमा पुलोमा च वाष्कलः प्रमदो मदः । १३८९०

स्वसृमः कालवदनः करालः कैशिरेव च । एकाक्षश्चैव राहुश्च तुहुण्डः कमलः खपः ।

एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमं । उपतस्थुर्महाकायं विष्णुं दैत्यगणास्तदा ।

पाशोद्यतकराः केचिच्चाद्रिताश्चाः खरस्वनाः । शतघ्नीचक्रहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा ।

प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः । महाशिलाव्यग्रकराः शूलहस्ता महाबलाः ।

महाद्रुमोद्यतकरास्तथैव च धनुर्द्धराः । महासर्पग्रहस्ताश्च तथा भुषुण्डिपाणयः । १३८९५

गदाभुशुण्डीहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । मुषिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्म्मदाः ।

नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा महाबलाः । कूर्म्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशवक्त्रास्तथाऽपरे ।

खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ।

मार्ज्जारशूकवक्त्राश्च कङ्कवक्त्राश्च दानवाः । गोवक्त्रा मनुवक्त्राश्च घोरा भुजगमुखास्तथा ।

उलूकवृकवक्त्राश्च गजवक्त्राश्च दानवाः । मकुरभेकवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा । १३९००

शाखामृगाननाः क्रूराश्छागाऽविमहिषाननाः । सारमेयमुखा रौद्राः क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।

चक्रवाकमुखाश्चैव गोधावक्त्रास्तथाऽपरे । नक्रघोराननाः क्रूरा चकव्याघ्रसवक्त्रकाः ।

वर्द्धिसिंहमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।

चीरसंवृतगात्राश्च तथा फलकवाससः । उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽपरे ।

किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः । नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः । १३९०५

स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रगृह्यासुरसत्तमाः । क्रममाणं हृषीकेशमुपातिष्ठन्त दानवाः ।

प्रमथ्य सर्व्वान् दैतेयान् पादहस्ततलैः प्रभुः । जहार त्रिदिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमणैर्हरिः ।

रूपं कृत्वा महाकायं जहाराशु च मेदिनीं । चैलोक्यं क्रममाणस्य पुनरादित्यसन्निभा ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे। नभः प्रक्रममाणस्य सक्थिदेशे महात्मनः।
परं विक्रममाणस्य पादमूले व्यवस्थितौ। विष्णोरमिततवीर्य्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः। १४३१०
जित्वा लोकांस्ततः कृत्स्नान् हत्वा चासुरपुङ्गवान्। ददौ शक्राय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः।
सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातले। बलेर्दत्तं निवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना।
तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकार मतिमुत्तमां। रसातलतले वासमकरोदसुराधिपः।
तत्रस्थस्य महातेजा ध्यानं परममास्थितः। उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकनमस्कृतं।
किं मया देव कर्त्तव्यं ब्रूहि सर्व्वमशेषतः। ततो दैत्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः। १४३१५
॥ विष्णुरुवाच ॥ ददानि ते महाभाग वरं वरय सुव्रत। परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि।
मा च शक्रस्य वचनं पर्य्यहासीः कथञ्चन। अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि।
एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं। वाचा परमया प्राह सान्त्वयन् सर्व्वलोककृत्।
यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया। तस्मात्ते दैत्य देवेभ्यो नास्ति जीवितसंशयः।
सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस। सर्व्वदैत्यगणैः सार्द्धं मत्प्रसादान्महासुर। १४३२०
न च ते देवदेवस्य शक्रस्यामिततेजसः। शासनं प्रतिहन्तव्यं स्मरता मम शासनं।
देवताश्चापि ते सर्व्वाः पूज्या एव महासुर। प्राप्स्यसेवं महाभाग दिव्यान् कामान् यथेप्सितान्।
इह चामुत्र च सुखं विविधांश्च परिच्छदान्। दैत्याधिपत्यञ्च पुनर्मत्प्रसादादवाप्स्यसि।
भोगांश्च विविधान् सम्यक् यज्ञांश्चैव सदक्षिणान्। यदा चैतां मया प्रोक्तां मर्य्यादां लङ्घयिष्यसि।
बन्धिष्यन्ति तदा हि त्वां नागा भोगैर्महौजसः। नमस्कार्य्यश्च ते नित्यं महेन्द्रस्त्रिदशाधिपः। १४३२५
मम श्रेष्ठः सुरश्रेष्ठः शासनं प्रतिगृह्यतां।
॥ बलिरुवाच ॥ देवदेव महाभाग शङ्खचक्रगदाधर। सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्व्वलोकमहेश्वर।
तत्रासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम। कथं तत्र मया स्थेयं विबुधानां महेश्वर।
मम किं त्रिदशश्रेष्ठ प्राशनार्थे भविष्यति। तदद्य सुरश्रेष्ठ दृप्तिर्येन ममाचिरात्।
॥ त्रिविक्रम उवाच ॥ अश्रोत्रियं श्राद्धमधीतमव्रतमदक्षिणं यज्ञमनृत्विजाहुतं। अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हविर्भागाः षडेते तव दैत्यसत्तम। १४३३०
पुण्यं मद्द्वेषिणां यच्च मद्भक्तद्वेषिणां तथा। क्रयविक्रयसक्तानां पुण्यं यच्चाग्निहोत्रिणां।
अश्रद्धया यच्च दानं ददतां यजतां तथा। तत्सर्व्वं तव दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविष्यति।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विष्णोर्महात्मनः। एवमस्त्विति तं प्रोक्ता पातालमसुरोत्तमः।
प्रविवेश महाभागो देवाज्ञां प्रतिपालयन्। एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः।
भगवानपि राज्यानां प्रविभागं चकार ह। ददौ चैन्द्रीं दिशं पूर्व्वां शक्रायामिततेजसे। १४३३५
याम्यां यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने। पश्चिमाञ्च दिशं देवो वरुणाय ददौ प्रभुः।
उत्तरान्तु कुवेराय यक्षाधिपतये दिशं। अधस्तान्नागराजाय सोमायोर्द्धं दिशं ददौ।

एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्बलवताम्वरः। शोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः।
वामनः सर्व्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य स वासवं। जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः।
तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे वामनेऽमिततेजसि। सर्व्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुं। १२९८०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु त्रिदिवं कृष्णे बद्धा वैरोचनिं बलिं। नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्वतरादिभिः।
नागबन्धनदुःखार्त्तं बलिं वैरोचनिं ततः। यदृच्छयाऽसौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यदृश्यत।
स तं कष्टगतं दृष्ट्वा कृपयाऽभिपरिप्लुतः। उवाच दानवश्रेष्ठ मोक्षोपायं ददामि ते।
स्तवं देवातिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः। अनादिनिधनस्याद्यस्य अव्ययस्याक्षयस्य च।
तमधीष्वाद्य दैत्येन्द्र विशुद्धेनान्तरात्मना। तद्गतस्त्वमना भूत्वा द्रुतं मोक्षमवाप्स्यसि। १२९८५
ततो विरोचनसुतः प्रयतः प्राञ्जलिः शुचिः। मोक्षविंशकमव्यग्रो नारदात् समधीतवान्।
तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदेन समीरितं। पृथिवी चोद्धृता येन तं जजाप महासुरः।
नमोऽस्त्वनन्तपतये अव्ययाय महात्मने। अजेशयाय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे।
सप्त सूर्यं वपुः कृत्वा त्रीन् लोकान् क्रान्तवानसि। भगवान् कालकालस्त्वं तेन सत्येन मोचय।
नष्टचन्द्रार्कगगने क्षोणयज्ञतपःक्रिये। पुनस्त्विन्तयसे लोकांस्तेन सत्येन मोचय। १२९९०
ब्रह्मरुद्रेन्द्रवाय्वग्निसरित्सुजगपर्व्वताः। त्वत्स्था दृष्टा द्विजेन्द्रेण तेन सत्येन मोचय।
मार्कण्डेन पुरा कल्पे प्रविश्य जठरं तव। चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोचय।
एको विश्वसहायस्त्वं योगी योगमुपागतः। पुनस्त्रैलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोचय।
अनन्तशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः। लोकांश्चिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोचय।
वाराहं रूपमास्थाय वेदयज्ञपुरस्कृतं। धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन मोचय। १२९९५
उद्धृत्य दंष्ट्रया यज्ञां त्रीन् पिण्डान् कृतवानसि। त्वं पितॄणामपि हरे तेन सत्येन मोचय।
प्रदुद्रुवुः सुराः सर्व्वे हिरण्याक्षभयार्द्दिताः। परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोचय।
दीर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे। शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोचय।
भग्नमूर्द्धास्थिमस्तिष्को हिरण्यकशिपुः पुरा। क्रकचेनेव हतो दैत्यस्तेन सत्येन मोचय।
दानवाभ्यां हृता देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा। परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोचय। १३०००
कृत्वा हयशिरोरूपं हत्वा तु मधुकैटभौ। ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोचय।
देवदानवगन्धर्व्वा यक्षसिद्धमहोरगाः। अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोचय।
अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः। कृताश्च तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोचय।
वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञहवींषि च। रहस्यं तव देवस्य तेन सत्येन मोचय।
ऋषिर्दीर्घतपा नाम आत्रेयो गुरुशापतः। त्वत्प्रसादाच्च चक्षुष्मांस्तेन सत्येन मोचय। १३००५
ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रस्य दीनं मृत्युवशे स्थितं। भक्तं मोचितवांस्त्वं हि तेन सत्येन मोचय।
भक्तवत्साव्ययस्य त्वं ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः। उच्छ्रितानां निहन्ताऽसि तेन सत्येन मोचय।

शंखचक्रगदाढ्यं शार्ङ्गं गरुडञ्चैव च । प्रसादयामि शिरसा ते बन्धान्मोचयन्तु मां ।
ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगोत्तमं । गरुडं नागहन्तारं बलिं मोचय बन्धनात् ।
ततो निश्चित्य गरुडः पक्षावतुलविक्रमः । जगाम वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः । १४२७०
आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्त्वा महासुरं । ययुः पुरीं भोगवतीं वैनतेयभयार्द्दिताः ।
मुक्तं विष्णुप्रसादेन चिन्तयानमधोमुखं । अदृष्टप्रियमुवाचेदं गरुत्मानपपन्नगं ।
॥ गरुड उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत् प्रभुः । मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनबान्धवः ।
इतस्त्वया न गन्तव्यं गव्यूतिमपि दानव । समयं यदि भिन्द्यास्त्वं मूर्द्धा ते शतधा भवेत् ।
पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदं । स्थितोऽस्मि समये तस्य अनन्तस्य महात्मनः । १४२७५
जीव्योपायन्तु भगवान्मम किञ्चित् करोतु सः । इहस्थोऽहं सुखासीनो येनाप्याये खगेश्वर ।
बलेस्तु वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् । पूर्व्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ।
वर्त्तयिष्यन्ति ये यज्ञं विधिहीना ह्यनृत्विजः । प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागं ततस्तव ।
नैतेषां यज्ञभागं वै प्रतिच्छन्ति देवताः । अनेनाप्यायितं बले सुखमत्र निवत्स्यसि ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देशमेतं भगवान्दत्त्वान् काश्यपात्मजः । दानवेन्द्रे महाबाहो विष्णुलोकमभावनः । १४२८०
इमं स्तवमनन्तस्य सर्व्वपापप्रमोचनं । यः पठेत नरो भक्त्या तस्य नश्यति किल्बिषं ।
गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्राह्मणो ब्रह्महत्यया । अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिं ।
क्लिष्टगर्भा प्रमुच्येत गुर्व्विणी जनयेत् सुतं । ये च मोक्षैषिणो लोके योगिनः सांख्यकापिलाः ।
स्तवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्मषाः । सर्व्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।
यः पठेत् प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः । सर्व्वकामानवाप्नोति मानवो नात्र संशयः । १४२८५
एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्भिर्द्विजैरेतत् पठ्यते वैष्णवं यशः ।
यश्चेमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः । शृणुयान्नियतो भक्त्या नरः पर्व्वसु पर्व्वसु ।
परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः । यज्ञस्य महदाप्नोति प्रेत्य सद्गतिमाप्नुयात् ।
प्रियो भवति भूतानां सर्व्वेषां नात्र संशयः । पुत्रांश्च लभते धन्यान् मेधागुणसमन्वितान् ।
प्रीयते पठतस्तस्य देवदेवो जनार्द्दनः । सर्व्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् । १४२९०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने प्रादुर्भावे त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्द्देवदेवो जनार्द्दनः । गतः कैलासशिखरमालयं शङ्करस्य च ।
नारदाद्यैस्तपोवृद्धैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । तत्र दृष्टो महादेवः शङ्करो नीललोहितः ।
केशवेन पुरा विप्र कुर्व्वता तप उत्तमं । अर्च्चितो देवदेवेन शङ्करश्चेति नः श्रुतं ।
देवौ तत्र जगन्नाथौ दृष्टवन्तौ पुरातनौ । अर्च्चयाञ्चक्रिरे देवा इन्द्राद्याः शङ्करं हरिं ।
तौ हि देवौ महादेवावेकीभूतौ द्विधाकृतौ । एकात्मानौ जगद्योनी सृष्टिसंहारकारकौ । १४२९५
परस्परसमावेशाज्जगतः पालने स्थितौ । तयोस्तत्र यथा वृत्तं कैलासे पर्व्वतोत्तमे ।

चक्रतुः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ । एतत् सर्व्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ।
यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । यथा च शङ्करः साक्षात्कृतवान्नागभूषणः ।
एतत् सर्व्वं विप्रवर्य्य ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वावहितो राजन् यथा कृष्णो गतो नगं । यथा च दृष्टो देवेशः शङ्करो वृषवाहनः । १४४००
यथा चचार स तपो यथा ते मुनयो गताः । एवं तयोर्यथा वृत्तं तथा शृणु नरोत्तम ।
द्वैपायनोऽथ भगवान् यथा प्रोवाच मां तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केशवं खगवाहनं ।
यथाशक्ति यथायुक्तं शृणु यत्नेन सुव्रत । न चाशुश्रूषवे वाच्यं नृशंसायातपस्विने ।
नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुण्यवतां सदा । स्वर्ग्यं यशस्यं धन्यञ्च बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
श्रेयं पुण्यात्मनां नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकाश्चर्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमीदृशं । १४४०५
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यद्भुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्व्वते ।
शिवयोर्द्देवयोस्तत्र हरेश्चैव भवस्य च । हतेष्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिप ।
हतेष्वथ नृपेष्वेवं किञ्चिच्छिष्टेषु शत्रुषु । शास्ति स्म सदा विष्णुः पृथिवीं पुरुषोत्तमः ।
द्वारवत्यां जगन्नाथो वसन् वृष्णिभिरीश्वरः । रुक्मिण्या सहितो देव्या वसंस्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तया सार्द्धं शेते रात्रौ जगत्पतिः । विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुजा तया । १४४१०
अथोवाच तदा देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणं । पुत्रमिच्छामि देवेश त्वत्तो माधव नन्दनं ।
बलिनं रूपसम्पन्नं त्वयैव सदृशं प्रभो । वृष्णीनामपि नेतारं वीर्य्यवन्तं तपोनिधिं ।
सर्व्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतं । एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सत्तम ।
त्वयि सर्व्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । त्वं हि सर्व्वस्य कर्त्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।
विशेषतस्तु भृत्यानां शुश्रूषानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तोऽस्मि केशव । १४४१५
अनुग्राह्या यदि स्यान्मे देवदेव जगत्पते । दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्य्यवन्तं जनार्द्दन ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया । तया महिष्या रुक्मिण्या रुक्मिशत्रुर्यदूद्वहः ।
प्रोवाच वचनं काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः । दाताऽस्मि तादृशं पुत्रं यं त्वमिच्छसि मानिनि ।
नित्यभक्ताऽसि मे देवि नात्र कार्य्या विचारणा । अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं शत्रुनिवर्हणं ।
पुत्रेण लोकान् जयति सतां कामदुघा हि ये । नरकं पुदितिख्यातं दुःखञ्च नरकं विदुः । १४४२०
पुत्रस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च । अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शुभाः ।
पतिर्ज्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं । तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ।
पुत्रवन्तं विभेतीन्द्रः किमु तेनाजितं भवेत् । नापुत्रो विन्दते लोकान् कुपुत्राद्वन्ध्यता वरा ।
कुपुत्रो नरके यस्मात् सुपुत्रात् स्वर्ग एव हि । तस्माद्विनीतं सत्पुत्रं श्रुतवन्तं दयापरं ।
विद्यया विनयो यस्माद्विद्यायुक्तं सुधार्म्मिकं । इच्छेत् पुत्रं पुत्रकामः पुरुषो यत्नवान् बुधः । १४४२५
तस्माद्दास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्म्मिकं । एष गच्छामि पुत्रार्थं कैलासं पर्व्वतोत्तमं ।

तत्रोपास्य महादेवं शङ्करं नीललोहितं। ततो लब्धाऽस्मि पुत्रन्ते भवाद्भूतहिते रतात्।
तपसा ब्रह्मचर्य्येण भवं शङ्करमव्ययं। तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुं।
गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शङ्करमव्ययं। स च मे दास्यते पुत्रं तोषितस्तपसा मया।
तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया। प्रविश्य वदरीं पुण्यां मुनिजुष्टां तपोमयीं। १४४३०
अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गाम्बुप्लाविता सदा। मृगपक्षिसमायुक्तां विहङ्गिपत्रताकुलां।
वदरीफलसंपूर्णां वानरैः शोभितद्रुमां। नैवारुढमहावृक्षां कदलीखण्डमण्डितां।
मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा। वेदनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलैर्युतां।
इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः। उपास्यमानामन्यैश्च सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः।
इतिहासपुराणज्ञैः सेव्यमानां महर्षिभिः। गच्छद्भिः स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरं। १४४३५
प्रसिद्धां महतीं देवीं यास्यामि सुकृतालयां। इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवो जनार्द्दनः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां चतुःषष्ट्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २६४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभातायान्तु शर्व्वर्य्यां गन्तुमैच्छज्जनार्द्दनः। हुताग्निः कृतकल्याणः समाप्तवरदक्षिणः।
गाश्च दत्त्वाऽथ विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान्। आख्यानमङ्गलं कृष्णः प्रविवेश जगत्पतिः।
आसनं महदास्थाय वृष्णीनाहूय सर्व्वशः। बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्द्दिक्यं शठसारणौ।
उग्रसेनं महाबुद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरं। यस्य बुद्धिं समाश्रित्य जीवन्ते यादवाः सुखं। १४४४०
नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्म्मपरः सदा। यस्य बिभ्यति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मनः।
यस्य बुद्धिवशाद्विष्णुः शशास पृथिवीं तदा। तञ्च वृष्णिवरं वीरमुद्धवं देवसप्रभं।
अन्यानपि यदून् सर्व्वानुवाच भगवान् हरिः। शृणवन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व्व एव हि।
शृणु चापि वचो मह्यं पितुरुद्धव मे सखे। बाल्यात् प्रभृति यो यत्नो मम दुष्टनिवर्हणे।
प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप। केशी च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवाः। १४४४५
गोवर्द्धनो धृतः शैलो गावश्च परिपालिताः। अभिषिक्तोऽस्मि शक्रेण देवानामग्रतः स्थितः।
कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमुष्टिकौ। उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च कृता द्वारवती मया।
अन्ये चापि नृपा राजन् बलिनो निहता मया। सोऽपि वीरो जरासन्धो निगृहीतो बलान्मया।
भीमेन बलिना राजन्नघेन मम यादवाः। शृगालो निहतः संख्ये गोमन्ताद्गच्छता मया।
योऽपि वीरो दुरात्माऽसौ दानवो नरको हतः। निष्कण्टकमिमं लोकं कृतवान् राजसत्तमाः। १४४५०
किन्तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भीमस्य यादवाः। पौण्ड्रो वीर्य्यवतां नेता द्वेष्टा चासौ सदा मम।
स्निग्धो द्रोणस्य राजेन्द्रो वशी शस्त्रास्त्रवित् कृती। शास्त्रज्ञो नीतिमान् वाचान्नेता सर्व्वस्य यत्नवान्।
योद्धा युद्धप्रियो राजा जामदग्न्य इवापरः। एकान्तशत्रुरस्माकं छिद्रान्वेषी सदा मम।
बाधिष्यते पुरीं योद्धा छिद्रं यदि लभेत सः। न चाल्पसाध्यो बलवान् पुण्ड्रेशो नृपोत्तमाः।
युक्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु प्रगृहीतशरासनाः। यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाश्रयां। १४४५५

अद्य तु याखे कैलासं कुतश्चित् कारणान्नृपाः । शङ्करं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनं ।
यावदागमनं मह्यं तावद्यत्ता भवन्त्विह । मया विरहितां चेमां यदि जानाति पौण्ड्रकः ।
आगमिष्यति राजेन्द्रा योत्स्यते च पुरीमिमां । इमां निर्यादवां कर्त्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ।
यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परश्वधैः । पाषाणैः कर्पणैश्चैव सज्जा भवत सर्व्वशः ।
पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः । एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा । १४७६०
मुद्रया सह गच्छन्तु राज्ञो ये गन्तुमीप्सवः । न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्यतः ।
यावदागमनं मह्यं तावदेवं भविष्यति । मृगया नात्र कर्त्तव्या न च क्रीडा बहिः पुरात् ।
ज्ञातव्याश्च परे स्वे च गमनागमने सदा । एवमादिक्रिया कार्य्या यावदागमनं मम ।
इत्युक्त्वा यादवान् सर्व्वान् सात्यकिं पुनराह च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ भगवानुवाच ॥ सात्यके शृणु मद्वाक्यं यत्तो भव युधाम्बर । त्वन्तु खड्गी गदी भूत्वा चापी बाणी तनुत्रवान् । १४७६५
तिष्ठ यत्नेन रक्षस्व पुरीं बहुनृपाश्रयां । न च निद्रा त्वया कार्य्या रात्रौ यदुवृष प्रभो ।
न च व्याख्या त्वया कार्य्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर । न च वादस्त्वया कार्य्यो वादिभिः सह दुर्जय ।
त्वं हि योद्धा बली चैव धनुर्वेदस्य वेदवित् । तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ।
॥ सात्यकिरुवाच ॥ करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्द्दन । आज्ञा तव जगन्नाथ धार्य्या यत्नेन मे सदा ।
भृत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव । यावदागमनं तुभ्यं तावत् स्थास्यामि यत्नतः । १४७७०
प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्यान्मयि माधव । किं नाम मम दुःसाध्यं शत्रूणां निधने रणे ।
यदि शक्रं यमं वाऽपि कुबेरमपि पाशिनं । सर्व्वानेतान् विजेष्यामि किमुपेन्द्र नृपोत्तमं ।
गच्छ कार्य्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे । उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
शृणूद्धव त्वं वाक्यं मे कुर्व्वाणस्तत् प्रयत्नवान् । रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती त्वया ।
यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः । लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव साम्प्रतं । १४७७५
त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्व्वतः । को नु शक्ष्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ।
यत्कार्य्यं तद्भवान् वेत्ति ह्यकार्य्यञ्चापि सर्व्वतः । अतोऽहं विरमे तात वक्तुं सम्प्रति दुर्ज्जय ।
॥ उद्धव उवाच ॥ किमद्य तत्र गोविन्द वर्त्तते साम्प्रतं प्रभो । अहो प्रसन्नता मह्यं किन्तु प्रीतिरियं तव ।
जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादश्चैष विस्तरः । यस्य प्रसन्नो भवसि तस्य किं नास्ति केशव ।
त्वं हि सर्व्वस्य जगतः कर्त्ता हर्त्ता प्रधानतः । प्रभवः सर्व्वकार्य्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् । १४७८०
ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः । जेता देवरिपूणाञ्च नेता नाकसदां भवान् ।
त्वन्नाथा वयमेवेति जीवामो निहतद्विषः । इयं नीतिरता मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ।
को नु नाम नयं वेद त्वामृते साम्प्रतं वद । नीतिस्त्वं सर्व्वकार्य्याणामिति मे निश्चिता मतिः ।
दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तद्विदो जनाः । चतुर्द्धा प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्द्दन ।

इच्छो भेदो मनुष्याणां निग्रहाग्रहे सदा। दण्डेषु दण्डनिर्व्वृत्ति सामस्वन्तु मते हरे। १४४८५

यज्ञवत्त्वथ दानन्तु यथावाक्यगोचरे। अकोपश्चो महाभिद् इति नीतिमतां मतं।

तेषु तेष्वथ सर्व्वेषु प्रमाणं मां विदुर्बुधाः। किमत्र बहुनोक्तेन सर्वं त्वयि समर्पितं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्ता विररामैव प्रद्युम्नो नीतिमत्तरः। ततः स भगवान् विष्णुरेकमेव नृपोत्तम।

कामपालं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि। उग्रसेनं नृपं राजंस्तथा प्राड्विवाकमेव च।

कामपालं पुनर्विष्णुरिदं प्रोवाच तत्त्ववित्। न प्रमादस्त्वया कार्य्यः सर्व्वदा यत्नवान् भव। १४४९०

स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत्। गदी भव सदा त्वं च न क्रीडा सर्व्वदा भवेत्।

रक्ष त्वं सर्व्वदा यत्नात् पुरीं द्वारवतीं प्रभो। नोपहास्या यथा स्याम तथा कुरु गदी भव।

उत्साहः सर्व्वदा कार्य्यो निरुत्साहो न यत्नतः। बाढमित्यब्रवीद्रामः कृष्णं दृष्ट्वा मुदान्वितं।

कृष्णाद्याः सर्व्व एवैते स्वं स्वं सद्म समाययुः। मनसा स्मृतवान् नाथः कैलासं पर्व्वतोत्तमं।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सञ्चिन्तयामास गरुडं पक्षिपुङ्गवं। आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः। १४४९१

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति स्मृतः। बलवान् विक्रमी वेगवांस्तनेता कुकुद्मान्।

यज्ञमूर्त्तिः पुराणात्मा सामसूक्तश्च पावनः। कामरूपवान् पक्षी पिङ्गलो भुजगाशनः।

तावत्तुष्टः क्षेमकरः प्रभुनेता महाशिराः। पन्नगारिः पन्नगेशः साक्षाद्विष्णुरिवापरः।

वाहनं देवदेवस्य दानवेन्द्रनिषूदनः। राक्षसासुरसंघानां जेता पक्षबलेन यः।

प्रादुरासीन्महावीर्य्यः केशवस्याग्रतस्तदा। आनुभाग्यपतत्त्रूमौ नत्वा विष्णुं जगत्पते। १४५००

नमस्ते देवदेवेश हरे स्मारिस्मिति प्रभव्। पक्षाग्रं पाणिना स्पृष्टः स्वागतं तार्क्ष्य पुङ्गव।

इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्व्वतं। द्रष्टुकामं दुःखदुःखितमिच्छामि शङ्करं शाश्वतं शिवं।

बाढमित्यब्रवीत्तार्क्ष्यः आरुरोहेनं जनार्द्दनः। तिष्ठध्वमिति प्रोवाच यादवान् पार्श्ववर्त्तिनः।

ततो ययौ जगन्नाथो दिवं प्राक्तरां हरिः। स्वेच्छया मरुता तार्क्ष्यस्त्रैलोक्यं समकम्पयत्।

सागरं क्षोभयामास पक्षाभ्यां पक्षी प्रजंस्तदा। पक्षेण पर्व्वतान् सर्व्वान् वहन् देवं जनार्द्दनं। १४५०५

ततो देवाः समन्धर्व्वा आकाशेऽभिहितास्तदा। तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाग्भिरिष्टाभिरीश्वरं।

जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते। जयाजय नमो देव भूतभावन भावन।

नमः परमसिंहाय दैत्यदानवनाशन। जयाजेय हरे देव जगित्प्रभेय परात्परे।

नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हर। आदिकर्त्तः पुराणात्मन् प्रजापाते सनातन।

नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने। भक्तिप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन। १४५१०

अचिन्त्यमूर्त्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर। इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्भिरीशानमव्ययं।

तुष्टुवुर्देवगन्धर्व्वा ऋषयः सिद्धचारणाः। शृण्वन्नेव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च।

ययौ सार्द्धं सुरगणैर्मुनिभिर्वेदपारगैः। यत्र पूर्व्वं तपं विष्णुस्तपसेपे सुदारुणं।

लोकवृद्धिकरं श्रीमान् लोकानां हितकाम्यया । वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तप्त्वा सुदारुणं । द्विधाऽकरोत् स्वमात्मानं नरनारायणाख्यया । १४१५
गङ्गा यत्र परिक्षिप्ता मध्ये धावति पावनी । यत्र शक्रः स्वयं हत्वा वृत्रं वेदार्थतत्त्वं ।
ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरत् । यत्र सिद्धाश्च विप्राः सुधर्मात्मा देवं जनार्द्दनं ।
यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणं । एतत्स्थानमभिप्राप्य तपो घोरमतप्यत ।
देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति शुभव्रताः । यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षाद्वसति केशवः ।
यत्र यज्ञाः प्रवर्त्तन्ते नित्यं मुनिभिः सह । यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति । १४२०
स्वर्गसोपानमिच्छन्ति यां पुण्यां मुनिसत्तमाः । प्रभवो निवृतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ।
धामाङ्कः पुण्यशीलानां स्थानमुत्तमधर्म्मिणां । यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समाययुः ।
सिद्धक्षेत्रमिदं प्राहुर्ऋषयो वीतमत्सराः । विशालां वदरीं विष्णुस्तां द्रष्टुं च त्रिलोकेश्वरः ।
सायाह्ने चामरगणैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । प्रविवेश महापुण्यमधिष्ठितं तपोवनं ।
अग्निहोत्राकुले काले पक्षिणां हारसंकुले । नीडस्थेषु विहङ्गेषु दुह्यमानासु गोषु च । १४२५
तूष्णीम्भूतेषु तिष्ठत्सु मुनिवीरेषु सर्वतः । समाधिस्थेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्द्दनं ।
अधिश्रितेषु हविषु आहूयमानेषु चाग्निषु । हूयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
अतिथौ पूज्यमाने च सन्ध्यामिष्टे जगन्मये । स तत्रागम्य वेलायां देवैः सह जनार्द्दनः ।
विवेश वदरीं विष्णुर्मुनिजुष्टां तपोमयीं । आश्रमस्याथ मध्ये तु प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
गरुडादवरुह्याथ दीपिकादीपिते तदा । प्रदेशे पुण्डरीकाक्षः स्थितवान् सहामरैः । १४२९
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितं । समाप्य चाग्निहोत्राणि समभ्याजग्मुरच्युतम् ।
मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः । जटिनो मुण्डिनः केचित् शिराधमनिसन्तताः ।
निर्मांसा नीरसाः केचिद्दीताशा इव केचन । अश्मकुट्टाश्मपराः पराभिध्यानका परं ।
वेदविद्याव्रतस्नाता निराहारा महातपाः । स्मरन्तः सर्व्वदा विष्णुं तद्भक्तास्तत्परायणाः ।
आसनमुक्तयः केचित् केचिद्ध्यानैकतत्पराः । ध्यानेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः । १४३५
संवत्सराशिनः केचित् केचिज्जलविचारिणः । ब्रह्मस्य भयहारकाः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ।
वसिष्ठो वामदेवश्च रैभ्यो धूम्रस्तथैव च । जाबालिः काश्यपः कण्वो भरद्वाजोऽथ गौतमः ।
अविरश्चाङ्गिराश्चैव शङ्खः शङ्खनिधिः कृपिः । पाराशर्य्यः सविशाखो याज्ञवल्क्यो महायशाः ।
कक्षीवानङ्गिराश्चैव मुनिर्दीर्घतपास्तथा । असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महातपाः ।
एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययं । आदायार्घ्यं यथान्यायमनुजानन् स्वात् समाययुः । १४४०
ते च गत्वा हरिं कृष्णं द्रष्टुमीशं जनार्द्दनं । भक्तिमन्तस्तदा देवं प्रणेमुर्गतकल्मषाः ।
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवं । प्रणवात्मन् जगन्नाथ गताः स्म शिरसा हरे ।

कृष्ण विष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्व्वदा । प्रणामप्रवणा विप्राः प्राञ्जलित्वं समास्थिताः ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च । कृतार्थाः सर्व्वथा देव प्रपन्नो नो जगत्पतिः ।
किं कुर्म्मः किं नु नः कार्य्यं कश्चिद्देशः प्रभो हरे । इति प्राञ्जलयः सर्व्वे प्राङ्गणेऽस्य पश्यतः । १४५३५
कृष्णोऽपि तान् यथायोगमनुसंपूज्य सत्तमान् । कृतं सर्व्वं मुनिवरा यद्भक्तं तप उत्तमं ।
इति ब्रुवन् पुराणात्मा प्रीतस्तेन महात्मना । आसनं सञ्जयामास राघो देवो जनार्द्दनः ।
कुशलं पृष्टवान् भूयो मुनीनां भावितात्मनां । अग्निहोत्रेषु तपसि तथा धर्म्मेषु सर्व्वतः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा । सर्व्वत्र कुशलं तत्र ऊचुः कृष्णस्य सर्व्वतः ।
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः । देवानामथ सर्व्वेषां विष्णोः कृष्णस्य धीमतः । १४५४०
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां षष्ट्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्विश्वेश्वरमतिः प्रभुः । यत्र पूर्व्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ।
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देवं द्रष्टुमुपागतः । स्वयमेव हरिः साक्षात् प्रविवेश तपोवनं ।
प्रविश्य सुचिरं देवं ददर्श च मनोरमं । निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्द्धने ।
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः । किमप्येव जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः । १४५४५
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीपवर्द्धरौ । तत्र शब्दो महाघोरः प्रादुरासीत् समन्ततः ।
खाद खादत मोदेत यात यात मृगान् निमान् । प्रेषयेद द्रुतः सर्व्वान् प्रपात्यात्र गर्ज्जयन्मनः ।
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीशो हतोऽच्युतः । नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन् माधव केशव ।
इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगाननुविनर्द्दतां । मृगाणां भीतियुक्तानामश्वानां दीपिनां तथा ।
गजानां नर्द्दतां राजन् वंशितश्च ततस्ततः । महावातसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः । १४५५०
नादस्तेषाञ्च विषमः प्रादुरासीत्तदा निशि । श्रुत्वा शब्दं हरिर्देवस्तादृशं तत्र धिष्ठितः ।
समाधिक्षोभमासाद्य विस्मयं च जगत्पतिः । ततः सञ्चिन्तयामास कोऽयमेव महास्वनः ।
कस्मायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम स्थिति । यत्रेऽसि मृगयाशब्दः श्रूयते सञ्चरतां वने ।
मृगाणामथ सर्व्वेषां नादश्च सुमहानयं । श्वानैश्च सर्व्वयुक्तानि भूमिर्व्याप्ता समन्ततः ।
इति सञ्चिन्त्य मनसा द्विशो विश्वेश्च सर्व्वतः । तत्र पार्श्वे हरिस्तत्र ज्ञातुं तत्र समुद्भवं । १४५५५
ततो मृगाः समाधावन् यत्र तिष्ठति केशवः । तांश्चैवानुचरो राजन् श्वगणाः समपद्यत ।
अथ वै दीपिका राजन् शरभोऽथ महाबलः । तत्सर्व्वोऽपि व्यनदद्विष्णुं समपद्यत ।
ततोऽनु भूतसंघास्ते समद्रावन्त तत्र च । पिशाचाश्च महाघोरा नदन्तो बहुविस्वनं ।
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु । प्रादुरासन् महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ।
हन्यमाना हता राजन् पतन्तः पतिता मृगाः । हन्तास्तेषाञ्च धावन्तो श्वापदैर्दृष्ट्वा नखदंष्ट्रिणः । १४५६०
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत । यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।

अन्तरीक्षस्य देवेशं स्थितानीत्यनुशुश्रुम । पिशाचौ विकृताकारौ करालौ लोमहर्षणौ ।
पुण्यवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः । गणशस्तत्र राजेन्द्र परस्परं ततस्ततः ।
ततः स भगवान् विष्णुः सर्व्वमालोक्य विष्ठितः । विस्मयं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशवः ।
कस्यैष विसृतो नादः कस्य वाऽयं जनोऽपतत् । को नु मां स्तौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहं । १४५७८
कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मयि सुदुर्लभा । इति सञ्चिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्धरिः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां ऊनसप्तत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २६९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषामनु महाघोरौ पिशाचौ विकृताननौ । प्रांशू पिङ्गलरोमाणौ दीर्घजिह्वौ महाहनू ।
लम्बकोशौ विरूपाक्षौ हीहीहाहेति वादिनौ । खादन्तौ मांसपिण्डं पिबन्तौ रुधिरं बहु ।
आन्त्रवेष्टितसर्व्वाङ्गौ दीर्घौ क्षतक्षतोदरौ । लम्बमानमहाप्रान्तशूलप्रोतशिरोधरौ ।
कर्षन्तौ शवयूथानि बाहुभ्यां तत्र तत्र ह । हसन्तौ विविधं हासं खजातिसदृशं नृप । १४५८०
वदन्तौ बहुरूपाणि वचांसि प्राकृतानि च । कम्पयन्तौ महावृक्षानुरुपादपघट्टनैः ।
सृक्किणी लेलिहन्तौ च दन्तान् कटकटायिनौ । अस्थिस्नायुसमाकीर्णौ धमनीरज्जुसन्ततौ ।
वदन्तौ कृष्ण कृष्णेति माधवेति च सन्ततं । कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क्व तिष्ठति ।
स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे । अथ वा कुत्र देवेशः कुतो नु लभ्यते हरिः ।
कुतः पद्मपलाशाक्षः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः । यमाहुः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः । १४५८५
तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयं । अन्तकाले जगन्नाथं प्रविवेश जगत्त्रयं ।
तमजं विश्वकर्त्तारं कुतो द्रक्ष्याम साम्प्रतं । यस्य विस्तार एवैष लोकः प्राणिनिवासितः ।
तं द्रष्टुं देवमीशानं यतामः सांप्रतं हरिं । दशा घोरतमा लोके विदिष्टा सर्व्वजन्तुभिः ।
पैशाचीयं समुत्पन्ना कथं नौ प्राविशद्बलात् । नरमांसाशिकलुषा सर्व्वभीतिप्रदायिनी ।
अहो नौ दुष्कृतं कर्म्म प्राक्तनं कर्म्मसञ्चये । अत्रैव महती प्रीतिर्वर्त्तते सर्व्वदा तथा । १४५९०
यावन्नौ दुष्कृतं कर्म्म तावत् स्थास्यति तादृशी । दशा सा सर्व्वविदिष्टा प्राणिपीडनकारिणी ।
सर्व्वथा दुष्कृतं कर्म्म बहुभिर्जन्मसञ्चयैः । तथाहि तत् फलं घोरमद्यापि न निवर्त्तते ।
यताः स्म प्राणिनो हन्तुं स्वगणैः सह साम्प्रतं । तथाहि प्राणिनो लोके बाल्यमारभ्य संस्थिताः ।
अज्ञानावृतचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते । तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बहुलोलिताः ।
यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विपर्य्यस्थिताः । विषयाकृष्टचित्ता हि मनुष्या न विजानते । १४५९५
तथा च वृद्धभावे तु व्याधिभिर्बहुभिर्हताः । जरादिभिर्महाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः । ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं नराः ।
विण्मूत्रकर्द्दमे घोरे दुःखैर्बहुभिरावृताः । च्यवन्ते तु ततो घोराद्भ्रान्ताः संसारमण्डले ।
परस्परं विहिंसन्तः कुर्व्वन्तः कर्म्मसञ्चयं । महत्येवं सदा घोरे संसारे दुःखसङ्कुले ।
पापानि बहुरूपाणि कुर्व्वते ज्ञानतस्तदा । संसारस्यैष महिमा विस्तृतः सर्व्वजन्तुषु । १४६००

अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्ब्बहुभिः सदा । एतस्मान्न निवर्त्तन्ते मर्त्त्याः प्राकृतबुद्धयः ।
इमं हत्वा मनुष्येन्द्रमिदमस्माद्धराम्यहं । चौरविना धनमिदं हरिष्येऽस्मादहाम्यहं ।
निर्भर्त्स्यैनमिमं शान्तं हरिष्यामि धनं बली । इत्यादिव्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपीडने ।
अस्यैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भेषजं सर्व्वथा देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा । ते वयं सर्व्वयत्नेन द्रक्ष्यामः सर्व्वथा हरिं । १४१०५
इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरेः पुरः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ । ददर्शाथ महाघोरौ दीपिकाधारिणौ हरिः ।
विलोकयाञ्चक्रतुस्तौ पिशाचौ देवकीसुतं । स्थितं सुखासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरेश्वरं ।
तौ च गत्वा समुद्दिश्य पिशाचौ केशवस्य ह । ततस्तावूचतुर्विष्णुमन्तरीक्षस्थ केशवं ।
को भवान् कस्य वा मर्त्य कुतश्चागम्यते त्वया । किमर्थमिह संप्राप्तो वने घोरे मृगाकुले । १४११०
निर्मनुष्ये दीपिवृते पिशाचगणसेविते । श्वापदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसंकुले ।
सुकुमारोऽनवद्याङ्गः साक्षाद्विष्णुरिवापरः । पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रीपतिः स्वयं ।
अस्मत्प्रीतिकरः साक्षात् प्राप्तो विष्णुरिवापरः । देवो वा यदि वा यक्षो गन्धर्व्वः किन्नरोऽपि वा ।
इन्द्रो वा धनदो वाऽपि यमोऽथ वरुणोऽपि वा । एकाकी विपिने घोरे ध्यानार्पितमना इव ।
ब्रूहि मर्त्य यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानव । एवं पृष्टः पिशाचाभ्यामाह विष्णुरुरुक्रमः । १४११५
क्षत्रियोऽस्मीति मामाहुर्म्मनुष्याः प्रकृतिस्थिताः । यदुवंशे समुत्पन्नः क्षात्रवृत्तमनुष्ठितः ।
लोकानामथ पाताऽस्मि शास्ता दुष्टस्य सर्व्वदा । कैलासं गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।
इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति । युवामिह समायातौ किमर्थं शाश्वताश्रमं ।
एषा हि महती पुण्या नानाविप्रनिषेविता । बदरीयं समाख्याता न क्षुद्रैराश्रिता क्वचित् ।
तपस्विभिस्तपोयुक्तैर्जुष्टा सिद्धनिषेविता । मृगया नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः । १४१२०
न हन्तव्या मृगास्त्वात्र मृगया नात्र वर्त्तते । न तु क्षुद्रैः प्रवेष्टव्या न कृतघ्नैर्न नास्तिकैः ।
अहमस्य तु देशस्य रक्षिता नात्र संशयः । व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्ताऽस्मि यत्नतः ।
कौ भवन्तौ क्व नु युवां क्वेयं महती चमूः । नातः परं प्रवेष्टव्यमत्रैवस्तात्र संस्थिताः ।
विघ्नश्च प्रवर्त्तेत तपःसु च तपस्विनां । इहैव स्थीयतां तावद्वक्तव्यस्य ततः सुखं ।
अन्यथाऽहं निषेद्धा त्वां बलादाक्रोशतैव च । १४१२१
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं पृष्टौ पिशाचौ तु वक्तुमेवोपचक्रतुः । तयोरेको महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।
उवाच वचनं तत्र यथा हृदि समर्पितं ।
॥ पिशाच उवाच ॥ श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव । नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं कृष्णं जगत्पतिं ।
आदिदेवमजं विष्णुं वरेण्यमनघं प्रभुं । वक्ष्यामि सकलं यद्वत्तथा शृणु यदीच्छसि ।

घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाऽहं पिशाचो घोरदर्शनः । मांसादो निष्ठुरो घोरः साक्षान्मृत्युरिवापरः । १४९१०
धनदस्यानुगन्ताऽहं साक्षाद्रुद्रसखस्य च । ममायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तको यथा ।
मृगयेयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । ममेयं वर्त्तते सेना अनुगोऽपि ममैव तु ।
आगतोऽहं महाशैलात् कैलासाद्रुमसेवितात् । अहं पिशाचवेषेण संविष्टः पापकर्मकृत् ।
सततं दूषयन् विष्णुं घण्टामाबध्य कर्णयोः । मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति विचिन्तयन् ।
अहं कैलासनिलयमासाद्य वृषभध्वजं । आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवं । १४९१५
ततः प्रसन्नो मामाह वृणीष्वेति वरं हरः । ततो मुक्तिर्मया तत्र प्रार्थिता देवसन्निधौ ।
मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह त्रिलोचनः । मुक्तिप्रदाता सर्व्वेषां विष्णुरेव न संशयः ।
तस्माद्गत्वा च बदरीं तत्राराध्य जनार्द्दनं । मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दान्नरनारायणाश्रमे ।
इत्युक्तो देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहं । तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गरुडध्वजं ।
तस्मात् प्रार्थयमानः सन्मुक्तिं देशमिमं गतः । अन्यच्च शृणु मे कार्य्यं यदि कौतूहलं तव । १४९२०
पुरी द्वारवती नाम पश्चिमस्योदधेस्तटे । यदुवृष्णिसमाकीर्णा सागरोर्म्मिसमाकुला ।
अध्यास्ते स हरिर्विष्णुस्तां पुरीं पुरुषोत्तमः । द्रष्टुं लोकहितार्थाय वसन्तं द्वारकापुरे ।
निर्गताः साम्प्रतं सर्व्वे वयमेतैः सहानुगैः । विष्णुः सर्व्वेश्वरः साक्षाद्दृष्टव्योऽस्माभिरद्य वै ।
लोकानां प्रभवः पाता कर्त्ता हर्त्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।
कर्त्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूणामपि यः सहात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः । १४९२५
यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सग्रामनिकुञ्जमहोरगौघं । देवं जगद्योनिमजं जनार्द्दनं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।
यस्योदराद्विश्वमिदं प्रभूतं लयञ्च यस्मिन् समुपैति कल्पे । यस्यैव साक्षादनुवर्त्ति विश्वं द्रक्ष्याम देवं पुरुषोत्तमं हरिं ।
स्रष्टा च योऽस्य सकलस्य देवः पाता च हर्त्ता च हरिः स एव । द्रक्ष्याम नित्यं भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं प्रभविष्णु
मव्ययं ।
भवस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता भुवस्य कर्त्ता हरिरेक एव । संयोगिते योगविधौ द्रष्टुमिहं क्रमेण तेनैव मतिः समाकुला ।
निगीर्य्य विश्वं सकलं जगत्पतिः शेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् । वटस्य पत्रे जगतां निवासः पादौ च विक्षिप्य करौ नि
धुन्वन् । १४९३०
यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो ददर्श लोकानखिलान् स्वमायया । प्रविश्य विश्वं सकलं यथावद्दृष्टिर्यथाभूतमभूदिदं महत् ।
निगीर्य्य विश्वं जगदादिकाले शेते महात्मा जलधेर्जलौघे । देव्या श्रिया चामरलोलहस्तया निषेव्यमाणः पुरुषोत्तम
स्तदा ।
नाभश्च यस्याविरभूत् सपद्मं पद्मं महत् काञ्चनसप्रभं प्रभोः । जज्ञाऽपरं लोकगुरोर्यदाशौरिरिवारि पद्मं जगदादिस्रष्टौ ।
दधार यो भूतपतिर्म्महामहीं दंष्ट्राग्रसंस्थापितरुद्धमूलां । महद्वराहोऽब्द इवादिकाले कुर्व्वन् वराहो मुनिमीलमूर्त्तिः ।
हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः कर्त्ता समस्तस्य समस्तसाक्षी । यज्ञात्मको यज्ञपतिर्ज्जगत्पतिर्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः । १४९३५
कपिलरूपेण वदन्ति देवमेकात्मना केचिदिमं पुराणं । वेदान्तसंस्थापितसत्त्वपुण्यं द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ।

अनेकमेके बहुधा वदन्ति श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचित्ताः । आहार्य्यमात्माध्यात्ममयं पुराविदो द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ।
यं प्राहुराद्यं वरदं वरेण्यमेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः । यं सर्व्वगं देवमजं जनार्द्दनं द्रष्टुं हरिं संप्रति संस्थिताः स्मः ।

यस्मिन् विश्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ । तं द्रष्टुमद्य संयत्ताः किं नु वक्ष्याम साम्प्रतं ।
गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः । यदि ते रोचते मर्त्त्य यथेष्टं गच्छ सांप्रतं । १४६६०
रात्रिमध्यमनुप्राप्तं नात्र कार्य्या विचारणा । इत्युक्त्वा घोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।
तस्मिन्नेव समे देशे पीत्वा च रुधिरं बहु । भक्षयित्वा यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।
अपः संस्पृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य भाजनं । मांसपात्रं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।
आसनं कुशसंस्थं कृत्वा प्राङ्मुखो वारिणा । उपास्य भगवान् सर्व्वान् यत्नेन महता तदा ।
सुखासनं समास्थाय समाधौ यतते नृपः । एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवं । १४६६५
इमं मन्त्रं पठन् घोरः पिशाचो भक्तवत्सलं । नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । नमो नारायणायास्तु विष्णवे प्रभविष्णवे ।
मम भूयात्मनःशुद्धिः कीर्त्तनात्तव केशव । अघोरमीदृशं घोरं माभून्मम दुरासदं ।
देवदूतो भविष्यामि शरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।
मम भूयो भवो माभूदेषा मे प्रार्थना विभो । प्रार्थितं कल्पवृक्षोऽपि दाता सर्व्वस्य सर्व्वदा । १४६७०
यत्र यत्र भवेज्जन्म तत्र तत्र भवान् हृदि । वर्त्ततां मम देवेश प्रार्थनैषा मम परा ।
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भक्तस्येव सदा मम । निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ।
यदा मे मरणं भूयात्तदा माभूत् स्मृतिभ्रमः । दिने दिने यथा चित्तं त्वयि संस्थं भवत्विति ।
एवं प्रेरय मां देव माभूत्ते चित्तमोहनं । नृशंसोऽयं पिशाचोऽयं इत्यस्मिन् का भवेदिति ।
एवं चिन्तय मां देव भक्तो भवामिति प्रभो । परपीडा न मत्तोऽस्तु मनोऽस्तु भगवन् प्रभो । १४६७५
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु माभूवन् सांप्रतं हि मे । अन्तकाले ममापीदं प्रसादात्तव केशव ।
पृथिवी पातु मे घ्राणं रसनां पातु मे पयः । रूपञ्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणश्च गच्छतु । अग्निर्मां रक्षतां नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे ।
सूर्य्यो मां रक्षतां विष्णो नमस्ते सूर्य्यतेजसे । वायुर्मां रक्षतां दुःखादाकाशश्च जनार्द्दन ।
न मनः सर्व्वगं देव रक्षतां विषयान्तरे । मनो विपर्य्ययं घोरं पुरुषान् हन्ति नित्यशः । १४६८०
पापेषु योजयेत् पुंसः परपीडात्मकेषु च । मनस्त्वद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्द्दन ।
माभून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्म्मलं भवेत् । कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुं ।
वाक्यानि निर्म्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यकर्त्तॄणि मनश्चेत् कलुषं भवेत् ।
गात्राणि मुष्टिनाऽन्येषां प्रहीणो यो व्यवस्थितः । वहिः प्राणायामं कुर्व्वन् किं भवेत्तस्य केशव ।
अर्थो हि केवलं तस्य प्रयासो वाङ्मनोचरः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्द्दन । १४६८५
यथवा निन्द्रियग्रामो द्वारेणैव जनार्द्दन । परिवादाज्जनस्याथ वाचं रक्ष दुरत्यय ।

परद्रव्यात्मनो रक्ष परदाराज्जनार्द्दन । सर्व्वत्र मे दया भूयात् प्रसादात्तव केशव ।
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया । बहुनाऽत्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ।
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । आपत्स्वप्नेषु सर्व्वत्र त्वय्येव रमतां मनः ।
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्द्दन । इति ब्रुवन् घोरतमो जात्या हीनोऽन्त्यचिन्तकः । १४९९०
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत । दृढं बद्धासनः कायमात्मपाशेन मांसपः ।
निश्चलेनैव मनसा सुखमास्ते स्म संयतः । ध्यायन् हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
मुकुन्दमादिपुरुषमेकाकारमनामयं । नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्व्वदेहिनां ।
नासिकाग्रं समालोक्य पठन् ब्रह्म सनातनं । निर्वातस्थो यथा दीपः प्रोच्चरन् प्रणवं सदा ।
प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः । एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितं । १४९९५
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिं ।
आस्ते सुखं महायोगी पिशितासस्तदा महान् । चिधामानं जपंस्तत्र स्मरन् विष्णुं सनातनं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां घण्टाकर्णसमाधौ एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्टवांस्तदा । चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं शुद्धिसमन्वितं ।
आत्मन्येव स्थितं साक्षात् पठन्तं प्रणवं सकृत् । प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसञ्चयं । ज्ञात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्म्मणः । १५०००
धनदस्योपदेशेन पठन् सुबहुशः स्थितौ । वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ।
जनार्द्दन हरे विष्णो भूतभावन भावन । नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ।
इति मां नामभिर्नित्यं पठत्येव दिवानिशं । स्वपन् जाग्रंस्तथा तिष्ठन् भुञ्जन् गच्छंस्तथा वदन् ।
भक्षयन्मांसपिटकं पिबन् शोणितमेव च । बाधमानश्च सुचिरं हत्वा चापि मृगान् बहून् ।
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च । सर्व्वेष्वपि च कार्य्येषु कर्त्ताऽहमिति मन्यते । १५००५
एतस्य कर्म्मणः पाक एष घोरस्य कर्म्मणः । निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ।
अदर्शयत् स्वमात्मानमनन्तश्च जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ।
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवं । पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिं ।
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णुं खड्गिनं गदिनं विभुं । किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साङ्कितोरसं ।
नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्व्वगं शिवं । १५०१०
अनादिनिधनं नित्यं मायाविनममायिनं । सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदाऽमलं ।
मनसैवं जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । उन्मील्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ।
अद्य दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात् सर्व्वगतः शुभः । प्रसन्नो हि हरिर्भक्त्या तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।
सिद्धं मे जन्मनः कृत्यं किमतः कृत्यमस्ति मे । चक्षुषी मम निर्भिन्ने वक्षाम्येवेन्द्रियाणि मे ।
प्रायेण जितमित्येव मनो मन्ये स्थिते हरौ । दुर्व्वचा च निरस्ता मे प्रसन्नोऽहं तथाऽभवं । १५०१५

एतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तः सांप्रतं तथा। योऽसौ ममाग्रजः कायात् च ममतथा हरौ।
कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात्। इत्येवं चिन्तयित्वा स भ्रातरं विमिच्य च।
भ्रात्रे प्राणानुमुच्य विलोक्य च विशस्तथा। शरीरं सुखमं त्यक्त्वा प्राविशत् सुखेन च।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वैशम्पायनवाक्ये घण्टाकर्णस्य विष्णुसाक्षात्कारे विकारत्यागो नाम द्विसप्ततितोऽध्यायः ॥ २७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिशिताशो जगन्नाथं ददर्शाथ जगद्गुरुं। समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं।
अयं विष्णुरयं विष्णुरित्यूचे पिशिताशनः। समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमत्रापि दृश्यते। १४७२७
इत्युवाच पुनर्ब्रूते नृत्यन्निव हसन्निव।
अयं स चक्री शरशार्ङ्गधन्वा गदी रथी सध्वजचक्रपाणिः। सहस्रमूर्द्धा सकलामरेशो जगत्प्रसूतिर्ज्जगतां निवासः।
विष्णुर्ज्जिष्णुर्ज्जगन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः। विश्वेशो विश्वकर्त्ता च सोऽयमेव सनातनः।
अस्यैव देवस्य हरेः स्तनान्तरे विराजते कौस्तुभरत्नदीपः। यस्य प्रसादाज्जगदेतदादौ विराजते चन्द्रमसेव रात्रिः।
योऽसौ पृथ्वीं दधाराशु दंष्ट्रया जलसञ्चयात्। सोऽयमेव हरिः साक्षाद्वाराहं वपुरास्थितः। १४७२९
बद्ध्वा तदा दानवमुग्रपौरुषं ददौ च शक्राय ततोऽनु राज्यं। बलिं बलादेष हरिः स वामनस्तुतस्य भक्त्या मुनिभिः पुरातनैः।
दंष्ट्राकरालः सुमहान् हत्वा यो दानवान् रणे। निःशोकमखिलं लोकं चकारासौ जनार्द्दनः।
आदौ दधारैकभुजेन मन्दरं निर्म्मथ्य सर्व्वानसुरान्महार्णवे। ददौ च शक्राय सुधामयं महत् स एष साक्षाद्धरिरेव मामव स्थितः।
यः शेते जलधौ नागे देव्या लक्ष्म्या सुखावहं। हत्वा तौ दानवौ घोरौ मधुकैटभसंज्ञितौ।
पद्मासनस्थं विपुलं जगत्पतिं सर्व्वस्य धातारमजं अजित्वं। अयोरत्नकोशकमलाभनाभं ससर्ज नाभेः स्वयमेव विष्णुः। १४७३०
यत्र स्थितमिदं सर्व्वं प्रलये लोकस्य चाश्रमे। आदौ पद्मात् समुत्पन्नं सोऽयं विष्णुरिह स्थितः।
यस्येच्छया सर्व्वमिदं प्रवर्त्तते निवर्त्तते चापि जनार्द्दनस्य। अयं स विष्णुः पुरुषोत्तमस्त्रिकः प्रवर्त्तते साक्षिवत् महात्मेश्वरः।
भृगोर्व्वंशे समुत्पन्नो जामदग्न्य इति श्रुतः। क्षत्रियान् समनायैव सुमन्याधरस्य यः स्थितः।
क्रमाच्च वीर्य्यादखिलं महारणे कुठारशस्त्रेण गिरीशशिष्यः। सहस्रबाहुं कृतवीर्य्यसम्भवं जघान सर्व्वं रथेन निर्म्मलं।
कृत्वेदं समाजस्य जघन्यात् पितृप्रियं। नित्य निःक्षत्रियं लोकं कृतवानेकविंशतिः। १४७३१
रघोरथ कुले जातो रामो नाम जनार्द्दनः। सीतया च श्रिया युक्तो लक्ष्मणानुचरः सखी।
कृत्वा च सेतुं जलधौ जनार्द्दनो हत्वा च रक्षःपतिमाशुगैः शरैः। कृत्वा च राज्यं स विभीषणाय दाशरथिर्योऽयमयं योऽसौ।
वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति विश्रुतः। गोकुले क्रीडते योऽसौ सह रौहिणेयराघवान्।
उत्तानशायी शिशुरूपधारी पीत्वा स्तनं पूतनिकाप्रदत्तं। बद्धं यशोदाशु जनार्द्दनस्तदा दमोः सुतौ तामवनत्र हरिः।
पयःपानं तथा कुर्व्वन् भक्षयन्दधिपायसं। दाम्ना बद्धोदरो विष्णुर्यो नाम्ना हरिवान् कृतं। १४७४०
ततश्च दाम्ना सुदृढेन बद्धो जघान योऽसौ यमलार्ज्जुनौ च। श्रीकृष्ण् हरिर्गोकुलवासंमार्गे गोपैर्निराव्याप्य सुखं जगाद।

विक्रीडते नागफणे जनार्द्दनो विचेष्टमानः सह गोपदारकैः । महाह्रदे नागपतिं ममर्द यो वीर्य्यातिशयं प्रदर्शयन् ।

यो धेनुकं तालवने तरुस्थितैः समस्तमच्छिनत् । हत्वा दानवमुग्रं तं गोपान् विष्णुः पपालयो ।

दधार योऽसौ धरमुग्रपौरुषो महामतिर्गोवर्द्धनमागमे सति । विडम्बयन् शक्रवरं प्रमोदयन् गोपांश्च गोपीश्च समोत्सुकं हरिः ।

गोपीनां क्षणमध्ये तु क्रीडते कामगोचरः । योऽसौ पिबंस्तदधरं मायामानुषदेहवान् । १४७७५

गोपीभिराश्लाघ्य मुखं विविक्ते शेते स्म रात्रौ सुखमेव केशवः । क्षणान्तरेष्वेव तदा च तासां कामीव कान्ताधरपल्लवं पिबन् ।

अक्रूरेण समाहूतस्तेन गच्छन् हि यामुने । जले यो दर्शितस्तेन नागलोके स एव हि ।

ततश्च गच्छन् बलवान् जनार्द्दनो हत्वा तमुग्रं रजकं बलात् पथि । हत्वा च वस्त्राणि यथेष्टमीश्वरो ययौ वराङ्गां मथुरां पुरीं हरिः ।

लब्ध्वा च दामानि बहूनि कामदो दत्त्वा वरं मालकृते महात्मने । लब्ध्वाऽनुलेपं सुरभिश्च यादवः कुब्जां चकाराशु महार्हरूपां ।

योऽसौ चापं समादाय मध्ये छित्त्वा महद्धनुः । सिंहनादं महच्चक्रे कल्पान्ते जलदो यथा । १४७८०

हत्वा गजं घोरमुदग्ररूपं विषाणमादाय ततो नु केशवः । ममर्द रङ्गे बहुरूपगोचरः कंसस्य दत्त्वा भयमुग्रवीर्य्यः ।

योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतद्विषं । यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसश्चैव तु मल्लतः ।

जघान कंसं रिपुपक्षघातिनं पितृद्विषं यादवनामधेयं । संस्थाप्य राज्ये हरिरुग्रसेनं सान्दीपनिं काश्यमुपागमच्च ।

विद्यामवाप्य सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः । यायोऽथ जगामाशु मथुरां यादवीं पुरीं ।

हत्वातिघोरं नरकं महामतिः हत्वा सुघोरं कदनं जनार्द्दनः । ररक्ष विप्रान्मुनिवीरसंघान् देवांश्च सर्वान् जगतो जगत्पतिः । १४७८५

स एव भगवान् विष्णुरयं दृष्टो जनार्द्दनः । सन्ततं योऽपि मत्तातः साधुत्वं प्राप्तवानहं ।

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करे स्थिता । सोऽयमेव हरिः साक्षात् प्रत्यक्षमिह वर्त्तते ।

किं नु जन्मान्तरे पूर्व्वं धर्म्मः सञ्चित एव मे । यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ।

सर्व्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः । किमस्मै दीयते वस्तु किन्नु वक्ष्यामि सांप्रतं ।

करिष्ये किमहं विष्णो वदस्वाद्य यथेप्सितं । १४७९०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा विस्तरं नादं ननर्द्द बहुशस्तदा । जहास विहतं भूयो ननर्त्त पिशिताशनः ।

नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केशव । प्रत्युवाच हरेरग्रे ननर्त्त विविधं नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां पिशाचकृतविष्णुस्तवे त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विहस्य विहितं भूयः प्रहस्य च यथाबलं । आश्लिष्य च ततस्ताभ्यां शवमादाय सत्वरः ।

द्विधाकृत्य महाघोरं पिशितं केशमादकं । ततः खण्डं समादाय चान्यद्रम्भुक्तश्च सत्वरः ।

निधाय पार्श्वे सुमहत्प्रणम्य समस्कृत्य जनार्द्दनं । इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः । १४७९५

गृहाण मे जगन्नाथ भक्ष्यं भोज्यं तव प्रभो । भवानुजैर्जगन्नाथ यावत्सर्व्वात्मना हरे ।

भक्तिनया वयं विष्णो नात्र कार्य्या विचारणा । दत्तं यद्भक्तिभावेण ग्राह्यं तत्स्वामिना हरे ।
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं शवमुत्तमं । अस्माकं पिशिताशानां शास्त्रे नियतमेव हि ।
तस्माद्गृहाण भगवन् यदि दोषो न विद्यते । इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छत्तदा खण्डमस्पृश्यन्तु शवस्य ह । ततः प्रीतोऽभवत्तस्मै मनसाऽपूजयच्च तं । १४०००
अहोऽस्य स्नेहकारुण्यं मयि सर्व्वत्र वर्त्तते । इति संचिन्त्य मनसा प्रोवाच यदुपुङ्गवः ।
अलमेतेन सर्व्वेण पिशाच पिशिताशन । अस्पृश्यं मादृशैरेतद्ब्राह्मणं शवमुत्तमं ।
ब्राह्मणः सर्व्वथा पूज्यो जन्तुभिर्द्धर्मकांक्षिभिः । पिशाचा घोरकर्म्माणो यतन्ते ब्रह्महिंसने ।
न ह्यन्यथाः सदा विप्रास्तद्धिंसा नरकावहा । तस्मादस्पृश्यमस्माभिर्नात्र कार्य्या विचारणा ।
भक्त्या प्रीतोऽस्मि भद्रन्ते मनोनिर्म्मलता यथा । मनः शुद्धिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि सांप्रत । १४०७५
अस्मात् संकीर्त्तनाच्छ्रवच्छुद्धं हि करणं तव । अतीव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान् हरिः ।
पस्पर्शाङ्गं तदा विष्णुः पिशाचस्याथ सर्व्वतः । करेण मृदुना देवः पापान्निर्मोचयद्धरिः ।
ततस्तस्याभवद्रूपं कामरूपसमप्रभं । दीर्घकुञ्चितकेशाढ्यो दीर्घबाहुः सुलोचनः ।
समाङ्गुलिः समनखः समवक्त्रः समुन्नसः । पद्माचः पद्मवर्णाभः पद्मकेशरभूषणः ।
केयूरी चाङ्गदी चैव कौशेयवसनस्तदा । ज्ञानवान् सत्त्वसम्पन्नः साक्षादिन्द्र इवापरः । १४०८०
गन्धर्व्व इव गायंस्तु सिद्धः सिद्ध इव स्वयं । साक्षात् स्पृष्टं तदा विष्णोः करेण मृदुपूर्व्वकं ।
न नूनं तादृशं रूपमासीत् कालान्तरेष्वपि । अद्यापि नैव मुनयो लभन्ते तादृशं वपुः ।
कृत्वा सुबहुशो घोरं तपः परमदारुणं । यच्च लब्धं तदा तेन पिशाचेन नृपोत्तम ।
को नु नाम जगन्नाथमाश्रितः सीदते नृप । स हि सर्व्वत्र कल्याणी यो हि नित्यं जनार्द्दनं ।
ध्यायन् पठन् जपन् वापि तस्य किं नास्ति भूपते । ततः प्रोवाच भगवान् स्थितं काममिवापरं । १४०८५
अलयः स्वर्गवासस्ते यावदिन्द्रो वसिष्यति । तावत् स्वर्गे भवानस्तु शासनान्मम नान्यतः ।
नष्टे शक्रे ततः स्वर्गात् सायुज्यं समगच्छतु । योऽयं भ्राता तव स्वर्गे यावदिन्द्रो भवेत्तदा ।
वरं वरय भद्रन्ते यत्ते मनसि वर्त्तते । दाताऽस्मि सर्व्वं सर्व्वत्र नात्र कार्य्या विचारणा ।
॥ घण्टाकर्ण उवाच ॥ यस्त्विमं सङ्गमं देव संस्मरेन्नियतात्मवान् । भक्तिस्तस्याचला देव त्वयि भूयाज्जनार्द्दन ।
मनःशुद्धिर्भवेत्तस्य माभूत् कलुषता हरे । कालुष्यं मनसस्तस्य माभूदेष वरो मम । १४०९०
एवमस्त्विति देवेशः स्वर्गं गच्छेति केशव । इन्द्रातिथिर्भवानस्तु त्वां प्रतीक्ष्य हरिः स्थितः ।
इत्युक्त्वा भगवान् कृष्ण उत्थाप्य ब्राह्मणं तदा । तेन स्तुतो जगन्नाथः पूजयित्वा च तं द्विजं ।
ततो विसृज्य गोविन्दस्तस्माद्देशादुपागमत् । यत्र ते मुनयः सिद्धा अग्निहोत्रसमन्विताः ।
स च स्वर्गी ततः स्वर्गमाज्ञया केशवस्य ह । तस्मात् पठ सदा राजन् मनःशुद्धिं यदीच्छसि ।
मनश्च शुद्धं भवति पठतस्ते जगत्पते । १४०९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां घण्टाकर्णमोचे चतुःसप्तत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥२७४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्मुनिभिस्तैरभिवादितः । कथयामास वृत्तं [illegible] ॥
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः । [illegible] पाकवत [illegible] ॥
अर्चितो मुनिभिः सर्वैः प्रीतः प्रीतिमतां प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।
आरुह्य गरुडं विष्णुर्ययौ कैलासमुत्तमम् । [illegible] कुबेरस्य मन्दिरम् ।
यत्र विश्वेश्वराः सिद्धाः [illegible] गताः । यत्र [illegible] शङ्करं सदा । १४८७०
यत्र तन्मानसं नाम सरो हंसालयं महत् । यत्र [illegible] महत् गिरिं ।
गाणपत्यमवाप्याथ हरमार्चयत सदा । यत्र सिंहा वराहाश्च [illegible] सह ।
क्रीडन्ति वन्यरतयः परस्परहिते रताः । यत्र [illegible] वानरपुङ्गवाः ।
यत्र विश्वेश्वरः [illegible] गिरिः । [illegible] भूतानां [illegible] ।
उमया यत्र सहितः शङ्करो लोकपूजितः । ऋषिभिः प्रार्थितः पूर्वं हरो यत्र गिरिं गतः । १४८७५
शङ्कराय जगन्नाथे [illegible] । यत्र [illegible] ।
पुष्करैः शतपत्रैश्च [illegible] । [illegible] क्रीडन्ति [illegible] ।
प्रियाभिः सह मोदन्ते पिबन्ते मधु चोत्तमम् । [illegible] मुनैः सर्वैः [illegible] विराजत ।
तमारुह्य महाशैलं देवकीनन्दनो हरिः । [illegible] जगाम मधुसूदनः ।
तपश्चर्तुं किल हरिर्विष्णुः सर्वेश्वरः स्थितः । [illegible] मानुषं वपुरास्थितः । १४८८०
तपसे धृतचित्तस्तु शुभो भूम्यां [illegible] । [illegible] ।
द्वादशाब्दं तपश्चर्तुं मनो दध्रे ततो हरिः । [illegible] ।
[illegible] माधवः ।
तं न विघ्नो यथाकामं [illegible] । [illegible] भूतवेष्टितः ।
गरुडः कश्यपसुत [illegible] । [illegible] ॥ १४८८५
[illegible] पुष्पाणि [illegible] तदा हरेः । [illegible] ।
[illegible] आहृत्य यत्नेन कुशान् [illegible] । [illegible] ।
[illegible] शार्ङ्गं [illegible] । [illegible] ।
जुहोति भगवान् विष्णुरेभिर्मन्त्रैः सदा । [illegible] ।
सर्वार्थिनः समासीना [illegible] । [illegible] । १४८९०
द्वितीये तथ षण्मासे भुक्त्वैकेन केशवः । [illegible] ।
समाप्य तु ततः सर्वमेव [illegible] । द्वादशाब्दे तथा पूर्णे [illegible] ।
[illegible] जनार्दनः । [illegible] हरिः ।
आस्ते ध्यानपरश्चैव पठन् प्रणवमुत्तमम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि [illegible] ॥ १०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमं । द्रष्टुं सर्व्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ । १४८२६

ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं वरं । किङ्करैश्च स्वयं याजादाययौ नगमुत्तमं ।

प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।

ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमव्ययम् । अन्ये चापि तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।

रुद्राश्चैव तथा राजन् द्रष्टुं केशवमाययुः । सिद्धाश्च मुनयश्चैव तथाऽन्ये मुनिसत्तमाः ।

सर्व्वाश्चाप्सरसो राजन् नृत्यगीतविशारदाः । ततो देवगणः सर्व्वः कैलासं समपद्यत । १४८३०

पर्व्वतो नारदश्चैव तथाऽन्ये ऋषिसत्तमाः । विस्मयस्थितलोचनाः सर्व्वे देवगणास्तथा ।

आश्चर्य्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यक्ष्यति गुरुः स्वयं ।

को ऽत्र समर्थो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ।

सार्द्धं कुवेरेण सगुह्यकेन सख्या शिवेन प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं जटी भूतिशिवार्चसंवृतः शरी च खड्गी शशिखण्डशेखरः । १४८३१

करेण बिभ्रत् सह दर्भकुण्डिकां करेण साक्षादपरेण दीपिकां । अन्येन बिभ्रन्मरहर्तीं स डिण्डिमां शूलञ्च बिभ्रन्नपरेण बाहुना ।

गुणान् स रुद्राक्षकृतान् समुद्वहन् जटाभिरापिङ्गलतासमूर्त्तिः । विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो वृषेण युक्तः सुसितेन शङ्करः ।

उमास्तनद्वन्द्वसमर्पिताननस्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः । गङ्गाम्बुविक्षालितचन्द्रशेखरस्तासापि वीक्षन् बहुशस्तदा शिवः ।

भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो महोरगैर्बद्धजटः सनातनः । शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा द्रष्टुं हरिं केशवमभ्यगाच्छिवः ।

यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं पुरातनं सांख्यनिबद्धहृदयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समग्रांस्तत्त्वं स्तुर्वैश्रतिमाहुरेके । १४८४०

यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं कपालनामानमजं महेश्वरं । दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै विनाश्य देवानसुरान् सनातनः ।

यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतेशं भूतभावनं । वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ।

महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्त्तिं चतुर्भुजं । रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवं ।

अप्रमेयमनाधारमाहुर्याञ्चेश्वरा जनाः । नग्नं नागोपवीतन्तु नागिनं अग्निवर्चसं ।

आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं शिवमादिं सनातनं । यस्य मूर्त्तिरिमाः सर्व्वा धरायाः सकला नृप । १४८४५

भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्य्यश्च तथा शशी । तथैव यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ।

महादेवो महायोगी गिरिशो नीललोहितः । आदिकर्त्ता महीभर्त्ता शूलपाणिरुमापतिः ।

द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां षट्सप्तत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्याग्रे समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः । घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुद्वतः ।

दीर्घरोमा दीर्घभुजो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः । जलवक्त्रः शतमुखः शतग्रीवः शतोदरः । १४८५०

कुण्डोदरो महाग्रीवः स्थूलजिह्वो द्विजाङ्गकः । पार्श्ववक्त्रः सिंहमुख उष्ट्रग्रीवो महाहनुः ।
त्रिबाहुः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः सितानन । एते चान्ये च बहवो दीर्घाख्या दीर्घलोचनाः
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये घोररूपाश्च तथाऽन्ये विकृताननाः ।
प्रेतभक्षाः प्रेतवाहा मांसशोणितभोजनाः । मद्यानि सुबहून्याशु मदयन्तस्ततस्ततः ।
पिबन्तो रुधिरं घोरं खादन्तः शवान् बहून् । कराला विकृता दीर्घा धमनीजालसन्तताः । १४८५५
नानाविधाः सुवीराश्च गृह्य सद्योऽतिमानुषाः । शिरोमालासमायुक्ताः केचिद्गन्धर्वपाशावपाशिताः ।
डिण्डिमैरट्टहासैश्च नादयन्तो वसुन्धरां । कपालिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डितास्तथा ।
एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विकृताननाः । तथाऽन्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।
पठन्तो वेदवाक्यानि शास्त्राणि विविधानि च । कुण्डिकाक्षकराः केचित् केचित् कुशचीरिणः ।
कौपीनवसनाः केचित् केचित् काषायकंबलाः । स्तुवन्तः शङ्करं भक्त्या लोकपालाश्च देवताः । १४८६०
एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा । अन्यत्र विबुधगन्धर्वाः प्रियाभिः प्रियसङ्गताः ।
नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विद्याधरास्तथाऽन्यत्र स्तुवन्तः शङ्करं शिवं ।
ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छतोऽप्सरसां गणाः । एवमेतैर्महाघोरैः पिशाचैर्भूतकिन्नरैः ।
मुनिभिश्चाप्सरोभिश्च समं सर्वैः समावृतो । यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणं ।
यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृक्षया । उमया लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः । १४८६५
स सर्वलोकाधिपतिर्हरिः शिवो जटी च साक्षात् प्रमथात्मकः शूली । द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमं ययौ प्रदेशं विपिनस्य नैर्ऋतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां महादेवागमने सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुरगैः सह । आगत्य भगवान् रुद्रः शङ्करो वृषवाहनः ।
ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमं । हुताशनमिव ज्वलन्तं दिव्यसूर्यैर्वेदैर्गतः स्थितं ।
गरुडाहृतकाष्ठन्तु जटिलं चीरवाससं । पद्मपत्रनीलकुसुमं चतुर्भुजं तथा ।
गदाङ्कितचमाचारं देवदेवं जनार्दनं । इन्द्राद्यैर्देवसङ्घैश्च स्तुतं मुनिगणैः सह । १४८७०
अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अवरुह्य वृषात् शर्वो भगवान् भूतभावनः ।
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटस्थ उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।
मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।
जय विष्णो हृषीकेश नारायण परायण । जय रुद्र पुरान्तक जय देव हरेश्वर ।
आदिदेव जगन्नाथ जय शङ्कर भावन । जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्मविराजित । १४८७५
जय चक्रगदापाणे जय शूलिन् त्रिलोचन । जय नीलाद्रिदीप्ताङ्ग जय सर्पविभूषण ।
इति ते मुनयः सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरिं । तत उत्थाय भगवान् दृष्ट्वा देवमुमापतिं ।
वृषध्वजं विरूपाक्षं शङ्करं नीललोहितं । ततो हृष्टमना विष्णुस्तुष्टाव परमेश्वरं ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते शितिकण्ठाय नीलग्रीवाय वेधसे । नमस्ते शोचिषे ऽस्तु नमस्ते उपवासिने ।
नमस्ते मीढुषे ऽस्तु नमस्ते गदिने हर । नमस्ते त्रिनेत्राय वृषाय वृषरूपिणे । १४८८०
अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुब्जाय कूप्याय शिवाय शिवरूपिणे ।
नमस्तुष्टाय तुष्याय नमस्तुटितुटाय च । नमः शिवाय शान्ताय गिरिशाय च ते नमः ।
नमो हराय विप्राय नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ।
नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च । नमः सर्व्वाय शान्ताय भूताधिपतये नमः ।
नमो विरूपरूपाय पुराय पुरहारिणे । नम आद्याय बीजाय शुचयेऽष्टरूपिणे । १४८८५
नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलासिधारिणे । नमः खट्वाङ्गहस्ताय नमस्ते कृत्तिवाससे ।
नमस्ते देवदेवाय नम आकाशमूर्त्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते तिग्मतेजसे ।
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽभ्रमूर्त्तये देव जलमूर्त्तिधराय च ।
नमश्चन्द्राय देवाय सूर्य्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ।
करालाय च मुण्डाय विकृताय कपर्द्दिने । भवाय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन । १४८९०
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीषुहस्ताय तीक्ष्णभीरुकराय च ।
हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने । नमो दक्षमखघ्नाय भगनेत्रापहारिणे ।
उमापते नमस्तुभ्यं कैलासनिलयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।
नमः कपालहस्ताय नमो यमघ्नाय च । त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्र्यक्षाय च शिवाय च ।
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नम इध्माय हविषे ध्रुवाय च ध्रुवाय च । १४८९५
नमस्ते शक्तियुक्ताय नागपाशप्रियाय च । विरूपाय सुरूपाय मद्यपानप्रियाय च ।
श्मशानरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च । खरप्रियाय खर्व्वाय खराय खररूपिणे ।
भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ।
घण्टाय घटभूषाय घण्टाभूषणभूषिणे । तीव्राय तीव्ररूपाय तीव्ररूपप्रियाय च ।
नग्नाय नग्नरूपाय नग्नरूपप्रियाय च । भूतवास नमस्तुभ्यं सर्व्वावास नमो नमः । १४९००
नमः सर्व्वात्मने तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ।
का नु वाक् स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतुं प्रशक्नुयात् । कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमतां वर ।
क्षमस्व भगवन्देव भक्तोऽहं त्राहि मां हर । सर्व्वात्मन् सर्व्वभूतेश त्राहि मां सततं हर ।
रक्ष देव जगन्नाथ लोकान् सर्व्वात्मना हर । त्राहि भक्तान् सदा देव भक्तप्रिय सदा हर ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां ईश्वरस्तुतौ अष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो वृषध्वजो देवः शूली साक्षादुमापतिः । करं करेण संस्पृश्य विष्णोरमरधारक च । १४९०१
प्रोवाच भगवान्रुद्रः केशवं सस्मिताननम् । शृण्वतां सर्व्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनाम् ।
किमिदं देवदेवेश चक्रपाणे जनार्द्दन । तपश्चर्य्यां किमर्थं ते प्रार्थना तव का विभो ।

त्वं विष्णुर्भवान्नित्यं तपस्त्वं तपतां हरे । पुत्रार्थं प्रति ते देव तपश्चर्य्या जनार्द्दन ।
पुत्रो दत्तो मया देव पूर्व्वमेव जगत्पते । शृणु तथापि भगवान् कारणं कारणात्मक ।
तपश्चर्त्तुं प्रवृत्तोऽहं कुतश्चित् कारणाद्धरे । वर्षायुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा । १४९१०
भवानी तत्र मे देव परिचर्त्तुं तदाऽभवत् । पित्रा नियुक्ता देवेश उमैषा वरवर्णिनी ।
भीत इन्द्रस्तदा देव मारं मां प्रेषयत्तदा । मधुना सह संयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
क्षुब्धं मामकरोत्तत्र वाक्यस्य प्रेषितस्य ह । एषा मां सेवते तत्र दानात् पुष्पादीनां हरे ।
ततः क्रुद्धोऽहमभवं दृष्ट्वा मारं तथाविधं । क्रुध्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः पपात ह ।
सोऽयमग्निस्तदा मारं भस्मसात् कृतवान् हरे । अचिन्त्यं तदा विष्णो प्रकर्षेतत् चिकीर्षितं । १४९१५
ततः प्रभृति देवेश दया तं प्रति वर्त्तते । प्रसन्नेन च नियुक्तोऽस्मि प्रीतस्तत्र जनार्द्दन ।
नियुक्तः पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । ज्येष्ठस्तव सुतो देवः प्रद्युम्नत्यभिविश्रुतः ।
मारं तं विद्धि देवेश नात्र कार्य्या विचारणा । इत्युक्त्वा पुनराहेदं याथात्म्यं दर्शयन्निव ।
मुनीनां श्रोतुकामानां याथात्म्यं तत्र सत्तम । अञ्जलिं संपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शङ्करः ।
उमया सार्द्धमीशानो याथात्म्यं वक्तुमैहत । हरे कुर्व्वति तत्रैवमञ्जलीं कुरुसत्तम । १४९२०
मुनयो देवगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च सहकिन्नराः । अञ्जलिं चक्रिरे विष्णौ देवदेवेश्वरे हरौ ।
॥ महेश्वर उवाच ॥ यत्तत् कारणमाऊस्तत् सांख्याः प्रकृतिधर्म्मकं । त्रिधाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकं ।
सत्त्वं रजस्तमो विष्णो जगद्धेतु जनार्द्दन । तस्य कारणमाऊस्त्वां सांख्यास्तत्त्वविदो हरे ।
ततो महान् समुत्पन्नः प्रकृतिर्यत्र कारणं । तद्रूपेण भवान् विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ।
तस्मात्तु महतो घोरादहङ्कारो महानभूत् । सत्त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा वहिः । १४९२५
अहङ्कारात् प्रभो देव कारणानि महान्ति च । तन्मात्राणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ।
तानि त्वमाऊरीशानं भूतानीह जगत्पते । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
चक्षुर्घ्राणं तथा स्पर्शो रसना श्रोत्रमेव च । मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ।
कर्म्मेन्द्रियाणि चान्यानि वागादीनि जनार्द्दन । त्वमेव तानि सर्व्वाणि करोषि नियतात्मवान् ।
स्वेषु स्वेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरे । निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपद्धतिं । १४९३०
यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् । यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयं ।
यदा त्वं तमसाक्रान्तस्तदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरक्षाविनाशनं ।
वर्त्तसे त्रिविधां भूतिमामाश्राय नियतात्मवान् । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ।
प्राणिनामुपभोगार्थमन्नं सृष्ट्वा जगद्गुरो । तस्मात् सर्व्वत्र भूतेषु वर्त्तसे सर्व्वभोगवान् ।
ब्रह्मा त्वं सृष्टिकालेषु स्थितौ विष्णुरसि प्रभो । संहारे रुद्रनामाऽसि त्रिधामा त्वमसि प्रभो । १४९३५
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्व्वत्र ते हरे ।
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रधा सहस्राक्ष सहस्रात्मा दिवस्पतिः ।

भूमिं सर्व्वामिमां व्याप्य सप्तद्वीपां ससागरां। अणुः सर्व्वगतो भूत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं।
त्वमेवेदं जगत् सर्व्वं यद्भूतं यच्च भविष्यति। त्वत्तो विराट् प्रादुरभूत् सम्राट् चैव जनार्द्दन।
तव वक्त्राज्जगन्नाथ ब्राह्मणा लोकरक्षकाः। प्रादुरासीत् पुराणात्मन् षट्कर्म्मनिरताः सदा। १४९४०
राजन्यश्च तथा बाह्वोरासीत् संरक्षणे रतः। ऊर्व्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः।
एवं वर्णा भगवांस्तव देहाज्जनार्द्दन। मनसश्च देवेश चन्द्रमाः समपद्यत।
सुखहेतुः सर्व्वभूतानां शीतांशुरमृतप्रभः। चक्षुषः सूर्य्यः समुत्पन्नः सर्व्वप्राणिविलोचनः।
यस्य भासा जगत्सर्व्वं भासते भानुमानसौ। मुखादपश्च अग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत।
पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्रात् जगत्पते। एवं सृष्ट्वा जगत् सर्व्वं व्याप्य चैवमवस्थितः। १४९४५
व्याप्य सर्व्वानिमान् लोकान् स्थितः सर्व्वत्र केशव। ततश्च विष्णुनामाऽसि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात्।
नारा आपः समाख्यातास्तासामयनमादितः। यतस्त्वं भूतसर्व्वेश तन्नारायणशब्दितः।
हरसि प्राणिनो देव ततो हरिरिति स्मृतः। शं करोषि सदा देव ततः शङ्करनामतः।
वृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः। मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिसूदनः।
हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामीशो यतो भवान्। हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो देवेषु केशव। १४९५०
क इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्व्वदेहिनां। आवां तवाङ्गसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान्।
मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान्। तस्मान्माधवनामाऽसि धवः स्वामीति शब्दितः।
गौरेषा श्रूयते वाणी तांश्च वेद यतो भवान्। गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान्।
त्रिरित्येव त्रयो वेदाः कीर्त्तिता मुनिसत्तमैः। क्रमते तांस्तथा सर्व्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः।
अणुर्व्वामननामाऽसि यतस्त्वं वामनाकृता। मननान्मुनिरेवासि यमनात् यतिरुच्यसे। १४९५५
तपस्तपसि यस्मात्त्वं तपस्वीति च शब्दितः। वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे।
ईशस्त्वं सर्व्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे। प्रणवः सर्व्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो।
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः। रुद्राणामप्येवासि वसूनां पावको भवान्।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान्। मेरुस्त्वं पर्व्वतेन्द्राणां देवर्षीणाञ्च नारदः।
ज्ञानवान् दैत्यमध्ये तु प्रह्लादो भगवत्परः। सर्पाणामेव सर्व्वेषां भवान् वासुकिरीरितः। १४९६०
गुह्यकानाञ्च सर्व्वेषां भवान् धनद एव च। वरुणो यादसां राजा गङ्गा त्रिपथगा भवान्।
आदिस्त्वं सर्व्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान्। त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्व्वं प्रलीयते।
अहं त्वं सर्व्वगो देव त्वमेवाहं जनार्द्दन। आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते।
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च। तान्येव मम नामानि नात्र कार्य्या विचारणा।
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते। यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः। १४९६५
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्तथा। न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे।
यदासीद्वर्त्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते। सर्व्वं त्वमेव देवेश विना किञ्चित्त्वया न हि।

स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो । वाक् च त्वं वसुरेवासि वसासि सततं प्रभो ।
किमुच्यते मया देव सर्व्वं त्वं भूतभावन । नमः सर्व्वात्मना देव विष्णो माधव केशव ।
नमस्करोमि सर्व्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे । नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर । १४९७०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां विष्णुस्तवे ऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः । एवं जानीत हे विप्रा ये भक्त्या द्रष्टुमागताः ।
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तपः ।
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं सततमानसैः । एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं धनं ।
एतद्वो ज्ञानं सत्यमेतद्वस्तपसः फलं । एष वः पुण्यनिलयः एष धर्म्मः सनातनः ।
एष वो मोक्षदाता च एष मोक्ष उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः सम्यग्देतद्वः कर्म्मणां फलं । १४९७५
एतदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः । एष चयोगतिर्व्विप्रा प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ।
एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाश्रिताः । एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ।
एवमेव विजानीत नात्र कार्य्या विचारणा । हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वमास्थितैः ।
नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णोर्नारायणात् परः । ओमित्येव सदा विप्राः पठत ध्यात केशवं ।
ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः । एवं ध्यातो हरिः साक्षात् प्रसन्नो वो भविष्यति । १४९८०
भवनाशमयं देवः करिष्यति दृढं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमच्युतं ।
एष संसारविभवं विनाशयति वो गुरुः । स्मरध्वं सततं विष्णुं पठध्वं निशरोरिमं ।
मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा । शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ।
ध्यात्वा मां सर्व्वयत्नेन ततो जानीत केशवं । उपास्योऽहं सदा विप्रा उपास्येऽस्मिन् हरौ स्थितः ।
उपायोऽत्र मया प्रोक्तो नात्र सन्देह इत्यपि । अयं मायी सदा विप्रा यतध्वमचलात्मने । १४९८५
यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः । तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तास्ततः सर्व्वे मुनयः पुण्यशीलिनः । यथावदुपलब्धात्मा निरस्तन् संशयं नृप ।
एवमेवेति तं विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरं । छिन्नो नः संशयः सर्व्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ।
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयं । सत्प्रमाद्युवयोः सर्व्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसं परं । यथाह भगवान् रुद्रो यताम सततं हरौ । १४९९०
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां रुद्रोपदेशे अशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् रुद्रः सर्व्वान् विज्ञापयन्निव । स्तुत्या प्रचक्रमे स्तोतुं विष्णुं विश्वेश्वरं हरिं ।
अर्थ्याभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ।
॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । यस्य भासा जगत् सर्व्वं भासते नित्यमच्युत ।
नमो भगवते देव नित्यं सर्व्वात्मने नमः । यः प्रीतयति श्रीमांल्लोकान् सर्व्वानिमान् प्रभुः । १४९९१

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं सोमात्मने नमः । यः प्रजाः प्राणयत्येको विश्वात्मा भूतभावनः ।
नमः सर्व्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे । यो दधार करेणावौ कुम्भीरादि यत् सदा ।
दधार वेदान् सर्व्वांश्च तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सर्व्वान् संहरते यस्तु संहारे विश्वदृक् सदा ।
क्रोधात्माऽपि विरूपोऽपि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः । स्रष्टा स्रष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
अजाय विष्णवे तुभ्यं स्रष्ट्रे विश्वसृजे नमः । आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।   १५०००
नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । पृथिव्यां गन्धरूपेण संस्थितः प्राणिनां हरे ।
दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । अपां रसाय सर्व्वेच प्राणिनां सुखहेतवे ।
नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्वरो यस्तु धृतो जन्तुहितः सदा ।
तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्वररूपिणे । वायौ स्पर्शो गुणो यत्र शीतोष्णसुखदुःखदः ।
नमस्ते वायुरूपाय नमः स्पर्शात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्व्वश्रोत्रनिवेशनः ।   १५००५
नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार जगत् सर्व्वं मायामानुषदेहवान् ।
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ मायिने ऽमायदायिने । नम आद्याय वीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मदायिने ।
नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । नमः सहस्रशिरसे सहस्रकिरणाय च ।
नमः सहस्रवक्राय सहस्रनयनाय च । विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।   १५०१०
विश्वकर्त्रे नमो नित्यं भूतावास नमो नमः । इन्द्रियार्थेशरूपाय विषयाय सदा हरे ।
नमोऽस्त्वशिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अग्नये ऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
सूर्य्याय सूर्य्यवपुषे तेजसां पतये नमः । नमः सोमाय सौम्याय नमः शीतात्मने हरे ।
नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वाहास्वधास्वरूपिणे । नमो यज्ञाय इज्याय हविषे हव्यसंस्कृते ।
नमः स्रुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च । नमः प्रणवदेहाय चरायाप्यचराय च ।   १५०१५
वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
शूलिने चर्म्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्व्वात्मने गुरो । नमस्ते सर्व्वलोकेश सर्व्वकर्त्रे नमो नमः ।
नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
नमस्ते चास्तु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्व्वाय सर्व्वावास नमो नमः ।   १५०२०
नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकान् जनार्द्दन । इति स्तुत्वा जगन्नाथमुवाच मुनिसत्तमान् ।
इमं स्तोत्रमधीयाना नित्यं व्रजत केशवं । शरण्यं सर्व्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
ये चेमं धारयिष्यन्ति स्तवं पापविमोचनं । तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
श्रेयो दास्यति धर्म्मात्मा नात्र कार्य्या विचारणा । अवश्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलं ।
श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्त भवन्तः शंसितव्रताः । इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ।   १५०२५

सगणः शङ्करः साक्षादुमया भूतभावनः । ततस्ते मुनयः सर्व्वे परां निर्वृतिमाययुः ।
तमेव परमं तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विस्मयं परमं मत्वा मेनिरे स्वकृतार्थतां ।
लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा । जग्मुः स्वान्यथ वेश्मानि गणैः सर्व्वैर्नृपोत्तम ।
आरुह्य भगवान् विष्णुर्गरुडं पक्षिपुङ्गवं । शङ्खी चक्री गदी खड्गी शार्ङ्गी तूणी तनुत्रवान् ।
यथागतं जगन्नाथो ययौ बदरिकामनु । आश्रमे पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिषेवितं । ११०२०
तत्र गत्वा यथायोगं विनम्य हरिरीश्वरः । अर्च्चितो मुनिभिः सर्व्वैर्निषसाद सुखासने ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां कृष्णप्रत्यागमने एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पौण्ड्रो नृपवरोत्तमः । बलवान् सत्त्वसम्पन्नो योद्धा विपुलविक्रमः ।
वृष्णिशत्रुस्तदा राजा कृष्णद्वेषी बलात् सदा । नृपान् सर्व्वान् समाहूय प्रोवाच नृपसंसदि ।
जिता च पृथिवी सर्व्वा जिताश्च नृपसत्तमाः । वृष्णयश्च बलोन्मत्ताः कृष्णमाश्रित्य गर्व्विताः ।
दास्यन्ति मे करं सर्व्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णस्त्वबलान्मत्तो मामवज्ञाय तिष्ठति । ११०२५
अहं चक्रीति गर्व्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्व्वदा । शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी शरी तूणी वरायुधान् ।
एवमादिर्महागर्व्वस्तस्य संप्रति वर्त्तते । लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति विश्रुतं ।
अपहृत्य मम तन्नाम गोपो मदबलान्वितः । तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निर्म्मितं महत् ।
गर्व्वहन्तृ सदा तस्य नाम्ना चापि सुदर्शनं । सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नामनं ।
अनेकप्रहतं चक्रं गोपजस्य नृपोत्तमाः । समायेत दुर्निर्देश्यं शार्ङ्गं नाम महारवं । ११०३०
गदा कौमोदकी नाम्ना ममेयं महती दृढा । कालायसमयश्चापि मारेण सुकृता मया ।
खड्गो नन्दकनामाऽसौ ममायं विपुलो दृढः । अनेकशात्रवहो घोरस्तस्य खड्गस्य नाशकः ।
ततश्चाहं गदी खड्गी शार्ङ्गी शङ्खी तनुत्रवान् । युधि जेता च कृष्णस्य नात्र कार्य्या विचारणा ।
मास्म ब्रूत नृपाश्चैनं गदिनं चक्रिणं तथा । शङ्खिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।
वासुदेवेति मां ब्रूत न तु गोपं कदुत्तमं । एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकं । ११०३५
वसुर्मम बलाद्भुक्ता नरकस्य महात्मनः । मां तथा यदि न ब्रूत दण्ड्या भारवतैः शतं ।
सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य बहुभारया । तथा ब्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं यथा ।
केचिच्चिन्तासमायुक्ता आसते वीर्य्यवत्तराः । स्वसैन्यबलवीर्य्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।
अपरे तु नृपा राजन्नेवमेवेति चुक्रुशुः । अन्ये बलमदोन्मत्ता जेष्यामः केशवं रणे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कैलासशिखराद्विनिर्गतो मुनिसत्तमः । नारदः सर्व्वलोकज्ञः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति । ११०४०
अवतीर्य्य नभोभागात् प्रत्यासन्न वरोत्तमं । द्वाःस्थेन च समाहूतः प्रविवेश गृहोत्तमं ।
अर्घ्यादिसमुदाचारं नृपात्लब्ध्वा महामुनिः । विषसादासने शुभ्रे स्वास्तृते शुभवाससा ।
कुशलं पृष्टवान् भूयो नृपः स मुनिसत्तमं । उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्व्वितः ।

भवान् सर्व्वत्र कुशलः सर्व्वकार्य्येषु पण्डितः । ऋषिभिर्देवसिद्धेषु गन्धर्व्वेषु महात्मसु ।
सर्व्वगो निराबाधो गन्ता सर्व्वत्र सर्व्वदा । त्वमंशं तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽत्र न किञ्चन । १५५५५
नारदेदं वद त्वं हि यत्र यत्र गतो भवान् । तत्र तत्र नृपः सिद्धो लोकप्रथितवीर्य्यवान् ।
पौण्ड्र एव च विख्यातो वासुदेवेति शब्दितः । शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी खड्गी तूणी तथा भवान् ।
विजेता राजसिंहानां दाता सर्व्वस्य सर्व्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्व्वस्य शास्ता राजा बलाद्भुवी ।
अजेयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता साधुसत्तम ह । योऽसौ गोपकुमारोऽसौ वासुदेवेति शब्दितः ।
तस्य वीर्य्यबले न स्तो नाम्नो हि मम धारणे । स हि गोपो वृथा बाल्याद्धारयत्येव नाम मे । १५५६०
इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवाम्यहं । वासुदेवो जगत्यस्मिन्निर्ज्जित्य बलिनं यदुं ।
वृष्णीन् सर्व्वान् बलात् क्षिप्त्वा निर्द्दहिष्ये च तां पुरीं । द्वारकां वृष्णिनिलयां योद्धा चाहं महामते ।
एते च बलिनः सर्व्वे नृपा मम समागताः । अश्वाश्च वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
उग्रा मत्ताः सहस्रञ्च गजा नियुतमेव च । एतेनैव बलेनाजौ हनिष्ये केशवं रणे ।
तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद सांप्रतं । १५५६५
प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ।
॥ नारद उवाच ॥ सर्व्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितिः । अवार्य्यः सर्व्वकार्य्येषु गमने केनचिन्नृप ।
किन्तु वक्तुं तथा राजन्नोत्सहे नृपसत्तम । सर्व्वे जानन्ति देवेशं चक्रपाणिं जनार्द्दनं ।
विष्णौ सर्व्वगते देवे दुष्टान् हत्वा सबान्धवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् धरातिले ।
को नाम वसुदेवेदं शब्दं प्राप्स्यति मानवो । जानानाः? [illegible] समर्थाः प्रथमा नराः । १५५७०
हरिः सर्व्वगतो विष्णुर्द्दर्पं ते व्यपनेष्यति । चक्रिणामजितो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा दर्पन्ते व्यपनेष्यति । [illegible] राजन् यच्च वै तव संस्थितं ।
शार्ङ्गं खड्गं तथा राजन् महाघोरं न दास्यते । अतीव ह्रासकालोऽयं तव संप्रति वर्त्तते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकनारदसंवादे त्र्यशीत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो मदबलान्वितः । नारदं विप्रवर्य्यं तं प्रोवाच नृपसंसदि ।
किमिदं विप्र विप्रर्षे राजाऽहं वो द्विजैः सह । गच्छ त्वं काममथवा मुने शापप्रदः सदा । १५५७५
भीतस्त्वत्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममद्य हि । इत्युक्तो नृपवर्य्येण तुष्णीमेव स नारदः ।
जगामाकाशगमनो यत्र तिष्ठति केशवः । स गत्वा विष्णुमङ्काशं विष्णोः सर्व्वं शशंस ह ।
तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णुर्यथेष्टं वदतामिति । दर्पं तस्यापनेष्यामि श्वोभूते द्विजसत्तम ।
इत्युक्ता विररामैव तस्मिन् वदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबाहुर्बलैर्व्बहुभिरीश्वरः ।
अश्वैरनेकसाहस्रैर्गजैर्व्बहुभिरन्वितः । शस्त्रकोटिसमायुक्तः स राजा सत्यसङ्गरः । १५५८०
अनेकशतसाहस्रैः पत्तिभिः स समन्वितः । एकलव्यप्रभृतिभी राजभिश्च समन्ततः ।
अष्टौ रथसहस्राणि नागानामयुतं तथा । अर्व्वुदं पत्तिसंघानां तद्बलं समपद्यत ।

एतेन तु बलेनाजौ प्रस्फुरन्नृपसत्तमः । विरराज महाराजमुद्यन्नो यथा रविः ।
स ययौ मथुरायेण नगरीं द्वारकामनु । तथैव दीपिकाहस्ता रात्रौ तमसि दारुणे ।
ययुर्बिविधशस्त्राढ्याः संपतन्तो महाबलाः । द्वारकां वीर्य्यसम्पन्नां महाघोरां नृपोत्तमाः । १५८८५
रथं महान्तमारुह्य शस्त्रौघैश्च समावृतं । पट्टिशासिसमाकीर्णं गदापरिघसंकुलं ।
शक्तितोमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचितं । किङ्किणीजालसंयुक्तं शरासिप्राससंयुतं ।
महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदोपमं । धनुर्गदासमाकीर्णं महामेघोपमं महत् ।
सम्यक्कंसद्गृहाकारं ययौ द्वारवतीमनु । गृहीतदीपिको राजा वीर्य्यवान् बलवान्नृप ।
हन्तुमैच्छज्जगन्नाथं कृष्णं चैव समन्ततः । आकर्षन् बलमुख्यांस्तान् राज्ञः सर्व्वान्महाद्युतिः । १५८९०
पुरद्वारं समासाद्य बलं संस्थाप्य यत्नतः । इदं प्रोवाच राजा तु नृपान् सर्व्वानवस्थितान् ।
ताड्यतामद्य भेरी तु नाम विश्राव्य मामकं । युध्यतां युध्यतामद्य देवं वा प्रतिदीयतां ।
आगतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थी वीर्य्यवत्तरः । हन्तुकामः समयान् वः कृष्णबाहुबलाश्रयान् ।
इति ते प्रेषिताः सर्व्वे समीयुः सूचका यदून् । दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बहुः शतसहस्रशः ।
इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलालसाः । पुरीं ते पुरतस्तत्र क्षत्रियाः क्षत्रियास्तथा । १५८९५
सिंहनादं प्रकुर्व्वन्तः शस्त्रधारासमाकुलाः । कुतोऽयं वृष्णिप्रवरः कुतो राजा सभापतिः ।
कुतोऽयं सात्यकिर्व्वीरः कुतो हार्द्दिक्य एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्व्वयादवसत्तमः ।
इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्व्व एव ते ।
आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्व्वतः शरांश्च चापानि बहूनि सर्व्वे । युद्धाय सन्नाहनिबद्धभा ययुर्द्दरैः पुरीं द्वारवतीं नृपोत्तमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकस्य द्वारकागमने चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्व्वे दृष्ट्वा सैनिकसञ्चयं । रात्रौ च व्यसनं प्राप्तं महाशब्दसमाकुलं । १५९००
महावातसमुद्भूतकल्पान्तसागरोपमं । सन्नद्धाः समपद्यन्त क्षत्रिया युद्धलालसाः ।
गृहीतदीपिकाः सर्व्वे यादवाः शस्त्रयोधिनः । सात्यकिर्व्बलभद्रश्च हार्द्दिक्यो निशठस्तथा ।
उद्धवोऽथ महाबुद्धिरुग्रसेनो महाबलः । अन्ये च यादवाः सर्व्वे कवचप्रपोढ रताः ।
समस्तयुद्धकुशला रात्रौ सन्नाहयोधिनः । क्षत्रियाः खड्गिनश्चैव सर्व्वे शस्त्रसमाकुलाः ।
युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः । रथिनो गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा । १५९०५
नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्ययुर्नगरात्तूर्णं दीपिकाभिः समन्ततः ।
कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वदन्तः सर्व्वसात्वताः । दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।
ततो वितिमिरो देशः समन्तात् प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्घोरं वृष्णिभिः शत्रुभिः सह ।
ततो महान् समभवच्च नादो रोमहर्षणः । हया हयैः समायुक्ता गजाश्च गजयूथपैः ।
रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः सादिनस्तथा । खड्गिनः खड्गिभिः सार्द्धं गदिभिर्गदिनस्तथा । १५९१०
परस्परव्यतीकारो रण आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंक्षोभः शब्दस्तेषां महात्मनां ।

धावन्तः प्रहरन्त्येतान् सर्व्वतो नृप हन्ति नः । अयमेष महाबाहुः खड्गी पतति वीर्य्यवान् ।
अयमेष शरी घोरो वर्त्ततेऽतिसुदारुणः । गदी चायं महावीर्य्यः सर्व्वान्नो बाधते नृप ।
अयं रथी शरी चापी गदी ह्रुषी तनुत्रवान् । पट्टिशी सर्व्वतो याति कुन्तपाणिरयं बली ।
अयमत्र महाशूली संस्थितः सर्व्वतो दिशं । गजोऽयं सविषाणाग्रो वर्त्तते सर्व्वतः प्रति । ११११५
अयं सर्व्वगतः शूरो वेगवान् वातसन्निभः । शरान् शरैः समाहन्ति खड्गान् खड्गैश्च भूतपते ।
कुन्तान् कुन्तैः समाजघ्नुर्गदाभिश्च गदास्तथा । परिघान् परिघैः साङ्गैः शूलान् शूलैः समन्ततः ।
एवं तेषां महाराज कुर्व्वतां रणमुत्तमं । संग्रामः सुमहानासीच्छब्दश्चापि महानभूत् ।
भूतानि सुबहून्याशु भ्रमवन्ति महान्ति च । प्रादुरासन् समस्तानि श्मशानानीव निस्वनः ।
रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामे लोमहर्षणः । प्रावर्त्तत महायुद्धं वृष्णीनाञ्चैव तैः सह । १११२०
केचिद्धताः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवीक्षितः । केचित् पतितमाश्लिष्टा विप्रकीर्णशिरोधराः ।
पेतुरुर्व्व्यां महावीर्य्या राजानः शस्त्रपाणयः । केचित्तु भिन्नमर्म्माणः समापेतुः सहस्रशः ।
परस्परं समाश्रित्य परस्परवधैषिणः । न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समन्तात् क्षतविग्रहाः ।
पेतुर्गतासवः केचित् यमराष्ट्रविवर्द्धनाः । एवन्ते निहता राजन् पोथिताः सर्व्व एव तु ।
एतस्मिन्नन्तरे शूर एकलव्यो निषादपः । धनुर्गृह्य महाघोरं कालान्तकयमोपमः । १११२५
शरैरनेकसाहस्रैरर्द्दयामास यादवान् । परःशतैः शराणान्तु निशितैर्म्मर्म्मभेदिभिः ।
वृष्णीनाञ्च बलं सर्व्वं पोथयामास सर्व्वतः । युध्यतः शस्त्रपाणींश्च वञ्चयन् वीर्य्यवत्तरान् ।
निशठं पञ्चविंशत्या शराणां नतपर्व्वणां । सारणं दशभिर्विद्ध्वा हार्द्दिक्यं पञ्चभिः शरैः ।
उग्रसेनं नवत्या तु वसुदेवञ्च सप्तभिः । उद्धवं दशभिश्चैव अक्रूरं पञ्चभिः शरैः ।
एवमेवेतरान् सर्व्वान् निहता निशितैः शरैः । विद्राव्य यादवीं सेनां नाम विश्राव्य वीर्य्यवान् । १११३०
एकलव्यो यदुश्रेष्ठान् वीर्य्यवान् बलवानहं । इदानीं सात्यकिर्वीरः क्व याक्षति महाबलः ।
मदमत्तो हली साक्षात् क्व यातोऽद्य गदाधरः । इत्याह सिंहनादेन सिंहान् विद्रापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे रात्रियुद्धे पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहतेष्वथ सैन्येषु वृष्णिवीरेषु चैव हि । भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्व्वतः ।
दीपिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्व्वतः । जितमित्येव तन्मत्वा वृष्णीनां बलमुत्तमं ।
ततः पौण्ड्रो महावीर्य्यो बभाषे सैनिकान् स्वकान् । शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राष्टद्वैः कुन्तैः पुरीमिमां । १११३५
कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्व्वतो दिशं । कर्षणैः सुघोरैश्चान् सर्व्वतो यात भूमिपाः ।
भिद्यन्तां प्राकारचयाः प्रासादाश्च समन्ततः । गृह्यन्तां कन्यकाः सर्व्वा दाराश्चैव समन्ततः ।
गृह्यन्तां रत्नमुख्यानि धनानि सुबहून्यथ । ते तथेति महात्मानो राजानः सर्व्व एव तु ।
कुठारैः सर्व्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाज्ञया । प्राकारांश्चैव सर्व्वांश्च प्रासादान् वरसद्मवान् ।
अथ तत्र महान् शब्दः प्रादुरासीत् समन्ततः । ढक्केषु पात्यमानेषु प्राकारेषु महाबलैः । १११४०

पूर्व्वद्वारे महाराज स्थिताः प्राकारसंवृताः । श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः शीघ्रमूर्च्छितः ।
मयि सर्व्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः । गतः कैलासशिखरं द्रष्टुं शङ्करमव्ययं ।
अवश्यं हि मया रक्ष्या पुरी द्वारवती स्थितं । इति सञ्चिन्त्य मनसा समुत्थाय त्वरन् ।
रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः । पुत्रेण संयुतं घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।
धनुर्व्वहस्तदादाय शरांश्चाशीविषोपमान् । आमुच्य कवचं घोरं दृढं संपातदुःसहं । ११११५
अङ्गदी कुण्डली तूणी शरी चापी गदासिमान् । ययौ युद्धाय शैनेयः संस्मरन् केशवं वचः ।
दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरुत्तमः । तथैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्वरं ।
गदी शरी महावीर्य्यः प्रायाद्रणचिकीर्षया । सिंहनादं प्रकुर्व्वन् वै मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।
उद्धवोऽपि बली नागाद्रुममारुह्य सत्वरं । कृत्वा महास्वरं घोरं सर्व्वयादवसत्तमः ।
ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्ये च वृष्णयः सर्व्वे ययुः संक्रमलालसाः । १११२०
रथान् गजान् समारुह्य वाजिनश्च महाबलाः । दीपिकाभिश्च सर्व्वत्र पुरोक्तामिरीश्वराः ।
सिंहनादं प्रकुर्व्वन्तः स्मरन्तः केशवं वचः । पूर्व्वद्वारं समागम्य वृष्णयो युद्धलालसाः ।
ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते तथा ।
शिनिर्व्वीरः शरी चापी गदी तूणीरवान् विभो । वायव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरं ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य धनुःप्रवरमुत्तमं । मुमोच परसैन्येषु शिनिवीरः प्रतापवान् । १११२५
वायव्यास्त्रेण ते सर्व्वे तत्क्षणात् नरसत्तमाः । विजिताः सात्यकेर्वीर्य्येण यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ।
तत्र गत्वा स्थिताः सर्व्वे निर्द्धूता वातरंहसा । यत्र पूर्व्वं स्थिताः सर्व्वे विद्रुता राजसत्तमाः ।
तत्र स्थित्वा च शैनेयः शरमादाय सत्वरः । निश्चितं सर्पसङ्काशं बभाषे सात्यकिस्तदा ।
क इदानीं महाबुद्धिः पौण्ड्रको राजसत्तमः । स्थितोऽस्मि सव्यसाचीव शरी चापी महाबलः ।
यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । कस्योऽसि केशवस्याहं शिष्यस्तु पौण्ड्रकं स्थितः । १११३०
छित्त्वा शिरस्तु तस्यास्य सर्व्वजनस्य पश्यतः । कस्मिं द्वाःस्थानि सर्व्वेभ्यः सम्भवेन दुरात्मनः ।
किं नाम ईदृशं कर्म्म चौरवत् समाचरेत् । सुप्तेषु निशि सर्व्वेषु यादवेषु महात्मसु ।
चौरोऽयं सर्व्वथा राजा न हि राजसमान्वितः । यदि शक्तो न कुर्य्याच्च चौर्य्यमेवं नृपाधमः ।
अद्योऽस्य वञ्चिता राज्ञश्चौर्य्यकार्य्यं प्रकुर्व्वतः । सर्व्वथा मरणं तस्य न चिरयामि धीमतं ।
इत्युक्त्वा सात्यकिर्व्वीरः प्रजहास महाबलः । विस्फार्य्य सुदृढं चापं सन्दधे कार्म्मुके शरं । १११३५
आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः । क नु कृष्णः क गोपालः कुतः सोऽद्य प्रवर्त्तते ।
स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क च ज्ञानोऽसि गोकिलः । स इदानीं क वर्त्तेत गत्वीला मम सङ्गमम् ।
हन्ता मत्युर्महावीर्य्यो नरकस्य महात्मनः । ममैव तात युद्धेऽस्मिन् स्थितस्तस्मिन् दुरात्मनि ।
गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न क्षमसे भयात् । अथवा तिष्ठ किञ्चित्तु ततो द्रष्टासि मे बलं ।
शिरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुरासदैः । इच्छन्तव शोणितं भूमिः पास्यति मेदिनीं । १११४०

श्रोष्यते च तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि । यो गर्व्वस्तव गोपस्य सर्व्वदा वर्त्तते महान् ।
विनश्यतु स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदूत्तम । त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्व्वतं ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्व्वं महामते । शरं गृहाण निशितं यदि शक्तोऽसि सात्यके ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय ययौ योद्धुं व्यवस्थितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे रात्रियुद्धे षडशीत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्वृष्णिपुङ्गवः । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं स्मरन्निव । ११९७५
अवोचदीदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधमः । को नाम जगतां नाथमित्थं ब्रूयाज्जिजीविषुः ।
मृत्युस्त्वां सर्व्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः । जिह्वा ते शतधा दीर्य्याद्वदतस्तादृशं वचः ।
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक । यन्नाम वासुदेवेति तव संप्रति वर्त्तते ।
यावत् पतति कायात्ते शिरस्तावत् प्रवर्त्तते । स एव यो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।
एक एव जगन्नाथः कर्त्ता सर्व्वस्य सर्व्वगः । दुरात्मन् सर्व्वथा देवो भविष्यति न संशयः । ११९८०
एष तेऽहं शिरः कायात् पातयिष्यामि राजक । यद्यसौ भगवान् विष्णुर्नागमिष्यति सांप्रतं ।
अस्त्रवीर्य्यं बलञ्चैव सर्व्वं दृष्टं च साम्प्रतं । नातः परतरं राजन् वीर्य्यं तव च वर्त्तते ।
सर्व्वं दृष्टं यथैव स्थितोऽस्मि व्यवसायवान् । शरी चापी गदी खड्गी सर्व्वथाऽहमुपस्थितः ।
नैतज्जगन्मायावी यत्त्वेनैतद्ब्रवीम्यहं । सर्व्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।
तवाङ्गं तिलशः कृत्वा सभ्यो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा बाणमादाय वासुदेवं महाबलः । ११९८५
आकर्णपूर्णमाकृष्य विव्याध निशितं शरं । स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
नवभिर्दशभिश्चैव शरैः सन्नतपर्व्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंश्च बहुधा किल ।
ततो नाराचमादाय निशितं यमसन्निभं । धनुराकृष्य भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन् स्वकान् । नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यसङ्गरः ।
ललाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामग्रणीस्तदा । निषसाद रथोपस्थे निश्चेष्ट इव सत्तम । ११९९०
ततः स पौण्ड्रको राजाऽविध्यद्दशभिराशुगैः । सारथिं पञ्चविंशत्या हयांश्च चतुरो नृप ।
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः सारथिश्च समन्ततः । विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथे चापि सिंहनादं समादधे । तेन नादेन तत्राभूद्विबुद्धः सात्यकिर्नृप ।
विहान् हयांस्तथा दृष्ट्वा सारथिञ्च तथा गतं । शैनेयोऽथ महावीर्य्यो रुषितो नृपसत्तम ।
अद्य द्रक्ष्यामि ते वीर्य्यमित्युक्त्वा बाणमाददे । विव्याध तेन बाणेन वक्षस्येनं महाबलं । ११९९५
ततश्चापि तेनासौ वासुदेवः शरेण ह । सुस्रुवे रुधिरं घोरमतुल्यं वक्षसा नृप ।
रथोपस्थे पपाताशु निश्वसन्नुरगो यथा । क्षणमात्रापि न जानाति केवलं निषसाद ह ।
सात्यकिस्तु रथं विद्धा दशभिः सायकैस्तथा । ध्वजं चिच्छेद भल्लेन वासुदेवस्य वृष्णिपः ।
हयांश्च चतुरो हत्वा बाणैः सारथिमेव च । युयुधानोऽथ राजेन्द्र बाणैः सारथिमेव च ।

सारथेश्च शिरः कायाद्धाहरत् स रथात्तदा। रथयन्त्रञ्च चिच्छेद ध्वजाच्च च्यवनोऽभवत्। ११२५०
चक्रञ्च तिलशः कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा। जहास विपुलं राजन् वासुदेवं महाबलः।
ततः परं महत्प्रायं सात्यकिर्वृष्णिनन्दनः। अर्द्धं कृत्वा बली चापात् सर्व्वलोकस्य पश्यतः।
शरैः सप्ततिसंख्याकैरर्द्दयामास सत्वरं। ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्व्वतस्तदा।
शिरसः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा। केवलं धैर्य्यनिचयद्रूपावन्तः शरावन् यथा।
यथा मनस्वी रिक्तश्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः। ततश्चुक्रोध बलवान् वासुदेवः प्रतापवान्। ११२५५
अर्द्धचन्द्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिं। विद्धा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव।
विद्धोऽथ सात्यकिस्तेन शरैः पञ्चभिराशुगैः। चापं चिच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं तथाऽनदत्।
वासुदेवो गदां गृह्य भ्रामयित्वा पदात् पदं। त्वरितं पातयामास सात्यकेर्मूर्द्धनि प्रभो।
सव्येन तां समालभ्य करेण यदुनन्दनः। शरं प्रगृह्य विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकं।
तदनन्तरे गृहीत्वाशु वासुदेवः प्रतापवान्। शक्तिभिर्दशभिश्चैव सात्यकिं निजघान च। ११२६०
ताभिर्विद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यसङ्गरः। अपास्य धनुरन्यत्तु धनुरादाय सत्वरं।
आजघान गदापाणिर्वृष्णीनामग्रणीर्नृप।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२८७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महापाणिः सात्यकिर्वृष्णिनन्दनः। वासुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप।
सात्यकिं वासुदेवस्तु गदयाऽभ्यहनद्बली। तावुद्यतगदौ वीरौ शुशुभाते बृहद्बलौ।
दृप्तौ वने यथा सिंहौ परस्परवधैषिणौ। ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सव्यं मण्डलमागमत्। ११२६५
दक्षिणं वासुदेवस्तु तं जघान स्तनान्तरे। युयुधानोऽथ वीरस्तु वाहोर्मध्यमताडयत्।
दृढं च ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि। तत उत्थाय वीरस्तु ललाटेऽभ्यहनत् गदां।
विषण्णः किञ्चिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरं। गदयाऽभ्यहनद्वीरः सात्यकिः पौण्ड्रसत्तमं।
वासुदेवो बली वीरः साक्षान्मृत्युरिवापरः। जघान गदया वृष्णिं निर्द्दहन्निव चक्षुषा।
स तया ताडितो वृष्णिर्गदया बाहुमुक्तया। आलम्ब्य भूमिं सहसा स्थितो रक्तगतो यथा। ११२७०
संज्ञां पुनः समालभ्य पाणिभ्यां दृढमेव च। गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रपीड्य च।
द्विधा कृत्वा महागुर्व्वीं गदां कालायसीं शुभां। उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं ननादनदत्।
तत उत्सृज्य राजा तु वासुदेवो महाबलः। सव्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण च।
मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वासुदेवः प्रतापवान्। ताडयामास मध्ये तु स्तनयोः सात्यकेर्नृप।
शैनेयो वृष्णिवीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरं। तथैवाभ्याहनद्वीरो वासुदेवं रणाजिरे। ११२७५
तथैव वासुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसङ्गरं। तयोरेवं महाघोरं तद्युद्धं प्रवर्त्तत।
जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तदा। उरसोरः समाहत्य जानुभ्यां जानुनी तथा।
कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं संप्रचक्रतुः। तत्रयोस्तत्र राजेन्द्र शूरयोः सन्निकर्षयोः।

वने यथाऽग्निस्तत्पन्नस्तथैवाभून्महारणः । तावाजौ प्रथितौ वीरावुभौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
निशि स्तिमितमूकायां शशं त्यक्त्वा महाबलौ । युयुधाते महाराज मत्तौ द्वाविव विश्रुतौ । ११२१०
उभे सेने महाराज संशयं जग्मतुस्तदा । किन्नु स्यात् सात्यकिर्वीरो हतस्तेन भविष्यति ।
आहोस्विद्वासुदेवस्तु हतस्तेन महात्मना । अथवा तौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
युध्यमानौ महावीरौ मरौ स्वर्गं गमिष्यतः । अन्यथा नोपरम्येतां युद्धाद्घोरौ सुनिश्चितौ ।
अहो वीर्य्यमहो धैर्य्यमेतयोर्बलशालिनोः । एतौ महाबलौ लोके एतौ प्रकृतिसत्तमौ ।
नैवं युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेष्वपि । न श्रुतो न च वा दृष्टः संग्रामोऽयं कदाचन । ११२१५
एवं ते सैनिका ब्रूयुः सेनयोरुभयोरपि । रात्रौ निशीथे मेघाभे दृष्ट्वा युद्धं सुदारुणं ।
अथ तौ बाहुभिर्वीरौ सन्निपेततुरञ्जसा । दशभिर्मुष्टिभिर्जघ्ने सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
पञ्चभिः सात्यकिं पौण्ड्रः समाजघ्ने महाबलः । तयोश्चटचटाशब्दो मुष्टिप्रक्षोभणो महान् ।
प्रादुरासीत्तु सर्व्वत्र सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकलव्यो निषादपः । बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरं । ११२२०
नाराचैर्दशभिर्विद्धा बाणैश्च दशभिः परैः । चिच्छेद धनुरुद्धं तत् सर्व्वबलस्य पश्यतः ।
सूतं दशभिराहत्य रथं चिच्छिदिरे च । ध्वजं चिच्छेद भल्लेन निषादस्य जगत्पतिः ।
ततोऽपरं महच्चापं निषादो वीर्य्यसम्मतः । दृढमौर्व्वीसमायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
कामपालं शरेणाशु जघान जनमध्यतः । बलदेवो महावीर्य्यः श्वेतसर्पं इव श्वसन् ।
दशभिस्तद्धनुर्दिव्यं शरैः सन्नतपर्व्वभिः । चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवाग्रजः । ११२२५
एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरः । प्राक्षिपद्बलदेवाय निशितं घोरविग्रहं ।
तमन्तरे यदुर्वीरो वृष्णिवीरः प्रतापवान् । तिलशः पञ्चभिर्बाणैश्चकार यदुनन्दनः ।
ततो महत् परं खड्गं सर्व्वकालायसं शुभं । प्राक्षिपत् सारथेः कायमालोक्याथ निषादपः ।
तच्चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुनन्दनः । बाणैरन्तरथेष्वेव निर्बिभेद महारणे ।
ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप । निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः । ११२३०
सिंहनादं महाघोरमकरोत् स निषादपः । सा शक्तिः प्रेषिता तेन बलदेवमुपागमत् ।
उत्पतन्तीं महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् । आदायाथ निषादेशं सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।
तयैव तं जघानाशु वक्षोदेशे स माधवः । स तया ताडितो वीरः स्रस्तगात्र निषादपः ।
विह्वलः सर्व्वगात्रेषु निपपात महीतले । प्राणसंशयमापन्नो निषादो रामताडितः ।
निषादास्तस्य राजेन्द्र शतशोऽथ सहस्रशः । अष्टाशीतिसहस्राणि निषादास्तस्य योधिनः । ११२३५
गदिनः खड्गिनश्चैव महेष्वासा महाबलाः । शरैरनेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
गदाभिः पट्टिशैः शूलैः परिघैः प्रासतोमरैः । कुन्तैरथ कुठारैश्च यादवानां महाजवं ।

शलभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं हुताशनं । ते शतं पातयाञ्चक्रू रामं राजन्निवापरे ।
केचित् कुठारैराजघ्नुः केचित् शूलैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदाघ्नन्ति शक्तिभिश्च तथाऽपरे ।
निजघ्नुः सहसा रामं प्रस्फुरन्तं यथा यथा । ततः क्रुद्धो हली साक्षात् हलमुद्यम्य सत्वरं । ११२६०
सर्व्वानाकर्षयामास मुषलेन च पीडयन् । ते हन्यमाना राजेन्द्र निषादाः पर्व्वताश्रयाः ।
निपेतुर्द्धरणीपृष्ठे शतशोऽथ सहस्रशः । शरैश्च तान्महाराज हत्वा सर्व्वान्महाबलान् ।
सिंहवन्ननदंस्तत्र तदा रामो महाबलः । ततो राज्ञो महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।
आगत्य संघयूथानि भक्षयन्तः समासते । पिबन्तः शोणितं कोष्ठात् संछिद्य च शवं बहु ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि एकलव्यवैन्यवधे ऊननवत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रव्यादाः सर्व्व एवाशु भक्षयन्तस्तदा शवं । हसन्तो विविधं घोरं नादयन्तो वसुन्धरां । ११२६५
राक्षसाः पिशिताशाश्च पिबन्तः शोणितं बहु । आमिषं भुञ्जते राजन् शवस्य पिशिताशनाः ।
नृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्थ्या रणतोषिणः । काका बलाका गृध्राश्च श्येना गोमायवस्तथा ।
भक्षयन्तः प्रवर्त्तन्ते राक्षसाश्चैव दारुणाः । एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
हतान् सर्व्वान् समालोक्य निषादान् वनचारिणः । गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।
जघान गदया राजन् जत्रुदेशे निषादपः । ततो रामो दृढं राजन्निषादं बाहुशालिनं । ११२७०
आजघ्ने गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः । तयोश्च तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्त्तत ।
आकाशे शब्द आसीत्तु तयोर्युद्धे महाभुज । समुद्राणां यथा घोषः सर्व्वेषां संनिगच्छतां ।
कल्पक्षये महाराज शब्दः सुतुमुलोऽभवत् । क्षोभितो नागराजश्च नागाः क्षोभं समाययुः ।
पृथिवी चान्तरीक्षञ्च सर्व्वं शब्दमयं बभौ । ततः स पौण्ड्रको राजा सात्यकिं वृष्णिनन्दनं ।
गदयैव जघानाशु सत्वरं रणकोविदः । युयुधानो बली राजन् वासुदेवं जघान ह । ११२७५
तयोश्च तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे । चतुर्णां युध्यतां राजन् परस्परवधैषिणां ।
शस्त्राक्षोभभवो राजन् शब्द आसीत् सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन् संग्राममूर्द्धनि ।
तारका निष्प्रभा राजंस्तमसैवं क्षयं गते । उषसि प्रतिबुद्धानां तमो निःशेषतां ययौ ।
उदितो भगवान् सूर्य्यश्चन्द्रश्च क्षयमाययौ । तयोर्युद्धं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनां ।
देवासुरसमं राजन्नुदिते भास्करे महत् । ११२८०
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २९० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भगवान् देवकीसुतः । गन्तुमैच्छज्जगन्नाथः पुरीं बदरिकाश्रमात् ।
नमस्कृत्य मुनीन् सर्व्वान् ययौ द्वारवतीं नृप । आरुह्य गरुडं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ।
सुमहान् शुश्रुवे शब्दस्तेषां युद्धं प्रकुर्व्वतां । गच्छता देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्वयं शब्द उत्थितः । संग्रामसम्भवो घोर आर्य्यशैनेयसंयुतः ।
व्यक्तमागतवान् पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रकेण महात्मना । ११२८५

यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरेतरं । शब्दोऽयं सुमहान् व्यक्तो नात्र कार्य्या विचारणा ।
इत्येवं चिन्तयित्वा तु दध्मौ शङ्खं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीणयन् वृष्णिपुङ्गवान् ।
रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः । यादवा वृष्णयश्चैव श्रुत्वा शङ्खस्य तं रवं ।
क्षणमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवो ह्ययं । इति ते मेनिरे राजन् वृष्णयो यादवास्तथा ।
निर्भयाः समपद्यन्त वृष्णयो यादवाश्च ते । तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्तार्क्ष्यश्च पततांवरः । ११२९०
ततश्च देवकीसूनुर्दृष्टो यादवेश्वरः । सूताश्च मागधाश्चैव पुरो यान्ति जगत्पतेः ।
स्तुत्या स्तुतं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणं । ततश्च यादवाः सर्व्वे परिवव्रुर्जनार्द्दनं ।
कृष्णस्तु गरुडं भूयो गच्छ त्वं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गरुडं विष्णुर्विसृज्य यदुनन्दनः ।
दारुकं पुनराहेदं रथमानय मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रथमादाय सत्वरं ।
रथोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्ति मे । इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्याग्रे स्थितो हरेः । ११२९५
गते च गरुडे विष्णू रथमारुह्य सत्वरं । यत्र युद्धं समभवत्तत्र याति स्म केशवः ।
तत्र गत्वा महाराज युध्यतांश्च महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुकुलोत्तमः ।
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकं । सात्यकिं पृष्ठतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ।
क्रुद्धोऽथ सात्यकी राजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमितो राजन् नैष धर्म्मः सनातनः ।
जित्वा मां गच्छ राजेन्द्र परं योद्धुं महारणे । क्षत्रियोऽसि महावीर स्थिते मयि रणोत्सुके । ११३००
एष ते गर्व्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा चापतस्तस्य गच्छतो यादवेश्वरः ।
पौण्ड्रकस्य शिनेर्नप्ता पश्यतः केशवस्य च । अवज्ञाय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम च ।
निर्भर्त्स्य सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
यथाप्राणं यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽथ भगवानेवं सात्यकिं प्रशशंस च ।
निवार्य्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं स्थीयतामसौ । उपारमद्यथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः । ११३०५
स ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । भो भो यादव गोपाल इदानीं क्व गतो भवान् ।
त्वां द्रष्टुमद्य संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतं । हत्वा त्वां सबलं कृष्ण सर्व्वैर्बन्धुभिरन्वितः ।
अहमेको भविष्यामि वासुदेवो महीतले । यच्चक्रं तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।
अनेन मम चक्रेण पीडितोऽसि च तद्रणे । चक्रमस्तीति यद्वीर्य्यं तव माधव सांप्रतं ।
नाशयिष्यामि तत् सर्व्वं सर्व्वलोकस्य पश्यतः । शार्ङ्गीति मां विजानीहि न त्वं शार्ङ्गीति शिष्यते । ११३१०
शङ्खी चाहं गदी चाहं चक्री चाहं जनार्द्दन । मामेव हि सदा ब्रूयुर्जानन्तो वीर्य्यशालिनः ।
आदौ त्वबलवृद्धाङ्गान् हत्वा स्त्रीबालकान् बहून् । गाश्च हत्वा महागर्व्वस्तव संप्रति वर्त्तते ।
तत्तेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुरः । शस्त्रं गृहाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय तस्थौ पार्श्वे जगत्पतेः । एतद्वचनमाकर्ण्य वासुदेवस्य भाषितं ।
स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृपं । कामं वद नृप त्वं हि पातक्यसि सदा नृप । ११३१५

गोघाती बालघाती च स्त्रीहन्ता सर्व्वथा नृप । चक्री भव गदी राजन् शार्ङ्गी च सततं भव ।
नामधेयं वृथा मह्यं वासुदेवेति च प्रभो । शार्ङ्गी चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि यथा मम ।
किन्तु वक्ष्यामि किञ्चित्तु शृणुष्व यदि मन्यसे । चक्रिणा गदिनो ये तु स्थिते मयि जगत्पते ।
तथाऽनुकुर्वते त्वां हि जीवत्येव मयि प्रभो । यत्ते चक्रं महाघोरमसुरान्तकरं महत् ।
तत्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्य्यतः । आयुधैस्तव सर्व्वैश्च शब्दमात्रमसि ते । १११२०
गोपोऽहं सर्व्वदा राजन् प्राणिनां प्राणदः सदा । गोप्ता सर्व्वेषु लोकेषु शास्ता दुष्टस्य सर्व्वदा ।
कत्थनं सर्व्वदा कार्य्यं जित्वा राजनृपाधम । अजित्वा किं भवान् ब्रूते स्थिते मयि च संस्थिते ।
हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्तोऽसि पौण्ड्रक । स्थितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथी चापी गदासिमान् ।
रथमारुह्य युद्धेऽस्मिन् सन्नद्धो भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे एकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं जघान सहसा निशितेन शरेण ह । १११२६
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु शरैर्दशभिराशुगैः । वासुदेवं जघानाशु वार्ष्णेयं वृष्णिनन्दनं ।
दारुकं पञ्चविंशत्या हयान् दशभिरेव च । सप्तत्या वासुदेवन्तु यादवं वासुदेवकः ।
ततः प्रहस्य सुचिरं केशवः केशिसूदनः । हतोऽयमिति मनसा संपूज्य यदुनन्दनः ।
आकृष्य शार्ङ्गं बलवान् सन्धाय रिपुसूदनः । नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ।
सारथेश्च शिरः कायादाक्षिप्य यदुनन्दनः । अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः । १११३०
रथं राज्ञः समाहत्य तथोभौ पार्ष्णिसारथी । चकार तिलशः कृत्वा हसन् किञ्चिदवस्थितः ।
पौण्ड्रको वासुदेवस्तु रथादाप्लुत्य सत्वरः । आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत् केशवाय वै ।
स खड्गं शतधा कृत्वा तूष्णीमासीच्च केशवः । ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालसन्निभं ।
गृहीत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् । प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सर्व्वलोकस्य पश्यतः ।
तद्द्विधा जगतां नाथश्चकार यदुनन्दनः । ततश्चक्रं महाघोरं वज्रधारं महाप्रभं । १११३५
चित्रङ्गारसमायुक्तमायसक्षुरकिङ्करा । आदायाथ महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनं । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पविनाशन ।
अपनेष्यामि वार्ष्णेय सर्व्वलोकस्य पश्यतः । त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतमत्युग्ररावदं ।
यदि शक्तो हरे कृष्ण दारयेदं महायुधं । इत्युक्त्वा तच्छतमुखं भ्रामयित्वा महाबलः ।
चिक्षेपाथ महावीर्य्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः । अवप्लुत्य ततो देवास्ततुमुल्य महावदः । १११४०
सिंहनादं महाघोरं श्रमरकोर्ध्वांबरा । ततो विस्मयमापन्नो भगवान् देवकीसुतः ।
अहो वीर्य्यमहो धैर्य्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहं । इति मत्वा क्षणाय चकितश्च रथोत्तमात् ।
ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केशवे । तां शिलां प्रेषयामास तस्मै यदुकुलोद्वहः ।
पौण्ड्रेण सुचिरं कालं क्रीडित्वा भगवान् हरिः । ततश्चक्रमादाय निशितं रक्तभोजनं ।

दैत्यमांसप्रदिग्धाङ्गं नारीगर्भविमोचनं । प्राप्तकुकामयं घोरं दैत्यदानवनाशनं । ११२०५

सहस्रारं शतारञ्चाद्भुतं दैत्यभीषणं । ऐश्वर्य्यञ्च परमं नित्यं सुरगणार्च्चितं ।

विष्णुः सुदर्शनचक्रं शार्ङ्गी नित्यं युक्तः सदा हरिः । जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमं ।

तस्य देहं विदार्य्याशु चक्रं पिशितभोजनं । कृष्णस्याथ करं भूयः प्राप सर्व्वेश्वरस्य ह ।

ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतद्भुवि । निहत्य भगवान् विष्णुर्हुविंशगतिः प्रभुः ।

प्रतिपेदे सुधर्म्मान्तु यादवैः पूजितो हरिः । ११२१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे द्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निषादेशं ततो रामः शत्रुघ्ना वीर्य्यवताम्वरः । आजघान स्तनद्वन्द्वे सिंहनादं तथाऽकरोत् ।

ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं मत्तं महाबलं । गदया लोकविख्यातो जघान स्तनयोरपि ।

आहतः स तु तेनाशु बलभद्रो महाबलः । उभाभ्याञ्चैव रामस्य कराभ्यां द्विषत्पुरः ।

गदां ग्रहीत्वा महाघोरामायान्तीं प्राणहारिणीं । दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयं ।

धावत्येवं तदा राजन् रक्तलक्ष्ये निषादपे । धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादपः । ११२१५

सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकं । भीत एव तदा राजन्नेकलव्यो निषादपः ।

कश्चिद्द्वीपान्तरं राजन् प्रविश्य न्यवसत्तदा । ततो रामो निषादेशं जिगाय यदुनन्दनः ।

तां सभां मणिरत्नाढ्यां प्रविवेश हलायुधः । सात्यकिर्युयुधानश्च तां सभां प्रविवेश ह ।

अन्ये च यादवा राजन् यथायोगमुपस्थिताः । आसनेषु च सर्व्वेषु वृष्णिवीरेषु सर्व्वतः ।

अभिवाद्य यथायोगं वृष्णीन् सर्व्वांश्च केशवः । उवाच वचनं काले भगवान् देवकीसुतः । ११२२०

दृष्टं कैलासशिखरं शङ्करो गोवसोहितः । स तु मह्यं यदुवरा प्रीतिमांश्च ददौ वरं ।

तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः । दृष्ट्वा मां शङ्करश्चैव प्रीतः खल्वा समापयौ ।

अत्यद्भुतं मया दृष्टं राजौ यादवसत्तमाः । पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदन्तौ मामिकां कथां ।

मृगयां चक्रतुस्तौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा । दृष्ट्वा मां तौ तु राजेन्द्राः प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।

भक्तिमन्तौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा । ततोऽहं सर्व्वथा प्रीतस्तौ गतौ स्वर्गमुत्तमं । ११२२५

तोषयित्वा महादेवं मया चाद्य समागतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते वृष्णयः सर्व्वे देवदेवं प्रशंसिरे । सर्व्वथा कृतकृत्यास्ते वृष्णयः शौरिकस्तथा ।

यादवाः सर्व्व एवाथ स्वं स्वं जग्मुर्यथालयं । अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।

रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचक्षे यथाऽभवत् । ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।

एतत्ते सर्व्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितं । प्रशास पृथिवीं कृत्स्नां दुष्टान् हत्वा महाबलान् । ११२३०

नरकं घोरकर्म्माणं पौण्ड्रकं नृपसत्तमं । हंसमेवं डिम्भकञ्च तथा सुन्दोपसुन्दकौ ।

ररक्ष विप्रान् देवांश्च मुनीन् मुनिवरार्च्चितः । विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाश्च दत्वा स केशवः ।

अग्निहोत्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतर्पयन् । मुनींश्च महर्षींश्च देवान् यज्ञैरनेकधा ।

स्वधया च पितॄन् सर्व्वान् प्रीणयन्नेव सर्व्वदा । तस्मिन् शासति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं प्रभो ।
सुखमेव प्रजाः सर्व्वा जीवन्ति ब्राह्मणादयः । ११२७५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकवधे त्रिनवत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २९३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदाभृतः । चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतः केशवीं कथां । को नु नाम हरेर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।
शृण्वन् स्तुवं स्मरन् वाऽपि तृप्तिं याति दिवानिशं । पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ।
कथमासीज्जगद्धर्तोर्हंसस्य डिम्भकस्य च । समितिः सर्व्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ।
विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तयोर्निधनं यात इत्येवमनुशुश्रुम । ११२८०
तौ सुतौ वीर्य्यसम्पन्नौ शिष्यौ भृगुसुतस्य च । सर्व्वास्त्रकुशलौ वीरौ हराद्लब्धवरौ किल ।
संग्रामः सुमहानासीदित्युक्तं भवता पुरा । तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पतेः ।
कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ यथाऽभूद्विग्रहो महान् । अष्टाशीतिसहस्राणि दानवानां तरस्विनां ।
बलान्यथ विचक्रस्य शितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य जयैषिणः ।
यदूनामन्तरप्रेप्सुर्यदूनां युद्धकाङ्क्षया । देवासुरे महायुद्धे देवान् जयति दुर्द्धरः । ११२८५
तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने जनमेजयवाक्ये चतुर्नवत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २९४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीत् शाल्वेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः । नाम्ना राजन् स पूतात्मा सर्व्वभूतदयापरः ।
पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविद्वेदविच्चैव सदा यज्ञपरः शिवः ।
तस्य भार्य्ये महीपाल रूपौदार्य्यगुणान्विते । बभूवतुः सुसंयत्ते ह्यनपत्ये नृपोत्तम ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा शच्या शक्र इवाम्बरे । नाम्ना मित्रसहो नाम सखा चासीन्महामते । ११२९०
तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदान्ततत्परः । अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ।
स राजा सहितस्ताभ्यामर्चयामास शङ्करं । पुत्रार्थं शूलिनं शर्व्वं दशवर्षाण्यनन्यधीः ।
स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्च्चितस्तेन राजेन्द्र शङ्करो नीललोहितः ।
आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय सुव्रत ।
अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं स्मयन्निव । पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा वृषध्वजः । ११२९५
अन्तर्द्धानं गतः शम्भुः प्रतिबुद्धस्ततो नृपः । सोऽपि मित्रसहो विद्वान् देवं केशवमव्ययं ।
पञ्चवर्षं जगन्नाथमर्चयामास भक्तितः । अर्च्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्द्दनः ।
पुत्रमेकं ददौ तस्मै स्वात्मना सदृशं हरिः । ते भार्य्ये गर्भमाधत्तां तेजसा शङ्करस्य च ।
विप्रभार्य्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । महिष्यौ ते महावीर्य्यौ पुत्रौ शङ्करनिर्म्मितौ ।
असूयतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य च । स तयोश्च महाराज नामकर्म्मादिकाः क्रियाः । ११३००

चकार विधिवत् सर्व्वं विप्रेभ्यो ऽदात् महद्धनं। स च विप्रो विनीतात्मा पुत्रमेकं हि लब्धवान्।
तावाहिव जगन्नाथं स्थितं पुत्रात्मना नृप। जातकर्म्मादिकं सर्व्वं ब्राह्मणः स चकार ह।
तौ कुमारावथं चैव वयः सुवपुषोऽभवन्। वेदानधीत्य ते सर्व्वान् श्रुत्वा चान्वीक्षिकीं तथा।
धनुर्व्वेदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्त्वभवंस्तदा। हंसो ज्येष्ठो नृपसुतो डिम्भकोऽनन्तरोऽभवत्।
स च विप्रसुतो राजन् जनार्द्दन इति स्मृतः। अन्योन्यमित्रतां याताः सर्व्वे चैव कुमारकाः। १५८०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने पञ्चनवत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २९५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हंसश्च डिम्भकश्चैव तपस्येतु महामते। मनश्चक्रतुरात्मानौ शङ्करस्य नृपोत्तम।
गत्वा तु हिमवत्पार्श्वे तपश्चक्रतुरञ्जसा। उद्दिश्य शङ्करं शर्व्वं नीलग्रीवमुमापतिं।
वीर्य्यार्थे चैव तौ स्नातामित्वाधाय तु मानसे। एकाग्रौ प्रयतौ भूत्वा वाय्वम्बुप्राशिनौ नृप।
नमस्ते देवदेवेति शङ्करेति दिवानिशं। हर शर्व्व शिवानन्द नीलग्रीव उमापते।
वृषध्वज विरूपाक्ष त्र्यम्बक जगतांपते। भक्तिप्रिय गिरीशेश वामदेव शिवाच्युत। १५८१०
सद्योजात महादेव देवदेव गुहाश्रय। भूतभावन भूतेश प्रणवात्मन् सदाशिव।
इत्यादिनामभिर्नित्यं स्तुवन्तौ शङ्करं भवं। हृदि कृत्वा विरूपाक्षं तपस्तेपतुरञ्जसा।
निर्म्ममौ निरहङ्कारौ मौनव्रतसमाश्रितौ। वर्षाणि च तदा राजन् पञ्च चक्रतुरोजसा।
ततः प्रीतो ऽभवच्छम्भुस्ताभ्यां संयमनेन च। स ददौ दर्शनं भीमं व्याघ्रचर्म्माम्बरो हरः।
त्रिनेत्रः शङ्करः शर्व्वः शूलपाणिरुमापतिः। अग्रतः संस्थितं शर्व्वं चन्द्रार्द्धकृतशेखरं। १५८१५
तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमश्चक्रतुरञ्जसा।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं वो यथेच्छा वां तथाऽस्तु वो। तावूचतुस्तदा राजन् प्रीतस्त्वं भगवन् यदि।
देवासुरमनुष्यैश्चोरगगन्धर्व्वदानवैः। आवामजय्यौ सर्व्वात्मन्नेष नौ प्रथमो वरः।
द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्रास्त्राणाञ्च संग्रहः। माहेश्वरं तथा रौद्रमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत्।
अभेद्यं कवचं दिव्यमच्छेद्यञ्चापि कार्म्मुकं। परशुञ्च तथा शर्व्व सदा रक्षार्थमेव च। १५८२०
सहायौ द्वौ महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतां। एवमस्त्विति देवेश आह धूर्जटिर्हरः।
कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्व्वप्राणिहिते रतं। युवामथ च भूतेशौ सहायौ सततं रणे।
यास्यन्ते गच्छतां घोरमेतयोर्व्वरशालिनोः। इत्युक्त्वा भगवान् शर्व्वस्तत्रैवान्तरधीयत।
ततस्तौ वीर्य्यसम्पन्नौ हंसो डिम्भक एव च। कृतास्त्रौ शस्त्रसम्पन्नौ चापिनौ वीर्य्यवत्तरौ।
आमुक्तकवचौ वीरावजय्यौ देवदानवैः। अत्यन्तभक्तौ देवेशे शङ्करे नीललोहिते। १५८२५
नित्योत्सवकरौ देवे मनोऽनुकूलनशोभिनौ। कृतत्रिपुण्ड्रकौ नित्यं जटायुक्तशिरोधरौ।
रुद्राक्षार्पितसर्व्वाङ्गौ व्याघ्रचर्म्मावृताम्बरौ। नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते।
इत्यादिभिर्महादेवं स्तुवन्तौ नामभिः शिवं। साक्षादिव महादेवौ रेजतुर्व्वलधारिणौ।
ततः स्वभवनं गत्वा पितुः पादाववन्दतां। पितुश्च सन्तुष्टचित्तौ मातुश्च चरणौ तदा।

जनार्दनोऽपि धर्म्मात्मा कालेन महता नृप। विद्यापारं महाबुद्धिर्योगेनाप्यगमद्विद्वान्। ११४१०
स च विष्णुं हृषीकेशं पीतकौशेयवाससं। प्रणतस्तत्परो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रियः।
हंसश्च डिम्भकश्चैव कृतदारौ बभूवतुः। जनार्दनोऽपि धर्म्मात्मा कृतदारो बभूव ह।
सर्व्वे ते यज्ञनिरताः सत्यधर्म्मपरायणाः। स्वदारनिरताः सर्व्वे गुरुशुश्रूषणे रताः।
धर्म्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने षण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयामटतुः किल। जनार्दनेन सहितौ रथैरनेकैरपि। ११४१५
वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्रांश्च जघ्नतुः। निजघ्नतुर्महाराज वराहानथ सर्व्वशः।
व्याघ्रानन्यान्मृगान् सिंहान् मथित्वा सहितौ नृप। एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः।
एनं बाणेन सञ्छिन्धि याति पार्श्वं क्षमाधिप। अयमप्यत्र महिषः शृङ्गोत्तरोन्नतः।
एते खलु मृगाः शार्दूलं प्राद्रवन्ति सर्व्वशः। एतत्पश्यति सर्व्वत्र चित्रं प्रचुरं महत्।
प्राविशन्तं पिबत् शार्दूलं रक्तवर्णमिदं शुभं। पीतवर्णमिदं चर्म्मान्तस्य मगधैरिव। ११४२०
इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगयां कुर्व्वतां नृप। वल्गितानां नृपश्रेष्ठ व्याधानां चैव धावतां।
हत्वा मृगान् सुबहुशो व्याघ्रान् सिंहान्नृपोत्तमौ। श्रमञ्च जग्मतुर्वीरौ मध्यं याते दिवाकरे।
अलं हि मृगयाऽस्माकं श्रमः समुपजायते। इत्यूचतुर्महाराज पुष्करं जग्मतुः सरः।
सरःसमीपमागम्य मुनिभिर्बहुसेवितं। शीतवातसमायुक्तं जलान्तेन सुखं स्थितौ।
ततो जनाः सरः सर्व्वे विगाह्य श्रमकर्षिताः। बिसान् प्रवालान् पद्मानां भक्षयामासुरात्मवत्। ११४२५
जनार्दनेन सहितौ हंसो डिम्भक एव च। सरः कञ्चित्समाश्रित्य श्रमं सन्त्यज्य तिष्ठतः।
विश्रम्य सरसस्तीरे तदाथाते सुखं नृपौ। शुश्रुवाते परं ब्रह्म मुनिमुख्यैः समीरितं।
माध्यन्दिनं तदा सर्व्वैः सवनं सुस्वरं नृपौ। ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनिं तदा।
ऐच्छतां तौ तदा द्रष्टुं यज्ञं मुनिकृतं तदा। स्थापयित्वा ततः सेनां सर्व्वां शस्त्रसमन्वितां।
आदाय च महावीर्य्यौ शरान् कतिचिदेव च। जनार्दनस्तदा वीरौ हंसो डिम्भक एव च। ११४३०
पदातिनौ महाराज जग्मतुश्चैवाश्रमं किल। महर्षेः कश्यपस्याथ यज्ञं वेदवर्णितं।
यजतो मुनिभिः सार्द्धं अपरोक्षपरायणैः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनार्दनश्च धर्म्मात्मा हंसो डिम्भक एव च। सदः प्रविश्य सहसा ववन्दुश्च मुनीश्वरान्।
तानागतान् महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः। अर्घ्यपाद्यासनादीनि चक्रुः पूजाञ्च यत्नतः।
तौ नृपौ स च विप्रेन्द्रः सपर्य्यां प्रतिगृह्य च। प्रीतात्मानौ महात्मान आसाते सुसुखं नृप। ११४३५
ततो हंसो बभाषे तान्मुनीन् संयतवाङ्नृप। पिता हि नौ मुनिश्रेष्ठा यष्टुमैच्छद्यथाध्वरं।
गन्तव्यं तत्र युष्माभिः सर्व्वैर्मुनिसत्तमाः। राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्विजयं वयं।

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्म्मिकं नृपं। यायान्तु तत्र विप्रेन्द्राः शंसिष्याः सपरिच्छदाः ।
वयमद्यैव सहिता द्विजो गमिष्यामहे ध्रुवं। अक्षामकल्पमवैतत् कर्त्तुं वैनिकसम्भवे: ।
आवयोः पुरतः स्थातुं न शक्ता देवदानवाः । वैलोक्यविजयाद्देवावरं लब्धा स्म वतनः । ११४४०
अजैय्या शत्रुसंघानामस्त्राणि विविधानि च। इत्युक्ता विरराभैव हंसो मदबलान्वितः ।
॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्यात्तत्र गच्छामो वयं शिष्यैर्नृपोत्तम। आस्महे चान्यथा राजन्नित्यूचुः किल तापसाः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देशान्महाराज गन्तुं निश्चितमानसैा। पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्व्वासा यत्र तिष्ठति।
यतयो नियता भूत्वा मन्त्रब्रह्मनिषेविणः। ब्रह्मसूत्रपदे सक्तास्तदर्थालोकतत्पराः।
निर्म्ममा निरहङ्काराः कौपीनाच्छादनव्रताः। तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विश्वेश्वरं विभुं। ११४४५
ब्रह्मरूपं शुभं शान्तमक्षरं सर्व्वतोमुखं। वेदान्तमूर्त्तिमव्यक्तमनन्तं शाश्वतं शिवं।
नित्ययुक्तं विरूपाक्षं भूताधारमनामयं । ध्यायन्तः सर्व्वदा देवं मनसा सर्व्वतोमुखं।
दुर्व्वाससा सदोपास्यं वेदान्तैकरसं प्रभुं। तर्कनिश्चिततत्त्वार्थाः सुविनिर्म्मलचेतसः।
हंसाः परमहंसाश्च शिष्या दुर्व्वाससः प्रभो। तत्र गत्वा महात्मानौ तौ दृष्ट्वा तूर्द्ध्वरेतसं।
दुर्व्वाससं महाबुद्धिं विचिन्वानं परं पदं। क्रुद्धो यदि स दुर्व्वासा दग्धुं लोकानिमान् चमः। ११४५०
देवा अपि च यं द्रष्टुं क्रुद्धं वै न चमाः सदा। रोषमूर्त्तिः सदा यस्तु रुद्रात्मा विश्वरूपधृक्।
रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च। दृष्ट्वैनञ्च तयोरेवं बुद्धिरासीन्महामते।
को नामासैा महाभूतः काषायी वर्णवित्तमः। कस्यायमाश्रमो नाम विहाय च ग्टहाश्रमं।
ग्टहस्थ एव धर्म्मात्मा ग्टहस्थो धर्म्मवित्तमः। ग्टहस्थो धर्म्मरूपस्तु ग्टहस्थो वर्ण एव च।
ग्टहस्थश्च सदा माता प्राणिनां जीवनं सदा। तं विनाऽन्येन रूपेण वर्त्तते यो हि मूर्खवत्। ११४५५
उन्मत्तोऽयं विरूपोऽयमथ वा मूर्ख एव च। ध्यायन्निव सदा चायमास्ते वञ्चयिताऽपि वा।
किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किञ्चन, वयमेतान् दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पकान्।
स्थापयिष्यामहे सर्व्वान्मन्दबुद्धीनिमान् ग्टहे। बलादेव द्विजानेतान्मूढविज्ञानतत्परान्।
असदूहग्टहीतांश्च बालिशान्दुर्म्मतीनिमान्। एषां शास्ता च को मूढो न विद्मो वयमत्र ह।
धर्म्मवर्त्मनि संस्थाप्य पुनर्याश्याव निर्वृतैा। इति सञ्चिन्त्य तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप। ११४६०
जनार्द्दनेन राजानौ मोहाद्भाग्यक्षयान्नृप। समीपं तस्य राजेन्द्र यतेर्जग्मतुरञ्जसा।
गत्वा च प्रोचतुरुभौ दुर्व्वाससमतोन्द्रियं। यतींश्च नियतान् क्रुद्धौ राजानौ राजसत्तम।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने अष्टनवत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २९८ ॥

॥ हंसडिम्भकावूचतुः ॥ ज्ञानलेशाद्विहीनात्मन् किन्ते व्यवसितं द्विज। कस्यायमाश्रमो विप्र भवता यः समाश्रितः।
ग्टहमेधं परित्यज्य किन्त्वया साधितं पदं। दम्भ एव भवान् व्यक्तं लोके नास्त्यत्र कारणं।
लोकानिमान् सदा मूढ नाशयिष्यसि निर्वृतः। एतान् सर्व्वान् विनेताऽसि नरके पातयिष्यसि। ११४६५
स्वयं नष्टः परान्मूर्ख नाशयिष्यसि यत्नतः। अहो शास्ता कथं नास्ति तव मन्दमतेर्द्विज।

सर्व्वथा त्वद्विनेता च पापं नास्त्यत्र संशयः । त्यक्त्वेममाश्रमं विप्र गृही भव यतात्मवान् ।
पञ्चयज्ञान् सदा विप्र कुरु यत्नपरो भव । ततः स्वर्गं परं गत्वा स्वर्गे हि सुमहत्सुखं ।
एष श्रेयः परो विप्र जीविते चेत् स्पृहा तव । इत्युक्तवन्तौ धर्मात्मा श्रुत्वा विप्रो जनार्द्दनः ।
उवाच च यतिं दृष्ट्वा प्रणम्यासौ सुभीतवत् । मा कृतामीदृशं वाक्यं राजानौ मन्दचेतसौ । ११४८०
अश्राव्यमीदृशं घोरं लोकयोरुभयोरपि । को वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् सबान्धवः ।
सर्व्वथा काल एवायं युवयोर्मन्दचेतसोः । समाप्तं आयुषः श्रेयो ब्रह्मदण्डहतौ युवां ।
एते हि यतयः शुद्धा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदग्धकर्माणः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
यते वामीदृशं वाक्यं कः समर्थो ह्यनुब्रुवन् । सर्व्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीवितं ।
चत्वार आश्रमाः पूर्व्वमृषिभिर्व्विहिता नृपौ । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । ११४८५
तेषामग्र्यश्चतुर्थोऽयमाश्रमो भिक्षुकः स्मृतः । शान्ते तस्मिन्सदा युद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।
नोपासिता भवद्भ्यां च शुद्धाः सर्व्वस्मिन्नीतवत् । ज्ञानं नाप्तं ततस्तेऽब्रुवस्तथा चैवं वदेत कः ।
अश्राव्यमीदृशं घोरं मया श्रावयता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मन् निपतन्नाशु वतो नृप ।
ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभ्यस्तच्च दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्म्मप्रभवं यथेदं तस्माद्धि पापस्य विनाशकर्त्तृ ।
युवां विहाय यास्ये वा पतेयं वा गिरेस्तटे । पिबे वाऽपि विषं घोरं पतेयं वा महोदधिषु । ११४९०
आत्मानं वाऽथ संत्यक्ष्ये पश्यतां भ्रातरं पुनः । इत्युक्त्वा विललापैवं मा भूतामिति तौ वदन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने नवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धोऽथ दुर्व्वासा ज्वलन्निव तयोरग्रतः । एकैनाक्ष्णाऽथ दुर्व्वासा रौद्रेणाग्निमुखः सदा ।
पश्यंस्तौ च दुरात्मानौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः । कुर्व्वन्निव तदा लोकान् भस्मभूतानिमानथ ।
आलुलं चक्षुषा पश्यन् रोषेणान्येन केवलं । उवाच वचनं राजन् ध्वंसत ध्वंसतेति च ।
इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बत मा चिरं । न वां वचनसंभूतं रोषं धारयितुं क्षमे । ११४९५
अन्यथा वो महीपालान् सर्व्वान्दग्धुमहं क्षमः । किमतः साहसं कर्त्तुं कश्च शक्नोति मत्पुरः ।
इयं वो लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः । अपनेष्यति मन्दत्वं किं वा वच्म्यत्र साम्प्रतं ।
तत उत्थाय धर्म्मात्मा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः । तस्य बाहुं समादाय हंसो नृपवरोत्तमः ।
कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सत्तम । यतयोऽन्येऽपलायन्त द्विजा इव विचेतसः ।
कष्टं चेति वदन् विप्रो भिक्षभावाज्जनार्द्दनः । त्वत्वाराधयामासि किमिदं साहसं त्विति । ११५००
दुर्व्वासा सत्यधर्म्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं डिम्भकमेव च ।
शापेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ । तथाऽपि न करोम्यन्नं यतयो ह्यत्र ते वयं ।
यो हि देवो जगन्नाथः केशवो यादवेश्वरः । शङ्खचक्रगदापाणिर्म्मृत्युं ते व्यपनेष्यति ।
लोके तस्मिन् पर्युषेते इत्येव जगत्पतौ । युवयोः सर्व्वथा जीवः सुजीव इति मे मतिः ।
जरासन्धेऽपि वां बन्धुः स च कर्त्तुं न चेच्छति । ईदृशं लोकविद्विष्टं स हि धर्म्मपथे सदा । ११५०५

एतावता च वां बन्धुर्न हि भूयो भविष्यति । विद्वेषोऽप्यस्तु वां तस्य मागधस्य महीपतेः ।
श्रुत्वेदं घोररूपन्तु स हि बन्धुः सहेत चेत् । धर्म्मनाशो भवेत्तस्य नात्र कार्य्या विचारणा ।
इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः । जनार्द्दनमुवाचेदं दुर्व्वासा यतिसत्तमः ।
स्वस्त्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्द्दने । यन्नतिस्तव तत्रास्तु शङ्खचक्रगदाभृतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा साधुरेव सदा भवान् । न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकयोरुभयोरपि । ११११०
गच्छ सर्व्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ हंसडिम्भकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ । शिक्यं कमण्डलुञ्चैव विदलं दारुमेव च ।
दण्डान् पात्रविशेषांश्च छित्त्वा भित्त्वा च सर्व्वशः । तस्मिन् देशे महाराज व्याधेर्म्मांचान्वदीदहन् ।
भर्त्सयित्वा च तद्देशात् स्वपुरीं तौ प्रजग्मतुः । जनार्द्दनस्य धर्म्मात्मा स्नेहादनुययौ तयोः ।
नष्टाविमाविति तदा स मेने दुःखितः परं । गतेषु तेषु सर्व्वेषु दुर्व्वासा यतिसत्तमः । ११११५
पलायनपरान् सर्व्वानिदमाह यतीश्वरान् । इतो देशाद्विनिर्गत्य पुष्करात् पुण्यसंयुतात् ।
मन्दं मन्दं समागम्य विश्रम्य च ततस्ततः । प्रविश्य द्वारकां देवं शङ्खचक्रगदाधरं ।
दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामो यतिसत्तमाः । स हि रक्षन् जगदिदं धर्म्मवर्त्मनि संस्थितः ।
आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्यतात्मा तत्त्ववित्प्रियः । उद्धृत्य कण्टकान् सर्व्वान् प्रशास्ति पृथिवीमिमां ।
स च पापान्महाघोरान् पापकर्म्मकृतान् प्रभुः । रक्षेत् सकलान् सर्व्वान् प्राणेषु नियतात्मनः । १११२०
इदमत्र क्षमं विप्रा यानमत्र विधीयतां । साहसं यत् कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सत्तमाः ।
एतत् सर्व्वमशेषेण दर्शयामो जनार्द्दनं । तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।
छिन्नांस्ताभ्यां समादाय शिक्यं दारुमयं तथा । विदलं कर्पटञ्चैव कौपीनमथ वल्कलं ।
कमण्डलुं तथा राजन् शुद्धशीतकपालकं । एतानन्यान् समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ।
पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिं । दुर्व्वाससं तपोयोनिमीश्वरस्यात्मसम्भवं । १११२५
अहोरात्रेण ते सर्व्वे द्वारकां कृष्णपालितां । ययुर्दान्ता महात्मानो योगस्थाः क्रोधवर्ज्जिताः ।
प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकायां यतीश्वराः । स्नानोपस्पृश्य ते सर्व्वे [illegible] तदा ।
द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं कार्य्यकोद्धृतितत्परं । एकरूपं समासाद्य सुधर्म्मायामवस्थितं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ सर्व्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्जल्कलोचनः । श्यामः पीताम्बरः श्रीमान् प्रसन्नाम्बरभूषणः ।
किरीटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्चितमूर्द्धजः । अव्यक्तः शाश्वतो देवः सकलो निष्कलः शिवः । १११३०
क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्धरिः । कुमारैरपरैः सार्द्धं सात्यकिप्रमुखैर्नृप ।
गोलक्रीडां सुधर्म्मायां मध्ये यादवसत्तमः । चकार प्रियकृष्णोऽपि युयुधानेन केशवः ।
ममायं प्रथमो गोलस्तत्र पश्चाद्भविष्यति । इति ब्रुवंस्तदा विष्णुः सात्यकिं [illegible] ।

पार्श्वस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उग्रसेनप्रमुखा राजन्नासेदुः कथिदप वै ।
अन्यव्यापाररहितो भूमात्मा भूतभावनः । शिश्राय यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप । १११४५
मध्यन्दिने महाविष्णुः श्रेणेव महाद्युतः । विक्रीड्य सुचिरं कृष्ण उपारंसीत् स यादवः ।
दाःस्थेन वारिताः पूर्व्वं दार्य्येव च समास्थिताः । इदमन्तरमित्येवं विविशुस्ते ततो नृप ।
ततो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनं । दुर्व्वाससं सुमनसो ददृशुर्यादवेश्वरं ।
गोपक्रीडासमायुक्तं करसंस्थितगोलकं । पद्मपत्रविशालाक्षं विष्णुं तं सात्वतं हरिं ।
एकेनाङ्घ्रिणा ह्रादयन्तं परेणान्येन गोलकं । ततश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः । १११५०
कृष्णश्च पुण्डरीकाक्षः सात्यकिश्चैव भद्रकः । वसुदेवस्तथाऽक्रूर उग्रसेनस्तथा नृपः ।
अन्ये च यादवाः सर्व्वे संभ्रमं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्याकुलमनसोऽभवन् ।
पृष्ठतोऽप्यनुगच्छन्तं दिधक्षन्तं जगत्त्रयं । भर्त्सयन्तमिवाकाशं ज्वलन्तं तमपि द्विजं ।
जलदापसमायुक्तं हिमवच्छिखरं यतिं । अन्तर्ज्वलन्तं रोषेण स्फुरदाहितकल्मषं ।
मेघोत्थितमहावह्निं प्रेक्षन्तं यादवेश्वरं । दुर्व्वाससं ते ददृशुर्भीता यादवसत्तमाः । १११५५
किं करिष्यत्ययं क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्व्वे यादवाः प्रतिपेदिरे ।
दहमानमित्येवं किञ्चिदूचुश्च वृष्णयः । ततः कृष्णो हृषीकेशः किञ्चिदुत्थाय तत्पुरः ।
दहमानमित्येवं क्रोधतामिह निर्दृतः । स्वागतं ते मुने विप्र किङ्करोऽस्मीति चाब्रवीत् ।
ततः किञ्चिदिवासीत आसने यतिसत्तमः । आसने संस्थिते तस्मिन् यतयो वीतमत्सराः ।
आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्वृताः स्थिताः । अर्घ्यादिकमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् । १११६०
आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्व्वाससं प्रभुं । किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र सहसा प्रत्यागमो हि वः ।
दृष्टं वाऽप्यथ वा किञ्चित् कारणं वोऽस्ति वा महत् । संन्यासिनो द्विजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ।
निःस्पृहाश्च सदा यूयमनन्ता द्विजपुङ्गवाः । प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यतः ।
स्पृहाप्रेरितकर्म्माणः चलितुं यान्ति सज्जनाः । निरूप्यमाणमस्माभिः किञ्चिन्न दृश्यते ।
न जाने कारणं ब्रह्मन् युष्मदागमनं प्रति । एतावता चानुमेयं किञ्चित् कारणमस्ति वै । १११६५
तद्ब्रूहि यदि विप्रेन्द्र यत्नेन साधयामहे वयं । इत्युक्तवति देवेशे चक्रपाणौ जनार्द्दने ।
तस्यापि राजन् विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् । तस्मादभ्यधिकः पूर्व्वात् कोपः कोपायते महान् ।
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन् भक्षयन्निव पश्यतः । रोषरक्तेक्षणः क्रुद्धो दर्पयन्निव दहन्निव ।
उवाच वचनं विष्णुं दुर्व्वासाः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्त्वं ब्रूषे मां यादवेश्वर ।
जानामि त्वां महादेवं वञ्चयन्निव भाषसे । पुरातना वयं विष्णो पूर्व्ववृत्तान्तवेदिनः । १११७०
तथाहि देवदेवोऽपि मायामानुषदेहवान् । विगूहसे प्रभुरतः कस्माद्वो जगतीपते ।
सोऽपि ब्रह्मविदां मूर्त्तिमानेतत् परमं पदं । यदध्यायं पुरा ब्रह्म यच्च ज्ञाता वयं पुरा ।
यस्मा विश्वमिदं भूतं तदेतत् परमं पदं । यच्च सूक्ष्मं विजानन्ति पुरातत्त्वेन चेतसा ।

पुराविदोऽथ किञ्चेश तदेतत् परमं वपुः । कर्म्मणा प्राप्यते यत्तु यत् स्थला निर्ज्जिता वयं ।
प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे । ११९७५
न जाने इति यद्रूपे किमतः खाद्यं वचः । ये हि मूढं विजानन्ति तेषान्तु प्रविवेचनं ।
कुर्व्वतः किं फलं देव तव केशिनिषूदन । वेदान्ते प्रथितं तेजस्तच्च येदं विचार्य्यते ।
ये च विज्ञानदृष्टास्तु योगिनो वीतकल्मषाः । पश्यन्ति ह्यपरोक्षे हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
वेदैर्यत्सूच्यते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विजानेऽहं रूपमेतत्परमेव च ।
वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पच्यते । सकलज्ञानदं विष्णो तदेवेदं वपुस्तव । ११९८०
य योऽभिलुप्यते ब्रह्मेव यच्च वागिति गीयते । स एवासि प्रभो विष्णो न जाने इति मा वद ।
परोक्षे यदि किञ्चित् स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मा वादीः याहवं हरे ।
विश्वं यदा प्रादुरासीदखिलं जीवं यथे यति । इदं तदैश्वरं तेजस्तव जानामि केशव ।
कर्त्ता त्वं भूतभव्येश प्रतिभासि यदा हृदि । यद्रूपं सुरे नित्यं तत्तदेवासि मे हृदि ।
वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि हृन्मध्ये संस्थितो विभो । ११९८५
आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि हृन्मध्ये संस्थितो विभो ।
पृथिवी विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्त्वं प्रतिभासि यदा मम ।
रसोऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । तदा रसात्मना विष्णो हृन्मध्ये संस्थितो विभो ।
यदा त्वं तेज इत्येव स्मर्त्ता त्वां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपवान्स्त्वः प्रतिभासि यदा हृदि ।
चन्द्रमा हरिरित्येव तदा चान्द्रमयं वपुः । निरीक्ष्य चक्षुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव । ११९९०
यदा सौरं वपुरिति स्मर्त्ता त्वां जगतीपते । तदा तद्भावनायोगात् सूर्य्य एव विराजसे ।
तस्मात् सर्व्वं त्वमेवासि निश्चिता मतिरीदृशी । यतो न जानेऽहमिति वक्तुं नेशो जनार्द्दन ।
इत्यर्थे संस्थितो विष्णो पीडां नो नैव चिन्तये । यस्मान्नदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
इदृशीयमवस्था नो नेतां स्मरसि केशव । तत्पुनर्ज्जगद्धेयं नो यद्गुमित्येव चिन्तये ।
मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न स्मरेः प्रभो । कोपित् यज्ञियदाशादो गिरोशवरमार्ग्गितो । ११९९५
नाथा च हंसडिम्भकौ बाधेतां नो जनार्द्दन । गार्हस्थ्यं हि यदा भेदो वदन्नाविति केशव ।
इतस्ततश्च धावन्तो वदन्तो बहुविधं । ययुतं बहुभावन्तो धर्षन्तो च नः यदा ।
इदमन्यत् कृतं देव यच्च पापमुच्यते । पश्येदं बहुधा देव भिन्नं भिन्नं सहस्रशः ।
त्रिकाष्ठ दारवं पात्रं छिद्रकान् वेणुकान् बहून् । इदमम्बरं पश्य तयोः खाद्यवेष्टितं ।
कौपीनं बहुधा छिन्नं तदस्याङ्कं मरुद्रूणं । कृतं कपालमात्रेण कमण्डलु जगत्प्रभो । १२०००
त्वन्तु नो रक्षसे नित्यं यज्ञं वै व्रतमाश्रितः । चित्रं चित्रमिदं देव रक्षिष्यसि कदाचिन्न ।
किं करिष्यामि मन्दात्मा मन्दभाग्या वयं विभो । कियः स्मरणमेव तद्रूपि जगतां पते ।

जीवन्तौ तौ यदि ख्यातौ नष्टा लोका इमे त्रयः। न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजाः।
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तीक्ष्णदंष्ट्रधरौ नृप। न तयोः पुरतः स्थातुं शक्ता देवाः सवासवाः।
न च भीष्मो न वा राजा बाह्लीको भीमविक्रमः। यो हि वीरो जरासन्धः क्षत्रियाणां भयङ्करः। ११६०५
नैव च शायशः स्थातुं गिरीशवरदर्पितौ। तयोः कृष्ण हरे शक्तो नित्यमप्रतिघक्रिणोः।
तस्मात्त्वं जहि तौ वीरौ रक्ष लोकानिमान् प्रभो। अन्यथा रक्षणोऽयं व्यर्थः शक्तोऽत्र जायते।
बहुनाऽत्र किमुक्तेन रक्ष रक्ष जगत्त्रयं। इत्युक्त्वा विररामैव दुर्व्वासा क्रोधमूर्च्छितः।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने द्व्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यतेर्व्वचनमाकर्ण्य मन्दमुक्तस्य केशवः। दुर्व्वाससं समालोक्य बभाषे यादवेश्वरः।
क्षन्तव्यं भवता सर्व्वं दोष एवं ममैव हि। शृणु वाक्यं ममैतत्तु श्रुत्वा क्षमापरो भव। ११६१०
जेष्यामि तौ रणे विप्र हंसं डिम्भकमेव च। गिरीशो वा वरं दद्यात् शक्रो वा धनदोऽपि वा।
यमो वा वरुणो वाऽपि ब्रह्मा चाथ चतुर्मुखः। सबलौ सानुजौ हत्वा पुनर्दास्यामि वो रतिं।
सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशगो भव। रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ।
जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मद्दोषकरौ हि तौ। श्रुतश्च पूर्व्वमस्माभिस्तीक्ष्णदंष्ट्रधराविति।
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीशवरदर्पितौ। नाल्पप्रयत्नसंसाध्यौ जरासन्धहितैषिणौ। ११६१५
प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः। जरासन्धो महीपालो विना तेन यतेन हि।
जये तयोर्विप्रवर्य्य तत्र श्रेयो भवेत्तु नः। यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थिताविव्यनुशुश्रुम।
तत्र तत्र च हन्ताऽहं नात्र कार्य्या विचारणा। गच्छध्वं यतयः स्वैरं निजकार्य्यपरायणाः।
अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गवौ। ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह सः।
स्वस्त्यस्तु भवते कृष्ण जगतां स्वस्तिकुर्व्वते। किन्नु नाम जगन्नाथ दुःसाध्यं तव केशव। ११६२०
त्रिलोकेश त्रिधामाऽसि सर्गसंहारकारक। देवानामपि देवेश सर्व्वत्र समदर्शन।
विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये। नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च।
शब्दगोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल। अज्ञानादथ वा ज्ञानाद्यन्मयोक्तं क्षमस्व तत्।
त्वमेवाह जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक्। अतः क्षमस्व भगवन् क्षमासारा हि साधवः।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ क्षन्तव्यं भवता विप्र क्षमासारा वयं सदा। संन्यासिनः क्षमासाराः क्षमा तेषां परं बलं। ११६२५
क्षमा मोक्षकरी नित्यं तत्त्वज्ञानमिव द्विज। क्षमा धर्म्मः क्षमा कर्म्म क्षमा सत्यं क्षमा यशः।
क्षमा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदविदो विदुः। तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन क्षमां पालयत स्वकां।
प्रत्यक्षं ज्ञानसंयुक्ता यूयं सर्व्वे यतीश्वराः। त एते यतयो विप्राः पूजनीया मयाऽद्य वै।
भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व्व एव हि। तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन् हरेर्गृहे।
ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः। चतुर्व्विधं तथाहारं कारयित्वा यथाविधि। ११६३०

भोजयामास तान् सर्व्वान् यतीन् यतिवरार्च्चितः । छित्त्वा भित्त्वा च देवेशो कुसुमानि बहूनि च ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्व्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता यथायोग्यं यतः पूर्व्वं ततो गताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने यतिभोजने त्र्यधिकशिततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्व्वासास्त्वथ तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मदत्तस्य विजहार यथासुखं ।
भगवानपि गोविन्दस्तयोर्व्वासममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्भकौ तस्मिन् काले महीपते ।
ब्रह्मदत्तं महीपालं पितरं वीर्य्यशालिनं । प्रावोचतामिदं वाक्यं समस्तजनसंसदि ।　　११८२५
राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयत्नतः । जयिष्यावः नृपश्रेष्ठ यतावो यज्ञसिद्धये ।
आवां तेऽद्य महाराज दिशो विजयतत्परौ । यतिष्यावो बलैः सार्द्धं गजैरश्वै रथैरपि ।
सम्भारा यज्ञसिद्ध्यर्थमानेतव्या नृपोत्तम । तथेति च महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ।
जनार्द्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहसतत्परौ । श्रवणमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ।
शृणु हंस वचो मह्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्य्यवान् । साधुत्वन् साहसं कर्त्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम ।　　११८३०
स्थिते भीष्मे जरासन्धे बाह्लीके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्व्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।
भीष्मो हि बलवान् वृद्धः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । पितृभक्तः स्थविरो यो जिताय धनूत्तमः ।
तं युद्धे जितवान् भीष्मः सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । जरासन्धस्य यद्वीर्य्यं तद्भवान् वेत्ति संयुगे ।
वृष्णिवीरास्तु ते सर्व्वे कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः । तत्र कृष्णो हृषीकेशो जितशत्रुः कृती सदा ।
जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्तो लोकनृपोत्तम ।　　११८३५
बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्बली । लोकानिमान् समाहन्तुं शक्नोतीति मतिर्मम ।
तथा च सात्यकिर्व्वीरः शक्तो जेतुं रणे रिपून् । तथाऽन्ये यादवाः सर्व्वे कृष्णमाश्रित्य गर्व्विताः ।
अस्माभिश्च कृतः पूर्व्वं विरोधो यतिभिः सह । दुर्व्वासा यतिभिः सार्द्धं गतो द्रष्टुं च केशवं ।
इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाद्ब्राह्मणागतात् । तथा सति यथा सिद्धिस्तथा चिन्त्यस्व मन्त्रिभिः ।
ततः पश्चाद्विधास्यामो राजसूयं महाक्रतुं ।　　११८४०
॥ हंस उवाच ॥ को नाम भीष्मो मन्दात्मा वृद्धो हीनबलः सदा । आवयोः पुरतः स्थातुं शक्तः स किल वृद्धकः ।
यादवा इति चित्रं नः शक्ताः स्थातुं रणे द्विज । कश्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवश्च मत्तकः ।
शैनेयस्यापि विप्रेन्द्र स्थातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्तु धर्म्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ।
गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मद्वचनात् त्वरन् । दीयतां करसर्व्वस्वं यज्ञार्थं सुन्दरं बहु ।
लवणानि महान्त्याशु प्रेष्य केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्य्यं विलम्बनं ।　　११८४५
इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयास्त्वोत्तरं विप्र शपेयं त्वां प्रियोऽसि मे ।
मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः । इति सञ्चोदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
मित्रभावात्तथा राजन् चेहाथ जनमेजय । जनार्द्दनस्तु धर्म्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा गच्छामीति यतेत सः । देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरं ।

एक एव च धर्म्मात्मा हंसमासाद्य सत्वरं । प्राप्तवान् सत्वरं द्रष्टुं द्वारकां स द्विजः । ११९९०
हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन् द्विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने द्वारकायां दूतप्रेषणे चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रायाद्धरिं विष्णुं द्रष्टुकामो द्विजोत्तमः । हर्षेणैकेन राजेन्द्र त्वरितं स ययौ नृप ।
यथा निदाघसमये सूर्य्यांशुपरिपीडितः । पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपासया ।
धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्द्दनं । गच्छन् स चिन्तयामास चोदयन् हयमुत्तमं ।
हंस एव प्रियो मह्यं कुर्य्यात् प्रियहितं मम । तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्याम्यहं प्रभुं । ११९९५
अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको नहि । यतो द्रक्ष्याम्यहं विष्णुं वसन्तं द्वारकापुरे ।
सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्व्वदा देवी द्रक्ष्यत्येषा मनस्विनी ।
मुखमुन्निद्रपद्माभं किञ्जल्कसदृशप्रभं । द्रक्ष्यामि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ।
वपुर्द्रक्ष्याम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितं ।
नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्जल्कसप्रभे । पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्वृतः । १२०००
अपि द्रक्ष्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा । अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात् स्वस्ति चेति च वा वदेत् ।
द्रक्ष्यामि चक्रिणो वक्त्रं ततश्चैवोत्पलसन्निभं । पादाब्जं चक्रिणो द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।
वक्षःस्थलं सदा विष्णोः स्फुरद्रत्नसमायुतं । पश्यन्निव च गच्छामि स्मरंस्त्रिदिवमीश्वरं ।
पीतकौशेयवसनं स्रग्दामहारविभूषितं । ईषत्स्मिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।
स्मरतश्च हरेरूपं रोमहर्षोऽयमीदृशः । गच्छतश्च पुरो भाति शङ्खचक्रगदाविमान् । १२००५
यातीव च पुरो भाति मह्यं देवो जगद्गुरुः । एषोऽर्थमिति मे वक्तुं जिह्वा प्रस्फुरतीव तं ।
इदं दुःखतरं मन्ये करं देहीति मद्वचः । इदं तत् साहसं मन्ये यद्वचस्तस्य भूपतेः ।
हंसस्य करदो विष्णुस्तदाज्ञापरिचारकः । तस्य सर्व्वं पुरो गत्वा वक्ताऽहं किल निर्द्दयः ।
मूढानामग्रणीरस्मि निर्लज्जश्च तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो हंसस्य यदुपुङ्गव ।
स्तवनानि यद्यन्याश्च दातव्यानि करात्मना । इति वक्तुं न मे युक्तं पुरतस्तस्य शार्ङ्गिणः । १२०१०
तथाऽपि मित्रभावात्तु वक्तव्यं घोरमीदृशं । कष्टो ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।
अथवा सर्व्वविद्विष्णुः सर्व्वस्य हृदि संस्थितं । जानात्येव सदा भावं प्राणिनां शोभने रतः ।
तथा सति न मे दोषो मित्रभावी यतो ह्ययं । सर्व्वथा रक्ष्यतां विष्णुर्घोरं वक्तुं यतस्य मे ।
द्रक्ष्याम्यहं जगन्नाथं नीलकुञ्चितमूर्द्धजं । कुन्दुबिम्बाधरं विष्णुं श्रीवत्साच्छादितोरसं ।
स्फुरत्पद्ममहाबाहुं रत्नच्छायाविराजितं । द्रक्ष्यामि केशवं विष्णुं चक्रिणं यादवेश्वरं । १२०१५
अचिन्त्यविभवं देवं भूतभव्यभवत्प्रभुं । आत्मेच्छया जगद्रूपं द्रक्ष्यामि जलशायिनं ।
कृतार्थः सर्व्वथा चाहं भवामि विगतज्वरः । अद्य मे सफलं जन्म साक्षात् दृष्टवतो हरिं ।

अद्य मे सफला यज्ञाः साक्षात्कृतवतो हरिं । नेत्रे मे सफले विष्णुं पश्यतस्य जगन्मयं ।
प्रीतिमानस्तु मे विष्णुर्म्मत्कुर्वीरस्य कर्म्मणः । उन्मिषन्नेत्रयुग्मेन द्रक्ष्यामि मधुसूदनं ।
आमूलमस्तकाद्विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः । पिवामि नेत्रयुग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलं । ११६९०
धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतां यास्ये स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ।
मेघगम्भीरनिर्घोषं श्रोष्यामि च हरेः स्वरं । पादाब्जं चक्रिणो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ।
पश्यामीव हरेर्वक्त्रं पूर्णेन्दुसदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सर्व्वतः ।
प्रसीदतु सदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः । आलोलकुण्डलयुतं हरिचन्दनचर्च्चितं ।
स्फुरत्केयूररत्नार्च्चिर्बाहुद्वयविराजितं । सव्ये द्योतन्महाशङ्खं रश्मिजालविराजितं । ११६९५
प्रोद्यद्भास्करवर्णाभं वक्त्राज्वालाविराजितं । प्रोज्ज्वलत्कङ्कणयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदं ।
पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णोरस्कमच्युतं । कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वाऽन्यदा ।
सर्व्वथा कृतकृत्योऽहं यद्दपुर्द्रष्टुमुद्यतः । नमो नमो नमो नमो यतो द्रष्टुमहं हरिं ।
उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलभद्रकृतास्पदं । द्रक्ष्याम्यवश्यमद्यैव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुं ।

श्रीकौस्तुभाङ्कवरचिस्फुरितोरुवक्षः पीताम्बरं मकरकुण्डलपद्मजावं । कृष्णं किरीटवरचक्रगदाब्जहस्तं तेजोमयं मम हरेर्वपुरस्तु भूत्यै । ११७००

वेदोदधौ विपदशास्त्रमहाद्रियोगे निष्णातधीङ्गुर्मतिमन्दरमथ्यमाने । उद्धोतमानममरैरनिशं निषेव्यं नारायणाख्यममृतं प्रपिबामि चाद्य ।

ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यनन्तं स्थूलं सुसूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिस्त्रिलोकजननं चिदशैकतत्त्वमन्तःशरीरमास्तु सततं हृदयेऽच्युताख्यं ।

चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रो ययौ द्वारवतीं पुरीं । मत्वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने जनार्द्दनस्य द्वारकागमने पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स निवेदितसर्व्वस्वो द्वाःस्थेन हि जनार्द्दनः । अथ प्रविश्य धर्म्मात्मा सुधर्म्मां वै द्विजोत्तमः ।
अपश्यद्देवदेवेशं सुधर्म्माकृतिसंस्थितं । बलभद्रेण संयुक्तमध्यासितमहासनं । ११७०५
अग्रतः स्थितशैनेयं पार्श्वतः स्थितनारदं । दुर्व्वाससा कृतकथमुग्रसेनपुरस्कृतं ।
गायद्गन्धर्व्वमुख्यैश्च नृत्यदप्सरसां गणैः । सेव्यमानं महाराज सूतमागधवन्दिभिः ।
उद्गीयमानयशसं माधवं मधुसूदनं । उद्गीयमानं विप्रैश्च सामभिः सामगैर्हरिं ।
दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोद्भूतपुलकच्छविः । नाम्ना जनार्द्दनोऽस्मीति ननाम चरणे हरेः ।
बलभद्रं ततो देवं ववन्दे शिरसा द्विजः । दूतोऽस्मि देवदेवेश हंसस्य डिम्भकस्य च । ११७१०
इति ब्रुवाणं विप्रेन्द्रमिदमाह स माधवः । आस्वेदं विष्टरं पूर्व्वं पश्चाद्ब्रूहि प्रयोजनं ।
तथेति चाब्रवीद्विप्रो महदासनमास्थितः । वाचा संपूज्य विप्रेन्द्रमपृच्छत कुशलं हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य डिम्भकस्य च । श्रुतश्चापि तयोर्वीर्य्यं प्रयोजनमतो द्विज ।
अपि वा कुशलं विप्र पितुस्तव जनार्द्दन ।
॥ जनार्द्दन उवाच ॥ कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितुश्च मम केशव । तयोरेव जनन्नाथ हंसस्य डिम्भकस्य च । ११७०५
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमाहतुर्भवदोपालो तो हंसडिम्भको नृपो । ब्रूहि सर्व्वमशेषेणात्र शङ्का द्विजोत्तम ।
वाच्यं वाऽप्यथवाऽवाच्यं कर्त्तव्यमथ चेतरत् । श्रुत्वा तच्च विधास्यामो युक्तरूपं द्विजोत्तम ।
दूतोऽसि सर्व्वथा विप्र न वाच्यावाच्यकल्पना । यत्कर्म्म राज्ञा निर्द्दिष्टं तद्वाच्यं दूतजन्मना ।
नात्र शङ्का त्वया कार्य्या वक्तव्यस्येतरस्य च । अतो वद यथाप्रोक्तं ताभ्यामिह जनार्द्दन ।
केशवेनैवमुक्तस्तु प्रोवाच स जनार्द्दनः । जानन्निव किं ब्रूषे सर्व्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् । ११७१०
न चास्ति ते परोक्षन्तु जगद्वृत्तान्तमच्युत । सर्व्वं हि मनसा पश्यन् किं त्वमात्थ वदेति मां ।
विद्भिर्निर्गीयसे विष्णो त्वमेव जगतोपते । इच्छया सर्व्वमाप्नोषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।
त्वमेवेदं जगत् सर्व्वं जगच्च त्वयि तिष्ठति । न त्वया रहितो लोकः पदार्थः सचराचरः ।
नास्ति किञ्चिदवेद्यन्ते सर्व्वगोऽसि जगत्पते । त्वमिन्द्रः सर्व्वभूतानां रुद्रः संहारकर्म्मकृत् ।
रक्षिताऽसि सदा विष्णुः सर्व्वलोकस्य माधव । संसारस्य भवान् स्रष्टा किं त्वमात्थ वदेति मां । ११७१५
विद्भिर्निर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मेति च माधव । प्राणं प्राणविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम ।
शब्दं शब्दविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम । तथा सति हृषीकेश किं त्वमात्थ वदेति मां ।
तथापि शृणु देवेश चोदितोऽस्मि यतस्त्वया । वदेत्यवदेवैतत्तस्माद्वक्ष्यामि माधव ।
राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽद्य यक्ष्यते । तदर्थं प्रेषितस्ताभ्यां हंसेन डिम्भकेन च ।
करार्थं यदुमुख्येभ्यस्तव चामन्त्रणाय हि । लवणं बहुदेयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव । ११७२०
इत्यर्थं प्रेषितस्ताभ्यां करं देहि तदाज्ञया । इदं त्वमपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।
लवणानि बहून्याशु प्रस्थाप्य त्वरितं भवान् । आगच्छतु तयोराज्ञा सेयं केशव वा विभो ।
इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे दूते तत्र तयोर्नृप । प्रहस्य सुचिरं कृष्णो बभाषे दूतमीश्वरः ।
शृणु दूत वचो मह्यं युक्तमुक्तं द्विजोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽस्मि यतो नृपः ।
धार्ष्ट्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यत्तु करग्रहः । अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः क्षत्रियवीरयोः । ११७२५
इदमश्रुतपूर्व्वं मे मत्तो वस्तु करग्रहः । इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स यादवः ।
हास्यमेतद्यदुश्रेष्ठा मत्तो यत्तु करग्रहः । यष्टाऽसौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ।
तौ तं याजयितारौ हि हंसो डिम्भक एव च । वोढा किल यदुश्रेष्ठो लवणस्य दुरात्मनोः ।
करदो वासुदेवो हि जितोऽस्मि यदुसत्तमाः । हास्यं हास्यमिदं भूयः शृणुध्वं यादवा वचः ।
इत्युक्तवति देवेशे बलभद्रपुरोगमाः । यादवाः सर्व्व एवैते हासाय समवस्थिताः । ११७३०
करदः कृष्ण इत्येवं ब्रुवन्तः सर्व्वसात्वताः । हासं मुमुचुरत्यर्थं तलं दत्त्वा परस्परं ।
तलशब्दो हासशब्दो रोदसी पर्य्यपूरयत् । स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्निव चात्मनः ।

भवो कष्टमहो कष्टं दौत्यं चत् कृतवानहं । इति सञ्चाप्य माविष्टः स्त्रीमावीद्वाक्युवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने कृष्णवाक्ये षडधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ह्यायं श्रुत्वा तु तेनैवं केशवः केशिसूदनः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मद्वचनाद्दद ।

नावितं हंसडिम्भकौ भूवि नरितविक्रमः । वाचैर्हन्नामि निशितैः मायुस्तुतैः शिलाशितैः । ११७७५

अविना वाऽथ हाग्नानि निशितेन महात्मनोः । शिरो कन्धेतु ते पार्श्वं भास्करप्रतिमं मयी ।

यो वरं दत्तवान् रुद्रो युवयोर्भ्भयकारणं । स एव रक्षिता वां चान्तं शिला वां निहन्म्यहं ।

देशोऽयं च विधातव्यो यत्र नः सङ्गतिर्भवेत् । तत्र गत्वा तथा यास्ये सबलः सहवाहनः ।

भवन्तौ निर्भयौ भूत्वा गच्छेतां सबलौ नृपौ । पुष्करे वा प्रयागे वा मथुरायामथापि वा ।

तत्राहं सबलो याता नात्र कार्य्या विचारणा । अथवा मित्रभावाच्च कर्त्तुमेवं न ते क्षमं । ११७८०

न शक्यं यत्त्वया कर्त्तुं तत्र वक्ष्यति सात्यकिः । तथा सह ततो गत्वा सन्निभूतो भव द्विज ।

दृढव्रताने विशेषः केशो मम सदा त्वयि । तेन त्वं विजयी भूत्वा संसार दुःखसंकुले ।

मत्कथापरमो नित्यं सदा भव जनार्द्दन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने कृष्णवाक्ये सप्ताधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणं कृष्णः सात्यकिं पुनराह सः । गत्वा शैनेय विप्रेण भूवि मद्वचनात्तयोः ।

यत्रयोक्तमशेषेण वद गत्वा तयोः पुरः । यथा नः सङ्गतिर्भूयात् तथा वद यथा तदा । ११७८५

धनुरादाय गच्छ त्वं बहुगोधाङ्गुलित्रवान् । एकेनाश्वेन गच्छ त्वमसहायो यदूत्तम ।

सात्यकिस्तं तथेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगं । गन्तुमैच्छत्ततो राजन्महाबाहुः स सात्यकिः ।

जनार्द्दनं विसृज्याशु दूतं तं यादवेश्वरः । सहो शार्ङ्गधरो धार्ष्ट्यमित्युवाच जनार्द्दनः ।

नमस्कृत्य तदा दूतो माधवं यादवेश्वरं । स ययौ शाल्वनगरं शैनेयेन समन्वितः ।

ततः प्रविश्य धर्म्मात्मा ब्राह्मणो मन्त्रवित्तमः । आसनं महदासाद्य विश्रम्य चाहवे पुनः । ११७९०

आस्ते सुखं तदा विप्रः शैनेयेन समन्वितः । अथ तं हंसडिम्भकयोर्हंसवामास सात्यकिं ।

दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सख्यो वाक्यरथं हरेः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।

श्रुतः समागतः पूर्व्वमत्र दृष्टो मया त्वयो । धनुर्वेदे च वेदे च शास्त्रे शस्त्रे तथैव च ।

निपुणो यः सदा शूर इत्येवमनुशुश्रुम । ततो दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्ययं ।

कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा । कुशलाः सात्वताः सर्व्वे उग्रसेनपुरोगमाः । ११७९५

तथेति सात्यकिः प्राह मन्दस्मितशोभितानन्नः । ततो जनार्द्दनं प्राह हंसो वाक्यविशारदः ।

अपि दृष्टस्तया चक्री सिद्धं नः कार्य्यमीप्सितं । इह सर्व्वमशेषेण मा कृथा कालमत्ययम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने हंसवाक्ये अष्टाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति हंसे च धर्म्मात्माऽथ जनार्द्दनः । उवाच प्रहसन् वीरः सुखसारावयं तदा ।

॥ जनार्द्दन उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्द्दनं करस्थचक्रं वरशङ्खधारिणं। आतम्रजाम्बूनदभूषिताङ्गं स्फुरत्प्रभाभोगितिरत्न
धारिणं।

अद्राक्षमेनं यमिभिः पुरातनैः संसेव्यमानं मुनिवृन्दमुख्यैः। संस्तूयमानं वरवन्दिमागधैः स्मितप्रवालारुणपल्लवाधरं। ११७०

अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विविच्य वेद्यं विधिवत् सहामरैः। प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितं श्रिया विचित्रहेमाम्बरराजितोदरं।

भूयो ह्यहमद्राक्षमजं जगद्गुरुं प्रसादयन्तं वचनैश्च यादवान्। निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः प्रवृत्तवेदार्थविनिर्णयं पुरातनैः।

अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिं। वसन्तमस्मिन् जगतो हिताय जगन्मयं तं परिभूय शत्रून्।

भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेक्षणं साकं तया भीष्मतनूजया हरिं। वसन्तमम्भोनिधिशायिनं विभुं भक्तप्रियं भक्तजनार्त्तिहं हरिं।

भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरैर्विक्रीड्य विक्रीड्य विहारकाले। रमन्तमीशं रमयन्तमीश्वरान् यदूत्तमान् यादवमुख्यमी
श्वरं। ११७५

अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्वृतः पिबन् पिबंस्तस्य वपुः पुनः पुनः। नैवेह नीलद्रविरेण केवलं धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं।

अद्राक्षमम्भोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावनं। आद्यं ककुत्स्थानमुरं विभावसुं संस्मृत्य संस्मृत्य तमेव निर्वृतः।

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोराजितकौस्तुभं। वीज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा।

युवां विदेहयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरं। स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं क्व वा तौ क्व च वेति वा।

कुतो द्रक्ष्यामि तौ मन्दो कुतो वा मत्पुरोगतौ। ध्यायन्तमित्थं देवेशं करसंश्रवणात्तदा। ११७७

हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं। वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वरे।

अक्षसूत्रपरां वाणीं शापयन्तं मुनीश्वरं। दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं।

असाध्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपोत्तम। नारब्धव्यमिदं कार्य्यमितः प्रभृति भूमिप।

निवृत्ता सा कथा हंस यत्कथायचयं तव। एष ते सर्व्वमखिलं वक्ष्यत्येव हि सात्यकिः।

एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः। ११७९

॥ हंस उवाच ॥ अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वाग्मिता। आवयोः पुरतो वक्तुं चैलोक्यं जेतुमिच्छतोः।

मायया त्वां भ्रामयति कृष्णो लीलाविधानवित्। तद्दृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान्।

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितं। वृष्णिवीरसमावेशे समुद्धतयशोधनं।

सूतमागधसंलापप्रकटदीरवाडकं। अत्यद्भुतयशोराशिविलसल्लोकमण्डलं।

चतुर्भुजवलाक्रान्तवृष्णियादवसंसदं। अहोऽद्य भ्रम एवैष दर्शनात्तस्य चक्रिणः। ११८०

इदानीश्च महात्माऽसौ भ्रामयत्येव केशवः। त्वामेव विप्र मन्दात्मन्वैन्द्रजालीकला हि सा।

चापल्यमिदमेवैतत् तव विप्र समुद्भवं। अहो न खलु सादृश्यं कर्त्तव्यं भवता मम।

अहमेव त्वया विप्र मर्षये प्रोदितं वचः। सखिभावाद्द्विजश्रेष्ठ अन्यथा कः सहेदिदं।

गच्छ मन्दमते विप्र यथेष्टं सांप्रतं द्विज। गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवीं पृथिवीं तव।

जित्वा गोपालदायाद जित्वा यादवकान् बहून्। एष नः प्रथमः कल्पो जेष्याम इति यादवान्। ११८१

गच्छ गच्छेति क्षिप्रं तं हृष्टः परुषवादिनं । प्रत्युपस्थतिपरः सह भुक्ता सदा मया ।
न मे विप्रवधः कार्य्यः कष्टादपि हि सर्व्वतः । इत्युक्ता ब्राह्मणं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह । किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नाहिशत् करं ।
॥ सात्यकिरुवाच ॥ इदं तस्य वचो हंस शङ्खचक्रगदाभृतः । शरैर्निशितधाराग्रैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः ।
दास्यामि करसर्व्वस्वमसिना वा शितेन ते । शिरश्छेत्स्यामि वै हंस करदानस्य संप्रहं । ११८००
धार्ष्ट्यं धार्ष्ट्यं तव मत्सकान्दात्मन् किमतोऽपि वा । नृपाधम जगन्नाथात् करमिच्छति यो नरः ।
तस्यैव करसंक्षेपो जिह्वाच्छेदो नराधम । तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा शङ्खस्य च हरेः पुरः ।
को नाम जीवनं काङ्क्षेत्तिष्ठेदानीं त्वमद्य वै । गिरीशवरदर्पेण को ब्रूयादीदृशं वचः ।
सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः । प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ।
कृतवर्म्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली । पञ्चमोऽथ च बभ्रुश्च षष्ठश्चैवोत्कलः स्मृतः । ११८०५
सप्तमश्चारणो धीमानस्त्रशस्त्रविशारदः । अष्टमस्त्वथ सारणो नवमो विपृथुस्तथा ।
दशमश्चोद्धवो धीमान् वयमेते बलान्विताः । त एते पुरतो गोप्तुः शङ्खचक्रगदाभृतः ।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशं । तावेव वां कमौ युद्धे हन्तुं महबलान्वितौ ।
यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वाऽधितिष्ठति । युवां हि केवलं युद्धे तिष्ठतः सशरं धनुः ।
गृहीत्वा शत्रुभिः सार्द्धं युद्धं कर्त्तुं समाहृतौ । ईदृशेष्वथ भृत्येषु युद्धं कुर्व्वत्सु शत्रुभिः । ११८१०
त्रैलोक्यं रक्षतस्तस्मात् करमिच्छन् व्रजेत कः । हनिष्यत्येव वां युद्धे त्रैलोक्यं योऽधिरक्षति ।
शरेण निशितेनाजौ शार्ङ्गमुक्तेन केवलं । क नः संग्राम इत्येव पुनरेव जगत्पतिः ।
पुष्करे पुण्यगे नित्यमुत गोवर्द्धने गिरौ । मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलानि मे ।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे । राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयं ।
वदन् वा स्वस्तिमान् मर्त्यस्त्वं विना को व्रजेत् सुखं । इदं आज्यमिदं भोज्यमिदमत्यद्भुतं वचः । ११८१५
इदमिच्छसि चेन्मूढ दासतां यासि भूतले । इत्युक्ता सात्यकिर्वीरो हसन्निव भुवि स्थितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिवाक्ये नवाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज हंसो डिम्भक एव च । इदं वै प्रोचतुर्व्वाक्यं रोषव्याकुलितेक्षणौ ।
दिधक्षन्तौ दिशः सर्व्वाः सर्व्वान् वीक्ष्य नृपोत्तमान् । करं करेण निष्पीड्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ।
क नु क वा नन्दसूनुः क च रामो बलोत्कटः । इति ब्रुवाणौ साक्षेपौ सात्यकिं सत्यसङ्गरं ।
अरे यादवदायाद किं ब्रूषे नः पुरोगतः । इतो निर्गच्छ मन्दात्मन् दूतत्वमसि सांप्रतं । ११८२०
अन्यथा वध्य एव त्वं प्रलपन् परुषं वचः । सत्यं निर्लज्ज एवासि यद्ब्रूया ईदृशं वचः ।
आवामिदं जगत् सर्व्वं शासितुं संयतौ नृपौ । को नाम मानुषे लोके करदो नैव जीवति ।
हत्वा गोपालकान् सर्व्वान् बद्ध्वा यादवकान् बहून् । ग्रहीमः करसर्व्वस्वं ततो गच्छ नराधम ।
अवध्यो दूततां प्राप्तो यच्चवक्तुं प्रभाषसे । ईश्वरो नो वरं दाता सत्त्वानामपि च प्रभुः ।

रक्षितारौ महाभूतौ संग्रामं गच्छतोऽद्य मे । पितरं वाजयिष्यावो हत्वा गोपालकान् रणे । ११८२५

एते प्रोक्ता भृशं युद्धे कातराः सर्व्व एव ये । हत्वा तान् सकलान् युद्धे पुनर्जेष्याव केशवं ।

संहर्त्तव्या महासेना प्रगृहीतशरासना । गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ।

आरूढरथपादातमहापरिघसंकुला । सुप्रभूतेभ्रवती प्रभूतबलवाहना ।

प्रभूतबलसंयुक्ता सकुटीका शतोत्तरा । सच्छत्रा सध्वजा चैव सपताका सायुधाम्बरा ।

कल्पतां वाहिनी घोरा बलाध्यक्षाः समन्ततः । अवध्य एव गच्छ त्वं न ते मरणतो भयं । ११८३०

संग्रामः पुष्करे ऽस्माकं श्वः परश्वोऽपि वा नृप । ततो ज्ञास्यावहे वीर्य्यं केशवस्य बलस्य च ।

ये त्वयोक्ता नृपाः संख्ये तेषां मयि च यद्बलं ।

॥ सात्यकिरुवाच ॥ एष गच्छामि वां हन्तुं श्वः परश्वोऽपि वा नृपौ । यदैव हि मया बद्धौ न चेदूतो भवाम्यहं ।

न हि श्वो वा परश्वो वा युवां कटुकभाषिणौ । दौत्यं हि दुःखमखिलं भवतीह सदा नृणां ।

अन्यथाऽहं युवां हत्वा ततो यास्यामि निर्वृतिं । स्ववीर्य्यं चाऽऽदर्शयंश्च दर्शयंश्च नृपाधमौ । ११८३५

शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गधन्वा किरीटभृत् । नीलकुञ्चितकेशाग्रो लम्बबाहुः श्रिया वृतः ।

स सर्व्वलोकप्रभवो विश्वरूपः सुरूपवान् । दैत्यदानवहन्ताऽसौ योगिध्येयः पुरातनः ।

पद्मकिञ्जल्कवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्थितिलयस्यैककर्त्ता त्रिजगतां पतिः ।

शरैश्च निशितैराजौ दर्पं वां अपनेष्यति । इत्युक्त्वा रथमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः शिवं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणे दशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविश्य च पुरं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुङ्गवः । आचचक्षेऽथ कृष्णाय यथावृत्तं तयोस्तथा । ११८४०

ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः । बलाध्यक्षानुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ।

सन्नह्यतां बलं सर्व्वं रथकुञ्जरवाजिमत् । अनेकभेरीपणवप्रासासिपरिघाकुलं ।

सध्वजं सपताकञ्च सालङ्कारपरिच्छदं । तथेति ते प्रतिश्रुत्य सर्व्वं चक्रुरदीनगाः ।

वनमाली हली रामो नीलवासाः सितप्रभः । ययौ सैन्यायतो राजन् कुन्देन्दुधवलप्रभः ।

सात्यकिश्च तथा राजन् प्रगृहीतशरासनः । ययौ क्रोधसमायुक्तो अग्रामाग्रे महाबलः । ११८४५

अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः । सिंहनादं प्रकुर्व्वन्तो गन्तुरत्यर्थमुत्तमाः ।

आदाय सुदृढं चापं रथमारुह्य दंशिताः । प्रयतो अग्नुरत्यर्थं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ।

हरिस्तु रथमारुह्य सन्नद्धं दारुकेण च । शार्ङ्गं भास्वरं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ।

चक्रपाणिस्तदा शङ्खी गदाशूलशरासिमान् । बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पीतवासा जनार्द्दनः ।

पद्ममालावृतोरस्को नवजीमूतसन्निभः । ययौ रथगतो विप्रैः स्तूयमानो मुदाऽन्वितैः । ११८५०

सूतैर्म्मागधपुत्रैश्च गीयमानस्ततस्ततः । आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामथोत्तरां ।

पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्व्वप्राणेन केशवः । दध्मौ महारवं कुर्व्वन् शत्रूणां भयवर्द्धनं ।

आध्मातस्तेन हरिणा स चक्रे शङ्खराट् रवं । रवः स रोदसी राजन् पूरयामास सर्व्वतः ।

तस्मिन् शृङ्गे तथाख्याते ददृशुः शङ्खान् सहस्रशः । भेर्यश्चापि समाख्याता मृदङ्गा बहवो नृप ।
नेदुरत्यर्थमतुलं पर्जन्ये जलदा यथा । अथाजग्मुर्महाराज पुष्करं पुण्यवर्द्धनं । ११८५५
सरसस्तस्य तीरे तु पुष्करस्य नृपोत्तमाः । प्रतीक्षन् हंसडिम्भकौ युद्धाय समवस्थिताः ।
निवेशं कारयामासुर्योद्धाः सर्व्व एव हि । स्वं स्वं यथासुखं राजन् प्रगृहीतकुटीमठं ।
भगवानपि गोविन्दः सरो दृष्ट्वा सुशोभनं । उपस्पृश्य जले तस्मिन् प्रणम्य यतिपुङ्गवान् ।
तयोरागमनं लिप्सुरास्ते तीरे यथासुखं । शृण्वन् वेदध्वनिं विप्रैर्ब्राह्मणानां समन्ततः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशे एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्भकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । प्रगृहीतमहाचापौ सरथौ सध्वजौ नृप । ११८६०
पुरःसरमहाभूतौ संहरन्ताविवोत्थितौ । प्रकुर्व्वन्तौ च वसुधां भस्मना परिवेष्टितौ ।
त्रिपुण्ड्रकललाटान्तौ रुद्राक्षपरिशोभितौ । अन्यौ द्वाविव रुद्रौ तौ लोकसंहारकारकौ ।
ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपसत्तम । अक्षौहिण्यो दशैवाशु तयोरथ समागताः ।
विचक्रस्तु महाराज दानवो नगसन्निभः । तयोरेव सखा पूर्व्वमासीच्च बलशालिनोः ।
शक्रोऽपि तत्पुरःसरः स्थातुं शक्तो न वज्रभृत् । यो हि वीरो महाबाहुर्देवदैत्यसमागमे । ११८६५
देवान्निर्जित्य तथा राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यो हि द्वारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुङ्गवान् । स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैः परिघायुधैः । वृतः समभवद्दैत्यो वृष्णिद्वेषान्नृपोत्तम ।
हंसस्य डिम्भकस्याथ साहाय्यं कर्त्तुमुद्यतः । विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अतीव मित्रतां यातो दद्यात् प्राणांश्च संप्रति । राक्षसैरपरैः सार्द्धं शिलाशूलासिपाणिभिः । ११८७०
ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरुषादपः । अष्टाशीतिसहस्राणि तस्य रक्षांसि चाभवन् ।
अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः । तयोश्च महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति ।
मिश्रितं दैत्यसङ्घैश्च राक्षसैश्च समन्ततः । अत्यद्भुतं महारौद्रं त्रैलोक्यभयदायि च ।
दैत्येन तेन सहितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । तावेतौ हंसडिम्भकौ हन्तुं केशवमञ्जसा ।
ततः श्रुत्वा जरासन्धो विग्रहं यदुपुङ्गवैः । नाकरोन्नृप साहाय्यं शापो मे भवितेति ह । ११८७५
गच्छतोः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्भकस्य च । अतिनिरतविक्रान्तास्ते ययुः पुष्करं नृपाः ।
सिंहनादं विमुञ्चन्तः कथयन्तः परस्परं । अहमेव नृपो युद्धं करोमि प्रथमं हरेः ।
इत्यब्रुवन्नृपा राजन् गच्छन्तः केशवं प्रति । संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्द्धनं ।
मुनिजुष्टं तपोवृद्धैर्विविधैश्च निषेवितं । अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ।
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव जगतीपते । दर्शनात् स्पर्शनाद्वाऽपि किल्बिषच्छेदिनौ नृप । ११८८०
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव नृपसत्तम । सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामघोषैर्महात्मभिः ।

द्वावेव हि नरश्रेष्ठ शिविकायाश्च नायकौ । तावुभौ यत्र सहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ।
दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरश्रवसं परं । पुष्करं पुण्यनिलयं तीर्थं ब्रह्मनिषेवितं ।
ताभ्यां कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम । अहो निःशेषमभवत्तव भूप न संशयः ।
सैन्यं तत्र च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलं । अनेकभेरीपणवझर्झरीडिण्डिमाकुलं । ११८८९
शङ्खसंमिश्रपणवं रथोनादसमाकुलं । प्रविश्य शरभश्चोरं पुष्करस्य विशाम्पते ।
दर्शयामास देवेशं युद्धाय समुपस्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने युद्धार्थं हंसडिम्भक सैन्यानां पुष्करागमने द्वादशाधिकत्रिशततोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्वे सेने सङ्गते राजन् सध्वजे सपरिच्छदे । महापरिघसंकीर्णे गदाशक्तिसमाकुले ।
भेरीझर्झरसंपूर्णे डिण्डिमारावसंकुले । प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलासिवरकार्मुके ।
परस्परकृतोत्साहे चक्राते युद्धमुल्बणं । ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिद्याथ शरीरिणां । ११८९०
शरीराणि महाराज जग्मुर्दूरं सहस्रशः । भटबाहुविनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिद्य वक्षसि ।
स्फुटिताश्च तदा राजन् शिरांस्याहत्य संययुः । परिघाश्च तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।
तिलशश्चक्रुरतुलं शरीरं नृपरक्षसां । दैत्यानां कुर्व्वतां नादमन्योन्यवधकाङ्क्षिणां ।
दैत्यरक्षांसि राजेन्द्र राजानश्च समन्ततः । अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
नागा नागैर्महाराज हयाश्चान्यैः समन्ततः । रथा रथैः समाजग्मुः सादिनः सादिभिस्तथा । ११८९१
पट्टिशासिशरव्रातैः कुन्तसायककर्षणैः । सशक्तिपरिघप्रासपरश्वधसमाकुलैः ।
भिन्दिपालैर्महारौद्रैर्जघ्नुरन्योन्यमाहवे । राक्षसा दानवा राजन् क्षत्रियाश्च समन्ततः ।
शरैश्च भोगिभोगाभैस्तीक्ष्णैरन्ये महाबलाः । राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
अन्योन्यं जघ्निरे राजंश्चापमुक्तैः शिलाशितैः । इतश्चेतश्च धावन्तः कुर्व्वन्तो विस्वरं रवं ।
हताः केचिन्महाराज पेतुरुर्व्व्यां महासिभिः । केचिन्मथितमर्स्तिष्का गदाभिर्व्यथितात्मकाः । ११८९०
भग्नग्रीवा महाराज पट्टिशैः परिघैस्तथा । यमराष्ट्रं गताः केचित् केचित् स्वर्गं समाययुः ।
अप्सरोभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरं । केचित् स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् शस्त्रा मेघैः सहस्रशः । ववृषुः सर्व्वतः सैन्ये मृदङ्गा बहवस्तथा ।
मध्यन्दिनगते सूर्य्ये तापं दधति घोरवत् । ततः पिशाचा विकृताः कराला निर्णतोदराः ।
राक्षसाश्च महाघोराः पिवन्तः कौणपादलं । मुदिता भक्षयामासुः पिवन्तः शोणितं बहु । ११८९५
उत्थितानि शवान्याशन् कबन्धाः खड्गपाणयः । भिन्दन्त्य देहं बहुशो युद्धभूमौ शवार्थिनः ।
अथ श्येना बकाश्चैव कङ्का गृध्रास्तथाऽपरे । तुण्डैः शवानि निष्कृष्य भक्षयन्ति ततस्ततः ।
सप्ताशीतिसहस्राणि हता नागा नृपोत्तम । चिंशत्सहस्रमयुतं निहता हयसत्तमाः ।
हतं लक्षं महाराज रथानां रथिभिः सह । चिंशल्लक्षा हतास्तत्र सादिनः सायुधा भृशं ।

मध्यन्दिनगते सूर्य्ये हताः केचिच्च निर्गताः । केचिच्च निहता राजन् पुष्करं प्राविशन् नरः । ११९१०
केचिद्भूमिं समालिङ्ग्य हता इत्यब्रुवन् रणे । मुक्तकेशाः पतन्ति स्म रथं सन्त्यज्य केचन ।
सन्दष्टौष्ठपुटाः केचित् सादिनः पुरतो हताः । अत्यद्भुतं महायुद्धमासीत् पुष्करतीर्थके ।
यथा देवासुरं युद्धं पूर्व्वमासीन्नृपोत्तम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सङ्कुलयुद्धे त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजन् द्वन्द्वयुद्धमवर्त्तत । विचक्रं योधयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
बलभद्रोऽथ हंसेन डिम्भकेन च सात्यकिः । वसुदेवोग्रसेनाभ्यां हिडिम्बः पुरुषादकः । ११९१५
शेषाश्च शेषै राजेन्द्र चक्रुर्युद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्वितस्तत्या दैत्यं वक्षस्यताडयत् ।
शरैर्निशितधाराग्रैर्विस्मयं दर्शयन् रणे । दानवो देवदेवेशं दृढेन निशितेन च ।
शरेणाकर्णमाकृष्य धनुःप्रवरमीश्वरं । जघान स्तनयोर्मध्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ।
तेन विद्धोऽथ भगवान् वक्षोदेशे जनार्द्दनः । आवमच्छोणितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ।
ततः क्रुद्धो हृषीकेशः क्षुरप्रेणाहरद्ध्वजं । अश्वांस्तु चतुरो हत्वा सारथिञ्च शरैस्त्रिभिः । ११९२०
ततो ददृशे शङ्खवरं यथा तारामये रणे । रथादुत्प्लुत्य सहसा दानवः क्रोधमूर्च्छितः ।
गदां गृह्य महाघोरां दुर्व्वहां वीर्य्यशालिनीं । तया जघान दैत्येन्द्रः किरीटे केशवस्य ह ।
ललाटे च पुनर्विष्णुं सिंहनादं तथाऽनदत् । ततः शिलाञ्च महतीं प्रगृह्य दनुजः किल ।
भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत् केशवोरसि । तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य हस्तेनादाय केशवः ।
जघान च तदा दैत्यं ताडितः स तदा क्षितौ । गतासुरिव संजज्ञे सपक्षिव पपात ह । ११९२५
प्राप्य संज्ञां तदा दैत्यः क्रोधाद्द्विगुणमाबभौ । आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्द्दनं ।
अनेन तव गोविन्द दर्पं जातं निहन्म्यहं । विक्रमश्च तदा चासि मम देवासुरे रणे ।
तावेव क्षिपुलौ बाहू स एवास्मि जनार्द्दन । तथापि युध्यसे वीर न ज्ञात्वा मम केवलं ।
वारयैनं महाबाहो परिघं बाहुनिःसृतं । इत्युक्त्वा देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरं ।
चिक्षेप दैत्यो लोकेशं सर्व्वलोकस्य पश्यतः । तं गृह्य बाहुना कृष्णो दुष्टोऽसीति वदन् हरिः । ११९३०
खण्डशः कारयामास खड्गेन निशितेन च । उत्पाट्य वृक्षं दैत्येन्द्रः शतशाखं महाशिखं ।
तेन तं पोथयामास विष्टरश्रवसं प्रभुं । गृह्य तस्यापि खड्गेन तिलशश्च चकार ह ।
विक्रीड्य सुचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन माधवः । हन्तुमैच्छत्तदा दैत्यमादाय निशितं शरं ।
आग्नेयास्त्रेण संयोज्य जघानैनं स तेन ह । स सन्दग्धः शरो दैत्यं सर्व्वलोकस्य पश्यतः ।
यथा पूर्व्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः । हतशिष्टास्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दश । ११९३५
अद्यापि न निवर्त्तन्ते ते गच्छन्तो महोदधिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने विचक्रवधे चतुर्द्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलदेवस्तु धर्म्मात्मा धनुरादाय सत्वरं । जघान हंसं दशभिर्बाणैर्बलवतां वरः ।

तं प्रत्यविध्यन्नाराचैर्हंसः पञ्चभिराशुगैः । तदनान्तरे हली छित्त्वा नाराचैर्दशभिः पुनः ।
नाराचेनाशु विव्याध ललाटे हंसमोजसा । दृढं पतन् स नाराचस्तत्र संज्ञां समाददे ।
रथोपस्थे चिरं स्थित्वा क्षणाद्दार्ष्यं समाददे । लब्ध्वा हंसः स संज्ञान्तु विद्धा तेन यदूत्तमं । ११८७०
सिंहवद्व्यनदद्धंसो देवान् विस्मापयन् रणे । ततः क्रुद्धो हली विद्धस्तेन बाणेन माधवः ।
वमन् शोणितमत्यर्थं निश्वास रणाजिरे । लोहिताविष्टमाथस्तु कुङ्कुमार्द्र इवाभवत् ।
नाराचैः सप्तधाशस्त्रैर्द्दारयामास माधवः । हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।
ते मुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा चापे कवचे हृदये नृप ।
पतिताः सर्व्वतो राजन् व्यथाश्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्य्यमदान्वितः । ११८७५
शरेण हलिनं विद्धा ध्वजं चिच्छेद केनचित् । शरैश्चतुर्भिरश्वांश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ।
ततः क्रुद्धो हली तस्माद्गदां गृह्य महारणे । अपातयन्महाबाहुर्हंसं शेष इव श्वसन् ।
तया ध्वजं रथं चक्रमीषां सूतं हलायुधः । बभञ्ज तिलशः सर्व्वं ननाद च पुनः पुनः ।
भूयश्च गदया हंसं चिक्षेप च वक्षः क्षिव । सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ।
ततस्तौ हंसबलिनौ युयुधाते महारणे । महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजसौ । ११८८०
अत्यद्भुतौ सुविक्रान्तौ परस्परवधैषिणौ । कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
यथा देवासुरे युद्धे शक्रवृत्रौ पुराऽमरे । उभौ संसिक्तसर्व्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।
अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन ह । ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभद्रोऽन्वगच्छत ।
सव्यन्तु हंसो राजेन्द्र प्राप्तवात् स्वयमेव हि । चोदयाञ्चक्रतुर्युद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
यथाप्राणं महाबाहू अन्नतुश्चरणाय वै । अतिप्रवृत्तं संग्रामं देवासुररणोपमं । ११८८५
विदधाते महारङ्गे पश्यतां त्रिदिवौकसां । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मिरे ।
अहो खल्वीदृशं युद्धं दृष्टपूर्व्वं न च श्रुतं । इत्यूचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्व्वकिन्नराः ।
परस्परकृतोत्साहौ कृतं युद्धं तथाऽद्भुतं । अथ हंसो महारङ्गे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।
व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यन्तु बलवान् बली । निकुञ्च्य जानुनी पूर्व्वं चक्रतुर्गदया भृशं ।
रणं रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसां । ११८९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने हंसबलदेवयोर्युद्धे पञ्चदशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चक्रतुरत्यन्तं ततो डिम्भकसात्यकी । तावुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ क्षत्रियेषु वै ।
कृतश्रमौ महायुद्धे सततं दृढधन्विनौ । सात्यकिर्दशभिर्वीरो डिम्भकं सत्यविक्रमं ।
अविध्यन्निशितैर्बाणैस्तनमध्ये तयोरपि । स तेन विद्धो बलिना डिम्भकः क्षत्रियोत्तमः ।
नाराचैः पञ्चपाशस्त्रैर्विव्याध युधि गर्व्वितः । तदनन्तरे वृष्णिवीरो निषिद्धश्चेदमब्रवीत् ।
अथ क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराशुगैः । पुनः शतसहस्रेण प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं । ११८९५

सात्यकिस्तथ विक्रान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत्। अर्द्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन डिम्भकस्य स यादवः।
आजघ्ने डिम्भको राजन् युयुधानं युधाम्वरं। क्षुरप्रेणाथ रौद्रेण तेजधौतेन विक्रमी।
स तेन विद्धो बाणेन वमन् शोणितकं नृप। अतीव शुशुभे राजन् वसन्ते किंशुको यथा।
धनुश्चिच्छेद भूयस्तु गृहीतं यत् पुनर्व्वहत्। ततोऽन्यद्धनुरादाय डिम्भको यादवेश्वरं।
जघान निशितैर्व्वाणैः सर्व्वलस्य पश्यतः। स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छेद युधि सात्यकिः। ११९७०
शरेण तीक्ष्णपुङ्खेन डिम्भकस्य दुरात्मनः। ततोऽन्यद्धनुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः।
धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः। एवं धनूंषि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च।
छित्वा ननाद शैनेयः सर्व्वलस्य पश्यतः। धनुषी तौ परित्यज्य वीरौ डिम्भकसात्यकी।
खड्गौ प्रगृह्य चायुधौ युद्धाय समुपस्थितौ। तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिम्भकसात्यकी।
द्रौःशासनिर्म्महाराज सोमदत्तस्तथैव च। अभिमन्युश्च विक्रान्तो नकुलश्च तथैव च। ११९७५
एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्त्तिता युधि सत्तमाः। एतेभ्योतौ नृप श्रेष्ठौ षट्सु वै नृपसत्तमौ।
तत्र तावसिना युद्धं चक्रतुर्युद्धलालसौ। भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धं प्रविद्धं वल्गितःसृतं।
आकरं विकरं भिन्नं निर्म्मर्य्यादममानुषं। संकोचितं कुञ्चितं सव्यं जानुविजानु च।
आहितं चितकं चित्रं कुद्रवं लवणं धुतं। सर्व्वबाहुर्विनिर्म्बाहुः सव्येतरमथोत्तरं।
त्रिबाहुमुत्तुङ्गबाहु च सव्योन्नतमुदासि च। पृष्ठतः प्रथितश्चैव योधिकं प्रचितं तथा। ११९८०
इति प्रकारा द्वात्रिंशच्चक्रतुः खड्गयोधिनौ। पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च श्रममुपेयतुः।
पुष्करस्थौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ। ततो देवाः सगन्धर्व्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः।
तुष्टुवुस्तौ महाराज जये कृतपरिश्रमौ। अहो वीर्य्यमहो वीर्य्यमनयोर्ध्वजशालिनोः।
एतावेव रणे शक्तौ खड्गे धनुषि पारगौ। एकः शिष्यो गिरीशस्य द्रोणस्यान्यो हि धीमतः।
अर्ज्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः। त्रय एते महाराज प्रथिताः सङ्गरे तथा। ११९८५
डिम्भकः शक्तिभृच्छर्व्वस्तथ एते महारथाः। प्रसिद्धाः सर्व्व एवैते वीर्य्येषु च बलेषु च।
इति ते देवगन्धर्व्वाः सिद्धा यक्षा महोरगाः। दिवि स्थिताः समं शुश्रुवुर्युद्धदर्शनलालसाः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भकयोर्युद्धे षोडशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोग्रसेनौ च वृद्धौ युद्धेषु निर्वृतौ। जराजरितसर्व्वाङ्गौ पलिताङ्कशिरोधरौ।
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नौ राजमार्गविशारदौ। युयुधाते महारङ्गे राक्षसेन दुरात्मना।
शरैरनेकसाहस्रैरर्द्दयामासतू रणे। राक्षसेन्द्रं महात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकं। ११९९०
हिडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भक्षयन् सर्व्वतो नरान्। अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बबाहुर्महाहनुः।
लम्बोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशो विलोचनः। श्मश्रुनासो महारौद्र ऊर्द्ध्वरोमा महाभुजः।
पर्व्वताकारगात्रश्च दीर्घदंष्ट्रः शिवाननः। लम्बोदरो दीर्घदन्तो गजग्रासकरः सदा।

अनुष्णाक्षो महोरस्को दीर्घग्रीवो गजोपमः । भक्षयन् मांसपिटकं पिबन् शोणितसञ्चयं ।
गजान् गजैः समाहत्य हयानश्वैर्नृपोत्तम । रथान् रथैः समाहत्य सादिनः सादिभिस्तथा । ११९९५
मनुष्यान् स्वपुरो दृष्ट्वा भाक्ष्यपासं चकार सः । कांश्चिद्धत्वा महाराज वृष्णिपालान् समन्ततः ।
भक्षयामास सहसा हिडिम्बः पुरुषादकः । यानपश्यत् पुरो रक्षस्तान् जघान विरूपधृक् ।
भक्षयन्नपरान् वृष्णीन् पादातान् राक्षसेश्वरः । चिक्षेप सहसा कांश्चित् हिडिम्बः पुरुषादकः ।
अन्तकाले यथा क्रुद्धो रुद्रः प्राणभृतो नृप । क्षणेनैकेन सर्व्वांस्तान् भक्षयामास राक्षसः ।
केचिद्भीता दिशः प्रापुर्वृष्णयो वीर्य्यशालिनः । केचित्तु भक्षितास्तेन रक्षसा वृष्णिपुङ्गवाः । १२०००
कुम्भकर्णो यथा राजन् हरिसैन्यमभक्षयत् । निःशेषं वृष्णिसैन्यन्तु स्थितं चित्रपटे यथा ।
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धौ दृष्ट्वा यादवपुङ्गवौ । धनुर्गृह्य महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ।
यथा कुक्कुरस्य सिंहस्य मेषौ कुक्कुटमाविव । व्यादायास्यं महारक्षस्तौ दृष्ट्वाऽथ समधावत ।
पिशाचादिषु विरूपाक्षं पातालतलसन्निभं । पर्य्यधावत्ततो रक्षः खादत् खादत् कलेवरं ।
पूरयामासतुर्वीरौ शरैर्धनुष्मतौ नृप । हिडिम्बास्यं महाघोरं व्यादितास्यमिवान्तकं । १२००५
सर्व्वांस्तान् खादयामास देवशत्रुर्विरूपधृक् । धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्यं भयानकं ।
तयोर्धनुषी ज्वलन्ती बभञ्ज युधि सत्वरं । प्रसार्य्य बाहू दुष्टात्मा राक्षसो विकृताननः ।
वसुदेवं महीपालं राजानं वृष्णिसेविनं । ग्रहीतुं रक्षसां श्रेष्ठो यतते नृपसंसदि ।
॥ हिडिम्ब उवाच ॥ एष वां भक्षयिष्यामि वसुदेव नृपाधम । उग्रसेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरो ऽधम ।
आगत्य प्रविशास्यं मे ग्रासभूतौ युवां मम । विधिना निर्म्मितौ वृद्धौ वसुदेव हरेः पितः । १२०१०
बुभुक्षितः श्रमार्त्तश्च युद्धे त्वरितविक्रमः । मन्मुखमेव गच्छेतां प्रविशन्तौ त्वरान्वितौ ।
युवयोः शोणितं पीत्वा तृप्तिं यास्यामि निर्वृतः । खादामि च पुनर्मांसं युवयोर्वृद्धयोः सुखं ।
इति ब्रुवंस्तदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महातनुः । धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
वसुदेवोग्रसेनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्व्वतः । दिशोऽभ्यभजतां राजन्निःशब्दौ वृष्णिपुङ्गवौ ।
एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् । दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोग्रसेनकौ । १२०१५
वासुदेवं समादिश्य स्वयं युध्यन्तमीश्वरं । निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ।
मा भयाः साहसं रक्षो मुञ्चैतौ राजसत्तमौ । स्थितोऽस्मि युध्यतां रक्षो मया प्रभून् जिघांसता ।
अहमेव हनिष्ये त्वां केयं तव विभीषिका । इति ब्रुवाणं हलिनं विसृज्य तौ महारणे ।
महागजमसौ दृष्टो भक्षयाम्येवमग्रतः । विदार्य्य पूर्व्ववद्वक्त्रं बलभद्रमुपाद्रवत् ।
विसृज्य सशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः । मुष्टिं प्रगृह्य बलवान् स्फोटयन् बाहुमुत्तम । १२०२०
हिडिम्बस्त्वथ दुष्टात्मा मुष्टिं कृत्वा भयानकं । जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्य इवान्तकः ।
क्रुद्धोऽथ बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः । जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ।
मुष्टियुद्धं समभवत्तत्र राक्षसवीरयोः । युध्यतोर्युद्धरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।

तयोश्चटचटाशब्दः प्रादुरासीद्भयानकः। अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे।
जघान वक्षोदेशे तु वज्रेणेव पुरन्दरः। अथ रामो बली चापि मुष्टिं संवर्त्त्य यत्नतः। १६०५५
हिडिम्बं ताडयामास वक्षस्येव महाद्विपं। ताभ्यामथ रामस्तु वक्षौ हत्वा स राक्षसं।
स हतस्तलघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः। जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः।
तत उत्पाट्य रामस्तु दोर्भ्यां संगृह्य राक्षसं। आदाय बाहुवेगेन भ्रामयित्वा पदात्परं।
आविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलं। उत्क्षिप्य राक्षसेन्द्रन्तं सर्व्वलोकस्य पश्यतः।
गव्यूतिमात्रं चिक्षेप ततो देशाद्धलायुधः। गतासू राक्षसश्रेष्ठस्ततो देशाद्विराक्रमत्। १६०६०
ये केचिद्राक्षसास्तत्र हतशेषा महारणे। बलभद्रात्ततो भीता जग्मुश्चैव दिशो दश।
अथांशुमाली भगवान् दिनेशः संहृत्य तेजांसि सहस्ररश्मिः। अस्तं ययौ चक्षुरपि प्रजानामालोकनं चापि समाविवेश।
तस्मिन् प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं प्रजापतौ विश्वमुखे जगद्गुरौ। नक्षत्रनाथः समुपाजगाम सन्ध्यातमोऽपि व्यगमन्नृपोत्तम।
प्रभातकाले नृप सत्तमो रणो गोवर्द्धने किन्नरगीतनादिते। इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा व्युपारमंस्तत्र रणोत्सवं नृप।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने हिडिम्बवधे सप्तदशाधिकशिततमोऽध्यायः॥११७॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ उभौ तौ हंसडिम्भकौ राचावेव महागिरिं। जग्मतुः सहितौ राजन् गोवर्द्धनमथो नृप। १६०६५
अथ प्रभाते विमले सूर्य्ये चाभ्युदिते सति। गोवर्द्धनं जगामाशु केशवः केशिसूदनः।
शैनेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः। गन्धर्व्वैरप्सरोभिश्च नादितं बहुधा गिरिं।
तच्चेतरं नृपश्रेष्ठ पार्श्वे संप्राप्य यादवाः। निम्नगा यमुना राजंस्ततो युद्धमवर्त्तत।
हंसेन डिम्भकेनाथ यादवेषु समन्ततः। ऊर्षेन क्षिप्तया शराणां नतपर्व्वणां।
विव्याध हंसडिम्भकौ वसुदेवस्य सप्तभिः। सारणः पञ्चविंशत्या दशभिः कङ्क एव च। १६०७०
निशठस्तु त्रिंशत्या सात्यकिश्चापि सप्तभिः। अशीत्या विपृथू राजन्नुद्धवो दशभिः शरैः।
प्रद्युम्नस्त्रिंशता राजन् साम्बश्चापि च सप्तभिः। अनाधृष्टिरेकपञ्चाशा शराणां नतपर्व्वणां।
एवं ते चर्चिता राजंस्तद्युद्धमहीनवत्। अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्व्व एव च।
चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः। सर्व्वानपि महाराज यादवान् बलदर्पितान्।
तावुभौ हंसडिम्भकौ नृपांस्तान् प्रत्यविध्यतां। प्रत्येकं दशभिर्विद्धा वाणैर्निशितपत्त्रिभिः। १६०७५
जघ्नतुश्च शरैस्तीक्ष्णैरत्यर्थं यादवेश्वरान्। चर्च्चिताः सर्व्व एवैते वमन्तः शोणितं बहु।
माधवे किंशुका राजन् पुष्पिता इव ते बभुः। भीताश्च यादवा राजन् पलायनपरायणाः।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् वसुदेवात्मजो नृप। वासुदेवो हली युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तयोः।
चक्रतुर्युद्धमतुलं स्कन्दशक्राविवाम्बरे। ततो देवाः समन्धर्व्वाः सिद्धाश्च महर्षयः।
विमानस्थास्तु दृदृशुर्युद्धं देवासुरोपमं। ततः प्रादुरभूतां तौ दूतौ भूतेश्वरो नृप। १६०८०
शूलिना प्रेषितौ युद्धे रक्षार्थं बलिनो तयोः। हंसोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ।
रामश्च डिम्भकश्चैव संयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया। विक्रान्ताः सर्व्व एवैते शक्ते शक्ते तथा बले।

अस्त्राण् दधुः पृथग्राजन् ये ये सर्वे रथे स्थिताः । ततः कृष्णो हृषीकेशः पाञ्चजन्यं महास्वनं ।
दध्मौ पद्मपलाशाक्षः सर्व्वान् विस्मापयन्निव । अथ भूतौ महाघोरौ लम्बोदरशरीरिणौ ।
दुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केशवं । शूलेन योधयां राजन् चक्रतुर्यादवेश्वरं । १९५५
ताभ्यां समाहतो विष्णुर्देवगन्धर्व्वसन्निधौ । ईषत्स्मिताधरो देवः किञ्चिदुत्सृत्य सत्वरं ।
रथाद्रथिवरश्रेष्ठस्तौ प्रगृह्य जगत्पतिः । भ्रामयित्वा शतगुणमवातमिव केशवः ।
कैलासस्य समुद्दिश्य प्रचिक्षेप ततो हरिः । तावेत्य तु गिरेः शृङ्गं कैलासस्य महीक्षितः ।
दृष्ट्वा तत् कर्म्म देवस्य विस्मयं जग्मतुः परं । हंसस्तु दृष्ट्वा तत् कर्म्म रोषतास्रायतेक्षणः ।
उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां त्रिदिवौकसां । किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं चरसि केशव । १९६०
अस्मदन्यो महीपालो यष्टा तस्य महाक्रतोः । करं देहि यथायोगं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षसे ।
अथ वा त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं वद । ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यष्टा स मे गुरुः ।
ईश्वरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव शूलधृक् । एवन्ते वीर्य्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ।
इत्युक्त्वा स्वशरं चापं आततास्त्रोपमं नृप । आकृष्य च यथाप्राणं नाराचेन स केशवं ।
ललाटे चिक्षिपे हंसो ललाम इव सोऽभवत् । उवाच सात्यकिं कृष्णो रथं वाहय त्वं प्रभो । १९६५
दारुकं पृष्ठवाहन्तु कृत्वा केशव ईश्वरः । आग्नेयमस्त्रं संयोज्य शरे कस्मिंश्चिदीश्वरः ।
अनेन त्वां दहाम्यद्य यदि शक्तोऽसि वारय । अलं ते बहुयुद्धेन क्षत्रियोऽसि सदा शठ ।
मत्तश्चेत् करमिच्छेस्त्वं दर्शयाद्य पराक्रमं । पक्षयो बाधिता हंस पुष्करे संस्थितास्त्वया ।
शास्ता त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । स्थिते मयि जगन्नाथे हत्वा क्षत्रियकण्टकान् ।
शास्ताऽस्यथ सतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविद्विषां । शापेन यतिमुख्यानां हत एव नराधम । १९७०
मृत्यवे त्वां निवेद्याद्य रक्षिता ब्राह्मणानहं । इति ब्रुवंस्तदस्त्रन्तु मुमोच युधि केशवः ।
तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यषेधयत् । वायव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।
तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तमः । अथ माहेश्वरं कृष्णो मुमोचास्त्रं महाहवे ।
रौद्रेण तत्ततो हंसो वारयामास तत्क्षणं । गान्धर्व्वं राक्षसञ्चैव पैशाचमथ केशवः ।
ब्रह्मास्त्रमथ कौवेरमासुरं याम्यमेव च । छित्त्वाऽस्त्राणि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरं । १९७५
वारणार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां माधवस्य ह । अथ ब्रह्मशिरो नाम घोरमस्त्रविनाशनं ।
मुमोच हंसमुद्दिश्य केशवः क्रोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरं ।
यमुनाप उपस्पृश्य देवदेवो जनार्द्दनः । अस्त्रं वैष्णवमादाय शरे सन्निहिते हरिः ।
योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावनः । येन देवा रणे हत्वा राक्ष्यमाणः पुराऽसुरान् ।
तदस्त्रं योजयामास वधार्थं तस्य भूपते । १९८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने कृष्णस्य वैष्णवास्त्रत्यागे अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंसो राजा महाराज निर्विष्ट इव संबभौ ।
उत्प्लुत्य स रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत । तत्र कृष्णो हृषीकेशः कालीयारिं ममर्द ह ।
महाह्रदं महारौद्रं यावत्पातालसंस्थितं । तावद्धोषं महानीलं कालाञ्जननिभं हि यत् ।
तस्मिन् ह्रदे महाघोरे पपाताथ स हंसकः । हंसे पतति तस्मिंश्च महान् रावो बभूव ह ।
गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिणा । रथादुत्प्लुत्य कृष्णोऽपि तस्योपरि पपात ह । ११०८५
देवदेवो जगन्नाथो जगद्विस्मापयन्निव । प्राहरत्तं महाबाहुः पद्भ्यामथ केशवः ।
पादक्षेपं नृपस्तस्माल्लब्ध्वा हंसो नृपोत्तम । ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ।
अन्ये पातालमायातो भक्षितः पन्नगैरिति । अथापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुश्रुम ।
यथापूर्व्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् । हते तस्मिन् महाराज धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अकरोद्राजसूयञ्च तव पूर्व्वपितामहः । यदि जीवेदसौ हंसः को गमिष्यति तं क्रतुं । ११०९०
स च सर्व्वास्त्रविन्नित्यं रुद्राल्लब्धवरः प्रभो । अतएव महाराज शार्ङ्गेयं गामगाहत ।
हतो हंसो ह्रदे दैत्यः कृष्णेन रिपुमर्द्दिना । जगुर्गन्धर्व्वपतयो देवलोके दिवानिशं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसवधे ऊनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्य्यशालिनं । बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ।
डिम्भको वीर्य्यसम्पन्नो यमुनामनुजग्मिवान् । तमन्वधावद्वेगेन बलभद्रो हलायुधः ।
हंसोऽपि यत्र पतितस्तत्राधो निपपात ह । यमुनायां महाराज विलोड्य जलसञ्चयं । ११०९५
अथ क्रुद्धोऽथ डिम्भको भ्रामयित्वा जलं बहु । उन्मज्ज्योन्मज्ज्य सहसा निमज्ज्य च पुनः पुनः ।
न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्य्यशालिनं । उन्मज्ज्याथ महाबाहुर्व्वासुदेवं विलोक्य च ।
उवाच वचनं राजन् डिम्भको वीर्य्यवत्तमः । अरे गोपालदायाद क्वासौ हंस इति स्थितः ।
वासुदेवोऽपि धर्म्मात्मा यमुनां पृच्छ राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।
तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिम्भकः किल । बहुप्रकारमुद्वीक्ष्य सर्व्वतो भ्रातृवत्सलः । १११००
विललाप ततो राजा डिम्भको भ्रान्तमानसः । क्व नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमबान्धवं ।
कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह । विलप्यैवं नृपश्रेष्ठ डिम्भको भ्रातृवत्सलः ।
आत्मत्यागे मनः कुर्व्वन् यमुनायां महाह्रदे । निमज्ज्योन्मज्ज्य सहसा मरणे कृतनिश्चयः ।
हस्तेन जिह्वामाकृष्य भूयो भूयो विलप्य च । ततः समूलमाकृष्य जिह्वां स ह सहत् स्वयं ।
ममार स जले राजन् डिम्भको नरकाय वै । तस्मिन्नराधमे हंसे डिम्भके च तथा हते । १११०५
आगमत् पुण्डरीकाक्षो भूतान् विस्मापयन्निव । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।
गोवर्द्धनेऽथ विश्रम्य बलभद्रसहायवान् । किञ्चित् कालं महाराज पूर्व्वभुक्तमुवास ह ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि डिम्भकमरणे विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यशोदा नन्दगोपश्च कृष्णदर्शनलालसौ । गोवर्द्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवस्य यायनं ।

नवनीतञ्च दधि च पायसं शर्करं तथा । मरिचञ्च महाराज मधूराश्रमेव च ।
बद्धवैरपरैः साद्धं गोपीभिश्च समन्ततः । जग्मतुः परया प्रीतिं तत्र दृष्ट्वा महाबली । ११११०
दर्शयामासतुर्देवं प्राचयानि महान्ति च । नन्दगोपं यशोदाञ्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्धरिः ।
अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सबान्धवं । यशोदां मातरं चैवादामुदरेश्च परन्तपः ।
तात मातर्व्रजे कच्चित् कुशलं वा व्रजगोधने । अपि गावः क्षीरवत्यो वत्सा वाश्वतराः पितः ।
अपि वा सुमहत् क्षीरमपि गावः सुशोभनाः । अपि वा दारका मानवंश्रपायाः पिबन्ति च ।
बहूनि चापि दामानि कौशिका अपि वा बहु । दृश्यानि मम रूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा । १११११
शकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितर्ध्रुवं । अपि घोषः पुष्टवत्या दारकान् किमजीजनन् ।
घाटाः किं बहवो मातरभिक्ताः सर्व्वतो व्रजे । किं गावः क्षीरमतुलं सवत्सतरकाः पितः ।
हैयङ्गवीनं क्षीरादि दधि वा किमजीजनन् । गोधनं सर्व्वमेवेदं नीरोगं प्रतिपद्यते ।
॥ नन्द उवाच ॥ सर्व्वमेतदनुमेत नीरोगं वत्स प्रभो । कुशलं गोधनस्यैव सर्व्वकार्येषु केशव ।
एवमात्तव देवेश सदा कुशलिनो वयं । गोधनाः समस्ताश्च नीरोगा इव केशव । ११११२
एकमेव सदा दुःखं च त्वां द्रक्ष्यामि केशव । यदेतत् केवलं दुःखमिति धीः प्रोच्यते सदा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विलपन्तं मन्त्रेत्याह स केशवः । यशोदां पुनराहेदं मातर्गच्छ स्वगृहं प्रति ।
ये च त्वां कीर्त्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः । ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ।
मद्भक्ताः सर्व्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तां हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।
गाढमालिङ्ग्य तौ प्रीतौ प्रेषयामास केशवः । यशोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं प्रति । ११११३
ततः कृष्णो हृषीकेशो यादवैः सह वृष्णिभिः । जगाम तत्तदा विष्णुः पुरीं द्वारवतीं किल ।
य एतच्छृणुयान्नित्यं पठेद्वाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धनवांश्चैव चान्ते मोक्षञ्च गच्छति ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि यशोदानन्दगोपवत्सकथने श्रवणमाहात्म्ये एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्नथ महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः । तपस्यन्मुनिमुख्यांश्च पुष्करस्यावलोकनम् ।
ते समेता महादेवं तपस्वी वीतमत्सराः । सर्व्वाश्रिमुदाचारं प्रणेमुर्यादवोत्तमं ।
प्रोचुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुं । अत्यद्भुतमिदं विष्णो तव वीर्य्यं जनार्दन । ११११४
येन तौ निहतौ युद्धे हंसो डिम्भक एव च । यौ विष्णो दुराधर्षौ देवैरपि सुदुःसहौ ।
असुरे निहतौ देव दुःसाध्य इति नो मतिः । क्षेमो नः सर्व्वकार्येषु चरतां तप उत्तमं ।
निष्कल्मषा भविष्यामस्तव संस्मरणाद्धरे । त्वं हि सर्व्वस्य दुःखस्य हर्त्ता त्वां ध्यायतां सदा ।
त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसो हरे ।
नमस्कारो वषट्कारस्त्वं ब्रह्मा त्वं पितामहः । त्वं ज्योतिर्भ्राजयो मूर्त्तिस्त्वं ब्रह्मा रुद्र एव च । ११११५
प्राणस्त्वं सर्व्वभूतानामन्तरात्मेति कथ्यसे । उपास्यः सर्व्वभूतानां यच्छेद्दानेऽभिगम्यते ।

नमो विश्वसृजे देव नमस्ते विश्वमूर्त्तये । पाहि लोकमिमं देव हत्वा ब्रह्मद्विषः सदा ।
स तथेति हरिर्विष्णुर्ययौ द्वारवतीं पुरीं । अवसद्वृष्णिभिः सार्द्धं स्तूयमानः स मागधः ।
इदं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते पृच्छते राजन् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कृष्णस्य द्वारकाप्रत्यागमने द्वाविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः । फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेष्विह । ११९००
देयं समाप्ते भगवन् किञ्च पर्व्वणि पर्व्वणि । वाचकः कीदृशश्चात्र एष्टव्यस्तद्ब्रवीहि मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात् । श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि ।
दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः । कृत्वा कार्य्यमिदञ्चैव ततश्च दिवमागताः ।
हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । ऋषीणां देवतानाञ्च सम्भवं वसुधातले ।
अत्र रुद्रास्तथा साध्या विश्वेदेवाश्च शाश्वताः । आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपाला महर्षयः । ११९०५
गुह्यकाश्च सगन्धर्व्वा नागा विद्याधरास्तथा । सिद्धा धर्म्मः स्वयम्भूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ।
गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः । ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा ।
स्थावरं जङ्गमञ्चैव जगत् सर्व्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्थमिह दृश्यते ।
तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्म्मानुकीर्त्तनात् । कृत्वाऽपि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मानवः ।
इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्व्वशः । संयतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते । ११९१०
तेषां श्राद्धानि देयानि श्रुत्वा भारत भारतं । ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ ।
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलङ्कृताः ।
सर्व्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भवनानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि काञ्चनं ।
वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः । शयनं शिविकाश्चैव स्यन्दनाश्च स्वलङ्कृताः ।
यद्यद्गृहे वरं किञ्चिद्यद्यदस्ति महद्वसु । तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सूनवः । ११९१५
श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । शक्तितः सुमना हृष्टः शुश्रूषुरविकम्पनः ।
सत्यार्ज्जवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । श्रद्दधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ।
शुचिः शीलान्विताचारः शुक्लवासा जितेन्द्रियः । संस्कृतः सर्व्वशास्त्रज्ञः श्रद्दधानोऽनसूयकः ।
रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानगृहीतश्च कार्य्यो भवति वाचकः ।
अविलम्बमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्ज्जितं । असंसक्ताक्षरपदं रसभावसमन्वितं । ११९२०
त्रिषष्टिवर्णसंयुक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्थः स्वासीनः सुसमाहितः ।
नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।
ईदृशाद्वाचकाद्राजन् श्रुत्वा भारत भारतं । नियमस्थः शुचिः श्रोता शृण्वन् स फलमश्नुते ।
पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान् कामैश्च तर्पयन् । अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ।
अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् । प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः । ११९२५

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत्। सर्व्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति।
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धविभूषितः। दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवलोके महीयते।
तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत्। वसत्यमरसङ्काशो वर्षाण्ययुतशो दिवि।
चतुर्थे वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं फलं। उदितादित्यसङ्काशं ज्वलन्तमनलोपमं।
विमानं विबुधैः सार्द्धमारुह्य दिवि गच्छति। वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते। ११९७०
षष्ठे द्विगुणमस्तीह सप्तमे त्रिगुणं फलं। कैलासशिखराकारं वैदूर्य्यमयवेदिकं।
परिक्षिप्तञ्च बहुधा मणिविद्रुमभूषितं। विमानं समधिष्ठाय कामगं साप्सरोगणं।
सर्व्वान् लोकान् विचरते द्वितीय इव भास्करः। अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलं।
चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति। चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः।
सेव्यमानो वरस्त्रीणां चन्द्रात्कान्ततरैर्मुखैः। मेखलानां निनादेन नूपुराणाञ्च निस्वनैः। ११९७५
अङ्के परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते। नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत।
काञ्चनस्तम्भनिर्व्यूहं वैदूर्य्यकृतवेदिकं। जाम्बूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्व्वतो वृतं।
सेवितं चाप्सरःसङ्घैर्गन्धर्व्वैर्दिविचारिभिः। विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन्।
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यचन्दनरूषितः। मोदते दैवतैः सार्द्धं दिवि देव इवापरः।
दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिवन्द्य च। किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितं। ११९८०
वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्य्यमणितोरणं। हेमजालपरिक्षिप्तं प्रवालवलभीमुखं।
गन्धर्व्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च शोभितं। विमानं सुकृतावासं सुखेनैवोपपद्यते।
मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा। दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाल्यविभूषितः।
दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः। विबुधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः।
अथ वर्षगणानेवं स्वर्गलोके महीयते। ततो गन्धर्व्वसहितः सहस्राण्येकविंशतिं। ११९८५
पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते। दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च।
दिव्यनारीगणाकीर्णे निवसत्यमरो यथा। ततः सूर्य्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा।
शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्याति सलोकतां। एवमेतन्महाराज नात्र कार्य्या विचारणा।
श्रद्दधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्मम। वाचकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति।
हस्त्यश्वरथयानानि वाहनञ्च विशेषतः। कटके कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथाऽपरं। ११९९०
वस्त्रञ्चैव विचित्रञ्च गन्धञ्चैव विशेषतः। देववत् पूजयेत्तन्तु विष्णुलोकमवाप्नुयात्।
अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारत। वाच्यमाने तु विप्रेभ्यो राजन् पर्व्वणि पर्व्वणि।
जातिं देशञ्च सत्त्वञ्च माहात्म्यं भरतर्षभ। धर्म्मवृत्तिञ्च विज्ञाय क्षत्रियाणां नराधिप।
स्वस्तिवाच्य द्विजानादौ ततः कार्य्ये प्रवर्त्तते। समाप्ते पर्व्वणि ततः स्वशक्त्या पूजयेद्द्विजान्।
आदौ तु वाचकं तत्र वस्त्रगन्धसमन्वितं। विधिवद्भोजयेद्राजन् मधुपायसमुत्तमं। ११९९५

ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा । वार्त्तीके भोजयेद्राजन् दद्याच्चैव गुडौदनं ।
अपूपैश्चैव पूपैश्च मोदकैश्च समन्वितं । सभापर्व्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरणीपर्व्व चासाद्य जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च । सर्व्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ।
विराटपर्व्वणि तथा वासांसि विविधानि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्व्वकामगुणान्वितं । ११२००
भोजनं भोजयेद्विप्रान् गन्धमाल्यैरलङ्कृतान् । भीष्मपर्व्वणि राजेन्द्र दत्त्वा यानमनुत्तमं ।
ततः सर्व्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । द्रोणपर्व्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्च्चितं ।
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा । कर्णपर्व्वण्यपि तथा भोजनं सार्व्वकामिकं ।
विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संयतमानसः । शल्यपर्व्वणि राजेन्द्र मोदकैः सगुडौदनैः ।
अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्व्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्व्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् । ११२०५
स्त्रीपर्व्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । घृतौदनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत् पुनः ।
ततः सर्व्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । शान्तिपर्व्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्व्वकामिकं । तथाश्रमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
मौषले सार्व्वगुणिकं गन्धमाल्यानुलेपनं । महाप्रास्थानिके तद्वत् सर्व्वकामगुणान्वितं ॥
स्वर्गपर्व्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् । हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्द्विजान् । ११२१०
गामेकां निष्कसंयुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । तदर्द्धेनापि दातव्या दरिद्रेणापि पार्थिव ।
प्रतिपर्व्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षणः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
हरिवंश पर्व्वणि च पायसं तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्भरतर्षभ ।
समाप्य सर्व्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रकोविदः । शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्राभिसंवृताः ।
शुक्लाम्बरधरः स्रग्वी शुचिर्भूत्वा स्वलङ्कृतः । अर्च्चयेत यथान्यायं गन्धमाल्यैः पृथक् पृथक् । ११२१५
संहितापुस्तकान् राजन् प्रयतः सुसमाहितः । भक्ष्यैर्म्माल्यैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधैः शुभैः ।
हिरण्यं गाश्च वस्त्रञ्च दक्षिणामथ दापयेत् । सर्व्वत्र त्रिपलं स्वर्णं दातव्यं प्रयतात्मना ।
तदर्द्धं पादशेषं वा वित्तशाठ्यविवर्ज्जितं । यद्यदेवात्मनोऽभीष्टं तत्तद्देयं द्विजातये ।
सर्व्वथा तोषयेद्भक्त्या वाचकं गुरुमात्मनः । देवताः कीर्त्तयेत् सर्व्वा नरनारायणौ तथा ।
ततो गन्धैश्च माल्यैश्च स्वलङ्कृत्य द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्विविधैः कामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा । ११२२०
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च क्रतुफलं तथा पर्व्वणि पर्व्वणि ।
वाचको भरतश्रेष्ठ व्यक्ताक्षरपदस्वरः । भविष्यं श्रावयेद्विद्वान् भारतं भरतर्षभ ।
भुक्तवत्सु द्विजेन्द्रेषु यथावत् संप्रपूजयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वलङ्कृतं ।
वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्व्वदेवताः ।
ततो हि वरणं कार्य्यं द्विजानां भरतर्षभ । सर्व्वकामैर्यथान्यायं साधुभिश्च यथाक्रमं । ११२२५

इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते द्विपदाम्बर । श्रद्दधानेन वै भाव्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
भारतश्रवणे राजन् पारणे च नृपोत्तम । सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ।
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ।
भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदं ।
भारतं सर्व्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते मोक्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमि ते । ११२२०
महाभारतमाख्यानं क्षितिं गाञ्च सरस्वतीं । ब्राह्मणान् केशवञ्चैव कीर्त्तयन्नावसीदति ।
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्व्वत्र गीयते ।
यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः । तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता ।
एतत् पवित्रं परममेतद्धर्म्मनिदर्शनं । एतत् सर्व्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।
क्रियतेऽसारसंसारे वाञ्छितस्यैककारणं । हरिवंशस्य श्रवणमिति द्वैपायनोऽब्रवीत् । ११२२५
अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा । यत्फलं प्राप्यते पुंसा तद्धरेर्वंशपारणात् ।
अजरममरमेकं ध्येयमाद्यन्तशून्यं सगुणमगुणमाद्यं स्थूलमत्यन्तसूक्ष्मं । निरुपममनुमेयं योगिनां ज्ञानगम्यं त्रिभुवनगुरुमीशं त्वां प्रपन्नोऽस्मि विष्णो ।
सर्व्वस्तरतु दुर्गाणि सर्व्वो भद्राणि पश्यतु । सर्व्वेषां वाञ्छिता अर्था भवन्त्वस्य च पारणात् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि सर्व्वपर्व्वानुकीर्त्तने त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ त्र्यक्षाद्वधमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । त्रयाणां पुरसंज्ञानां खेचराणां समासतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्व्वं यन्मां पृच्छसि नैधनं । दैत्यानां बाहुशालिनां सर्व्वप्राणिविरोधिनां । ११२३०
शङ्करेण वधं राजन् शरैस्त्रिभिरजिह्मगैः । कृतं पुराऽसुरेन्द्राणां सर्व्वभूतवधैषिणां ।
त्रिपुरं पुरुषव्याघ्र शुक्रात्तु समीरितं । विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितं ।
प्राकारेण प्रवृद्धेन काञ्चनेन विराजता । मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्व्वरत्नैश्च तोरणैः ।
बभासे नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् । गन्धर्व्वाणामिवोदग्रं कर्म्मणा साधितं पुरं ।
वाजिनः पक्षसंयुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः । पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः । ११२३५
धावन्तो हेषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसंभृतैः । आक्रमन्त इवाकाशं खुरैः शष्पदलप्रभैः ।
वायुवेगसमैर्वेगैः कम्पयन्त इवाम्बरं । सर्व्वतः समदृश्यन्त चतुर्भिर्विदितात्मभिः ।
ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः । गीतवादित्रबहुलं गन्धर्व्वनगरोपमं ।
चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः । भवनैर्बहुवर्णैश्च प्रांशुभिः समलङ्कृतैः ।
देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति । प्रासादाग्रैः प्रवृद्धैश्च कैलासशिखरप्रभैः । ११२४०
शुशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्य्यमिवाम्बरं । चयाट्टालकसम्पन्नं तप्तकाञ्चनसप्रभं ।
क्ष्वेडितोत्कृष्टबहुलं सिंहनादविनादितं । वनैर्वल्गुजनाकीर्णैं वनं चैत्ररथं यथा ।
समुद्धूतपताकं तदृषिभिश्च विराजितं । रराज त्रिपुरं राजन् महाविद्युदिवाम्बरे ।

सूर्य्यनामश्च विक्रान्तश्चन्द्रनामश्च भारत। तथाऽन्ये च महावीर्य्या दानवा बलदर्पिताः।
मन्दरश्च बभ्रुश्च मोहिताः परमेष्ठिना। पन्थानं देवगमनं पितृयानञ्च भारत। ११९५५
तैरेवमसुराग्र्यैस्तु प्रगृहीतशरासनैः। दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे।
पितृवह्निपथोपेते हते भरतसत्तम। ब्रह्माणमभ्यधावन्त सर्व्वे सुरगणास्तथा।
विवर्णवदना दीनाश्छिन्ने च गतिकर्म्मणि। अनुवंशायतः खिन्ना स्वरेणार्त्तनिनादिना।
हन्यामहे प्रसुगणैर्भागोच्छेदेन भागद। तेषाञ्चैव वधोपायं वदस्व वदताम्वर।
यं ज्ञात्वा वाजवधिनो वधेम समरे परान्। सान्त्वयित्वाऽथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः। ११९६०
शृणुध्वं देवताः सर्व्वाः प्रतिप्रतिकृतिं परां। अवध्या दानवाः सर्व्वे ऋते शङ्करमव्ययं।
प्रतिस्पृष्ट्वा च तद्वाक्यं मनोभिर्वाग्भिरेव च। भूमौ प्रपेदिरे सर्व्वे सहरुद्रैश्च भारत।
विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले। तपसोग्रेण योगज्ञाः सर्व्वे ते मुनयो नृप।
काश्यपेया हरं प्राप्ता अपश्यन् ब्रह्मसंहितां। तेषां परमनारीणामभवद्वन्ध्यता जने।
विन्यस्तदर्भनिचये तासां लोहस्य भूषणं। परिधानानि चर्म्माणि मृदूनि च शुभानि च। ११९६५
स्वयंमृतानां कृष्णानां मृगाणां कुरुसत्तम। गृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणां।
अन्तरीक्षमथोपेत्य विविधुर्य्यादया वृताः। हरालयं सुराः सर्व्वे व्याघ्रचर्म्मनिवासिनः।
प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिं। सुव्यक्तेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः।
हविर्हृतमिवास्माकमसुरैश्चान्येषु वह्निषु। वरदानं कृथाऽस्मासु भगवन् विमुखे त्वयि।
यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः। यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः। ११९७०
एवं देववचोभिश्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात्। सन्नद्धश्च महादेवो देवैः सह सवासवैः।
आदित्या रथमास्थाय सन्नद्धाः समलङ्कृताः। सर्व्वे काञ्चनवर्णाभा बभुर्द्दीप्ता इवाग्नयः।
रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा। सन्नद्धाश्चारुमुकुटाः प्रांशवः पर्व्वता इव।
स्विन्ने विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः। सन्नद्धाश्च महात्मानो दानवान्तं विधित्सवः।
एभिः सह महाधन्वैः समन्तात् परिवारितः। त्रिपुरं योधयत्युग्रः प्रगृह्य सशरं धनुः। ११९७५
अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराट्टालगता इव। न्यपतन् भुवि देहैस्ते विशीर्णा इव पर्व्वताः।
अतिविद्धाः सुविद्धाश्च चर्य्याट्टालगता नृप। न्यपतन् दैत्यसंघाश्च वज्रेणेव हता नगाः।
असिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः। बाणैश्च भिन्नमर्म्माणो दैत्येन्द्रा युद्धगोचरे।
प्रपेतुः सहिता उर्व्व्यां छिन्नपक्षा इवाचलाः। तत्र संज्ञां व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा।
एवं तेऽन्योन्यसंबाधे क्षीयन्ते क्षयकर्म्मणा। नोपालभ्यन्त चक्षुर्भ्यामपि दिव्येन चक्षुषा। ११९८०
अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे। छिन्नभिन्नक्षतमुखा निपेतुर्व्वसुधातले।
अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः। विनेदुर्विपुलैर्नादैर्मेघा इव महारवाः।
जयं प्राप्यासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजल्पिरे। वासिताश्चिरदग्धाः सर्व्वे संग्रामे जयकाङ्क्षिणः।

शस्त्राभिर्बलसम्पन्नैः सह प्रासासितोमरैः । विरेजुश्च जयं प्राप्ता उग्रनीलाम्बराधिताः ।
समरे बलसम्पन्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः । सुरैश्च सहितः सर्व्वैरथमास्थाय शङ्करः । १२१८८
दर्पितानभिनद्दैत्यान् प्रभिन्दन्निव वै द्विषः । युगान्तकाले विततो रश्मिकानिव निर्द्दहन् ।
सर्व्वभूतानि भूतात्मा प्रलये समुपस्थिते । स रथो वाजिभिः शीघ्रैरुह्यमानो मनोजवैः ।
विबभौ नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः । वृषभेण ध्वजाग्रेण गर्जमानेन भारत ।
भाति स्म स रथो राजन् सेन्द्रायुध इवाम्बुदः । ततोऽम्बरगता सिद्धाश्चक्रुर्वृषभध्वजं ।
कर्म्मभिः पूर्व्वजैः पूर्व्वैः स्तुतिभिश्चान्वकं तदा । ऋषयश्च तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः । १२१९०
अमृतप्राशिनश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः । गन्धर्व्वाश्चोपगायन्ति गान्धर्व्वेण स्वरेण वै ।
प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पेठुश्च स्थानान्तरे नृप । पताकाध्वजसंपन्ने शतघ्नीशतसंकुले ।
तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्व्वभूतभयावहे । ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्द्दैत्यदानवाः ।
सुराणामरथी मध्ये तीक्ष्णाग्राणि समन्ततः । शतघ्नीभिश्च निघ्नन्तो भल्लैः शूलैश्च भारत ।
ते चक्रिरे महत् कर्म्म दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भल्लैर्भल्लांश्च चिच्छिदुः । १२१९५
शस्त्रैरस्त्राण्यबाधन्त मायां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरश्वधान् ।
असुराश्च तथा घोरान् मुक्ताञ् शतसहस्रशः । अग्निभिर्मायाविहितैर्मन्त्रैर्विषयगोचरैः ।
ते बध्यमाना विबुधाः शरवर्षैरवस्थिताः । गन्धर्व्वनगराकारः सोऽसीदत् बहरो रथः ।
हन्यमानोऽसुरगणैः खड्गैः प्रासासितोमरैः । दैत्यप्रहरणैश्चैव गुरुभिर्भारसाधिभिः ।
चिचेष्ट बहुभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः । ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते । १२२००
ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत । स एष शङ्करस्याग्रे रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
अजेयो जय्यतां प्राप्तः सर्व्वलोकस्य पश्यतः । तस्मिन्निपतिते राजन् रथानां प्रवरे रथे ।
निपेतुः सर्व्वभूतानि वसुधां वसुधाधिप । विचेलुः पर्व्वताश्चापि चेलुश्चैव महाद्रुमाः ।
चुक्षुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश । दृष्ट्वा स ब्राह्मणास्तत्र जजपुः परमं जपं ।
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्व्वत्र विजयैषिणां । शान्त्यर्थं सर्व्वभूतानामिह लोके परत्र च । १२२०५
समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना । रथान्तरेण सास्थाऽथ ब्रह्मभूतेन भारत ।
तेजसा व्यसयन् विष्णोस्त्र्यम्बकस्य च महात्मनः । सर्व्वेषाञ्चैव देवानां बलिनां कामरूपिणां ।
ऋषीणां तपसाढ्यानां वसतां विजने वने । अथ विष्णुर्महायोगी सर्व्वतोदृश्यतस्ततः ।
वृषरूपं समास्थाय प्रोज्जहार रथोत्तमं । समाक्रान्तं देवगणैः समग्रबलपौरुषैः ।
बलवान् सोऽवयित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः । ननाद प्राणयोगेन मथ्यमान इवार्णवः । १२२१०
हतौघं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् । ननाद बलवन्नादं समुद्र इव पर्व्वणि ।
ततो नादेन वित्रस्ता दैतेया युद्धदुर्म्मदाः । पुनस्ते शतसाहस्रा युयुधुः सुमहाबलाः ।
सर्व्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलपौरुषाः । सुरसैन्यं प्रममृद्नन्तः प्रगृहीतशरासनाः ।

चाधिसन्धाय धनुषि तच्च वाणं सुयन्त्रितं। ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डं शिवोऽव्ययः।
मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा शब्देन संश्रितं। तं वाणं त्रिविधं वीर्य्यात् सन्धाय मनसा प्रभुः। १४११
सत्येन ब्रह्मयोगेन तपसोग्रेण भारत। मुमुचे दैत्यनगरे सर्व्वप्राणहरान् शरान्।
दीप्तान् कनकवर्णाभान् सुपर्णांश्च सुनिर्म्मलान्। मुक्ता शरवरान् घोरान् सविषानिव पन्नगान्।
सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्वाणैर्वेगिभिस्तद्विदारितं। शतघातप्रदीप्तानि विन्ध्याग्राणीव भारत।
गोपुराणि पुरैः सार्द्धं दह्यमानानि भारत। विशीर्य्यन्त इवाभान्ति मनुजेन्द्र धराधराः।
अग्निना संप्रदीप्तानि वज्रगर्भाणि भारत। धरण्यां संप्रपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप। १४२०
तानि वैदूर्य्यवर्णानि शिखराणि गिरेरिव। शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्नृप।
हते च त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षात् किलेरिताः। सर्व्वान् अहोति शम्भुस्त्वं प्रहृष्टान् पुरुषोत्तम।
विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रशमयन्निव। स्तूयते ब्रह्मपद्मैश्चर्षिभिः शङ्करेण च।
ब्रह्मणा सहितैर्द्देवैः सम्यगवसपौरुषैः।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवष्यपर्व्वणि त्रिपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः कीर्त्त्यन्ते क्रमशोदिताः। तत्राद्यमादिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः। १४१२५
पृथोर्वैन्यस्य चाख्यानं मनूनां कीर्त्तनं तथा। वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्द्धुन्धुमारकथा तथा।
गालवोत्पत्तिरिक्ष्वाकुवंशस्याप्यनुकीर्त्तनं। पितृकल्पस्तथोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च।
अमावसोरन्वयस्य कीर्त्तनं कीर्त्तिवर्द्धनं। धुतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः।
दिवोदासप्रतिष्ठा च विश्वर्षेः क्षत्रियस्य च। ययातिचरितञ्चैव पुरुवंशस्य कीर्त्तनं।
कीर्त्तनं कृष्णसम्भूतेः स्यमन्तकमणेस्तथा। सङ्क्षेपात् कीर्त्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परं। १४१३०
तारकामययुद्धञ्च ब्रह्मलोकस्य वर्णनं। योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यञ्च वेधसः।
पृथ्वीवाक्यञ्च देवानामंशावतरणं तथा। ततो नारदवाक्यञ्च षड्गर्भविधिस्तथा।
आर्य्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः। गोव्रजे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्त्तनं।
पूतनाया वधो भङ्गो यमलार्ज्जुनयोरपि। वृकसन्दर्शनञ्चैव वृन्दावननिवेशनं।
प्रावृषो वर्णनञ्चापि यमुनाह्रददर्शनं। कालियस्यापि दमनं धेनुकस्य वधस्तथा। १४१३५
प्रलम्बनिधनञ्चैव शरदर्णनमेव च। गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्द्धनविधारणं।
गोविन्दस्याभिषेकश्च गोपीसंक्रीडनं तथा। रिष्टासुरस्य निधनमक्रूरप्रेषणं तथा।
अन्धकस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा। अक्रूरागमनञ्चैव नागलोकस्य दर्शनं।
धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं। कुवलयापीडवधश्चाणूरान्ध्रवधस्तथा।
कंसस्य निधनञ्चापि विलापः कंसयोषितां। उग्रसेनाभिषेकश्च यादवाश्वासनन्तथा। १४१४०
प्रत्यागतिर्गुरुकुलाद्योक्ता रामकृष्णयोः। मथुरायाश्चोपरोधो जरासन्धनिवर्त्तनं।
विकद्रुवाक्यं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा। गोमन्तारोहणञ्चापि जरासन्धगतिस्तथा।

गोमन्तस्य गिरेर्दाहः करवीरपुरे गतिः । शृगालस्य बधस्तत्र मथुरागमनं ततः ।
यमुनाकर्षणञ्चैव मथुरापक्रमं तथा । उपायेन बधः कालयवनस्य प्रकीर्त्तितः ।
निर्म्माणं द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा । विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा । ११२०५
बलदेवाह्निकं पुण्यं बलमाहात्म्यमेव च । नरकस्य बधः पारिजातस्य हरणं तथा ।
निकुम्भस्य बधाख्यानं प्रपञ्चेनैव कीर्त्तितं । प्रभावत्याश्च हरणं वज्रनाभबधस्तथा ।
द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्म्माणकीर्त्तनं । द्वारकायां प्रवेशश्च सभायाश्च प्रवेशनं ।
नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्त्तनं । षट्पुरस्य बधाख्यानमन्धकस्य निवर्हणं ।
समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रीडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्त्तनं । ११२१०
ततश्छालिक्यगान्धर्व्वसमुदाहरणं हरेः । भानोश्च दुहितुर्भानुमत्या हरणकीर्त्तनं ।
शम्बरस्य बधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च । वासुदेवस्य माहात्म्यं बाणयुद्धं प्रपञ्चितं ।
भविष्यं पुष्करस्यैव प्रपञ्चेनैव कीर्त्तितं । वाराहं नारसिंहञ्च वामनं बहुविस्तरं ।
कैलासयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य बधस्ततः । हंसस्य डिम्भकस्यैव बधश्चैव प्रकीर्त्तितः ।
पुरञ्जयस्य संहार इति वृत्तान्तसंग्रहः । कथितो नृपशार्दूल सर्व्वपापप्रणाशनः । ११२१५
वृत्तान्तं शृणुयाद्यस्तु सायम्प्रातः समाहितः । स याति वैष्णवं धाम लब्धकामः कुरूद्वह ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हरिवंशवृत्तान्तसंग्रहे पञ्चविंशत्यधिकत्रिशततोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्ब्रूहि त्वं ममाग्रतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । कायिकं वाचिकञ्चैव मनसा यदुपार्ज्जितं ।
तत्सर्व्वं नाशमायाति हिमं सूर्य्योदये यथा । अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं लभेत् । ११२२०
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः । श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवं ।
शृण्वन्ति श्रद्धया युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः । जम्बूद्वीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ ।
भविष्यन्ति नरा राजन् सत्यं सत्यं वदाम्यहं । स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ।
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तफलमिच्छता ।
स्वर्णशृङ्गीञ्च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंयुतां । वाचकाय प्रदद्याद्वै आत्मनः श्रेयकाङ्क्षया । ११२२५
अलङ्कारं प्रदद्याच्च पाणये भरतर्षभ । कर्णस्याभरणं दद्याद्दानञ्च पविशेषतः ।
भूमिदानं समाद्याद्ब्राह्मणाय नराधिप । भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
शृणोति श्रावयेद्वाऽपि हरिवंशन्तु यो नरः । सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
पितॄनुद्धरते सर्व्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं ससुतञ्चैव स्त्रियञ्च भरतर्षभ ।
दशांशश्चात्र होमो वै कार्य्यः श्रोत्रा नराधिप । इदं मया तवाग्रे च सर्व्वं प्रोक्तं नरर्षभ । ११२३०
स श्रवणमात्रेण सर्व्वपापैः प्रमुच्यते । अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात ।

नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः। तत् फलं लभते नूनं पुराणश्रवणान्नरः।

ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः। सकृत्पुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा।

इदं मया ते परिकीर्त्तितं महत् श्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतं ।शृण्वन् पठंश्चापि समाप्नुयात् फलं यच्चापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हरिवंशश्रवणफलकोर्त्तने षड्विंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारकः ॥

॥ समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ॥

अत्र व्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्ये लिपिकरप्रमादात्तद्दोषः ॥